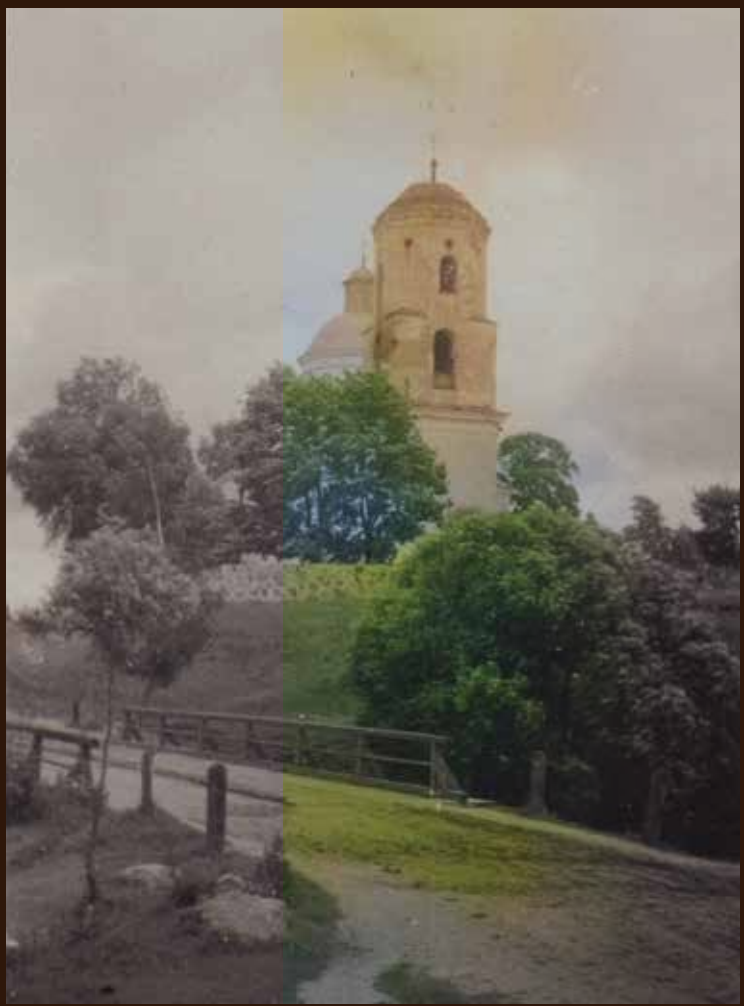

KRUONIO APYLINKĖS

KRUONIO APYLINKĖS

KRUONIO APYLINKĖS

Kaišiadorys 2022

Sudarytojas Olijardas Lukoševičius
Redaktorė Danutė Grigonienė
Maketuotojos Mariju Šlapikienė, Laura Inė

Viršelyje – Kruonio bažnyčia 1935 m.
Fotografija iš Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkinių

Plokštė, skirta Samueliui Oginskiui (?–1657).
Fotografavo D. Stankevičius, 2011 m.

Bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos
(LIBIS) portale ibiblioteka.lt

ISBN 978-9986-646-56-3

© Olijardas Lukoševičius, 2022
© Kaišiadorių muziejus, 2022

Turinys

Olijardas Lukoševičius. Įžanga / 8

ARCHEOLOGIJA

Egidijus Šatavičius. Kalvių senovės gyvenvietė / 11
Laurynas Kurila. Kruonio apylinkių pilkapynai / 20
Vykintas Vaitkevičius. Meškučių kapinynas / 32
Algirdas Žalnierius, Augustina Kurilienė. Kruonio dvarvietės archeologiniai tyrinėjimai 2004–2008 metais / 38

ISTORIJA

Tomas Baranauskas. Darsūniškis ir Vaiguva viduramžiais / 71
Darius Vilimas. Kruonio istorijos bruožai XV–XVII a. / 94
Valdas Rakutis. Darsūniškio mūšis 1702 m. / 128
Rolandas Gustaitis. Darsūniškio bažnyčia ir parapija / 151
Rolandas Gustaitis. Iš Darsūniškio praeities / 164
Rolandas Gustaitis. Kalvių bažnyčia ir parapija / 175
Rolandas Gustaitis. Kova dėl lietuviškų pamaldų Kalvių bažnyčioje / 187
Rolandas Gustaitis. Vilūnų bažnyčia ir parapija / 193
Rolandas Gustaitis. Kruonio bažnyčia ir parapija / 203
Rolandas Gustaitis. Kruonio stačiatikių cerkvė ir vienuolynas / 209
Rolandas Gustaitis. Kruonis ir apylinkės XIX a.–XX a. pradžioje / 228
Aistė Morkūnaitė-Lazauskienė. Kruonio valsčiaus savivaldybės formavimasis 1918–1920 m. / 240
Olijardas Lukoševičius. Kruonio valsčius 1920–1940 m. / 252
Rolandas Gustaitis. Antrojo pasaulinio karo metai / 359
Kęstutis Kasparas. Kruonio valsčius antrosios sovietinės okupacijos ir rezistencinių kovų metais / 365
Rolandas Gustaitis. Kruonio seniūnijos vietos, susijusios su rezistenciniu judėjimu ir tremtimi / 397

ETNOGRAFIJA

Povilas Krikščiūnas. Šis tas apie kruoniškių tautosaką / 400
Nijolė Marcinkevičienė. Darsūniškio ir Kruonio apylinkių kalendorinių švenčių papročiai / 423

Laima Praškevičienė. Gyvenimo ciklo papročiai: vestuvės, gimtuvės / 462
Lina Žižliauskaitė, Žilvytis Šaknys. Kelyje į jaunystę: kruoniškių brandos apeigos XX a. viduryje / 485
Gintarė Daunoraitė. Kruonio apylinkių moterų veido ir plaukų grožis bei kosmetika XX a. IV deš. – XX a. VI deš. / 491
Rita Balkutė. Kruonio apylinkių liaudies medicina / 499
Jonas Mardosa. Kai kurios vaišių ir vaišinimosi ypatybės / 535
Janina Samulionytė. Kruonio apylinkių kulinarinis paveldas / 549
Vingaudas Baltrušaitis. Gyvenamųjų namų interjerai XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje / 576
Vingaudas Baltrušaitis. Kailiadirbio buitis ir naminis avies kailio apdirbimas / 601
Erika Nenartavičiūtė. Audiniai, jų gamyba ir naudojimas XX a. pirmajame–ketvirtajame dešimtmetyje / 606
Inga Levickaitė. Kruonio apylinkių siuvėjai / 625
Gražina Žumbakienė. Sodybų želdiniai Kruonio apylinkėse / 644
Vacys Milius. Kruonio kapinės / 663

KULTŪROS PAVELDAS

Augustina Kurilienė. Nekilnojamasis kultūros paveldas Kruonio seniūnijoje / 671
Vilma Karvelytė-Balbierienė. Kruonio seniūnijos urbanistikos ir architektūros paveldo tyrimai / 706
Rimantas Gučas. Bažnyčių vargonai / 764
Marija Matušakaitė. Prakalbinti paminklai / 768
Rolandas Gustaitis. Darsūniškio miesto vartai / 778

ŽMONĖS

Valdas Bačkauskas. Palapainio Bačkauskai / 785
Jonas Laurinavičius. Pranas Zykus / 792
Rolandas Gustaitis. Aktorė Janina Berūkštytė / 796
Rolandas Gustaitis. Antanas Vedeckas / 798
Rolandas Gustaitis. Kruonio Oginskiai / 800
Rolandas Gustaitis. Kunigas Antanas Mendzigurskis / 820
Rolandas Gustaitis. Kunigas Juozas Čiulda / 822
Rolandas Gustaitis. Mokytoja Ona Lisauskaitė / 824
Rolandas Gustaitis. Mokytojai Bieliauskai / 825
Rolandas Gustaitis. Mokytojai Jurgis ir Julija Pavalkiai / 828
Rolandas Gustaitis. Mokytojas Juozas Medzikauskas / 830

Rolandas Gustaitis. Dailininkai Vladas ir Barbora Didžiokai / 831
Rolandas Gustaitis. Plytninkų dvarininkai Orvydai / 834
Rolandas Gustaitis. Teisininkas Tomas Vavžeckis / 836
Rolandas Gustaitis. Vladipolio Kochanskai. Juozapo Kochansko pasakojimas / 839
Nijolė Krapauskienė. Knygnešys Kazimieras Šiugžda / 847
Rolandas Gustaitis. Generolas Juozapas Vavžeckis / 849
Rolandas Gustaitis. Grafas Marijonas Broel-Pliateris / 851
Jonas Laurinavičius. Antanas Činga / 852
Jonas Laurinavičius. Pranas Genevičius / 854
Jonas Laurinavičius. Jonas Maculevičius / 856
Jonas Laurinavičius. Petras Mažylis / 858

A T S I M I N I M A I

Adelė Tirvienė (Kunigauskaitė). Gyvenimas Garmiškės viensėdyje / 863
Jūratė Pavalkytė-Gricienė. Vaikystės nuotrupos / 883
Kastytis Pavalkis. Prisiminimai apie Darsūniškio pokarį, mokyklą ir mokytojus Juliją ir Jurgį Pavalkius / 894
Kastytis Pavalkis. Žvejyba Nemune / 914

D A B A R T I S

Rolandas Gustaitis. Kruonio hidroakumuliacinė elektrinė / 921
Rasa Pranskevičiūtė. Kruonio seniūnija: pasaulio centro ir gyventojų tapatybės klausimu / 925

Trumpinimai / 937

Priedai / 939

Olijardas Lukoševičius

Įžanga

Lokalinėje monografijoje „Kruonio apylinkės“ apžvelgiama Kruonio istorija nuo seniausių laikų iki šių dienų. Knygoje siekiama sutelkti istorinę medžiagą, saugomą ne tik atminties institucijose (muziejuose, archyvuose ir bibliotekose), bet ir pas vietinius gyventojus. Nors knygos pavadinime naudojamas terminas „apylinkė“ neapibrėžia konkrečių administracinių ribų, tačiau orientuojamasi į istoriškai su Kruonio valsčiumi siejamą teritoriją. Nusistovėjusi Kruonio valsčiaus teritorija iki sovietinės okupacijos apėmė keturias parapijas – Kruonio, Darsūniškio, Kalvių ir Vilūnų. Taigi, Kruonio apylinkes sudaro dar mažesnės kelios bendruomenės, turinčios savitus istorinius ir kultūrinius bruožus, atskirą lokalinę tapatybę. Kadangi XX a. 3–4 dešimtmečiuose vietinė savivalda buvo organizuota taip, kad gyventojai turėjo galimybę patys „iš apačios“ pasirinkti priklausomybę vienam ar kitam valsčiui, tai galima sakyti, kad iki 1940 metų egzistavusios Kruonio valsčiaus ribos buvo susiklosčiusios natūraliai, atsižvelgiant į atskirų kaimų bendrijų ir seniūnijų trauką link vieno ar kito valsčiaus, kaip administracinio, ekonominio ir kultūrinio centro. Buvusio Kruonio valsčiaus teritorija beveik sutampa su dabartine Kruonio seniūnija, priklausiančia Kaišiadorių rajono savivaldybei.

Kruonio apylinkių istorija turi nemažai išskirtinių ypatybių. Pavyzdžiui, Kalvių ežero pakrantėje atrasta seniausia Kaišiadorių regione akmens amžiaus gyvenvietė, kurios radiniai datuojami XI–IX tūkstantmečiais pr. Kr. Netoli nuo Kalvių ežero Migonių kaime yra ir seniausias šio regiono piliakalnis (I tūkstantmečio vidurio), retas savo paskirtimi ir forma. Kruonio apylinkes galėtume laikyti toliausiai į šiaurę siekiančiomis jotvingių genties ribomis (to liudininkas – Maisiejūnų pilkapynas). Ir vėlyvesniais laikais Kruonis išliko savotiškas paribys. Pavyzdžiui, ankstyvuoju Lietuvos valstybės laikotarpiu apylinkės tapo tarsi pasienio zona, kur palei Nemuną susiformavo tankus piliakalnių tinklas, skirtas gintis nuo Vokiečių ordino, XIV amžiuje rengusio dažnus karinius žygius iš kitos Nemuno pusės. Vienas iš žymiausių mūšių su kryžiuočiais įvyko prie Strėvos upės ir Nemuno santakos 1348 m. ir istoriografijoje vadinamas Strėvos mūšiu. Netgi naujųjų laikų istori-

niu periodu, po Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės padalijimų ir prijungimo prie carinės Rusijos, Kruonio apylinkės tapo Vilniaus gubernijos pakraščiu. Kruonio valsčiaus Pastrėvio kaime netgi buvo juokaujama, kad šio kaimo gaidžiai gieda garsiausiai, nes girdimi net trijose gubernijose – Vilniaus, Kauno (kuri prasidėjo už Strėvos upės) ir Suvalkų (kuri prasidėjo kitapus Nemuno). Didelė dalis Kruonio ir Darsūniškio apylinkių teritorijos bei Kruonio miestelis priklausė didikams Oginskiams, kurie čia pasistatė renesansinio stiliaus dvaro rūmus, o XVII a. – ir mūrinę cerkvę, kuri yra seniausias iki šių dienų Kaišiadorių regione išlikęs šventovės pastatas.

Lietuvos etnografiniuose žemėlapiuose visa Kaišiadorių savivaldybės teritorija dažniausiai priskiriama Aukštaitijos etnografiniam regionui. Tačiau Kruonio apylinkės turi glaudžias sąsajas su Dzūkijos ir netgi Suvalkijos (Sudūvos) regionais. Tai atskleidžia tiek materialinė kultūra, tiek ir tautosaka. Tikimės, kad šioje knygoje publikuojama medžiaga papildys ir paskatins tolimesnius šių apylinkių istorinius bei kultūrinius tyrinėjimus.

Knyga „Kruonio apylinkės“ suteikia galimybę pažvelgti į praeitį lokaliu masteliu, kuriame pastebimi ne tik visuotiniai istorinės raidos etapai, bet ir mažų bendruomenių ar netgi atskirų asmenybių indėliai. Lokalinė istorija leidžia pastebėti ir prisiminti šioje teritorijoje gyvenusius vietinius žmones, čia įvykusius ne tik itin reikšmingus, tačiau ir antraeilius įvykius, artimus kasdienybei, taip pat susiformavusius kultūrinius reiškinius, ištraukti iš užmaršties beveik viską, kas tik buvo užfiksuota ir ką pavyko surasti bei aprašyti šioje knygoje publikuojamų straipsnių autoriams.

Knygoje „Kruonio apylinkės“ publikuojamų straipsnių autoriai yra įvairių sričių specialistai – archeologijos, istorijos, kalbotyros, etnologijos, menotyros, architektūros ir kt. Šalia tyrinėtojų straipsnių publikuojami ir gyventojų atsiminimai, kuriais perteikiama atskirų šeimų istorinė patirtis, asmeniniai išgyvenimai. Tai suteikia galimybę ne tik sužinoti praeities faktus, juos suprasti ir susisteminti, bet ir pažvelgti į juos per subjektyvią prizmę.

Knygos rengime dalyvavo 36 autoriai, kurie parašė 66 straipsnius. Knygą sudaro septyni skyriai: Archeologija, Istorija, Etnografija, Kultūros paveldas, Žmonės, Atsiminimai, Dabartis. Daugiausiai straipsnių yra apie Kruonio apylinkių žmones (22 straipsniai), tačiau pagal medžiagos apimtį plačiausi yra Istorijos (16 straipsnių) ir Etnografijos (14 straipsnių) skyriai. Pastarąjį skyrių rengė ir didžiausias skaičius autorių – net 14.

Dauguma straipsnių knygai buvo parengti maždaug 2010 metais, todėl jos turinyje iš esmės ir atsispindi to laiko tyrinėjimų būklė. Kadangi knygos apimtis gerokai išaugo ir apėmė beveik 1000 puslapių, jos rengimas gerokai užsitęsė. Norime

padėkoti visiems prisidėjusiems prie knygos rengimo, ypač straipsnių autoriams ir asmenims, pasidalinusiems asmeniniuose rinkiniuose turimomis fotografijomis bei prisiminimais, taip pat institucijoms, kuriose saugoma knygoje panaudota archyvinė medžiaga: Lietuvos centriniam valstybės archyvui, Lietuvos valstybės istorijos archyvui, Kauno regioniniam valstybės archyvui, Lietuvos ypatingajam archyvui, Kultūros paveldo centrui, Lietuvos liaudies buities muziejui, Lietuvos nacionaliniam muziejui, Nacionaliniam M. K. Čiurlionio dailės muziejui, Lietuvos švietimo istorijos muziejui, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekai, Vilniaus universiteto bibliotekai, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutui, Vytauto Didžiojo karo muziejui.

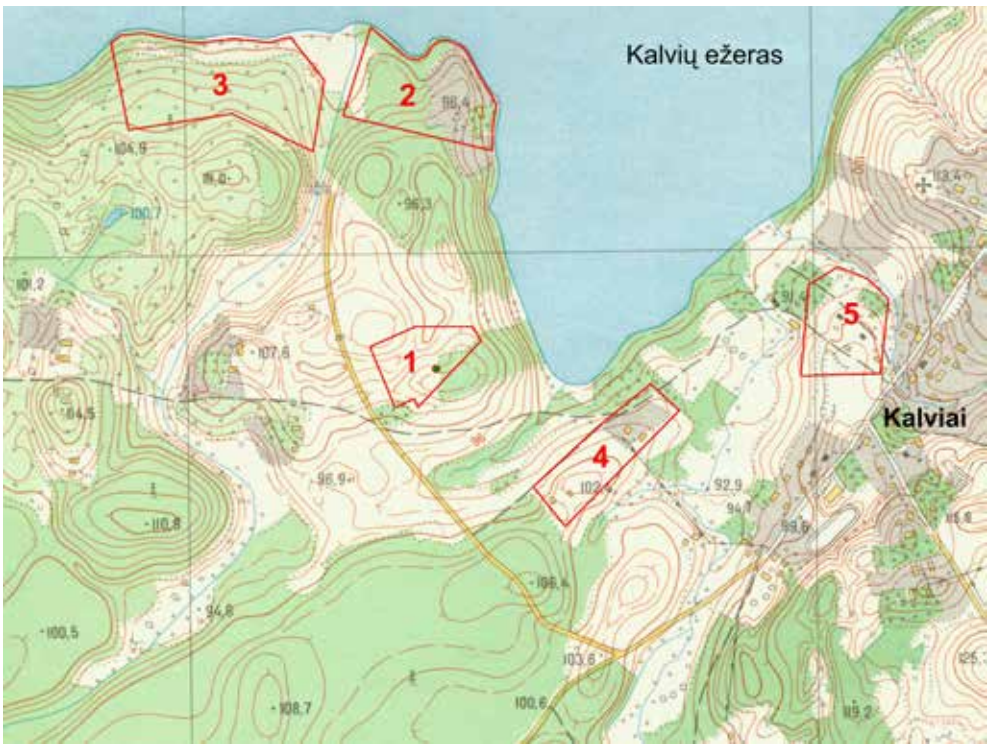
Egidijus Šatavičius

Kalvių senovės gyvenvietė

ĮVADAS. Lietuvoje seniausios priešistorės tyrimai nepasižymi pastovumu ir geografiniu tolygumu. Iki šiolei dauguma tyrinėtų akmens amžiaus objektų telkiasi pietinėje šalies dalyje, kur plačiose ledyno tirpsmo vandenų suklostytose lygumose gausu titnago žaliavos. Be to, lengvuose smėlio dirvožemiuose išbarstytus priešistorinius dirbinius nesunku ir aptikti. Daugumas šių priešistorinių objektų lokalizuoti stambesnių upių ir ežerų pakrantėse. Kita akmens amžiaus vertybių santalkos vieta yra Vidurio Lietuvos stambiųjų upių (Nemuno, Neries, Šventosios) pakrantės. Ankstyvosios priešistorės tyrinėtų objektų gausa išsiskiria ir kai kurių stambiųjų krašto ežerų (Biržulio, Kretuono) pakrantės. Tačiau iki šiolei akmens amžiaus tyrinėtojams beveik nepažįstami yra atokiau nuo pagrindinių vandens arterijų esantys šalies regionai, ypač glacialinių kalvynų zona. Kaip tik viename iš tokių regionų ir tyvuliuoja Kalvių ežeras, kurio pakrantėje buvo surasta ir tyrinėta viena iš seniausių šiame regione akmens amžiaus gyvenviečių. Šiuo metu tai bene vienintelis finalinio paleolito laikotarpio paminklas Vidurio Lietuvoje, esantis atokiau nuo didžiųjų krašto upių (Nemuno, Neries) bei lokalizuotas aukštumų (glacialinio-fliuvoglacialinio kalvyno) zonoje.

Šio straipsnio tikslas – kiek galima plačiau aptarti ir nušviesti bei pristatyti plačiajai visuomenei Kalvių senovės gyvenvietėje vykdytus archeologinius tyrimus bei jų metu surastą priešistorinę medžiagą.

GEOGRAFINĖ PADĖTIS. Kalvių senovės gyvenvietė (Kaišiadorių r., Kruonio sen.) yra apie 0,8 km į pietvakarius nuo Kalvių Šv. Antano Paduviečio bažnyčios, apie 0,5 km į šiaurės vakarus nuo Kalvių–Vilūnų žvyrkelio, apie 0,1 km į vakarus-pietvakarius nuo Kalvių ežero pietrytinėje pakrantėje esančios įlankos ir 44 m į šiaurės rytus nuo Basonių II–Kalvių žvyrkelio. Senovės gyvenvietei įkurti kadaise buvo pasirinkta aukšta, stati ir žvyringa Kalvių ežero pietinė pakrantė – eževietės viršutinės terasos aikštelė. Tačiau gyventa ne prie pat terasos krašto, o šiek

1 pav. Kalvių 1 senovės gyvenvietės teritorija ir gretimos ankstyvosios senovės gyvenvietės bei radimvietės: 1 – Kalvių 1 senovės gyvenvietė (skrituliuku pažymėta tyrimų vieta); 2 – Kalvių 2 senovės gyvenvietė; 3 – Kalvių 3 senovės gyvenvietė; 4 – Kalvių 4 radimvietė; 5 – Kalvių 5 radimvietė. Mastelis M 1:10 000

tiek atokiau nuo jo esančiame reljefo pažemėjime (1 pav.). Tokia vieta pasirinkta neatsitiktinai, nes ji buvo apsaugota nuo šaltų ir stiprių šiaurės krypčių vėjų.

Kalvių ežeras tyvuliuoja Aukštadvario moreninio masyvo vakarinėje atšlaitėje, fliuvoglacialinių procesų dalinai performuotame reljefe, tad jo pakrantės pakankamai stačios bei išraižytos daugybės griovų ir raguvų, o didžioji dalis slėnio užklota žvyringomis-smėlingomis nuogulomis. Tokios lengvos mineralinės sudėties kraštovaizdžiai ypač tiko ne tik akmens amžiaus žmonių kūrimuisi, bet ir vėlesnių laikų gyvenvietėms. Taigi, ežero slėnis ir gretimos apylinkės nuo seno traukė žmones. Vien tik keletos kilometrų spinduliu galime rasti net penkis piliakalnius (Basonių, Būtkiemio, Migonių, Palapainio, Rokiškės), o visai šalia mūsų aptariamos gyvenvietės, per 500 ir 200 m pietų kryptimi yra Kalvių I ir II pilkapynai [unikalūs objektų kodai 2966 ir 2967] bei straipsnio autoriaus prieš kelerius metus surastas Basonių pilkapynas [unikalus objekto kodas 31239].[1]

Ežero duburį rytų–vakarų kryptimi kerta Lapainios upelė – pergilintas rininės kilmės klonis, kurio giliausioji vieta ir yra ežero guolis. Kadaise ežero būta ženkliai gilesnio, tačiau laikui bėgant ežervietės guolio giliausioji dalis buvo užpildyta

2 pav. Kalvių 1 senovės gyvenvietės vaizdas iš pietvakarių pusės

įvairiomis įtekančių upelių suneštomis ir nuo stačių krantų slenkančiomis nuogulomis. Negana to, XX a. 6–7 dešimtmetyje ežero vandens lygis melioratorių dėka dar buvo pažemintas apie 1,5–2 m, kuris šiuo metu laikosi maždaug H_{abs} 89 m lygyje. Taigi, šių dienų ežero kontūras jau kitoks: be seklių įlankų ežero abejuose galuose ir be giliau į krantą įsigraužusių ir fiordus primenančių įlankų.

OBJEKTO ISTORIJA. Kalvių senovės gyvenvietė surasta 1995 metais Algirdo Girininko suorganizuotos žvalgomosios archeologinės ekspedicijos po Kaišiadorių rajoną metu. Tuomet suartos dirvos paviršiuje ir keliuose iškastuose šurfuose aptiktas kultūrinis sluoksnis su gausiais titnago radiniais.[2] Apytiksliai nustatyta ir senovės gyvenvietės teritorija. 1995 m. gruodžio 25 d. ši gyvenvietė įtraukta į „Naujai išaiškinamų istorijos ir kultūros paminklų sąrašą“, o 1996 m. spalio 28 d. – į „Nekilnojamųjų kultūros vertybių registro Archeologinių vietų sąrašą“ kaip Basonių II kaimo senovės gyvenvietė. Jai suteiktas A-59 numeris. Paminklo teritorijos plotas – 0,85 ha dydžio, kurį sudarė 0,6 ha – ariamos žemės, 0,2 ha – miško ir 0,05 ha – sodo teritorijos. 2005 m. pertvarkius kultūros paveldo objektų registrą šis objektas pervardintas į Basonių senovės gyvenvietę, kurios unikalus kodas – 22106.

Gyvenvietės teritorija nuo seno buvo ariama. Iki 1950 m. čia būta sodybvietės su dideliu sodu, kuri melioracijų ir kolektyvizacijos laikais buvo nugriauta, o gyventojai išsikėlė į šalimais esantį Kalvių miestelį. Tikriausiai siekiant apsaugoti dirvas nuo jas pastoviai eroduojančio vėjo šuorų ežero pietinė pakrantė, o kartu ir rytinė-pietrytinė gyvenvietės dalis, apsodinta mišku. Dabar tai – pušynas su plačialapių pomiškiu (2 pav.).

XX a. paskutiniame dešimtmetyje grąžinus žemę buvusiems savininkams Kalvių senovės gyvenvietės teritorija atsidūrė keletos asmenų privačioje nuosavybėje. Tačiau tenka apgailestauti, kad kai kurie iš jų nelabai suinteresuoti kultūros vertybių išlikimu: per pastarąjį dešimtmetį gyvenvietės teritorijoje nutiesė privažiavimo kelius, įkasė tvorų stulpus, iškastame griovyje paklojo požeminį elektros kabelį ir kt. Šių ūkinių darbų metu buvo negrįžtamai sunaikinta nemaža senovės paminklo teritorijos dalis. Tam nemažos įtakos turėjo ir vietos bei centro paveldosaugos atstovų abejingumas ir visiškas nekompetentingumas bei teisės aktų nepaisymas. Negana to, pažeidžiant įstatymus dalis gyvenvietės teritorijos buvo apjuosta tvora, tad besidomintys kultūros paveldu asmenys bei mokslininkai dabar jau negali deramai apžiūrėti šio vertingo archeologijos paminklo, o likusi neprižiūrima dirvono dalis bebaigią užaugti pušaitėmis.

Panaši padėtis ir kitose ežero pakrantėse, kur dėl nekontroliuojamos urbanistinės plėtros sunaikinta daug archeologinių vertybių, dalis kurių net nebuvo deramai moksliškai užfiksuotos.

Nors ši vertybė saugoma kaip Basonių II kaimo/Basonių senovės gyvenvietė, tačiau archeologinėje literatūroje įsivyravo Kalvių senovės gyvenvietės pavadinimas, kurio mes ir siūlome laikytis. Panaši situacija yra ir su netoliese esančiais Kalvių pilkapiais, kurie, nors ir artimesni Basonių II kaimui, vis vien vadinami Kalvių vardu. Be to, Kalvių senovės gyvenvietės pavadinimas yra ir daug logiškesnis, nes šiuo atveju tarpusavyje nesipainios priešinguose ežero krantuose esantys Basonių I ir Basonių II kaimų žemėse surasti archeologijos paminklai.

A R C H E O L O G I N I A I T Y R I M A I . Siekiant išsaugoti dalį gyvenvietės teikiamos informacijos bei išsiaiškinti jos pobūdį ir tikslesnę chronologiją 1999-2000 m. Kalvių senovės gyvenvietėje atlikti archeologiniai tyrimai, kuriuos vykdė Kaišiadorių muziejaus ekspedicija, vadovaujama šio straipsnio autoriaus. Ekspedicijoje dalyvavo Kaišiadorių miesto mokyklų vyresniųjų klasių moksleiviai. Trumpa informacija apie čia vykdytus tyrimus yra paskelbta tęstiniame leidinyje „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“.[3] Taigi, per du tyrimų sezonus Kalvių senovės gyvenvietėje ištirtos dvi tarpusavyje besijungiančios perkasos, iš viso 10×8 m (80 m^2) dydžio plotas. Jis atmatuotas gyvenvietės centrinėje dalyje esančio miškelio pakraštyje ir orientuotas pietų-šiaurės kryptimi.

T y r i m ų m e t o d i k a . Atliekant archeologinius kasinėjimus taikyta moderni tyrimų metodika, leisianti ateityje detaliau rekonstruoti šį objektą. Grunto kasimas vyko „horizontaliu“ būdu, kasant mentelėmis ir kaskart nuimant po 3–4 cm storio sluoksnelį. Dalis grunto patikros sumetimais buvo sijota. Visų ariamajame sluoksnyje aptiktų radinių fiksuotos dvi koordinates (atstumai iki dviejų gretimų kvadrato kraštinių), o tuo tarpu žemiau buvusiame šviesaus žvyro sluoksnyje surastieji turi tris

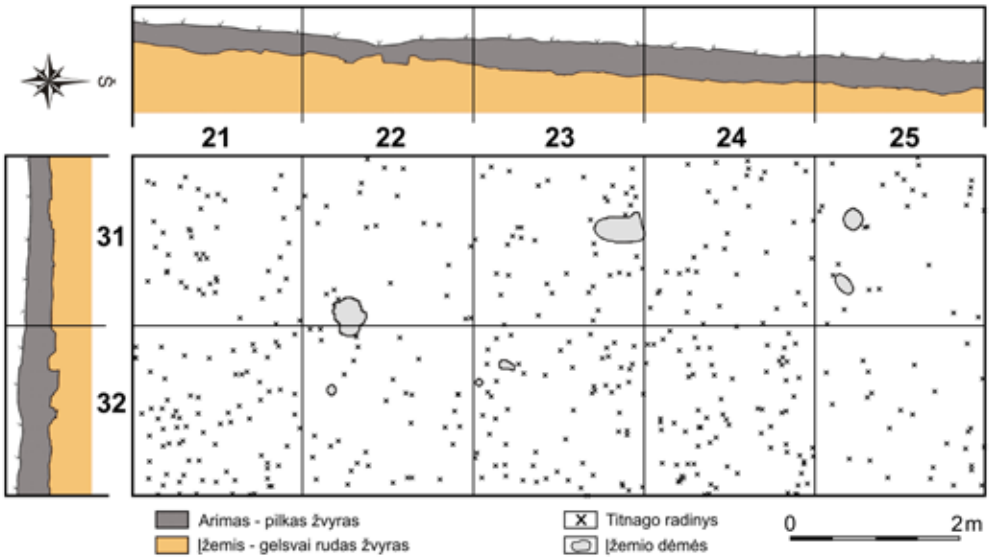

3 pav. Kalvių 1 senovės gyvenvietė: perkasos 2 vakarinės dalies vaizdas tyrimų metu.

koordinates: dar prisideda ir radinio slūgsojimo gylis. Be to, visiems radiniams nurodomas ir jų slūgsojimo sluoksnis. Visi titnago radiniai turi savo individualų eilės numerį ir yra patalpinti į atskirą maišelį su identifikacijos kortele.

Stratigrafija. Tirtas plotas nežymiai nuolaidėja šiaurės-šiaurės vakarų kryptimi seklaus žemės paviršiaus įdubimo link, tad atitinkamai pasvirę ir visi paviršiniai sluoksniai. Tyrimų metu perkasose atsektas toks susisluoksniavimas: viršuje slūgsojo 20–60 cm storio pilkas arimo metu suardyto žvyro sluoksnis su velėna, o žemiau visoje perkasos teritorijoje atsidengė gelsvai rusvas žvyras – įžemis (3, 4 pav.). Aptikti ariamojo sluoksnio netolygumai yra susiję su arimo procesu, kai iš ežios išverčiamas gruntas supilamas vienoje pusėje bei su šio grunto slinkimu-perklostymu žemesniame lygyje, t. y. šlaito papėdėje. Tyrimų metu, dėl sausros ir gero gamtinio nudrenavimo, abu šie sluoksniai buvo stipriai perdžiūvę bei sukietėję, kas ypač apsunkino tyrimus. Riba tarp armens ir žemiau slūgsojusio gelsvai rusvo žvyro sluoksnių bemaž visame plote buvo aiški ir ryški.

Tyrimų metu nustatyta, kad gyvenvietės kultūrinis sluoksnis tirtose perkasose visiškai sunaikintas ilgalaikio gilaus arimo metu. Tikėtina, kad, dėl trumpo apgyvendinimo laikotarpio, jo, kaip po tokio, iš viso galėjo ir nebūti. Tuo tarpu keletas titnaginių radinių, surastų iš kart po armeniu slūgsojusio gelsvai rusvo žvyro horizonto viršutinėje dalyje, čia tikriausiai taip pat pateko arimo metu – mat atsekti armens padą, jeigu neįmaišoma senojo armens pilko grunto, praktiškai neįmanoma. Šiuo atveju gelsvai rusvo žvyro sluoksnis tesimaišo su tokiu pačiu gruntu.

4 pav. Kalvių 1 senovės gyvenvietė: titnago radinių išsidėstymas perkasoje 1 ir jos sienelių pjūviai.

Įžemyje – gelsvai rusvo žvyro sluoksnyje, iš karto po arimu, atidengta keletas tamsesnių dėmių, užpildytų pilku žvyru su pavieniais angliukais. Tačiau jos nesusijusios su akmens amžiaus kultūriniu horizontu. Atrodo, jog tai kadaise šioje vietoje augusių medžių šaknų paliktos žymės.

R a d i n i a i . Archeologinių tyrimų metu ištirtame plote surinkta bemaž 850 titnago radinių. Gyvenvietėje įrankių gamybai naudotas pilkas tiek geros, tiek ir prastesnės kokybės titnagas. Maždaug 12% visų radinių savo metu yra degę ir aptrupėję. Apie 65% visų radinių pasidengę stora balta patina. Tuo tarpu likusi dalis radinių yra su plona melsva-balta patina arba jos iš viso neturi. Be to, daugelis radinių ženkliai apgadinti ilgalaikio arimo metu: sudaužyti į gabalus, „nuretušuotos“ kraštinės, subraižyti paviršiai ir t. t. Šios gyvenvietės medžiaga yra „geras“ pavyzdys tiems kultūros paveldo specialistams, kurie iki šiolei nelabai įsisamonino ilgalaikio arimo daromos žalos, o kultūros paveldo vertybės teritorijos pilną ar dalinį arimą nelaiko rimtu nusižengimu.

Kolekcijoje labai didelis kiekis (~20% visų radinių) vėjo ir kitų gamtinių procesų metu apzulintų titnago radinių. Todėl žmogaus apskaldytus ir vėliau gamtinių procesų metu nuzulintus titnago radinius yra sunku atskirti nuo paprastų gamtinių, kurių gausiai aptinkama fliuvoglacialinės kilmės nuogulose, kaip pavyzdžiui, mūsų aptariamos gyvenvietės litologijoje. Čia tokie smulkūs titnago rieduliukai yra natūrali dirvos uoliena.

Dauguma tyrimų metu surinktų titnago radinių aptikta arimo suardytame pilko žvyro horizonte, o žemiau slūgsojusio gelsvai rusvo žvyro sluoksnio pačiame

viršuje surasta tik 12 titnago radinių. Nors titnago radinių paplitimas tirtame plote gana sporadiškas ir jokių ženklesnių sankaupų neaptikta, tačiau kiekybiškai kiek ženklesnis jų kiekis pastebėtas pietinėje ir rytinėje ištirto ploto pusėse (4 pav.). Be to, titnago radinių išsidėstyme aiškiai įžvelgiamas jų telkimasis į 1,5–2 m pločio juostas. Manyčiau, kad tokį titnago radinių išsidėstymo atvejį geriausiai galima paaiškinti ilgalaikiu dirvos arimo poveikiu, kai ežios ir vagos kasmet formuojamos vis tose pačiose vietose.

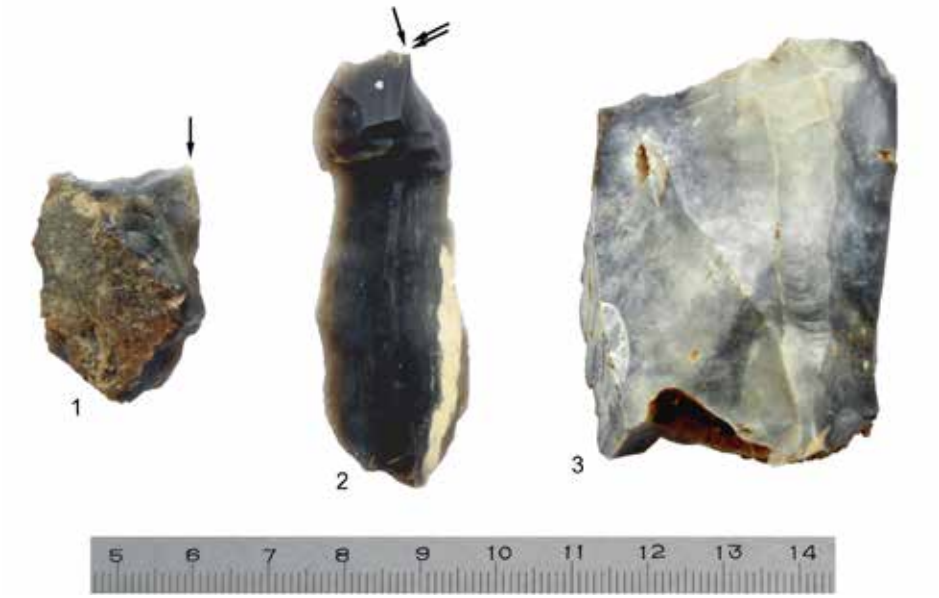
Perkasoje surinktų titnago radinių tipologinis pasiskirstymas gana skurdus. Įvairaus dydžio nuoskalos ir jų dalys sudarė 84,7% visos kolekcijos, kuriame yra ir viena rėžtukinė nuoskala – antrinio apdirbimo atlieka. Tuo tarpu skeltės ir jų dalys tesudarė 13,85% viso titnago radinių kiekio. Didžioji jų dalis nuskelta nuo dvigalių skaldytinių, tačiau yra nuskeltų ir nuo grubių vienagalių bei taisyklingų kūginių skaldytinių. Dauguma ruošinių nuskelta naudojant „minkšto skėlimo“ techniką, tačiau pasitaiko stambesnių skelčių ir nuoskalų su „kieto skėlimo“ požymiais. Tyrimų metu aptiktas tik vienas dirbinys – smulkus retušinio (su tiesiu ašmenėliu) rėžtuko fragmentas, kurio išliko tik vienas rėžiamosios briaunos kampas. Be to, kolekcijoje dar yra 2 skaldytiniai (dvigalis ir vienagalis), 2 padrikai apskaldyti titnago rieduliukai ir 13 titnago žaliavos rieduliukų. Taigi, tyrimų metu neaptikta nei vieno tikro dirbinio–įrankio, išskyrus minėtąjį rėžtuko fragmentą bei 2 skaldytinius.

Neabejotinai to meto žmonės darbo, medžioklės bei žvejybos įnagius gaminosi ir iš sumedžiotų stambiųjų gyvūnų (tokių kaip šiaurės elnias, briedis) kaulų bei ragų. Tam puikiai tiko ir medis. Tačiau dėl lengvo ir rūgštaus dirvožemio šie organiniai radiniai labai greitai sunyksta ir mūsų dienų nebepasiekia. Ateityje atsitiktinių kaulinių-raginių radinių nebent galima būtų aptikti tik tyrinėjant patį ežero dugną, kur jų išlikimui yra tinkamos sąlygos.

P a v i r š i a u s ž v a l g y m a s. Šio straipsnio autoriui vykdant pastovų Kalvių senovės gyvenvietės monitoringą nustatyta, kad jos teritorija yra ženkliai didesnė. Gyvenvietės šiaurės vakarinė dalis turėtų būti 50 m pločio ir 80 m ilgio ruožu praplėsta šiaurės-šiaurės vakarų kryptimi.[4] Šioje teritorijoje buvusiuose daržuose bei įvairiuose paviršiaus praardymuose yra surasta nemažai titnago radinių, tarp kurių yra ir dirbinių: dvigalis skaldytinis, keletas nuskeltinių rėžtukų ir dirbinių fragmentų (5:2-3; 6 pav.). Tikėtina, kad šioje vietoje gali būti išlikęs ir gyvenvietės kultūrinis horizontas, nes čia atsekamas nežymus reljefo pažemėjimas.

Dar vienas retušinis rėžtukas rastas į rytus nuo gyvenvietės, ežero link besileidžiančio šlaito apatinėje dalyje, ties miško ir pievos riba (5:1 pav.).

C H R O N O L O G I J A I R K U L T Ū R I N Ė P R I K L A U S O M Y B Ė. Iš šių nedidelės apimties archeologinių tyrimų ir žvalgymų metu surinktos skurdžios medžiagos gana sunku tiksliai nustatyti gyvenvietės chronologiją ir jos kultūrinę

5 pav. Paviršiniai titnago radiniai iš Kalvių 1 senovės gyvenvietės:
1-2 – rėžtukai, 3 - dvigalis skaldytinis.

priklausomybę. Tačiau pagrįstai galima teigti, kad ši gyvenvietė, kaip ir daugumas Lietuvoje, buvo nevienalaikė ir susidėjo iš keletos atskirų apgyvendinimo aikštelių, kurių kontūrai šiuo metu dėl ilgalaikės ūkinės veiklos sunkiai beatsekami. O atsižvelgiant į titnago apdirbimo techniką ir kai kuriuos tipologinius kriterijus galima išskirti keletą jos apgyvendinimo etapų. Bene daugiausia surastų radinių, padengtų stora ar kiek plonesne patina, datuotini finalinio paleolito vėlyvojo Driaso laikotarpiu (XI tūkstm. pr. Kr. antroji pusė – X tūkstm. pr. Kr. pirmoji pusė) ir tikriausiai skirtini Arensburgo ar Svidrų kultūrai. Tačiau dalis šių radinių su „kieto skėlimo“ požymiais gali būti priskirti ir truputį ankstesnei Bromės kultūrai, priklausančiai Aleriodo laikotarpio antrajai pusei (XI tūkstm. pr. Kr. pirmoji pusė). Tuo tarpu radiniai be patinos tikriausiai skirtini nenustatytai mezolito pradžios kultūrai (X tūkstm. pr. Kr. antroji pusė – IX tūkstm. pr. Kr. pradžia).

Bromės ir Arensburgo kultūroms priskirtinų gyvenviečių liekanų bei pavienių radinių aptinkama didžiuliuose Šiaurės Europos lygūmų plotuose nuo ŠV Prancūzijos ir Britanijos vakaruose iki Dniepro ir Volgos aukštupio teritorijų rytuose. Svidrų kultūra išplitusi kiek mažesnėje teritorijoje – Oderio, Vyslos, Nemuno, Dauguvos bei Dniepro aukštupio baseinuose. Tokį platų šių kultūrų išplitimą sąlygojo gana vienodos gamtinės ir klimatinės sąlygos finalinio paleolito laikotarpiu.

Aptartoji gyvenvietė nėra vienintelė šiose apylinkėse. Panašaus laikotarpio gyvenviečių liekanų surasta už keletos šimtų metrų šiaurės-šiaurės vakarų ir rytų-

6 pav. Kalvių 1 senovės gyvenvietės paviršiuje surastos titnago skeltės ir jų dalys.

pietryčių kryptimis. Jų ankstyviausieji radiniai irgi datuotini mezolito pradžios laikotarpiu (1 pav.), tik kai kurios iš jų jau beveik visiškai sunaikintos urbanistinės plėtros[5]. Dar keletos, tik kiek tolėliau nutolusių, ankstyvųjų gyvenviečių liekanos identifikuotos prie Nemuno – Lapainios ir Dabintos kaimų laukuose.[6]

Belieka tik tikėtis, kad šie seniausios priešistorės liudytojai dar spės mums atverti ne vieną mūsų seniai užmirštos praeities puslapį, o ne žus privataus godumo ir biurokratų savivalės pinklėse.

Neabejoju, kad šias preliminarias ir gan kuklias išvadas ženkliai patikslins bei papildys ateities tyrimai.

Nuorodos

[1] Šatavičius E. Archeologiniai žvalgymai ir žvalgomieji tyrimai Pietų ir Rytų Lietuvoje // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais*. Vilnius, 2006, p. 384–400.

[2] Girininkas A. Nauji archeologijos paminklai Kaišiadorių rajone // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais*. Vilnius, 1996, p. 290–296

[3] Šatavičius E. Kalvių senovės gyvenvietė // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*. Vilnius, 2000, p. 66–67; Šatavičius E. Kalvių senovės gyvenvietė // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2000 metais*. Vilnius, 2002, p. 18–19.

[4] Šatavičius E. Žvalgymai ir žvalgomieji tyrimai Rytų ir Pietų Lietuvoje // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 metais*. Vilnius, 2006, p. 291–305.

[5] Šatavičius E. Archeologiniai žvalgymai ir žvalgomieji tyrimai Pietų ir Rytų Lietuvoje // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais*. Vilnius, 2006, p. 384–400.

[6] Šatavičius E. Žvalgymai Rytų ir Pietų Lietuvoje // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*. Vilnius, 2005, p. 15–18; Šatavičius E. Žvalgymai ir žvalgomieji tyrimai Pietų ir Rytų Lietuvoje // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*. Vilnius, 2007, p. 473–487.

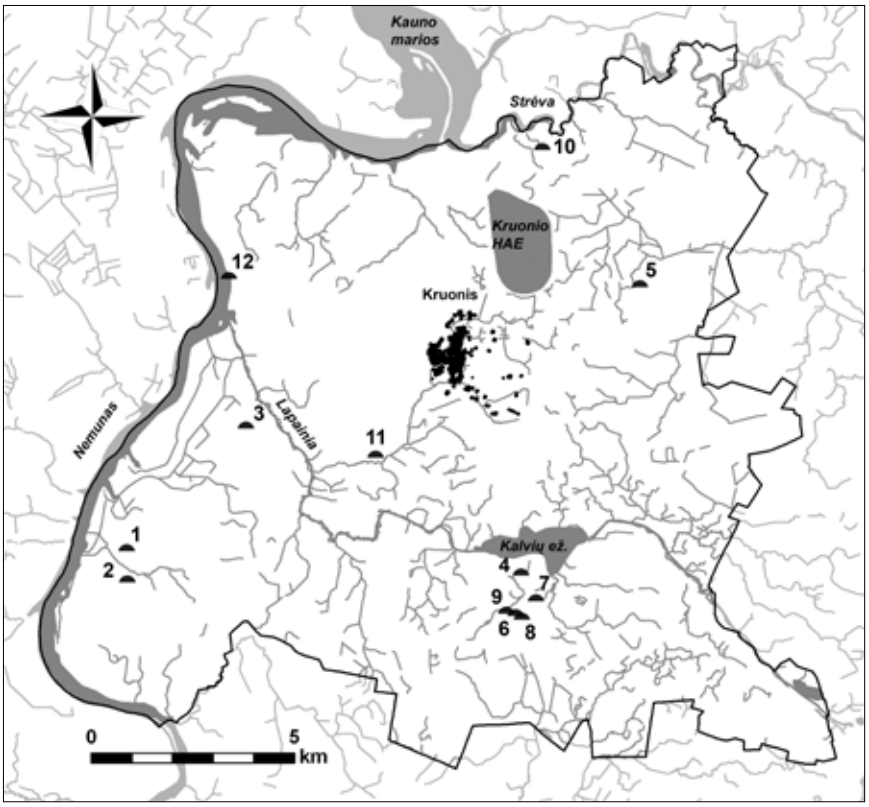
Laurynas Kurila

Kruonio apylinkių pilkapynai

Pilkapiai yra neatsiejama Rytų Lietuvos kultūrinio kraštovaizdžio dalis. Tai – viena gausiausių ir išraiškingiausių archeologinių paminklų kategorijų. Mirusiųjų laidojimo pilkapiuose tradicija visoje Rytų Lietuvoje gyvavo daugelį geležies amžiaus šimtmečių. Per tą laiką supilta daugybė pilkapių. Šiuo metu regione žinoma apie 500 pilkapynų, kai kuriuose iš jų yra šimtai sampilų. Nuo pat archeologijos mokslo pradžios Lietuvoje pilkapiai yra intensyviai tyrinėjami. Kasinėjimų duomenys tapo pagrindiniu žinių apie Rytų Lietuvos priešistorę šaltiniu. Pagal šiuos būdingus laidojimo paminklus archeologinėje literatūroje regionui prigijo Rytų Lietuvos pilkapių kultūros pavadinimas.

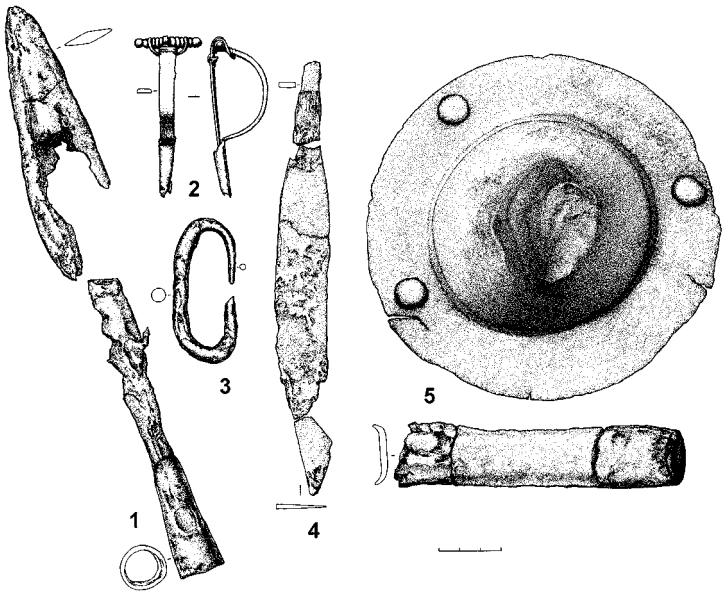
Rytų Lietuvos pilkapių kultūra turėjo didžiulės reikšmės Lietuvos valstybės ir lietuvių tautybės genezės procese. Nors ankstyviausios rašytinių šaltinių žinios, mininčios lietuvius, siekia tik XI a.[1], greičiausiai šį etnonimą galima sieti su ankstesniu laikotarpiu – Rytų Lietuvos pilkapių kultūra. Šiame regione vėliau kūrėsi valstybės branduolys, vadinamoji Mindaugo Lietuva[2]. Jis tapo baltų genčių konsolidacijos centru bei karinės ekspansijos židiniu.

Dabartinė Kruonio seniūnija yra buvusios Rytų Lietuvos pilkapių kultūros teritorijos pietvakarinėje dalyje. Šiuo metu seniūnijoje žinoma 12 pilkapynų[3] (1 pav.). Sampilų skaičius juose yra labai įvairus: nuo vieno (Ginteikiškių ir Kalvių pilkapiai) ar trijų (Basonys, Kalviai III) iki maždaug 200 (Atmainai–Darsūniškis), dažniausiai – kelios dešimtys. Šie skaičiai, be abejo, tiksliai neatspindi buvusios situacijos. Kaip ir visoje Lietuvoje, dalis pilkapių, galbūt – ir ištisų pilkapynų, yra sunaikinti. Daugelis pilkapynų arti, naudoti bulviarūsiams, iš sampilų lupti akmenys. Pilkapiai nukentėdavo karų metu, kertant ar sodinant miškus, įrengiant kelius bei kvartalines linijas. Visginų pilkapynas beveik visas apsemtas patvenkus Kauno marias. Nurodoma, jog Atmainų–Darsūniškio pilkapyne tarpukariu buvo netgi apie 300 pilkapių[4]. Be to, ir pačių paminklų administracinis išskyrimas kai kuriais atvejais yra sąlyginis. Pavyzdžiui, Kalvių I ir III pilkapynai bei Kalvių pilkapis vienas nuo kito yra nutolę tik maždaug per 0,15 km. Tai gali būti išlikusios vieno didesnio pilkapyno dalys.

1 pav. Kruonio seniūnijos pilkapynai: 1 – Astragai I, 2 – Astragai II, 3 – Atmainai–Darsūniškis, 4 – Basonys, 5 – Ginteikiškės, 6 – Kalviai I, 7 – Kalviai II, 8 – Kalviai III, 9 – Kalvių pilkapis, 10 – Maisiejūnai–Surgantiškės, 11 – Migonys–Kleboniškis, 12 – Visginai.

Pilkapynai paprastai būdavo įrengiami netoli ežerų ar upių, dažniausiai – ties jų santakomis. Neretai vieta pilkapynui būdavo pasirenkama netoli didesnės upės, ties į ją įtekančia mažesne upele. Kruonio apylinkėse esančių pilkapynų topografinė padėtis šia prasme nėra išskirtinė. Pavyzdžiui, Astragų I ir II pilkapynai yra netoli Nemuno ir Astragos santakos, Maisiejūnų–Surgantiškių pilkapynas – netoli Nemuno ir Strėvos santakos, Basonių pilkapynas – ties į Kalvių ežerą įtekančiu upeliu, Atmainų–Darsūniškio pilkapynas – tarp trijų mažesnių upelių: Lapainios, Palapainio ir Liutikos. Manoma, kad vieta pilkapynui būdavo parenkama prie upės ar ežero neatsitiktinai. Vanduo galėjo būti suvokiamas kaip gyvųjų ir mirusiųjų pasaulius atskirianti stichija. Tikėtina, kad bendruomenės kapinės paprastai būdavo įkuriamos kitoje nei gyvenvietė vandens telkinio pusėje. Kita vertus, trūkstant gyvenviečių kasinėjimų duomenų, ryšys tarp jų, pilkapynų ir vandens telkinių, tebėra menkai ištirtas. Vienas iš nedaugelio pavyzdžių galėtų būti kaip tik Migonių–Kleboniškio pilkapynas, Kruonės upelio atskirtas nuo netoliese esančio piliakalnio ir gyvenvietės.

2 pav. Maisiejūnų–Surgantiškių pilkapio 3 kapo 1 įkapės (1 – ietigalis, 2 – lankinė segė, 3 – sagtis, 4 – peilis, 5 – antskydis ir skydo rankena). Lietuvos nacionalinis muziejus, Inv. Nr. AR 736: 3–7. I. Maciukaitės pieš.

Žmonių atmintis per šimtmečius išlaikė tam tikras žinias apie pilkapius. Pasakojimuose jie dažniausiai laikomi milžinų ar karių kapais, tačiau paprastai siejami su vėlesniais įvykiais. Pavyzdžiui, Astragų I pilkapynas vietos gyventojų laikytas mūšio su kryžiuočiais aukų kapais. Apie daugelį pilkapynų pasakojama, kad juose palaidoti Napoleono kariai. Ilgą laiką, ypač XIX–XX a., žmonių smalsumą kėlė atsitiktinai ardant pilkapius aptinkami radiniai. Daugybę sampilų mėgėjiškai kasinėjo vietos dvarininkai, mokytojai, senienų kolekcionieriai ir eiliniai kaimų gyventojai. Tokie „kasinėjimai“, apie kuriuos byloja tik pilkapiuose paliktos duobės, mokslui pridarė nepataisomos žalos. Neprofesionalūs kasinėtojai savo „tyrinėjimų“ nedokumentuodavo. Geriausiu atveju išliko tik pačių bendriausių žinių apie pilkapio konstrukciją, aptiktus kaulus ar radinius, kurie neretai dargi būdavo ir klaidingai identifikuojami.

Kruonio apylinkių pilkapynai yra palyginti išsamiai tyrinėti. Profesionalūs archeologiniai tyrinėjimai vykdyti keturiuose seniūnijos pilkapynuose: Atmainuose–Darsūniškyje, Maisiejūnuose–Surgantiškėse, Migonyse–Kleboniškyje ir Visginuose. Juose aptikta įvairiais laikotarpiais datuojamų kapų. Šiame straipsnyje nesistengiama išsamiai aprašyti tyrinėtų paminklų (daugumos tyrinėjimų duomenys yra bent glaustai publikuoti). Straipsnio tikslas – pateikti jų apžvalgą visos Rytų Lietuvos pilkapių kultūros raidos kontekste.

Išsamiausiai tyrinėtas Maisiejūnų–Surgantiškių pilkapynas. Čia 1971 ir 1986–1989 m. ištirti 22 sampilai[5]. Jie buvo įvairaus dydžio (3–13 m skersmens ir iki 1,5 m aukščio), tačiau gana panašios konstrukcijos. Sampilai buvo apjuosti viena ar keliomis eilėmis sukrautų akmenų vainikais. Akmenys krauti kruopščiai, tarpus tarp

3 pav. Migonių–Kleboniškio pilkapis 1 iki tyrinėjimų. R. Volkaitės-Kulikauskienės nuotr.; Lietuvos istorijos instituto negatyvų fondas, Nr. 4457.

didesniųjų užpildant mažesniais. Daugumos sampilų paviršiuje buvo ir geriau ar blogiau išlikę akmenų grindiniai. Tai – tipiška šios Rytų Lietuvos pilkapių kultūros arealo dalies ankstyvojo etapo pilkapių konstrukcija.

Tyrinėjimų metu paaiškėjo, kad šioje vietoje mirusieji laidoti keliais skirtingais laikotarpiais (apie vėlyvesnius pilkapyno kapus bus rašoma toliau). Daugumoje pilkapių rasta po vieną griautinį kapą (vienintelis grupinis kapas gali būti daug vėlyvesnis už kitus pilkapyno kapus). Mirusieji buvo paguldyti iki supilant pilkapį iškastose duobėse, orientuoti galva šiaurės ar šiaurės vakarų kryptimi. Kapų duobės buvo apkrautos akmenimis. Pagal įkapes – antskydį pusapvale viršūne, pentinį siauraašmenį kirvį, ietigalius, antsmilkinį, lankinę segę, geležines sagtis, žalvarines įvijas (2 pav.) – šie kapai datuotini IV a. ar V a. pirmąja puse. Reikia manyti, pilkapyne mirusiuosius laidojo kelios vienos bendruomenės kartos. Kaip ir daugelis kitų vienalaikių pilkapynų, vėliau jis buvo apleistas.

Dauguma griautinių kapų buvo išplėšti, veikiausiai – neilgai trukus po pilkapių supylimo. Pastebima, kad plėšikai perkasė kapus mirusiojo krūtinės srityje (matyt, juos labiausiai domino papuošalai), taigi greičiausiai dar gerai žinojo, kur tiksliai palaidoti mirusiųjų palaikai. Manoma, kad šie plėšikavimai, kurių pėdsakų pastebėta ir kituose Rytų Lietuvos pilkapynuose, buvo I tūkstantmečio antrajame ketvirtyje – viduryje kraštą sudrebinusių Didžiojo tautų kraustymosi įvykių – karinių konfliktų, klajojančių plėšikų būrių antpuolių, vidinių migracijų, kultūrinių ir socialinių transformacijų – pasekmė[6]. Panašūs plėšikavimai kapinynuose nebuvo reti ir daugelyje kitų Europos kraštų[7].

To paties laikotarpio arba chronologiškai artimi pilkapiai tyrinėti ir Migonių–Kleboniškio pilkapyne (3 pav.). Jame 1954, 1955 ir 1957 m. ištirti devyni sampilai[8]. Pilkapiai buvo 3–8 m skersmens ir 0,3–1,2 m aukščio, apjuosti akmenų vainikais.

Nors jie dar iki tyrinėjimų buvo smarkiai apardyti, galima spėti apie buvusias konstrukcijas. Bent dalis sampilų buvo su dvigubais vainikais. Prieš pilant pilkapį būdavo sukraunamas būsimas jo ribas žymintis išorinis vainikas, o vėliau, supylus dalį sampilo, – antrasis, vidinis. Prieš pilant pilkapius greičiausiai atlikinėtos kažkokios apeigos su ugnimi – juose fiksuotos degėsių ir pelenų dėmės.

Mirusieji laidoti nedeginti, po vieną pilkapyje. Palaikai būdavo paguldomi iškastoje duobėje, galva orientuoti šiaurės vakarų ar jai artima kryptimi. Užkasus kapo duobę, virš jos būdavo pilamas pilkapis. Pilkapių ir kapų konstrukcija (griautinė laidosena, kruopščiai sukrauti ištisiniai akmenų vainikai, palyginti nedideli sampilų matmenys) būdinga I tūkstantmečio antrajam ketvirčiui. Tokį datavimą (IV–V a.) patvirtina ir aptiktos įkapės: ietigaliai rombo formos plunksna, antskydžio fragmentai, peilis, geležinis lazdelinis smeigtukas, žalvarinė lankinė segė, diržo sagtis, keramikos šukės.

Visginų pilkapyne, likusioje neapsemtoje jo dalyje, archeologiniai tyrinėjimai vykdyti 1977 m.[9] Ištirti du apardyti ir anksčiau išplėšti pilkapiai. Sampilai buvo įrengti panašiai kaip ir kituose vienalaikiuose pilkapynuose – apjuosti akmenų vainikais, galbūt – ir su kitokiomis akmenų konstrukcijomis. Juose buvo angliukų ir degėsių dėmių. Aptikti suardyti griautiniai kapai. Tik pagal geriau išlikusį kapą galima spręsti, kad mirusieji laidoti pirminiame žemės paviršiuje iškastose duobėse orientuoti galva į šiaurės vakarus. Įkapių (įtveriamasis ietigalis ir geležinė sagtis) išliko tik pilkapio 2 kape, kuris, beje, irgi greičiausiai buvo išplėštas dar priešistorėje. Pilkapiai būdingi I tūkstantmečio antrajam ketvirčiui.

Minėti trys pilkapynai priklauso ankstyvajam Rytų Lietuvos pilkapių kultūros etapui (senojo geležies amžiaus pabaigai – viduriniojo geležies amžiaus pradžiai). Kultūra susiformavo IV[10] ar netgi III a.[11] Šis procesas siejamas su brūkšniuotosios keramikos kultūros išnykimu II–III a. Kol kas dar gana neaiškus dviejų skirtingų šaltinių reprezentuojamų (brūkšniuotosios keramikos kultūra pažįstama daugiausiai iš piliakalnių, Rytų Lietuvos pilkapių kultūra – iš laidojimo paminklų tyrinėjimų) archeologinių kultūrų kaitos pobūdis. Būtent Migonių–Kleboniškio pilkapyno bei netoliese esančio piliakalnio su gyvenviete tyrinėjimai tapo svarbiu argumentu už kultūrų perimamumą[12]. Kita vertus, susieti pilkapius su konkrečiu piliakalnio ir gyvenvietės etapu sudėtinga. Kai kurių brūkšniuotosios keramikos kultūros piliakalnių (taip pat – ir Migonių) kultūriniuose sluoksniuose užfiksuoti gaisrų pėdsakai leidžia manyti buvus karinių konfliktų bei gyventojų pasikeitimų[13]. Be abejo, kiekvienoje konkrečioje vietovėje ar bendruomenėje kultūrų kaita galėjo vykti savitai. Įvairūs kultūriniai atributai (keramikos tipai, dirbinių grupės, laidojimo papročiai, gyvenviečių formos ir t. t.) nebūtinai buvo suvokiami kaip kultūrinio identifikavimosi priemonės ir galėjo pačiomis įvairiausiomis formomis koegzistuoti skirtingais laikotarpiais skirtingose vietose.

4 pav. Ankstyvajam Rytų Lietuvos pilkapių kultūros etapui būdingos aprangos rekonstrukcija (remiantis Maisiejūnų–Surgantiškių ir kitų pilkapynų tyrinėjimų duomenimis).
I. Maciukaitės pieš.

Šiuo laikotarpiu besiformuojančiame Rytų Lietuvos pilkapių kultūros areale laidosena dar buvo nevienalytė. Iki V a. laidosenos požiūriu tai buvo daugiau besiniveliuojančių subkultūrų visuma. Šiaurinėje dalyje pilkapiai su akmenų vainikais artimi senojo geležies amžiaus Šiaurės Lietuvos pilkapiams. Pietinės ir pietvakarinės arealo dalies pilkapiai turi ryškių konstrukcijos bendrumų (akmenimis apkrauti pilkapiai, akmenų vainikai, grindiniai) su Pietų Lietuvos, Suvalkų krašto laidojimo paminklais. Šie sampilų konstrukcijos bruožai užfiksuoti ir Maisiejūnų–Surgantiškių, Migonių–Kleboniškio bei Visginų pilkapynuose.

Apskritai ankstyvojo Rytų Lietuvos pilkapių kultūros etapo kapams būdingos palyginti įvairios, kartais – gana turtingos įkapės, ypač – moterų įkapių kompleksuose. Moterys laidotos su pjautuvais, ylomis, žiediniais antsmilkiniais, karolių ir kabučių apvaromis, antkaklėmis, apyrankėmis, rečiau – lankinėmis ar pasaginėmis emaliuotomis segėmis, smeigtukais. Vyrų kapuose paprastai randamas ietigalis, kirvis, peilis, diržo sagtis (4 pav.).

Viduriniojo geležies amžiaus pirmojoje pusėje (nuo V–VI a.) laidosena visoje Rytų Lietuvos pilkapių kultūroje vienodėjo ir tapo aiškiai skirtinga nei kaimyninių genčių. Visame areale laidota panašiuose pilkapiuose su akmenų vainikais, duobėmis

ar grioviais pakraščiuose. Šiuo laikotarpiu įkurta daug naujų pilkapynų. Rytų Lietuvos pilkapiai būdingi jau gana aiškiai apibrėžtam arealui, kuris išliko iš esmės stabilus iki pat pilkapių pylimo tradicijos pabaigos: nuo Nemuno ir Šventosios vakaruose iki Svyrių apylinkių rytuose ir nuo Dūkšto apylinkių šiaurėje bent iki Dieveniškių pietuose[14].

Apie I tūkstantmečio vidurį visame regione įsivyravo mirusiųjų deginimo paprotys. Ankstyviausi degintiniai kapai pietinėje arealo dalyje datuotini IV a. Į šiaurę nauja laidojimo forma plito visą V a. Su mirusiųjų deginimo papročio įsivyravimu vienalaikė ir ryški kaita įkapių kompleksuose. Didžiausia įkapių įvairovė būdinga V a. Šiuo trumpu laikotarpiu datuotini turtingiausi kapai bei absoliuti dauguma importinių, iš brangiųjų metalų ar kitų retų medžiagų pagamintų dirbinių. Nuo I tūkstantmečio vidurio visoje Rytų Lietuvos pilkapių kultūroje pastebima ir tam tikra įkapių kompleksų standartizacija, kuri ypač ryški vyrų kapuose. Pagrindiniu vyro įkapių komplekso akcentu tapo ginklų komplektas (viena ar dvi ietys, kirvis, skydas, kartais – kalavijas ar kovos peilis). Be ginklų, į kapus dėti peiliai, skiltuvai, sagtys, žiedai, rečiau – antkaklės, lankinės segės, smeigtukai. Moterų įkapių kompleksai nuo V a. antrosios pusės ir VI a., palyginti su ankstesnio laikotarpio, yra paprastesni. Moterys paprastai laidotos su yla, vienu ar keliais verpstukais, rečiau – peiliu ar pjautuvu, taip pat negausiais papuošalais: stiklo-emalio karolių ir metalo įvijų apvaromis, apyrankėmis, žiedais.

Iš tyrinėtų Kruonio seniūnijos pilkapynų du I tūkstantmečio vidurio degintiniai kapai aptikti vieninteliame Maisiejūnų–Surgantiškių pilkapyje 14(17). Mirusiųjų kūnai buvo sudeginti, kauliukai išrinkti iš laužo ir supilti į nedideles duobutes. Vienas iš kapų į pilkapį buvo įkastas kiek vėliau. Jame rastas pentinis siauraašmenis kirvis, ietigalio dalis, peilis bei I tūkstantmečio viduriui būdinga geležinė lankinė segė. Antrasis kapas buvo be įkapių[15]. Nors tarp šio ir kitų pilkapių su griautiniais kapais veikiausiai nėra didelio chronologinio atotrūkio, jis sietinas su kitu Rytų Lietuvos pilkapių kultūros raidos etapu ir gali būti paliktas jau kitos ar kultūrines įtakas patyrusios ir kitokias laidojimo apeigas (kremaciją) praktikavusios bendruomenės.

Minėtos degintinio kapo įkapės sudaro tipinį I tūkstantmečio vidurio kario įkapių komplektą. Palyginti staigi laidojimo tradicijų ir įkapių kompleksų kaita ir ypač – karių kapų išryškėjimas veikiausiai atspindi tam tikrus gyvenimo būdo pokyčius. Šie procesai siejami su tiesioginiais Tautų kraustymosi laikotarpio įvykių dalyviais, šių įvykių sukeltomis migracijomis ar suintensyvėjusiais tarpgentiniais ryšiais[16]. Kaip minėta, galbūt vidines migracijas, gyventojų kaitą ir suaktyvėjusias kovas netiesiogiai liudija ir minėti plėšimų pėdsakai ankstyvesniuose griautiniuose kapuose[17].

Visą I tūkstantmečio trečiąjį ketvirtį laidojimo papročiai Rytų Lietuvoje vystėsi tolygiai. Per kelis šimtmečius pastebima bendra pilkapių konstrukcijos raida nuo

5 pav. Vienas iš Atmainų–Darsūniškio pilkapių.
L. Kurilos nuotr.

sampilų su ištisiniais tvarkingais vainikais iki apjuostų duobėmis ir netvarkingais vainikais ar paskirais juos simbolizuojančiais akmenimis. Kapų įranga taip pat pamažu tapo paprastesnė. Viename pilkapyje paprastai laidota daugiau mirusiųjų, kapai buvo dažniau įkasami į anksčiau supiltus sampilus. Vyrų ir moterų įkapių kompleksai visą šį laikotarpį reikšmingai nekito, išliko neįvairūs ir palyginti negausūs. Viduriniojo geležies amžiaus antrosios pusės pilkapių Kruonio seniūnijos pilkapynuose iki šiol netyrinėta.

Paskutiniajame I tūkstantmečio ketvirtyje Rytų Lietuvos pilkapiai palaipsniui įgavo kai kurių naujų bruožų. Šiuo laikotarpiu pradėta laidoti daugelyje naujų vietų. Kai kuriais atvejais, atrodo, vėl imti naudoti kai kurie anksčiau apleisti pilkapynai. Tačiau daugelyje paminklų ryški ankstesnių tradicijų tąsa. Visame regione laidosena toliau vienodėjo. Pilkapius nustota apjuosti akmenų vainikais (ši tradicija kiek ilgiau išliko pietinėje arealo dalyje). Ryškiu sampilų konstrukcijos elementu tapo juos juosiantys grioviai. Viename pilkapyje paprastai laidoti keli mirusieji. Kapai dažniausiai buvo įkasami į anksčiau supiltus sampilus. Paskutiniaisiais I tūkstantmečio amžiais ir II tūkstantmečio pradžioje įkapių dėjimo į kapus tradicijos iš esmės nekito. Įkapių kompleksuose atsispindi ne tiek laidojimo papročių, kiek buityje naudotų daiktų formų kaita. Į vyrų kapus paprastai dėti kirviai, ietigaliai, peiliai, sagtys. Pavieniai kapai išsiskiria ginklų gausa. Moterų kapuose įkapės kiek įvairesnės nei vyrų, tačiau taip pat dažniausiai negausios. Be ankstesniam laikotarpiui būdingų dirbinių, atsirado ir naujų papuošalų (apgalvių, pasaginių segių, naujų antkaklių tipų).

Vėlyvajame geležies amžiuje atsirado kai kurių ankstesniam laikotarpiui nebūdingų papročių. Ryškus išskirtinis šio laikotarpio bruožas yra žirgų laidojimo

6 pav. Atmainų–Darsūniškio pilkapio 1 žirgo kapas. O. Kuncienės nuotr.; Lietuvos istorijos instituto negatyvų fondas, Nr. 6277.

tradicija[18]. Paprastai žirgai su būdingomis įkapėmis (žąslais, balnakilpėmis, kamanomis, pjautuvais) laidoti atskiruose pilkapiuose, dažniausiai – pilkapynų pakraščiuose arba atskirose pilkapių grupėse. Pietinei regiono daliai būdinga degintinė, šiaurinei – griautinė žirgų laidosena. Didelėje teritorijoje abipus Neries randama abiejų tipų kapų. Dažnai pilkapyje kaip žirgo simbolis būdavo užkasamos tik įkapės[19].

Žirgų kapų aptikta archeologinių tyrinėjimų Atmainų–Darsūniškio pilkapyne (5 pav.) metu. Jame 1957 m. ištirti trys[20], o 2002–2007 m. – dar 12 pilkapių bei žvalgyta paminklo teritorija[21]. Pilkapiai buvo 5–9 m skersmens ir iki 0,7 m aukščio. Visi sampilai buvo be akmenų vainikų, su grioviais ar duobėmis papėdėse.

Pilkapyje 1 (1957 m. tyrinėjimai) buvo retai Rytų Lietuvos pilkapiuose aptinkamas dvigubas kapas – kartu palaidoti žmogus ir žirgas. Nedegintas žirgas su geležiniais žąslais ir pjautuvu buvo paguldytas duobėje galva šiaurės vakarų kryptimi (6 pav.). Kiek aukščiau toje pačioje duobėje buvo supilti sudeginto žmogaus kaulai be įkapių. Ant pirminio žemės paviršiaus bei kapo duobėje aptikta stambių anglių, taigi laidotuvių metu greičiausiai atlikinėtos kažkokios apeigos su ugnimi. Daugumoje kitų pilkapių rasta žirgų kapų arba pavienių žirgo įkapių. Keturiuose pilkapiuose rasti degintiniai žirgų kapai su būdingomis įkapėmis: žąslais, pjautuvais. Dar keturiuose pilkapiuose buvo užkasti tiktai pjautuvai. Šios įkapės būdingos išskirtinai žirgų kapams, nors šio dirbinio sąsajos su žirgu nėra visiškai aiškios. Todėl reikia manyti, kad pjautuvo užkasimas pilkapyje simbolizavo žirgo palaidojimą[22]. Dar šešiuose sampiluose jokių kapo žymių ar pavienių radinių neaptikta. Remiantis kitų pilkapynų analogijomis, tokie pilkapiai taip pat siejami su simboline žirgų laidosena[23].

Greičiausiai šiame didžiuliame pilkapyne laidota ilgą laiką. Tačiau tyrinėjimams pasirinkti pilkapiai datuotini vėlyvuoju geležies amžiumi (IX–XII a.). Tyrinėta paminklo dalis buvo skirta žirgų kapams. Greičiausiai numiręs šeimininkas būdavo palaidojamas pilkapyje, o kitoje vietoje supilamas sampilas jo žirgui arba surengiamos simbolinės žirgo laidojimo apeigos. Kaip ir daugelyje kitų Rytų Lietuvos pilkapynų, Atmainuose–Darsūniškyje ateityje tikėtina aptikti ir daugiau žmonių kapų. Tą patvirtina 2007 m. žvalgant pilkapyną apardytoje vieno sampilo dalyje aptiktas itin retas dirbinys – kalavijo rankenos skersinis[24].

Rytų Lietuvos pilkapių kultūros išnykimas paprastai datuojamas XII a. pabaiga[25] arba XIII a. pradžia[26]. Tačiau tikėtina, kad laidojimo pilkapiuose atsisakyta kiek anksčiau – XI a. pabaigoje ar XII a. pradžioje. Galbūt šis paprotys kiek ilgiau išliko arealo periferijoje, Rytų slavų kaimynystėje ar atskirose bendruomenėse[27]. Valstybės formavimosi laikotarpio (XII a. antrosios pusės – XIV a. pirmosios pusės) laidojimo paminklų Rytų Lietuvoje žinoma mažiausiai. Šio laikotarpio kapai sunkiai datuojami, galbūt – neišskiriami iš vėlyvesnių. Remiantis negausiais duomenimis spėjama, kad mirusieji šiuo laikotarpiu laidoti sudeginti plokštiniuose kapinynuose[28], nedeginti[29], vandenyje[30] ar praktikuotos įvairios laidojimo apeigos[31].

Laidojimo pilkapiuose tradicijos nykimo bei vėlyvesnės laidosenos klausimu tam tikrų duomenų suteikia Maisiejūnų–Surgantiškių pilkapio 9(14) sampile aptiktas degintinis kapas. Jis į pilkapį įkastas gerokai vėliau nei kiti šio pilkapyno kapai – XII a. ar netgi XIII a. pradžioje. Tai – vienas vėlyviausių kapų pilkapyje visoje Rytų Lietuvoje. Jame buvusios įkapės yra netipinės Rytų Lietuvos pilkapiams: pentinis plačiaašmenis kirvis, ietigalis siaura trikampio formos plunksna, pritaikyta pramušti šarvams, du skiltuvai, peilis ornamentuota nugarėle, dvi pasaginės segės storėjančiais ir aguoniniais galais bei keturios apyrankės. Sprendžiant pagal gausias ir skirtingas įkapes bei į dvi krūveles supiltus kaulus, kape galėjo būti palaidoti du asmenys: vyras ir moteris[32]. Kapo įrengimo metu nuo pilkapio supylimo jau buvo praėję daugiau nei pusė tūkstantmečio. Sunku pasakyti, kodėl mirusiuosius nutarta palaidoti sename sampile tuomet, kai pilkapių pylimo tradicija veikiausiai jau buvo nutrūkusi. Tokia laidosena kartais praktikuota tiek Lietuvoje, tiek kituose Europos kraštuose. Spėjama, kad ji galėjo būti susijusi su protėvių kultu[33]. Minėtasis kapas galėjo būti paliktas bendruomenės, kuri ilgiau nei kitos buvo išlaikiusi jau kiek pakitusį laidojimo pilkapiuose paprotį. Galbūt dar vėlyvesnis – Ankstyvųjų naujųjų laikų – grupinis suaugusiojo, dviejų vaikų ir dviejų kūdikių kapas aptiktas to paties pilkapyno pilkapyje 5(41)[34]. Šiame kape įkapių nerasta, todėl tiksliau jo datuoti neįmanoma.

Kruonio seniūnijoje esančių pilkapių tyrinėjimai suteikė informacijos apie įvairių praeities laikotarpių laidojimo papročius, materialinę ir dvasinę kultūrą. Jų rezultatai reikšmingai papildė žinias apie ankstyvąjį Rytų Lietuvos pilkapių kultūros raidos etapą, kultūrinius kontaktus su kaimynine jotvingių gentimi, to

meto žmonių naudotus ginklus, įrankius bei papuošalus. Atmainų–Darsūniškio pilkapyno tyrinėjimai davė naujų duomenų apie žirgų laidojimo tradiciją bei simbolinius jos variantus. Maisiejūnuose–Surgantiškėse aptikti kapai iliustruoja savitą paprotį mirusiuosius laidoti senuose pilkapiuose. Praeities pažinimui svarbūs netgi priešistorinio kapų plėšimo pėdsakai. Kai kurie pilkapiuose aptikti dirbiniai yra retų ar netgi unikalių formų. Reikia tikėtis, ateities tyrinėjimai mokslui bus ne mažiau vertingi.

Nuorodos

[1] Gudavičius E. „Lietuvos“ vardas XI–XII a. I pusės šaltiniuose // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A. T. 3 (84). – Vilnius, 1983. – P. 79–88; Baranauskas T. Lietuvos valstybės ištakos. – Vilnius, 2000. – P. 21–33.

[2] Łowmiański H. Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego. T. 2. – Wilno, 1932. – S. 111; Gudavičius E. Mindaugas. – Vilnius, 1998. – P. 138–144.

[3] Kurilienė A. Kaišiadorių rajono archeologijos sąvadas. – Kaišiadorys, 2009. – P. 160–168, 178–179, 181–186, 196–204, 221–223.

[4] Tarasenka P. Lietuvos archeologijos medžiaga. – Kaunas, 1928. – P. 117.

[5] Butėnas E. Maisiejūnų pilkapyno tyrinėjimai // Lietuvos archeologija. T. 15. – Vilnius, 1998. – P. 163–184.

[6] Kurila L. Senieji Rytų Lietuvos pilkapių plėšikai // Lietuvos archeologija. T. 34. – Vilnius, 2009. – P. 53–55.

[7] Randsborg K. Plundered Bronze Age graves: Archaeological & social implications // Acta archaeologica. Vol. 69. – Oxford, 1998. – P. 113–115.

[8] Kulikauskas P., Kulikauskienė R. Migonys (piliak., gyv., pilk.). Kaišiadorių raj. 1954, 1955 m. tyrinėjimų ataskaitos. – 1955. – Lietuvos istorijos instituto rankraštynas. F. 1. Nr. 50; Kulikauskienė R. Migonių pilkapių (Jiezno r.) 1957 m. tyrinėjimai (Pilkapiai Nr. 12, 33 ir 30). – 1957. – Lietuvos istorijos instituto rankraštynas. F. 1. Nr. 1240; Volkaitė-Kulikauskienė R., Migonių (Jiezno raj.) archeologiniai paminklai // Iš lietuvių kultūros istorijos. T. 1. – Vilnius, 1958. – P. 58–61.

[9] Bliujus A. Visginų pilkapių (?), Kaišiadorių raj., 1977 m. tyrinėjimų ataskaita. – 1978. – Lietuvos istorijos instituto rankraštynas. F. 1. Nr. 587.

[10] Michelbertas M. Senasis geležies amžius Lietuvoje. I–IV amžius. – Vilnius, 1986. – P. 72; Tautavičius A. Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.). – Vilnius, 1996. – P. 46; Jovaiša E. Senasis geležies amžius: paminklai ir kultūros // Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija. T. 36. – Vilnius, 1997. – P. 56.

[11] Vaitkevičius V. Interpreting the East Lithuanian Barrow culture // Interarchaeologia. Vol. 1. Culture and material culture (ed. V. Lang). – Tartu-Riga-Vilnius, 2005. – P. 71–86.

[12] Volkaitė-Kulikauskienė R. Vėlyvoji brūkšniuotosios keramikos kultūra // Lietuvių etnogenezė. – Vilnius, 1987. – P. 111.

[13] Лухтанас А. К вопросу об исчезновении культуры штрихованной керамики в бассейне Нерис (городища и селища Кярнаве) // Archaeologia Lituana. T. 2. – Vilnius, 2001. – P. 22–28.

[14] Kurila L. Lietuvių etninė riba rytuose IX–XII a. (1. Archeologijos duomenys) // Lietuvos archeologija. T. 27. – Vilnius, 2005. – P. 59–84.

[15] Butėnas E. Maisiejūnų pilkapyno tyrinėjimai // Lietuvos archeologija. T. 15. – Vilnius, 1998. – P. 169–170.

[16] Лухтан А. Б. Война V века в Литве // Гістарычна-археалагічны зборник. № 11. – Мінск, 1997. – С. 15–20; Vaitkevičius V. Interpreting the East Lithuanian Barrow culture // Interarchaeologia. Vol. 1. Culture and material culture (ed. V. Lang). – Tartu-Riga-Vilnius, 2005. – P. 79–80; Bliujienė A. Watershed between Eastern and Western Lithuania during the Early and Late Migration Period // Archaeologia Lituana. T. 7. – Vilnius, 2006. – P. 131–138.

[17] Kurila L. Senieji Rytų Lietuvos pilkapių plėšikai // Lietuvos archeologija. T. 34. – Vilnius, 2009. – P. 53–55.

[18] Juškaitis V. Žirgų kapai Rytų Lietuvos pilkapiuose vėlyvajame geležies amžiuje (IX–XII a.) // Archaeologia Lituana. T. 6. – Vilnius, 2005. – P. 139–163.

[19] Kurila L. Symbolic Horse Burials in the Iron Age of East Lithuania // Archaeologia Baltica. T. 11. – Klaipėda, 2009. – P. 242–253.

[20] Navickaitė O. Darsūniškio, Jiezno raj. pilkapių tyrinėjimų dienoraštis (1957 m. liepos 10–14 d.). – 1957. – Lietuvos istorijos instituto rankraštynas. F. 1, Nr. 64.

[21] Kraujalis R. Atmainų (Darsūniškio) pilkapynas // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais. – Vilnius, 2005. – P. 68–69; Kraujalis R. Atmainų (Darsūniškio) pilkapynas // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2003 metais. – Vilnius, 2005. – P. 89–90; Kraujalis R. Atmainų (Darsūniškio) pilkapynas // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 metais. – Vilnius, 2006. – P. 78–79; Kraujalis R. Atmainų (Darsūniškio) pilkapynas // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais. – Vilnius, 2006. – P. 91–92; Vėlius G. Atmainų (Darsūniškio) pilkapynas // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais. – Vilnius, 2007. – P. 137–139; Vėlius G. Atmainų (Darsūniškio) pilkapynas // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007 metais. – Vilnius, 2008. – P. 170–172.

[22] Bliujienė A. Alinkos (Raistinės) pilkapiai // Lietuvos archeologija. T. 8. – Vilnius, 1992. – P. 118–119; Juškaitis V. Žirgų kapai Rytų Lietuvos pilkapiuose vėlyvajame geležies amžiuje (IX–XII a.) // Archaeologia Lituana. T. 6. – Vilnius, 2005. – P. 147–148; Kurila L. Symbolic Horse Burials in the Iron Age of East Lithuania // Archaeologia Baltica. T. 11. – Klaipėda, 2009. – P. 242–253.

[23] Bliujienė A. Alinkos (Raistinės) pilkapiai // Lietuvos archeologija. T. 8. – Vilnius, 1992. – P. 119–121.

[24] Vėlius G. Atmainų (Darsūniškio) pilkapynas // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007 metais. – Vilnius, 2008. – P. 171–172.

[25] Tautavičius A., Rytų Lietuvos pilkapiai // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A. T. 1. – Vilnius, 1955. – P. 96; Vaškevičiūtė I. Tautų kraustymosi ir baltų genčių sklaidos laikotarpis // Lietuvos istorija. T. 2. Geležies amžius. – Vilnius, 2007. – P. 286.

[26] Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuvių tautybės susidarymas (archeologiniais duomenimis) // Lietuvos istorijos metraštis, 1977 metai. – Vilnius, 1978. – P. 15; Zabiela G. Nalšia Lietuvos valstybės kūrimosi išvakarėse // Rytų Lietuva: Istorija, kultūra, kalba. – Vilnius, 1992. – P. 20.

[27] Kurila L. Rytų Lietuvos pilkapių kultūros nykimo klausimu // Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija. T. 58. – Vilnius, 2003. – P. 25–38.

[28] Zabiela G. Laidosena pagoniškoje Lietuvoje // Lietuvos archeologija. T. 15. – Vilnius, 1998. – P. 353–358.

[29] Luchtanas A., Vėlius G. Laidosena Lietuvoje XIII–XIV a. // Vidurio Lietuvos archeologija: Etnokultūriniai ryšiai. – Vilnius, 1996. – P. 85.

[30] Urbanavičius V. Vidurio Lietuvos gyventojų laidosenos kaita IV–XIV a. // Vidurio Lietuvos archeologija: Konferencijos medžiaga. – Vilnius, 1994. – P. 52.

[31] Kurila L. Rytų Lietuvos pilkapių kultūros nykimo klausimu // Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija. T. 58. – Vilnius, 2003. – P. 31–34.

[32] Butėnas E. Maisiejūnų pilkapyno tyrinėjimai // Lietuvos archeologija. T. 15. – Vilnius, 1998. – P. 168–169.

[33] Parker Pearson M. The powerful dead: Archaeological relationships between the living and the dead // Cambridge archaeological journal. Vol. 3, Iss 2. – Cambridge, 1993. – P. 214–216; Williams H. Monuments and the past in Early Anglo-Saxon England // World archaeology. Vol. 30, No. 1 – London, 1998. – P. 103.

[34] Butėnienė E. Maisiejūnų pilkapyno, Kruonio apyl., Kaišiadorių raj. kasinėjimų 1971 m. liepos mėn. 7 d. – rugpiūčio 3 d. dienoraštis. – 1971. – Lietuvos istorijos instituto rankraštynas. F. 1. Nr. 405. – P. 12.

Vykintas Vaitkevičius

Meškučių kapinynas

Kapinynas yra mišku apaugusioje Nemuno slėnio dešiniojo kranto aukštumoje, kelio Kruonis–Darsūniškis pietų pusėje, Lapainios upelio dešiniajame krante, 0,57 km į rytus–pietryčius nuo upelio pralaidos minėtame kelyje. Šį masyvų, rytų–vakarų kryptimi kiek ištęstą aukštumos gūbrį iš šiaurės ir pietų riboja stačiašlaitės griovos; pietine – į Nemuną teka Lapainios upelis (1 pav.). Kapinynas lokalizuotas rytinėje – aukštesniojoje – gūbrio dalyje, kuri XIX a. antroje pusėje buvo apaugusi mišku.[1] Tuo pačiu metu į vakarus nuo kapinyno jau būta Meškučių palivarko. Vaizdinga vietovė Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų metu tapo gynybiniu ruožu, apie ką liudija skaitlingos įvairaus dydžio ir formos duobės kapinyno teritorijoje ir artimiausioje aplinkoje. 2008 m. pavasarį, metalo ieškikliu rinkdamas minėtų karo metų palikimą: kulkas, sagas ir kita, pilietis G. rado pirmuosius viduramžių laikotarpio kapinyno radinius, kurių nuotrauką paskelbė interneto forume tarp kitų archeologinių ir istorinių laikų radinių (2 pav.).[2]

1 pav. Vaizdas į kalvą, kurios viršuje yra kapinynas, iš Nemuno slėnio. 2008 m.
V. Vaitkevičiaus nuotr.

2 pav. Meškučių radiniai ieškotojų forume.

Sulaužyti ir apsilydę žalvariniai papuošalai bylojo, jog jie gali būti kilę iš nežinomos apie X–XIII a. pilkapių grupės arba plokštinio kapinyno su degintiniais kapais. Sveikas uždaras žiedas su pynimą imituojančia priekine dalimi, pasaginės segės aguoniniais galais fragmentas, trys juostinių ornamentuotų apyrankių fragmentai, trikampio pjūvio gaubtos apyrankės lankelio dalis bei nežinomos paskirties žalvarinis dirbinys profiliuotu galu (galbūt diržo puošybos elementas) rodė, jog kapinyno kapuose būta gausių ir įvairių įkapių. Be to, dar buvo galima tikėtis geležinių įkapių, nes paminėti atsitiktiniai radiniai buvo rasti vadovaujantis spalvotų metalų paieškos nustatymais. Radėjui pil. G. maloniai sutikus padėti, 2008 m. vasarą Meškučių kapinyno vieta jam dalyvaujant buvo žvalgyta archeologinės ekspedicijos metu.

Šiai ekspedicijai buvo keliamas tikslas lokalizuoti radimvietę, surinkti daugiau duomenų apie iki tol nežinomo kapinyno pobūdį ir chronologiją. Paminklo teritorijos ribų klausimas liko tolesnių tyrinėjimų užduotimi. Žvalgymų metu naudoti metalo ieškikliai Shadow X5, Minilab Explorer SE ir White DFX.

Archeologiniai radiniai, iš viso 46 vnt., kapinyno žemės paviršiuje buvo surasti keturiuose vienas nuo kito nedideliais atstumais nutolusiuose telkiniuose, maždaug 50×50 m dydžio plote. Degintinių kaulų trupinių pastebėta tik vienoje vietoje. Jie slūgsojo tamsiai geltoname smėlyje žemiau miškožemio. Tai rodytų, jog nežiūrint tam tikrų suardymų, kapinynas yra gerai išlikęs ir jo paviršiuje rasti radiniai yra labiau atsitiktinio pobūdžio. Į juos apeliuojant padarytos išvados tegali būti preliminarios.

3 pav. Radiniai: 1 – yla, 2, 5 – apyrankių dalys, 3, 4, 8 – antkaklių fragmentai. 6 – žiedas, 7 – žvangutis, 9 – kalavijo rankenos skersinis. O. Lukoševičiaus nuotr.

Pirmas svarbus klausimas, susijęs su Meškučių kapinynu – koks yra tikrasis šios laidojimo vietos pobūdis? Nors Kruonio apylinkėse galėtume tikėtis Rytų Lietuvos pilkapių kultūros laidojimo paminklo (ir tokio tipo paminklų žinoma Kapitoniškėse, Dovainonyse, Atmainuose, Astraguose ir kitur), Meškučiuose nepastebėta jokių gamtos ar žmogaus sunaikintų pilkapių žymių. Kapinyno paviršiuje nėra ir kaulų iš degintinių kapų, kas tokiais atvejais yra labiau negu tikėtina.

Yra dar vienas svarbus, nors ne tiesioginis argumentas, jog Meškučių kapinynas yra plokštinio tipo ir virš degintinių kapų jame nebuvo pilami smėlio sampilai. Taip teigti leistų už apie 1,5 km į pietvakarius nuo Meškučių kapinyno esanti dviejų šimtų Atmainų (kitaip – Darsūniškio) pilkapių grupė. 1933, 1957 ir 2002 m. penkiuose pilkapiuose rasti degintinis žmogaus kapas ir griautinis žirgo kapas (atskiruose pilkapiuose), likusieji pilkapiai buvo tušti. Taigi, pilkapių grupė datuojama IX–XI (XII) a.[3]

Meškučių kapinyno ir Atmainų pilkapių topografinė padėtis, nežiūrint akivaizdžios jų kaimynystės, yra visiškai skirtinga: pirmasis įkurtas aukštame Nemuno slėnio krante, o antrasis – jo papėdėje. Prielaidai apie tai, Meškučių kapinynas galėjęs būti įkurtas po to, kai apie XI–XII a. nustota mirusiuosius laidoti Atmainų pilkapiuose, iš esmės neprieštarauja Meškučių radinių datavimas.

Meškučiuose iš viso rasti 53 radiniai, tačiau 21 iš jų (bendro 127 g svorio) yra neatpažįstamai susilydę žalvarinių dirbinių fragmentai ir todėl tolesnei analizei nėra tinkami. Iš likusiųjų radinių paminėtini papuošalai: dešimt apyrankių fragmentų (5 – juostinių plokščių (3:2 pav.), 4 – trikampio pjūvio gaubtų skardinių (3:5 pav.),

1 – įvijinės apyrankės), septyni antkaklių fragmentai (5 – vytinių antkaklių (3:3 pav.) kūginiais galais ir plokštele, po 1 – antkaklių apskrito ir rombo pjūvio (3:4 pav.) lankeliais fragmentai), du sveiki žiedai (uždaras su pynimą imituojančia priekine dalimi ir užkeistais galais su praplatinta priekine dalimi (3:6 pav.)), lygiagrečiais horizontaliais grioveliais ornamentuotas žvangutis (3:7 pav.), T formos geležinio apkalo dalis ir trijų nežinomų tipų papuošalų (vienas iš jų – ornamentuotas) fragmentai.

Kitos paskirties (ne papuošalai) dirbiniai atstovaujami daug kukliau: rasta apskrito pjūvio yla (3:1 pav.), geležinė kniedė, ornamentuota kalavijo buoželės dalis (3:9 pav.) ir dvi geležinės balnakilpės (4 pav.).

4 pav. Balnakilpės. O. Lukoševičiaus nuotr.

Kaip buvo pabrėžta pradžioje, atsitiktiniai radiniai leidžia daryti tik preliminarias išvadas. Jas, be abejonės, leis patikslinti ateities tyrinėjimų rezultatai.

Trikampio pjūvio gaubtos apyrankės ornamentuotais galais yra bene ankstyviausią chronologiją turinti radinių grupė. Šios apyrankės randamos Vidurio Lietuvos kapinynų bei Rytų Lietuvos pilkapių kultūros srityse ir literatūroje paprastai datuojamos VIII–XI a.[4] Tačiau atidesnis žvilgsnis verčia manyti, jog jos yra ne vien būdingas paskutiniojo Rytų Lietuvos pilkapių etapo – XI–XII a. (plg. Zabarija, Elektrėnų sav.[5], Žvirbliai, Vilniaus m.[6], artimiausia analogija – Kapitoniškėse, Kaišiadorių r.[7]), bet ir ankstyvojo plokštinių kapinynų su degintiniais kapais etapo radinys (Kurklių šilas, Anykščių r.[8], Nočia, Varanavo r., Baltarusijoje[9]), taigi galėjo būti naudojamos ir XII ar net XIII a. Tam neprieštarauja šių apyrankių radiniai Vidurio Lietuvos kapinynų srityje (plg. Marvelės kapinyno, Kauno m., degintiniame kape 549 ji rasta su vėlyvosios formos antkakle balneliniais galais).[10]

Vytinės antkaklės yra kitas dviejų epochų – gentinės ir valstybinės – paminklus Vidurio ir Rytų Lietuvoje jungiantis radinys. Klasikinis minėtų dirbinių tipas – antkaklės su trim kūgeliais viename gale ir vienu kūgeliu su dviem plokštelėmis šonuose kitame gale – yra datuojamas X–XI a.[11], tačiau bent jau Rumšiškių kapinyno, Kaišiadorių r., radiniai (griautinio moters kapo 45 įkapių komplektas)[12] neleidžia

atmesti galimybės, jog vytinės antkaklės buvo naudojamos ir XII–XIII a. ar net vėlesniais amžiais.

Kalbant apie juostines plokščias apyrankes su savita saikinga puošyba, tai jos yra kur kas labiau būdingos laikotarpiui, kuomet mirusieji (ir sudeginti, ir nesudeginti) Rytų ir Pietų Lietuvos regione buvo laidojami plokštiniuose kapinynuose.[13] Tyrinėjimai Kriveikiškyje, Širvintų r., rodo, jog tradicija nešioti minėtas apyrankes XIV a. pabaigoje jau nyko,[14] tačiau XIV a. pabaigos – XV a. Bajorų kapinyne, Elektrėnų sav., jos vis dar tarp įkapių.[15] Iškalbingas ir netoli Meškučių esančių Maisiejūnų pilkapių pavyzdys. Panašios stilistikos dvi plokščios apyrankės rastos pilkapio 9(14) degintiniame kape,[16] kuris apie XIV a. buvo įkastas į jau anksčiau šioje vietoje supilto pilkapio sampilą.

Apie paraleles tarp pastarojo Maisiejūnų kapo ir Meškučių kapinyno taip pat byloja pasaginės segės aguoniniais galais. Apskritai jos žvilgsnį nuo Rytų Lietuvos pilkapių kultūros nukreipia į Vidurio Lietuvos kapinynų sritį, nes pirmajame regione tai vienetinis radinys, ko negalima pasakyti apie antrąjį.[17] Pasaginių segių su aguoniniais galais tipas turi daugelį atmainų ir išlieka vienas populiariausių papuošalų iki pat XIV a. pabaigos – XV a.

Paminėtini dar trys radiniai iš Meškučių kapinyno, kurie priartina šį paminklą prie Vidurio Lietuvos kapinynų ir net dar toliau vakaruose esančių archeologinių kultūrų. Tai visų pirma apsilydžiusi T1 (Kuršių) tipo kalavijo buoželės dalis, ornamentuota itin būdingu šiam tipui motyvu – kryžiukais apskritimuose.

Kaip nurodo pats tipo pavadinimas, X–XIII a. pradžioje šie kalavijai labiausiai paplitę Kurše[18], tačiau žinomi ir į rytus nuo jo. Baltarusijos teritorijoje, kur jie naudoti daugiausiai XII–XIII a., o vietomis iki XIII a. pabaigos, pasiekia net Dnieprą.[19]

Meškučiuose rastos ir dvi ugnyje perdegusios, geros būklės balno kilpos, kas neleidžia atmesti galimybės, jog kapinyne esama ir žirgų kapų. Tai būtų dar vienas svarbus bruožas, kuris Meškučius sietų su Vidurio Lietuvos regionu, kuriam ši tradicija yra ypač būdinga. Pagal formą minėtos balno kilpos yra VII tipo atmainos (a ir b), kurios gausiausiai atstovaujamos Pakalniškių kapinyne, Šakių r. (net 52 vnt.). Tačiau šio tipo dirbinių rasta ir Rytų, Vidurio ir Vakarų Lietuvoje.[20] Praėjus kelioms dešimtims metų po pirmojo bandymo klasifikuoti ir datuoti Lietuvoje rastas balno kilpas, šiuos tyrinėjimus būtina atnaujinti, o priimtą VII tipo balno kilpų chronologiją XI–XII a. – patikslinti. Juolab, kad toliau rytuose ir pietuose tokie radiniai datuojami XII–XIII a. bei siejami su sunkiosios kavalerijos paplitimu.[21]

Apibendrinant, kas pasakyta, galima teigti, jog 2008 m. surastas Meškučių kapinynas tarp Kruonio ir Darsūniškio yra vertingas ankstyvųjų viduramžių laidojimo paminklas, kuris viena vertus, gali pateikti naujų duomenų apie laidosenos raidą po Rytų Lietuvos pilkapių kultūros sunykimo, antra vertus, pirmą kartą gali atskleisti

artimą ryšį tarp plokštinių kapinynų su degintiniais kapais Rytų bei Pietų Lietuvoje (Laukagalis, Kaišiadorių r., Purvynai ir Žėronys, abu – Trakų r. ir kt.) ir Vidurio Lietuvos kapinynų srityje (Marvelė, Sargėnai, Veršvai, visi – Kauno m. ir kt.).

Pagrįsta manyti, jog Meškučių kapinynas buvo įkurtas baigus naudoti Atmainų (kitaip – Darsūniškio) pilkapyną, taigi apie XII a. Daugelis Meškučių radinių tipų yra būdingi ir XIII a. laikotarpiui, iki pat jo pabaigos imtinai. Tai verčia manyti, jog kalba eina jau ne apie baltų genčių, o apie valstybės epochą ir jos ankstyvuoju laikotarpiu nykstančius skirtumus tarp kultūrinių regionų rytuose (Vilnius, Trakai ir kt.) ir vakaruose (Kaunas, Kėdainiai ir kt.). Pagrįsta manyti, jog laidosenos pokyčiai atspindi ideologijos – senovės lietuvių religijos – pagrindu vienijamą valstybę.

Geografine prasme Kaišiadorys (Rumšiškės, Žiežmariai, Darsūniškis) užima tarpinę padėtį tarp rytų ir vakarų regionų, absorbuoja abiems jiems būdingus elementus. Baigiantis XIII a., ir ypač XIV amžiuje, šiai sričiai tenka reikšmingas vaidmuo krašto gilumos gynyboje, nes kairysis Nemuno krantas visą tą laiką išlieka retai apgyvendintas. Gali būti, jog visos ano meto gyvenvietės dešiniajame Nemuno krante, kurių vietas rodo ir laidojimo paminklai, buvo daugiau ar mažiau susiję su minėtos svarbios užduoties įgyvendinimu.

Nuorodos

[1] [Vakarinių Rusijos imperijos gubernijų topografinis žemėlapis (M 1 : 21 000). Parengtas 1891–1901 m.].

[2] *Kablys: lobiai, archeologija, istorija*. Prieiga per internetą: http://www.gh.lt. [Žiūrėta 2008-12-20].

[3] Kurilienė A. *Kaišiadorių rajono archeologijos sąvadas*. Kaišiadorys, 2009.

[4] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas. I–XIII a. radiniai*. Redagavo A. Tautavičius. Vilnius, 1978, p. 93, žemėl. 55.

[5] Luchtanas A. Metalų epocha, *Neris tarp Vilniaus ir Kernavės*. Kaunas, 2008, p. 37.

[6] Iwanowska G. *Cmentarzysko kurhanowe w Żwirblach pod Wilnem*. Warszawa, 2006, s. 231, 232.

[7] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas. I–XIII a. radiniai*, p. 93.

[8] 2007 ir 2008 m. E. Butėno ir G. Grižo tyrinėjimai. Duomenys nepublikuoti.

[9] Szukiewicz W. Cmentarzysko ciałopalne płaskie pod wsią Nacza pow Lidzkim gub. Wileńskiej, *Pamiętnik Fizyograficzny*, 1913, t. 21, zesz. V [įklija tarp p. 36 ir 37].

[10] 1993 m. A. Astrausko ir M. Bertašiaus tyrinėjimai. Duomenys nepublikuoti.

[11] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas. I–XIII a. radiniai*, p. 30–31, žemėl. 19.

[12] Urbanavičius V. *Rumšiškėnai XIV–XVI amžiais*. Vilnius, 1970, p. 3, pav. 4.

[13] Plg. Kviatkovskaja A. *Jotvingių kapinynai Baltarusijoje (XI a. pab. – XVII a.)*. Vilnius, 1998, p. 84–90.

[14] Vėlius G. *Kernavės miesto bendruomenė XIII–XIV amžiuje*. Vilnius, 2005, p. 66–68.

[15] 2006–2008 m. V. Vaitkevičiaus tyrinėjimai. Duomenys nepublikuoti.

[16] Butėnas E. Maisiejūnų pilkapyno tyrinėjimai, *Lietuvos archeologija*, 1998, t. 15, p. 168–169.

[17] Bertašius M. *Vidurio Lietuva VIII–XII a.* Kaunas, 2002, p. 143; Kurila L. Rytų Lietuvos pilkapių kultūros nykimo klausimu, *Istorija*, 2003, t. LVIII, p. 28–29.

[18] Kazakevičius V. *IX–XIII a. baltų kalavijai*. Vilnius, 1996, p. 53–58.

[19] Плавінскі М. А. *Клінковая зброя X–XIII стст. на тэрыторыі Беларусі*. Мінск, 2006, с. 13–14, 55, 104.

[20] Antanavičius J. Balno kilpos Lietuvoje X–XIV a., *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai (A)*, 1976, t. 1, p. 76.

[21] Plg. Загорульский Э. М. *Вищинский замок XII–XIII вв*. Минск, 2004, с. 124–125.

Algirdas Žalnierius, Augustina Kurilienė

Kruonio dvarvietės archeologiniai tyrinėjimai 2004–2008 metais

Įvadas

Senieji Lietuvos dvarai yra mažiausiai tyrinėta archeologinio paveldo dalis, o jų materialinė kultūra yra vis dar labai mažai pažįstama. Mūsų žinias apie dvarų materialiąją kultūrą papildė paskutinius porą dešimtmečių atliekami įvairios apimties dvarviečių archeologiniai kasinėjimai, dažniausiai susiję su ten atliekamų statybos darbų ar tiesiamų komunikacijų vietų žvalgymais ir tyrinėjimais. Bet tyrinėjimų medžiaga beveik neskelbta, nekalbant jau apie išsamesnį jos apibendrinimą. Archeologinių tyrinėjimų rezultatai ir trumpos išvados nedidelės apimties straipsniais yra publikuojamos tęstiniame leidinyje „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“.

Daugelis buvusių dvarų jau seniai yra išnykę nuo žemės paviršiaus, dvarviečių vietą geriausiu atveju težymi čia stovėjusių pastatų griuvėsiai, o dažnai tik parkų, sodų ir želdinių likučiai. Tačiau net ir geriau išlikusių dvarų pastatų kompleksų likimas šiuo metu yra viena opiausių Lietuvos paveldosaugos problemų. Dvarų nykimas, prasidėjęs XX a. trečiajame dešimtmetyje įvykdytos žemės reformos metu, tęsėsi pokario metais. Sovietmečiu iš savininkų atimtuose dvaruose dažniausiai buvo įsikūrusios kolūkių kontoros ir kitos visuomeninės paskirties įstaigos, kurios geriau ar blogiau, bet prižiūrėdavo perimtus pastatus. Daug kas pasikeitė pastačius kolūkių centrus, kada buvę dvaro pastatai buvo apleisti arba juose apgyvendinti kolūkių darbininkai, dažniausiai nevietiniai ir abejotinos socialinės reputacijos žmonės. Tai, kas dar vertingo buvo išlikę dvaro pastatų interjeruose ir juos supusioje aplinkoje, būdavo galutinai sunaikinama. Ne ką geresnis likimas išlikusių dvarų laukia ir šiuo metu. Didesnė dalis dvarų, be retų išimčių, liko be realių šeimininkų, o esantis vienas ar net keliolika šeimininkų neturi pakankamai lėšų, o dažniausiai ir jokio noro tinkamai prižiūrėti dvarų pastatus[1]. Šį jau įvykusį procesą puikiai iliustruoja tai, kad Kaišiadorių rajone valstybės įstatymų saugomi tėra tik 9, Kauno rajone – 24 dvarų pastatų kompleksai.

Vertingiausia ir rankomis jau nebeatkuriamo dvarų materialinės kultūros palikimo dalis pražuvo gaisruose, karų, sukilimų, okupacijų ir revoliucijų metu. Nemaža jo dalis, nesant aiškios kultūros vertybių išsaugojimo politikos, tarpukariu iškeliavo į Lenkiją. Lietuvos muziejuose sukaupti rinkiniai atspindi tik nedidelę jau pražuvusios dvarų materialinės kultūros dalį. Be to, pagrindinę muziejų rinkinių dalį sudaro meno kūriniai, baldai, brangūs namų apyvokos daiktai, ir ne taip dažnai muziejai gali pasigirti senesniais kaip XVIII a. eksponatais. Tuo tarpu materialinės kultūros sąvoka apima įvairias materialines žmonių veiklos išraiškas. Tai ir kasdienėje buityje naudoti virtuvės, stalo indai bei įrankiai, stiklo ir metalo dirbiniai, krosnių kokliai, baldai, ūkio padargai, įvairios paskirties įrankiai ir ginklai, pagaliau apranga ir apavas. Kitą materialiosios kultūros dalį sudaro dvaro statiniai: dvarviečių ir dvarų pastatų erdvinis ir vidinis suplanavimas, jų funkcinės paskirties ypatybės ir skirtumai, statybos technika ir naudotos medžiagos, čia veikusių ir labai įvairią produkciją gaminusių amatininkų dirbtuvių liekanos. Skaitant XVI, ypač gausius XVII–XIX a. dvarų inventorius, galima pakankamai tiksliai išvardinti dvaruose stovėjusius pastatus, jų paskirtį, apytikrį suplanavimą ir dydį, juose buvusį turtą. Bet niekas iš turimo, kad ir plačiausio ir smulkiausio aprašymo, neatkurs nei konkretaus daikto, nei pastato vaizdo.

Senosios Lietuvos dvarvietės yra svarbūs archeologiniai objektai. Juose slypinti informacija yra bene vienintelė, kuri galėtų nors ir pačiais bendriausiais bruožais papasakoti apie dvarų materialinę kultūrą nuo seniausių iki dabartinių laikų. Tačiau dauguma dvarviečių dažniausiai neturi jokio kultūros vertybės statuso, o archeologiniu požiūriu labiausiai pažeidžiamos realių šeimininkų neturinčios arba jau seniai apleistos dvarvietės, o ten slypinčios informacijos likimas šiuo metu priklauso tik nuo atsitiktinumų arba tik nuo esamų, ar būsimų šeimininkų geranoriškumo[2].

Koks informacijos kiekis slypi buvusių dvarviečių kultūriniuose sluoksniuose, nurodo ir XIX a. statistiniai duomenys. Lietuvos teritorijoje įkurtose Kauno, Vilniaus ir Suvalkų gubernijose XIX a. viduryje buvo suskaičiuota daugiau kaip 10000 dvarų ir palivarkų. Kauno gubernijoje pagal 1857 ir 1858 metų surašymo duomenis buvo 5008, o Kauno apskrityje – 354 dvarai[3]. Tiesą sakant, reikia paminėti, kad tik 2863 Kauno gubernijos dvarai turėjo baudžiavinių valstiečių, o likusiuose 2145, greičiausiai smulkiuose dvaruose, žemę apdirbdavo samdiniai ar net patys savininkai. Kauno gubernijoje XIX a. viduryje dvarininkų luomui priklausė arti 100 000 žmonių, kurie valdė daugiau kaip 364 tūkstančius abiejų lyčių baudžiauninkų[4]. Pagal 1859 metų surašymo duomenis, Kauno gubernijoje tuo metu buvo daugiau kaip 988 tūkstančių gyventojų, todėl dvarininkai su jiems priklausančiais valstiečiais sudarė apie pusę visų gubernijos gyventojų[5]. Nors ir neturime tokių tikslių duomenų iš ankstyvesnio laikotarpio, bet reiktų manyti, kad XVI–XVII a. LDK visuomenė luominiu atžvilgiu buvo pasiskirsčiusi bent panašiai, o gal ir didesniu santykiu bajorijos ir jiems priklausančių valstiečių naudai.

Istorinė dvarų apžvalga

Dvarai pradėjo formuotis XIII–XIV a., o kai kurių autorių teigimu, ir daug ankstyvesniu laikotarpiu[6]. XV–XIX a. jie buvo LDK bajorijos ekonominio gyvavimo pagrindas, bajoriškos visuomenės dvasinio, kultūrinio bei politinio gyvenimo ląstelės, kurių visuma suformavo išskirtinę ir savitą sociokultūrinę erdvę[7]. Dvarų reikšmę visai LDK visuomenei sunku pervertinti. Naudodamasi feodalinėje visuomenėje turimomis teisėmis ir suteiktomis privilegijomis LDK bajorija turėjo išskirtines galimybes gauti bet kokį norimą išsilavinimą, laisvai keliauti, susipažinti, įsigyti ir plačiai panaudoti savo kasdieniniame gyvenime tai, ką mes vadiname civilizacijos pasiekimais. Dvarai buvo ne tik stambiausi ir pagrindiniai žemės ūkio produkcijos gamintojai, bet ir kultūrinių-techninių naujovių bei ūkinės pažangos skleidėjai. Neigiamas dvarų ekonominės politikos ir jiems priklausiusių valstiečių išnaudojimo vertinimas yra subjektyvus ir labiau išreiškia mūsų mąstymo ir susidariusių pažiūrų perkėlimą į praeitį, o ne to meto visuomenėje realiai egzistavusius politinius, ekonominius ir socialinius santykius.

Po Lenkijos–Lietuvos valstybės padalijimo bajorijai beliko tik luomo savivaldos teisės. XIX a. pradžioje bajorija dar galėjo pasireikšti visuomeniniame gyvenime kurdama įvairias visuomenines, labdaros, švietėjiškas ir kultūrines organizacijas, bet po kiekvieno sukilimo ir slaptos politinės organizacijos likvidavimo tos galimybės dalyvauti valstybės gyvenime mažėjo. Po 1863–1864 m. sukilimo iki 1905 m. veikė tik labdaros ir medicinos draugijos ir tik XIX a. pabaigoje ėmė kurtis ir įvairios ūkinės draugijos[8]. XIX a. antroje pusėje–XX a. pradžioje dalis dvarininkijos jau buvo lojali carinei valdžiai, formavosi konservatyvios pažiūros. Nacionalinio judėjimo atsiradimas ir pakilimas XIX a. antroje pusėje suformavo naują tautinės visuomenės ideologiją, kurioje dvaras ir kaimas buvo priešpastatyti vienas kitam, kaip nesutaikomi priešai. Šiomis nuostatomis buvo vadovaujamasi ir vykdant tarpukario žemės reformą Lietuvoje, faktiškai sunaikinant ne tik dvarų žemėvaldą, bet kartu pašalinant iš aktyvesnio visuomeninio gyvenimo didesniąją ilgus amžius gyvavusią Lietuvos bajorijos dalį[9].

Pirmuosiuose tiek didžiojo kunigaikščio, tiek bajorų dvaruose XIV–XV a. stovėjo tik mediniai pastatai. Dvarvietėse palyginus retai randama ir XIV–XVI a. pradžia datuojamų radinių[10]. Didesniąją šio laikotarpio radinių dalį sudaro virimo puodai, dažnai puošti bangelių, įstrižų įbraukimų ir horizontalių linijų ornamentu. Retai randama redukuotos, XV a. datuojamos keramikos. Todėl atrodytų, kad iki XVI a. pradžios, su retomis išimtimis, kasdieninė LDK dvarų buitis niekuo ypatingai nesiskyrė nuo dvarus supančių kaimų ir pavaldžių valstiečių buities, o materialinės kultūros skirtumai greičiausiai pasireiškė turimais prabangos daiktais ir ginkluotės kiekiu ir kokybe[11]. Šį teiginį patvirtintų ir Senųjų Trakų piliavietės, pagal istorinę

tradiciją laikomos kunigaikščio Kęstučio rezidencija, ir šalia esančios gyvenvietės tyrinėjimai. Didžiąją čia surastų radinių dalį sudaro vadinamoji tradicinė lipdyta keramika, o importuotų, žiestų ir glazūruotų indų aptiktos vos kelios šukės[12].

Mūrinių dvaro rūmų pastatų atsiradimas LDK tiesiogiai sietinas su žemės ūkio reformomis, vykdytomis XVI a. viduryje. Valakų reforma, pradėta vykdyti 1557 m., sunormino ir sutvarkė visų pirma didžiojo kunigaikščio, o vėliau ir stambiųjų feodalų dvarų valdymą ir nustatė gaunamų iš jų pajamų dydžius bei galutinai suformavo to meto visuomenės luominę sudėtį[13]. Šių reformų būtinybę nulėmė tiek minėtos vidinės, tiek išorinės priežastys. Vakarų Europoje XVI a. ėmė augti paklausa, o kartu ir žemės ūkio ir miško produktų kainos. Olandija, Švedija, Anglija pirko grūdus, kanapių pluoštą, galvijų mėsą, miško medžiagą, pelenus, vašką. Jau 1547 m. didysis kunigaikštis savo dvarų valdytojams nurodė atliekamus grūdus gabenti į Karaliaučių ir Dancigą, arba parduoti vietinėse rinkose. Išaugusia žemės ūkio produkcijos paklausa netruko pasinaudoti ir bajorai, reikalaudami teisės be muitų eksportuoti savo dvarų žemės ūkio produkciją. Ši teisė be muito gabenti į užsienį miško prekes, javus bei gyvulius ir be muito įsivežti karo reikmenis jiems buvo suteikta 1559 m. Vėlesnės privilegijos (1588 m. Lietuvos Statutas) dvarininkams leido be muitų išvežti ir įsivežti beveik visas tiek kasdieninio naudojimo, tiek prabangos prekes[14]. Pagerėjusi turtinė padėtis leido tiek magnatams, tiek provincijos šlėktai XVI a. pabaigoje–XVII a. pirmoje pusėje pradėti statyti mūrinius savo dvarų pastatus. Ekonominė situacija ir su ja susijusi mūrinių dvaro pastatų statyba buvo panaši tiek LDK, tiek Lenkijos Karalystėje. Tik Lenkijoje šie procesai prasidėjo XVI a. viduryje[15].

Vakarinėje LDK dalyje mūrinės dvarų rezidencijos XVI a. pabaigoje–XVII a. pirmoje pusėje buvo pastatytos Kruonyje, Rokiškyje, Alšėnuose, Panemunėje, Raudonėje, Gaidžiūniškėse, Siesikuose, Raudondvaryje, Mažosiose Lapėse ir daugelyje kitų vietų[16]. Įdomu, kad didžiausius dabartinės Lietuvos teritorijoje savo tūriu dvaro rūmų pastatų kompleksus Panemunėje ir Raudonėje pastatė XVI a. pabaigoje iškilusios ir su karaliaus Stepono Batoro dvaro aplinka siejamos Kiršenšteinų ir Eperješų giminės, kurios prekiavo miško prekėmis ypač plačiu mastu[17].

Pasikeitė ir praturtėjusios bajorijos poreikiai, o svarbiausia galimybės juos patenkinti. Apie pasikeitimus vakarinės LDK dalies dvarų materialinėje kultūroje XVI–XVII a. liudija ir per paskutinius keliolika metų dvarvietėse atliktų įvairios apimties archeologinių tyrinėjimų duomenys. Daugelyje tyrinėtų dvarviečių rasti archeologiniai radiniai datuojami XVII–XVIII a. arba XVI a. antrąja puse – XVIII a. Dvaruose XVI a. pirmojoje pusėje atsiranda puodyniniais ir plokštiniais kokliais puoštos krosnys, žiesta, plonasienė, oksidacinėje aplinkoje degta ir glazūruota įvairios paskirties buitinė keramika, importiniai stiklo, fajanso, porceliano indai bei statybinės keramikos ir statybinės paskirties metalo dirbiniai. Tačiau ir atsiradus kokybiniu atžvilgiu visiškai naujai buitinei keramikai, dvaruose ir toliau plačiai

naudojama tradicinė, maistui gaminti skirta keramika, kurios randama net ir XVIII–XIX a. kultūriniuose sluoksniuose.

Kruonio dvarvietė

Istoriniai duomenys apie Kruonio dvarvietę

Dvarvietė yra pietvakarinėje Kruonio miestelio dalyje, ant aukštumos dešiniajame Kruonės upelio slėnio šlaite. Dvarvietę iš rytų ir pietų pusės nuo miestelio skyrė Kruonės upelio slėnis, iš vakarų pusės – dauba (1 pav.). Iš XIX a. planų matyti, kad dvarvietės teritoriją iš šiaurės ribojo kelias į Darsūniškį. Joje stovėjo mūriniai dvaro rūmai, keliolika įvairios paskirties medinių ir mūrinių ūkinių pastatų, Kruonės upelio slėnyje buvo tvenkinys su malūno pastatų kompleksu (2, 3 pav.). Buvusi dvarvietės teritorija po visų XIX–XX a. reformų ir istorinių pokyčių yra išdalinta į miestelio gyventojų sklypus su čia šiuo metu stovėjusiais gyvenamaisiais ir ūkiniais pastatais, o XX a. 7-ame dešimtmetyje šiaurinėje dvaro rūmų liekanų pusėje iš baltų silikatinių plytų buvo pastatyta mūrinė Kruonio vidurinė mokykla (dab. gimnazija) (1, 10 pav.).

Pagal istorinę tradiciją laikoma, kad Kruonyje 1472 m. buvo pastatyta medinė katalikų bažnyčia, bet tą patvirtinančių patikimų istorinių šaltinių nėra[18]. Pirmą kartą Kronais pavadintas žemės sklypas minimas 1494 metais. Trakų pakamaris (vėliau tapęs Smolensko kaštelionu) Grigorijus Tryzna 1570 m. Kruonio dvarą pardavė

1 pav. Kruonio dvarvietės teritorijos ir rūmų liekanų vaizdas iš oro, iš RPR pusės.
O. Lukoševičiaus nuotr., 2004-09-11.

2 pav. Valstybinio Kruonio dvaro plano fragmentas (rodykle pažymėta išlikusių dvaro rūmų liekanų vieta). 1840 m. Vilniaus archyvas. F. 5-4042. L. 12. Kruonio dvaro valdų planas, 1840 m. (originalo nuotrauka). Originalas saugomas: Rusijos valstybinis istorijos archyvas (Sankt Peterburge). F. 380. Ap. 3. B. 224.

3 pav. Valstybinio Kruonio dvaro plano fragmentas (rodykle pažymėta išlikusių dvaro rūmų liekanų vieta). 1848 m. Lietuvos valstybės istorijos archyvas. F. 525. Ap. 2. B. 3396.

Vilniaus tijūno Motiejaus Oginskio (mirusio 1564 m.) žmonai Kotrynai. Pardavimo akte dvare minimi keturi, matyt, gyvenamieji, namai ir eilė ūkinių pastatų. Motiejaus ir Kotrynos sūnus Teodoras Bogdanas Oginskis 1583 m., išmokėjęs savo seseriai jos dalį, tapo tikruoju dvaro savininku.

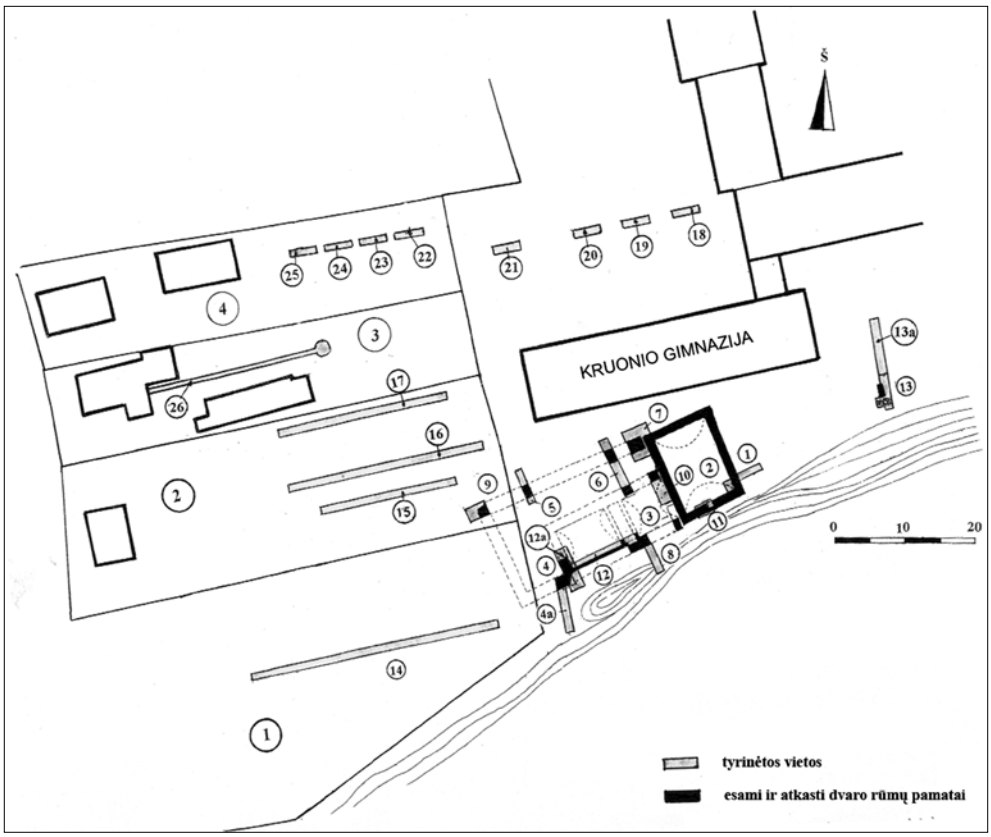
XVII a. pirmame ketvirtyje Teodoras Bogdanas Oginskis pastatė mūrinę stačiatikių cerkvę. A. Miškinio teigimu, tuo metu buvo pastatyti ir pirmieji mūriniai dvaro rūmai. Ar Kruonio dvaro rūmai nukentėjo per XVII a. karus su Maskva ir Švedija, duomenų nėra. Napoleono žygio į Maskvą metu prancūzų kariuomenė apgriovė dvaro rūmus, kurie po to nebebuvo atstatyti. Oginskių giminė valdė dvarą iki 1831 metų sukilimo. Už aktyvų dalyvavimą sukilime buvo konfiskuotas Oginskiams priklausęs Kruonio dvaras bei atimta teisė valdyti Darsūniškio seniūniją. XIX a. 4–5-ajame dešimtmečiais Kruonio dvare vyko liustracija, dalis dvaro žemių buvo parduotos, iš likusios suformuotas naujas dvaro centras.

Kruonio dvarvietės archeologiniai žvalgymai 1974 metais

Pirmieji archeologiniai tyrinėjimai, kuriuos tiksliau reiktų įvardinti kaip archeologinius žvalgymus, Kruonio dvarvietėje buvo atlikti 1974 metais[19]. Tiesiant kanalizacijos ir vandentiekio trasą išilgai pietinės mokyklos sienos buvo iškastas iki 6 m pločio ir iki 4 m gylio griovys, kurio šlaituose buvo pastebėtas kultūrinis sluoksnis ir mūrinės sienos pamatai. Archeologiniai žvalgymai, sprendžiant iš ataskaitos teksto buvo atlikti tik prie išlikusių dvaro rūmų liekanų, kur inžinerinių komunikacijų trasos griovys sukosi į Kruonės upelio slėnį.

Čia virš pirminio žemės paviršiaus užfiksuotas 25 cm storio vienalytis „riebaus“ juodžemio sluoksnis, storėjantis pietų link. Ties Kruonės upelio vagos šlaito kraštu kultūrinio sluoksnio storis pasiekia 45 cm. Virš kultūrinio sluoksnio surastas supiltas apie pusės metro storio smėlio sluoksnis. Kultūriniame sluoksnyje aptikta buitinės keramikos ir plokštinių koklių fragmentų, kurie ataskaitoje datuojami XVII a. Kaip retesni radiniai, ataskaitoje yra paminėta žaliai glazūruota, puošta žvynais, atrodytų, krosnies viršutinės dalies čerpė ir pusės apskritimo formos krosnies dekoratyvinė plokštė, puošta stilizuotais žiedlapiais.

Kasant komunikacijų griovį buvo pralaužtas čia stovėjusio mūrinio statinio pamatas. Pamatų plotis 1,15 m, į žemę jie įgilinti iki 2,80 m nuo dabartinio žemės paviršiaus. Pamatai pakloti rytų vakarų kryptimi, sumūryti klojant galais į išorę (?) 3–4 plytų eiles ir po to dedant lauko riedulių eilę. Į juos sudėti labai stambūs iki 40×75×90 cm lauko rieduliai ir 290–300×140–155×65 mm dydžio plytos. Iškastame griovyje surasti tik vieni statinio pamatai, todėl ataskaitoje padaryta visiškai logiška išvada, kad tai buvo ne pastato, o galbūt net ir gynybinės sienos pamatai. Labai gaila, kad ataskaitoje nenurodyta tiksli pamatų vieta, nes 2004–2007 m. archeologinių tyrinėjimų metu šios sienos aptikti dar nepavyko.

4 pav. 2004–2008 metų Kruonio dvarvietės archeologinių tyrinėjimų planas. A. Žalnieriaus brėž.

Jokie archeologiniai tyrinėjimai ar bent žemės darbų priežiūra mokyklos statybos metu nebuvo atliekami, todėl apie tai, kas sunaikinta užstatytoje dvarvietės dalyje, jau nebesužinosime. Žvalgymų ataskaitoje rašoma, kad kraštotyrininkas mokytojas V. Leonavičius pasakojo stebėjęs naujos vidurinės mokyklos statybos darbus ir matęs ardant „akmenimis grįstą gatvę“ ir daug įvairių pastatų pamatų. Jo teigimu, tokių pamatų liekanų ir plytų randama ir vakarinėje dvarvietės teritorijoje, o dvaro rūmų griuvėsių plote buvo išlikusios molinių plytelių grindys, dabar užneštos žemėmis.

Kruonio dvarvietės archeologiniai tyrinėjimai 2004–2008 metais

Išsamiausi archeologiniai tyrinėjimai Kruonio dvarvietės teritorijoje atlikti 2004–2008 m. 2004 m. gegužės mėn. remontuojant kanalizacijos trasą, buvo iškastas apie 30 m ilgio ir nežinomo pločio griovys. Apie jau atliktus darbus atsitiktinai sužinojo Kaišiadorių muziejaus darbuotojai ir jau užpilto griovio paviršiuje rado kelis plokštinių koklių fragmentus, puoštus augaliniu ir geometriniu ornamentu,

virimo puodų, keptuvės šukes, datuotinas XVI a. pabaiga–XVII a. Ten pat mėtėsi mūre buvusių plytų nuoskalos ir kalkių skiedinio trupiniai. Atrodytų, kad į rytus nuo pagrindinio rūmų pastato yra stovėjęs mūrinis pastatas, kurio liekanos buvo ardomos tiek tiesiant, tiek remontuojant kanalizacijos trasą.

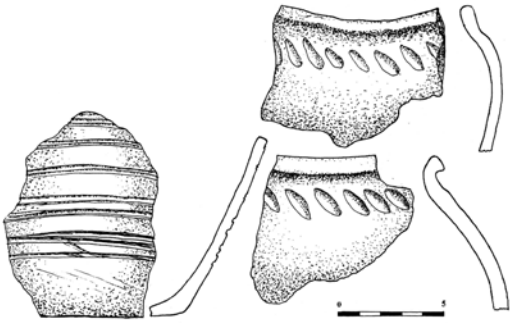
Šių darbų rezultatais susidomėjęs Kaišiadorių muziejus užsakė ištirti ir paties dvaro pastato liekanas, kad būtų nustatyta dvarvietės kultūrinių sluoksnių stratigrafija, chronologija, ir dvaro mūrų išlikimo laipsnis. 2004 m. pradėti archeologiniai dvarvietės tyrinėjimai buvo tęsiami iki 2008 m. Šiuo metu dvarvietėje yra ištirtas 255 m^2 plotas (4 pav.). Palyginti su visu užimamu dvarvietės plotu tai labai nedidelės tyrinėjimų apimtys, nors ir jos jau suteikė daug naujų žinių apie dvaro rūmų suplanavimą, statybos etapus ir jo gyventojų materialinę kultūrą.

Centrinėje, tyrinėtoje Kruonio dvarvietės dalyje iki 2008 m. surastas nuo 20 iki 80 cm storio kultūrinis tamsiai pilko juodžemio sluoksnis, daugelyje vietų susiklostęs ant geologinio smėlio, rečiau ant oksiduoto žvyro sluoksnių. Vietiniai gyventojai pasakojo, kad statant mūrinę Kruonio mokyklą, aplink dvaro rūmų liekanas buvusios griuvenų krūvos buvo nukastos ar nustumtos į pietų pusėje esančią Kruonės upelio vagą. Sprendžiant iš statybos metu suformuoto žemės reljefo atrodytų, kad statant vidurinę mokyklą šiaurinėje dvaro rūmų liekanų pusėje buvo nukasta ar nustumdyta dalis, o gal ir visi čia susiklostę kultūriniai sluoksniai. Tai pavirtina ir 2007 m. tyrinėjimai, kur mokyklos kieme iškastose perkasose kultūrinio sluoksnio storis siekia tik 20–25 cm kartu su velėna, o arčiau mokyklos pastato jo nerasta[20].

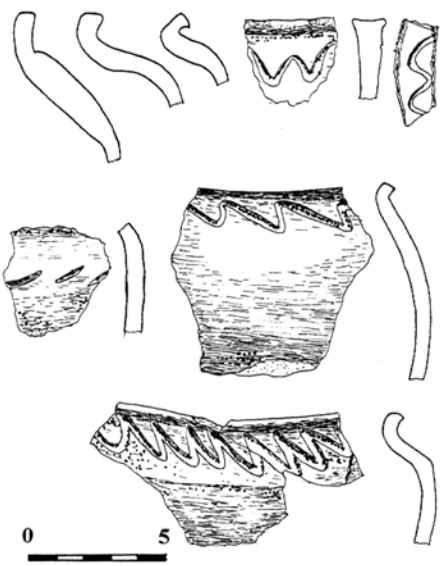
Rytinėje dvarvietės dalyje kultūrinio sluoksnio storis siekia 40–60 cm, vakarinėje – nuo 20 iki 80 cm. Savo sudėtimi šie vienalyčiai, be tarpsluoksnių juodžemio sluoksniai rytinėje dvarvietės dalyje primena daržų žemę. Vakarinėje tyrinėtos dvarvietės dalyje nuolat ariant čia esančius gyventojų daržus kultūrinis sluoksnis permaišytas iki pat geologinių sluoksnių, jame surasti radiniai datuojami labai plačiu chronologiniu laikotarpiu: nuo XV iki XX a. Nesuardytų kultūrinių sluoksnių galima tikėtis rasti tik pačiame vakariniame dvarvietės pakraštyje, kur susidarė iki 80 cm, gal ir storesni kultūriniai sluoksniai.

Kultūriniai sluoksniai, esantys prie tyrinėtų dvaro rūmų kiek skiriasi. Čia nebeišliko, bent daugumoje tyrinėtų vietų, esančio pirmojo kultūrinio sluoksnio, kuris, matyt, buvo nukastas arba permaišytas dvaro rūmų statybos metu. Šio iki 15 cm storio juodžemio sluoksnio pėdsakai buvo surasti tik prie pietinės dvaro sienos. Artimiausioje rūmų liekanų aplinkoje virš pirminio žemės paviršiaus surasti tik smėlio sluoksniai, iškasti iš dvaro rūmų pamatų duobių ir rūsių, arba kultūriniai sluoksniai, susidarę jau stovint dvaro rūmams. Prie vakarinių dvaro rūmų pamatų liekanų susiklostė 20–50 cm storio kultūriniai sluoksniai. Prie išlikusių rytinės ir šiaurinės pirmųjų dvaro rūmų sienų kultūrinių sluoksnių storis siekia iki 140 cm, pietiniame šone – nuo 50 iki 110 cm. Beje, čia yra išlikęs iki 1,5 m aukščio ir iki 2–5 m

pločio pylimas, kuris 1974 m. žvalgymų ataskaitoje yra įvardytas kaip galimo gynybinio pylimo, suformuoto dvaro rūmų statybos metu, liekanos[21]. Tačiau 2005 m. perkasus pylimą paaiškėjo, kad didesnioji jo dalis susidarė jau griūvant ir ardant dvaro rūmų pastatus, o su jų buvimo laikotarpiu galima susieti tik pačius apatinius kultūrinius sluoksnius[22].

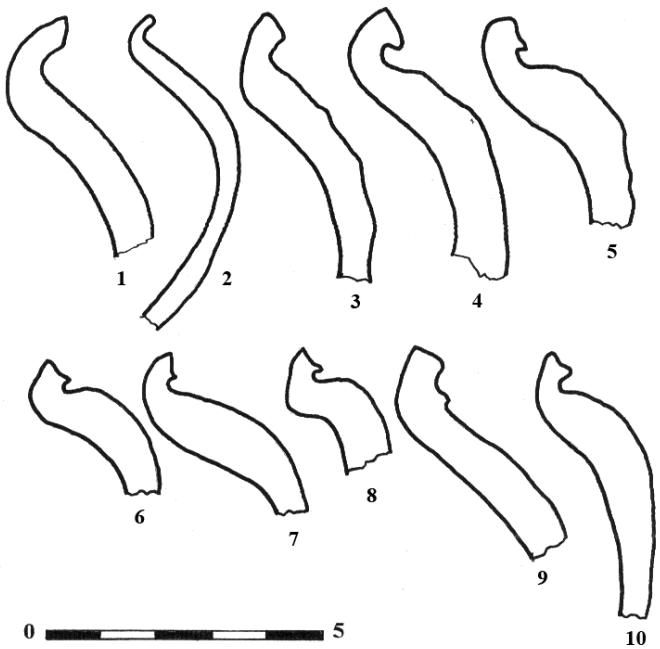
5 pav. Virimo puodų šukės, XV a. (?). A. Žalnieriaus pieš.

6 pav. Virimo puodų šukės, XV–XVI a. A. Žalnieriaus pieš.

Pagal iki šiol turimus dvarvietės archeologinių tyrinėjimų duomenis atrodytų, kad bent jau apatinė kultūrinio vienalyčio juodžemio sluoksnio dalis klostėsi iki mūrinių dvaro rūmų statybos pradžios, nes dvaras ar čia buvęs kaimas minimas jau XV a. pabaigoje. Bet to laikotarpio archeologinių objektų iki šiol nerasta, o ir pačių radinių, galinčių datuoti kultūrinį sluoksnį ankstesniu kaip XVI a., aptikti vos keli. Prie tokių radinių reikia priskirti pavienes lipdytų puodyninių koklių šukes, dalį virimo puodų šukių, kurių molio masėje yra pridėta smulkių grūsto akmens kristalų. Sprendžiant pagal surastų puodyninių koklių šukes, kokliai buvo lipdyti, išdegti oksidacinėje aplinkoje, rusvos, pilkos spalvos, jų molio masėje yra sijoto žvyro priemaišų. Koklių angos buvo kvadratinės, pakraštėlių briaunos nubrauktos horizontaliai arba suapvalintos ir profiliuotos į vidų. Šie puodyniniai kokliai greičiausiai buvo nulipdyti ir išdegti vietoje, o jų datavimas sudėtingas, nes jie buvo pagaminti naudojant XV a. technologijas. Bet vis dėlto juos reikėtų priskirti ankstyvesniam negu pirmųjų mūrinių dvaro pastatų laikotarpiui ir datuoti bent jau XV– XVI a. riba.

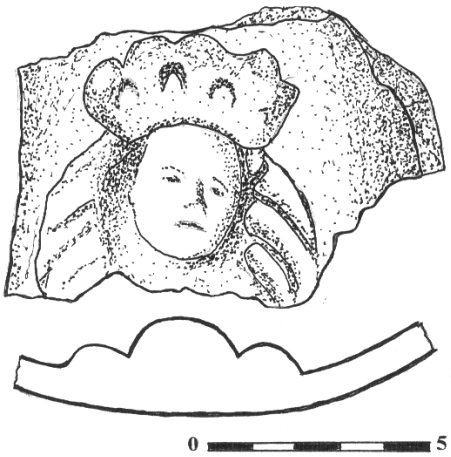
Kitą ankstyvesnių radinių grupę sudaro lipdytų virimo puodų ir dubens šukės. Tik 2007 m. tyrinėjimų metu vakarinėje dvarvietės dalyje, po kultūriniu sluoksniu esančiame smėlyje, buvo surastos trys lipdytų ir vėliau apžiestų ar ant žiedimo rato aplygintų virimo puodų šukės, datuotinos XV a.[23]. Jos turi apie 15 mm aukščio kak-

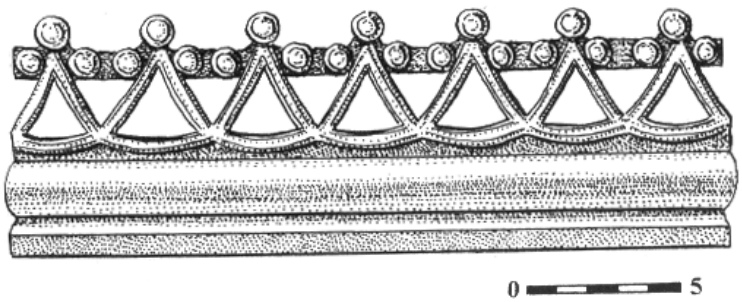
7 pav. Virimo puodų pakraštėliai:
1–5 – XV(?)–XVI a.;
6–10 – XVI a. antra pusė–XVII a.
A. Žalnieriaus pieš.

lelius ir suapvalintas angos briaunas, molyje yra grūsto akmens kristalų, tiek vidinės, tiek išorinės sienelės nelygios, kauburiuotos. Du indai petelių srityje netoli kaklelio papuošti stambiais ir lėkštais įstrižais įbraukimais. Trečio puodo dugno ir sienelių šukė yra papuošta lygiagrečių įbraukimų juostomis (5 pav.). Puoštų virimo puodų šukių surasta ir daugiau. Jų pakraštėliai dar turi nors ir nedidelį vertikalų ar atlenktą į išorę kaklelį, indai petelių srityje puošti zigzagų, o dubens briauna – apvalių bangelių ornamentu. Bet šie radiniai buvo aptikti mūrinių dvaro rūmų laikotarpiu susidariusiuose kultūriniuose sluoksniuose ar net jau rūmų griuvenose kartu su XVI a. pabaigos–XVII a. radiniais. Todėl jie pagal savo morfologines ypatybes ir pagaminimo technologiją bei analogus tik sąlyginai datuoti ankstyvesniu laikotarpiu (6, 7:1–5 pav.).

Šiuo metu ne ką daugiau radinių galima priskirti ir XVI a., laikotarpiui iki pirmųjų mūrinių dvaro rūmų pastatymo. Kaip ir ankstyvesnieji, XVI a. radiniai buvo surasti persimaišę su XVII a. archeologine medžiaga. Tai – puodynių koklių fragmentai, lovinio koklio ir krosnies viršų puošusios karūnėlės šukės. Puodyniniai kokliai buvo nužiesti iš molio masės be priemaišų, išdegti oksidacinėje aplinkoje. Koklių aukštis – 100–125 mm, dugnų skersmuo 80–95 mm, angos kvadratinės, nuo 100×100 iki 135×135 mm dydžio. Koklių angos briauna profiliuota į vidų, daugumos dugnai puošti kūginiu iškilimu dugno centre ir reljefiniais apskritimais aplink kūgį. Dalis puodyninių koklių, atrodytų, turėjo didesnę angą, jų sienelės storesnės, jų išorėje dažniausiai yra ryškios žiedimo rievės. Taip pat surasti ir keli dubeninių, iš vidaus

8 pav. Lovinio koklio šukė, XVI a.
A. Žalnieriaus pieš.

9 pav. Ažūrinės krosnies karūnėlės rekonstrukcija, XVI a.
V. Trečiokienės pieš.

glazūruotų žalia glazūra koklių fragmentai. Jų angos briauna horizontali, išorėje yra žiedimo rievės. Šie kokliai datuotini XVI a. viduriu, nors neatmestina prielaida, kad iš šių koklių pastatytos krosnys stovėjo ir pirmuose dvaro rūmuose, ar kituose, vakarinėje dvarvietės dalyje stovėjusiuose, greičiausiai, mediniuose pastatuose.

Dvarvietėje buvo surasta lovinio koklio, puošto, Šv. Kotrynos atvaizdu, šukė (8 pav.). Koklis datuotinas XVI a. antru ketvirčiu. Tam pačiam laikotarpiui priskirtinas, o galbūt ir toje pačioje krosnyje su loviniais kokliais buvusios ažūrinės karūnėlės fragmentas (9 pav.). Loviniai kokliai priskirtini XVI a. pirmos pusės miestų materialinei kultūrai, ypač daug jų surasta Vilniaus Žemutinėje pilyje ir Kauno mieste. Šie gana sudėtingai gaminami ir savo puošnumu ir dekoratyvumu išsiskiriantys kokliai krosnių statyboje buvo naudojami gana trumpą laiką – XVI a. antrame ketvirtyje[24]. Tokių koklių surasta ir iki mūrinių Panemunės dvaro rūmų pastatymo susidariusiuose kultūriniuose sluoksniuose[25]. XVI a. viduriu datuotinas ir geltonai glazūruoto, puošto smulkiais žvynais karnizinio koklio fragmentas. Šie radiniai yra bene vieninteliai, kuriuos šiame tyrinėjimų etape galime priskirti laikotarpiui iki mūrinių dvaro rūmų pastatymo, o pačioje dvarvietėje XV–XVI a. viduryje stovėjo tik mediniai pastatai.

Pirmieji mūriniai dvaro rūmai

Išlikusios dvaro mūrinių rūmų liekanos stovi ant paties Kruonės upelio slėnio šlaito šiaurinio krašto, kelių metrų atstumu į pietus nuo mūrinio vidurinės mokyklos pastato (10 pav.). Tai viskas, kas išliko iš keliolikos kadaise dvaro teritorijoje stovėjusių tiek gyvenamųjų, tiek įvairios paskirties ūkinių pastatų. Kaip paaiškėjo archeologinių tyrinėjimų metu, tai pirmieji mūriniai dvaro rūmai, kurių statybą reiktų susieti jau su Oginskių gimine. Tai buvo stačiakampis, 13,60 m ilgio ir 10,57 m pločio pastatas, užimantis apie 143 m^2 plotą. Jis buvo orientuotas šiaurės vakarų – pietryčių kryptimi ir sumūrytas iš gerai išdegtų, raudonų plytų. Dvaro rūmai pastatyti ant nedidelės aukštumėlės šlaito, nes prie rytinės sienos tuo metu buvęs žemės paviršius yra kiek žemiau, negu žemės paviršiai, buvę prie pastato šiaurės vakarų ir pietryčių kampo. Jau pradedant tyrinėjimus kilo įtarimas dėl pastato dydžio. Nesinorėjo tikėti, kad buvo pastatyti tik tokie palyginti nedideli dvaro rūmai, juo labiau, kad į vakarus nuo griuvėsių yra gana didelė ir lygi aikštelė. Tačiau tyrinėjimų metu paaiškėjo, kad XVI a. paskutiniame ketvirtyje buvo pastatytas būtent jau minėto dydžio pastatas, prie kurio XVII a. pirmoje pusėje buvo pristatytas priestatas, kone trigubai didesnis už pirmuosius dvaro rūmus.

Šiuo metu iš pirmųjų dvaro rūmų yra išlikusios iki 3–5 m aukščio rytinės ir šiaurinės sienų dalys. Pietinė ir vakarinė siena stipriai apardytos, nugriautas dvaro rūmų pietvakarinis kampas, vakarinės sienos pietinis galas, o pamatai čia yra išardyti

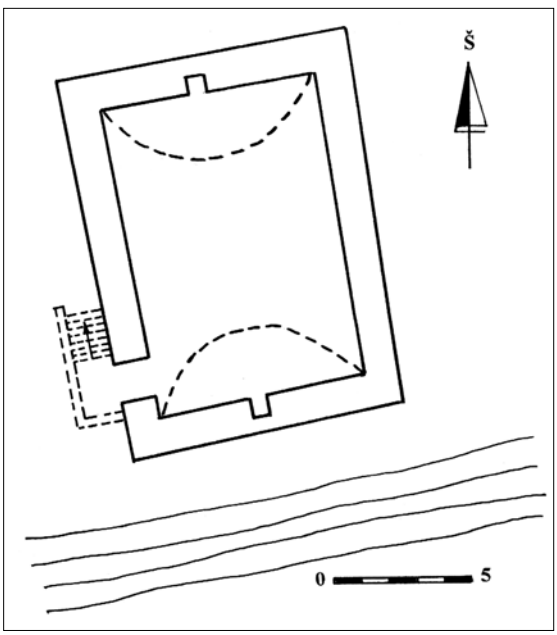

10 pav. Kruonio pirmųjų dvaro rūmų liekanos. A. Žalnieriaus nuotr.

iki 170 cm gylio nuo dabartinio žemės paviršiaus. Sienų storis beveik vienodas, svyruoja nuo 132 iki 141 cm, o storiausia yra pietinė pastato siena. Sienos sumūrytos iš gana vienodų, 290–310×145–160×60–70 mm dydžio plytų, ne visada taisyklingu renesansiniu plytų rišimo būdu. Ruošiantis dvaro rūmų statybai buvo išdegtos labai aukštos kokybės plytos. Šį teiginį patvirtina ir išlikusių pirmųjų mūrinių dvaro rūmų griuvėsių būklė. Nors nėra tiksliai žinoma, kada dvaro rūmai buvo pradėti ardyti, bet aišku, kad nuo jų griovimo pradžios praėjo pakankamai ilgas laiko tarpas. Kiekvienais metais veikiami vandens ir šalčio jie turėjo jau seniai pavirsti griuvėsių krūva ir išnykti nuo žemės paviršiaus. Tačiau ir dabar išlikusių sienų paviršius yra beveik nepaveiktas atmosferinės erozijos, atviro mūro viršuje esančias plytas išjudinti galima nebent tik su laužtuvu. Dvaro mūre kalkių skiedinys baltas ir riebus, kalkės maišytos su stambiai sijotu žvyruku; kai kurie akmenukai yra iki 10 mm skersmens. Mūro siūlių storis nevienodas, svyruoja nuo 20 iki 40 mm.

Mūrijant sienas jau nebenaudotas kiautinis mūrijimo būdas, nes iki šių dienų išlikusių sienų viršuje matomos tik plytos ir pusplytės. Išlikusių langų angų paviršiuje plytos viduryje sienos sumūrytos įstrižai. Ta pati mūrijimo technika kai kur matoma ir šiaurinės sienos nuardytame paviršiuje. Į sienų fasadų paviršių išsikišančių lauko riedulių pastebėta rytinės ir šiaurinės sienų apatinėje dalyje, kur mūro paviršiuje matomi 40x60, 35x68 cm dydžio plokšti lauko rieduliai. Atrodytų, kad pastatas nebuvo tinkuotas, o tik nuglaistytas plonu kalkių skiedinio sluoksniu.

Pastato viduje buvo įrengtas rūsys, perdengtas plytos storio cilindriniu skliautu (11 pav.). Pietinėje ir šiaurinėje rūsio sienose yra išmūryti šviesolangiai, kurių išorinės angos buvo perdengtos segmentinėmis sąramomis. Tik pačios sąramos buvo sumūrytos kitaip negu pirmo aukšto languose. Apatinė plytų eilė sumūryta dedant plytas ant šono, viršutinė plytų eilė paguldyta ant plokštumos. Tokios angos sąramos liekanos išliko pastato šiaurinėje sienoje. Viršutinė šviesolangio nišos dalis atkasta tik pietinėje rūsio sienoje. Jos plotis išlikusiame nuardytos sienos paviršiuje yra 64 cm, į sieną niša įgilinta 68 cm. Šviesolangio

11 pav. Pirmųjų Kruonio dvaro rūmų rūsio planas, rekonstrukcija. A. Žalnieriaus brėž.

išorinė anga buvo apsaugota geležinėmis grotomis. Ar rūsys buvo suskirstytas į atskiras patalpas, šiuo metu žinių neturime. Neaišku, kokiame aukštyje buvo pirmo aukšto grindys, nes pastato sienų vidinėje pusėje neišliko jokių pėdsakų, pagal kuriuos būtų galima spręsti apie jų lygį.

Įėjimo į rūsį nepavyko rasti, bet jis turėjo būti įrengtas vakarinėje rūsio sienoje, arčiau rūmų pietrytinio kampo. 2006 m. ieškant įėjimo į rūsį čia buvo iškasta perkasa, bet paaiškėjo, kad rūsio sienos yra išardytos iki 160–170 cm gylio nuo žemės paviršiaus. Be to, perkasos vietoje yra supiltiniai ir nuslinkti gresiantys gruntai, todėl pasiekus 2,6 m gylį nuo tolimesnių tyrinėjimų teko atsisakyti. Rūsio vakarinės sienos išorėje buvo rastos lyg ir rūsio laiptinės nišelės liekanos. Atrodytų, kad rūsio laiptinė buvo nugriauta statant priestatą, o pirmųjų dvaro rūmų rūsys buvo sujungtas su priestato požeminėmis patalpomis. Po priestato pastatymo į visus po dvaro rūmais buvusius rūsius buvo patenkama per naujai įrengtą laiptinę.

Pirmame aukšte buvo tik viena, 10,78×7,90 m dydžio, apie 85 m^2 ploto patalpa. Vidus, atrodo, buvo netinkuotas, bent jau išlikusiose vidinėse sienose aiškesnių tinkavimo pėdsakų nepastebėta. Patalpa buvo perdengta trijų segmentų kryžminiais, o gal ir sudėtingesnės konfigūracijos skliautais, kurių pėdų pėdsakai išliko rytinėje sienoje ir šiaurės rytiniame bei pietrytiniame kampuose. Pagrindinis įėjimas į rūmus turėjo būti pietinės sienos viduryje, centrinio kryžminio skliauto lunetėje. Pastato rytinėje sienoje yra išlikusios trijų langų angos, turėjusios lenktas segmentines sąramas, sumūrytas iš dviejų šonu padėtų plytų eilių. Langų plotis yra apie 115 cm, aukštis iki sąramos pėdos 145–150 cm. Vidinėje sienų pusėje prie langų buvo sumūrytos 145 cm pločio, iš šonų ir viršaus į vidų siaurėjančios nišos. Įdomu pastebėti, kad apatinis lango rėmo skersinis buvo įmūrytas, įleidžiant jį į angos kraštus 17–20 cm, jau statant sienas. Galbūt ir visi langų rėmai, ne tik apatinis skersinis, buvo sudėti mūrijant sienas. Trys arba du langai turėjo būti ir vakarinėje rūmų pirmo aukšto sienoje. Ar šiaurinėje ir pietinėje rūmų pirmo aukšto sienose buvo sumūrytos langų angos, galima tik spėlioti. Angokraščiams jau nebenaudotos profiliuotos plytos, jų nėra ir skliauto nerviūrose.

Pirmieji dvaro rūmai, nepaisant palyginti nedidelio jų ploto, greičiausiai buvo dviaukščiai. Tai rodytų ir tik viena pirmame aukšte įrengta patalpa, greičiausiai skirta reprezentacijai. Antrame aukšte turėjo būti šeimininkų gyvenamieji kambariai ir kitos buičiai reikalingos patalpos, galbūt koplyčia, tačiau apie jų kiekį ir paskirtį bei suplanavimą šiuo metu nieko pasakyti negalima. Galbūt šią žinių spragą užpildys surastas pirmųjų dvaro rūmų inventorius. Antrojo aukšto langų angos turėjo atkartoti pirmojo aukšto ritmą, galbūt po vieną arba du langus buvo pietiniame ir šiauriniame pastato fasade.

Rūmų stogas buvo uždengtas dviejų rūšių, 18–20 cm pločio, trikampiais kabliais plokštinėmis čerpėmis. Vienų čerpių galai yra profiliuoti: suformuotas apie 60 mm pločio, suapvalintais kampais „liežuvėlis", kitos čerpės turi apvalų galą.

Ieškant 1974 m. žvalgymų ataskaitoje aprašytos sienos, apie 23 m į rytus nuo dvaro rūmų liekanų buvo iškasta 13 m ilgio perkasa. Joje buvo surastas tik mūrinis, neaiškios paskirties stulpas, sumūrytas iš lauko riedulių ir plytų. Tikriausiai stulpas buvo netaisyklingo stačiakampio formos, jo ilgis 179 cm, plotis pietinėje pusėje 103 cm. Stulpo pamatas buvo pastatytas nukasus nuo pirminio žemės paviršiaus jau minėtą pilko juodžemio sluoksnį. Pietinėje stulpo pusėje buvo surasta lauko riedulių juosta, esanti 24–70 cm gylyje nuo žemės paviršiaus. Atrodytų, kad lauko rieduliai sudėti viena eile, iškasus 90–100 cm gylio griovį. Tai galėjo būti medinio pastato pamatai. Gali būti, kad mūrinis stulpas yra susijęs su pirmojo mūrinio dvaro statybos laikotarpiu – XVI a. pabaiga. Lauko riedulių pamatus šiuo metu tiksliau datuoti trūksta duomenų. Sprendžiant iš radinių, aptiktų virš pamatų supiltame griuvenų sluoksnyje, pastatas buvo nugriautas ne vėliau kaip XVII a. pirmoje pusėje.

Dvaro rūmai XVII a. pirmoje pusėje

Tyrinėjant į vakarus nuo pirmųjų dvaro rūmų liekanų esančią lygią aikštelę buvo surastos pastato pamatų liekanos, kai kur išardytos iki 250 cm gylio nuo dabartinio žemės paviršiaus. Pagal iki šiol atliktų tyrinėjimų duomenis labiausiai yra išardyta šiaurės vakarinė pastato pamatų dalis ir iki 150–170 cm gylio – nemaža pietinės sienos dalis. Išardytų pamatų duobė užpilta daugiausia kalkių skiedinio trupiniais ir smulkesnėmis plytų nuolaužomis. Visos sveikos plytos ir didesni jų gabalai bei lauko rieduliai buvo išrinkti ardant tiek priestato sienas, tiek ir jų pamatus. Todėl aišku, kad pastatas nesugriuvo ar nesunyko veikiamas laiko savaime, bet buvo sąmoningai išardytas, organizuojant darbus taip, kad pastatas būtų ne tik nugriautas, bet ir surinkta kiek galima daugiau kitoms statyboms reikalingų plytų ir lauko riedulių. Tokia praktika yra žinoma ir kituose Kaišiadorių rajono paveldo objektuose. Panašiai

12 pav. Pagrindinių dvaro rūmų ir priestato pamatų jungtis iš ŠV pusės;
1 – pagrindinių dvaro rūmų pamatai,
2 – priestato pamatai.
2005 m.
A. Kurilienės nuotr.

13 pav. Priestato pamatų liekanos ir grindinys iš PR pusės. 2005 m. A. Kurilienės nuotr.

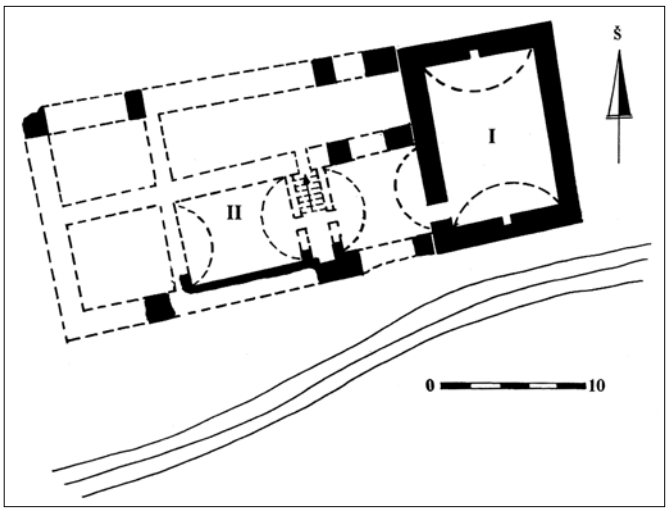
XIX a. pabaigoje buvo išardytas ir Paparčių dominikonų vienuolynas[26].

Atkasus pamatų jungtį su išlikusių dvaro rūmų šiaurės vakariniu kampu (12, 13 pav.), paaiškėjo, kad tai yra ne išlikusių dvaro rūmų tęsinys vakarų kryptimi, o vėliau sumūryto priestato liekanos. Priestato šiaurinis pamatas priglaustas prie pirmojo pastato mūro, o atkasus pertvarinės sienos pamatą paaiškėjo, kad apatinei jos pamato jungčiai senajame mūre buvo iškirstas apie 20 cm gylio lizdas.

Priestato pamatų plotis tyrinėtose vietose labai skiriasi. Šiaurinės sienos pamatų plotis siekia 190–194 cm, pietinės sienos pamatų plotis svyruoja nuo 128 cm prie pirmųjų dvaro rūmų pietvakarinio kampo iki 181 cm pločio vakariniame gale. Tikslų sienų storį pavyko nustatyti šiaurinės sienos rytiniame gale: jis yra 160 cm. Pietinės sienos vakarinėje dalyje surastos neišardytos sienos apatinės dalies storis yra 180 cm. Šiame tyrinėjimų etape tokius pamatų ir sienų storio svyravimus paaiškinti sunku, galbūt tai yra susiję su pastato konstrukcinėmis ar planavimo ypatybėmis.

Atkasti pamatai sumūryti iš įvairaus dydžio lauko riedulių ir plytų nuolaužų, kurios rištos baltu, riebiu kalkių skiediniu. Pamatų išorinėje pusėje, daugiausia viršutinėje išlikusio mūro dalyje sumūrytos 285–310×145–155×70–85 mm dydžio plytos, rištos renesansiniu rišimo būdu. Tačiau pietinės sienos pamato vakariniame gale, jo viršutinėje dalyje, surastos ir kelios neįprasto formato plytos, kurių dydis yra 345×180×85–90 mm. Tokio dydžio plytų kitose išlikusių pamatų vietose daugiau neaptikta. Beje, pietinė priestato siena buvo atkasta pirmaisiais tyrinėjimų metais ir aptikus iki 180 cm storio sienas bei neįprasto formato plytų, smarkiai besiskiriančių nuo pirmųjų dvaro rūmų plytų, buvo iškelta prielaida apie rūmų ansamblio pietvakariniame kampe galėjusį stovėti bokštą[27].

Šiuo metu yra nustatytas tik preliminarus priestato planas, iki galo neišaiškintas jo vidaus patalpų suplanavimas (14 pav.). Priestato ilgis yra 25,4 m, jo plotis prie jungties su pirmaisiais dvaro rūmais yra 13,7–14 m. Netikslus priestato plotis nurodomas todėl, kad priestato pamatai, ypač pietinėje pusėje, yra nevienodo pločio

14 pav. XVII a. pirmos pusės Kruonio dvaro rūmų pirmo aukšto planas, rekonstrukcija.
A. Žalnieriaus brėž.

ir skirtumas siekia iki 50 cm. Nėra tikslus priestato plotis vakariniame gale, nes neatkastas jo pietvakarinis kampas. Čia jo plotis yra nustatytas pagal atkastų sienų fragmentų kryptį ir gali siekti apie 14,7 m.

Priestato viduje 3,6 m nuo šiaurinės sienos yra išmūryta apie 140 cm pločio pertvarinė siena, kurios pamatai yra išardyti iki 200–230 cm gylio nuo dabartinio žemės paviršiaus. Šiuo metu nėra aišku, ar išilginė pertvarinė siena dalijo priestatą per visą jo ilgį. Jos šiaurinėje pusėje išliko neaiškios paskirties nišos, galbūt susijusios su rūsio apšildymu, pėdsakai. Pietinėje sienos pusėje buvo įrengti du rūsiai, perdengti cilindriniais skliautais. Pirmasis rūsys yra priestato pietrytiniame kampe, jo ilgis yra apie 6 m, plotis 5,6 m, o jo sienos buvo tinkuotos. Antrasis rūsys yra 7,62 m ilgio, jo plotis greičiausiai nesiskyrė nuo pirmojo rūsio pločio. Jis buvo perdengtas cilindriniu, greičiausiai pusės plytos storio skliautu, orientuotu rytų–vakarų kryptimi. Abu rūsius skyrė 153 cm pločio laiptinės narvelis su 53 cm storio sienomis, sumūrytomis vien iš tokio pat dydžio, kaip ir rūsio sienos, plytų. Laiptinės patalpos gale, pietinėje rūsio sienoje, yra išmūryta 155 cm pločio ir 53 cm storio niša, perdengta segmentine sąrama. Nors laiptinės narvelio sienos yra priglaustos, t. y. vėliau primūrytos prie jau pastatytos pietinės sienos, esanti niša rodytų, kad laiptinę planuota statyti nuo pat priestato statybos pradžios. Rūsio laiptinė jungė ne tik abu naujai pastatyto priestato rūsius, bet per ją, atrodytų, buvo patenkama ir į pirmųjų dvaro rūmų rūsį. Šiuo metu neaišku, ar laiptinės narvelis ėjo skersai visą pastatą, o įėjimas į rūmų rūsius buvo šiaurinėje jo sienoje, ar į rūsius buvo galima patekti iš pirmo aukšto patalpos.

Šiaurinėje priestato pusėje rūsiai nebuvo įrengti, jų nebuvo, bent pagal šiuo metu turimus tyrinėjimų duomenis, ir vakarinėje priestato dalyje. Iki šiol niekur neaptikta buvusių priestato grindų pėdsakų, nors iš anksčiau minėto 1974 m. žvalgymų metu užrašyto pasakojimo galima būtų teigti, kad pirmojo aukšto grindys buvo išklotos

molinėmis plytomis. Tačiau tyrinėjant pastato griuvenose nerasta XVI–XVII a. pastatuose grindims plačiai naudotų, dažniausiai kvadratinių molinių plytelių ar bent jų fragmentų. Nors neatmestina prielaida, kad pirmojo aukšto grindys buvo išgrįstos paprastomis plytomis arba kvadratinėmis pilko ir rusvo smiltainio plytelėmis, kurių nedideli fragmentai buvo surasti 2005 m.[28] Ardant pastatą plytos, o ypač smiltainio plytelės, galėjo būti daug kruopščiau surinktos, negu palyginti plonos ir gana greitai dūžtančios molinės grindų plytelės. Apie apytikrį pirmojo aukšto grindų lygį galima spręsti tik iš grindinio liekanų, surastų prie priestato šiaurinės sienos rytinio galo (13 pav.), kur jo lygis beveik sutampa su dabartiniu žemės paviršiumi. Priestato grindys turėjo būti kiek aukščiau už buvusį kiemo grindinį ar lietaus nuolają, išgrįstą baigus priestato statybą. Prie pirmųjų dvaro rūmų šiaurinės sienos buvusio grindinio pėdsakai buvo aptikti 50 cm žemiau. Rūmų priestato statybos metu žemės paviršius šiaurinėje pusėje buvo pakeltas supylus apie 30–45 cm storio žvyro ir smėlio sluoksnį.

Sprendžiant iš pamatų ir išlikusių sienų storio, priestatas buvo ne mažiau kaip dviejų aukštų, stogas dengtas plokščiomis čerpėmis, turinčiomis „liežuvėlius“ ir apvalius galus. Surastos dviejų dydžių čerpės: vienos yra 16–16,5 cm pločio ir apie 2,2 cm storio, kitos – 17–20 cm pločio ir apie 2,5 cm storio. Abejų tipų čerpės turi trikampius tvirtinimo kablius. Stogo kraigas buvo uždengtas specialiomis puoštomis „antelėmis“ ir žaliai glazūruotomis čerpėmis.

Apie pastato pirmame ir antrame aukšte buvusių patalpų paskirtį šiuo metu galime tik spėlioti, o tikslesnių žinių suteiktų tik XVII a. dvaro rūmų inventoriai. Pagrindinis įėjimas į perstatytus ir kelis kartus padidėjusius rūmus turėjo būti šiaurinėje priestato pusėje. Pirmame aukšte, sprendžiant iš radinių, surastų prie pietinės sienos XVII a. pirmoje pusėje supiltame šiukšlių sluoksnyje, galėjo būti įrengta virtuvė, maisto ir kitos paskirties sandėliai. Taip pat pirmame aukšte galėjo būti vestibiulis, laiptinė į antrą rūmų aukštą, galbūt ir į rūsį. Rūmų patalpos buvo šildomos plokštinių koklių krosnimis.

Mūrinių dvaro rūmų radiniai

Nors tyrinėjant Kruonio dvaro rūmus ir jų aplinką buvo aptikti stratigrafiškai susiklostę kultūriniai sluoksniai, vis dėlto gana sunku atskirti tiek pirmųjų dvaro rūmų, tiek po rekonstrukcijos suformuoto naujo rūmų ansamblio radinius. Tiek pirmuosiuose, tiek XVII a. naujai perstatyto dvaro rūmuose stovėjusių krosnių koklių šukės ir kiti radiniai buvo surasti tuose pačiuose kultūriniuose sluoksniuose ar duobių užpylimuose, todėl juos galima atskirti tik pagal ornamento pobūdį ir analogijas. Be to, pačių rūmų viduje ir šalia jų surasta ne tiek jau daug archeologinių radinių. Tai tik nedidelės čia stovėjusių krosnių koklių, jų apdailos detalių fragmentai, įvairios buitinės ir statybinės keramikos šukės, kurių dauguma pakliuvo į kultūrinius sluoksnius jau griaunant rūmų ansamblį.

Iki šiol daugiausia radinių, priskirtinų dvaro rūmams, buvo surasta tyrinėjant į vakarus nuo rūmų liekanų esantį privatų sklypą Nr. 1 (3, 4 pav.). Ten 2006 m. iškastoje perkasoje Nr. 14 buvo aptiktos dvi kelių metrų skersmens šiukšlių duobės su gausiais XVI–XVII a. pirmos pusės radiniais[29]. Deja, nesutarus su sklypo savininke, nepavyko iki galo ištirti šių duobių turinio, ir didžioji ten esanti labai įdomių radinių dalis dar laukia savo laiko.

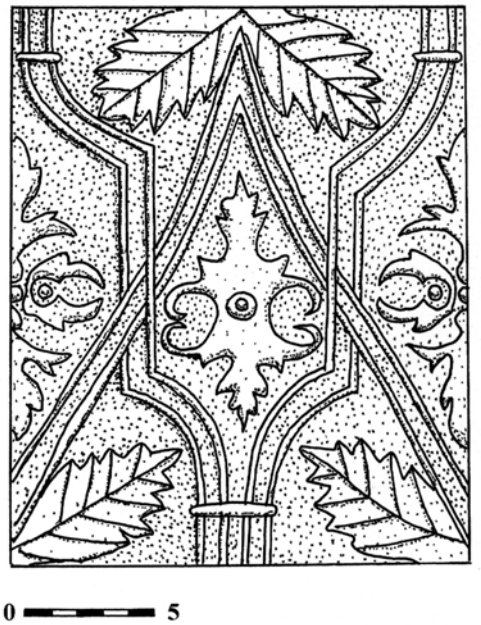
Vienos iš svarbiausių XVI–XVII a. pastatų patalpų interjero elementų buvo koklinės krosnys. Be savo tiesioginės paskirties šildyti tiek gyvenamąsias, tiek bendros paskirties patalpas, krosnys ne tik puošė kambarius, bet dažnai dvaruose atliko ir reprezentacinę funkciją. Pagal paskutiniųjų poros dešimtmečių tyrinėjimų duomenis, XVI, o ypač XVII a. dvaruose puošniausia interjero detalė buvo krosnis su kokliais, papuoštais savininko ir jo giminės herbais. Herbinių krosnių koklių surasta beveik visuose tyrinėtuose dvaruose, o ši tradicija buvo paplitusi visuose kraštuose, kur tik buvo statomos koklinės krosnys. Kokliai su herbais surasti tyrinėtuose Mažųjų Lapių, Skarulių dvaruose, o Panemunės dvare rasti net 6 koklių variantai su savininkų herbais ir keli nenustatytos priklausomybės herbiniai kokliai, pagaminti XVII a.[30] Ne išimtis yra ir Kruonio dvaras, kuriame surasti kelių skirtingų herbinių koklių fragmentai.

Jau lauko darbų metu į akis krito didesnės Kruonio dvaro plokštinių koklių dalies panašumas į to paties laikotarpio koklius, surastus Kauno senamiesčio archeologinių tyrinėjimų metu.[31] Beveik sutampa, ar tik keliais milimetrais skiriasi koklių matmenys, ornamentų ir kitų koklio dalių pagaminimo detalės. Be to, Kruonio dvaro koklių atlikimo maniera, glazūros spalvos bei atspalviai ir kiti sunkiai apibrėžiami niuansai leidžia drąsiai teigti, kad nemaža dalis dvaro rūmų koklių buvo pagaminti Kaune ir atvežti ar atplukdyti į Kruonį Nemunu. Todėl pristatant surastus Kruonio dvaro radinius daugeliu atvejų pateikiamos pilnos koklių ornamento rekonstrukcijos pagal Kauno senamiestyje rastus analogus (po p. 64 – spalv. pav. puslapiai I ir II).

Pirmųjų dvaro rūmų krosnių kokliai

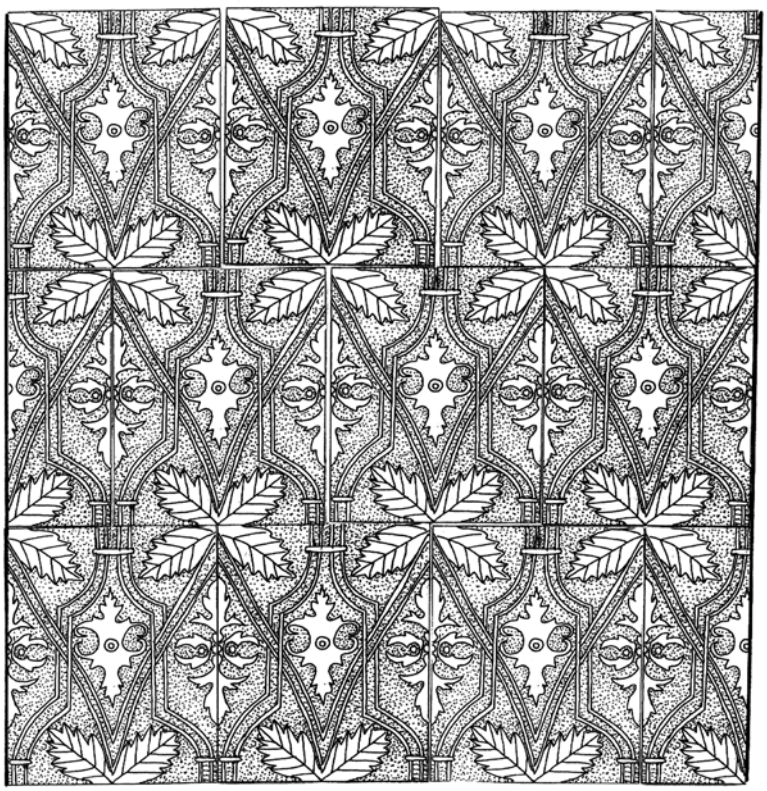
Pirmiesiems Kruonio dvaro rūmams, o tiksliau laikotarpiui nuo jų pastatymo paskutiniame XVI a. ketvirtyje ir iki jų rekonstrukcijos XVII a. ketvirtame dešimtmetyje šiuo metu galima priskirti palyginti labai nedaug krosnių koklių. Pirmajam mūriniam dvaro pastatui priskirti koklių fragmentai, kurie buvo surasti šalia dvaro rūmų arba jų viduje.

Bene puošniausi yra polichrominiai kokliai, puošti stilizuotu augaliniu-geometriniu ornamentu, glazūruoti balta, mėlyna, geltona, žalia glazūra. Šie kokliai, sukomponuoti krosnies fasaduose, sudarė tęstinį, labai savitą ir dekoratyvų ornamentą. Šis ornamentas labai populiarus ir plačiai naudotas koklių gamyboje XVII a., nors pagal paskutinių metų tyrinėjimus atrodytų, kad jų gamyba prasidėjo jau XVI a.

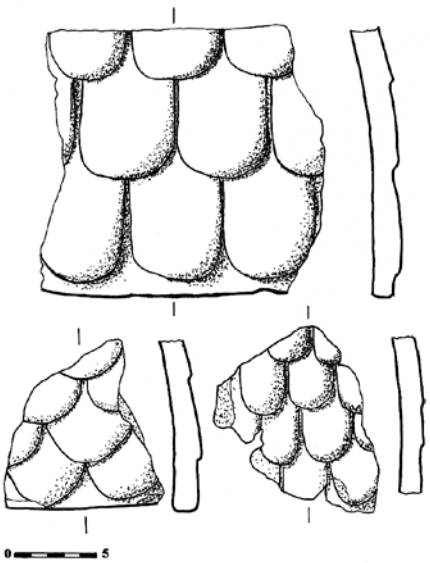
15 pav. Polichrominio krosnies koklio rekonstrukcija, XVI a. pabaiga.
A. Žalnieriaus pieš.

paskutiniame ketvirtyje. Paprastai tęstinis ornamentas sukomponuojamas į krosnį sumūrijant dviejų skirtingo ornamento koklius, ir šis krosnių puošybos būdas ypač populiarus buvo XVII a. pirmoje pusėje. Daug rečiau toks ornamentas padaromas tik iš vienodai puoštų koklių. Nors šis būdas yra paprastesnis, bet tokio ornamento sumanymas reikalauja daug didesnio profesinio meistriškumo ir kūrybinės fantazijos (15–16 pav.). Labai panašaus ornamento kokliai yra surasti Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje[32].

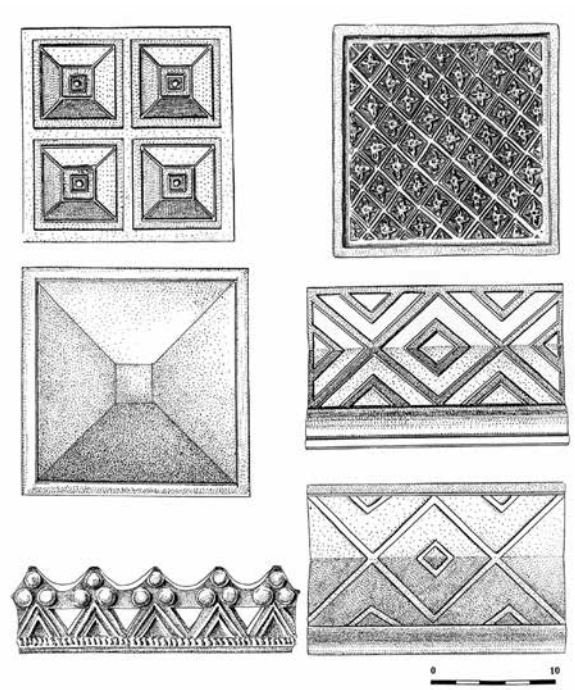
16 pav.
Krosnies fasado rekonstrukcija.
A. Žalnieriaus pieš.

Krosnys su polichrominiais kokliais buvo uždengtos lenktomis, įvairaus dydžio ir formos „žvynais“ puoštomis, žaliai glazūruotomis ir neglazūruotomis dekoratyvinėmis plokštėmis (17 pav.). Kiti XVI a. pabaigos kokliai yra kvadratiniai, turi arba lygias, kiek įgaubtas plokštes, iš kampų suskirstytas įstrižainėmis ir su kvadratėliu viduryje. Dalies koklių plokštė suskirstyta į keturis kvadratėlius ir sudaro vadinamąjį „kesoninį“ ornamentą. Mūrijant krosnis su šiais kokliais naudoti ir karniziniai kokliai, puošti geometriniu ornamentu, bei ažūrinės karūnėlės (18 pav.; spalv. pav. (I) 4).

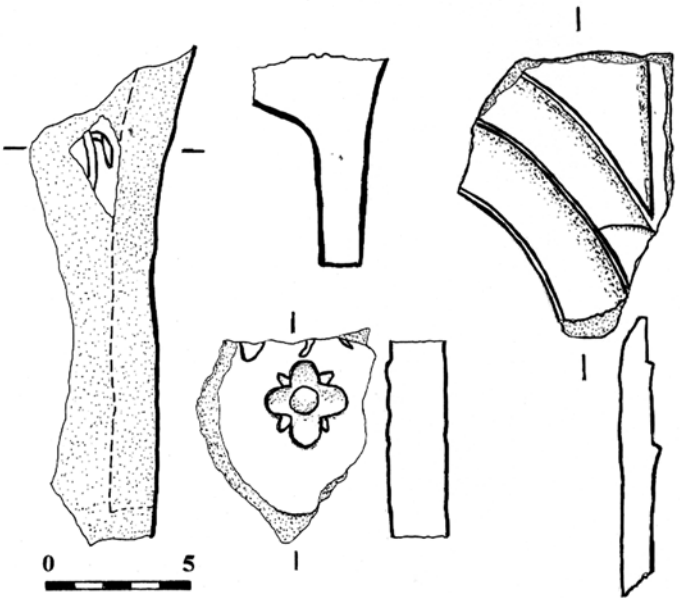

17 pav. Žaliai glazūruotų ir neglazūruotų dekoratyvinių krosnies viršaus plokščių fragmentai, XVI a. antra pusė.
A. Žalnieriaus pieš.

Vienas iš retesnių radinių – keraminės, dekoratyvinės, greičiausiai interjero plokštės, puoštos stilizuotu augaliniu ornamentu, fragmentai (19 pav.). Plokštės fonas mėlynas, ornamentas baltas**.** Surasti interjero apdailos fragmentai nuo krosnių dekoratyvinių plokščių skiriasi tvirtinimo detalių konstrukcija, molio mase ir plokštės storiu. Be to, vidinėje fragmentų pusėje matosi kalkių skiedinio pėdsakai, o kalkių skiedinys niekada nevartotas statant krosnis. Plokštės fragmentai datuotini XVI a. paskutiniu ketvirčiu ir puošė pirmųjų dvaro rūmų interjerą.

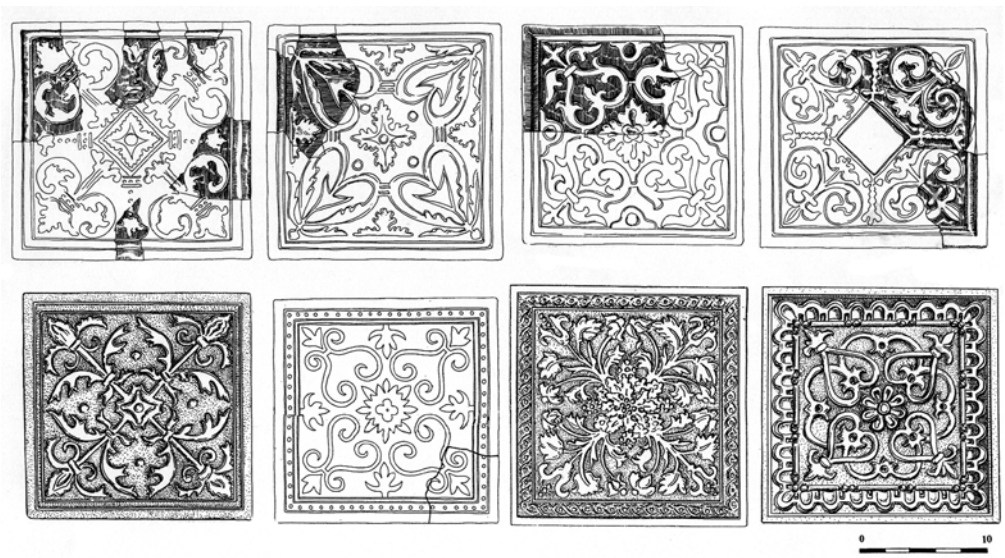
18 pav. XVI a. pabaigos krosnių koklių ir ažūrinės karūnėlės rekonstrukcijos.
V. Trečiokienės pieš.

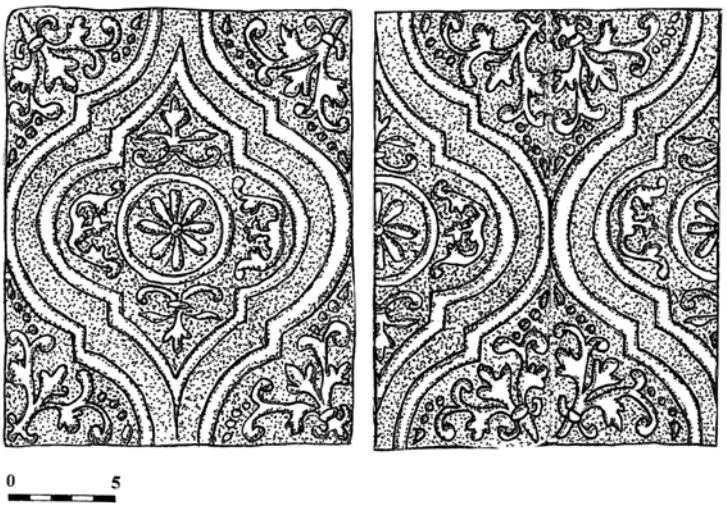
19 pav. Dekoratyvinių interjero keramikinių plokščių fragmentai, XVI a. pabaiga.
A. Žalnieriaus pieš.

XVII a. dvaro rūmų krosnių kokliai

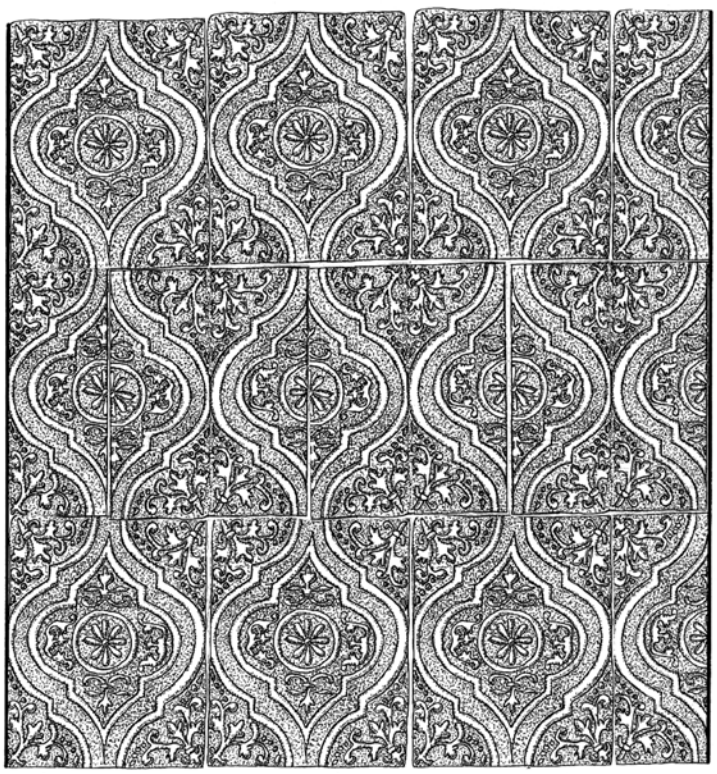
Dvaro rūmų krosnys XVII a. pirmoje pusėje buvo perstatytos keletą kartų. Joms daugiausiai naudoti kvadratiniai kokliai, puošti stilizuotu augaliniu ornamentu, glazūruoti žalia, balta ir mėlyna glazūra (20 pav.; spalv. pav. (II) 1–8). Žalia glazūra buvo padengiama visa koklio plokštė, dvispalvių koklių fonas buvo mėlynas,

20 pav. XVII a. pirmos pusės krosnių koklių rekonstrukcijos. V. Trečiokienės pieš.

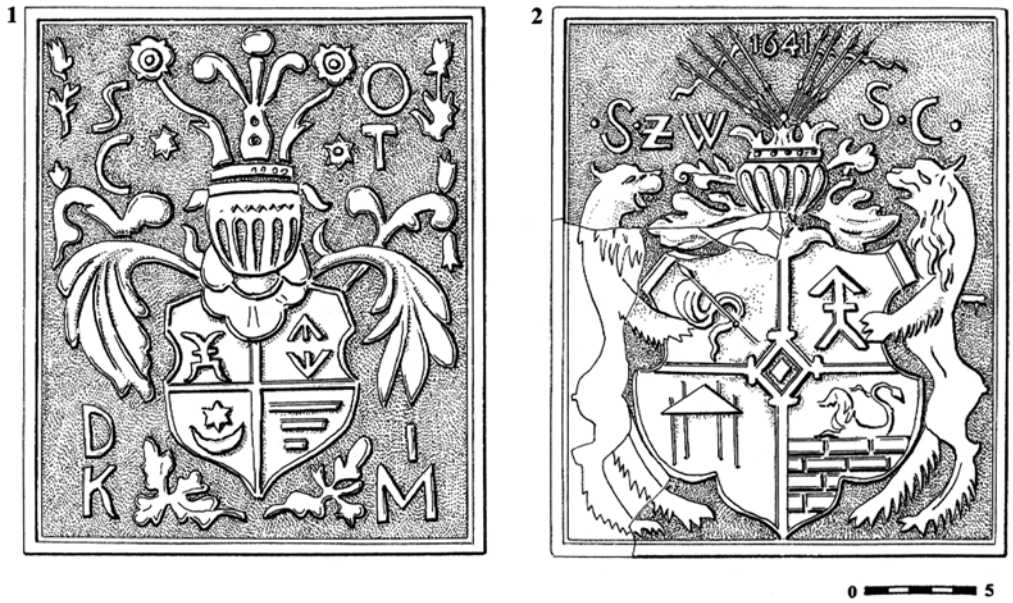

21 pav. Krosnių koklių su tęstiniu ornamentu rekonstrukcijos.
A. Žalnieriaus pieš.

22 pav. Krosnies fasado rekonstrukcija.
A. Žalnieriaus pieš.

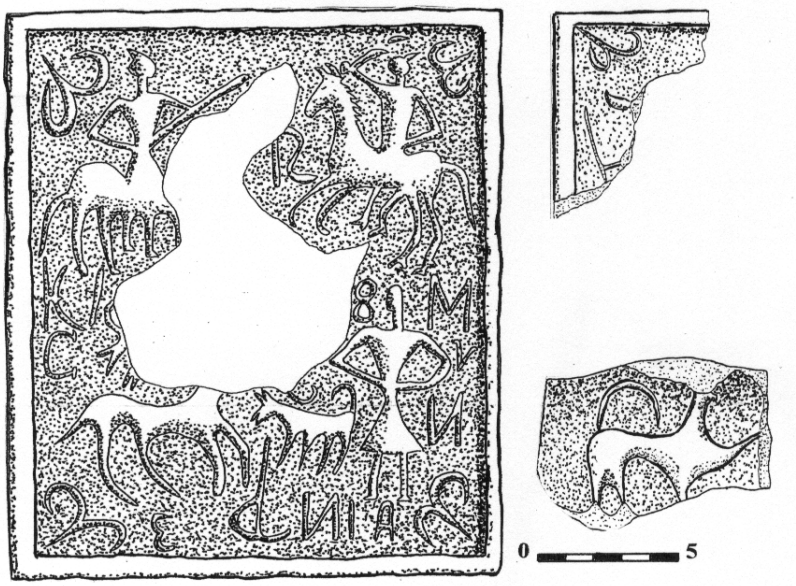
ornamentas baltas. Vyrauja vadinamasis „kaltinis“ ornamentas, kuriam būdinga koklio plokštės centre esanti keturlapė įvairių formų rozetė, aprėminta taisyklingos formos rėmeliais arba be jų, o plokštės kampuose išdėstytas dažnai „širdelės“ formos stilizuotas augalinis ornamentas. Surastas ir vienas sveikas stačiakampis, plokštinis, neglazūruotas koklis, kuris, komponuojamas su kitu kokliu, sudaro tęstinį, aukščiau

23 pav. Herbinių koklių rekonstrukcijos:
1) koklis su Oginskių giminės herbu ir S. Oginskio inicialais; 2) koklis su nenustatytu herbu.
V. Trečiokienės pieš.

jau minėtą krosnies fasadų ornamentą (21, 22 pav.). Karniziniai kokliai puošti jūros arkliukais, delfinais ir įvairiais augaliniais ornamentais, o krosnių viršus buvo užbaigiamas karūnėlėmis, primenančiomis barokinių pastatų frontonus ir puoštus angelo galvutės atvaizdu. Iki šiol surasti tik nedideli jų gabaliukai, todėl detaliau aptarti jų ornamentiką trūksta duomenų. Taip ornamentuoti fasadiniai, karniziniai ir krosnį vainikuojantys kokliai XVI–XVII a. sandūroje ir XVII a. pirmoje pusėje buvo paplitę visoje Europoje, kur tik buvo statomos koklinės krosnys[33].

Kitą, galbūt pačią įdomiausią ir įspūdingiausią krosnių koklių grupę sudaro herbiniai kokliai. Vieno Kruonyje surasto herbinio koklio fragmentai aptikti nugriauto priestato griuvenose ir rūsių užpylimuose, todėl nekyla abejonių, kad jie buvo sumūryti būtent priestate stovėjusiose krosnyse[34]. Nors galima prielaida, kad tokios pat krosnys su herbiniais kokliais buvo pastatytos ir senųjų dvaro rūmų patalpose. Tyrinėjimų metu buvo surasti tik nedideli jų fragmentai, bet nesunkiai pavyko atkurti visą šio koklio vaizdą (23:1 pav.; spalv. pav. (I) 6). Be to, Kauno senamiesčio 43 kvartale buvo surasta krosnies sąvarta su gerai išlikusiais Oginskių giminės herbiniais kokliais. Lyginant Kauno ir Kruonio koklius, atrodytų, kad jie buvo pagaminti vienu metu ir to paties meistro, nes sutampa tiek koklių matmenys, tiek ornamento ir herbinių ženklų detalės. Koklio plotis 205 mm, aukštis 245 mm. Koklio plokštė aprėminta iki 5–6 mm pločio ir kelių mm aukščio stačiakampiu rėmeliu. Koklio fonas mėlynas, rėmeliai, ornamentas, herbiniai ženklai padengti balta glazūra. Kartu

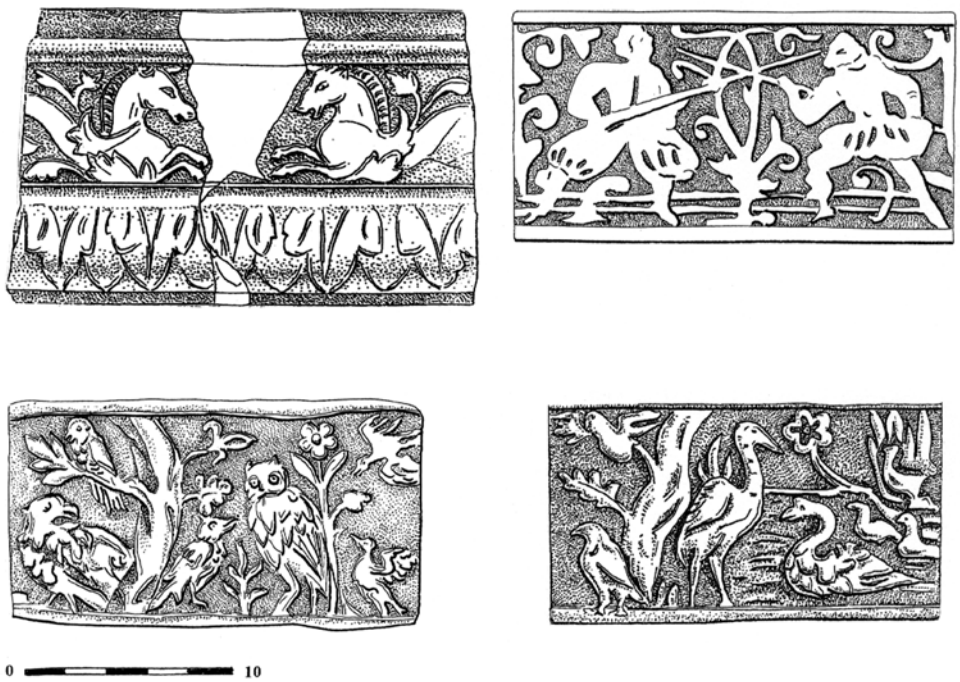

24 pav. Žaliai glazūruotų koklių fragmentai, XVII a. pirma pusė.
A. Žalnieriaus pieš.

surasti ir tokie patys neglazūruoti kokliai. Viršutiniame kairiajame koklio kampe yra raidės „S“ (Samuelis), „C“ (Civun), viršutiniame dešiniajame kampe raidės „O“ (Ogiński), „T“ (Trocki), apatiniame kairiajame kampe raidės „D“ (Dworzanin), „K“ (Królewskej), apatiniame dešiniajame – „I“ (Jego), „M“ (Mośći).

Herbinis koklis priklauso Teodoro Bogdano Oginskio sūnui Trakų tijūnui Samueliui Levui Oginskiui. Pirmą kartą jis minimas 1606 m., kada su vyresniuoju broliu Aleksandru pradėjo studijas Altdorfo universitete. 1619 m. pavasarį vedė Šeduvos tijūno Jono Bilevičiaus dukterį Sofiją. S. L. Oginskis 1620 m. tapo Trakų stalininku, 1625 m. kaip rotmistras dalyvavo kare su turkais, buvo pasiuntiniu 1628, 1647, 1648 ir 1649 metų seimuose. Trakų tijūno pareigas gavo 1633 m. gegužės mėnesį, 1635 m. – Vladislovo IV Vazos dvariškio titulą[35]. Galbūt S. L. Oginskis Kruonio dvarą valdė po 1646 m., mirus motinai, kilusiai iš Valavičių giminės. Su šiuo herbiniu kokliu galima būtų susieti ir Kruonio dvaro rūmų priestato pastatymo laiką. Jei krosnys su S. L. Oginskio herbu puoštais kokliais buvo sumūrytos pabaigus priestato statybą, tai jo statybos pradžią reiktų datuoti ne anksčiau kaip 1635 m., kada S. L. Oginskis gavo Vladislovo Vazos dvariškio titulą.

Antro herbinio koklio fragmentas buvo surastas 2008 metais[36]. Nors surastas tik nedidelis jo fragmentas, bet jo ornamentą nesunku atkurti pagal Kauno mieste rastų koklių analogijas. Tai stačiakampis, 205×250 mm dydžio, neglazūruotas koklis, puoštas keturių laukų herbiniu skydu, kurį laiko du stilizuoti liūtai ar panteros. Viršutinėje koklio dalyje yra raidės „S“, „Z“ (su kryžma), „S“, „C“ ir data „1641“ (23:2 pav.; spalv. pav. (I) 7). Koklyje matomo herbo priklausomybės šiuo metu

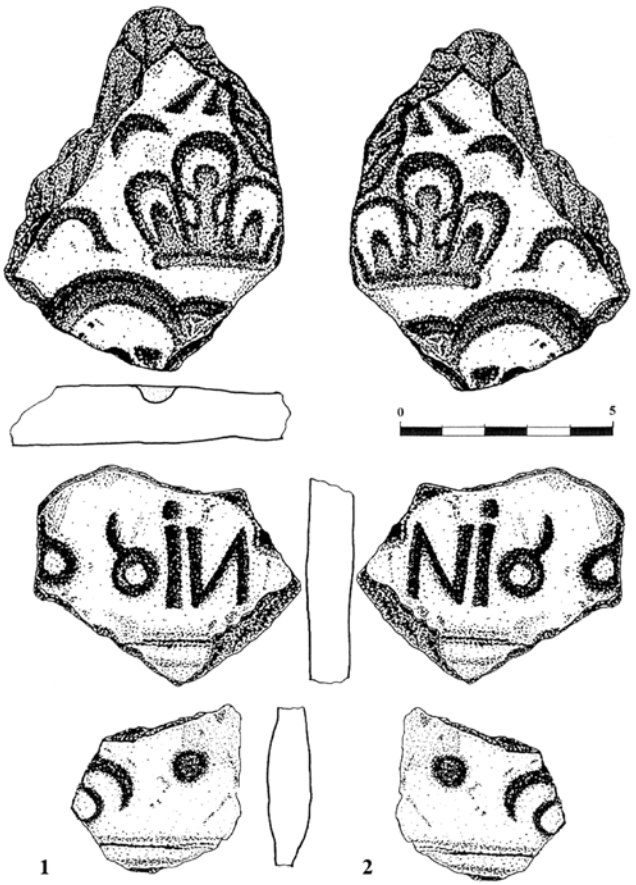
25 pav. XVII a. pirmos pusės karnizinių koklių rekonstrukcijos. V. Trečiokienės pieš.

nepavyko išsiaiškinti.

Trečio rasto herbinio (?) koklio nedideliuose fragmentuose yra raidės „K“ ir „A“, o išlikusioje herbinio ženklo dalyje galima įžvelgti Oginskių giminės herbo ženklo dalį. Koklis puoštas stilizuotu augaliniu ir geometriniu ornamentu, kaip ir kiti herbiniai kokliai glazūruotas mėlyna ir balta glazūra. Ketvirto herbinio koklio fragmente matosi skydo dalis su „Lis“ herbo dalimi.

Herbinės krosnies koklių komplektui turėtų priklausyti karniziniai ir friziniai kokliai, puošti augaliniu ornamentu, kovojančių karių figūromis ir stilizuotu tvenkinio peizažu su paukščių figūromis. Tik šio koklio ornamentas skiriasi nuo Kauno koklių tuo, kad jame peizažas su paukščiais yra atvirkščias – veidrodinis (24 pav.; spalv. pav. (I) 8). Krosnių viršų puošė ažūrinės, baltai ir mėlynai glazūruotos karūnėlės.

Dvaro rūmų priestato laiptinės narvelio užpylime ir griuvenose virš skliauto buvo rastos plokštinių, žaliai glazūruotų koklių, puoštų neįprastu LDK vakarinei daliai piešiniu, šukės. Koklio plotis 17,5 cm, rekonstruotas aukštis 21 cm. Koklio viršutinėje dalyje pavaizduoti du raiteliai, vienas su ietimi, kitas su kalaviju. Apatiniame dešiniajame kampe – stovintis žmogus, prie jo kojų šuo (?). Kairiajame kampe išliko tik gyvulio kojų fragmentas. Figūros pavaizduotos schematiškai ir primityviai, nedetalizuojant tiek žmonių, tiek gyvūnų figūrų. Kairiajame šone prie

26 pav. Intalijos būdu ornamentuoti koklių fragmentai, XVII a. pirma pusė.
1) Tiesioginis koklių fragmentų vaizdas;
2) „Veidrodinis“ fragmentų atvaizdas.
A. Kurilienės pieš.

rėmelio matomos dvi raidės: „M“ ir atvirkščia „N“, apačioje raidės „A“, „I“, „N“, „D“(?) ir atvirkščias skaitmuo (?) „3“. Koklis aprėmintas apie 5–6 mm pločio ir 6 mm aukščio rėmeliu. Koklio puošyba panaši į rytinėse LDK žemėse ir Rusijoje gaminamų koklių ornamentiką. Datuotinas XVI–XVII a. riba ar pirmuoju XVII a. ketvirčiu. Panašia primityvia gyvūnų vaizdavimo maniera papuoštas koklis rastas tyrinėjant Punios piliakalnyje stovėjusius dvaro pastatus[37]. Atrodytų, kad krosnyje buvo ir kitaip ornamentuoti plokštiniai ir karniziniai kokliai, bet surasti tik nedideli jų fragmentai (25 pav., spalv. pav. (I) 1–3, 5).

Kaip išskirtinius radinius reikia paminėti plokštinių koklių fragmentus, kurių ornamentai yra įspausti į vidų, o ne iškilūs kaip įprasta, ir primena koklių gamybos štampus. Jie buvo rasti rūmų pietinėje pusėje, kultūriniame sluoksnyje, susidariusiame jau pastačius priestatą. Viename fragmente matoma heraldinio skydo dalis ir kunigaikštiška kepurė, augalinis ornamentas (26 pav.). Kitose koklių šukėse matomos atvirkščios raidės „N“, „I“, „W“ ir augalinio ar geometrinio ornamento

dalys. Taip pagamintų koklių fragmentų buvo rasta 2005 metų perkasoje Nr. 8 ir buvo padaryta prielaida, kad tai gali būti dvare gamintų koklių štampai[38]. Tačiau abejonių kėlė nedidelis, apie 2 cm plokščių storis, nes štampų storis paprastai siekia apie 4 cm. Visas abejones išsklaidė 2006 m. aptiktos koklių šukės su įgilintu ornamentu, kurių vidinė pusė yra aprūkusi, aiškiai matomi priklijuotų rišamųjų sienelių ir jas pritvirtinančios juostelės pėdsakai[39]. Todėl šiuos radinius su intalijos būdu atspaustų ornamentu reikia laikyti ne koklių matricų gabalais, o plokštinių koklių fragmentais. Kodėl buvo gaminami tokie neįprasti plokštiniai kokliai, šiuo metu atsakyti sunku. Galbūt tai tiesiog jau pagamintų koklių atspaudai, padaryti tiesiog iš smalsumo ar kuriais nors kitais tikslais. Pagal koklių šukių ornamentą, šiuos radinius reiktų datuoti XVII a. pirma puse.

Nors neatmestina prielaida, kad bent dalis krosnių koklių galėjo būti pagaminti Kruonio dvare ar atsivežti iš kitų vietų, nes dvarvietėje yra surasti nedideli koklių fragmentai, kurių ornamentas yra nežinomas Kaune. Kad kokliai buvo gaminami kituose LDK dvaruose, patvirtina Tauragės dvare surastas koklio štampo fragmentas bei Kurtuvėnų dvare atkastos koklių degimo krosnių liekanos[40].

Buitinė keramika

Mūrinio dvaro laikotarpio keramiką pagal jos paskirtį ir pagaminimo technologijas reiktų suskirstyti į dvi pagrindines grupes. Pirmajai grupei priskirtos žiestų, degtų oksidacinėje aplinkoje, dažniausiai glazūruotų, plonasienių indų šukės. Šie indai buvo skirti maistui laikyti ir valgymui. Šiai grupei priskirtinos pagal panašią technologiją padarytos ir maistui gaminti skirtų indų – žiestų trikojų keptuvių, kepimo lovio šukės.

Antrąjai grupei priklauso virimo puodų šukės. Pagrindinis skiriamasis šios grupės indų bruožas yra tas, kad tai lipdyti indai, į kurių molį yra pridėta liesiklių – grūstų perdegusio akmens kristalų, sijoto žvyro ar smėlio. Be to, šie indai niekada neglazūruojami, XVI–XVII a. retkarčiais dar puošiami petelių srityje bangelių ornamentu. Tai senosios tradicinės keramikos pavyzdžiu gaminti indai, kurių poreikis ir vartojimo tradicijos išlieka dar ir vėlesniais laikais.

Indai, skirti maistui laikyti ir valgyti. Tai įvairaus dydžio puodynių, rečiau ąsočių, lėkščių, keptuvių, dubenų šukės. Dauguma šių indų iš vidaus, kai kada ir išorėje glazūruoti žalia, ruda įvairių atspalvių glazūra. Pakraštėliai vertikalūs ar lengvai atlenkti į išorę, profiliuoti. Išskirtini keli indai su ąsomis, kurie viršutinėje dalyje glazūruoti tiek iš vidaus, tiek išorėje. Skiriasi ir jų pakraštėliai, kurie yra vertikalūs, neprofiliuoti, suapvalinta tik pati angos briauna. Keletas indų petelių srityje puošti banguota linija ir štampuoto ornamento juosta. Dalies indų sienelės išorėje puoštos žiedimo rievėmis, kurios be dekoratyvinės galbūt turi ir konstruktyvinę funkciją. Nors didesnė dalis rastų indų buvo žiesti, tačiau kelių indų dugnuose yra

atsispaudę žvyro likučių, o molio masėje yra smulkaus žvyro ir akmens kristalų priemaišų. Atrodytų, kad šių indų bent jau apatinė dalis galėjo būti nulipdyta, o jų viršutinės dalys vėliau nužiestos. Indų šukės datuotinos XVI a. pabaiga–XVII a. pirma puse. Gana dažnas radinys yra žiestų lėkščių ir trikojų keptuvių šukės. Lėkštės žaliai ir rudai glazūruotos, vienos šukės kraštas puoštas viršglazūriniu augaliniu ornamentu. Keptuvių vidus glazūruotas žalia ir ruda įvairių atspalvių glazūra. Vienos keptuvės kraštas išorėje puoštas prilipdyta juostele su įspaudimais. Labai panašios keramikos surasta kasinėjant Punios piliakalnyje stovėjusio dvaro liekanas[41].

Virimo puodai. Tai įvairaus dydžio, su didelėmis angomis puodai, kurių skersmuo plačiausioje vietoje dažniausiai yra didesnis už jų aukštį. Indai lipdyti, vėliau aplyginti ant žiedimo rato, sienelių storis 5–10 mm, šonai lygūs, apdailinti, apipilti skystu moliu. Į molį primaišyta sijoto žvyro ir smėlio, retesnės yra puodų, pagamintų į molio masę dedant sutrintų perdegusio akmens kristalų, šukės. Dažnai surastų indų šukės išorėje aprūkusios, o jų viduje yra pridegusio maisto pėdsakų. Rastas virimo puodų šukes pagal pakraštėlių suformavimą tipologiniu požiūriu galima suskirstyti į dvi grupes. Pirmai grupei priskiriami puodai, kurių pakraštėliai vertikalūs ar kiek atlenkti į išorę. Jų aukštis siekia iki 18 mm, angos briaunos suapvalintos, o keli puodai petelių srityje puošti banguotomis linijomis. Šios grupės virimo puodus reiktų priskirti ankstesniam laikotarpiui ir datuoti XV a. ar bent jau XVI a. pirma puse (7:1-5 pav.). Antrai indų grupei priskirtos puodų šukės, kurių pakraštėliai suformuoti profiliuojant tik atverstą pačią angos briauną, ir datuotinos XVII a. pirma puse (7:6–10 pav.). Retesni radiniai – nulipdyto indo su ąsa ir dubens šukės, kurių molyje yra grūsto akmens priemaišų.

Palyginti nedaug surasta importuotų keraminių indų fragmentų. Matyt, šie dirbiniai pirkti miestuose ar atsivežti iš tolimesnių kelionių, buvo tausojami ir labiau saugojami negu kasdieniniai indai. Tai nedidelės, iš baltos molio masės nužiestų indų šukės. Indai tiek iš vidaus, tiek išorėje yra glazūruoti žalia, gelsva ir ruda glazūra, kuriai baltas indų molis suteikia skaidrias ir ryškias spalvas. Dalies indų sienelės ties peteliais puoštos bangelių ir štampuotu rombų juostos ornamentu. Retesnis radinys yra iš baltos molio masės nužiesto, žaliai glazūruoto, greičiausiai importinio, kepimo lovio dugno ir sienelių fragmentas. Tai indas plokščiu dugnu ir vertikaliomis sienelėmis, apie 5 cm aukščio sienelėmis, ant keturių kojelių. Iš šono, kaip ir molinės keptuvės, turi cilindrinę į galą platėjančią rankeną. Net miestų archeologijoje tai mažai pažįstamas indas, kurio tikslios formos ir dydžio bent jau Kaune rekonstruoti nepavyko. Prie importinių indų reiktų priskirti ir kelias vazelės sienelių šukes. Nors ji žiesta iš rudos molio masės, bet išorėje glazūruota mėlynai ir puošta vertikaliomis baltomis juostomis. Paprastai miestų archeologijoje randami indai mėlynai glazūruojami buvo labai retai ir tokie radiniai dažniausia priskiriami prie importinių gaminių.

Kiti radiniai

Surastos vos kelios stiklinių dirbinių šukės. Tai nedideli stiklinių taurių, butelių fragmentai, langų stiklo šukės. Atrodytų, kad dvaro rūmų langai buvo įstiklinti vitražo technika, dedant dažniausiai rombo formos skaidrios ir žalsvos spalvos, iki 2 mm storio stiklelius į alavo ar švino rėmelius. Tačiau Kruonio dvare yra rasti tik nedideli jų fragmentai, todėl tikslesnių jų formų ir dydžių šiuo metu apibūdinti negalime. Nedaug surasta ir metalinių dirbinių – tai vinys, statybinio mūro sutvirtinimo strypas, bronzinės skardos apkalas, keli kalvės šlako gabalai.

Archeologiniai radiniai, priskiriami mūrinio dvaro laikotarpiui (XVI a. paskutinis ketvirtis – XVII a. pirma pusė), niekuo nesiskiria nuo to meto miestų archeologinių radinių. Todėl neabejotinai galima būtų teigti, kad dvaras didesniąją sau buityje reikalingų keraminių dirbinių dalį nusipirkdavo mieste. Tai žiesti, plonasieniai ir įvairiomis spalvomis glazūruoti indai tiek stalui, tiek ir virtuvei, puodyniniai ir plokštiniai krosnių kokliai. Visi paminėti dirbiniai yra pagaminti profesionalių miestų amatininkų, degti profesionaliose degimo krosnyse. Nors dalis indų, ypač virimo puodų pagal turimus pavyzdžius galėjo būti nulipdyti ir išdegti vietoje.

XVI a. visoje LDK prasidėję ekonominiai pokyčiai pakeitė bajorijos gyvenimą. Dvarai pamažu atsisako natūralaus ūkio, kada didesnė dalis maisto ir buičiai reikalingų daiktų buvo pagaminami savame ūkyje. Padidėjusi žemės ūkio produktų ir miško prekių paklausa ir kainos tiek vidaus, o svarbiausia, užsienio rinkose ir galimybė gauti nuolatines pajamas greitai pakeitė bajorijos požiūrį į dvaro ūkio tvarkymą. Intensyvi ūkinė veikla ir valstybės suteiktos bajorijai privilegijos be muitų prekiauti tiek krašto viduje, tiek eksportuoti pagamintą dvare žemės ūkio produkciją į užsienį, garantavo dvarų suklestėjimą, o kartu ir galimybes daug platesniais užmojais tenkinti savo poreikius. Šio vykusio proceso pasekmė – nuo XVI a. labai pasikeitusi dvarų materialinė kultūra. Kruonio dvarvietėje esančios ir surastos mūrinio dvaro rūmų liekanos bei archeologiniai radiniai niekuo ypatingai neišsiskiria iš XVI–XVII a. LDK dvaruose tyrinėjimų metu surastos medžiagos, o tai liudija apie visoje valstybėje plačiu mastu vykusius ir viską apimančius pokyčius bajorijos luomo gyvenime.

Straipsnio pabaigoje keletas pastabų apie Kruonio dvaro rūmų nugriovimo laiką. Tyrinėjimų ataskaitose nugriovimo data keista kelis kartus, o gana skirtingos išvados padarytos atsižvelgiant į tyrinėjimų metu sukauptų žinių kiekį. Po 2004 m. žvalgomųjų tyrinėjimų buvo padaryta išvada, kad dvaro rūmai buvo nugriauti XIX a. Vėliau buvo teigiama, kad priestatas buvo nugriautas ne vėliau kaip XVIII a. pradžioje, o išlikusiuose pirmojo dvaro rūmuose buvo gyvenama ir XIX a. Pagal šiuo metu turimus tyrinėjimų duomenis dvaro rūmų vietoje rasti vėliausi radiniai

datuojami XVII a. viduriu, nerasta XVII a. antros pusės ir XVIII–XIX a. radinių ir olandiško tipo čerpių. Šie duomenys lyg ir leistų teigti, kad po XVII a. viduryje vykusių karų ir po to sekusios visuotinės suirutės valstybėje dvaro rūmai buvo apleisti ir juose niekas nebegyveno. Todėl galima manyti, kad jie, nors ir apleisti, išstovėjo iki pat XIX a. vidurio, nes dar 1840 ir 1848 m. planuose du sunkiai indentifikuojami pastatai yra pažymėti prie Kruonės upelio slėnio krašto, dvarvietės pietvakariniame kampe (2, 3 pav.). Gal rūmų pastatas buvo nugriautas jau valstybei reorganizuojant dvaro centrą XIX a. pirmoje pusėje vykusios liustracijos metu. Šį teiginį paremtų ir tyrinėjimų metu pastebėti ir užfiksuoti gerai suorganizuotų didelės apimties dvaro rūmų ardymo ir griovimo darbų pėdsakai.

Nuorodos

[1] Žalnierius A. Pakaunės dvarų archeologiniai tyrinėjimai // Lietuvos dvarai: praeitis, dabartis, perspektyvos (konferencijos tezės). – Žemaitkiemio dvaras, 2002. – P. 42.

[2] Žalnierius A. Pakaunės dvarų archeologiniai tyrinėjimai // Lietuvos dvarai: praeitis, dabartis, perspektyvos (konferencijos tezės). – Žemaitkiemio dvaras, 2002. – P. 45.

[3] Матеріялы для географіи и статистики Россіи, Ковенская губернія (составилъ Д. Афанасьевъ). – Санкт Петербургъ, 1861. – С. 403–404.

[4] Матеріялы для географіи и статистики Россіи, Ковенская губернія (составилъ Д. Афанасьевъ). – Санкт Петербургъ, 1861. – С. 290, 404.

[5] Ten pat. – C. 404.

[6] Baranauskas T. Ankstyvieji Lietuvos dvarai // Lietuvos dvarai – praeitis, dabartis ir ateitis (konferencijos medžiaga). – Vilnius, 2001. – P. 10–18.

[7] Kiaupienė J. Daugiaprasmis ir daugiaveidis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų dvaras: vaizdinys ir tikrovė // Lietuvos dvarai – praeitis, dabartis ir ateitis (konferencijos medžiaga). – Vilnius, 2001. – P. 19.

[8] Medišauskienė Z. Lietuvos dvarai kaip kultūrinio gyvenimo centrai XIX a. // Lietuvos dvarai – praeitis, dabartis ir ateitis (konferencijos medžiaga). – Vilnius, 2001. – P. 28–29.

[9] Dubonis A. Lietuvos Didžiojo kunigaikščio dvarų tinklo suformavimas XIII–XIV a. // Lietuvos dvarai – praeitis, dabartis ir ateitis (konferencijos medžiaga). – Vilnius, 2001. – P. 9; Medišauskienė Z. Lietuvos dvarai kaip kultūrinio gyvenimo centrai XIX a. // Lietuvos dvarai – praeitis, dabartis ir ateitis (konferencijos medžiaga). – Vilnius, 2001. – P. 29.

[10] Puodžiūnas G., Zabiela G. Anykščių dvarvietės tyrinėjimai 1990–1991 m. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1990 ir 1991 metais. T. II. – Vilnius, 1992. – P. 44–47; Lisauskaitė B. Semeliškių dvarvietės tyrinėjimai 1996 metais // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais. – Vilnius, 1998. – P. 316–318.

[11] Žalnierius A. Panemunės dvaro rūmų archeologiniai tyrinėjimai // Lietuvos archeologija. T. 27. – Vilnius, 2005. – P. 135.

[12] Poškienė J. Senųjų Trakų XIV a. keramika // Lietuvos istorijos metraštis. – Vilnius, 1995. – P. 15–28; Poškienė J. Trakų pilių ir miesto viduramžių keramika (XIV a. – XVI a. I pusė). Daktaro disertacijos santrauka. – Vilnius, 2002.

[13] Jurginis J. Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje. – Vilnius, 1962. – P. 286–288; Vancevičius S. XVI amžiaus vidurio reformos Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. – Vilnius, 1971. – P. 4–16; Gudavičius E. Lietuvos istorija, T. I. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų. – Vilnius, 1999. – P. 575–580.

[14] Jurginis J. Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje. – Vilnius, 1962. – P. 288–290; Ivinskis Z. Lietuvos prekybiniai santykiai su užsieniu XVI amžiuje ir jų vaidmuo ano meto Europos prekyboje // Praeitis. T. 3. – Vilnius, 1992. – P. 119–125.

[15] Kajzer L. Archeologiczny rodowód dworu. – Łódź, 1988. – P. 37–47.

[16] Lietuvos architektūros istorija, T. I. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio. – Vilnius,

1987. – P. 232–243; Žalnierius A. Mažųjų Lapių žvalgomieji tyrinėjimai 1996 metais // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais. – Vilnius, 1998. – P. 330–332.

[17] Žalnierius A. Panemunės dvaro rūmų archeologiniai tyrinėjimai // Lietuvos archeologija. T. 27. – Vilnius, 2005. – P. 135–136.

[18] Miškinis A. Kruonis // Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. T. II. Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai. Kn. 1. – Vilnius, 2002. – P. 167–189.

[19] Markelevičius J. Kruonio piliavietės (Kaišiadorių rajone) 1974 m. apžiūrėjimo ataskaita. – Vilnius, 1977. – Lietuvos istorijos instituto rankraštynas. F. 1. B. 471.

[20] Žalnierius A. Kruonio dvarvietė // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais. – Vilnius, 2009. – P. 266.

[21] Markelevičius J. Kruonio piliavietės (Kaišiadorių rajone) 1974 m. apžiūrėjimo ataskaita. – Vilnius, 1977. – Lietuvos istorijos instituto rankraštynas. F. 1. B. 471. P. 5.

[22] Žalnierius A., Grinkevičiūtė A. Kruonio dvarvietė // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais. – Vilnius. 2006. – P. 199–201.

[23] Žalnierius A. Kruonio dvarvietės (A1308) 2007 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. – Kaunas, 2007. – Lietuvos istorijos instituto rankraštynas. F. 1. B. 4876. P. 4–6, pieš. 1.

[24] Žalnierius A., Balčiūnas D. Kafle półcylindryczne z Kowna // Sredniowieczne i nowożytne kafle (Regionalizmy-Podobieństwa-Różnice). – Białystok, 2007. – S. 241–252.

[25] Žalnierius A. Panemunės dvaro rūmų archeologiniai tyrinėjimai // Lietuvos archeologija. T. 27. – Vilnius, 2005. – P. 145–146.

[26] Žalnierius A. Paparčių Dominikonų vienuolynas // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais. – Vilnius, 2005. – P. 173–179.

[27] Žalnierius A. Kruonio dvarvietė // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 metais. – Vilnius, 2006. – P. 165.

[28] Žalnierius A., Grinkevičiūtė A. Kruonio dvarvietė // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais. – Vilnius. 2006. – P. 199.

[29] Žalnierius A. Kruonio dvarvietės (A1308) 2007 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. – Kaunas, 2007. – Lietuvos istorijos instituto rankraštynas. F. 1. B. 4876. P. 35–38.

[30] Žalnierius A. Mažųjų Lapių žvalgomieji tyrinėjimai 1996 metais // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais. – Vilnius, 1998. – P. 330–332; Žalnierius A. Panemunės dvaro rūmų archeologiniai tyrinėjimai // Lietuvos archeologija. T. 27. – Vilnius, 2005. – P. 146–149.

[31] Žalnierius A. Kauno senamiesčio 3-jo kvartalo šiaurinės dalies užstatymo raida XV–XVII amžiais // Architektūros paminklai. T. 12. – Vilnius, 1989. – P. 16–28.

[32] Tautavičius A. Vilniaus pilies kokliai (XVI–XVII a.). – Vilnius, 1969. – P. 30–31, pav. 59–60.

[33] Tautavičius A. Vilniaus pilies kokliai (XVI–XVII a.). – Vilnius, 1969. – P. 28–36; Каталинас К. Вильнюсские пластинчатые изразцы XVI–XVII вв. с „кованым“ орнаментом // Древности Литвы и Белоруссии. – Вильнюс, 1988. – С. 135–140.

[34] Žalnierius A., Grinkevičiūtė A. Kruonio dvarvietė // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais. – Vilnius. 2006. – P. 198, pav. 71:2.

[35] Polski słownik biograficznzy. T. XXIII/4. – Kraków, 1978. – S. 594, 600.

[36] Žalnierius A. Kruonio dvarvietė // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais. – Vilnius, 2009. – P. 263–267, pav. 2.

[37] Volkaitė-Kulikauskienė R. Punios piliakalnis. – Vilnius, 1974. – P. 64, pav. 37.

[38] Žalnierius A., Grinkevičiūtė A. Kruonio dvarvietė // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais. – Vilnius. 2006. – P. 200, pav. 73.

[39] Žalnierius A., Grinkevičiūtė A. Kruonio dvarvietė // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais. – Vilnius. 2006. – P. 232.

[40] Salatkienė B. Kurtuvėnų dvaro sodybos tyrinėjimai 1998 m. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais. – Vilnius, 2000. – P. 375–382; Ivanauskas E. Tauragės dvarvietė // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001 metais. – Vilnius, 2002. – P. 165.

[41] Volkaitė-Kulikauskienė R. Punios piliakalnis. – Vilnius, 1974. – P. 61–62; pav. III–V.

Tomas Baranauskas

Darsūniškis ir Vaiguva viduramžiais

Įvadas

Viduramžių Darsūniškio istorijos liudininką – Darsūniškio piliakalnį – dar XIX a. nuolat ardė Nemunas. Vis dėlto XX a. pirmojoje pusėje dar tebestūksojo atskiroje Nemuno pakrantės kalvoje įrengto piliakalnio liekanos. Dar matėsi aikštelės kraštas, pylimas ir nuo sausumos pusės piliakalnį skyręs griovys. Šios liekanos užfiksuotos XX a. I pusės fotografijose ir 1936 m. sudarytame plane, bet jos nedaug pasako apie čia viduramžiais stovėjusią medinę pilį, lietuvių kovų su kryžiuočiais liudininkę. O ir tų menkų liekanų šiandien nebėra[1].

1959 m. liepą, ties Kaunu pastačius hidroelektrinę ir patvenkus Nemuną, susidariusios Kauno marios pasiglemžė ne tik 45 gyvenvietes, bet ir šio krašto istorijos bei priešistorės paminklus – Darsūniškio, Rumšiškių ir Žiegždrių piliakalnius, didžiąją Dovainonių ir Guogų piliakalnių dalį. Dėl prasidėjusios Kauno marių krantų erozijos grėsmė iškilo ir kol kas mažiau nukentėjusiems Vieškūnų bei Pakalniškių piliakalniams. Buvo sunaikintas ir XIV a. Darsūniškio bei Vaiguvos krašte minimas Kračkiemio kaimas, ir šiaurinė šio krašto kaimynė – senoji Rumšiškių gyvenvietė, minima nuo 1382 m. Ji buvo perkelta į kitą vietą (sunaikintas Rumšiškių piliakalnis – ankstesnės epochos paminklas, XIV a. Rumšiškių pilies nebuvo).

Teritoriniai dariniai

Pagrindinis šio krašto gynybinis centras XIV a. II pusėje buvo Darsūniškio pilis, tačiau jos administracinė reikšmė neaiški. XVI a. I pusėje palei Nemuną, tarp Birštono ir Kauno pavietų, buvo Darsūniškio pavietas, tačiau XIV a. šaltiniai šioje vietoje mini Vaiguvos valsčių (žemę) ir Darsūniškio pilį.

Ar Darsūniškio pilis turėjo savo administracinę teritoriją – valsčių arba „valsčiuką“ – galime tiktai spėlioti. 1387 m. Jogaila privilegijoje Skirgailai, vardindamas ties Nemuno vidurupiu buvusius valsčius ir „valsčiukus“, nurodo Merkinės pilį su

valsčiumi, o toliau: „pilaitės: pirmoji – Nemunaitis ir valsčiukas, antroji – Alytus ir valsčiukas, trečioji – Punia ir valsčiukas, ketvirtoji – Birštonas ir valsčiukas, ir Vaiguva, ir kaimas Rumšiškės“[2]. Vaiguva ir Rumšiškės, matyt, turėjo tą patį Panemunės „valsčiukų“ statusą, tiktai juose nebuvo pilių, o administracinis centras buvo neįtvirtintoje gyvenvietėje. Darsūniškio pilis čia neminima, nes 1387 m. jos nebebuvo. Tačiau Darsūniškis neminimas ir kaip paprastas administracinis centras, neturintis pilies. Tai verčia manyti, kad atskiro Darsūniškio valsčiaus nebuvo, o Darsūniškio pilis galėjo priklausyti Vaiguvos valsčiui[3].

Tokia situacija, kai valsčiaus administracinis ir gynybinis centrai nesutampa, yra įmanoma – pilies statybai reikia gynybiniu požiūriu tinkamos vietos, o tokios gali ir nebūti ankstesniame centre. Antai Petras Dusburgietis rašo, kad 1291 m. Junigedos valsčiuje buvo pastatyta nauja pilis, pavadinta šio valsčiaus vardu[4]. Pilį Petras Dusburgietis toliau ir vadina Junigeda, bet nuo 1315 m. šaltiniuose ji jau žinoma ir Veliuonos vardu[5], kuris netrukus įsigalėjo. Akivaizdu, kad pilis buvo pastatyta ne ankstesniame Junigedos valsčiaus centre, o kitoje vietoje, todėl ankstesnio centro vardas jai neprigijo.

Panašiai galėjo būti ir Darsūniškio atveju. Vaiguvos valsčiuje pastačius Darsūniškio pilį, realus valsčiaus centras persikėlė į ją, bet valsčius ir toliau vadintas Vaiguvos vardu. Galbūt Vaiguva kurį laiką išlaikė ir dalį administracinių funkcijų. Tačiau iki XVI a., net ir nebesant pilies, visa valsčiaus valdžia jau susitelkė naujajame centre – Darsūniškyje.

Pačią Vaiguvą galima susieti su Maisiejūnų pirmuoju piliakalniu (jo 33×13 m dydžio aikštelė iš trijų pusių juosiama neaukšto 3–10 m pločio pylimo[6]). Ši pilaitė galėjo būti apleista kovų su kryžiuočiais epochoje, kai palei Nemuną buvo statomos galingesnės pilys.

Strėvos pilis

Nemuno vidurupis tarp Kauno ir Gardino XIV a. tapo gynybine linija, saugojusia valstybės centrą – Trakus ir Vilnių – nuo kryžiuočių antpuolių. Čia buvo pastatytos mūrinės Kauno ir Gardino pilys, o tarp jų – medinės Merkinės, Nemunaičio, Alytaus, Punios, Birštono, Darsūniškio, Strėvos pilys.

Neskaitant Gardino, anksčiausiai iš šių pilių į istorijos šaltinius pateko Strėvos pilis, kuri stovėjo tik už 2 km į šiaurės rytus nuo Vaiguvos, Strėvos dešiniojo kranto kyšulyje. Čia iki šiol stūkso Lašinių piliakalnis su įspūdingu 5,5 m aukščio, 18 m pločio pylimu ir 34×18 m dydžio aikštele[7]. XVI a. I pusėje į šiaurę nuo Strėvos upės buvo Kauno pavietas[8], apėmęs ankstesnį Rumšiškių valsčių, tad Strėvos pilis galėjo būti šio valsčiaus gynybinis centras.

XIV a. viduryje Strėvos pilis buvo vienas iš svarbiausių Trakų kunigaikštystės gynybinių centrų. „1348 metais Duzemeris, Prūsijos magistras, iššygiavęs į Lietuvą,

apgulė Trakus ir Strėvos (*Strawilissen*) pilį“, – sakoma Livonijoje rašytuose Roneburgo analuose[9]. Tai – lakoniškas pranešimas apie žygį, kuris pasibaigė garsiuoju Strėvos mūšiu – vienu iš skaudžiausių XIV a. lietuvių karinių pralaimėjimų. Apie šį žygį ir mūšį turime ir išsamesnių pasakojimų, tik kitur nepaminėta Strėvos pilis – kalbama tik apie mūšį prie Strėvos upelio.

1348 m. pradžioje į Prūsiją atvykus riteriams iš Anglijos ir Prancūzijos, didysis magistras Henrikas Duzemeris nusprendė pirmą kartą suduoti smūgį į patį Lietuvos valstybės centrą – Trakų kunigaikštystę. Buvo sutelkta didžiulė kariuomenė (pagal Alberto Argentiniečio Strasbūro kroniką – 22 tūkst., anot Olyvos kronikos – 40 tūkst. karių), kuri sausio 24 d., vadovaujama Vokiečių ordino maršalo Zigfrydo Dahenfeldo, įsiveržė į Trakų kunigaikštystę ir 8 dienas ją niokojo, žudydama vyrus ir moteris, jaunus ir senus. Vasario 2 d. grįžtančius kryžiuočius pasivijo Algirdas ir Kęstutis su didele lietuvių ir rusinų kariuomene. Užvirė mūšis, kuriame abi pusės patyrė didelių nuostolių. Galiausiai lietuviai buvo priversti trauktis per užšalusią Strėvą. Lūžo ledas ir nemažai karių prigėrė, daugelis kitų žuvo kovoje, tarp jų ir vienas iš kariuomenės vadų – Novgorodo ir Polocko kunigaikštis Narimantas[10]. Kai kuriems istorikams nepasitikėjimą kėlė žinia apie daugelį lietuvių karių, nuskendusių įlūžus ledui palyginti nedideliame Strėvos upelyje[11]. Roneburgo analų minima Strėvos pilis tai paaiškina: mūšis vyko ties Strėvos ir Nemuno santaka, tad nuskendę kariai greičiausiai įlūžo jau užlipę ir ant Nemuno ledo. Tai netiesiogiai patvirtina Alberto Argentiniečio kronikos pasakojimas: kryžiuočius lietuviai pasivijo besikeliančius per upės ledą, kai jie „jau per ledą iš dalies persikėlė“, bet pamatę persekiotojus, „grįžo nuo ledo į lauką, stojo į mūšį, juos [lietuvius], nustumdami ant ledo; apie šešis tūkstančius jų paskandino ir apie dvidešimt tūkstančių nužudė“[12]. Upė, per kurią besikeliantys kryžiuočiai buvo užklupti, prasidėjus mūšiui, turėjo likti jiems už nugaros. Nustumti lietuvius į savo užnugarį būtų sudėtinga, bet priversti trauktis į šoną – visai realu. Jei kryžiuočiai kėlėsi per Nemuną, jie galėjo lietuvius nustumti Nemuno ir Strėvos santakos link.

Strėvos mūšyje didelių nuostolių patyrė ir kryžiuočiai, bet Lietuvai tai buvo itin skaudus smūgis: susvyravo Lietuvos įtaka Rusios žemėse[13], tais pačiais metais kryžiuočiai kelis kartus nuniokojo Žemaitiją[14], pirmą kartą sudegino Veliuonos pilį[15].

Tuo tarpu šio mūšio liudininke tapusiai Strėvos piliai buvo lemta stovėti dar beveik 20 metų. 1368 m. rugsėjį Vokiečių ordino maršalo vadovaujami kryžiuočiai „apgula Strėvos pilį, ją užima ir sudegina. Daugelis iš pilies pasidavė, tačiau daug vyrų ir moterų buvo užmušta“[16].

Strėvos pilis daugiau nebebuvo atstatyta. Vis dėlto šis Nemuno pakrantės ruožas ne iš karto liko be įtvirtinimų, kokį jį matome 1387 m. Jogailos privilegijoje, – čia dar stovėjo Darsūniškio pilis.

Dirsūnas ir Dirsūno pilis

Darsūniškio pilis pavadinta Kęstučio seniūno Dirsūno vardu, todėl jos įkūrimas sietinas su šiuo didžiūnu. Pirmą kartą Dirsūnas paminėtas 1365 m., kai jis bandė sukliudyti Kęstučio sūnui Butautui pabėgti pas kryžiuočius.

Vygando Marburgiečio kronikos lotyniškame vertime Dirsūno vaidmuo nusakytas miglotai: „Pasitaikė, kad vienas iš pagonių – karalius, vardu Butautas, kai Kęstutis buvo išvykęs į žygį, pasiliko namie ir su savo bajorais, ir su kitais, ir su savo broliu Survila įjojo į dykrą, savo vedlį, vardu Dirsūnas (*Dirzsune*), pasiųsdami į Karaliaučių, bet vėliau gailėjosi, nes [tasai] karaliaus sūnų kelioms naktims įkišo į trinką. Paskui jis sugrįžo į Lietuvą. Karalius Butautas su saviškiais nuvyko į Įsrutį, jį viršininkas priėmė su džiaugsmu“[17].

XVI a. kronikininkas Kasparas Šiucas, turėjęs Vygando Marburgiečio kronikos originalą, tekstą suprato geriau, bet pridėjo savo interpretacijų: Survilą pakeitė į Karigailą ir kartu su Butautu padarė Algirdo sūnumis, taip veiksmą perkeldamas į Vilnių. Ryšium su tuo Dirsūnas buvo padarytas „Kęstučio seniūnu Vilniuje“ – apibūdinimas „Kęstučio seniūnas“ (*Kinstouds hauptmanne*), matyt, perimtas iš Vygando kronikos, o jo lokalizavimas „Vilniuje“ (*zur Wilde*) pridėtas dėl minėtos interpretacijos. Su šiomis išlygomis K. Šiuco tekstas padeda geriau suprasti, kas buvo pasakyta neišlikusiame Vygando Marburgiečio kronikos originale.

Taigi, K. Šiucas rašo: „Tais metais [1365] du Kęstučio [išbraukta: broliai] brolėnai – Vygandas vadina juos jo sūnumis [perbraukta: Survila ir Butautas] Karigaila ir Butautas, Algirdo sūnūs, sudarė sąmokslą su keliais bajorais, kuriuos jie prie savęs Vilniuje turėjo, kad jie iš ten išjos, nuvyks į Ordiną, priims krikščionių tikėjimą, vildamiesi, kad jie tada, kryžiuočių padedami, galės lengvai išvaryti kitus savo brolius, užimti visą Lietuvą ir ramiai valdyti. Apie tai, kad Butautas yra pasiryžęs tokiam žygiui, slapta buvo pranešta Kęstučio seniūnui Vilniuje Dirsūnui (*Dirsuno*), bet apie kitą brolį ir gimines bajorus jam nebuvo žinoma, todėl jis staiga suėmė Butautą, įkišo jį į trinką, surakino geležiniais pančiais ir tikriausiai būtų laikęs iki Kęstučio sugrįžimo, [laukdamas], kokį įsakymą šis vėliau savo nuožiūra duos. Tai sužinojo [išbraukta: Survila] Karigaila ir susirūpino, kad sąmokslas gali dar labiau išaiškėti. [Jis] slapta pasitarė su bajorais, ką čia reikėtų daryti. Pastarieji, ilgai negalvodami, užpuolė seniūną Dirsūną, užmušė jį, išvadavo Butautą, ir visi kartu išjojo tiesiai į Prūsiją Įsruties link“[18].

Teiginį apie Dirsūno nužudymą reikia atmesti kaip klaidingą K. Šiuco interpretaciją. Čia reikia pasikliauti Vygando Marburgiečio kronikos lotyniškojo vertimo informacija, kad Dirsūnas buvo pasiųstas į Karaliaučių, o vėliau grįžo į Lietuvą. Tai patvirtina ir vėlesni įvykiai – kaip matysime, iš tikrųjų Dirsūnas žuvo tik po dešimtmečio, gindamas Darsūniškį. Tačiau iš K. Šiuco kronikos teksto darosi

aiškesnis Dirsūno vaidmuo Butauto maišto metu ir jo pasiuntimo į Karaliaučių aplinkybės: tai turėjo būti padaryta maištininkams išvadavus Butautą ir suėmus jį įkalinusį Dirsūną. Vėliau, matyt, Dirsūnas buvo išpirktas iš nelaisvės.

Jau kitais 1366 metais Vygandas Marburgietis mini Dirsūno sūnų (*filius Dirsumen*), kuris dykroje sumušė būrį Įsruties viršininko Henriko Šioningeno vyrų, vykusių žvalgyti kelių[19]. Šis antpuolis tikriausiai buvo surengtas iš Dirsūno pilies, kuri kontroliavo dykrą tarp Įsruties ir Lietuvos. Greičiausiai ne kur kitur, o Darsūniškyje Dirsūnas ir įkalino Butautą: juk lotyniškame Vygando Marburgiečio kronikos vertime pasakyta, kad Butautas su Survila jau buvo įžengę į dykrą, o Darsūniškis juk buvo paskutinė lietuvių pilis prieš įžengiant į dykrą. Tad ir Kęstučio seniūnas Dirsūnas seniūnu buvo ne kur kitur, o Darsūniškyje.

Dirsūno sūnaus veikla dykroje tarp Įsruties ir Lietuvos kėlė kryžiuočiams didelių nemalonumų – dėl to jie net prarado Tamavos (Tamoviškių) pilį, dengusią Įsrutį iš šiaurės rytų. 1371 m. Dirsūno sūnus (*filius Dirsunen*), su būriu karių išvykęs į dykrą, „sugavo Tamavos viršininką, brolį Joną Šionfeldą ir vieną vedlį, kuris anksčiau buvo ištikimas, bet paskui tapo niekšu, kuris pasidavė [lietuvių] karaliui ir gavėnios metu [vasario 19 – balandžio 5 d.] atvedė [lietuvių] kariuomenę prie Tamavos pilies, iš kur buvo kilęs. Pilis buvo paimta, seni ir jauni su daugeliu Ordino brolių išžudyti, ir daug padaryta blogo. Buvo nužudyta net jo motina. O jo draugai, kurie pasiliko dykroje, jį pasitiko besiskundžiantį, kad atsikeršijo tiems, nuo kurių patyrė neteisybių. Ir [jis] pasišalino, atsiguldamas prie aptvaro pamiegoti, kur savo draugų buvo nužudytas ir pavadintas išdaviku“[20].

Netrukus po šio žygio, Darsūniškis ir jo apylinkės tapo vienu svarbiausių veiklaus Įsruties pilies viršininko Vygando Baldersheimo (1370–1379) antpuolių objektu. Tad nuo šiol pradedama minėti ir Darsūniškio (Dirsūno) pilis. 1372–1373 m. žiemą Įsruties komtūro Vygando Baldersheimo ir Girdavos viršininko Kunono Hatenšteino vadovaujami kryžiuočiai su talkininkais puolė „neįspėtą Dirsūno žemę (*terram Dirsunen*) niokodami, žudydami ir t.t. Paėmė jie taip pat Dirsūno pilį (*castrum etiam Dirsunen*) ir [buvo] Vaiguvos žemėje (*terra Weygow*). Be užmuštų, paėmė 400 belaisvių, neįskaitant moterų ir vaikų, ir su dideliu grobiu grįžta atgal“[21].

1373 m. rudenį Vygandas Baldersheimas „vėl telkia savuosius žygiui. Persikėlęs per Nemuną, [užpuola] neįspėtą Kračkiemį (*Kraistekayme*), kurį visą ugnimi sulygino, išplėšė ir [gyventojus] išsivedė“[22]. Kračkiemis – dabar Kauno marių užlietas kaimas, buvęs Nemuno pakrantėje, tarp Darsūniškio ir Vaiguvos (greta dabartinių Dabintos ir Rūčkakiemio kaimų)[23].

1374 m. rudenį „Daukintis nuvedė Įsruties viršininką bei juo pasitikinčius į dykrą plėšti. Jais pasekė 60 vyrų. Iš ten vedlys Daukintis nuvedė juos prie Nemuno, kur atrado besiganančius Dirsūno arklius (*caballos Dirsunenses*). Paima juos ir parjoja namo“[24].

Šie 1372–1374 m. antpuoliai buvo nedideli, lokalaus pobūdžio ir apsiribojo tik Darsūniškio apylinkėmis. Juos organizavo Įsruties pilies viršininkas. Tačiau 1375 m. Darsūniškio puolimas jau buvo didelio niokojančio žygio, siekusio pačius Trakus, dalis.

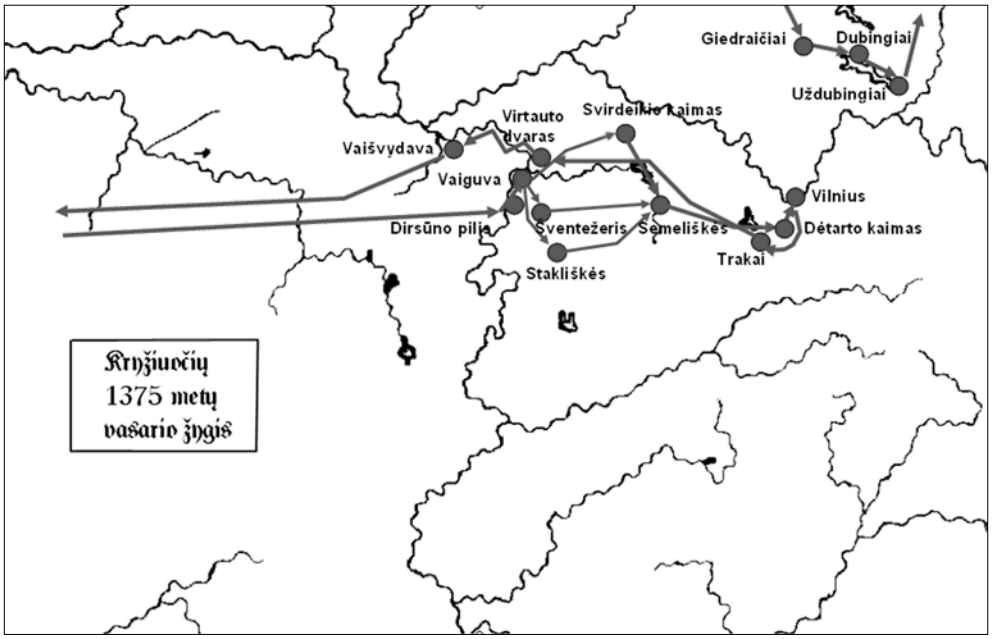
1375 metų kryžiuočių žiemos žygis į Trakus ir Vilnių

Didžiojo žygio išvakarėse, 1375 m. sausio mėnesį, rašo Vokiečių ordino didysis magistras Vinrichas Kniprodė, „penki šimtai mūsų žmonių įžengė į plačią dykrą apžiūrėti mus puldinėjančių netikėlių slėptuvių ir, išvengdami pavojų, užpuolė neįspėtas lietuvių žemes, lengvai prieinamas, mažai saugomas. Dėl to, Išganytojo malone, degindami ir naikindami gyvulius jas nuniokojo, 100 ir daugiau žmonių paėmę į nelaisvę ir nužudę, sugrįžo nenukentėję“[25]. Iš Vygando Marburgiečio kronikos sužinome, kad šiam parengiamajam antpuoliui vadovavo tas pats Įsruties viršininkas Vygandas Baldersheimas, „o su juo brolis Verneris [Tetingeris], Sembos fogto padėjėjas, su 200 sembų, ir jie siaubia neįspėtą Vaiguvos (*Weygow*) žemę ugnimi ir žudynėmis, taip pat išsiveda 60 belaisvių ir didelį grobį. Per tą užpuolimą brolis Verneris Tetingeris, sunkiai sužeistas, Įsrutyje pavedė Dievui sielą“[26].

Tai buvo tik didelių niokojimų pradžia – Vaiguvos–Darsūniškio kraštui per kelis 1375 m. žiemos ir pavasario mėnesius buvo lemta patirti dar du skaudžius smūgius. Visų pirma šis kraštas tapo didžiojo 1375 m. vasario žygio prieš Trakus ir Vilnių išeities tašku.

Apie 1375 m. vasario žygį kalba ne vienas šaltinis: du nepriklausomi pasakojimai įtraukti į Vygando Marburgiečio kroniką, Hermanas Vartbergė išsamiausiai apibūdino žygio maršrutą, o Torunės analistas ir Detmaras iš Liubeko pateikia trumpą pasakojimą, naudodamiesi bendru šaltiniu (šiuo atveju naudosimės tikslesniu Torunės analisto pasakojimu). Be to, išliko Vokiečių ordino didžiojo magistro Vinricho Kniprodės laiškas Ordino prokuratoriui, kuriame irgi pateiktas šio žygio aprašymas. Hermanas Vartbergė ir Vinrichas Kniprodė pasakoja ir apie faktiškai tuo pačiu metu (vasario 5–14 d.) įvykdytą Livonijos magistro žygį į Šiaurės Aukštaitiją (nuo Tauragnų iki Dubingių). Tai rodo neeilinį 1375-ųjų metų akcijos mastą.

Didysis magistras Vinrichas Kniprodė pats buvo išsiruošęs į žygį visos kariuomenės priešakyje, bet, kaip rašo savo laiške, netikėtai atšilus orui, ištirpo sniegas ir didysis magistras „su aukštutinių žemių žmonėmis“ nebegalėjęs eiti tolyn, „ir taip mūsų maršalą [Gotfrydą Lindeną] su žemutinių žemių žmonėmis išsiuntėme, tarp kurių buvo geri du šimtai magnatų, baronų, kilmingųjų, riterių ir karių iš Prancūzijos ir Vokietijos. Taip surinkta kariuomenė vasario mėnesio 9 dieną šalia tam tikros pilaitės, vadinamos Dirsava (*fortalicium Disorve nunccupatum*), užpuolė netikinčiųjų žemes, kuriose aštuonias dienas priešiškai žygiavo pirmyn iki pat lietuvių kunigaikščio, karaliaus brolio Kęstučio, kuris yra pagonių kariuomenės

vadas, svarbiausios pilies Trakų, ir, saugant dieviškajai apvaizdai, jie palaužė netikinčiuosius įvairiais nuostoliais kūnams ir turtui, daug žmonių iššudę kalavijais ir išpjovę galvijus bei kinkomus arklius, sudeginę grūdus bei pastatus, išsivedę iš ten aštuonis šimtus abiejų lyčių belaisvių, dėl pačio Išganytojo malonės laimingai sugrįžo į savo kraštą“[27].

Vygandas Marburgietis pirmajame savo pasakojime nurodo, kad „maršalas Gotfrydas iš Lindeno paskyrė pirmąjį savo žygį, o su juo – Elbingo, Christburgo, Balgos ir Brandenburgo komtūrai, kiekvienas su savo būriu. Dalyvavo taip pat daug kryžininkų, ir su 150 šalmų [visi] narsiai įsiveržia į pagonių žemę, vadinamą Dirsūno (*Dirsungen*). Iškėlę vėliavas pernakvoja Vaiguvoje (*Wegow*), gyventojams esant neįspėtiems. O toliau žygiuoja pirmyn į Trakus (*Tracken*), kur stovėjo naktį priešais pilį. Rytą pakyla ir 9 dienas vargina pagonis ugnimi ir žudynėmis. Jie išsivedė į Prūsiją taip pat 700 belaisvių, džiaugdamiesi ir su pakilia nuotaika“[28].

Antrajame pasakojime Vygandas Marburgietis Gotfrydo Lindeno žygio maršrutą aprašo išsamiau: „Kariuomenės vadai – maršalas Gotfrydas iš Lindeno, didysis komtūras Riudigeris iš Elnerio su daugeliu viršininkų ir Kulmo [žemės] kilmingųjų bei piligrimų, kurių skaičius – 10 tūkstančių, pasiskirstę dalimis: brandenburgiečiai, elbingiečiai – dešiniajame šone, o [tieji] iš Karaliaučiaus ir Balgos – kairiajame šone, anapus Trakų skubėdami niokoja 1 mylią ir žygiuoja prieš Pavandenį (*Pawunden*), kur dieną ir naktį kamuoja sūduvius ugnimi ir žudynėmis, ir įžengia į didelį Semeliškių (*Symliken*) kaimą, panašiai jį naikina. Išaušus dienai, maršalas su saviškiais skuba į Vilnių (*Willam*); neužėmė, kaip buvo norėjęs. Grįžtant, vykdamas į

Trakus (*Tracken*), [maršalas] visą naktį pasiliko vieno bajoro dvare. Bajoro vardas – Virtautas (*Wyrduk*; K. Šiuco kronikoje – *Wyrdout*). Ir sudegina broliai dvarą, ir suka palei Nemuną žemyn, ir abiejuose krantuose ugnimi naikina dvarą, pilį ir t. t., nusinešdami nesuskaičiuojamą grobį, atimtą iš pagonių. Sugrįžta linksmi į tėvynę su belaisviais rusinais ir pagonimis“[29].

Šiame pasakojime galime pastebėti geografinį nenuoseklumą: kalbėdamas apie niokojamą 1 mylios ruožą „anapus Trakų“, Vygandas mini Pavandenį (nelokalizuota vietovė) ir Semeliškes, iš kurių bent jau pastaroji gyvenvietė, žiūrint iš kryžiuočių pozicijų, turėjo būti prieš Trakus. Greičiausiai tai yra lotyniškojo vertimo klaida. Ją ištaisius, žygio maršrutas išsidėsto taip: Pavandenis–Semeliškės–Trakai–Vilnius–Trakai–bajoro Virtauto dvaras (prie Nemuno?).

Informaciją apie Virtauto dvarą geriau suprasti padeda Vygando kronikos atpasakojimas Kasparo Šiuco kronikoje. XVI a. jis iš minėtų dviejų Vygando Marburgiečio pasakojimų sudarė vieną suvestinį žygio aprašymą: „didysis maršalas brolis Gotfrydas iš Lindeno su rinktiniais būriais, turinčiais dešimt tūkstančių žmonių, narsiai patraukė į Lietuvą, perėjo Dirsūno ir Vaiguvos (*Dirsinigen vnd Veigow*) sritis, niokojo ir degino iki pat Vilniaus (*Wilde*), paskui nusiaubė jis viską apie Trakus (ir, be kita ko, jis užėmė bei sudegino bajoro Virtauto (*Wyrdout*) dvarą ir pilį), paėmė gerą grobį ir 700 belaisvių“[30].

Teodoras Hiršas Virtauto dvarą nepagrįstai susiejo su kryžiuočių kelių aprašymuose minimu Vaidučio dvaru prie Vokės. K. Šiuco atpasakojimo ir lotyniškojo vertimo palyginimas perša kitą alternatyvą. K. Šiuco interpretacijoje ne tik dvaras (*hoff*, lotyniško vertimo *curia*), bet ir pilis (*vestung*, lotyniško vertimo *domus*) priklauso tam pačiam Virtautui. Tai rodytų, kad apie Virtauto dvaro sunaikinimą neaiškiai kalbama ir toje lotyniško kronikos vertimo vietoje, kur minima, kad grįžtantys kryžiuočiai, besileisdami palei Nemuną, „abiejuose krantuose ugnimi naikina dvarą, pilį ir t. t.“ Net jei K. Šiucas Virtautui klaidingai priskyrė po jo dvaro sunaikinimo sudegintą pilį, galima manyti, kad Vygando Marburgiečio kronikos originale Virtauto dvaro ir kažkokios pilies prie Nemuno puolimas buvo aprašyti vienas po kito, taigi ir Virtauto dvaro reikia ieškoti netoli Nemuno, kryžiuočių atsitraukimo kelyje. Lotyniškojo vertimo žodžius apie dvaro ir pilies sudeginimą „abiejuose [Nemuno] krantuose“ (*in utroque latere*) reikia suprasti taip, kad dvaras buvo sudegintas dar neperžengus Nemuno, o pilis – jau kairiajame Nemuno krante.

Dar aiškesnį žygio vaizdą susidarysime aptartus Vygando Marburgiečio pasakojimus palyginę su tikslesniu Hermano Vartbergės pasakojimu: „Tais pačiais metais vyriausias maršalas brolis Gotfrydas iš Lindeno buvo Lietuvoje kartu su tais iš Elbingo, Brandenburgo, Balgos, Christburgo ir dviem fogtais iš Sembos, taip pat su keletu svečių iš Vokietijos. Šventos Scholastikos dieną [vasario 10] šias žemes nuniokojo gaisrais ir plėšimais. Jis padalijo kariuomenę į tris pulkus taip, kad tie,

kurie buvo iš Christburgo ir Balgos, nakvojo Svirdeikio kaime (*Swirdekeynendorp*), pats maršalas ir svečiai su fogtais iš Sembos – Šventežeryje (*Swente Azere*), o tie iš Elbingo ar Brandenburgo – Stakliškėse (*Staghelisken*). Kitą dieną susijungę vyko iki pat Semeliškių (*Sanilisken*), kur praleido antrą naktį, kariuomenės smaigalį nukreipdami Trakų pilies link ir toliau, už pusės mylios, į Dėtarto kaimą (*Dethardesdorp*), kur tada visa kariuomenė pernakvojo. Ryte jie sugrįžo prie minėtos pilies, kurioje tada rado karalių Kęstutį, su kuriuo maršalas turėjo pokalbį. Po to nusiaubė kraštus apie Strėvą, iki pasiekė Nemuno upę. Jie minėtose lietuvių žemėse išbuvo 7 naktis ir su savimi išsivedė 715 abiejų lyčių belaisvių, neskaitant belaisvių, kuriuos paėmė svečiai“[31].

Trumpame Torunės analisto pasakojime plačiau aprašytas tik Trakų epizodas: „1375 metais livoniečiai 10 naktų buvo Lietuvoje, o Prūsijos maršalas su tais iš žemutinių kraštų buvo priešais Trakų pilį ir ten gėrė su kunigaikščiu Kęstučiu, kuris pasikvietė pietų Brandenburgo komtūrą Giunterį iš Hohensteino, Ragainės vicekomtūrą ir Įsruties viršininką [Vygandą iš Baldersheimo]. Ir buvo keturias naktis žemėje“[32].

Remdamiesi visais šiais pasakojimais galime rekonstruoti žygio maršrutą. Akivaizdu, kad į Lietuvą buvo įsiveržta ties Darsūniškio pilimi, bet ji nepulta. Netgi atvirkščiai: kryžiuočiams pavyko pro ją praeiti nepastebėtiems. Kaip sakoma pirmajame Vygando Marburgiečio pasakojime, net pirmą naktį kryžiuočiai „pernakvoja Vaiguvoje, gyventojams esant neįspėtiems“.

Tuo tarpu Hermano Vartbergės nurodomos pirmosios nakvynės vietos (Svirdeikio kaimas, Šventežeris ir Stakliškės) iš tikrųjų sietinos su antrąja nakvyne. Taip manyti verčia kelios aplinkybės: 1) Hermanas Vartbergė pirmąja žygio diena laiko vasario 10 d., tuo tarpu iš Vinricho Kniprodės laiško žinome, kad kryžiuočiai į Lietuvą įžengė vasario 9 d.; 2) atitinkamai Hermanas Vartbergė nurodo trumpesnę viso žygio trukmę – 7 naktis, tuo tarpu Vygandas Marburgietis (pirmajame pasakojime) nurodo 9 dienas (tarp šių dienų buvo 8 naktys); 3) pagaliau, vargu ar į tris dalis pasidalijusi ir trijose skirtingose vietose nakvojanti kariuomenė galėjo likti nepastebėta gyventojų (kokia ji, anot Vygando Marburgiečio, buvo savo pirmosios nakvynės Vaiguvoje metu), juo labiau, kad toks kariuomenės padalijimas buvo atliekamas plėšimo tikslais.

Hermanas Vartbergė greičiausiai sąmoningai neįtraukė pirmosios nakvynės į žygio aprašymą, nes prieš ją buvusią dieną, nors ir įžengta į Lietuvą, bet dar nebuvo kariaujama. Kryžiuočiai vasario 9 d. pavakare persikėlė per Nemuną, lietuvių nepastebėti praėjo Darsūniškio pilį ir apsistojo kažkur Vaiguvos valsčiuje.

Tikrasis žygis su plėšimais ir žudymais prasidėjo išaušus vasario 10 d. rytui. Tada kariuomenė buvo padalinta į tris dalis ir plačiai pasklido plėšti krašto. Šios dienos vakarą kiekviena kariuomenės dalis įsikūrė atskirose stovyklose: pagrindinė

(maršalo Gotfrydo Lindeno) stovykla įrengiama Šventežeryje, nuo jo į „dešinę“ (t. y. į pietus) kraštą niokoję Elbingo ir Brandenburgo daliniai nakvoja Stakliškėse, „kairėje“ (t. y. šiaurėje) plėšikavę Karaliaučiaus, Balgos ir Christburgo pulkai – Svirdeikio kaime. Trečioji nakvynė (vasario 11 d.) bus bendra – Semeliškėse. Tai leidžia maždaug apibrėžti, kur buvo sunkiau lokalizuojamos antrosios nakvynės vietos: Šventežeris – kažkur į šiaurę nuo Stakliškių ir į vakarus nuo Semeliškių, Svirdeikio kaimas – dar labiau į šiaurę. Evaldas Mugurevičius jį tapatina su kryžiuočių kelių aprašyme minimu Svirgailos kaimu (*Swirgalendorf*; anot E. Mugurevičiaus – *Svirdegalnendorp*)[33], o pastarąjį – su Mančiūnų piliakalniu (į šiaurę nuo Žaslių)[34]. Nežinia, kiek tokia lokalizacija galima pasitikėti, nes, formaliai žiūrint, abu vardai (Svirdeikis ir Svirgaila) yra taisyklingi lietuviški asmenvardžiai, bet jie nėra tapatūs. Pats Svirdeikis (*Swerdeyken*) užėmė nemenką padėtį, nes minimas kaip vienas iš 1376 m. vasaros žygio Prūsiją vadų greta Algirdo ir Kęstučio[35]. Galima, žinoma, atsižvelgti ir į asmenvardžio iškraipymo galimybę (tokiu atveju iškraipyta reikėtų laikyti kelių aprašyme nurodomą formą). Pats vienos kariuomenės dalies užėjimas į šiaurę nuo būsimos nakvynės vietos (Semeliškių) neprieštarautų kronikos tekstui.

Vygandas (antrajame pasakojime) prieš Semeliškes buvusią nakvynę lokalizuoja Pavandenėje. Tai turėtų atitikti Hermano Vartbergės nurodomą maršalo nakvynės vietą – Šventežerį, juo labiau, kad abu pavadinimai susiję su vandens telkiniu. Tačiau ir šis vietovardis šiandien nerandamas ir nepadeda tiksliau nustatyti, kur trečią naktį praleido maršalas. Bene geriausiai jo nakvynės vietos lokalizavimui tiktų Šventininkai (4 km į pietus nuo Kruonio). Šaltiniuose Šventininkų kaimas minimas nuo 1585 m.[36] Kadangi netoliese yra nemažas Kalvių ežeras, anksčiau ši vietovė galėjo vadintis ir Šventežeriu. Bet kuriuo atveju Šventininkai neblogai atitinka pagal šaltinius apibrėžtą situaciją (į šiaurę nuo Stakliškių ir į vakarus nuo Semeliškių). Čia lokalizavus maršalo Gotfrydo Lindeno nakvynės vietą, galima padaryti išvadą, kad visą vasario 10-ąją dieną jis paskyrė Vaiguvos valsčiui niokoti ir nedaug tepasistūmėjo į priekį. Dvi kariuomenės dalis pasiuntęs tolyn, maršalas sau pasiliko arčiausiai esantį grobį.

Tolesnis žygio maršrutas maždaug aiškus: vasario 11 d. vakare visa kariuomenė apsistoja Semeliškėse (trečia nakvynė)[37], vasario 12 d. praeina pro Trakus ir už pusės mylios nuo jų apsistoja Dėtarto kaime (ketvirta nakvynė). Iš čia vasario 13 d. tam tikri daliniai pasiekia Vilniaus prieigas, bet paties Vilniaus rimčiau nepuola (apie jį užsimena tik antrasis Vygando Marburgiečio pasakojimas). Netrukus kariuomenė pasuka atgal į Trakus ir čia maršalas su kitais pareigūnais leidžiasi į derybas su Kęstučiu. Likusių keturių nakvynių šaltiniai nedetalizuoja. Penktoji greičiausiai buvo netoli Trakų (po priėmimo pas Kęstutį), šeštoji (vasario 14 d.) ir septintoji (vasario 15 d.) – grįžtant atgal, palei Strėvos upę, o aštuntoji – Virtauto dvare, kuris sudeginamas (vasario 16 d.). Vasario 17 d. kryžiuočiai persikelia per Nemuną,

sudegina neįvardintą lietuvių pilį ir palieka Lietuvos teritoriją. Kadangi grįžtama buvo palei Strėvą, Virtauto dvaro reikėtų ieškoti kažkur netoli Strėvos santakos su Nemunu, galbūt Bijautonių arba Dovainonių piliakalniuose. Toliau kariuomenė patraukė palei Nemuną žemyn, turbūt garsiosios Rumšiškių brastos link (žiemą brasta gal ir nebuvo būtina, bet per ją turėjo eiti patogesnis kelias). Per ją persikėlus, bene vienintelė lietuvių pilis, kurią dar galima buvo užpulti, buvo ta, kuri stovėjo Pakalniškių (Vaišvydavos) piliakalnyje[38]. Ją atitinka 1384 m. kryžiuočių kelių aprašyme minimas Vaišvydo kaimas Šlienavos krašte (*jn das lant czu Slowisso, czu Wayswidendorff*)[39]. Šlienavos (Šlavaišuvos) valsčius, kaip lietuvių forpostas kairiajame Nemuno krante, ne kartą minimas XIV a. II pusės istorijos šaltiniuose[40].

Lieka neatsakytas vienas klausimas: kodėl iš šio gerai suplanuoto žygio pasitraukė Vokiečių ordino didysis magistras Vinrichas Kniprodė? Gali būti, kad jei ne šis pasitraukimas, Vilnius būtų ne tik pasiektas, bet ir būtų rimtai pabandyta jį užimti. Ar ne tuo tikslu Dubingių link judėjo ir Livonijos magistras? Nors Livonijos magistro žygis aprašytas neišvardinant nakvynės vietų, Dubingiai ir Uždubingiai nurodomi kaip paskutinės nuniokotos vietos. Kadangi vasario 14 d. – paskutinė livoniečių žygio diena, galima manyti, kad Livonijos magistras ties Dubingiais buvo ir atgal pasuko vasario 13-ąją – tą pačią dieną, kai prie Vilniaus pasirodė ir taip pat atgal, Trakų link, pasuko Ordino maršalo vedama kariuomenė. Matyt, tuomet abi kariuomenės pasikeitė informacija ir nutarė nepulti Vilniaus. Paskui Livonijos magistras skubiai atsitraukė, o Prūsijos maršalas grįžo lėčiau, tęsdamas plėšikavimus.

Vinricho Kniprodės pasiteisinimas, kad nutraukti žygį jį paskatino ištirpęs sniegas (*remissio frigorum nivibus consumptis*), skamba neįtikinamai. Hermanas Vartbergė apie tuo pačiu metu į Lietuvą žygiavusių Livonijos kryžiuočių problemas rašo visai priešingai: „Tada buvo didžiausias šaltis ir sniego gylis bei kietumas, kad visa kariuomenė negalėjo eiti kitaip, kaip tik vienas paskui kitą“[41]. Gal nebent čia paminėtas sniego kietumas (*nivium... durities*) gali būti užuomina apie tam tikrą atlydį, po kurio pašalus, aptirpęs sniegas sukietėjo. Tačiau dideli šalčiai (*frigus fuit maximum*) ir sniego gilumas (*profunditas*) niekaip nesiderina su bent kiek didesniu atlydžiu (gilų sniegą Hermanas Vartbergė mini dar ir kovo pradžioje, kai į Livoniją įsiveržė Lietuvos kariuomenė). Pagaliau joks atlydys nesutrukdė sėkmingai plėšikauti Ordino maršalo vedamai kariuomenei. Gali būti, kad kryžiuočių žygiui sutrukdė kažkokie jų vidiniai nesutarimai.

Dirsūno mirtis

Kęstučio ir Algirdo reakcija į kryžiuočių žygį buvo greita. Jau 1375 m. kovo 2 d. Algirdo ir Kęstučio vadovaujamos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pajėgos (dalyvavo ir Smolensko kunigaikščio sūnus bei Polocko kunigaikštis Andrius Algirdaitis) įsiveržė į Latgalą ir 8 dienas niokojo Rygos arkivyskupo valdas.

Tęsė savo antpuolius ir kryžiuočiai. Po didžiojo žiemos žygio praėjus pusantro mėnesio, „apie sekmadienį *Laetare* [balandžio 1] Įsruties viršininkas su tais iš Sembos ir Notangos buvo Lietuvoje, ją niokodamas nuo ryto iki kitos dienos vakaro siaubė ir išsivedė iš ten 87 belaisvius, neskaitant užmuštųjų“[42]. Tokią žinią paliko Hermanas Vartbergė. Konkretesnį žygio tikslą nurodė Vygandas Marburgietis: „1375 metais, gavėnios laiku, pašaukiama į žygį, kurio vadas buvo minėtasis Vygandas [Baldersheimas], Įsruties viršininkas. Jis nužygiavo ligi vietos, kur prieš tai buvo didžioji kariuomenė, užpuola neįspėtą Dirsūno (*Dirsungen*) žemę, nusiaubia plėšdamas, žudydamas, belaisvius grobdamas ir sugrįžo namo“[43]. Šitaip aprašydamas šį žygį, Vygandas Marburgietis nenurodė svarbiausio jo rezultato, kurį paminėjo Torunės analistas: „Įsruties viršininkas surengė gerą nedidelį žygį, kuriame, šalia daugelio kitų, buvo nužudytas vienas, vardu Dirsūnas (*Dirsune*), didžiausias krikščionių persekiotojas“[44].

Taip baigėsi pirmasis Darsūniškio istorijos puslapis, susijęs su jo įkūrėjo Dirsūno veikla. Darsūniškio krašte išliko su istorine tiesa nedaug teprasilenkiantis padavimas, kurį, remdamasis Katrės Maciulevičienės (g. 1894 m. Lapainioje) pasakojimu, pateikia Rolandas Gustaitis: „Dar prieš Smetonos laikus kaime gyveno kunigaikštis Darsūnas. Ant kalnelio, prie Nemuno, stovėjo kunigaikščio pilis. Bet vieną naktį kaimą nušvietė kažkokia šviesa. Žmonės šoko iš savo namų į lauką žiūrėti, iš kur sklinda ta blausi šviesa. Ir žmonių nustebimui – degė kunigaikščio pilis. Ugnies liepsnose žuvo pats kunigaikštis ir visa jo šeima. Po to žmonės kunigaikščio atminimui ir pradėjo kaimą vadinti Darsūnų kaimu. Sulietuvinus šį vardą, pavadino Darsūniškiu“. R. Gustaitis taip pat nurodo padavimą, per Darsūniškį tekančio Liutikos upelio vardą kildinantį iš Darsūno dukters Liutikos, taip pat 1935 m. užrašytą pasakojimą apie prie Nemuno neva matomus „Darsūno ar Dirsūno pilies griuvėsius“[45].

Galimą literatūrinių šaltinių įtaką šių pasakojimų atsiradimui dar reikėtų nuodugniau ištirti, nors informacinėje literatūroje Darsūniškio pradžia paprastai nesusiejama su istorinio Dirsūno veikla[46]. Jonas Totoraitis, net aiškindamas 1373 m. antpuolio metu paimtų Dirsūno arklių priklausomybę, spėliojo, kad šie „Darsūniškio arkliai“ buvo „didžiojo kunigaikščio arklių kaimenė“[47]. Istoriografijoje Dirsūnas minimas retai, o kai tai daroma, pasikliaunama klaidinga K. Šiuco interpretacija apie jo nužudymą 1365 m.[48] Taip faktiškai nubraukiamas šaltiniuose paliudytas jo veiklos dešimtmetis. Tad, regis, tai, ko nepastebėjo istorikai, išsaugojo vietos žmonių atmintis. K. Maciulevičienės padavime Dirsūno mirtis siejama su Darsūniškio pilies sudeginimu. Šaltiniai to nepatvirtina, tačiau po Dirsūno žūties pilis iš tiesų stovėjo nebeilgai.

Antrasis kryžiuočių žygis į Trakus ir Vilnių 1377 metais

1377 m. vasarį kryžiuočiai nusprendė pakartoti 1375 m. didįjį žygį. Vėl suplanuotas koordinuotas puolimas iš Livonijos ir Prūsijos, vėl pagrindinis smūgis nukreiptas į valstybės centrą – Trakus ir Vilnių. Tik šį kartą kryžiuočiams pavyko daugiau pasiekti – tai buvo pirmas rimtas sostinės Vilniaus puolimas, kurio metu buvo sudeginti du trečdaliai miesto. Anksčiau kryžiuočiai Vilnių buvo pasiekę du kartus – 1365 ir 1375 m., bet abiem atvejais atsitraukė, pritrūkę jėgų jo apgulai ir puolimui.

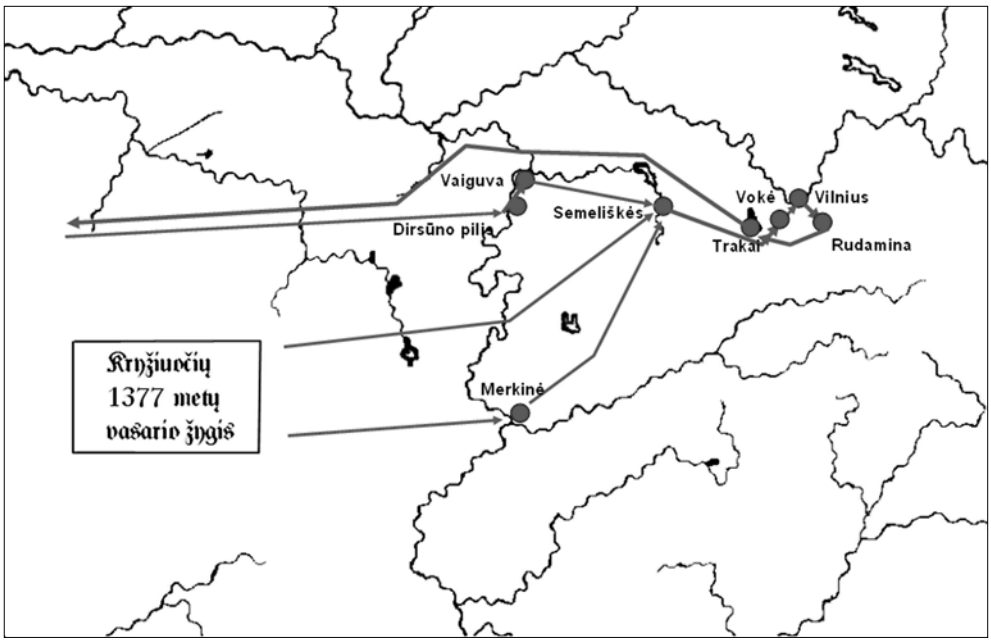
Žygis prasidėjo 1377 m. vasario 2 d. ir truko 12 dienų (iki vasario 13 d.)[49]. Nežinomo kryžiuočių pareigūno pranešime žygis aprašomas taip: „Kadangi šlovingosios Mergelės [Marijos] apvalymo dieną [vasario 2] jūsų ištikima kariuomenė įsiveržė trijose vietose trimis būriais priešiškai puldama netikėlių lietuvių sienas, ir nors nuo puolimo dienos vieną dieną ir naktį kariuomenės buvo atskirtos viena nuo kitos, bet kitą dieną susijungė ir minėtas žemes be perstojo niokojo daugelio kaimų gaisrais, plėšimais, daug žmonių iššudė kalavijais, pagaliau, žengdami pirmyn, nuvyko apgulti svarbiausios lietuvių kariuomenės vado Kęstučio Trakų pilies (*castri Trackin*). Ir jis pats su daugeliu tenai esančių savo gentainių savo miestą uždegė. Iš ten patraukė iki pat Vilniaus pilies (*castrum Willini*). Ten rado visos karalystės viešpatį, didįjį karalių Algirdą su jo žmona karaliene ir jo vaikais bei daugybe ginkluotų [žmonių], sudegindami pavertė pelenais karališkąjį miestą, metropolį, kuris yra karalystės galva, ir toliau, per vieną dieną, iki pat didelio kaimo Rudaminos (*Rudemmyne*). Iš jo prieš jūsų ištikimuosius išjojo septyni šimtai minėtos šalies raitelių, apsiginklavusių pagal savo paprotį. O tose vietose karalystės priešai niekada nebuvo matyti, daugeliu bausmių darantys žalą pačiai geležinei lietuvių genčiai“[50].

Vygando Marburgiečio kronikoje žygio maršrutas aprašytas išsamiau. Joje sakoma, kad prie maršalo Gotfrydo Lindeno vadovaujamo antpuolio į Lietuvą „didysis komtūras Riudigeris Elneris stipriai prisidėjo ir visos krašto pajėgos. Visi skuba prieš pagonis Dirsūnuose (*Dyrsungen*), pirmą naktį stovėjo Vaiguvoje (*Weygow*), antrą – Semeliškėse (*Symolisken*), trečią – prie Trakų (*Tracken*), ketvirtą – Rudaminoje (*Rudemynne*). Iš ryto skuba į Vilnių (*Willam*). Karalius kalbasi su maršalu apie tam tikrus dalykus, kol maršalas jam padavė ranką, ir [karalius] tuojau užlipa ant tilto; viršininkai spraudžiasi paskui jį su vokiečiais, ir karalius pasipiktinęs sako maršalui: „Tau vienam ištiesiau ranką, o štai kiti būriu eina“. Ir pridūrė: „Mielai pasimatyčiau su vienu iš viršininkų, būtent su Hohenšteinu“. O maršalas: „Jis yra savo palapinėje“. O karalius: „Noriu, kad papietautų su manimi“. O maršalas: „Duosiu įsakymą, jeigu jam bus užtikrintas saugus grįžimas“. Ir [maršalas] parjoja į kariuomenę prie upės, liaudiškai vadinamos Voke (*Woke*). Tenai pernakvojo. Ir išsikviečia brolį Hohenšteiną, kuris karaliaus pageidavimu atvyko į pilį. Tenai jį karalius garbingai priima ir

linksminasi su juo. Naktį jis sugrįžo į kariuomenę. Saulei patekėjus vėliavas išskleidę [krikščionys] su šauksmais apgula Vilniaus pilį (*castrum Wille*), o pagonims atrodė, kad tai padaryta negarbingai. Vakarinių maldų valandą karalius kalbasi su maršalu, sudaro taiką. O karalius viršininkus pakviečia pietų, ypač Kacenelbogeno grafus Eberhardą ir Dytrichą. Be to, karalius davė viršininkams užtektinai midaus ir duonos. Per naktį išsilaikė taika. Tačiau karalius prašė, kad [krikščionys] užleistų pusę miesto, kuo galėtų jam įsiteikti. Tačiau į tai nebuvo atsižvelgta, nes pusę [miesto] krikščionys sudegino. Dėl to maršalas gailėjosi, nes buvo jiems išpranašavęs, [kad lietuviai keršys]. Mat prūsai įvykdė savo sumanymą ir išbuvo [Lietuvos] žemėje 11 dienų, ir suka namo. Vytautas su 500 [vyrų] užjojo priekin ir sunaikina jų maistą, ir persekioja juos iki pat Tamavos. Dėl to [krikščionys] su žirgais kentėjo didelį badą, nes kai kurie 6 dienas nematė duonos, ir taip tada sugrįžta krikščionys namo nuo savo priešų“ [51].

Šiam pranešimui artimas, bet papildomų detalių pateikia kitas Vygando Marburgiečio pasakojimas, kuriame sakoma, kad Vokiečių ordino maršalas Gotfrydas Lindenas „skuba į Kęstučio žemę, Trakų link, su galinga kariuomene – daugiau kaip 12000. O kariuomenė buvo padalyta į 3 dalis – ir [žygiuoja] prieš Merkinpilį (*Merkenpil*), kur įsrutiškiai paima didelį grobį. Tuomet drauge su piligrimais skuba pulti pilių, būtent naujosios pilies Trakų žemėje (*novam domum in terra Tracken*). Ten daug niokota ir deginta, o žmonės bėgo. Vilniaus miestas (*Welaw opidum*) buvo ugnimi sudegintas, išskyrus trečią dalį. Krikščionys tai padarė dėl išganymo ir dėl karaliaus Algirdo lemties. Šis, tatai patyręs, kviečia maršalą, didįjį komtūrą, jo garbei paragautų jo valgymo ir gėrimo. Ir su jais taip pat [buvo] Giunteris iš Hohenšteino, Kacenelbogeno grafas Eberhardas ir daug kitų kilmingųjų, kurie visi gyrė [Algirdo] dvarą. Po to grįžta į Prūsiją“[52].

Tai – vienintelis pasakojimas, iš kurio galima spręsti, kad viena iš trijų kariuomenės dalių per Nemuną persikėlė ties Merkine. Iš pirmojo pasakojimo matėme, kad pagrindinės jėgos persikėlė ties Dirsūno pilimi. Lieka neaišku, ties kuria vieta įsiveržė trečioji kariuomenės dalis. Čia atkreiptinas dėmesys į tarp 1377 m. įrašų Vygando Marburgiečio pateiktą žinutę apie maršalo Gotfrydo Lindeno ir didžiojo komtūro Riudigerio Elnerio antpuolį į Merkinės ir Alytaus žemes[53]. Nors žinia įterpta tarp 1377 m. gruodžio ir rugsėjo mėnesiais datuotų žygių, ji datuotina ankstesniu laikotarpiu. Mat gruodžio ir rugsėjo mėnesiais įvykdyti žygiai buvo vadovaujami kitų Vokiečių ordino pareigūnų, o Vygandas Marburgietis kompiliavo įvairių pareigūnų aplinkoje sudarytas ataskaitas, savotiškas jų veiklos „kronikas“. Kadangi Vygandas nebuvo gabus kompiliatorius, ne visus žygius jis sugebėjo surikiuoti tinkama chronologine tvarka (neišvengdavo ir pasikartojimų), bet vargu, ar jis keitė savo pirminių šaltinių vidinę chronologinę tvarką. Tad, vertindami vien tik maršalo Gotfrydo veiklą atspindinčias žinias (paimtas iš Ordino maršalo veiklos „kronikos“),

matome, jog jo antpuolis į Merkinės ir Alytaus žemes buvo įvykdytas prieš mūsų aptariamą 1377 m. vasario žygį į Trakų žemę. Čia iškyla analogija su 1375 m. vasario žygiu. Kaip matėme, tuomet, sausio mėnesį, didžiojo žygio išvakarėse, kryžiuočiai atliko nedidelį žvalgomojo pobūdžio antpuolį numatomo puolimo kryptimi (didžiojo magistro žodžiais tariant, „apžiūrėti mus puldinėjančių netikėlių slėptuvių“). Taigi, tikėtina, kad panašiai buvo pasielgta ir 1377 m. Tad pirmąjį maršalo Gotfrydo žygį galima traktuoti kaip žvalgybinį antpuolį ruošiamo didžiojo žygio išvakarėse ir pagal analogiją datuoti 1377 m. sausio mėnesiu. Žvalgomos buvo vietos, per kurias kiek vėliau turėjo būti rengiamas didysis žygis, ir iš tiesų viena jų – Merkinė – tokia tikrai buvo. Antroji vieta – Alytus – greičiausiai ir buvo ta, vieta, ties kuria vasario 2 d. į Lietuvą įžengė trečioji kryžiuočių kariuomenės dalis.

Hermanas Vartbergė kiek konkrečiau nurodo, kur buvo padėtos kryžiuočių maisto atsargos, kurias, kaip žinome iš Vygando Marburgiečio, sunaikino Vytautas: „1377 metais vyriausiasis maršalas ir kiti Prūsijos valdininkai surengė antpuolį prieš lietuvius Marijos apvalymo dieną [vasario 2], ir ten išbuvo 11 naktų, niokodami iki pat Vilniaus pilies ir miesto (*castrum et opidum Vilne*), ten pat būnant karaliui Algirdui, padarydami didelių nuostolių žudymais ir liepsnomis, taip pat maisto atsargų [naikinimu]. Tuo metu kažkas iš netikėlių išplėšė ir sudegino majas, tai yra gyvenamas patalpas (*maias, id est habitacula*), kur buvo palikta keturioms dienoms pakankamai maisto ir pašaro. Taigi, maršalas su saviškiais, nors prispausti nepritekliaus, bet vis dėlto sveiki, sugrįžo“[54]. Čia paminėta maisto saugojimo vieta

įvardinta lyvių ir latvių žodžiu *māja* (dabartinėje latvių kalboje – namas), kuris XIII–XVI a. Livonijos šaltiniuose reiškė kariuomenės nakvynės vietą[55].

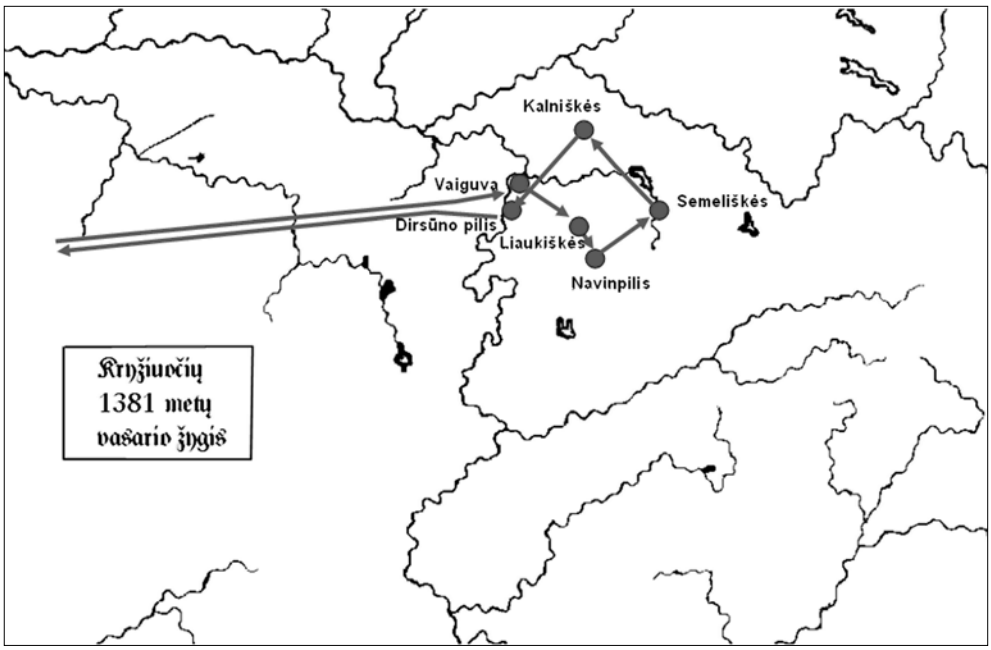
Anot Posilgės, „Prūsijos maršalas iššygiavo su didele kariuomene į Lietuvos žemę prieš Vilnių (*Wille*) ir prieš Trakus (*Trackin*), ir padarė daug nuostolių, nes 13 dienų buvo tame krašte. Karalius Algirdas pakvietė keletą Ordino pareigūnų į svečius į Vilniaus pilį ir gerai juos priėmė bei davė jiems dovanų. Kai kurie pareigūnai taip pat nujojo į Trakus, į Kęstučio pilį. Jis juos pakvietė pas save ir tokiu pat būdu valgė su jais drauge. Bet lietuviai nenusileido; tuo metu, kai ponai buvo Lietuvoje ir niokojo, jie pasiuntė [karius] atgal ir liepė paimti bei sudeginti visą jų maistą ir pašarą keturioms naktims, kurį jie turėjo naudoti grįždami namo. Todėl jie turėjo kęsti didelį nepriteklių. Šiame žygyje buvo daug svečių riterių ir knechtų; tačiau garsių ponų nebuvo, nebent grafas Eberhardas Kacenelbogenas“[56]. Panašiai pasakoja ir Torunės analistas, patikslindamas, kad sunaikintos atsargos buvo dykroje: „Tuo tarpu lietuviai, atsižvelgdami į [kariuomenės] žygiavimą, jų kariuomenės ir žirgų maistą ir pašarą, paliktą dykroje 4 naktims, pasiėmė tarsi savo. Grįžtančiai kariuomenei neradus atsargų, negalima apsakyti, kiek gailesčio ir kančių žirgai ir žmonės patyrė; kad 4 duonos kepalai, kokie pardavinėjami miestuose, buvo gaunami už 5 guldenus“[57].

Kryžiuočių maisto atsargų sunaikinimas ir jų persekiojimas iki Tamavos buvo antrasis savarankiškas Vytauto žygis. Pirmasis, įvykdytas 1376 m. liepos 24 d., irgi buvo nukreiptas į Tamavos apylinkes[58]. Kaip matėme, anksčiau šioje zonoje veikė Dirsūno sūnus – kelias į Tamavą buvo kontroliuojamas iš Dirsūno pilies. Tad kyla mintis: ar negalėjo būti taip, kad 1375 m. žuvus Dirsūnui, Darsūniškyje Kęstutis pasodino savo sūnų Vytautą? Tokiu atveju tai būtų pirmoji Vytauto valda.

1381 metų kryžiuočių antpuolis ir Dirsūno pilies sunaikinimas

1381 m. vasarį Vokiečių ordino maršalas Kunonas Hatenšteinas ir didysis komtūras Riudigeris Elneris vėl puolė Trakų kunigaikštystę. Žygis buvo įsimintinas dėl pirmojo patrankų panaudojimo. Prieš patrankas Dirsūno pilis buvo bejėgė: ji buvo pačių gynėjų apleista ir daugiau nebeatstatyta. Šio žygio pasekmės Lietuvai buvo itin sunkios: be Dirsūno pilies, buvo sunaikintos dar dvi pilys.

Pagrindinis žygio tikslas buvo Navinpilio pilis (Aukštadvario piliakalnis prie Navos ežero), o žygio pradžios ir pabaigos vieta – Vaiguvos ir Darsūniškio apylinkės. Tai geriausiai matosi pirmajame iš dviejų Vygando Marburgiečio pasakojimų apie šį žygį: „Ir jie pasuka į Vaiguvos žemę (*terram Wygow*), užpuola kaip priešai, iki vidurnakčio jodinėdami [į visas puses] ir apsistodami. Paskui ateina į Navinpilį (*Naupillen*), kur priešakiniai raiteliai iššudė daug vyrų. O iš paskos atžygiuoja kariuomenė ir apsistoja priešais pilį, atritina bombardas. Rytojaus dieną puola, šaudydami strėlėmis. Daug kas iš pagonių smarkiai išsigando, nes iki tol

[krikščionys] nenaudodavo bombardų prieš pagonis, todėl pasidavė su žmonomis ir vaikais, žadėdami amžinai klausyti Ordino. Trečios dienos rytą kariuomenė pajudėjo, ir priešakiniai raiteliai susidūrė su lietuviais. Buvo daug užmuštų. O [krikščionių] kariuomenė priėjo Nemuną prie Dirsūno pilies (*domum Dirsunen*), kurią pagonys patys buvo sudeginę, bėgdami iš pilies. Ir visa kariuomenė saugiai paržygiavo namo, parsivesdama 4000 vertų belaisvių“[59].

Kitame Vygando Marburgiečio pasakojime visai neminima žygio pradžia ir pabaiga, bet detalizuojami kariuomenės veiksmai, įžengus giliau į kraštą: kryžiuočiai „įžengia į Lietuvą Valentino dieną [vasario 14], įžengia į Liaukiškių (*Lekenisken*) žemę, o toliau – priešais liaudiškai vadinamą Navinpilį (*Nawenpil*) ir su bombardomis puola pilį. Dėl to pagonys ima prašyti paliaubų ir derybų su maršalu, kuriose 3000 jų savo valia pasidavė į nelaisvę, palikdami pilį be kovos. Kai kurie buvo taip pat užmušti, o [krikščionys] stovėjo žemėje 6 dienas. Minėtą pilį padegė. Nepatyrė broliai tenai jokio nuostolio. Nuo minėtos Navinpilio pilies skubėdami nueina 4 mylias, sudegindami liaudiškai vadinamą Sunerpilį (*Sunerpil*). (...) Tenai dalyvavo taip pat Lekės ir Jevenburgo ponai, kai buvo niokojama Liaukiškių žemė (*terra Laukisken*) ir Navinpilio pilis (*castrum Nawenpil*), iš kurios, kaip sakyta, išsivedė 3000 abiejų lyčių ir įvairaus amžiaus“[60].

Neišlikusį Vygando Marburgiečio kronikos originalą naudojęs K. Šiucas nurodo, kad žygio metu kryžiuočiai nuniokojo „Liaukiškių, Navinpilio, Simerpilio ir Kalniškių žemes“[61]. Čia paminėta *Sunerpil* arba *Simmerpill* pilis, anot Vygando

Marburgiečio, buvusi už 4 mylių nuo Navinpilio, o pagal K. Šiucą – dar ir prieš *Kalisken* vietovę (turbūt Kalniškės, 5,5 km į šiaurės rytus nuo Kaišiadorių, minimos nuo 1795 m.[62]). Tačiau T. Hiršas, komentuodamas Vygando tekstą, nepagrįstai spėjo, kad *Sunerpil* esanti Darsūniškio pilis[63]. Jį suklaidino tai, kad Vygandas, du kartus kartodamas pasakojimą apie 1381 m. žygį, pirmajame pasakojimo variante kalbėjo tik apie Navinpilio ir Dirsūno pilies sudeginimą. T. Hiršo versija neįtikina, nes *Sunerpil* sudegino kryžiuočiai, o Dirsūno pilį – patys lietuviai, be to, pilių pavadinimai visiškai skirtingi. Taip pat kad neatsižvelgta į *Kalisken* (Kalniškių) puolimą. Tačiau dėl tokios interpretacijos *Sunerpil/Simmerpill* nepateko į istorikų akiratį, o naujausiame Vygando kronikos vertime į lietuvių kalbą pilies pavadinimas tiesiog ir išverstas „Dirsūniškio pilis“[64]. Vis dėlto geografinių orientyrų pakanka, kad šią pilį susietume su Semeliškėmis, per kurias ėjo ir ankstesnių Ordino žygių maršrutai. Semeliškių pilis, kurios pavadinimas, matyt, iškraipytas iš **Semelpilio*, minima tik tą vienintelį kartą. Ją reikėtų sieti su Bagdononių piliakalniu, esančiu už 4 km į pietvakarius nuo dabartinių Semeliškių[65].

Darsūniškio pilies sunaikinimą trumpai aprašė ir Torūnės analistas, Detmaras ir Johanas Posilgė. Jų pasakojimai paremti ta pačia pirmine informacija, kuri Vygando Marburgiečio duomenų iš esmės nepapildo (įvairuoja tik žygio pradžios datos). Torūnės analisto pasakojimas išsamiausias: „Tais pačiais metais vasario 11-ąją mūsų ponai iššygiavo į Lietuvą ir to paties mėnesio 13-ąją su didelėmis patrankomis užėmė Navinpilio pilį (*castrum Nauenpilen*). Ją lietuviai, baimės parblokšti, atidavė, taip pat save ir savo turtą, – toje pilyje buvo apie 3000 abiejų lyčių žmonių, – ir kitą pilį, Dirsūnpilį (*castrum Dirsunenhusen*), iš kurios žmonės, pirmąją pilį nukariavus, bailiai pasitraukė, ją, kaip ir Navinpilį, sudegindami. Tuo metu į Prūsiją nebuvo pakviesta nei kunigaikščių, nei daugelio baronų, tiktai daug svečių“[66]. Detmaras rašo, kad „1381 Viešpaties metais, apie Grabnyčias [vasario 2 d.], Dievo riteriai atvyko iš Prūsijos į Lietuvą ir užėmė Navinpilio pilį (*en slot Avenpil*). Tenai paėmė į nelaisvę keturis tūkstančius žmonių (vyrų ir moterų) ir sudegino pilį. Tada patraukė jie pirmyn prieš kitą [pilį], kuri vadinosi Dirsūnpiliu (*Dirsunenhus*). Šią pilį jie laisvai paėmė, nes visi žmonės buvo pabėgę iš baimės, ir ją taip pat sudegino“[67]. Panašiai ir Johanas Posilgė nurodo, kad „1381 Viešpaties metais, vasario 13 dieną, Prūsijos ponai apgulė Lietuvos žemėje pilį, kuri vadinosi Navinpiliu. Tenai buvo apie 3000 žmonių, vyrų ir moterų bei vaikų, kurių dauguma buvo paimta į nelaisvę ir išsivesta, o pilis buvo sudeginta“[68].

Apibendrinant galima pasakyti, kad šiame žygyje, pirmą kartą panaudoję patrankas, kryžiuočiai sukėlė paniką ir, tuo pasinaudodami, lengvai paėmė net tris pilis, iš kurių pirmoji ir svarbiausia (minima visų šaltinių) buvo Navinpilis, ne mažiau svarbi buvo ir žygio pabaigoje sunaikinta Dirsūno pilis, o tarp šių dviejų sunaikinta ir didesnės karinės reikšmės neturėjusi Semeliškių pilis.

Vytauto dvaras

Dirsūno pilis atstatyta nebuvo, bent jau jos nemini rašytiniai šaltiniai. Kelias pro Darsūniškį į Lietuvą liko nesaugomas.

1384 m. rugpjūčio 1 d. kryžiuočiai sudarė kelio per dykrą į Darsūniškį aprašymą, nors šiaip jau šis kelias turėjo jiems būti gerai pažįstamas iš ankstesnių žygių. Tai vienintelis išsamus šio svarbaus kelio aprašymas: „Viešpaties metais 1384, švento Petro suėmimo dieną [rugpjūčio 1], Pabilas iš Įsruties aprašė šitą kelią į Dirsūnus (*Dirsüne*). Šituo keliu nori vesti Pabilas iš Įsruties į Dirsūnus (*Dirsüne*). Pirmoji nakvynė, [išėjus] iš Įsruties, Valkove (*Walkouwe*), prie užtvaros; nuo Valkovo 3 mylios iki upės, kuri vadinama Narpa (*Narpe*); nuo Narpos $3^{1}/_{2}$ mylios iki Rudupės (*Rodappe*), Baičių (*Baiten*) vidury; nuo Rudupės 3 mylios iki upės, kuri vadinama Liepona (*Lipe*); nuo šitos upės, Lieponos, $2^{1}/_{2}$ mylios iki Dovydiškių (*Dawdisken*); nuo Dovydiškių 2 mylios iki upės Rausvės (*Rause*); nuo šitos Rausvės upės 2 mylios iki Šešupės (*Süppe*); nuo Šešupės 3 mylios iki upės, kuri vadinama Kempe (*Kempesappe*), čia reikės per upę keltis ir daryti du lieptus, abu vienos virvės ilgumo; nuo čia iki Dirsūnų (*Dirsüne*) 6 mylios“[69].

Šiame kelyje pažymėtinas Dovydiškių vietovardis. Dovydiškės pirmą kartą paminėtos 1375 m. balandį, kai kryžiuočiai čia buvo užklupę medžiojantį bajorą Vaidilą[70]. 1380 m. gegužės 31 d., to paties Vaidilos kurstomas, Jogaila medžioklės metu Dovydiškėse susitiko su kryžiuočiais ir sudarė garsiąją Dovydiškių sutartį, kuria slapta įsipareigojo neremti Kęstučio[71] – tai davė pagrindą kilti konfliktui tarp Kęstučio ir Jogailos. Iš šių epizodų matome, kad pagrindinis kelias tarp Prūsijos ir Lietuvos valstybės centro ėjo šiuo keliu, kuriame, dykros viduryje, stovėjo medžioklės dvaras, gali būti, valdomas Lydos seniūno Vaidilos. Jis lokalizuojamas dabartinių Šiaudiniškių (prie Kybartų, Vilkaviškio r.) apylinkėse ar net su jomis tapatinamas. Dovydiškėse ar už jų kryžiuočių kelias šakojosi ir į kitas atšakas: iš jų galima buvo eiti ir į Kauną[72] arba Šlavaišuvą (Šlienavą)[73], taip pat į Alytų, Birštoną, Nemunaitį, Punią[74].

Vėliau Darsūniškyje jau žinomas Vytauto dvaras. Reikia pastebėti, kad kaip tik nuo tada Darsūniškis ir pradedamas vadinti Darsūniškiu, ne Dirsūno pilimi ar Dirsūnais. 1418 m. spalį Lenkijos karalius Vladislovas Jogaila, vykstantis į Veliuonos derybas su kryžiuočiais, pasiekė Gardiną, o iš ten, kaip rašo Janas Dlugošas, „karalius Vladislovas su karaliene Elžbieta bei karalystės prelatais ir baronais laivų keliu vyko pirmyn, Kauno (*Kowno*) link. Jam bekeliaujant, Darsūniškyje (*Derszuniszki*) pasitiko Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras Vytautas ir priėmė karalių bei karalienę ir visus Karalystės prelatus bei baronus. O karalienei Elžbietai pasilikus Kaune, buvo persikelta į Veliuoną...“[75].

1430 m. rugpjūčio 17 d., būdamas savo dvare Darsūniškyje (*unserm hoffe Dorschunischky*), Vytautas padiktavo laišką Vokiečių ordino didžiajam magistrui

Pauliui Rusdorfui, kuriame rašė apie numatomą savo karūnaciją ir kvietė jį atvykti į iškilmes[76].

Darsūniškio bei gretimuose dvaruose lankėsi ir vėlesni valdovai. Žinoma, kad čia užsukdavo ir Kazimieras Jogailaitis. 1441 m. spalio 17 d. jis buvo Rumšiškėse, o 1450 m. lapkričio 9–15 d. ir 1491 m. lapkričio 26 d. – Darsūniškyje[77]. 1498 m. lapkritį, vykdamas iš Kauno į Gardiną, į Darsūniškį buvo užsukęs ir didysis kunigaikštis Aleksandras[78].

Po 1422 m. sudarytos Melno taikos karas su kryžiuočiais baigėsi. Istoriografijoje paplitusi nuomonė, kad tuo lemtingu momentu Darsūniškio seniūnas buvo Jonas Goštautas. Vėliau, Kazimiero valdymo pradžioje (1440 m.), jis taps Trakų, o netrukus – Vilniaus vaivada ir iki savo mirties 1458 metais faktiškai valdys Lietuvos valstybę[79]. Tačiau tai kelia abejonių, nes Melno sutarties tekste Jonas Goštautas vadinamas *Ywasko Gastold Sur(a)zzensis*[80]. Seniausioje Motiejaus Dogelio publikacijoje šis užrašymas buvo skaitomas: *Iwaszko Gusald Durazenensis*[81]. Toks skaitymas Vladislavą Semkovičių paskatino išsakyti spėjimą, kad Jonas Goštautas buvęs Darsūniškio seniūnu[82]. Ši prielaida vėliau tapo nekvestionuojamu teiginiu, kuris iš literatūros atkeliavo net į pataisytos publikacijos komentarus[83]. Tačiau, kaip matome iš pataisyto skaitymo, Jonas Goštautas greičiausiai sietinas su Suražu (dabar – Lenkijoje, Palenkės vaivadijoje), o ne Darsūniškiu.

Darsūniškis pradėjo naują savo istorijos puslapį – mažo, ramaus provincijos miestelio gyvenimą. Šio gyvenimo centru tapo dvaras ir bažnyčia. Netoli buvusios Darsūniškio pilies, kurios piliakalnį ilgainiui pradėjo ardyti Nemunas, išaugo Darsūniškio Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų, šv. Andriaus ir šv. Elžbietos bažnyčia. Kazimieras Jogailaitis 1473 m. kovo 1 d. šią bažnyčią aprūpino pajamomis: paskyrė jai penkias valstiečių šeimas, iki tol priklausiusias Trakų piliai, dešimtinę iš Darsūniškio ir Eigeniškių (*Eydgynyszky*) dvarų, du saikus medaus ir akmenį vaško iš Trakų pilies bei Butiškės žemę[84]. Šio antrojo dvaro pavadinimas greičiausiai susijęs su bajoro Eitgino vardu – jo sūnus Butkus Eitginaitis (*Бутко Еитгиновичъ*) 1528 m. LDK kariuomenės surašyme minimas tarp Darsūniškio bajorų, „kurie žmonių neturi“[85]. Todėl suprantama, kad Eigeniškių (Eitginiškių) dvaras Eitginui priklausyti negalėjo – jis galėjo būti nebent didžiojo kunigaikščio dvaro valdytoju.

Procesus, kurie vyko Kazimiero valdymo metais, galima pavadinti įvairiai: Lietuvos christianizacija arba baudžiavos įsigalėjimu. Šie procesai šiandien mums sukelia skirtingas asociacijas, bet iš tikrųjų jie buvo vienas nuo kito neatskiriami. Taip formavosi visai naujas ne tik Darsūniškio, bet ir visos Lietuvos veidas.

Nuorodos

[1] *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*, sudarytojai: Z. Baubonis, G. Zabiela, piliakalnių aprašai: G. Zabiela, Vilnius, 2005, t. 1, p. 254–255.

[2] Jakubowski J. Opis Księstwa Trockiego z r. 1387. Przyczynek do badań nad ustrojem Litwy przedchrześcijańskiej, *Przegląd Historyczny*, 1907, t. 5, zesz. 1, p. 33–35.

[3] Plg.: Łowmiański H. *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, Wilno, 1932, t. 2, s. 118–120.

[4] Chronicon terrae Prussiae von Peter von Dusburg, herausgegeben von M. Toeppen, *Scriptores rerum prussicarum oder die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft* (toliau – *SRP*), Leipzig, 1861, Bd. 1, p. 154 (c. 244); Petras Dusburgietis. *Prūsijos žemės kronika*, vertė L. Valkūnas, parengė R. Batūra, Vilnius, 1985, p. 225.

[5] Canonici Sambiensis Epitome gestorum Prussie, herausgegeben von M. Toeppen, *SRP*, Leipzig, 1861, Bd. 1, p. 286 (c. 8).

[6] *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*, t. 1, p. 260.

[7] *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*, t. 1, p. 258; Zabiela G. *Lietuvos medinės pilys*, Vilnius, 1995, p. 181.

[8] Jakubowski J. *Mapa wielkiego Księstwa Litewskiego w połowie XVI wieku. I. Część północna*, Kraków, 1928.

[9] Annales Ronnenburgense, *SRP*, Leipzig, 1863, Bd. 2, p. 146.

[10] Die ältere Cronik von Oliva und die Schrifttafeln von Oliva, herausgegeben von T. Hirsch, *SRP*, Leipzig, 1874, Bd. 5, p. 724; Die Chronik Wigands von Marburg, p. 510–513 (c. 38) (p. 511, išn. 413 pateikiamas liudininko pasakojimas); Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 98–99; Zwei fragmente der Reimchronik Wigand's von Marburg, herausgegeben von T. Hirsch, *SRP*, Leipzig, 1870, Bd. 4, p. 4–5; Annales Expeditiales Prussici, *SRP*, Leipzig, 1866, Bd. 3, p. 12.

[11] Janulaitis A. *Lietuvos didysis kunigaikštis Kęstutis*, Vilnius, 1998, p. 74; Budreckis A. M. *Algirdas, senovės Lietuvos valstybininkas, jo veikla ir laikai*, Brooklyn, 1981, p. 100.

[12] Aus Albertus Argentinensis, *SRP*, Leipzig, 1863, Bd. 2, p. 737.

[13] Batūra R. *Lietuva tautų kovoje prieš Aukso Ordą. Nuo Batu antplūdžio iki mūšio prie Mėlynųjų Vandenų*, Vilnius, 1975, p. 222–223.

[14] Hermani de Wartberge Chronicon Livoniae, herausgegeben von E. Strehlke, *SRP*, Leipzig, 1863, Bd. 2, p. 75; *Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae = Vartberges Harmaņa Livonijas hronika*, no latīņu valodas tulkojis, priekšvārdu un komentārus surakstījis Ē. Mugurēvičs, Rīga, 2005, p. 86; Hermanas iš Vartbergės. Livonijos kronika, *Henrikas Latvis, Hermanas Vartbergė. Livonijos kronikos*, Vilnius, 1991, p. 183.

[15] Franciscani Thorunensis Annales Prussici (941–1410), herausgegeben von Ernst Strehlke, *SRP*, Leipzig, 1866, Bd. 3, p. 78.

[16] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 560 (c. 72); Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 138.

[17] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 550–551 (c. 63a); Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 130.

[18] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 553; Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 239–240.

[19] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 557 (c. 69); Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 136.

[20] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 570 (c. 81); Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 145.

[21] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 572 (c. 82c); Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 146. Čia ir toliau Vygandas Marburgietis nuo 1372–1373 m. sandūros iki 1375 m. pradžios aprašinėja vos ne ištisai su Įsruties viršininku susijusius žygius, jų chronologiją perstumdamas metais atgal (taip pat ir didįjį 1375 m. vasario žygį datuoja 1374 m.).

[22] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 572 (c. 83); Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 146.

[23] Gustaitis R. *Kaišiadorių rajono gyvenviečių žinynas*, Kaišiadorys, 2001, p. 92 ir pav. 31; Totoraitis J. *Sūduvos Suvalkijos istorija*, Kaunas, 1938, p. 413.

[24] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 573 (c. 84); Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 147.

[25] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 574, išn. 1023.

[26] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 573 (c. 84); Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 147.

[27] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 574, išn. 1023.
[28] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 574 (c. 85a); Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 147–148.
[29] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 579 (c. 89b); Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 151.
[30] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 576.
[31] Hermani de Wartberge Chronicon Livoniae, p. 106–107; *Vartberges Harmaņa Livonijas hronika*, p. 134; Hermanas iš Vartbergės. Livonijos kronika, p. 201.
[32] Franciscani Thorunensis Annales Prussici (941–1410), herausgegeben von Ernst Strehlke, *SRP*, Leipzig, 1866, Bd. 3, p. 95.
[33] Die littauischen Wegeberichte, *SRP*, Leipzig, 1863, Bd. 2, p. 692 (W. 64).
[34] *Vartberges Harmaņa Livonijas hronika*, p. 259–260.
[35] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 577 (c. 87); Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 149.
[36] Gustaitis R. *Kaišiadorių rajono gyvenviečių žinynas*, Kaišiadorys, 2001, p. 114.
[37] R. Gustaitis klaidingai kalba apie Surmiliškių kaimo sudeginimą (Gustaitis R. *Kaišiadorių rajono gyvenviečių žinynas*, p. 118). Žinia, iškreipiant vietovardį, kartojama iš ankstesnės literatūros, kur Semeliškės vadinamos Sumiliškėmis ir pridedama šaltiniais neparemta pastaba apie jų sudeginimą (Totoraitis J. *Sūduvos Suvalkijos istorija*, Kaunas, 1938, p. 413).
[38] *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*, t. 1, p. 330.
[39] Die littauischen Wegeberichte, *SRP*, Leipzig, 1863, Bd. 2, p. 684 (W. 42).
[40] Łowmiański H. *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, Wilno, 1932, t. 2, s. 126–127.
[41] Hermani de Wartberge Chronicon Livoniae, p. 106; *Vartberges Harmaņa Livonijas hronika*, p. 134; Hermanas iš Vartbergės. Livonijos kronika, p. 201.
[42] Hermani de Wartberge Chronicon Livoniae, p. 108; *Vartberges Harmaņa Livonijas hronika*, p. 136; Hermanas iš Vartbergės. Livonijos kronika, p. 202.
[43] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 576 (c. 86a); Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 148.
[44] Franciscani Thorunensis Annales Prussici, p. 95.
[45] Gustaitis R. *Kaišiadorių rajono gyvenviečių žinynas*, p. 77.
[46] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa, 1881, t. 2, p. 131; Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, Boston, 1964, t. 1, p. 487–488; Darsūniškis, *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, Vilnius, 1966, t. 1, p. 366; Gustaitis R. *Kaišiadorių rajono gyvenviečių žinynas*, p. 77; Darsūniškis, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, 2003, t. 4, p. 506. Kaip išimtį galima nurodyti etimologinę studiją: Vanagas A. *Lietuvos miestų vardai*, Vilnius, 1996, p. 44–46.
[47] Totoraitis J. *Sūduvos Suvalkijos istorija*, Kaunas, 1938, p. 413.
[48] Voigt J. *Geschichte Preussens, von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Königsberg, 1832, Bd. 5: Die Zeit vom Hochmeister Ludolf König von Weizau 1342 bis zum Tode des Hochmeisters Konrad von Wallenrod 1393, S. 177; Narbutas T. *Lietuvių tautos istorija*, Vilnius, 2001, t. 5, p. 169; Daniłowicz I. *Skarbiec dyplomatów papieskich, cesarskich, królewskich, książęcych; uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów*, Wilno, 1860, t. 1, p. 208; Budreckis A. M. *Algirdas...*, p. 125; Ivinskis Z. *Lietuvos istorija. Iki Vytauto Didžiojo mirties*, Roma, 1978 (Vilnius, 1991), p. 252; Насевіч В. *Пачаткі Вялікага Княства Літоўскага*, Мінск, 1993, с. 101; Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 301 (komentare vietoj K. Šiuco klaidingai nurodomas Jonas Posilgė); Dirsūnas, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, 2003, t. 4, p. 804.
[49] Vygandas Marburgietis nurodo 11 dienų, Hermanas Vartbergė – 11 naktų (tai atitiktų 12 dienų), Torunės analistas ir Johanas Posilgė – 13 naktų (atitiktų 14 dienų), Detmaras – 13 dienų. Pastarasis rėmėsi ta pačia informacija, kaip ir pirmieji du, tad greičiausiai tiesiog „naktis“ pakeitė „dienomis“. Greičiausiai vietoj „naktų“ atsirado ir Vygando Marburgiečio „dienos“ – tai rodytų Hermano Vartbergės informacija. Dėl žygio pradžios datos (vasario 2 d.) sutaria šaltiniai. Žygio trukmės skirtumas greičiausiai atsirado dėl to, kad kelyje per dykrą kryžiuočius persekiojo lietuvių kariuomenė: „13 naktų/dienų“ versijoje kelias per dykrą įskaitytas į žygio laiką, o „11 naktų/dienų“ – ne.
[50] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 587, išn. 1155.
[51] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 589–

590 (c. 99); Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 157–158.
[52] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 586–587 (c. 97); Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 155–156.
[53] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 584 (c. 94e); Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 154–155.
[54] Hermani de Wartberge Chronicon Livoniae, p. 112; *Vartberges Harmaņa Livonijas hronika*, p. 144, 146; Hermanas iš Vartbergės. Livonijos kronika, p. 205.
[55] *Vartberges Harmaņa Livonijas hronika*, p. 273.
[56] Johann von Posilge. Chronik des Landes Preussen (von 1360 an, fortgesetzt bis 1419), herausgegeben von Ernst Strehlke, *SRP*, Leipzig, 1866, Bd. 3, p. 104–105.
[57] Franciscani Thorunensis Annales Prussici, p. 105. Panašiai rašo ir Detmaras.
[58] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 581 (c. 90c); Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 152.
[59] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 599–600 (c. 110a); Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 166.
[60] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 601–602 (c. 111); Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 167–168.
[61] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 602.
[62] Gustaitis R. *Kaišiadorių rajono gyvenviečių žinynas*, p. 37–38.
[63] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 601, išn. 1383.
[64] Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 168.
[65] Piliakalnis nuplautas Strėvos, šalia jo buvo didelė (1,4 ha) gyvenvietė: *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*, t. 3, p. 144.
[66] Franciscani Thorunensis Annales Prussici, p. 115–116.
[67] Die auf Preussen bezüglichen Abschnitten aus der Chronik Detmar's von Lübeck, herausgegeben von E. Strehlke, *SRP*, Leipzig, 1866, Bd. 3, p. 115–116.
[68] Johann von Posilge. Chronik des Landes Preussen, p. 115.
[69] Die littauischen Wegeberichte, *SRP*, Leipzig, 1863, Bd. 2, p. 688 (W. 54).
[70] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 576 (c. 86c); Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 148.
[71] Die Chronik Wigands von Marburg, p. 604 (c. 115); Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 169.
[72] Die littauischen Wegeberichte, p. 683–684 (W. 40).
[73] Die littauischen Wegeberichte, p. 686 (W. 45).
[74] Die littauischen Wegeberichte, p. 689 (W. 55).
[75] *Joannis Dlugossii Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae. Liber undecimus 1413–1430*, Varsaviae, 2000, p. 88.
[76] *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430*, collectus opera A. Prochaska, Crakoviae, 1882, p. 924–925.
[77] Сулковска-Курасева И. Итинерарий Казимира Ягеллона (состояние подготовки), *Исследования по истории Литовской метрики: сборник научных трудов*, Москва, 1989, вып. 2, с. 264–335.
[78] Neuman M., Pietkiewicz K. Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Aleksandro Jogailaičio itinerariumas (1492 m. birželis – 1506 m. rugpjūtis), *Lietuvos istorijos metraštis. 1995 metai*, Vilnius, 1996, p. 178.
[79] Petrauskas R. *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius, 2003, p. 242.
[80] *Dokumenty strony polsko-litewskiej Pokoju mełneńskiego z 1422 roku*, wydali P. Nowak, P. Pokora, Poznań, 2004, s. 11.
[81] Dogiel M. *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Litvaniae...*, Vilnae, 1764, t. 4, p. 115; Taip pat plg.: Daniłowicz I. *Skarbiec diplomatów papiezkich, cesarskich, krolewskich, książęcych; uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiéj i ościennych im krajów*, Wilno, 1862, t. 2, s. 80 (Iwaszko Gusald durażeneński).
[82] Semkowicz W. O litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachtą polską w Horodle roku 1413, *Lituano-Slavica Posnaniensia*, Poznań, 1989, t. 3, s. 86.
[83] *Dokumenty strony polsko-litewskiej Pokoju mełneńskiego z 1422 roku*, s. 90.
[84] *Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis = Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji Wileńskiej*, Kraków, 1948, t. 1 (1387–1507), wydali J. Fijałek i W. Semkowicz, p. 326.
[85] Gustaitis R. *Kaišiadorių rajono gyvenviečių žinynas*, p. 283; *Пераліс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 года. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга 523. Кніга публічных спраў 1*, Мінск, 2003, с. 91.

Darius Vilimas

Kruonio istorijos bruožai XV a. pab. – XVII a. pab.

Pirmosios žinios apie Kruonį

Kruonio priešistorė nėra visiškai aiški. Populiari yra Kruonio kaip antikryžiuotiško lietuvių forposto istorijos versija. XX a. pradžioje Vilniuje gyvenęs istorikas A. Šišmanas savo darbe apie karaimų apgyvendinimą LDK žemėse XIV a. pabaigoje teigia, kad karaimai Vytauto buvo apgyvendinti ne tik Naujuosiuose Trakuose saugoti salos pilį, bet ir Lietuvos–Ordino pasienyje (kuris buvo iki Žalgirio mūšio) iš šiaurės į pietus: Saločiuose, Biržuose, Pasvalyje, Upytėje, Kėdainiuose, Ukmergėje, Kaune, Kruonyje, Trakuose. Taip sudaryta linija Saločiai–Kruonis. Tai leidžia teigti, kad karaimai pasienyje buvo apgyvendinti sąmoningai, siekiant apginti pagrindinius kelius, vedančius į krašto gilumą. Cituodamas Balinskio ir Lipinskio darbą „Polska Starožytna“, I t., A. Šišmanas mini šias karaimų Lietuvoje gyvenamas vietoves – Naujuosius Trakus, Kauną, Panevėžį, Pasvalį, Saločius ir Biržus. A. Šišmanas teigia, kad remiantis karaimų rankraščiais dar galima pridėti ir Naujamiestį, Šventežerį, Šėtą, Pumpėnus, Pušalotą, Kėdainius ir Kruonį. Lietuvos gyventojų informacija dar prideda ir Ukmergę, Krekenavą, Upytę, Karaimiškes (kaimas 6 km nuo Biržų) ir Karaimų vienkiemį (prie pat Biržų)[1].

Apibendrindamas savo hipotezę, A. Šišmanas teigia, kad buvo dvi lietuvių gynybinės linijos[2]: pirmoji – karaimų ir dengė kraštą nuo Kalavijuočių ordino, antroji – totorių ir dengė kraštą nuo Prūsijos kryžiuočių. Kadangi patogiausias kelias link Vilniaus vedė per Kauną, ten sutinkame ir karaimų, ir totorių[3].

Tačiau vėliau totoriškas Kruonio pėdsakas pamažu nyksta ir dingsta. Stanislovas Dziadulevičius, bandęs sugrupuoti visas žinomas Lietuvos totorių apgyvendintas vietoves[4], Kruonio nemini, o iš artimesnių vietų tepamini Kauno paviete Punią ir Išlaužą (Iszlosztaki), o Trakų paviete – Paparčius, Aukštadvarį, Raižius ir Gudieną (Gudziany). Apie totorių gyvenvietes ir dvarus nekalba ir žymiausias jų tyrinėtojas

Stanislovas Kryčinskis, domėjęsis Lietuvos totorių apsigyvendinimo dislokacija pagal XVI a. septintojo dešimtmečio ir XVII a. pradžios surašymus. Nors gretimame Trakų paviete ir 1565 m., ir 1631 m. totorių buvo daugiausia iš visų LDK pavietų, apie Kauno pavietą ten kažkodėl neužsimenama[5].

M. Balinskis bene pirmasis teigė, o pagal jį ir kiti laikėsi tos nuomonės, jog XV a. viduryje Kruonyje buvusi įkurta ar pastatyta medinė bažnyčia, kuriai Kazimieras Jogailaitis 1472 m. suteikęs aprūpinimą. Turint omenyje, kad šios konfesijos bažnyčios XV a. buvo statomos svarbiausiuose arba ir stambiausiuose šalies centruose, išeitų, kad Kruonyje tuo metu jau galėjusi būti nemaža reikšminga gyvenvietė. Kitas dalykas, ar šią M. Balinskio nuorodą, nesant pirminio šaltinio, galima laikyti visai patikima. S. Aleksandrovičius, atrodo, tuo neabejojo, nes tą datą net susiejo su pirmuoju pagal jį Kruonio miestelio paminėjimu[6].

Viename iš autentiškų rašytinių istorijos šaltinių – didžiojo kunigaikščio Aleksandro laiške Darsūniškio vietininkui – „Kroniais“ pavadintas žemės sklypas minimas 1494 m.[7]; kadangi dokumentas nėra didelis, galima jį perpasakoti detaliai: valdovas rašo laišką Darsūniškio vietininkui Vaitiekui Ivaškavičiui, pranešdamas, kad į jį kreipėsi Semeliškių bajoras Jurgis (Jurijus) Myžikavičius su sūnumis, pranešdamas, kad Žiežmarių laikytojas Hermanas Dytrikavičius pasitvenkė sau tvenkinį, kuris užliejo daug jų lankų. Todėl šie bajorai „prašė už tai duoti dvi dykras Darsūniškio paviete, pavadintas Totoriškėmis ir Kruoniais“ (Tatarovskoie i Krunovskoie). Valdovas prašo V. Ivaškavičiaus išpildyti šių asmenų prašymą, juolab kad ir tie prašomi sklypai nėra dideli ir seniai stovi tušti. Taigi čia randame tik panašaus vardo žemės sklypo paminėjimą, o apie gyvenvietę dar nieko konkrečiai nekalbama. Kita vertus, Totoriškių vardo sklypo paminėjimas šalia Kruonio netiesiogiai paremia orientalistinės šios vietovės pradžios versiją.

Antrasis Kruonio paminėjimas po dvejų metų (1496) yra žymiai konkretesnis[8]. Tada valdovo maršalas ir Darsūniškio dvaro valdytojas Venslovas Kostievičius sprendė Darsūniškio ir Kruonio gyventojų ginčą dėl miško prie Lapainios upės. Prastai išsilaikiusiame ir sunkiai įskaitomame dokumente ir jo nuoraše Darsūniškio karčemininkai ir gyventojai skundėsi kruoniečiais, kurie kerta neva jų mišką ir naudoja jį statyboms ir malkoms. Pasitelkus liudininkus ir liudijimus, šis ginčas išspręstas kruoniečių „pavaldinių“ naudai.

Tad XV a. pabaigoje nežinia kuriuo laiku įsikūrusi valdovo dvaro žemėse Kruonio gyvenvietė jau tikrai egzistavo. Tačiau net ir pripažinus Kruonio gyvenvietės egzistavimo XV a. pabaigoje faktą, kol kas, nesant duomenų, beveik nieko konkretesnio negalima pasakyti apie XV a.–XVI a. I pusės Kruonį[9].

Težinoma, kad XVI a. viduryje Kruonį laikė Karšuvos tijūnas J. T. Barauskis (Boravskis), o 1569 m. šiam mirus – jo sūnus[10]. Tačiau tikriausiai turimas galvoje ne visas dvaras, o tik nedidelė, ne pagrindinė jo dalis.

1556–1563 m. Trakų kunigaikštystę matuojant valakais[11], bendra tvarka turėjo būti išmatuotas ir Kruonio dvaras. Teigiama, kad gretimas Darsūniškio dvaras buvo matuotas 1551 m. (tai padarė karaliaus matininkas Lukas Skvarka ir Darsūniškio vietininkas Jonas Hornostajus) ir 1560 m. (Lukošius Gnišovskis ir Janovičius Skvarka).

Kruonis atitenka Oginskiams

1570 m. prasidėjo naujas Kruonio istorijos etapas. Jis atiteko Oginskiams ir priklausė šiai giminei daugiau nei du su puse amžiaus – iki 1831 m. Oginskiai – žymi LDK didikų kunigaikščių giminė. Yra dvi jų kilmės versijos: pagal vieną jų, fantastinę, savo kilmę jie veda iš Riurikaičių (Černigovo kunigaikščių Kozelsko šakos). Pagal kitą, tikroviškesnę, versiją, jų giminės pradininkas buvo dalinio Smolensko kunigaikščio Vosyliaus Hlašinos vaikaitis Ivanas Vasiljevičius Glušonokas (miręs 1510 m.), kuris XV a. devintajame dešimtmetyje perėjo pas Maskvos kunigaikštį Ivaną III. Jo sūnūs, Dmitrijus ir Ivanas, liko LDK ir davė pradžią Puzinų ir Oginskių giminėms. Dmitrijus Glušonokas (miręs 1510 m.) iš didžiojo kunigaikščio Aleksandro [1486 m.?] gavo Uogintų dvarelį prie Kauno, patvirtinimą jiems gavo ir jo sūnus Bogdanas Dmitrijevičius Glušonokas. Matyt, nuo to dvarelio juos ir imta vadinti Oginskiais. Pirmąkart Oginskių vardas paminėtas 1555 m. Ir Oginskiai, ir Puzynos rašydavosi esą „iš Kozielsko“. Kunigaikščiais LDK Oginskiai vadinosi nuo 1547 m., o Lenkijoje – nuo 1628 m.; XVII a. Oginskių giminė pasidalino į dvi šakas, kurių vyresnioji iki pat XIX a. titulavosi grafais, o jaunesnioji, Breslaujos Oginskiai, kunigaikščių titulą prarado. Šioje giminėje nuo XVI a. buvo po 1 LDK kanclerį, didįjį maršalą, iždininką, 3 etmonai, 9 vaivados, 10 kaštelionų, 5 Vyr. Tribunolo pirmininkai, 2 kompozitoriai[12].

Giminės iškilimo pradininku laikytinas Motiejus Bagdonaitis Oginskis, Kauno seniūnijos valdytojas 1557–1558 m., Breslaujos, Užpalių, Opesko, Ukmergės ir Anykščių (Užnerio dvarų) nievodnyčius (tinklų mokesčio rinkėjas) 1558–1564 m., kartu ir Vilniaus tijūnas (1559–1564), miręs 1564 m.[13]

1570-01-09 Smolensko kaštelionas Grigalius Esifovičius Tryzna pardavė Kruonio, Darsūniškio ir Zapyškio dvarus, matyt, visai neseniai įsigytus kol kas neaiškiomis aplinkybėmis iš Juro (Jurgio) Juodkos ir jo žmonos už 2000 kapų grašių Vilniaus tijūno Motiejaus Oginskio našlei Kotrynai ir jos sesers vaikams[14]. Taigi naujieji valdos savininkai buvo keli[15] – K. Oginskienė-Valavičienė ir kunigaikščiai Borovskiai (Barauskai). Iš pradžių buvo neaišku, kas gi išpirks iš giminaičių dvaro dalis ir taps visos valdos savininku. Tuo pačiu metu, sausio 27 d., sudarytas Kruonio valdos, priklausiusios to paties pavadinimo valsčiui, inventorius[16]. Ją sudarė pats dvaras ir 4 kaimai: Pikutėnai (34 valakai), Panemuniai (5 valakai), Norkūnai

(6 valakai) ir Migonys (20 valakų). Iš viso dvare buvo 76 valakai, gyveno 52 valstiečių ir bajorų šeimos. Iš tų valakų baudžiava eita (tarnyba) ir činšas mokėtas nuo 49,5 valako, 12 valakų užėmė naujakuriai (*osadninkai*). Bajorai, tarnaujantys raitojoje karo tarnyboje, turėjo 9 valakus ir 5,5 valako buvo tušti. Dvaro sodyboje stovėjo 4 namai, svirnas, kepykla, alaus darykla, tvartas, vežiminė, vandens malūnas. Valstiečiai mokėjo mokesčius ir pinigais, ir produktais.

Tikrasis Kruonio suklestėjimas prasidėjo 1581 m., kai Katerina Ivanovna Jurlovna Grigorienė Valavičienė, Smolensko vaivadienė[17], buvusi Oginskienė, užrašė Kruonį ir Kašonis[18] savo sūnui Bagdonui Marcijonui. Bagdonas Marcijonas Oginskis (miręs 1625 m.) – rotmistras, po to LDK kariuomenės pulkininkas, Trakų pakamaris (1580–1625), minėto Vilniaus tijūno Motiejaus Bagdonaičio Oginskio ir Katarinos Ivanovnos Jurlovnos sūnus. Dalyvavo Livonijos kare, buvo stačiatikybės gynėjas. Valdė tėvoninius Uogintų, Kruonio ir Vievio dvarus Trakų vaivadijoje. Valdovo Stepono Batoro apdovanotas dar ir Karmėlavos, Kairiškių ir Darsūniškio „deržavomis“. Vievyje fundavo vienuolyną ir cerkvę, atkėlė iš Vilniaus į ten ir spaustuvę. Buvo vedęs Rainą (Reginą) Valavičiūtę, su kuria turėjo 4 sūnus ir 4 dukteris: Dymitrą (mirė grįždamas iš Smolensko 1610 m.), Aleksandrą, Trakų kaštelioną (mirė 1667 m.), Joną, Mstislavlio kaštelioną (mirė 1640 m.) ir Samuelį Levą (mirė 1657 m.), Trakų stalininką (nuo 1620 m.) ir tijūną (nuo 1633 m.). Taip pat jis turėjo 4 dukteris: Oną, Barborą, Dorotą ir Apoloniją[19].

B. Oginskis sumaniai tęsė savo naujosios valdos, pradėtos didinti dar jo motinos[20], plėtimą. Jis atpirko iš savo artimųjų ir tolimesnių giminaičių Kruonio dvaro dalis, patikslino ribas su kaimynais[21]. Pavyzdžiui, 1584 m. sausio 6 d. jis atpirko Kruonio dalį iš Stanislovo Borovskio (Barauskio), kurią buvo gavęs kaip bendrąją pirkinio dalį 1570 m., už 800 lietuviškų kapų grašių[22]. Jis taip pat atpirkinėjo ir savo seserų Kruonio dalis – dar prieš metus, 1583 m. sausio 9 d. jis iš savo sesers Kauno pakamarienės Onos Oginskaitės-Deviltauskienės išpirko jos pasoginę (kraitinę) dvaro dalį, sumokėjęs jai 400 lietuviškų kapų grašių[23]. Palengva supirkinėjama greta esanti didelė Darsūniškio valda, skolinant jos laikytojams pinigus. Dėl to 1586 m. B. Oginskis gavo iš karaliaus Stepono Batoro teisę laikyti visą Darsūniškio „deržavą“ – 72 valakus (seniūnija, didelis valstybinis dvaras) iki gyvos galvos arba iki pinigų atidavimo[24].

1596 m. rugpjūčio 19 d. Trakų pakamaris kun. B. Oginskis nuo savo Uogintų, Kruonio ir Kašonių dvarų mokėjo nuo 35 tarnybų po pusę lenkiško auksino ir dar po 3 grašius už 5 daržininkus[25]. Augo ir pats miestelis. Randame duomenų ir apie jo dydį XVII a. pradžioje. Štai 1609 m. gegužės 27 d. Kauno pavieto pastalininkis ir mokesčių rinkėjas (*poborca*) Kazimieras Kulvinskis pripažino savo kvitu, kad kunigaikščio B. Oginskio tarnas Jonas Žulinskis už savo pono Kauno pavieto dvarus atidavė mokesčius, iš jų už Kruonį mokėjo nuo 20 valakų. Už 14,5 apgyvendinto

valako jis atidavė po 1 lenkišką auksiną, už 2,5 valako „dėl neturto“ nemokėjo nieko, taip pat nemokėjo ir už tuščius valakus. Už 8 [?] turgaus (aikštės) namus jis mokėjo po 6 grašius, už 12 gatvių namų po 4 grašius, už 4 vargingas lūšnas – po 2 grašius, nuo 4 kaimo perpirklių-druskininkų po 4 grašius, nuo 1 siuvėjo (šiaučiaus) – 15 grašių, nuo 1 *graciaržo* (puodininko) – 4 grašius, nuo 1 odininko (*kozemiak*), kuris avinų odas raugina (*wyprawia*) – 4 lenkiškus grašius, nuo 1 kepurininko – 6 grašius. Už savo tėvoninius dvarus: Uogintus, Kruonį, Kašonis, Meištovičius, Vaiguvą, Dvorališkes, Sabuvą sumokėjo taip: iš viso už 37,5 tarnybos po 1 auksiną, o nuo 13 daržininkų – po 6 lenk. grašius. Iš savo pripirkinių: Vaiguvos, p. Mažykovos ir nuo Sebestyjano Myžyko – nuo 5 daržininkų po 6 grašius. Iš viso nuo visų valdų ir palivarkų tada sumokėti 63 lenkiški auksinai ir 1 grašis [?][26]. XVII a. vidurio karo pradžioje, 1654 m. rugsėjo 19 d., Kauno pavieto mokesčių rinkėjui Povilui Sopotkai Trakų tijūnas Samuelis Levas Oginskis už visas savo valdas, 106 dūmus (Kruonio ir Kašonių dvarai su palivarkais ir valsčiumi, Uogintų dvaras su kaimais ir ant Vilniaus vieškelio stovinčia smukle, malūnu ir kita) per savo tarną Grigorijų Chominskį atidavė 1030 auksinų[27].

1615 m. liepos 16 d. Trakų pakamaris kunigaikštis Bagdonas Oginskis Kruonio dvarą su visais jam priklausančiais palivarkais, t. y. Kašonimis, Meištavičiais, Sovgovskiais su Sabuvos ir Užugirio sklypais, Vaiguva, Gliebiškėmis ir Panemuniu bei Kruonio miesteliu ir cerkve ir pastarajai priklausančia Mizykovščyzna (visa tai Kauno paviete) užrašė žmonai Reginai Valavičiūtei[28]. Tame testamente tos valdos išvardintos dar detaliau: Kruoniui priklausė Pikutėnų, Migonių, Narkūnų, Didžiųjų ir Mažųjų Vodvinianų, Burtiškių kaimai. Kašonims priklausė Kašonių, Sovgovskojės kaimai ir Užugirio ir Sabuvos sklypai. Vaiguvai priklausė Žadeikiškių, Ginteikiškių, Mackiškių, Jauniškių, Voiniliškių, Palimšio kaimai, sklypai prie Ursuno ir prie Limšos upės [sklypas], kur stovėjo bajoro Ivano Smoylos [Šmoylos, Smoličiaus] namas. Taip pat jis užrašė savo našlei iki gyvos galvos laikyti Darsūniškio ir Karmėlavos „deržavas“, o jei karalius leis, tai ir po gyvos galvos. O kadangi buvo gavęs iš žmonos pasogą, tai jai dar užrašė 4000 lietuviškų kapų grašių Darsūniškio „deržavoje“ (dešimtyje išvardintų kaimų), ką jam buvo dovanojęs didysis kunigaikštis ir visi bajorai 1607 m. seime ir kas buvo patvirtinta dviejų seimų konstitucijomis. 1625 m. vasario 7 d. B. Oginskiui mirus, Kruonio bažnyčios zakristijoje jam buvo įrengtas violetinio atspalvio marmuro antkapinis paminklas[29].

Vienuolyno Kruonyje įkūrimas

Oginskiai buvo viena iš nedaugelio LDK didikų giminių, ilgiausiai išlikusių stačiatikiais. Taip pat labai tikėtina, kad cerkvė Kruonyje buvo dar prieš Oginskius. 3 valakai cerkvės žemės minimi 1570 m. sausyje sudarytame Kruonio inventoriuje[30], o

tai netiesiogiai patvirtina spėjimą, kad pirmoji cerkvė čia galėjo būti pastatyta prieš dvarui patenkant į Oginskių valdas. Kauno pavieto žemionė Vasilisa Ilgovskaja savo testamente 1580 m. prašė ją palaidoti „šv. Nikolos cerkvėje Kruonyje[31]“.

1628 m. dvaro savininko našlė Regina Valavičiūtė ir sūnus Aleksandras Oginskis prie cerkvės įsteigė vienuolyną su mokykla, padidino cerkvės aprūpinimą. Vienuolyno fundatorės R. Oginskos sūnūs, Karmėlavos seniūnas Jonas ir Trakų vėliavininkas Aleksandras, tų pačių metų birželio (arba liepos) 3 d. pardavė savo motinai Menžikovskio palivarką ir 11 valakų su bajorgaliu Žydeikiškių kaime Vaigu-vos lauke už 4000 lenkiškų auksinų tam, kad šiuo pirkiniu būtų garantuotas naujojo vienuolyno aprūpinimas[32]. Pirmuoju vienuolyno igumenu (vyresniuoju) 1630 m. va-sario 20 d. tapo archimandritas Varlamas Polovka[33].

Naujojo vienuolyno gyvenimas nebuvo labai ramus. Jau 1632 m. rudenį R. Oginskienė susikivirčijo su Kruonio vienuolyno vyresniuoju V. Polovka. Jo atsto-vas tėvas Kiprijanas Sykorskis tų metų spalio 26 d. Kauno pilies teismo knygose įrašė skundą prieš savo fundatorę, neva ji spalio 22 d. kartu su Kruonio vietininku Tamošiumi Meištavičiumi ir tarnų bei valstiečių būriu užpuolė Kruonio cerkvę ir pagrobė visą liturginę įrangą: dvi skrynias su „aparatais“, paauksuotą sidabrinį kryžių ir visa tai nuvežė į Kruonio dvarą. Cerkvę apžiūrėjo ir įsilaužimo faktą patvirtino Kauno pavieto generalinis vaznys Adomas Saibutas su dviem liudininkais-bajorais[34]. Regina Oginskienė pati atvyko į tą patį teismą gruodžio 19 d. ir pateikė savąją įvykio interpretaciją – pasirodo, ji tik atvyko į cerkvę norėdama pasiskolinti liturginę įrangą savo giminaitės Vilniaus pakamarienės bažnytinės santuokos aktui įvykdyti. Skrynia buvo atidaryta ir kai kurie daiktai paimti dalyvaujant šventikui tėvui Danieliui. Trakų pakamarienė ieškojo Kruonyje ir bažnytinei santuokai atlikti tinkamo šventiko. Ta-čiau jo nerado ir buvo pasinaudota minėto šventiko Strūneckio paslaugomis. Dabar gi ji pasiruošusi viską atiduoti ir apskritai visai nenori to vienuolyno skriausti, nes yra jo fundatorė[35].

Ginčo aidas pasiekė ir stačiatikių vyresnybę. Apie tai sužinojo Kijevo Pečioros archimandritas Petras Mogila, fundatorės bičiulis. Išsiaiškinus visas incidento detales, skandalas pasibaigė liūdnai pačiam skundėjui – jis buvo iškeltas iš Kruonio ir vadovavimas vienuolynui perduotas kitam žmogui, atsiųstam iš Vilniaus. Tai buvo Vilniaus šv. Dvasios vienuolyno vyresnysis Samuelis Liudvikovičius, pradėjęs eiti tas pareigas 1633 m. birželio 18 d.[36]

Tą pačią vasarą vienuolyno įkūrėja R. Oginskienė papildė fundaciją, iš Trakų pavieto žemionių sutuoktinių Bakų už 7000 lenkiškų auksinų nupirkusi to paties pavieto Strėvininkų dvarą ir be jokių išlygų jį visą užrašiusi vienuolynui[37].

Trakų tijūnas Samuelis Oginskis 1646 m. sausio 8 d. dar papildomai užrašė (kitais duomenimis – apsimainė į sklypą su pastatu ir daržu miestelyje, priešais cerkvę, „puse valakėlio“[38]) vienuolynui 3,5 valako iš savo Nevaiduvos palivarko, vadinamo

Morduchajevų valakais prie Limšos upės[39]. Ženklią piniginę sumą vienuolynui užrašė 1651 m. mirusi Trakų tijūno Samuelio sesuo Vilniaus pakamarienė Barbora Merkelienė Šemetienė-Oginskaitė[40]. Ji norėjo būti palaidota Kruonio cerkvėje šalia anksčiau mirusios ir ten jau palaidotos savo dukters Minsko pakamarienės Polonijos Šemetaitės-Kaviečinskos. Ji užrašė 2000 lenkiškų auksinų ir prašė už save cerkvėje kiekvieną savaitę laikyti šv. Mišias, tą patį ji prašė atlikti ir už savo velionę dukterį Poloniją, pridėdama dar 1000 lenkiškų auksinų.

Daugiausiai Kruonio cerkvei ir vienuolynui tų pačių metų rudenį užrašė Trakų kaštelionas ir Darsūniškio seniūnas, Samuelio Levo brolis Aleksandras Oginskis. Jis pareiškė, kad jo velioniai tėvai Bagdonas ir Regina fundavo Kruonyje ir Vievyje cerkves ir vienuolynus. Jie ir palaidoti Kruonyje, o pats A. Oginskis ten turi šv. Mikalojaus koplyčioje altorių savo lėšomis įrengęs ir pasirengęs ten sau šalia kapavietę. Jis nurodo kiekvieną ketvirtadienį laikyti liturgiją už gyvuosius ir mirusiuosius Oginskių giminės narius. A. Oginskis skiria šiuo savo savanorišku užrašymu Kruonio cerkvei 1000 lietuviškų kapų grašių atskiram vienuoliui, kuris tais ketvirtadieniais laikys mišias ir prižiūrės koplyčią. Tą sumą jau atidavė vyresniajam tėvui Dyonizui Polovkai. Taip pat dovanoja sidabrinį kryžių, paauksuotą, su tikrais safyrais, apdarytais auksu, nupirktą A. Oginskio, taip pat Evangeliją, paauksuotą, „su paprastais akmenimis“ aptaisytą, taip pat kieliką, *kadzieliką* ir kitus „cerkvės aparatus“, kuriuos dabar pats turi, amžinai leguoja ir užrašo. Palieka Viešpats jam tik Marcijaną. Ir tikisi, kad jo palikuonys liks „visuotiniame katalikų graikų tikėjime“ (*wierza katholicka powszechna starozytna Grecka*). O jei nuo to graikų tikėjimo atkris, tai tada ir nuo tos fundacijos *callatorstvos* turi atkristi. Ir tada tą fundaciją perims tie, kurie liks stačiatikiais. O jo sesuo Barbora Oginskaitė-Merkelienė-Šemetienė, Vilniaus pakamarienė, jam leidus toje jų giminės kapavietėje ne tik pati, bet ir savo dukrą Poloniją Šemetaitę-Kaviečynską, Minsko pakamarienę, pasilaidojo, kad už jų sielas vieną dieną savaitėje, o už p. Kaviečynską kitą dieną liturgija amžinai būtų laikoma, legavo savo testamentu nuo abiejų aukščiau paminėtų ponių – 3000 lenk. auksinų, padariusi jį (A. Oginskį) to testamento vykdytoju. Minėtus pinigus A. Oginskis jau atidavė tam pačiam „tėvui“ D. Polovkai iš karto po laidotuvių. Taip pat ten nori vietos ir LDK *kuchmistrova* (virtuvininkienė) Dorota Oginska-Piečychoyska (gulės ten po ilgo savo gyvenimo), kuri irgi fundavo vieną vienuolį už ją amžinai laikyti mišias – penktadienį ir dovanojo visokių cerkvės reikmenų. Irgi paskyrė savo brolį A. Oginskį testamento vykdytoju. Tada jis nusprendė, kad vienas vienuolis bus už jį, kitas – už Vilniaus pakamarienę, trečiasis – po ponios kuchmistrienės mirties – už ją. Koplyčią turi prižiūrėti vienas altarista. Savo palikuonims liepiama likti „senojoje graikų religijoje“, o jei jie atkris, visas turtas pereina Vilniaus šv. Dvasios cerkvės brolijai[41].

Kruonio cerkvėje prašėsi palaidojamas ir 6 metais vėliau miręs Trakų tijūnas Samuelis Levas Oginskis[42], netgi užsakęs antkapinį akmenį su užrašu, „atvežtą iš

Karaliaučiaus“. Antkapinis paminklas buvo pastatytas, tačiau nebaigtas[43] turbūt dėl tuo metu vykusio karo. Kaip teigė testatorius, cerkvė jau tada buvo tapusi savotišku giminės mauzoliejumi, nes S. L. Oginskis prašėsi palaidojamas koplyčioje šalia savo tėvų[44]. Jis dar paminėjo, kad vienuoliams už laidotuves atskirai mokėti nereikia, nes dar anksčiau jis su savo žmona Sofija Bilevičiūte buvo jiems davęs 1500 lenkiškų auksinų, dar šimtą auksinų už palaidojimo vietą turėjo už tėvą pridėti jo sūnus, Vitebsko pakamaris Simonas Karolis Oginskis, o savaitė po tėvo mirties sūnus turėjo Kruonio vienuolynui atiduoti 4000 lenkiškų auksinų arba Vizginiškių palivarką. Oginskių koplyčioje už jo vėlę kiekvieną trečiadienį turėjo būti laikomos šv. Mišios, o po jų palaidojimo rūsyje Mišios turėjo būti laikomos keturiskart metuose. Pats Kruonio dvaras paliekamas S. K. Oginskiui.

Reikia pabrėžti, kad XVII a. pirmoje pusėje ir patys fundatoriai, ir pats Kruonio vienuolynas dar tikrai buvo stačiatikiški, kas ne kartą pabrėžta Oginskių testamentuose[45] ir nūdienos istorikų darbuose[46], ir pačioje vienuolių dokumentacijoje. Pavyzdžiui, Kruonio vienuolyno igumenui (vyresniajam) Mitrofanui Zienievičiui sumanius parduoti už 7000 auksinų Trakų žemės teisėjienei Rainai iš Drucko Sokolinskai Albrechtienei Rajeckai Bakų-Strėvininkus, kilo skandalas, nes jau minėtas stačiatikių Kijevo metropolitas Petras Mogila nedavė tam sutikimo – tai iš pradžių užprotestavo vienuolyno fundatoriai Raina (Regina) Valavičiūtė-Oginskienė ir jos du sūnūs[47]. Tas dvaras pagaliau atiteko Trakų žemės teisėjienei[48], tačiau mums svarbu tai, kad vienuolynas buvo stačiatikių bažnyčios žinioje. Vienuolyno perėjimas unitams įvyko turbūt tik XVII a. pabaigoje ar XVIII a., kas minima 1795 m. dokumente kaip nelabai senas įvykis, o visomis skriaudomis kaltinta „dabartinė kunigaikštienė“ Antanina Oginskienė[49].

Kaip teigė patys vienuoliai jau XVIII a., maždaug tokio dydžio vienuolyno fundacija: 16 valakų žemės, 1 valakas užusienio, kuriame gyveno bajoras Smoličius, 2 valakai žemės, nusipirktos iš Taubutų – šienaujamos lankos, vadinamas Rezkiškėmis ir Užiliškėmis, žemės dalis – valakas, pasikeistas su Masalskiais, iš viso 20 valakų[50], be didesnių pakitimų išliko daugiau nei šimtmetį, kai prasidėjo šventikų ginčai su vienuolyno kaimynais[51].

Be žemės užrašymų, cerkvė ir vienuolynas susilaukė nemažai piniginių aukų iš kitų asmenų. Jam aukojo ne tik patys Oginskių giminės atstovai, bet ir daug bajorų, dažnai netgi smulkių. Štai Kauno pavieto žemionis Bagdonas Kžyvkovskis 1686 m. savo testamentu paaukojo 30 auksinų su sąlyga, kad jis bus palaidotas Kruonio cerkvėje, kur vėliau šalia bus palaidota ir jo žmona su vaikais[52]. O Minsko vaiskis[53] Steponas Vankovičius[54] davė 1000 lenkiškų auksinų Kruonio vienuolynui su sąlyga, kad už jį bus laikomos šv. Mišios kiekvieną ketvirtadienį[55].

Kruonio raida XVII a. pirmojoje pusėje

Po tėvo B. Oginskio mirties 1625 m. Kruonio valdytoju tapo Samuelis Levas Bagdonaitis Oginskis (apie 1595–1657), Trakų stalininkas nuo 1620 m., tijūnas nuo 1633 m. Jis buvo Trakų kašteliono Aleksandro (mir. 1667 m.) ir Mstislavlio kašteliono Jono (mir. 1640 m.) brolis; su žmona Sofija Bilevičiūte Samuelis Levas susilaukė sūnaus Simono Karolio, LDK kardininko ir Polocko pakamario (mirė 1694 m.) ir Jono Jackaus (Stepono), Polocko vaivados (mirė 1684 m.), kurie vėliau bus paminėti, taip pat 4 dukterų[56].

Tolesnę miestelio raidą trikdė įvairios negandos. Štai 1633 m. mokesčių mokėjimo kvite minimi net du gaisrai, nuniokoję miestelį per trejus metus: 1627 ir 1630 m. Pastaruoju atveju netgi nurodoma tiksli gaisro data – balandžio 15 d. Po šio gaisro, kai sudegė 12 namų, laikę 10 apgyvendintų valakų, miestelio vaitas, prisiekęs prie pavieto vaznio, nemokėjo mokesčių už padegėlius. Kauno pavieto mokesčių rinkėjas Adomas Rajeckis išdavė kvitus kruoniškiams už abiejų rinkliavų atidavimą[57]. Pagal 1633 m. Krokuvos karūnacinio seimo nutarimą tada buvo numatytos 6 rinkliavos, padalytos į dvi dalis. Pirmąkart už Kruonio miestelį sumokėjo Trakų pakamarienės R. Oginskienės Kruonio pareigūnas Mikalojus Gučiančas, antrąkart – Kazimiras Miganskis. Už 4,5 apgyvendinto miestelio valako sumokėta po 6 auksinus, už vieną turgaus namą – 1 auksinas ir 6 grašiai, už 13 gatvinių namų (su tais, kurie buvo sudegę 1627 m.) – po 24 grašius, už 4 vargingas lūšnas – po 12 grašių, už 4 kaimo perpirklius, prekiaujančius druska – po 3 auksinus, nuo 1 puodžiaus ir 1 batsiuvio – po 3 grašius, nuo odininko – 2 auksinai ir 3 grašiai. Nuo tėvoninių palivarkų: Uogintų, Kruonio, Kašonių, Vaiguvos ir Sabuvos, iš viso 35 tarnybos (jie buvo sudegę 1627 m.) – po 6 lenkiškus grašius [?], nuo 10 daržininkų – po 1 auksiną ir 6 lenkiškus grašius. Nuo pripirkinių mokėta – iš Purcykovsko (1,5 tarnybos), Kuncovsko (0,5 tarnybos) – po 3 grašius, nuo p. Jackievičiaus pripirkinio: 1 daržininko – 1 auksinas ir 6 grašiai. Nuo tokių pačių sklypų ir amatininkų Kruonis mokėjo ir 1634, ir 1635, ir net 1635 m., tik nuo 1635 m. padegėliai dėl 1630 m. gaisro jau neturėjo lengvatų ir buvo įskaičiuoti į „gatvių namus“, taigi galime spręsti, kad tada gaisre sudegė 12 iš 25 namų, t. y. beveik pusė miestelio. Reikėtų atkreipti dėmesį ir į apnykusią miestelio aikštę – po dviejų gaisrų iki pat XVII a. vidurio ten stovėjo tik vienas mokus namas – taip pat ir į dešimtmečiais nekitusių amatininkų skaičių[58].

Kruonis XVII a. karų sukūryje

1654 m. prasidėjo ilgas ir nesėkmingas Abiejų Tautų Respublikos (ATR) karas su Maskvos (Rusijos) valstybe. Po metų ATR iš kitos pusės užpuolė Švedija. Valstybė, jau ir taip susilpnėjusi dėl 1648–1654 m. Ukrainos kazokų maišto, nesugebėjo kariauti dviem frontais. Didesniąją LDK dalį 1655 m. vasaros pabaigoje (Vilnius

užimtas rugpjūčio 8 d.[59]) užėmė maskvėnai ir jų sąjungininkai kazokai. Tik vakarinė LDK dalis (Žemaitija ir keli aplinkiniai pavietai) tų pačių metų spalio 20 d. suspėjo pasiduoti Švedijai, kuri taip pat užėmė ir didesnę Lenkijos Karalystės dalį. Karalius Jonas Kazimieras pabėgo į užsienį, o krašte nevaržomi siautėjo okupantai.

Ypač žiauri buvo maskvėnų priespauda. Trylikos metų karas su Maskva (1654–1667) pelnytai pavadintas „tvanu“, o labiausiai nuo jo nukentėjo Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Šių laikų istorikų apskaičiuota, kad po jo LDK neteko daugiau pusės savo gyventojų, kurių dalis žuvo, o dalis buvo išvaryta į vergiją. Ypač nukentėjo rytiniai ir šiauriniai LDK pavietai[60]. XVII a. pabaigoje, po karo, Maskvoje buvo „lietuvių galas“, kur gyveno apie 1/10 visų miesto gyventojų[61]. Kur žengė rusų kariuomenė, neliko nė vieno nesugriauto ir nesudeginto miesto. Kaip prisimena amžininkai, tokių barbariškų žmonių skerdynių, archyvų naikinimo, šventovių deginimo, ir plėšimo niekas iki tol nebuvo matęs. Per amžius bažnyčių, vienuolynų, dvarų sukaupti turtai, brangenybės buvo išvogti ir išgabenti. Vežama į Maskvą buvo ne tik brangūs daiktai, bet ir žmonės, ypač amatininkai. Ko nebuvo galima paimti, buvo sulaužyta, sudaužyta arba sudeginta[62]. Okupantai išvežė viską, ką tik galėjo paimti, netgi bažnyčių varpus ir varinius jų stogus. Pasakojama, kad 1655 m. rudenį visas vieškelis nuo Vilniaus Smolensko ir Maskvos link buvo užgriozdintas gurguolėmis su maskvėnų prisiplėštu turtu.

Kruonis su apylinkėmis pateko į Rusijos kontroliuojamos teritorijos paribį. Vakaruose, Užnemunėje buvo švedų valdos, rusai kontroliavo Kauną (Urusovo išplėštas ir sudegintas 1655 m. rugpjūčio 18 d.[63]) ir Vilnių. Šiuose miestuose kelerius metus, iki pat 1661 m., stovėjo maskvėnų įgulos.

Nors Polocko pakamaris S. K. Oginskis kurį laiką buvo perėjęs į caro pusę, nėra jokios abejonės, kad dvaras ir miestelis buvo smarkiai apiplėšti, dauguma gyventojų žuvo arba išsibėgiojo. Tai patvirtina ir turimi dokumentai. Štai 1659 m. sausio 25 d. Kauno pilies teisėjas Jonas Šiukšta patvirtino (kvitavo) Jono Oginskio Kašonių ir Kruonio vaito (iš to sprendžiame, kad broliai dar buvo neatsidalinę) Lukošiaus Bortkevičiaus pareiškimą, kad po „priešo moskalio nuteriojimo“ tuose dviejuose dvaruose terandama tik 12 apgyvendintų dūmų. Vaito parodymus patvirtino ir Kauno pavieto generalinis vaznys[64]. Manoma, kad dvaras ir miestelis buvo sudeginti, kaip tame pačiame pilies teisme po dvejų metų skundėsi Vitebsko pakamaris Simonas Karolis Oginskis[65], 1661 m. vasario 8 d. teigdamas, kad po Vilniaus netekties 1655 m. rugpjūčio 9 d. LDK kariuomenės likučiai ir visi kiti bėgo, kur gali, nes priešas daug ką nuteriojo „ugnimi ir kardu“, dėl to ir jų tėvas Trakų tijūnas velionis Samuelis Oginskis prarado savo Kruonio, Kašonių ir Uogintų dvarus, o juose ir visus (sudegė?) dokumentus – karalių privilegijas, pardavimo, pirkimo ir kitus raštus[66]. Kadangi šis dokumentas išlikęs be pabaigos, nežinia, ar tie dokumentai pražuvo Kruonyje, ar kituose dvejuose paminėtuose dvaruose. Aišku tik viena – netoli strateginio Kauno–Vilniaus vieškelio buvęs Kruonis tapo aktyvių karo veiksmų vieta.

Visgi tame kare Abiejų Tautų Respublika (ATR) atsilaikė prieš užpuolikus. Po 1656 m. sukilimo iš švedų išvaduota Žemaitija[67], Lenkijoje atsigavusios lenkų pajėgos atmušė priešą. Su Švedija 1660 m. pasirašyta Olyvos taika. Su Maskvos valstybe karas tęsėsi, tačiau maždaug nuo XVII a. septintojo deš. pradžios iniciatyva tvirtai perėjo į lenkų ir lietuvių rankas. Rusų garnizonai miestuose buvo apsiausti, o aktyvesni karo veiksmai persikėlė į rytinę krašto dalį, t. y. gudiškąsias LDK teritorijas. Beje, kaip tik šiuose rajonuose ir buvo patirti didžiausi gyventojų nuostoliai – kai kuriuose rytiniuose pavietuose prarasta iki 3/4 ar net 4/5 visų gyventojų[68].

Atsikūrus vietinei administracijai, imti skaičiuoti karo nuostoliai ir Kauno paviete. Štai Kauno pilies teismas, tada dirbęs Kėdainiuose, 1666 m. rugsėjo 6 d. priėmė Kruonio vaito Stanislovo Zakovskio priesaiką, kurioje jis nurodė karo nuostolius. Vaitas pranešė, kad po 1655 m. priešo nuniokojimo brolių Vitebsko pakamario Simono Karolio ir Valkaviškio maršalo Jono Oginskių valdose Kruonyje, Kašonyse (Kosciany) ir Uogintuose iš ten buvusių 206 dūmų teliko apgyvendinti 33: Kruonyje 10 karališkų dūmų, 11 tėvoninių dūmų Černeckio (?) kaime, o Kašonyse ir Uogintuose – tik 12 dūmų, „pastatytų iš to, kas turėta“ (po ranka). Taigi ištuštėjo 173 valstiečių dūmai, arba 5/6 visų ūkių[69].

Išvijus okupantus, Kruonis turėjo maždaug 4 dešimtmečius taikaus vystymosi. Jį nutraukė tik didysis Šiaurės karas (1700–1721), kai LDK nuniokojo ne tik švedai, bet ir didelė maro epidemija. Nors ATR ir toliau kariavo beveik be petraukos (su Osmanų imperija iki 1699 m.), šis karo veiksmų teatras buvo tolokai nuo Lietuvos, todėl krašto ūkis pamažu atsigavo, sugrįžo išsibėgioję gyventojai. Atsidalinus velionio Samuelio Oginskio sūnums, Kruonis liko Simonui Karoliui Oginskiui (apie 1620–1694). Jis buvo Vitebsko pakamaris (1654–1679/80), LDK kardininkas (1680–1694), Mstislavlio vaivada (1685–1688). Tai Polocko vaivados Jono Jackaus (Stepono) brolis[70].

Spalvinga LDK kardininko biografija. 1639 m. jis užsirašė studijuoti į Krokuvos universitetą, o 1641 m. jau mokėsi Franekerio universitete (Olandija). Ten susituokė su burmistraite (1644 m.) Tycja Staackmans, kuri ilgai Lenkijoje negyveno ir greitai su dukra Sofija grįžo į Olandiją. 1654 m. tapo Polocko pakamariu. 1655 m. pabaigoje perėjo į caro pusę, bet jau 1660 m. tarnavo LDK armijoje, karo tarnybą metė maždaug 1662 m.; 1674 m. pasirašė J. Sobieskio elekciją nuo Vitebsko vaivadijos. Iš pradžių buvo stačiatikis, priklausė šv. Dvasios brolijai Vilniuje, bet maždaug 1680 m. perėjo į katalikybę. Su antrąja žmona Teodora, Polocko kašteliono Jono Korsako dukterimi, turėjo tris sūnus: Kauno pavieto maršalą Boguslavą, Vitebsko vaivadą Marcijoną Mykolą ir Jurgį ir 2 dukteris: Kristiną, turėjusią 3 vyrus, bei Eleonorą. Su trečiąja žmona Naugarduko kaštelionaite Terese Vainaite (vedė prieš 1674 m.) turėjo tik sūnų Aleksandrą (apie 1674–1709), Usviato ir Pervalkos seniūną[71].

Dar 1661, 1664 ir 1665 m. Kruonio valdytojas Polocko pakamaris S. K. Oginskis mokėjo mokesčius už 21 savo Kruonio dūmą (82 dūmai buvo tušti), o jau 1667 m. buvo perskaičiuotas apgyvendintų dūmų skaičius. Nuo tada S. K. Oginskis atsiskaitydavo už 105 Kruonio valdos ir jos priklausinių dūmus[72]. Kelis kartus paminėta, kad mokama ir už malūną bei karčemas[73]. Tiesa, neaišku, kiek tiksliai žmonių buvo pačiame Kruonio dvare – štai 1679-08-15 S. K. Oginskis už Uogintus ir Kruonį kartu sumokėjo mokesčių rinkėjams 483 lenkiškus auksinus už 475 abiejų lyčių asmenis, o 1680-03-28 sumokėjo 45 grašius už 30 Kruonio dvaro dūmų[74].

Teigiama, kad XVII a. pabaigoje Kruonis buvo tapęs viena svarbiausia karaimų gyvenamąja vieta Lietuvoje. A. Miškinis cituoja S. Beršadskio darbą[75], tačiau kartu pripažįsta, kad neaišku, ar autorius tikrai turėjo galvoje karaimus, ar žydus, kuriuos daugelis tyrinėtojų painioja. Visgi labiau tikėtini yra žydai – štai Kruonio laikytojas grafas Jonas Pranciškus de Dedikingė 1697 m. balandžio 23 d. žydui Judai Jakūbovičiui pernuomojo 1 metams Kruonį su malūnu ant Kruonės upelio, pramintu Hlėbiškėmis. Kiek galima suprasti iš dokumento konteksto, už 250 auksinų išnuomotas buvo malūnas ir miestelis ar jo dalis. Dar J. Jakūbovičius turėjo per metus duoti 300 „ryšulių“ baravykų. Kartu ten minimi ir „Kruonio žydai“, kurie kartu su arendatoriumi turejo atiduoti per metus ½ akmens pipirų ir ½ akmens imbiero. Įrašo prierašuose dar pažymėta, kad arendatorius atidavė pinigus už 1698–1701 metus[76]. Tiesa, pats 1693 m. miestelio inventorius ten nurodo gyvenus vos tris žydus[77].

1690 m. Trakų vaivadijos padūmės mokesčių rejestrų knyga nurodo, kad Kauno pavieto Panemunės trakto Kruonio miestelis moka 94 auksinus (savininkas – LDK kardininkas, tas pats S. K. Oginskis), o Kruonio vienuolynas (tėvas Vasilkievičius) moka 2 auksinus[78]. Tais pačiais metais S. K. Oginskis nurodė, kad jo Kruonio valdą sudarė 50 dūmų tėvoniniame Kruonio dvare ir dar 44 dūmus jis turėjo tam dvarui priklausančiuose karališkuose kaimuose[79].

Oginskių giminės galios viršūnė – XVII a. devintas dešimtmetis. Giminę iškėlė LDK kancleris M. A. Oginskis ir jo pusbroliai LDK lauko etmonas Jonas Jackus ir LDK kardininkas, Vitebsko pakamaris Simonas Karolis[80], Kruonio valdytojas. Tiesa, daugelis jo valdų buvo ne Trakų vaivadijoje, o rytinėje LDK dalyje – Vitebsko paviete kartu su užstatytais dvarais ir Vitebsko miesto sklypu jis valdė 717 dūmų, Oršos paviete 123 dūmus, o Trakų paviete – 210 Strėvininkų dvaro dūmų, Vilniaus paviete – tik 31 dūmą ir jau minėtą Kruonį (94 dūmai) Kauno paviete[81].

Daug vertingos medžiagos apie miestelį XVII a. pabaigoje suteikia 1693 m. Kruonio inventorius[82]. Skirtingai nuo pirmojo, 1570 m. pabaigos inventoriaus, čia yra duomenų ne tik apie patį Kruonio dvarą, bet ir apie miestelį, jo gyventojus ir pan. Kruonio tėvoninių ir karališkųjų valstiečių inventorius buvo paduotas Kazimierui Juškevičiui 1693 m. birželio 10 d. Jame minimi 15 sklypų turguje [aikštėje] gyventojai ir dar arendatoriaus sklypas bei trys gatvės – Kauno (4 apgyvendinti

sklypai), Strėvininkų (5 sklypai) ir Jiezno (14 sklypų). Taip pat paminėti 3 miestelio žydai. Beje, dalis miestiečių iš Jiezno gatvės (4) neatlikinėjo jokių prievolių, tik dirbo „dvaro poreikiams“. Inventorius yra juodraštinis, jame daug pataisymų ir braukymų, tad juo remtis irgi reikia atsargiai.

Miestelio prievoles daugiausia sudarė piniginis mokestis, be to, mokestis prieskoniais ir miško gėrybėmis. Taip pat miestelėnai turėjo eiti į dvaro darbus (lažą ir *gvoltus*) bei išruošti pastotes į Vilnių ir į Kauną. Nuo turgaus sklypų (namų) visi turi mokėti po 15 grašių, o nuo gatvės – po 10 grašių. Nuo valako nieko nemoka, tik darbu tarnauja. Žydai nuo sklypų moka lygiai su [kitais] miestiečiais, o nuo valako moka dvi kapas grašių. Be to, turi duoti 12 funtų pipirų ir 12 funtų imbiero kasmet, o tai surinkęs arendatorius turi atiduoti dvarui. Dar miestelėnai turėjo duoti nuo dūmo po kapą grybų (kapa – 60 vnt.), o jei jų nebus, tai sumokėti 6 grašius. Nuo valako vieną žąsį, riešutų ir uogų turi duoti pagal derlių dvaro poreikiams.

Miestelio arendatorius turėjo į metus mokėti nuomos po 300 auksinų. Gliebiškio (Hlebinski) malūnininkas kasmet turėjo mokėti po 10 kapų grašių. Iš miestelio kasnakt į dvarą buvo sunčiama iš eilės po vieną žmogų sargauti.

Tėvoniniams Kruonio valsčiaus kaimams priklausė *Vizginiškių* (2 valakai), Norkūnų (4 valakai), *Piliušių* – 3,5 valako, Jonyliškių 11 valakų (iš jų 5 tušti) ir Ginteikiškių – 13 valakų (iš jų 7 tušti). Karališkiems Kruonio valdos kaimams priklausė Kračkiemis, Dabinta, Anglininkai, Kalviai, taip pat Leliušiai ir Lašiniai.

Valstiečiai mokėjo mokesčius už žemę pinigais (kiekviename kaime skirtingai, turbūt tai priklausė nuo žemės kokybės), taip pat duoklę įvairiais produktais (vištomis, kiaušiniais, žąsimis, grūdais ir avižomis, šienu, grybais, apyniais. Lažą turėjo eiti ir vyrai, ir moterys. Vėlų rudenį ir žiemą jis buvo trumpesnis.

Dar dvarui išlaikyti buvo mokama „urėdininkų ordinarija“ pinigais (120 grašių) ir produktais (grūdais, kruopomis, sviestu, sūriais, skerdiena ir druska)[83], kuri privalėjo būti laikoma miestelio tijūno svirnuose. Užrašomasis (*zapisny*) mokestis buvo valsčiuje nuo kuopos [?] po 3 grašius, o mieste nuo sklypo (namo) mokėti po 1 grašį. Turgaus metu kiekvienas, paskerdęs kokį galviją, turėjo duoti miestelio pareigūnui kepenų.

Už visus tėvoninius kaimus ir miestelį buvo mokami 203 grašiai činšo, o už miestelio arendą – 300 grašių, iš viso 503 grašiai. Už karališkuosius valdos kaimus buvo mokami 788 grašiai činšo, o už Leliušių ir Lašinių [kaimų] – 206 grašiai[84].

Ūkinį Kruonio dvaro pajėgumą XVII a. pabaigoje iliustruoja ir 1697 m. rugpjūčio 12 d. Kruonio dvaro pajamų žiniaraštis[85], kur suskaičiuoti visi metiniai natūriniai ir piniginiai mokesčiai. Činšo dvaro valdytojas gaudavo 504 auksinus (su malūnu), atiduodamų produktų piniginė vertė siekė 1003 auksinus ir 20 grašių, už šienaujamas lankas buvo gaunama 314 auksinų vertės duoklė produktais, dar pačiam dvarui išlaikyti buvo sumokama 7797 auksinų vertės duoklė. Iš viso per

metus buvo gauti 9619 auksinų ir 14 grašių vertės pajamų, iš kurių 2864 auksinų vertės produktų buvo numatyta paskirti kitų metų sėjai, taigi gryno pelno turėjo likti už 6746 lenkiškus auksinus[86].

Po LDK kardininko S. K. Oginskio mirties jo valdas pasidalino trys jo sūnūs: Marcijonas, Boguslavas ir Aleksandras. Marcijonas Oginskis 1696-04-20 pardavė savo Kruonio dvaro dalį su Vaiguvos ir Panemunės (arba Meškutiškių) palivarkais ir visais kitais priklausiniais savo broliui Boguslavui už 40 000 lenkiškų auksinų „muštais taleriais“, skaičiuojant už 1 talerį po 6 auksinus[87]. Tuo tarpu broliai Boguslavas ir Aleksandras Oginskiai dar anksčiau savo Kruonio ir Uogintų dvarus užstatė savo tetai Sofijai Oginskaitei ir jos vyrui grafui J. P. de Dekingei (Indekingei) už 13 333 talerius ir 2 tinfus[88]. Formalus Kruonio valdytojas liko LDK kardininkas S. K. Oginskio ir Teodoros Korsakaitės sūnus Boguslavas Kazimieras Oginskis (1669–1730). Jis pasiekė Kauno pavieto maršalo (1701–1730) ir LDK stalininko postus (1704–1709)[89].

Mūsų pasakojimas baigiasi 1700 m., kai prasidėjo karas su Švedija. ATR nuniokojo ne tik priešiškų armijų kareiviai, bet ir didysis 1709–1710 m. maras. Dar 1708 m. už Kruonį mokesčiai buvo mokami pagal senus 1690 m. sąrašus (*abjurata*) – nuo 50 dūmų[90], o jau 1712 m., po maro, tas pats Kauno pavieto maršalas Boguslavas Oginskis mokėjo tik už 5 apgyvendintus Kruonio dvaro dūmus[91].

Taigi, XV–XVI a. sąvartoje patogioje kelių vieškelių sankryžoje įsikūręs Kruonio miestelis XVI a. pabaigoje tapo stambios feodalinės valdos centru. Juo išliko ir visą XVII a. Šią valdą sudarė Kruonio miestelis, dvaras, keli tėvoniniai ir keli karališkieji kaimai, duoti valdyti kelioms Oginskių kartoms. Kruonio ūkinės įtakos arealas apėmė dideles valdos – valsčiaus teritoriją, atitinkančią naujausios LDK istoriografijos apibrėžtą tokių miestelių – lokalinių prekybos ir amatų centrų – klasifikaciją[92].

Nuorodos

[1] A. Szyszman. Osadnictwo karaimskie na ziemiach Wielkiego Ksiestwa Litewskiego, Wilno, 1936, S. 3–5.
[2] Ten pat, P.8.
[3] Tos A.Šišmano knygelės pabaigoje dar yra žemėlapis su pažymėtomis karaimų gyvenvietėmis, kur irgi nurodytas Kruonis.
[4] S. Dziadulewicz, Herbarz rodzin tatarskich w Polsce. Wilno, 1929.
[5] S. Kryčinskis. Lietuvos totoriai. Istorinės ir etnografinės monografijos bandymas. Vilnius, 1993, P. 33–34, 62–64.
[6] A. Miškinis, Kruonis, in: Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai / Lietuvos urbanistinis paveldas ir jo vertybės. T.1, Kn.1, Vilnius, 2002. P. 167.
[7] Rašyta Vilniuje, balandžio 23 d., 12 indykto : Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), F. 1177, Ap. 1, B. 160, L. 1.
[8] LVIA, F. 1177, Ap. 1, b. 162, L. 1–2.
[9] A. Miškinis. Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai / Lietuvos urbanistinis paveldas ir jo vertybės. T. 1, Kn. 1, Vilnius, 2002. P. 167.
[10] J. Lebedys, Mikalojus Daukša, Vilnius, P. 101–102.
[11] J. Totoraitis, Sūduvos istorija, Kaunas, 1938. P. 178.
[12] Niesecki K. Herbarz Polski. T. VII, Lipsk, 1841, S. 48–56; Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiey. T. XII, Warszawa, 1915, S. 260–267; Wolff J. Kniaziowe litewsko-ruscy od konca czternatego wieku. Warszawa, 1895. Jankowski C. Powiat Oszmianski: Materjały do dziejów ziemi i ludzi. Cz. 2. Petersburg, Kraków, 1897; Polski słownik biograficzny (toliau PSB). T. 23/3–4, z. 98, 99. Wrocław, 1978, S. 599–637; Агінскія / Энцыклапедыя гисторыі Беларусі. Т. 1, Мінск, 1993, С. 32–34; Агінскія / Энцыклапедыя Вялікага Княз-ства Літоускага, Т. 1, Мінск, 2005, С. 202–204.
[13] Polski Słownik Biograficzny (toliau – PSB), t. XIII/3, 1978. Z. 98, S. 598–635.
[14] A. Miškinis, Kruonis, in: *Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai / Lietuvos urbanistinis paveldas ir jo vertybės, T. 1, Kn. 1*, Vilnius, 2002, P. 168.
[15] Valdovo sekretoriaus ir Josvainių laikytojo Jeronimo Kvileckio 1571 04 11 d. testamente, 1584 01 14 d. peraktuotame iš Vilniaus pilies teismo (1581 04 12) knygų, minima, kad jam liko Kruonio dalis po žmonos Elenos (Galena) Jurjevnos Borovskos mirties (VUB, RS, F. 7, Kn. 4, L. 154–158v: Kauno žemės teismo knyga Nr. 4). Kitos Kruonio dalys liko Galenos broliams ir seserims.
[16] Žr. 1 priedą.
[17] Antrąkart ištekėjo už Smolensko vaivados (titulinio) Grigo (Grigorijaus) Valavičiaus.
[18] Kaunas, 1581 05 30 / Kaunas 1581 03 06 / Kruonis, 1581 03 01 d.; Šis užrašymas aktuotas Kauno pavieto žemės teismo knygoje Nr. 3 (1581–1583): žr. VUB, RS, F. 7, Nr. 28a, L. 197–200.
[19] PSB, z. 98, s. 599–600.
[20] Kotryna Valavičienė (buv. Oginskienė) 1580 m. sausio 15 d. atpirko iš sutuoktinių Volianų (Jokūbo ir Margaritos Kvileckaitės) jų Kruonio dvaro dalį už 150 lietuviškų kapų grašių: žr. Kauno pilies teismo 1580 01 28 d. išrašo peraktavimas žemės teismo knygose 1581 05 30 d. – VUB, RS, F. 7, Kn. 28a, L. 200–203 (Kauno žemės teismo knyga Nr. 3).
[21] Šventininkai, 1583 06 21 d.: atribojamas Ščasno Golovčinskio Šventininkų dvaras ir Trakų pakamario kun. Bagdono Oginskio dvaras – MAB, RS, F. 198, B. 473, L. 1–1v. Minima Lapainios upė ir Kauno-Gardino vieškelis.
[22] Aktuota Kaune 1584 01 10 d.: VUB, RS, F. 7, Kn. 27, L. 109–112: Kauno žemės teismo knyga Nr. 4; Tas pats ir LVIA, F. 1177, Ap. 1, B. 214, L. 1–3v.
[23] Aktuota Kaune 1583 01 18 d.: VUB, RS, F. 7, Kn. 28a, L. 547v–549v; Tas pats ir LVIA F. 1177, Ap. 1, B. 209, L. 8–9v (transkripcija lotynika), 10–12 (kirilika).
[24] LVIA, F. 1177, Ap. 1, B. 199, L. 13 14.
[25] LVIA, F. 1177, Ap. 1, B. 222, L. 4.
[26] LVIA, F. 1177, Ap. 1, B. 255, L. 3.
[27] LVIA, F. 1177, Ap. 1, B. 222, L. 6.
[28] LVIA, F. 1177, Ap. 1, B. 270, L. 1–2. Testamentas aktuotas Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygose tų pačių metų rugpjūčio 17 d., ten pat, L. 5–6.
[29] A. Miškinis,... P. 168.
[30] LVIA, F. 1177, B. 187, L. 3v.
[31] VUB, RS, F. 7, Nr. 28a, L. 183v – Kauno

žemės teismo knyga Nr. 3: Kaunas, 1581 05 30 / Kaunas, 1580 12 20 / Semenys, 1580 10 22 d.

[32] Aktuota Lietuvos Vyriausiajame Tribunole 1628 07 05 d.: MAB, RS, F. 16, B. 214, L. 22–24v.

[33] MAB, RS, F. 16, B. 214, L. 832v (742v).

[34] LVIA, F. 1177, Ap. 1, B. 303, L. 21–21v.

[35] Ten pat, L. 23–23v.

[36] Ten pat, L. 32–34.

[37] Vilnius, 1633 08 04 d.: MAB, RS, F. 264, B. 877, L. 12–13.

[38] LVIA, F.1177, Ap. 1, B. 303, L. 46–47v.

[39] MAB, RS, F. 16, B. 214, L. 833 (743).

[40] Jos testamentas skelbtas: Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею (АВАК), т. 12, Вильно, 1883, С. 548–555.

[41] Strėvininkai, 1651 09 23 d.: LVIA, F. 1177, Ap. 1, B. 303, L. 48–50v.

[42] Testamentas surašytas Trakuose 1654-10-20: ABAK, T. 12, Вильно, 1883. C. 562–570.

[43] A. Miškinis, Kruonis..., P. 168.

[44] ABAK, T. 12, P. 563.

[45] LVIA, F. 1177, Ap. 1, B. 303, L. 48v-50; ABAK, T. 12, L. 567–568.

[46] M. Jučas, Lietuvos parapijos XV–XVIII a., Vilnius, 2007, P. 152.

[47] MAB, RS, F. 264, B. 877, L. 18.

[48] MAB, RS, F. 264, B. 879, L. 3–4.

[49] Археографическій сборник документов, относящихся к исторіи Северо-Западной Руси, издаваемый при управленіи Виленскаго учебнаго округа. Т. 11, Вильна, 1890, С. 215.

[50] MAB, RS, F. 16, B. 214, L. 832v-833 (742v–743).

[51] Ten pat, L. 833–833v (743–743v).

[52] VUB, RS, F. 7, Nr. 53, L. 416v, Kauno žemės teismo knyga Nr. 29/34, Kaunas, 1687 06 05 / Kaunas, 1687 02 07 / Purviniškės, 1686 10 18 d.

[53] Steponas Vankovičius iš pradžių buvo Ukmergės pilies teisėjas (1653–1659/60), po to paseniūnis (1660–1670), pagaliau valdovo sekretorius ir Minsko vaiskis (nuo 1668 m.). Mirė 1676 m.: Urzędnicy Wielkiego Ksiestwa Litewskiego. Spisy. Tom I. Województwo Wilenskie XIV-XVIII wiek. Warszawa, 2004, S. 744.

[54] Steponas Vankovičius iš pradžių buvo numatęs, kad už jo vėlę bus laikomos šv. Mišios Šaukuvos cerkvėje, kas ir buvo atliekama pirmuosius 2 metus, tačiau vėliau buvo atsisakyta tai daryti, todėl tą prievolę už užmokestį apsiėmė atlikti Kruonio vienuoliai.

[55] Kruonio vyresnysis Melecijus Chlevinskis kvituoja Ukmergės pilies teisėją Mikalojų Strumberką už atiduotus pinigus: VUB, RS, F. 7, Nr. [...], L. 5–6v, Ukmergės pilies teismo knyga Nr. 26, Ukmergė, 1681 01 10 / Svakoiniai, 1680 07 17 d.

[56] Энцыклапедыя Вялікага Княязства Літоускага, Т.1, Мінск, 2005, С. 203.

[57] Kaunas, 1633 09 16 d.: LVIA, F. 1177, Ap. 1, B. 255, L. 6.

[58] Ten pat, L. 8, 9, 11.

[59] A. Šapoka, 1655 metų Kėdainių sutartis arba švedai Lietuvoje 1655–1656 metais, Vilnius, 1990, P. 30.

[60] Гісторыя Беларусі, Т. 3, Мінск, 2004, С. 92–93.

[61] Г. Сагановіч, Нарыс гісторыі Беларусі, Мінск, 2001, С. 286, 402–403.

[62] E. Rimša. Kauno miesto herbas XV–XX a., Vilnius, 1994. P. 46.

[63] A. Šapoka, 1655 metų..., P. 33.

[64] LVIA, F. 1177, Ap. 1, B. 255, L. 13.

[65] Beje, tas pats S. K. Oginskis iš savo žmonos Teodoros Korsakaitės 1659 m. sausio 10 d. pasiskolino 50000 lenkiškų auksinų, o jai užstatė Kruonio dvarą su visais priklausiniais – LVIA, F. 1177, Ap. 1, B. 311, L. 1 2.

[66] LVIA, F. 1177, Ap. 1, B. 313, L. 1.

[67] A. Šapoka, 1655 metų,... P. 159–167.

[68] Сагановіч Г. Нарыс..., Мінск, 2001, С. 287, 402.

[69] LVIA, F. 1177, Ap. 1, B. 319, L. 3-v.

[70] Jonas Jackus (Steponas) Oginskis (apie 1625–1684), Polocko vaivada, LDK lauko etmonas, antrasis Trakų stalininko Samuelio Levo (mir. 1657 m.) ir Sofijos Bilevičiūtės sūnus, daugiau veikė gudiškuose šalies regionuose. Iš pradžių stačiatikis, vėliau greitai perėjo į katalikybę. Po Lukošiaus Vainos mirties 1650 m. tapo Valkavisko vėliavininku, po Stepono Karpio mirties tapo Valkavisko maršalu 1657 m. pabaigoje. Dalyvavo visuose XVII a. karuose su maskvėnais ir su švedais. 1661–1665 ir 1668 m. – Vilniaus pavaivadis. 1668 m. pab. tapo LDK lauko raštininku, 1672 m. ir Mstislavlio vaivada, vaitu bei seniūnu. 1682 m. tapo Polocko vaivada ir LDK lauko etmonu po Kazimiero Sapiegos mirties. Buvo vedęs 2 kartus. Su pirmąja žmona Ona

Semaškaite (vedė apie 1645 m.) turėjo 3 sūnus: Mikalojų Pranciškų – Trakų kaštelioną (mir. 1715 m.), Grigą Antaną, Žemaičių seniūną (mir. 1709 m.) ir Mstislavlio seniūną ir LDK pastalininką Leoną Kazimierą (mir. 1699 m.) bei 3 dukteris: Anną, Marianą bei Heleną. Su antrąja žmona Joana Teodora Naruševičiūte (vedė 1660 m.) turėjo 3 sūnus: Mstibogovo seniūną Aleksandrą (mir. 1690 m.), Vilniaus vaivadą Kazimierą Dominyką (mir. 1733 m.) ir Mstislavlio kaštelioną Marcijoną Antaną (mir. 1703 m.) – PSB, T. 98, S. 613–614.

[71] PSB, z. 99, s. 638–639.

[72] LVIA, F. 1177, Ap. 1, B. 255, L. 21–24 (1667, 1669, 1671 ir 1672 m.).

[73] Ten pat, L. 21 (1667) ir L. 24 (1672).

[74] LVIA, F. 1177, Ap. 1, B. 222, L. 21–24.

[75] Бершадский С.А. Литовские евреи (1388–1569), /.../ С. 189.

[76] LVIA, F. 1177, Ap. 1, B. 346, L. 20-v.

[77] LVIA, F. 1177, Ap. 1, B. 319, L. 4v.

[78] Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wojewodzstwo Trockie 1690 r. Opracowal H. Lulewicz. Warszawa, 2000, s. 131.

[79] Vilnius, 1690 06 24 d., S. K. Oginskio priesaika Vilniaus pilies teisme: LVIA, F. 1177, Ap. 1, B. 334, L. 1. Tas pats ir: LVIA, F. 1177, Ap. 1, B. 255, L. 26.

[80] G. Sliesoriūnas, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė vidaus karo išvakarėse: didikų grupuočių kova 1690–1697 m. Vilnius, 2000, P. 73.

[81] LVIA, F. 1177, Ap. 1, B. 334, L. 1-v.

[82] Žr. 2 priedą.

[83] Ten pat, L. 6.

[84] Ten pat, L. 10v.

[85] LVIA, F. 1177, Ap. 1, B. 348, L. 1-v.

[86] Žr. 3 priedą.

[87] Pardavimo aktas 1701 07 09 d. įrašytas į Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygas Vilniuje: LVIA, F. 1177, Ap. 1, B. 319, L. 18–21.

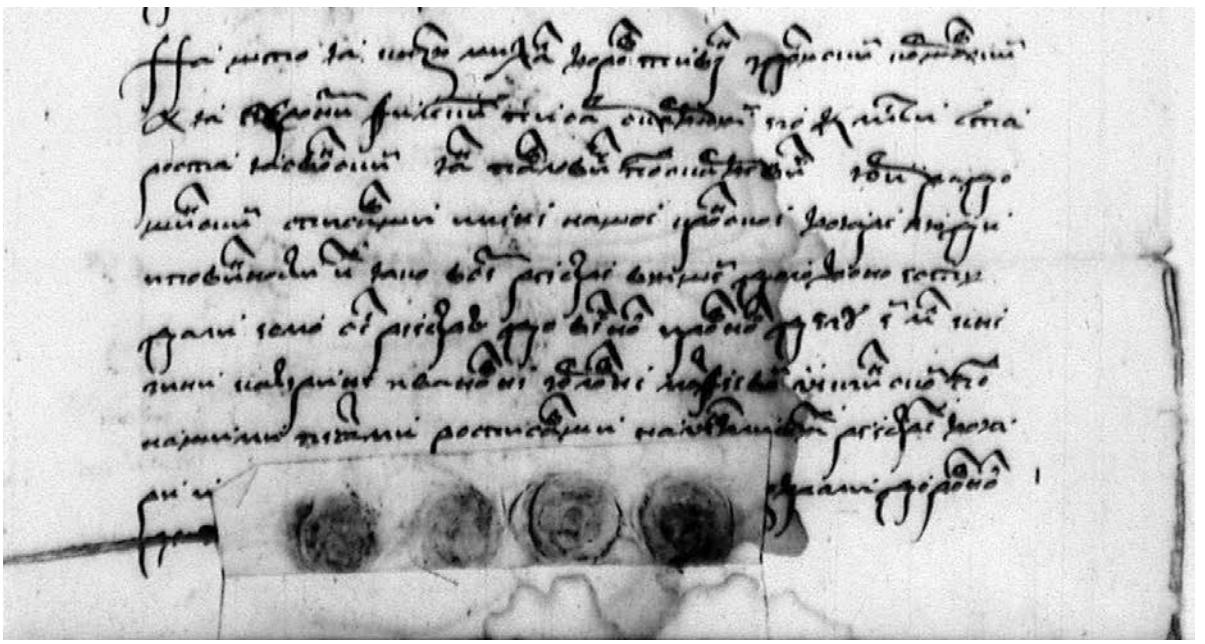
[88] Tas dokumentas aktuotas Kauno pilies teisme 1695 10 05 d.: LVIA, F. 1177, Ap. 1, B. 346, L. 1–2.

[89] PSB, z. 98, s. 601–603.

[90] LVIA, F. 1177, Ap. 1, B. 255, L. 31.

[91] Ten pat, L. 25.

[92] Z. Kiaupa, Dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų istoriografijos objekto / Lietuvos istorijos metraštis, 2007 metai, 2. Vilnius, 2008, P 131–132, 135–136.

1570 m. Kruonio dvaro inventorius (dokumento pabaiga)

1 PRIEDAS

Kruonio dvaro ir valsčiaus 1570 m. inventorius[1]

LVIA, F.1177, B.187, L.1-4. *Publikuotas:* ***Istorijos archyvas. I tomas.***
XVI AMŽIAUS LIETUVOS INVENTORIAI. Surinko K. Jablonskis. Kaunas, 1934, p. 173–178.

Katerinos Ivanovnos Jurlovnos Motiejienės Oginskos Kruonio dvaro inventorius. **1570 I 27 d., l.1-4;** Originalas kirilica.

[1] Лет[а] Бож[его] народж[еня] 1000 500 70 м(е)с(е)ца ген[варя] 27 дня
Реистръ списания волости двора Кронского.

На первеи село Пикутяны.

волоки,	сыны волы клячы
1.Чепан Янович а Петръ Чунтылович	{2;0;1}
2.Мик Андрушкович а Чепан Микович	{0;1;1}
3.Банис Чунтылович зъ сыном	{1;1;2}
4.Ян Стецкович з двема пасынки	{1;2;1 прихожыи}
5.Петко Андрушкович зъ сыном дорослым Павлом	{0;2;1}
6.Матеи Якубович зъ сынми трема дорослыми	{0;2;1}
7.Масис Ромеикович	{1;2;0}
8.Лаврын Юревич зъ суседом Павлом Петковичом	{2;2;1 прихожии}
9.Стецко Миколаевич з Ясем Станевичом	{0;1;0}
10.Павел Янович зъ братом Станиславом	{2;2;2}
11.Пашко Юревич з Мартином Яновичом	{3;2;1}
12.Юри Станевич з сыном дорослым у нег(о)	{1;1;1}
13.Стасис Ромашкович зъ сыном дорослым	{0;1;1}
пол волоки, Щепан Стасевич з братом Лукашом	{1;1;0}
14.Лукаш Довоинович	{1;1;1}
15.Юри Янович, дорослых сынов	{3;2;2}
16.Стас Ивашкович	{3;2;1}
17.Юри Ромашкович	{1;1;1}
18.Стас Петрович з братом Яном	{2;2;2}
19.Станислав Станкевич з братом Яном	{0;2;1}
20.Щепан Янчевич з братом Юркгелем	{1;2;2}
21.Андрыян Богданович з двема браты, Воичул а Петръ	{2;2;1}
22.Миколаи	{1;0;1 прихожыи}
23.Чепан Милкович з братом Банисом	{1;2;1}

[1] Rašyba supaprastinta, pakeitus K. Jablonskio naudotas raides „ѣ“, „ѣ́“ ir „ꙋ“ – paprastomis raidėmis „я“, „ю“ ir „у“. Pagal dokumentų publikavimo taisykles iškeltinės dokumento raidės rašomos gulsčiu kursyvu, praleistos raidės rašomos riestiniuose skliaustuose. Dokumento vietos, kurių skaitymas, mūsų manymu, skiriasi nuo K. Jablonskio pateiktojo, pažymėtos atskirose nuorodose.

24.Мис Воневич з трема браты, Лукаш, Томаш, Палюл {3;0;1}
25.Чепан Петрович з братом Лукашом {1;1;1}

Сума в том селе волок осяных 25 и пол, пустых 1 и пол.

[1v] Повинност тог(о) села. Циншу дают гр(о)шеи **20**, жита бочку 1, овса бочку 1, сена воз 1, курица 1, яец 10 одну, 10 от кождое волоки. На недели тры дни робят с чим роскажут, на толоку через все лето за своим хлебом шест днеи, а полоти огороды два дни, так же все лето за панским хлебом.

Бояре в том селе

Тимофеи Сщогол з зятем Миколаем Михаиловичом, сын один именемъ Гришко. Балтромеи Петрович, сыны в нег(о) тры, под тыми боярми волок тры.

У боку волок тог(о) села Данило Бурец, земля под ним не мерона, можетъ быт волок 4 або 5.

Повинност тых бояр: конем служат.

В селе Пикутянах волок оселых 25 и пол, в пусте 1 и пол, под боярми 7, сума всих волок 34.

С тог(о) села чинит готовог(о) плату коп 8, гр(о)шеи **3**, жыта бочок 25 и пол, овса бочок 25 и пол, сена воз(ов) 25 и пол, курищ 25 и пол, яец коп 4 и 10 яец, илну десятков 25 и пол.

У концу волок тог(о) села в застенку сеножатеи и лесу на двор.

Село Понемонцы.

1. Клим Мешкутевич з братом Матеем, сынов у них 5, волок 6, кляч 5, земли под ними волок тры.

Повинност их так, як села Пикутян, нижли с одное волоки на роботу до двора не ходит, одно лесу стережеть.

С тог(о) селка чынит готовых копу 1 гр(о)шеи, жита 3 бочок, овса 3 боч(ок), сена 3 воз(ов), курищ 3, яец 30, илну 3 десятки.

[2] Село Водвинанцы.

1. Ян Мисевич с трема браты: Кгрикгом, Томком а Миколаем и з отчымом Чепаном, волов **в** 2, кляч 2.

2. Мис Матясович з Матеем Стасевичом, сыны 4, вол(ов) 2, кляч 3.

Под ними волок 2.

Повинност их: с полторы волоки на такои повинности, як село Пикутяны, а пол волоки на доилидскои службе, с которои пол волоки п(е)н(е) зеи, жита, овса и сена не платят.

С тог(о) селка чинит гр(о)шеи 30, жита боч(ка) 1 и пол, овса боч(ка) и пол, сена воз и пол, курищ 2, яец 20, илну 2 десят(ки).

Б о я *р* с е л о В о *д* в и н а *н* ц ы д р у г и е

волоки	сыны волы клячы
1. А*м*брожe*и* А*н*друшкови*ч* зъ сыно*м*	{-;4;5}
2.	
3. Ба*л*троме*и* А*м*брожееви*ч*	{-;2;2}
3.	
4. Ю*р*и Якубови*ч*	{-;2;-}
5.	

По*д* ними воло*к* 5.

Пови*нно*ст ты*х* 5 воло*к*: с ко*ж*дое волоки по 2 ко*п*, меду по ме*д*ницы 1 платя*т*.

С то*г*(о) села чыни*т* готовы*х* п(е)н(е)зе*и* 10 ко*п*, меду ме*д*ни*ц* 5.

С е л о Н а *р* к у *н* ц ы [Narkūnai]

волоки	сыны волы клячы
1. Ма*р*ко Ю*т*кови*ч* з братею Станиславо*м*, Ма*р*ко*м*, Петро*м*	
2. а Во*и*техо*м*	{1;4;2}
3. Я*н* Стасеви*ч* з ба*т*ко*м*	{1;2;2}
4. Паве*л* Ме*л*кеви*ч* з пасы*н*ками Янеле*м* а Баніко*м*	{-;2;2}

[2v]

5. Яну*ш*ко Стасеви*ч* з брато*м* Ю*р*емъ	{1;2;2}
6. Васи*л* Беляеви*ч* з брато*м* Але*к*шее*м*	{-;-;1}

В то*м* селе воло*к* оселы*х* 6.

При ты*х* волока*х* у засте*н*ку сеножате*и* во*з* на десе*т*, поля на 5 бочо*к* на*д*дано и*м* на*д* тые волоки.

Пови*нно*ст то*г*(о) се*л*ка На*р*ку*н*цо*в*: з воло*к* 5 на тако*и* пови*н*ности, я*к* село Пикутяны, волока 1 на осаде Ма*р*ко Ю*д*ковичо*м*, с которое плати*т* копу 1, г*р*(о)ше*и* 30, меду ме*д*ницу 1.

Сума с то*г*(о) се*л*ка чыни*т* готовы*х* п(е)н(е)зе*и* ко*п* 3, г*р*(о)ше*и* 10, жита бочо*к* 5, о*в*са бочо*к* **5**, сена во*з*(ов) 5, кури*ц* 5, я*ец* 50, илну 50, меду ме*д*ница 1.

С е л о М и к г ъ я *н* ц ы [Migonys]

волоки	сыны волы клячы
1. Лука*ш* Ма*ц*кеви*ч*	{-;-;2}
прихожи 2. Паве*л* а Станисла*в*	{2;-;-}
3. Валю*с* Якубови*ч* з зяте*м* Пе*т*ро*м*	{4;2;2}
4. Бо*л*тру*ш* Ба*р*тошови*ч*	{5;1;1}
5. Я*н* Янови*ч* з брато*м* Шимо*м*[2]	{-;2;1}
6. Пе*т*ръ Ми*т*ясови*ч*	{3;1;2}

[2] Gali būti ir „Климо*м*“.

7. Матеи Мацкович {2;2;1}
8. Янел Матеевич з братаничи двема: Лаврин а Стас {1;2;1}
9. Лен Миткович {2;2;1}
10. Лаврин Воиткевич з двема браты: Петраш а Матеи {1;1;1}
11. Юс Воиткович с тремя пасынки: Воичус, Кгрикгъ а Собестыян {-;1;-}

В том селе волок оселых 11.

[3] Повинност села Микгъянцов такая, як села Пикутян.

Въ том же селе бояре:

	волоки	сыны волы	клячы
1. Павел Петрович	{1;2;1}		
2. Мартин Мардушевич	{2;2;3}		
3. Кгрикгъ Мардушевич	{2;2;3}		
4.			
5.Валентын Сыдорович	{1;2;3}		
6.			

В том селе волок оселых 6 под бояры, в пусте волока 1, ещо волока 1, осмая придана им над тые волоки.

Повинност 6 волок: с кождое по копе 1 гр(о)шеи и по 30, меду по односи медницы платят.

С того села чинит готовых п(е)н(е)зеи кол 12, гр(о)шеи **30**, меду медниц 6, жита бочок 11, овса бочок 11, сена возов 11, куров 11, яец копа 1 и пятдесят, илну десятков 11.

В том же селе Андреи Петрович, боярин, волоки под ним 2, а в застенку сеножатеи воз(ов) на 4.

Повинност его: конем служит.

У том селе Микгънянах всих волок оселых, тяглых, з боярми и с пустою волокою волок 20.

Люди при дворе

	волоки	сыны волы	клячы
пол **1.** Лукаш Пацевич	{1;-;1}		
а Пилип другиш, сын у дворе			
1. Стаселис Миколаевич	{2;2;1}		

[3v]

2. Балтромеи с пасынками: Томашом а Балтромеем {-;2;2}

Под тыми подданными волок 2 и пол, а пол волоки в пусте.

Повинност их: на недели 4 дни робит пешо, а жоны их капусту садит а поливат, поки отживет, повинны.

Церковных волоки 3.

В пусте 2 и пол.

Пол волоки держит Юркгел Борткович з братом Банисом, сын 1, вол 1, кляча 1 - на такои повинности, як село Пикутяны. Чого учынит гр(о)шеи 10, жита пол бочки, овса пол бочки, сена пол воза, пол курицы, яец 5, илну пол десятка.

У волости Кронскои волок на службе и на цыншу 49 и пол, на осаде волок 12, под бояры, што конем служат волок 9, в пусте волок 5 и пол - всих волок 76.

Сума с тое волости готовог(о) плату коп 36, меду медниц 12, жита бочок 46 и пол, овса бочок 46 и пол, сена воз(ов) 46 и пол, куриц 46 и пол, яец коп 7, 50 яец, илну чотырыста семдесять.

[4] У дворе Кронском будованье.

При земли дом зъ канком, противе себе светлиц 2, одна с коморкою. Други дом зъ канком, противе себе светлиц 2, одна с коморкою, стары. Трети домок малы, новы, светлочок 2, одна без пеца. Четверты домок при землиж, светлица, а напротивко пекарня. Пивница, на неи шефа рубленая. Кухня. Лазня, у сенях лазенных пиво варять. Спижарня подле новог(о) домку. Подле неи свирен. Стаиня. Свирны тры с одног(о). Ледница одна.

У дворцу.

Гридня две и **(с)** сенми, третяя гридня и **(с)**[3] сенми. Одрин тры, где быдло и свирепу рубленые. Одрин две, где овцы. Клети две малые.

У гумне.

Стодола одна, где молотят. Евъи две. Клет одна. Одрина, где сено рубленая.

Ставок под двором. Другии ставок з млыном.

На што я, князь Михал Боров(скии), тивун г(о)с(по)д(а)рьскии Коршовскии, а я, Геронim Филецкии, писар скарбныи его к[оролевскои] м(и)л(о)сти, староста ясвонскии, Ян Павлович Подскарбевич, Юри Радошинскии, списавши имене нашое Кронское, бояре, люди и повинности их, яко в сем реестре вышеи доложоно есть, дали есмо сес реестръ до вечног(о) и ровног(о) делу еи м(и)л(ости) кнегини Катерине Иановне Юрловне Матфеевои Окгинскои под нашими печатми, росписавши на особливых реестрех бояри и люди, которые есмо межы собои розебрали до ровног(о) делу.

Keturi antspaudai

{Dokumento reversas}

[4v] No: 5, Fasc 2. Inventarz, czyli Regestr Wlosci Kronskiey, Mateuszowey Oginskiey służący 1570 Januaryi, 29 D(nia) N 1.

---

[3] Šie prielinksniai pagal teksto prasme pridėti K. Jablonskio.

2 PRIEDAS

KRUONIO 1693 m. inventorius[4]

LVIA, F.1177, Ap.1, B.319, L.4-6, 7-10v

A.
Kruonio 1693 m. inventorius (lentelė).
[4] Inwentarz Kronski tak Oyczystych, iako y Krolewskich
Chlopow, Podany Panu Kazimierzowo Juszkiewiczowi 10 dnia Juny A[nn]o 1693.

Miasteczko:
Rynek.

a)b)c)	d)e)f)
Arędarz ma plac wolny do Arędy y ziemi	-; -; 1;
-,2,- Jurko Boniata	1; 1; ¾;
1,2,- Thomasz Delik	1; 1; ¾;
1,1,- Adam Kiz	1; -; ¾;
1,2,- Jan Rudzis	1; 1; 2/4;
1,-, - Matyasz Biskel	1; 1; ?
1,2,- Piotr Pil	1; -; ?
1,-,- Stefan Andriuszkiewicz	1; 1; ?
1,1,- Wasil Szut, Wawrzyniec Kowal	1; 1; ?
1;2;- Kaziewiczowa wdowa	1; 1 ?; ?
Jerzy Szostak	1; 1; ?
-;1;-; Petr Walonis	1; -; ?
Pawel Walentynowicz	1; 1 ?; ?
Adam Delik	1; 1; ?
-;2;-; Gryg Boniata	1; -; ?
-;1;-; Jakub Boniata {Kon zdoch}	1; 1; ?

Ulica Kowienska

-;1;-; Sider Kucharz	-; 1; ?
1;-;-; Stephan Grygonis {Kon zdoch}	-; 2; ?
-;-;-; Gryg Slosarz	-; 1; ?
-;-;-; Stephan Rypinski Pusta	-; 1; ?

Ulica Strawinicka

-;-;-; Mikolay Bumba, {lesniczy}	-; 1; ?
1;-;-; Stanislaw Dardyn, {Podwoyski}	-; 1; ?

{a) b)Wolne c)Woly Dworne d)Place:Rynkowe, e):Uliczne f)Wloki}

[4] Dokumente daug subraukymų. Matyt, kad tai yra juodraštinis dokumento variantas.

[4v]

1; 1; Tkacz -; 2; ¼;
1;2; {dworny ieden} Stanislaw Aksamit -; 2; ¼;
-; 2; Drugi Stanislaw Aksamit -; 2; ½;

Ulica Jieznienska

Łukianowa ~~wdowa~~ nie ma nic za kształt Pustki [...] -; 2; ½;

do dworney dyspozycyjy

1;-;-; Marcin Zukowski -; 2; ¾;
Kazimierz wdowa ~~Podwoyski wdowa Plac y pul wloki wolne~~ nie ma nic -;-; ?

Na ksztalt cnotki do dworney dyspozycyjy

1;-;-; Andrziey Bezmienow -; 1; 2/4;
Mikolay Puzyna (Piwowar dworny, niechodzi na roboty} -; 2; ½;
Jurko Biznis -; 2; ½;
{dworna} Iwan Bonday (bednarz na dworną potrebę) -; 2; ½;
Jurko Szklaniewicz -; 2; ¾;
Jan Koziemiaka -; 2; ½;
Mikutowa Bizniowa Wdowa -; 1; ¾;
~~Samuel Serplewicz~~ Szydryk Szwiec -; 2; ½;
1;-;-; Michal Szerewicka -; 1; ¾;
Jan Kowal {za dworną robotę wolny od Panszczyzny} -; 1; ½;
1;-;-; .....na Krawiec {za dworną robotę bez Panszczyny} -; 1; -;

Zydzi

Jakub Markiewicz 1; –; ½;
Morduch Zyd 1; 1; ½;
Icko Misiewicz 1; 1; ¼;

Powinnosc tego Miasteczka

Z Placow Rynkowych powinni placic po gr. 15, a z Ulicznych po gr. 10. Z wloki nic nieplacą, ale tylko robotą sluzą. Zydzi zas z placow Zarowno z mieczczanami placą, a z wloki kop dwie. Przy tym pieprza funtow 12, Imbiera funtow 12 dawac co Rok powinni, ktore Arędarz wybrawszy, do Dworu ma oddac.

Grzyby mieszczanie z dymu po kopie dawac powinni, albo w niedostat ku onych po gr. 6. Tak ze z dymu Rokosz 1 y Miec 10. Z Wloki Gęs iedna, Orzechy y Jagody wedlug urodzaiu na dworną potrzebę dawac powinni.

***** Robota tego miasteczka takowa bydz powinna. Lecie ~~paki zeydą z epla po cztyry dni w tydien.~~ *[5] ~~Lub Zęka, lub Męszczyzna, z czym kazą, a od So Marcina az do So Jerzego po trzy dni, a sluzyc będą powinni Gwalty Trzy latom do Zniwa y do Siana.~~

[5] Labai subraukyta ir sunkiai įskaitoma vieta. Virš nubrauktų eilučiu kita ranka vėliau parašyta: „z domu (dymu ?) Kozdy na tydzien ...ze powinien z czym kazą po dny trzy“.

Podwodę ~~koleyno~~ do Wilna y do Kowna ~~zasluzyc~~ jiezdzac powinni {Panszczyzny}
Arędarz w tym miesteczku Arędy co Rok powinien placic Zlo
tych Trzysta.
Mlynarz Hlebinski ogulem co Rok powinien placic po kop 10 {Mliwo dwuch...}
Na Wolne y do Klasztoru.
Straz[6] nocna z miasteczku we dworze Koleyno po iednemu.[7]

[5] Wlosc
Wsi Wieczyste

Siolo Wizginiszki W(lo)K 2 [Visginai]

Konie; ?; Woly Dworne	Wl.czynsz.;	Wl.Sluzebne;	Morgi /?/;
NB Kondrat		-	½ -
1; 2; – Bartok		-	½ -
1; 2; – Hryszko		-	½ -
1; 2; – Stanislaw		-	½ -

Powinnosc tey wsi
Z kozdey wloki Sluzebney po k[op] 1 y gr.15 placic powinni. Przy tym z dymu kura 1 y Jaiec 10, Zyta Solonka 1, Owsa Solankę 1. Grzybow Kopę, z wloki zas Gęs 1, Chmieli Solankę 1. Na robo tę w Tydzien chodzic powinni trzy dni, Gwalty zarowno z drugimi. Siana Woz 1 z Wloki.

Siolo Narkuny W(lo)k 4 (walnas postali) [Norkūnai]

	Wl.Sluzebne; -; Map./?/
~~Thomasz Lukienow~~ Zięc Kurylo	½; -; 2
Marcin Makarac, kon wtonal	½; -; 2;
Iwan Danielow, konia wilky ziedli	½; -; 2;
Stephan Danielow wyszedl, Grunt po dworney dyspozitią	½; -; 2;
Iwan Harasiuk	½; -; 2;
Jurko Hukana	½; -; 2;
Blaziuk Szostak	½; -; 2;
Jan Budziło wyszedl.	½; -; 2;

Powinnosc tey wsi
Z wloki sluzebney powinny placic po zlotych trzy, a z morga kaz dego po gr.10. Z Dymu Kurow 2, kopę grzybow, albo w Niedostatku onych pieniędzmi gr.6, Jaiec 10. Z Wloki Zas Gęs 1, Kaplunow 2, Zyta Solanek 2. Owsa Solanek 2. Chmielu Solanka 1. Sia na woz 1.
Robota tey wsi takowa ma byc, pod Czas lata gwaltem wed

---

[6] Paskutinė teksto eilutė parašyta po ištisiniu horizontaliu brūkšniu per visą lapą.
[7] X { na Siano y Zniwo Usta.... / rzy polu pozna miaią ..... na / tydzien przy panszczyznie po / dniu, a gwaltu po dwe .....} - *kairysis laukelis, apačioje, skersai.*

lug potrzeby z rozkazania Dwornego, z czym kazę chodzic
powinni, do Zniwa, do Sianą pod zezną, y z pola Sprzętnę, a od
S(więteg)o Marcina az do Swiętego Jerzego w tydzien Męszczyni
na dni 2, a Bialoglowa dzien 1 Zasluzyc maią. Sl[uzba]
raz koleyno po tygodniu odprawowac powinni.

[5v] Siolo Piliusze Wlok 3 ½

Woly Kony	Wl.czynsz.	Wl.sluz.
2;1; Jurko Wytulonis	½	½
2;1; Simon Rodaytis	-	½
2;-; Baltruk Gineyta	-	¼
1;2; Walus Skistogrybis	½	½
1;2; Mikut ~~Kiol~~ Gineyta	-	½
2;1; Andrzey Gineyta	-	½

Powinnosc tey wsi taz, co y Narkunow
Tylko z Czynczowey wloki placą kop 10.

Siolo Janiliszki Wlok 12. Sluzeb y Czynszow 6 ½
Pustych Wlok 5. [Jonyliškis]

	Wl.cz.	Wl.sl.	Wl.gu[menne]
Macuk Galinis Kozemiak	-	½	**½**
Baltruk Skudzianis	-	½	-
Jurko Skudzianis	-	½	-
Stephan Dragan	-	½	-
Baltruk Szwiksztowicz	¼	½	¼
Marcin Szwiksztowicz	¼	½	¼
Dzidziaianis	-	1	1
Marcin Azun	½	1	1
Jan Baltrakiewicz	-	½	1.

Powinnosc tey wsi y Plata, iako y Narkunow
Jedno z Czynszowy wloki placa kop 10.

Siolo Ginteykiszki wlok 13 [Ginteikiškės]

	Wl.cz.	Wl.sl.	Wl.p[uste]
Adam Razilonis	-	½	½
Jan, Mikolaia Zięc	-	½	-
Pawel Guda, Zięc ze Szwagrem	-	1	½
Kirelowa wdowa	-	½	-
Alexa Palikowski	-	1	-
Stanislaw Kunigo, Zięc	1	½	-
Andzey Perepeczka	½	½	-
Piotr Rybakowicz Stary	-	½	-
Jurko Rybakowicz	-	½	½

Wlok Sluzebnych y Czynszowych 6.

[6] Ordynaria Urzędnicza

Gotowego groszu		zl.120	100
Zyta		10	8
Jączmienia		6	5
Owsa		10	6
Przenicy Jarey		1	1
Gryki		1	1
Grochu		1	½
Masła f.	faskę	1	1
Syrow		30	~~30~~
Wieprzow		2	1
Baranow		4	4
Soli		1	1.

Ktora ta ordynaria z Swirna od Cyuna doysc ma. Przy tym Zapisnego ze wlosci od kopy po gr.trzy, a w miescie z placu po groszu iednym pod Czas targu kazdy Rzeznik od Siebie iakie będzie bił bydle, powinien dac Urzędnikowi Pieczeni.

[6v] Reversas: [1693] Inwentarz Maiętnosci Kronskiey pi atim pomiarey

B.

[7] Powinnosc Kroszkiemia [Kračkiemis]

Z czynszowej wloki zarowno, iako y spadley[8] placa po gr. 20, z wloki osiadley chmielu solankę Iednę. Na Roboty czasu lata z konmi y z wolami po dwa dni na Tydzien, a z Sianem y z kosą po trzy dni, a od So Marcina az do So Jerzego po dwa dni na Tydzien, z czym Skaza, powinni.

Siolo Dobinty wl. 2 m? ¼ - 1/16. [Dabinta]

Koni; Woly; ?	Wl.czynsz.	Wl.sluzb.
2; 1; Piotr Awizinis	½ ;	½;
1; -; Motiey Zobris	-;	½;
-; -; Matas Zobris	-;	1/3;
3; 4; Jan Kayris	¼;	½;
1; 2; [...] Thomasz Stanionis {nubr. ir par.vėliau –...}	½;	½;
3; 4 Sabas Margialis	½;	½;
-; 2 Piotr Bednart	½;	½;
1; 2 Martin Szenszuc	½;	½;

- ; 2 {Kazimierz Szasszyn sluzb ½ /: 1/6 gr.50 placi}

Powinnosc Tey Wsi Jako y Kroszkiemcow.

{9} Jan Roynis za .... {Klen} powinen Placic .....}

[8] Gali būti ir „pustey”.

{.....}

Siolo Angliniki [Anglininkai]

2; 3 Walus Czapulonis	-; ½; -
2; 1 Jan Czapulonis	-; ½; -
1; 1 Piotr Jakaytis	-; ½; -
[...] Jurko Nowik wyszedl	½; ½; -
2;4 Jakubas Czapulonis	-; ½; -
-; 4 ~~Stephan~~ Mikolas Kowal	-; ½; -
{2;5} Jurko Juronas	-; ½; - {f.- n.- 80}

Powinnosc y Plata tey wsi, Jako y Kroszkiemciow.

[7v] Siolo Kowale wl. 4 ½. 1/3. – 6. [Kalviai]

? 2 Gryg Kowal	½ {1/3}; ½; -
2 4 Krzysztoph Sompia	½ {1/6}; 1/2; -
3 3 Jozeph Kowal	¼ ; ½; -
? 2 Mikolay Kowal	½; **½**; -
- 1 Lawryn Grisina	¼; ½; -

Gryg Kowal za łąką Placi gr. 5 {f. ...gr ...100}

{6} Ta wsia cala Placa kopą Litewską {NB zamenyc[9] **7**}

Powinnosc y Platą tey wsi Jako y Kroszkiemcow

Siolo Leluszany {Czynsz: wl.5 1/3. 6 / Sl.: 4 ½. ¼} [Leliušiai]

Jozeph Lawryn Banionis[10]	¼; ¼; ½
Stephan Sztupis	½; 1/6; ¼
Jozeph Azowicz	1/3; 1/3; 1
Andrzey Leyszis	½; ? ; 1/2;
Woyciech Krzystopolaytis wyszedl	½; 1/3; -
Piotr Pieciulonis	1/3; 1/3; ½;
Piotr Węclawowicz	1/3; 1/3; -
Jan Puras	¼; ¼; ?
~~Aloxa~~ Alonis	1/3; 1/6; -
Jakub Drumsa	1/3; 1/3; -
Krzystoph Szemak[11]	1/3; 1/3; -
Jan Drumsa	½; 1/8; -
Matas Szukis	¼ ; ¼; -
Marcin Mikucionis	¼; 1/3; -
Andrzey Puras	½; 1/8; -
Marcin Bu**z**a	1/3; 1/3; -
Jurko Markala	1/3; 1/8; -

[9] Gali būti ir „zameryc”.
[10] Gali būti ir „Palionis”.
[11] Gali būti ir „Biniak”.

[8] Siolo Loszynce [Lašiniai]
Jurko Loszyniec przy Arędzie m..... ey ma pul wloki ½.
Staci ogulem gr. 50.
Stephan Mieko ½
Matyasz Szaluk wyszedl ½.

Powinnosc tych Dwuch wsi.
Z wloki opsiadley po zlotych Dwadziescia Szosc
Robota z wloki po trzy dni z czym kazą
Gwaltow 9 ? latom po trzy osoby z wloki.

Rozdanie wolow ..... w Miescie, Jako y na wlosci

W Miasteczku

U Kur...nala	Wol 1
U Biz...	Wol 1
U Rypinskiego	Wol 1
U Stanislawa .....ka	Wol 1
U ... nika	Wol 1
U Pawla Kowala	Wol 1
U Bizniowey	Wol 1
U Piotra Walonia	Wol 1.

W Narkunach

U Kuryly	Wol 1[12]
U Iwana Danieluka	Wolow 2 {Ieden zdoch}
U Stephana Danieluka	Wolow 2
U Harafima	Wol 1.

W Janiliszkach

U Draguna	Wol 1.

W Ginteykiszkach

U Troygia	Wol 1
U Thoma Kazulonisa	Wol 1.

[8v] W Wizginiszkach

U Nowika	Wol 1
U Barska	Wol 1.

W Anglinikach

U Jana Czapulonia	Wol 1.

W Wiekanach

U Ryznia	Wol 1.

{ten Wol Zaplacony Zll. 5, Jako ....}
Za ktore od kozdego co Rok przy Czynszu powinni placic po pul kopy.

[12] Skaičius taisytas, gali būti ir 2.

Spisanie Sianozięc wiele, ktory ..... Hłop y z ktorey Wsi ma
ze nie płaci
Ze wsi Narkun
Jan Markun za łąkę Slominę placi Solanek 4; 2; -; 3;
Druga na .... placil Solanek **6**.
Jerzy T..... Solanek 4; 2; 2; -;
Jendrzey Morkun mial placic Solanek ..... , a porzucil
Placi .... z Janiliszek 10
Sebastyan Ta.... Solanek 4; 2; 2; -;
Mikas S... Solanek [porzucil] 3; 2; 2; 4;
Ze Wsi Awineliow
Jan Baranowski Solanek 2; 2; -; 6
Kasper Baranowski Solanek 2; 4; 4; -
Jurko Roynis Solanek 2; 2; 2; -
Jakob Baranowski przez lat 2 placic ma Solanek 4; 2; 2; -
O Trzeci Rok wygon.

Ze wsi Polimszow
Bałtruk Wojtulonis y Szynkiem mial płacic Solanek 4 [...]
Porzucili
Szymko Sam ieden za drugę Solanek 2;2;2;
Walus Skistogrybis Solanek 2;2;2;
Baltruk Woytulonis Solanek 3;2;4;

[9] Ze wsi Ginteykiszek
Adamowicz Solanek 2; 2; 2;
Piotr Rybak placil Solanek ..., a ..... zil na sluzbę
Rozka Syn placi Solanką 1; 1; 1;
Pawel Gucziec Solanką 1; 2; 2;
Adam Ruzelonis Solanką 1; 2; 2;
Jakub Kisel Pul Solanki ½; -; 1;
Pawel Kisel Pul Solanki ½; -; 1;

Ze Wsi Janiliszek
A.... z ..... Solanek 6; 4; 6;
Jo....is Dziczianis placil solanek 4, porzucil
.....A ..... solanką 1
Jurko .....kuczionis z Bratem, Solanek 4; 2; 6;
Mikolay Koziemiaka Solanek 2; -; 2;
Marcin Szwiksztowicz z Bratem, Solanka 1; -; 1;
J..... .... pul wloki porzucili, iesli na Czynszu
n..... mą, maią placic Solanką 1; 1; -;

Z Anglinik cala wsia mieli placic Solanek 8, Kur 14
Za to placą .....10, Kur 12.
Lakie ..... za ..... calą wsią, Solanek 10; 10; -; 5
Kroszkiemcy calą wsią, Solanek 5; 5; -; 5;
W Wiekanach Balaszkiewicz Solanką 1; 2; 1
{N.B. odeszlo do Woygowa}
Ze wsi Dobint Koyris za Wizginską, Solanką 1 .....

Z Miasta

Kaziewicz	ma dawac	Solanką	1; 2; -;
Jakub Boniata		Solanek	2; -; 3;
Gryg Boniata		Solanek	2; -; 3;
Mikolay Ruczis		Solanek	2; -; ?
Stephan, Dzwornika Zięc,		Solanką	1; -; ?

[9v] Z Miasta

Jurgis Purnis	Solanek	2; 2; 2;
Piotr Sel	Solankę	1; -;
Adam Dalek (Dolik)	Solankę	1; 1;
Stephan Ryginski	Solanek	2; -;
Morduch Zyd		-; 2;
Jakub Markiewicz	Solankę	1; 2; 2;
Thomasz Dolik	Solanek	2; 2; 2;
Ki**z**	Solanek	2; 2; 2;
Lukian Stary	Solanek	2; -; -;
Jurgis Szostak	Solankę	1; 1; 1;
Piotr Rymas	Pol Solanki	½; -

Summa Czyni wszyskiego za Sianozęci Siano Solanek 109; 74; 56;

Ze Wsi Krolewskich Stacyi powinni wydac z dymu Kozdego po Kurze Jedney
Z Wloki po Gęsi Jedney y owsa powinne boczka.

Pszcioly Ma byc onych moze na wlosci, polową miodu na Dwor, ... a za potrze
bą ..... y uzytek, za ktorą księgę[13] polowę chlopską Dwor powinen be
placic chlopowi

Regestr Spisania Pszciol na Wlosci Ru 1691

W Hlebiszkach u Mlynarza	Ulow 15
W Kowalach u Pampy	Ulow 4
U Grygowego Syna	Ulow 4
W Dobintach u Koyria	Ulow 15
W Anglinikach u Jurka ciano	Ulow 4
U Walusa	Ulow 4

[13] Sulietas žodis, sunkiai įskaitomas.

U Sąsiada Jego Ulew 1
W Narkunach u Harasima Ulow 10
W Stankokiemu u Markuna Ulow 10
W Awinelach u Baranowskiego Ulow 4
U Sąsiada Jego Uliow 10

[10] Pzczoły na włosci
W Ginteykiszkach u Dzierzanie Ulow 8
U Azuna Ulow 15
Dwornych ....Sacrie Ulow 25

Sumariusz Intraty Kronskiey R[ok]u 1693

Z Miasteczka
Z Placow y .....ek czyne 29; 7 ½; -; -; -; -; 25; 36; 5;
Z Mlynarza Hlebiskego nalezy 25;
T... .... wieczystych z Wlok Czynszo
Wych i z sluzebnych ...
z morgami nalezy 169; 25; 45; 22; 45; 22; 97; 48; 7 ½;

Z osmiu Wsi Krolewskich, z wloki Czyn
szowych y sluzebnych y cessi w Kroszko
..... y ..... czyni 793; 27 ½; - ; - ; 26;
Z ..... com y moscanym .....
Czyni

Za ulow 22 po pul kopy Czyni zl. 27; 15;
Za ..... Sianozięc czyni -; -; 104; -; -; 66; 74; 61; -; -;
Za ..... Owsa nalezy Solanek -; -; 33; -; -; -; 26; 50; -; -;

Summa intraty wszytkiey 1246; ½; 169; 45; 48; 111; 140; 155; 34; 132;

[1- ?; 2- Giesi; 3- O... Solan(ki); 4- Zyto; 5-Owies Solan(ki); 6-Kapluny; 7-Gęsi; 8-Kury; 9-Grzyby ...; 10-Sa... kopy]

[10v] Ordynaria Urzędnicza
Gotowego groszu ... 20.
Zyta 10
Jęnczmienia 6
Owsa 10
Przenicy Jarey 1
Grochu 1
[.....][14]

[*Reversas skersai lapo*[15]]

[14] Toliau nublukę, neįskaitoma.
[15] 1693 / Inwentarz Kron i Woygowa / No 2. / NB. Legu... Ligi.../ No 26].

Ze wsi Wieczystych z Miastom przychodzi

Czynszu gołego grosza	gr. 203
Arędy Kronskiey	gr. 300
Op.	gr. 503

Z krolewskich wsi Czyszu nalezy gotowego	gr. 788
Z Leluszan y Łoszynan gotowego grosza czyni	gr. 206.

3 PRIEDAS

KRUONIO dvaro 1697 m. metinis natūrinių ir piniginių pajamų žiniaraštis

LVIA, f.1177, ap.1, b.348, (1697), 1 lapas

Žiniaraštis apie Kruonio dvaro pajamas (lentelė).

[1] {1.Kruonis, 1697 VIII 12 d.; L.1-v;}
Intrate wszythką Kronską, porachowawszy y z folwarkami, do niey Należącami, jako Czynsz y Krescentią Dworną na pieniędzy Uczyni, Jako opisano w Roku 1697 d(nia) 12 Augusta.

Naprzod Czynszu Roznego

Pieniedzmi Gotowego grozsza z aRędą y z mlynom,	zll 504
21 Boczka Zyta, B po zlotych 24, Uczyni	zll 504
21 B Owsa, B po zlotych 12, Uczyni	zll 252
21 Solanka chmielu, Solanka po zll 4, Uczyni	zll 84
42 Kapluny, Kaplun po groszy 15, Uczyni	zll 21
40 Gęsi, Gęs po groszy 20, Uczyni	zll 26/20
128 Kurow – kur po groszy 8, Uczyni	zll 32
21 woz Siana – woz po zll 4, Uczyni	zll 63
800 Jaiec - 10 Jayca po groszy 3, Uczyni	zll 8
80 Wiankow Grzyby, wianek po groszy 6,	zll 13
facit Uczyni	zll 1507, 20 gr(oszej).

Za sianozęci

32 Solanki owsa, Solanka po zll 6, Uczyni	zll 192
29 Gęsi, Gęs po groszy 20, Uczyni	zll 19/10
32 Kapluny, Kaplun po groszy 15, Uzyni	zll 16
43 Kurow, kur po groszy 15, Uzyni	zll 11/14
Pieniędzmi gotowego grosza, Uczyni	zll 76
facit Uczyni	zll 314.

Krescencia Dworna

141 Boczka zyta, B po zlotych 24, Uczyni		zll 3384
118 Boczek Owsa, B po zlotych 12, Uczyni		zll 1416
73 B Jenczmienia, - B po zll 18, Uczyni		zll 1314
7 B Jarki, – B po zll 24, Uczyni		zll 168
12 B Gryki, iz po zlotych 10, Uczyni		zll 144
8 B Przenicy, B po zll 26, Uczyni		zll 208
1,5 B Grochu, B po zll 30, Uczyni		zll 45
18 B Berla, B po zll 10, Uczyni		zll 118
	facit wszystkiego	zll 6797

300 Wozow Siana Dwornego, woz po zll 3 –		zll 900
Jarzyna Rozna, tak tez Rachuiąc miod		
Dworny y na Wlosci, Uczyni		zll 100
	Summa	zll 1000

Summa Summarum zll 9619, 14 (groszej).

Rachuiąc Obora y roznego Domowego Otwastwa
Uczy nitoby Więcey.

[1v] Wytrąciwszy s tey Sumy zll 9619, co na zasiaw Wyszlo, zostaie w rescie, iako nizey polozono.

70 B(oczek) zyta, B po zll 24, Uczyni zll	1680
56 B owsa, B po zll 12, Uczyni zll	672
18 B Jenczmienia, B po zll 18, Uczyni zll	324
3,5 B Jarki, B po zll 24, Uczyni zll	84
3 B Gryki, B po zll 10, Uczyni zll	30
2,5 B Przenicy, B po zll 26, Uczyni zll	64
1 B Grochu, B po zll 30, Uczyni zll	30
Facit zll	2864

Wytraciwszy co na zasiew wyszlo, zostaie w rescie złł. 6746.

[*Reversas skersai lapo*][16].

[16] „1697 Aug. 12 dnia Porachunek Intrat Kronskich N 30“.

Valdas Rakutis

Darsūniškio mūšis 1702 m.

Įvadas

1702 metų kovo mėnesį[1] lietuvių pajėgos, vadovaujamos Mykolo Servacijaus Višnioveckio, prie Darsūniškio sumušė pulkininko Aleksandro Humerhjelmo (Alexander Hummerhjelm) ekspediciją, judėjusią Nemunu aukštyn nuo Kauno. Šiam mūšiui aprašyti ir yra skirtas šis straipsnis.

Šiaurės karui Lietuvoje yra skirta daug darbų, parašytų Švedijoje ir Lenkijoje[2], šiek tiek apie tai yra rašę ir lietuviai, tačiau Lietuvos kariuomenės dalyvavimas karo veiksmuose yra labai prastai dokumentuotas, daugelis skaičių žinomi apytikriai, o apie dalinių organizaciją, ginkluotę, parengimą ir karo vadus žinome labai nedaug. Darbe buvo pasinaudota šio laikotarpio Lenkijos istoriografijos klasika, Kazimiero Jarochovskio[3], Erazmo Otwinowskio[4] ir E. Kotlubajaus[5] darbais, kurie daugeliui studijų tapo atraminiai. Priimti XX a. II pusės Lenkijos istoriografijos nuostatas, daugiausiai formuotas Jano Wimmerio, kuris mažokai dėmesio skyrė Lietuvos specifikai, reikia labai atsargiai[6]. Labai naudingi pasirodė naujausi Miroslavo Nagielskio[7] ir Andrzejaus Rachubos[8] darbai. Lietuvių istorijos specialistai Šiaurės karu susidomėjo Oskaro Urbono dėka. Išeivijoje einančiame „Karyje“ jis paskelbė keletą straipsnių ciklų[9]. Broniaus Dundulio darbas tėra tam tikra apžvalga, nedaug padedanti konkretaus tyrimo atveju, tačiau suteikianti jam reikalingą kontekstą. Nedidelė Rimanto Jaso žinutė[10] pateikia keletą detalių, tačiau nenurodžius šaltinio gali būti mažai naudinga. Kadangi vis dar neturime kito tyrinėtojo, kuris galėtų skaityti šaltinius švedų kalba, O. Urbono informacija unikali, ją galima naudoti kaip antrinį šaltinį, neturint patikimesnių.

Šaltinių bazę daugiausiai sudaro švedų kariuomenės raportai bei mūšio dalyvių atsiminimai, pasiekę mus per vėlesnes publikacijas ir apibendrinančius veikalus. Deja, autoriui švedų kalba buvo sunkiai suprantama, todėl teko remtis tik verstais į anglų kalbą tekstais. Daugiausiai naudos davė švedų Ostgotų (Östgöta) kavalerijos pulko istorijoje paminėti mūšio dalyvių atsiminimai[11]. Tikėtina, kad artimoje

ateityje pavyks praplėsti švedų kariuomenės dokumentų bazę ir patikslinti kai kurias mūšio detales. Lietuvių kariuomenės dokumentai, kuriuos dažniausiai kaupė etmono kanceliarija, yra išblaškyti po įvairius privačius fondus, saugomus atskirose saugyklose ir archyvuose, todėl lieka tikėtis, kad bus rasti ateityje.

Parengiamoji dalis

1. Politinė padėtis Lietuvoje mūšio išvakarėse

Lenkijos ir Lietuvos valstybė mūsų aptariamu laikotarpiu išgyveno didžiausią karybos požiūriu nuosmukį. Dėl visų bajoriškosios demokratijos bėdų: *liberum veto*, pavietų separatizmo, valdovo rinkimų (elekcijos) mūsų valstybėje negalėjo atsirasti absoliutaus valdovo, kuris, kaip Rusijos valdovas Petras I, Prūsijos valdovai ir kiti, būtų galėjęs sukaupti visas turimas valstybės jėgas užsienio ir vidaus problemoms spręsti. Tik labai didelės nelaimės: 1654–1667 m. karas su Rusija ir 1655–1660 karas su Švedija leido paskelbti didelius mokesčius, bet jie buvo paskelbti tada, kai jau dalis valstybės teritorijos buvo prarasta. Netrukus beveik visa Abiejų Tautų Respublikos teritorija buvo užimta priešų. Po tokio tvano, atrodytų, žmonės turėtų atsipeikėti ir imtis reformų. Bet taip neatsitiko. Buvo padaryta išvada, kad per mažai respublikoniškų reformų, džiaugsmingai priimtos A. M. Fredro idėjos[12]. Buvo manoma, kad vis dėlto pavyko apsiginti, nesuvokiant, kad taip atsitiko dėl švedų bandymo užimti Daniją ir Nyderlandų pagalbos Danijai, o ne dėl pačios Respublikos pergalių. Kitaip sakant, tuo metu, kai Europoje, taip pat ir Rytų Europoje, vyko kariuomenių pertvarkymas, Respublikos ginkluotosios pajėgos, sugebėjusios atremti Turkijos pavojų 1666–1699 metais, Šiaurės karo išvakarėse buvo tokios pačios bejėgės, kaip ir 1648–1654 m.

Respublikos valdovas Augustas II buvo pagrindinis karo organizatorius, 1698 m. kovo 24 d. pasirašęs gynybinę sutartį su Danija. Augustui pavyko rasti bendrą kalbą su Livonijos bajorija, nepatenkinta švedų vykdoma žemių nacionalizacijos politika ir 1699 m. rugpjūčio 24 d. pasirašyti slaptą susitarimą. Su šiais planais buvo supažindinta ir Rusija, ir taip 1699 m. lapkričio 12 d. atsirado galinga gynybinė-puolamąja sutartimi sutvirtinta koalicija, nukreipta prieš Karolio XII Švediją.

Bene svarbiausios vis dėlto buvo tam tikros politinės idėjos, turėjusios įtakos kitoms Abiejų Tautų Respublikos vystymosi sritims. Susiformavo tam tikra bajoriškosios demokratijos teorija, pagal kurią daugiau dėmesio skiriama ne valstybės reikalams, o bajoriškiesiems tautos idealams, laisvei aukštinti. Tai buvo specifinė ir originali valstybė su niekur kitur nesutinkamu elgsenos būdu ir fikcijomis. Atitolimas nuo Europos, kontaktai su progreso nesiekiančia valstybe Turkija dar labiau sutvirtino bajorijos pasitikėjimą savimi, savo principais. Visuomenė izoliavosi ir nustojo

tobulėti. Neatsitiktinai kiekvienas susidūrimas su kitomis, ypač Centrinės ir Šiaurės Europos jėgomis, kėlė baimę bajorijai ir ji bet kokia kaina siekė išvengti karo. Tačiau noras karo išvengti ne visada nuo jo išgelbsti, o jam prasidėjus daug svarbesnis būna pasirengimas jam nei taikingi norai. Politinis naivumas, kurio netrūko to meto visuomenei, tik leido užmerkti akis prieš kylančius pavojus ir juos ignoruoti. XVII a. pabaigoje tradicinė Respublikos kariuomenė išgyveno gilią krizę. Jau amžiaus pradžioje, padidėjus šaunamųjų ginklų reikšmei, husarai, ginkluoti šaltaisiais ginklais ir buvę pagrindinė jėga ankstesniuose karuose, prarado savo privalumus ir supanašėjo su kitomis kavalerijos rūšimis, naudojančiomis duriamuosius ilgus ginklus – palašus ir bandoletus. Krito ir karių parengimo lygis, nes nustota treniruotis ir kautis basliais, atsisakyta turnyrų, pasikeitė vertybės ir tradicijos, suklestėjo egoizmas ir savo naudos ieškojimas visuose reikaluose. Šie pokyčiai, susiję su visos visuomenės degradacija prieš Šiaurės karą, neigiamai paveikė karių dvasią. Kita vertus, riterių tipo kavalerijos laikai jau buvo seniai praėję, atsirado kitų kavalerijos rūšių, ginkluotų trumpavamzdžiais šautuvais – karabinais ir kardais arba pistoletais. Reformos nebuvo įvykdytos XVII a. I pusėje, jos tebebuvo reikalingos ir XVII a. pabaigoje[13].

Šiaurės karas prasidėjo dėl valstybių, XVII a. nukariautų švedų ir dėl to praradusių įtaką, noro atgauti valdytas Baltijos jūros regiono žemes. Švedų įsigalėjimas Baltijos jūros rajone prasidėjo dar Livonijos karo metu, kai jie užėmė šiaurinę Estiją su Talino miestu. Rusijos „smūtos“ (sumaišties) laikais švedams pavyko užvaldyti Ingriją, tačiau labiausiai Švedija išsiplėtė Gustavo II Adolfo laikais, kai sėkmingai kariaudama užvaldė pirmiau Livoniją iki Kuršo ir Latgalos, vėliau, sukūrusi Šiaurės Vokietijoje bazę vadinamoje Švedų Pomeranijoje arba Pamaryje, užvaldė praktiškai visas Baltijos jūros pakrantes ir pavertė jūrą savo vidaus ežeru.

Tokia padėtis buvo labai grėsminga visoms Švedijos kaimynėms ir pasaulinės prekybos gigantams. Rusija buvo atkirsta nuo Baltijos jūros ir tai atsiliepė ne tik jos ekonomikai, susijusiai su žaliavų eksportu į Europą ir kai kurių prekių importu, bet ir bendram valstybės išsivystymui, kuris, mažai veikiamas palyginti greitai besivystančios Europos, artėjo prie „miegančių“ Azijos regiono valstybių. Tokia dinamika buvo nepriimtina dideles pretenzijas turinčiai Romanovų dinastijai ir ji visokiais būdais siekė pramušti „langą į Europą“. Siekis „europėti“ buvo būdingas tiek Michailui Romanovui, tiek jo sūnui Aleksejui Michailovičiui, tačiau didžiausią pagreitį įgavo anūko Petro Aleksejevičiaus arba Petro I laikais. Rusijai reikėjo išstumti Švediją bent jau iš Ingrijos, o pageidautina – ir iš Livonijos, kad būtų sudarytos sąlygos prekiauti ir bendradarbiauti su Europa. Šis bendravimas buvo suvokiamas kaip tam tikrų technologijų plačiąja prasme adaptavimas ar tiesiog perkėlimas į Rusijos gyvenimą. Sustiprinusi Baltijos jūros, o galbūt ir Juodosios jūros pakrantes, Rusija su savo resursais ir begaline rytų siena galėjo pretenduoti į Didžiosios valstybės pozicijas toje pačioje Europoje.

Danijos valstybė XVII a. išgyveno sunkius laikus. Įsigalėjusi Švedija ne tik atėmė iš Danijos dominuojančią padėtį Baltijos jūroje, bet ir grasino tiesiogiai jos valdoms Skonėje, Holšteine bei pačiai valstybės egzistencijai. Ne vieną kartą švedai buvo apgulę pačią Kopenhagą ir blokavę ar sunaikinę Danijos laivyną. Labai dažnai Danija atsitiesdavo tik didžiųjų valstybių, ypač Nyderlandų intervencijos dėka.

Jūrinės valstybės, kaip vadino amžininkai Didžiąją Britaniją ir Jungtines Provincijas (Nyderlandus), siekė palaikyti Baltijos jūroje tam tikrą pusiausvyrą, kad nei viena valstybė neturėtų čia monopolio, o jų pačių laivai galėtų nekliudomi plaukti į Baltijos jūros uostus ir čia prekiauti. Taip pat šios valstybės konkuravo tarpusavyje ir dažnai jų tarpusavio sutarimu būdavo išsprendžiami didžiausi regiono konfliktai.

Abiejų Tautų Respublika taip pat turėjo sąskaitų Švedijai, ypač Livonijos regione. LDK šiauriniai ir rytiniai regionai buvo susiję su Dauguvos vandens keliu, didžioji prekybos dalis ėjo per Rygą, todėl šio miesto kontroliavimas buvo svarbus bendrajam krašto išsivystymui. Tačiau šioje valstybėje viešpatavo ne valdovas, kuriam rūpėjo valstybės ar bent jau jo paties gerovė, bet magnatų valdomas bajorų seimas ir net lokaliniai seimeliai, kurie XVII a. vis labiau lėmė valstybės politiką ir realiai paralyžiavo bet kokią iniciatyvą užsienio politikos srityje, kuri tiesiogiai nesikirto su lokaliniais valdančiųjų interesais. Tokia santvarka lėmė abejingą ir indiferentišką Respublikos poziciją kovos dėl Baltijos jūros atžvilgiu. Galima teigti, kad visa Respublikos užsienio politika buvo orientuota į bet kokių pokyčių vengimą ir taikos bet kokia kaina išsaugojimą.

Valdovo pozicija nuo bendrųjų tendencijų aiškiai skyrėsi, bet jis nedaug ką galėjo padaryti. Jo bandymai įtraukti Respubliką į eventualiai sėkmingą karą prieš Švediją nedavė vaisių, tačiau Respublika prieš savo luomų valią vis tiek buvo įtraukta į karą, kuriam nebuvo pasiruošusi nei politiškai, nei kariniu atžvilgiu.

Padėtį Lietuvoje daugiausiai lėmė bajorijos vidaus konfliktas, kilęs tarp Sapiegų giminės ir daugumos kitų Lietuvos bajorų, siekusių panaikinti Sapiegų galybę. Sapiegų giminė kaip didikai iškilo XVI–XVII a. sandūroje, ištikimai tarnaudami Radviloms, o vėliau valdovams. Jos galybės kūrėju buvo laikomas Leonas Sapiega, ėjęs aukščiausias pareigas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, tačiau savo galybės viršūnę Sapiegos pasiekė Jono Sobieskio laikais. Šis valdovas, sunkiai radęs bendrą kalbą su Pacų gimine, dirbtinai iškėlė Sapiegas, atiduodamas jiems net du svarbiausius valstybės valdymo svertus – kariuomenės ir iždo valdymą. Jonas Kazimieras Sapiega tapo didžiuoju etmonu, o Benediktas Sapiega – iždininku. Turėdami tokią jėgos koncentraciją vienose rankose didikai pradėjo piktnaudžiauti, pažeidinėdami senus įstatymus ir papročius. Pirmiausiai konfliktas kilo tarp etmono ir Vilniaus vyskupo Konstantino Kazimiero Bžostovskio, pirmajam pareikalavus mokėti mokesčius kariuomenei išlaikyti. Vyskupas ėmėsi priešiškų veiksmų, buvo imtasi net ekskomunikos. Taip pat buvo kovojama dėl teisės skirti žiemos stovyklų vietą ir kitų etmono teisių ir galių. Žiemos stovyklos buvo didelė našta vietos žemės

savininkams, nes kariuomenė, dažnai negaudavusi laiku atlyginimų, nepasižymėjo drausme. Nors Lietuvos samdomos kariuomenės dydį ir organizaciją (vadinamąjį komputą) nustatė seimo konstitucijos, Sapiegos savo nuožiūra kariuomenę didino arba mažino, vietoj bajorų į kariuomenę priimdavo totorius arba valachus, kurie visur, kur tik pasirodydavo, plėšė ir žudė. Totoriai buvo „druska Lietuvos bajorų akyse“, kiekviena jų padaryta skriauda buvo vertinama dvigubai. Taip pat siaubingų padarinių turėjo kariuomenės dislokavimas privačiose ir bažnytinėse žemėse. 1693 metais Vilniaus vyskupas atskyrė LDK didįjį etmoną nuo bažnyčios, ir tik po kelerių metų buvo grąžinta priesaika, budelio ranka Vilniaus aikštėje sunaikinus ekskomunikos aktą, buvo grąžinta priesaika. Sapiegos valdomos kariuomenės peržygiavimas per kraštą buvo baisesnis už totorių antplūdį. Buvo leidžiama kiekvienam draugui turėti kelis ar net keliolika tarnų, kurie jam mokėjo, o iš kur jie ėmė pinigus, visiems buvo aišku[14]. Kareiviai persekiojo į seimelius besirenkančius bajorus, užpuldinėjo grįžtančius, naikino kaimus. Gyventojai bėgo į Prūsiją ir Livoniją, ypač kentėjo Žemaitija. Didžioji visuomenės dalis buvo pasiilgusi taikos, bet Sapiegos skatino silpnesnius ir blogesnius tęsti prievartos politiką: 1798 m. kovo 3 d. tarp kariuomenės ir bajorijos buvo sudaryta sutartis Skuode, kurioje buvo pažadėta pripažinti karalių koekvaciją ir nereikalauti didesnio, kaip 4 ketvirčiai atlyginimo. Tačiau Sapiegos nutraukė sutartį, nužudė amnestuotuosius, apkaltinę juos nepaklusnumo kariuomenėje skatinimu, pareikalavo toliau reikalauti 48 ketvirčių ne tik samdomajai (komputo) kariuomenei, bet ir visiems neetatiniams daliniams[15]. Po Jono Sobieskio mirties prie šio konflikto prisidėjo Oginskių šeima, kurios interesai susidūrė su Sapiegų interesais skiriant kaptūrinio teismo, veikusio bekaralmečio metu, maršalą Jurgį Sapiegą. Vyskupas Bžostovskis pasinaudojo Oginskių nepasitenkinimu ir juos gerokai pakurstė. Žemaitijos vėliavininkas Stanislovas Oginskis pradėjo formuoti antisapieginę konfederaciją Skirsnemunėje. Ši konfederacija taip pat kovojo ir dėl sosto, nes rėmė Jono Sobieskio sūnaus Mykolo teises į Respublikos valdovo postą. Laiku sužinoję apie artėjančią Jurgio Sapiegos vadovaujamą kariuomenę, bajorai pasitraukė link Lietuvos Bresto ir čia įsitvirtino. Pritrūkę maisto, bajorai kapituliavo, išsireikalavę mėnesio algų, tačiau netesint pažadų kovą atnaujino su nauja jėga, dabar įtraukdami nemažą dalį samdomosios Lietuvos kariuomenės (*wojsko komputowe*). Oginskiui pavyko užkariauti valdovo palankumą ir surinkti 20 000 karių kariuomenę, kuri pradėjo puldinėti Sapiegų valdas[16]. Karalius į Sapiegų skundus žiūrėjo pro pirštus, nes šie anksčiau rėmė Prancūzijos kandidatą Conde. Tai leido susidariusiam konfliktui toliau vystytis, jungtis naujiems veikėjams, o vėlesni bandymai rasti būdą susitaikyti buvo pasmerkti žlugti, nes per daug jau nuostolių ir blogio šalys viena kitai padarė, o šis konfliktas tapo didžiausias visoje Lietuvos istorijoje. 1702 metų kampanijos metu, Sapiegos dalinius pasiuntus į Lietuvos karo teatrą, prasidėjo tikras pilietinis karas[17].

1702 metais visiškai įsisiūbavo Ispanijos įpėdinystės karas, kuriame reichstago sprendimu dalyvavo visa Vokietijos imperija, taigi ir Saksonija, ir nors Saksonija tik formaliai pakluso reichstago sprendimui, gerokai pasunkėjo karių verbavimo procesas Vokietijos valstybėse. Švedija taip pat sugebėjo išvengti dalyvavimo kare, tačiau imperatorius, suinteresuotas sumobilizuoti visas savojo pasaulio jėgas, darė didelį spaudimą, kad rytų karas baigtųsi, tačiau tiek jų, tiek taika suinteresuotų didikų bandymai karą baigti nedavė jokių vaisių. Tam įtakos turėjo ne tik silpna tarpininkų pozicija, kurie, be savų interesų, negalėjo nieko pasiūlyti, tiek per daug stipriai į tai įsipainiojosios valstybės, ypač Karolio XII Švedija, siekusi paprasčiausio keršto ir Augusto II nuvertimo nuo sosto. Švedai jautėsi neturintys savęs verto priešininko ir buvo suinteresuoti, kad karas vyktų toliau. Daug vilčių turėjo ir Augustas II, jautęs savosios ir ypač Rusijos kariuomenės galias, tačiau jų panaudojimas tiesiogiai priklausė nuo sąjungininkų tarpusavio santykių.

Padėtis, užfiksuota 1701 metų Biržų sutartyje, jau nebeatitiko realios situacijos. Augusto II padėtis gerokai pablogėjo, iš puolančiojo jis tapo besiginančiu valdovu, o patirti pralaimėjimai tiek diplomatijos, tiek mūšio laukuose vertė jį ieškoti esminės pagalbos.

Antisapiegininkų, arba Valkininkų konfederatų, karinėms pajėgoms priklausė įvairių giminių atstovai. Pradžioje tai buvo vienintelis vyskupas K. Bžostovskis, bet po karaliaus mirties pagrindiniai oponentai tapo Žemaitijos vėliavininkas Zaranka, Vitebsko vaivada Krišpinas, Liudvikas Pociejus ir Lietuvos vyriausiasis vėliavininkas G. A. Oginskis[18]. 1697 metais nesantaiką pakurstė Vilniaus kaštelionas Kocielis, o jo pagalbininkai buvo L. Pociejus ir Bresto raštininkas Sadovskis[19]. 1700 m., po balandžio 25 dienos incidento Vilniuje, į Sapiegų priešininkų gretas įsijungė Mykolas Servacijus ir Jonušas Višnioveckiai. Be jau minėtųjų Oginskių, Višnioveckių, didelį politinį svorį turėjo ir Nesvyžiaus Radvilos, vadovaujami Karolio Stanislovo Radvilos. Jis turėjo savų sąskaitų su Sapiegomis. Abiejų giminių interesai susikryžiavo dėl Noiburgo valdų paveldėjimo[20]: Sapiegos stengėsi jas užsitikrinti per derybas su Vokietijos valdovais, o Radvilos stengėsi jas prisijungti remdamiesi bendra kilme ir valdovo malone. 1695 metais prasidėjo tiesioginiai karo veiksmai tarp Kazimiero Sapiegos vadovaujamų valstybinių vėliavų ir privačios Radvilų milicijos. Buvo bandoma užimti Kopylio miestelį. Nepaisant to, Radvilos vis dėlto siekė laikytis neutralios pozicijos Sapiegų konflikte su Bžostovskiu. Tik 1700 metais, kai konfliktas su Sapiegomis ypač paaštrėjo, kunigaikštis prisidėjo prie konfederatų ir atsiuntė privačius karinius dalinius. 1701 metais sausio 4 dieną Naugarduko bajorų suvažiavimas numatė mokesčius 2 metams ir nutarė vaivadijos pinigais išlaikyti dvi šarvuočių vėliavas, formaliai vadovaujamas Radvilų. Netoli Slonimo, Ružanuose, duota iškilminga priesaika konfederacijai. Balandžio 30 dieną įvyko kunigaikščio M. S. Višnioveckio vadovaujamas generalinis luomų suvažiavimas Vilniuje, kuriame

buvo pasisakoma ne tik prieš Sapiegas, bet ir prieš Saksonijos kariuomenę ir prieš galimą karą su Švedija[21].

Karolis XII dar 1701 metų rugsėjo mėnesį paskelbė, kad jis ima globon visas Sapiegų valdas ir pasikėsinimą į jas laikysiąs priešiškais veiksmais prieš pačius švedus. Toks pareiškimas ir realūs veiksmai Žemaitijoje glaudžiais saitais susiejo Sapiegas su švedais, o visa Žemaitija ir vidurio Lietuva tapo švedų kontroliuojama teritorija. Oginskio ir Višnioveckio pajėgos buvo nustumtos į rytinį Lietuvos-Kuršo pasienį, aplinkui Biržus, kur miškingos vietovės, nemenka tvirtovė ir rusų parama sudarė bajorijai geras sąlygas priešintis. Nusistovėjo tam tikra pusiausvyra, nes abi kariaujančios pusės turėjo tvirtovėmis sustiprintas bazes, iš kurių buvo organizuojami išpuoliai į viena kitos teritoriją, siekiant apsirūpinti maistu ir pašaru, priešų dvarams padaryti kuo didžiausią nuostolį, o esant palankioms sąlygoms – užimti įtvirtintus priešo gynybinius taškus.

Lietuvių bendradarbiavimas su rusais prasidėjo dar 1701 m., kai buvo pasirašyta Biržų sutartis ir sėkmingai vystėsi toliau, Augustui II pasitraukus į Lenkiją. Lietuvių kariuomenės pozicijas nulėmė jos karinis pajėgumas, todėl pergalės buvo labai svarbus siektinas rezultatas.

1702 metų seime Sapiegos su jų priešininkais buvo sutaikyti (1702 metų sausio 17 dienos sutartis), tačiau tikro susitaikymo nebuvo: Sapiegos perėjo į švedų pusę, o Karolis XII ėmėsi ginti jų interesus. Tai paskatino Valkininkų partiją laikyti švedus savo priešais ir aktyviai puldinėti nedideles jų grupeles.

Pirmieji susidūrimai prasidėjo 1701 m. rudenį Lietuvos teritorijoje pasirodžius trims švedų rinktinėms, formaliai gynusioms Sapiegų dvarus ir teises į LDK etmono buožę. Iš tikrųjų Karolis XII tiesiog keršijo Grigui Antanui Oginskiui, Žemaitijos seniūnui, kuris jau anksčiau puldinėjo nedidelius švedų padalinius Kurše ir Šiaurės Žemaitijoje. Kaip galima spręsti iš įvykių logikos, švedų kariuomenė pasirengė žygiui į pietus, užimdama Sapiegoms lojalią Žemaitiją: 1702 m. sausio 17 d. švedai atžygiavo į Raseinius. Karolis XII dėl gamtos sąlygų[22] buvo priverstas kelias savaites praleisti Bilevičiuose[23]. Gamtos sąlygoms pagerėjus Mykolas Servacijus Višnioveckis, kuriam vasario pabaigoje grįžus į Lietuvą iš 1702 m. sausio mėnesį vykusio seimo G. A. Oginskis perdavė vyriausiąją vadovybę, laikėsi Gardine, kur kaupė jėgas kontrsmūgiui. Sužinojęs apie stambesnių Mykolo Servacijaus Višnioveckio pajėgų pasirengimą pulti Kauną, Karolis XII atsivedė papildomas pajėgas iš Kuršo.

Tuo metu vyko kovos ir Šiaurės Lietuvos apylinkėse. Svarbiausias karinis objektas čia buvo Biržų tvirtovė. Tai suprasdami švedai jau 1702 m. vasario 16 d. su 2 batalionais pėstininkų, 2 eskadronais raitelių ir artilerija bandė netikėtu šturmu užimti Biržus, tačiau įgula buvo budri ir švedams teko pasitenkinti maisto rekvizicijomis. Po savaitės pakartotas puolimas taip pat nedavė vaisių[24].

Prie Jiezno (tarp Jiezno ir Punios) dvylikos vėliavų M. S. Višnioveckio pajėgos buvo sumuštos pulkininko Aleksandro Humerhjelmo[25] priešakinės sargybos (vasario 26?)[26], paimtos 4 patrankos[27], dar šešios liko mūšio lauke, tačiau švedai neturėjo arklių joms partraukti ir turėjo palikti, tikėdamiesi sugrįžti. Rotmistras Bertoldas (Bertilas?) Roksmanas (Roxmann) ir 40 raitelių gavo įsakymą surasti G. A. Oginskį, tačiau padalinys prie Punios[28] netikėtai susitiko su lietuviais, kovojo kardais, apie 20 švedų karių krito ar buvo sužeisti. Pasiekti rezultatai buvo ne tokie, kokių tikėjosi Karolis XII, todėl puolamieji veiksmai buvo tęsiami[29].

2. Karo veiksmų teatras

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija karo tarp Švedijos, Saksonijos ir Rusijos metu atliko tarpinės žemės funkcijas ir visų kariaujančių šalių buvo naudojama kaip karo laukas, vieta, kur buvo galima nebrangiai apsirūpinti atsargomis, pailsėti, pasirengti puolimui ar stabdomaisiais veiksmais laimėti laiko savosios teritorijos gynybai.

Teritorijoje buvo maža tvirtovių, jos buvo pastatytos tik Kurše ir jo pasienyje, Nesvyžiaus Radvilų valdose ar tolimoje Ukrainoje, o pagrindiniai strateginiai centriniai LDK miestai buvo daugiausiai apsupti viduramžių įtvirtinimais ar modernesniais, bet apleistais pylimais, dažniausiai net neginamais jokios kariuomenės. LDK teritorija tuo tarpu turėjo daug strategiškai svarbių sausumos ir vandens kelių. Svarbiausi sausumos keliai buvo kelias iš Rygos per Pasvalį, Kėdainius, Kauną, Merkinę, Gardiną link Varšuvos (pagrindinė Švedijos kariuomenės arterija puolant Augustą II, jo valdomą Lenkiją ir Saksoniją) ir Polocko–Vilniaus–Gardino kelias, buvęs pagrindinis Rusijos ir Augusto II susisiekimo saitas.

Politiškai svarbūs miestai buvo Kaunas, Vilnius, Gardinas, sutapę su pagrindinėmis puolimo ar gynybos ašimis. Kaip kariniai objektai svarbiausi buvo Bauskė, Biržai, Nesvyžius ir Sluckas.

Transporto požiūriu svarbiausios arterijos buvo upės, vienos iš jų Nemuno tėkmė tiesiogiai sutapo su Karolio XII puolimo ašimi, o prie Nemuno esantys Kauno, Gardino miestai buvo pačios svarbiausios perkėlos, leidusios be didelių problemų kontroliuoti aprūpinimo ir atsitraukimo kelius, jungiančius Švediją, Livoniją ir veikiančią Švedijos kariuomenę.

Pats Darsūniškis buvo nedidelis, bet svarbus miestelis dešiniąjame Nemuno krante, ties kuriuo buvo galima persikelti per upę, naudojant valtis ar plaustus. Jau kryžiuočių karų metu šioje vietoje buvo keliamasi per Nemuną, puolant Trakų–Vilniaus kryptimi, todėl miestelyje prie upės buvo medinė pilis, saugojusi šią perkėlą. Šios ar kitos toje pačioje vietoje buvusios pilies liekanos dar buvo matomos 1702 metais ir galėjo būti panaudotos kaip atramos punktas. Kiek tolėliau

nuo upės, į rytus nuo miestelio, buvo miškas, galėjęs paslėpti nemažas pajėgas, tuo tarpu pačios panemunės buvo atviros, tiko lauko mūšiams ir kariuomenės judėjimui, tačiau panemune judanti kariuomenė buvo matoma iš toli. Šiuo metu Nemunas yra pakilęs dėl pastatytos užtvankos, piliavietės nesimato, buvusią vietą dengia supiltas nuo potvynių saugantis pylimas. Darsūniškį sudarė viena pagrindinė gatvė, ėjusi lygiagrečiai su Nemuno vaga iš pietų į šiaurę, miestelio viduryje buvo nemažas mūrinis bažnyčios pastatas, prie upės vedė keli skersgatviai.

3. Pajėgų balansas

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės silpnumą lėmė įvairūs veiksniai. Demografinė situacija buvo patenkinama, Lenkijoje ir Lietuvoje gyveno 4,5–7 milijonai gyventojų[30], jos kariuomenė, dydžiu panaši į Ispanijos ir Prūsijos kariuomenes, paprastai siekė 18 000 Lenkijoje ir 6 000 Lietuvoje, taigi iš viso apie 24 tūkstančiai karių sudarė reguliarią kariuomenę, tinkamą lauko kautynėms. Buvo papildomas neapibrėžtas kiekis nereguliarios kariuomenės. Tuo tarpu pagal skiriamų pinigų kariuomenei išlaikyti kiekį – 10–11 milijonų auksinų per metus, Abiejų Tautų Respublika buvo tarp pačių mažiausių ir silpniausių valstybių[31]. Norint atlikti veiksmingą kariuomenės reformą, visų pirma reikėjo pertvarkyti pačios valstybės valdymą ir mokesčių surinkimo sistemą. Nuo pat 1667 metų kariuomenei lėšos buvo skiriamos ne per centrinį iždą, bet per pavietus ir vaivadijas. Tokia sistema kėlė daug problemų taikos metais, o karo metais kareiviai negaudavo reguliarios algos, todėl tiesiog buvo priversti gyventi iš plėšimų ir konfiskacijų, o tai gilino prarają tarp karinių pajėgų ir visuomenės. Etmonai ir regimentoriai nesijautė labai saugiai tarp savo kareivių, discipliną lėmė tik vadų asmeninės savybės, o apie civilių teises sunku buvo ir kalbėti[32].

Respublikos kariuomenė nuo XVI a. vidurio buvo sudaryta iš dviejų dalių: iš reguliariosios arba komputo kariuomenės ir nereguliariosios arba visuotinio bajorų šaukimo. Komputo kariuomenė buvo nedidelė, pripratusi kovoti su gausiomis Turkijos pajėgomis, dažnai laiku negaudavusi atlyginimų, bet sugebėdavusi pasiekti neblogų rezultatų. Jai trūko disciplinos, parengimo, buvo suformuota be jokios sistemos, nes ja negalėjo pasirūpinti valstybė, kurios veiklą kas dveji metai reguliavo seimas, vykęs beveik be jokių taisyklių, o ir jo priimtus nutarimus galėjo ignoruoti tiek pavietai, tiek didikai. Tiek Lenkijos, tiek Lietuvos kariuomenės neblogai pasižymėjo mūšiuose, tačiau ne kovų metu daug kas buvo daroma ne taip kaip reikėjo, o būdinga narsa dažnai nesugebėjo atsverti sistemos trūkumų. Komputo kariuomenė buvo skirstoma į Tautinį ir Svetimšalių autoramentą, bet tai buvo daugiau istorijos nei kasdienybės reikalas, gal tik kai kuriomis savybėmis svetimšalių autoramentas buvo geriau parengtas. Respublikos kariuomenėje tarnavo palyginti mažai svetimšalių, išskyrus tradiciškai tarnaujančius livoniečius, Kuršo ir Prūsijos vokiečius[33]. Ne-

reguliariosios pajėgos pasižymėjo gausumu, bet tas gausumas buvo labai nepastovus dalykas, priklausė nuo vadų autoriteto, interesų atitikimo ir kitų sudėtingų dalykų. Silpnoji šių formuočių pusė buvo ta, kad kariams nebuvo mokamos algos, dėl to jie plėšikaudavo. Komandinio mokymo nebuvimas neleido šioms formuotėms sėkmingai dalyvauti reguliariuose mūšiuose. Nemažą karinių pajėgų dalį sudarė 1701–1702 m. privačiais pinigais suformuoti daliniai, kurių dalis vėliau prisidėjo prie Oginskio ir Višnioveckio dalinių.

1700 metais Augustas II paskelbė visuotinį bajorų šaukimą, siekdamas turėti kavalerijos Rygos apgulčiai. Šiuo kvietimu pasinaudojo abi priešiškos grupuotės. Tarp gerai apsiginklavusių ir gausių grupuočių kilo mūšis ties Lieponių kaimu, dažniau žinomas kaip mūšis ties Valkininkais. Jo metu visuotinio šaukimo kariai pasiekė pergalę prieš Sapiegų dalinius, ir tai turėjo įtakos tolesniam Lietuvos kariuomenės silpnėjimui.

Valkininkų konfederacija savo laudoje[34] buvo nutarusi formuoti kariuomenę, kurią sudarytų:

400 husarų,
2700 petihorų,
1770 lengvosios kavalerijos karių,
900 arkebuzierių,
1300 dragūnų,
2000 pėstininkų,
300 vengrų,
Iš viso 9370 vienetų.

1700 metais Oginskio ir Višnioveckių kariuomenė, kurią galime vadinti Valkininkų konfederacijos kariuomene, turėjo iki 30 000 karių[35]. Nors šiais skaičiais, žinant realius Lietuvos mobilizacinius resursus tikėti nelabai galima (sunku buvo surinkti ir 20 000 karių), tačiau aišku, kad tai buvo ne reguliari kariuomenė, o surinkti ginkluoti bajorai. A. Urbonas mini, kad dalį reguliarią Lietuvos kariuomenę sudariusių dalinių teko dar 1701 metais atiduoti valdovo Augusto II žiniai. Perduotus dalinius sudarė 2 dragūnų pulkai, iš viso 9 eskadronai, ir 1100 karių, 1 kavalerijos 6 eskadronų ir 900 karių pulkas ir vienas 2 batalionų 1250 pėstininkų regimentas. Šios pajėgos sudarė korpusą, kuris vėliau dalyvavo Augusto II kariuomenės veiksmuose ir Lietuvon ilgą laiką negrįžo[36]. Pagal 1702 m. vasaros duomenis, mūšiuose dalyvavo dviejų batalionų pėstininkų pulkas, iš viso 1250 vyrų, 6 eskadronai, kavalerijos pulkas, iš viso 900 raitelių ir du 9 eskadronų dragūnų pulkai, iš viso 1100 raitelių[37], taigi svetimšalių autoramento daliniai. Tautinio autoramento kavalerijos vėliavas sudarė tik apie 50–60 karių ir taktiniu požiūriu jie nesudarė rimtos jėgos, galinčios kovoti su to paties rango švedų daliniais[38]. Kaip spėjama, būtent Šiaurės karo metu buvo laisvų vietų kariuomenėje, bet algas imdavo karininkai ar jų draugai, taigi realūs skaičiai žymiai (žiemos stovyklose apie 50 proc.) skyrėsi nuo kompute numatytųjų[39].

Nereguliarių vėliavų sudėtis tiksliau nėra žinoma. Didesnės, dažniausiai besikeičiančios sudėties formuotės buvo sudaromos tik karo metu. Joms vadovavo etmonai ar paskirti regimentoriai. Nereguliariosios kariuomenės komplektavimo būdas buvo aprašytas sudarant sutartį su Sapiegomis dalyvaujant karaliui[40]. Jeigu kariuomenė nepaklustų reikalavimams, bajorija turėjo būti pasirengusi stoti su ginklu spalio 15 d. prie Gardino. Kiekvienas neturtingesnis bajoras turėjo stoti pats, o turtingesnis statyti 1 raitelį nuo 10 dūmų. Jeigu kariuomenė vis dėlto iškriktų, visuotinio šaukimo bajorai turėjo žygiuoti į Skuodo, Kretingos ar Baltarusijos apylinkes malšinti ginkluotų valstiečių maištų, kuriuos esą organizuoja Sapiegos. Taip pat ši naujoji kariuomenė turėjo užimti stambius dvarus ir prižiūrėti, kad dvarų pajamos pasiektų valdovą[41]. Nereguliarios formuotės buvo pavaldžios tam tikriems pavietams ar net asmenims. Tokia stambesnių junginių organizacija buvo lanksti ir greitai reagavo į permainas, tačiau reguliaraus mūšio atveju kariams trūko pasitikėjimo aukštesniais vadais, nebuvo vienijančio štabo, reguliari ir nereguliari kariuomenės neturėjo sąveikos.

Apie Respublikos kariuomenės svetimšalių autoramento karių grupę nėra tikslių žinių, o turima informacija neleidžia daryti nė pačių bendriausių apibendrinimų. Galima spėti, kad šios grupės karių nebuvo daug, kadangi reguliarioji kariuomenė buvo išformuota dar prieš karą su švedais, tačiau tie visi kariai greičiausiai vėl pateko į Lietuvos ginkluotąsias pajėgas kaip privačių dalinių ar konfederacinių visuotinio bajorų šaukimo formuočių nariai. Vis dėlto daugumą sudarė ne jie, o paprasčiausi bajorai, kuriuos į karą atvedė propaganda, papirkinėjimas, grasinimai ar net prievarta. Tiesą sakant, nelabai būta ir pasirinkimo, nes vykstant pilietiniam karui teisės aktų nebuvo laikomasi, teisėtvarkos organai neveikė ir vienintelis užtarėjas galėjo būti kovos draugai. Kariuomenę formuoti iš bajorų XVIII a. pradžioje nebuvo geriausias sprendimas. Jie buvo neregėtai ambicingi, dažnai be reikalo išdidūs ir pasipūtę. Ypač jiems trūko karinės drausmės ir tarpinės grandies vadų subordinacijos.[42] Ši kariuomenė priminė ne XVIII a. pradžios disciplinuotą kariuomenę (reguliarus), o viduramžių riterius, kovojančius išskirtinai tik už savo interesus. Tokie kariai nebuvo linkę mokytis karo dalykų, dalyvauti varginančiuose manevruose ir iš viso ryžtingai kautis mūšio lauke. Pasinaudodamas palyginti mažu švedų aktyvumu, M. S. Oginskis ėmėsi naujų dalinių formavimo ir apmokymo, tačiau didžiausia problema liko kariuomenės nedrausmingumas ir atsisakymas vykdyti vadovybės nurodymus[43].

Svetimšalių autoramento karininkai buvo renkami labiau profesiniu požiūriu, todėl tarp jų būdavo keletas gabių ir drausmės besilaikančių žmonių. Patikimi karininkai būdavo skiriami tvirtovių komendantais, jiems buvo patikimos atsakingos, nors ir ne pačios svarbiausios pareigos. Tautinio autoramento karininkai buvo skiriami dažniausiai politiniais sumetimais, iš lojalių ar reikalingų žmonių, todėl jų profesiniai sugebėjimai buvo neverti dėmesio. Jie buvo daugiau politinės figūros.

Rotmistrai išvis karo veiksmuose retai dalyvavo, o regimentoriai nebuvo pripratę bendradarbiauti, todėl lauko mūšiuose retai sugebėdavo ką nors organizuotai padaryti[44]. Jų veiksmai dažniausiai apsiribodavo savarankiškomis atskirų grupių operacijomis. Tokios grupės dažnai vykdė dvigubą politiką kovojančių stovyklų atžvilgiu ir jų lojalumas priklausė nuo jėgų pusiausvyros. Tautinio autoramento karininkų silpnumą nulėmė šios priežastys[45]:

– karininkai neturėjo vadovavimo skirtingoms kariuomenės rūšims patirties;
– dauguma karininkų nesuprato skirtumo tarp Jono Sobieskio laikų kovos su Turkijos imperijos karinėmis pajėgomis ir kovos su švedais, todėl tradiciškai naudojo neefektyvias kovos priemones;
– vadai jau po 1656 m. Varšuvos mūšio buvo varžomi kompleksų prieš švedus, dažniausiai vengdami tiesioginio susidūrimo, nepasitikėjo savo jėgomis ir savo taktiniais sugebėjimais.

Kaip ir daugumas bajorų, vadai nebuvo žūtbūtinės kovos šalininkai, pajėgų išlaikymas jiems buvo svarbiau nei pasiektos pergalės, nes buvo svarbu išlaukti politinių derybų, turint kuo didesnį potencialą, kad būtų galima laikyti save savarankiškomis karinėmis pajėgomis, o politinę partiją reikalui esant buvo galima pakeisti. Toks vadų nusiteikimas buvo logiškas žinant politinę Lenkijos ir Lietuvos istoriją, tačiau mūšio lauke tokie vadai buvo neryžtingi, atsargūs ir nepatikimi[46].

Tačiau Lietuvos kariuomenė turėjo ir gerų savybių. Krašte buvo daug žmonių, kurie kare nebuvo naujokai: karas su Turkija, pilietinis karas pačiame krašte sudarė sąlygas vystytis sugebėjimui kariauti tiek partijų lyderiams, tiek eiliniams bajorams, daugelis save tapatino su savaisiais vadais, buvo pasiryžę kovoti ilgai ir sunkiai, lietuvių daliniai mokėjo atsigauti po patirtų smūgių, išgyventi be jokio oficialaus finansavimo, o didelis kavalerijos karių skaičius leido išvengti pavojingų lemiamų kautynių, greitai išsiskirstyti ir greitai susirinkti.

Apie Respublikos kariuomenės ginkluotę žinoma nedaug. 1702 metais mūšiuose prie Salantų ir Radviliškio Višnioveckio kariuomenė patyrė didelių nuostolių, prarado visą artileriją – 11 pabūklų[47]. Respublikos kavalerija formaliai naudojo tą pačią taktiką, kaip ir švedai, netgi galima sakyti, kad švedų kavalerija naudojo tradicinę XVII a. I pusės lenkų ir lietuvių taktiką, tačiau švedų atakos būdavo tokios staigios, kad kavalerija nespėdavo sureaguoti ir pabėgdavo. Ne paskutinėje vietoje buvo minėtas „švedų kompleksas“ ir kovinės-moralinės savybės.

Anot švedų šaltinių, mūšyje prie Darsūniškio dalyvavo 6 tūkstančiai visų kariuomenės rūšių karių, dauguma tautinio autoramento vėliavų, bet buvo ir keturi pulkai (regimentai) svetimšalių autoramento kavalerijos ir pėstininkų.

Švedijos kariuomenės kūrimo principai susiformavo dar XVII a. I pusėje, pertvarkius kariuomenę tiek Karoliui IX, tiek jo sūnui Gustavui II Adolfui. Pastarasis sugebėjo sukurti geriausią pasaulyje švedų kariuomenę, kūrybingai sujungdamas

naujas idėjas su Švedijos nacionalinėmis tradicijomis ir visuomenės specifika. Tai nebuvo gausios, bet morališkai gerai paruoštos ir karaliui ištikimos karinės pajėgos, puikiai manevruojančios, toli žygiuojančios ir išradingai veikiančios savo nuožiūra. Nors Šiaurės karo metu Švedijoje gyveno tik 1250 tūkstančių gyventojų, ji išlaikė 76 tūkstančius karių, iš kurių apie pusę galėjo naudoti lauko operacijoms[48].

Švedus vienijo bendra religija, valdovo autoritetas ir savojo pranašumo suvokimas.

Sapiegų grupuotė, nematydama galimybės savo jėgomis apsiginti nuo politinių priešininkų, nusprendė ieškoti užtarėjų švedų pusėje. Toks jos apsisprendimas turėjo fatališkų pasekmių, nes Lietuvos gyventojai ėmė palaikyti skirtingas kariaujančias puses ir tai neleido užimti vieningos pozicijos karo metu. Karolis XII žadėjo padėti Respublikai atgauti Kijevą ir Smolenską, jei ši pereitų į jo pusę. 1702 metais Sapiegos turėjo negausias pajėgas, kurias sudarė vienas pėstininkų regimentas ir totorių vėliavos.

Švedijos kariuomenės pagrindiniai vienetai buvo pėstininkų batalionas ir kavalerijos eskadronas. Karių skaičius šiose formuotėse svyravo nuo 200 iki 400, bet tai nebuvo trumpam suformuoti daliniai. Kariai ilgą laiką laikėsi vienoje vietoje, vadovaujami tų pačių vadų, dažnai buvo kilę iš to paties krašto. Tai lėmė ypatingą švedų padalinių ištvermę, atsparumą panikai ir nepaprastą energiją puolant. Švedai beveik visada puldavo pirmi ir sugebėdavo savo narsa nuginkluoti dažnai skaitlingesnes kariuomenes, ypač prasčiau parengtas psichologiškai. Saločių mūšyje pagrindinis pėstininkų vienetas buvo batalionas, kurį sudarė ne kelios kuopos, kaip įprasta, bet tik pusė kuopos[49]. Kavalerija ir dragūnai buvo išrikiuoti eskadronais.

Švedijos kariuomenės kariai visada buvo ir liks paslaptis tyrinėtojui. Nors, atrodo, galima rasti daugybę paaiškinimų, kodėl Švedijos kariuomenė buvo tokia stipri, iki galo lieka nepaaiškinamas jų pasiaukojimas ir narsa mūšyje. Tikriausiai tai buvo ypatingas sąmoningų žmonių, keletą kartų kariavusių svetimose žemėse, sambūris, piliečių, visada buvusių laisvais žmonėmis ir ištikimų karūnai, kolektyvas. Ne tik mūšyje, sargyboje, žvalgyboje, gindami įtvirtintus punktus, švedų kariai pasižymėjo narsa ir akylumu. Jie aiškiai skyrė, kaip reikia elgtis savo ir svetimame krašte, rimtai žiūrėjo į taisykles ir valdovo nurodymus, karaliaus reikalus laikė savais, o kario profesija jiems buvo normali ir labai pelninga bei garbinga. Švedų kariai visa galva lenkė ne tik rusus ar lenkus su lietuviais, bet ir saksus, danus ar kitus kaimynus. Švedijos valdovai anksčiau už kitus sugebėjo sukurti profesionalią ir neturinčią feodalinio pobūdžio problemų kariuomenę. Kariuomenės parengimo pamatas buvo disciplina ir treniruotės. Priešus ir sąjungininkus stebindavo švedų karių sugebėjimas laikytis kovinės rikiuotės, drąsa, sugebėjimas nemurmant pakęsti visas karinio gyvenimo negandas ir metais trunkančius žygius. Taip pat švedai garsėjo savo religingumu, ir tai neturėjo nieko bendro su religiniu fanatizmu,

tačiau labai prisidėjo diegiant korporacinį solidarumą ir discipliną[50]. Kaip ir visos kariuomenės, švedų kariai buvo kiek prietaringi, jautriai reagavo į pranašystes, gerus ir blogus ženklus.[51] Jeigu XVII amžiuje švedai garsėjo palyginti geru elgesiu su vietiniais gyventojais, tai Karolio XII valdymo laikais ši Švedijos kariuomenės savybė nublanko, tai buvo pastebima Respublikoje, o dar labiau Rusijoje. Švedų elgesiui darė įtakos užkariautos tautos sugebėjimas priešintis ir kultūrinis panašumas. Plėšdami ir skriausdami taikius gyventojus ypač pasižymėjo įvairios sąjungininkų kariuomenės, Sapiegų daliniai, ypač totoriai. Nekaip buvo elgiamasi ir su karo belaisviais. Jeigu karo pradžioje jie dažniausiai buvo siunčiami darbams į Švediją, tai vėliau pasitaikydavo atvejų, kai belaisviai buvo paprasčiausiai nužudomi po mūšio, tačiau tai pasakytina tik apie švedų elgesį žygio į Rusiją metu. Lietuvoje, kadangi buvo savų formuočių, dažniausiai belaisviai papildydavo Sapiegos dalinius, tačiau švedai kartais imdavosi bauginimo priemonių, uždėdami nežmoniško dydžio kontribucijas, degindami paliktus namus, o atskirais atvejais visiškai sunaikindami tam tikros teritorijos gyventojus ir jų turtą. Toks jų elgesys paliko pėdsaką lietuvių tautosakoje. Bet svarbiausia savybė, skyrusi švedus nuo visų jų priešininkų, buvo pakili kovos dvasia, pasitikėjimas savo vadais ir valdovu, savo pranašumo kitų kariuomenių atžvilgiu suvokimas, leidęs jiems nugalėti baimę ir laikytis išskirtinai puolamosios taktikos beveik visuose jų kariautuose mūšiuose.

Švedijos kariuomenės ginkluotei kurti užteko vietinių gamtinių resursų ir gamybinių pajėgumų[52]. Švedų pėstininkai tik 1703 metais buvo perginkluojami naujais ginklais, 1702 metais jų ginkluotę vis dar sudarė senosios dagtinės muškietos su ratukinėmis spynomis. Tarp švedų buvo pikinierių, ginkluotų pikėmis bei rapyromis, efektyviais artimos kovos pėstininkų ginklais[53]. Toks prisirišimas prie šaltųjų ginklų buvo paaiškinamas specifine švedų pėstininkų taktika. Paprastai atakos metu švedai iššaudavo tik vieną kartą iš nedidelio atstumo, po kurio atakuodavo šaltaisiais ginklais[54]. Kavalerija taip pat didžiausią dėmesį skyrė atakoms šaltaisiais ginklais. Kavaleristai rikiuodavosi dviem eilėmis tokia tvarka: kelis prie kelio, šalia esančio kario kelio įlinkyje turėjo atsidurti kito kario koja, į šalis nuo centre esančios vėliavos. Tokia tanki rikiuotė veikė kaip sniego kastuvas, šluojantis nuo savo kelio visas kliūtis. Štai kaip skamba Magnuso Stenboko surašytas reguliaminas, kuriame aprašyti kavalerijos veiksmai: „kavalerija visada atakuoja tankia rikiuote ir su rapyromis rankose. Niekas nesikauna dvikovoje, nenaudoja karabino nei pistoleto, [...] nes tik rapyra užtikrina geriausią sėkmę“[55].

Mūšyje prie Darsūniškio tikrai dalyvavo 120–130 švedų kavalerijos karių ir apie 100 pėstininkų[56]. Kairiąjame krante buvę švedų kavaleristai pačiame mūšyje nedalyvavo, nors irgi turėtų būti priskaičiuojami prie bendro karių skaičiaus. Lietuvių istoriografijoje yra nurodomi tokie skaičiai 2500 (O. Urbonas) ir 3500 (R. Jasas) švedų karių. Tie skaičiai yra nepagrįsti konkrečiais šaltiniais[57]. Anot švedų tyrinėtojo,

švedų būta 50 kartų mažiau nei lietuvių, tačiau tai pasakytina tik lyginant pirmąjame mūšio etape buvusių pajėgų santykį. Esame priversti konstatuoti, kad bendras pajėgų balansas nėra žinomas, nors galima drąsiai tvirtinti, kad švedų buvo mažiau.

4. Karo vadai

Mūšiui prie Darsūniškio vadovavo Mykolas Servacijus Višnioveckis, minimi Taubė, Zaranka ir Krišpinas-Kiršenšteinas. Grigas Antanas Oginskis su savo divizija buvo Ašmenos apylinkėse[58].

Švedų pajėgoms ir dešiniojo kranto kavalerijai vadovavo pulkininkas Aleksandras Humerhjelmas, kairiojo kranto kavalerijai – majoras Akselis Gylenkrokas (Axel Gyllenkrok), pėstininkams – kapitonas Zigrotas (Siegroth). Aleksandras Humerhjelmas buvo vienas iš labiausiai Karolio XII mėgstamų pulkininkų, aktyviai dalyvavęs visuose 1701 m. pabaigos–1702 m. pradžios įvykiuose Kurše, Žemaitijoje ir Lietuvoje. Daugiau duomenų apie švedų vadus neturima.

Kunigaikštis Mykolas Servacijus Višnioveckis buvo kilęs iš senos ir XVII amžiuje labai garsios giminės, kuriai atstovavo ir garsusis kovotojas su kazokais Jeremijus, ir valdovas Mykolas Kaributas Višnioveckiai. Palyginti vėlai prisijungę prie antisapieginių pajėgų dėl incidento Vilniuje, kai netyčia vos nežuvo nuo Sapiegos tarnų rankos, broliai Jonušas ir Mykolas Servacijus tapo svarbūs veikėjai Lietuvos politiniame gyvenime. Jų, o ypač Mykolo Servacijaus autoritetas, išaugo 1700 m. lapkričio mėnesį vykusio Valkininkų (Lieponių) mūšio metu, kai jis pirmiausiai atsivedė nemažas pajėgas (2–3 tūkst. privačios kariuomenės), o vėliau sėkmingai vadovavo mūšiui. Mykolas Servacijus buvo paskelbtas generaliniu pulkininku ir sėkmingai ėjo vyriausio kariuomenės vado pareigas su platesniais nei etmonai įgaliojimais iki pat Augusto II valdžios atsisakymo.

Mykolas Servacijus Višnioveckis mūšio metu turėjo tik 22 metus, ir tai, kad jis, o ne Grigalius Oginskis buvo laikomas vyriausiu vadu, rodė, kad jaunasis kunigaikštis turėjo autoritetą tarp savo karių ir jį išlaikė gana ilgai. Višnioveckis buvo išvykęs į jauniesiems didikams įprastą kelionę į užsienį (Prancūziją ir Italiją), turėjo bendrą supratimą apie vadovavimą karinėms pajėgoms (1701 metais vadovavo Sapiegų valdų plėšimui ir valstiečių maištų malšinimui), labai pasitikėjo savo jėgomis. Atsižvelgdamas į 1702 metų susitarimą su Sapiegomis Augustas II jam pavedė eiti LKD lauko etmono pareigas.

5. Žinios apie priešą ir išankstiniai planai

Išankstiniai planai gali būti rekonstruojami tik pagal turimą negausią informaciją. Švedų pajėgos, vadovaujamos A. Humerhjelmo, išvyko iš Kauno trys dienos prieš

mūšį (pagal O. Urboną 13 d., t. y. 2 dienos prieš mūšį)[59] ir judėjo prieš Nemuno srovę, planuodamos pasiimti likusius po Jiezno mūšio 6 pabūklus: 130 kavaleristų, kurių daugumą sudarė Ostgotų (Östgota) kavalerijos pulko (regimento) raiteliai, jojo dešiniuoju Nemuno krantu, apie 100 pėstininkų plaukė laivais pačiu Nemunu[60], kairiuoju (vakariniu) krantu taip pat jojo raiteliai, vadovaujami leibgvardijos regimento majoro Akselio Gylenkroko. Pasiekęs Rumšiškes, A. Humerhjelmas nelaukė pėstininkų, nenorėdamas *slinkti jų greičiu*[61], bet patraukė į Darsūniškį, kur tikėjosi jų palaukti. Greičiausiai Darsūniškis buvo pasirinktas kaip nakties postovio punktas, iš kurio ekspedicija turėjo būti tęsiama. Galima tvirtinti, kad švedai nesitikėjo sulaukti lietuvių puolimo, tuo labiau mažai tikėtina, kad jie ką nors žinojo apie lietuvių pajėgų dydį ir kitus parametrus. Iki to laiko švedai jau turėjo susidūrimų su lietuviais ir buvo apie juos ne pačios geriausios nuomonės, nes šie dažniausiai mūšio vengdavo ir gelbėdavosi pasitraukdami. A. Humerhjelmas galėjo prognozuoti, kad lietuvių pajėgas sudarė tik prie Jiezno sumuštų 12 vėliavų likučiai, t. y. keli šimtai raitelių.

Sprendžiant iš 1702 m. vasario 24 d. L. Pociejaus laiško Karoliui Stanislovui Radvilai, M. S. Višnioveckis nuo Gardino turėjo žygiuoti link Kauno dešiniuoju Nemuno krantu, tačiau į lemiamą mūšį stoti ruošėsi tik susijungęs su Žemaičių seniūno G. A. Oginskio daliniais, tuo metu buvusiais Ašmenos apylinkėse, o gal tikėjosi artimiausioje ateityje gauti rusų ir papildomų kazokų dalinių pagalbą[62]. Tikėtina, kad M. S. Višnioveckio apsisprendimą stoti į mūšį nulėmė palanki situacija: praradus pabūklus (nors vėliau 6 iš jų atsiėmus) nebuvo galima toli pasitraukti. Laimėtas susidūrimas su Roksmano raiteliais parodė, kad švedus galima įveikti, todėl greičiausiai Višnioveckio pajėgos keletą dienų laikėsi Jiezno apylinkėse, stebėdamos švedų veiksmus.

Priešininkai pirmą kartą susitiko prie šventojo statulos, buvusios atvirame lauke prie pat Darsūniškio: švedų žvalgas savanoris Johanas Segerstenas (Segersteen) pamatė lietuvių karį, kuris greičiausiai ėjo sargybą. Pamatęs, kad yra pastebėtas, lietuvis tuoj pat nubėgo į netoliese esantį mišką. Johanas taip pat pranešė savo vadovybei, kad tikėtina, jog miške slepiasi stambesnės lietuvių pajėgos[63].

Pagrindinė dalis

1. Pradinės pozicijos

Sužinoję apie galimą priešo buvimo faktą, A. Humerhjelmo vadovaujami švedai, apsistoję dešiniajame krante, užmezgė ryšį su kairiojo kranto pajėgomis, kurias sudarė nedidelis švedų žvalgų būrys (30 raitelių), vadovaujamas Ostgotų pulko rotmistro Bertilo Roksmano (Bertil Roxman)[64]. B. Roksmanas per Nemuną persikėlė ant ąžuolinio rąsto ir pranešė, kad kairiojo kranto pajėgos jau pasiekė Darsūniškį. A. Humerhjelmas davė įsakymą kairiojo kranto pajėgoms, vadovaujamoms minėto

majoro Akselio Gylenkroko, žygiuoti prie Nemuno ir pasirengti dešiniajame krante apsistojusių pajėgų persikėlimui ties pačiu Darsūniškiu[65]. Tuo metu švedų pajėgas atakavo nedidelis lietuvių kavalerijos būrys, kuris buvo be vargo atmuštas. Tikėtina, kad šis nedidelis būrys buvo pasiųstas išsiaiškinti švedų pajėgų dydį ir pajėgumą. Tuo metu švedų padėtis buvo gana pavojinga, nes visos trys jų kariuomenės buvo viena nuo kitos atskirtos: kavalerijos pajėgas skyrė Nemunas, o pėstininkus – atstumas. Nepaisydamas pavojaus, A. Humerhjelmas toliau judėjo numatytu maršrutu, tikėdamasis pasiekti Darsūniškį ir ten, reikalui esant, persikelti į saugesnį kairįjį Nemuno krantą. Siekdami išsiaiškinti, koks pavojus slypi miške, švedai pasiuntė žvalgybą, kuri rado daugelio žirgų kanopų pėdsakus, liudijusius apie didelį lietuvių karių skaičių. Tuo metu, kai žvalgyba su tokiomis žiniomis skubėjo pas savo vadus, lietuvių kavalerijos daliniai apsupo miestelį ir puolė dešiniojo kranto švedų dalinį, kuriam vadovavo ekspedicijos vadas A. Humerhjelmas[66]. Taigi švedų dalinys lietuvių puolimo metu jau buvo pasiekęs Darsūniškį, kitame krante turėjo būti mjr. Gylenkroko kavalerija, švedų pėstininkai buvo dar toli ir mūšyje dalyvauti negalėjo. Kavalerija, prispausta prie upės, negalėjo tikėtis ilgai atsilaikyti, gynybai atvirame lauke netiko. Lietuviai puolė tinkamu metu, kai švedų pajėgos buvo išsklaidytos, buvo galima tikėtis sunaikinti bent dalį jų, kol dar nespėjo persikelti per upę į saugų kairįjį krantą. Švedų vadovybė padarė šias klaidas: netinkamai organizavo žvalgybą, – ją sudarė pavieniai kariai, vietovę žvalgę tik prieš pat dalinį, nesuorganizavo tinkamos savųjų dalinių sąveikos (per didelis atstumas tarp kavalerijos ir pėstininkų), gavę pranešimus apie priešą nesiėmė priemonių saugumui užtikrinti, o toliau užsispyrę judėjo nustatytu maršrutu, nors taip rizikavo būti apsupti nedraugiškai nusiteikusiame miestelyje.

2. Mūšio eiga

Atsidūrę tokioje pavojingoje padėtyje, švedų karininkai ėmė tartis, ką daryti. Dalis jų manė, kad reikėtų bent pradžioje prisiglausti pilyje, tačiau ši buvo medinė ir ilgai atsilaikyti negalėjo, todėl A. Humerhjelmas nusprendė panaudoti tradicinę Karolio XII laikų taktiką – staigią ir netikėtą kavalerijos ataką prieš lietuvius, net jei šie ir buvo skaičiumi pranašesni. Kavalerijos kapitonai Šulmanas (Schulman) ir Blomenskioldas (Blomensköld), kiekvienas su 15 raitelių būriu, buvo palikti rezerve ir išsidėstė miestelio aikštėje. Su likusiais 100 raitelių A. Humerhjelmas puolė už miestelio išsidėsčiusias gausias lietuvių raitelių pajėgas. Nors anot švedų šaltinių, lietuviai patyrė nuostolių, jie neišsigando šios atakos, o išnaudodami savo pranašumą, ėmė švedus supti, stengdamiesi juos atkirsti nuo miestelio ir jame esančios aikštės. Rezerve palikti raiteliai buvo pulti du kartus, abu kartus atsilaikė, bet lietuvių kariai įsitvirtino aplinkui aikštę esančiuose namuose ir per langus ėmė šaudyti į aikštėje esančius raitelius. Daug jų nukovė ar sužeidė. Nebegalėdami atsilaikyti, Šulmano ir

Blemenskjeldo rezervo raiteliai nusprendė pasitraukti iš pozicijų ir prisijungti prie pagrindinių pajėgų, kovojančių už miestelio. Apšaudomi iš visų pusių, švedai pasuko pro aikštę priešais bažnyčią link vartų, tačiau dauguma jų buvo nukauta, įskaitant ir abu kapitonus: vartus pasiekė tik septyni kariai, daugelis iš jų buvo sužeisti. Jie suprato, kad A. Humerhjelmo karių likimas nedaug kuo skyrėsi nuo jų, pasilikusiųjų mieste. Mūšio lauke stipresni buvo lietuviai: dauguma švedų žuvo mūšio pradžioje, o likę gyvi kartu su vadu pasidavė. Septynetas dar bandė prasiveržti pro lietuvius ir prisiglausti miške, bet šis pasirodė esąs pelkėtas, judėti buvo sunku, todėl teko pasiduoti lietuvių dragūnams su sąlyga, kad pasidavusiųjų turtas liks seniesiems savininkams[67].

Pirmajame mūšio etape nedidelis, bet svarbus dešiniojo kranto švedų kavalerijos padalinys, turėjęs ne mažiau nei 130 karių, buvo visiškai sunaikintas, didžioji dalis žuvo, mažuma pasidavė.

Pasibaigus kovoms miškelyje prie Darsūniškio ir pačiame miestelyje, pasirodė ir švedų pėstininkai, vadovaujami gvardijos kpt. G. Zigroto (Siegroth). Nieko nežinodamas apie tai, kas ištiko kavaleriją, kapitonas dešiniąjame krante išlaipino puskarininkį su keliais kareiviais, kurie turėjo rasti „liežuvį“. Žvalgai greitai susidūrė su lietuvių kariais ir genami kulkų skubiai grįžo pas savuosius. Kapitonas pats išlipo į krantą patikrinti žvalgybos informacijos, o kai duomenys pasitvirtino, paskubėjo duoti įsakymą plaukti į kitą krantą, kur būtų saugiau laukti pagalbos iš pulkininko A. Humerhjelmo, apie kurio likimą jiems nieko nebuvo žinoma. Lietuviai švedų pėstininkus užklupo tuo metu, kai laivai užplaukė ant seklumos ir visos pastangos juos iš ten nutraukti buvo bergždžios. Lietuviai ėmė švedus apšaudyti iš turimų 6 patrankų, išdėstytų trimis baterijomis po dvi patrankas kiekvienoje. Deja, pabūklų šaudymo nuotolis nebuvo didelis, sviediniai švedų laivų nesiekė. M. S. Višnioveckis įsakė vieną patranką pritraukti arčiau, prie pat kranto, tačiau švedų muškietų ugnis artileristus nubaidė[68]. Tada Višnioveckis pasiūlė derėtis dėl pasidavimo. Lietuvių parlamentaras pulkininkas Žemaitijos kaštelionas Eustachijus Grotusas išdėstė padėtį ir pasiūlė išvengti nereikalingų aukų. Pradžioje švedai pasiduoti atsisakė, tikėdamiesi sulaukti pagalbos iš Kauno, tačiau kai vėl buvo pasikeista ugnies salvėmis, neturint kavalerijos, buvo nuspręsta sudėti ginklus: eiliniai turėjo ant kranto sudėti savo ginklus, karininkams ir puskarininkiams jie buvo palikti, netgi duoti vežimai sužeistųjų ir užmuštųjų gabenimui[69]. Šiame mūšio etape buvo užmušti 6 ir sužeisti 9 švedų kariai[70].

3. Pabaiga

Mūšį neabejotinai laimėjo lietuviai. Anot švedų, buvo nukauta apie 100 jų karių, 20 kavaleristų ir visi pėstininkai pateko į nelaisvę. Mūšyje žuvo daug karininkų:

mjr. Jonas Zigrotas[71], kapitonai Šulmanas ir Blemenskjeldas ir leitenantas Skrufas (Skruff). Pirmieji du karininkai buvo labai perspektyvūs, turėjo tik apie 30 metų ir buvo pasižymėję kovose prieš prancūzus[72].

Į nelaisvę pateko pats pulkininkas A. Humerhjelmas, Smalando kavalerijos regimento leitenantas Bekmanas (Beckman) ir dar apie 20 švedų (daugiausiai sužeistų). Pavyko pabėgti tik dviems dešiniojo Nemuno kranto kavaleristams, kurie perplaukė Nemuną su savo žirgais: kapitonas Erikas Gylenbreideris (Gyllenbreideris), kuris pateko vietiniams valstiečiams į rankas ir buvo užmuštas, bei dar vienas kavaleristas, laimingai pasiekęs majoro Gylenkroko padalinį ir papasakojęs apie nelaimę. Anot Rimanto Jaso pateikiamų duomenų, švedų kavalerijos pajėgas sudarė ne 130, o 350 karių, į nelaisvę pateko ne 20, o 40 karių, tarp jų 3 leitenantai, 2 majorai ir generolas Humerhjelmas[73]. Deja, R. Jaso duomenų šaltinis nebuvo nurodytas ir duomenis sunku komentuoti.

Belaisviai buvo apiplėšti, net ir karininkai, tačiau ne visi jie išbuvo nelaisvėje labai ilgai: 7 kariai buvo paleisti švedų karaliui Karoliui XII paprašius, taip pat nevisiškai aiškiomis aplinkybėmis buvo paleistas ir leibgvardijos kapitonas Zigrotas. Pulkininko Aleksandro Humerhjelmo likimas buvo sunkus: surištas jis buvo laikomas tvarte, kur valgyti jam buvo duodamas tik vienas kitas kąsnis, vėliau juo pasirūpino jėzuitai, o 1703 m. spalio mėnesį, iškeitus jį į saksų pulkininką Henriką Golcą (Goltz)[74], grįžo pas savuosius. Žuvę kariai buvo palaidoti dviejuose pilkapiuose abiejose kelio pusėse. Kiek vėliau atvykęs karalius Karolis XII liepė žuvusiuosius ekshumuoti, pervynioti į drobules ir perlaidoti broliškame kape prie upės su didelėmis iškilmėmis, dalyvaujant Holšteino kunigaikščiui ir generaliniam štabui; žuvusiųjų garbei buvo iššauta dviguba pėstininkų bataliono salvė. Vietiniai gyventojai buvo apkaltinti plėšimais ir nepagarba suimtiesiems ir žuvusiesiems, apieškotuose darsūniškiečių namuose buvo rasta trofėjinių daiktų, todėl miestelis buvo nubaustas: sudegintas visas miestelis, dvaro rūmai, klebonija ir špitolė su visais jos gyventojais[75].

Toks kerštas vietiniams ir pagarba žuvusiesiems buvo sąlygota karaliaus santykio su savo kariais, galbūt buvo jaučiama ir asmeninė karaliaus atsakomybė, tačiau nereikėtų atmesti ir propagandinės iškilmių paskirties: juk oficialiai LDK su Švedija dar nekariavo, todėl reikėjo sureikšminti tiek lietuvių brutalumą, nežmoniškumą, apiplėšiant suimtuosius ir žuvusiuosius, tiek ir išaukštinti švedų karių narsą. Humaniškas ir riteriškas elgesys su į kampą įspraustais pėstininkais buvo užmirštas, nes trukdė pagrindiniams politiniams tikslams. Jau 1655–1660 karo metu Lenkijos ir Lietuvos karo teatras nebuvo labai patrauklus tarp švedų karių, todėl tokia akcija galėjo būti skirta ir savųjų karių nuotaikai pakelti. Šis palaidojimas iki mūsų dienų neišliko. Anot vėlesnių vietinių gyventojų liudijimų, meškos visus lavonus ištampiusios, visi laukai buvo pilni kaulų ir galvų[76].

Išvados

1. 1702 metų pradžioje susidarė sudėtinga politinė karinė padėtis, pilietinis karas peraugo į sudėtingą tarpvalstybinį karą. Pasikeitusi politinė padėtis nebuvo tinkamai įvertinta, vidaus konfliktai nebuvo išspręsti, kraštas išorės pavojų sutiko susiskaldęs ir nepasirengęs nei politiškai, nei ekonomiškai, nei militaristiniu požiūriu.

2. Turimas demografinis potencialas, karių nusiteikimas, turima patirtis leido Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei išlaikyti gausias karines pajėgas, kurios, tinkamai organizuojamos, galėjo ginti kraštą.

3. Karo veiksmų teatras nesudarė kokių nors privalumų vienai iš kovojančių pusių, vietovė tiko kaip puolimui, taip ir gynybai. Mūšio vietą pasirinko lietuviai. Ji atitiko pasalai keliamus reikalavimus ir buvo tinkamai panaudota.

4. 1702 metais M. S. Višnioveckio ir G. A. Oginskio pajėgos sugebėjo išlaikyti iniciatyvą, ir nors švedų kontrpriemonės buvo sėkmingos, lietuviai kėlė didelę grėsmę švedų pajėgoms ir jų vykdomoms akcijoms.

5. Strateginio lygmens švedų vadovybė, atstovaujama karaliaus Karolio XII, nepakankamai įvertino lietuvių pajėgas, laikydama lietuvius nepajėgiančiais kovoti reguliariame mūšyje, todėl pasiuntė per silpną padalinį, negalėjusį sėkmingai įvykdyti pavesto uždavinio.

6. Lietuviai pasinaudojo vietovės teikiama priedanga, pasiekė netikėtumo efektą ir laimėjo politine prasme svarbią pergalę. Dėl to Petras I pradėjo laikyti lietuvius efektyvia kovine jėga, vadai įgavo savųjų pasitikėjimą, švedai buvo priversti siuntinėti tik didesnes kariuomenės pajėgas, galinčias save apginti.

7. Švedų pajėgų vadas pulkininkas A. Humerhjelmas neleistinai atskyrė savo pajėgas taip, kad jos negalėjo ateiti viena kitai į pagalbą, jei būtų staiga užpultos. Net gavęs žvalgybos pranešimus, kad lietuviai gali būti visiškai arti, jis nesiėmė priemonių savųjų padalinių sąveikai užtikrinti, žygiavo toliau numatytu maršrutu, nors Darsūniškio užėmimas neteikė jam jokių privalumų. Dėl to savąsias dešiniojo Nemuno kranto pajėgas įstūmė į beviltišką padėtį: apsupus pranašesnėms pajėgoms švedų kavalerija negalėjo nei pabėgti, nei kautis tam tinkamoje pozicijoje. Mediniai pilies įtvirtinimai galėjo tapti laikina prieglauda, ypač žinant, kad pėstininkai buvo netoliese, tačiau jų atsparumas tikriausiai jau negalėjo švedams veiksmingai padėti.

8. Taip pat sunkiai suprantamas 30 žmonių rezervo palikimas miestelio aikštėje: šis rezervas negalėjo ginti jokios svarbios pozicijos: nei perkėlos, nei pasitraukimo iš miestelio kelio. Turint tiek mažai pajėgų jas skaidyti buvo netikslinga.

9. Mūšio analizė verčia klausti, kodėl kairiojo Nemuno kranto kavalerija, vadovaujama mjr. Akselio Gylenkroko, neužėmė jai skirtos pozicijos ir neužtikrino saugios perkėlos. Nepaisant nepalankaus metų laiko, buvo įmanoma persikelti per Nemuną, nors ir su dideliais nuostoliais, kaip tai padarė du švedų kariai.

10. Lietuvos vadų veiksmai tebelieka sunkiai suvokiami dėl informacijos šaltinių trūkumo. Nėra žinoma, kokias žinias apie A. Humerhjelmo pajėgas turėjo M. S. Višnioveckio vadovaujamos pajėgos, ar mūšis įvyko skrupulingai suplanavus, ar atsitiktinai. Aišku, kad buvo tinkamai pasinaudota turima skaičiaus persvara, švedai buvo blokuoti, sugebėta atsilaikyti prieš desperatišką puolimą ir tinkamais manevrais pagrindinės švedų pajėgos buvo atskirtos nuo rezervo ir sunaikintos dalimis.

11. Švedų pėstininkų padėtį labai apsunkino tai, kad laisvai užplaukė ant seklumos. Išlipti į vieną ar kitą krantą reiškė būti sunaikintiems kavalerijos, todėl po ilgų derybų buvo sutikta pasiduoti. Neaišku, kodėl švedams buvo pasiūlytos tokios geros sąlygos, turint savo žinioje artileriją, tačiau, matyt, pabūklai nebuvo geros kokybės arba nebuvo žmonių, kurie mokėtų tinkamai jais naudotis.

12. Darsūniškio mūšio baigtį nulėmė A. Humerhjelmo klaidos ir lietuvių sugebėjimas jomis pasinaudoti. Laimėtas mūšis pakėlė M. S. Višnioveckio autoritetą savųjų ir kaimynų akyse.

Nuorodos

[1] Mūšio datos šaltiniuose įvairuoja, Lietuvos istoriografijoje sutinkamos kovo 14 (G. Sliesoriūnas) ar 15 (O. Urbonas) dienos. E. Tiškevičius, lankęsis Švedijos archyvuose, nurodė, kad mūšis vyko trečią dieną po kovo 13 dienos, taigi turėtų būti kovo 16 d. Tačiau Tiškevičiaus tekstą galima suprasti ir taip, kad mūšis įvyko trečią dieną ne po persikėlimo, o po išvykimo, taigi būtų kovo 14 diena, kaip ir spėjo esant G. Sliesoriūnas. A. Rachuba mini kovo 24 d. Toks didelis skirtumas susidarė dėl skirtingų kalendorių, naudotų Lietuvoje ir Švedijoje. Švedai, kurių šaltiniais naudojosi ir Eustachijus Tiškevičius, ir Oskaras Urbonas, naudojo Justiniano kalendorių, kuriame nebuvo atsižvelgta į astronominių ir kalendorinių metų skirtumą ir dėl to atsiradusią paklaidą, o lietuviai naudojo Grigaliaus kalendorių, kuriame buvo atlikti reikalingi pataisymai, iš čia 14 dienų skirtumas. 1702-03-22 dieną Liudvikas Pociejus rašė laišką Karoliui Stanislovui Radvilai, kuriame apie mūšį dar nieko nekalbama, nes tikimasi didelių kautynių išvengti, o jau 25 d. iš Stakliškių M. S. Višnioveckis dėstė savo strategiją dėl situacijos, susidariusios po mūšio. (Sliesoriūnas G. Pirmoji Vilniaus okupacija Šiaurės karo metais (1702 m. balandis – gegužė). *Praeities pėdsakais*, Vilnius, 2007, p. 270–271). 24 dieną savo darbe mini ir A. Rachuba: (Rachuba A. Michał Servacy Korbut Wiśniowecki. *Hetmani litewscy. Poczet hetmanów Rzeczypospolitej*, Warszawa, 2006, s. 224).

[2] Platesnė Šiaurės karo istoriografinė apžvalga yra pateikta Sven Grauers straipsnyje: Grauers S. Stosunek szwedzkich i polskich sił zbrojnych podczas Wielkiej wojny Północnej // Studia ir materiały historji wojskowości, t. XX. Warszawa, 1976, s. 122–124.

[3] Jarochowski K. Dzieje panowania Augusta II od śmierci Jana III do chwili wstąpienia Karola XII na ziemię Polską. Poznań, 185.

[4] Otwinowski E. Dzieje Polski pod panowaniem Augusta II od roku 1698 do 1728 opisal wspólczesny, wyd. A. Milkowski, Krakow, 1849. Zawisza K. Pamiętniki wojewody Mińskiego (1666–1721), wyd. Bartoszewicz, Warszawa, 1862.

[5] Kotlubajus E. Radvilos, Vilnius, 1995.

[6] Wimmer J. Polskie wojsko i sztuka wojenna w czasie Wielkiej wojny połnocnej // Studia ir materiały historji wojskowości, t. XXI. Warszawa, 1978, s. 360–370.

[7] Nagielski M. Upadek staropolskiej sztuki wojennej, s. 12.

[8] Rachuba A. Michał Serwacy Wiszniowecki. *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*. Warszawa, 2006, s. 220–235.

[9] Urbonas O. Karolis XII Lietuvoje ir kautynės ties Klišovu 1702 m. Karys, 1958, Nr. 3, 4;

To paties Didžiojo Šiaurės karo frontas Lietuvoje. // Karys, 1961, Nr. 5

[10] Jasas R. Švedų karių kapai. *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 1 (112), 1967, p. 33.

[11] Stenhammar W. Östgöta Kavalleriregimente i Karl XII:s Krig (angliškas vertimas). Originalus leidimas Linköping, 1918.

[12] Andrejus Maksimilianas Fredro (Andrzej Maksimilian Fredro) savo veikaluose pateikė bajoriškosios ideologijos nuostatas atitinkančios kariuomenės organizacijos principus, valstybinės santvarkos ypatybes, kurios yra unikalios ir įdomios, tačiau praktiškai taikomos jos neleido vadovautis vakarietiškoms valstybės valdymo ir kariavimo normomis.

[13] Górski K. Historia jazdy polskiej. Kraków, 1894, s. 114–118.

[14] Informacija iš Otwinowski E., Jarochowski K. Dzieje panowania Augusta II od śmierci Jana III do chwili wstąpienia Karola XII na ziemię Polską. Poznań, 1856, s. 181–183.

[15] Jarochowski K. Dzieje panowania Augusta II od śmierci Jana III do chwili wstąpienia Karola XII na ziemię Polską. Poznań, 1856, s. 183–184.

[16] Urbonas O. Karolis XII Lietuvoje ir kautynės ties Klišovu 1702 m. Karys, 1958, Nr. 3, p. 69–70.

[17] Urbonas O. Karolis XII ir kautynės ties Klišovu 1702 m. // Karys, Nr. 5, 1961, p. 134.

[18] Karolis I Stanislovas Radvila. Kotlubajus E. Radvilos, Vilnius,1995, p. 287.

[19] Karolis I Stanislovas Radvila. Kotlubajus E. Radvilos, Vilnius,1995, p. 288.

[20] Noiburgo valdos – Biržų Radvilų žemės, neturėjusios aiškių paveldėtojų, kadangi giminės vyrai išmirė, o moterys nutekėjo į užsienio šalis.

[21] Karolis I Stanislovas Radvila. Kotlubajus E. Radvilos, Vilnius, 1995, p. 294.

[22] Šlapias sniegas ir purvas neleido judėti kariuomenei, nes tekdavo bristi iki juostos vandenyje.

[23] Jarochowski K. Dzieje panowania Augusta II od śmierci Jana III do chwili wstąpienia Karola XII na ziemię Polską. Poznań, 1856, s. 13–16.

[24] Urbonas O. Didžiojo Šiaurės karo frontas Lietuvoje //Karys, 1961, Nr. 5, p. 138.

[25] Gintautas Sliesoriūnas vadina A. Humerhelmu. Sliesoriūnas G. Pirmoji Vilniaus okupacija Šiaurės karo metais (1702 m. balandis – gegužė). *Praeities pėdsakais*, Vilnius, 2007, p. 271.

[26] Rachuba A. Michał Serwacy Wiszniowecki. *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*. Warszawa, 2006, s. 222.

[27] Sud. Pavalkis K. Darsūniškiui – 625, Kaunas, 1997, p. 14.

[28] Tiksli mūšio vieta nėra žinoma, bet už lietuvių perspėjimą apie Roksmano būrio buvimo vietą Karolis XII liepė miestelį sudeginti. Tyszkiewicz E. Listy ... s. 179.

[29] Urbonas O. Karolis XII Lietuvoje ir kautynės ties Klišovu 1702 m. // Karys, 1958, Nr. 3, p. 73.

[30] Nagielski M. Upadek staropolskiej... s. 12.

[31] Nagielski M. Upadek staropolskiej... s. 13.

[32] Nagielski M. Upadek staropolskiej... s. 22–24.

[33] Nagielski M. Upadek staropolskiej... s. 13.

[34] Wimmer. J. Wojsko polskie w dobie wojny północnej. Warszawa, 1956, s. 247.

[35] Urbonas O. Karolis XII Lietuvoje ir kautynės ties Klišovu 1702 m. // Karys, 1958, Nr. 3, p. 72.

[36] Urbonas O. Karolis XII Lietuvoje ir kautynės ties Klišovu 1702 m. // Karys, 1958, Nr. 3, p. 73.

[37] Urbonas O. Karolis XII ir kautynės ties Klišovu 1702 m. // Karys, Nr. 4, 1958, p. 107.

[38] Nagielski M. Upadek staropolskiej...s. 15.

[39] Nagielski M. Upadek staropolskiej...s. 25–26.

[40] Jarochowski K. Dzieje panowania Augusta II od śmierci Jana III do chwili wstąpienia Karola XII na ziemię Polską. Poznań, 1856, s. 185–186.

[41] Jarochowski K. Dzieje panowania Augusta II od śmierci Jana III do chwili wstąpienia Karola XII na ziemię Polską. Poznań, 1856, s. 196–198.

[42] Urbonas O. Didžiojo Šiaurės karo frontas Lietuvoje. // Karys, 1961, Nr. 5, p. 138.

[43] Urbonas O. Didžiojo Šiaurės karo frontas Lietuvoje. // Karys, 1961, Nr. 6, p. 166.

[44] Nagielski M. Upadek staropolskiej...s. 29.

[45] Nagielski M. Upadek staropolskiej...s. 30.

[46] Nagielski M. Upadek staropolskiej...s. 33.

[47] Urbonas O. Karolis XII ir kautynės ties Klišovu 1702 m. // Karys, Nr. 3, 1958, p. 74.

[48] Nagielski M. Upadek staropolskiej...s. 13.

[49] Haggman B. Lewenhaupt J. Slaget vid saladen 1703. s. 1.

[50] Тарле Е. В. Северная война и шведское нашествие на Россию. Москва, 2002, с. 50–51.
[51] Englund P. Poltava, Baltos lankos, 1997, p. 58
[52] Тарле Е. В. Северная война и шведское нашествие на Россию. Москва, 2002, с. 50.
[53] Nagielski M. Upadek staropolskiej...s. 34.
[54] Nagielski M. Upadek staropolskiej...s. 34.
[55] Nagielski M. Upadek staropolskiej...s. 35.
[56] Tyszkiewicz E. Listy o Szwecji, t. 2, Wilno, 1849.
[57] O. Urbonas mini, kad remiasi švedų duomenimis, tačiau nenurodo konkrečių šaltinių.
[58] Sliesoriūnas G. Pirmoji Vilniaus okupacija... p. 271.
[59] Urbonas O. Karolis XII ir kautynės ties Klišovu 1702 m.// Karys, Nr. 3, 1958, p. 74
[60] Eustachijus Tiškevičius mini, kad švedai išvyko (greičiausiai iš Kauno) kovo 11 dieną. Tyszkiewicz. Listy... s. 169.
[61] Stenhammar W. Östgöta Kavalleriregimente i Karl XII:s Krig (angliškas vertimas) Originalus leidimas Linköping, 1918, s. 29–32.
[62] Laiškas žinomas iš Sliesoriūnas G. Pirmoji Vilniaus okupacija Šiaurės karo metais (1702 m. balandis–gegužė). *Praeities pėdsakais*, Vilnius, 2007.
[63] Stenhammar W. Östgöta...
[64] Tikriausiai tai tas pats kapitonas Bertold Roxmann, minimas E. Tiškevičiaus, kurio dalinys sudūrė su lietuviais prieš keletą dienų (Aut. pastaba).
[65] Ši žinia yra iš paties Gylenkroko raporto, esančio Švedijos karo archyve (Riksarkivet). Stenhammar W. Östgöta...
[66] Stenhammar W. Östgöta...
[67] Tokios detalės yra žinomos iš savanorio Segersteno pasakojimo, kuris priklausė rezervui ir išliko gyvas, nors ir sužeistas. Stenhammar W. Östgöta...
[68] Šis epizodas rodo, kad pabūklai buvo nedideli, arba kariai nemokėjo šaudyti, Nemuno plotis toje vietoje negalėjo viršyti 200 m, beje, krantas toje vietoje nuožulnus, Nemuno šlaitai labai toli nuo tuometinės vagos (Aut. pastaba).
[69] Stenhammar W. Östgöta...; Sud. Pavalkis K. Darsūniškiui – 625, Kaunas, 1997, p. 14.
[70] Tyszkiewicz E. Listy ..., s. 174–175.
[71] Reikėtų nepainioti su kapitonu Gustavu Zigrotu, majoro broliu, kuris pateko į nelaisvę ir vėliau buvo paleistas. Beje, kitur minima, kad majoras liko gyvas, tik pateko į nelaisvę. Tyszkiewicz E. Listy... s.175.
[72] Stenhammar W. Östgöta...
[73] Jasas R. Švedų karių kapai. *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 1 (112), 1967, p. 33.
[74] Tyszkiewicz E. Listy... s. 170.
[75] Jasas R. Švedų... .
[76] Jasas R. Švedų... .

Rolandas Gustaitis

Darsūniškio bažnyčia ir parapija

Yra manoma, kad Ldk Vytautas tikriausiai bus prisidėjęs prie parapinės Darsūniškio bažnyčios įkūrimo, galbūt užrašęs jai fundaciją, kuri neišliko[1].

Parapijų kūrimo valstybinėse žemėse iniciatoriai buvo laikinieji valstybės žemės valdytojai arba jos nuomininkai. Jie neturėjo teisės funduoti valstybės žemės dvasininkams. Todėl jie savo iniciatyva stengdavosi gauti Lietuvos didžiojo kunigaikščio, o po 1569 m. unijos – Lenkijos karaliaus konfirmacinių privilegijų[2]. Darsūniškio bažnyčia buvo įkurta valstybinėje žemėje – seniūnijoje.

Darsūniškio Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų, šv. Andriaus ir šv. Elžbietos medinei bažnyčiai naują fundaciją suteikė Ldk Kazimieras Jogailaitis, kuris 1473 m. kovo 1 d. savo raštu Darsūniškio bažnyčios ir klebonų išlaikymui dovanojo penkis valstiečius, priklausančius Trakų piliai, su visu jų turtu ir prievolėmis, grūdų ir daržovių dešimtinę iš Darsūniškio ir Eigeniškių dvarų, kasmet po du saikus medaus ir akmenį vaško iš Trakų pilies, o taip pat Butiškės žemę[3].

Ldk Aleksandro privilegija, kuria dovanoja Darsūniškio klebonui karčemą ir grūdų dešimtinę. Lotynų k. 1492 m. LMAVB RS.

Darsūniškio bažnyčios fundaciją 1492 m. gruodžio 4 d. papildė Ldk Aleksandras. Atsižvelgdamas į Darsūniškio klebono Mikalojaus prašymą dėl blogos bažnyčios materialinės padėties, suteikė klebonui teisę bažnytinėje žemėje pasistatyti laisvą nuo bet kokių mokesčių smuklę ir užrašė dešimtinę grūdų (kviečių, rugių, miežių bei grikių) iš Jiezno dvaro[4].

Valdovo Vladislovo Vazos raštas, patvirtinantis 1473 m. kovo 1 d. Ldk Kazimiero raštą, kuriuo Darsūniškio klebonų išlaikymui buvo dovanoti penki valstiečiai, priklausantys Trakų piliai, grūdų ir daržovių dešimtinė iš Darsūniškio ir Eigeniškių dvarų, kasmet po du saikus medaus iš Trakų pilies su akmeniu vaško, o taip pat Butiškės žemė. Vilnius, 1639 m. kovo 13 d. LMAVB RS.

1501 m. privilegija Ldk Aleksandras pasirūpino, kad 28 LDK parapijose (tame tarpe ir Darsūniškio) būtų išlaikomas lietuviškai mokantis kunigas, galintis tinkamai klausytis išpažinčių ir atlikti sielovadą, kad Kristaus mokymas augtų ir plėstųsi Lietuvoje[5].

Valdovai Žygimantas Vaza 1601 m. vasario 25 d.[6] ir Vladislovas Vaza 1639 m. kovo 13 d. šias fundacijas patvirtino[7].

Kitais duomenimis, valdovas Žygimantas Vaza per savo paskirtus komisarus dešimtinę pakeitė į tris žemės sklypus, išsidėsčiusius tarp miestelio žemių, kurie užėmė 4 valakus[8].

Darsūniškio klebonais minimi: Mikalojus (1492 m.), Janušas (1528 m.)[9], 1541 m. minimas Vilniaus kanauninkas, Darsūniškio klebonas, kunigaikštis Baltramiejus[10]. 1550 m. balandžio 21 d. Trakų bajoras P. Aleksandravičius jam įkeitė savo nelaisvą berniuką Petrelį Vaznevičių už kapą lietuviškų grašių. Tas berniukas turėjo tarnauti klebonui iki tol, kol A. Aleksandravičius grąžins visus pasiskolintus pinigus[11].

1598 m. Darsūniškio klebonas Jonas Miečkovskis bylinėjosi su Darsūniškio seniūnu Bohdanu Oginskiu dėl žemių ribų[12].

1602 m. Kauno miesto raštininkas Bartolomėjus Jachnovskis bažnyčiai užrašė žemės sklypą (maždaug 4 margų dydžio) su pastatu Darsūniškio miestelyje. Šis sklypas vėliau pavadintas Klebonija. 1641 m. tas pats B. Jachnovskis Darsūniškio

bažnyčiai užrašė du valstiečius užusienyje, atidalintame nuo Dukurnonių kaimelio. Šis užusienis, pavadintas Paukštiškėmis, buvo Jiezno parapijoje, 10 varstų atstumu nuo Darsūniškio[13].

Kitais duomenimis, ponas Jachnovskis ir žemės sklypą Darsūniškyje, ir du valstiečius užrašė vienu metu – 1642 m. liepos 16 d.[14].

Medinė Darsūniškio bažnyčia, klebonija su visais pastatais sudegė tarp 1765–1780 m., klebonaujant kun. Adomui Juozapavičiui. Nauja bažnyčia atstatyta 1780 m. Antaninos Oginskienės, Darsūniškio seniūnienės (beje, palaidotos Paparčių dominikonų vienuolyno bažnyčios rūsyje) lėšomis. Tai buvo medinis pailgas pastatas, be zakristijų, 1782 m. dar nebuvo baigtas – nebaigti du bokšteliai abipus portiko. Viduje stovėjo trys seni iš medžio išdrožti altoriai. Didžiajame altoriuje buvo drobėje tapytas paveikslas, vaizduojantis Čenstakavos Mergelę Mariją su sidabriniu aptaisu ir dviem karūnomis, vietom paauksuotomis, bei dviem tikrų perlų vėriniais. Antras buvo Mergelės Marijos Rožančinės, trečias – šv. Antano altorius.

Prie šventoriaus vartų stovėjo varpinė – ant keturių stulpų kabojo du varpai.

Švenčiami bažnyčios tituliniai atlaidai – Švenčiausios Mergelės Ėmimo į dangų, taip pat Švč. Trejybės. Atlaidai buvo suteikti ir Rožančiaus brolijai, įkurtai 1720 m. Kauno apskrities maršalo Boguslavo Oginskio pastangomis.

1765 m. Darsūniškio klebono pareigose kun. Žuromskį pakeitė kun. Adomas Juozapavičius; 1782 m. kovo 23 d. jam mirus, kleboniją perėmė kun. Kristupas Bielazaras, pijorų mokyklos teologas, 45 metų amžiaus.

A. Juozapavičius nuo senų laikų turėtą Kleboniškio palivarką dėl nežinomų priežasčių perleido Oginskiams. Dijakevičių kadaise dovanotą palivarką – Dijokiškes Juozapavičius su Oginskiais išmainė į 1000 lenkiškų auksinų sumą; Oginskiai pagal skolaraštį nuo 1776 m. kasmet mokėjo po 700 lenkiškų auksinų. Dar buvo trečias bažnyčiai priklausęs palivarkas – Astragai, kuriame Juozapavičius pradėjo arti dirvonus, pastatė keletą pastatų[15].

1818 m. liepos 14 d. kilusio gaisro metu kartu su 52 gyvenamaisiais namais sudegė ir bažnyčia. Parapijiečiai labai gailėjo bažnyčios, nes ji buvo dar iš tvirto medžio, naujai gontais perdengta[16]. Vietoj sudegusios bažnyčios klebono Mendzigurskio rūpesčiu pamaldų laikymui buvo buvo pastatyta pašiūrė[17], kuri 1833 m. jau buvo vos gyva, ir pamaldų metu galėjo sugriūti[18]. Joje buvo įrengtas vienas altorius. Greta stovėjo ant keturių stulpų įrengta varpinė gontų stogu ir geležiniu kryžium viršuje. Varpinėje kabojo 3 varpai ir signorėlis. 1835 m. duomenimis, laikinojoje bažnyčioje buvo saugomos metrikų knygos: krikšto registracijos (nuo 1669 m.), santuokos (nuo 1755 m.) ir mirusiųjų (nuo 1789 m.)[19].

1846 m. Darsūniškio bažnyčios administratoriumi minimas kun. Janas Soroka. Apie tų metų bažnyčioje įvykusius pakitimus išliko jo sudarytas žiniaraštis. Buvo įsigyta perkelinė alba, o į tris Kauno bažnyčias iškeliavo šis inventorius: į Pranciško-

nų – portatilis, Dominikonų – sidabrinis pacifikatas su šv. Kryžiaus relikvija, Karmelitų – sidabrinė dėžutė. Prie klebonijos buvo pastatyta ledainė[20]. 1849 m. buvo perdirbtas senas paauksuotas kielikas į naują, įsigyta pora cino ampulių ir vienas šilkinis veliumas su baltomis gėlėmis; tuo metu klebonavo kun. Anupras Volodkievičius[21].

1848 m. gegužės 28 d. prasidėjo naujos mūrinės bažnyčios statyba. Iki 1849 m. lapkričio pabaigos bažnyčia buvo išmūryta iki langų[22]. Statyba, trukusi 5 metus, baigėsi 1853 m. Lėšos naujos bažnyčios statybai buvo surinktos ne tik iš vietos parapijiečių savanoriškų paaukojimų, bet ir daugelio kitų asmenų[23]. Yra skelbiamas faktas, kad bažnyčios statybos metu priešais bažnyčią, kitoje gatvės pusėje buvusioje Kubo Zavistanavičiaus sodyboje kasant duobę pasodinti bijūnams, buvo rastas puodas su auksinėmis monetomis, kurias K. Zavistanavičius atidavė klebonui – už rastas monetas buvo nupirktos plytos bažnyčios statybai[24]. Naujai pastatytos bebokštės bažnyčios formos buvo artimos klasicistinei architektūrai.

1849 m. minimi du bažnyčios varpai, nulieti 1769 ir 1807 metais. 1849 metais parapijoje gyveno 3619 parapijiečių[25].

Naujoji bažnyčia buvo pašventinta ir Švč. Trejybės vardu 1853 m. spalio 4 d., nuo tos dienos leidžiant joje laikyti pamaldas.

Beje, pradėjus statyti bažnyčią, valstybės iždas jai buvo paskyręs 33 dešimtines žemės išlaikymui[26].

1862 m. priešais bažnyčią, šalia gatvės, pastatyta ketursienė akmenų mūro varpinė su gontais dengtu stogu, nedideliu geležiniu kryžiumi. Joje buvo trys nedideli varpai[27].

Jau mūsų laikais žmonės pasakoja, kad apie šventorių buvę kapai. Kai darė žaibolaidžio įžeminimą, rado daugybę žmonių kaulų[28].

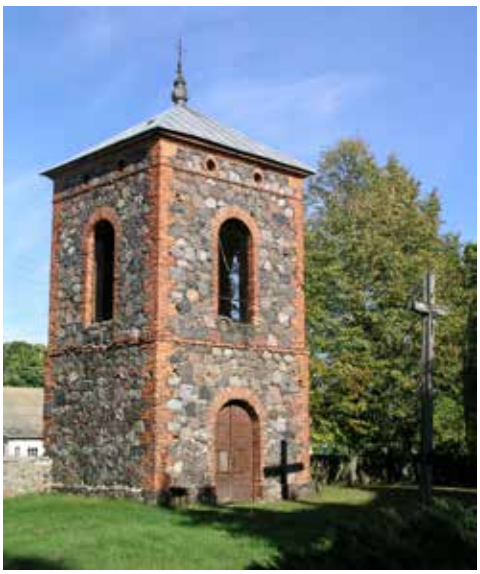
1876 m. Darsūniškio klebonas kun. Jatautas prašė leisti parduoti bažnyčioje buvusius senus, nenaudojamus vargonus, nes jie tik užėmė vietą. Tuo metu bažnyčioje jau buvo sumontuoti nauji vargonai, atsivežti iš 1864 m. uždaryto Paparčių dominikonų vienuolyno. Už parduotus vargonus buvo tikimasi įsigyti naujo bažnyčios inventoriaus. O ir senųjų vargonų pirkėjas jau buvo – tai kaimyninės Jiezno bažnyčios klebonas[29]. Tarpininkaujant Trakų dekanui, Vilniaus vyskupijos konsistorija šiuos vargonus leido parduoti. 1876 m. lapkritį vargonus nupirko minėtasis Jiezno parapijos klebonas kun. Živoronka. Už vargonus Darsūniškio klebonas gavo 60 rb; prie jų pridėjęs savo 15 rb, Vilniuje nupirko didelio formato šv. Apaštalų Petro ir Povilo paveikslą ir pakabino šoniniame šv. Apaštalų šv. Petro ir Povilo altoriuje[30].

1891 m. sudarytame bažnyčios inventoriaus apraše apibūdinti penki bažnyčioje buvę altoriai. Didysis altorius su dviem paveikslais paauksuotais rėmais; vienas, didelio formato, vaizdavo Nukryžiavimą, kitas, vidutinio dydžio – Čenstakavos Dievo Motiną, kurio viršuje buvo paauksuoti Apvaizdos spinduliai. Altoriaus šonuose

stovėjo dvi didelės medinės skulptūros. Antrąjame, dešinėje presbiterijos pusėje esančiame šv. Apaštalų šv. Petro ir Povilo altoriuje buvo jau minėtas šv. Apaštalų Petro ir Povilo paveikslas. Trečiajame, kairėje presbiterijos pusėje esančiame šv. Pranciškaus altoriuje kabojo du paveikslai paauksuotais rėmais: šv. Pranciškaus ir šv. Agotos. Ketvirtas, šv. Trejybės altorius su šv. Trejybės ir šv. Jurgio paveikslais buvo buvo kairėje navos pusėje, o penktasis – Švč. Mergelės Marijos Rožančinės altorius – buvo su to paties vardo bei Dievo Motinos ėmimo į dangų paveikslais[31].

Darsūniškio parapijos Gegužinio k. gyventojas, savamokslis menininkas Pranas Zykus apie 1897 m. išdrožė didijį bažnyčios altorių, ištapė jos vidų ir išorę.

XIX a. pabaigoje prasidėjęs tautinis atgimimas palietė ir Darsūniškio parapiją. 1902 m. duomenimis, parapijoje buvo 5618 žmonių[32]. Parapija tautine sudėtimi nebuvo marga – „visi lietuviai, mažai ką rastum lenkiškai mokantį, knygas skaito daugiausia lietuviškas. Teisybė, yra keletas ir tokių, ką poteriauja lietuviškai, o skaito knygas lenkiškas, nors supranta tiek, kaip kiaulė maskoliškai“, 1898 m. rašė „Ūkininkas“[33]. Klebonaujant kun. Jatautui, bažnyčioje giesmės ir pamokslai būdavo atliekami lietuviškai[34], ir visiems buvo gerai. Tačiau 1894 m. jam mirus, atsiųstas kun. Juozapavičius (sulenkėjęs lietuvis)[35] – „jis daugiausiai griebiasi už lenkiškos kalbos, nors pamokslus šeipteip pasako da lietuviškai…“[36]. Todėl bažnyčioje atsirado dvikalbystė: „Kunigas, eidamas nuo altoriaus, užgiedojo

Darsūniškio bažnyčios varpinė. 2003 m. R. Gustaičio nuotr.

Varpinės viduje. 2009 m. R. Gustaičio nuotr.

lietuviškai: „Dieve gėrybių“…; atgiedojo pirmą evangeliją; prie kitos eidamas, užgiedojo jau lenkiškai: „Straszliwego Majestatu Panie!“… Teisybė, yra parapijonų, kurie nori poniškai su Dievu pasikalbėti. Teip pirmą dieną Velykų per Prisikėlimą Jezaus Kristaus kunigas buvo lietuviškai užgiedojęs…, ale kantarai toliaus ėmė traukti tą giesmę lenkiškai… Ikišiol per procesijas vis giedodavo lenkiškai, dabar ėmė lietuviškai giedot; kartais maišydavo lenkiškai ir lietuviškai“[37]. Nesusipratimas tarp kunigo ir giedorių dėl kalbos įvyko 1898 m., švenčiant Žolinę. Procesijai einant aplink bažnyčią, giedoriai giedojo lenkiškai. Prie altoriaus kunigas litaniją užgiedojo lietuviškai, o giedoriai tęsė vėlgi lenkiškai. Šios žinutės autorius pastebėjo, kad kunigėlis bažnyčios gerai neprižiūri – šventoriuje ganosi klebonijos teliukai...[38]

1899 m. buvo leista išbalinti bažnyčios vidų ir išorę bei pataisyti karnizą[39], 1907 m. klebonas gavo leidimą pakeisti susidėvėjusį gontų stogą skardiniu[40]. 1907 m. pavasarį klebonas paragino parapijiečius perdengti skarda bažnyčios stogą (iki tol jis buvo gontų). Vos ne vos žmonės surinko pinigų apdengti vienam bažnyčios šonui, o kita pusė liko skylėta, per kurią, užėjus lietui, vanduo tekėjo į bažnyčią. Klebonas kasdien ragindavo žmones, kad dėtų pinigus ir uždengtų kitą pusę, tačiau žmonės neskubėjo, tarsi kažko laukdami, – buvo rašoma „Šaltinyje“[41]. 1909 m. buvo įrengti nauji vargonai[42].

Apie 1909 m. Darsūniškio klebonui tapus kun. P. Burbuliui, pirmasis jo darbas (ir tikriausiai, paskutinis) buvo „Blaivybės“ skyriaus įsteigimas. Apie tai korespondencijoje iš Darsūniškio 1909 m. buvo rašoma:

„Darsuniškis (Trakų ap.). Miestelis nemažas, savo išvaizda gana puikus. (...). Girtuokliavimas nemažas. Gyventojų, išskyrus žydus, su viršum 200; visi lietuviai. Laikraščių pareina: „Šaltinio“, „Vienybės“ ir „Lietuvos ūkininko“ po vieną egzempliorių. Iš to matyti, kad čia žmonės gana tamsųs. Ir tiesa.

Dabar reikia tikėtis, kad dalykai Darsuniškyje virs į kitą pusę. Mat, nesenai atvažiavo šviežias klebonas, kun. P. Burbulis, uolus dvasiškas tėvas ir karštas lietuvis. Pirmutinis jo darbas – tai steigimas „Blaivybės“ skyriaus. Jau yra prisirašiusių į 80 asmenų, ir neužilgo skyrius bus atidengtas. Dieve, jam padėk plėšti Darsuniškio dirvonus.“[43]

Už narių surinktus pinigus buvo nupirkta 140 knygų, „kurias žmonės su noru skaito“, – buvo rašoma „Vienybėje“[44].

Po dviejų metų (1911) Katalikų „Blaivybės“ draugijos Darsūniškio skyriuje buvo 249 nariai[45].

„Blaivybės“ draugijos biblioteka Darsūniškyje veikė trumpai: tarp 1913 m. veikusių draugijos bibliotekų nenurodyta[46].

Kun. P. Burbulis savo veikla neįtiko kai kuriems parapijiečiams, kurie jį apkalbinėjo. Jo šalininkai 1910 m. balandžio 5 d. Vilniaus vyskupijos valdytojui surašė tokio turinio prašymą:

„Pasklido gandas, kad dėl nežinomų priežasčių ruošiasi perkelti mūsų, Darsūniškio, kleboną kun. Burbulį. Mes, šios bažnyčios parapijiečiai, ir kaip vietiniai gyventojai, nieko tokio, dėl ko būtų galima perkelti mūsų kleboną, nematome, kunigas, kaip matyti iš visų pusių, turi dvasinį pašaukimą. Savo pareigas ir visus reikalus dėl mūsų atidžiai atlieka, pilnai stebi tvarką ir grožį bažnyčioje, dėl ko mes, visi parapijiečiai, labai laimingi ir dėkingi mūsų klebonui už tai, kad jis švaria sąžine, pavyzdžiu yra visiems, savo meile visus mus priima į savo glėbį, kaip motina savo vaikus. Yra mūsų rate keletas girtuoklių, kurie nepažįsta religijos ir Viešpaties įsakymų, o tuo labiau jiems nepatinka, kad klebonas turi įtaką liaudžiai, sulaikydamas mus nuo stiprių gėrimų, kas kai kuriems mūsų nepatinka, o tuo labiau apsukriems žydams, kurie kursto girtuoklius valstiečius (...)“.

Parapijiečiai prašė padaryti galą šių gandų skleidimui. Panašu, kad į šį prašymą nebuvo atsižvelgta, ir po pusmečio į Darsūniškį buvo perkeltas kitas klebonas – kun. Juozapas Čaplikas. P. Burbulis Darsūniškio klebonu buvo bene trumpiausiai iš visų čia klebonavusių – vos vienerius metus.

Kun. J. Čaplikas Darsūniškio klebonu buvo nuo 1910 m. spalio iki 1913 m. Nors jo darbas šioje parapijoje truko trumpai, tačiau šis tas bažnyčios, parapijos ir ateities labui buvo padaryta. Atvykęs jis rado seną, begriūvančią šventoriaus tvorą[47], todėl 1912 m. prašė leisti pataisyti akmeninę tvorą bei išbalinti bažnyčią iš vidaus ir išorės[48]. Klausimo, kokia kalba vesti pamaldas (lenkų ar lietuvių) nei anksčiau, nei kun. J. Čapliko klebonavimo laikotarpiu nebuvo iškilusio. Į tuo reikalu atsiųstą Trakų dekano užklausimą klebonas 1912 m. vasario 25 d. atsakė, kad Darsūniškio parapijoje gyvena 2484 katalikai, kurių absoliuti dauguma buvo lietuviai; lenkų parapijoje buvo tik kelios šeimos – tai sudarė iki 10 asmenų. Visos pamaldos, net ir Evangelijos skaitymas, vyko lietuvių kalba. Dėl pamaldose vartojamos lietuvių kalbos „nėra jokio nepasitenkinimo ir būti negali“ – baigė J. Čaplikas[49].

Vykstant Pirmajam pasauliniam karui, 1915 m. liepos 28 d., dalyvaujant klebonui Petrui Valiuškiui, Kruonio policijos nuovados viršininkui Andrusevičiui bei dviem kviestiniams, iš varpinės buvo nukabinti ir į Rusijos gilumą išvežti du bažnyčios varpai.

Pirmasis varpas buvo nulietas Karaliaučiuje 1769 m. Įrašas ant varpo skelbė: „Soli Deo Gloria. GE GOSEN BEY. B. M. DORNMANINN IN COENIGSBERG ANNO 1769“; jis svėrė 12 pūdų ir 5 svarus, įkainotas 270 rublių. Ant varpo buvo figūra, kuri skubotai buvo nuopiešta ant varpų poėmio akto. Tai buvo kryžius, ant kurio kryžmos užrašas INRI, virš jo raidės DOM, po juo – BBC. Abipus kryžiaus dvi figūros – galima spėti, kad tai du priklaupę angelai, žiūrintys į kryžių.

Antrasis varpas buvo nulietas Vilniuje 1807 m. (tai bylojo įrašas ant jo „ME FECIT I: S. WAEHNER VILNAE A: 1807“), svėrė 5 pūdus ir 5 svarus ir buvo įkainotas 130 rublių[50].

Sieninio laikrodžio rėmai, išpjaustyti iš ąžuolo, iš Darsūniškio klebonijos, esantys 100 metų senumo. Savininkas Vincas Lisauskas iš Barevičių kaimo. P. Baranausko nuotr. 1955 m. NČDM Liaudies meno skyrius. Neg. 19619.

Laikinosios koplyčios altorius. 1945 m.

Vienas varpas (antrasis) vis dėlto buvo paliktas.

1915 m. sudarytame „Vilniaus aido“ kalendoriuje apie miestelį glaustai parašyta: „Darsuniškis. Bažnyčia murinė. Parapijonių 2480, visi lietuviai, pamaldos tik lietuviškai. Kleb. Petras Valiuškis. „Ryto“ ir „Blaivybės“ skyriai. Laikraščių pareidavo apie 40–50 ekz.“[51]

Užėjus pirmąjam sovietmečiui, 1940 m. rugpjūčio 10 d. dail. A. Žmuidzinavičius kartu su mokyt. J. Švelniu, dalyvaujant Darsūniškio bažn. klebonui Juozui Vaitiekūnui, aprašė Prano Zykaus sukurtą didįjį bažnyčios altorių. Štai ką jie užrašė: altoriaus plotis – 4,5 m, aukštis apie 12 m. Stilius maišytas su gotikos požymiais. Ornamentai drožti iš medžio, nudažyti aukso ir balta spalva. Altoriaus apačia papuošta dviem medinėmis statulomis, viduramžių darbo, artimos baroko stiliui. Statulos vaizduoja šventąjį ir šventąją pakeltomis galvomis žiūrintys į altoriaus vidų. Statulų aukštis – apie 2 m, nudažytos šviesiai pilka spalva. Moters figūros kairiosios rankos 3 pirštai buvo nulaužti[52].

Tuo pačiu jie aprašė dar vieną kultūros vertybę – klebonui J. Vaitiekūnui priklausantį sieninį laikrodį (žr. nuotrauką). 120×43 cm dydžio, drožtas iš liepos medžio, apie 100 m senumo. Išdrožinėta: apačioje – ąžuolo lapai, kairėje – medžioklinis šautuvas, maišas ir ragas. Dešinėje – paukštis žemyn galva, viršuje – ąžuolo lapai ir elnio galva nulaužtais ragais[53].

1944 m. liepos mėnesį vykusių mūšių metu Darsūniškio bažnyčia buvo apgriauta ir sudeginta, kiti parapijos trobesiai sunaikinti. Klebonas apsigyveno išlikusioje pirtyje. Šventoriaus šiaurės rytiniame krašte iš lentų buvo pastatyta nemaža koplyčia – 16 m ilgio,

Darsūniškio bažnyčia po 1944 m. mūšių. Dešinėje matyti laikinoji koplyčia, kurioje laikytos pamaldos. KPC AS FP.

9 m pločio bei 5 m aukščio. Apdengta šiaudiniu stogu, su lentinėm grindim ir lubom. Viduje įrengta presbiterija ir zakristija. Šviesa į koplyčią patekdavo pro 11 langų. Durų būta penkių. 1944 m. lapkričio 26 d., dalyvaujant gana daug žmonių (nors lijo lietus), koplyčia buvo pašventinta Švč. Panelės Marijos Žolinės ir Šv. Teresės nuo Kūdikėlio Jėzaus titulu. Pašventinimo apeigas atliko kun. P. Bugenis, po kurių svečias atlaikė sumą ir pasakė gražų pamokslą. Prie koplyčios statybos daugiausia prisidėjo Užgirėlio kaimas, vadovaujant Juozui Svetakai ir Antanui Zavistanavičiui[54]. 1945 m. spalio 4 d. iš Kaišiadorių vyskupo T. Matulionio gautas leidimas pašventinti naujus Kryžiaus kelius – stacijas[55].

Koks buvo skurdus tuometinės laikinosios bažnyčios inventorius, matyti iš 1948 m. sudaryto Darsūniškio bažnyčios inventoriaus sąrašo. Jame nurodyti 7 popieriniai paveikslai, 14 stacijų, 2 stovylos (statulos), šiek tiek liturginių rūbų (4 albos, 8 kamžos, dar kai kas), 6 rankšluosčiai, 1 baldakimas, 3 uždangalai.

Metaliniai daiktų būta taip pat nedaug – varinė taurė su patena, 1 varpas, 6 kryžiai, 10 žvakidžių ir pan.

Liturginės knygos buvo dvejos (mišiolai), klausykla – 1[56].

1945 m. birželio 26 d., Kauno apskrities architektas – inspektorius išduoda leidimą atstatyti sugriautąjį bažnyčios pastatą. Leidimas galiojo tris metus, tačiau šio laikotarpio buvo maža: 1949 m. vasario 10 d. rašytu pareiškimu Darsūniškio religinės Romos katalikų bendruomenės komiteto valdyba prašė architekto – inspektoriaus leidimą pratęsti. Pažymėjo, kad turi visas remontui reikalingas medžiagas ir lėšas[57].

Darsūniškio parapijos vikaras kun. Juozas Kanaverskis ėmėsi darbo: valė griuvėsius, tvirtino pamatus, cementavo plyšius, išliejo lubas, apdengė stogą, sudėjo langus ir grindis, bažnyčią išbalino ir įrengė laikinus altorius. Parsivežė paveikslų,

statulų, vėliavų[58]. Atstatytą Darsūniškio bažnyčią vyskupijos valdytojas Juozapas Stankevičius pašventino 1950 m. kovo 25 d. [59]

1955 m. rugpjūčio 8 d. nenustatyta moteris (greičiausiai notarė) Darsūniškio kleboną kun. Juozą Kanaverskį informavo, kad mirdamas Adomas Aliukevičius jai pavedė vykdyti testamentą. Pagal jį, Darsūniškio bažnyčiai buvo užrašyta 200 dolerių, o šv. Mišioms, Darsūniškio klebonui užrašė 100 dolerių.

Atsakydamas klebonas pirmiausia parašė, kad Darsūniškio bažnyčią 1944 m. subombardavo, 1949 m. buvo atstatyta, 1950 m. kovo 25 d. ją pašventino Kauno arkivyskupijos, Vilkaviškio ir Kaišiadorių vyskupijų valdytojas kan. J. Stankevičius. Tuo metu, kai buvo gautas laiškas, buvo daromi vargonai. Todėl paprašė parsiųst kai kuriems vargonų balsams dūdų. Taip pat paminėjo, kad bažnyčiai uždengtas laikinas stogas. „Jeigų liktų pinigų nuo dūdų, malonėkit prisiųsti bažnyčios stogui skardos.“ Už pinigus, skirtus šv. Mišioms, klebonas paprašė atsiųsti vaistų[60].

1958 m., remiantis LSSR Ministrų Tarybos patvarkymu, Darsūniškio bažnyčios remontui išduota 200 lapų cinkuotos skardos[61]. 1959 m., remiantis LSSR Ministrų Tarybos nutarimu, bažnyčiai išduoti 102 lapai cinkuotos skardos ir 12 kg baltų aliejinių dažų[62]. 1960 m. sausio 14 d. išduota dar 110 lapų skardos[63].

Sovietmečiu bažnyčios veikla buvo nuolat sekama, apie ją surinti duomenys būdavo perduodami Kaišiadorių r. vykdomajam komitetui. Buvo pildomos anketos apie religines šventes arba atlaidus. Anketoje buvo pildomi duomenys apie apsilankiusiųjų bažnyčioje žmonių skaičių (atskirai nurodant vyrų, moterų, jaunimo ir mokinių skaičių). Atskiras klausimas buvo apie pamokslo turinį („pamokslo turinys, pagrindinės mintys, politinė religija, dviprasmiškumai, paraginimai, kas skaityta

Darsūniškio bažnyčia XX a. 6 d-metyje.
Fotografavo A. Žukauskas. Nuotrauką pateikė I. Maleckienė

(biblijos ištraukos ar vyskupo laiškai ir pan.)“. Buvo stebima, kas patarnauja per Mišias, ar nėra nepilnamečių, kas barsto gėles, ar procesijoje buvo nešamos nereliginio pobūdžio vėliavos, ar dalyvavo tautiniais drabužiais apsirengusių žmonių, prie bažnyčios sustatytų automobilių modeliai ir jų registracijos numeriai, ar vyko prekyba šventoriuje, jei vyko – tai kas buvo pardavinėjama. Paskutinis punktas susijęs su žmonių užėmimu bažnytinės šventės (atlaidų) dieną – „Tą pačią dieną atliktas politinis-masinis darbas bibliotekoje, mokykloje ir sporto renginiuose“.

1974 m. gruodžio 25 d. 9 val. buvo aplankyta Darsūniškio bažnyčia. Pamaldose dalyvavo apie 100 žmonių (vyrų 32, moterų 60, jaunimo 8, mokinių nebuvo). Pamokslo metu „buvo kalbama religinio pobūdžio klausimais“. Prie bažnyčios stovėjo keturi automobiliai – sunkvežimis, „Žigulis“, „Viliukas“ ir „Moskvičius“ (nurodant jų registracijos numerius). Tą pačią dieną, siekiant žmones atitraukti nuo ėjimo į bažnyčią, Darsūniškio kultūros namuose buvo suorganizuotas rajono įstaigų vadovų susitikimas su gyventojais, kurio metu Vilūnų kultūros saviveiklininkai davė koncertą“.

1977 m. buvo stebimos Šv. Kalėdų mišios. Bažnyčioje apytiksliai apsilankė vyrų – 20, moterų – 50, jaunimo – 10, vaikų – 6; iš viso pamaldose dalyvavo 86 žmonės. Pamaldų metu buvo skaitomas vyskupijos valdytojo laiškas ir evangelija. Kun. P. Genevičius pamokslo nesakė. „Buvo tik trys nuosavos mašinos“. Tam, kad atitraukti žmones nuo pamaldų bažnyčioje, Darsūniškio kultūros namuose buvo demonstruojamas meninis filmas, o mokykloje „su vaikais buvo organizuojamos įvairios priemonės“.

Angelas. XVIII a. vidurys.
Darsūniškio bažnyčia, 2009 m.
R. Gustaičio nuotr.

Angelas. XVIII a. vidurys.
Darsūniškio bažnyčia, 2009 m.
R. Gustaičio nuotr.

1980 m. per metus buvo pasakyta maždaug 50 pamokslų. Per tuos metus sovietinės valdžios pasiųsti atstovai slapta išklausė tris pamokslus: balandžio 6 d., rugpjūčio 17 d. ir gruodžio 25 dieną.

Pamaldas stebėdavo ir po du komjaunuolius, kurie Kaišiadorių r. Komjaunimo komitetui rašydavo savo ataskaitas. Jose, be kitų dalykų, turėdavo nurodyti ir bažnyčioje pastebėtų pažįstamų komjaunuolių pavardes (jei jų būdavo).

1984 m. duomenimis, Darsūniškio bažnyčioje apkrikštyta 16 vaikų, įvyko 3 jungtuvės, 25 laidotuvės, prie Pirmos Komunijos leista 10 vaikų, per Šv. Velykas išklausyta apie 300 išpažinčių. Bažnyčioje buvo 8 choristai (iš jų 2 vyrai)[64].

Nuorodos

[1] Kurczewski J. Biskupstwo Wileńskie. – Wilno, 1912. – S. 188; Fijałek J. Dorsuniszki // Kwartalnik historyczny, R. 44, Lwów, 1930, s. 337; Kamuntavičienė V. Kauno dekanato bažnyčių raida XV–XVII a. // Lituanistica, 2006, T. 68, Nr. 4, p. 2.

[2] Jučas M. Lietuvos parapijos XV–XVIII a. – Vilnius, 2007. – P. 42.

[3] Jasas R. Pergamentų katalogas. – Vilnius, 1980. – P. 367.

[4] LVIA. F. 604. Ap. 1. B. 8356. L. 1; Kamuntavičienė V. Kauno dekanato bažnyčių raida XV–XVII a. // Lituanistica, 2006., T. 68, Nr. 4, p. 3. Jučas M. Lietuvos parapijos XV–XVIII a. – Vilnius, 2007. – P. 42.

[5] Kamuntavičienė V. Kauno dekanato bažnyčių raida XV–XVII a. // Lituanistica, 2006, T. 68, Nr. 4, p. 3.
Jučas M. Lietuvos parapijos XV–XVIII a. – Vilnius, 2007. – P. 42.

[6] Ten pat. – P. 53.

[7] LVIA. F. 604. Ap. 1. B. 8355. L. 1. Žiniaraštis apie Darsūniškio parapinės bažnyčios fundacijas. Sudarė Darsūniškio klebonas kun. Antanas Jurgis Pavlovskis. 1832 m. birželio 14 d.

[8] LVIA. F. 525. Ap. 8. B. 412. Darsūniškio bažnyčios ir klebonijos inventorius, sudarytas Rumšiškių klebono Felikso Višinskio. 1835 m. gegužės 15 d. L. 3.

[9] Fijałek J. Dorsuniszki // Kwartalnik historyczny, R. 44, Lwow, 1930, s. 338.

[10] Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga. Parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviščevienė, J. Karpavičienė. – Vilnius, 2003. – P. 110.

[11] Nezabitauskas A. Liūdni praeities dokumentai // Į komunizmą. – 1966 gruodžio 22, p. 4.

[12] LVIA. F. 604. Ap. 1. B. 8356. L. 19. Darsūniškio klebono kun. Juozapo Čiuldos raportas Vilniaus Romos katalikų dvasinei konsistorijai. 1844 m. liepos 12 d.

[13] LVIA. F. 525. Ap. 8. B. 412. Darsūniškio bažnyčios ir klebonijos inventorius, sudarytas Rumšiškių klebono Felikso Višinskio. 1835 m. gegužės 15 d. L. 4.

[14] Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Kauno dekanato vizitacija 1782 m. / sud. ir parengė V. Jogėla. – Vilnius, 2001. – P. 443.

[15] Ten pat. – P. 421, 423, 429, 431, 433, 437, 443.

[16] LVIA. F. 604. Ap. 1. B. 8364. L. 1. Rožančiaus brolijos prie Darsūniškio bažnyčios visų parapijiečių vardu prašymas Vilniaus vyskupui Benediktui Klangievičiui [tarp pasirašiusių – *Darsūniškio parapijos viršininkas* Ignacy Lukaszewicz]. 1833 m. rugpjūčio 18 d.

[17] VUB RS. F. 4. 387 (A–2652). Darsūniškio parapinės bažnyčios kronika. 1849 m.

[18] LVIA. F. 604. Ap. 1. B. 8364. L. 2. Kauno žemės teismo įgaliotinio atlikta apžiūra. 1833 m. spalio 18 d.

[19] LVIA. F. 525. Ap. 8. B. 412. Darsūniškio bažnyčios ir klebonijos inventorius, sudarytas Rumšiškių klebono Felikso Višinskio. 1835 m. gegužės 15 d. L. 1, 2.

[20] LVIA. F. 604. Ap. 1. B. 8367. L. 1. Darsūniškio bažnyčios administratoriaus kun. Jano Sorokos sudarytas žiniaraštis. 1846 m. guodžio 30 d.

[21] LVIA. F. 604. Ap. 1. B. 8367. L. 3. Darsūniškio bažnyčios klebono kun. Anupro Volodkievičiaus sudarytas žiniaraštis. 1849 m. gruodžio 15 d.

[22] VUB RS. F. 4. 387 (A–2652). Darsūniškio parapinės bažnyčios kronika. 1849 m.

[23] LVIA. F. 604. Ap. 1. B. 8353. L. 1. Darsūniškio parapinės Romos katalikų bažnyčios ir klebonijos inventoriaus aprašas. 1891 m. birželio 5 d.

[24] Ivanauskas E. Lietuvos pinigų lobiai. Paslėpti 1390–1865 metais. – Vilnius, 1995. – P. 330.

[25] VUB RS. F. 4. 387 (A–2652). Darsūniškio parapinės bažnyčios kronika. 1849 m.

[26] LVIA. F. 604. Ap. 1. B. 8366. L. 2. Darsūniškio parapinei Romos katalikų bažnyčiai priklausančių žemių žiniaraštis. Sudarė Darsūniško bažnyčios klebonas kun. Volodkevičius. 1863 m. gruodžio 11 d.
[27] LVIA. F. 604. Ap. 1. B. 8353. L. 2. Darsūniškio parapinės Romos katalikų bažnyčios ir klebonijos inventoriaus aprašas. 1891 m. birželio 5 d.
[28] Valdo Bačkausko šio straipsnio autoriui 2008 m. suteikta žodinė informacija.
[29] LVIA. F. 604. Ap. 1. B. 12937. L. 1. Trakų dekano Roškovskio raportas Vilniaus vysk. valdytojui Petrui Žilinskiui. 1876 m. liepos 25 d.
[30] LVIA. F. 604. Ap. 1. B. 12937. L. 10. Darsūniškio bažnyčios administratoriaus kun. Jatauto raportas Vilniaus vyskupijos Romos katalikų dvasinei konsistorijai. 1889 m. gegužės 23 d.
[31] LVIA. F. 604. Ap. 1. B. 8353. L. 2, 3. Darsūniškio parapinės Romos katalikų bažnyčios ir klebonijos inventoriaus aprašas. 1891 m. birželio 5 d.
[32] Dorsuniškio par. ...//Varpas.–1902,Nr. 6, p. 133.
[33] P. Titilvukas. Dorsuniškis (Trakų pav.) // Ūkininkas. – 1898 rugsėjis, Nr. 9, p. 141.
[34] Rėdystė. Margumynai // Žemaičių ir Lietuvos apžvalga. – 1894 spalio 15, Nr. 20, p. 156.
[35] P. Titilvukas. Darsuniszkis (Trakų pav.) (Isz Lietuvos) // Vienybė lietuvnikų. – 1898 lapkričio 3, Nr. 44, p. 522.
[36] Dorsuniškio par. ...//Varpas.–1902,Nr. 6, p. 133.
[37] Ten pat.
[38] P. F. Titilviukas. Darsuniszkis (Trakų pav. Vilniaus gub.) // Vienybė lietuvniku. – 1899 kovo 22, Nr. 12, p. 138.
[39] LVIA. F. 604. Ap. 1. B. 8366. L. 7. Darsūniškio klebono raštas Vilniaus Romos katalikų dvasinei konsistorijai. 1899 m. balandžio 7 d.
[40] LVIA. F. 604. Ap. 1. B. 8366. L. 22. Konsistorijos nutartis. 1907 m. balandžio 9 d.
[41] Darsūniškių Žvaigždė. Darsūniškės (Trakų ap. Vil. g.). (Kas girdėti. Korespondencijos) // Šaltinis. – 1907 lapkričio 26, Nr. 48, p. 763.
[42] LVIA. F. 604. Ap. 1. B. 8369. L. 13. Darsūniškio bažnyčios ir parapijos turto įkainavimo aktas. 1915 m. liepos 27 d.; Dievo Muz. Darsuniškės. Vilniaus gub. (Įvairios žinios) // Viltis. – 1909 birželio 3 (16), Nr. 62, p. 3.
[43] Šunadvokatis. Darsuniškis (Trakų ap.) // Šaltinis. – 1909, liepos 20 (7), Nr. 28, p. 443.
[44] Antanas Blaivininkas. Darsuniškis (Vilniaus gub. Trakų pav.) // Vienybė. – 1909, spalio 27 (lapkričio 9), Nr. 43, p. 668.
[45] 1911 m. Katalikų „Blaivybės“ draugijos veikimo apyskaita // Vienybė. – 1912 vasario 28 (kovo 12), Nr. 9, p. 135.
[46] Raguotienė G. Spaudą atgavus. Knyga ir skaitytojas 1904–1918 Lietuvoje. – Vilnius, 1996. – P. 320.
[47] LVIA. F. 604. Ap. 1. B. 8634. L. 1. Darsūniškio bažnyčios aprašas. 1911 m.
[48] LVIA. F. 604. Ap. 1. B. 8366. L. 25. Darsūniškio klebono kun. J. Čapliko raportas Vilniaus Romos katalikų dvasinei konsistorijai. 1912 m. vasario 8 d.
[49] LVIA. F. 604. Ap. 1. B. 8369. L. 18. Klebono kun. Juozapo Čapliko raportas Trakų dekanui. 1912 m. vasario 25 d.
[50] Ten pat. L. 2. Darsūniškio bažnyčios varpų išvežimo aktas. Sudarytas 1915 m. birželio 30 d.
[51] Vilniaus vyskupija (statistikos žiupsnelis) // Vilniaus aidas. Kalendorius 1916 metams. – Vilnius, 1915. – P. 69.
[52] KPC AS FP. F. 17. Ap. 2. S. V. 26. Kultūros paminklų apsaugos įstaigos suregistruotų ir valstybės globon paimtų Trakų apskrities dvarų kultūros ir meno paminklų aktai ir sąrašai. L. 47.
[53] Ten pat.
[54] Kun. J. Kazlausko raportas Kaišiadorių vyskupijos kurijai. 1944 m. gruodžio 15 d.
[55] Kaišiadorių vyskupo T. Matuliono raštas Darsūniškio bažn. klebonui. 1945 m. spalio 4 d.
[56] Darsūniškio bažn. inventoriaus sąrašas. Sudarė Darsūniškio parapijos Revizijos komisija. 1948 m. spalio 24 d. (Kopija).
[57] Darsūniškio religinės Romos katalikų bendruomenės komiteto valdybos pareiškimas Kauno apskrities vykdomojo komiteto valstybės architektūros statybos kontrolės architektui – inspektoriui. 1949 m. vasario 10 d.
[58] Kiškis S. Kristaus pašauktieji. – Kaišiadorys, 1996. – P. 159, 160.
[59] 2009 m. gauta informacija iš Darsūniškio bažnyčios varpinėje surengtos parodos „Iš Darsūniškio bažnyčios istorijos“ (aut. Vytautas Lapinskas).
[60] Juozo Kanaverskio laiškas nenustatytam adresatui užsienyje dėl Adomo Aliukevičiaus testamento vykdymo. 1955 m. spalio 4 d. (Kopija).
[61] Kauno arkivyskupijos, Kaišiadorių ir Vilkaviškio vyskupijų kurijos pažymėjimas, išduotas Darsūniškio klebonui kun. Juozui Kanaverskiui. 1958 m. rugpjūčio 8 d. (Kopija).
[62] Kauno vyskupijos kurijos pažymėjimas, išduotas Darsūniškio klebonui kun. Juozui Kanaverskiui. 1959 m. lapkričio 23 d.
[63] Darsūniškio klebono kun. J. Kanaverskio prašymas kanauninkui Stundžiui. Ant jo yra įrašas apie skardos išdavimą (Kopija).
[64] KšM. B. 334. Darsūniškio bažnyčia, Vilūnų apylinkė.

Rolandas Gustaitis

Iš Darsūniškio praeities

Darsūniškio miestelio vardas kildinamas nuo Vilniaus bajoro Dirsūno vardo. Pirmiausia Kryžiuočių ordino kronikose atsirado ne miestelio, o žmogaus, bajoro nuo Vilniaus vardas Dirsūnas (1365 m. Dirzsune, 1366 m. Dirsumen, 1371 m. filius Dirsunen). Ir tik 1372 m. atsiranda terram Dirsunen – „Dirsūno žemė“ – dabartinis Darsūniškis[1]. Tokiu būdu asmenvardis virto vietovardžiu.

1466 m. lapkričio 19 d. Darsūniškyje rašytame rašte Ldk Kazimieras nurodė, kad Miškai Vieštartaičiui dvaras duodamas atskirai nuo brolių[2].

Darsūniškis. 2006 m. K. Radlinsko nuotr.

1499 m. balandžio 26 d. Vilniuje rašytas raštas Ldk Aleksandro raštas kardininkui, Darsūniškio vietininkui Vaitiekui Ivaškevičiui, kuriame pranešama, kad persikrikštijusiai žydei Onai Jachnovai duodama Jono Jauneikaičio žemė Darsūniškio paviete. Šią žemę jos vyras buvo pirkęs prieš žydų išvarymą iš LDK 1495 m.[3] Po dviejų metų (1501) Darsūniškio vietininku minimas Dobrogostas Narbutovičius[4].

1510 m. gruodžio 18 d. Krokuvoje rašytu raštu valdovas Žygimantas Senasis Darsūniškio dvarą ir valsčių atidavė valdyti maršalkai Venslavui Kostevičiui iki jo mirties[5]. Greičiausiai kaip užstatas už pasiskolintą pinigų sumą.

Maždaug panašiu metu Darsūniškio seniūniją valdė Aleksandro ir Žygimanto Senojo raštininkas, Smolensko bajoras Kapčius Vasilevičius (nuo 1522 m. – Lietuvos maršalka)[6]. Paskui seniūnija atiteko kitam didikui: 1518 m. rugsėjo 30 d. Krokuvoje rašytu raštu valdovas Žygimantas Senasis Trakų vaivadai Grigui Astikui už 600 kapų grašių įkeitė Darsūniškio dvarą[7]. Trumpai seniūniją valdė Vilniaus vaivada ir LDK kancleris Albrechtas Goštautas, tačiau Gardino seime revizuojant užstatytas seniūnijas 1522 m. Darsūniškis (kartu su Utena ir Mozyrium) sugrąžintas į valdovo iždą. Po keleto metų (1525 m.) Darsūniškio laikytojas jau buvo Jonas Hornostajus, rusų reikalų raštininkas-sekretorius (nuo 1522 m.), žemės paiždininkis (nuo 1530), dvaro maršalka (nuo 1542), Naugarduko vaivada (nuo 1554 m.), o tuo pačiu Slonimo ir Krėvos valstybinių dvarų laikytojas iki pat mirties 1588 m. gegužę. Jis Darsūniškio dvarą 1551 m. perdavė savo sūnui Ivanui[8].

1520 m. gegužės 13 d. Torūnėje išduota privilegija, kuria Ivanui Jurlovui patvirtinama jo pirkto Šventininkų dvaro ir žemės Pašušvyje, taip pat sklypo Gardino mieste bei piliavietės Darsūniškyje amžina nuosavybė[9].

1540 m. spalio 20 d. valdovas, būdamas Darsūniškyje, sprendė pono Jono Grinkavičiaus, Trakų arklininko bylą su kunigu Vaclovu, Žemaičių vyskupu[10].

Darsūniškis 1552 m. paminėtas Lietuvos neprivilegijuotųjų miestų sąraše. Ldk Žygimantas Augustas XVI amžiuje užrašė Darsūniškį su visa seniūnija savo žmonai kunigaikštienei Barborai Radvilaitei iki gyvos galvos. Apie tą laiką Darsūniškis mokėjo 10 kapų sidabrinės mokesčio – tiek pat kiek Utena, Kretinga ir kai kurie kiti Lietuvos miestai. Vėliau Darsūniškio seniūniją valdė įvairūs Lietuvos didikai, bet jos žemės ir toliau pasiliko Lietuvos didžiųjų kunigaikščių nuosavybe. Miestelis buvo pradėjęs augti nuo XVI amžiaus, kai buvo pradėtos intensyviai kirsti Darsūniškio ir Birštono girios. Miško medžiaga Nemunu buvo plukdoma į vakarus. Tais laikais ties Darsūniškiu buvo prieplauka, kurioje sustodavo laivai. Vėliau Darsūniškį nukonkuravo patogesnėse susisiekimo atžvilgiu vietose įsikūrę miesteliai[11].

1586 m. balandžio 2 d. Kauno pavieto vaznys Jonas Saibutas Trakų pakamariui kunigaikščiui Bohdanui Oginskui surašė Darsūniškio valsčiaus inventorių. Tuomet visi Darsūniškio dvaro pastatai buvo mediniai.

Po Šiaurės karo Lietuvai atėjo sunkūs laikai. Lietuvos gyventojų skaičių stipriai sumažino karas ir dažnų to meto karų pasekmė – marai ir ligų epidemijos, o visą ūkį apėmė nuosmukis.

1720 m. inventoriaus duomenimis, Darsūniškyje buvo 23 sodybos, kuriose gyveno 27 šeimos, turgūs nevyko, veikė tik trys karčemos, gyveno 1 siuvėjas. Nors visi šios gyvenvietės požymiai – palyginti nedidelis sodybų skaičius, amatininkų (išskyrus vieną) nebuvimas atitiko eilinio kaimo požymius, tačiau inventoriuje Darsūniškis iš tradicijos vadinamas miesteliu.

Lietuvos valstybės istorijos archyve, Oginskių fonde[12] saugomas Darsūniškio seniūno Boguslavo Oginskio ir jo kviestinių bajorų teismo sprendimas, kuriuo 1726 m. birželio 12 d. išimtinai viduramžių nusikaltimu – raganavimu buvo apkaltinti Darsūniškio gyventojai Juozapas Šarka ir jo žmona Zofija pasmerkti sudeginti[13].

Darsūniškio dvare buvo tris kartus pastebėti kerėjimo pėdsakai. Raganavimu buvo apkaltinti Darsūniškio gyventojai Juozapas Šarka ir jo žmona Zofija. Pakviestas kunigas skaitė maldas, kad sunaikintų kerus. Po to tariamasis kerėtojas J. Šarka su žmona vidurnaktį atėjo prie Darsūniškio dvaro vartų. Kadangi jų aiškinimai, dėl ko atėję, buvę prieštaringi, tai S. Šarkienė, o po to ir pats J. Šarka, buvo suimti ir įmesti į kalėjimą. Darsūniškio seniūnas Boguslavas Oginskis iškvietė budelį ir, jam atvažiavus, įsakė visus Darsūniškio gyventojus, taip pat ir J. Šarką su Z. Šarkiene, išmėginti plukdant vandenyje.

Budelis nustatė, kad Šarkos „tinka“ tardymui. Pirmiausia buvo tardoma Zofija Šarkienė. Budelis jos plaukuose rado šarkos uodegos plunksnų ir jas padėjo ant teisėjų stalo. Šarkas kaltino pats Darsūniškio seniūnas B. Oginskis ir miestelio žmonės, kurių sveikatai ir turtui pakenkę kaltinamieji. Juozapas Šarka buvo kaltinamas, kad jis esą anksčiau grąsinęs Darsūniškio vargonininkui, jog šis ilgai negyvensiąs. Vargonininkas sunkiai susirgęs ir miręs. Mirdamas sakęs, kad dėl jo mirties kalti J. Šarka ir jo žmona. 1722 m. Darsūniškio klebonijoje J. Šarka daręs kerus ponui Rožanskiui. Iš pradžių jį įžeidęs, paskui ėjęs į savo namus, atsinešęs sugedusį kiaušinį ir sudaužęs į klebonijos vartus. Tada pono Rožanskio ir žmonių klausiamas apie tą kiaušinį, J. Šarka atsakė, kad turėjęs tą kiaušinį sermėgos užanty, o susitrynusį – išmetęs. Bet, kai Rožanskis, dalyvaujant liudininkams, klebonijoje atskleidęs J. Šarkos sermėgą, pasirodė, kad jokio sudužusio kiaušinio nebuvę, nes sermėga ir marškiniai buvę sausi.

1726 m. balandžio 8 d. J. Šarka pas puodžių Pašoką susikivirčijęs su ponu Mickevičiumi ir jam pasakęs: „Ne vienas jau pražuvo nuo mano rankų, o tu man nieko nereiški. Liutkevičius norėjo man bloga padaryti, sakau jam – negyvensi nė metų! Jis dabar žemę ryja, o aš duoną valgau“. Už tą grąsinimą ponas Mickevičius smogęs J. Šarkai keliolika kartų kumščiu į veidą, kad kraujas bėgtų, bet, visų nuostabai, kraujo nulašėję vos keli lašai.

Per tardymą kaltinamasis J. Šarka ir jo žmona neišdavė bendrininkų ir pasakė: „Deginkite, jau atėjo laikas!“.

Teismas priėmė tokį sprendimą: Juozapą Šarką ir Zofiją Šarkienę atiduoti budeliui, kad 1726 m. birželio 14 d. juos sudegintų; miestelio ir valsčiaus gyventojus, kurie buvo plukdomi ir plaukė – paleisti, o jei kas paaiškėsią ir bus dokumentais įrodyta, tada kaltąjį turėsianti sudeginti pati kuopa.

Tai buvo bene paskutinis raganų laužas Europoje.

1781 m. Darsūniškio parapijoje gyveno 2027 parapijiečiai; tais metais mokyklą lankė 3 bajorų, 4 miestelėnų ir 18 valstiečių vaikų[14].

Darsūniškio miestelio herbas Darsūniškio bažnyčios prieangyje. 2003 m. R. Gustaičio nuotr.

1787 m. seniūnijos inventoriuje nurodyta, kad miestelyje yra 33 sodybos, įskaitant ir bažnyčią. Gyveno 34 šeimos, veikė karčema, amatu vertėsi dažytojas. Vėlgi – gyvenvietė vadinama miesteliu, nesant įprastinių miestelio požymių.

1791 m. gruodžio 7 d. Darsūniškis gavo privilegiją, kuria patvirtintos Magdeburgo – laisvojo miesto teisės, kurias miestelis jau kažkada buvo turėjęs. Nustatytos miestelio ribos, gyventojai atleisti nuo baudžiavos, jiems leista laisvai kirsti mišką miestelio statybai. Taip pat buvo patvirtintas Darsūniškio herbas: jame pavaizduotas šv. Kazimieras su mitra ant galvos, purpuriniu apsiaustu, papuoštu šermuonėlių kailiais. Karalaitis pavaizduotas išskėstomis rankomis – dešinėje rankoje laikė leliją, kairėje – kryžių.

Ta privilegija ilgus carinės Rusijos okupacijos bei po jos ėjusius nepriklausomos Lietuvos laikus buvo akylai saugoma įtakingiausių miestelio gyventojų. Jie niekam jos be reikalo nerodydavo; o jei jau tekdavo parodyti, tai pagal seną tradiciją tvirtai laikydavo už antspaudo virvelės: mat, jei paleisi iš rankų, tai ir privilegijų neteksi.

Darsūniškyje buvo parapinė mokykla, kurioje mokslas vyko lenkų kalba. Vaikus mokė 1 mokytojas. Mokyklą lankė:

1804 m. – 19 berniukų;

1805 m. – 16 berniukų;

1806, 1807 m. – 10 berniukų;

1808 m. – 18 berniukų ir 2 mergaitės;

1809 m. – 22 berniukai, 4 mergaitės;

1810 m. – 25 berniukai ir 7 mergaitės;
1811 m. – 28 berniukai, 3 mergaitės;
1812 m. – 20 berniukų, 1 mergaitė[15].
1828 m. mokykloje mokėsi 30 mokinių[16].

Po 1830–1831 m. sukilimo carinė valdžia iš Gabrieliaus Oginskio atėmė visus jo turėtus dvarus, tame tarpe ir Kruonio dvarą su Darsūniškio seniūnija. Po to prie valstybinio Kruonio dvaro prijungė Darsūniškio, Vaiguvos ir Kairiškių valstybinius dvarus bei du atskirus kaimus: Kleboniškio (anksčiau priklausė Darsūniškio klebonijai) ir Žydeikiškių (anksčiau priklausė Kruonio stačiatikių vienuolynui). Sukurtas didžiulis ūkinis vienetas buvo vadinamas valstybiniu Kruonio dvaru. Per šį dvarą ėjo prekybinis kelias iš Butrimonių prekybinio miestelio į gubernijos centrą – Kauną[17].

1834 m. minima parapijiečių lėšomis išlaikoma prie Darsūniškio kaimo bendruomenės 5 lovų ligoninė[18].

1875 m. ant Liutikos upelio įtekėjimo į Nemuną darsūniškiečiai Šmuila ir Mauša Mileriai pastatė vandens malūną[19].

1899 m. apie greta Darsūniškio esantį Lapainios k. buvo rašoma, kad kaimo trobos gražios, su kaminais ir grindimis, langai dideli. Kaimiečiai gyvena vienybėje, turi trijų girnų malūną ir prietaisą milui velti. Malūne dirba patys, samdo tik meistrą. Skaito lenkiškus ir lietuviškus laikraščius, tame tarpe „Ūkininką“, „Tėvynės sargą“ ir „Vienybę“. Visi lietuviai apsišvietę, moka skaityti ir rašyti lietuviškai. Į rusišką mokyklą vaikų neleidžia, o moko juos namie lietuviškai[20].

1907 m. sausio 12 d. Darsūniškio mokykloje nežinia kas sudraskė caro paveikslą. Mokytojas rusas tuojau pranešė policijai. Atvažiavęs antstolis su sargybiniais sukvietė mokinius ir jų klausinėjo, ar jie nežino, kas taip padarė. Bet mokiniai sakėsi nieko nežiną. Pagaliau manyta, kad tai yra mokytojo ir sargo darbas, bet to niekas neįrodė. Žmonės buvo labai įbauginti, nes manė, kad atjos kazokai, ir jeigu žmonės neišduos kaltininko, tai visus nuplaks[21].

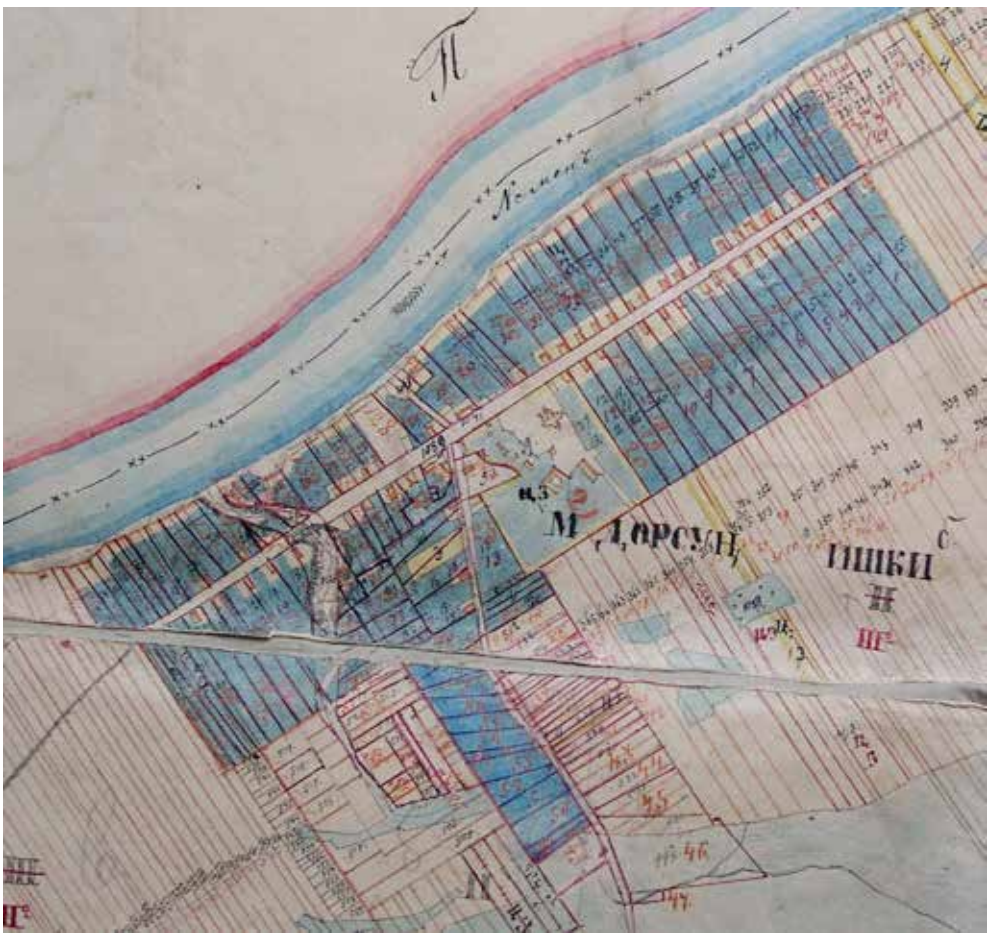
„Darsūniškyje ypač girtuokliavimu pasižymi jaunuoliai, o dar labiau – grįžusieji iš Amerikos – tie mat nori pasirodyti turtingais ir daug galinčiais išgerti. Prisigėrę susimuša. Retą šventadienį būna, kad kas iš tų girtuoklių nepareitų namo su perskelta galva. Antrą Kalėdų dieną prisigėrę Darsūniškio bernai taip sumušė vieną jaunuolį, kas tas už kelių dienų pasimirė“ – 1907 m. buvo rašoma „Šaltinyje“[22].

1911 m. miestelyje aludžių keliolika, monopolis žydi, vyrai girtauja, nelaimingos moterys verkia ir dejuoja, vaikai nevalgę, apiplyšę – toks miestelio vaizdas piešiamas „Vienybės lietuvininkų“ straipsnyje[23].

1912 m. Darsūniškis „pasidarė garsus savo peštinėmis. Kiek tai langų šiemet sudaužė ir šiaip visokių nesamonių pridarė, tai net plaukai ant galvos stoja. Jaunuomenė labai ištvirkusi, nors yra tarp jų ir gerų, bet mažai. Nuolat tik po teismus

tąsasi. Aną kartą užpuolė vaikinai kitą vaikiną ir pareikalavo, kad jis jiems užpundytų. Kadangi jis atsisakė tai padaryti, tai jį smarkiai sumušė.“[24]

1914 m. gegužės 26 d. Darsūniškio klebonas kun. P. Valiuškis savo lėšomis suorganizavo spektaklių premjerą, kurioje vaidino ką tik išmokyti artistai. Buvo suvaidinta „Šventoji Agnietė“ ir „Valsčiaus teismas“. Renginys buvo nemokamas, žmonių susirinko daug[25]. Iš viso per pusantro mėnesio buvo suvaidinta tris kartus. „Artistai kaimiečiai, bet su pilna meilės siela, atsidavę ir atmintinai roles išmokę, nevisai blogai suvaidino. (...) Choras, vietos vargonininko vedamas, padainavo keletą tautinių dainelių, kurios gal išėjo pusėtinai, bet visgi da ko tai jam trūksta...“[26] Tuo metu Darsūniškyje gyveno apie 700 katalikų (neskaitant žydų). Visa prekyba buvo žydų rankose, katalikiška tik Šimo Zapareckio krautuvėlė. O aludžių, priklausiusių žydams, daugybė. Tais metais miestelio gyventojams buvo siūloma keltis į viensėdžius (kolonijas): „Darsūniškiečiai, išskyrus keletą išmintingesnių ir

Darsūniškio miestelio planas 1848 m. LVIA0.

Užgirėlio koplytėlė mūsų dienomis. KšM.

teisingesnių ūkininkų, bijo kolonijų kaip velnias kryžiaus“[27].

„Žmonės čia gana pasiturintys, bet laikraščių skaito dar nedaug“ – 1918 m. buvo rašoma laikraštyje „Dabartis“[28].

1921 m. Darsūniškio miestelyje, turėjusio paprasto kaimo išvaizdą, buvo 5 smuklės, kurios, kaip rašė spaudoje tuometinis Darsūniškio pradžios mokyklos mokytojas J. Pažerskis, labai masino gyventojus. Viena smuklė stovėjo prieš pat bažnyčios duris[29].

1923 m. mokyklų inspektoriaus S. Tijūnaičio įspūdžiai apie Darsūniškį nekokie: „Bažnytkaimis, prie Nemuno. O kad nešvarus ir prasmirdęs – per menkiausią kaimą eidamas tokių kvapų nejunti. Gaila tokiam apsileidėliui tokios pozicijos“[30].

Nuo 1926 m. vasario 15 d. Darsūniškio miestelyje leidžiami turgūs pirmadieniais[31].

Kai buvo statoma Kauno HE, buvo sprendžiamas ir Darsūniškio likimas. Kai kas siūlė visą gyvenvietę perkelti į kitą vietą, bet pagaliau už 5 milijonus rublių buvo pastatyta Lapainios vandens perpompavimo stotis, ir Darsūniškis liko senojoje vietoje[32].

Darsūniškio parapijoje, šalia Darsūniškio-Užgirėlio kelio, miške prie Šv. Jono upelio stovi medinė Šv. Jono koplytėlė. Pirmąją koplytėlę šioje vietoje Kasparo Kerševičiaus iniciatyva pastatė Užgirėlio kaimo gyventojai. Viduje buvo Kristaus, nešančio kryžių ir šv. Jono medinės skulptūros. Priekinė koplytėlės pusė buvo įstiklinta. 1936 m. koplytėlę atnaujino Kerševičiaus sūnus Rapolas. XX a. 4 dešimtmetyje koplytėlė buvo aptverta žema stačiakampe medine tvorele. 1963 m. vasarą Kaišiadorių r. vadovų nurodymu koplytėlė buvo nugriauta, skulptūros nuvežtos į Kaišiadorių r. vykdomojo komiteto garažus. Kaišiadorių gyventojas jas perdavė Kaišiadorių katedrai. 1989 m. koplytėlę savo lėšomis atstatė Kasparo Kerševičiaus anūkas Pranas Kerševičius. Ji tapo kresnesnė. Grąžintos katedroje išsaugotos skulptūrėlės[33].

Priedas. DARSŪNIŠKIO RENOVACINĖS PRIVILEGIJOS TEKSTAS (iš lenkiško originalo, saugomo Vytauto Didžiojo karo muziejuje, vertė šio muziejaus mokslinis bendradarbis Kastytis Antanaitis)

VARDAN VIEŠPATIES AMEN

Amžinam atminimui

MES

STANISLOVAS AUGUSTAS

Dievo malone ir tautos valia Lenkijos karalius, Lietuvos, Rusios, Prūsijos, Mozūrijos, Žemaitijos, Kijevo, Volynės, Podolės, Palenkės, Livonijos, Smolensko, Sieversko ir Černigovo Didysis Kunigaikštis.

Šiuo mūsų Renovacijos diplomu skelbiame visiems ir kiekvienam atskirai, tiems kuriems apie tai žinoti reikia, tiek dabartiniams tiek ir vėlesnių amžių žmonėms: jog Tarybos Ponų ir prie Mūsų reziduojančių urėdų Mums buvo pateikta Gerb. Vaito, Burmistro, Suolininkų ir visų mūsų laisvojo Darsūniškio miesto, prie tekančios Nemuno upės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje Kauno paviete esančio, gyventojų vardu prieš Mus pirmiausiai 1503 metais šviesiausiojo Mūsų Pirmtako Aleksandro duotas pavietinio Darsūniškio miesto buvimo Įrodymas, dokumentas išduotas naujakrikštei Žydei Onai Jaskowy (Jaskowy Annie) Darsūniškio paviete esančioms žemėms; ir 1791 m. Lapkričio 5 dieną išrašytas Dekretas dėl kunigo Adomo Domagaiskio ginčo su Vaitu ir Darsūniškio miestiečiais dėl šienaujamų pievų, šviesiausiojo Mūsų Pirmtako Žygimanto III 1596 m. Vasario mėnesio 8 dieną paaukotų, pagal 1791 metų Lapkričio 7 dienos iš Liet. Metrikų Knygų padarytų išrašų, priklausiusių Darsūniškio Bažnyčiai užgrobimo. Be to buvo taip pat pasakyta jog Darsūniškio miestas jau nuo seno apgyvendintas ir prie laivybingos Nemuno upės esantis, naujų laisvių patvirtinimu ir suteikiamu laisvių, apsaugos bei privilegiją, dabartiniame Seime parengtomis Miestų Teisėmis, gali padidinti prekybą bei amatus, o tuo pačiu ir Žečpospolitos Iždo pajamas padauginti Visos šalies naudai ir papuošimui. Mums taip pat buvo pasakyta ir tai, kad tas Darsūniškio miestas Mokesčius visus Padūmės, Gėralų, Silkių ir Odų valstybinius mokesčiu lygiai kaip kiti privilegijuoti miestai apmoka. Po to pasiūlyta Mums, jog Mes aukščiausia, Teises Mums suteikta galia ir remiantis dabartiniame Seime priimta Konstitucija dėl Miestų, būtent vadinama „Žečpospolitos valstybių mūsų laisvieji Miestai“, kuri Mums leido ne tik seniems Miestams išduoti renovacines privilegijas, jeigu jos jiems prapuolė bet netgi jei Mūsų Karališkose žemėse Įkurta Laisvų žmonių gyvenvietė įgytų miestui priderančią

išvaizdą, Mūsų karaliui suteikia galią išduoti naują lokacinę privilegiją netgi dovanojant jai žemių; ypač gi kad Darsūniškio Miestas senais Privilegijų buvimo Įrodymais pagerbtas kaip privilegijuotas laisvų žmonių apgyvendintas Miestas, o vadovybė priderančią išvaizdą formuoja ir laikui bėgant jį dar tinkamesnį ir didesnį padaryti gali, jam Renovacijos Diplomą, kaip laisvam miestui kitų Privilegijuotų Miestų pavyzdžiu išduoti, beigi Miesto laisves prie kitų naujus Mokesčius mokančių Miestų laisvių priderinti Magistratą ir Teisminę Jurisdikciją šiam miestui sugrąžinti, taipogi teritorinę nuosavybę senais ir paskutiniais dvaro inventoriais apibrėžtą ir Ribų bei įvairiais kitais dokumentais paremtą, esančia nuosavybe ar gaunamas pajamas patvirtinti, visas Pajamas ir bendras Fundacijas tam pačiam miestui paskirti pageidaujame. Nuo Seniūno Valdžios ir Pilies Jurisdikos išlaisvinimų, Jurisdikos visokias kokios tik jo ribose lieka ir jas pajungti Darsūniškio magistrato Valdžioje ir Jurisdikcijoje esančiam teismui ir Policijai suteikti pageidavome. Šiam valstybine teise besiremiančiam prašymui Mums maloningai pritarus, bei išvardintais Įrodymais esančio Miesto kaip Miesto egzistavimą įrodžius, sutinkamai su dabartinio Seimo priimta Konstitucija dėl Miestų, ir norint minėtam Darsūniškio miestui grąžinti ankstesnį būvį ir padauginti jo laisvų Prekyba ir amatais užsiimančių Žmonių, gerą būtį ir tvarką įvesti, o laikui bėgant augančias Žečpospolitos Pajamas padidinti, minėtą Darsūniškio miestą laisvu pripažinus, visus to miesto gyventojus tiek ir vėliau įsikurti galinčius, bei miestų teisės apimtus, o Pavaldinystei nepriklausančius, laisvais žmonėmis, to pat Miesto ribose esančia ir jų apgyvendintą žemę, Jų namus, Sodybas ir Teritoriją, kuri tam Miestui dabar teisėtai priklauso, Jų paveldima Nuosavybe pripažįstame esant, tai neturi trukdyti pradėtoms ir nebaigtoms Byloms. O visus minėto Darsūniškio miesto miestiečius tiek Bajorus, tiek Miestelėnus, Prekyba ir Amatais besiverčiančius, taip pat posesijas turinčius, ir vėliau tokiais tapti galinčius, kokio jie bebuvo Prakilnumo ir Turto, Miesto ir to Miesto Magistrato Jurisdikcijai bei lygiems Mokesčiams, Laisvėms ir Garbėms būti paklusniais prisakome bei minėtą Miestą nuo visokių Darsūniškio Seniūno, Žemės ir Pilies jurisdikcijų, Miesto Seniūnijų Laikytojų ir jų Vietininkų, naujai priimtos Miestų Teisės galia atleidžiame ir nutariame, kad joks miesto miestietis jokiais reikalais prieš Seniūno Pilies ar kitą svetimą Teismą atsakyti neturi; teistis reikia tik prieš Miesto Valdžią, pagal dabartinės Miestų Teisės nurodymus šiame Mieste įsteigtų įsikūrusių išrinktų miestiečių teismą. O jei kas nors Darsūniškio Miesto valdžios sprendimų nepriimtų tokiu atveju galės apeliuoti į apeliacinį Teismą Kauno Mieste, kaip nutarta dabartinio Seimo „Kauno Pavieto sričių Miestų Miesto teisėje“; arba į Mūsų Dvaro Liet. DK asesorių teismą, minimą „Teismų rūšių teisėje“. Vadovai ir Miesto Teismas iš iš to Miesto urėdų ir teismo darbuotojų, kaip ir visas prisiekęs Darsūniškio miestas ne prieš ką kitą bet tik prieš Mus ir Mūsų Dvaro Liet. DK asesorių Teismą Teisės nustatytais atvejais atsakyti turi. Taipogi leidžiame, kad tas miestas viešą Turgų, Rotušę, skirtą Miesto

Tarybai ir Teismams, tap pat kad priderančiose vietose Parduotuvės ir į skolą prekiaujančios Būdelės bei Miesto Plytinė būtų pastatyta. Taip pat tam, kad Miesto Teismo reikalams bei išrašams ir Nuosprendžiams Paskirti valdininkai tikrai būtų tikrai gerbiami, Jam Herbą suteikiame tokį, kokį čia nupieštą galima matyti, tai yra: šv. Kazimieras Lenkijos Karalaitis apvestas rėmu. Toks suteikiamas Laisvojo Darsūniškio miesto antspaudas. Tas Herbas ant antspaudų ir visų Miesto Ženklų taip pat leidžiamas naudoti. Kokius gi Mokesčius iš to Miesto ir to Miesto žemių pagal Teise priklausančius, Mūsų asesorių Teismo Teisės egzekucija ir kokio mąsto pinigine išraiška, dabartiniame Seime nustatyta, bus nutarta pristatyti, tokius to Miesto Magistratai iš Miestiečių išrinkti ir ten kur tai leidžia Teise apmokėti, išduodant apmokėjimo kvitus turės. Be to, Darsūniškio Miestas valstybinius mokesčius, ar jei bus teisės nustatyta kitus, į Žečpospolitos Iždą įmokėti turės. Visas tas asmens laisvėms, lengvatoms ir garbėms, kurios Šalies Teisės laisviems Miestams yra leistos, ir kurios aukštesnei Valdžiai paklusti bei laisvo Miesto klausyti įpareigoju, įgaliojame: taip pat dabartines šalies Konstitucijas priimtas Seimuose bei gi Magdeburginę Miesto teise Darsūniškio Miestiečiams naudotis leidžiame ir, kad niekas jiems netrukdytų įspėjame. Kad būtų patikimiau Renovacinį diplomą savo Ranka pasirašau. LDK antspaudu patvirtin įsakome. Duota Varšuvoje Gruodžio mėnesio VII dieną MDCCXCI (1791) Mūsų valdymo XXVIII metais.

Stanislovas Augustas Karalius

Nuorodos

[1] Vanagas A. Lietuvos miestų vardai. – Vilnius, 1996. – P. 44, 45.

[2] Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 10 (1440–1523). Užrašymų knyga 10 / parengė Egidijus Banionis ir Algirdas Baliulis. – Vilnius, 1997. – P. 122.

[3] Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6 (1494–1506). Užrašymų knyga 6 / parengė Algirdas Baliulis. – Vilnius, 2007. – P. 495.

[4] Fijałek J. Dorsuniszki // Kwartalnik historyczny, R. 44, Lwów, 1930, s. 338.

[5] Любавский М. Областное деление и местное управление Литовско-Русскаго государства ко времени издания перваго Литовскаго статута. – Москва, 1895. – С. XVIII (Priedas Nr. 21).

[6] Fijałek J. Dorsuniszki // Kwartalnik historyczny, R. 44, Lwów, 1930, s. 338, 339.

[7] Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 10 (1440–1523). Užrašymų knyga 10 / parengė Egidijus Banionis ir Algirdas Baliulis. – Vilnius, 1997. – P. 117.

[8] Fijałek J. Dorsuniszki // Kwartalnik historyczny, R. 44, Lwów, 1930, s. 339.

[9] Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 10 (1440–1523). Užrašymų knyga 10 / parengė Egidijus Banionis ir Algirdas Baliulis. Vilnius, 1997. – P. 120.

[10] Lietuvos Metrika (1540–1543). 12-oji Teismų bylų knyga / parengė I. Valikonytė, N. Šlimienė, S. Viskantaitė-Saviščevienė, L. Steponavičienė. – Vilnius, 2007. – P. 47.

[11] Nezabitauskis A. Iš Darsūniškio praeities // Į komunizmą – 1969 balandžio 17, p. 3.

[12] LVIA. F. 1177. Ap. 1. B. 372. Dvaro teismo sprendimas dėl Darsūniškio seniūno Boguslavo Oginskio Darsūniškio valdos valstiečių Juozapo ir Zofijos Šarkų sudeginimo ant laužo už burtininkavimą. 1726 m. L. 1, 2.

[13] Toliau skelbiamas visas į lietuvių kalbą išverstas minėtos bylos aprašymas, paskelbtas leidinyje: Raganų teismai Lietuvoje. Lietuvos teisės paminklai. II. / Parengė K. Jablonskis ir R. Jasas. – Vilnius, 1987. – P. 344, 345.

[14] Kurczewski J. Biskupstwo Wileńskie. – Wilno, 1912. – S. 297.

[15] Ambros M. Zarys statystyczny szkół Wydziału Wileńskiego // Ateneum Wileńskie, Rocznik XIV, zesz. 1, s. 164, 165.

[16] Kurczewski J. Biskupstwo Wileńskie. – Wilno, 1912. – S. 297.

[17] LVIA. F. 525. Ap. 2. B. 3408. Valstybinio Kruonio dvaro geometrinis inventorius, sudarytas 1848 metais. L. 3.

[18] Конюхова Т. Государственная деревня Литвы и реформа П. Д. Киселева. – Москва, 1975. – С. 132, 133.

[19] LVIA. F. 382. Ap. 2. B. 2024. L. 1. Darsūniškio miestiečio Mordchelio Volpės prašymas Vilniaus gub. Statybų skyriui. 1909 m. sausio 21 d.

[20] P. F. Titilviukas. Laponioj (Dorszuniszkio par. Trakų pav.) // Vienybė lietuvnikų. – 1899 kovo 22, Nr. 12, p. 138.

[21] Darsūniškės (Trakų ap. Vil. g.). (Kas girdėti. Korespondencijos) // Šaltinis. – 1907 vasario 14 (vasario 27), Nr. 9, p. 138.

[22] S. Puodžius. Darsūniškės (Trakų ap. Vil. g.). (Kas girdėti. Korespondencijos) // Šaltinis. – 1907 sausio 30 (17), Nr. 9, p. 77.

[23] Klevelis. Darsuniskis, Vilniaus gub. // Vienybė lietuvninkų. – 1911 vasario 22, p. 4.

[24] Darsuniškis. (Trakų pav.) ... (Žinios. Įvairios) // Lietuvos ūkininkas. – 1912 kovo 8 (21), Nr. 10, p. 96.

[25] Žukauskas A. Darsuniškė. Teatras // Aušra. – 1914 birželio 12, Nr. 22, p. 287.

[26] J. M. Darsuniškis, Trakų ap. (Teatras) // Viltis. – 1914 liepos 5 (18), Nr. 147, p. 3.

[27] Pa-nės A-ra. Darsuniškė. Apie daugelį ir apie visa // Aušra. – 1914 gegužės 8, Nr. 17, p. 223, 224.

[28] D-s. Darsuniškė (Kaišedorio apskr.) 10. 4. [Mokykla] // Dabartis. – 1918 balandžio 13, Nr. 45, p. 3.

[29] Mok. J. P. Iš Darsūniškio padangės (Trakų ap.) // Trimitas. – 1921 liepos 23, Nr. 28, p. 10.

[30] Mūsų pradžios mokyklų tragikomedija // Lietuvos mokykla. – Kaunas, 1923. – P. 264.

[31] Savivaldybių departamentas. Naujai leisti turgai, prekymečiai ir mugės // Savivaldybė, 1926, Nr. 2, p. 19.

[32] Mankevičius V. Gyvenimui ir laimei // Į komunizmą. – 1966 gruodžio 22, p. 1.

[33] Laučkaitė-Surgailienė L., Lukoševičius O. Šv. Jono koplytėlė. Nukentėjęs paminklai / sudarė ir redagavo M. Skirmantienė, J. Varnauskas. – Vilnius, 1994. – P. 30, 31.

Rolandas Gustaitis

Kalvių bažnyčia ir parapija

XVII–XVIII a. Kalvių dvaras priklausė didikams Pacams, kurių pagrindinė rezidencija buvo Jiezne. Pirmąją bažnyčią Kalviuose XVIII a. viduryje pastatė LDK raštininkas Antanas Mykolas Pacas. Kadangi bažnyčios metrikų knygos išliko nuo 1753 metų, tad šią datą ir galime laikyti bažnyčios pastatymo data. Šv. Antano garbei įsteigta bažnyčia įamžino bažnyčios statytojo vardą.

1756 m. minima, kad bažnyčioje buvo du altoriai – didysis šv. Antano, šoninis Jėzaus ir Švč. Panelės Marijos[1].

Kalvių bažnyčia iš oro. 2006 m. K. Radlinsko nuotr.

1782 m. Jiezno parapijos aprašyme nurodyta, kad Kalvių bažnyčia buvo medinė, dengta gontais, su kupolėliu viršum frontono; kupolėlyje buvo trys varpeliai. Turėjo 7 langus, grindys išklotos plytomis, lubos lentinės, buvo trys altoriai – Švenčiausios Mergelės Marijos Rožančinės, Šv. Antano ir Šv. Tado. Šventorius buvo su trejetu vartelių. Bažnytinis inventorius buvo atvežtas iš parapinės Jiezno bažnyčios: viena didelė sidabrinė dėžutė, meniškai paauksuota; į ją, kai reikėdavo, išėmus kryželį, iš viršaus buvo įstatoma nedidelė monstrancija su spinduliais. Dar buvo viena sidabrinė taurė su viena patena bei įvairių spalvų mišių drabužiai, atvežti iš parapinės bažnyčios bei aštuonios poros alavinių žvakidžių.

Atlaidai šv. Antano ir Švenčiausios Mergelės Gimimo švenčių progomis šiai bažnyčiai buvo išrūpinti iš Romos, priimti ir pasirašyti Vilniaus vyskupo 1782 m.

Nurodoma, kad „iki šiol prie bažnytėlės buvo nuolatinis kunigas; dabar sekmadieniais ir šventadieniais atvažiuoja iš Jiezno. Namelis kunigui prie bažnyčios patogus, dengtas skiedromis, jame seniau 10 metų gyveno dominikonas“[2].

Juzefa Pacaitė (1747–1798), LDK raštininko A. M. Paco duktė, 1787 m. ištekėdama už Breslaujos (o nuo 1791 m. Lietuvos) vėliavininko Tomo Vavžeckio (mirusio Vydžiuose 1816 m. rugpjūčio 5 d.), kaip kraitį įnešė Kalvių dvarą. 1787 m. rašytu testamentu J. Vavžecka bažnyčiai išlaikyti iš Kalvių dvaro skyrė tam tikrą kiekį šieno, šiaudų ir grūdų. 1792 m. medinė bažnyčia sudegė[3].

1800 m. minėtų Tomo ir Juzefos Vavžeckių buvo įsteigta ir pradėta statyti nauja, parapinė, mūrinė Kalvių bažnyčia. Kalvių klebonas Adomas Rymovičius 1807 m. spalio 31 d. Vilniaus vyskupui nurodė, kad bažnyčios statytojas buvo Lietuvos vėliavininkas Tomas Vavžeckis, Lenkijos ordinų kavalierius[4]. Bažnyčios išlaikymui Vavžeckiai paskyrė piniginius kapitalus, laiduotus Kalvių dvaru ir ją globojo.

Bažnyčios pastato statyba užbaigta 1804 m., o jos vidus kiek vėliau ir 1806 m. birželio 13 d. pašventinta šv. Antano Paduviečio vardu[5]. Stačiusio bažnyčią architekto pavardė nežinoma.

1817 m. gegužės 3 d. Kalvių dvaro savininkas Juozapas Vavžeckis (Tomo Vavžeckio, mirusio 1816 m., brolis) bažnyčiai užrašė 7 margus žemės.

1818–1920 m. duomenimis[6], bažnyčios pastatas buvo apvalios formos, po 20 uolekčių ilgio pločio ir aukščio. Iš išorės sienų tinkas buvo pridaigstytas smulkiais akmenėliais, stogas uždengtas geležies skarda. Bažnyčios centre (kupole) virš skliauto buvo žibintas arba langas, per kurį į vidų patekdavo šviesa. Šis langas buvo pagamintas iš storo stiklo, 5 uolekčių ilgio ir 7 uolekčių pločio.

Bobinčius ir zakristija buvo išmūryti kvadrato forma, jų stogas uždengtas gontais. Virš bobinčiaus stogo buvo 4 uolekčių aukščio raižytinio darbo, baltai nudažyta šv. Elenos statula su kryžiumi. Virš bobinčiaus durų buvo pritvirtintos metalinės raidės, reiškiančios 1800 metus, t. y. bažnyčios statybos pradžios datą.

Bažnyčioje buvo vienas altorius, su mūrine mensa. Jame kabojo ant drobės tapytas šv. Antano Paduviečio paveikslas. Ciboriume buvo gaublys ir avinėlis su kryžiumi, raižytas iš medžio ir paauksuotas.

Bažnyčią viduje juosė galerija, paremta 16 mūrinių kolonų. Virš altoriaus buvo 6 gipsinės figūros, vaizduojančios personažus (mergeles) iš Evangelijos. Į galeriją vedė mediniai laiptai su geležiniais turėklais. Po bažnyčios skliautu buvo platus karnizas, palaikomas akmens kronšteinų. Iš vidaus visa bažnyčia buvo nudažyta. Grindys presbiterijoje buvo iš marmuro, o bažnyčioje, zakristijoje ir prieangyje degintų plytų. Iš bažnyčios ir iš šventoriaus į zakristiją buvo vienvėrės durys. Šventorius buvo apvestas tinkuotu mūru.

Kalvių bažnyčia. KšM

1849 m. kronikoje paminėta varpinė su dviem varpais be įrašų, sveriančiais po 1,5 ir 2,5 pūdo. Minimos ir dvi metinės šventės – Šv. Antano ir Šv. Panelės Marijos Gimimo. „Parapijiečiai dievobaimingi ir pavyzdingi“ – pažymima. Tais metais Kalvių dvaras priklausė Marijai Vavžeckaitei Puzinienei, kuri, matyt, globojo ir bažnyčią. Tuo metu Kalvių parapijoje, kurios klebonu buvo kun. Petras Bartoševičius, gyveno 2118 parapijiečiai[7].

Mažojoje lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje pateikiamos tokios žinios apie bažnyčią: ji yra kupolinė, pastatyta 1800 m. pagal rotondinį planą su prieangio ir zakristijos priestatais. „Bažnyčios prieangis turi klasikinį dorėninio orderio portiką. Išorėje mūrinių bažnyčios sienų tinkas pridaikstytas raudono lauko granito skaldos. 1936 m. buvo rekonstruotas bažnyčios interjeras. Iš senojo interjero prie vargonų likusi dalis kolonados su galerija, anksčiau juosusios visą patalpą“[8]. Tokiu būdu, palyginus su 1818–1820 m., šiuo metu bažnyčia išlaikė savo pagrindines architektūros stiliaus savybes, išskyrus iš dalies interjerą.

Kalvių bažnyčia savo išskirtine architektūra Lietuvos dažnai stebindavo atvykėlius. Štai mokyklų inspektorius S. Tijūnaitis, 1923 m. apsilankęs Kalviuose, savo įspūdžiuose minėjo, kad Kalviai yra bažnytkaimis su „keista kubilo išvaizdos bažnytėle vienu vieninteliu aukštiniu langu“[9].

1818 ir 1820 m. vizitacijos aktuose pateiktos žinios apie varpinę yra ankstyviausios. Varpinę, kuri čia savo vardu nevadinama, sudarė stovėję šventoriuje

mūriniai stulpai, kurių mūriniame skliaute buvo pritvirtinti varpai. 1849 m. bažnyčios kronikoje daroma prielaida, kad varpai pašventinti tą pačią dieną kaip ir bažnyčia (1806 m. birželio 13 d.). Didesnis varpas svėrė 2,5, o mažesnis – 1,5 pūdo[10].

Yra duomenų, kad į Kalvių bažnyčios centrinį altorių iš Toleikiškių koplyčios (buvusios Kalvių parapijoje) buvo pervežtas paveikslas[11]; kitur yra skelbiama, kad Šv. Antano paveikslas (iš centrinio altoriaus) yra atkeliavęs iš Jiezno bažnyčios; „kiti paveikslai ir papuošimai lietuvių padaryti“[12].

1855 m. dvarininkė Kamilija Mirska-Chrapovicka savo testamente nurodė iš Kalvių dvaro bažnyčiai kasmet duoti po 26 sidabro rublius. 1870 m. bažnyčioje kilo gaisras. Trumpa 1872 m. žinutė (bažnyčios administratoriaus prašymas) rodo, kad tuo metu bažnyčioje buvo nepakankamai rakandų ir liturginių daiktų (žvakidžių, indų šventintam vandeniui bei praustuvei ir kt.).[13] 1872 m. parapijiečiai bažnyčiai paaukojo Nazariečio Išgelbėtojo skulptūrą. 1887 m. bažnyčią nusiaubė audra; po metų, 1888 m. lapkričio 12–13 dienomis vėl siautusi audra nuplėšė pusę stogo, išdaužė kupolo langus; nuostoliai sudarė apie 3000 rublių. 1892 m. naktį iš birželio 7 į 8 d. sudegė klebonija su dalimi bažnytinių reikmenų bei klebono Kontrimavičiaus asmeniniais daiktais ir santaupomis. 1893 m. spalio 23 d. Kalvius nusiaubė baisus uraganas; daug namų liko be stogų; nuplėštas skardinis bažnyčios stogas.

1901 m. Kalvių parapijoje buvo 3360 parapijiečių[14].

1897 m. į Kalvių parapiją buvo atkeltas žinomas kovotojas už lietuvybę Vilniaus krašte kunigas Ignas Šopara. Klebonu jis išbuvo tik 3 mėnesius.

1897 m. Kalvių kleboną pavadavo kunigas Kazimieras Daukša (1866–1939), nuo 1900 m. klebonavo Danilas Buivys[15].

Apie 1908 m. Kalvių bažnyčia suremontuota ir pertvarkyta – nugriauti pilioriai (kolonos), palikta dalis galerijos vargonams[16].

1909–1928 m. Kalviuose klebonavo kunigas Ignotas Kazakevičius, prieš tai buvęs Žaslių klebonu (palaidotas Kalvių bažnyčios šventoriuje).

Už parapijiečių lietuvių surinktus pinigus, kun. Kazakevičiaus rūpesčiu, 1910 m. buvo remontuojamas bei tvarkomas bažnyčios interjeras – padarytas naujas ąžuolinis pagrindinis altorius šv. Antano paveikslui, vietoj buvusio ten nupiešto ant sienos; iš likusios surinktos sumos buvo sutaisytas vėjo gūsio nuplėšta skardinio stogo dalis. Taip pat naujasis kunigas rūpinosi naujų vargonų įrengimu, nes seni vargonai buvo visiškai išsiderinę[17].

1911 m. minimas Katalikų „Blaivybės” draugijos Kalvių skyrius[18], tačiau duomenų apie narių skaičių neišliko.

1915 m. sudarytame „Vilniaus aido” kalendoriuje apie Kalvius glaustai parašyta: „Kavoliai. Puiki murinė bažnyčia stiliaus „Pantheon“. Parapijonių 2860, lietuviai, pamaldos tik lietuviškai. Kleb. kun. Kazakevičius, lietuvis. Laikraščių ateidavo vidutiniškai.“[19]

Kalvių bažnyčios šventoriaus tvoros remontas. XX a. 4 d-metis. KšM

Kalvių klebonija. 2002 m. R. Gustaičio nuotr.

Pirmojo pasaulinio karo metu (1915 m. rugpjūčio 1 d.), kaip ir iš kitų aplinkinių bažnyčių, iš Kalvių bažnyčios varpinės buvo paimti du varpai „saugojimui karo veiksmų į saugias vietas". Vienas didelis varpas, sveriantis 2 pūdus ir 36,5 svaro ir antras mažas varpas, sveriantis 1 pūdą ir 22,5 svaro[20].

1918 m. birželio 13 d. Kalviuose įvyko Vilniaus vyskupijos Trakų dekanato kunigų susirinkimas, kuriam pirmininkavo Trakų dekanas klebonas Klemensas Maliukevičius, sekretoriavo Kaišiadorių klebonas Alfonsas Varnas. Susirinkime svarstyti septyni klausimai – Dėl Vilniaus vyskupijos likimo, Lietuvos bažnyčios santykiai su Vatikanu, su valstybe, dėl Bažnyčios turto grąžinimo ir t. t. Aptarti ir vidaus politikos klausimai. Pabrėžta, kad šaliai reikalinga konstitucinės monarchijos įvedimas, moterims kol kas nesuteikti lygių su vyrais teisių renkant parlamentą, pritarta Lietuvos Tarybos nutarimui dėl dviejų rūmų parlamento. Sutarta, kad Lietuvai reikalingos vienuolijos[21].

1938 m. į Kalvių parapiją iš Birštono atkeliamas naujas klebonas – kun. Pranas Cibulskas. 1940 m. sudegė pusė didžiojo altoriaus (po to jis suremontuotas)[22]. Karo metu P. Cibulskas pastatė ir įrengė naują mūrinę kleboniją. Nors jis ir turėjo statybos darbų organizavimo patirties (klebonaudamas Birštone pastatė vyskupijos kunigams seneliams sanatoriją „Tulpė“ ir joje įrengė koplyčią), tačiau dabar darbas buvo sunkus. Tai liudija Kalvių bažnyčios archyve esanti kun. P. Cibulsko prakalba[23], perskaityta šventinant naują kleboniją:

Prakalba
Šventinant naują mūro kleboniją

Jusų Ekscelencija, Dvasiškija ir visi Garbingi svečiai.

Savo ir Bažn. Komiteto vardu dėkoju visiems čia susirinkusiems svečiams už dalyvavimą ir prisidėjimą prie musų parapijiečių džiaugsmo, kad naujas namas išvydo pasaulį, kad Kalvių bažnyčia vienu trobesiu praturtėjo ir vyskupijos viena vietovė pagražėjo. Podraug dėkoju visiems Kalbėtojams ta proga už pareikštus man linkėjimus.

1941 m. birželio 15 d., kada Lietuvių tautos vaikus Raudonas draugas trėmė į tolimą Sibirą, Kada visų veidai del nežinomo rytojaus buvo apsitraukę liūdesiu ir aukščiausiame laipsnyje daugumos buvo sukrikę nervai – Kalvių bažnyčią ištiko smūgis: sudegė jos didysis altorius. Jis buvo auka vieno žymesnio kunigo, kuriam gresė ištremimas del pasakyto šv. Antane pamokslo. Savaitė vėliau prasidėjo karas per kurį nuo Rūsų patrankos nukentėjo B. bokštas. Reikėjo bokštas atremonti, reikėjo, netekus altoriaus, jojo pastatymu susirūpinti.

Beremontuojant bokštą ir bestatant didijį altorių ir bejieškant medžiagos paaiškėjo, kad karo metu ir didesnio mąsto statyba yra galima, kad medžiagą gauti arba ją surasti nėra jau taip sunku.

Antra vertus, sena Klebonija pelesiais dvokė – viename jos gale lubos įlūžo buvo nesveika. Ji buvo sveikatos ėdėja. Reumatizmo, džiovos palaikytoja. Joje buvo ne gyvenimas, bet kančia. Sveikas kunigas visiems: vyskupijai ir parapijiečiams naudingas ir reikalingas. Ligonio nepakenčia nei Vyskupas nei parapijiečiai. Tą žaizdą reikėjo būtinai pagydyti.

Trečias dalykas. Kai kurios vietovės išsivadavimui iš bolševikų Raudonojo siaubo statė paminklus pav. Kruoniečiai pastatė prie plento gražų kryžių. Gi mes Kalviečiai pasirįžome pastatyti paminklinę mūro Kleboniją.

1942 m. rugpjūčio 29 d. prasidėjo naujos klebonijos statybą sulig inž. Ambrazevičiaus plano 15x11 metrų. Jo viršus murinis, o apačia medinė. Joje medžio daugiau negu plytų.

Kunigai patarė nestatyti didelių paločių, nedaryti saliono nei didelių kambarių. Vasarą kambariuose nieks nesėdi, žiemos metu mažesni kambariai yra meilesni ir lengviau apkurenami. Atlaidams bažnyčia nesistato, klebonija iškilmėms, salionai iš mados išėjo.

Gal kam atrodo, kad karo metu statyba neįmanoma ar sunki. Taikos metu pinigas brangesnis, bet medžiaga rūsyje užslepta, tik reikia mokėti ir norėti jąją surasti. Mano manymu geriau karo metu statyti, negu karui pasibaigus pinigais sienas lipdyti. Visa bėda ir didžiausia bėda tai transportas.

Kalvių par. 3000 žm. 500 namų. Apie 300 šeimų prie statybos prisidėjo, apie 200 ne. Neturtingi daugumai apsimokėjo. Turtingesni ne. Aukavusieji tyli, triukšmo nekelia; gi neaukavusieji triukšmauja – sabatoja. Reikaliukams atsiradus savo Bažnyčios patarnavimo vengia, bėga pas Kaimyninius klebonus ir kaikurie mums reikalingą vieningumą, drausmę ardo.

Gal kam atrodo, kad B. Komitetas yra apsunkinęs nepakeliama našta. Gal delto ligoniai miršta be kunigo arba vaikai be krikšto. Taip blogai nėra, kaip kam atrodo.

Iki šiol nebuvo atsitikimo, kad ligonis butų numiręs be sakramento, vaikas be krikšto arba kokią nors pora gyventų be Bažn. Šliubo. Tai negerų žmonių prasimanymas. Jie tuo norėtų pateisinti savo neprisidėjimą, statybai nepritarimą.

Mokestis visiems pakeliama, pav. Altoriaus statybai po 10 R.m. Iki 10 ha 60 R.m. Iki 15 – 75. Daugiausia: 5–8.10 ha. Virš 100 R.m. retenybė. Statybos metu rugių cent. Mokėjo po 150 R.m. prieš karą 8 Litai.

Kainavo:

Yra skolos:

Ne piniguose visas reikalas ir esmė, ne čia šuo užkastas. Musų nelaime vieningumo stoka.

Statant Perlojos Bažnyčią užteko 4–5 kartų į Kauną vykti, o čia kuone kiekvieną savaitę. Atsitrauk vienai valandai nuo statybos, žiūrėk, jau darbininkai pakampėse sėdi. Jeigu reikia atsitraukti vienai dienai – tuomet darbą sulaikydavom.

Kalvių kieta dirva. Čia reikalingas ne tik smailas noragas – aštrus liežuvis, bet ir plieno nervai – atbukę nervai. Jeigu viską į širdį imtum – tai iš proto išsikraustytum.

Statybos darbą ne vienas vedžiau, man padėjo Bažnyčios Komitetas, kuris susideda iš 30 asmenų. Ta proga Jums dėkoju už Jusų pagelbą, pastangas – vargus, gerus norus. Turėjote daug palakstyti, padirbėti, nedameguoti, šunys paluodyti, ne vieną kartą žodį išgirsti, nes statyba atlikta per įpatingą pasiauk. ir pasirįžimą. Turime džiaugtis, kad sunkumai nugalėti, darbas apvainikuotas.

Statyba tai paskutinis kunigo amatas, tokio amato niekam nelinkiu. Statybininko kunigo neapkenčia. Menkas malonumas, su parapijiečiais piktis, iš kurių malones gyventi reikia.

Reikia turėti šunės akis ir atbukusius nervus – pinigų ieškoti svetimose kišenėse.

Sako: „Visiems kunigams namas buvo geras, o jums užsiimanet palocių. Kaip mes gyvenam su kiaulėm – avim – karvėm – ir mus galas neima. Jei lubos griuna paremk: dabar ne tokie laikai".

Be abejo, kas statybos neveda, jis priekaištų neturi, tam gyventi gerai. Šiuos laimės ir ramybės neturėjau ir neturiu, nes vyskupas siusdavo į supuvusias, sulužusias parapijas.

Baigdamas savo žodį, dar kartą dėkoju visiems čia esantiems iškilmių dalyviams ypač Jūsų Ekscelencijai už pirmą kartą apsilankymą Kalvių par. padangėse – už pašventinimą šios klebonijos, kurią perduodu Jusų žiniai ir nuožiurai.

1942 m. buvo renkami duonenys apie Kaišiadorių vyskupijos bažnyčių varpus. Tų metų birželio 18 d. pranešimu vyskupijos kurijai kun. P. Cibulskis nurodė, kad Kalvių bažnyčioje yra du varpai:

Kalvių bažnyčios varpinė 1991 m.
K. Laužadžio nuotr. KšM

„1) Šv. Antano vardu, plieno medžiagos, išlietas 1928 metais. Sveria apie 100 kilogramų – plotis apie 75 cm.
2) Šv. Kazimiero vardu, plieno medžiagos, išlietas 1928 metais, sveria apie 50 kilogr. plotis apie 50 cm." [24]

1945 m. kun. P. Cibulskis iš Kalvių išvyko į Želvą. Jo statytoji klebonija neilgai tarnavo parapijai – 1948 m. buvo nacionalizuota.

Paskutinius savo gyvenimo metus Kalviuose praleido ir kunigas Zigmas Neciunskas, buvęs tremtinys (mirė 1976 m.).

Kalvių bažnyčios šventoriuje palaidoti keturi Kalvių klebonai: Petras Bartoševičius, miręs 1856 m., būdamas 56 m., Jonas Kontrimavičius, miręs 1897 m. sausio 2 d., turėdamas 62 m., Ignotas Kazakevičius, miręs 1928 m. kovo 6 d., turėdamas 68 m. ir Ignotas Melkūnas (1929–1990).

Bažnyčios archyve 2003 m. rasti šie dokumentai:

Kalvių bažnyčios pagrindinis įėjimas. 2009 m. R. Gustaičio nuotr.

1. Kalvių parapijos krikšto metrika. 1753–1796 m.
2. Parapijiečių sąrašas. 1820–1827 m.
3. Parapijiečių sąrašas. 1848–1852 m.
4. Parapijiečių sąrašas. 1880 m.
5. Parapijiečių sąrašas. 1891 m.
6. Parapijiečių sąrašai. 1893, 1894, 1895 m.
7. Parapijiečių sąrašas. 1896 m.
8. Parapijiečių sąrašas. Be datos, spėjama, kad XIX a. pab. – XX a. pradžia.
9. Priešsantuokinio apklausinėjimo knyga. Nors knyga pradėta vesti, kaip rašoma, 1820 m., tačiau ji yra be pradžios, tad pirmieji įrašai joje išlikę tik nuo 1827 m. Knyga vesta iki 1837 m.
10. Priešsantuokinio apklausinėjimo knyga. 1837–1841 m.
11. Blaivybės draugijos nario mokesčių rinkimo sąrašai (su gyventojų pavardėmis ir gyvenviečių vardais).
12. Kalvių bažnyčios metrikų knygų nuorašai, įvairūs kiti dokumentai.
13. Įvairūs raštai. 1882–1900 m.
14. Įvairūs raštai. 1898 m.
15. Gaunami raštai. 1890–1902 m.
16. Išsiunčiamų raštų knyga. 1927 m.

Be to, dar yra virvute perrišti įvairių dokumentų ryšulėliai bei padriki dokumentai, tarp kurių yra 1911 m. „Sąrašas prisižadiejusiuju instoti nariejs Kalviu skiriun Błajvibes“. Knygų dvi: Evangelijų knyga lietuvių ir lenkų kalbomis, išleista Vilniuje 1835 m. ir knyga apie moralinę teologiją, išleista Krokuvoje 1747 m.

Kalvių bažnyčia su varpine yra įrašyta į Lietuvos kultūros vertybių registrą. Žemiau pateikiamas 1954 m. bažnyčios aprašymas, kurio autorius – mokslinės ekspedicijos dalyvis architektas Klemensas Čerbulėnas.

Bažnyčia yra ant neaukštos kalvos prie pat gražaus Kalvių ežero pakrančių. Bažnyčia yra atitraukta keturkampės pailgos aikštelės plotu nuo pagrindinio kelio, jungiančio Jiezną ir Žiežmarius. Bažnyčia nuo pagrindinio kelio (šiaurė-pietūs) yra į pietvakarių pusę, o jos priešakinis fasadas yra į rytų pusę. Bažnyčią aplink supa masyvi mūrinė šventoriaus tvora, kuri yra apskritos formos. Išorėje mūro tvora vietomis sutvirtinta spyriais. Šventoriaus pakraščiai apsodinti klevais, liepomis ir keliais šermukšniais. Žiūrint nuo šventoriaus į pietvakarių pusę, atsiveria gražus perspektyvinis vaizdas į Kalvių ežerą. Šventoriaus centre stovi rotondinio plano bažnyčia su keturkampiais priestatais: iš priešakio, kaip centrinio įėjimo prieangis, užpakalyje už centrinio altoriaus, kaip zakristija.

Bažnyčia yra pastatyta iš akmenų ir plytų (iš vidaus). Bažnyčios išorės sienų plokštumos iki kupolo ir priestatuose iki pastogės yra padengta kalkėmis smulkiai (kelių centimetrų) sutrupintu lauko rausvų akmenų mišinių (į sienų viršų sutrupinto akmens gabalėliai yra didesni). Durų aprėminimai ir kupolo bei priestatų stogo pakraščiai – balti. Bažnyčios išorėje pagrindinį akcentą pabrėžia rotondinis centras su dekoratyviai kylančiomis, ritmiškomis laužytomis kupolo linijomis. Gana masyvus išorėje kupolo būgnas vainikuoja visą bažnyčios masę. Klasikinio charakterio priestatai iš priekio ir užpakalio sumažina smulkiais granito gabalėliais padengtas rotondos sienų plokštumas. Rausvo granito gabalėliais padengtos sienos ir stogo bei kupolo baltos plokštumos išryškina pastato spalvinį dekoratyvumą.

Bažnyčios viduje prie pagrindinio įėjimo ant šešių masyvių dorėninio stiliaus rausvų kolonų iškyla vargonų choras. Galerija, kuri laiko vargonų chorą, dabar nutrūksta gana staigiai ir nepilnai architektūriškai suvesta. Vietiniai pasakoja (Mikas Verbickas, apie 60 m. amžiaus vargonininkas), kad galerija su kolonada ėjo apie visą bažnyčią iki pat centrinio altoriaus. Centrinis, dabar esantis, altorius statytas maždaug 1936 m., gotikinio stiliaus. Iš senojo altoriaus likučių yra išlikę du prie centrinio altoriaus šonų masyvūs piliastrai. Tarp piliastrų esantis fonas yra melsvas. Dabar bažnyčioje, be centrinio altoriaus, yra du šoniniai, turintys klasikinio stiliaus savybių. Įėjimas į galeriją anksčiau nebuvo iš prieangio, bet iš bažnyčios vidaus, tai rodo galerijos plokštumoje esanti anga. Versija, teigianti, kad anksčiau galerija ėjo iki didžiojo altoriaus greičiausiai yra teisinga, nes tai patvirtina: 1) įėjimas iš bažnyčios vidaus į galeriją; 2) išlikę nežymūs sienų nelygumai matomi tose vietose, kur galėjo

Kalvių bažnyčioje. Vaizdas į centrinį altorių

eiti galerijos grindys ir atraminės arkos, besijungiančios su kolonomis; 3) dabar esantis karnizas kupolo pradžios ir vertikalių sienų plokštumų, atrodo, perdaug masyvus, tuo tarpu karnizas, esantis virš išlikusios galerijos pilnai proporciniai ir lygsvariniai santykiuoja. Šiuo atžvilgiu karnizas pabrėžia liniją, skiriančią tiesiąsias bažnyčios sienų plokštumas nuo lenktos kupolo plokštumos. Žiūrint į kupolo būgną iš bažnyčios vidaus jis neturi to masyvumo, kuris ryškus žiūrint iš išorės į visą bažnyčios korpusą. Medinės augaliniais ornamentais dekoruotos būgno sienos nepilnai derinasi su visu bažnyčios vidaus ansambliu.

Iš trijų altorių du šoniniai altoriai stilistiškai sujungti, trečias naujas, rausvas, ąžuolinis visai iškrenta iš bendro altorių komplekso. Aišku, iš pradžių altorius (centrinis) turėjo būti skirtingo charakterio, daugiau plokštuminis, ką rodo išlikę du šonuose piliastrai. Iš pradžių nebuvo greičiausiai ir šoninių altorių, nes jų vietą tada užėmė galerijos masyvas. Altoriuose esantieji paveikslai ir skulptūros nepasižymi didesne menine verte. Altorių meninis lygis, įskaitant kartu ir klasikinio charakterio šoninius altorius, nėra ryškiai išskirtini.

Bažnyčios grindys lentų; prieangio grindys iš plonų spalvoto marmuro plytelių. Etnografiniu požiūriu yra įdomi piestos formos švęsto vandens laikykla prieangyje.

Pagal vietinių teigimą (Mikas Verbickas) remontas buvo atliktas maždaug prieš 90 metų. Šio remonto metu buvo pakeistas ir galerijos charakteris ir tuo sudarkyta interjero kompozicija[25].

Nuorodos

[1] Kalvių bažnyčios archyvas. Krikšto metrikų registracijos knyga. 1753–1796 m. L. 229.
[2] Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Kauno dekanato vizitacija 1782 m. / sud. ir parengė V. Jogėla. – Vilnius, 2001. – P. 127.
[3] VUB RS. F. 4–36070 (A 2735). Kalvių parapinės bažnyčios kronika. 1849 m. spalio 28 d.
[4] LMAVB RS. F. 43–9845. L. 10, 10 v. Kalvių parapijos klebomo kun. Adomo Rymovičiaus raportas vyskupui apie bažnyčios ir klebonijos bei jų valdų padėtį. 1807 m. spalio 31 d.
[5] LMAVB RS. F. 43–9577. Kalvių klebono A. Rimovičiaus raportas vyskupui apie Kalvių parapijos ir bažnyčios stovį. 1804 m. lapkričio 1 d.; LVIA. F. 694. Ap. 1. B. 3640. L. 275, 376. Kalvių parapinės bažnyčios vizitacijos aktas. 1818 m.; LVIA. F. 694. Ap. 1. B. 3669. L. 160–164. Kalvių parapinės bažnyčios vizitacijos aktas. 1820 m.; LMAVB RS. F. 43–9579. Žinios apie Kalvių bažnyčios fundacines sumas bei fundatorius. 1828 m. rugpjūčio 23 d.; VUB RS. F. 4–36070 (A 2735). Kalvių parapinės bažnyčios kronika. 1849 m. spalio 28 d.
[6] LVIA. F. 694. Ap. 1. B. 3640. L. 275, 376. Kalvių parapinės bažnyčios vizitacijos aktas. 1818 m.; LVIA. F. 694. Ap. 1. B. 3669. L. 160–164. Kalvių parapinės bažnyčios vizitacijos aktas. 1820 m.
[7] VUB RS. F. 4–36070 (A 2735). Kalvių parapinės bažnyčios kronika. 1849 m. spalio 28 d.
[8] Kalviai // Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. II. – Vilnius, 1968. – P. 34.
[9] Tijūnaitis S. Mūsų pradžios mokyklų tragikomedija // Lietuvos mokykla. – Kaunas, 1923. – P. 262.
[10] LVIA. F. 694. Ap. 1. B. 3640. L. 275, 376. Kalvių parapinės bažnyčios vizitacijos aktas. 1818 m.; LVIA. F. 694. Ap. 1. B. 3669. L. 160–164. Kalvių parapinės bažnyčios vizitacijos aktas. 1820 m.; VUB RS. F. 4–36070 (A 2735). Kalvių parapinės bažnyčios kronika. 1849 m.
[11] KšM. B. 64. L. 56. M. Čilvinaitė. Kalendoriniai papročiai Darsūniškio apylinkėje. 1972 m.
[12] Trakietis. Kalviai (Trakų pav. Vilniaus gub.) (Isz Lietuvos) // Vienybė lietuvnikų. – 1898, kovo 24, Nr. 12, p. 137.
[13] LMAVB RS. F. 43–9581. Kalvių bažnyčios administratoriaus kun. Pranciškaus Mosevičiaus prašymas į Vilniaus vyskupiją, kad bažnyčiai skirtų reikiamų liturginių daiktų. 1872 m. gegužės 15 d.
[14] Vilniaus gub. Lietuviai ir jų tautiškas atgyjimas. Trakų džiakonystė // Varpas. – 1902, Nr. 6, p. 129.
[15] KVA. Kalvių Romos katalikų parapinės bažnyčios aprašymas, sudarytas 1902 m.
[16] KšM. B. 64. L. 56. M. Čilvinaitė. Kalendoriniai papročiai Darsūniškio apylinkėje. 1972 m.
[17] KVA. B. Kalvių bažnyčia. Lietuvių klausimu. Kalvių parapijiečių prašymas Vilniaus vyskupijos valdytojui. 1910 m. gruodžio 29 d.
[18] 1911 m. Katalikų „Blaivybės" draugijos veikimo apyskaita // Vienybė. – 1912, vasario 28 (kovo 12), Nr. 9, p. 135.
[19] Vilniaus vyskupija (statistikos žiupsnelis) // Vilniaus aidas. Kalendorius 1916 metams. – Vilnius, 1915. – P. 70.
[20] KšKA. B. Kalvių bažnyčia.
[21] Česnulis V. Trakų dekanato kunigų susirinkimas // Voruta. – 2008 birželio 7, p. 5.
[22] KšM. B. 64. L. 56. M. Čilvinaitė. Kalendoriniai paročiai Darsūniškio apylinkėje. 1972 m.
[23] Nurašyta R. Gustaičio 2000 m. birželio 16 d.
[24] KšKA. Bažnyčių varpai. 1942 m.
[25] LMAVB F. 322–1164. L. 1–3. Klemensas Čerbulėnas. Kalvių mst., Žiežmarių raj., šv. Antano iš Paduvos vardo bažnyčios aprašymas. 1954 m.

Rolandas Gustaitis

Kova dėl lietuviškų pamaldų Kalvių bažnyčioje

XIX a. pabaigoje Kalvių parapijoje beveik visi parapijiečiai buvo lietuviai, tačiau nuo senų laikų Kalvių bažnyčioje (kaip ir kitose aplinkinėse bažnyčiose) pamaldos vykdavo tik lenkų kalba. 1893 m.: nors parapija grynai lietuviška, tačiau Kalvių parapijoje lietuviški pamokslai nesakomi – rašė „Apžvalga“[1]. Visgi kitame leidinyje („Vienybė lietuvninkų“) nurodoma, kad būta ir lenkiškai kalbančių gyvenviečių – tai Žostautai, Šoliškės ir Jaginiškės (lietuviškais kalbančiais kaimais nurodyti Šnipeliai, Kandrotai, Vilūnai, Trūseikiškės)[2].

1897 m. į Kalvių parapiją buvo atkeltas žinomas kovotojas už lietuvybę Vilniaus krašte kunigas Ignas Šopara. Pradėjęs čia dirbti, Kalvių bažnyčioje jis, be lenkiškų pamokslų, ėmė sakyti ir lietuviškus. Tai sukėlė didelį parapijiečių lenkų pasipriešinimą, kurie gavo dvasinės vyresnybės palaikymą ir pasiekė, kad I. Šopara būtų iškeldintas iš Kalvių.

Ši istorija plačiai buvo aprašyta laikraštyje „Tėvynės sargas“ 1899 m.[3], kurio straipsnis po trejų metų buvo perspausdintas kitame laikraštyje „Varpas“[4]; žemiau pateikiamas pastarojo straipsnio atpasakojimas.

Kalvių parapijiečiai, kaip ir gretimų parapijų katalikai, būdami lietuviais, ilgą laiką nešė bažnyčios uždėtą svetimos kalbos jungą: neturėjo lietuviškai mokančių kunigų, todėl ilgus metus negalėjo nei pamokslus suprasti, nei dorai atlikti išpažinties. Būta kelių kunigų lietuvių – Ziukas, Birantas, bet naudos iš jų buvo mažai. Tiesa, kun. Ziukas šiek tiek mokėjo lietuviškai ir jau buvo pradėjęs Kalviuose Dievo žodį skelbti lietuviškai, tačiau visų nelaimei, jis po kelių mėnesių numirė. Po jo atėjo kun. Kontrimavičius; nors jis ir mokėjo truputį lietuviškai, tačiau per visą laiką bažnyčioje lietuviškai nepratarė nė pusės žodžio, taip norėdamas įtikti trims vietos lenkakalbiams bajorėliams (tuo metu parapijoje gyveno apie 50 lenkų šeimų[5]). Mirus kun. Kontrimavičiui (klebonavusiam vos pusmetį[6]), Kalvių parapijiečiai Vilniaus

vyskupo prašė jiems paskirti kunigą lietuvį. Pagaliau 1897 m. Kalviai gavo kunigą Šoparą, tikrą lietuvį, kuris iškart Kalviuose ėmė sakyti po du pamokslus: lietuviškai ir lenkiškai. Poterių ir katekizmo pradėjo mokyti vieną savaitę lietuviškai, kitą – lenkiškai; gegužės mėnesį įvedė gegužines pamaldas – ryte po mišių – lietuviškas, vakare – lenkiškas. Tačiau ir tokia kun. Šoparos įvesta tvarka nepatiko keletui vietos lenkų; jie tuoj apskundė kun. Šoparą policijai už tai, kad jis be jos žinios įvedęs gegužines pamaldas, kad platinąs priešiškas caro valdžiai knygas, kad nesimeldžiąs už carą... Bet tuo skundu skundikai tik apsijuokė. Nepasisekus įgelti iš šios pusės, jie Kalvių kunigą apskundė Trakų dekanui kun. Karvovskiui dėl lietuviškų pamokslų sakymo. Kun. Šopara, išgirdęs apie tai, pasikvietė dekaną pas save į atlaidus, kad jis pats pamatytų, ar yra kam dėl to skriauda. Dekanas nieko neprižadėjo. Tada klebonas teisybės puolė ieškoti pas vyskupą Zvieravičių, tačiau jis jau buvo informuotas, todėl kun. Šoparos paaiškinimo nė neklausė, o tik prigrąsino išmesiąs jį į kamendorius (vikarus – aut. past), į lenkišką parapiją. Paskui Zvieravičius dekanui Karvovskiui išdavė raštą, kuriuo nurodė, kad Kalviuose viskas būtų atliekama tik lenkų kalba. Kun. Karvovskis, gavęs tokį raštą, tuoj leidosi į Kalvius; vos spėjęs išlipti iš ratų, jau apskelbė, kad Kalviuose būsianti tiktai lenkiška kalba; nuėjęs su kun. Šopara į kleboniją, užsipuolė ant jo: „Tu, durniau, kritikuosi mus senus, tu kelsiesi prieš vyresnybę, vos tik iš kiaušinio išriedėjęs! Aš tau parodysiu!“...

Tą patį šventadienį kun. Šopara po mišių ėmė sakyti, girdint dekanui, lietuvišką pamokslą; žmonės gailiai verkė. Sugrįžus klebonui į kleboniją, dekanas pasakė: „Viskas bažnyčioje labai gražiai ir iškilmingai surėdyta; jei ko trūksta, tai tik lenkiškos kalbos!“

Kunigams klebonijoje besikalbant, žmonės išgirdę, su kokia naujiena pas juos atvažiavo dekanas, pradėjo rinktis jauni ir seni, vyrai ir moterys ties klebonija. Susirinkę pasišaukė dekaną ir su graudžiomis ašaromis ėmė bučiuoti jam rankas ir kojas, prašydami, kad leistų jiems lietuviškai Dievą garbint – dekanas buvo neperkalbamas. Tada nekantraudami žmonės pasakė: „Ką čia, dekane, mums plepi niekus! Ar mes nežinome, kad tamsta, susimokęs su šlėktomis, nuvažiavai į Vilnių ir išmeldei nuo rėdytojo tą popierpalaikį, primeluodamas jam, buk tai visa Kalvių parapija esanti lenkiška! Juk gi ant mūsų prašymo rėdytojas buvo suteikęs mums lietuvį kleboną – šiandien vėl atsirado reikalas lenko!... Matome, jog, susimokęs su šlėktomis, nori mus paversti į lenkus… Gerai! Tada duodame vieną prašymą generalgubernatoriui, o antrą – rėdytojui!“

Išgirdęs generalgubernatoriaus vardą, Karvovskis išsigando, ėmė žegnotis, prisiekinėti prieš penkias žaizdas Viešpaties Jėzaus, kad jis esąs visai nekaltas. Čia jau neištvėrė kun. Šopara ir, prišokęs prie Karvovskio, paprašė jo liautis piktinus žmones… Truputį apsiraminęs, dekanas ėmė įkalbinėti žmones, kad jie nerašytų skundų, ir prižadėjo pats parašyti vyskupui, kad visa parapija meldžianti nemindžioti

lietuviškosios kalbos; patiems parapijiečiams surašyti nutarimą ir nusiųsti vyskupui.

Tą pačią dieną nuvažiavęs pas Žiežmarių kleboną, kun. Karvovskis pripasakojo jam, kad Kalvių klebonas nederąs būti klebonu, nes esąs litvomanas, chamas, neklausąs valdžios, „buntavojąs“ žmones, kurie, susirinkę su lazdomis ir šakėmis, norėję jį užmušti – vos spėjo pabėgti, nesulaukęs mišparų galo...

Po to karto į Kalvius iš Žiežmarių kiekvieną šventadienį atvykdavo policija, o paskutinę savaitę prieš kun. Šoparos išsikraustymą Karvovskis, atvažiavęs į Žiežmarius, atsiuntė į Kalvius asesorių, 4 žandarus, 2 uriadnikus sergėti, kad, klebonui atsisveikinant, žmonės nesukeltų maišto. Kun. Šopara tikrai turėjo atsisveikinti su Kalviais nors trys kaimų seniūnijos surašė prašymus, kad paliktų pas juos kun. Šoparą; pasirašė keli šimtai žmonių ir su seniūnais, tačiau jų ašaros ir maldavimai nuėjo veltui. Vietoj paguodos klebonas nuo vyskupo gavo tokį raštą: „Perkeliu tave į kamendorius, į lenkišką parapiją, nes klebonu būti ir čionai pagal dekano liudijimą nesi vertas“. Parapijiečiai patys puolė į Vilnių; manė dar permaldausią Zvieravičių, bet veltui: vyskupas juos priėmė skaudžiai, nemielaširdingai. Parapijiečiai sakė, kad jie nemoka lenkiškai, dėl to negali klausyti lenkiškų pamokslų ir atlikti išpažintį; Zvieravičius ramiai atsakė: „Moji panovie, jei nemokate lenkiškai, tai neikite ir spaviednės, nei į bažnyčią – tai prijungsiu jus prie kitos parapijos ir po visam!“[7].

Šiame konflikte kalčiausia buvo Vilniaus vyskupijos vyresnybė, kuriai, kaip buvo taikliai pastebėta laikraštyje „Ūkininkas“, „labiau rūpi lenkų karalystė, nei dangaus“.[8]

Kun. I. Šopara 1897 m. birželio pabaigoje buvo perkeltas į Drujos parapiją, be to, pažemintas: paskirtas vikaru. 1897 m. liepą kunigas kartu su keletu Kalvių parapijiečių apsilankė pas Vilniaus vyskupijos administratorių. Savo apsilankymą jis aprašė taip:

„Pirmą kartą, atstatytas nuo klebonystės iš Kalvių, buvau pas mūsų vyskupystės p. Administratorių, norėdamas ypatiškai pasiteirauti ir su juo pasikalbėti dėl mano atstatymo. Tada kunigas Administratorius prie manęs ir prie kunigo Šekeno, keturiems valstiečiams su ašaromis prašant jo paskirti jiems kunigą lietuvių ir leisti melstis Dievui Kalvių bažnyčioj prigimta kalba, t. y. lietuviška, taip atsiliepė (lenkiškai): „Mano mieli, jei nemokate ir nesuprantate lenkiškai, tai nedidelis daiktas; neikite bažnyčion, neikite išpažinties; bažnyčią aš uždarysiu, o parapiją priskirsiu prie kitos, tai ir bus galas“, o į mane atsisukęs tarė: „Jei tu drįsi dar lietuviškai kalbėti su žmonėmis, tai aš atimsiu kunigystę“.

Išvykus I. Šoparai, į Kalvius buvo atkeltas kunigas, mažai tesuprantantis lietuviškai – K. Skruzdžius[9]. Naujai paskirtam klebonui į Kalvius Vilniaus vyskupas pasakė: „Žiūrėk, jei ir toliau dar bus Kalviuose toksai nesutikimas ir skundai... tai suspenduosiu!“[10]

Naujasis klebonas ėmė sakyti tik lenkiškus pamokslus bei bažnyčioje uždraudė giedoti lietuviškai. Tuomet lietuviai tuojau po mišių išeidavo iš bažnyčios ir neklausydavo lenkiškų pamokslų. Nors ir nenorėdamas, tačiau blogai lietuviškai mokėdamas kunigas Skruzdžius buvo priverstas sakyti lietuviškus pamokslus. Taip kiekvieną sekmadienį po lenkiško buvo sakomas ir lietuviškas pamokslas. Rožančių vieną savaitę giedojo lietuviškai, kitą – lenkiškai[11].

1897 m. Kalvių kleboną pavadavo kunigas Kazimieras Daukša (1866–1939). Paties kun. K. Daukšos rašytoje autobiografijoje apie Kalviuose praleistą laiką užrašyta: „Eidamas Kalvių bažnyčios klebono pareigas įvedžiau lietuviškai pamokslus, suplikacijas ir valandų giedojimą. Iš Vilniaus vysk. Administratoriaus sulaukiau „chlopomano“ etiketės“[12].

1899 m. Kalvių klebonu paskirtas Danilas Buivys klebonavo neilgai – 1905 m. jau buvo kitas klebonas – kun. Jonas Gaudzevičius. Lietuviams jis neįtiko dėl pataikavimo vietos lenkams. 1905 m., per šv. Velykas, Kalvių parapijos lietuvių delegacija lankėsi pas Vilniaus vyskupą Michalkevičių, kuris pažadėjo Kalvių kleboną pakeisti per 2–3 mėnesius. To neįvykus, parapijiečiai per tų metų šv. Kalėdas ir 1906 m. sausio 30 d. vyskupui nusiuntė du prašymus tuo pačiu reikalu – kad duotų kleboną lietuvį, nes parapijoje lenkų yra tik 10 %, o visi kiti – lietuviai, o klebonas visą parapiją nori paversti į lenkus[13].

1908 m. gruodžio 29 d. vyskupą pasiekia anoniminis skundas, kuriame rašoma, kad parapijoje esant absoliučiai lietuvių daugumai, pamaldos bažnyčioje daugiausia vyksta lenkų kalba, nes klebonas mažai temoka lietuviškai, ir lietuvius labai spaudžia. Atlaidų metu pamaldos visada atliekamos lenkų kalba, o lietuvišką pamokslą parapijiečiai išgirsta tik iš atvykusių svetimų kunigų. Kun. Gaudzevičius, kai atlaidai papuola per lenkišką savaitę, būna namuose, o kai lietuvišką – tai tada išvažiuoja į kitą parapiją. Be to, rašte nurodo eilę smulkių klebono nuodėmių – kad godus pinigams – be 10 rublių neina į kapines pašventinti duobės, kad visus reikalus apsvarsto su savo gaspadine ir t. t. [14]

Vilniaus vyskupas pareikalavo Kalvių kleboną raštu pasiaiškinti dėl skunde išdėstytų faktų. Po savaitės vyskupas iš kun. Gaudzevičiaus gavo ilgiausią raportą. Jame klebonas pažymi, kad tai yra niekingas anoniminis raštas – paskvilis, kuriame tiesos labai maža. Iš parapijiečių klebonas išsiaiškino, kad skundą surašė Steikūnas su sūnumis[15]. 1909 m. straipsnelyje apie Kalvius buvo rašoma: „Giedojimai bažnyčioje jau perpusę, kartais net daugiau lietuviškai. Kol-kas dar sunku lietuviams, turint kleboną, nors lietuvį, bet lietuvių nekenčiantį“[16].

1910 m. Kalviuose jau klebonavo kun. Kazakevičius, su kuriuo lietuvių problemos pasibaigė.

1910 m. Kalvių parapijiečiai (iš viso 368 namų savininkai) laiške Vilniaus vyskupijos valdytojui rašė, kad kiekvieną šventadienį Kalvių klebonas Kazakevičius iš sakyklos Evangeliją skaito ir pamokslus sako po du kartus: iš pradžių lenkiškai,

po to – lietuviškai. Tačiau giedant bažnytines giesmes, lenkai jas gieda lenkiškai, lietuviai – lietuviškai, ir tai vyksta vienu metu. Gaunasi tikra betvarkė, kurios Dievo namuose neturėtų būti.

Kadangi, kaip rašoma rašte, Kalvių parapijoje yra 2700 lietuvių katalikų ir 300 lenkų, buvo siūloma papildomas pamaldas su giesmių giedojimu paskirti atsižvelgiant į parapijiečių santykį pagal tautybes: lietuviams devynias savaites, o lenkams – dešimtą[17].

Kun. Kazakevičius tam, kad bažnyčioje pasibaigtų nesusipratimai ir įsivyrautų ramybė, vyskupui pasiūlė lenkų kalbą visiškai pašalinti iš Kalvių bažnyčios, išskyrus šventes. Jis nurodė, kad Kalvių parapijoje lenkų yra mažiau nei dešimtadalis visų parapijiečių, o ir tie patys lenkai, esant kelioms išimtims, gerai kalba lietuviškai. Lietuviai gi, išskyrus kai kuriuos, lenkiškai nieko nesupranta[18].

Tuo metu pamokslai per pamaldas būdavo sakomi po du kartus – lietuviškai ir lenkiškai, tačiau dažniau būdavo sakomi tik lietuvių kalba, nes lietuvių į bažnyčią rinkdavosi žymiai daugiau, nei lenkų. Pastarųjų ateidavo labai nedaug. Todėl parapijoje yra tylu ir ramu[19].

Tačiau ramybė buvo apgaulinga. Nuskriaustųjų vietoje atsidūrė lenkai, kurie savo skunde vyskupui rašė, kad kun. Kazakevičius nuo savo pirmos atėjimo į Kalvių parapiją dienos iš bažnyčios išvijo lenkų kalbą. Todėl jie prašė bažnyčion grąžinti senąją tvarką, kai vieną sekmadienį pamaldos vykdavo ir pamokslai buvo sakomi lenkiškai, kitą sekmadienį lietuviškai[20].

Lietuviai parapijiečiai savo mylimą kunigą Kazakevičių užstojo. Jie rašė, kad rinkliavai bažnyčios remontui lenkai, kurių

Kalvių klebonas kun. Ignotas Kazakevičius (antkapio nuotrauka). 2010 m.
R. Gustaičio nuotr.

Kalvių klebono kun. Ignoto Kazakevičiaus (mirusio 1928 m.) kapas Kalvių bažnyčios šventoriuje. 2010 m.
R. Gustaičio nuotr.

yra mažuma, nieko neduoda – pinigus Kazakevičius surenka beveik iš vienų lietuvių. Kun. Kazakevičiaus rūpesčiu, už lietuvių surinktus pinigus buvo tvarkoma bažnyčia – padarytas naujas ąžuolinis pagrindinis altorius šv. Antano paveikslui, vietoj buvusio ten nupiešto ant sienos; iš likusios surinktos sumos buvo sutaisytas vėjo gūsio nuplėšta skardinio stogo dalis, o kun. Kazakevičius rūpinasi naujų vargonų įrengimu, nes esantys vargonai dėl senumo yra visiškai išsiderinę[21].

Apie kleboną Kazakevičių Buivydonių dvarininkas (iš kaimyninės Žiežmarių parapijos) J. Rimševičius 1912 m. laikraščio „Kurjer Litewski" redakcijai rašė, kad jis yra „aršus litvomanas", visas papildomas pamaldas atlieka lietuviškai[22].

Apie pasibaigusius ginčus tarp lenkų ir lietuvių Kalvių klebonas I. Kazakevičius 1912 m. balandžio 10 d. rašė savo pranešime Trakų dekanui: „1912 Kalvių parapijoje 2861 parapijietis, iš jų – 2561 namuose kalba lietuviškai, o 300 lenkiškai. Jau antri metai Kalvių bažnyčioje – tyla ir ramybė, abi tautybės, lenkų ir lietuvių, susitaikė"[23].

Nuorodos

1 Rėdystė. Margumynai // Žemaičių ir Lietuvos apžvalga. – 1894 spalio 15, Nr. 20, p. 156.
2 Magdė geltonplaukė. Kalviai (Vilniaus gub. Trakų pav.) (Isz Lietuvos) // Vienybė lietuvninkų. – 1898 lapkričio 10, Nr. 45, p. 534.
3 Vilniaus gub. lietuviai ir jų tautiškas atgyjimas. Trakų džiakonystė // Varpas. – 1902, Nr. 6, p. 129–131.
4 Ten pat.
5 J. Piemenėlis. Isz Trakų pavieto (Vilniaus gub.) // Vienybė lietuvninkų. – 1897 rugsėjo 22, Nr. 38, p. 449.
6 Kruvina Aszara. Viena iszdaugalio panasziu istoriją // Tėvynės sargas. – 1899 sausis, Nr. 1, p. 28.
7 Vilniaus gub. lietuviai ir jų tautiškas atgyjimas. Trakų džiakonystė // Varpas. – 1902, Nr. 6, p. 129–131.
8 Kalviai (Trakų p., Vilniaus gub.). // Ūkininkas. – 1898 sausis, Nr. 1, p. 15.
9 Magdė geltonplaukė. Kalviai (Vilniaus gub. Trakų pav.) (Isz Lietuvos) // Vienybė lietuvninkų. – 1898 lapkričio 10, Nr. 45, p. 534.
10 Vilniaus gub. lietuviai ir jų tautiškas atgyjimas. Trakų džiakonystė // Varpas. – 1902, Nr. 6, p. 131.
11 Magdė geltonplaukė. Kalviai (Vilniaus gub. Trakų pav.) (Isz Lietuvos) // Vienybė lietuvninkų. – 1898 lapkričio 10, Nr. 45, p. 530.
12 KVA. Kun. K. Daukšos autobiografija („Curriculum vitae").
13 KVA. B. Kalvių bažnyčia. Lietuvių klausimu. Kalvių parapijiečių prašymas Vilniaus vyskupijos valdytojui. 1906 m. sausio 30 d.
14 Ten pat. Kalvių parapijiečių prašymas Vilniaus vyskupijos valdytojui. 1908 m. gruodžio 22 d.
15 Ten pat. Kalvių klebono raportas Vilniaus vyskupijos valdytojui. 1909 m. sausio 5 d.
16 Dievo Muzikantas. Kalviai, Trakų ap. // Viltis. – 1909 gegužės 17 (30), Nr. 56, p. 2, 3.
17 KVA. B. Kalvių bažnyčia. Lietuvių klausimu. Kalvių parapijiečių prašymas Vilniaus vyskupijos valdytojui. 1910 m. vasario 21 d.
18 Ten pat. Kalvių klebono kun. Kazakevičiaus raportas Vilniaus vyskupijos valdytojui. 1910 m. kovo 10 d.
19 Ten pat. Kalvių klebono Kazakevičiaus raportas Vilniaus vyskupijos valdytojui. 1910 m. kovo 29 d.
20 Ten pat. Kalvių parapijiečių prašymas Vilniaus vyskupijos valdytojui. 1910 m. vasario 18 d.
21 Ten pat. Kalvių parapijiečių prašymas Vilniaus vyskupijos valdytojui. 1910 m. gruodžio 29 d.
22 LMAVB RS. F. 43–9861. L. 1. Juozapo Rimševičiaus iš Buivydonių dvaro, Žiežmarių valsčiaus informacija „Kurjer Litewski" redakcijai, kokia kalba atliekamos papildomos pamaldos kaimyninėse parapijose ir kokios tautybės kunigai. 1912 m. vasario 12 d.
23 KVA. B. Kalvių bažnyčia.

Rolandas Gustaitis

Vilūnų bažnyčia ir parapija

Kauno pavieto vėliavininkas, Plytninkų dvaro savininkas Tadas Orvydas Vilūnų kaime 1810 m. iš lauko akmenų pastatė mūrinę koplyčią su mažu barokiniu aštuoniakampiu bokšteliu – savo šeimos mirusiems laidoti apačioje ir pamaldoms laikyti – viršuje[1]. Koplyčia buvo pastatyta ant kapų, kurie vėliau buvo iškelti į atskirą vietą, į rytus nuo bažnyčios sklypo. Pirminė pastato konfigūracija buvusi stačiakampė (9,45×7,38 m), pagrindinis fasadas orientuotas į vakarus[2].

Vilūnų bažnyčia. 2010 m. R. Gustaičio nuotraukos

T. Orvydas koplyčią pavedė valdyti unitams, nors pats buvo katalikas. 1813 m. birželio 29 d. ji buvo pašventinta Ivano Vasilevskio ir priskirta Merkinės unitų parapijos filija. 1814 m. spalį užrašė jai aprūpinimą – po 2,5 margo šienaujamos ir ariamos žemės, taip pat kasmet po 300 lenkiškų auksinų šventiko išlaikymui. 1815 m. dvarininko Orvydo prašymu unitų vadovybė koplyčią pavertė parapine cerkve. 1816 m. jai buvo priskirtas unitų šventikas Josifas

Epitafinė lenta Vilūnų bažnyčios sienoje. Joje skelbiama, kad šiame pastate, pastatytame 1810 m. Tado ir Joanos Orvydų lėšomis, buvo palaidota jų duktė, Trakų pavieto pakamario žmona Eufrozina Rozalija Klečkovska, kuri mirė 1810 m. rugsėjo 25 d.
R. Gustaičio nuotr. 2003 m.

Arenas, kuris laikyti pamaldų atvykdavo iš Merkinės unitų cerkvės. 1819 m. cerkvei priklausė netoli jos gyvenę 24 (18 vyrų ir 6 moterys), 1823 m. – 33 parapijiečiai (26 vyrai ir 7 moterys). Visame Kauno paviete tai buvo vienintelė unitų cerkvė, todėl joje atvykdavo unitai ir iš tolimesnių vietovių – Purvininkų, Jiezno, Būdos kaimo prie Kauno, Balandiškių kaimo prie Vievio. Pažymima, kad artimiausios unitų cerkvės tuo metu buvo Merkinėje ir Vilniuje. Į pamaldas žmonės atplaukdavo Nemunu – plaustais ir laivais. Kasmet per Šv. Apaštalų Petro ir Povilo šventę Vilūnų cerkvėje susirinkdavo daug žmonių.

Unitų cerkvės atsiradimas supykdė Kruonio stačiatikių Šv. Trejybės cerkvės šventiką Piotrą Mironovičių, kuris 1818 m. Minsko arkivyskupui Anatolijui parašė pranešimą. Jame buvo rašoma, kad per 1 varstą nuo Vilūnų unitų cerkvės nutolusio Kriaučiškių kaimo rusai stačiatikiai ima nusigręžti nuo savosios Kruonio cerkvės ir lankosi unitų cerkvėje, o mirusieji Kriaučiškių gyventojai laidojami ne Kruonio stačiatikių kapinėse, o prie Vilūnų cerkvės. Arkivyskupo nuomone, Vilūnų unitų cerkvė buvo skirta Kruonio stačiatikių parapijiečių nuviliojimui nuo savojo tikėjimo[3].

1839 m. unija buvo panaikinta, o unitų cerkvės buvo paverstos stačiatikių maldos namais. Yra minima, kad Vilūnų cerkvė tais metais buvo paversta katalikų bažnyčia, kurią po 1863 m. sukilimo carinė valdžia apie 1865 m. pavertė stačiatikių cerkve. Apie 1910 m. iš šventoriaus akmenų stačiatikiai prie cerkvės pristatė presbiteriją iš rytų pusės ir prieangį iš vakarų[4]. 1915 m., prieš ateinant vokiečiams, vietiniai stačiatikiai su savo dvasininku išbėgo į Rusijos gilumą. 1918 m. sausio 28 d. 53 vietos gyventojai (iš kurių tik 4 mokėjo patys pasirašyti) surašė prašymą Vilniaus vyskupijos valdytojui, kad jis pasirūpintų koplyčios su jai priklausančia žeme bei trobesiais sugrąžinimu tikriesiems jos šeimininkams – katalikams.

1919 m. pradžioje 75 Vilūnų ir aplinkinių gyvenviečių gyventojai surašė dar vieną raštą – šįkart Lietuvos valstybės Tarybai[5]:

Lietuvos Valstybės Tarybai

Valstiečių s. Vilūnų, Lenkakiemio,
Purvininkų, Domeikiemio, Kriaučiškių
ir dvaro Plytninkų Kruonio valsčiaus,
Kaišedarų apskričio

Meldimas

1810 m. dvarponis Orvydas s. Vilūnuose pastatė akmeninę koplyčią, prie jos medinius trobesius ir prie jos užrašė valaką žemės, kuri paskyrė aukščiau išvardintų sodžių gyventojai. Prie koplyčios gyveno katalikų kunigas aprūpinimui dvasiškų reikalų tų gi valstiečių. Gi 1863 m. rusų valdžia išvarė kunigą, atėmė koplyčią, pavertė ją cerkve ir prijungė prie Kruonio cerkvės. 1915 m., užėjus vokiečiams, Kruonio cerkvės šventikas kartu su savo žmonėmis išsidangino Rusijon ir minėtoji koplyčia paliko tuščia. Gavę leidimą iš Vilniaus vyskupo ir remdamiesi liuosybe ir tiesa, mes kreipėmės in Kalvių parap. Kleboną, kad teiktusi pašventinti tą koplyčią ir sugražinti ją mums, kaipo nuosavybę. 1 vasario 1919 m. akyse didelės minios žmonių Kalvių parap. Klebonas kunigas Kazakevičius pašventino Vilūnų koplyčią ir atlaikė joje iškilmingas šv. Mišias. Tai pranešdami ir kad minėtoji koplyčia nebūtu prijungta prie Kalvių parap. Bažnyčios, mes žemiau pasirašiusieji aukščiau išvardntų sodžiū gyventojai meldžiame Lietuvos Valstybės Tarybos padaryti tam tikrą įsakymą mūs vietiniai valdžiai, kad minėtoji koplyčia liktusi mūs nuosavybę, o taip pat paskirtoji prie jos žemė (18 dešim.) ir trobėsiai liktusi naudai užlaukimo tos gi koplyčios ir kunigo, kuris jai tarnaus.
Priedas: Protokolas iš d. 1 vasario 1919 m. apie pašventimą Vilūnų koplyčios.

1919 m. liepos 12 d. sušauktame Vilūnų k. gyventojų susirinkime, kuriame dalyvavo 60 asmenų, buvo išrinktas komitetas, turėjęs rūpintis naujos, Vilūnų, parapijos įkūrimo reikalais. Jo pirmininkas išrinktas Kazimieras Ovčininkas, pirmininko pavaduotojas – Simanas Padriezas, raštvedys – K. Stankevičius. Kandidatais išrinkti Vladas Lisauckas ir Boleslovas Stankevičius. Visi išrinkti vienbalsiai. „Šiam naujai išrinktam komitetui susirinkimas pilnai pasitiki ir paveda rišti visus klausimus tvarkyme koplyčios ir sutvėrime prie jos parapijos. Vienu kartu susirinkimas paveda tvarkyti ir visą žemę 18 dešimtinių, kuri yra duota vietos gyventojų naudai tos koplyčios.“[6]

Stačiatikių vyresnybė nenorėjo pripažinti Vilūnų koplyčios grąžinimo katalikams – jų šventikas retsykiais pabandydavo patekti į ją: „Vyrai sustodavo susikibę rankomis į grandinę ir neįleisdavo popo. Beje, toje akcijoje dalyvavo ir Kostas Bačkauskas, nors, kiek man girdėta, neuolus tikintysis.“[7]

1923 m. grįžęs iš Rusijos kun. Juozapas Pužyckis paskiriamas Vilūnų koplyčios rektoriumi, kad sudarytų sąlygas parapijos įkūrimui. Jo rūpesčiu 1924 m. Lietuvos valdžia bažnyčiai grąžino žemę. 1926 m. gruodžio 17 d. Kaišiadorių vyskupas Juozapas Kukta savo dekretu prie Vilūnų bažnyčios įkūrė su visomis teisėmis Vilūnų parapiją šv. Petro ir Povilo titulu. Pirmuoju parapijos klebonu paskiriamas jos kūrėjas kun. J. Pužyckis. Jis 1923–1924 m. pastatė kleboniją ir savo lėšomis iš Vilūnų kaimavietės parvežė ir pastatė senus bažnytinius trobesius: kluoną, tvartą ir svirną. Kunigas plytų mūru paaukštino presbiterijos (pastatytos stačiatikių apie 1910 m.) sienas. Jis taip pat apie 1925 m. iš pietų pusės pristatė medinį priestatą – zakristiją[8].

1926 m. Vilūnų bažnyčia buvo pašventinta ir pradėjo veikti. Domicelei Kilinskienei, kilusiai iš Vilūnų apylinkių, likęs stiprus įspūdis iš iškilmingo įžengimo į atgautą Vilūnų bažnyčią: „Su brostvom, vėliavom, ėjo iš Kalvių per Kriaučiškes. Nepatikėtų žmonės – koks grožis!“[9]

Šiaip jau žmonės labai ilgai ignoravo Vilūnų bažnyčią: nei ten aplinkui ką nusipirksi, nei pas žydą užėjęs stikliuką išgersi. Kruonyje buvę geriau[10].

1932 m. atvyko antrasis Vilūnų klebonas kun. Juozapas Matuliauskas. Šis klebonas išdekoravo bažnyčios vidų, 1933 m. betono mūru paaukštino bažnyčios prieangį, nutinkavo ir nudažė vidines sienas (1936 m.), parapijos namui nupirko pastatą.

1939 m. trečiuoju Vilūnų klebonu skiriamas kun. Jonas Kazlauskas. Šis klebonas suremontavo kleboniją, iš lauko apkaldamas toliumi ir lentomis, o iš vidaus ištinkavo visas sienas. Dviejuose kambariuose įdėjo pakalamas lubas.

1941 m. atvyko ketvirtasis Vilūnų klebonas kun. Petras Valatka. Šis klebonas bažnyčioje įdėjo naujas medines grindis (anksčiau buvo cementinės). Ruošėsi statyti naujus tvartus, tam tikslui buvo pagaminęs ir suvežęs 90 kietmetrių miško medžiagos, kuri, jam išvykus, buvo panaudota kitiems tikslams[11].

1942 m. birželio 19 d., atsakydamas į kurijos užklausimą apie bažnyčioje esančius varpus, Vilūnų klebonas kun. P. Valatka pateikė tokius duomenis:

1) Vilūnų parapijos bažnyčia turėjo du varpus. Vienas iš tų varpų prie kunigo Jono Kazlausko sudužo. Jis turėjo apie 50 klg. svorio. Tą sudužusį varpą, susitaręs su parapijiečiais, paaukavau laužo rinkimo komisijai ir paskui, su Kruonio Valsčiaus pažymėjimu, kad tikrai vieną varpą atidaviau karo reikalams ir dar turiu vieną mažą varpelį, užregistravau Kauno Apygardos Komisariate.
2) Likusio varpelio medžiaga – varis su plienu.
3) [svoris] Apie 20 klg (tikrai nežinau).
4) Vidaus skersmuo 16 cm.
5) Nežinau kada varpelis įgytas.
6) Varpo liejimo metų varpelyje nepažymėta.
7) Jokių įrašų ant varpelio nėra.[12]

1943 m. atvyko penktasis Vilūnų klebonas kun. Jonas Voveris, 1945 m. šeštuoju Vilūnų klebonu paskiriamas kun. Jonas Žvinys, 1947 m. atvyko septintasis klebonas kun. Juozas Kanaverskis, 1948 m. iš Punios atvyko aštuntasis klebonas kun. kanauninkas Aleksas Racevičius, kuris čia dirbo iki pat mirties. Mirė 1956 m. sausio 23 d., eidamas 84-uosius metus. Palaidotas Žiežmarių bažn. šventoriuje. 1956 m. vasarį atvyko devintasis Vilūnų klebonas kun. Jonas Kaušyla, 1956 m. liepą atvyko dešimtasis klebonas, Vilūnų parapijos kūrėjas kun. Juozapas Pužyckis.

Vilūnų bažnyčios zakristijos priestato statyba 1959–1960 m.
Nuotrauką pateikė J. Bačiulis.

1956 m. lapkričio 1 d. atvyko vienuoliktasis Vilūnų parapijos klebonas kun. Ignas Milašius. Šis klebonas perstatė tvartą, uždengė stogus svirnui, kluonui, klebonijai, iškasė naują šulinį, padarė tiltelį ir kapines. Pastatė laikiną varpinę, 1960 m. iš akmenų pastatė zakristiją (prieš tai nugriovęs medinę), o iš kitos pusės – dar vieną tokį pat priestatą[13].

Sprendimas dėl Vilūnų bažnyčios perstatymo buvo priimtas Vilūnų parapijos katalikų komitete 1957 m. gruodžio 8 dieną. Dar prieš tai, 1957 m. vasario 1 d.

Vilūnų bažnyčios zakristijos priestato statyba 1959–1960 m.
Nuotrauką pateikė J. Milašius.

Nešiojamas altorėlis paruoštas nešimui atlaidų procesijoje. Vilūnai, šv. Petro ir Povilo atlaidai, 2003 m. birželio 29 d.
R. Gustaičio nuotr.

Atlaidų procesija. Vilūnai, šv. Petro ir Povilo atlaidai, 2003 m. birželio 29 d.
R. Gustaičio nuotr.

kun. I. Milašius kurijai Kaune raportavo, kad bažnyčios remontas darytas jau seniai, todėl bažnyčios stovis buvo nekoks: 1) šešiose vietose nuo stogo iki pamatų suskilusios sienos; 2) medinė zakristija supuvusi, kiaurais pamatais; 3) virš vargonų nėra lubų; 4) nėra varpinės, varpas pakabintas medyje; 5) bažnyčia parapijai per maža. Prašė Vilūnų bažnyčiai leisti padaryti remontą: sutvirtinti sienas, išmūryti iš silikatinių plytų dvi zakristijas, ir, jei sąlygos leistų, praplėsti bei pratęsti prieangį, ant jo pastatyti neaukštą bokštą, kuriame būtų galima pakabinti varpą[14].

Šv. Petro ir Povilo atlaidai Vilūnų bažnyčioje 2003 m. birželio 29 d.
R. Gustaičio nuotr.

Šv. Petro ir Povilo atlaidai Vilūnų bažnyčioje 2003 m. birželio 29 d.
R. Gustaičio nuotr.

1958 m. buvo parengta restauracijos-rekonstrukcijos projektinė užduotis. Pagal šį projektą, buvo planuota padaryti nemažai pakeitimų. Prie pastato pagrindinės dalies prišlieti priestatai iš vakarų galo ir pietų šono, kaip neatitinkantys bendros architektūrinės pastato išvaizdos, turėjo būti nugriauti, o vietoje jų suprojektuoti nauji priestatai, priderinti prie pastato išvaizdos. Projektu numatyta bokštelį, buvusį ant suskilusios sienos, perkelti ant naujai pristatomos dalies frontono, išlaikant jo pirminę išvaizdą. Šoniniai priestatai turėjo būti simetriškai statomi iš abiejų pusių, jų aukštį suvienodinant su jau esamo pastato aukščiu[15].

Vilūnų koplytėlė. 2005 m.

Vilūnų koplytėlė. XX a. 6–7 d-metis.

Tokiu būdu Vilūnų bažnyčia jau pastebimai ėmė skirtis nuo 1810 m. pastatytos stačiakampio plano koplyčios – ji buvo jau su vėlesniais laikais (apie 1905–1960) pristatytais keturiais priestatais – prieangiu, presbiterija, zakristija ir sandėliu-koplyčia.

Nuo 1961 m. iki 1964 m. Vilūnų parapinėje bažnyčioje klebono pareigas ėjo kun. Jonas Žižliauskas. Jis pabaigė dar kun. I. Milašiaus pradėtą bažnyčios remontą, elektrifikavo klebono butą špitolėje (elektrifikuoti bažnyčią valdžia neleido). Ant sienų buvo nupiešti „altoriai“[16].

Ne paslaptis tai, kad sovietmečiu sovietiniai aktyvistai, stengdamiesi neatkreipti žmonių dėmesio, lankydavosi bažnyčiose ir klausydavosi pamokslus, apie jų turinį rašydami slaptas pažymas sovietinei valdžiai. Tas pats buvo daroma ir Kaišiadorių rajone: „Talkininkaujant komjaunimo ir kitam tarybinių darbuotojų aktyvui rajone visą laiką kreipiamas atitinkamas dėmesys į bažnyčiose sakomus pamokslus, analizuojamas jų turinys. Dauguma kunigų sakomuose pamoksluose apsiriboja vien religine puse, tačiau dalis jų kartais paliečia moralines, estetines ir drausmingumo puses. (...) Vilūnų klebonas kreipia dėmesį į tai, kad labai mažai kas belanko bažnyčią, o vyrai, tai tik žiną kelius pas nerimtas moteris, nebežiną kelio į bažnyčią, ir į ją visai neateina,“ – buvo rašoma vienoje tokių pažymų 1974 metais.[17]

Kitoje pažymoje (rašytoje 1975 m.) rašoma: „Šių metų pavasarį Vilūnų aštuonmetės mokyklos mokytojai sužinojo, kad Vilūnų bažnyčios klebono Z. Navicko primokyti kai kurie tėvai prievarta veda vaikus į bažnyčią. (...) Tačiau kunigas Navickas nerimsta ir toliau. Per velykų šventes, pamokslo metu, jis netaktiškai atsiliepė apie apylinkės Tarybos darbuotojus, sakydamas, kad ir jie kada nors atsivers į tikrąjį tikėjimą.“ Prašoma kunigą „iš šios parapijos ir iš mūsų rajono iškelti.“[18]

Vilūnų parapijoje yra dvi koplytėlės. Vilūnų kaimavietės gale, prie vieškelio į Kalvius Tadas Orvydas iš plytų pastatė mažą kolytėlę, žmonių vadinamą Kryžiumi. Iš visų keturių pusių buvo keturi metaliniai paveikslai: Krucifiksas, Dievo Apvaizdos akis, Švč. Panelės Marijos Aušros Vartų ir Šv. Juozapo; pastarasis „jau seniai“ (taip buvo rašoma 1961 m.) yra dingęs. 1960 m. vasarą Bernardas Padriezas ir Zigmas (pastarojo pavardė nežinoma) savo lėšomis ir savo jėgomis koplytėlę suremontavo. Be to, vietoj supuvusios senos medinės tvoros sumūrijo baltų plytų tvorelę. Vietos klebonas kun. Ignas Milašius restauravo paveikslus. Dingusio Šv. Juozapo paveikslo vietoje įdėtas popierinis Šv. Juozapo Darbininko paveikslas. Švč. Panelės Marijos Aušros Vartų

Kristaus, nešančio kryžių, skulptūra Domeikiemio koplytėlėje. 2007 m. R. Gustaičio nuotr.

Sodyba Domeikiemio kaime ir koplytėlė apie 1930 m. B. Buračo nuotr. LNM Ikonografijos skyrius.

paveikslą restauravo menininkas A. Samėnas. Suremontuota koplytėlė buvo pašventinta.

Domeikiemio kaime, prie vieškelio amerikietis, kilęs iš šio kaimo, pastatė nedidelę mūrinę koplytėlę, kurioje yra Švč. Panelės Marijos Nekalto prasidėjimo skulptūra. Ją prižiūri Pranas Šriupša (1961 m. duomenys)[19].

Nuorodos

[1] KšM. Vilūnų bažnyčios ir parapijos aprašymas. Sudarė kun. I. Milašius. 1961 m. L. 2, 3.

[2] KšM. Vilūnų bažnyčios restauracijos-rekonstrukcijos projektinė užduotis. 1958 m. L. 1, 2.

[3] Археографический сборник документов, относящихся к истории северо-западной Руси. Т. 11. – Вильна, 1890. – С. 326–344.

[4] KšM. Vilūnų bažnyčios ir parapijos aprašymas. Sudarė kun. I. Milašius. 1961 m. L. 2; KšM. Vilūnų bažnyčios restauracijos-rekonstrukcijos projektinė užduotis. 1958 m. L. 2.

[5] LCVA. F. 391. Ap. 4. B. 135. L. 1.

[6] LCVA. F. 391. Ap. 4. B. 135. L. 9. Vilūnų k. gyventojų susirinkimo protokolas. 1919 m. liepos 12 d.

[7] Iš Valdo Bačkausko surinktos ir šio straipsnio autoriui pateiktos medžiagos.

[8] KšM. Vilūnų bažnyčios ir parapijos aprašymas. Sudarė kun. I. Milašius. 1961 m. L. 2; KšM. Vilūnų bažnyčios restauracijos-rekonstrukcijos projektinė užduotis. 1958 m. L. 2.

[9] Iš Valdo Bačkausko surinktos ir šio straipsnio autoriui pateiktos medžiagos.

[10] Ten pat.

[11] KšM. Vilūnų bažnyčios ir parapijos aprašymas. Sudarė kun. I. Milašius. 1961 m. L. 2, 3.

[12] KšKA. B. Bažnyčių varpai. 1942 m.

[13] KšM. Vilūnų bažnyčios ir parapijos aprašymas. Sudarė kun. I. Milašius. 1961 m. L. 2; Kiškis S. Kristaus pašauktieji. – Kaišiadorys, 1996. – P. 7.

[14] KšM. Vilūnų klebono kun. I. Milašiaus raportas Kauno arkivyskupijos, Kaišiadorių ir Vilkaviškio vyskupijų kurijai Kaune. 1957 m. vasario 1 d.

[15] KšM. Vilūnų bažnyčios restauracijos – rekonstrukcijos projektinė užduotis. 1958 m. L. 1, 4.

[16] KšM. Vilūnų bažnyčios ir parapijos aprašymas. Sudarė kun. I. Milašius. 1961 m. L. 7, 9.

[17] KRVA. F. R–246. Ap. 1. B. 61. L. 2, 3. Pažyma, skirta Religinių reikalų tarybos įgaliotinio pavaduotojui. Apie pamokslų turinį Kaišiadorių rajono bažnyčiose. LKP Kaišiadorių rajono komiteto propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjas M. Zinkevičius. Slaptai. 1973 m. sausio 12 d.

[18] KRVA. F. R–246. Ap. 1s. B. 66. L. 1, 2. Kaišiadorių r. DŽDT VK pirmininko M. Gudžiaus raštas Religijų reikalų prie SSRS Ministrų tarybos įgaliotiniam Lietuvos SSR K. Tumėnui. Slaptai. 1974 m. lapkričio 10 d.

[19] KšM. Vilūnų bažnyčios ir parapijos aprašymas. Sudarė kun. I. Milašius. 1961 m. L. 8.

Rolandas Gustaitis

Kruonio bažnyčia ir parapija

Pirmąją bažnyčią Kruonyje įkūrė Kazimieras Jogailaitis 1472 m. Medinė bažnyčia buvo pastatyta katalikų kapinėse. Ji priklausė Darsūniškio parapijai: ilgą laiką šia bažnyčia rūpinosi, joje pamaldas pravesdavo Darsūniškio parapijos klebonai. 1782 m. minima, kad į Kruonio bažnyčią kartais atvažiuodavo kunigas iš Darsūniškio, nes tam nebuvo nei fundacijos, nei įpareigojimo[1].

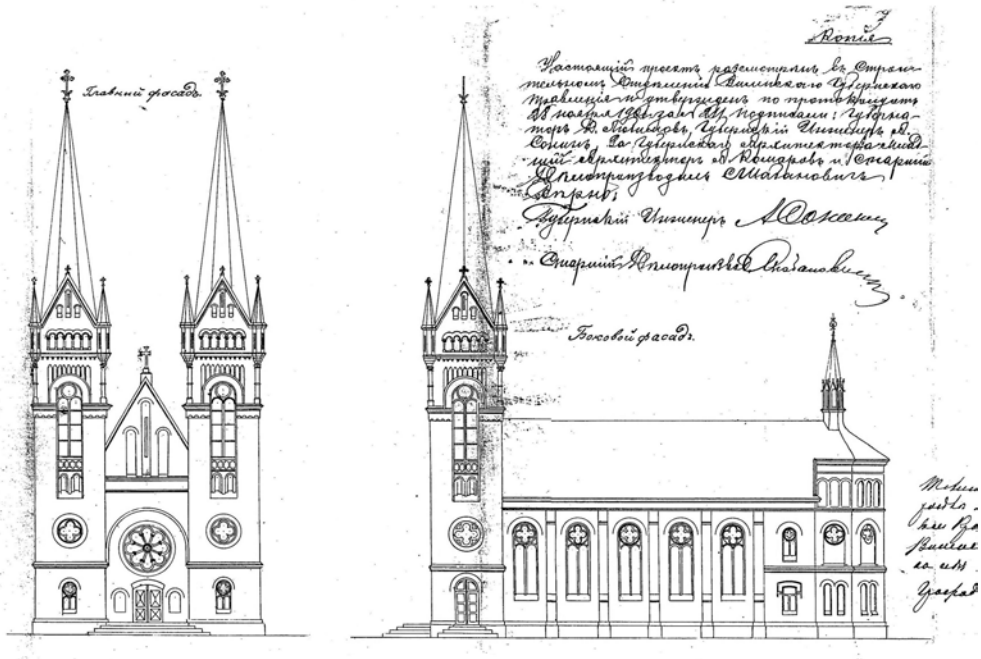
1839 m. Darsūniškio klebonas kun. Juozas Čiulda vyskupo Benedikto Klongevičiaus prašė leidimo remontuoti Kruonio bažnyčią (tuomet vadintą koplyčia); nurodė, kad šalia bažnyčios, kapinėse, stovi varpinė su dviem variniais varpais[2].

1839 m. kovo 1 d. Vilniaus vyskupas Klongevičius Darsūniškio klebonui davė nurodymą, kad į koplyčią turi atvykti Darsūniškio klebonas arba vikaras laikyti šv. Mišias bei klausytis išpažinties[3].

1866 m. gegužės 28 d. Vilniaus gubernatorius (su generalgubernatoriaus pritarimu) Trakų kariniam viršininkui įsakė nedelsiant uždaryti Kruonio koplyčią[4]. XIX a. 7 dešimtmetyje vietos stačiatikių šventikas su kazokų pagalba bažnyčią nugriovė, o iš bažnyčios medžiagos pasistatė sau gyvenamąjį namą (kitais duomenimis – tvartus[5]).

1906 m. Kruonio miestelio ir apylinkės katalikai Vilniaus gub. kanceliarijai nusiuntė prašymą su planu statyti mūrinę bažnyčią Kruonyje. Po metų (1907) toks leidimas buvo duotas, tačiau kruoniečiai 1908 m. pasistatė ne mūrinę, o medinę bažnyčią. To priežastis lieka neaiški; žinoma tik, kad 1908 m. vasario 16 d. Kauno gub. inžinierius Andrejevas atsisakė nuo būsimos Kruonio mūrinės bažnyčios statybos priežiūros. Tuo pačiu laiku (1907) susikūrė ir Kruonio parapija, į kurią iš Darsūniškio parapijos atsiskyrė keliolika sodžių. Parapijos įkūrimo priežastimi laikraštyje „Vienybė“ nurodoma ta, kad Darsūniškio parapinė bažnyčia stovėjo parapijos krašte. Netrukus į Kruonį atvyko kunigas lietuvis Kraujelis[6].

1909 m. Kruonio klebonu buvo neseniai atvykęs kun. Jonas Kunigėlis. Leidinyje „Šaltinis“ buvo rašoma, kad klebonas gyvena samdomuose namuose.

Kruonio bažnyčios projekto, Vilniaus gubernijos valdybos Statybų skyriuje patvirtinto 1906 m. lapkričio 26 d., fragmentas. LVIA. F. 382. Ap. 2. B. 1432. L. 3.

Neretai pačiam ir pietus tekdavo pasigaminti. Iš parapijiečių surinkęs kelis šimtus rublių, Vilniuje nupirko fisharmoniją, arnotus, šventųjų paveikslus koplytėlei papuošti. „Žodžiu, vargsta jisai čia, kaip koksai misijonoris Afrikos gilumoje.“ Kaip pažymėta, klebonui buvo ramu tik todėl, kad lenkų parapijoje nebuvo daug – apie 200 (iš viso būta apie 2000 parapijiečių)[7].

Tais pačiais metais kun. J. Kunigėlis iš Kruonio buvo iškeltas. Į jo vietą atvyko kun. J. Vaitiekūnas – „jaunas vyras, karštas lietuvis ir pamokslininkas. Dieve, jam padėk pas mus pasidarbuoti“ – buvo rašoma tame pačiame „Šaltinyje“[8]. 1909 m. jau buvo baigiama statyti klebonija, nors darbai dėl lėšų stokos sunkiai judėjo; buvo nutarta nuo valako mokėti po 10 rb, tačiau ne visi parapijiečiai davė pinigų. Tais pačiais metais bažnyčioje pradėjo giedoti naujas choras, kuriam vadovavo naujasis vargonininkas P. Mažylis[9].

Bažnyčiai įrengti greičiausiai pritrūko lėšų, nes Kruonio klebonas kun. J. Vaitiekūnas 1910 m. „Rygos garse“ paskelbė tokio turinio atsišaukimą:

Broliai tautiečiai!

Po ilgų tikėjimo ir tautos priespaudos metų šiandien pradeda švisti musų tikėjimui ir kalbai laisvės diena. Tuo naudodamies, jau daugelyje vietų musų vientaučiai

pradėjo statyti bažnyčias ir pačioj Vilniaus vyskupystėj valdžia leido statyti virš 60 bažnyčių.
Ir mes, Kruonių miestelio ir aplinkinių sodžių gyventojai, nutarėmę įsistegti savo bažnyčią. Musų parapijinė bažnyčia pastatyta ant-pat Nemuno kranto, už kurio jau prasideda Lenkija ir visai kita vyskupystė, o visa parapija guli šiapus Nemuno. Nuo Kruonių, kurie yra pačiame parapijos viduryje, lig bažnyčios turime 10 varstų kelio. Musų miestelyje buvo anuomet filijos bažnyčia, bet prieš 1870 metus vietinis stačiatikių šventikas nugriovė ją su kazokų pagelba ir iš tos medžiagos pasistatė sau gyvenamąją trobą ir tvartus.

Bažnyčia Kroniuose labai yra reikalinga, bet parapijonių skaitosi tik 2 000. Turtingų žemvaldžių čia nėra, ir parapija susideda tik iš neturtingų ūkininkų. Patįs neišsigalime, todėl kreipiamės į gerus žmones, prašydami pašalpos. Aukas meldžiame siųsti šiuo adresu: pačtos st. Kruoniai, bažnyčios statymo komiteto nariui kun. Juozapui Vaitiekūnui, st. Kroni, Vil. g.[10]

Medinė bažnyčia buvo pastatyta kelių Kruonis–Kaišiadorys ir Kaunas–Jieznas sankryžos šiaurės vakarų kampe, greta šioje vietoje stovėjusios maršrutinių autobusų stotelės-paviljono. Naujai įsikūrusioje Kruonio parapijoje buvo įkurtas Katalikų „Blaivybės" draugijos Kruonio skyrius. Jame 1911 m. buvo net 539 nariai – daugiausiai iš visų 18 Vilniaus vyskupijoje tais metais veikusių draugijos skyrių[11].

Pirmojo pasaulinio karo pradžioje (1914 m. gruodžio 8 d.) Kruonio bažnyčia ir parapija patyrė tam tikrų nuostolių, kuriuos padarė ne vokiečių kariuomenė (jos tuo metu čia dar nebuvo), bet rusų daliniai. Visus juos užfiksavo Kruonio bažnyčios klebonas Juozas Vaitiekūnas. Kruoniečiai neteko šieno, šiaudų, sukapotų malkų, bulvių ir kitų gėrybių 1022 rb sumai. Tai nedideli nuostoliai, palyginus su visų trijų varpų netektimi, kurie buvo nukabinti ir policijos išvežti 1915 m. liepos 31 d.

Kruonio medinė bažnyčia apie 1920 m. KPC AS FP.

Pirmas varpas buvo „Mykolo" vardu ir svėrė 9 pūdus ir

Kruonio bažnyčios šventoriuje stovintis kryžius su įrašu: „Paminejimui 313–1913 jubiliejaus kaipo suteikimo krikščionių bažničiai laisvės“. R. Gustaičio nuotr. 2007 m.

8,5 svaro; antras varpas „Kazimieras“ svėrė 5 pūdus ir 10 svarų. Abu varpai buvo išlieti Zvolinskio liejykloje prie Varšuvos. Abu policija įvertino 400 rb sumai. Trečias varpas buvo lietas Kaune, Rechoto fabrike, ir svėrė 1 pūdą ir 23,5 svaro, įvertintas 100 rb sumai[12].

1915 m. sudarytame „Vilniaus aido“ kalendoriuje apie miestelį glaustai parašyta: „Kruonys. Medinė bažnyčia. Parapijonių 2248, visi lietuviai, pamaldos tik lietuviškai. Kleb. kun. J. Vaitiekūnas, lietuvis. Lietuvių Moterų Draugija, „Blaivybės“ skyrius. Miestelyj buvo apie 200 rusų kolonistų. Cerkvė. Laikraščių ateidavo daug.“[13]

1919 m. perdavus katalikų parapijai senąjį stačiatikių cerkvės pastatą, medinė bažnyčia buvusi nugriauta. Iš likusios medžiagos miestelio centre, vakariniame aikštės šone, buvo pastatyta parapijos salė su špitole ir viešbučiu (pagal Kruonio miestelio gyventojų pasakojimus). Sovietmečiu ten buvo įsikūrę kultūros namai[14].

Tarpukariu virš 7 metų (1928–1935 m.) Kruonyje klebonavo kun. kanauninkas Juozapas Būčys (žinomas kaip mūrinės Gegužinės bažnyčios statytojas), kuriam persikėlus į Semeliškes, kruoniečiai minėjo geru žodžiu, nes tai buvo malonus taikaus būdo, darbštus žmogus ir su visais gerai sugyveno, daug nuveikė kultūros srityje. „Aktyviai darbavosi šaulių organizacijoje, būdamas švietimo komisijos pirmininku. Dabar Kruonio šauliai neteko didelio veikėjo scenos darbo srityje. Savo klebonavimo laiku žymiai aptvarkė parapijos ūkį padidindamas kleboniją, kuri buvo paskubom statyta ir labai maža, aptvarkė kitus trobesius, sodus, daržus ir k., kuriuos rado labai apleistus. Kaip atskiri asmens, taip ir organizacijos visada galėjo rasti pas jį paramos. Labai reta, kur dvasiškis būtų taip susigyvenęs su vietos inteligentais kaip kan. Būčys.“[15]

Antrojo pasaulinio karo metu vėl buvo renkami duomenys (okupacinės valdžios nurodymu) apie Lietuvos bažnyčių varpus. Kun. Alfonsas Šatas nurodė, kad Kruonio bažnyčioje yra 4 variniai varpai:

3 centnerių svorio, 60 cm skersmens, nulietas apie 1925 m.;

2 centnerių svorio, 45 cm skersmens, gautas iš Sovietų Rusijos; ant jo buvę užrašai iškapoti;

2 centnerių svorio, 45 cm skersmens, su įrašu: „Kun. J. Vaitekūnas ir parap.“;

5 kg svorio, buvo likęs nuo seniau[16].

Šias žinias suteikęs kun. Alfonsas Šatas (1908–1994) Kruonyje klebonavo Antrojo pasaulinio karo metu; jis buvo poetas ir medinių kryžių bei kryželių dirbėjas; 1992 m. leidykla „Voruta“ Trakuose išleido jo poezijos rinkinėlį „Širdin nukrito saulė“[17].

1956 m. nubalintos Kruonio bažnyčios išorinės sienos. 1969 m. bažnyčios komitetui, jam prašant, duotas leidimas atlikti šiuos remonto darbus: išbaltinti bažnyčios vidų (nes senas tinkas pradėjo juoduoti, byrėti ir luptis), nudažyti bažnyčios kupolą ir bokštą (skarda vietomis pradėjo rūdyti), sutvarkyti bažnyčios langus (esant stipresniam vėjui su lietumi, vanduo pro apatinius langų rėmus skverbdavosi vidun), pakeisti palangių skardą, suremontuoti bažnyčios grindis, jas perdažant. Remonto metu kupole esanti sienų tapyba – Kristaus prisikėlimo scena ir žemiau, nišoje, nutapytas rudos spalvos kryžius su balta drobule buvo rekomenduota uždengti, kad nepakenkti[18].

Kruonio bažnyčia mūsų dienomis

Nuorodos

[1] Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Kauno dekanato vizitacija 1782 m. / sud. ir parengė V. Jogėla. – Vilnius, 2001. – P. 433.
[2] LVIA. F. 604. Ap. 1. B. 8358. L. 1. Darsūniškio klebono kun. Juozapo Čiuldos raportas vyskupui Benediktui Klongevičiui. 1839 m.
[3] VUB RS. F. 4. 387 (A–2652). Darsūniškio parapinės bažnyčios kronika. 1849 m.
[4] LVIA. F. 694. Ap. 1. B. 2243. L. 160. Vilniaus gubernatoriaus raštas Trakų kariniam viršininkui. 1866 m. gegužės 28 d.
[5] Surinko J. Paežerietis. Mūsų paveikslai // Tėvynės sargas. – 1922 spalio 7, Nr. 40, p. 440.
[6] Kruoniai. (Vilniaus gub. Trakų pav.) // Vienybė. – 1909, gegužės 5 (18), Nr. 18, p. 274.
[7] Kronįs (Trakų apskr.). (Vilniaus gubernija) // Šaltinis. – 1909 balandžio 27 (14), Nr.16, p. 252.
[8] Dievo muzikantas. Kronįs (Trakų apsk.). (Vilniaus gubernija) // Šaltinis. – 1909 rugpjūčio 3 (liepos 27), Nr. 30, p. 474.
[9] Antanas Blaivininkas. Kruonis (Trakų apskr., Vilniaus g.). (Žinios iš Lietuvos) // Šaltinis. – 1909 lapkričio 16 (3), Nr.45, p. 713, 714.
[10] Kruonių atsišaukimas (Iš Lietuvos) // Rygos garsas – 1910 kovo 6 (19), Nr. 19, p. 2.
[11] 1911 m. Katalikų „Blaivybės" draugijos veikimo apyskaita // Vienybė. – 1912, vasario 28 (kovo 12), Nr. 9, p. 135.
[12] KšKA. B. Kruonio bažnyčia.
[13] Vilniaus vyskupija (statistikos žiupsnelis) // Vilniaus aidas. Kalendorius 1916 metams. – Vilnius, 1915. – P. 70.
[14] KPC AS FP. F. 11. Ap. 1. B. 4. A. Miškinis. Kruonio urbanistinio paminklo tyrimas, to paminklo ribų, vertingų elementų, apsauginių zonų ribų ir statybos režimo nustatymas. 1972 m. L. 39.
[15] Kruoniečiai. Išleido kan. Būčį // Rytų Lietuva. – 1935 gegužės 5, p. 3.
[16] KšKA. Bažnyčių varpai. 1942 m.
[17] Kiškis S. Kristaus pašauktieji. – Kaišiadorys, 1996. – P. 289.
[18] KPC AS FP. F. 3. Ap. 1. B. 142. Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos viršininko J. Glemžos raštas Kaišiadorių r. Kruonio bažnyčios komitetui. 1969 m. gegužės 19 d.

Rolandas Gustaitis

Kruonio stačiatikių cerkvė ir vienuolynas

Su Kruonio cerkvės (dabartinės bažnyčios) pastatymu siejamos dvi datos: 1588 m. ir maždaug 1625 m.

Vienais duomenimis, mūrinė Kruonio cerkvė buvo pastatyta 1588 m.[1] Šią datą nurodo ir Kauno stačiatikių vyskupas Filaretas Lietuvos savo 1853 m. rugpjūčio 10 d. rašte Lietuvos stačiatikių dvasinei konsistorijai – rašė, kad mūrinę Kruonio cerkvę su trimis altoriais ir puikiais raižytais ir auksuotais ikonostasais 1588 m. pastatė Bohdanas ir Jonas Oginskiai[2].

Dovanojimo akto paliudyta kopija, kuriuo kunigaikštienė Raina Oginskienė atidavė Kruonio Šv. Trejybės vienuolynui amžinam valdymui žemės valdas. 1629 m. rugpjūčio 2 d. Rašyta pergamente. LVIA.

Kruonio bažnyčios (buvusios cerkvės) bokšto pagrindines duris supa masyvių proporcijų renesansinis portalas

Kitais duomenimis, 1588 m. Kruonyje buvo pastatyta medinė ar nedidelių matmenų mūrinė cerkvė[3], vėliau (iki 1625 m.) perstatyta į dabartinę. Ši versija skamba įtikinamiau.

Kruonio stačiatikiai savo 1922 m. prašyme Tikybų reikalų departamentui nurodė, kad mūrinė Šv. Trejybės cerkvė buvo pastatyta 1624 m.[4] Ir jau tiksliai žinoma, kad jos fundatoriaus B. Oginskio mirties metais (1625) mūrinė cerkvė jau stovėjo[5].

Taigi, cerkvės statytojai buvo Trakų pakamaris ir Kruonio dvaro savininkas Bohdanas Oginskis bei jo žmona Raina (Regina) Oginskienė. Bohdanas buvo vienas didžiausių to meto stačiatikybės rėmėjų visoje LDK, o Rainos religingumas buvo jos kraujyje: ji buvo kilusi iš žymių vaivadų Valavičių, iš kartos į kartą išpažinusių stačiatikių tikėjimą. Juk būtent jos seserys Ona ir Teodora Valavičiūtės 1597 m. savo žemės sklype Vilniuje pastatė Šventos Dvasios cerkvę[6].

Mintis įkurti vienuolyną kilo Bohdanui ir Rainai Oginskiams dar tuo metu, kai statė mūrinę cerkvę. Tačiau Bohdanas netrukus mirė (1625 m.), o vienuolynas dar net nebuvo pradėtas statyti. Pagaliau 1629 m. rugpjūčio 2 d. vienuolynas buvo įkurtas, o jo steigėja Raina Oginskienė prisakė, kad jame vyktų nuolatinis Dievo šlovinimas ir būtų laikomos pamaldos už Rainos ir Bohdano Oginskių ir jų palikuonių sielų išganymą. Buvo nurodyta, kad vienuolyne turi būti ne mažiau kaip 10 vienuolių. Vienuolynui ir cerkvei išlaikyti užrašė 2000 kapų lietuviškų grašių, taip pat Menžikovskių palivarką ir antrą, Ivanovščizną prie Limšiaus upelio, kuriame anksčiau gyveno smalininkas bajoras Ivanas, taip pat Žydeikiškių kaimą su pavaldiniais, ir dvi dirvas, nupirktas iš bajoro Valentino Saibuto: Rezikiškes ir Užiliškes, esančias Kauno paviete[7].

Sprendimas įkurti vienuolyną buvo vienintelė galimybė išsaugoti stačiatikybės židinį, nes visoje Lietuvoje jau nebuvo veikiančių stačiatikių parapinių cerkvių, o teisę egzistuoti turėjo tik šventovės vienuolynų, pavaldžių Vilniaus Šventos Dvasios vienuolynui, buvusio tiesioginėje Konstantinopolio Patriarcho globoje. Civilinės valdžios jurisdikcija tokiems vienuolynams negaliojo. Nuo savo įsikūrimo momento Kruonio vienuolynas tapo vienu iš septyniolikos vyrų vienuolynų dabartinės Lietuvos

ir Baltarusijos teritorijoje, priskirtų Vilniaus Šventos Dvasios vienuolynui, kuris per šimtmečius buvo jų santykinio saugumo garantu[8].

Pastatyta Kruonio cerkvė nedaug pasikeitė iki mūsų dienų. Ji yra su bokštu ir kupolu, planas – kryžminis, jį sudaro viena nava ir dvi šoninės koplyčios (šv. Mikalojaus ir Viešpaties Atsimainymo), kuriose šiandien įsikūrusios zakristijos. Cerkvės centrinėje dalyje (ties koplyčių ir centrinės navos susikirtimu) iškyla būgnas, uždengtas kupolu. Kupolas užsibaigia mediniu, skarda apmuštu žibintu. Būg-

Cerkvės Kruonio miestelyje fasadas. Brėžinio iš natūros autorius Vilniaus gub. architektas Karlas Gregotovičius. 1834 m. vasario 6 d. LVIA. F. 525. Ap. 13. B. 22. L. 66.

Cerkvės Kruonio miestelyje fasadas. Remonto projekto autorius Vilniaus gub. architektas Karlas Gregotovičius. 1834 m. vasario 8 d. LVIA. F. 525. Ap. 13. B. 22. L. 65.

ne į šoninių fasadų puses išeina po vieną langą, o išilginės bažnyčios simetrijos ašies kryptimis – po arkinės formos 10 cm gylio nišą. Iš pradžių kupolas ir žibintas buvo daug grakštesni, korpuso stogas gerokai aukštesnis, nebuvo karnizuose konsolių. Cerkvės bokštas iškyla ties pagrindinio įėjimo prieangiu. Per du aukštus šis bokštas yra keturkampis, aukščiau jis virsta aštuoniakampiu ir užsibaigia kupolu ir virš jo iškilusiu geležiniu kryžiumi. Bendras šio bokšto aukštis (drauge su kryžiumi) lygus 33,1 m. Į bokštą šviesa patenka pro nedideles aštuonias apskritas ir keturias arkines angas. Bokšto pagrindines duris supa masyvių proporcijų renesansinis portalas. Keturkampio bokšto sienoje yra apskritimo formos laiptų narvelis. Suktais laiptais tiesiai iš prieangio patenkama į viršutinį bokšto aukštą. Kruonio bažnyčia turi penkiabriaunę apsidę, kurioje yra trys langai. Kiekvieną koplyčią apšviečia po 3 langus, o centrinę bažnyčios erdvę – 4 langai (po du kiekviename šoniniame fasade).

Vidaus erdvė renesansinė. Abi zakristijas su centrine bažnyčios erdve jungia tik 2,0 m pločio angos.

1834 m. pagal Vilniaus gubernijos architekto Karolio Gregotovičiaus projektą rekonstruojant cerkvę, ne tik perpus pažemintas stogas, bet ir pertvarkytas kupolas, kuris vietoje buvusio varpo formos įgijo stačiatikių cerkvėms būdingą išraišką, manieringai pertvarkytas bokšto stogelis, kupolo ir bokšto pastogės papuoštos konsolėmis[9].

Apie 1925 m., pertvarkant buvusią cerkvę į bažnyčią, užmūrytos šoninės bokšto durys, kairėje pusėje esančioje koplyčioje iškirstos išorinės durys.

„Dinamiškai kylančios altoriaus dalies ir kupolo kompozicija artima rusų nedidelėms cerkvėms, tuo tarpu pagrindinis vakarų fasadas yra tipiškas Lietuvos renesansiniams vienabokščiams kulto pastatams. (...) Kruonio cerkvė yra unikalus architektūros paminklas, kuriame darniai susilieja lietuviškojo renesanso ir stačiatikių cerkvių struktūrinės bei meninės savybės.“[10]

Į rūsius, esančius po buvusiomis koplyčiomis, patenkama iš centrinės bažnyčios dalies simetriškai į vieną ir kitą rūsį vedančiais laiptais. Kiekvienoje pusėje yra po 13 laiptelių, padarytų iš plytų. Į kitus rūsius patenkama iš lauko pusės. Rūsiuose anksčiau buvo laidojama.

Dešinėje pusėje buvusios Viešpaties Atsimanymo koplyčios rūsyje buvo laidojami Oginskiai. Yra žinoma apie šešis čia laikotarpiu tarp 1625–1657 m. palaidotus šios giminės atstovus (jų kapai, deja, neišlikę):

1. Bohdanas Oginskis, miręs 1625 m.

2. Jo žmona Raina Oginskienė (Valavičiūtė), mirusi tarp 1637–1646 m.

Trys (iš vienuolikos) Bohdano ir Rainos vaikų:

3. Samuelis Levas Oginskis, miręs 1657 m.

4. Darata Piečyhoiska (Oginskaitė), Roslavlio seniūno, LDK didžiojo virtuvininko Pavelo Piečyhoiskio žmona, minima 1633 m.

5. Barbora Šemetienė (Oginskaitė), Vilniaus pakamario Melcherio Šemetos žmona, mirusi 1651 m.

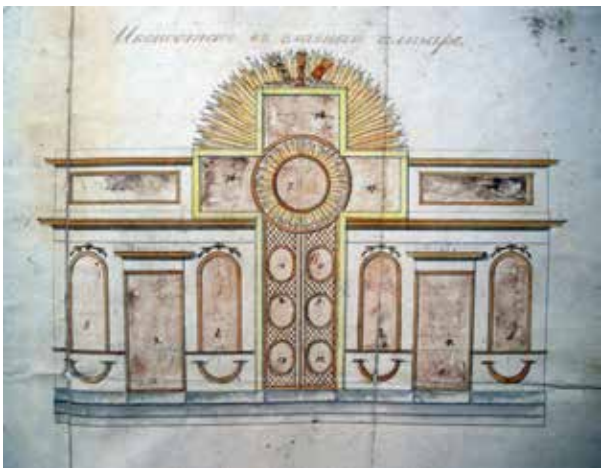
6. Polonija Kaviečinska (Šemetaitė), Minsko pakamario žmona, mirusi prieš 1651 m. Ji buvo Barboros Šemetienės duktė, Bohdano Oginskio anūkė.

1914 m. viename laikraštyje apie Kruonio cerkvės laidojimo rūsius buvo rašoma: abiejose koplyčiose medinėse grindyse yra pakeliamos durys su geležiniais žiedais (apie 16 cm diametro), vedančios į rūsius. Po dešiniąja koplyčia rūsyje palaidoti Bohdanas ir Samuelis Oginskiai bei viena iš kunigaikštienių; jų karstai užmūryti. Palaidojimo vietose yra blogai išlikę įrašai. Po kairiąja koplyčia yra daug palaidojimų, bet kas ten yra palaidota – žinių nėra[11].

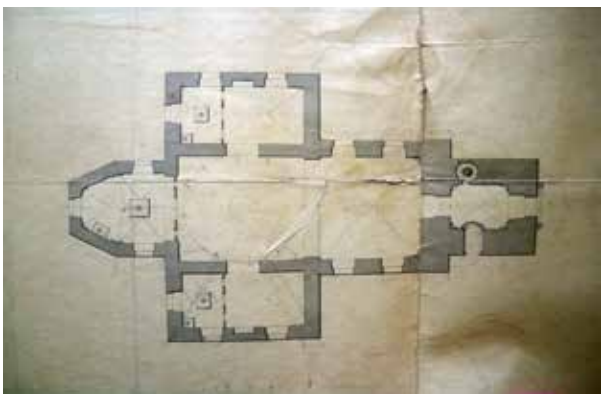
1781 m. vasario 13 d. visiškai sudegė medinis vienuolyno pastatas su visais svarbiais dokumentais. Visų stačiatikių vienuolynų Lietuvoje viršininkas skundėsi Darsūniškio seniūniene Antanina Oginskiene ir jos sūnumi

Ikonostaso pagrindiniam Kruonio cerkvės altoriui projektas. LVIA.

Ikonostaso šoniniam Kruonio cerkvės altoriui projektas. LVIA.

Cerkvės Kruonio miestelyje planas. Remonto projekto autorius Vilniaus gub. architektas Karlas Gregotovičius. 1834 m. vasario 8 d. LVIA. F. 525. Ap. 13. B. 22. L. 384.

Ignotu Oginskiu, kadangi jie draudė Kruonio girioje kirsti medžius naujo vienuolyno pastato statybai, nors tokią teisę vienuoliai turėjo iš senų laikų[12].

Kruonio cerkvė paminėta 1782 m. – „Kruonio miestelyje, nuo senų laikų yra dizunitų cerkvė, prie jos gyvena ir šventikas“[13]. Dizunitai, disunitai (lot. *dis* – priešdėlinis žodelis, reiškiantis atsiskyrimą, atitolimą; *unio* – susivienijimas) – Rytų apeigų krikščionys Lenkijos Karalystėje ir LDK, atsisakę prisijungti prie 1595 m. Bresto bažnytinės unijos su Romos Katalikų bažnyčia[14]. Tai rodo, kad ir XVIII a. pabaigoje, pačioje Lietuvos ir Lenkijos valstybės gyvavimo pabaigoje, cerkvė priklausė stačiatikiams.

1795 m. buvo skundžiamasi apverktina vienuolyno būkle, dėl kurios kalta minėtoji kunigaikštienė Antanina Oginskienė, savavališkai užgrobusi vienuolynui priklausantį kilnojamą ir nekilnojamą turtą. Tuo metu vienuolyne buvo tik trys gyventojai – du jerovienuoliai ir vienas jerodiakonas[15].

Prijungus Lietuvą prie Rusijos, nei Vilniuje, nei visoje Lietuvoje nebuvo nei vienos parapinės stačiatikių cerkvės[16], išskyrus tas cerkves, kurios priklausė vienuolynams. 1796 m. Šv. Dvasios vienuolyno archimandritas Danilas pateikė Šv. Sinodui duomenis apie jo žinioje esančius vienuolynus. Iš viso Vilniaus, Kruonio, Vievio, Surdegio ir Drujos vienuolynuose tuo metu buvo 13 vienuolių. Ne visi jie mokėjo rašyti, Kruonio ir Vievio vienuolynams vadovavę jerovienuoliai netiko toms pareigoms, nes nebuvo linkę į blaivybę[17].

1810 m. Rusijos stačiatikių cerkvės Šventojo Sinodo sprendimu Kruonio vienuolynas buvo panaikintas, o vienuolyno cerkvė paversta parapine[18]. Pirmuoju jos šventiku paskirtas šventikas Foma Mironovičius, kurį 1815 m. pakeitė jo sūnus Piotras Mironovičius. Kruonio parapinė cerkvė tapo vienintele veikiančia stačiatikių šventove 40 km spinduliu, todėl į pamaldas suvažiuodavo žmonės iš visos plačiosios apylinkės. Kruonio stačiatikių parapijoje iš viso buvo galima priskaičiuoti apie tris šimtus tikinčiųjų – tuo metu Vilniaus gubernijoje tai buvo išskirtinis reiškinys, nes tai tikrai buvo daug[19]. Cerkvei išlaikyti valdžia vietoj Žydeikiškių kaimo (kuris, uždarius vienuolyną, liko Vilniaus Šv. Dvasios stačiatikių vienuolyno žinioje) skyrė Apidemio užusienį su 34,85 dešimtinės žemės iš valstybinio Kruonio dvaro (konfiskuoto iš Gabrieliaus Oginskio)[20].

1812 m., prasidėjus Napoleono žygiui į Rusiją, per Nemuną ties Vizginų kaimu persikėlė didelis Napoleono armijos korpusas, kurio kelias į Vilnių kaip tik ėjo per Kruonį[21]. Prancūzų kareiviai Kruonio cerkvę apiplėšė, atidarė karstus, išmetė iš jų palaikus. Ant šventoriaus pastatė Bohdano Oginskio galvą ir šaudė į ją kaip į taikinį[22]. Cerkvės viduje įrengė arklidę[23]. Ji buvo nuniokota taip, kad 1813 m. kovo 24 d. pamaldos joje dar nevyko[24].

1834 m. vasario 6 d. Vilniaus gub. architektas Karlas Gregotovičius sudarė Kruonio cerkvės esamos būklės planą[25], o po poros dienų, vasario 8-ąją – planuojamo

cerkvės remonto projektą[26]. Juo vadovaujantis, buvo kiek nužemintas cerkvės stogas, pakeistos kupolo ir bokšto viršūnės formos.

1836 m., nusprendus įrengti naujus ikonostasus centriniam ir šoniniam altoriams, buvo sudaryta jų gamybos sąmata. Abiems altoriams buvo užsakytos nutapyti 26 ikonos.

Centriniam altoriui buvo užsakyta nutapyti 18 ikonų, kuriose turėjo būti pavaizduota:
1 – Išganytojas; 2 – Dievo Motina; 3 – Archangelas Gabrielius; 4 – Archangelas Mykolas; 5 – Kristaus Gimimas; 6 – Kristaus Prisikėlimas; 7 – Šv. Trejybė; 8 – Švč. Mergelė Marija; 9 – Archangelas; 10, 11, 12, 13 – po vieną iš keturių evangelistų; 14 – Paskutinė Vakarienė. Dėl 15–18 ikonų siužeto, kaip nurodyta sąmatoje, reikėjo pasitarti su archimandritu.

3 ir 4 ikonos turėjo kabėti ant altoriuje įtaisytų durų. 14–18 ikonos buvo nedidelių matmenų[27].

Šoniniam altoriui buvo užsakyta nutapyti 8 ikonas: 19 – Archangelas Gabrielius; 20 – Archangelas Mykolas; 21 – Išganytojas; 22 – Dievo Motina. 23, 24, 25, 26 ikonų pavadinimai samatoje neįvardyti[28].

1843 m. buvo perstatytas gyvenamasis namas, skirtas šventikui ir cerkvės patarnautojams[29].

Kruonio cerkvės šventikas su varpų liejiku Nikolajum Lešvinskiu sudarė sutartį, pagal kurią pastarasis 1837 m. apsiėmė perlydyti du cerkvės varpus. 1844 m. perlydyti varpai buvo pristatyti į cerkvę, tačiau tais pačiais metais abu varpai sudužo – kaip spėjama, dėl nekokybiškai atlikto darbo ar panaudotų netinkamų medžiagų. 1846 m. liejikas paėmė abu varpus perdaryti – vieną varpą turėjo grąžinti rugsėjo mėn., kitą – 1847 m. balandžio mėn. Tačiau dėl meistro mirties abu varpai liko neperlieti[30].

Kruonio tikinčiųjų bendruomenė nuolat augo. Pagal ataskaitas vyskupijai, 1875 m. joje buvo 1167 žmonės, prieš Pirmąjį pasaulinį karą – apie 1000[31]. Paskutiniajame XIX a. ketvirtyje ir XX a. pradžioje Kruonio stačiatikių parapija apie 40 metų iki pat savo mirties 1913 m. rūpinosi šventikas Aleksijus Bogtiužskis[32].

Pirmojo pasaulinio karo pradžioje dalis Kruonio stačiatikių parapijiečių pasitraukė į Rusijos gilumą. Vokiečių okupacinė valdžia Kruonio cerkvę iš stačiatikių atėmė ir įrengė joje javų sandėlį.

Dar 1898 m. laikraštyje „Vienybė lietuvnikų“ bene pirmą kartą viešai buvo parašyta apie tai, kad kitados Kruonio cerkvė neva priklausė unitams. „Kitados Kruonyje buvo unijotų bažnyčia, kurią valdžia pavertė stačiatikių“[33].

1918 m. Kruonio klebonas J. Vaitiekūnas, atsakydamas į Vilniaus vyskupo Kazimiero Michalkevičiaus užklausimą apie atimtas bažnyčias, savo raporte kurijai (raštas gautas 1918 m. kovo 26 d.) rašė apie carinės valdžios apie 1847

metus atimtą Kruonio mūrinę bazilijonų (unitų vienuolių – aut. past.) bažnyčią, kurią, kaip jis teigia, buvo pastatęs kunigaikštis Oginskis apie 1625 m. Prie atimtos bažnyčios būta šių žemių: Kruonio bažnyčia su šventoriumi užėmė 3 dešimtines žemės, Apidemyje – 30 dešimtinių, Mankuviškėse – 10 dešimtinių žemės. Pridūrė, kad Kruonio parapijoje tuo metu gyveno 5 schizmatikų (stačiatikių ar sentikių) šeimos[34].

1919 m. kovo 23 d. Kruonio vls. ir parapijos gyventojai Lietuvos valstybės Tarybos Prezidiumui parašė prašymą dėl Kruonio cerkvės grąžinimo katalikams, kuri, kaip rašoma, parapijiečiams yra labai reikalinga. Rašte teigiama, kad 1847 m. iš Kruonio katalikų buvo atimta mūrinė bažnyčia, pastatyta kunigaikščio Oginskio ir „pavesta vienuoliui Tėvui Bazilijonui“. Cerkvės pastatas stovėjo tuščias ir uždarytas, o raktus vokiečių okupacinė valdžia buvo atidavusi Kruonio valsčiaus komitetui. Prie šio prašymo buvo pridėtas Bohdano Oginskio epitafijos teksto nuorašas lotynų ir lenkų kalbomis, kurį nurašė vargonininkas Antanas Pratkevičius ir Juozas Vaicekauskas. Prašymą pasirašė 60 kruoniečių, kurių parašų tikrumą patvirtino Kruonio valsčiaus pirmininkas K. Bačkauskas ir raštininkas Dubickas[35].

Kodėl buvo padaryti Oginskių epitafijų nuorašai ir pridėti prie prašymo, paaiškėjo iš 1939 m. „Lietuvos aide“ paskelbtų Kruonio valsčiaus viršaičio Antano Vedecko prisiminimų. Straipsnyje rašoma, kad 1919 m., kai ties Žiežmariais dar vyko lietuvių kovos su bolševikais, Vievio popas atvyko organizuoti Kruonio stačiatikių parapijos. Vokiečių okupacijos metais Kruonio cerkvėje buvo įrengtas javų sandėlis. Vokiečiams išsikrausčius, klebonas kun. Vaitiekūnas pavedė parapijiečiui A. Vedeckui užimti Kruonio cerkvę. Vyrai užrakino cerkvę ir surašė aktą, kad cerkvė anksčiau buvusi katalikų, nes ties Oginskių karstais buvo užrašai lenkų ir lotynų kalbomis[36].

Gavęs šį prašymą, Vidaus reikalų ministerijos Tikybų departamentas pavedė Kruonio valsčiaus komitetui surinkti daugiau žinių apie Kruonio bažnyčią (tuometinę cerkvę), apklausiant liudininkus bei vietos dvasininkus[37]. Komitetui, kol ši byla nebus išspręsta, buvo įsakyta bažnyčią užrakinti[38].

Beveik tuo pačiu metu (kovo 26 d.) Kruonio stačiatikiai taip pat kreipėsi į Valstybės Tarybą bei Vidaus reikalų ministeriją prašydami, kad Kruonio cerkvėje būtų leista laikyti pamaldas iš Surdegio stačiatikių vienuolyno atsiųstam jerovienuoliui Josifui. Iš Kruonio išvykus vokiečių kariams, cerkvės raktai buvo saugomi, kaip jie teigė, pas stačiatikius. Jų prašymą pasirašė Kruonio, Mankuviškių, Kairiškių, Dainių, Eigeniškių, Kalvių, Strėvininkų, Kriaučiškių, Bublių, Klenaukos stačiatikiai[39]. Papildomame prašyme stačiatikiai valdžią nuramino, kad jie pamaldas nori laikyti laikinai, kol bus išspręstas ginčas, kam turi priklausyti šis pastatas. Savo prašymą motyvavo tuo, kad daugiau kaip 600 stačiatikių neturi kur melstis[40]. Deja, šis prašymas buvo atmestas.

Pagal aukščiau minėtą Vidaus reikalų ministerijos Tikybų departamento nurodymą Kruonio vls. komitetui surinkti daugiau žinių apie Kruonio bažnyčią (tuometinę cerkvę), buvo surinkti liudininkų parodymai.

Kruonio klebonas kun. Juozas Vaitiekūnas teigė, kad pagal senovinius bažnytinius aktus Kruonio dvaro savininkas unitas Bohdanas Oginskis teigė, kad savo žmonėms pastatė bažnyčią ir pavedė ją valdyti unitų vienuoliams – bazilijonams. Vienuoliai čia buvo įsikūrę iki bažnytinės unijos panaikinimo. Naikinant uniją, valdžia unitus vertė priimti stačiatikybę, bet dauguma jų perėjo į katalikybę[41].

Aleksandras Lapinskas iš Kleboniškio k. (Kruonio vls.) prisiminė, kad 1895 m. Kalvių klebonas Kontrimavičius jam sakė Kruonyje buvus unitų bažnyčią, kurioje buvo krikštijami katalikų vaikai bei buvo „imamas šliūbas“[42].

Kruonietis Jonas Saniukas, 63 metų amžiaus, beraštis: kai jam buvo 15 metų, jo motina Jekaterina Saniukienė papasakojo, kaip šioje bažnyčioje „ėmė šliūbą“ su savo pirmuoju vyru. Šliūbą davė unitų kunigas. Motina pasakojo būdama 85–90 metų amžiaus, o mirė ji prieš 40 metų. Beraščio A. Saniuko parodymus užrašė ir už jį pasirašė Antanas Bertlingas[43].

Kruonio miestelio pilietis, mūrininko padėjėjas Antanas Bertlingas pasakojo, kad bažnyčia buvusi katalikų, o prie rusų tapo cerkve. 1904 m. griaustinis ir didelis vėjas nugriovė bažnyčios bokštus su lietuviškais kryžiais, kurių vienas dabar yra ant Kruonio bažnyčios, kitas – ant Vilūnų koplyčios. Po to mes, taisydami bokštus, uždėjom rusišką kryžių, kurį paaukojo plento meistras Amiljanas Žabrunas. Minėtais metais matėsi daug lietuviškų paveikslų, kuriuos rusai greičiausiai sunaikino[44].

Tikybų departamentas Kruonio vls. komitetui atsiuntė užklausimą apie Kruonio valsčiuje gyvenančių gyventojų tautybę ir paprašė nurodyti – kolonistai jie ar vietiniai gyventojai[45]. Prie statistikos žinių valsčiaus komitetas pridėjo „Meldimą“, kuriuo prašė išspręsti bažnyčios (tuomet – cerkvės) klausimą, kurią, kaip rašoma, kelios rusų kolonistų šeimos neteisėtai veržiasi valdyti[46]. Pateiktose statistinėse žiniose apie valsčiaus (Kruonio ir Kalvių parapijų) gyventojus vietiniais užrašyti visi katalikai – lietuviai ir lenkai, kolonistais – rusai (stačiatikiai pagal tikėjimą) ir sentikiai (rusai pagal tautybę). Kruonio katalikų parapijoje suskaičiuoti 24 stačiatikiai (iš jų 10 gyveno Kruonyje) ir 1 sentikis, Kalvių parapijoje – 5 stačiatikiai ir 6 sentikiai. Kruonio parapijoje suskaičiuoti 384 lietuviai ir 16 lenkų (pastarieji gyveno Armanuose, buvusiame bajorkaimyje), Kalvių parapijoje – 332 lietuviai ir 11 lenkų[47].

Vėliau (1922 m.) laikraštyje „Tėvynės sargas“ paskelbtame straipsnyje apie Kruonio katalikų bažnyčią (beje, atvirai palaikančiame katalikus) buvo parašyta, kad cerkvės perdavimo katalikams metu (1919 m. pavasarį) į Kruonį jau buvo sugrįžusi nedidelė dalis stačiatikių bendruomenės – apie 15 šeimynų, kiti dar buvo likę Rusijoje. O visa kita, kas buvo parašyta straipsnyje, jau girdėta – kad Kruonio

savininkas Oginskis buvo unitų tikėjimo („iš senų bažnytinių aktų matyti“), kuris savo žmonėms Kruonyje pastatė bažnyčią ir pavedė ją valdyti bazilijonų vienuoliams. Carinė valdžia iš unitų vienuolių po unijos panaikino atėmė bažnyčią ir perdavė ją stačiatikiams[48].

Kruonio cerkvės parapijiečiai 1919 m. balandžio 10 d. pateikė savus statistinius duomenis apie Kruonio stačiatikių parapiją. Ji užėmė nemažą teritoriją, kurioje gyveno 505 stačiatikiai (Kruonyje – 91, Kalviuose – 14, Mūro Strėvininkuose – 102, Kaišiadoryse – 22 stačiatikiai). Pažymima, kad dalis jų dar negrįžo iš Rusijos, kur evakavosi karo metu, tačiau tvirtinama, kad jie sugrįš. Regiono stačiatikių padėtis po Pirmojo pasaulinio karo (jų pateikiamais duomenimis) buvo nepavydėtina: Mūro Strėvininkų cerkvė buvo sudeginta, Strošiūnų – sugriauta, Vilūnų – atimta katalikų. 50 varstų spinduliu nuo Kruonio nėra jokios kitos, išskyrus Kruonio, cerkvės, tačiau ir ją katalikai ruošiasi atimti. Pastarieji jau užėmė stačiatikių bažnytinius namus, kurie buvo tos parapijos nuosavybė ir buvo pastatyti šventiko Bogtiužskio už savo lėšas. Užėmė ir kitą pastatą, kuriame buvo įsikūrusi bažnytinė mokykla. Katalikai užgrobė ir cerkvės žemę. Prašė cerkvės klausimą išspręsti jų naudai[49]. Ir šis prašymas buvo atmestas.

Pagal Tikybų departamento surinktas žinias ir dokumentus buvo nuspręsta, kad Oginskis Kruonyje pastatė unitų bažnyčią, kurią rusai, panaikinus uniją, atėmę iš katalikų, pavertė cerkve. Ji, remiantis Žemės reformos įstatymu, 1919 m. balandžio pabaigoje buvo perduota katalikams[50].

Taip stačiatikiai liko be cerkvės. Tačiau tuo jų bėdos dar nesibaigė. 1922 m. jie kreipėsi į tuo metu Kruonyje apsistojusio Lietuvos kariuomenės 6 pulko vadą, kad jiems perleistų kareivių užimtą stačiatikių parapijos namą (pastatytą prieš 50 metų ant stačiatikiams priklausiusios žemės netoli katalikų kapinių), kuriame jie norėjo įrengti laikiną cerkvę, nes jų cerkvė buvo atimta. 1922 m. vasario 24 d. kareiviai persikraustė į kitą pastatą. Stačiatikiai į tą pastatą iš savo namų nedelsdami pradėjo nešti ikonas ir kitą cerkvės inventorių, ruošdamiesi laikyti pamaldas[51]. Tai pamatęs, Kruonio bažnyčios vargonininkas Pranys Kabašinskas pranešė Kruonio milicijos nuovados viršininko padėjėjui Juozui Vaicekauskui, kuris kartu su milicininku Bolium Dailyda ir Kruonio valsčiaus viršaičiu Kostantu Bačkausku nuvyko į tą namą. Mat katalikai buvo įsitikinę, kad jiems priklauso visas anksčiau stačiatikių valdytas turtas, taip pat ir minėtas pastatas. Tame name rado visokių suneštų iš cerkvės daiktų. J. Vaicekauskas, dalyvaujant liudininkams, nutarė padaryti kratą, kadangi „Kruonio m. gyventojai rusai visi yra grįžę iš Rosijos ir yra įtariami slaptų susirinkimų daryme ir priešvalstybiniam veikime, aš nutariau pertikrinti tuose šventyklos daiktuose, ar nėra juose priešvalstybinės literatūros ar ko kitko įtariamo...“. Nieko draudžiamo neradęs, jis stačiatikiams paskelbė, kad be valdžios leidimo šventyklos kurti negalima, o namo užėmimą traktavo kaip savavališką[52].

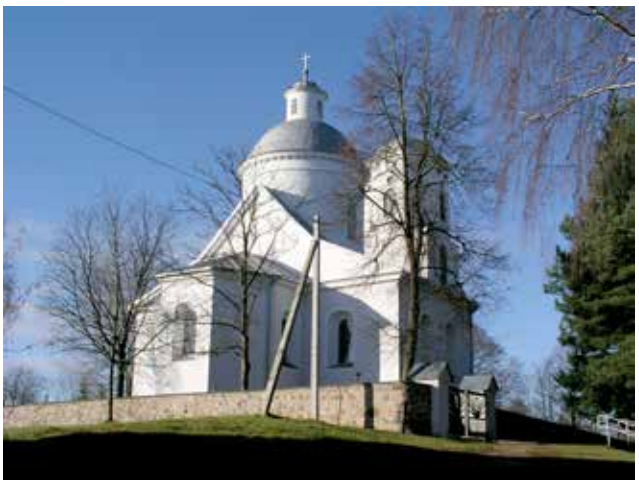
Vėliau užimtus šventiko ir psalmininko namus su visais ūkiniais pastatais katalikai pardavė nugriovimui[53]. Stačiatikiai tuo metu rado kitą išeitį – jie laikiną cerkvę buvo įsirengę valstiečio name Mankuviškių kaime[54].

1924 m. buvo pradėti buvusios cerkvės perstatymo į bažnyčią darbai. 1924 m. lapkričio 11 d. Kruonio Romos katalikų bažnyčios komitetas Kruonio stačiatikių parapijos vadovybei nusiuntė prašymą išsikasti ir kitur perlaidoti šventoriuje 1913 m. palaidoto šventiko Bogtiužskio kūną, kuriame nurodė, kad tai prieštarauja katalikų kanonams. Tam, kad būtų išvengta nemalonumų, siūlo tą darbą atlikti kuo greičiau – pageidavo, kad šis darbas būtų atliktas per dvi savaites, po kurių „mes už kapą atsakomybės neimsime“[55]. Stačiatikiai tai padaryti atsisakė. Tuo pačiu metu Kruonio valsčiaus valdyba, remdamasi valsčiaus tarybos nutarimu, kreipėsi į Vidaus reikalų ministeriją, prašydama leisti pašalinti iš šventoriaus minėto šventiko kapą. Kaip paaiškėjo, jau tuo metu šventiko antkapinis paminklas buvęs patrauktas per 40 m nuo savo pirminės stovėjimo vietos – motyvuojant tuo, kad paminklas kliudęs bažnytinėms procesijoms šventoriuje, taip pat pastato stogo remontui[56]. Galutinį žodį ginče tarė Vilniaus vyskupijos dalies administratorius kanauninkas J. Kukta, kuris liepė lavono nejudinti iš palaidojimo vietos[57]. Paminklas taip ir liko stovėti keliasdešimties metrų atstumu nuo šventiko kapo.

Stačiatikių šventiko Aleksijaus Bogtiužskio (mirusio 1912 m.) kapas su pakeistu kryžiumi (iš stačiatikių į katalikų) Kruonio bažnyčios šventoriuje.
2007 m. R. Gustaičio nuotr.

Nuo cerkvės atėmimo 1919 m. penkerius metus Kruonio stačiatikiai laikinai buvo priskirti Vievio parapijai (Vievio cerkvė stovėjo net už 40 varstų); pagaliau 1924 m. Lietuvos stačiatikių vyresnybė į Kruonį pasiuntė šventiką Aleksejų Grabovskį[58] (gimusį 1883 m. Kijevo gubernijoje[59]). Jis 1924 m. gruodžio 8 d. Lietuvos stačiatikių vyskupijos valdybai nusiuntė savo surinktas žinias apie cerkvę. Apklausė savo parapijiečius – 1919 m. katalikų įvykdyto cerkvės paėmimo liudininkus, kurie jam pasakė, kad vokiečių okupacijos metu (1915–1919 m.) Kruonio cerkvė buvo vokiečių valdžios žinioje, kuri iš tos cerkvės padarė pašarų sandėlį. 1919 m. pradžioje išeidami vokiečiai pastatą perdavė stačiatikiams,

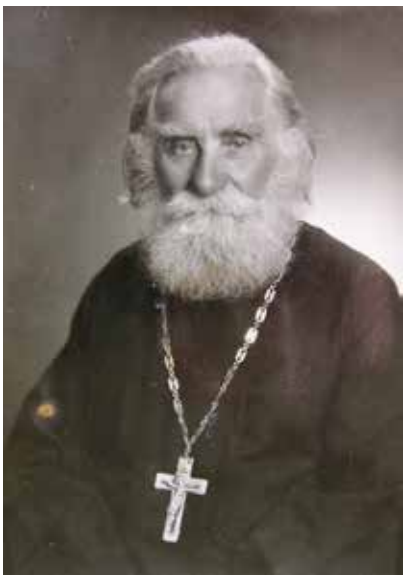

Kruonio bažnyčia (buvusi cerkvė) 2007 m.
R. Gustaičio nuotraukos

kurie nupirko pakabinamą spyną, ją užrakino ir raktą pasiėmė. Kovo mėnesį parapijiečiai pasikvietė Vilniaus protojerėjų Antaną Miranavičių per Gavėnią laikyti pamaldas. Atvykęs į Kruonį, jis apžiūrėjo cerkvę ir įsakė viską sutvarkyti, kad pirmą sekmadienį galėtų laikyti pamaldas. Po dviejų dienų vietinis lietuvių katalikų komitetas įsakė sulaužyti ant cerkvės durų pakabintą spyną, o vietoj jos užkabino kitą. Prie cerkvės buvo pastatyti du policininkai, kad stačiatikiai neįeitų į cerkvę. Taigi cerkvė buvo paimta su visu jos turtu – žeme ir trobesiais. Cerkvės inventorius buvęs sunaikintas, bažnytinės knygos išnešiotos, Dievo paveikslai išmėtyti, o iš „Caro vartų“ vietiniai gyventojai pasidarė vartelius prie savo namų. Visą tą patvirtino liudininkai. Tuo metu cerkvėje jau buvo padaryti tokie pakeitimai: kryžiai bokštuose perdaryti į katalikų kryžius, iš viduryje pašalintas stačiatikių altorius, o iš šiaurės pusės padarytos durys[60].

1925 m. vasarą buvusi cerkvė buvo sparčiai pertvarkoma į katalikų bažnyčią. Šie darbai paskatino Kruonio stačiatikius vėl daryti žygius dėl atimtos cerkvės susigrąžinimo. Kilusiam judėjimui dėl cerkvės susigrąžinimo įtakos turėjo ir šventiko Grabovskio atvykimas Kruonin. Stačiatikiai kreipėsi į savo vyskupijos valdybą, kad ji savo ruožtu kreiptųsi į Vidaus reikalų ministeriją su prašymu sustabdyti remontą. Lietuvos stačiatikių vyskupijos valdyba savo rašte Vidaus reikalų ministerijai tvirtino, kad cerkvę Oginskiai pastatė stačiatikiams. Tai yra patvirtinama valdovo Augusto II 1720 m. dovanotu raštu „Na drevnije prava“, išduotu Vilniaus Šv. Dvasios stačiatikių vienuolynui ir jam priklausiusiems Surdegio, Vievio ir Kruonio vienuolynams. Šį raštą 1735 m. patvirtino kitas valdovas Augustas III[61]. Tų metų liepos 20 d. Lietuvos ir Vilniaus stačiatikių arkivyskupas Eleuferijus papildė anksčiau minėtą prašymą ir informavo, kad pradėtas griauti cerkvės stogas, nes norima perdaryti jį gotikiniu stiliumi. Jo sekretoriui Vidaus reikalų ministerijoj buvo paaiškinta, kad ši cerkvė kurį laiką buvusi unitų. Jis piktinosi neteisybe ir prašė atstatyti teisybę – grąžinti cerkvės pastatą teisėtiems jo savininkams – stačiatikiams, kuriems ši cerkvė priklausė visados[62]. Vėlgi į šiuos raštus atsižvelgta nebuvo.

Kruonio šventikas Aleksijus Grabovskis. Nuotrauką pateikė Meržijevskiai.

Tada Kruonio stačiatikiai pasiskundė Lietuvos Respublikos Seimo nariui Jevtichijui Jerinui. Pastarasis savo pareiškime Vidaus reikalų ministrui nurodė, kad

Antras iš kairės (stovi) A. Grabovskis. Kruonis, 1933 m. Nuotrauką pateikė Meržijevskiai.

Kryžius, nuo neatmenamų laikų naudojamas Kruonio stačiatikių religinėse apeigose. 2009 m.
R. Gustaičio nuotr.

Knyga, naudojama Kruonio stačiatikių religinėse apeigose. 2009 m.
R. Gustaičio nuotr.

ši cerkvė buvo pastatyta stačiatikiams, ir kad pagal įstatymą visi religijos kulto turtai priklauso tai visuomenės daliai, kurios religijos jie yra. Tvirtino, kad katalikams cerkvė yra visiškai nereikalinga, nes jie turi savo bažnyčią; stačiatikiai tuo tarpu yra labai varganoj padėtyje, nes meldžiasi paprastoj „stuboj“, kuri yra labai ankšta, o visoje parapijoj stačiatikių buvo daugiau kaip tūkstantis žmonių. Rašė, kad stačiatikiai visada turėjo viltį, jog cerkvė bus jiems grąžinta. Prašė sustabdyti visus remonto darbus, kol pastato priklausymo klausimas bus galutinai išspręstas[63]. Kaip įrodymus prie prašymo pridėjo dvi populiarių lenkiškų leidinių (Balinskio ir Lipinskio „Senovės Lenkijos“ ir „Lenkijos karalystės ir kitų kraštų geografinio žodyno“) ištraukas apie Kruonį, kuriose rašoma, jog ši cerkvė visada priklausė stačiatikiams.

J. Jerinas gavo trumpą atsakymą, kad Oginskis cerkvę pastatė unitams, ir šis klausimas yra baigtas. Stačiatikiai suprato, kad toliau reikalauti grąžinti buvusios cerkvės pastatą yra beprasmiška, todėl netrukus, 1925 m. rugsėjo 27 d. įvykusiame posėdyje, nutarė Klaipėdos gatvėje pasistatyti naujus maldos namus[64].

Po metų buvo parengtas situacijos planas „Dėl pastatymo medinio gyvenamojo namo su tvartu šventikui Aleksejui Grabovskiui ant visuomeninės stačiatikių piliečių žemės Kruonio m.“[65], kuriame apie cerkvės statybą neužsimenama. Tačiau Trakų apskr. valdyba apsvarstė gautą prašymą ir nutarė jį persiųsti Statybos inspekcijai, kadangi, jos žiniomis, šį pastatą bus siekiama paversti maldos namais[66]. Netrukus leidimas statybai buvo gautas.

Kruonio stačiatikių cerkvė Slavų gatvėje. 2003 m. R. Gustaičio nuotr.

Jau per pirmuosius lėšų rinkimo naujos cerkvės statybai metus į statybos fondą buvo surinkta 181,65 Lt suma. Privačių asmenų įnašų suma svyravo nuo 1 iki 50 litų. Aukojo Kruonio, Strėvininkų, Bublių, Žiežmarių, kitų vietovių gyventojai. 1927 metais 50 Lt paaukojo stačiatikių arkivyskupas Eleuferijus, 10 Lt – archijerėjus Vasilijus Nedveckis. Padėjo ir kitos parapijos: Kaišiadorių cerkvė įnešė 50, Jurbarko – 55 litus. O didžiausia suma į Kruonį atkeliavo iš JAV, greičiausiai iš emigrantų – buvusių vietos gyventojų, įsikūrusių Bostono mieste – iš ten atsiuntė 317,50 Lt. Tarp aukotojų buvo ir Natalija – dabartinio Kruonio cerkvės seniūno Genadijaus Ivanovičiaus Tkačiovo senelė. Jos kuklus įnašas šventovei sudarė vieną litą.

Naujas stačiatikių šventovės pastatas iškilo Kruonio pakraštyje, Slavų gatvėje. Šį rajoną vietos gyventojai vadino „slavų galu“, nes čia nuo seno gyveno išimtinai rusų tautybės žmonės. Nuo darbų pradžios statybų aikštelėje iki jų pabaigos praėjo ne daugiau dvejų metų. Užbaigta cerkvė atrodė kaip paprastas medinis pastatas, iš išorės ir iš vidaus apkaltas lentomis[67].

1927 m. spalio 1 d. (kitur – spalio 14 d.[68]), per Šv. Panelės Užtarytojos šventę, Lietuvos ir Vilniaus stačiatikių arkivyskupas-metropolitas Eleuferijus pašventino naująją Kruonio cerkvę (tiesa, dar nebaigtą, be varpinės). Kaip buvo rašoma to meto stačiatikių spaudoje, šventinant cerkvę, pastatytą šventiko Grabovskio rūpesčiu, daugelis verkė iš džiaugsmo ir laimės, kad sulaukė šventovės pastatymo, o kartu liūdėjo matydami, kad visai netoliese stovi jų brangioji cerkvė, atimta katalikų be jokio pagrindo ir reikalo, nes jie turėjo pasistatę savo medinę bažnyčią[69]. Baigiamieji Kruonio cerkvės darbai užsitęsė dar keletą metų; 1929 m. kovo 14 d. Ministrų kabinetas, atsižvelgdamas į ministro inž. K. Šakenio prašymą, nutarė skirti 56 kietmetrius miško medžiagos Kruonio cerkvės statybai[70].

1935 m. minimas cerkvės giedorius Mikas Dilevskis, turėjęs apie 38 metus. Panevėžio realinėje mokykloje buvo baigęs 7 klases, Pirmojo pasaulinio karo metu Rusijoj įgijęs karininko laipsnį[71].

Tarpukariu pastebimas Kruonio parapijos stačiatikių gausėjimas: 1924 m. parapijai priklausė 604, 1930 m. – 550, 1937 m. – 1209 stačiatikiai[72]. Prieš Antrąjį pasaulinį karą šventikas A. Grabovskis Kruonio pradžios mokyklos komplektuose rusams stačiatikiams vesdavo po vieną pamoką per savaitę.

Tikra nelaimė į šį kraštą atėjo 1948 m., kada Lietuvą užklupo masinė vadinamųjų „prasigyvenusių valstiečių“ deportacija. Dešimtys vietos gyventojų – stačiatikių ūkininkų buvo išvežti į tolimas SSRS sritis. Tie, kurie sugebėjo išvengti deportacijos, išvyko kas kur – juk iki karo visi jie buvo pavieniai ūkininkai. Po to sekė kolūkio organizavimo kampanija, jaunimas pasuko į miestus, ir 1957 m. Kruonio Pokrovo cerkvės parapijiečių sąrašas, pagal stačiatikių vyskupijos duomenis, sumažėjo iki septyniasdešimties žmonių. Bendruomenei toliau vadovavo archijerėjus A. Grabovskis, kuris mirė 1964 m. Taip metais kaip tik sukako 40 metų „batiuškos“ tarnystei Kruonio cerkvėje.

Sovietmečiu stačiatikių pamaldose retsykiais apsilankydavo vietos valdžios atsiųsti žmonės, kurie rinkdavo informaciją apie pamaldas, jose apsilankančių tikinčiųjų skaičių. Pavyzdžiui, buvo gauta informacija apie tai, kad 1987 m. balandžio

Degutienės laidotuvės. Stačiatikių šventikas Aleksijus Grabovskis stovi dešinėje. Fotografuota prie jos namo Kauno gatvėje, Kruonyje. XX a. 6 d-metis. Nuotrauką pateikė E. Tkačiovas.

19 d. stačiatikių cerkvėje vykusiose pamaldose dalyvavo 45 žmonės. Iš jų apie 15 vyrų, apie 30 moterų ir 5 jauni žmonės[73].

Kai statė Pokrovo cerkvę, šalia sukalė ir medinę varpinę. Joje buvo trys varpai. Nelaimei, varpinė buvo sunaikinta gaisro. Šiandien ant tarp dviejų medžių nutiesto skersinio kabo tik vienas varpas. Jo perimetru tęsiasi reljefinis užrašas, bylojantis apie tai, kad varpas nulietas specialiai Kruonio cerkvei. Tik nūdien varpo skambėjimas nedažnai nuvilnija per apylinkes. Liturgijos čia, nešildomoje cerkvėje, atliekamos tik ko gero, per Trejybės šventę. Retsykiais laikomos užsakomosios mišios[74]. Pačioje XX a. pabaigoje cerkvė buvo apiplėšta net trejetą kartų; vagys išnešė keliolika vertingesnių ikonų. Šiuo metu cerkvę prižiūri Eugenijus Tkačiovas, kadaise joje krikštytas[75].

Nuorodos

[1] Хотунцов Г. Древния здания и памятники старины, а равно памятники новейшего времени, воздвигнутые и воздвигаемые в честь Высочайших и других особ в память разных событий по Виленской губерний. Вильна, 1902. – С. 12.

[2] LVIA. F. 525. Ap. 13. B. 243. L. 123. Lietuvos stačiatikių dvasinės konsistorijos raštas Vilniaus valstybės turtų rūmams. 1853 m. spalio 13 d.

[3] Казариновъ Л. Резиденція предковъ князей Огинскихъ на Литве въ XVI и XVII столетіяхъ // Виленскій вестникъ. – Вильно, 1914. Приложеніе къ № 3237.

[4] LCVA. F. 377. Ap. 9. B. 25. L. 193. Kruonio stačiatikių parapijos piliečių prašymas Tikybų reikalų departamentui. 1922 vasario 26 d.

[5] LVIA. F. 610. Ap. 3. B. 278. L. 1. Reginos Oginskienės 1629 m. rugpjūčio 2 d. suteiktos fundacijos aktas Kruonio stačiatikių vienuolynui. Jame, be kita ko, minima, kad ji su vyru pastatė mūrinę Kruonio cerkvę.

[6] Шлевис Г. Православные храмы Литвы. – Вильнюс, 2006. – С. 256.

[7] Drėma V. LDK miestai ir miesteliai. – Vilnius, 2006. – P. 350; LVIA. F. 610. Ap. 3. B. 278. L. 1. Reginos Oginskienės 1629 m. rugpjūčio 2 d. suteiktos fundacijos aktas Kruonio stačiatikių vienuolynui.

[8] Шлевис Г. Православные храмы Литвы. – Вильнюс, 2006. – С. 256.

[9] Lietuvos architektūros istorija. T. I. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio / moksl. red. Jonas Minkevičius. – Vilnius, 1988. – P. 326.

[10] Ten pat. – P. 281, 282.

[11] Казариновъ Л. Резиденція предковъ князей Огинскихъ на Литве въ XVI и XVII столетіяхъ // Виленскій вестникъ. – Вильно, 1914. Приложеніе къ № 3237.

[12] LVIA. F. 610. Ap. 3. B. 274. L. 1, 2.

[13] Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Kauno dekanato vizitacija 1782 m. / sudarė ir parengė Vytautas Jogėla. – Vilnius, 2001. – P. 433.

[14] Ten pat. – P. 869.

[15] Археографический сборник документов, относящихся к истории северо-западной Руси. Т. 11. – Вильна, 1890. – С. 215, 218.

[16] Смирнов Ф. Виленский Свято-Духов монастырь. Историческое описание. – Вильна, 1888. – С. 262.

[17] Laukaitytė R. Stačiatikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje. – Vilnius, 2003. – P. 51.

[18] Ten pat. – C. 244.

[19] Шлевис Г. Православные храмы Литвы. – Вильнюс, 2006. – С. 257.

[20] LVIA. F. 525. Ap. 2. B. 3408. L. 160. Valstybinio Kruonio dvaro geometrinis inventorius, sudarytas 1848 metais. L. 166; Kruonio stačiatikių dvasininkijos Epidemijos užusienio žemių geometrinis inventorius.

[21] LMAVB RS. F. 16–214. L. 744 (sena numeracija – L. 834).

[22] Niemcewicz I. U. Podroże historyczne od 1811 do 1822. – Petersburg, 1859. – S. 313.

[23] Хотунцов Г. Древния здания и памятники старины, а равно памятники новейшего времени, воздвигнутые и воздвигаемые в честь Высочайших и других особ в память разных событий по Виленской губерний. – Вильна, 1902. – С. 12.

[24] Акты издаваемые Виленскою Археографическою коммиссіею. Документы и матеріалы, относящіеся къ исторіи Отечественой войны 1812 г. – Вильна, 1912. – С. 164.
[25] LVIA. F. 525. Ap. 13. B. 22. L. 66. Cerkvės Kruonio miestelyje fasadas ir planas. Brėžinio iš natūros autorius Vilniaus gub. architektas Karlas Gregotovičius. 1834 m. vasario 6 d.
[26] Ten pat. L. 65. Cerkvės Kruonio miestelyje fasadas. Remonto projekto autorius Vilniaus gub. architektas Karlas Gregotovičius. 1834 m. vasario 8 d.
[27] Ten pat. L. 62. Dviejų ikonostasų Kruonio cerkvei (centriniam ir šoniniam altoriams) statybos sąmata. 1836 m. gegužės 4 d.
[28] Ten pat.
[29] LCVA. F. 525. Ap. 13. B. 22. L. 67. Kruonio cerkvės šventiko ir cerkvės patarnautojų namo perstatymo projektas. 1843 m.
[30] LVIA. F. 525. Ap. 13. B. 303. L. 1. Lietuvos stačiatikių dvasinės konsistorijos raštas Vilniaus valstybės turtų rūmams. 1847 m. rugpjūčio 6 d.
[31] Шлевис Г. Православные храмы Литвы. – Вильнюс, 2006. – С. 257.
[32] Ten pat.
[33] Trakietis. Kalviai (Trakų pav. Vilniaus gub.) // Vienybė lietuvnikų. – 1898, kovo 24, Nr. 12, p. 137.
[34] LMAVB RS. F. 43–10911. L. 1. Kruonio klebono J. Vaitiekūno raportas Vilniaus vyskupijos kurijai. 1918 m.
[35] LCVA. F. 391. Ap. 4. B. 673. L. 2–4. Kruonio valsčiaus ir parapijos piliečių prašymas Lietuvos valstybės Tarybos Prezidiumui. 1919 m. kovo 23 d.
[36] Vievio popas ir Kruonių bažnyčia (Aštrumų kampelis) // Lietuvos aidas (savaitinis iliustruotas kultūros priedas). – 1939 vasario 15, Nr. 75, p. 3.
[37] LCVA. F. 391. Ap. 4. B. 673. L. 5. Vidaus Reikalų ministerijos Tikybų departamento raštas Kruonio valsčiaus komitetui. 1919 m. kovo 25 d.
[38] Ten pat. L. 6. Vidaus Reikalų ministerijos raštas Kruonio valsčiaus komitetui. 1919 m. kovo 25 d.
[39] Ten pat. L. 7, 8. Kruonio stačiatikių parapijos parapijiečių prašymas Lietuvos Valstybės Tarybai ir Vidaus Reikalų ministerijai. 1919 m. kovo 26 d.
[40] Ten pat. L. 9. Kruonio stačiatikių parapijos parapijiečių prašymas Vidaus Reikalų ministerijos Tikybų departamentui. 1919 m. kovo 31 d.
[41] Ten pat. L. 11. Kruonio klebono kun. Juozo Vaitiekūno parodymai. 1919 m. balandžio 1 d.
[42] Ten pat. L. 12. Aleksandro Lapinsko parodymai. 1919 m. kovo 29 d.
[43] Ten pat. L. 13. Jono Saniuko parodymai. 1919 m. kovo 29 d.
[44] Ten pat. L. 14. Antano Bertlingo parodymai. 1919 m. balandžio 1 d.
[45] Ten pat. L. 15. Vidaus reikalų ministerijos Tikybų departamento raštas Kruonio valsčiaus komitetui. 1919 m. balandžio 4 d.
[46] Ten pat. L. 18. Kruonio valsčiaus komiteto „Meldimas“ Tikybų departamentui. 1919 m. balandžio 8 d.
[47] Ten pat. L. 19. Statistinės žinios apie stačiatikius, sentikius ir katalikus Kruonio valsčiuje, pažymint jų tautybę ir pilietybę. 1919 m. balandžio 8 d.
[48] Surinko J. Paežerietis. Mūsų paveikslai // Tėvynės sargas. – 1922 spalio 7, Nr. 40, p. 435 (Kruonio bažnyčios nuotrauka), 440.
[49] LCVA. F. 391. Ap. 4. B. 673. L. 17. Kruonio stačiatikių cerkvės parapijos delegatų prašymas Vidaus reikalų ministrui. 1919 m. balandžio 10 d.
[50] Ten pat. L. 22. Vidaus reikalų ministerijos raštas Kruonio parapijos įgaliotiniams. 1919 m. balandžio mėn.; L. 24. Tikybų reikalams referento raštas Seimo nariui Jevtichijui Jerinui. 1925 m. liepos 21 d.
[51] LCVA. F. 377. Ap. 9. B. 25. L. 193. Kruonio stačiatikių parapijos piliečių prašymas Tikybų reikalų departamentui. 1922 vasario 26 d.
[52] Ten pat. L. 203. Juozo Vaicekausko apklausos protokolas. 1922 balandžio 9 d.
[53] П. Н. Освящение храма в м. Кронях // Голос Литовской православной епархий. – 1927, № 9–10, с. 33, 34.
[54] Laukaitytė R. Stačiatikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje. – Vilnius, 2003. – P. 53.
[55] LCVA. F. 377. Ap. 9. B. 87. L. 48. Kruonio Romos katalikų bažnyčios komiteto raštas Kruonio stačiatikių dvasininkui ir seniūnijai. 1924 m. lapkričio 11 d.
[56] Ten pat. L. 175. Kaišiadorių vyskupo Juozapo Kuktos raštas Vidaus reikalų ministerijai. 1927 m. kovo 3 d.

[57] Ten pat. L. 52. Vilniaus vyskupijos dalies administratoriaus kanauninko J. Kuktos raštas Vidaus reikalų ministerijai. 1925 m. lapkričio 11 d.
[58] П. Н. Освящение храма в м. Кронях // Голос Литовской православной епархий. – 1927, № 9–10, с. 33, 34.
[59] Marcinkevičius A., Kaubrys S. Lietuvos stačiatikių bažnyčia 1918–1939 m. – Vilnius, 2003. – P. 184.
[60] LCVA. F. 391. Ap. 4. B. 673. L. 33. Kruonio cerkvės šventiko Aleksejaus Grabovskio raštas Lietuvos stačiatikių vyskupijos valdybai. 1924 m. gruodžio 8 d.
[61] Ten pat. L. 28. Lietuvos stačiatikių vyskupijos Tarybos raštas Vidaus reikalų ministerijai. 1925 m. birželio 12 d.
[62] LCVA. F. 391. Ap. 4. B. 679. L. 14. Lietuvos ir Vilniaus stačiatikių arkivyskupo Eleuferijaus raštas Vidaus reikalų ministerijai. 1925 m. liepos 20 d.
[63] LCVA. F. 391. Ap. 4. B. 673. L. 25. Seimo nario Jevtichijaus Jerino pareiškimas Vidaus reikalų ministerijai 1925 m. liepos 21 d.
[64] Ten pat. L. 34. Lietuvos stačiatikių vyskupijos tarybos pirmininko protojerėjaus E. Kaliskio raštas Vidaus reikalų ministerijai. 1925 m. vasario 12 d.
[65] LCVA. F. 1622. Ap. 4. B. 1222. L. 6. 1926 m. liepos 3 d.
[66] Ten pat. L. 4. Ištrauka iš Trakų apskr. statybos komisijos 1926 m. rugpjūčio 27 d. posėdžio protokolo Nr. 6.
[67] Шлевис Г. Православные храмы Литвы. – Вильнюс, 2006. – С. 258; Kruonio Šv. Pokrovo cerkvės turto knyga. 1947 m.
[68] Kruonio Šv. Pokrovo cerkvės turto knyga. 1947 m.
[69] П. Н. Освящение храма в м. Кронях // Голос Литовской православной епархий. – 1927, № 9–10, с. 33, 34.
[70] LCVA. F. 391. Ap. 4. B. 691. L. 11. L. e. Tikybų departamento direktoriaus pareigas raštas Lietuvos stačiatikių vyskupijos Tarybai. 1929 kovo 23 d.
[71] KBA. B. Statistika 1935 m. Tikybinė rusų statistika.
[72] Marcinkevičius A., Kaubrys S. Lietuvos stačiatikių bažnyčia 1918–1939 m. – Vilnius, 2003. – P. 91, 92.
[73] KšM. B. 360. Atraminių grupių veiklą (ataskaitos apie pamokslus bažnyčiose, bažnytines šventes, atlaidus ir kt.). 1987–1988 m. L. 91.
[74] Шлевис Г. Православные храмы Литвы. – Вильнюс, 2006. – С. 260, 262.
[75] Suslavičienė R. Varpas šaukia tikinčiuosius // Atspindžiai. – 1999 balandžio 16, p. 1.

Rolandas Gustaitis

Kruonis ir apylinkės XIX a.–XX a. pradžioje

XVIII a. pabaigoje, po III – paskutiniojo Respublikos padalijimo Lietuvą prijungus prie Rusijos Trakų apskritis (kuriai tuo metu priklausė Kruonis su apylinkėmis) buvo priskirta naujai įkurtai Vilniaus gubernijai. 1797 m. caro Pavlo I įsakymu Vilniaus ir Slonimo gubernijos buvo sujungtos į vieną Lietuvos guberniją su centru Vilniuje. 1801 m. Aleksandro I įsakymu vėl sudarytos dvi gubernijos – Vilniaus ir Gardino. Vėlesniais laikais, mažėjant ar didėjant Lietuvos teritorijoje buvusių gubernijų skaičiui ir plotui, Trakų apskritis su Kruonio apylinkėmis iki pat XX a. pradžios priklausė Vilniaus gubernijai su centru Vilniuje.

Anapus Nemuno buvusi Lietuvos dalis, paprastai vadinta Užnemune, nuo 1807 m. priklausė Varšuvos kunigaikštystei, kurios nepriklausomybė buvo tik sąlyginė – ši valstybė priklausė Prancūzijos ir imperatoriaus Napoleono įtakos zonai. Ruošdamasis žygiui į Rusiją, 1812 m. Napoleonas prie tuometinių jos sienų – Nemuno upės sutelkė 420 000 karių armiją (neskaitant rezervo). Be prancūzų, bene pusę visos kariuomenės sudarė pavaldžių kraštų kariai.

Žygis į Rusiją prasidėjo 1812 m. birželio 24 d., kai pirmieji prancūzų daliniai, vadovaujant pačiam Napoleonui, pradėjo keltis per Nemuną ties Kaunu. Ties šia vieta persikėlė didžiausia armijos dalis – apie 220 000 karių. Į visas puses buvo išsiųsta stipri žvalgyba. Vienas dalinys, pasiųstas dešiniajam Nemuno krantui iššvalgyti iki pat Alytaus[1], neabejotinai turėjo pereiti ir per Kruonio apylinkes. Tačiau tai buvo tik pradžia.

Dalis armijos, apie 80 000 žmonių, persikėlė per Nemuną ties Piliuonos kaimu. Kitą krantą jie pasiekė ties Vizginų kaimu (šiandien Kruonio sen.). Šioje vietoje Nemuną perėjo 4-asis italų korpusas, vadovaujamas princo, Italijos vicekaraliaus Eugenijaus Boharnė, ir 6-asis bavarų korpusas, vadovaujamas generolo G. Sen Siro. Atvežtu iš Kauno tiltu, kai ten persikėlė kariuomenė, 4-asis korpusas perėjo Nemuną

Prancūzijos kariuomenės IV-ojo armijos korpuso žygis per Kruonį 1812 m. Graviūra.

birželio 29 dieną, o 6-asis – liepos 2 d. Jie žygiavo per Kruonį, Žiežmarius, Semeliškes į Trakus ir gretimas vietoves, o vėliau jų keliai išsiskyrė[2].

Užėję Napoleono armijos daliniai Kruonio dvarą apiplėšė, šio dvaro savininkui Gabrieliui Oginskiui padarydami milžiniškus nuostolius. Kareivių plėšikavimai truko keletą savaičių – iki liepos 18 d. Po metų (1813 m. gegužės 8 d.) sudarytame detaliame patirtų nuostolių sąraše[3] matome plėšikavimų mastą. Kruonio dvaro sodyba liko kaip iššluota. Buvo pagrobta:

Virtuvės inventorius – varinės taurės, katilai, šaukšteliai, samčiai ir t. t.

Ūkinis inventorius – kastuvai, obliai, virvės, pjautuvai (148 vnt.), sudedami peiliai (120 vnt.), paprasti peiliai (62 vnt.), dalgiai (190 vnt.), kirviai (181 vnt.), brička, vežimai.

Drabužiai, patalynė, audiniai – vyriški ir moteriški *žiponai*, kepurės, marškiniai, apatiniai drabužiai, kojinės, pagalvės (67 vnt.), staltiesės.

Kareiviai sudegino daugelio pastatų duris.

Iš dvaro tvartų kareiviai išsivarė 19 arklių, 138 raguočius, 133 kiaules, 672 žąsis ir kalakutus, 576 vištas, 139 avis.

Iš dvaro bravoro paėmė 133 gorčius (1 šinkorinis gorčius – 2,8 litro) alaus, 9831 gorčių degtinės, 2 gorčius vyno, 10 gorčių midaus.

Sviesto paimti 365 gorčiai, įvairios rūkytos mėsos – 93 pūdai (1 pūdas – 16,38 kg), jautienos – 63 pūdai, druskos – 22 gorčiai.

Šieno paimta 5400 pūdų, nupjauti nesubrendę rugiai nuo 126 margų (1 margas – 0,7 ha), rugių (grūdų) – 31,75 statinės (1 statinė – 403 litrai).

Nukentėjo ir dvaro valstiečiai. Iš jų buvo atimta: 233 arkliai, 564 raguočiai, 300 kiaulių, 1383 žąsys, 1045 avys, 160 ožkų.

Prancūzus besivejanti Rusijos kariuomenė taip pat padarė nuostolių, pasiimdama maisto produktų ir pašarų arkliams. Tiesa, tie nuostoliai buvo žymiai mažesni – galbūt ir dėl to, kad po Napoleono armijos jau nebuvo ką imti. Iš dvaro buvo paimta 13,5 statinės avižų, 133,5 pūdai šieno, 1 raguotis, iš dvaro valstiečių – 13 galvijų, 99 kiaulės, 210 vištų, 183 avys, 2 ožkos.

Susumavus Kruonio dvarui padarytus nuostolius, galima daryti tokią išvadą: Napoleono kariuomenė padarė nuostolių už 521 137 lenkiškus auksinus ir 12,5 grašio; rusų kariuomenės padaryti nuostoliai įvertinti mažesne suma – 116 376 lenkiškų auksinų ir 10 grašių.

Labai nukentėjo ir Kruonio cerkvė: ji buvo ne tik apiplėšta, bet ir išniekinti rūsyje palaidotų Oginskių palaikai: karstai buvo atidaryti, o kūnai – išmesti. Ant šventoriaus kareiviai pastatė Bohdano Oginskio galvą ir šaudė į ją kaip į taikinį[4]. Cerkvė buvo nuniokota taip, kad 1813 m. kovo 24 d. pamaldos joje dar nevyko[5].

1812 m. karo metu nuniokoti Kruonio dvaro rūmai jau nebuvo atstatyti. Dvaro savininkai Oginskiai jau nuo ankstesnių laikų savo nuolatine rezidencija buvo pasirinkę Strėvininkus (šiandieniai Mūro Strėvininkai). Strėvininkų ir Kruonio dvarų savininkas kunigaikštis G. Oginskis aktyviai dalyvavo 1831 m. sukilime – vadovavo sukilėlių būriui, taip pat buvo vienas iš sukilimo vadovų, „pagrindinis Kauno ir Trakų apskričių sukilėlis“[6]. Sukilimui pralaimėjus, G. Oginskiui priklausęs Kruonio dvaras 1830 m. gruodžio 21 d. buvo konfiskuotas ir paimtas į valstybės iždą[7]. Jis pats su sukilėlių būrių likučiais pasitraukė į Lenkijos karalystę. Vėliau gyveno emigracijoje Paryžiuje. 1841 m. Rusijos imperatoriui parašė malonės prašymą; tų metų balandžio 8 d. imperatorius savo ranka užrašė: „pasigailėti, negrąžinant konfiskuotų dvarų, ir leisti apsigyventi vidaus gubernijose, išskyrus sostinę“. G. Oginskio ir jo žmonos išlaikymui imperatorius skyrė iki gyvos galvos mokėti po 3000 sidabro rublių iš konfiskuotų Oginskių dvarų pajamų[8].

1831 m. duomenimis, G. Oginskiui priklausiusiame tėvoniniame Kruonio dvare buvo 233 vyriškos lyties asmenys; jis taip pat iš valstybės buvo gavęs teisę iki gyvos galvos valdyti Darsūniškio bei Vaiguvos seniūnijas (1831 m. juose gyveno 433 vyriškos lyties asmenys)[9]. G. Oginskiui, be Kruonio ir Strėvininkų dvarų, priklausė ir namas su krautuve Vilniuje.

1818 m. lapkričio 23 d Kruonio dvaras (kartu su Darsūniškio ir Vaiguvos seniūnijomis) buvo išnuomotas bajorui, buvusiam Lenkijos kariuomenės kapitonui Karoliui Nelovickiui[10].

1832 m. lapkričio 19 d. buvo sudarytas Oginskių Kruonio dvaro (su Mankoviškių palivarku) pastatų aprašymas[11]. Kruonyje – dvaro centre stovėjo šie pastatai:

1. Šeimininko gyvenamasis medinis namas. Pažymėta, kad šis pastatas anksčiau buvo mažesnis; padidintas pristatant prie buvusio namo tokio pat dydžio, kaip ir ankstesnį, priestatą. Name buvo 8 kambariai bei 20 langų. Viskas buvo po vienu gontų stogu, virš kurio kyšojo trys kaminai. Namas 9,5×3 m dydžio.
2. Oficina stovėjo kitoje kiemo pusėje, priešais šeimininko gyvenamąjį namą. Medinis pastatas šiaudų stogu, su trim kaminais ir 10-čia langų. Pastate buvo virtuvė, 2 dideli kambariai, 1 mažesnis kambarys ir kamara. Stovėjo krosnys maistui gaminti ir duonai kepti. Po pastatu buvo rūsys. Dydis – 6×3 m.
3. Ekonomo namas, arba palivarkas. Medinis, šiaudiniu stogu, su 1 kaminu ir 6 langais. Dviejuose kambariuose gyveno ekonomas, dar viename kambaryje buvo įsikūrusi kepykla. Tai buvo apleistas pastatas. Dydis – 10,5×4 m.
4. Medinis svirnas (sandėlis). Stogas buvo gontų, daugelyje vietų buvo prakiuręs; skylės uždengtos šiaudais. Dydis – 9×4,5 m.
5. Du kluonai stovėjo už šeimininko namo, vienas priešais kitą. Viename buvo laikomi grūdai bei malami miltai. Kitame kluone buvo laikomi grūdai. Abu vienodo dydžio – 19×5,5 m. Prie kluonų stovėjo nedidelis pastatas, kuriame buvo kapoklė (šiaudams, kopūstams ir t. t.).
6. Kūlykla, mūrinė, tačiau nebaigta statyti. Ji buvo pastatyta G. Oginskio nurodymu vietoj nugriauto sunykusio maniežo, nes ta vieta kūlyklai labai tiko. Jos pagrindinė mašina turėjo veikti arklių varoma. Buvęs Strėvininkų ir Kruonio dvarų savininkas planavo mašiną perkelti iš Strėvininkų dvaro, kuriame buvo pastatyta vandeniu varoma kuliamoji mašina, o sena mašina tapo nereikalinga.
7. Arklidės, pastatytos iš rąstų. Sujungta su dviem daržinėmis – viena skirta karietoms (ratinė), kita – vežimams (vežiminė). Dydis – 13×3,5 m.
8. Spirito varykla stovėjo prie Kruonės upelio užtvankos. Tvenkinio vanduo tekėjo tiesiai į varyklą, kurioje spiritas buvo varomas garo mašina. Dydis – 7×5 uolekčių.
9. Pašiūrė jaučiams šerti, 1829 m. pastatyta nuomininko Nelovickio ant 1828 m. sudegusio alaus bravoro pamatų. Stovėjo prie spirito varyklos.
10. Tarp pašiūrės jaučiams šerti ir spirito varyklos stovėjo naujas nedidelis medinis pastatas, kuriame stovėjo krosnis, skirta vandeniui šildyti. Tuo vandeniu buvo skiedžiamos iš spirito varyklos vamzdžiu tekėjusios spirito varyklos antrinės atliekos.
11. Kruonio dvare, po senovinio mūrinio pastato griuvėsiais, yra rūsys su skliautu, į kurį vedė medinės kaustytos durys su vidine spyna. Šių apgriuvusių sienų liekanos apdengtos šiaudais.
12. Stovėjo dvi ledainės bei nedidelis pastatas naminiams paukščiams.

Gyvulių kiemas: pirmasis pastatas stovėjo netoli spirito varyklos, priekine dalimi į jaučių tvartą. Dydis – 12×5 m. Antrasis stovėjo netoli pirmojo, jo dydis – 24×10 m. Šis perstatytas Nelovickio iš buvusių arklidžių, kuriose buvo laikoma kumelių banda.

Seni mediniai rūmai buvo išardyti 1828 m., nes, ko gero, galėjo sugriūti patys. Rąstai buvo sukapoti malkoms.

Kluonas su maniežu dėl senumo buvo nugriauti, o jų sveika medžiaga panaudota kitų pastatų statyboms. Be to, maniežo užimamoje vietoje G. Oginskio nurodymu buvo pastatyta mūrinė kūlykla, nes ta vieta tam tiko.

Arklidės buvo perstatytos į gyvulių tvartą.

Kalvėje, kuri dar stovėjo pagal 1818 m. sudarytą inventorių, apsigyveno miškininkas.

G. Oginskiui Kruonyje taip pat priklausė „vos gyva“ karčema arba užeigos namai šiaudų stogu ir devyni nedideli rąstų namai šiaudiniais stogais. Karčemą kartu su malūnu Gabrieliškėse nuomojosi žydas Šmuila Gelperis.

Mankuviškių palivarke buvo gyvenamasis pastatas šiaudų stogu, grūdų sandėlis, tvartas naminiams paukščiams, arklidės, kluonas, gyvulių tvartas, kluonas šienui, spirito varykla, prie jos buvo pašiūrė jaučiams šerti[12].

Kruonio dvare buvo šešios karčemos: Kruonyje, *Januliškėse*, Narkūnuose, Armanuose, *Monkoviškėse*, Avinėliuose ir Pastrėvyje, kuri buvo šalia trakto iš Jiezno dvaro į Kauną. Jas G. Oginskis buvo išnuomojęs[13].

Du malūnai – vienas ant Lapainios upelio su milo vėlykla, neveikiantis. Jo vietoje buvo ruošiamasi statyti naują. Antras malūnas su prie jo stovinčiais malūnininko ir odminio namais buvo *Gabrieliškėse* ant Kruonės upelio kranto[14]. Prie jo stovėjo malūnininko ir odminio gyvenamieji namai.

Kruonyje buvo nedidelis sodas, kuriama daugiausia augo vyšnios ir trešnės[15].

Į inventorių įrašyti portretai: Rusijos caro Petro I (be rėmo), valdovo Augusto I, Leščinsko ant žirgo, grafo Vykovskio, Juozapo Oginskio, jo žmonos, kunigo pijorų vienuolio Bialozoro bei keturi Oginskių portretai (įstiklinti, su rėmais) [16].

Carinė valdžia prie valstybinio Kruonio dvaro prijungė Darsūniškio, Vaiguvos ir Kairiškių valstybinius dvarus bei du atskirus kaimus: Kleboniškio (anksčiau priklausė Darsūniškio klebonijai) ir Žydeikiškių (anksčiau priklausė Kruonio stačiatikių vienuolynui). Sukurtas didžiulis ūkinis vienetas buvo vadinamas valstybiniu Kruonio dvaru. Per šį dvarą ėjo prekybinis kelias iš Butrimonių prekybinio miestelio į gubernijos centrą – Kauną[17].

Kruonio dvaras, turintis turtingą istoriją, senas bažnyčios (buvusios cerkvės) pastatas ir mūrinių dvaro rūmų griuvėsiai kėlė tiek vietos gyventojų, tiek atvykėlių susidomėjimą. Nuo XX a. pradžios spaudoje retsykiais pasirodantys straipsniai informuodavo apie šiose vietose rastas senienas, taip pat būdavo papasakojama ir apie

1845 m. žemėlapio fragmentas, kuriame pažymėti Kruonis, Darsūniškis, Vilūnai, Kalviai ir Plytninkai.

rūmų griuvėsius, kuriuos negailestingai ardydavo vietiniai gyventojai. Tarpukariu spaudoje buvo teigiama, kad dabartinės Kruonio bažnyčios vietoje anksčiau būta kažkokios pilies, nes aplinkui šventoriaus žemėje yra plytinių sienų ir Kruonės upelio krantas, ant kurio stovi bažnyčia, sustiprintas akmenimis[18]. O kiek anksčiau, taip pat spaudoje, buvo skelbta, kad kūdrose buvo rasta senovinių patrankų ir daug kitokių senovinių daiktų[19].

1914 m. spaudoje pasirodė platus straipsnis apie Kruonio rūmų (vadintų pilimi) griuvėsius bei bažnyčią. Jame rašoma, kad pilis buvo pastatyta iš raudonų plytų ir visą aukštumą juosė mūro sienos. Įtvirtinimo sienų jau visai nėra, o iš pilies pastatų išliko vieno pastato dalis. Šio pastato siena, buvusi priešais mokyklą, išliko beveik sveika ir ji yra dalis išilginių sienų. Griuvėsių aukštis siekė 2 uolektis. Išliko du pastato aukštai su keliais gotikos stiliaus langais, taip pat skliautinių lubų pėdsakai. Šio pastato matmenys, sprendžiant pagal pamatus, buvo 20×50 aršinų. Kai kuriose šios aukštumos vietose buvo pastebimi kitų pastatų pėdsakai. Tiek kalvoje, tiek aplink žemėje buvo daugybė sudaužytų plytų ir kalkių nuo sugriautų pilies sienų ir pastatų. Ši kalva užėmė iki dešimtinės žemės plotą. Tuo metu nedidelę kalvos dalį užėmė mokykla ir jos daržas, o likusią jos dalį užėmė kelių Kruonio miestelio valstiečių sklypai, kuriuose buvo valstiečių sodybos. Išlikę pilies griuvėsiai buvo valstiečio Grigorovičiaus sklype; pastarasis negailestingai naikino pilies griuvėsių likučius: ardė sienas su pamatais ir akmenis parduodavo plento tiesėjams. Straipsnyje išreikštas susirūpinimas, kad labai greitai jis sunaikins visas sienas, jeigu į tai nebus atkreiptas dėmesys. Kaip toliau rašoma, vienoje vietoje ardydamas pilies pamatus, Grigorovičius rado požeminį tunelį, kuris liko neištirtas, o jo atidengta dalis buvo užversta plytų duženomis. Vieta, kur Grigorovičius rado požeminį tunelį, yra prie griuvėsių tarp augusios laukinės kriaušės. Ardydamas griuvėsius minėtasis valstietis

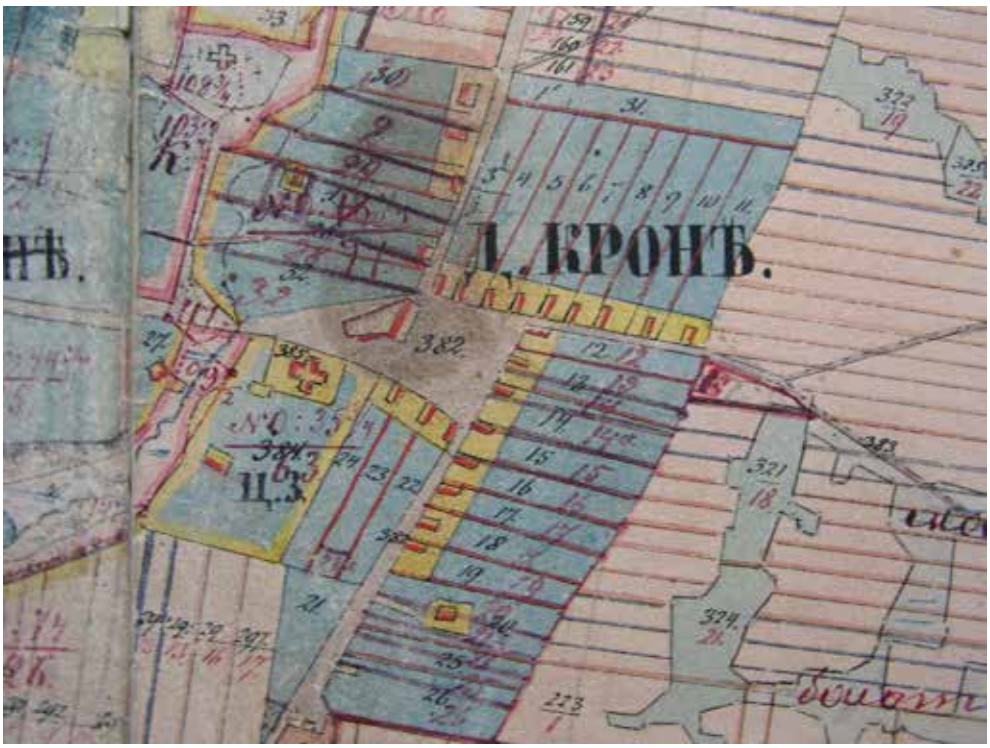
rasdavo ir senovinių šaunamųjų ginklų. Visoje aukštumoje augo kažkada planingai pasodinti didžiuliai seni medžiai – liepos ir klevai. Kalbėta, kad šie medžiai buvo sodinti dar tuo metu, kai pilyje gyveno Oginskiai. Kai kurios liepos krūtinės apimtyje yra 1,5–2 aršinų storio. Apie medžių dydį buvo galima spręsti pagal tokį pavyzdį. Kruonio mokyklos mokytojas mokyklos sode ant keturių tokių liepų įrengė visą pastatą. Daugiau nei 2 uolekčių aukštyje ant medžių šakų padėjo sijas, ant kurių iš storų lentų sudėjo grindis. Išėjo apie 8 kvadratinių uolekčių aikštelė, kuri buvo apjuosta turėklais. Joje pastatyti suoleliai, o viduryje iš lentų pastatyta pavėsinė su langais ir durimis. Užlipti į aikštelę įrengti laiptai su turėklais. Nuo aikštelės atsiverdavo labai gražus vaizdas į apylinkes.

Nuo pilies medžių alėja vedė link antros aukštumos cerkvės (dabartinės bažnyčios) kryptimi. Per griovą, skiriančią aukštumas, toje vietoje, kur prasidėdavo alėja, yra buvęs tiltas.

1880 m. Kruonės upelio išplautame krante, priešais stačiatikių cerkvę, buvo rasta geležinė plonomis sienelėmis patranka, daugiau nei 2 aršinų ilgio ir sverianti daugiau nei pūdą, kuri buvo nusiųsta Trakų policijos valdybai[20].

Po poros dešimtmečių spaudoje apie Kruonio griuvėsius buvo rašoma: „Kita įdomi vieta Kruonyje [be bažnyčios – aut. past.] – Oginskių pilies griuvėsiai pietiniame bažnytkaimio gale, už Kruonos. Dar tebėra storų (apie 1 metrą storumo) sienų liekanos, aplink įvairių trobų apstatytos. Jaučiama, kad visų aplinkinių namų fundamentai ir krosnys padaryti iš tų pačių senoviškų plytų, kurių per porą šimtmečių užteko kruoniškiams imti iš senųjų rūmų“[21]. Nežinomas šio straipsnio autorius teigė, kad Kruonio rūmų griuvėsiai – vienas pavyzdžių, kaip menkai buvo rūpinamasi senovės liekanų apsauga. Siūlė rūmų aplinką pritaikyti turistų lankymui – apvalyti griuvėsius nuo plytų duženų tam, kad išryškėtų rūmų planas, į šalį nukelti gyventojų lūšnas, o aplink rūmus palikti nedidelį parką, kurį mielai, kaip teigė autorius, lankytų turistai ir mokyklų ekskursijos[22].

1831 m. sukilime kartu su G. Oginskiu aktyviai dalyvavo ir *Teodoravos* (dabar – Tadarava) dvaro savininkas, Žemės teismo teisėjas Leonas Šiukšta. Teismo jis buvo pripažintas kaltu kaip pagrindinio Kauno ir Trakų apskričių sukilėlio G. Oginskio bendrininkas. Be to, jis buvo kaltinamas sukilimo idėjų skleidimu ir žmonių kvietimu sukilti, taip pat ginkluoto būrio, kurį sudarė iki 200 sukilėlių iš valstiečių ir šlėktos, suorganizavimu ir vadovavimu jam. Sukilimo vadovybė jam buvo paskyrusi sukilėlių gvardijos skyriaus viršininko laipsnį. Sukilimo metu šis būrys siekė sutrukdyti korespondencijos siuntimą tarp Vilniaus ir Kauno bei maisto pristatymą Rusijos kariuomenės būriams. Carinei kariuomenei sumušus jo vadovaujamą sukilėlių būrį, jis grįžo į savo dvarą. Jis buvo suimtas ir uždarytas Vilniuje. Teismas iš jo atėmė bajoriškąsias privilegijas, Tadaravos dvarą ir išsiuntė į Sibiro katorgą[23]. 1831 m. duomenimis, konfiskuotame dvare gyveno 64 vyriškos lyties asmenys[24].

Kruonio miestelio planas 1848 m.
LVIA. F. 525. Ap. 2. B. 3396. Valstybinio Kruonio dvaro planas. 1848 m.

1849 m. Kruonyje prasidėjo kaimo valdybos pastato statyba, pasibaigusi 1855 m. Tais metais apsilankę valstybės tikrintojai rado daug trūkumų, kuriuos reikėjo ištaisyti statybos rangovui savo sąskaita[25]. Namo ilgis buvo 9 uolektys ir 24 aršinai, plotis – 3 1/3 uolekties ir 10 aršinų. Namo aukštis – 9 aršinai (sienų aukštis 5, stogo – 4 aršinai)[26].

XIX a. viduryje Kruonyje pastatyta pailga stačiakampio plano medinė *karčema*. Skersinė rąstų siena dalijo pastatą į *karčemą* ir ratinę, Išilginė pertvara *karčemos* gale skyrė užkandinės ir krautuvės patalpas. Galinio, į aikštę atgręžto fasado sienoje buvo langai ir dvejos dvivėrės įsprūdinės durys, vedusios į užkandinę ir krautuvę. Iš storų rąstų suręstos ratinės gale ir šone buvo aukšti ir platūs dvivėriai įvažiavimo vartai[27].

1899 m. apie miestelį buvo rašoma, kad jis „sulūžęs“, turi mokyklą ir valsčiaus valdybą. Pusę gyventojų sudaro rusai, pusę – lietuviai, tačiau ir tie patys *surusėję*, gyvena tamsiai, neskaito nei lietuviškų laikraščių, nei knygų. „Jei katro vaikas ar pati numiršta, tai duoda ant varpų popui: sako – vis tiek“[28].

Kalvių kaimų, Sekionių kaimų, Darsūniškio kaimų bendruomenių seniūnų atspaudai. 1892 m. LVIA.

1909–1912 m. Kruonyje vargonininku dirbo ir parapijos chorą suorganizavo Pranas Mažylis. Choras susikūrė nelegaliai 1909 m. vasarą – Trakų policija neleido steigti dainininkų draugijos. Koncerto metu A. Vedecko namuose choras, be kitų dainų, sudainavo ir „Kur bėga Šešupė, kur Nemunas teka“. Garsas apie chorą pasklido už Kruonio valsčiaus ribų. Greitai jis išaugo. Garsioms Kruonio choristėms Morkūnienė sukūrė šias eilutes: „Garsios Kruonio dainininkės ant Trakų pavieto – Kalvių, Jiezno, Žaslių, Vievio, daug dar kitų vietų“. Viena iš choro organizatorių ir jo sopranų grupės vadovė buvo Domicelė Berūkštienė iš Apsuonos k. (aktorės Janinos Berūkštytės mama). Ji buvo ir kelių dainų autorė: „Papūsk, vėjeli, per Nemunėlį“ (šią dainą ir jos melodiją atvirlaišky išleido O. Vitkauskytės knygynas Kaune 1910 m.), „Tai gražiai dainuoja Kruonio jaunimėlis“, „Kruonė upė mažučiukė“, „Kruoniaus miestelio aukšti medeliai“. Kruonio chore dalyvavo jaunimas ir senyvi žmonės ir iš kitų valsčių – iš Žiežmarių m. Kalaušytė, Estafas Rasiukevičius, iš Rumšiškių valsčiaus Leliušių k. smuikininkas V. Pūras su dukra Juze ir klarnetistas Jonelis, iš Darsūniškio – Simas Zavistanavičius, dvi seserys Baguckaitės, P. Bieliauskas iš Jiezno ir kiti.

Visuomenės, literatūros ir politikos laikraštyje „Viltis“ 1911 m. buvo paskelbta informacija apie tai, kaip P. Mažylis su klebonu Kruonio apylinkėse renka liaudies dainas: „Kruonis, Trakų ap. Čia sparčiai renka mūsų senovės dainas vietinis vargonininkas Mažylis, važinėdamas tuo tikslu po kaimus su savo klebonu kun. Vaitekūnu. Paraginti, kas paveikslėliais, kas saldainiais, visi dainininkai didesniu noru dainuoja, iš pirmo užrašinėja tik žodžius, paskui paprašo ateiti į savo butą, kur prie fortepijono užrašo ir dainų meliodijas. Tokiuo būdu mūsų vargonininkas turi jau surašęs senovės dainų melodijų daugiau kaip 100.“[29]

P. Mažylis yra palikęs savo atsiminimus, kuriuose aprašė įvairias miestelio gyvenimo puses 1909–1912 metais. Kai jis atvyko į Kruonį, čia buvo viena trijų skyrių mokykla, kurioje dirbo du mokytojai. 1910 m. prie šios mokyklos buvo įsteigta dviklasė mokykla. Joje dirbo tie patys du mokytojai. Vienas jų – Kovelis – buvo vyr. mokytojas. Mokyklą lankė nuo 15 iki 25 vaikų. Nė vienas mokytojas lietuviškai nemokėjo, buvo mokoma tik rusiškai. Todėl lietuviai valstiečiai beveik

Kruonis 1917 m. LCVA.

neleido savo vaikų į šią mokyklą. Valsčiuje buvo steigiamos slaptos lietuviškos mokyklos.

1909 m. pirmajame pusmetyje per paštą buvo gaunami keturi lietuviški laikraščiai: „Viltis“, „Vienybė“ (du egz.) ir „Lietuvos ūkininkas“. Antrajame pusmetyje prenumeratorių skaičius padidėjo iki 15. Buvo prenumeruojami ir trys laikraščiai rusų kalba.

Be to, dirbdamas choro vadovu, savo bute P. Mažylis turėjo nelegalią bibliotekėlę (90 knygelių ir brošiūrų, 4 laikraščius). Bibliotekėle naudojosi daugelis choristų.

Prekyba miestelyje daugiausia vertėsi žydai (miestelyje gyveno 6 žydų šeimos). Jie turėjo dvi mišrių prekių parduotuvėles ir vieną alinę. 1910 m. buvo atidaryta lietuvių arbatinė, kurios patalpose įsikūrė ir maža mišrių prekių parduotuvė, bet ji silpnai gyvavo. 1911 m. buvo atidarytas „traktierius“ su svaiginamaisiais gėrimais ir užkanda.

P. Mažyliui gyvenant Kruonyje, ten dirbo šie amatininkai: stalius, du siuvėjai (vyriškų ir moteriškų drabužių), batų remonto meistras ir kalvis.

Vargonininko neliko nepastebėtas ir žemės ūkis. Žemę kruoniečiai dirbdavo medinėmis akėčiomis, arklais su geležiniais noragais. Laukai buvo paskirstyti rėžiais, apdirbimas „trilaukis“: žiemkenčiai, vasarojus, pūdymas. Derlius toks: pasodinę pūrą bulvių, prikasdavo 3,5–4 pūrus, pasėję pūrą miežių, prikuldavo 11–13 pūrų, o avižų derlius buvo didesnis – iki 34 pūrų. Sodai ir daržai mažai buvo paplitę. Bičių retai kas turėjo.

Apie Kruonio įstaigas štai kas prisimenama. Vyriausioji įstaiga buvo valsčiaus valdyba, kuriai vadovavo raštininkas. Jam padėdavo vienas padėjėjas. Jis negaudavo algos, o pragyvendavo iš to, ką gaudavo iš žmonių už įvairių dokumentų ir prašymų rašymą. Nors valsčiaus šeimininkas buvo viršaitis, bet jis buvo beraštis, tad viską tvarkė raštininkas. Visi valsčiaus valdybos darbuotojai, kaip pastebėjo Mažylis, buvo girtuokliai ir kyšininkai.

Buvo pašto-telefono skyrius. Jame dirbo vienas žmogus. Gyventojai patys eidavo pasiimti korespondenciją. Valsčiaus arkline pastote paštas du kartus per savaitę buvo vežamas iš Žiežmarių, Darsūniškio, Kalvių. Iš tarnautojų dar buvo miško žvalgas – Antanas Vedeckas, kuris už dalyvavimą revoliuciniame judėjime 1905 m. buvo pašalintas iš Veiverių mokytojų seminarijos antrojo kurso.

Valsčiaus ribose esančius miškus saugojo 8 eiguliai[30].

1909 m. spaudoje P. Mažylis Dievo Muzikanto slapyvardžiu paskelbė straipsnelį. Rašė, kad Kruonio miestelis sumažėjo, šiam išsiskirsčius į vienkiemius. Nuo gegužės 1 d. parapijoje žemes matuoja rusas matininkas, mokantis susikalbėti ir lietuviškai. Ginteikiškes jau išmatavo. Vasarą jis dar turės padalinti Vaiguvos, Darsūniškio, Norkūnų ir Dabintos kaimų žemes. Kai kur prieš išsiskirstant kyla maištai (daugiausia maištauja moterėlės), tačiau atvykusi policija žmones nuramina[31].

1911 m. rašoma, kad lenkų agitatorė iš Vilniaus jau nebesilanko, todėl ir vietos lenkai aprimo (jų daugiausia Kruonio parapijoje gyveno Armanų bajorkaimyje). Armanų merginos sugrįžo į parapijos chorą, noriai mokėsi giedoti ir dainuoti lietuviškai. Atsirado ir daugiau šio kaimo merginų, norinčių lankyti lietuvišką chorą, tačiau jų tėvai neleidžia „po chlopsku spiewac“[32].

1909 m. Kruonio valsčiaus mokyklą baigė 9 vaikai – septyni rusai ir du lietuviai. Mokoma buvo tik rusų kalba, nes abu mokytojai buvo rusai ir nesuprato lietuvių kalbos. Mokyklą dažniausiai lankydavo rusų vaikai, o katalikų mažai leidžiama dėl to, kad nemokindavo lietuviškai[33].

1913 m. spaudoje rašoma, kad Kruonio „Blaivybės“ skyrius (įsteigtas prieš trejus metus) pinigų turi apie 400 rublių. Norėjo ir skaityklą atidaryti, tačiau valdžia neleido. 1913 m. įsikūrė moterų draugijos skyrius. Iš Maskvos nusipirko vilnų karštuvus už 180 rublių. Jau keturi mėnesiai, kaip kruoniečiai nelanko aludžių. Prieš tai žydai alaus veždavo du kartus per savaitę ar dar dažniau, tai dabar per mėnesį vieną kartą. Žmonės skirstosi į viensėdžius. Lapkričio 10 d. žemiečių viršininkas užtvirtino keturių kaimų nutarimus skirstytis į vienkiemius[34].

Pirmojo pasaulinio karo metu mūšiai vyko ir Kruonio apylinkėse – greta Tadaravos kaimo. Lietuvą okupavę vokiečiai (Kaišiadorys okupuoti 1915 m. rugpjūčio 22 d.) jos teritoriją pavadino Ober Osto (vyriausiojo kariuomenės vado) valdoma žeme. Lietuvoje Ober Osto valdomos apygardos buvo skirstomos į mažesnius administracinius vienetus – apskritis, tarp kurių buvo ir Kaišiadorių apskritis. Kruonio valsčius buvo priskirtas šiai apskričiai. Iki Lietuvos valstybės atkūrimo buvo likę jau visai nedaug.

Nuorodos

[1] Dundulis B. Lietuva Napoleono agresijos metais (1807–1812). – Vilnius, 1981. – P. 55.
[2] Ten pat. – P. 59.
[3] F. 1177. Ap. 1. B. 450. Nuostoliai, padaryti prancūzų ir po jų įžygiavusios italų kolonos. Nuo birželio 12 iki liepos 18 d. L. 2–5.
[4] Niemcewicz I. U. Podroże historyczne od 1811 do 1822. – Petersburg, 1859. – S. 313.
[5] Акты издаваемые Виленскою Археографическою коммиссіею. Документы и матеріалы, относящіеся къ исторіи Отечественной войны 1812 г. – Вильна, 1912. – С. 164.
[6] LVIA. F. 381. Ap. 24. B. 8911. L. 114. Vilniaus gubernijos valdybos posėdžio protokolas. 1832 m. kovo 14 d.
[7] LVIA. F. 381. Ap. 24. B. 8911. L. 47. Vilniaus gubernijos, Kauno apskrities gyvenviečių, konfiskuotų pagal 1830 m. gruodžio 21 d. Aukščiausiojo įsaką, žiniaraštis. 1832 m. vasario 10 d.
[8] LVIA. F. 381. Ap. 24. B. 8911. L. 653–655. Vilniaus karo gubernatoriaus ir Gardino, Baltstogės, Minsko generalgubernatoriaus valdybos raštas Vilniaus gubernijos valdybai. 1841 m. balandžio 23 d.
[9] LVIA. F. 381. Ap. 24. B. 8911. L. 2. Kauno apskrities dvarininkų, dalyvavusių sukilime, sąrašas. 1831 m. rugpjūčio 25 d.
[10] LVIA. F. 515. Ap. 3. B. 37. Kruonio dvaro su Mankoviškių palivarku pastatų aprašymas. 1832 m. lapkričio 19 d. L. 117.
[11] Ten pat. L. 117–124.
[12] Ten pat. L. 123, 124.
[13] Ten pat. L. 128.
[14] Ten pat. L. 129.
[15] Ten pat. L. 131.
[16] Ten pat. L. 137.
[17] LVIA. F. 525. Ap. 2. B. 3408. Valstybinio Kruonio dvaro geometrinis inventorius, sudarytas 1848 metais. L. 3.
[18] E. Sins. Kruonis vienintelė bažnytinės unijos laikų bažnyčia Lietuvoje // Lietuvos aidas. – 1935 liepos 25, Nr. 168 (2431), p. 8.
[19] A. Š. Kronis, (Trakų pav. Vilniaus gub.) (Iš Lietuvos) // Vilniaus žinios. – 1905 gegužės 12 (25), Nr. 117, p. 3.
[20] Казариновъ Л. Резиденція предковъ князей Огинскихъ на Литве въ XVI и XVII столетіяхъ // Виленскій вестникъ. – Вильно, 1914. Приложеніе къ № 3237.
[21] Kruonis // Mūsų Vilnius. – 1938, Nr. 20, p. 333.
[22] Ten pat.
[23] LVIA. F. 381. Ap. 24. B. 8911. L. 114. Vilniaus gubernijos valdybos posėdžio protokolas. 1832 m. kovo 14 d.
[24] Ten pat. L. 2. Kauno apskrities dvarininkų, dalyvavusių aktyviame ginkluoto maišto platinime, sąrašas. 1831 m. rugpjūčio 25 d.
[25] LVIA. F. 525. Ap. 13. B. 272. Dėl Kruonio kaimo valdybos namo statybos Kruonio dvare. L. 135. 1855 m. rugpjūčio 28 d. apžiūros aktas.
[26] Ten pat. L. 138. Namo Kruonio kaimo valdybai matmenų aprašymas.
[27] Laužikaitė L. Lietuvos miestelių prekybos pastatų tipai XIX a.–XX a. pirmojoje pusėje // Liaudies kultūra, 2003, Nr. 4, p. 49.
[28] P. F. Titilviukas. Krunis (Trakų pav., Vilniaus gub.) // Vienybė lietuvnikų. – 1899 kovo 22, Nr. 12, p. 138.
[29] Baniota Petras. Kruonis, Trakų ap. (Kronika) // Viltis. – 1911 balandžio 24 (gegužės 7), Nr. 46, p. 3.
[30] Kruonis 1909–1912 metais (Iš P. Mažylio užrašų) / Į komunizmą. – 1971 birželio 17, p. 3.
[31] Dievo Muz. Kruonis, Vilniaus gub. // Viltis. – 1909 birželio 3 (16), Nr. 562 p. 2.
[32] Kruonįs, Vilniaus g. // Vienybė lietuvininkų. – 1911 vasario 22, p. 4.
[33] Dievo muzikantas. Kronįs (Trakų apsk.). (Vilniaus gubernija) // Šaltinis. – 1909 rugpjūčio 3 (liepos 27), Nr.30, p. 474.
[34] Teisybės mylėtojas. Kruonis (Trakų ap.). (Žinios. Įvairios) // Lietuvos ūkininkas. – 1913 lapkričio 28 (gruodžio 11), Nr. 48, p. 500.

Aistė Morkūnaitė-Lazauskienė

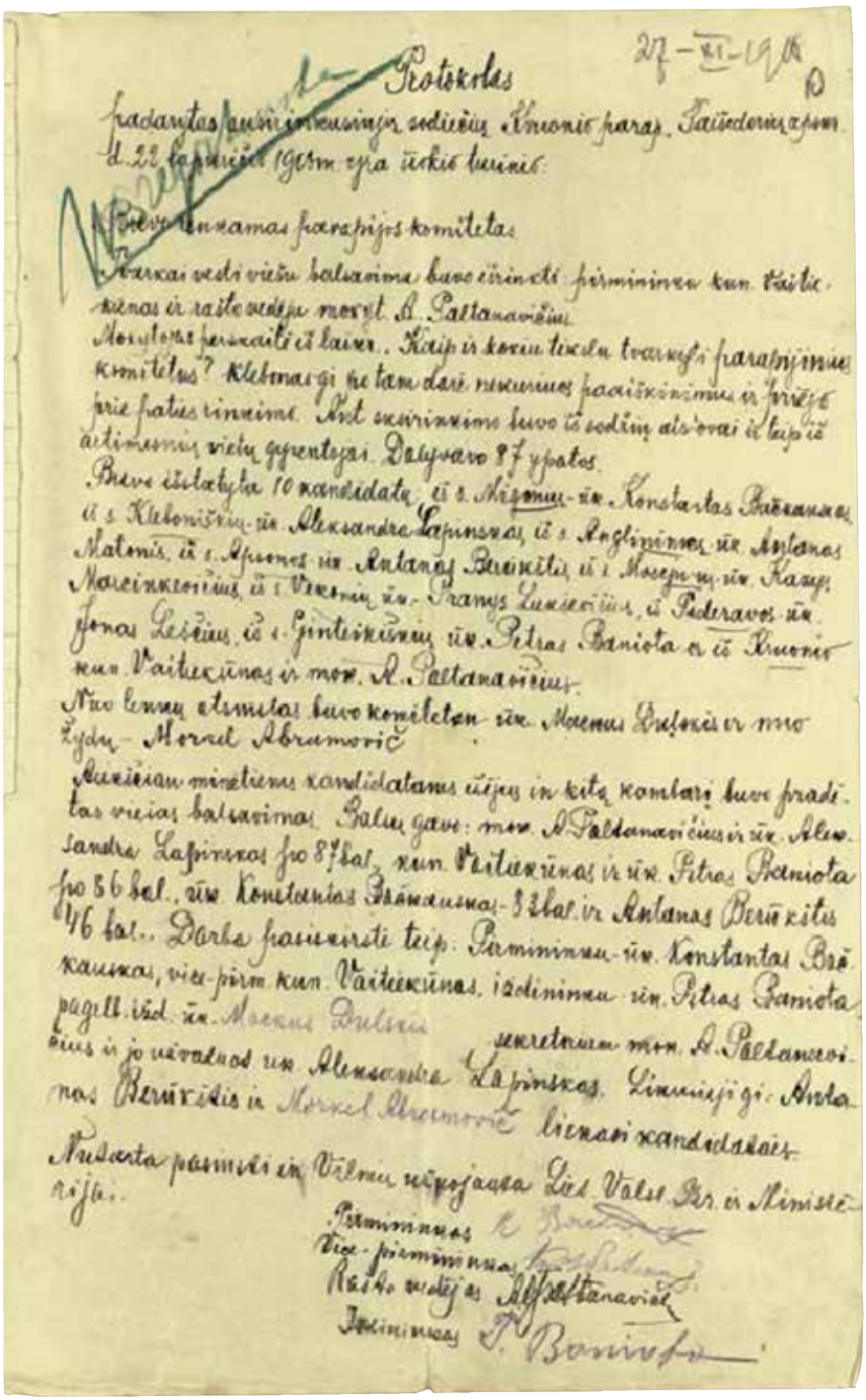
Kruonio valsčiaus savivaldybės formavimasis 1918–1920 m.

Įvadas

Po Pirmojo pasaulinio karo kūrėsi Lietuvos valstybė, formavosi nebe luominė, o moderni vietos savivalda. Pirmą kartą gyventojai rinko savo valdžią – parapijų ar valsčių komitetus, apskričių tarybas, kurios atliko savivaldybių funkcijas. Kadangi centro valdžia buvo silpna, ne visur kontroliavo padėtį, savivaldybių atstovai elgėsi savarankiškai, pačios savivaldybės veikė gana chaotiškai. Tačiau tai buvo žmonių atstovybės, demokratijos mokykla.

Savivaldybė, kaip ir valstybė, turi savo teritoriją. Skirtumas tas, kad valstybės teritorijos panaikinti negalima (nebent karo atveju), o savivaldybės teritorija, jos ribos gali kisti: centro valdžia gali priimti įstatymą ar sprendimą panaikinti savivaldybę, sujungti kelių savivaldybių teritorijas ar panašiai. Šie procesai vyko ir 1919–1920 m., kai buvo paskelbtas pirmasis Apskričių sienų ir jų centrų įstatymas. Paribiniams kaimams ar valsčiams buvo leista reikalauti priskirti juos prie norimo valsčiaus ar apskrities, o tai sukėlė šiokios tokios sumaišties[1].

Šiame straipsnyje sieksime apžvelgti Kruonio savivaldybės kūrimosi problemas 1918–1920 m. pr., daugiau dėmesio skirsime išsiaiškinti, kaip kito Kruonio valsčiaus savivaldybės ribos ir kaip vietos gyventojai reagavo į bandymus priskirti jų gyvenamą teritoriją vienam ar kitam valsčiui. Istoriografijoje Kruonio savivaldybės kūrimosi problemos nėra tyrinėtos, išskyrus fragmentiškus pastebėjimus Savivaldybių departamento 1928 metais išleistoje proginėje knygoje[2] bei straipsnio autorės monografijoje[3]. Straipsnis paremtas archyviniais dokumentais, kurie saugomi Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau LCVA), Savivaldybių departamento fonde (F. 379). Šio laikotarpio šaltinių, liečiančių Kruonio savivaldybės istoriją, beveik nėra. Šiek tiek daugiau galime sužinoti apie Kruonio valsčiaus savivaldybės ribų keitimo problemas, kadangi išliko gyventojų skundai ir protestai bei susirašinėjimas su Savivaldybių departamentu šiais klausimais.

Protokolas

27-XI-1918

10

[illegible] Kruonio parap. Taisdernių [illegible]
d. 22 lapkričio 1918 m. [illegible] turėjo [illegible]

Rinkimų komisija parapijos komitetas

Norint vesti viešą balsavimą buvo išrinkti pirmininku kun. Vaitekūnas ir raštvedžiu mokyt. A. Paltanavičius.

Monitorius perskaitė išlaikymo. Kaip ir kokiu tikslu tvarkyti parapijinius komitetus? Klebonas gi ne tam dar nesuminus paaiškinimu ir priėjo prie patiems rinkimo. Art susirinkimo buvo iš sodžių atsiovai iš taip iš artimesnių vietų gyventojai. Dalyvavo 87 ypatos.

Buvo išstatyta 10 kandidatų iš s. Mizonių - ūk. Konstantas Brėkauskas iš s. Klebonišių - ūk. Aleksandras Lapinskas, iš s. Anglininkų ūk. Antanas Matonis, iš s. Ąžuolos ūk. Antanas Beniušis, iš s. Mosėnų - ūk. Kazys Marcinkevičius, iš s. Vievenių ūk. - Pranys Lukšaitis, iš Pederavos ūk. Jonas Leišius, iš s. Pintelikščių ūk. Petras Baniota ir iš Kruonio kun. Vaitekūnas ir mok. A. Paltanavičius.

Nuo kiekvieno atsimetas buvo komisijon ūk. Morcus Drulevičius ir mo Žydų - Morcel Abramovič.

Aukščiau minėtiems kandidatams ūkyje ir kitą komisarį buvo pradėtas viešas balsavimas. Balsų gavo: mok. A. Paltanavičius ir ūk. Aleksandras Lapinskas po 87 bal., kun. Vaitekūnas ir ūk. Petras Baniota po 86 bal., ūk. Konstantas Brėkauskas - 3 bal. ir Antanas Beniušis 1/6 bal.. Darbą praėjusiesti taip: Pirmininku ūk. Konstantas Brėkauskas, vice-pirm. kun. Vaitekūnas, išdininku ūk. Petras Baniota pagelb. išd. ūk. Morcus Drulevičius sekretorium mok. A. Paltanavičius ir jo užvaduot. ūk. Aleksandra Lapinskas. Likusieji gi: Antanas Beniušis ir Morcel Abramovič liekasi kandidatais.

Nutarta pasiųsti in Vilnių užpajauja Lie. Valst. Pr. ir Ministerijoje.

Pirmininkas
Vice-pirmininkas
Rašto vedėjas A. Paltanavičius
Iždininkas P. Baniota

1918 m. lapkričio 22 d. Kruonio parapijos komiteto rinkimo protokolas

Kruonio komitetas – pirmoji savivaldos institucija

1918 m. lapkričio mėnesį ėmė kurtis vietos valdžios institucijos. Lietuvos valstybės taryba paskelbė atsišaukimą, kuriame ragino kurti parapijų komitetus. Šis atsišaukimas, išspausdintas lapkričio 15 d. „Lietuvos aide“, pasiekė ir Kruonio miestelį. Galima spėti, kad Kruonio bažnyčioje jis buvo pagarsintas sekmadienį, lapkričio 17 d. (kaip ir daug kur Lietuvoje). Rinkimų iniciatorius buvo klebonas Juozas Vaitiekūnas. Tą pačią dieną po pamaldų aktyvesnieji parapijos gyventojai susirinko Kruonio mokyklos pastate ir nutarė lapkričio 22 d. sušaukti visuotinį Kruonio parapijos gyventojų rinkiminį susirinkimą. Susirinkimas įvyko valsčiaus name, pirmininku buvo išrinktas klebonas J. Vaitiekūnas, o sekretoriumi – Kruonio pradžios mokyklos mokytojas Antanas Paltanavičius. Šiame „visuotiniame“ susirinkime dalyvavo tik 87 žmonės. Taigi sunku šį susirinkimą įvardinti kaip visuotinį, mat į jį atvyko tik kaimų įgaliotiniai ir „taip pat iš artimesnių vietų gyventojai”[4]. Kaimų atstovų atsiuntimas į susirinkimą liudija, kad dar gyva buvo carinių laikų tradicija, kuomet į valsčiaus sueigą buvo siunčiamas vienas atstovas nuo 10 kiemų.

Susirinkusieji Kruonio parapijos gyventojai iškėlė 10 kandidatų. Dauguma kandidatų buvo ūkininkai: Konstantas Bačkauskas iš Migonių, Aleksandras Lapinskas iš Kleboniškių, Antanas Matonis iš Anglininkų, Antanas Berūkštis iš Apsuonos, Kazys Marcinkevičius iš Maisiejūnų, Pranys Lukševičius iš Vekonių, Jonas Leščius iš Tadaravos, Petras Baniota iš Ginteikiškių. Kruonio miestelio kandidatai buvo jau minėtas kunigas J. Vaitiekūnas ir mokytojas A. Paltanavičius. Rinkimai įvyko viešu balsavimu, „kandidatams išėjus in kitą kambarį“ [5].

Į parapijos komitetą viešu balsavimu buvo išrinkti šeši atstovai: klebonas J. Vaitiekūnas (vicepirmininkas), mokytojas A. Paltanavičius (sekretorius), ūkininkai Konstantas Bačkauskas (pirmininkas) Aleksas Lapinskas (sekretoriaus padėjėjas), Petras Baniota (kasininkas). Netrukus į komitetą savo atstovus atsiuntė žydai ir lenkai. Lenkų atstovas Motiejus Dulskas tapo komiteto kasininko pavaduotoju. Žydų atstovas Mortkelis Abramavičius ir lietuvis Antanas Berūkštis liko kandidatais „pavaduoti reikalui esant kitus narius“.[6]

Apie pirmojo komiteto narius ne kažin ką galime pasakyti, nes nepavyko rasti duomenų. Matyti, kad Antanas Berūkštis iš Apsuonos kaimo 1921 m. vėl buvo išrinktas valsčiaus tarybos nariu. Tuo metu jam buvo 33 m, priklausė Krikščionių demokratų partijai, valdė 10 dešimtinių žemės, buvo baigęs pradžios mokyklą.[7] 1921 m. valsčiaus viršaičiu buvo išrinktas K. Bačkauskas (jis priklausė „Ūkininkų sąjungai“, turėjo 24 deš. žemės). Vis dėlto neaišku, ar tai tas pats asmuo, kuris 1918 m. buvo parapijos komieteto pirmininku, nes jo gyvenamoji vieta nurodoma ne Migonių, o Jagalino kaimas. [8]

1918 m. lapkričio 25 d. Kruonio komitetas įgaliojo savo narius Aleksandrą Lapinską ir Konstantą Bačkauską „nuvykti Vilniun in Lietuvos Tarybą ir melsti Jos užtvirtinimo išrinkto parapijos komiteto, išgauti reikalingas instrukcijas ir inteikti Jai užuojautą siunčiamą parapijos valstiečių“[9]. Taigi komitetas palaikė Lietuvos Tarybą, kuri šiuo laikotarpiu kairiųjų buvo kaltinama valdžios uzurpavimu. Kai kuriose Lietuvos vietovėse išrinktos savivaldybės nepalaikė Tarybos ir Vyriausybės, neklausė jų nurodymų.

Lietuvoje tuo metu dar tebebuvo vokiečių okupacinė administracija. Atrodo, kad Kruonio komiteto veiklai vokiečiai netrukdė. Susidariusiam komitetui jie perdavė valsčiaus namą „su vienu rašomuoju stalu, viena kėde ir viena menkute spinta“[10]. 1919 m. sausį vokiečių žandarai iš Kruonio išvyko. Kiti vokiečių valdininkai (viršaitis, komendantas, girininkas) jau buvo išvykę anksčiau.

Vokiečiai nepaliko jokio turto, nei raštinės reikmenų, nei pinigų. Kruonio komitetui viską reikėjo pradėti nuo pradžios. Nebuvo nei lėšų savivaldybės veiklai. Valsčiaus komitetui pinigų skolino komiteto pirmininkas Bačkauskas, t. y. būtinus reikmenis pirko savo pinigais. Kiek vėliau valsčiaus kasa pasipildė pinigais, gautais už druskos pardavimą. Valsčiaus komitetas turėjo teisę pirkti druską Kaune, Vyriausiojoje Tiekimo valdyboje ir ją pardavinėti savo valsčiaus gyventojams. Už tarpininkavimą valsčiaus komitetas šiek tiek užsidirbdavo. Tie pinigai buvo panaudoti raštinės išlaidoms. Valsčiaus savivaldybė tarpininkavo ne tik parduodant druską, bet ir miltus. 1919 m. valsčiaus valdyba parsivežė ir pardavė 135 pūrus kvietinių miltų, 115 pūdų „peliuškos“ ir už tai gavo kelis šimtus auksinų.[11]

Nemažą dalį valsčiaus savivaldybės pajamų sudarė pinigai, gauti už leidimų prekėms vežti išdavimą. Valsčiaus gyventojai, norėdami parduoti savo užaugintus javus, gyvulius ar veždami savo javus į malūnus malti, privalėjo už vieną auksiną nusipirkti valsčiaus liudijimą – leidimą. Milicija patikrindavo, ar vežėjai turi valsčiaus savivaldybės išduotus leidimus. Tokios tvarkos laikytasi siekiant kovoti su perpardavintojais, nes pokario metais toks „šmugelninkavimas“ buvo labai paplitęs. Vien 1919 m. savivaldybė gavo 8689.90 auksinų už leidimų išdavimą ir iš šios sumos mokėjo tarnautojams algas. 1920 m. tarnautojų išlaikymui 2000 auksinų skyrė apskrities savivaldybė.[12]

Vienas pagrindinių darbų kuriantis valdžiai buvo milicijos organizavimas. Pirmieji milicininkai buvo rinkti. 1918 m. gruodžio 10 d. Kruonio valsčiaus visuotinis susirinkimas išrinko 6 milicininkus (vienas iš jų – vyriausiasis). Uniformos milicininkai neturėjo, tik nešiodavo ant kairės rankos užrištą baltą juostelę. Vėliau ant tų juostelių buvo įspausti valsčiaus komiteto antspaudai. Gruodžio pabaigoje vokiečių žandarai milicininkams perdavė ginklų – seno kalibro šautuvų[13].

Valsčiaus savivaldos institucija (komitetas, o vėliau – valdyba) rūpinosi ir kitais bendruomenės reikalais. Tačiau pirmieji pokario metai buvo sunkūs: trūko ir lėšų, ir patirties bei supratimo, kaip reikia „patiems valdytis“.

Kruonio savivaldybės teritorijos kaita

1918 m. lapkričio–gruodžio mėnesiais Lietuvoje vietos savivaldybės kūrėsi daugiausia parapijų teritorijų pagrindu, kai kuriose apskrityse rusiškų valsčių ar vokiškų (amtbecirkų) pagrindu. VRM nusprendė suvienodinti padėtį ir gruodžio 17 d. aplinkraštyje įvardino pagrindinę savivaldos grandį – valsčius. Šiame aplinkraštyje apibrėžti administracinio-teritorinio Lietuvos suskirstymo į apskritis ir valsčius principai.[14] Apskritys atitiko vokiečių okupacijos laikų įsteigtų kreisų, o valsčiai – buvusių rusiškų valsčių, arba gminų teritorijas.Valsčiuje turėjo gyventi ne mažiau kaip 3000 gyventojų. Netrukus, pasikeitus vidaus reikalų ministrui, buvo išleistas naujas aplinkraštis, kuriame jau griežčiau paraginta panaikinti parapijų komitetus, sudaryti valsčių savivaldybes.[15]

Iki pirmojo pasaulinio karo Kruonio valsčiui priklausė Kalvių bažnytkaimis bei Darsūniškio miestelis. Tiek Kalviai, tiek Darsūniškis buvo parapijų centrai. Taigi „rusiško“ valsčiaus teritorijos gyventojai priklausė trims skirtingoms parapijoms (Kruonio, Darsūniškio, Kalvių). Kaip jau minėta, 1918 m. lapkritį Lietuvos vyriausybė paragino gyventojus kurti savivaldybes parapijų pagrindu, rinkti parapijų komitetus, o ne valsčių. Daugelyje Lietuvos vietovių taip ir buvo daroma, todėl atsirado naujų, savo teritorija mažesnių už „rusiškas“ savivaldybių. Matyt, remiantis centro valdžios atsišaukimu, parapijos komitetas buvo išrinktas ir Darsūniškyje. Kalviuose taip pat bandyta rinkti atskirą komitetą, tačiau nesėkmingai. Toliau ir panagrinėsime Kalvių ir Darsūniškio gyventojų siekius turėti atskiras savivaldybes, nepriklausyti Kruonio savivaldybei.

Kaip rašoma Kruonio valsčiaus kūrimosi apžvalgoje, „Kalvių parapija buvo visokių bolševistinių gaivalų klaidinama ir dėl to nieko negalėjo veikti“[16]. Galima spėti, kad iš tikrųjų Kalvių gyventojai nebuvo labai „susipratę“. Parapijos komitetą čia bandyta rinkti keliomis savaitėmis vėliau nei aplinkinėse parapijose – t. y. 1918 m. gruodžio 4 d. Parapijiečiai, susirinkę mokykloje, niekaip negalėjo susitarti ir, anot tų dienų liudininko, dėl atsiradusių „priešų – nesusipratėlių sumanymas paliko bergždžias“[17]. Komiteto nepavyko išrinkti. Netrukus, 1919 m. kovo mėnesį, Kalvių parapija buvo pakviesta prisijungti prie Kruonio savivaldybės. Apskrities valdžios nurodymu, į Kruonio komitetą buvo išrinkti ir deleguoti 2 atstovai nuo Kalvių parapijos: Nikodemas Sabaliauskis iš *Žiūronių* viensėdžio ir Petras Degutis iš Sevelionių kaimo. Tačiau Kalvių parapijos gyventojams rodėsi, kad jų reikalai atstovaujami neteisingai ir kad su jais nesiskaitoma.

1919 m. vasario mėnesį Kruonio valsčių sudarė šios gyvenvietės. Nurodomas gyventojų nuo 20 iki 70 metų amžiaus skaičius[18].

Gyventojų iki 20 metų buvo suskaičiuota 3405, o iš viso Kruonio valsčiuje gyveno apie 7000 gyventojų.

1919 m. pabaigoje visoje Lietuvoje buvo pastebimas mažų valsčių naikinimas, valsčių branduolių formavimosi procesas, kaimų priskyrimas vienam ar kitam valsčiui. Kalvių parapijos siekis turėti savo valsčių (savivaldybę) nebuvo išimtis. 1919 m. gruodžio mėnesį Kalviuose ir aplinkiniuose kaimuose buvo agituojama už „savą“ valsčių ir atsiskyrimą nuo Kruonio valsčiaus. Buvo renkami parašai po prašymu vidaus reikalų ministrui leisti atsiskirti nuo Kruonio. Raštą paduoti į rankas „Jo Prakilnybei“ buvo įgalioti Juozas Valasevičius, Martynas Kazlauskas, Vincentas Degutis ir Jurgis Praškevičius.

Šiame rašte buvo guodžiamasi, kaip Kruonio valsčius „skriaudžia“ kalviškius, vardinami jų prasižengimai, įrodinėjama, kad ir Kalvių parapija, turinti 619 šeimynų su 3095 „dūšiomis“, privalo turėti savo valsčiaus komitetą (t. y. savo savivaldybę). Kadangi šio rašto kalba ganėtinai spalvinga, nesusilaikome nepacitavę.

Pirmiausia skundžiamasi neteisinga Kruonio komiteto veikla: *„savus šelpiant, a mus bendrininkus – kalviečius skriaudžiant savo naudai: 1) kaip tai prie suvartojimo atsiunčiamų labdaringųjų pašalpų beturčių vaikams maistu ir kitu dalyku, skiriant daugiausia vaikams turtingųjų ūkininkų, o paliekant bežemius ir pačius biedniausius be nieko, 2) taipogi prie paskyrimo valsčiaus reikalams rinkliavų ir prireikus įstatyti kurmankų*[19] *savus nuo jų paliuosuojant, suvartoja kone visą mūsų Kalvių parapijos žmonių“*[20]. Skųstasi ir dėl Kalvių atstovų ignoravimo Kruonio savivaldybėje: *„visad, kada jie pribūva paskirtose dienose dėl posėdžių, tuos nusprendimus, kurie liečia kalviečius, komiteto pirmininkai atideda kitam laikui, ir mūsų narius atleidžia namo, pralaikius juos visą dieną, tuomet gi tame susirinkime*

Kruonio valsčiaus gyvenvietės 1919 m. ir jų gyventojų (20–70 metų amžiaus) skaičius

Kruonio miestelis	245
Joneliškių k.	70
Ązuoline k.	20
Ezalinas	45
Paulenka	30
Vaivailavičiai	34
Migonis	140
Klebonіškės II. III	45
Apsona Baravičiai	30
Narkunai	56
Pratkunai	25
Grabauciškės	15
Vaiguva	50
Greženiškės	40
Maisejunai	43
Surgantiškės Tadorav.	31
Vekonis	50
Seibutai	50
Zauliškės	10
Mankuviškės	70
Armonai	40
Ginteikiškės	60
Kalviai	130
Kriaučiškės	30
Vilūnai	170
Domeikiemis	166
Kalvių dvaras	30
Svencinikų dvaras	24
Truseikiškių k.	51
Plaskūnai	80
Karveliškių dvaras	18
Šnipelių k	90
Sevelionis	175
Mičiūnai	100
Rokiškės	115
Kazokai	150
Dabinta	148
Ručkakiemis	150
Butkiemis	66
Iš viso:	3534

savųjų, tuos reikalus nustato kaip tinkama jiems, per tokius apsiejimus, iš mūsų pusės nariai ištiria jų neapykantą ir nepriėmimo in posėdžius, tapo būte priversti atsisakyti ir nuo lankymo komiteta posėdžių". Rašto pabaigoje pasiskundžiama ir dideliu atstumu iki savivaldybės centro: *„be visų virš minėtų neteisėtų šeimininkavimų Kruonia Komitetą, dar kenčiama daugybei kalviečiams nepatogumų susisiekimuose per tolumą nuo 14–18 varstų į Kruonių miestelį, jau ištirta, kad dažnai dėlei menkų reikalų turint sugaišintą ir darbo metu po 2 dieni su naktimi Kruoniuose, per tai dar turent šiek tiek ir išlaidų..."*[21] ir t. t.

Šis raštas pasiekė Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybių departamentą, kuris pavedė Trakų apskrities savivaldybei, kuriai priklausė Kruonio valsčius, išsiaiškinti, ar būtų galima įsteigti naują Kalvių valsčiaus savivaldybę. Trakų apskrities atstovai konstatavo: *„Ištyrus dalyką vietoje įspūdis gautas nepuikiausias: žmonės patys nežino ko jie nori, ir jeigu valsčius būtų įsteigtas, tai vis tiek jame jokios tvarkos nebūtų, kaip kad Darsūniškio valsčiuje"*[22]. Kalviškių noras turėti savą valsčių neišsipildė, Savivaldybių departamentas jų prašymo nepatenkino.[23]

Kas gi dėjosi Darsūniškio valsčiuje? Darsūniškio savivaldybė įsikūrė 1918 m. gruodžio mėnesį (keliomis savaitėmis vėliau nei Kruonio) savo parapijos ribose. Taigi tai buvo nuo „rusiško" senojo Kruonio valsčiaus atsiskyręs naujas valsčius. Komiteto pirmininku (vėliau vadinosi valsčiaus viršaičiu) buvo išrinktas Bladas Balčiūnas. Anot jo, iki 1919 m. birželio mėnesio „Darsūniškio valsčius ramiai gyveno, atlikdamas savo priedermes ir pareigas"[24]. Tačiau vėliau šiame valsčiuje ne viskas sklandžiai klojosi. Komiteto pirmininkas Balčiūnas skundėsi, jog Apskrities komiteto pirmininkas Morkūnas nori jų valsčių panaikinti ir agituoja kitus kaimus prisidėti prie Kruonio valsčiaus. *(„Kodėl taip Morkūnas daro, mes negalime pasiprotėti"(...), nesiklausia žmonių ar jiems bus geriau prijungus juos prie Kruonio, tik savo nuožiūra su prievarta verčia žmones prisirašyti prie Kruonio valsčiaus: atvažiuoja į Darsūniškį su milicijantais, apsikarsčiusiais su rankinėmis granatomis, ir baugina žmones.")*[25]. Tokių atvejų pasitaikydavo visoje Lietuvoje, ko gero, tai buvo susiję su rekvizicijomis ir kitomis prievolėmis, kurios gulė ant valsčiaus gyventojų pečių.

Visgi konfliktas tarp valsčiaus ir apskrities valdžios gilėjo. Netrukus, neaišku kuo remdamasis, apskrities komiteto pirmininkas paskelbė, jog turi būti perrinkta valsčiaus valdyba (taip pat ir valdybos pirmininkas – viršaitis). Galbūt nepatiko Balčiūno elgesys? Tačiau to meto įstatymai nenumatė panašių atvejų. Visgi, kuriantis Lietuvos valstybei, 1918–1920 m., daug kas vyko ne pagal įstatymus, o pagal „savą supratimą". Rinkimai Darsūniškio valsčiuje tai puikiai iliustruoja. Kadangi dalis gyventojų buvo nepatenkinti rinkimų tvarka ir rezultatais, jie pasiskundė VRM savivaldybių departamentui. Buvo atliekamas tyrimas, todėl remdamiesi

išlikusiais dokumentais galime šiek tiek įdėmiau pasiaiškinti, kaip gi vyko rinkimai Darsūniškyje.

Buvo paskelbta, kad rinkimai įvyks 1919 m. rugpjūčio 31 d., tačiau valsčiaus raštinėje susirinkę gyventojai, nesulaukę atvykstant apskrities komiteto pirmininko Izidoriaus Račkaus, išsiskirstė. Rugsėjo 7 d., po pamaldų, netikėtai pasirodė apskrities savivaldybės komiteto pirmininkas ir išeinantiems iš bažnyčios žmonėms įsakė nesiskirstyti, nes bus renkamas naujas valsčiaus viršaitis. Dalis susirinkusiųjų ėmė garsiai reikšti nepasitenkinimą. Jie šaukė, kad nenori kito viršaičio, kad jiems geras Balčiūnas, kad tokie rinkimai, kai dalyvauja tik 200 viso valsčiaus žmonių bus neteisėti. Į tokius šūksnius apskrities komiteto pirmininkas atsakė, kad „kiek yra, tiek užteks“. O norintiems viršaičiu vėl matyti Balčiūną pareiškė, jog „Kauno valdžia“ tam nepritaria, ir pagrasino atvažiuoti su kareiviais iš Kauno. Dėl tokių gąsdinimų dalis susirinkusiųjų išsivaikščiojo. Kiti išrinko Alesių Berūkštį iš Visginų sodžiaus. Kaip savo skunde rašė nepatenkintieji rinkimais, „seną ir kurčią žmogų“. Tame pačiame skunde rašyta*: „mes jo nenorim ir neklausysim. Nuolankiai prašome Vidaus reikalų ministerijos atnaujinti rinkimus, kad mes vėl Bladą Balčiūną galėtume turėt šeimininku savo valsčiaus ir prašom jus maloniai paklaust pas apskričio Pirmininką Račkų ar jis turėjo tiesą daryt rinkimus iš kalno neapskelbęs ir tik su keliom bobom ir desetku bailesnių vyrų“*[26]. Skundą pasirašė 38 žmonės. Tačiau vėliau speciali komisija nustatė, kad dalis pasirašiusiųjų apie tai nieko nežinojo, o buvo pasirašyta už juos (pvz., Vincas Zavistanavičius).[27] Tiriant šį įvykį paaiškėjo, kad už naują viršaitį Berūkštį balsavo 90 žmonių, o prieš – 60. Kaip aiškino naujasis viršaitis, nors apskrities viršininkas ir neleido į kandidatų sąrašą įtraukti buvusio viršaičio Balčiūno (esą uždraudė centro valdžia), tačiau žmonės dėl to neišsiskirstė. O moterų, anot jo, dalyvavo tik kelios, „kurios neturi vyrų“. Milicijos vadas apklausė ir kitus rinkimų dalyvius. Apskrities komiteto raštvedys aiškino, jog pagrasinti „Kauno valdžia“ paskatino ta aplinkybė, „*kad vos tiktai užsiminus, kad esamojo pirmininko palikti nevalia dėl rimtų skundų prieš jo asmenį, tuoj išsišoko keletas aštrių vyrų rinkimams trukdyti*“. Jis pripažino, kad rinkimai buvo atkelti irgi dėl tos pačios priežasties, „*bijantis, kad tie aštruoliai gali užvesti priešus užrubežinius*[28] *ant savo priešų kaimynų*“. Dėl rinkėjų skaičiaus vėl gi sekė „originalus“ atsakymas: „*Skaičius dalyvavusiųjų rinkimuose rinkėjų nebuvo mažesnis, negu irgi priverstiniuose paskutiniuose rinkimuose Žasliuose, nors Žaslių valsčiuje gyventojų net penkiskart tiek beveik, vienok ant mažybės skaičiaus rinkėjų skundų nebuvo, nes kiek žinoma Lietuvoje niekada niekur visi teisėtieji rinkėjai nesusirenka“*.[29] Apskrities viršininkas Bronius Stosiūnas apibendrino tyrimo rezultatus ir pripažino, jog darsūniškiečių skundas yra pagrįstas: rinkimai buvo neteisėtai atidėti, dalyvavo per mažai žmonių, apskrities komiteto pirmininkas klaidino rinkėjus sakydamas, jog Balčiūno įsakiusi nerinkti centro valdžia.[30]

Nors apskrities viršininko raštas pasiekė Savivaldybių departamentą, vis dėlto rinkimai nebuvo anuliuoti. Galima spėti, jog tuo metu tai buvo ne vieninteliai tokie „neteisėti“ rinkimai. Politinė situacija Lietuvoje tuo metu buvo gana sudėtinga ir chaotiška. Būtent 1919 m. rugpjūtį buvo atskleistas lenkų karinės organizacijos (POW) sąmokslas, vyko kovos su lenkais, rudenį šiaurės Lietuvoje jau slinko bermontininkai. Keitėsi vyriausybės, kai kur buvo perrinkinėjami ir vietos komitetai ir t. t. Trūko stabilumo. Atrodo, kad Darsūniškio valsčiuje tvarkos irgi nebuvo.

1919 m. liepos 26 d. Vidaus reikalų ministerija nustatė naują administracinį padalinimą. Visa Lietuvos teritorija (ir lenkų okupuota dalis) buvo padalinta į apskritis, nustatytas valsčių priklausomumas apskritims, valsčių centrai. Paribiniams kaimams ar valsčiams buvo leista reikalauti priskirti juos prie norimo valsčiaus ar apskrities.[31] Savivaldybių įstatyme, paskelbtame 1919 m. spalio 28, dar kartą buvo pakartotas administracinis padalinimas valsčiais ir apskritimis. Įstatyme aptartas valsčiaus ploto nustatymas (valsčiaus plotą nustatinėjo valsčiaus gyventojai su apskrities tarybos žinia, VRM Savivaldybių departamentas galutinai tvirtino). Be to, patikslintas kaimų ir valsčių atsiskyrimo mechanizmas. Kaimams, norintiems atsiskirti nuo savo valsčiaus ir prisijungti prie kito, reikėjo sušaukti gyventojų susirinkimą ir gauti 2/3 gyventojų sutikimą. Norint sujungti du ar kelis valsčius, reikėjo tų valsčių susirinkimų sprendimo. Abiem atvejais reikėjo apskrities tarybos sutikimo ir Savivaldybių departamento galutinio patvirtinimo.[32]

Neaišku, kokios buvo tikros priežastys, kodėl 1919 m. pabaigoje kai kurie Darsūniškio valsčiaus paribiniai kaimai panoro priklausyti Kruonio valsčiui. 1919 m. rugsėjo mėnesį prašymą Savivaldybių departamentui parašė Purvininkų kaimo gyventojai, lapkričio – Anglininkų, gruodžio – Andriūnų. Šiuose prašymuose skambiais žodžiais maldaujama prijungti kaimus prie Kruonio. Štai purvininkiečiai rašė: *„nužemintai meldžiame ministerijos atkreipti domę in mūsų meldimą ir sugrąžinti mus vėlei prie Kruonio valsčiaus, kur iš visų atžvilgių yra mums patogiau lankytis ir tarnauti, nešant įvairias priedermes valsčiaus reikaluose. Tikimės, kad demokratingoj šaly nebus priespaudos ir suveržimo, bet laisvais pamatais tversime šalies gerovę, todėl ir lauksime prielankaus išrišimo mūsų meldimo“*.[33] Rūpintis šiais reikalais buvo įgaliotas kaimo gyventojas Vincas Kalvinskas.

Anglininkų kaimo gyventojai (tuo metu jų gyveno 27 žmonės) skundėsi, kad jie per prievartą apskrities valdžios buvo prirašyti prie Darsūniškio valsčiaus, nors patys buvo save priskyrę Kruonio valsčiui, kadangi visad priklausė Kruonio parapijai, o ir kelias iki Darsūniškio vienu varstu ilgesnis, nei iki Kruonio. „*Turime viltį, kad Lietuvos valdžia išklausys savo piliečių balso ir sutvarkys taip kaip tiesa reikalauja“*, – baigiamas prašymas.[34]

Andriūnų kaimo gyventojai (21 žmogus) taip pat vienu iš argumentų nurodė atstumą iki valsčiaus centro. Tiesa, jis čia labai „nerimtas“ – iki Darsūniškio

andriūniškiams reikėjo vykti 4,5 varsto, o iki Kuonio – 4 varstus. Tačiau kelias iki Kruonio, anot jų, „daug geresnis“.[35] Savivaldybių departamentui tokie argumentai pasirodė nepakankamai svarūs, todėl prašymas tuokart paliktas be pasekmių.[36]

Tuo pačiu metu dar keturi kaimai panoro atsiskirti nuo Darsūniškio ir prisijungti prie Kruonio valsčiaus. Dabintos, Kračkiemio, Garmiškės ir Vizginų gyventojų reikalavimams išsiaiškinti buvo sudaryta apskrities valdininkų komisija. Šių kaimų gyventojai Komisijai aiškino, esą jie buvo prie Darsūniškio valsčiaus prirašyti „per apgavimą“, „Kruonių valsčiuj geresnė tvarka negu Darsūniškėj“ ir pan. Vėl pasikartojo argumentas, kad į Kruonį geresnis kelias. Tačiau, ko gero, svarbiausia priežastis buvo ta, kad gyventojai vengė naujų išlaidų ir prievolių. Juk Darsūniškyje reikėjo statyti „valsčiaus valdybos namą“, kasti šulinį.[37] Su tokiomis problemomis susidurdavo ir kitų naujų valsčių gyventojai (pvz. Telšių apskr.), niekas nenorėjo papildomų išlaidų.

Savivaldybių departamentas į tokius argumentus pažiūrėjo kritiškai: „*ar galima nuo ir taip jau nedidelio Darsūniškio valsčiaus atskirti 4 kaimus tik dėl to, kad jie nenori prisidėti statyti Darsūniškio valsčiaus valdybai naują namą; jeigu Darsūniškio valsčius nesusitvarkąs, tai ar ne geriaus jau jį, kaipo atskirą valsčių, visai panaikinti ir priskirti prie Kruonio valsčiaus“*.[38] Darsūniškio valsčiaus panaikinimui pritarė ir Trakų apskrities valdyba. Ji konstatavo, jog Darsūniškio valsčius yra per mažas ir jo išlaikymas būtų nereikalingas. Be to, žmonės šiame valsčiuje *„labai palinkę bylinėtis, palikus valsčių, bylos nesumažės. Tvarką (...) valsčiuje įvesti negalima, nes kiekvienas nori būti valdytoju“*.[39]

Darsūniškio valsčiaus likvidavimas užsitęsė dar kelis mėnesius. Galiausiai 1920 m. kovo 3 d. Darsūniškio valsčius buvo likviduotas, priskiriant jį prie Kruonio valsčiaus. Valsčiaus valdybos inventorius perduotas Kruonio valsčiaus valdybai, išskyrus valsčiaus antspaudą, kuris perduotas apskrities valdybai.[40] Tačiau darsūniškiečiai nenorėjo su tuo sutikti ir bandė savo tiesą įrodinėti Savivaldybių departamantui. Jie aiškino, kad Darsūniškis nutolęs nuo Kruonio per 9 varstus, o kiti kaimai dar toliau – 15–17 varstų, „*tai kodėl Darsūniškio valsčius naikinamas? Jeigu dėl netobulų rinkimų valsčiaus tarybos ir kitokių rinkimų, tad prašom“*.[41]

Vis dėlto Darsūniškio gyventojų prašymas liko be atsako. Beveik pusantrų metų veikusi Darsūniškio savivaldybė nustojo gyvuoti. Vėlesniais metais Darsūniškio apylinkių gyventojai dalyvaudavo Kruonio valsčiaus rinkimuose. 1921 m. Kruonio valsčiaus taryboje iš 19 narių šeši buvo darsūniškiečiai.[42]

Tai, kad 1918 m. savivaldybės organizavosi parapijos pagrindu, turėjo įtakos Kruonio valsčiaus sumažėjimui. Keletas buvusių Kruonio valsčiaus kaimų, kurie priklausė Žiežmarių parapijai, prisijungė prie Žiežmarių valsčiaus: Kairiškių, Kairiškėlių, Pridotkų, Palimšių, Morkūnų, Žydeikiškių, Avinėlių, Mankuviškių. Taip pat prie Žiežmarių valsčiaus prisijungė Margelių, Gajaučiznos, Žydeikiškių

ir Palimšio (?) vienkiemiai. Prie Stakliškių valsčiaus prisijungė Stakliškių parapijai priklausęs Virkininkų kaimas.[43] Taigi Kruonio valsčiaus plotas, lyginant su prieškariniu valsčiumi, sumažėjo. 1928 m. jis apėmė apie 20 000 ha, gyveno 9320 gyventojų.

Išvados:

Nors 1918–1919 m. Lietuvoje buvo skelbiama, kad rinkimai į savivaldybes vyksta visuotiniu, lygiu, tiesiu, slaptu balsavimu, daug kur, taip pat ir Kruonio apylinkėse to nebuvo paisoma. Pirmasis Kruonio parapijos komitetas išrinktas ne visuotiniame, o kaimų įgaliotinių susirinkime, viešu balsavimu. Nors gyventojai palaikė Valstybės Tarybą, bet organizuojant rinkimus buvo perimtos carinių valsčių tradicijos.

Kruonio valsčiaus teritorijos formavimasis 1918–1920 m. vyko panašiai kaip ir kai kuriose kitose Lietuvos vietose. Pirmiausia buvo įkurtas parapijos komitetas, (t. y. savivaldybės teritorija sutapo su parapijos teritorija), vėliau, remiantis centro valdžios nurodymais, parapijos komitetas pervadintas valsčiaus komitetu (neaišku, ar tik pervadintas, ar perrinktas), tada prie valsčiaus teritorijos prisijungti smulkesni kaimyninių valsčių kaimai ir galiausiai visas Darsūniškio valsčius. Darsūniškiečiams nepavyko išlaikyti savo savivaldos. Senojo, ikikarinio Kruonio valsčiaus tradicija buvo gajesnė.

Kova dėl valsčiaus savivaldybės ribų, o tuo pačiu ir kaimų priklausomybės vienai ar kitai savivaldybei, vyko aktyviai. Gyventojai mėgino reikšti savo pilietinę poziciją, tačiau jų skundai ir raportai liudija dar menką politinį išprusimą.

Nuorodos

[1] A. Morkūnaitė-Lazauskienė, Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918–1920 m. Šiauliai, 2007, p. 139.
[2] Lietuvos Savivaldybės 1919–1928. Įsikūrimo ir pirmojo dešimtmečio darbų apžvalga. Kaunas, 1928.
[3] A. Morkūnaitė-Lazauskienė, Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918–1920 m. Šiauliai, 2007.
[4] 1918 11 22 Kruonio parapijos komiteto rinkimo protokolas. LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 8. L. 10.
[5] Ten pat.
[6] 1928. Trakų apskrities savivaldybės kūrimosi apibūdinimas. Kruonio valsčius. LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 1775. L. 8.
[7] Trakų apskrities Kruonio valsčiaus tarybos ir valdybos narių ir tarnautojų sąrašas. LCVA. F. 1539. Ap.1. B. 1. L. 62.
[8] Ten pat.
[9] 1918 11 25 Kruonio parapijos komieteto įgaliojimas LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 18. L. 11.
[10] 1928. Trakų apskrities savivaldybės kūrimosi apibūdinimas. Kruonio valsčius. LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 1775. L. 9.
[11] Ten pat. L. 10.
[12] Ten pat. L. 10
[13] Ten pat. L. 9.
[14] Dėlei savivaldybių Lietuvoje. *Lietuvos aidas*, 1918.12.19.
[15] Sireika J. *Lietuvos savivaldybės ir savivaldybininkai (1918–1931*), Šiauliai, 1998, p. 44.
[16] 1928. Trakų apskrities savivaldybės kūrimosi apibūdinimas. Kruonio valsčius. LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 1775. L. 8.
[17] 1919 12 01 Kalvių parapijiečių raštas vidaus reikalų ir socialinės apsaugos ministrui. LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 305. L. 113.

[18] 1919 02 08 Kruonio valsčiaus pilnamečių gyventojų sąrašas. LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 290. L. 261.
[19] *Kurmankos* – arklių pastotės. Gyventojai turėjo vykdyti šią prievolę – suteikti arklius kareiviams ar valdžios atstovams arba juos pavežėti.
[20] Ten pat.
[21] Ten pat.
[22] 1919 12 23 Trakų apskrities savivaldybės pirmininko Račkaus raštas VRM savivaldybių departamentui. LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 305. L. 110.
[23] 1920 01 21 VRM Savivaldybių departamento raštas Trakų apskrities valdybai. LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 305. L. 115.
[24] 1919 06 06 Darsūniškio valsčiaus komiteto pirmininko Balčiūno raštas VRM. LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 80. L. 57.
[25] Ten pat.
[26] 1919 09 10 Darsūniškio valsčiaus piliečių prašymas VRM. LCVA. F.379. Ap. 2. B. 80. L. 90
[27] 1919 10 23 Trakų apskrities viršininko raštas VRM Savivaldybių departamentui. Ten pat. L. 87
[28] Čia turima galvoje lenkų daliniai, kurie bazavosi už keliolikos kilometrų.
[29] 1919 10 21 Trakų apskrities komiteto raštvedžio Milančiaus raštas VRM Savivaldybių departamentui. Ten pat. L. 95.
[30] 1919 10 23 Trakų apskrities viršininko raštas VRM Savivaldybių departamentui. Ten pat. L. 87
[31] Apskričių sienų ir jų centrų įstatymas. Lietuva. 1919 07 05. P. 1–2.
[32] Savivaldybių įstatymas. *Laikinosios vyriausybės žinios*. Nr. 14. 1919 10 28. p. 1–3.
[33] 1919 09 15 Purvininkų kaimo piliečių prašymas Vidaus reikalų ministerijai. LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 80. L. 34.
[34] 1919 11 06 Anglininkų kaimo piliečių prašymas VRM. LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 80. L. 48.
[35] 1919 12 10 Andriūnų kaimo piliečių prašymas Vidaus reikalų ministrui. LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 305. L. 130.
[36] 1920 01 21 Savivaldybių departamento raštas Trakų apskrities valdybai. LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 305. L. 131.
[37] 1920 01 10 Komisijos kaimų skundui nagrinėti protokolas. LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 305. L. 120.
[38] 1920 01 22 Savivaldybių departamento direktoriaus J. Januševičiaus raštas Trakų apskrities valdybai. LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 305. L. 122.
[39] 1920 01 27 Trakų apskrities valdybos raštas VRM savivaldybių departamentui. LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 305. L. 123.
[40] 1920 03 18 Trakų apskrities valdybos pirmininko Perednės raštas VRM Savivaldybių departamentui. LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 305. L. 129.
[41] 1920 03 02 buvusio Darsūniškio valsčiaus piliečių raštas VRM Savivaldybių departamentui. LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 305. L. 125.
[42] 1921. Trakų apskrities Kruonio valsčiaus tarybos, valdybos narių ir tarnautojų sąrašas. LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 1. L. 62.
[43] 1928. Trakų apskrities savivaldybės kūrimosi apibūdinimas. Kruonio valsčius. LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 1775. L. 8.

Olijardas Lukoševičius

Kruonio valsčius 1920–1940 metais

Apie Kruonio valsčiaus susikūrimą 1918–1920 m. rašoma atskirame šios knygos straipsnyje[1]. Šiame straipsnyje aprašomas valsčiaus gyvavimas per du nepriklausomos Lietuvos Respublikos dešimtmečius iki 1940 m. okupacijos. Tuo laikotarpiu Kruonio valsčius priklausė Trakų apskričiai, kurios administracinis centras Trakus okupavus Lenkijai nuo 1920 iki 1939 m. buvo įsikūręs Kaišiadoryse. Todėl tolesniuose straipsnio puslapiuose atsižvelgiant į formalų ir faktinį apskrities statusą ji įvardijama Trakų (Kaišiadorių) apskritimi.

Valsčius po karo

Kruonio valsčiaus gyventojai, kaip ir visoje Lietuvoje, išgyveno pokario suirutę, prisitaikymo prie naujos administracinės-politinės sistemos sunkumus, kitus ekonominius, socialinius ir kultūrinius pokyčius. Nors Pirmasis pasaulinis karas pasibaigė jau 1918 m. rudenį, tačiau Vokietijos okupacinė administracija tebeveikė iki 1919 m. vidurio, o vėliau keletą metų tebevyko Nepriklausomybės kovos su lenkais, bolševikais ir bermontininkais.

Kruonio valsčius buvo gana didelis, jis apėmė net tris parapijas (Kruonio, Darsūniškio, Kalvių), pokaryje susikūrė dar viena – Vilūnų. Bendras Kruonio valsčiaus savivaldybės plotas buvo beveik 14 000 dešimtinių. Savivaldybių kūrimosi pradžioje kūrėsi ne tik Kruonio, bet ir Darsūniškio bei Kalvių valsčių savivaldybių įstaigos, kurios iki 1920 m. buvo prijungtos prie Kruonio (1920 m. spalio pabaigoje apskrities seimelis svarstė buvusio Darsūniškio viršaičio ir raštininko prašymą sumokėti algas, tačiau paliko šį klausimą spręsti valsčiaus tarybai)[2]. Valsčiaus finansinės galimybės iš esmės priklausė nuo vietoje surenkamų mokesčių, pirmiausia – valstiečių mokamų žemės mokesčių. Lietuvos, kaip naujos demokratinės valstybės, administracinės ir kitos institucijos formavosi ne vienerius metus. Keletą metų išliko ir senoji finansinė sistema. 1919 m. vokiškos ostmarkės buvo pavadintos auksinais, o šimtoji jo dalis

Kruonis (įrašas nuotraukos apačioje – klaidingas). 4 dešimtmetis. LNB.

pfeningas – skatiku. Iki lietuviškų pinigų įvedimo kainos buvo labai nestabilios, sparčiai augo, o litai įvesti 1922 m. spalio 1 d. Tebegaliojo ir buvusios okupacinės vokiečių valdžios išduoti asmens dokumentai – Ober Osto pasai. Palaipsniui per 1921 metus įvesta metrinė matavimo sistema. Taip vietoje dešimtinių žemės plotas imtas matuoti hektarais, ilgis vietoje sieksnių – metrais, atstumas vietoje varstų – kilometrais, svoris vietoje svarų ir pūdų – kilogramais ir t. t. Kvortas į litrus pakeisti nurodė 1921 m. pabaigoje Trakų apskrities svaiginamųjų gėrimų gamintojams ir pardavėjams paskelbtas gruodžio 21 dienos įstatymas: *„nuo 1922 m. sausio 1 d. degtinę, alų ir vaisvynius pardavinėti išgertinai vien Matų, Saikų ir Svarstyklių Rūmų patikrintuose ir įspaustuose induose. To nedarantys bus baudžiami ligi 5000 auks. pinigais arba areštu ligi 1 mėnesio“*[3].

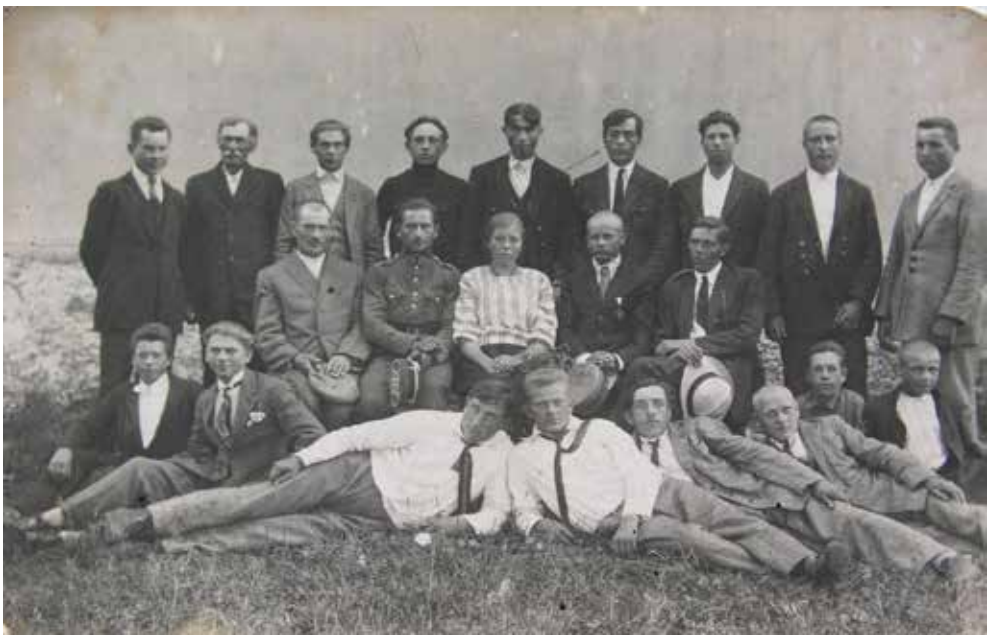
Padėtis nebuvo stabili. 1921 m. rudenį Trakų apskrities viršininkas netgi prašė apskrities valdybos imtis skubių priemonių stabdant maisto produktų išgabenimą, *„kad išvengus maisto nepritekliaus Trakų apskrityje, kad sustabdžius nepaprastą kainų kilimą ir kad išvengus galimų kilti nesusipratimų su vargingesniais gyventojais, kurie jau ima bruzdėti“*[4]. Tuo pat metu apskrities komendantas paskelbė draudimą *„dirbtinai kelti būtiniausių prekių kainas ir spekuliuoti nuslepiant prekes“*[5]. 1922 m. gegužės 18 d. apskrities komendantas nurodė, kad gyvulius, skirtus kariuomenei, skerstų tik nurodytose vietose (Kruonyje – 6-ojo pėstininkų pulko pjovykloje)[6].

Nepriklausomybės kovos

Besitraukiant vokiečiams 1919 m. pradžioje rytinę Lietuvos dalį užėmė bolševikinės Rusijos kariuomenė. Balandžio mėnesį jų puolimas sustabdytas ties Strošiūnais ir Žasliais[7]. Tuo laiku nuo Vilniaus pusės link Kauno ėmė veržtis lenkų kariuomenė, kuri užėmė net kaimyninį Kruoniui valsčių – Stakliškes, taip pat Kietaviškes[8]. Liepos mėnesį lenkai pradėjo naują puolimą Žiežmarių–Jiezno kryptimis (maždaug liepos 7 d. lenkų raitelių būriai pasirodė Jiezno apylinkėse)[9]. Pirmojo pasaulinio karo šalių-nugalėtojų (vadinamųjų santarvininkų) komisija, siekdama sulaikyti kovas tarp prieš bolševikus kariaujančių šalių, nustatydavo skiriamąsias-demarkacines linijas, tačiau lenkai jų nesilaikydavo. Taip vis iš naujo nustatomos demarkacinės linijos slinko į Lietuvos gilumą (pasiekė Žiežmarių apylinkes), o lietuvių gyvenamos vietovės buvo „perrašomos“ Lenkijos pusei. Nedaug besikeisdamos karinės pozicijos išliko iki 1920 m. liepos mėnesio, kai lenkų-bolševikų fronte prasidėjo rusų kariuomenės kontrpuolimas. Pasinaudodama liepos 12 d. pasirašyta Lietuvos–Rusijos taikos sutartimi ir Lenkijos kariuomenės atsitraukimu Lietuvos kariuomenė pradėjo žygiuoti link Vilniaus.

1920 m. liepos 18 d. netoli Kruonio buvo sulaikyta ir nuginkluota Lietuvos kariuomenės užnugaryje atsidūrusi Lenkijos kariuomenės brigada (apie 2000 karių). Gavęs įsakymą 2-ojo pėstininkų pulko III bataliono vadas kpt. J. Petruitis nurodė kpt. Noreikai paimti visas Gudienos kaimo (prie Kaišiadorių), kuriame stovėjo batalionas, pastotes ir bataliono gurguoles, susodinti į jas lengvai ginkluotus karius, paimti visus kulkosvaidžius ir vytis lenkų brigadą. Lėkdami „kaip gaisrininkai į gaisrą“ jie Žiežmariuose dar paėmė mokomąją kuopą ir Vekonių kaime pievoje tarp kalniukų aptiko poilsio apsistojusius lenkus. Nušalinęs lenkų sargybą ir užėmęs aplinkinius kalniukus kpt. J. Petruitis įtikino juos pasiduoti. Nuginkluota brigada buvo atlydėta į Kaišiadoris, iš kur dviem traukiniais išvežta į Kauną[10]. Kituose leidiniuose teigiama, kad liepos 17–18 d. Lietuvos kariuomenė ne tik prie Kruonio nuginklavo visą brigadą, bet ir Kaišiadorių apylinkėse – dar 1149 lenkų karius[11]. Beje, jau vėliau (1926 m.) J. Petruitis suvaidino labai reikšmingą vaidmenį valstybiniame perversme, kuris į prezidento postą atvedė Antaną Smetoną.

Nors atvirų karo veiksmų Kruonio apylinkėse nebuvo, tačiau yra žinoma, kad Kruonio ir Darsūniškio gyventojai priklausė Lietuvos partizanų, o vėliau šaulių būriams. 1920 m. partizanų būriai formaliai perėjo į šaulius ir buvo įsteigtas Lietuvos šaulių sąjungos Trakų rajonas. Trakų apskrities partizanai dalyvavo kovose su lenkais ir bermontininkais[12]. Darsūniškio būrys Trakų rinktinėje įsisteigė pirmiausia – 1920 m. liepos 29 d. Būrio organizatorius buvo pradžios mokyklos mokytojas Juozas Pažerskis[13]. 1919 m. pavasarį spaudoje apie Kruonį buvo rašoma, kad „*prasidėjus su bolševikais karui ir pašaukus vyrus kariuomenėn, kiti jaunų*

Darsūniškio šaulių būrys.
Pirmas iš kairės stovi Alfonsas Žukauskas, šaulių būrio vadas, viduryje sėdi jo žmona Pranciška.
Nuotrauką pateikė A. Tamošiūnienė.

vyrų stojo in kariuomenę savanoriais, o kiti gi laukia pašaukiant ir taip belaukdami ramesnio laiko kenčiame“[14]. Spaudoje buvo rašoma, kad *„vienas Kruonio valsčius davė daugiau kaip du šimtus savanorių“*[15]. Tačiau ne visi Kruonio valsčiaus gyventojai vienareikšmiškai palaikė besikuriančią ir visiškos nepriklausomybės siekiančią Lietuvos Respubliką, nors Kruonio milicininkas Vaičius apskrities milicijos vadui 1919 m. liepos 10 d. pranešė, kad Kruonio valsčiuje veikiančių inteligentų bolševikų nėra, nėra ir bolševikų veiklos požymių[16] (bolševikuojančių labai daug buvo Žasliuose, taip pat Kaišiadoryse). Trakų apskrities Piliečių apsaugos vadas K. Bajoras 1919 m. antroje pusėje sudarinėjo Lietuvos valstybei priešiškų asmenų sąrašą[17]. Bendrame Trakų apskrities asmenų sąraše iš Kruonio valsčiaus kaip *„priešingi Lietuvos valstybės kūrimui ir norintys dėtis prie kitos valstybės“* minimi Žemaitėlis (iš Kalvių dvaro, kuris tuo metu tarnavo lenkų legione) ir Survila (iš Šventininkų dvaro, kuris kaip teigiama dokumentuose, *„gėrisi lenkais ir jų laukia“*)[18]. Spalio mėnesį Kruonio vyr. milicininkas nurodė daugiau valsčiaus asmenų, *„kurie yra neprielankūs Lietuvos Valstybei“*. Pavyzdžiui, Survilos, kurie nuomojo Šventininkų dvarą, nors mokėjo lietuviškai, tačiau lenkiškai kalbėjo ne tik šeimoje, bet ir *„į svetimus arba Valstybės įstaigose“*. Jie viešai gyrė lenkus ir skelbė, kad *„tuoj ateisią, kurių ir laukia kasdien. Ant ko turi nemalonią akį, tai ketina pabaugyti lenkams atėjus“*. Vaicekauskas iš Medinų kaimo „dažnai važiuoja

Kruonio aikštė. XX a. 4 dešimtmetis. LNB RKRS.

į Semiliškes ir iš ten parvažiavęs platina naudingas lenkams žinias, o lietuvius niekina“. Polencienė iš Tadaravos dvaro (*„vokietka, kalbanti lenkiškai“*) *„labai keikia ir šmeižia Lietuvos valdžią, kareiviją ir t. panašiai“*. Sabaliauskas (žemdirbys iš Vekonių) platindamas naudingas lenkams žinias ne kartą išsitarė: *„Jūsų Smetona (prezidentas) rūgo, rūgo ir prarūgo“.* Lipnickas (lenkiškai kalbantis siuvėjas iš Darsūniškio) taip pat labai norėjo, kad ateitų lenkai *(„jis turi lenkišką pinigėlį, kurį saugoja kaip didžiausią brangenybę. Su tuo nenori kalbėti, kuris pasako, kad neateis lenkai“*). Tuo tarpu Armanų, Seibūtų ir Zauliškių kaimai *„ištisai lenkiški norėtų, kad čia būtų ne Lietuva bet Lenkija“*[19]. Nenuostabu, kad milicija 1921 m. stebėjo net iš Vilniaus (kuris liko Lenkijos užimtoje teritorijoje) grįžusius asmenis Mirončiką iš Kruonio ir Bankauską iš Zauliškių[20]. 1921 m. pabaigoje Žiežmarių nuovados (kuriai priklausė ir Kruonio valsčius) viršininko rašte prie lenkų šalininkų minimi Plytninkų dvaro savininkas Z. Skalskas, A. Spurgis iš Barevičių dvaro, P. Vaitkevičius iš Kurniškų dvaro, A. Žemaitėlis iš Kalvių, S. Lukaševičius iš Surgantiškų k., Feliksas Dastikas iš Lipavos k., A. Lukoševičius iš Linkavos viensėdžio ir A. Sakalauskas iš Epidemijos vns. Bolševikų šalininkais nurodomi mokytojai P. Maleckas (Migonys) ir J. Požerskis (Silviškų dvaras), taip pat A. Matonis (Anglininkai) ir S. Razdorožnikas (Kruonis)[21]. Be to, 1920 m. vasario 22–23 d. įvykusiame bolševikų sukurstytame Kauno įgulos kareivių sukilime dalyvavo ir kruonietis, artilerijos pulko kareivis Petras Lukoševičius, kuris už tai nubaustas 2 metams kalėjimo[22].

Kruonio valsčius pasižymėjo daugiatautiškumu. Be dominuojančios lietuvių bendruomenės, Kruonio valsčiuje gyveno ir lenkai, rusai, žydai, totoriai. Maždaug 1910 m. memorandume apie Lietuvos lenkinimą kun. K. Prapuolenis rašė, kad *„Kruonio parapijoje yra 150 lenkučių ir kunigas priverstas kas nedeldienis ir*

Kruonio smuklė, priklausiusi Dovydui Tkačui 1940 m.
L. Kazoko nuotr. NČDM.

šventėmis sakyti šalia lietuviško – dar ir lenkiškąjį pamokslą“[23]. M. Krupavičius 1919 m. paskelbtame straipsnyje „Medžiaga etnografinėms mūsų sienoms nustatyti“ lygindamas savo meto ir 1857 m. duomenis nurodė, kad Žiežmarių parapija buvo grynai lietuviška, o aprašomuoju metu jau penktadalis gyventojų buvo „lenkai“, tuo tarpu Darsūniškio ir Kalvių parapijos buvo ir liko grynai lietuviškos[24].

1920 m. lapkričio mėnesį įsikišus Tautų Sąjungos kontrolės komisijai karo veiksmai su Lenkija baigėsi, nustatyta neutrali zona, o 1923 m. patvirtinta administracinė linija, išlikusi iki 1939 m. Taigi Kruonio valsčius visą šį laikotarpį priklausė Trakų (Kaišiadorių) apskričiai, kuri buvo „karštame“ pasienyje su Lenkija ir jautė kariuomenės aprūpinimo (rekvizicijų) bei aptarnavimo (pvz., pastočių, t. y. transporto teikimo) naštą, gulančią ant vietos savivaldybių ir gyventojų pečių. Galima pastebėti, kad skirtingai nei gretimuose į Rytus esančiuose valsčiuose tik pavieniai kruoniečiai dalyvavo Lenkijos kariniuose junginiuose, besiveržusiuose į Lietuvos gilumą. 1923 m. daugiau kaip 30 kilometrų pločio barą prie neutralios zonos iš Lietuvos pusės saugojo 6-asis pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulkas, priklausęs 3-iai pėstininkų divizijai. Pulko vadavietė buvo Kruonyje, pulko vadas buvo pulkininkas leitenantas Pranas Tvaronas, buvęs Karo mokyklos viršininkas. Vienas pulko batalionas pakaitomis buvo prie neutralios zonos, o kiti du atsargoje Kruonio–Darsūniškio apylinkėse. Kai 1923 m. vasario 15 d. lenkai puolė Valkininkų–Rūdiškių ruožą, P. Tvaronas dar tos pačios dienos vakarą su I ir III batalionais atskubėjo į Onuškį. Nors ir buvo užpustyti keliai, kariai per rekordinį laiką nužygiavo 40 kilometrų. Kartu atvyko ir 6-oji baterija, kuri buvo pulko vado žinioje. Lietuviai sulaikė lenkų puolimą. Per kautynes žuvo daugiau negu 10 karių. Aštuoni karininkai, įskaitant ir pulko vadą, bei apie 30 karių buvo apdovanoti Vyčio

kryžiais[25]. V. Ruzo duomenimis, apdovanoti buvo 34 kariai ir šeši karininkai: 1-o laipsnio Vyčio kryžiumi plk. ltn. P. Tvaronas, kpt. Soltanas Panteleonas, kpt. Jonas Ignatavičius, ltn. Tomas Kukta ir ltn. Liudas Tugaudis, o 2-o laipsnio – ltn. Jonas Andriunaitis[26]. Ne visi palankiai vertino kariuomenės buvimą Kruonyje, tai rodo straipsnis spaudoje apie Kruonio klebono ir karių konfliktą: *„Kruonyje stovi N pulkas, kurio karininkus priešakyje su vadu vietos klebonas J. Vaitiekūnas viešai iš sakyklos, šiomis dienomis, kuo bjauriausiu būdu apšmeižė (...) kariai ketina kunigą traukti atsakomybėn, bet nelaimingieji nežino, kad Lietuvoje jokia „svietiška valdžia“ neturi teisės tardyti bei teisti kunigo (...). Ypatingai mūsų apylinkėje yra lenkuojančių piliečių, gal kas jau iš jų girdėjęs kunigo „blagoslavones“ mūsų kariams senai pranešė Varšuvos panams“*. Beje, straipsnio pasirodymo dieną buvo švenčiamos 5-osios Lietuvos nepriklausomybės metinės[27]. Sutapimas, kad vienu metu lenkų kariuomenė įsiveržė pasienyje ir spaudoje buvo užsipulti už šio ruožo gynimą atsakingi atsargoje buvusieji kariai.

1926 m. Lietuvos kariuomenė Kruonio–Jiezno–Pakuonio apylinkėse darė topografines nuotraukas. Vyriausiojo štabo Topografijos dalies nuotraukų partija darbus pradėjo gegužės 1 d., o baigė spalio 13 d.[28] Reikia pasakyti, kad Lenkijos kariuomenės geografijos institutas taip pat rengė karinius Lietuvos pusės žemėlapius. Pavyzdžiui, 1932 m. išspausdintas žemėlapis „Suwalki–Kowno“ apima ir Kruonio apylinkes[29], nes pro Kruonį ėjo vienas iš strateginių kelių, vedančių iš Lenkijos į laikinąją Lietuvos sostinę Kauną.

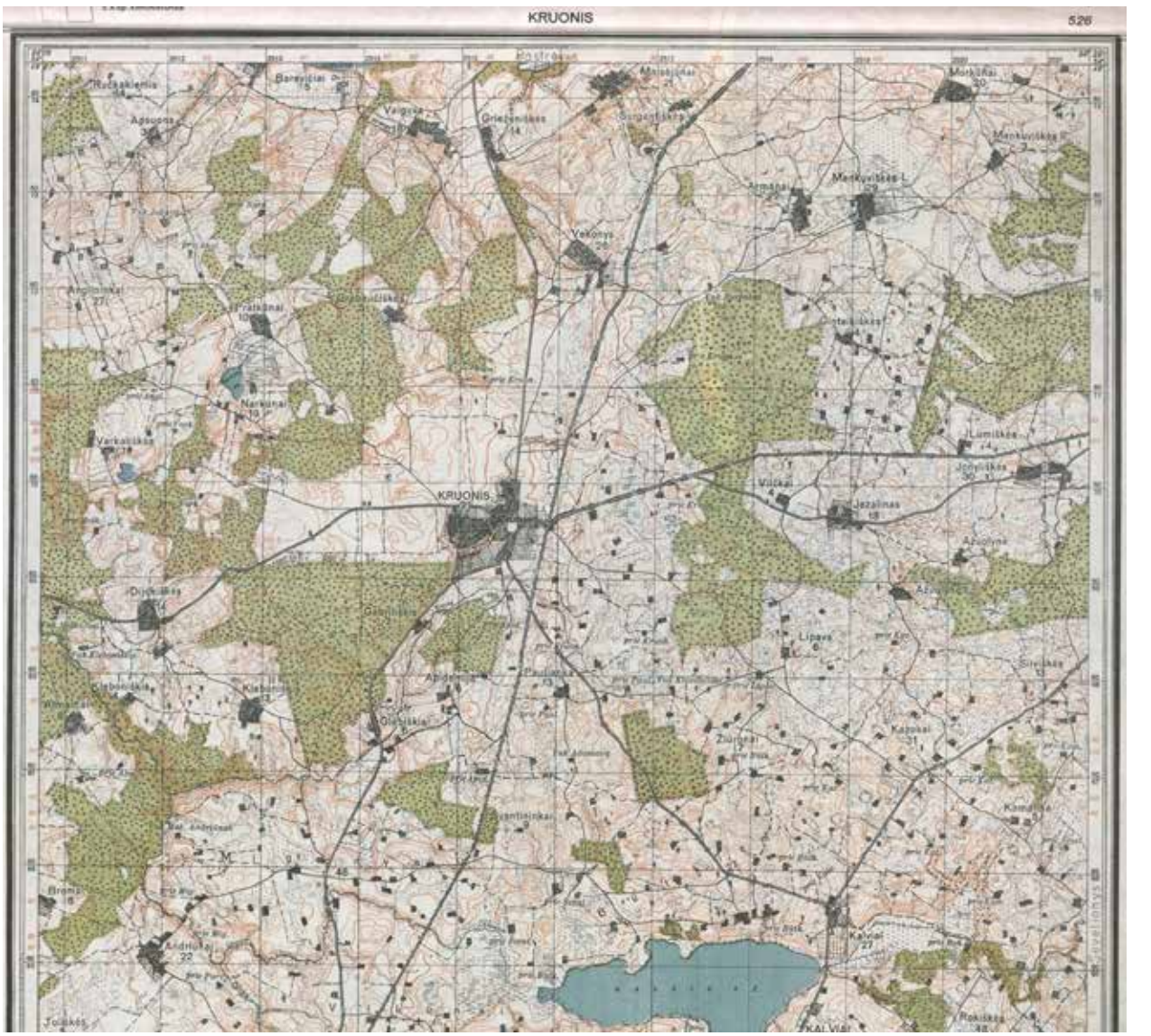
Per visą nepriklausomybės laikotarpį visuomenė ir vietos savivaldybės išliko glaudžiai susijusios su kariuomene ir šalies gynybos sistema – aktyviai veikė šaulių sąjunga, vyrai privalėjo atlikti privalomąją karinę tarnybą, o valsčiaus savivaldybė vykdė nurodytas kariuomenės aprūpinimo prievoles. Pavyzdžiui, 1934 m. gruodžio mėnesio pabaigoje Trakų apskrities komendantas nurodė Kruonyje suteikti pastotes atostogaujantiems kariams, grįžtantiems iš Onuškio valsčiaus į Kauną (iki persėdimo punkto Kruonyje kariai turėjo atvykti su pastotėmis iš savo seniūnijų). Į Kruonį atvykusius 87 atostogavusius karius 44 vienkinkės (arba 20 porinių) pastotės sausio 1 dienos 24 valandą turėjo plentu per Rumšiškes išvežti į Kauną ir būti paskyrimo vietoje 2 dienos 9 valandą. Kruonio valsčiaus atsarginiams mobilizacijos įsakymas turėjo būti paskelbtas 1 d. 4 val., 2 d. 8 val. jie jau turėjo būti susirinkę Kruonio miestelyje, o 13 val. 325 atsarginiai 65 pastotėmis turėjo būti pristatyti į Kaišiadoris. Be to, jeigu atsarginiai gyveno toliau nei 15 km iki susirinkimo vietos Kruonyje – juos pastotėmis turėjo aprūpinti vietos seniūnai[30].

1929 m. Kaišiadorių apskrities viršininkui buvo pranešta, kad Karių kapams tvarkyti komisija sutvarkė Lietuvos karių kapus ir pastatė cementinius kryžiukus, „*tame tarpe du kapus Darsūniškyje*“[31].

Valsčiaus teritorija ir gamta

Kruonio valsčius buvo vienas iš devynių Trakų (Kaišiadorių) apskrities valsčių. Pagal 1921 m. duomenis Kruonio valsčiaus bendras žemės plotas buvo 13 820 dešimtinių. Iš jų ariamos žemės – 5440 deš., miškų – 4267 deš., pievų – 2720 deš., ežerų – 175 deš., pelkių – 970 deš., smėlynų – 248 dešimtinės[32]. Kaip 1921 m. apie Kruonio valsčių rašė J. Lazauskas, *„miškai čia užima ne mažiau kaip 1/3 viso paviršiaus, ir sunku rasti tokią vietą, kur būtų toliau į mišką kaip 3 varstai“*. Kaip mini J. Lazauskas, miškuose daugiausia auga eglės, po jų seka pušys, ąžuolai, alksniai, beržai, skroblai ir kiti medžiai. Kadangi nesą didelių miškų, tai juose nesama ir didelių žvėrių,

Kruonio apylinkių topografinis žemėlapis. 1928 m. LNB.

nors užrašų autorius mini, kad dar maždaug prieš 50 metų, kaip žmonės pasakoja, miškuose buvo ne tik šernų, bet ir meškų *(„šernų ir dabar dar kai kur pasitaiko“)*. *„Vilkų dar randasi tankiai, daugiausia yra kiškių, lapių, voverių ir barsukų. Be to, dar vasaromis tankiai pasirodo stirnų“*. Iš paukščių paminėti vanagas, varna, pelėda, šarka, kranklys (juodvarnis), kėkštas ir kurapka[33]. Jau tuo laikotarpiu kraštovaizdį keitė ir melioracijos darbai. Pavyzdžiui. 1932 m. Kruonio valsčiaus valdyboje rinkosi komisija dėl Lapainios upės nusausinimo[34].

1924 m. rugpjūčio 8 d. Trakų (Kaišiadorių) apskrities taryba patvirtino apskrities gyvenviečių (su valsčių ribomis) sąrašą, o tų pačių metų lapkričio 11 d. apskrities valsčių ribas patvirtino ir Savivaldybių departamentas[35].

1939 m. rudenį Lietuva atgavo Vilniaus kraštą. Tuo pačiu buvo sudaryta administracinio pertvarkymo komisija. Ji pasiūlė apskrities centrą perkelti iš Kaišiadorių į Trakus, o Kruonio valsčių prijungti prie Kauno apskrities, nes šio valsčiaus gyventojams būtų patogiau pasiekti apskrities centrą[36]. Spalio mėnesį Trakų apskrities valdyba Savivaldybių departamentui teigė, kad labiausiai nuo Trakų miesto nutolę Kruonio ir Žaslių valsčiai galėtų būti priskirti Kaunui, tačiau jų gyventojai to nenorėjo[37]. Ministrų Tarybos nutarimu pasiūlymas buvo patvirtintas, o Vidaus Reikalų ministras nurodė Kruonio valsčių perduoti iki 1940 m. kovo 15 d.[38] (balandžio mėnesį Kauno apskrities viršininkas patvirtino, kad Kruonio valsčių jau perėmė į Kauno apskrities sudėtį)[39].

Gyvenvietės ir gyventojai

1921 m. Kruonio valsčiuje buvo trys miesteliai (Kruonis, Darsūniškis ir Kalviai), 64 kaimai, 8 dvarai ir 24 viensėdžiai[40]. Juose gyveno 7135 žmonės, iš jų 3352 vyrai, 3783 moterys, nepilnamečių (t. y. iki 20 metų) 1629 vyrai ir 1775 moterys, taip pat svetimšalių – 64 vyrai ir 79 moterys[41]. Neoficialiame Kruonio apylinkių aprašyme 1921 metais J. Lazauskas teigė, kad daugiausia Kruonio valsčiuje gyvena lietuvių (apie 75%), lenkų apie 10–12%, kurie *„tankiausia dvarininkai ir sulenkėję lietuviai jų kumečiai“*, rusų ne daugiau kaip 6%, žydų apie 5%, taip pat keletas totorių, vokiečių ir kitų. Lietuviai ir lenkai buvo katalikai, dalis rusų buvo *„raskolai“* (t. y. sentikiai), o totoriai – musulmonai, kurie dažniausiai naudojo lenkų kalbą. Beveik visi lietuviai ir lenkai buvo žemdirbiai, rusai – dažniausiai *„kiaulių kupčiai“* (t. y. supirkėjai), totoriai vertėsi odų dirbimu, o beveik visa prekyba buvo žydų rankose. Ūkininkai *„be to, po truputį verčiasi gyvuliais, o žiemą miškais“*[42]. Neatsitiktinai šiame straipsnyje bus daug vietos skiriama miškininkystės temai. Tas pats J. Lazauskas teigė, kad anksčiau valstiečiai gyveno tik kaimuose (vietine tarme sakyta *kiemuose*), o vienkiemiai (vietine tarme vadinti *kolionijomis*) atsirado tik prieš 15–20 metų.

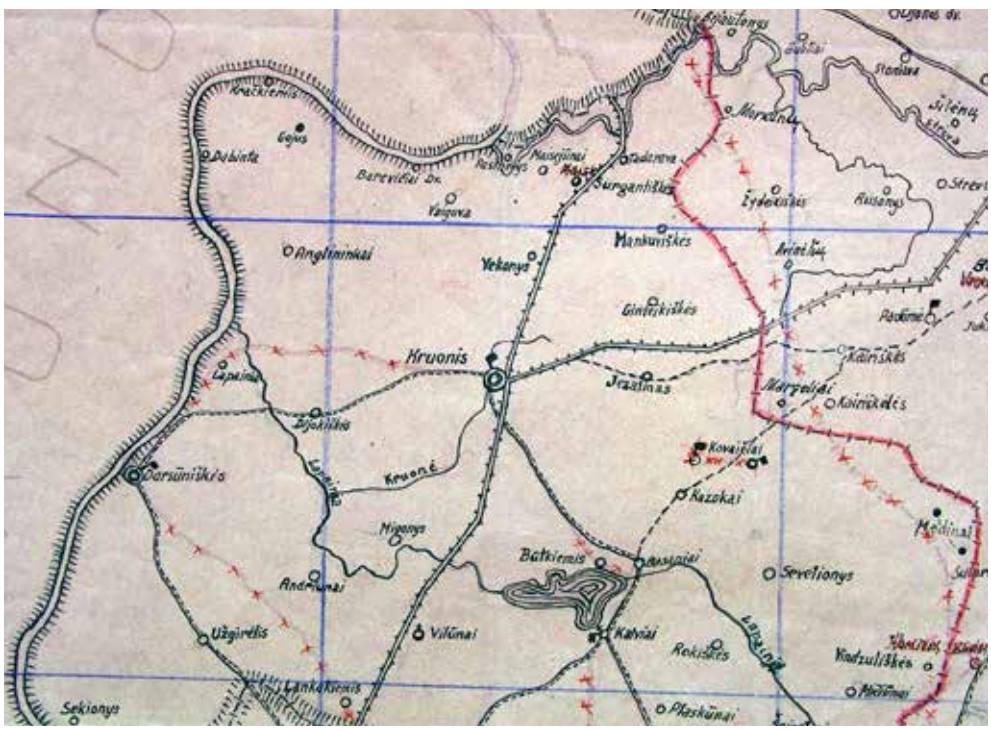
1935 m. Kruonio valsčiuje buvo 12 212 gyventojų, o plotas apėmė 22 732 hektarus[43]. 1938 m. Kruonio policijos nuovados viršininko A. Volungevičiaus pranešime nurodoma, kad Kruonio policijos nuovados ribose yra: žemės 17 700 ha, valdžios miškų apie 4214 ha ir vandenų 218 ha, iš viso 22 132 ha; gyventojų 10 188;

Darsūniškio pradžios mokyklos mokinių išaugintų daržovių paroda. 1932 m.

seniūnijų 12; miestelių du – Kruonis (turįs 777 gyventojus) ir Darsūniškis (turįs 798 gyventojus), taip pat trys bažnytkaimiai – Kalviai (256 gyv.), Vilūnai (367 gyv.) ir Dūdiškės (sentikių; 118 gyv.). Nuo Kruonio į Darsūniškį – 10 km, Kalvius – 7 km, Vilūnus – 5 km, Dūdiškes – 9 km[44].

Beje, 1937 m. valsčiaus viršaičio pateiktoje suvestinėje nurodoma, kad Kruonio miestelyje yra 850 gyventojų (iš jų 479 lietuviai, 268 rusai, 78 žydai ir 25 totoriai)[45]. Pagal 1941 m. duomenis Kruonio miestelyje žydams priklausė 20 gyvenamųjų namų (daugiausia Kauno gatvėje) ir sinagoga. 1937 m. Darsūniškio miestelyje iš 696 gyventojų 588 buvo katalikai, 103 žydai (28 šeimos, kurioms priklausė 23 gyvenamieji namai) ir 5 musulmonai (viena šeima)[46].

Kruonio valsčius (be Domeikiemio ir Karveliškių) Trakų apskrities žemėlapyje. LCVA.

Kruonio valsčiaus gyvenamųjų vietovių sąrašas 1921 m.
(sąrašas sudarytas pagal gyvenviečių tipus, vietovardžių rašyba netaisyta)[47].

Eil. Nr.	Gyvenamųjų vietovių pavadinimas	Gyventojų skaičius			Žemės plotas	
		Iš viso	Nepilnamečių iki 20 metų	Svetimtaučių	Dešimtinėmis	Nenaudingos
	a) Miestai ir miesteliai					
1.	Kruonis	629	276	66	300	198
2.	Kalviai	218	116	7	200	25
3.	Darsūniškis	373	189	20	400	415
	b) Kaimai					
1.	Migonys	253	103		156	86
2.	Anglininkai	148	54		77,5	37
3.	Vizginai	72	23		40	12
4.	Barevičiai	58	27		117	70
5.	Nikademava	71	32		64,5	46,5
6.	Apsuona	25	7		48	12
7.	Jonyliškės	140	71		28	48
8.	Ažuolinė	25	14		20	7
9.	Zauliškės	21	8		11	10
10.	Seibutai	114	62	12	70	64
11.	Surgantiškės	22	10		27	7
12.	Maisiejūnai	75	34		110	18
13.	Vaiguva	89	44		106	
14.	Greženiškės	63	30		76	
15.	Pastrevis	26	18		32	
16.	Vekonys	147	65		148	
17.	Ginteikiškės	130	76		102	25
18.	Dijokiškės	53	29		62	
19.	Kleboniškis	40	23		26	6
20.	Atmainai	35	19		33	5
21.	Narkunai	113	52		81,5	34
22.	Grabaučizna	56	28		22	6
23.	Dabinta	87	36		78	27
24.	Garmiškės	20	13		21	7
25.	Kračkiemis	73	36		37	20
26.	Šnipeliai	178	88	11	130	30
27.	Novopolius I	21	10	3	26	6
28.	Novopolius II	27	16	3	26	6

Eil. Nr.	Gyvenamųjų vietovių pavadinimas	Gyventojų skaičius			Žemės plotas	
		Iš viso	Nepilnamečių iki 20 metų	Svetimtaučių	Dešimtinėmis	Nenaudingos
29.	Novopolius III	19	9	1	26	6
30.	Truseikiškės	49	23		90	38
31.	Truseikiškės II	9	5		12	6
32.	Purvininkai	96	42		80	
33.	Vilūnai	294	137	10	348	
34.	Žostautai	60	31		100	36
35.	Soliškės	51	19		90	47
36.	Medynai	55	16		140	70
37.	Kazokai	112	75		110	55
38.	Lipava	20	9		90	10
39.	Domeikiemis	169	88		150	74
40.	Rokiškės	220	105		182	52
41.	Rokiškės II	36	17		40	8
42.	Butkiemis	120	48		120	21
43.	Lapainia	129	62		80	48
44.	Juodkošiai	26	12		20	16
45.	Varkališkės	19	6		20	6
46.	Andriūnai	117	60		60	10
47.	Broma	45	30		30	
48.	Margai	21	8		20	8
49.	Toliškės	30	15		20	12
50.	Plaskūnai	88	42		200	90
51.	Kriaučiškės	60	28		80 (?)	
52.	Kleboniškis	57	31		70	19
53.	Paulenka	68	36		60	
54.	Apidemis	23	15		50	
55.	Glėbiškis	28	16		40	
56.	Sekionys	323	150		223	119
57.	Armanai	102	51		126	18
58.	Mankuviškės	102	42		120	43
59.	Mičiūnai	142	68		97	32
60.	Vindziliškės	38	19		18	8
61.	Žiuronas	49	17		61	15
62.	Lankakiemis	138	56		220	60
63.	Užgirėlis	143	63		150	54
64.	Jezalino	58	23		35	9

Eil. Nr.	Gyvenamųjų vietovių pavadinimas	Gyventojų skaičius			Žemės plotas	
		Iš viso	Nepilnamečių iki 20 metų	Svetimtaučių	Dešimtinėmis	Nenaudingos
	c) Dvarai					
1.	Karveliškės	70	36		100	66
2.	Meškučiai	11	6		70	30
3.	Silviškės	34	16		100	60
4.	Kalviai	115	67		200	20
5.	Šventininkai	47	23		60	15
6.	Tadarava	7	3	8	130	14
7.	Plytnikai	38	26		110	50
8.	Kamalina	8	6		35	15
	d) Viensėdžiai					
1.	Linkava	5	2		30	
2.	Tulaikiškės	13	11		40	10
3.	Lukiškės	15	9		14	7
4.	Terespolė	16	7		50	
5.	Dubniokai	22	15		30	6
6.	Dobrovolė	7	4		20	10
7.	Plaskūnų Būda	8	3		18	6
8.	Raina	7	4		10	5
9.	Liepynė	13	4	2	15	9
10.	Lapukynė	11	6		10	
11.	Maži Andriūnai	8	6		6	4
12.	Jugalinas	12	6		44	9
13.	Plaskūnų pal.	8	6		14	6
14.	Kalionija	17	14		48	24
15.	Florijonava	12	10		12	6
16.	Vladypolis	11	6		20	4
17.	Vladypolis II	25	8		16	8
18.	Plaskunų Buda	14	4		8	4
19.	Plaskunų Buda II	6	4		10	2
20.	Vigados pal.	18	8		40	20
21.	Ramansuvka	14	7		15	6
22.	Apidemis	24	12		21	
23.	Gabrieleva	7	1		18	
24.	Jatkonis	4	2		2	
	Iš viso:	7212	3404	143	6372	2628

1929 metais Kruonio valsčiuje buvo šios gyvenvietės ir gyventojų skaičius (sąrašas sudarytas pagal Kruonio valsčiaus seniūnijas, gyvenviečių vardų rašyba netaisyta).

Kruonio seniūnija

Kruonio miest./su Kamendulių vk., Kruonio girininkijos pasoda ir buv. Naujo Kruonio km. – 695
Gabrieliavos vk. – 13
Apidėmijos km. – 46
Pauliankos km. – 75
Baranovai km. – 12
Klosaučizna vk. – 2
Viso: 843

Vekionių seniūnija

Vekionių km. – 120
Vileikiškės vk. – 23
Karkažiškės vk. – 10
Burčiakai vk. – 9
Armanai km. – 109
Seibutai km. – 97
Zauliškės km. – 33
Seibutai žem. vk. – 7
Seibutienai vk. – 13
Tadaravos dv./Išparceliuotas dv. su malun. ir buv. pol. Solomiškėmis – 28
Surgantiškės km. – 30
Surgantiškės vk. – 15
Maisiejūnai km. – 110
Greženiškės km. – 66
Pastrevis km. – 30
Vaiguva km. – 102
Grabaučiškės km. – 37
Monkoviškės km. – 123
Viso: 962

Anglininkų seniūnija

Anglininkų km. – 151
Vizginai km. – 87
Garmiškės km. – 22
Dabinta km. – 109
Kračkiemis km. – 85
Gojus vk. – 12
Ručkakiemis km. – 86
Barevičiai dv. su Adomiškių pol. – 25
Apsuona km. – 22
Paapsuonys vk. – 14
Jekava vk. – 8
Pratkūnai km. – 49
Narkūnai km. – 121
Viso: 826

Dijokiškių seniūnija

Kleboniškės I km. – 23
Kleboniškės II km. – 67
Kleboniškės III km. – 25
Dijokiškės km. – 63
Varkališkės km. – 31
Juodkošiai km. – 30
Lapainia km. – 138
Miškučiai pol. – 27
Atmainai km./su Stankevičiais ir Darsūniškio gir. vald. pasoda – 42
Margai km. – 29
Bromas km. – 55
Andriūneliai vk. – 8
Jugalinos vk. – 9
Gliebiškės km. – 35
Zavadna plent. buda – 5
Viso: 587

Darsūniškio seniūnija

Darsūniškio m./neskaitant 4 šio miest. gyv. išejusių į antrą pusę Nemuno ant dadėtos iš Bačkininkėlių dvaro Kauno ap. Žemės šio m. mažažemiams – 796
Viso: 796

Užgirėlio seniūnija

Užgirėlio km. – 234
Astragai km. – 26
Daktariškės km. – 30
Sekionys km. – 268
Bajoriškis km. – 17
Molijos vk. – 7
Gegužinės km. – 57
Toliškės I km. – 24
Toliškės II km. – 31
Toliškės III km. – 28
Toliškės IV km. – 7
Viso: 729

Vilūnų seniūnija

Vilūnai su Plytnikų dv. – 340
Palapainis vk. su Purvininkų dv. ir Padobrio pol. – 16
Purvininkai km. – 89
Andriūnai su malunu ir Naginės vk. – 113
Ignalina vk. – 13
Lankakiemis – 121
Kriaučiškės km. – 63
Taraspolės vk. – 20
Krasos vk. – 10
Migonys km. – 241
Viso: 1026

Kalvių seniūnija

Kalvių bažnytkm. – 245
Basaniai su Ramansavos pol. – 150
Butkiemis km. – 139
Šventininkai km. – 61
Adomeliai km. – 16
Žiūronai km. su Meškų vk. ir valdišką eigulio pasoda – 90
Viso: 701

Plaskūnų seniūnija

Plaskūnų km. – 84
Kubilių km./Kolonijos km. Plaskūnų vk. ir Fliorijanavos vk. – 76
Karveliškės km. – 80
Vladipolis vk. – 16
Vladipolis km. – 30
Plaskūnų budos km. – 16
Paukštiškės vk. – 4
Plaskūnų buda vk. – 14
Vigada vk. – 23
Raipolė vk. – 8
Truseikiškės vk. – 9
Truseikiškės km. – 63
Liepinė km. – 21
Lapukinė vk. – 9
Domeikiemis km. – 194
Viso: 647

Rokiškių seniūnija

Rokiškės II ir I km. – 250
Rokiškės 3 km. – 45
Dubniokai km. – 27
Žastautai km. – 80
Mičiūnai km./Su išporceliotų Toleikiškiu dvaru ir Dobrovolės pol. – 164
Šnypeliai km. – 194
Novopolis I km. – 24
Novopolis II km. – 31
Novopolio III km. – 21
Vindziuliškės km. – 40
Viso: 876

Sevelionių seniūnija

Sevelionys km. – 274
Dudiškės km. – 78
Skarbiškės km. – 34
Šuoliškės km. – 67
Medinai km. – 88
Žirgaičiai km. – 70
Girgždai km. – 30
Viso: 641

Ginteikiškių seniūnija

Ginteikiškės km. – 120
Lukiškis km. – 16
Joniliškis km. – 134
Ąžuolų buda vk. – 22
Ąžuolinė km. – 41
Jezalinas km. – 81
Vilčkai km. – 28
Kazokai km. – 166
Kovaičiai km. – 87
Viso: 695[48]

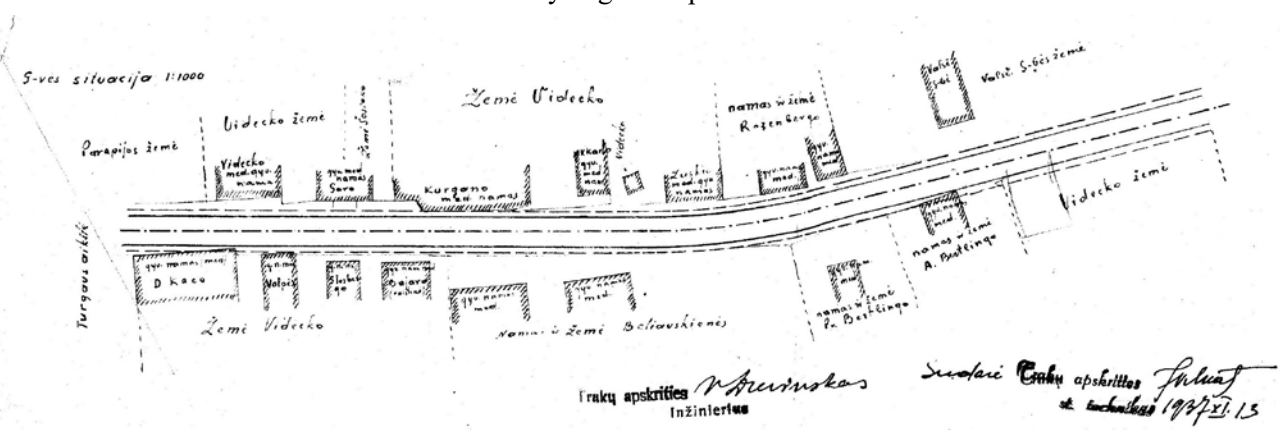

Kruonio apylinkės 1933 m. žemėlapyje. MAB RSS. Karo topografijos skyriaus 1933 m. leidinys. Braižė kpt. Kučinskas (vėliau žinomas operos dainininkas Antanas Kučingis).

Valsčiaus savivaldybės įstaiga

Po Pirmojo pasaulinio karo susiorganizavęs Kruonio valsčiaus komitetas iš vokiečių administracijos perėmė tik valsčiaus savivaldybės pastatą su vienu rašomuoju stalu, kėde ir spinta. Jokių dokumentų tiek vokiečių, tiek ir iki karo buvusios carinės Rusijos administracija nebuvo palikusi. Taip pat nebuvo palikta jokių lėšų ar kito turto, netgi raštinės reikmenų. Valsčiaus komiteto veiklos pradžioje būtinas išlaidas apmokėdavo komiteto pirmininkas Kostantas Bačkauskas savo pinigais. Pavyzdžiui, 1920 m. Trakų apskrities valdyba prašė Savivaldybių departamento *„parėdymo kaip galima greičiau užmokėti valsčiams algas, o jei ne, tai nurodyt, kaip su jais pasielgt, nes visų valsčių tarnautojai atsisako toliau be užmokesnio darbuotis“*. Valsčių tarnautojams atlyginimas buvo nesumokėtas už 2–5 mėnesius[49]. 1928 m. apibendrinant pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį buvo konstatuota, kad Kruonio valsčiaus savivaldybės turtas yra medinis savivaldybės namas su tvartu ir 75 arais žemės, neturėta jokių savivaldybės įmonių, niekuo neprisidėta prie policijos aprūpinimo, naujokų ėmimo į kariuomenę reikalų, socialinės apsaugos ir nedarbo mažinimo, suaugusiųjų švietimo. Sveikatos apsaugos srityje savivaldybės nuopelnas buvo užmokėti 3000 Lt už neturtingų valsčiaus gyventojų gydymą ligoninėse, keliams ir tiltams tvarkyti išleista 7000 Lt, o daugiausia dėmesio skirta pradžios mokykloms[50].

1933 m. lapkričio 10 d. Savivaldybių departamento direktorius P. Barkauskas ir statybos inspektorius A. Novickis, lankydami Kruonio valsčiaus savivaldybės įstaigą, pastebėjo, kad viršaitis valsčiaus raštinėje būna kiekvieną darbo dieną. Turimos visos pagal taisykles reikalaujamos knygos. Už praeitus metus rasta apmokėtų kvitų už nieko bendra su savivaldybe neturinčius pasikalbėjimus telefonu, tačiau šiais metais apskrities viršininko nurodymu jau pradėta pildyti telefono pasikalbėjimų registracijos knyga. Patikrinta, kaip tvarkomi keliai ir šaligatviai. Konstatuota, kad vietos reikalais valsčiaus savivaldybė gerai rūpinasi[51].

Kruonis. Kauno gatvės planas. 1937 m.
Šioje gatvėje buvo valsčiaus savivaldybės pastatas.

Kruonio valsčiaus savivaldybės tarnautojai ir valsčiaus tarybos nariai prie valsčiaus administracinio pastato. Apie 1934 m.

1934 m. Kruonio valsčiaus savivaldybės turtą sudarė medinis gyvenamasis ir vienas ūkinis pastatas (jų vertė 9500 Lt), 75 arai žemės (2000 Lt) ir inventorius (6417,4 Lt). Taigi iš viso valsčiaus savivaldybei priklausiusio turto vertė sudarė 17 917,4 Lt[52]. Įdomus yra valsčiaus savivaldybės inventoriaus sąrašas. 1934 m. sausio 1 d. jame, be sodybos, yra minimi penki statiniai (gyvenamas namas, tvartas su arešto namais, šulinys, išeinamoji vieta (t. y. tualetas), vartai ir tvoros. Toliau vardijami 147 daiktai – pradedant senu rašomuoju stalu ir baigiant pjūklu. Tarp įdomesnių to meto savivaldybės reikmenų – trys balsavimo dėžės, 11 paveikslų (Vyties – senas, naujesnis ir didelis, Jėzaus, trys – Lietuvos didžiųjų kunigaikščių, prezidento A. Smetonos, ministrų kabineto, kapitono Dariaus, lakūno Girėno), trys iškabos (dvi valsčiaus savivaldybės ir arešto namų), keli antspaudai ir *„štampukai“* („valsčiaus valdyba“, „Kruonio valsčiaus viršaitis“, „Kruonio valsčiaus savivaldybė“ ir kiti), trys tautinės vėliavos (iš jų dvi mažos) ir juodas kaspinas prie vėliavos, nemažai knygų (Lietuvos Konstitucija, Lietuvos įstatymų 1 tomas, Baudžiamasis statutas, „Visa Lietuva“, „Lietuvos apgyventos vietos“, 13 knygelių „Kelių ženklai“ ir kt.), 13 seniūnų ženklų, valsčiaus dokumentų knygos (privalomų įsakymų, „Žinios apie nusmerktuosius“ nuo 1919 iki 1930 metų ir kt.). Tarp buities daiktų daugiausia minimi stalai („paprasti“, „rašomasis senas“, „raudonas dažytas“, „geltonas“), spintos („medinė raudona“, „žema“, „negili“, „vyšniava“, „nedegama“, „archyvui“, „paprasta“, „raštams“), kėdės (iš jų keturios „Thonet“), suolai („senas“, „lentų“,

„nedažytas“), lempos (žibalinės, skirtingų dydžių, viena iš jų „Čudo“). Tarp brangesnių daiktų reiktų išskirti rašomąją mašinėlę (kaina 1500 Lt) ir nedegančią spintą (1100 Lt). Dalis daiktų įvardijami to meto žargonu – *„skaitliai“, „kašelė“, „nopielnikas“, „pielyčia“, „bliūdas“, „karapka“, „lopeta“* ir *„leika“*. Valsčiui priklausė ne tik rašalinės, žirklės, pakabinamos spynos, bet ir peleninės, šapirografas, du portfeliai, šakės, kirvis, matas arkliams, revolveris „Mauser“ su odiniu dėklu (*„kabura“*) ir dar daug kitų daiktų[53].

Valsčiaus taryba, valdyba, viršaičiai ir seniūnai

Kruonio valsčiaus savivaldybę sudarė valdyba ir taryba. 1920 m. valdyboje buvo viršaitis Kostantas Bačkauskas, raštvedys Petras Maleckas (21 metų, mokytojas iš Migonių) ir raštininkas Juozas Drumstas (33 metų, gyvenęs Kruonyje). Valsčiaus taryboje buvo 14 žmonių. Jos pirmininkas buvo Antanas Matonis (45 metų ūkininkas iš Anglininkų), tarybos nariai – Juozas Valasevičius (29 m., iš Būtkiemio), Vincas Degutis (33 m., iš Sevelionių), Antanas Bertlingas (35 m., račius iš Kruonio), Kazys Aučininkas (60 m., iš Vilūnų), Pranas Morkūnas (30 m., iš Vaiguvos), Kazys Tauras (50 m., iš Ginteikiškių), Antanas Lazauskas (55 m., iš Mičiūnų), Kazys Lukševičius (40 m., iš Vekonių), Jurgis Grigonis (30 m., iš Rokiškių), Juozas Vitkevičius (40 m. malūnininkas iš Lapainios, taip pat buvo revizijos komisijos narys), Martynas Kazlauskas (iš Sevelionių, taip pat buvo valdybos kasininkas), kun. Juozas Vaitiekūnas (40 m., iš Kruonio, buvo revizijos komisijos pirmininkas), Juozas Lesota (50 m., iš Kruonio, revizijos komisijos narys)[54].

1921 m. valdybos narių ir tarnautojų sąraše jau nurodyta ir jų partinė priklausomybė. Valdyboje buvo viršaitis, viršaičio padėjėjas, kasininkas ir raštininkas. Viršaičiu nuo pat valsčiaus savivaldos susikūrimo 1918 m. buvo Kostantas Bačkauskas – 40 metų ūkininkas iš Jugalino k., turėjęs 24 dešimtines žemės, baigęs pradžios mokyklą ir priklausęs ūkininkų sąjungai. Viršaičio padėjėjas – Antanas Lazauskas, 60 metų ūkininkas iš Mičiūnų k., turėjęs 10 deš. žemės, raštingas ir priklausantis krikščionims demokratams. Kasininkas Antanas Bertlingas buvo 30 metų stalius iš Kruonio, baigęs pradžios mokyklą ir nepriklausęs jokiai partijai. Raštininkas Alfonsas Rudzianskas – 28 metų, iš Lapainios k., turėjęs 5 deš. žemės, baigęs pradžios mokyklą ir priklausęs valstiečių sąjungai.

Valsčiaus taryboje 1921 m. buvo 16 narių. Tarybos pirmininkas – Antanas Matonis, 45 metų ūkininkas iš Anglininkų k., priklausęs krikščionių demokratų partijai. Kiti tarybos nariai – Antanas Berūkštis (33 m., iš Apsuonos, krikščionis demokratas), Alesius Bumbulis (25 m., iš Migonių, krikščionis demokratas, taip pat buvo ir apskrities tarybos narys), Juozas Valasevičius (30 m., iš Būtkiemio), Ivanas Koklevičius (31 m., iš Darsūniškio, valstiečių sąjungos narys), Kostantas

Kunigauskas (70 m., iš Garmiškių), Petras Gervickas (38 m., iš Ginteikiškių), Mykolas Televičius (58 m., iš Darsūniškio), Mykolas Maculevičius (60 m., iš Darsūniškio), Juozas Grabauskas (47 m., iš Darsūniškio), Motiejus Mičiulis (65 m., iš Darsūniškio), Antanas Vedeckas (42 m., iš Kruonio, vienintelis taryboje pramonininkų atstovas, turėjęs aukštesnį išsilavinimą nei kiti tarybos ir valdybos nariai – buvo baigęs 4 klases, taip pat jis turėjo daugiausiai žemės iš visų tarybos narių – 30 dešimtinių), Antanas Arlauskas (43 m., iš Kruonio), Motiejus Puras (30 m., iš Kruonio, socialdemokratas), Sergejus Sadauskas (25 m., iš Kruonio), Antanas Maculevičius (57 m., iš Darsūniškio)[55]. Apibendrintas 1921 m. Kruonio valsčiaus valdybos ir tarybos narių portretas galėtų atrodyti taip: valsčiaus politikoje dominuoja ūkininkai lietuviai (taryboje buvo tik vienas rusas), baigusieji pradžios mokyklą. Beje, Kruonio taryboje buvęs rusų tautybės asmuo buvo vienintelis visoje Kaišiadorių (Trakų) apskrityje[56]. Nors rinkimai buvo visuotiniai ir lygūs, absoliuti dauguma išrinktųjų buvo ūkininkaujantys lietuviai katalikai ir tik vyrai.

1924 m. rinkimuose į Kruonio valsčiaus tarybą, kurią rinko dvejiems metams, kandidatai dalyvavo dešimtyje sąrašų:

1. Kruonio, Darsūniškio ir Kalvių apylinkių lietuvių tautininkų mažažemių ir žemdirbių kuopos (gavo 190 balsų – turėjo 2 atstovus taryboje);
2. Migonių, Vilūnų ir Andriūnų seniūnijų apylinkių kuopos (gavo 189 balsus – 2 atstovus);
3. Lapainios ir Dijokiškių seniūnijų kuopos (gavo 51 balsą, atstovas neišrinktas);
4. Darsūniškio apylinkių mažažemių kuopa (gavo 28 balsus, atstovas neišrinktas);
5. Anglininkų ir Dabintos seniūnijų kuopos (gavo 994 balsus – 13 atstovų);
6. Darsūniškio m. kuopos (gavo 114 balsų – 2 atstovus);
7. Darsūniškio m. ir apylinkių mažažemių ir žemdirbių kuopos (gavo 134 balsus – 2 atstovus);
8. Darsūniškio seniūnijos ir apylinkių žemdirbių kuopos (gavo 210 balsų – 3 atstovus);
9. Valstiečių liaudininkų (gavo 312 balsų – 5 atstovus);
10. Kruonio valsčiaus pramonininkų (*val. pramonių*) grupė (gavo 530 balsų – 2 atstovus).

Valsčiaus tarybos rinkėjų sąrašuose buvo 4615 žmonių, iš jų dalyvavo balsavime 2772, t. y. apie 60 procentų[57]. Pirmasis valsčiaus tarybos posėdis įvyko 1924 m. spalio 8 d. Tarybos pirmininku išrinktas Juozas Radzevičius. Pagal 1924 m. priimtą savivaldos įstatymo pakeitimą viršaitį skirdavo apskrities viršininkas iš trijų valsčiaus tarybos pasiūlytų kandidatų. Kandidatais į Kruonio valsčiaus viršaičius pasiūlyti Antanas Arlauskas, Pranas Beliauskas ir Antanas Vedeckas. Pastarasis ir buvo patvirtintas valsčiaus viršaičiu, o kiti du kandidatai tapo valsčiaus valdybos nariais – A. Arlauskas tapo viršaičio padėjėju, o P. Beliauskas – iždininku[58].

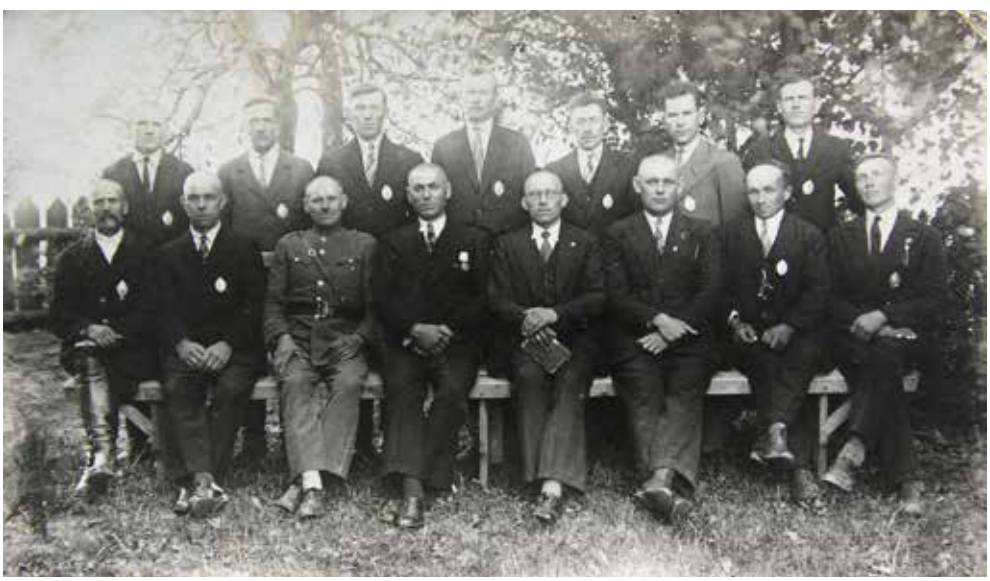

Kruonio valsčiaus viršaitis Alfonsas Rudzenskas. Nuotrauką pateikė Koklevičienė (Rudzenskaitė).

Antanui Vedeckui buvo lemta tapti ilgiausiai dirbusiu Kruonio viršaičiu ir išlikti Kruonio istorijoje vienu iš žymiausių šių laikų vietos visuomenės veikėjų, nors kartais jo veikla ir buvo vertinama prieštaringai.

Po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo šalyje palaipsniui įsigalėjo prezidentinė valdžia. Partinę demokratiją pakeitė atstovavimas bendruomenėms. Kiekvienoje seniūnijoje renkamas seniūnas, jo padėjėjas ir atstovas į valsčiaus tarybą, o valsčiaus taryboje renkami atstovai į Trakų (Kaišiadorių) apskrities tarybą.

Pagal 1924 m. įstatymo pakeitimus žemiausiu Lietuvos teritorinio padalijimo vienetu tapo seniūnijos. 1927 m. Kruonio valsčiuje buvo 34 seniūnijos, kurių seniūnai buvo (gyvenviečių ir pavardžių rašyba netaisyta): Kruonio miestelio – Aleksas Kopustas, Jezolino – Juozas Gervickas,

Kruonio valsčiaus viršaitis Alfonsas Rudzenskas (sėdi ketvirtas iš kairės) kartu su seniūnais, atlape įsisegusiais seniūno ženklus (vieno seniūno nėra; iš viso jų būta 12).
Antras iš kairės stovi Darsūniškio seniūnas Alfonsas Žukauskas. Kruonis, 1933 m. spalio 12 d.
Nuotrauką pateikė A. Tamošiūnienė (Žukauskaitė).

Migonių sen. seniūnas Pranas Maleckas 1930 m. KšM.

Jonyliškių – Kazys Ramanauskas, Ginteikiškių – Jonas Kafauskas, Mankaviškių – Danila Olšauskas, Seibutų – Paifijonas Šumskas, Maisiejūnų – Pranas Špokas, Vekonių – Simonas Lukševičius, Vaiguvos – Aleksas Morkūnas, Rūčkakiemio – Vincas Šimukonis, Dabintos – Jurgis Kunigauskas (iš Garmiškių), Anglininkų – Bernardas Šiupenis, Norkūnų – Vincas Purickas, Dijokiškių – Daminas Naginevičius (iš Atmainų), Lapainios – Kazys Tamošiūnas, Darsūniškio – Pranas Maciulevičius, Sekionių – Bernardas Grabauskas, Užgirėlio – Pranas Stanionis, Audinikų – Kazys Kiškionis (iš Toliškių), Laukakiemio – Jonas Cikanavičius, Domeikiemio – Šimas Kondratavičius, Truseikiškių – Aleksas Noreika (iš Liepinės), Praskūnų – Antanas Subačius, Šiurpelių – Jonas Lazauskas, Rokiškių – Antanas Grigonis, Mičiūnų – Antanas Lukaševičius, Šoliškių – Antanas Žostauskas (iš Žostautų), Sevelionių – Adomas Žilinskas, Kazokų – Antanas Praškevičius, Butkiemio – Kazys Valasevičius, Kalvių – Jonas Vitkauskas, Vilūnų – Jokūbas Damalakas, Migonių – Pranas Maleckas, Paulinavos – Alesius Grigonis. Charakterizuojant seniūnus nurodytas jų išsilavinimo lygis, politinė ištikimybė ir tinkamumas seniūno vietai. Apibendrinant galima teigti, kad dauguma jų nurodyti kaip mažo išsilavinimo (po septynis – kaip vidutinio išsilavinimo ir beraščiai), politiškai ištikimi (nors dalis neištikimi arba neaiškaus politinio nusistatymo, tarp neištikimų dažniausiai nurodoma jų priklausomybė valstiečiams liaudininkams (5 asmenys) arba socialistams (1 asmuo)). Kaip tinkami seniūno vietai dažniausiai nurodomi tie patys, kurie įvardinti kaip ištikimi, tačiau tai nėra absoliuti taisyklė. Kartais ir nurodyti kaip ištikimi priskiriami netinkamiems, o tarp netinkamų dažniausiai nurodomi ne tik priklausantys valstiečiams liaudininkams, bet ir beraščiai[59].

Nuo 1929 m. Kruonio valsčiaus taryboje buvo 12 narių, valsčiuje buvo 12 seniūnų, o valsčiaus savivaldybėje dirbo trys tarnautojai – viršaitis, valsčiaus sekretorius ir jo padėjėjas[60]. Taigi, ir seniūnijų sumažėjo nuo 34 iki 12. Tuo laiku viršaičiu dirbo Alfonsas Rudzianskas, 1931 m. minimas valsčiaus sekretorius – Kazys Griškevičius. 1933 m. sekretorium dirbo Černiauskas, o kitą pusmetį – Vaicekauskas. Pirmuoju raštininku dirbo Bumbulis, raštininke dirbo ir Kurklinskaitė, sargais – Saniukas ir Berūkštis[61].

Pagal 1934 m. savivaldos įstatymo pakeitimus viršaitis buvo renkamas jau ne trejiems, o septyneriems metams. Viršaičiams suteikta teisė priimti ir atleisti iš pareigų visus valsčiaus savivaldybės tarnautojus (anksčiau valsčiaus sekretorių priimdavo apskrities viršininkas). 1934 m. rugsėjo mėnesį jau buvo

Darsūniškio sen. seniūnas Alfonsas Žukauskas. Seniūnu buvo du kartus. Palaidotas Darsūniškyje.
Nuotrauką pateikė A. Tamošiūnienė (Žukauskaitė).

Darsūniškio sen. seniūno Alfonso Žukausko paso puslapis.
Pasą pateikė A. Tamošiūnienė (Žukauskaitė).

žinomos būsimų viršaičių kandidatūros. Septyniuose iš devynių Trakų apskrities valsčių buvo numatyta, kad liks esantieji viršaičiai (Kruonyje numatytas naujas). Tiesa, Kruonyje kandidatu numatytas Antanas Vedeckas jau 1924–1929 m. buvo to paties valsčiaus viršaitis, o vėliau – valsčiaus tarybos narys. Jis priklausė tautininkų sąjungai (kaip ir visų devynių apskrities valsčių kandidatai į viršaičius), be to, buvo charakterizuojamas kaip prityręs savivaldybininkas, tarp valsčiaus gyventojų turintis gerą vardą[62]. Spaudoje taip pat buvo džiaugiamasi išrinkus naują viršaitį, kuris „žmogus sąžiningas ir blaivus“ ir išreikštas tikėjimas, kad jis „sudrausmins seniūnus ir areštinės užvaizdą“. Buvęs viršaitis Alfonsas Rudzianskas tapo viršaičio padėjėju, o atstovais į apskrities tarybą išrinkti J. Žilinskas ir A. Tirva[63]. Įdomu, kad 1927 m. apskrities viršininko raporte A. Vedeckas buvo apibūdintas kaip išsilavinęs ir gudrus, bet *„pasitikėti juomi negalima, pareigas atlieka silpnai“*[64]. Tai rodo, kaip skirtingi žmonės skirtingai vertino tą patį tarnautoją.

1934 m. rugsėjo pabaigoje–spalio pradžioje buvo renkami seniūnai, jų padėjėjai ir seniūnijų atstovai. Rinkimai netgi tame pačiame valsčiuje vyko ne vienu metu. Kruonio valsčiuje tuo metu buvo 12 seniūnijų. Rugsėjo pabaigoje jau buvo išrinkti Kruonio, Ginteikiškių, Vekonių, Anglininkų, Rokiškių ir Sevelionių seniūnijų atstovai, o spalio pradžioje rezultatai buvo žinomi ir Kalvių, Plaskūnų, Vilūnų, Užgirėlio, Darsūniškio ir Dijokiškių seniūnijose. Kiekvienoje seniūnijoje buvo nuo 600 iki 1000 gyventojų, į ją įeidavo vidutiniškai 10 gyvenviečių (nuo 1 Darsūniškio seniūnijoje iki 19 Vekonių seniūnijoje). Seniūnijų gyventojai rinko seniūnus ir jų pavaduotojus. Už darbą seniūnai gaudavo apie 25–30 Lt per mėnesį. Atlyginimas būdavo nustatomas prieš seniūno rinkimus, todėl galėjo keistis.

Kruonio seniūnijos seniūnu (taip pat ir seniūnijos atstovu) išrinktas Jonas Jankevičius (kaip ir dauguma išrinktųjų – lietuvis, ūkininkas, be to „rimtas, blaivus,

Kruonio vls. viršaitis Antanas Vedeckas. XX a. 4 d-metis. KšM.

turįs pasitikėjimą, tautiškų pažiūrų“), o seniūno padėjėju – Pranas Vaivilavičius (tautininkų sąjungos narys, „rimtas, doras“). Jų rinkimuose dalyvavo 64 rinkikai (iš 154 turėjusių teisę balsuoti, t. y. 41,6%).

Ginteikiškių seniūnijoje rinkimuose dalyvavo 59 žmonės (iš 163, t. y. 36,2%). Čia seniūnu ir seniūnijos atstovu taip pat išrinktas tas pats asmuo – Juozas Bučys („rimtas, doras, buvęs tarybos narys, L. T. S. narys“), o jo padėjėju – Jonas Žukauskas („turįs neblogą vardą, prie jokių organizacijų nepriklauso“).

Vekonių seniūnijos atstovai buvo skirtingų tautybių ir politinių pažiūrų. Čia seniūnu išrinktas Serafinas Lukoševičius (charakterizuojamas kaip stambus ūkininkas, kuris „šeimoj vartoja lenkų kalbą, lenkų orientacijos“). Jo padėjėju tapo lietuvis, tautininkų sąjungos narys Juozas Marcinkevičius, o seniūnijos atstovu – totorius, atsargos kapitonas Kostas Iljasevičius („padorus, turįs pasitikėjimą, monarchistiškų pažiūrų“). Vekonių seniūnijoje rinkimuose dalyvavo 58 iš 166 (t. y. 34,9%) rinkėjų.

Anglininkų seniūnijos seniūnu išrinktas Jonas Lekavičius („rimtas, dabartinis seniūnas, tautiškų pažiūrų“), jo padėjėju – Jurgis Matonis („doras, blaivus, prie jokių organizacijų nepriklauso“), o atstovu – Petras Berūkštis (apibūdinamas kaip „anarchistinių pažiūrų“). Čia rinkėjų aktyvumas buvo net 60,6%, nes iš 137 balsavo net 83.

Rokiškių seniūnijos seniūnu tapo Kostas Lazauskas („rimtas, blaivus, doras, L.T.S. narys“), jo padėjėju – Adomas Bendinskas („doras, tautiškų pažiūrų“), o atstovu – Aleksas Jakubauskas (buvęs savanoris, nors apibūdinamas kaip triukšmingas). Čia rinkėjų aktyvumas – tik 35,4% (iš 148 dalyvavo 52).

Sevelionių seniūnijos seniūnu ir atstovu išrinktas Jonas Žilinskas, Adomo („dabartinis seniūnas, doras, sąžiningas, L.T.S. narys“), o padėjėju – Jonas Žilinskas, Martyno („tautiškų pažiūrų“). Sevelionių rinkėjų – 50 iš 131 (t. y. 38,2%)[65].

Kalvių seniūnijos seniūnu tapo Stasys Ramoška (net trijų patriotinių organizacijų narys – šaulių, Vilniaus vadavimo ir tautininkų sąjungų). Jo padėjėjas – Simas Kulakauskas (ūkininkų vienybės narys, „tautiškai nusistatęs“), o atstovas – Juozas Butkevičius (ūkininkų vienybės ir tautininkų sąjungos narys). Juos išrinko 72 rinkėjai iš 133 (t. y. 54,1%).

Plaskūnų seniūnijos rinkėjų aktyvumas buvo panašus – 52% (dalyvavo 64 iš 123). Čia seniūnu tapo Aleksas Kaluževičius („rimtas, L.T.S. narys“), padėjėju Adomas Gataveckas („rimtas, tautiškai nusistatęs“), o atstovu – Petras Lukaševičius (apibūdinamas kaip „lietuvis, ūkininkas, rimtas, prie jokių organizacijų nepriklauso, namie vartoja lenkų kalbą“).

Vilūnų seniūnijos seniūnu išrinktas Antanas Stankevičius („rimtas, prie jokių organizacijų nepriklauso, tautiškai nusistatęs“), padėjėju – Bernardas Aučininkas („rimtas, L.T.S. narys“), o atstovu Juozas Zikas („rimtas, Ūkin. Vienybės ir L.T.S. narys“). Čia dalyvavo 86 iš 180 rinkėjų (47,8%).

Užgirėlio seniūnijos seniūnu tapo Aleksas Arlauskas (seniūnu buvo ir prieš tai, tautininkų sąjungos narys), padėjėju – Pranas Kabašinskas („prie jokių organizacijų nepriklauso“), atstovu – Antanas Tirva („rimtas, prie jokių organizacijų nepriklauso“). Užgirėlio seniūnijos aktyvumas – 42,8% (54 rinkėjai iš 126).

Darsūniškio seniūnijos seniūnu išrinktas Alfonsas Žukauskas („rimtas, tautiškai nusistatęs“), padėjėju – Jeronimas Rudzianskas (šaulių ir tautininkų sąjungų narys), o atstovu – Pranas Televičius (tautininkų sąjungos narys). Darsūniškyje rinkimuose dalyvavo 74 iš 133 rinkėjų (55,6%).

Dijokiškių seniūnijos seniūnu išrinktas Pranas Markūnas (iki tol taip pat buvęs seniūnu, tautininkų sąjungos narys), padėjėju – Juozas Čepulis („rimtas, L.T.S. narys“), atstovu – Antanas Kabašinskas (nepriklausęs jokioms organizacijoms). Dijokiškių seniūnijoje rinkimuose dalyvavo 63 rinkėjai iš 100 (63%)[66].

Pažymėtina, kad Savivaldybių departamentui teikdamas išrinktųjų apibūdinimus apskrities viršininkas išskirdavo ne tik tautybę, partinę nepriklausomybę ar pažiūras, taip pat ir moralinę pusę bei išskirtines asmenines savybes, tarp kurių buvo ir negatyvių bruožų (pavyzdžiui, stačiokas, mėgsta išgerti, ekspansyvaus būdo, turi blogą vardą, lošia kortomis, *„moraliniu žvilgsniu pašlijęs“* ir panašiai). Iš esmės apskrities viršininkas buvo patenkintas rinkimų rezultatais apskrityje, nes *„kaip seniūnijų atstovais, taip ir seniūnais beveik visur praėjo rimti ūkininkai, politiniai patikimi, Lietuvos tautininkų sąjungos nariai bei tautiškai nusistatę“*. Tačiau šalia to pastebi ir tokį reiškinį, kad *„į seniūnijų atstovus stengiamasi pravesti įvairius nenuoramas, stačiokus, blogo vardo žmones. Šį reiškinį, kaip patyriau, reikia aiškinti taip, jog norima įsprausti tarybon tokie žmonės, kad jie drąsiau kovotų už mokesčių, algų etc. mažinimą“*[67]. Taigi, įprastiniame gyvenime negatyviai vertinamos savybės renkant į tam tikras pareigas rinkėjams atrodė kaip privalumas.

Iš viso Kruonio valsčiuje dalyvavo rinkimuose 779 žmonės iš 1694 turinčių teisę balsuoti (45,98%). Visi seniūnai – lietuviai, taigi net lenkiškos orientacijos asmenys buvo traktuojami kaip lietuviai, nes kitataučių, nurodytas tik vienas asmuo (tai, be abejo, totorius K. Iljasevičius)[68].

1935 m. Kruonio valsčiaus etatiniai tarnautojai buvo viršaitis, viršaičio padėjėjas ir sekretorius. Viršaičio padėjėju dirbo Alfonsas Rudzianskas, Simono, gimęs 1893 m., taip pat lietuvis, katalikas ir vedęs, baigęs du pradžios mokyklos skyrius. Valsčiaus savivaldybėje nuo 1921 m. iki 1929 m. dirbo raštininku, o 1929–1934 m. viršaičiu. Kaip viršaičio padėjėjas gaudavo po 4 Lt už dieną (dirbdamas tik tuo laiku, kai nebuvo viršaičio, pavyzdžiui, jo atostogų metu). Jis pragyveno iš savo 5 hektarų ūkio. 1931 m. buvo apdovanotas Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto IV laipsnio

medaliu[69]. Valsčiaus valdyboje sekretoriumi dirbo Juozas Vaicekauskas[70]. Viršaičiu buvo jau minėtas Antanas Vedeckas, Adomo, gimęs 1879 m., lietuvis, katalikas, vedęs, kuris cariniu laikotarpiu buvo baigęs mokytojų seminarijos pirmąjį kursą. Už viršaičio pareigas gaudavo po 250 Lt per mėnesį, 1928 m. buvo apdovanotas Nepriklausomybės medaliu.

1934 m. išrinktos valsčiaus tarybos kadencija baigėsi 1939 m. pabaigoje, tačiau dėl tarptautinės situacijos ir šalies vidaus padėties nauji rinkimai įvyko tik 1940 m. vasario mėnesį.

Kruoniečiai – apskrities valdžioje

Apskrities savivaldybė vykdė aukštesnei savivaldos pakopai numatytas funkcijas. Kaišiadorių (Trakų) apskrities taryboje buvo daugelio apskrityje buvusių valsčių atstovai. Pavyzdžiui, 1920 m. pradžioje Kruonio valsčiui apskrities taryboje atstovavo J. Valasevičius ir M. Kazlauskas. Įdomu tai, kad renkant apskrities tarybos pirmininką tarp trijų kandidatų buvo ir šie kruoniškiai, o J. Valasevičius tapo Trakų (Kaišiadorių) apskrities tarybos pirmininku (išrinkimą nulėmė burtų traukimas, nes du kandidatai gavo vienodą skaičių balsų). Tarybos pirmininkui skirtas 1000 auksinų atlyginimas[71].

1921 m. iš Kruonio valsčiaus Kaišiadorių apskrities tarybos nariais buvo Alesius Bumbulis ir Juozas Valasevičius. A. Bumbulis – 25 metų amžiaus ūkininkas iš Migonių k., turėjęs 6 dešimtines žemės, baigęs pradžios mokyklą. J. Valasevičius – 30 metų ūkininkas iš Būtkiemio k., turėjęs 12 dešimtinių žemės, taip pat baigęs pradžios mokyklą[72]. Būtkiemio kaimo ūkininko Juozo Valasevičiaus politinė karjera išties įdomi, nes išėjęs politinės veiklos „pradžiamokslį“ 1918–1919 m. kuriant Kalvių valsčių, 1920 m. jis jau atstovavo Kruonio valsčiui apskrities taryboje ir netgi tapo apskrities tarybos pirmininku. 1921 m. jis taip pat buvo išrinktas į Kruonio valsčiaus ir apskrities tarybas.

1922 m. rugsėjo 25 d. apskrities taryba nutarė tarybos nariams mokėti dienpinigius – po 200 auksinų. Tuo tarpu jau po mėnesio, kai buvo įvesta nacionalinė valiuta–litai, nutarta apskrities valdybos nariams mokėti dienpinigių po 1,5 Lt, vėliau ir tarybos nariams nustatyta mokėti po 5 Lt.[73]

1924 m. į apskrities tarybą nuo Kruonio valsčiaus buvo išrinkti vaistininkas Šimas Bajoras, kunigas Vincas Aleksandravičius ir vargonininkas Martynas Kazlauskas[74]. Tie patys kruoniečiai apskrities taryboje buvo ir 1926 m. Tarybos nariams iš Kruonio valsčiaus apmokėdavo kelionės išlaidas į posėdžius, kurie vykdavo apskrities centre Kaišiadoryse – po 15 Lt.[75]

1934 m. apskrities taryboje nuo Kruonio valsčiaus buvo viršaitis Antanas Vedeckas ir ūkininkai Adomas Tirva bei Jonas Žilinskas[76].

Kruoniečiai dalyvavo ir šalies centrinės valdžios (Seimo ir prezidento) rinkimuose. Pavyzdžiui, 1920 m. organizuojant pirmuosius visuotinius rinkimus į Steigiamąjį Seimą Kruonio valsčius buvo padalintas į dvi rinkimines apylinkes – Kruonio

ir Kalvių. Apskrities taryboje kandidatais į šių apylinkių pirmininkus buvo išrinkti vietos mokytojas ir apskrities pradžios mokyklų instruktorius Antanas Paltanavičius (Kruonio) ir raštvedys A. Serbutavičius (Kalvių)[77].

Tarnautojų atlyginimai

Pirmajam Kruonio viršaičiui K. Bačkauskui savivaldybės veiklai netgi tekdavo naudoti asmenines lėšas. 1921 m. Kruonio valsčiaus kasininko atlyginimas buvo 300 auksinų per mėnesį, o likusieji trys tarnautojai (viršaitis, jo padėjėjas ir raštininkas) gaudavo po 600 auksinų[78]. Ilgainiui tarnautojų atlyginimai augo, tačiau net būdami socialiai labiau apsaugoti ir jie nebuvo aplenkti maždaug 1930 m. ir Lietuvą apėmusios pasaulinės ekonominės krizės. Sunkią valstybės ekonominę padėtį, sukeltą užsitęsusios krizės, rodo tai, kad valsčiaus savivaldybė netgi 1935 m. gegužės-gruodžio mėnesiais neišmokėjo atlyginimų ir liko skolinga seniūnams: J. Jankevičiui (Kruonio seniūnijos) po 40 Lt už mėnesį, A. Žukauskui (Darsūniškio) – po 35 Lt, visiems kitiems – po 30 Lt: P. Lukševičiui (Vekonių), J. Lekavičiui (Anglininkų), P. Morkūnui (Dijokiškių), A. Arlauskui (Užgirėlio), A. Stankevičiui (Vilūnų), S. Ramoškai (Kalvių), A. Kaluževičiui (Plaskūnų), K. Lazauskui (Rokiškių), J. Žilinskui (Sevelionių) ir P. Bučiui (Ginteikiškių), iš viso beveik 3000 Lt[79]. Atlyginimai tarnautojams priklausė ir nuo tarnybinės kategorijos. Pavyzdžiui, 1932 m. Kruonio valsčiaus sekretorius turėjo VII tarnybinę kategoriją (t. y. aukščiausią tarp valsčiaus tarnautojų), o pirmasis raštininkas – IV kategoriją. Viršaitis, jo padėjėjas ir antrasis raštininkas neturėjo kategorijos[80].

1933 m. viršaičiui nors ir buvo patvirtinta 250 Lt atlygis, tačiau mokėta po 227 Lt, nes 23 Lt atskaityti biudžetui subalansuoti (tai numatyta pagal įstatymą dėl tebesitęsiančios ekonominės krizės). Nuo sekretoriaus atlyginimo buvo atskaitoma biudžeto subalansavimui po 28 Lt, nuo dviejų raštininkų – po 17 Lt ir 10 Lt[81].

1937 m. pavasarį Vidaus reikalų ministras nurodė savivaldybėms pakelti tarnautojų atlyginimus mokant trimečių ir vaikų priedus, kadangi *„paskutiniuoju metu jaučiamas žymus ekonominis atkutimas. Krašte pakilo kaip pramonės, taip ir žemės ūkio produktų paklausa. Bet ryšium su šiuo pakilo ir pragyvenimo minimumas...“*[82] Atsižvelgdama į tai Kruonio valsčiaus taryba numatė pagal išgales pakelti atlyginimą 1937–1938-aisiais metais. 1937 m. lapkričio 17 d. posėdyje dauguma balsų buvo palikti tie patys darbuotojų etatai (viršaičio, jo padėjėjo, sekretoriaus, trijų raštininkų ir vieno tarnautojo – *„areštinės prievaizdo ir valsčiaus sargo“*. Viršaičiui numatyta alga – 250 Lt ir trimečio priedas – po 12,5 Lt per mėnesį. Viršaičio padėjėjui paliktas 1934 m. nustatytas atlyginimas – 4 Lt už darbo dieną. Valsčiaus sekretoriui – 265 Lt per mėnesį (t. y. atlyginimas pakeltas 15 Lt). Pirmam raštininkui – 150 Lt, antram raštininkui-mokesčių skyriaus vedėjui – 175 Lt, o trečiam – 100 Lt per mėnesį.

Paliktas papildomas atlygis sekretoriui *„pavidale buto, kuro, šviesos ir daržo“*, kuris įkainotas 20 Lt. Taip pat nutarta palikti trimečius priedus, vaikų priedų niekam nemokėti, o sargui-prievaizdui išmokėti atlyginimo pakėlimą po 20 Lt nuo 1937 m. vidurio[83]. 1939-aisiais metais viršaičiui mokama jau po 25 Lt trimečio priedo (t. y. 10% nuo atlyginimo), sekretoriui šalia atlyginimo mokėti 10% trimečių priedai (t. y. po 26,5 Lt), o už du vaikus 30 Lt priedas, taip pat *„natūra butą, kurą, šviesą ir daržą“*. Taigi susumavus sekretorius gaudavo didžiausią atlyginimą – 341,5 Lt per mėnesį (per metus – 4098 Lt), kai tuo tarpu viršaitis per metus gavo 3300 Lt. Pirmajam raštininkui mokėjo po 175 Lt, 17,5 Lt trimečio priedų ir už du vaikus 30 Lt – iš viso 222,5 Lt. Antrasis raštininkas gavo analogišką atlyginimą, tik už vieną vaiką gaudavo 10 Lt priedą. Trečiam – kaip ir anksčiau po 100 Lt algos ir už du vaikus 30 Lt. Sargas-prievaizda gaudavo po 110 Lt, trimečio priedą 11 Lt ir už du vaikus 30 Lt, taip pat *„natūroje butą, kurą ir šviesą“*, kurie buvo įkainoti 5 Lt per mėnesį[84]. Nepaisydami, kad atlyginimai 1937–1939 m. kilo, valsčiaus tarnautojai skundėsi apskrities viršininkui, kad jie negauna viso jiems priklausančio atlyginimo. Pavyzdžiui, sargu ir prievaizdu nuo 1933 iki 1939 metų pradžios tarnavęs Jackus Berūkštis (nuo vasario 1 d. jis perėjo toms pačioms pareigoms į Žiežmarių valsčių) skundėsi apskrities viršininkui, kad nuo 1937 m. turėjo gauti priedus už tris vaikus, tačiau Kruonio valsčiaus savivaldybė iki 1938 m. pabaigos priedo visai nemokėjo, o nuo 1939 m. pradžios mokėjo tik už du vaikus[85]. Nuo 1939 m. J. Berūkščio pareigas pradėjęs eiti Juozas Belevičius gavo tokį patį atlyginimą kaip ir jo pirmtakas, todėl pateikė prašymą valsčiaus tarybai, kad gautų priedą už tris vaikus. Jo prašymas buvo atmestas. Viršaitis pripažino, kad J. Belevičius turėtų gauti po 20 Lt už vaiką, tačiau gavo tik po 15 Lt už du vaikus. Be to, iš atlyginimo jam kas mėnesį buvo išskaitoma po 6,05 (t. y. 5%) tarnautojų fondui, 1 Lt darbo pajamų mokesčio ir 5 Lt už butą. Kruonio savivaldybės raštininkas Bolius Achmantavičius skundėsi, kad jis taip pat tik nuo 1939 m. pradžios gaudavo pinigus tik už du vaikus, nors turėjo net šešis, iš kurių trys jau lankė mokyklą ir juos aprūpinti rūbais bei mokymo priemonėmis gaunamo atlyginimo (100 Lt su priedu už du vaikus) neužteko. Jo prašymą savivaldybė taip pat atmetė[86]. Atsižvelgdamas į tarnautojų skundus apskrities viršininkas užprotestavo valsčiaus tarybos nutarimus ir nurodė sumokėti visus priedus. Tuomet valsčiaus taryba pasiskundė Vidaus reikalų ministrui, kuris savo ruožtu užprotestavo apskrities viršininko nutarimą, nes nuspręsti, už kiek vaikų mokėti, tegali valsčiaus savivaldybė tvirtindama savo biudžetą. Valsčiaus taryba motyvavo tuo, kad atsižvelgdama į 1937 m. Vidaus reikalų ministro aplinkraštį nustatė 5% trimečių priedus tiems, kurie savivaldybėje ištarnavo pilnus trejus metus. Be to, *„pagrindinė alga padidinta pagal galimumą“*. 1938 m. trimetis priedas padidintas iki 10%, o nuo 1939 m. mokami vaikų priedai už du vaikus – *„ir mes, valsčiaus taryba, skaitom, kad gauna vaikų priedą patenkintinai“*[87].

Valsčiaus biudžetas

1919 m. buvo pirmieji Kruonio valsčiaus savivaldybės biudžetiniai metai. Tais metais valsčiaus pajamos sudarė iš viso 8689,9 auksinų (už įvairius liudijimus gauta 580 auks., o už prekybą druska, miltais ir javais – 8109,9 auks.). Iš viso išlaidų buvo 7395,9 auks. Iš jų viršaičio alga 3300 auks. (už laikotarpį nuo 1918 m. lapkričio 22 d. iki 1919 m. rugpjūčio 1d.), kasininko už penkias darbo dienas – 100 auksinų, valsčiaus sekretoriaus 2500 auks. (už laikotarpį nuo 1919 m. sausio 15 d.). Be išmokėtų atlyginimų, 1919 m. dar buvo pirkta įvairaus inventoriaus: viena lempa (6 auks.), padaryti keturi raktai (80 auks.), pagaminta valsčiaus valdybos iškaba (40 auks.), pasiūta tautiška vėliava (26 auks.). Rašymo medžiagoms išleista 645,5 auks., šviesai 364,4 auks., už Kruonio pradžios mokyklos langų *„apkitavimą“* – 14 auksinų. Galiausiai septyniems į kariuomenę einantiems savanoriams išmokėta po 40 auks. (iš viso 280 auks.) ir už jų nuvežimą į Kauną – 40 auksinų[88]. Dar 1919 m. birželio 23 d. apskrities seimelis nutarė, kad valsčių komitetų pirmininkai ir raštvedžiai gaus po 700 auksinų per mėnesį, o kasininkas – 600.

Savivaldybės biudžeto pagrindinis šaltinis buvo ūkininkų mokami žemės mokesčiai. Kaip biudžeto pajamų ir mokesčių pavyzdį paimkime 1920 m. spalio 8–14 dienas, kai į Vidaus reikalų ministerijos depozitų sąskaitą savivaldybės naudai už 1920 metus mokesčius įmokėjo („nuo žemės ūkio ir miško“) Kruonio valsčiaus Norkūnų kaimo savininkai (153,58 auksinus), Barevičių sodžiaus savininkai (413,84 auks.), Kalvių miestelio savininkai (306 auks.), Kruonio miestelio savininkai (654,45 auks.), Šnipelių kaimo savininkai (623,76 auks.), Kamelinos kaimo savininkai (26,30 auks.)[89].

Žemės mokesčius už pirmąjį pusmetį reikėjo sumokėti iki gegužės 1 d., o už antrąjį – iki gruodžio 1 d. Mokesčių sumą mokėtojams įteikdavo valsčių viršaičiai. 1932 m. apskrities valdyba viršaičiams įsakė mokesčių pranešimus gyventojams įteikti mėnesiu anksčiau (įteikiant per seniūnus ir paimant mokėtojo parašą, kad gavo pranešimą), nes iki tol kai kurie viršaičiai laukdavo, kol gyventojai patys juos pasiims savivaldybėje. Nauja tvarka įvesta tam, kad gyventojai nevėluotų mokėti mokesčius ir dėl to jiems netektų mokėti „pabaudų“, o policijai užsiimti priverstiniu mokesčių išieškojimu ir susirašinėjimu[90]. Valsčiaus savivaldybė gaudavo po 20% nuo valstybinio žemės mokesčio ir nekilnojamojo turto. Pavyzdžiui, 1932 m. buvo planuota gauti 26 245 Lt žemės mokesčių (22 395 Lt už I–IV rūšies žemę ir 3849 Lt už praėjusius metus; nuo I rūšies žemės, kurios valsčiuje buvo tik 12 ha, planuota gauti 21 Lt, beveik 10 000 ha buvo III rūšies, bet daugiausia pajamų – beveik 11 000 Lt – planuota gauti už II rūšies žemę). Taip pat valsčiaus savivaldybė gaudavo 20% nuo prekybos ir pramonės mokesčių[91].

Palyginimui su pirmųjų metų biudžetu pateikiama 1933 metų Kruonio valsčiaus pajamų struktūra. Nekilnojamojo turto mokesčiai: gauta žemės mokesčių –

28 005 Lt, nekilnojamojo turto mokesčių – 1048 Lt, pajamos iš valstybinių miškų ir ežerų – 800 Lt, prekybos ir pramonės mokestis – 1163 Lt, verslo pelno mokestis – 1553 Lt, „traktieriaus“ verslo mokesčių negauta, nes „įstaigos nei vienas nelaikė“. Mokesčių „nuo šunų“ – negauta nieko, nes neparduotas nei vienas ženkliukas (1935 m. parduota 30 šunženklių už 45 Lt)[92]. Rinkos (t. y. turgaus) rinkliavos gauta 763 Lt. Savivaldybės įmonių ir įstaigų pajamų gauta 25 Lt (už išnuomotą daržą). Savivaldybės turto nuomos pajamų užpajamuota 1200 Lt (tai suma, kuri realiai nebuvo gauta, tačiau tiek galėta gauti išnuomojus savivaldybės pastatus). Įvairios pajamos: administracinių baudų gauta 155 Lt, už nusižengimus mokesčių įstatymams – 1255 Lt, už kelių per miškus taisymą – 529 Lt, nenumatytų pajamų gauta 16 Lt. Iš viso 1933 m. buvo patvirtinta 36 515 Lt pajamų, nors faktiškai į kasą pateko tik 21 044 Lt, nes likusi pajamų dalis buvo skaičiuota pridedant ir už 1925–1933 metus nesurinktus mokesčius[93]. 1933 m. raštinės reikmenims planuota 300 Lt, išleista 273 Lt. Spaudiniams planuota 263 Lt, išleista 262,55 Lt. Pašto ir telefono išlaidoms išleista 211 Lt. Žibalui (t. y. apšvietimui) planuota 210 Lt, išleista 171 Lt ir t. t. Be to, už 433 Lt buvo nupirkta inventoriaus: spinta archyvui (80 Lt), geležinė lova (65 Lt), seniūnų ženklai (136 Lt), šeši *štampai* ir antspaudas (55 Lt), Dariaus ir Girėno atvaizdai (15 Lt), rašalinė (15 Lt) ir kt.[94] 1936 m. svarstant 1935 metų valsčiaus biudžetą buvo konstatuota, kad mokesčių surinkta mažiau, nes „gyventojai pradėjo silpniau mokėti mokesčius“. Mažiau gauta verslo mokesčio (vietoj planuotų 900 Lt gauta 182 Lt, nes sumažėjo prekybos įstaigų skaičius, ypač manufaktūros krautuvių, kurios mokėdavo po 50 Lt per metus). Nenumatytos pajamos gautos už išduotus leidimus važinėti dviračiais (20 Lt) ir iš rangovo Achitavičiaus konfiskuotas užstatas (70 Lt). Beje, viršaičio padėjėjui buvo planuota 100 Lt metams (po 4 Lt 25 dienoms), tačiau pinigai nebuvo sumokėti, nes padėjėjas į darbą „šauktas nebuvo“. Be to, seniūnams nebuvo užsakytos „Vyriausybės žinios“ (tiesa, už 96 Lt buvo pirkta 12 spintelių seniūnijoms „Vyriausybės žinioms“ laikyti). Nebuvo sumokėta ir draudimui, nes 1935 m. savivaldybės pastatai nebuvo apdrausti. Susisiekimui buvo samdoma 13 „važiavimų“ už 66 Lt, o nuo gegužės 1 d. viršaičiui buvo mokama po 50 Lt per mėnesį, už kuriuos jis ir aprūpindavo savivaldybę transportu. Tarp įsigyto inventoriaus brangiausia buvo rašomoji mašinėlė „Royal“ (600 Lt, o už mašinėlės „Renington“ sutaisymą – 20 Lt), už viršaičio tarnybinį ženklą sumokėta beveik 40 Lt, gumines raides atskiriems žodžiams spausdinti – per 8 Lt, plakato „Naikinkime raugerškį ir šunobelę“ įrėminimą 4 Lt. Visoms mokykloms nupirkta po Valstybės Prezidento portretą (už 23 vienetus sumokėta 218 Lt). Nenumatytos išlaidos buvo 2 Lt dviems Darsūniškio mokyklos langų stiklams, 22 Lt vėliavos stiebui Kruonio aikštėje ir beveik 40 Lt savivaldybės tvorai nudažyti ruošiantis tautinei šventei (birželio 23 d.). Nepaprastosios išlaidos sudarė 100 Lt (*„išvietei prie savivaldybės pastatyti“*)[95].

Valsčiaus savivaldybės veikla

Kai kalbama apie veiklą, dažnai sakoma, kad „viskas atsiremia į pinigus“. Turime progą palyginti prieš tai aprašytą valsčiaus biudžetą su tolimesniuose skyriuose aprašoma Kruonio valsčiaus savivaldybės veikla. Be to, turėkime omenyje, kad Lietuvos Respublikos ir savivaldybių veiklos pradžioje buvo sprendžiami egzistenciniai šalies klausimai, siekiant sukurti veikiančią naują politinio gyvenimo sistemą, tuo pačiu metu ginantis nuo aktyviai veikiančių šalies vidaus ir užsienio priešų. Todėl ir Kaišiadorių apskrities (taip pat ir Kruonio valsčiaus) valdžiai teko spręsti šaliai ir vietos gyventojams svarbiausius klausimus.

Apskrities ligoninei išlaikyti (kuri 1919 m. buvo Žasliuose) pirkliai, pramonininkai ir valdininkai turėjo mokėti po 1% nuo mėnesinio pelno, o žemdirbiai – po 1 auksiną nuo dešimtinės žemės (šį mokestį turėjo surinkti valsčių komitetai, susitarę su kaimų seniūnais)[96]. Tiesa, 1919 m. gruodžio mėnesį Darsūniškio valsčius (kuris tuo metu dar buvo atskiras) atsisakė mokėti pinigus ir daryti rinkliavas apskrities ligoninei. Tačiau apskrities seimelis nurodė pildyti priimtą apskrities valdžios sprendimą[97]. Visi apskrities valsčiai turėjo prisidėti ir prie Žasliuose buvusios vaikų prieglaudos išlaikymo (joje buvo apie 90 vaikų). Pavyzdžiui, 1919 m. spalio pabaigoje apskrities seimelis nustatė *„laisvą pyliavą“* prieglaudos vaikams maitinti – nuo valako žemės ne mažiau kaip po gorčių grūdų ir porą gorčių bulvių, taip pat aukoti vaikams *„atmestinų skarmalų“* ir kitų dalykų. Jei tokia pyliava nepasiteisintų, nutarta imtis priverstinės rinkliavos. Valsčių valdybos buvo prašomos prieglaudai aukoti ir pinigais. Darsūniškio ir Kruonio valsčių komitetų pirmininkai apsiėmė paaukoti po 100 auksinų. Už malkas mokykloms šildyti (kurių sieksnis kainavo 65 auksinus, o mokykloms buvo parduodamos už pusę kainos) turėjo sumokėti savivaldybė. Tam tikslui žemės savininkams nustatytas mokestis po 10 kapeikų arba 20 skatikų nuo dešimtinės žemės, o bežemiams po vieną auksiną nuo šeimos metams. Nuo mokesčio atleisti tik *„pavargėliai, neištesantieji savo šeimynų išmaitinti be viešosios meilaširdystės pagelbos“*. Taip pat valsčiai privalėjo nuolat aprūpinti kariuomenę ir valdininkus pastotėmis (t. y. ūkininko prievolė vežti savo arkliu ir vežimu). Kartais toks pavėžėjimas užtrukdavo ir dvi dienas. Nuo „priverčiamojo vežėjavimo“ nebuvo atleistos netgi į kariuomenę išėjusių savanorių šeimos. Valsčiai privalėjo pateikti sąrašus asmenų, kurie išgalėtų pirkti valstybės paskolos „bonus“ (jei ne – valsčiaus pirmininkas turėjo pats išpirkti bonų ne mažiau nei už 500 auksinų, o vėliau vis tiek pristatyti sąrašus)[98].

Apskrities ir valsčiaus savivaldybės sprendė ir bendros tvarkos įvedimo klausimus (apskrities valdžios įstaigų nutarimai ir įsakymai buvo privalomi ir Kruonio valsčiuje). Pavyzdžiui, dar 1919 m. Kaišiadorių apskrities seimelis svarstė klausimą dėl žalos, kurią daro Kruonio šunys, ir nutarė įsakyti, kad ne tik Kruonyje, bet ir

visur kitur dienos metu šunys būtų laikomi pririšti[99]. Pavyzdžiui, 1930 m. Kruonio valsčiaus viršaitis užsakė pagaminti 1000 šunženklių[100].

1922 m. pradžioje apskrities taryba numatė uždrausti smuklėse pardavinėti *„svaiginamus gėralus“* šventadieniais ir turgadieniais. Už įsakymo nevykdymą numatyta iki 1000 auksinų bauda[101]. Tų pačių metų kovo mėnesį apskrities taryba nutarė „gėralų“ nepardavinėti šventadieniais nuo 10 val. ryto iki 14 val. ir nuo 17 val. vasaros ir žiemos metu. Tuo tarpu turgadieniais žiemos metu numatyta nebepardavinėti nuo 15 val., o vasaros laiku nuo 16 val. (žiemos laikas buvo nuo spalio 1 d. iki balandžio mėnesio, o vasaros – nuo balandžio 1 d. iki spalio)[102]. Tačiau net 1922 m. rugsėjo mėnesį spaudoje buvo skundžiamasi: Steigiamasis seimas pavedė, kad *traktierių* neturi būti daugiau kaip vienas 3 tūkstančiams gyventojų, tuo tarpu Kruonio valsčiuje, kuriame yra apie 10 tūkstančių gyventojų, *traktierių* yra apie 15, neskaitant alinių ir restauracijų. Valsčiaus tarybos nariai to nepaiso[103]. Spalio mėnesį valsčiaus taryba vienbalsiai nutarė uždaryti „*Kruonio valsčiaus ribose visas girtuolystės įstaigas*“, tik prieš tai ruošėsi sušaukti visuotinį susirinkimą ir atsiklausti žmonių nuomonės[104].

1924 m. apskrities taryba paskelbė keletą privalomųjų įsakymų. Pavyzdžiui, uždrausta neprašytiems svečiams (vadinamiems „naktiniams paukščiams“) lankytis pokyliuose ir kelti triukšmą. Neprašytų svečių vaikščiojimas į vakarėlius, vestuves, krikštynas retai apsiėjo be muštynių, langų daužymo, vagysčių ir buvo laikomas

Kruonio valsčiaus viršaitis Alfonsas Rudzianskas su valsčiaus savivaldybės sekretore ir vežiku ir su valsčiaus savivaldybės žyginiais arkliais, atgyvenusiais savo dienas 1933 m.
Nuotrauką ir informaciją pateikė Koklevičienė (Rudzianskaitė).

„bjauriausia rusų laikų liekana“. Kitas įsakymas draudė kankinti gyvūnus – nekrauti per sunkių vežimų, nenešti gyvūnų už kojų, neleisti kankintis šaltyje ir panašiai. Kitas įsakymas draudė leisti *„liuosai vaikščioti po miestelius“* raguočiams, arkliams ir kiaulėms. Šis nusižengimas galėjo būti baudžiamas bauda iki 10 Lt, o aukščiau minėtieji – net iki 50 Lt.[105]

Valsčiaus savivaldybė galėjo bausti ne tik piniginėmis baudomis, bet ir areštu. Tam tikslui Kruonio valsčiaus savivaldybė turėjo daboklę, kuri buvo įrengta ūkiniame pastate. Daboklę 1932 (arba 1931) m. suremontavo Kasparas Čiupas (sutaisė pamatus, išbetonavo grindis, pertvėrė kamerą, sudėjo lubas, ištinkavo ir išbaltino sienas, pastatė vieną *pečių* su dūmtraukiu, ir t. t.)[106].

Kad būtų geriau tvarkoma aplinka, 1927 m. rugsėjo 14 d. apskrities taryba visiems gyventojams prailgino tvorų apsitvėrimo terminą iki kito pavasario – 1928 m. balandžio 1 dienos. Tą pačią dieną apskrities taryba nusprendė sutvarkyti vietovių pavadinimus ir pavedė valsčių valdyboms sudaryti vietovių, kurių pavadinimus reikėtų sulietuvinti, sąrašus[107].

Atskirai išskiriamos temos, kurioms reikia skirti daugiau dėmesio – tai mokyklos, socialinė rūpyba, žemės ūkis, viešoji tvarka, kultūrinis gyvenimas ir kitos. Turbūt nebuvo srities (išskyrus miškų priežiūros, verslo ir kai kurias kitas sferas), kuriai valsčiaus savivaldybė nebūtų turėjusi didesnės ar mažesnės įtakos.

Statybos

Tarp valsčiaus savivaldybės funkcijų buvo netgi statybų priežiūra. Pavyzdžiui, 1935 m. apskrities valdyba paskelbė Žemės ūkio statybos taisykles, valsčių viršaičiams ir policijos nuovadoms nusiųstos privačias statybas reguliuojančios taisyklės. Smulkesniems darbams tvarkant šaligatvius ir tvoras nurodymus galėjo duoti valsčiaus viršaitis. Viršaitis turėjo patikrinti vietoje ir patvirtinti statinių situacijos planus, jis vienintelis buvo atsakingas už atitikimą. Jei statytojas netyčia nukrypdavo nuo plano, *„valsčiaus viršaičio pareiga duoti tokiam analfabetui reikalingų nurodymų ir paaiškinimų“*. 1938 m. apskrities taryba paskelbė įsakymą dėl miestelių statybos tvarkymo. Taip Kruonio ir Darsūniškio statybų reguliavimas prilygintas miestų statybos reikalavimams. Šiuose miesteliuose leidimų reikėjo ne tik naujai statybai, bet ir laiptų, priebučių tvarkymui, išorinių sienų tinkavimui ar apkalimui ir t. t. Stogus dengti galėjo tik nedegia medžiaga (pirmiausia buvo rekomenduojamos čerpės) arba gontais. Visi sklypai šiuose miesteliuose nuo gatvės pusės privalėjo būti aptverti ir tinkamai nudažyti. Leidimus tvoroms tverti ir šaligatviams tvarkyti nemokamai išduodavo viršaitis. Nesilaikančius statybų tvarkos viršaitis galėjo bausti iki 500 Lt bauda. Tiesa, statybų priežiūra vyko ir iki šių taisyklių patvirtinimo. Pavyzdžiui, 1932 m. Kaišiadorių (Trakų) apskrities viršininkas statybos komisiją

informavo, kad vidaus reikalų ministras Darsūniškio miestelio gyventojams sutiko leisti gyvenamuosius namus ir tvartus, kurie buvo arčiau gatvės, dengti tik gontais. Klojimus, daržines ir kitus pastatus, stovėjusius toliau nuo gatvės, leista dengti gontais ir šiaudais[108]. Pavyzdžiui, už trobesių remontą be statybos komisijos leidimo 1932 m. Darsūniškio gyventojas Abromas Samylovas nubaustas pinigine bauda, dėl kurios šis skundėsi netgi Respublikos prezidentui[109]. Iki šių dienų išlikę „Smetonos laikais“ statyti gyvenamieji ir ūkiniai pastatai išsaugojo senosios tradicinės architektūros stiliaus bruožus.

Valsčiaus mokyklos

Spaudoje buvo rašoma, kad *„nuo 1918 m. lapkričio 1 d. susilaukėme mes, kruoniečiai, naujo mokytojo. Iki jam ateisiant mūsų mokykla buvo labai apleista, nes nebuvo kas apie ją rūpintis. Mat mokytojavo vokietaitė, kuriai maža rūpėjo mokykla, tai ir buvo krosnys sugriuvę, langai išdaužyti, durys be rankenų ir t. t. Dabar, ačiū naujo mokytojo ir klebono rūpesniui, buvo surinkta pinigų mokyklos remontui ir remontas jau padarytas. Mokinių susirinko 116. Pirmiau susirinkdavo 30–40. Tėvai noriai leidžia savo vaikelius mokytis, kuomet mato uolų ir energingą savo mokykloje darbininką-vedėją. Buvo rengiama prie mokyklos suaugusiems kursai, tik deja, prasidėjus su bolševikais karui ir pašaukus vyrus kariuomenėn, kiti jaunų vyrų stojo in kariuomenę savanoriais, o kiti gi laukia pašaukiant ir taip belaukdami ramesnio laiko kenčiame“*[110]. Kad tuo metu daug dėmesio buvo skiriama švietimui rodo mokyklų tinklo atsiradimas ir spartus augimas. 1919 m. visame valsčiuje buvo vos vienas mokyklos komplektas (Kruonio miestelyje), 1920 m. – 8, 1921 m. – 11, 1922 m. – 12, 1923 m. – 14, 1925–1927 m. – 13. Valsčiaus savivaldybė apmokėdavo

Kruonio pradžios mokykla 1930 m. Pastatas pastatytas 1892 m. LŠIM.

Prie Kruonio pradžios mokyklos. Apie 1930 m.
Pirmoje eilėje sėdi kan. J. Bučys ir stačiatikių šventikas A. Grabovskis.

mokyklų ir mokytojų butų nuomą (valdiškose patalpose veikė tik 6 komplektai), taip pat aprūpindavo mokyklas kuru (malkomis) ir šviesa (žibalu), atlikdavo smulkų remontą[111]. Kitas išlaidas švietimui (pirmiausia – atlyginimus mokytojams) padengdavo Švietimo ministerija. Kaip 1921 m. rašė J. Lazauskas, *„žmonių apsišvietimas ligi didžiojo karo žemai stovėjo (...) dabar jau ne tik į lietuvių liaudies mokyklas leidžia vaikus, bet dar ir į aukštesniąsias pradeda leisti mokytis“*[112].

Trakų (Kaišiadorių) apskrities valdyba teikė Trakų ir Kaišiadorių miškų urėdijų urėdams sąmatas, kiek mokykloms reikės kuro. Tačiau, pavyzdžiui, 1922 m. lapkričio viduryje kuro mokyklos dar buvo negavusios, todėl žiemą nebūtų galėjusios veikti. Kruonio viršaitis jau rugsėjo mėnesį prašė, kad 1922–1923 metų žiemai mokyklas malkomis aprūpintų Darsūniškio girininkas (Sekionių, Anglininkų ir Vaiguvos mokyklas) ir Kruonio girininkas (naujai įsisteigusias Domeikiemio ir Mičiūnų mokyklas). Iš viso valsčiuje tuo metu veikė 11 mokyklų, kurioms per metus reikėjo maždaug po 20 erdmetrių malkų (daugiau – Darsūniškiui, Kalviams ir Silviškėms, o Kruoniui – net 40 erdmetrių)[113].

1929 m. apskrities valdžia išskirstė mokykloms 110 dvisėdžių suolų, iš jų Kruonio valsčiaus Mičiūnų ir Sekionių mokykloms skirta po penkis, o Visginų – 4 suolai[114]. 1930 m. Kruonio pradžios mokyklos vedėju tapo buvęs apskrities mokyklų inspektorius Antanas Čėsna[115].

Kruonio pradžios mokyklos viduje. 1930 m. LŠIM.

1935 m. pradžioje visame Kruonio valsčiuje buvo 17 pradžios mokyklų, kuriose buvo 20 komplektų. Tik vienos mokyklos pastatas buvo mūrinis, likusios – medinės. Keturios mokyklos buvo įsikūrusios nuosavuose pastatuose, likusios trylika – nuomojamuose. Visose mokyklose mokėsi 978 mokiniai, iš jų 494 berniukai ir 484 mergaitės. Kadangi iš viso per 1934 metus mokykloms iš valsčiaus lėšų išleista suma buvo 8675 Lt, vienam mokiniui tekusi išlaidų dalis – 8,87 Lt[116]. 1938 m. Kruonio valsčiaus savivaldybė pradžios mokyklų išlaikymui išleido 10 591 Lt (patalpų nuomai – 1965, remontui – 16, inventoriui – 474, malkoms, žibalui ir kitoms ūkinėms išlaidoms – 8135 Lt)[117].

Iki 1931 m. rudens, kai Kruonio valsčiuje buvo įvestas privalomas pradinis mokymas, gyventojų raštingumas buvo nedidelis. Kaip savo atsiminimuose rašė iš Kalvių į Pietų Ameriką emigravęs J. Č. (pasirašęs inicialais), *„Kalvių apylinkėje te buvo viena sena aplužusi pradinė mokykla. Ją lankydavo tų valstiečių vaikai, kurie arčiau gyveno, bet nei vienas tos mokyklos egzaminų nelaikydavo. Ir taip kiekvienais metais. Buvo viena pagarsėjusi moteris, kurią vadindavo Amelia. Ji mokėjo vieno turinio laiškus rašyti. Kurie gaudavo laiškus, nešdavo jai perskaityti. Rašant atsakymą, Amelia imdavo mažą atlyginimą“*[118].

Dar 1922 m. Trakų apskrities taryba svarstė privalomojo pradžios mokslo įvedimo klausimą, tačiau teko pripažinti, kad *„dabartiniam laike, dėlei lėšų stokos ir nebesant pakankamo kadro mokytojų, tas neįvykdoma“*[119]. 1931 metų rugpjūčio 14 d.

Kruonio pradžios mokyklos mokiniai žaidžia. 1930 m. LŠIM.

Kruonio pradžios mokyklos mokiniai mankštinasi. 1930 m. LŠIM.

Trakų (Kaišiadorių) apskrities valdybos pirmininkas nusiuntė raštą Kruonio valsčiaus viršaičiui (tas pats raštas adresuotas ir Kietaviškių bei Žiežmarių viršaičiams), kad nuo 1931 m. lapkričio 1 d. valsčiuje įvedamas privalomas pradžios mokslas ir valsčiaus viršaitis privalo iki spalio 1 d. parengti visų valsčiaus vaikų nuo 7 iki 14 metų amžiaus sąrašus[120].

1931 m. lapkričio 6 d. Kruonio viršaitis valsčiuje gyvenančių mokyklinio amžiaus vaikų sąrašus nusiuntė valsčiaus mokyklų vedėjams ir apskrities valdybai. Valsčiaus vaikai buvo surašyti „atskirais rajonais“. Pirmasis rajonas apėmė Kruonio miestelį ir artimiausius kaimus (Paulianką, Apidemį, Baranavą, Ginteikiškes, Kle-

boniškes, Gliebiškes, Dijokiškes, Norkūnus, Jezaliną, Grabaučiškes, Vekonis, Adomavą). Rajone buvo 244 mokyklinio amžiaus (7–14 metų) vaikai, daugiausia iš Kruonio miestelio – 39, Vekonių – 14, Ginteikiškių – 11 ir t. t. Beveik visi jie buvo ūkininkų vaikai, išskyrus septynis (penkių tėvai buvo Kruonio miestelyje gyvenantys žydų tautybės prekybininkai, o dviejų vaikų tėvas buvo Kruonio valsčiaus sekretorius). Antrajame rajone buvo 140 vaikų iš Surgantiškių ir aplinkinių kaimų (visų vaikų tėvai – ūkininkai). Trečiajame buvo 104 vaikai iš Anglininkų ir aplinkinių kaimų (visų vaikų tėvai – ūkininkai, išskyrus vieno – staliaus iš Visginų kaimo). Ketvirtajame rajone buvo 157 vaikai iš Darsūniškio ir aplinkinių kaimų (daugumos vaikų tėvai – ūkininkai, o aštuonių – žydų tautybės prekybininkai iš Darsūniškio). Penktajame buvo 153 vaikai iš Sekionių ir aplinkinių kaimų (visų vaikų tėvai – ūkininkai). Šeštajame rajone buvo 211 vaikų iš Vilūnų ir aplinkinių kaimų (visų vaikų tėvai – ūkininkai). Septintajame rajone buvo 179 vaikai iš Kalvių ir aplinkinių kaimų (visų vaikų tėvai – ūkininkai, išskyrus Kalviuose gyvenančio kurpiaus). Aštuntajame buvo 156 vaikai iš Šnipelių ir aplinkinių kaimų (visų vaikų tėvai – ūkininkai). Devintajame rajone buvo 185 vaikai iš Kovaičių, Sevelionių ir aplinkinių kaimų (visų tėvai – ūkininkai)[121]. 1932 m. gegužės mėnesį valsčiaus savivaldybė jau sudarinėjo tik 1924 metais gimusių vaikų sąrašus, o rugsėjį – 1925 metais gimusiųjų sąrašus. Įdomu, kad kaimiškose vietovėse dar dominuoja senieji krikščioniški vaikų vardai (pavyzdžiui, Sekionių ir Užgirėlio apylinkėse iš 19 vaikų buvo penkios Onos, trys Juozai ir t. t.). Tuo tarpu Kruonyje jau buvo du Vytautai, Kęstutis. 1933 m. gegužę sudarytuose 1925 metais gimusių mokinių sąrašuose pirmajame rajone

Kovaičių pradžios mokyklos mokytojai su mokiniais 1936 m. birželio 2 d. KšM.

Žydeikiškių pradžios mokyklos mokytojas Mykolas Pirštelis su mokiniais 1936 m. sausio 25 d. KšM.

gyveno 27 vaikai, antrajame – 14, trečiajame – 19, ketvirtajame – 13, penktajame – 24, šeštajame – 33, septintajame – 41, aštuntajame – 14, devintajame – 46 vaikai[122].

1932 m. Kruonio valsčiaus savivaldybė gavo valsčiaus mokyklų paraiškas dėl pašalpų neturtingiems moksleiviams. Viršaitis A. Rudzianskas kai kurių mokyklų paraiškose pateiktas sumas sumažino, nes *„Darsūniškio mokyklos sąmata per didelė, nes į sąmatą įrašyta pasiturinčių tėvų vaikai (...) vėliau paliko nustatyta, kad sąmata per daug išpūsta ir ją pilnumoje patenkinti nėra galimybės“*. Valsčiaus savivaldybė Mičiūnų mokyklai skyrė 11,5 Lt, Silviškių – 14,40 Lt, Anglininkų – 30 Lt, Vilūnų – 15 Lt, Darsūniškio – 30 Lt (buvo prašoma 457,5 Lt), Kruonio – 50 Lt, Surgantiškių – 40 Lt (buvo prašoma 69 Lt), Kalvių – 25 Lt (buvo prašoma 140 Lt)[123].

Dažniausiai mokyklos įsikurdavo iš ūkininkų nuomojamose patalpose, tačiau kiek tai buvo įmanoma, savivaldybė, remiama Švietimo ministerijos, stengėsi statyti specialiai mokykloms skirtus pastatus. Pavyzdžiui, Surgantiškėse 1931 m. įkurta pradžios mokykla, o 1937 m. jai pastatytas naujas medinis pastatas[124]. Beje, jos statybos rangovas buvo Vulfas Bankviceras iš Kruonio valsčiaus. Surgantiškių mokyklos pastatas buvo medinis, dviejų aukštų. Pirmame aukšte – dvi klasės (nes mokykla buvo dviejų komplektų), salė, mokytojų kambarys ir rūbinė, o antrame – du butai. 1938 m. pradėta ir Vilūnų mokyklos statyba. Ji taip pat buvo medinė, dviejų aukštų. Pirmame – trys klasės (mokykla – trijų komplektų), salė, mokytojų kambarys ir rūbinė, o antrame – butai trims mokytojams[125]. Surgantiškių ir Vilūnų mokyklos buvo pastatytos prie Kauno–Alytaus plento.

1934 m. Kruonio valsčiuje buvo 10 mokyklų, kuriose buvo 20 komplektų:

1. Anglininkų – 2 komplektai (vienas komplektas – Anglininkų mokyklos pastate, o antras – Dabintos kaime nuomojamose patalpose);
2. Darsūniškio – 2 kompl. (abu Darsūniškyje, mokyklos pastate);
3. Kalvių – 2 kompl. (abu Kalviuose, mokyklos pastate);
4. Kruonio – 4 kompl. (2 kompl. Kruonyje, mokyklos pastate, trečias ir ketvirtas Dijokiškėse ir Ginteikiškėse nuomojamose patalpose);
5. Mičiūnų – 1 kompl. nuomojamose patalpose;
6. Sekionių – 2 kompl. (nuomojamose patalpose Bajoriškių ir Užgirėlio kaimuose);
7. Silviškių – 1 kompl. mokyklos pastate;
8. Surgantiškių – 2 kompl. (mokyklų pastatuose Vaiguvos ir Maisiejūnų kaimuose);
9. Vilūnų – 3 kompl. (nuomojamose patalpose Vilūnuose, Andriūnuose ir Domeikiemyje);
10. Žydeikiškių – 1 kompl. nuomojamose patalpose Avinėlių kaime[126].

Viename dokumente paminėta atskira žydų mokykla Darsūniškyje, tačiau neaišku, kokia ji buvo ir nuo kada veikė. Šiame dokumente užfiksuota, kad 1937 m. mokytojas Zoruchas Kaplanas kreipėsi į apskrities mokyklų inspektorių, kad jį išleistų atostogų, *„nes mano vedamoje mokykloje teliko du vaiku (antras ir trečias skyriai nesilanko mokyklos, o ketvirtojo dar nėra), todėl turiu garbės prašyti p. Inspektorių atleisti mane atostogų nuo š. m. birželio 1 d. iki m. m. pabaigos, nes man reikia neatidėliotinai pasigydyti dantis, kas man nėra galimumo atlikti Darsūniškyje dėl dantų gydytojo trūkumo“*[127].

Kulinarijos kursai Anglininkų pradžios mokykloje. XX a. 4 d-metis. KšM.

Kruonio vls. mokytojai su mokyklų inspektoriumi Kliore (sėdi viduryje). Dešinėje sėdi Kruonio vls. viršaitis A. Vedeckas, viršuje ketvirtas iš kairės stovi mokytojas J. Medzikauskas, penktas – A. Bieliauskas. XX a. 4 dešimtmetis. KšM.

Baigusieji pradžios mokyklas laikydavo egzaminus. Pavyzdžiui, 1934 m. valsčiaus pradžios mokyklų egzaminai vyko keliose mokyklose. Darsūniškyje laikė Darsūniškio ir Sekionių mokyklų mokiniai (iš vienuolikos Darsūniškio mokyklos mokinių penki egzamino neišlaikė), Kalviuose laikė Kalvių, Vilūnų ir Silviškių mokyklų 15 vaikų (visi išlaikė), o Kruonyje laikė 42 Kruonio, Surgantiškių ir Anglininkų mokyklų vaikai (taip pat visi išlaikė). Kaip vyko mokinių išleistuvės? Pavyzdžiui, Kruonyje po egzaminų atsisveikinimo kalbas pasakė ir „paskutinius gyvenimui praktiškus nurodymus davė“ mokyklos vedėjas K. Šemežys, kun. J. Bučys, Surgantiškių mokyklos vedėjas A. Bieliauskas ir mokytojas J. Norkevičius. *„Mokinių akyse pasirodė ašaros, pro kurias spindėjo pasiryžimas augti ir stiprėti toj dvasioj, kuri buvo skiepijama mokykloj. Mokiniai, dėkodami savo auklėtojams, paprašė Dievo ilgo amžiaus ir ištvermės vaikams mokyti ir sušuko triskart valio. Užbaigoj buvo sukalbėta malda ir sugiedotas Tautos Himnas“*[128].

1937 m. sausio 10 d. įvyko Lietuvos mokytojų sąjungos Kruonio skyriaus susirinkimas, kurį vedė L. M. S. Kruonio skyriaus pirmininkas Aleksandras Bieliauskas. Susirinkime buvo nutarta „*sąryšy su pedagogine savaite įsteigti Dr. J. Basanavičiaus liaudies universiteto skyrių, kurio valdybon išrinkti: Kačiulis, Bieliauskas ir Miliūnaitė. Lektoriais pasižadėjo būti: Pupleišius, Šarkauskaitė, Kazla, Naujalis, Pupšys, Kačiulis, Norkevičius, Bieliauskas, Jankūnas, Medzikauskas, Gustaitis,*

Gargasas, Norkytė. Paskaitų planas ir sąmata pavesta sudaryti valdybai. Skyriaus valdybon išrinkti: Miliūnaitė ir Norkevičius, o Kazlienė ir Jankūnas – kandidatais"[129]. 1937 m. pirmajam pusmečiui išrinkti šie J. Basanavičiaus liaudies universiteto Kruonio skyriaus organizatoriai ir lektoriai: dekanas – Aleksandras Bieliauskas, sekretorė – Anastazija Miliūnaitė, iždininkas – Vincas Kačiulis, lektoriai – Petras Puplešys, J. Gargasas, Stasys Jankūnas, Juozas Norkevičius, Andrius Kazla ir Norkytė (Norkytė vienintelė iš liaudies universiteto lektorių buvo ne mokytoja, o akušerė)[130]. Mokytojas Aleksandras Bieliauskas, kilęs iš kaimyninio Jiezno valsčiaus, buvo vienas aktyviausių to meto Kruonio valsčiaus visuomenės veikėjų.

Aprašomuoju laikotarpiu formavosi ir brendo nacionalinė kultūra, mokslas tapo ne tik prieinamas, bet ir privalomas visų socialinių grupių vaikams. Kruonio valsčiuje tuo laikotarpiu gimė ir augo, pradžios mokyklas lankė būsimasis kompozitorius Vytautas Paltanavičius (g. 1924 m. Kruonyje, populiariosios dainos „Tau, mano mamyte" autorius, kurį pirmasis muzikos ėmėsi mokyti vietinis pradžios mokyklos mokytojas Juozas Medzikauskas), būsimas aktyvus kovotojas dėl Lietuvos nepriklausomybės Kazys Algimantas Lisauskas (g. 1926 m. Barevičių kaime), būsimas aktorius ir radijo diktorius Pranas Stankevičius (g. 1928 m. Apidemio kaime), būsimas Kaišiadorių vyskupas Juozas Matulaitis (g. 1936 m. Užgirėlio kaime) ir daugelis kitų.

Socialinė rūpyba

1924 m. pranešime Žemės ūkio ministrui rašoma – *„kas ling biednuomenės ir aprupinimas gyventojų mišku medžega"* nustatyta, kad į sąrašus įtraukti 52 gyventojai, o kitų pateikti prašymai nesvarstyti. Kovo 16 d. vietos mokykloje po pamokų įvyko susirinkimas (dalyvavo 300–400 žmonių), kuriame buvo informuojama apie vyriausybės nutarimus, *„kuriais aprūpinama gyventojų reikalai ir biednuomenė, be to, kartu išaiškinta, kas tame kaltas, jei žmonės negali gauti to, ką jiems vyriausybė duoda"*. Daugelis skundėsi, kad valsčiaus miškų komisija reikalauja parašyti jai prašymą, kas juos *„be galo sunkina, kaipo nemokančius rašyti"*. A. Celiešius skundėsi, kad 1921 m. sudegė jo namai, visur teikė prašymus, tačiau nieko negavo. Varguomenė skundėsi, kad niekur negali nusipirkti kuro, nes *„didžiausias vargas del bidnuomenės kūru kažkurie nusiskunde kad iš šalčio grese pavojus gyvasčiai, kas vienai moterei prisieju nupirkti malku, po jos liudijimu"*. Viršaitis paaiškino, kad jų valsčiuje nėra *biednuomenės* ir kad nebuvę kam rašinėti sąrašų, todėl jie ir atsisakė vargingai gyvenantiems skiriamo kuro. Pranešimą rašęs iš sostinės atvykęs pareigūnas pridūrė: *„Susirinkime aš jam už tai atsilyginau taip, kad jo matyti jau negavau, išvažiuodamas iš Kruonio buvau susirinkusiųjų lidimas įvairiauseis skundais, su padėkomis musų Viriausybiai. Tai taip dirba mūsų Savivaldybės"*. Iš tikrųjų 1923 m. rudenį Kruonio valsčiaus taryba svarstydama Miškų departamento

aplinkraštį atsižvelgdama į tai, kad *„iš valsčiaus pajamu valsčiaus valdyba negali užsilaikyti, tad vienbalsiai nutarė malku neimti ir biednuomenes sarašų nedaryti“*. Tiesa, neturtingumo liudijimai, kad vargingai gyvenantys gautų malkų, buvo išduodami. Pavyzdžiui, 1924 m. vasarį viršaitis K. Bačkauskas davė liudijimą Migonių kaimo gyventojai T. Kondratavičaitei (*„duotas šis liudijimas gavimui malkų kaipo neturtingai“*). Norinčiam gauti liudijimą reikėjo mokėti žyminį mokestį už prašymą Miškų komisijai (4 litus), taip pat raštingam pagalbininkui už prašymo parašymą tekdavo atsidėkoti 3–4 litais[131].

1932 m. Kruonio valsčiaus savivaldybė paskyrė pašalpas neturtingiems moksleiviams[132]. 1933 m. beturčiams mokiniams šelpti išleista 137 Lt, nes „beturčių vaikų pasitaikė tik miesteliuose (Kruonio ir Darsūniškio)“[133].

Ieškodami geresnio pragyvenimo šaltinio dalis žmonių emigravo į užjūrius. Vienetai susilaukdavo netikėto palikimo iš emigravusių giminaičių. Pavyzdžiui, 1930 m. „Lietuvos aide“ paskelbta žinutė, kad Kanadoje miręs Mykolas Muskevičius, kuris galėjo būti kilęs iš Kruonio, giminėms paliko apie 1000 dolerių[134]. 1925 m. spaudoje buvo rašoma, kad Kaune, Palangoje, Birštone, Klaipėdoje ir tėviškėje apsilankė amerikiečiai Andrius ir Kastantas Lapės, kurie buvo kilę iš Kruonio valsčiaus Kleboniškių kaimo. Kastantas dirbo Aukščiausiame Amerikos valstybės teisme kalbų vertėju, o Andrius buvo Sandoros kuopos pirmininkas, A. L. S. kuopos iždininkas, T. M. D. sekretorius[135]. Taigi, greičiausiai tai buvo jau prasigyvenę JAV lietuviai iš pirmosios emigracijos bangos. Jų sėkmės istorija vietos gyventojams galėjo tapti papildomu akstinu ieškoti geresnių pragyvenimo sąlygų emigruojant į užjūrius. Pavyzdžiui, 1927 m. Karveliškių dvaro savininkas J. Rimševičius skundėsi žemės ūkio ministrui, kad visi jo darbininkai „išdūmė Brazilijon“.

Siekiant apsisaugoti nuo nelaimių, pirmiausia gaisrų daromų nuostolių, dalis gyventojų savo pastatus apdrausdavo. 1932 m. seniūnijų sueigose buvo svarstomas Trakų apskrities valdybos siūlymas įvesti „priverstiną žemės ūkio trobesių nuo ugnies draudimą“. Visos Kruonio valsčiaus seniūnijų sueigos šį pasiūlymą atmetė. Kruonio seniūnijos sueiga liepos 24 d., dalyvaujant 72 turintiems teisę dalyvauti sueigoje gyventojams ir pirmininkaujant seniūnui Jonui Jankevičiui, nutarė „priverstiną trobesių nuo ugnies draudimą atmesti“. Vekonių seniūnijos sueiga, dalyvaujant 67 gyventojams ir pirmininkaujant seniūnui Juozui Marcinkevičiui, nutarė *„kad pasiliktų laisvas draudimas ir žymiai papigintas“*. „Prašyti priverstiną trobesių nuo ugnies draudimą atmesti“ nutarė Anglininkų seniūnijos sueiga, dalyvaujant 68 gyventojams (iš 134) ir pirmininkaujant seniūnui Jonui Lekavičiui, Dijokiškių seniūnijos sueiga, dalyvaujant 96 gyventojams ir pirmininkaujant seniūnui Petrui Morkūnui, Darsūniškio seniūnijos sueiga, dalyvaujant 47 gyventojams ir pirmininkaujant seniūnui Alfonsui Žukauskui (*„dėl sunkios mums ūkininkams šių laikų būklės atsisakom nuo priverstino triobesių draudimo“*), Užgirėlio seniūnijos sueiga,

dalyvaujant 95 gyventojams ir pirmininkaujant seniūnui A. Arlauskui, Vilūnų seniūnijos sueiga, dalyvaujant 110 gyventojų ir pirmininkaujant seniūnui Juozui Zykui (*„vienbalsiai atsisakyti“*), Plaskūnų seniūnijos sueiga, dalyvaujant 45 gyventojams ir pirmininkaujant seniūnui A. Kaluževičiui, Kalvių seniūnijos sueiga, dalyvaujant 49 gyventojams ir pirmininkaujant seniūnui Feliksui Zavistanavičiui, Rokiškių seniūnijos sueiga, dalyvaujant 54 gyventojams ir pirmininkaujant seniūnui Jurgiui Karengai, Sevelionių seniūnijos sueiga, dalyvaujant 50 gyventojų ir pirmininkaujant seniūnui Jonui Žilinskui, Ginteikiškių seniūnijos sueiga, dalyvaujant 84 gyventojams ir pirmininkaujant seniūnui Petrui Bučiui[136].

Sveikatos priežiūra

Pagrindinė apskrities sveikatos priežiūros įstaiga (ligoninė) buvo įsikūrusi apskrities centre Kaišiadoryse. Čia buvo ir apskrities gydytojo etatas. Ilgą laiką juo dirbo gydytojas Petras Žilinskas. Gydymas buvo mokamas, todėl valsčiaus savivaldybė rūpinosi remtinų asmenų gydymo išlaidų apmokėjimu. Norėdamas gauti lėšų gydymuisi asmuo turėjo pateikti prašymą, kurį svarstydavo valsčiaus taryba. Būtina sąlyga paramai gauti – turėti beturčio liudijimą. Pavyzdžiui, 1933 m. savivaldybė sumokėjo 504 Lt už beturčių gydymą, o liko neapmokėta 424 Lt[137].

Tuo laikotarpiu dar buvo įprasta gydytis patiems arba kreiptis į savamokslius „daktarus“. 1925 m. spaudoje „Kazys iš Avinų“ rašė, kad dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą *„atsidangino iš Rusijos 1 burliokas“*, kuris caro laikais buvo eiguliu, vėliau „per savo gudrią galvą nusipirko 24 dešimtines žemės“. Kruonyje jis pagarsėjo gydymu, o žmonių sueidavo daug kiekvieną dieną. Ateidavę net iš už 35 kilometrų. *„Jis gydo stebuklingai, vienus užkalbinėja, kitiems rodo įvairius ženklus, tretiems duoda kvarboto vandens. Ar ne laikas būtų susirūpinti ir neduoti apgaudinėti žmonių“*[138]. Apie Kruonio „gydytojus-stebukladarius“ rašyta ir 1935 m. pasakojant apie gydymą nuo rožės. Straipsnio autorius stebisi, kad vietoje to, kad naudotų vaistus, ligonis kreipiasi į „stebuklingą gydytoją“ – vieno kaimo seniūną, kuris gydo be vaistų – jam užtenka ištarti „galingą žodį“. Pas „daktarą“ ligonis nugabentas vakarop – nes gydoma tik saulei nusileidus. Paėmęs buteliuką karvės pieno ir nusigręžęs į sieną „gydytojas“ jį užkalbėjo ir liepė gerti ir tepti skaudamą vietą. Be to, galėjo gydyti netgi nematydamas ligonio – užtekdavo naudoti užkalbėtus vaistus. Autorius dėl tokio gyventojų tamsumo kaltino miestelyje ir apylinkėse gyvenusius rusus, *„kurie pasižymi savo prietaringumu. Tas ateivių atsineštas prietaringumas užnuodijo ir vietos gyventojus lietuvius“*[139].

Jau 1924 m. kaip apskrities tarybos narys iš Kruonio minimas vaistininkas Šimas Bajoras. Vaistininkui Bajorui priklausiusi vaistinė minima ir 1927 m.[140] Kruonio vaistinė paminėta ir 1936 m., kai miestelyje dirbo medicinos felčeris Norkevičius, kuris iš valsčiaus savivaldybės gaudavo nedidelę subsidiją. Be to, turgaus dieną iš Žiežmarių atvykdavo medicinos felčeris Magūnas, kuris priiminėdavo klientus

vaistinėje ir turėjo didesnį pasisekimą. Kartą abu konkurentai susitikę gatvėje *„savo pasikalbėjime priėję prie akmens argumentų, kuriuos likvidavo vietos policija“*[141].

Nemažai problemų gyventojams kėlė masinės epidemijos. Pavyzdžiui, 1931 m. Kruonio valsčiuje padaugėjo susirgimų dėmėtąja šiltine. Į Kruonį netgi atvyko Sveikatos departamento sanitarijos skyriaus viršininkas dr. Šidlauskas, kuris įsteigė „laikiną epidemijos baraką“ (t. y. valsčiaus valdybos pastate įrengė 40 lovų). Baraką prižiūrėjo gydytojas Stropas, čia dirbo visas reikiamas personalas, o ligonius evakuoti atvyko dezinfekcijos instruktorius Rutenis su dezinfektorium[142]. Kilus epidemijai Trakų apskrities viršininkas *„už nesuteikimą laiku žinių“* apie susirgimus dėmėtąją šiltine tuojau pat nubaudė Kruonio viršaitį, kuris gavo tris paras daboklės, ir du seniūnus, kuriuos atleido iš pareigų[143]. 1939 m. gydytojų ekspedicija tyrė soliterio paplitimą Kaišiadorių ir Žaslių valsčiuose. Ekspedicijos vadovas Minelga taip pat tyrė vaikus, ar jie neserga džiova. Kruonio valsčiuje ekspedicija rado didesnį procentą vaikų, užsikrėtusių džiovos bacilomis, nei anksčiau[144].

1934 m. Kruonio valsčiaus gyventojai skundėsi, kad apskrities gydytojas „per mažai rodo susirūpinimo sanitarine priežiūra miesteliuose ir kaimuose“[145]. 1938 m. Kruonyje įsteigtas sveikatos punktas[146]. Kruonio sveikatos punkto gydytoju dirbo Vytautas Kišonas, o akušere – Albina Karpiūtė.

Žemės ūkis

Žemės ūkis buvo pagrindinė valsčiaus gyventojų, ypač lietuvių, ūkinės veiklos sfera. Lietuvos vyriausybės vienas iš prioritetinių darbų buvo žemės reforma, kuria buvo siekiama ne tik sumoderninti dar primityvią žemės ūkio gamybą, bet ir įvykdyti socialinius pertvarkymus. Buvusių stambių dvarų žemėse kūrėsi naujakuriai, pirmiausia Lietuvos kariuomenės savanoriai.

Naujakuriams buvo sudarytos palankios sąlygos. Pavyzdžiui, 1927 m. Petro Bučio 20,5 ha žemės buvusiame Kamelinos palivarke, pavadintame Kovaičių kaimu, sklypas įvertintas 633,6 Lt (dokumente vėliau pieštuku taisyta į 1344), metinė išperkamųjų mokesčių suma buvo 38,40 Lt. Išperkamųjų mokesčių mokėjimo pradžia numatyta tik 1939 m., o pabaiga – 1974 m. Panašiai buvo ir kitiems naujakuriams, tik skyrėsi mokėjimo suma priklausomai nuo turimos žemės[147]. Naujakuriams buvo teikiamos lengvatinės paskolos. Pavyzdžiui, 1927 m. pavasarį specialiai sėkloms įsigyti per Kruonio smulkaus kredito banką Žemės bankas skyrė ūkininkui nuo 100 iki 200 Lt, mokant po 6% palūkanų (4% – Žemės bankui, 2% – smulkaus kredito draugijai)[148].

Pagal 1921 m. statistiką visame valsčiuje gyventojai laikė 1460 arklių (iki 2 metų – 190, daugiau kaip 2 metų – 1270), 4445 galvijus (iki 2 metų – 1905, daugiau kaip 2 metų – 2540), 3810 avių, 3810 kiaulių, 6350 vištų, 200 ančių, 150 žąsų[149].

Kaip 1921 m. rašė J. Lazauskas, Kruonio valsčiuje daugiausia buvo sėjama rugių, mažiau avižų, miežių, žirnių, derlingose vietose – kviečių. Taip pat sodino

daug bulvių, mažiau kopūstų, burokų ir kitų daržovių. Vidutiniškai ūkininkai turėjo po 10–12 dešimtinių žemės. Žemę ligi tolei (t. y. maždaug iki 1921 m.) dirbo medinėmis žagrėmis (arklais) ir akėčiomis, „bet dabar jau visur pradeda dirbti plūgais, drapakais ir t. t.“[150]

Pokario metais siautė ir gyvulių maras. Pavyzdžiui, 1921 m. Veterinarijos inspekcija kai kuriose Lietuvos vietose nustatė „įnosių“ ligą. Ja Darsūniškio miestelyje susirgo vienas arklys (sergantys šia liga arkliai buvo sunaikinami)[151].

1926 m. Kruonyje pradėjo veikti pieno perdirbimo bendrovė, o 1928 m. – sodų vaisių ir daržovių gamintojų draugija[152].

Buvo nustatyta gyvulių skerdimui tvarka. Pavyzdžiui, 1922 m. apskrities komendantas nurodė, kad gyvulius, skirtus kariuomenei, skerstų tik nurodytose vietose. Kruonyje tai buvo 6-ojo pėstininkų pulko pjovykla[153]. 1934 m. „Maisto“ bendrovė nustatė rajonus, kuriuose priėmė tik nustatytų valsčių bekonus. Kruonio valsčius įėjo į Kaišiadorių punkto teritoriją, o šis savo ruožtu priklausė Kauno skerdyklos kiaulių supirkimo rajonui[154].

Lietuvos vyriausybė skatino ūkininkų švietimą, spaudoje visuomenė buvo raginama padėti vyresniems žmonėms prisitaikyti prie naujų sąlygų. 1929 m. Žiežmariuose įkurta Žiemos žemės ūkio mokykla. Apskrities centre (Kaišiadoryse) buvo agronomo tarnyba. 1932 m. agronomo raštinėje įsikūrė ir smulkių ūkio šakų instruktorius, kuris ūkininkams teikė patarimus sodininkystės, bitininkystės, daržininkystės ir kitais klausimais[155]. Ūkininkams Žemės ūkio rūmai organizuodavo atskirų sričių kursus. Pavyzdžiui, 1935 m. balandžio 29–gegužės 1 d. Kruonyje vyko dažymo kursai (Žiežmariuose tuo pačiu metu mėnesį laiko vyko mezgimo kursai)[156]. Kruonyje veikė Jaunųjų ūkininkų ratelis.

Pastebimi žemės ūkio gamybos modernėjimo požymiai, žemės ūkio technikos gausėjimas. Pavyzdžiui, 1928 m. nelaimingų įvykių suvestinėje minimas Karveliškių dvare buvusiame D. Andriulevičiaus ūkyje kilęs gaisras, kuriame sudegė klojimas su jame buvusia įranga – kuliamąja mašina ir akseline mašina[157]. 1941 m. iš Kruonio valsčiuje gyvenusių žydų, kurie paprastai tik pavieniais atvejais užsiėmė žemės ūkiu, buvo konfiskuotos 6 *akselinės*, 5 manieţai, 4 kuliamosios mašinos, po dvi pjaunamąsias ir grėbiamąsias mašinas[158].

Kruonio, Žiežmarių, Kaišiadorių ir Žaslių valsčiuose, lyginant su kitais į Rytus esančiais Trakų apskrities valsčiais, žemės ūkio būklė buvo žymiai geresnė – čia buvo daugiau stambesnių ūkių, mažiau neišskaidytų į vienkiemius gatvinių kaimų[159].

Kaimų skirstymas į vienkiemius

Kaimų skirstymas į vienkiemius prasidėjo jau XX a. pradžioje vykdant vadinamąją Stolypino reformą. Pavyzdžiui, 1911 m. išskirstytas Ginteikiškių, 1912 m. Dabintos

ir Lankakiemio, 1913 m. Migonių, Norkūnų ir Užgirėlio, 1914 m. Navapolio I–II, 1915 m. Kazokų kaimai.

1922 m. prasidėjo Žemės reforma, kuri pirmiausia pradėjo dvarų parceliavimą (apie kurį rašoma kitame skyrelyje), o vėliau ir kaimų skirstymą į vienkiemius. 1927 m. apskrities Žemės tvarkytojo įstaigoje buvo susikaupę 24 prašymai iš Kruonio valsčiaus dėl kaimų skirstymo į vienkiemius[160].

1929 m. matininkas Petras Malukas sudarė vakarinės Kruonio miestelio dalies (Naujųjų Kruonių kaimo) išskirstymo planą (patvirtintą 1930 m.). Tarp ūkių savininkų dominuoja rusiškos pavardės, tai rodo, kad šioje vietoje ir telkėsi dar XIX a. Kruonyje įsikūrusios iš Rusijos atsikėlusios šeimos[161].

Į vienkiemius buvo skirstomi ne tik senieji gatviniai kaimai, dvarai, bet ir miesteliai. Kruonio valsčiuje miesteliais tuo laiku buvo vadinami ne tik Kruonis, bet ir Darsūniškis bei Kalviai. Kalviai buvo parceliuojami kaip buvusios grafo Broel-Pliaterio dvaro valdos, tuo tarpu Darsūniškis kaip miestelis. Darsūniškio išskirstymo į viensėdžius planą sudarė matininkas Pranas Sopkauskas. Miestelis apėmė 1058 ha, į jo plotą įėjo ir anapus Nemuno buvusio majoratinio Bačkininkėlių dvaro žemė – 40 ha. Darsūniškio parceliacijos planas buvo vienas sudėtingesnių, apėmė net 6 lapus. 1926 m. parengtą planą dar patikrino matininkas-revizorius M. Dauknys, projektas tvirtintas Vyriausioje žemės tvarkymo komisijoje 1929 ir 1930 m. Be sklypų bažnyčiai, mokyklai, katalikų kapinėms, čia numatyti sklypai ir žydų kapinėms bei šaulių namams[162]. 1928 m. didelė dalis Darsūniškio miestelio gyventojų buvo nepatenkinti savo sklypais ir sakė, kad „matininkas blogai išskirstė“. Apskritai visi nepatenkinti buvo, kad žemės parceliavimas neužbaigiamas jau kelinti metai ir nežinoma kada tam bus galas[163].

Mažesnių gyvenviečių išskirstymas vyko sparčiau. Pavyzdžiui, Anglininkai ir Sevelionys į vienkiemius išskirstyti 1922 m., Būtkiemis, Rokiškės I–II – 1923 m., Domeikiemis ir Vilūnai – 1924 m., Kriaučiškės, Paulianka (Stebeikiai), Žydeikiškės – 1925 m., Seibūtai – 1927 m., Atmainai, Barevičiai, Dijokiškės, Rokiškės III – 1930 m., Armanai, Joniliškės, Kleboniškis I, Maisiejūnai, Pastrėvys, Pratkūnai, Jezalinas (Saulučiai), Toliškės II–IV, Vaiguva, Vilčkai, Visginai – 1931 m., Avinėliai, Ąžuolynė I – 1932 m., Andriūnai, Apidemis (Epidemija), Apsuona, Margai, Trūseikiškės, Zauliškės – 1933 m., Gliebiškis, Kleboniškis II, Toliškės I, Vekonys – 1934 m., Ąžuolynė II, Bajoriškės, Gegužinis, Grabaučiškės, Grėžieniškės, Karkažiškės, Kračkiemis, Lukiškis – 1935 m., Mankuviškės ir Varkališkės – 1936 m., Broma, Daktariškės, Navapolis III, Palimšiai, Rūčkakiemis – 1937 m., Lapainia – 1931–1938 m., Liepynė, Morkūnai – 1939 m., o Astragų ir Surgantiškių išskirstymas nusitęsė jau į karo metus (1942 m.)[164].

Dvarų parceliavimas

Žemės reforma pirmiausia pakeitė dvarų valdymą. Kruonio valsčiuje, kaip ir visoje Lietuvoje, dvarininkams buvo paliekama 80 ha žemės norma, o likusi naudojama kariams-savanoriams ir gretimų kaimų mažažemiams ar bežemiams aprūpinti.

Žemės reformos valdyba 1924–1925 m. Plytninkų dvaro savininkėms, Boleslovo Gordzialkovskio dukroms Marijai Elžbietai Uliatauskienei ir Elenai Zinaidai Porauskienei, paliko 81 ha, iš jų 9 ha miško[165]. Iš Gordzialkauskaičių valstybės nuosavybėn perėjo Domeikiemio miško pasodos sklypas (beveik 24 ha)[166]. 1922 m. skelbiant žemės reformos įstatymą Gordzialkauskaitės iš Elžbietos Gordzialkauskienės buvo paveldėjusios iš viso apie 513 ha žemės – Plytininkų dvarą (apie 320 ha), ūkį Vilūnų kaime (apie 110 ha) ir ūkį Kriaučiškių kaime (apie 83 ha). Plytininkų dvaro miškas apėmė apie 103 ha. Tiesa, dar 1924 m. pradžioje Gordzialkauskaitėms žemės reformos valdyba buvo numačiusi palikti 160 ha, t. y. po 80 ha kiekvienai[167]. Tačiau jau po kelių mėnesių valdyba nutarė palikti tik 80 ha abiem, nes dvarą jos valdė kaip bendrasavininkės[168]. Tuo metu dvarą valdė ir savininkių interesais rūpinosi jų įgaliotinis Zdzislovas Skalskis, gyvenęs Plytninkų dvare, nes Gordzialkauskaitės jau 10 metų gyveno Lenkijoje, Dancigo mieste. Didumą Plytninkų dvaro žemių sudarė ariama žemė (116 ha), taip pat buvo didelis sodas (8 ha), kuriame augo 630 obelų, 180 kriaušių, 160 vyšnių ir slyvų, be to, augo beveik 200 nevaisinių medžių. Beveik visa žemė buvo priskirta antrai rūšiai. Reformos metais joje buvo pasėta 36 ha rugių ir 22 ha pirmamečių dobilų[169]. 1924 m. matininkas Juozas Radvila sudarė Vilūnų kaimo skirstymo į viensėdžius planą, apėmusį Vilūnų kaimą ir Plytninkų dvarą. Projekte numatyta vieta prie kelio mokyklai, Vilūnų bažnyčiai, kapinėms[170]. Kitame 1924 m. matininko J. Radvilos sudarytame plane tarp Kriaučiškių ir Vilūnų ežeriukų ir Trūseikiškių kaimo buvo palikta neliečiama 80 ha žemės norma savininkėms E. Z. Porovskienei ir M. E. Uliatauskienei[171].

Tadaravos dvaras jau nuo 1909 m. priklausė Aleksandrui Iljasevičiui, kuris jį paveldėjo iš motinos Elenos Iljasevičienės. Aleksandro tėvas Motiejus (Jono sūnus), dvarą buvo įsigijęs 1880–1881 m. Jo plotas anuomet sudarė 335 dešimtines. Tadaravos dvaro reformavimas prasidėjo taip pat 1924 m., siekiant iš Iljasevičiui priklausančio Tadaravos dvaro ir už Strėvos esančio Salomiškio palivarko suformuoti 80 ha nenusavinamos žemės normą. Siekdamas išsaugoti daugiau žemės Aleksandras Iljasevičius jau po žemės reformos įstatymo paskelbimo 1922 m. Salomiškio palivarką perleido savo sūnui Kostui Iljasevičiui. Tačiau žemės reformos valdyba Salomiškio palivarką įtraukė į bendrą Aleksandro Iljasevičiaus valdomą plotą[172]. Beje, Salomiškio palivarkas nors ir buvo už Strėvos, tačiau priklausė Kruonio, o ne Rumšiškių valsčiui. 1924 m. A. Iljasevičiui priklausė 111,5 ha žemės Tadaravos dvare ir 50 ha Salomiškio palivarke. Tadaravos palivarke buvo 50 ha miško. Dvarą supo

Surgantiškių ir Maisiejūnų kaimai bei Seibūtų palivarkas. Dvare buvo 4,5 ha sodas, kuriame augo 150 obelų, 61 kriaušė, apie 200 vyšnių ir slyvų bei 153 nevaisiniai medžiai. Didžioji žemės dalis tais metais dirvonavo, buvo pasėta 31 ha rugių. Dvare stovėjo 12 pastatų. Buvo keturi gyvenamieji namai (skaičiuojant ir buvusius prie malūno, trys iš jų dengti šiaudais, o vienas gontais, dviejų būklė buvo bloga, vieno vidutinė, vieno – gera), dvi klėtys, trys tvartai, po vieną klojimą, malūną ir „valinšių“. Mažiausias gyvenamasis namas siekė 12 metrų ilgio, didžiausias beveik 20. Didžiausi statiniai buvo tvartas (beveik 30 metrų ilgio), mažiausias „valinšius“ (6×6 m). Visi pastatai buvo mediniai, tik pusė malūno buvo iš mūro. Dauguma dengti šiaudais, po du – gontais ir lentelėmis. Be pačių šeimininkų Iljasevičių, dvare gyveno dvi darbininkų šeimos. Malūnas buvo 12-ai metų išnuomotas Adolfui Kvantui[173]. Beje, pats Aleksandras Iljasevičius dvarą vadino ne Tadaravos, o Teodoravos vardu ir teigė esąs tik dvaro, o ne Salomiškio palivarko savininkas. Kaip įrodymą jis pateikė Kruonio valsčiaus valdybos 1923 m. liudijimą[174]. Valsčiaus valdyba teigė, kad jau pagal 1908 m. testamentą Salomiškio palivarkas atiteko Elenos Iljasevičienės anūkui Kostantui Iljasevičiui[175]. 1924 m. A. Iljasevičius teigė, kad dalis dokumentų, kurie rodo Salomiškio palivarko priklausymą jo sūnui Konstantinui, *„dalinai yra prapuolę paėmant mane į nelaisvę, o dalinai yra prapuolę Rusijoje pas mano žmoną“*[176]. Aleksandras Iljasevičius iš tiesų Pirmojo pasaulinio karo metais tarnavo carinėje Rusijos kariuomenėje. 1915 m. pulkininkas A. Iljasevičius buvo 27-os artilerijos brigados 1-ojo diviziono vadas, tačiau kaip patekęs į nelaisvę buvo atleistas iš šių pareigų ir priskirtas prie lengvosios lauko artilerijos[177] (vietiniai gyventojai pasakoja, kad karo metu Iljasevičių išgelbėjęs jo žirgas, padėjęs perplaukti plačią upę, po karo šį žirgą Iljasevičius prižiūrėjęs su didele pagarba, o jam nugaišus užkasė viduryje dvaro parko ir supylė pilkapį). 1924 m. balandžio mėnesį Salomiškio palivarką Aleksandras perdavė sūnui Kostui, o jau 1924 m. lapkričio mėnesį iš šio palivarko 28 ha buvo parduoti J. Sidarui[178]. Tačiau 1925 m. pavasarį Kostas Iljasevičius pateikė skundą žemės ūkio ministrui dėl Kruonio valsčiaus valdyboje iškabinto skelbimo, kad Salomiškio palivarkas nusavinamas iš A. Iljasevičiaus, nors palivarko savininkas yra jis, Kostas Iljasevičius[179]. K. Iljasevičiui prašant Rumšiškių valsčiaus Bartkūnų kaimo seniūnas Juozas Simanskas ir Leliušių seniūnas Jurgis Banionis su Bartkūnų ir Leliušių ūkininkais surašė raštą, kad pripažįstą Kostantą Iljasevičių teisėtu Salomiškio palivarko savininku, nurodydami žemės sklypo ribas ir kad jis šio palivarko savininku tapo jau 1908 m., tačiau palivarkas buvo atiduotas „pilnon nuosavybėn“ Aleksandrui Iljasevičiui kaip mažamečio sūnaus globėjui. Taip pat ūkininkai pripažino, kad K. Iljasevičius iš Rusijos grįžo tik 1922 m. gruodį, ten žuvo ir visi žemės dokumentai[180]. Aleksandras Iljasevičius dar ne kartą ir ne vienus metus rašė raštus ir skundus dėl to, kad į jam priklausančią 80 ha žemės normą įskaičiuojama 50 ha sūnui priklausančios Salomiškio palivarko žemės ir prašė palikti jam 80 ha

Tadaravos dvare, *„kurie yra vienintelis mano senatvėj pragyvenimo šaltynis“*[181]. Salomiškio palivarke iš 53 ha daugiausia buvo ariamos žemės (36 ha), taip pat 9 ha ganyklų. Palivarke stovėjo Jokūbui Sidarui priklausęs gyvenamasis namas ir tvartas (pastatai mediniai, nauji, dengti šiaudais)[182]. Sprendžiant šią bylą buvo apklausti ir vietiniai gyventojai. Seibūtų gyventojas Kazys Drumsta ir Leliušių gyventojas Motiejus Drumsta teigė, kad nei Kostas nei Aleksandras Iljasevičiai prieš karą čia negyveno, į Tadaravos dvarą atvažiuodavo tik kelioms dienoms atostogauti[183]. Kostas Iljasevičius iš Rusijos grįžo 1922 m. gruodžio 1 d. (t. y., kai žemės reformos įstatymas jau galiojo). 1923 m. jis iškėlė teisme bylą tėvui prašydamas atkurti jo pažeistą teisę valdyti Salomiškio palivarką, tėvui sutikus teismas patenkino šį prašymą. Žemės reformos valdyba atsidūrė keblioje situacijoje – iš vienos pusės faktinis Tadaravos ir Salomiškio savininkas buvo tėvas, tačiau teismo nutarimas atkurdamas sūnaus teisę į paveldėtą iš močiutės žemę leido jiems pretenduoti ne į vieną nenusavinamą normą (80 ha), bet į dvi. Žemės reformos valdyba 1928 m. nutarė kelti bylą siekiant panaikinti 1924 metų nutarimą, tačiau netgi Žemės ūkio ministerijos juriskonsultas teigė, kad vilties laimėti bylą yra mažai[184]. Vis dėlto 1929 m. Kauno apygardos teismas nusprendė palaikyti ministerijos pusę ir į Aleksandro Iljasevičiaus nenusavinamą normą įskaičiuoti ne tik sūnui perduotą, bet ir tretiesiems asmenims parduotus 39 ha. Teismas atmetė A. Iljasevičiaus ieškinį ir dar priteisė jam 1019 Lt bylinėjimosi išlaidų[185]. 1930 m. A. Iljasevičiaus ieškinį, kuriuo jis siekė atmesti Kauno apygardos teismo sprendimą, nagrinėjo Vyriausiasis Tribunolas, kuris palaikė apygardos teismo sprendimą ir dar priteisė 509 Lt bylinėjimosi išlaidų ministerijos naudai[186]. Tadaravos parceliavimo projektą nubraižė matininkas Juozas Radvila 1925 m., o 1927 m. dvaras priskirtas prie Surgantiškių kaimo. Dvaro teritorijoje numatytas sklypas mokyklai. 1926 m. A. Iljasevičiui paliekama žemės norma buvo perprojektuota – vietoj 82,9 ha palikta 43,5 ha[187]. 1932 m. A. Iljasevičiui palikta 82,6 ha nenusavinamos žemės (iš jos beveik 5 ha miško). Tais pačiais metais jam paliktas ant Strėvos kranto stovėjęs vandens malūnas (kaip pramonės įmonė) su beveik 8 ha prie jo buvusios žemės[188]. Taigi Aleksandro Iljasevičiaus pastangos išsaugoti kaip šeimos nuosavybę Salomiškio palivarką (kurio vertė prilyginta beveik 17 000 Lt) truko apie aštuonerius metus, kainavo daug pastangų ir lėšų.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Tadaravos dvare ant Strėvos kranto veikė ratinis malūnas. 1916 m. malūne kilo gaisras, sudegė medinės pastato dalys ir beveik visi mechanizmai. 1921 m. dvaro savininkas šį neveikiantį malūną išnuomojo 12-ai metų Vendtui su sąlyga, kad per pirmus trejus metus jis atstatys malūną su dvejomis girnomis. Nuomininkas apdegusį malūną sutvarkė labai greitai ir malti pradėjo dar tais pačiais metais. Įmonė buvo plečiama ir 1932 m. jau veikė ne tik dvejų girnų malūnas, bet ir lentpjūvė bei obliavimo mašina, o mechanizmas buvo varomas vandens turbina[189]. Šis malūnas veikė net iki 1997 m. kilusio gaisro, kuris sunaikino

ne tik pastatą, bet ir senąją įrangą su visu puikiai išlikusiu senuoju malūnininko inventoriumi. Iki dabar išliko šalia stovėjęs malūnininko namas.

1924 m. buvo pradėtas ir Juozui Rimševičiui priklausančio Karveliškių palivarko perėmimas. Dvaras buvo ne tik pačiame valsčiaus, bet ir apskrities pakraštyje, nes ribojosi su Alytaus apskritimi. Šį palivarką jis buvo įsigijęs 1911 m. iš savo brolio Adomo (iki 1902 m. dvaras priklausė jų tėvui Tomui). Be Karveliškių palivarko (152 ha), J. Rimševičiui dar priklausė Buivydonių dvaras (210 ha), buvęs Žiežmarių valsčiuje. Karveliškėse net 92 ha užėmė antros rūšies ariama žemė, taip pat buvo 3 ha sodas (350 obelų, 100 kriaušių, apie 50 vyšnių ir slyvų). Dvare stovėjo 10 pastatų, iš kurių tik svirnas buvo mūrinis, kiti – mediniai. Gyvenamasis namas buvo gana didelis (28×13,7 m), o tvartas net 88 metrų ilgio. Dvaro sodyboje buvo du gyvenamieji namai, du tvartai, daržinė, klojimas, ledaunė, svirnas, pirtis ir kalvė. Tik kalvė buvo prastos būklės, kiti pastatai geri arba vidutiniai. Kalvė buvo dengta lentomis (matyt, tai buvo seniausias sodybos pastatas), o kiti – šiaudais arba gontais. Sodyboje gyveno net 10 šeimų *„ordinarnikų“*. Patys Rimševičiai gyveno Buivydonių dvare, kur stovėjo net 12 pastatų, iš kurių keturi buvo gyvenami (vienas jų – mūrinis). Be pačių savininkų, Buivydonių dvare gyveno 12 šeimų *„ordinarnikų“*. Marija Rimševičienė kreipėsi į Žemės reformos valdybą, kad jiems bent ketveriems metams paliktų Karveliškių palivarką, nes du jos vaikai mokėsi Kauno gimnazijoje ir galėjo likti be lėšų mokslui. Beje, Rimševičiai buvo spėję dar 1921 m. iš šio palivarko parduoti 27 ha, taigi legaliai, dar iki žemės reformos įstatymo paskelbimo[190]. Greičiausiai tarp jų buvo ir 16 dešimtinių, parduotų Rokiškio kaimo gyventojams Gataveckams[191]. Beje, šalia Buivydonių gyvenę ūkininkai 1921 m. teigė, kad Rimševičius „dar tik neseniai grįžo iš Lenkijos“[192]. Dalis dvarininkų turėjo įvairių įsipareigojimų kreditoriams. Rimševičius dar prie karą Karveliškes buvo įkeitęs už 4000 rublių su 10%, už ką 1925 m. teismas priteisė sumokėti skolintojui beveik 40 000 Lt. J. Rimševičius siekė, kad iš Karveliškių turto būtų sugrąžinta skola arba palivarkas būtų perduotas skolintojui[193]. 1927 m. dvarininkas skundėsi žemės ūkio ministrui, kad rudenį (1925 ar 1926 metų) visi jo darbininkai „išdūmė Brazilijon“. Tad jis neturėjo galimybių net apsaugoti miško, kurį vietiniai gyventojai, *„o ypač rūsai gontininkai, naktimis ir net su lempom vagia ir naikina“*[194]. Turto turėjimas reikalavo ir nemažų išlaidų jį išlaikyti. Pavyzdžiui, 1931 m. žemės ūkio ministerija siūlė J. Rimševičiui grąžinti 37 ha miško Karveliškių palivarke be teisės jį kirsti. Tačiau J. Rimševičius teigė, kad negalėtų apsieiti be kirtimų, nes vien metinės sklypo priežiūros išlaidos sudaro 1050 Lt (900 Lt – atlyginimas eiguliui, 100 Lt – valstybės, savivaldybės ir kiti mokesčiai, 50 Lt – įvairios prievolės, pavyzdžiui, kelių taisymo)[195]. Karveliškių palivarko išskirstymo į ūkininkų sklypus planą *„sulig magnetinės adatėlės parodymu“* sudarė matininkas J. Radvila 1925 m. Buvusiame dvare suprojektuoti 26 sklypai[196]. 1927 m. buvęs dvaras pavadintas Karveliškių

kaimu[197]. Tai, kad visų sklypų savininkų pavardės yra skirtingos, patvirtina, kad tai buvo naujakurių gyvenvietė, nes senuosiuose kaimuose dažniausiai būna bent po keletą šeimų tomis pačiomis pavardėmis.

Didžiausias Kruonio valsčiaus žemių savininkas buvo ir didžiausius nuostolius žemės reformos metu patyrė grafas Marijonas Broel-Pliateris. Jam priklausė beveik 1800 ha žemės ir per 2000 ha miško Trakų apskrities Kruonio valsčiuje ir Ukmergės apskrityje. Kruonio valsčiuje buvusio Broel-Pliaterio dvaro centras buvo K a l v i u o s e. 1923 m. sausio 17 d. dienraštyje „Lietuva“ buvo išspausdintas Trakų apskrities žemės tvarkytojo skelbimas, kad žemės reformos reikalams paimamas Adomo Pliaterio Kalvių dvaras ir jo dalys. Dvaro savininkas (tiksliau, įpėdinis) turėjo per dvi savaites pasirinkti neliečiamą žemės normą[198]. Kaip atlyginimą už nusavintą žemę ir miškus galiausiai 1938 m. atsilyginimo sutartimi su žemės ūkio ministru savininkui Marijonui Broel-Pliateriui suteikta teisė plynai išsikirsti 32 ha miško Jagelonių ir Semeliškių girininkijose, taip pat Rietavo urėdijoje[199]. Į M. Broel-Pliaterio turtą pareiškė pretenzijas ir jo brolis Jurgis, gyvenęs Švėkšnoje. 85 000 Lt skola, anot jo, susidarė po motinos mirties jiems pasidalinant turtą[200]. Žemės reformos departamento žiniomis, Kalvių (Trakų apskr.) ir Veprių (Ukmergės apskr.) dvarai Marijonui Broel-Pliateriui teko 1908 m. mirus jo tėvui Adomui[201]. Per daugelį reformos metų Broel-Pliaterio Kalvių dvare valdomos žemės ha skaičius įvairiuose dokumentuose skyrėsi, todėl čia pateikiamas vėlyvesnis, 1937 m., nusavintų žemių sąrašas:

1. Kalvių dvaras ir Ramansuvkos palivarkas – 770 ha (tarp jų apie 200 ha ežeras);
2. Kalvių miestelyje ir bažnytkaimyje – 142 ha;
3. Kolonijos, Plaskūnų ir Florijonavos ūkiai – 262 ha;
4. *Šventenikų* dvaras su Būtkiemio kaimo ūkiu – 199 ha;
5. Lipniškių, Skarbiškių ir Tretjakavos ūkiai – 243 ha;
6. Lipavos, Žiūronų ir Kalasaučiznos ūkiai – 368 ha;
7. Silviškių dvaras – 306 ha;
8. Kurniškių dvaras – 164 ha;
9. Kamelinos palivarkas – 88 ha;
10. Adomavo palivarkas – 66 ha;
11. Linkavos ūkis – 56 ha;
12. Rokiškio I ir II kaimų ūkis – 52 ha;
13. Paulenkos kaimo sklypas – 2 ha;
14. Šventininkų miško sklypas – 6 ha.

Iš viso savininkui valstybė turėjo atlyginti už nusavintus 1742 ha (1354 ha žemės ir 388 ha miško), o siekiant žeme aprūpinti Lietuvos kariškius nusavinta 863 ha žemės, taip pat nusavintas Kalvių ežeras (201 ha). Nusavinti Kalvių ir Kurniškių miškai užėmė apie 450 ha[202].

Silviškių dvaro žemė išparceliuota kariškių, bežemių ir mažažemių reikalams. 1922 m. matininko Juozo Radvilos darytame dvaro išskirstymo į sklypus projekte buvusioje dvaro sodyboje numatytas sklypas (2 ha) ir mokyklai. 1926 m. žemės reformos valdybos nutarimu Silviškių dvaro gyvenvietė pavadinta Kovaičių kaimu[203].

Lipavos, Žiūronų, Kalasaučiznos ir Skynimų ūkių parceliacijos planą nubraižė matininkas Petras Kazlauskas 1923 m. 1928 m. žemės reformos valdybos nutarimu dvaras pavadintas Žiūronų kaimu[204].

Lipniškių, Skarbiškių ir Tratjakavos ūkių parceliavimo planą 1923 m. sudarė matininkas Motiejus Jasiulevičius. 1926 m. sausio 14 d. šios dvarui priklausiusios gyvenvietės pavadintos Žirgaičių kaimu. Buvusių trijų ūkių *pasodose* įsikūrė J. Dastikas, A. Paškevičius ir M. Petrusevičius[205].

Kurniškių palivarko žemes matininkas D. Gižickas išskirstė jau 1920 m. remdamasis karių aprūpinimo žeme įstatymu. Buvusioje dvaro sodyboje įsikūrė V. Černiukas ir R. Jėznis. 1924 m. dvaro *pasoda* buvo padalinta į dvi dalis, viena jų atiteko J. Liutvinskui. 1926 m. dvaras pavadintas Girgždų kaimu[206].

Kolonijos, Plaskūnų ir Fliorijonavos ūkių parceliavimo planą sudarė matininkas M. Jasiulevičius 1923 m., planas patvirtintas 1925 m. Apie 5 ha sklypas numatytas palikti mokyklai toje vietoje, kur sueina keliai iš visų trijų ūkių centrų. Nurodoma, kad vienas sklypas priklauso Virkininkų kaimo mažažemiams. Šis kaimas priklausė jau Alytaus apskrities Stakliškių valsčiui[207]. 1927 m. buvusių trijų ūkių (palivarkų) vietoje atsirado Kubilių kaimas[208].

Linkavos ūkio parceliavimo planą 1923 m. sudarė matininkas M. Jasiulevičius[209]. Linkavos ir Kurniškių palivarkų vietoje 1927 m. pradedamas minėti Girgždų kaimas[210].

Šventenikų dvaras buvo išskirstytas vienas pirmųjų. Charakteringas tam metui ant plano nurodytas parceliavimo pagrindimas ir metodas: *„buv. savastis gravo Platerio, o dabar paimta Vyriausios Komisijos kariškiams žeme aprūpinti Vyriausybės žinion. Aplinkinės sienos nustatymas ir paskirstymas į atskirus sklypus padarytas 1919 m. (...) iš natūralaus magnetinės adatėlės parodymo Matininko Frico Saulito“*. Planas buvo patvirtintas 1925 m. *Sventenikų* dvaras 1926 m. pavadintas Šventenikų kaimu[211], dabar vadinamas Šventininkų.

Kalvių dvaro ir Romansuvkos palivarko parceliavimo planas sudarytas 1923 m. Šiame plane matininkas J. Radvila išskyrė 80,6 ha neliečiamą normą savininkui Marijonui Broel-Pliateriui. Šis sklypas ėjo nuo Lapainios tilto, Kalvių ežero pakrantės ir koncentravosi aplink Kalvių dvaro centrą – dvaro sodybą ir ūkinius pastatus. Iš buvusių dvaro žemių palikti sklypai Būtkiemio, Kazokų, Rokiškių kaimams ir Kalvių bažnytkaimiui. Kalvių kapinėms palikta 3,2 ha[212]. Kaip atskiras planas 1923 m. sudarytas Kalvių miestelio išskaidymo į viensėdžius projektas. Jame numatyti sklypai ne tik Kalvių bažnyčiai (apie 6 ha), pradžios mokyklai (apie 3,5 ha),

Kalvių ežeras 1923 m. Romansuvkos palivarko ir Kalvių dvaro žemės padalinimo plane. LCVA.

bet ir milicijos *pasodai* (apie 0,5 ha)[213]. 1927 m. pradedamas minėti buvusio dvaro žemėse įsikūręs naujas Basonių kaimas[214].

Adomavos palivarko išskirstymo į sklypus planą braižė J. Radvila, o 1921 m. projektą vietoje tikrino „matininkų partijos viršininkas" Mečislovas Monkevičius. Galutinai projektas patvirtintas 1925 m., o 1926 m. buvęs palivarkas pavadintas Adomėlių kaimu[215].

Kamelinos palivarkas *„priklausė piliečii gravui Marijanui de barol Pleteriui, o dabar remiantis įstatymu „kariškiams žeme aprūpinti" – paimtas Vyriausybės žinion".* Įdomu, kad buvusio žemių savininko Broel-Pliaterio pavardė rašoma labai skirtingai (pavyzdžiui, *„grapo Pleterio"*, *„Plioterio"*, *„g. Mariono de Br. Platero"*, *„gravo Marijano de barol Pleterio"* ir panašiai), tai rodo, kad ją matininkai užrašydavo pagal žodinę informaciją, o ne dokumentus. Kamelinos palivarko išskirstymo brėžinį rengė matininkas D. Gižickas 1920 m. Palivarko žemė ribojosi su kitomis M. Broel-Pliaterio valdomis – Kalvių dvaru ir Silviškių palivarku. Palivarkas buvo išskaidytas į penkis sklypus, sklypas su buvusio palivarko sodyba teko Petrui Bučiui. 1926 m. palivarkas priskirtas prie Kovaičių kaimo[216], kuris buvo sudarytas buvusio Silviškių dvaro pagrindu.

Be jau minėtų dvarų, taip pat buvo išparceliuotas Vladui Radvanskui priklausęs Toleikiškių dvaras su Dabrovolės palivarku. Dvaro, kuris apėmė apie 150 ha

žemės, parceliavimo planą sudarė matininkas J. Radvila 1925 m. 1927 m. dvaras buvo priskirtas prie Mičiūnų kaimo. Vienas sklypas paliktas pradžios mokyklai[217].

Purvininkų dvaro su Paduobrių ir Palapainių palivarkais parceliavimo planą sudarė J. Radvila 1926 m. Iki Pirmojo pasaulinio karo šis dvaras priklausė Choroševskiams. 1929 m. palivarkai buvo priskirti prie Purvininkų kaimo. Keturiems ūkininkams čia žemė buvo perduota jau 1919 m., vienas sklypas buvo skirtas pradžios mokyklai[218]. Purvininkų dvaro centre įsikūrė Vilūnų pradžios mokykla[219].

Buvo parceliuojami ne tik dvarininkams priklausę dvarai ir palivarkai, bet ir Kruonio pravoslavų cerkvei priklausęs Epidemijos palivarkas. Jo parceliavimo projektą sudarė matininkas J. Radvila 1924 m. Nors palivarkas buvo gana nedidelis (beveik 42 ha), tačiau patogioje vietoje – palei Kruonio–Alytaus plentą[220]. 1923 m. spaudoje Trakų apskrities žemės tvarkytojas paskelbė, kad reformos reikalams Vilūnų kaime perima 18 ha žemės, kurią taip pat valdė stačiatikių dvasininkija[221].

Miškų administravimas

Vietinę miškų administravimo sistemą sudarė urėdijos, girininkijos ir eiguvos. Trakų (Kaišiadorių) apskrityje buvo dvi urėdijos: Trakų (centras buvo Bačkonyse) ir Kaišiadorių (centras Kaišiadoryse). Trakų urėdijai priklausė Kruonio ir Darsūniškio girininkijos, o šios savo ruožtu skaidėsi į eiguvas. 1922 m. Darsūniškio girininkas buvo Abromavičius, po jo – Sabutis (atleistas 1923 m.), 1924 m. – Vladas Džiugelis. Kruonio girininku jau 1923 m. dirbo Pranas Bertlingas, kuris šias pareigas ėjo santykinai ilgai – iki 1927 m., vėliau liko dirbti eiguliu.

Žymūs miškų valdymo pertvarkymai įvyko 1925 m. balandžio 15 d., kai remdamasis Miškų departamento (prie Žemės ūkio ministerijos) nurodymu Trakų miškų urėdas Jonas Skritulskis Darsūniškio ir Kruonio girininkijas perdavė Kaišiadorių miškų urėdui Povilui Malvicui. Perdavimo akte įvardinti girininkijų miškai, jų plotai ir eiguliai.

Darsūniškio girininkija (iš viso 1633 ha):

1. Vaiguvos (Kračkiemio) miškas (312 ha), eigulys Antanas Matonis.
2. Darsūniškio miškai (1321 ha), eiguliai Alesius Tamošiūnas, Juozas Lapinskas, Juozas Zavistanavičius, Pranas Kerševičius, Kazys Naginė, Ignas Naginė ir Juozas Zuzevičius.

Kruonio girininkija (2489 ha):

1. Burčiakų miškas (446 ha), eiguliai Grigonis ir Tumelis.
2. Kalvių (380 ha), eigulys Subačius.
3. Girelė ir Zavadna (95 ha), eigulys Sadauskas.
4. Šilelis ir Kalviai (110 ha), eigulys Sabaliauskas.
5. Plytninkų (120 ha), eigulys Matulevičius.

6. Joniliškių (400 ha), eigulys Mitkus.
7. Gojaus (280 ha), eigulys Sadauskas.
8. Kurniškių (160 ha), eigulys Zikus.
9. Vaiguvos (200 ha), eigulys Morkūnas.
10. Vaiguvos ir Tadaravos (291 ha), eigulys Tirva.

Iš viso abi girininkijos apėmė 4122 ha, kuriuos prižiūrėjo girininkas Pranas Bertlingas (gyvenantis Kruonyje), 18 eigulių ir žvalgas. Kartu buvo perduotas ir negausus girininkijų inventorius: Darsūniškio – pantometras, matavimo dėžė su matavimo įrankiais, *numeratorius*, girininko įspaudas („kleimas“), eigulio įspaudas, valstybinis antspaudas ir dvejos žerglės; Kruonio – *numeratorius*, žerglės, antspaudas ir penki įspaudai. Be to, perduoti ir planai bei planšetai (pvz., rusų k. *„sborny list Darsunišskoj dačy“*, toks pats ir Kruonio), kurie buvo gauti iš Miškų departamento[222].

Nuo 1927 m. pradžios pertvarkant etatus departamento direktorius prašė žemės ūkio ministro atleisti Kruonio girininkijos III-os eilės girininką Praną Bertlingą ir paskirti jį vyr. eiguliu. Kruonio girininku prašoma paskirti Antaną Dekerį, kuris buvo baigęs Žemės ūkio technikumo „miškų mokslus“[223]. 1926 m. vasarą eiguliais Kruonio girininkijoje tarnavo Mikas Doftartas (49 metų, eiguva Nr. 57, kuris eiguliu tarnavo nuo 1921 m., gyveno valdiškame bute, anksčiau prižiūrėjo privatų mišką), Pranas Garnys (26 metų, eig. Nr. 51, tarnavo nuo 1925 m.), Aleksas Kaluževičius (taip pat 26 metų, eig. Nr. 64, tarnavo nuo 1925 m.), Vaclovas Misiukonis (27 metų, eig. Nr. 65, tarnavo nuo 1924 m.), Benasius Morkūnas (50 metų, eig. Nr. 52, tarnavo nuo 1922 m.), Kazys Subačius (28 metų, eig. Nr. 65, tarnavo nuo 1924 m.), Kostas Tamošiūnas (29 metų, eig. Nr. 54, tarnavo nuo 1925 m.), Jonas Tirva (42 metų, eig. Nr. 53, tarnavo nuo 1919 m., taip pat ir prieš karą), Kazys Vilčkus (25 metų, eig. Nr. 56, tarnavo nuo 1926 m.). Darsūniškio girininkijoje dirbo Pranas Kalaušis (24 metų, eig. Nr. 60, tarnavo nuo 1926 m.), Jonas Koklevičius (26 metų, eig. Nr. 59, tarnavo nuo 1925 m.), Antanas Matonis (51 metų, eig. Nr. 50, tarnavo nuo 1922 m., taip pat ir prieš karą), Alfonsas Raižys (30 metų, eig. Nr. 61, tarnavo nuo 1925 m.), Aleksas Tamošiūnas (26 metų, eig. Nr. 58, tarnavo nuo 1924 m.), Simas Zavistanavičius (26 metų, eig. Nr. 62, tarnavo nuo 1925 m.), Juozas Zuzevičius (26 metų, eig. Nr. 63, tarnavo nuo 1925 m.)[224]. Didelę kadrų kaitą rodo dažnos permainos. Kaip pavyzdį paimkime keturių mėnesių laikotarpį. Kaišiadorių urėdo įsakymu liepos mėnesį iš eiguvos Nr. 60 atleistas P. Kalaušis perkeltas į eiguvą Nr. 55 (Kruonio girininkijoje), tačiau po 10 dienų vėl atleistas, o į jo vietą paskirtas Pranas Kerševičius. Rugpjūtį į eiguvą Nr. 60 perkeltas Liudas Kuprys, kuris po 3 dienų atleistas, o į jo vietą paskirtas P. Kerševičius. Taip pat tris dienas dirbo Bolius Mitkus, paskirtas į eiguvą Nr. 62. Jis buvo priimtas atleidus S. Zavistanavičių. Rugsėjo mėnesį eiguvoje Nr. 62 priimtas Bolius Blažys taip pat atleistas po savaitės, į jo vietą paskiriant Mykolą Mikalauską.

Spalio mėnesį iš eiguvos Nr. 63 atleistas J. Zuzevičius, į jo vietą paskirtas Stasys Sapežinskas[225].

1930 m. Darsūniškio girininkijos girininkas buvo J. Juknevičius, vyr. eigulys – E. Gerkė, eigulys – V. Gutauskas[226]. Kruonio girininkijos girininkas buvo Antanas Burdulis, vyr. eiguliu dirbo Pranas Bertlingas, eiguliu – Petras Žukauskas[227].

Girininkijoms priklausiusių sodybų (*pasodų*) žemės buvo suskirstytos pagal rūšį. 1934 m. žemės skirstymo pagal rūšis sąraše nurodytos septynios Kruonio girininkijos sodybos: Pastrėvio *pasodą* valdęs Matonis naudojo apie 4,5 ha trečios rūšies žemės, Dabintos *pasodoje* S. Zavistanavičius – 3 ha trečios ir apie 3 ha – ketvirtos rūšies, „Šilelyje" A. Burdulis – apie 1,5 ha trečios rūšies, Vaiguvos *pasodoje* Matonis – maždaug po pusę hektaro trečios ir ketvirtos rūšies, Margų *pasodoje* Taparauskas – apie 1,5 ha trečios rūšies, Darsūniškio *pasodoje* Melkūnas – beveik 5 ha ketvirtos rūšies, Bokštų *pasodoje* Mikalauskas – beveik 6 ha trečios rūšies žemės[228].

Miškininkų kontrolė

Nuo pat lietuviškos miškų administravimo sistemos sukūrimo daug dėmesio buvo skiriama ne tik miškotvarkai, bet ir pačių miškininkų darbo kontrolei, kurią vykdė ne tik girininkai, urėdas, bet ir Miškų departamentas bei Žemės ūkio ministerija. Pavyzdžiui, 1923 m. Miškų departamento direktorius Trakų urėdui nurodė išsiaiškinti, iš kokių pajamų Kruonio girininkijos eigulys Aleksandras Bernatonis, gaudamas mažą algą, galėjo nusipirkti Kaune medžioklinį šautuvą už 185 litus („čia gali būti kas tai įtartina"). Urėdo nuomone, eigulys šautuvą nusipirko lėšomis, kurias gauna iš savo 10 dešimtinių ūkio[229].

1923 metų anoniminis pranešimas *„ape valdiškos girios acitikimus"* įdomus ne tiek dėl skundo ministerijai, kiek tarmiška ir dar nesunorminta rašyba: *„Tada pastojo Eigulu jozas Puteleuckas iš Kaimo Dabintos jr Roduo apkapotu medžiu žaliu del jų džiovinimo Bernaseus Kapočeus eiguvoj (?). Kure jau džusta ape Septinios dešimt štuku Tada jozas Puteleuckas Paeme Seniuna ir Sustate Pratakola ant Bernaseus Kapočeus už apkapojema medžiu Ba apkapoti medžiai Pale jo pače Stuba Bernaseus Kapočeus Tai Tada joza Puteleucka prašalino iš Tornibos o rulei paskire Bernasu Kapoču..."*[230].

Trakų urėdas 1923 m. Kruonio girininkui Pranui Bertlingui nurodė patikrinti Jono Zykaus prižiūrimą Darsūniškio girininkijos Daktariškių eiguvą (Sekionių miške). Girininkas rado pažeidimų ir eigulys iš karto buvo atleistas. Pavyzdžiui, *„patėmyta keleta drūtų pušų iškirsta iš šaknų lygiai kaip ir apipiltų skruzdėlynais. Užmaskavimas atliktas labai vykusiai..."* J. Zykus, gyvenęs Kruonio valsčiaus Gegužinio vienkiemyje, aiškino, kad šiuos pažeidimus jis buvo užfiksavęs jau iki patikrinimo, tai galėjęs paliudyti ir seniūnas Jurgis Kabašinskas[231]. J. Zykus dirbo eiguliu penkerius metus, todėl prašė ministro grąžinti jį į eigulio pareigas ape-

liuodamas į sunkią socialinę padėtį *(„kas mano biednam givienime skaudžei atsiliepe, nes aš iš tarnistas kaipo mažažemis pragivienau“)*[232].

Pakankamai griežtai bausdavo ne tik įtariamus eigulius, bet ir tuos, kurie prižiūrimuose miškuose užfiksuodavo pažeidimus, tačiau nerasdavo savavališkų kirtimų kaltininkų. Pavyzdžiui, 1924 m. Trakų urėdas Kruonio girininkijos Kurniškių miško eigulį Adomą Matulevičių nubaudė 5 Lt bauda už tai, kad šis nesurado kas nukirto 3 medžius. Taip pat nubausti ir eigulys M. Sabaliauskas bei Gojaus miško eigulys S. Sadauskas[233]. Tuo tarpu A. Melkūną „už silpną miško priežiūrą“ atleido iš pareigų[234]. Juozui Tumeliui už Burčiakų miške rastus savavališkai iškirstus 16 medžių skirta net 131 Lt bauda, o Kostui Mitkui už Joniliškių miške rastus 10 medžių – 207 Lt už medžių vertę ir 5 Lt bauda už aplaidumą[235]. Už tai, kad biržėje apskaičiuodamas praleido medžius – J. Taurą atleido iš darbo[236]. Dar tą pačią dieną buvo gautas A. Grigonio prašymas ir kitą dieną jis jau buvo priimtas į atsilaisvinusią eigulio vietą[237]. Taip pat 1924 m. gruodžio 29 d. „už silpną pareigų ėjimą“ atleido Kruonio girininkijos eigulį Juozą Valasevičių ir tą pačią dieną į jo vietą priėmė Motiejų Zykų[238]. Šie faktai rodo, kad eigulio darbas buvo griežtai kontroliuojamas, tačiau kartu ir pageidaujamas, nes laisva darbo vieta neužsibūdavo.

Kai kuriais atvejais tarnybinių skundų nagrinėjimas užsitęsdavo ir dokumentuose galima rasti daug ne tik tarnautojų veiklos teisėtumo tyrimų, bet ir vaizdingų to meto gyvensenos bei socialinių santykių aprašymų. Pavyzdžiui, 1923 m. rudenį iš pareigų atleistas Darsūniškio girininkijos eigulys J. L. kaltinamas girtuokliavimu ir triukšmo kėlimu. Tuo tarpu jis pats teigė, kad sąžiningai išdirbo eiguliu nuo pat 1914 metų, o buvęs girininkas Sabutis jį atleido turbūt už tai, kad *„su juomi nevogiau Valstybinio turto“*. Prieš J. L. liudijusi darsūniškietė P. Rudžianskienė skundėsi, kad ją gatvėje ties savo namais eigulys *„stūmė manes paskui parstūmias spardė su kojomis į šonus klausdamas vis ar nori gyventi ar ne. mušdamas kaltino manes tuo kad aš jam liepiau suturėti savas kiaules neleisti į daržus. dar sakė kad atvarys į gričia ir neturėsi teisės išviti nes jisai Darsūniškio girininkijos žvalgas“*[239].

Dar vaizdingesnė Adomo Daliko iš Dijokiškių kaimo skundo pagrindu sudaryta byla, kurioje net apie 70 lapų. 1924 m. jis nusiuntė skundą Lietuvos valstybės gynėjui „gindamas eigulį A. Matonį ir kaltindamas eigulį A. Tamošiūną ir girininką V. Džiugelį. A. Dalikas pranešė, kad 1922 m. Antanui Matoniui iš Anglininkų kaimo buvo pavesta Darsūniškio girininkijos Varkališkių eiguva (prieš tai Varkališkių eiguliu buvo Mykolas Švarcas). Darsūniškio girininku tapus Vladui Džiugeliui jis iš A. Matonio atseit *„veržtinai iškaulyjo dvivamzdį šautuvą, aukso laikrodį, 100 litų, lovą, sviesto, medaus, kiaušinių, miltų ir t. t. Urėdo Skritulskio žmona iš A. Matonio nuolat reikalavo dovanų ir taip gi veržte išveržė pusstukį plonos drobės, keletą rankšluosčių, porą antklodžių ir t. t. Kartą A. Matonį Džiugelis apdaužė per veidą už tai, kad A. Matonis nebgėrė su juomi degtinės, kai jį A. Matonis atrado raštinėje*

su kitais eiguliais begeriant“. Skundo autorius taip pat kaltino eigulį net savaitei *„išsiuntus į lentpjovę dirbti“* – o kas tuo metu miške dėjosi? Tuo tarpu dabartinis eigulys A. Tamošiūnas patrauktas į teismą, jis su girininku susitarę leidžia miške ganyt avis ir kitus gyvulius. Su urėdo žinia pirkliai vagiantys medieną. Eigulys A. Tamošiūnas ir pats pasistatęs namą tenusipirkęs tris medžius. Ir t. t.[240].

Atlikdamas A. Daliko skundo tyrimą Žemės ūkio ministerijos vyr. revizorius J. Akmenskis apklausė visus įmanomus liudininkus ir išsiaiškino kiekvieno kaltinimo pagrįstumą. Pasirodo, kad A. Matoniui 1922 m. Varkališkių eiguvą pavedė tuometinis Darsūniškio girininkas Abromavičius, kuris tais pačiais metais mirė, todėl liko neaiškios miško perėmimo sąlygos. 1923 m. Varkališkių miške revizorius aptiko daug savavališkų kirtimų. Girininkas iš tiesų rado apie 100 savavališko kirtimo kelmų, todėl ir pasiūlė A. Matonį atleisti. Revizijos metu A. Dalikas buvo vienas iš A. Matonio kviestų liudininkų, tačiau taip pat patvirtino revizijos duomenis. Taigi, eigulys buvo atleistas teisingai.

Dėl šautuvo ir laikrodžio „išveržimo“ pats A. Matonis sakęs juos davęs ne kaip kyšį, o skolinęs (beje, 12 kalibro dvivamzdį šautuvą ir amerikoniško aukso laikrodį V. Džiugelis jau rado pas prieš jį buvusį girininką Sabutį ir sugrąžino juos A. Matoniui *„po parašu“*, o lova, kurią šis pats atvežęs, tebestovėjo pas girininką klėtyje). Revizorius pripažino, kad šiuo požiūriu V. Džiugelis nusižengė tarnybinei drausmei. Pasirodė, kad lentpjūvėje savaitę A. Matonis taip pat nedirbo, eiguliai tik nuvežė supjauti 8 medžius, skirtus remontuoti Darsūniškio girininkijos *pasodai*. Tai patvirtino ir lentpjūvės savininkas Vedeckas. Apie Nemunu plukdytus vogtus medžius taip pat buvo pranešęs ne A. Matonis, o Darsūniškio miestelio šauliai. Nepasitvirtino teiginys, kad sveiki medžiai buvo parduodami kaip malkiniai, nes *„tiktai eglė Nr. 115 yra gryna“* – buvo verta 35 Lt, o parduota kaip malkinė už 7,60 Lt. Naujojo eigulio A. Tamošiūno teigimu, A. Matonis, sužinojęs, kad jis yra numatomas kandidatas į eigulio vietą, – *„visiems Tamošiūno šeimynos nariams – vyriškiams sustatė fiktyvius protokolus, kad tuo būdu Tamošiūną, kaipo eigulio vieton kandidatą, diskredituoti“*. Išaiškėjo ir tai, kad A. Tamošiūnas negalėjo namo pasistatyti vogdamas iš savo prižiūrimo miško, nes „kaimynų parodymu“ namus pasistatė 1918 m., o medieną pirko dar iš okupacinės vokiečių valdžios. Tai rodo ir „namo sienų išorinė išvaizda“. Įdomu, kad 1924 m. jau skyrėsi tik prieš 5–6 metus statyto namo „išvaizda“ (stilius).

Dėl to, kad eiguliui buvo sudavęs, nes šis atsisakė gerti, girininkas išsigynė teigdamas, kad eigulys *„tiek degtinę miegia, kad jis niekuomet nuo degtinės neatsisakytų“*. Piktnaudžiavimo alkoholiu epizodai byloje figūruoja gana dažnai, tuo siekiant paryškinti siejamojo su alkoholiu nemoralumą. Pavyzdžiui, A. Daliko dėstomas epizodas, kuris pradedamas tuo, kad eigulys A. Tamošiūnas vykdo neteisėtą veiklą – *„ties Dijokiškių kaimo lauku miško dalį „Duobė“ vadinamoje, kur miškas*

jaunas, – pušaitės ir eglaitės apie 3 metrus aukščio (...) leidžia ganyti Varkališkių ir Norkūnų kaimų kai kuriems gyventojams (...) mačiau jų piemenis beganančius". O patvirtindamas baigia tuo, kad kai rado Juršiškių miške savo arklius beganančius Dijokiškių gyventojus K. Mičiulį ir P. Daliką – pirmąjį *„patraukė atsakomybėn, o Daliką Praną atsakomybėn nepatraukė dėl to, kad tą pat dieną eigulys Tamošiūnas pas Praną Daliką vakare gėrė degtinę ir alų"...*

Visas šis „kriminalas" eigulio Prano Kerševičiaus akimis buvo toks. 1923 m. pabaigoje, jau pasnigus, jis su girininku nuvyko į Varkališkių mišką žymėti biržėje nukirstų medžių. Čia turėjo būti ir A. Matonis, tačiau šis neatvyko. Po darbo vakare grįžę į Darsūniškį jie sužinojo, kad A. Matonis yra Borucho Beneuro alinėje. Ten pasiųstas P. Kerševičius rado A. Matonį besėdintį užstalėje ir atsivedė jį į girininko raštinę, kuri tuo metu buvo Juozo Kazlausko namuose. Čia girininkas barė eigulį už neatvykimą į darbą, o šis vėliau skunde teigė, kad girininkas jam siūlė gerti, o atsisakius – mušė[241].

Tuo metu asmenį charakterizuojant svarbiausi kriterijai buvo ne girtuokliavimas, bet dora bei požiūris į tarnybines pareigas (tuo pačiu – tai ir ištikimybės valstybei ženklas). Lietuvos šaulių sąjungos (34-o būrio) pirmininkas J. Keiteris Darsūniškio šaulių vardu pateikė tokias miškininkų bylos dalyvių charakteristikas. Darsūniškio girininkas V. Džiugelis „teisingai eina pareigas", užkirto kelią spekuliacijai mišku, bet su pavaldiniais eiguliais santykiai nekokie, yra tokių, kurie jo nekenčia ir *„girtuokliaudami šaukė Valio! išleistuvėms ir laukia geresnio girininko (...) Blaivumo žvilgsniu girininkas tikras blaivininkas nėra, bet viešai nesimato ir girtuokliaujant. Ištikimybės žvilgsniu (...) yra ištikimas valstybės turto saugojime ir girių kandai matyt juo nepatenkinti"*. Dijokiškių gyventojas A. D. – „pirmos eilės girtuoklis", nėra doras ir ištikimas, eigulys A. T. – pareigas „eina ištikimai, blaivume – pusėtinai". P. K. – tarnyboje neištikimas, o blaivumo požiūriu – „yra girtuoklių tėvas Darsūniškio m.". J. Z. – ištikimas, „nėra tikras blaivininkas, bet ir ne girtuoklis". J. L. – *tarnyboje vidutiniškas, blaivume – pusėtinai*. J. N. – tarnyboje nežinoma, girtuoklis. K. N. blaivumo požiūriu nesiskiria nuo P. K. A. M. – girtuoklis, paleistuvis ir neištikimas[242].

Šis dokumentas kaip istorinis šaltinis teikia daug netiesioginės informacijos, iliustratyviai parodo ne tik kokie tuo metu buvo minimi konkretūs arba šios socialinės grupės asmenys, bet ir kokie anuomet buvo socialiniai santykiai, kokie buvo keliami moraliniai kriterijai ir kiek jie atitiko tikrovę, kokia buvo šaulių organizacijos užimama visuomeninė pozicija, kaip provincialiame mažame miestelyje persipynė senosios moralinės ydos ir besiformuojančios naujos normos ir t. t.

Pažymėtina, kad miškų reviziją atlikdavo paprastai penki asmenys. Pavyzdžiui, 1924 m. lapkričio 18 d. Joniliškių miške revizavo ministerijos vyr. revizorius J. Akmenskis, Trakų urėdas J. Skritulskis, Kruonio girininkas P. Bertlingas, Joniliškių seniūnas J. Lekavičius ir miško eigulys K. Mitkus.

Šaulių suorganizuotas ąžuoliuko sodinimas Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos sukakčiai paminėti Vaiguvos kaime. Stendą laiko Bronius Ruseckas iš Kruonio. XX a. 4 deš.
Prie kelio pasodintas ąžuolas tebeauga ir šiandien.
Nuotrauką pateikė Miknevičius.

Vyr. revizorius išsiaiškino visas skundo aplinkybes. Prie savo ataskaitos jis pridėjo netgi emocionalią vieno iš eigulių repliką. Šis Darsūniškyje girtas priėjęs prie vežime sėdinčio revizoriaus ir paklausė: „Ar šio skundo ir revizijos užteks tam, kad apskųstuosius valdininkėlius pašalintų, – ar reikės dar aukščiau skųsti?“[243]. Galiausiai tik 1925 m. vasario mėnesį Miškų departamentas pranešė skundo autoriui, kad bylą dėl urėdo J. Skritulskio Valstybės gynėjas nutraukė[244].

Medienos varžytinės

Kruonio girininkijoje pirmosios parduodamos miško medžiagos varžytinės įvyko 1922 m. vasario–kovo mėnesiais. Jose parduodamos malkos ir sausuoliai buvo įkainoti beveik 12 000 auksinų, o buvo gauta beveik 22 000, taigi net 192% daugiau. Ši suma ir buvo siūloma patvirtinti kaip vidutinė varžytinių kaina parduodant medieną[245]. Besivaržantys turėdavo duoti 20% užstatą, o nupirkę sumokėti likusią dalį per savaitę. Vienas medienos erdmetris tuo metu kainavo po 75 auksinus[246]. Neišpildžius nustatytų sąlygų užstatyti pinigai būdavo pervedami į valstybės biudžetą ir tuomet skelbdavo naujas varžytines. Valstybės naudai nusavindavo ir medieną, jei rasdavo medžių iš savavališkų kirtimų. Pavyzdžiui, 1922 m. žiežmarietis A. Levinas kaip karo padegėlis lengvatinėmis sąlygomis įsigijo medieną, tačiau tarp jam priklausiusių medžių Nemuno pakrantėje ties Barevičių kaimu esančiame sandėlyje buvo aptikta ir dalis savavališko kirtimo medžių. Visa mediena (42 vnt., kartu ir įgyta teisėtai) buvo konfiskuota. Aktą surašė Trakų urėdas, Kruonio girininkas ir

Vaiguvos eigulys[247]. Prieš varžytines urėdas skelbime nurodydavo ne tik varžytinių laiką, vietą, bet ir biržės bei medžių numerius. Pavyzdžiui, 1922 m. lapkričio 17 d. skelbime nurodoma, kad „valsčiaus varžytinėse 2 d. gruodžio mėn. 1922 m. 10 val. bus parduodamas valstybinis miškas Kruonio girijos. Varžytinės įvyks Kruonio valsčiaus valdybos raštinėje“. Taip pat trijuose lapuose nurodoma, iš kurio miško (Burčakų, Plytnikų, Kalvių, Joniliškių, Vaiguvos, Kurniškių) medžiai, kuriose biržėse kirsti, kokie medžių numeriai ir kokia jų taksinė kaina. Varžytines organizavo Trakų miškų urėdija, kurios būstinė tuo metu buvo *„valstybinėje pasodoje Bačkonys“*[248]. 1924 m. buvo rašoma, kad valsčiaus varžytinėse miško parduota mažai, o minimais metais – beveik niekas nepirko[249].

Miško ir medienos tvarkymas bei transportavimas

Griežti reikalavimai buvo keliami ne tik valstybinio, bet ir privataus miško tvarkymui. Pavyzdžiui, 1924 m. Armanų kaimo gyventojai J. Sabaliauskas, P. Abromavičius, A. Kolestas ir S. Slavinskienė skundėsi ministrui, kad jie, turėdami savo žemėje miškelius, nusikirto po keletą medžių namų remontui. Žiežmarių girininkijos eigulys A. Lekavičius už tai jiems surašė aktus ir pagrasino perduoti į teismą, nes medžius kirto be leidimų. Gyventojai teisinosi, kad nežinojo, jog savo miške negalima kirsti

Lentpjūvė Kruonyje. XX a. 4 deš. Nuotraukas pateikė Leonavičiai.

medžių savo reikmėms, nes nusipirkti iš girininkijos negali ir dėl pinigų stokos. Atvykęs tirti šio įvykio P. Žitinevičius nurodė kirtavietėse išvalyti šakas, nuskusti kelmus, kad šiems ir aplink esantiems valstybiniams miškams nekiltų gaisro pavojus[250].

Iškirstus biržėje rąstus gabendavo prie Nemuno į sandėlį plukdymui, o šakos buvo paliekamos atiduoti kaip papildomas atlyginimas už kirtaviečių sutvarkymą, nes „šakos vietos gyventojų mažai vertinamos“ (1930 m.)[251].

Medieną transportuodavo traukiniais arba plukdė upėmis, todėl Kaišiadorių urėdijos sandėliai buvo įrengti prie geležinkelio, prie Neries ir Nemuno. Ant Nemuno kranto, prie Sekionių kaimo, buvo Kaišiadorių urėdijos sandėlis Nr. 1, prie Lapainios kaimo – Nr. 2, ties Vaiguvos kaimu – Nr. 3, o ties Rumšiškėmis – Nr. 4. Šiuose sandėliuose daugiausia sandėliavo pušinius ir eglinius rąstus[252]. Buvo nustatyta rąstų plukdymo tvarka. Pavyzdžiui, 1933 m. Trakų urėdui Miškų departamentas atsiuntė detalias instrukcijas, kaip vykdyti plukdymo darbus. Iš Lapainios sandėlio eglinius rąstus plukdė iki Kauno ir perduodavo Aukštosios Panemunės urėdijos atstovui. Kad medieną būtų lengviau paskirstyti rišant sielius, rąstus reikėjo grupuoti į tinkamus pjauti lentoms ir Kauno pramonei bei statybai. Atskiros rūšies rąstus reikėjo rišti atskirai, rūšiuojant pagal storį (I grupė – iki 25 cm, IV – per 40 cm). Kiekvienoje „lovoje“ (iš surištų „lovų“ ir buvo sudaryti sieliai) rąstų ilgiai turėjo būti daugmaž vienodi, išskyrus paskutinėje. Prie sielio turėjo būti pritvirtintos nustatyto dydžio lentos, kuriose dažais parašydavo „plukdaraščio“ numerį, urėdijos–girininkijos–sandėlio pavadinimą, rąstų numerius, rūšį, skaičių ir tūrį. Be to, mediena turėjo būti žymėta žyme „M. D.“ Sielius surišdavo stipria viela[253].

Sieliams įrengti reikėjo dviejų vairų (juos vietiniai darsūniškiečiai vadino *pačynomis*) – plokščiai aptašytų karčių, dviejų stabdžių (vadinamų *šerigomis*) – beveik 5 metrų ilgio ir 20 cm storio, pagamintų iš kamieno, dviejų gumbrų – 1,5–2 metrų ilgio perskeltų pagalių, skirtų vairui įtvirtinti. *Artolius*, skirtas sieliui krante sustabdyti, buvo pririštas *barbora* (viela arba lynu)[254].

Kauniečiams – tuometinės laikinosios Lietuvos sostinės gyventojams – buvo palanku įsigyti stačią mišką būtent Kruonyje, nes jis buvo gana netoli ir galima buvo pasinaudoti patogiausiu bei pigiausiu transportavimo būdu – atplukdyti Nemunu pasroviui. Pavyzdžiui, netgi Žemaičių vyskupijos kapitulai (kuri buvo įsikūrusi Kaune) Miškų departamentas Trakų urėdui nurodė paskirti medžius iš Darsūniškio arba Kruonio girininkijų „kaip galima arčiau kranto upės“ ir vienoje vietoje, darant plyną kirtimą (kad galėtų apsaugoti nuo išvogimo). Žemaičių Bazilikos kapitulos vardu šiuos medienos užsakymus tvarkė prelatas K. Olšauskas – kapitulos prokuratorius. Sprendžiant iš susirašinėjimo dokumentų Kruonio mediena buvo naudojama kapitulos namų (esančių Didžiojoje Vilniaus g. Nr. 18) remontui, antrajam ir trečiajam aukštams pastatyti ir įrengti (pertvaroms, luboms, grindims, balkiams, durims, lan-

gams). Taip pat kapitula rengėsi nugriauti seną ir begriūnantį savo namą Petro ir Šaltkalvių gatvių kampe, o jo vietoje pastatyti naują dviejų aukštų mūrinį pastatą, kuriam reikėjo medienos balkiams, tašams, pertvaroms, luboms, grindims, žieminiams ir vasariniams langams, grindjuostėms, palangėms, lagėms, murlotams ir t. t. Iš viso stalių, dailidžių ir pagalbiniams darbams reikėjo medienos daugiau nei už 2 milijonus auksinų (681 kub. metro apskrito miško). Įdomu, kad 1922 m. pavasarį sudarytoje sąmatoje lygiagrečiai su metrine matavimo sistema (kuri įvesta 1920 m.) nurodoma ir senoji (pavyzdžiui, rąstų storis 5 verškai arba 0,22 metro), o šalia lietuviškų stalių ir dailidžių dirbinių terminų dar nurodomi ir anksčiau naudoti rusiški[255]. Kauniečiai ne tik naudojo Kruonio miškų medieną, bet ir dirbdavo juose. Pavyzdžiui, 1927 m. remiant bedarbių įdarbinimą Miškų departamentas pareikalavo 200 žmonių, iš kurių 80 įdarbinti Kaišiadorių urėdijos Kruonio ir Būdos giriose. Čia per dieną galėjo uždirbti 6–12 Lt (už 1 erdmetrio malkų sukirtimą – 1,5 Lt, vieno kietmetrio medžiagos gontams paruošimą – 2 Lt, karčių kapos pagaminimą – 5 Lt ir pan.)[256].

Vandenys

Maždaug 1919 m. jau buvo inventorizuojamas valsčiuje esantis turtas, taip pat ir vandens telkiniai. Kruonio valsčiuje tuo metu buvo keturi ežerai: Kalvių (plotas 120 dešimtinių), priklausęs Broel-Pliateriui, kurio naudotojas buvo Kamuš Leizeras; Plytninkų (4 deš.), priklausęs Skalskiui; Šnipelių (4 deš.), priklausęs Šnipelių sodžiui ir „Markunskas“, t. y. Norkūnų (6 deš.), priklausęs Vedeckui. Taip pat per valsčiaus teritoriją tekėjo keturios upės (Nemunas, Strėva, Lapainia, Liutika) ir buvo trys tvenkiniai: Lapainios (2 deš.), priklausęs Lapainios sodžiui, po 1 dešimtinę ploto Darsūniškio ir „Gabrilovos“, priklausęs Matui Lapinskui[257]. Prie Lapainios upės veikė malūnai Lapainioje ir Andriūnuose, taip pat Darsūniškyje prie Liutikos. Vėliau nurodoma, kad ežeriukas prie Norkūnų kaimo priklausė ne Vedeckui, o buvo valdiškas. Taip pat, kad Vilūnų kaime yra du ežerai (vienas iš jų ir bus anksčiau nurodytas Plytninkų ežeras)[258]. Detalesnėse ežerų anketose nurodoma, kad Kalvių ežeras apima 186 dešimtines, jo pakraščiuose – tik pievos ir dirbama žemė. Ežero krantas buvo tvirtas (nedumblotas), ežero pakrantes siekė Kriaučiškių, Vilūnų ir Būtkiemio kaimų bei Kalvių dvaro ir miestelio žemės. Ežero dugnas – žvirgždėtas ir dumblėtas, krantai apaugę žole, švendrais. Vėžių jame nesą ir nebuvo, o žuvų rūšių net keletas – lydekos, lynai, ešeriai, kuojos, taip pat *palša, atžgaras ir oksla*. Ežeras iš Broel-Pliaterio buvo perimtas valstybės globon ir išnuomotas *„visam metui“* Leizerui iš Žiežmarių, kuris mokėjo už nuomą 1000 auksinų. Žuvys vasarą buvo gaudomos tinklais, o žuvininkams-darbininkams mokėdavo pinigais ir žuvimi. Dalis žuvies buvo vežama parduoti į Kauną, dalis sunaudojama vietoje[259]. Plytninkų ežeras, priklausęs Plytninkų dvarui, buvo dviejų dešimtinių ploto ir „dviejų vilkšnių“. Jame

savininkas Skalskis žvejojo lydekas, ešerius ir kitokias žuvis. Vėžių nebuvo. Palei ežerą buvo šienaujamos pievos[260].

Sausumos keliai

Valsčiaus savivaldybė buvo atsakinga už antros rūšies vieškelius ir valsčiaus ribose esančius paprastus kelius. Kruonio valsčiui pasisekė dėl to, kad per miestelį ėjo aukščiausios to meto kategorijos keliai – plentai, kuriuos tvarkė sostinėje prie Susisiekimo ministerijos esanti Plentų ir vandens kelių valdyba. Vienas ėjo nuo Kauno pro Rumšiškes link Alytaus, o kitas plentas Kruonis–Kaišiadorys (beje, jis buvo nutiestas dar XX a. pradžioje kaip strateginis kelias nuo Kaišiadorių geležinkelio stoties į Alytaus tvirtovę).

Jau 1921 m. plentas Kruonis–Kaišiadorys ir per Kruonį ėjęs plentas Kaunas–Alytus priklausė Susisiekimo ministerijos Plentų ir vandens kelių valdybai[261]. 1922 m. Susisiekimo ministerija numatė, kad ateinantį dešimtmetį (iki 1932 m.) bus taisomi Alytaus–Rumšiškių (per Kruonį) ir Kruonio–Kaišiadorių plentai. Alytaus–Rumšiškių plento ilgis buvo 57 km, Kruonio–Kaišiadorių – 21 km. Abu šie plentai buvo dengti skalda, plotis – 4,5 m. Pavyzdžiui, Kruonio–Kaišiadorių plento kapitaliniam remontui reikėjo 2500 kubinių metrų skaldinio, 2500 apsauginių šulelių plentkraščiams, kilometrinių ženklų, 5400 briaunotų akmenų, reikėjo išlyginti 40 000 kvadratinių metrų plentkraščių, pataisyti 20 km griovių[262]. 1932 m. buvo rašoma, kad Rumšiškių–Kruonio–Jiezno plento sankasos plotis jau 9 metrai, o griovių ir paplenčių plotis – 7 metrai. Taigi, iš viso kelio juosta užėmė 16 metrų[263].

1926 m. Trakų apskrities taryba patvirtino Kruonio valsčiaus vieškelių tinklą ir jų rūšis. Kruonio valsčiuje vieškelių tinklui priskirti keliai Kruonis–Žiežmariai (pirmos rūšies, t. y. apskrities kelias, turintis didelės reikšmės susisiekimui), kiti – antros rūšies: Kruonis–Stakliškės, Kruonis–Jieznas, Kruonis–Darsūniškis, Kruonis–Rumšiškės, Kalviai–Žiežmariai, Kalviai–Jieznas, Darsūniškis–Jieznas[264]. Antros rūšies keliai jungė valsčių centrus, bažnytkaimius, miestelius. Antros rūšies vieškelių 1928 m. Kruonio valsčiuje buvo 59 kilometrai. Trečios rūšies buvo vietos keliai, t. y. visi kiti. 1930 m. rugpjūčio 19 d. apskrities valdyba pateikė tokį Kruonio valsčiaus trečios rūšies kelių sąrašą: Kruonis–Būda, Kruonis–Rumšiškės, Kruonis–Rokiškės–Mičiūnai–Varkalės, Darsūniškis–Paliukonys. Antros rūšies keliai buvo Kruonis–Kalviai–Stakliškės, Kruonis–Darsūniškis–Jauniškiai, Kalviai–Domeikiemis–Jieznas. Apskrities viršaičiams akcentuota, kad geras susisiekimas – šalies kultūros požymis. Valsčių kelių komisijoms nurodoma atrenkant taisyti kelius atsižvelgti į kelio rūšį, gruntą, eismo intensyvumą, medžiagų pristatymo sąlygas, kelio atstumą nuo taisytojo gyvenamosios vietos (nes vietinių kelių taisymas buvo gyventojų prievolė). Kelių sklypų atkarpas viršaičiams nurodyta pažymėti didesniais akmenimis (kad praeiviai nenuspardytų, baltai dažytais ir numeruotais). Taip pat

viršaičiams nurodyta atsižvelgiant į naujas kelių tvarkymo taisykles iki rugsėjo 30 d. išrūšiuoti visus valsčiaus kelius ir paskirstyti gyventojams kelių tvarkymo pareigas[265]. Viršaičiams būdavo nuolat primenama kelių tvarkymo ir taisymo svarba, pateikti praktiniai kelių taisymo nurodymai, siūloma valsčių biudžete numatyti lėšas keliams ir gatvėms tvarkyti. Kelių tvarkymo pareiga gyventojams būdavo nustatoma pagal turimą turtą. Už kelių netaisymą bausdavo piniginėmis baudomis. Keliams, einantiems per valstybinius miškus, taisyti lėšų gaudavo iš apskrities valdybos. 1930 m. apskrities valdyba nustatė, kad kelių taisymas apskrityje vyktų nuo birželio 1 d. – *„kai ūkininkai dar liuosi nuo didžiųjų ūkio darbų“*[266]. Gyventojai ne kartą skundėsi valsčiaus valdžia dėl kelių tvarkymo prievolės. Pavyzdžiui, 1926 m. Sekionių k. žmonės apskrities tarybai pateikė skundą *„ant valsčiaus valdybos kelių taisymo reikalu“*, tačiau jis buvo atmestas[267]. Pagal 1924 m. nustatytas kainas Kruonio valsčiuje keliams taisyti kubinis metras žvyro kainavo 0,25 Lt, smėlio – 0,15, molio – 0,20 Lt, o akmenys – 3,5 Lt (Kaišiadoryse – 4 Lt, o Žasliuose – net 4,5 Lt)[268].

1928 m. pirmąjį pusmetį buvo numatyta sutvarkyti Kruonio–Kaišiadorių plentą – tam paskirti 24 000 Lt[269]. Šio kelio dangos būklė priklausė ir nuo klimatinių sąlygų. Pavyzdžiui, 1931 m. Plentų ir vandens kelių valdyba „dėl silpno plento pašalui išeinant“ Kruonio–Kaišiadorių ruože nuo balandžio 24 d. vienai savaitei sustabdė autobusų ir sunkvežimių eismą[270].

Maždaug 1930 m. prie plento nuo Kruonio link Jiezno buvo dešimtininko ir sargo namas (vadinamasis sargnamis) – medinis dviejų butų namas ir tvartas[271].

Kaišiadorių–Kruonio plento tvarkymas. Apie 1930 m.

1933 m. Savivaldybių departamento direktoriaus P. Barkausko ir vyr. inspektoriaus A. Novickio pastebėjimu, Kruonio miestelio turgavietė lyginama ir žadama 1934 m. ją išgrįsti. Taip pat numatoma išgrįsti įvažiavimą į Kruonio miestelį nuo plento. Betoniniai šaligatviai padaryti laikantis kreivų namų ir tvorų linijos, nors šaligatvių liniją privalėjo nustatyti apskrities inžinierius, laikantis gatvės ašies. Šaligatvius reikėjo daryti iš betono plytų, o ne masyvius[272].

1934 m. valsčiaus savivaldybė tvarkė Kruonio ir Darsūniškio miestelių gatves. Kruonyje buvo tvarkomos šios gatvės: Vilniaus (gatvės ilgis – 350 metrų, tvarkant suvartota 100 kubinių metrų žvyro, kurio vieno kubinio metro kaina buvo 0,2 Lt), Kauno (ilgis – 370 m, suvartota 100 kub. m), Klaipėdos (ilgis 240 m, suvartota 50 kub. m, likusi nežvyruotoji gatvės atkarpa – 500 m – nebuvo tvarkoma), Gardino (ilgis 340 m, suvartota 100 kub. m). Sutvarkytas 4500 kv. metrų dydžio turgaus aikštės 1500 kv. m plotas, kuriam sunaudota 1500 kub. metrų žvyro. Tiesa, turgaus aikštei tvarkyti žvyras nekainavo, nes buvo kasamas vietoje, iš prie bažnyčios esančio kalnelio. Žvyravimo darbus atliko patys gyventojai kaip natūrinę prievolę. Kadangi visos gatvės buvo negrįstos, jos buvo priskiriamos prie per jas einančių kelių ir išdalintos atskirais sklypais taisyti gyventojams, kaip buvo daroma ir su keliais. Darsūniškio miestelyje buvo tvarkoma Ilgoji (ilgis 1300 m, sunaudota 300 kub. metrų žvyro) ir Slampinės (ilgis 683 m, sunaudota 200 kub. metrų) gatvės[273]. Beje, XX a. ketvirtajame dešimtmetyje Ilgosios gatvės pavadinimas keitėsi, nes Antrojo pasaulinio karo metų žemėlapyje ji jau vadinama Vytauto gatve. 1935 m., be jau minėtų, Kruonyje buvo tvarkoma ir Kapinių gatvė (ilgis 160 m, naudota 30 kub. m). Turgaus aikštė (jau nurodoma kaip 8000 kvadratinių metrų dydžio) nebuvo tvarkoma[274].

1937 m. Vidaus reikalų ministerijos statybos ir sauskelių inspektorius patvirtino Trakų apskrities statybos komisijos parengtą Kruonio miestelio Vilniaus gatvės tvarkymo projektą. 1938 m. parengtas ir Kauno gatvės išgrindimo projektas. Kruonio gyventojas Aleksas Morkūnas 1939 m. statybos inspektoriui skundėsi, kad *„sulig naujo plano numatoma pravesti kreivą gatvę, tiesinant gatvę reikėtų nugriauti Kurgano Motkės stadalą“*. Atsakydamas į skundą Trakų apskrities statybos komisijos pirmininkas apskrities inžinierius V. Drevinskas teigė, kad Kauno gatvė išgrįsta 1939 m. liepos mėnesį pagal patvirtintą projektą, o *„tiesinant gatvę sulig skundėjo noru (...) tektų jo namą visai nugriauti, dabar – gi paliesta jo ir metro pločio neturinčio trotuaro, tad pilietis pats prieš save kalba. Gatvė išgrįsta gerai, kreivumas nežymus, stengtasi nepaliesti trobesių, piliečiai patenkinti“*[275].

1934 m. spaudoje buvo reiškiamas susirūpinimas dėl būtinybės paprastą kelią nuo Žiežmarių pro Morkūnų kaimą ir Tadaravos dvarą (įsiliejantį į plentą) paversti III rūšies vieškeliu, nes juo daug žmonių vyksta į Kauną ne tik iš Žiežmarių, bet ir Aukštadvario bei kitų valsčių[276].

Gatvė Kruonyje, vedanti į Darsūniškį. 1940 m. L. Kazoko nuotr. NČDM.

Siekiant pagerinti kelių priežiūrą buvo tiriamas eismo intensyvumas. Pavyzdžiui, 1933–1935 m. plentu nuo Kruonio į Kaišiadoris vidutiniškai per parą *pravažiuodavo 650 tonų arkliais ir 90 tonų mechaninėmis transporto priemonėmis*[277]. Atitinkamai keliui tenkančiam krūviui buvo formuojama kelio danga.

Tiltai

Nuo kelių priežiūros neatsiejama ir tiltų statyba bei remontas. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui ir traukiantis rusams iš Lietuvos 1915 m. buvo sunaikinti tiltai per Nemuną ties Darsūniškiu, Balbieriškiu, Prienais, Aleksotu ir kitur. Darsūniškio tilto vertė rusiškais aukso rubliais buvo apie 80 000 rublių[278]. Vėliau jis nebebuvo atstatytas, o netoli tos vietos, kur buvo tiltas, įrengtas keltas. 1928 m. Kruonio valsčiuje tiltų ant visų kelių buvo 334 (iš viso 1002 metrai), visi mediniai. Beveik per dešimtmetį keliams ir tiltams tvarkyti valsčiaus savivaldybė iš viso buvo išleidusi per 7000 Lt[279], nors pagal 1925 m. sudarytas tiltų statymo sąmatas Darsūniškio tiltui reikėjo 3001 Lt,[280] tiltui per Lapainios upę (27 m) – 12 385 Lt,[281] o per Kalvių ežerą (17 m) – 10 167 Lt.[282]

Mažesnių tiltų, kaip ir vietinių kelių, tvarkymo našta gulė ant pačių gyventojų. Pavyzdžiui, 1920 m. Marė Vedeckienė ir Ona Boguckaitė, Meškučių palivarko savininkės, skundėsi Vidaus reikalų ministerijai, kad Kruonio valsčiaus valdyba jų reikalauja taisyti tiltą, nors šis tiltas yra ant vieškelio ir statytas rusų kariuomenės.

Anot skundo autorių tokio tilto taisymas turėtų būti viso valsčiaus reikalas. Ministerija taip pat nurodė, kad tiltai ant vieškelių taisomi savivaldybės lėšomis, todėl ir Meškučiuose tiltą per upelį vieškelyje nuo Darsūniškio į Kruonį reikėtų taisyti viso valsčiaus lėšomis[283].

1926 m. pastatytas tiltas per Strėvą ties Tadarava (tarp Rumšiškių ir Kruonio) buvo vienas pirmųjų tokio masto gelžbetoninių tiltų visoje Lietuvoje. Jo ilgis buvo 72 metrai, plotis – 7 metrai, aukštis – 9,3 m. Iki 1932 m. jis buvo vienas brangiausiai kainavusių gelžbetoninių tiltų Lietuvoje (kainavo 257 742,26 Lt), nes brangiau kainavo tik geležiniai tiltai, statyti per Mūšą, Dubysą ir Nevėžį. Daugiausia jį statant sunaudota betono, kurio stiprumas buvo 1:8, taip pat nemažai 1:5 ir labai nedaug 1:2. Dar daugiau nei 17 000 Lt kainavo jo aplinkos sutvarkymas (grindijimas, velėnavimas)[284].

Apskrities savivaldybė 1929 m. tiltams įrengti centralizuotai užsakė 572 betoninius vamzdžius, iš kurių 32 teko Kruonio valsčiui (lyginant su kitais valsčiais Kruonis jų užsakė mažiausiai)[285].

1929 m. gegužės mėnesį R. Vendtas suremontavo Meškučių medinį tiltą[286]. 1929 m. Pastrėvio gyventojai prašė, kad būtų pastatytas tiltas, tačiau apskrities valdyba prašymo nepatenkino dėl lėšų trūkumo. Valsčiaus viršaičio teigimu šis tiltas buvo reikalingas tik privažiavimui į malūną. 1930 m. susirinkusi apskrities komisija nustatė, kad tiltas reikalingas tik malūno savininkui ir kaimo gyventojams, kuriems iki plento tebuvo 3 kilometrai. Laikiną tiltą buvo pastatęs malūno savininkas, o naujo

Medinis tiltas Kruonyje. 1940 m. L. Kazoko nuotr. NČDM.

nereikėtų, nes kelias čia buvo antros rūšies, be to, naujas tiltas kainuotų 18 000 Lt.[287] 1934 m. buvo naujai pastatytas vienas 4,5 metro ilgio medinis tiltas (už 16 Lt), buvo suremontuoti trys tiltai (už 7 Lt). 1935 m. iš viso valsčiuje buvo 86 tiltai (50 medinių ir 36 iš betoninių vamzdžių)[288].

Vandens keliai

Jau 1919 m. spaudoje buvo rašoma, kad Nemunu nuo Kauno į Alytų krovinius plukdė garlaivis „Lietuvaitė“[289]. 1922 m. sudarytoje „darbų ant vandens kelių“ dešimties metų programoje buvo numatyti Nemuno upės tyrinėjimai (nuo Kauno iki Gardino), upės tako pagerinimo darbai, žemsemių įsigijimas, viensamčių ekskavatorių įsigijimas darbui Nemuno seklumose[290]. Planuota, kad viduriniame Nemuno ruože (Kaunas–Gardinas) bus vykdomi nedidelio masto dugno gilinimo darbai, kad be kliūčių galėtų plaukioti vidutinės grimzlės (0,9 metrų) laivai[291]. Nėra žinių, kad praplaukiantys Nemunu garlaiviai stotų Darsūniškyje ar kitose gretimose priekrantės gyvenvietėse.

Transportas

Pagrindinė keliavimo priemonė buvo arklių transportas. Ūkininkai arklių kinkiniais važinėjo ne tik savo reikalais, nes Nepriklausomybės pradžioje pastočių („padvadų“) teikimas valstybės ir savivaldybių reikalams buvo gyventojų prievolė. Vėliau pareigūnams ir tarnautojams pavežti valsčių savivaldybės numatydavo lėšas savo biudžete. Tuo tikslu iš gyventojų buvo renkami mokesčiai *„žyginių arklių stotims laikyti“*.

1929 m. gruodžio 18 d. Kruonio valsčiuje vykusios varžytinės dėl žyginių arklių paslaugos buvo apskųstos. Skundą Kūčių dieną pateikęs kruonietis Jankelis Rozenbergas teigė, kad varžytinės vyko neteisingai, o pirmose varžytinėse nedalyvavo, nes buvo išvažiavęs ir apie jas nežinojo. Jis pasiūlė *„laikyti arklių paštą pigiau sumoje 1000 Lt“*. Varžytinėse dalyvavę asmenys buvo Šlioma Achitavičius, Kostas Bačkauskas (kitur rašoma Paškauskas), Vulfas Bankviceras, Dovydas Tkačas ir Mauša Rozenbergas. Gruodžio 28 d. valsčiaus savivaldybė sutartį dėl žyginių arklių stoties laikymo 1930–1932 m. pasirašė su Š. Achitavičium. 1930 m. sausio 7 d. Kruonio viršaitis pranešė, kad varžytinių rezultatas panaikinamas ir siūlė paskelbti naujas[292]. 1933 m. savivaldybė žyginių arklių stoties rangovui Bankvicerui sumokėjo tik 82 Lt ir liko skolinga dar 660 Lt (turėjo mokėti po 60 Lt per mėnesį)[293].

Tarnautojai, kuriems reikėjo transporto, gaudavo Žyginių arklių reikalavimo pareiškimą (liudijimą), kad tarnybos reikalais turi teisę naudotis žyginiais arkliais visose Trakų apskrities žyginių arklių stotyse. Pavyzdžiui, 1931 m. pradžioje tokį liudijimą (galiojusį iki metų pabaigos) iš Trakų apskrities valdybos gavo Kruonio pašto laiškininkas Bolius Achmantavičius. Pratęsti tokį patį liudijimą Kruonio pašto viršininkas prašė ir 1932 m.[294]

Trakų apskrities centre – Kaišiadoryse – nuo 1927 metų atsirado lengvųjų automobilių, kiek vėliau – ir autobusų bei sunkvežimių. 1931 m. Kauno–Rumšiškių–Kruonio–Žiežmarių plento ruože kursuodavo 9 autobusai šventadieniais ir paprastomis dienomis, o turgaus dienomis – 10. Autobusuose buvo 16–18 sėdimų vietų, nors retkarčiais jie kursavo ir nepilni. Šiame ruože kursavo ir 10 sunkvežimių, talpinusių 1–3 tonas krovinių. Autobusų ir sunkvežimių savininkai daugiausia buvo žydai[295].

Tiriant eismo intensyvumą 1929 m. spalio 6–12 d. nustatyta, kad vidutiniškai per parą plento ruožu Rumšiškės–Kruonis–Jieznas–Birštonas pravažiuodavo 12 keleivinių autobusų, 2 prekiniai autobusai, 4 lengvieji automobiliai ir 12 sunkvežimių. Tuo tarpu Kruonio–Kaišiadorių plentu pravažiuodavo 4 keleiviniai, 7 prekiniai autobusai, 3 lengvieji ir 18 sunkvežimių[296]. 1933–1935 m. plentu nuo Kruonio į Kaišiadoris vidutiniškai per parą *pravažiuodavo 650 tonų arkliais ir 90 tonų mechaninėmis transporto priemonėmis*. Plentu į Jiezno pusę transporto intensyvumas atitinkamai buvo 300 ir 40, o į Rumšiškių pusę – tik *110 tonų arkliais ir 70 – mechaniniu transportu*[297].

1932 m. Susisiekimo ministerijoje parengtas sprendimo projektas, kad už keleivių pervežimą nuo Kauno iki Kruonio (arba atgal) turėtų kainuoti 5 Lt (mokestis neturėjo viršyti 15 ct vienam keleiviui už kilometrą)[298].

1935 m. iš Kauno į Kruonį autobusas išvykdavo 16 val., atvykdavo 17 val. 30 min.

Iš Kruonio į Kauną autobusas išvykdavo 6 val. 15 min.

Iš Kauno į Semeliškes (per Žiežmarius) autobusas išvykdavo 17 val., į Kruonį atvykdavo 18 val. 20 min, į Semeliškes atvykdavo 19 val. 55 min.

Iš Semeliškių į Kauną (per Žiežmarius) autobusas išvykdavo 4 val. 45 min, Kruonyje būdavo 6 val. 25 min, į Kauną atvykdavo 7 val. 40 min.

Iš Kauno į Aukštadvarį (per Jiezną) autobusas išvykdavo 16 val., į Kruonį atvykdavo 17 val. 30 min., į Aukštadvarį atvykdavo 19 val. 20 min.

Iš Aukštadvario į Kauną (per Jiezną) autobusas išvykdavo 5 val., Kruonyje būdavo 6 val. 50 min, į Kauną atvykdavo 8 val. 20 min.

Iš Kauno į Onuškį (per Butrimonis) autobusas išvykdavo 16 val., į Kruonį atvykdavo 17 val. 30 min., į Onuškį atvykdavo 19 val. 55 min.

Iš Onuškio į Kauną (per Butrimonis) autobusas išvykdavo 4 val. 30 min, Kruonyje būdavo 6 val. 55 min, į Kauną atvykdavo 8 val. 25 min[299].

1935 m. Kruonio valsčiaus ribose sustojimo vietos buvo Tadaravoje, Kruonyje ir Vilūnuose. Nuo Kauno iki Tadaravos – 32 km, pilna keleivio bilieto kaina buvo 2,10 Lt.

Nuo Kauno iki Kruonio stočių – 39 km, pilna keleivio bilieto kaina buvo 2,50 Lt.

Nuo Kauno iki Vilūnų stočių – 44 km, pilna keleivio bilieto kaina buvo 2,90 Lt.

Nuo Kruonio iki Vilūnų stočių – 5 km, pilna keleivio bilieto kaina buvo 0,30 Lt[300].

1938 m. Kelių valdybos patvirtintame Kauno–Onuškio ruožo tvarkaraštyje autobusai iš Kauno į Kruonį per Rumšiškes atvykdavo 7.05, 16.30, 17.00 ir 17.20 val., o iš Kruonio į Kauną – 6.20, 6.50, 7.00, 16.00. Taip pat iš Kruonio autobusu buvo galima pasiekti Žiežmarius, Kaišiadoris, Žaslius, Semeliškes, Jiezną, Stakliškes, Aukštadvarį, Vėžionis, Alytų, Butrimonis ir Onuškį[301].

1939 m. atgavus Vilnių ir Trakus atsirado naujų maršrutų. 1940 m. pavasarį paskelbtame tvarkaraštyje į Kruonį užsukdavo autobusai, vykstantys iš Kauno į Vilnių per Aukštadvarį ir Trakus (Kruonyje – 7.05 val., o atgal – 18.50 val.). Maršruto per Semeliškes autobusai Kruonyje stodavo 16.35, o atgal – 9.15 val. Važiuodami iš Kauno į Aukštadvarį Kruonyje autobusai sustodavo 16.35 ir 6.20, iš Kauno į Onuškį – 17.45 ir 6.50, iš Kauno į Žiežmarius 17.50 ir 6.25. Taip pat buvo tiesioginis reisas iš Kruonio į Trakus, tuo metu vėl tapusius apskrities centru (iš Kruonio išvykdavo 7.05, grįždavo 18.45 val.). Keleivis iš Kruonio į Žiežmarius nuvykdavo per 20 minučių, Rumšiškes – 25, buvusią sostinę Kauną – 1.05 val., naująjį apskrities centrą – Trakus – maždaug 2.15 val., o sugrąžintą sostinę – Vilnių – 3.20 val.[302]

Ketvirtajame dešimtmetyje kaimuose ėmė rastis vis daugiau dviračių. 1936 m. buvo surašyti visi valsčiaus gyventojai, turėję dviračius. Kruonyje juos turėjo V. Apalinskas (dviračio kaina – 60 Lt), J. Malinauskas (40), S. Kuznecovas (80), J. Pūras (30), R. Kurganas (30), Ch. Stražas (40), S. Valantinas (60) ir J. Narkevičius (100), Zavadnoje – G. Stanaitis (200), E. Stanaitienė (200) ir P. Ratkevičius (50), Seibūtėnuose – P. Lesčius (30), Seibūtuose – M. Kristauskas (150), Vekonyse – S. Danišauskas (50), Vaiguvoje – S. Jankūnas (150), Griežėniškėse – P. Jurkonis (40), Surgantiškėse – S. Lukaševičius (30), Salomiškėse – D. Sidaras (150), Anglininkuose – P. Morkūnas (80), Rūčkakiemyje – P. Dimindžiūnas (100), Visginuose – S. Berūkštis (20), Lapainioje – D. Rupainis (150), Gliebiškėse – J. Melkūnas (100), Marguose – A. Tamošiūnas (50), Atmainuose – J. Rasiukevičius (20), Kleboniškėse – J. Tamošiūnas (100), Toliškėse – A. Arlauskas (80), Užgirėlyje – B. Plikūnaitė (150), Vilūnuose – J. Norkevičius (200), Purvininkuose – J. Bačkauskas (60), Taraspolyje – J. Zykus (80), Kubiliuose – A. Padriezas (50), Karveliškėse – A. Andriulevičius (20), Basonyse – S. Ramoška (100), Kalviuose – A. Kazla (150) ir A. Bagdanavičius (60), Būtkiemyje – V. Skirbutis (25), Mičiūnuose – K. Kazlauskas (100), Rokiškėse – A. Darčianovas (100), Šnipeliuose – A. Katkauskas (50), Kovaičiuose – A. Naujalis (200) ir V. Litostanskas (30), Ginteikiškėse – J. Tauras (30), Medinuose – J. Degutis (30), Darsūniškyje – B. Biveinis (50), J. Zavistanavičius (130), J. Kazlauskas (100), J. Morkūnas (15), P. Naginė (50), Z. Kaplanas (15), J. Vaitkevičius (30), A. Žukauskas (150) ir J. Zavistanavičius (200), Pastrėvyje – K. Kabašinskas (150), Vilaikiškėse – V. Bagdanavičius (20), Jezaline – A. Jermalavičius (200) ir V. Jermalavičius (20), Vindziuliškėse – B. Stankevičius (25), Andriūnėliuose – A. Lisauskas (70), Barevičiuose – M. Spurgis (50), Visginuose – P. Radzevičius (40), Sekionyse –

P. Lukaševičius (70), Būtkiemyje – P. Masalskas (25). Taigi, iš viso valsčiuje buvo 63 dviračiai, daugiausia – Darsūniškyje[303]. Kadangi Kruonio valsčiuje registruotų dviračių markės nenurodytos, galime pasitelkti Žiežmarių valsčiaus duomenis, kurie galėjo būti analogiški. Čia daugiausia buvo „Brennabor“, „Nauman“, „Rojal“, „Opel“, „Latvel“, „Amlit“ markės dviračių („Amlit“ dviračiai buvo gaminami Lietuvoje).

Paštas ir telefonas

1919 m. artimiausia nuo Kruonio pašto įstaiga buvo Kaišiadoryse[304]. 1922 m. sausio 17 d. Trakų apskrities taryba nutarė pareikalauti iš valsčių valdybų, kad ne vėliau kaip per dvi savaites pasirūpintų pašto, telegrafo ir telefono įstaigų (arba bent pašto agentūrų) įsteigimu. Taip pat nutarta kur galima įrengti telefono aparatus[305]. Kad jau 1922 m. buvo sprendžiamas klausimas dėl telegrafo linijų tiesimo, rodo Paštų, Telegrafų ir Telefonų valdybos siekiai Trakų urėdijoje įsigyti 700 telegrafo stulpų[306]. 1928 m. balandžio 4 d. Kruonyje lankėsi Paštų valdybos atstovas – vyr. ypatingų reikalų valdininkas Giedraitis, kuris atvyko dėl patalpų Kruonio pašto-telegrafo įstaigai. Patalpos buvo surastos[307].

Darsūniškio pašto agentūros viršininkas Juozas Zavistanavičius su šeima. XX a. 4 dešimtmetis. Nuotrauką pateikė Angelė Tamošiūnienė (Žukauskaitė).

Pašto paslaugų poreikį rodo tai, kad 1928 m. per Kruonio paštą (kartu skaičiuojant ir per Darsūniškio bei Kalvių pašto agentūras gaunamą spaudą) valsčiuje buvo užprenumeruoti net 636 periodiniai leidiniai: dienraščiai (8 egz. dienraščio – „Lietuvos aidas“, 3 – „Rytas“, 1 – „Žydų balsas“, 1 – „Kauno diena“ (lenkų kalba), 1 – „Lietuvos keleivis“); savaitraščiai (4 egz. savaitraščio – „Vienybė“, 10 – „Ūkininkas“, 3 – „Šaltinis“, 336 – „Mūsų Rytojus“, 15 – „Trimitas“, 3 – „Darbininkas“, 15 – „Lietuvos ūkininkas“, 15 – „Sargyba“, 52 – „Tautininkų balsas“, 2 – „Naujienos“ (lenkų kalba), 7 – „Mūsų dienos“, 3 – „Ūkininko balsas“, 7 – „Naujas žodis“, 16 – „Gimtoji pirkia“ (lenkų kalba), 9 – „Tautos kelias“, 1 – „Socialdemokratas“); dvisavaitiniai leidiniai (2 egz. leidinio – „Pavasaris“, 12 –

Iš kairės:
Darsūniškio pašto agentūros viršininkas Juozas Zavistanavičius, Lietuvos nepriklausomybės kovų savanoris Juozas Žukauskas ir Feliksas Zavistanavičius.
XX a. 4 dešimtmetis.
Nuotrauką pateikė A. Tamošiūnienė.

„Saulutė“, 7 – „Jaunimas“); mėnraščiai (82 egz. mėnraščio – „Ūkininko patarėjas“, 10 – „Žvaigždutė“, 6 – „Sodyba“, 3 – „Paštininkų žodis“, 2 – „Garnys“). Lyginant su kitais valsčiais kruoniečiai daugiau prenumeravo „Tautininkų balso“ (net apskrities centre Kaišiadoryse jų gaudavo tik 18, o Žiežmariuose – 3), taip pat „Ūkininko patarėjo“. Tuo tarpu lenkiškų leidinių gaudavo mažiau (pvz. „Gimtosios pirkios“ žiežmariečiai prenumeravo daugiau nei dvigubai, o žasliečiai – net 50, „Naujienų“ žasliečiai gaudavo 37, o Semeliškėse net 64). Iš užsienio negaudavo nei vieno

460. Šiame pastate prieškariu ir pokaryje veikė Darsūniškio paštas. Jis yra vienas iš keleto Darsūniškyje išlikusių pastatų po 1944 m. mūšių. 2003 m. R. Gustaičio nuotr.

Darsūniškio pašto agentūra ir jos darbuotojai. Apie 1930 m.

leidinio[308]. 1935 m. vien Darsūniškyje buvo užsakomi 175 „tautiškos ir valstybinės minties“ laikraščiai (nors dar prieš metus buvo tik 75) – daugiausia „Mūsų kraštas“ (30), „Ūkininko patarėjas“ (60), „Ūkininkas“ (29), „Mūsų laikraštis“ (25), „Lietuvos ūkininkas“ (20), „Trimitas“ (16) ir kiti[309]. 1931 m. sudarytoje „Lietuvos pašto vežiojimo schemoje“ nurodyta, kad paštą į Kruonį atveždavo per Žiežmarius kasdien, išskyrus sekmadienį. Iš Kruonio antradienį ir šeštadienį paštą veždavo į Darsūniškį, o pirmadienį, trečiadienį ir penktadienį – į Kalvius.

1927 m. spaudoje pasirodė žinutė apie tai, kad Kruonio pašte, nors ant durų yra užrašas, kad pašaliniams įėjimas draudžiamas, tačiau *„prie išskirstymo korespondencijos visada yra pagalbininkų iš pašalinių asmenų. Nors tai yra griežtai draudžiama. Žmonės šneka, kad tie pagalbininkai čia ateina laiškų „cenzūruoti“*[310]. Atsakydamas į tai Kruonio pašto viršininkas tvirtino, kad spaudoje pateikta informacija neatitinka tikrovės, pašaliniai skirstant korespondenciją nėra leidžiami, o jei kas nors įeina – tai su viršininko leidimu[311].

1938 m. birželio mėnesį buvo suremontuotos telefono linijos iš Kruonio į Žiežmarius, Darsūniškį, Rumšiškes, Kalvius ir Jiezną[312]. 1939 m. Lietuvos telefonų knygoje įrašyti aštuoni Kruonio telefono abonentai: girininkas (telefono Nr. 6),

kelio technikas (10), Tadaravos malūnas (9), pašto raštinė ir telegrafas (7), pašto viršininkas (1), policijos nuovada (5), šaulių ugniagesiai (5) ir valsčiaus savivaldybė (3). Darsūniškyje buvo keturi abonentai: girininkija Atmainų k. (5), pašto viršininkas (4), Mejeris Volpė (2), Leizeris Zemanskis (7). Kalviuose telefonas buvo Plytninkų dvare pas Kazį Matulevičių (2). Darsūniškio ir Kruonio paštuose telefonas veikė darbo dienomis nuo 8 iki 14 val. ir nuo 17 iki 19 valandos, taip pat sekmadieniais ir šventadieniais nuo 8 iki 10.15 val. ir nuo 17 iki 19 valandos[313]. 1940 m. pavasarį Kruonis turėjo nuolatinį telefono ryšį su Kaunu, Kaišiadorimis, Žiežmariais, Jieznu, Darsūniškiu ir Kalviais[314].

Prekyba

Iki Pirmojo pasaulinio karo veikė turgus Kruonio miestelyje, kuris rinkdavosi kiekvieną antradienį. Karo metu ir po jo turgus nebeveikė, todėl 1920 m. valsčiaus gyventojai pageidavo, kad Kruonyje jis būtų atnaujintas[315]. 1937 m. minima, kad Kruonyje turgus veikė kaip ir prieškaryje – antradieniais. Artimiausi kiti turgūs veikė Rumšiškėse ir Žiežmariuose. Pavyzdžiui, Rumšiškėse iki karo per metus vyko net šeši prekymečiai (sausio 1, vasario 2, balandžio 23, gegužės 10, rugsėjo 8, lapkričio 1 d.). 1922 m. patvirtinta kassavaitinė turgaus diena Rumšiškėse – trečiadienis[316]. Žiežmariuose prieš Pirmąjį pasaulinį karą buvo penki prekymečiai, o prieš pat karą metiniai prekymečiai panaikinti, kassavaitinis turgus veikė ketvirtadieniais. Ta pati tvarka išliko ir po karo[317]. Savivaldybė sudarydavo sutartį dėl „rinkos rinkliavos rinkimo“. Pavyzdžiui, 1929 m. sausio pradžioje už 760 Lt apskrities savivaldybė dėl rinkos (t. y. turgaus) rinkliavos rinkimo Kruonio miestelyje sudarė sutartį su Juozu Butkevičium iš Kalvių. Tiesa, šią sutartį netrukus perėmė Motkė Stražas iš Kruonio. Rinkliavos rinkėjas nuo įvažiuojančių į turgų ėmė tokius mokesčius: nuo porinio vežimo 20 ct, nuo vienkinkio – 10 ct, už atvestus parduoti arklius ar stambius raguočius – 50 ct, smulkius – 30 ct, nuo prekiaujančių smulkiomis prekėmis pasistačius būdeles ar staliukus – 10 ct „už ketvirtainį metrą“, nuo prekiaujančių avalyne, galanterija, manufaktūra ir panašiomis prekėmis – 20 ct. Rinkliavą galėjo rinkti tik antradieniais – turgaus dienomis. Rinkėjas turėjo ant rankovės turėti ženklą. Jei kurio nors sutarties punkto rinkėjas nepildė, apskrities valdyba galėjo pasilikti užstatą[318]. 1930 m. pradžioje Motkė Stražas prašė grąžinti jam 200 Lt užstatą, nes pasibaigė jo sutartis dėl turgaus mokesčio rinkimo 1929 metais[319]. 1934 m. rinkos rinkliavą pagal sutartį rinko Kubilevičius (už beveik 700 Lt)[320].

1922 m. „Lietuvos žiniose“ paskelbta Kruonio valsčiaus savivaldybę kritikuojanti žinutė, kad 3000 gyventojų negali tekti daugiau nei vienas traktierius, kai tuo tarpu Kruonio valsčiuje, kuriame esą 10 000 gyventojų, *„traktierių turime 15 neskaitant alinių ir restauracijų“*[321]. Jau kitą mėnesį spaudoje paskelbta, kad spalio 6 d. valsčiaus taryba *„visais balsais nutarė uždaryti Kruonio vls. ribose visas gir-*

tuoklystės įstaigas“. Taip pat nutarė lapkričio 6 d. sušaukti visuotinį susirinkimą ir atsiklausti gyventojų nuomonės[322]. Kad ne visi buvo patenkinti ir nauja tvarka, rodo 1927 m. žinutė spaudoje, kad Kruonyje, nors ir mažame miestelyje, yra penkios alinės ir vienas valstybinės degtinės sandėlis (traktierių nebuvo). Anot autoriaus, kiekvienoje alinėje degtinės gali gauti kiek tik nori, nors alinėje ją parduoti buvo draudžiama, šventadieniais ir turgaus dienomis girtų buvo pilna iki 10 valandos vakaro ir net vėliau. Straipsnelio autorius siūlė, kad *„per užpakalines duris mažiau vaikščiotų ir viduje vėliau nustatyto laiko negirtuokliautų. Jau kelis kartus kilo peštynės nakties laike ne tik lauke, bet ir pačioje alinėje“*[323].

Maždaug 1931 m. Kruonio miestelyje prekyba vertėsi Motkė Stražas (prekiavo įvairiomis atvežtinėmis prekėmis), Šlioma Achitavičius (prekiavo medžiagomis), prekyba vertėsi ir Abraomas Achbėras bei Mendelis Feldmanas. Arbatines laikė Riva Kurganienė (Rinkos aikštėje) ir Motkė Kurganas. Pirklys buvo ir Jankelis Rozenbergas. Miestelio centre (aikštės kampe) stovėjo sena smuklė, kurią žydas Dovydas Tkačas buvo išnuomojęs Jonui Varkalai. Kalviuose žydai turėjo dvi parduotuves (jau prieš Pirmąjį pasaulinį karą čia buvo trys parduotuvės, iš kurių dvi priklausė žydams, o viena sulenkėjusiam lietuviui)[324]. Darsūniškyje maždaug 1931 m. medžiagų parduotuves turėjo Šimelis Fainbergas, Lėja Katonaitė ir Gitel Šegolevič, 1939 m. leidimą prekiauti medžiagomis ir smulkiomis prekėmis gavo Sorė Libermanienė. Arbatinę turėjo Šmuila Vulfbergas, kuris su Boruchu Banevuru vertėsi prekyba alkoholiniais gėrimais. Prekyba vertėsi ir Leiba Cvi, Jankelis Gutmanas, Mauša Goldbergas, Mauša Blekeris, Izraelis Salickas ir Isaras Naftas[325].

Malūnai

Kruonio valsčiuje buvo net keletas malūnų, pastatytų ties į Nemuną įtekančiomis upėmis. P a s t r ė v i o kaime Simonui Bikeliui priklausęs malūnas ant Strėvos upės kranto pastatytas 1929 m. (veikti pradėjo 1930 m.). Malūnas ir lentpjūvė tenkino visos apylinkės gyventojų poreikius, veikė nuolat, išskyrus 2–3 savaites potvynio metu, kai nuo Nemuno vandens srovė grįždavo atgal. Be to „esant sausai vasarai trūksta vandens 2 mėnesius ir esant šaltai žiemai trūksta 2 mėnesius. Bet vienom girnom visuomet pakanka jėgos“. Šioje įmonėje buvo viena turbina („namų darbo“), kuri suko vienas girnas, taip pat veikė lentpjūvė ir „*slesarnė*“. Pirmasis malūno aukštas buvo mūrinis, o antrasis medinis. Įmonė buvo įvertinta 52 000 Lt, iš jų net 30 000 Lt sudarė įrangos kaina. Dvi vandens turbinos buvo „*namų darbo, sist. „Francis“ su horizont. valu*“. Malūne buvo vienos girnos „prastam malimui“, kitos pikliui, kruopinė („namų darbo“), gateris, „*zeimeris*“, „*gontarnė*“, „*slesarnė*“, tekinimo staklės, „*šmirgelio*“ staklės, „*obliarka*“, žirklės geležiai. Malūnas per metus veikdavo apie penkis mėnesius (*„darbo yra mažai (...) sezono ilgumas priguli*

Strėva ties Pastrėvio kaimu 1930 m. Dešinėje matyti malūnas.
Fotografas nežinomas. LNM.

nuo pavasario ir rudens kelių gerumo"). Gateris per metus supjaudavo apie 150–200 kietmetrių medienos, o „*slesarnė* visai nedirba, tenkina savo pareikalavimus". Malūnas turėjo įrengtą atsarginę vandens pralaidą[326].

Vienas žymiausių malūnų ne tik šiose apylinkėse buvo įrengtas T a d a r a v o j e taip pat ant Strėvos kranto. Pagal 1936 m. aprašą jis priklausė Tadaravos dvaro savininkui Aleksandrui Iljasevičiui, kuris už 6000 Lt per metus nuomojo malūną Adolfui Kvantui. Malūnas veikė jau prieš Pirmąjį pasaulinį karą, karo metu buvo sunaikintas, o 1921 m. atstatytas. 1926 m. buvo įrengta nauja turbina („*turbina sist. „Francis" su vertikaliu valu*"). Malūno įrangą sudarė girnos „paprastam malimui", dvejos mažesnės girnos „su *pikčium*", kruopinė, „*valcas*", kombinuota valymo ir šatravimo mašina, gateris, *zeimeris*, „veliušas milams velti", dinama (220 voltų, 8 amperų). Tadaravos malūnas intensyviau dirbo šešis mėnesius per metus. Ne sezono metu darbo buvo mažai *„nes tankiai, arti esama vandens malūnų"*. Ne visos mašinos dirbo vienu metu. Esant darbo nuolat veikė tik girnos ir kruopinė. Valcai veikdavo prieš Kalėdų ir Velykų šventes. Gaterį naudojo daugiausia vasarą, o žiemos metu – retai. Vasarą vandens trūkdavo sausros metu, o žiemą – esant dideliems šalčiams (tuomet galėjo dirbti tik vienos girnos). Kai vandens buvo pakankamai vienu metu galėjo suktis trejos girnos arba vienos girnos ir gateris. Kaip ir Pastrėvio malūnas, Tadaravos malūnas su lentpjūve aptarnavo savo apylinkės ūkininkus. Su

Tadaravos vandens malūnas-lentpjūvė 1991 m. K. Laužadžio nuotr. KšM.

gretimai gyvenančiais ūkininkais buvo sutarta, kad jie dėl vandens lygio pakilimo pretenzijų neturės, nors šioje vietoje ir nebuvo užliejama svetimų žemių. 1936 m. malūną aprašęs inžinierius pastebėjo, kad šis yra geroje vietoje (prie plento, turi privažiavimą vieškeliu) ir „skaitosi geriausias malūnas apylinkėje“[327]. Į malūną malti grūdų atvažiuodavo net iš Miežonių kaimo, kuris buvo maždaug už 20 kilometrų (netoli Kaišiadorių). Miežonių ūkininkai į malūną stengdavosi važiuoti kartu, kad kelionė neprailgtų ir kaimynas galėtų padėti bėdoje. Kadangi atvykusiųjų būdavo daug, kartais eilėje tekdavo laukti daugiau negu parą[328].

1939 m. gegužės mėnesį valsčiaus taryba pareikalavo iš Tadaravos malūno nuomotojų Adolfo Kvanto (gyvenusio Ariogaloje) ir Stasio Račkausko (gyvenusio Tadaravos kaime) sumokėti pelno mokesčius už 1931–1932 metus (iš viso 500 Lt), nes pastarieji vengė mokėti išsisukinėdami, kad tai jau padarė. Policijos klausiamas Račkauskas aiškino, kad kvitai yra pas Kvantą, o pastarasis tvirtino atvirkščiai. A. Kvantas vidaus reikalų ministro prašė atmesti valsčiaus reikalavimą, nes šis mokestis turėjo būti išreikalautas per trejus metus, tuo tarpu savivaldybė jo nereikalavo, todėl „pats įstatymas atleido mane nuo prievolės pasakytą mokestį mokėti“. Valsčiaus viršaičio teigimu, savivaldybiniai mokesčiai gali būti išieškomi per 10 metų[329].

Tadaravos malūnas ilgus dešimtmečius buvo geriausiai išlikęs malūnas ir senosios technikos paminklas visame Kaišiadorių rajone ir veikė net iki 1997 m. kilusio gaisro, kuris sunaikino ne tik pastatą, bet ir visą įrangą su senuoju malūnininko inventoriumi. Prieš gaisrą tebebuvo išlikę ir tebeveikė nepakeisti prieškariniai malūno

Vandens malūno užtvanka Lapainios kaime 1955 m. liepą. S. Bernotienės nuotr. LNM.

Vandens malūno pamatai Lapainios kaime 1955 m. liepą. V. Žilėno nuotr. LNM.

įrengimai, išsidėstę per tris aukštus. Per būdelę mansardiniame aukšte maišai su grūdais būdavo užkeliami į trečiąjį aukštą. Jame stovėjo piklius, filtras, tebebuvo net senasis vežimėlis maišams vežioti ir malūnininko staliukas. Iš trečio aukšto beriami grūdai patekdavo į antrą aukštą, kuriame stovėjo dvejos girnos, valcavimo mašina, kruopinė su firmos ženklu (pagaminta Marienburge, Vokietijoje). Antrame aukšte tebebuvo ir senieji smulkūs įrankiai – girnakalis, skriestuvas girnoms reguliuoti ir kt. Iš antrojo aukšto jau sumalti miltai per elevatorius (medinius vamzdžius) patekdavo į pirmąjį aukštą – tiesiai į maišus. Pirmajame aukšte buvo pagrindiniai girnų sukimo

mechanizmai – transmisija, jungianti girnas su lauke esančia turbina (ratu, sukamu tekančios Strėvos vandeniu). Tiesa, jau keletą pastarųjų dešimtmečių vandens turbina nebebuvo naudojama, nes transmisijai sukti buvo įrengtas elektrinis variklis. Taip malūno darbas tapo nebepriklausomas nuo gamtos „kaprizų“. Iki dabar išliko šalia stovėjęs malūnininko namas.

Gana netoli prie Strėvos stovėjo ir daugiau malūnų, tačiau jie buvo jau Žiežmarių valsčiaus teritorijoje – Pavuolyje bei pačiuose Žiežmariuose.

Darsūniškyje stovėjęs malūnas buvo kur kas paprastesnis. Jis buvo ant Liutikos upelio, įtekančio į Nemuną, kranto. Malūnas pradėjo veikti jau 1876 m., 1920 m. buvo suremontuota užtvanka[330]. 1935 m. Darsūniškio vandens malūnas ir lentpjūvė priklausė Mejeriui Volpei, kuris nuomojo įmones Pranui Stačiokui. Tiesa, *„abi įmonės dirba silpnai, nes mažas vanduo, darbininkų nėra, apdirba pats nuomininkas“*[331]. 1936 m. malūno savininke įvardinama darsūniškietė Chaja Volpienė. Malūnas buvo surėstas iš rąstų, įrangą sudarė tik vienos girnos, todėl jo vertė tesiekė 5000 Lt. Liutika nebuvo itin vandeningas upelis, todėl malūnui vandens trūkdavo visą laiką. Čia grūdus maldavo vietos gyventojai. Su prie upelio gyvenusiais trimis ūkininkais raštu buvo sutarta jiems malti ir mokėti po 5 rublius per metus, tačiau tuo laiku malūno savininkas šio susitarimo nesilaikė[332].

Gretimame kaime prie Darsūniškio – Lapainioje – stovėjo kaimo ūkininkams priklausęs malūnas. Ūkininkai už 1500 Lt metinį mokestį jį buvo išnuomoję vietiniam gyventojui Dominykui Rupainiui. Kairiajame Lapainios upės krante buvo įrengtas malūnas, o dešiniajame – lentpjūvė. Malūnas pradėjo veikti jau 1890 m. ir veikė be pertraukų. Pirmasis jo aukštas buvo pastatytas iš akmenų mūro, o antrasis – iš rąstų. Malūno įrangą sudarė dvejos girnos, piklius, kruopinė, *zeimeris* ir skiedrinė. Mechanizmus suko viena vandens turbina ir vienas vandens ratas. Visa malūno vertė 1936 m. sudarė 30 000 Lt. Virš malūno užtvankos stovėjo 15 metrų ilgio tiltas. Lapainios upelio vandens jėgos pakako vienu metu malti dvejomis girnomis arba atskirai kruopinei ar lentpjūvei. Tiesa, kaip ir kituose malūnuose, vasarą ir žiemą vandens trūkdavo[333].

Kiti verslai

Kruonio valsčiaus gyventojai užsiimdavo ne tik žemės ūkiu, prekyba, medienos gamyba ir plukdymu, bet ir kitais verslais. Versliausi buvo Kruonio ir Darsūniškio gyventojai. Jie dirbo ne tik Kruonio valsčiaus ribose. Pavyzdžiui, Vulfas Bankviceras iš Darsūniškio kaip rangovas 1929 m. atliko kelio grindimo (*bruko*) darbus prie Žiežmarių dvaro[334]. Be to, jis siūlėsi kartu su J. Butkevičium padaryti ir betoninius vamzdžius[335], remontuoti apskrities valdybos namus Kaišiadoryse[336], maždaug 1934 m. įstiklino Kietaviškėse statomos mokyklos langus, vėliau apsiėmė atlikti statomos Žikaronių mokyklos stalių darbus[337]. 1937 m. jis buvo Surgantiškių

mokyklos statybos rangovas (tiesa, čia jis jau minimas kaip esantis iš Kruonio, tačiau greičiausiai tai rodo jo gyvenamąją vietą valsčiaus ribose)[338]. Kruonio mokyklos priestato statybos rangovas buvo darsūniškietis Abraomas Kotonas, kuris taip pat kartu su V. Bankviceru 1939–1940 m. statė mokyklą Žasliuose[339].

Maždaug 1936 m. Darsūniškio šauliai pastatė keltą ties Darsūniškiu (tuo pačiu laiku Kauno vandens šauliai įrengė keltą ties Jurbarku)[340].

Kad pavieniai kruoniečiai domėjosi technikos naujovėmis, rodo periodiniame leidinyje „Amatininkas“ rubrikoje „Į skaitytojų laiškus“ Lesčiui iš Seibūtėnų pateiktas atsakymas, kad jo laiškas perduotas žymiam to meto technikui E. Šviedriui, nes *„čia reikia painių skaičiavimų, o dar geriau pakvieskite jį pas Tamstą atvykti, nes iš jūsų laiško negalima tiksliai pasakyti, koks vagos skerspjūvis ir kiek Tamsta galėsite gauti galingumo, ar 50 ar 100 a. j. Vilnos verpyklos reikalu patartume kreiptis į firmą „Jurijonas“*[341].

Policija

1919–1920 m. dar nenusistovėjus politinei sistemai didelę grėsmę viešajai tvarkai kėlė asmenys, aktyviai palaikantys bolševikus ar lenkus. Ypač dažnai tokie asmenys reiškėsi Trakų (Kaišiadorių) apskrityje, kurioje vyko ir kariniai veiksmai. Todėl Kruonio *„vyr. milicijanto“* Vaičiaus pranešimas apskrities milicijos vadui 1919 m. liepos 10 d. buvo netipinis: *„veikiančių inteligentų bolševikų mūsų valsčiuj nėra, o prijaučiantie jie dabar nerodo savo balso ir tokiuo būdu juos sužinoti negalima. Jokio bolševikų apsireiškimo tuokart Kruonio valsčiuj nežymu“*[342]. Kai kuriuose netolimuose valsčiuose bolševikuojantys ir lenkuojantys reiškėsi labai stipriai, ypač Žasliuose ir Kaišiadoryse. Kruonio valsčiuje tarp dalies gyventojų buvo labiau pastebimos prolenkiškos, o ne probolševikinės politinės nuotaikos.

1921 m. Kruonyje vyr. milicininku dirbo Juozas Vaicekauskas. Oficialiai jis buvo Žiežmarių nuovados viršininko padėjėjas, nes Kruonio valsčius priklausė Žiežmarių nuovadai (jai taip pat priklausė ir Kietaviškių valsčius)[343]. J. Vaicekauskas (g. 1896 m. Kruonio miestelyje) milicininku pradėjo dirbti 1921 m., o anksčiau tarnavo Kruonio valsčiaus valdyboje raštininku (buvo baigęs „Saulės“ kursus Kaune)[344]. Tais pačiais metais Kruonyje eiliniais milicininkais tarnavo Bolius Dailidė (kilęs iš Žiežmarių valsč., Burbiškių k.) ir Jonas Žilinskas (iš Kruonio valsč., Sevelionių k.), Kalviuose – Kazys Šurkus, kuris buvo gavęs sklypą buvusiame Karveliškių dvare (kilęs iš Šiaulių apskr. Papilės mstl.), o Darsūniškyje Jurgis Černiauskas (kilęs iš to paties Darsūniškio). Be to, tuo metu iš Kruonio valsčiaus buvo kilę ir Trakų apskrityje milicininkais tarnavo Jonas Malinauskas (iš Žydeikiškių k.) ir Jonas Lapinskas (iš Darsūniškio)[345]. Juozas Gervickas iš Kalvių 1921 m. tarnavo Aukštadvaryje (buvo Onuškio nuovados viršininko padėjėjas)[346].

1923 m. vasarą Kaišiadorių (Trakų) apskrities taryba panaikino ankstesnius tarybos nutarimus dėl gyventojų prievolės teikti pastotes ir nustatė, kad milicijos arkliams pašarus valsčiai teiks natūra. Kruonio valsčiui nustatyta pašarų norma: avižų – 175 kg, šieno – 466 kg, šiaudų – 24 kg[347]. 1924 m. pašarų norma policijos arkliams išaugo iki 4000 kg avižų, 3500 kg šieno ir 1340 kg šiaudų[348].

1924 m. Lietuvos milicija buvo reorganizuota į policiją. Trakų (Kaišiadorių) apskrityje buvo įkurtos keturios policijos nuovados. Žiežmarių nuovada apėmė Žiežmarių, Kruonio bei Kietaviškių valsčius[349]. Žiežmarių nuovadai priklausė penki policijos punktai – Žiežmariuose, Kietaviškėse, Kruonyje, Darsūniškyje ir Kalviuose. Darsūniškyje ir Kalviuose buvo po vieną policininką, o Kruonyje – du eiliniai policininkai ir nuovados viršininko padėjėjas[350]. 1927 m. Kruonyje tarnavo buvęs Kaišiadorių policininkas Stasys Valantinas[351]. 1928 m. Kruonyje policininku dirbęs Juozas Sauliūnas (gimęs 1901 m.) tais pačiais metais buvo minimas ministerijos byloje dėl apdovanojimo savanorio medaliu, nes jau nuo 1919 m. tarnavo Lietuvos kariuomenėje[352].

1933 m. valsčiaus savivaldybė apmokėjo už Kruonio policijos nuovados raštinės patalpų nuomą (360 Lt), taip pat po 90 Lt sumokėjo nuovados viršininkui už šviesą ir kurą. Valsčiaus savivaldybė išlaikė ir daboklę, mokėjo atlyginimus prievaizdams, maitino įkalintuosius (metams maitinimui skyrė 137 Lt, žmogui po 0,5 Lt dienai)[353].

1935 m. minima jau atskira Kruonio nuovada. Šios nuovados viršininkas buvo Antanas Volungevičius, vyr. policininkas – Jonas Palčiauskas, o eiliniai policininkai – Teofilius Kilbauskas, Balys Bivainis ir Povilas Juodis. Tų metų vasarą A. Volungevičius kaip tarnybinę susisiekimo priemonę įsigijo kumelę Daną (vietoj buvusios Ledi), o J. Palčiauskas vietoje arklio Fukso įsigijo Žaibą[354]. Beje, A. Volungevičius 1935 m. netgi buvo pristatytas apdovanoti Vytauto Didžiojo 3-iojo laipsnio medaliu (tiesa, nėra tikslių žinių, ar buvo apdovanotas)[355].

Kruonio valsčius priklausė Kaišiadorių apylinkės teismui priskirtai teritorijai[356].

Viešosios tvarkos pažeidimai ir kiti įvykiai

Dažnai fiksuojami viešosios tvarkos pažeidimai būdavo politinio pobūdžio. 1928 m. gegužės 8 d. pas įtariamą priešvalstybine veikla A. M. iš Anglininkų daręs kratą kriminalinės policijos valdininkas rado 16 egzempliorių laikraščio „Socialdemokratas“, kurie išspausdinti 1927 m. be karo cenzūros leidimo. Todėl šie egzemplioriai konfiskuoti, taip pat paimta knyga „Istorija klasių kovos Amerikoje“, kurios autorius buvo Bimba. Kruonio policininko J. Sauliūno teigimu, A. M., mažo išsilavinimo ir girtuoklis, įtakos ir pasitikėjimo žmonėse neturi. Tą pačią dieną padaryta krata ir pas Sekionių pradžios mokyklos mokytoją M. K., kurią įtarė

Kruonio valsčiaus savivaldybės tarybos nariai, policininkai ir seniūnai 1934 m.
Ketvirtas iš kairės sėdi Kruonio valsčiaus viršaitis Alfonsas Rudzenskas.
Pirmas iš kairės stovi Kazlauskas (Bronius ar Adomas). Nuotrauką pateikė A. Navickienė.

susirašinėjant su lenkų šnipu, tačiau įtarimai nepasitvirtino. Įdomu, kad Žiežmarių nuovados ribose, kuriai priklausė ir Kruonio valsčius, tuo laiku gegužės 1-osios dar niekas nešventė[357]. 1927 m. rugsėjo mėnesį Kruonio valsčiaus tarybos narys socialdemokratas M. Puras viešai pareiškė nebesilankysiąs posėdžiuose, nes jei valdžia paleido Seimą, „tai valsčiaus taryba jokios reikšmės gyvenime nesudaro“. Dėl šios replikos netgi buvo pradėtas tyrimas[358].

Su politika galima sieti ir 1935 m. rugpjūčio 27 d. incidentą, kai Kruonyje turgaus dieną keturi asmenys kurstė susirinkusiuosius nepardavinėti produktų ir skirstytis iš turgaus, o tiems, kurie liks, grasino sunaikinsią produktus ir sugadinsią vežimus. Kai kurie žmonės buvo jau bepradedantys skirstytis, tačiau policija sulaikė kurstytojus ir jau po dviejų dienų nubaudė po 1000 Lt baudos arba po 3 mėnesius arešto[359].

1928 m. spalio mėnesį naktį iš 6 į 7 Darsūniškyje buvo išteptos iškabos, parašytos netaisyklinga lietuvių kalba[360]. 1928 m. rugpjūčio 27 d. anksti rytą (4–5 val.) virš Kruonio, Žiežmarių, Žaslių į lenkų pusę praskrido aeroplanas[361].

Be ryškių politinių prieštaravimų buvo fiksuojami ir visuomeninės tvarkos pažeidimai bei kriminaliniai nusikaltimai. Kone dažniausi nusikaltimai buvo vagystės. Pavyzdžiui, 1928 m. balandžio 16 į 17 naktį buvo apvogta Darsūniškyje esanti Gurmano Jankelio audinių krautuvė (pavogta audinių už beveik 5000 Lt, dar

300 Lt paimta iš bufeto stalčiaus)[362]. Tų pačių metų vasario 23 d. Sekionių kaime iš J. Balčiūno svirno įlindus pro praplėštą šiaudinį stogą buvo pavogti drabužiai ir lašiniai, kurių vertė beveik 3000 Lt[363]. Kokius pinigus žmonės tuo laiku dar naudojo, rodo toks įvykis: kai 1927 m. naktį iš liepos 16 į 17 vagys per langą įlindo į Kruonio vaistinę, kur iš kasos pavogė 30 Lt, penkis banknotus po 1000 vokiškų markių ir keturis rusiškus aukso rublius sidabru[364].

1929 m. trys Ginteikiškių kaimo vyrai grįždami „išsigėrę“ iš Kruonio susiginčijo dėl sumokėtų pinigų už išgertą degtinę ir susimušė – K. B. griebęs kastuvą smogė R. L., kuris „vietoje parkritęs liko be sąmonės“, paskui buvo nugabentas į Kaišiadorių ligoninę, o vėliau – į Kauną[365]. Šis įvykis aprašytas net respublikinėje spaudoje priduriant, kad kaltininką sulaikė viešoji policija ir perdavė Kaišiadorių nuovados teismo tardytojui[366]. 1939 m. spalio 19 d. antradienį – turgaus dieną, kruoniečiai Š. V. ir Ž. A. jau sutemus miestelio turgavietėje prie restorano radę G. P. vežimą keršydami supjaustė pakinktus ir pavogė po šiaudais rastą paltą ir 2,2 kg mėsos[367].

Gana dažnas įvykis kaime buvo gaisrai. Pavyzdžiui, 1927 m. Barevičių dvare pas Antaną Spurgį dėl nelaimingo atsitikimo kilo gaisras ir sudegė jo darbininkų namas, kuriame gyveno net keturios šeimos[368]. 1934 m. Kovaičių vienkiemyje sudegė Petro Bučio gyvenamasis namas, kluonas ir rūsys, o nuostoliai sudarė net 17 000 Lt[369]. 1932 m. tame pačiame Kovaičių vienkiemyje sudegė ir Zigmo Sodonio sodyba (namas, tvartas ir kluonas)[370]. Gaisrų priežastis galėjo būti ir žaibai. Pavyzdžiui, 1924 m. spaudoje rašoma, kad *„vertėtų susiprasti ir vieton verbos ir „valstybinės“ pasirūpinti gerus perkūnsargius pastatyti“*. Tiesa, pretekstas šiam straipsniui buvo ne gaisras, o tai, kad Darsūniškyje birželio 14 d. perkūnija užmušė D. Stankevičaitę, karvę ir „pritrenkė piemenuką Zuzevičių“. Žaibas pataikė į merginą, į skudurus suplėšė drabužius. apdegino veidą. Straipsnio autoriaus teigimu, tai nebe pirma tokia nelaimė Darsūniškyje[371]. Kartais gaisro priežastimi galėjo būti rūkymas. Pavyzdžiui, 1934 m. Vilčkų kaime sudegė Vilčkaus tvartas, kaip rašyta spaudoje – nuo papiroso[372]. Policijos suvestinėse ir spaudoje skelbiama ir apie tokius atvejus, kai gaisrą sukeldavo patys savininkai, norėdami gauti draudimo išmoką. Pavyzdžiui, „Dienos naujienos“ ir „Lietuvos aidas“ rašė apie Vilūnų gyventojus Stankevičius (vyrą ir žmoną), kurie buvo apdraudę trobesius „Kooperacijos“ bendrovėje 15 500 Lt. Policija nustatė, kad norėdami gauti draudimo pinigus jie tyčia padegė savo namus, prieš tai išslapstę vertingesnius daiktus[373].

Gana neretas atvejis būdavo ir šeimyninių kivirčų metu padaryti nusikaltimai. Pavyzdžiui, 1934 m. Apsuonos kaime dėl kraičio susiginčijo M. D. su savo uošviu J. K., o jo sūnus kirviu užmušė svainį[374]. Šis įvykis aprašytas ir spaudoje[375]. Dėl negrąžinto kraičio susiginčijo ir darsūniškiečiai – 67 metų J. L. savo namo prieangyje kirviu užmušė pas jį atėjusį žentą A. N.[376] Kartais žmogžudystės atvejų pasitaikydavo ir keršto ar kitais tikslais. Manoma, kad keršijant 1937 m. Sevelionių kaime užmuštas

M. G. iš Rokiškių kaimo[377]. Tais pačiais metais birželio 13 d. Kalviuose viduryje dienos gatvėje užmuštas S. R. iš Stakliškių valsčiaus. Įtariamieji nusikaltimu taip pat buvo iš Stakliškių valsčiaus[378]. Ne visada spaudoje nurodomi nusikaltimo motyvai, todėl paminėtinas 1935 m. įvykis Kruonio valsčiuje, kurio metu Budzinskai (tėvas ir du sūnūs) užpuolė ir „sunkiai primušė“ moterį ir vyrą dėl to, kad šie ėjo taku per jų žemę[379].

Naminės gaminimo atvejai nusikaltimų suvestinėse nebuvo dažni. Štai 1932 m. Jiezne Didįjį ketvirtadienį prieš Velykas turgavietėje vienas pilietis siūlė pirkti namie varytą degtinę po 4 Lt už litrą. Pirmas pirkėjas įsigijo 3 litrus, tačiau antrasis buvo šaulys, kuris pranešė apie „pardavėją“ policijai. Pasirodė, kad tai esąs ūkininkas iš Kruonio valsčiaus[380]. 1933 m. gruodžio mėnesį Žiūronų kaime namuose bevarant degtinę rasti A. B. su svečiu iš Kazokų kaimo K. G. Degtinės varymo įranga buvo paimta kaip kaltės įrodymas[381].

Pasitaikydavo ir chuliganizmo atvejų. Spaudoje gyventojai džiaugėsi, kad pradedami griežčiau bausti triukšmadariai. Pavyzdžiui, 1934 m. Kruonyje sukėlė triukšmą keturi girti jauni darsūniškiečiai. Juos policija suėmė ir uždarė į areštinę, tačiau šie pro langą pabėgo. Policijai teko juos antrąkart sulaikyti, o apskrities viršininkas nubaudė juos po 300 Lt bauda arba 1 mėnesį kalėjimo[382].

Retas tais laikais atsitikimas įvyko 1934 m. Sekmadienį pamaldų metu į Kruonio kleboniją įsibrovęs vagis pavogė iš miegamojo kryžių su grandine, revolverį ir kitų daiktų už 705 Lt. Tiesa, policininko A. Volungevičiaus pastangomis vagis (beje, nevietinis) buvo sugautas ir daiktai klebonui kan. J. Bučiui sugrąžinti, už ką jis net spaudoje pareiškė padėką policijai[383]. Kad Kruonyje revolverius turėjo ne tik viršaitis ir klebonas, rodo ir 1934 m. Trakų apskrities viršininko leidimas Kruonio pirkliui Jankeliui Rozenbergui laikyti revolverį[384]. 1937 m. Kaišiadorių karo komendantas už chuliganiškus išsišokimus prieš Kruonio žydus suėmė ir nuteisė po kelis mėnesius kalėti Paulavičių, Aliukevičių ir Naginevičių[385].

Neaišku, prie kokio skyriaus reikėtų priskirti grupines muštynes Kalviuose ir Darsūniškyje – prie tvarkos pažeidimų ar „kultūrinio“ to meto gyvenimo. 1927 m. spaudoje buvo rašoma apie Kalvių jaunimo „mūšius“. Liepos 17 d., per atlaidus, *„vieni žmonės taip sau valkiojosi, o kiti, palaikydami „tradicijas“, lankėsi pas savo gerus „kūmus“ ir „kūmutes“, iš kur grįžo tik gerai ragavę „baltosios“. Skirstydamiesi, susiorganizavo į kaimų atskirus „savanorių“ būrius pasirinko tinkamesnes „frontui“ vietas. Apie 10 val. vakaro Kalvių dvare (2 kil. nuo Kalvių m-lio) „apkasuose“ susitiko du (Lipavos ir Kazokų k-mo) „savanorių“ būriai ir pradėjo viens kitą „atakuoti“. Laike „mūšio“ vienas 20 m. Dastikas Feliksas (jų buvo 3) iš Lipavos kaimo gavo du kartu atlenktu peiliu į sprandą ir rengiasi ligoninėn, o kitas – vedęs žmogus apie 50 m. Bumbulis Kazys iš Kazokų kaimo, tiek gavo akmenų ir lazdų, kad namo jau pats nebeparėjo, ir rengiasi „Dievui dūšią atiduot“*[386].

Darsūniškyje panašus „mūšis“ vyko tų pačių metų spalio mėnesį. *„Darsūniškio apylinkių gyventojai nuo seniau pasižymi muštynių ir triukšmavimo mėgimu. Pavyzdžiui, per spalio mėnesį – 2 d. į vakaruškų neįleistas Antanas Naginė išdaužė Maciulevičiui 2 langus, 4 d. – Kerševičaitė išmušė dantis Alikevičiui, 16 d. miestelyje prie publikos įvyko net 3 veiksmų peštynės, nes susikibo 3 kartus. Peštynių metu susikruvino 4 didžiausi mušeikos“*[387].

Spaudoje minimi ir teisminiai įvykiai. Pavyzdžiui, 1932 m. Padrieza iš Kruonio valsčiaus pralaimėjo bylą prieš Kaišiadorių nuovados taikos teisėją. Padrieza pateikė apeliaciją Kauno apygardos teismui skųsdamasis, kad teisme teisėjas į protokolą įrašė jo „neprasitartus žodžius“. Tuo susidomėjusi prokuratūra Kaune Padriezai iškėlė bylą už teisėjo šmeižimą ir teismas nubaudė kruoniškį septynioms paroms arešto[388].

1919 m. Kaišiadorių apskrities seimelis svarstė klausimą dėl žalos, kurią daro Kruonio miestelio gyventojų šunys, ir nutarė įsakyti, kad ne tik Kruonyje, bet ir visur kitur dienos metu šunys būtų laikomi pririšti. 1933 m. Kruonio savivaldybė skyrė 12 Lt policijos nuovados viršininkui šoviniams įsigyti jei reiktų šaudyti palaidus šunis[389].

Įdomus atsitikimas aprašytas 1923 m. spaudoje, vaizdžiai iliustruojantis ne tik besilinksminančios kompanijos, bet ir valdžios pareigūnų veiksmus. *„Rusų garsus rašytojas Gogolis savo komedijoj vardu „Revizor“ išveda scenon pagyrūną, lengvadūšį Chlestakovą, kuris pakliuvęs į mažą provincijos miestelį apsimeta revizorium ir berevizuodamas iš visų pusių ima kyšius, girsnoja, vilioja moteris, linksminasi. Pasirodo, kad ir Lietuva kartas nuo karto susilaukia atgimstant Gogolio Chlestakovų. Štai atsitikimai, kurie spaudos dar nepatėmyti, nors įvyko jau rugsėjo šių metų mėnesy. Į Rumšiškį (Kauno apskr.) atvyko du revizoriai. Aprevizavę Rumšiškio miestelio krautuves, prirėkavę kiek reikiant, pasipelnavę už protokolų nestatymą, pastotę paėmę nukeliavo į Kruonius (Trakų apskr.). Čionai apsidirbę taipogi pastotėn įsėdę išpleškėjo į Žiežmarius. Čionai krautuves berevizuodami susitiko su mokesnių inspektorium ir nuovados viršininku. Atėjo laikas pasistiprinti, nueita į traktierių kartu su 2 apskrities damomis (kaip pas Gogolį) ir čionai linksmintasi. Susilaukta 6 valandos, o traktieriai atadaromi tik iki 4 val. Tuom laiku nelaimė buvo atnešusi į Žiežmarius apskrities viršininką ir milicijos vadą. Sužinoję, kad smuklėje nelaiku kas tai girtuokliauja, juodu nusiuntė miliciją protokolui surašyti. Milicininkai grįžta nieko nepešę, negalį nieko daryt, nes per aukšti valdininkai smuklėj besėdį. Čia jau kompanijoj prasidėjo dizorganizacija – dezertavo iš pozicijų ponios. Kada antru kartu sustiprinta milicija atkeliavo pas besilinksminančią kompaniją ir pareikalavo dokumentų, tai pasirodė, kad tai ne valdininkai, bet Kauno prasimanėliai – Chlestakovai. Jie areštuoti. Mokesnių inspektoriui ir nuovados viršininkui pasiliko būti liudininkais“*[390].

Galima sakyti, kad čia suminėti beveik visi nusikaltimai, įvykę per 20 metų Kruonio valsčiuje, nes jei įvykis ir nebuvo aprašytas spaudoje, tai per smulkiausių įvykių suvestines iš valsčių kas mėnesį faktai buvo perduodami į Kaišiadoris, o iš čia – į sostinę, todėl iki šiol išliko archyvų fonduose.

Visuomeninė veikla

Visuomeninė veikla aprašomojo laikotarpio pradžioje pirmiausia buvo susijusi su religinėmis bendruomenėmis. Nuo seno katalikų parapijos veikė Kruonyje, Darsūniškyje ir Kalviuose, o minimu laiku įkurta ir Vilūnuose (atskiriant dalį teritorijos nuo Jiezno parapijos). Taip pat stačiatikių bendruomenė buvo Kruonyje, o sentikių bendruomenė turėjo maldos namus Dūdiškėse. 1926 m. Kruonio stačiatikių parapijos taryba gavo leidimą Klaipėdos gatvėje pasistatyti medinius maldos namus. Kadangi taryba oficialiai prašė leidimo statyti gyvenamąjį namą, jų prašymą apskrities statybos komisija persiuntė statybų inspektoriui[391].

Žydų (judėjų) bendruomenės ir maldos namai buvo Kruonyje ir Darsūniškyje. Žydai išsirinkdavo savo komitetą spręsti bendruomenės reikalus. Pavyzdžiui, 1933 m. buvo išrinkta ir Švietimo ministerijos patvirtinta Kruonio žydų maldos namų valdyba: Šlioma Achitavičius (Talmudo aiškintojas), Icka Achitavičius (seniūnas) ir Judelis Iljonsas (iždininkas). 1936 m. rinkimų komisijos pirmininkas buvo Mauša Volpė, sekretorius Jokūbas Garas, o narys Ickus Kurganas. Rinkimuose, kuriuose dalyvavo 22 balso teisę turėję žydai, į valdybą išrinkti Boruchas Lurje (Talmudo aiškintojas), Šlioma Achitavičius (seniūnas) ir Vulfas Bankviceras (iždininkas). 1940 m. maldos namų valdybos rinkimuose dalyvavo 24 rinkėjai, kurie Talmudo aiškintoju išrinko Ickų Kurganą (gavusį 12 balsų), seniūnu Jankelį Lurje (gavo 16 balsų), o iždininku Motkę Kaperą (9 balsai)[392]. Tarpukariu Darsūniškio rabinu buvo Mauša Leiba Milevskis. Organizuotos veiklos fragmentiškumą iliustruoja 1932–1933 m. veikęs Lietuvos sionistų revizionistų sąjungos Darsūniškio skyrius. Jį įsteigė buhalteriai Leiba Kotonas (tapęs pirmininku) ir Chackelis Bliacheris (vicepirmininkas), žemdirbiai Matisas Kotonas (sekretorius) ir Leizeris Cvi (iždininkas) bei prekybininkas Šmuila Vulfbergas (knygininkas). Jau po metų maždaug 20 narių turėjusi organizacija nutraukė veikimą, nes L. Cvi išvyko gyventi į Palestiną, Ch. Bliacheris į Kauną, pasilikusieji nemokėjo nario mokesčio ir taip savaime išstojo iš organizacijos[393].

Didžiausią įtaką Lietuvos politiniam-visuomeniniam gyvenimui 1920–1926 m. turėjo katalikų dvasininkija ir su ja siejama krikščionių demokratų partija. Aktyviai veikė ir kiti jai artimi judėjimai. Pavyzdžiui, 1922 m. spalio 8 d. Kruonio parapijoje buvo įsteigta Moterų lietuvių katalikių draugija[394]. Spaudoje buvo rašoma, kad prieš Pirmąjį pasaulinį karą gyvavęs šios draugijos Kruonio skyrius „karo audros užmigdytas iki šiol nepabudo“. Į steigiamąjį susirinkimą spalio 8 d. atvyko daugiausia

miestelio gyventojos. Jame numatyta vėliau sukviesti platesnį dalyvių ratą, nes „šiuo kartu kaimietės nežinojusios apie susirinkimą“. Į valdybą buvo išrinkta mokytoja E. Morkūnienė (pirmininkė), O. Baltušonaitė (padėjėja), Bertlingaitė (sekretorė), Lisauskienė (kasininkė) ir Lapinskaitė. Revizijos komisijoje – Rasiukevičienė, Bertlingienė ir Ribokienė[395]. 1923 m. balandžio mėn. 4–6 d. Kruonio moterys prisistatė metiniame draugijos suvažiavime Kaune, po kurio balandžio 22 d. Kruonio mokykloje įvyko visuotinis Kruonio skyriaus susirinkimas. Jame pirmininkavusi E. Morkūnienė papasakojo apie katalikių kongresą ir draugijos konferenciją. Susirinkusios moterys iš visos Kruonio apylinkės pritarė kongreso ir konferencijos nutarimams, renkant Seimą nutarė „eiti su Krikšč. Demokratais“ ir piktinosi tomis, kurios palaikė socialistus, stodamos į Lietuvos moterų sąjungą. Skyriaus valdyboje buvo viena „*šlekčionka*“, kurios namiškiai pasišaipė, kad ši į tokią „prastą“ draugiją įsirašė. Jai išėjus iš valdybos į ją buvo įtrauktos Katrė Morkūnaitė ir Berūkštienė. Pakeista ir kita kolegė dėl „permainymo stono“[396]. Draugijos Kruonio skyrius gyvavo iki pat Antrojo pasaulinio karo, nes minimas „Moters“ redakcijos pastabose dėl to, kad 1935, 1936 ir 1938 m. vėlavo sumokėti nario mokesčius.

Tačiau tuo pačiu metu aktyviai reiškėsi ir šiai krypčiai oponuojantys ar priešiški judėjimai. Neatsitiktinai siekiant sumažinti krikdemų įtaką spaudoje buvo nemažai dvasininkiją kritikuojančių straipsnių. Pavyzdžiui, 1923 m. rašoma, kad gegužės 30 d. per pirmąją Komuniją Kruonio klebonas kun. J. Vaitiekūnas tik turtingesnių tėvų vaikus pakvietė „už grotelių“, čia skaitė jiems ilgus pamokymus. Tuo tarpu neturtingesnių tėvų vaikų („miestelio proletariato“, „kaimų kampininkų“) už grotelių nepakvietė. *„Kodėl? Matyt todėl, kad turtingesni tėvai balsavo už Nr. 1, 2, 3, o atstumtųjų – už Nr. 6“*[397]. Kruonio įvykiams vietos negailėjusios „Lietuvos žinios“ 1924 m. buvo nepatenkintos ir bažnyčiai artimais mokytojais. Pavyzdžiui, mini, kad *„pereitais metais Kalvių mokytojas M. derino mokytojo ir vargonininko darbą. Šiemet tas pareigas suderino Kruonio mokytojas (...) Vargonininkas-mokytojas esąs ir paklusnesnis ir pigesnis“*, – reziumuoja H. Sps. (Homo Sapiens – ?) pasirašęs autorius[398]. Greičiausiai tas pats autorius darydamas plačius apibendrinimus teigė, kad Trakų apskritis *„įklimpusi į klerikalizmą, pažangesnės minties žmonės išvaromi iš apskrities“*. Jis teigia, kad apskrities viršininkas Stosiūnas (straipsnyje rašoma su korektūros klaidomis („Stosiukas“), matyt, tyčia, siekiant jį pažeminti) apskrities Švietimo komisijai įteikė pareiškimą pašalinti mokytoją J. Požerskį iš apskrities motyvuodamas tuo, kad jis neištikimas valstybei. Savo motyvus apskrities viršininkas B. Stosiūnas grindė Kruonio viršaičio K. Bačkausko ir valsčiaus raštvedžio J. Vaicekausko parodymais[399]. Tiesa, jau 1921 m. J. Požerskis buvo įvardijamas kaip bolševikų šalininkas. Apie *„cicilikų“* (t. y. socialistų) rūpesčius liudija ir 1926 m. žinutė spaudoje, kaip L. J. iš Kruonio norėjo vesti merginą iš Jiezno ir turėjo gauti savo parapijos klebono liudijimą. Jam atvykus *„klebonas užsidarė duris, sakydamas:*

aš parodysiu, kaip „ciciliku“ būti“. Vėliau įsileidęs pradėjo klausinėti poterių, pareikalavo užstato ir *„taip užtraukė laiką, kad prisiėjo imti šliūbą 12 val. nakties 16 d. vasario“*[400]. Beje, nors ir labai tendencingų, 1922–1927 m. „Lietuvos žiniose“ buvo bene daugiausia paskelbta trumpų informacinių pranešimų apie Kruonį.

1926 m. pabaigoje įsigalėjus prezidentiniam valdymui sustiprėjo tautininkų organizacijų veikla. 1927 m. gruodžio 1 d. Darsūniškyje Prano Aliukevičiaus namuose įvyko susirinkimas, kuriame Lietuvos tautininkų sąjungos centro valdybos atstovas Justas Kumietis kalbėjo apie referendumą. Susirinkę apie 50 žmonių pritarė pranešėjui. Analogiškas susirinkimas kitą dieną įvyko ir Kruonyje valsčiaus valdybos salėje, kur susirinko apie 100 žmonių. Be to, susirinkusieji pasirašė rezoliuciją, smerkiančią Plečkaičio veiklą[401]. Respublikinėje spaudoje šis įvykis buvo aprašytas padidinus skaičius: *„Mes, Kruonio valsčiaus gyventojai, susirinkę skaičiuje 2000 žmonių, smerkiame Plečkaičio (...) išdavikiškus darbus, kurie pabėgę į Lenkiją parsidavė už keletą zlotų (...). Mes pritariame dabartinei Vyriausybei, pasitikime Tautininkų valdžia“*. Redakcijai buvo pateikti du puslapiai ūkininkų parašų[402].

1928 m. kovo 18 d. Darsūniškyje įsisteigė Tautininkų sąjungos skyrius. Jo pirmininku išrinktas Pranas Maciulevičius, sekretoriumi Jeronimas Kerševičius, iždininku Adomas Zavistanavičius (pažymėtina, kad P. Maciulevičius iki tol buvo valstiečių liaudininkų Darsūniškio kuopos pirmininkas ir aktyvus veikėjas).

Panašiai įvyko ir su „Jaunosios Lietuvos“ (tautiško jaunimo sąjungos) skyriaus įsteigimu 1928 m. kovo 25 d. Jo pirmininku išrinktas Jonas Jakštas, kuris anksčiau mokytojaudamas Kaišiadorių valsčiaus Vilkiškių kaime buvo suorganizavęs valstiečių liaudininkų kuopą ir jai vadovavo. Darsūniškio jaunalietuvių vicepirmininku tapo Pranas Maciulevičius, iždininku Alfonsas Žukauskas, sekretorium Juozas Kerševičius, o knygininke Anelė Zuzevičiūtė[403]. Steigiamajame susirinkime, kuris vyko pradžios mokykloje, dalyvavo 25 žmonės. Susirinkimo metu dar buvo skaitoma paskaita apie mandagumą[404]. Birželio 29 d. Darsūniškio pradinėje mokykloje įvyko „Jaunosios Lietuvos“ vietos skyriaus susirinkimas, kuriame dalyvavo 6 nariai ir 9 prijaučiantieji. Tačiau pastebėta, kad į šią organizaciją Darsūniškyje įsirašė tik miestelio jaunimas (apie 20 asmenų), bet į veiklą žiūri gana abejingai, *„net ir į susirinkimus neatvyksta gi tą laiką praleidžia gatvėje vaikščiodami“*[405]. Beje, Lietuvos tautininkų sąjungos Trakų (Kaišiadorių) apskrities skyriaus pirmininkas buvo darsūniškietis J. Mičiulis[406].

Apibendrindamas to meto nuotaikas Kruonio valsčiaus valdybos sekretorius J. Vaicekauskas išsakė nuostatas, kad *„dabar reikėtų daryti pastangas jungimui visuomenės, bet ne ardymui“*. Jis piktinosi spauda, kuri kiršino žmones, šmeižė nepriklausomybei nusipelniusius asmenis[407].

Aktyvėjant tautininkų, jaunalietuvių ir kitoms valdžios proteguojamoms organizacijoms kitų organizacijų veikla sumenko. Kaip rodo anksčiau minėti pavyzdžiai,

buvę aktyvūs valstiečių liaudininkų veikėjai perėjo vadovauti valdžios remiamoms tautinėms organizacijoms. 1928 m. pavasarį kaip nebeveikiantys iš draugijų rejestro buvo išbraukti šių draugijų skyriai:
Lietuvių katalikų jaunimo sąjungos „Pavasaris“ Kalvių kuopa (veikė nuo 1920 m.);
Ūkininkų sąjungos Darsūniškio skyrius (veikė nuo 1921 m.);
Lietuvos katalikių moterų draugijos Kruonio skyrius (veikė nuo 1922 m.);
Lietuvos valstiečių liaudininkų Kruonio kuopa (veikė nuo 1923 m.);
Palestinos pamatinio fondo (Keren Hajasod) Kruonio skyrius (veikė nuo 1924 m.);
Lietuvos valstiečių liaudininkų Avinėlių skyrius (veikė nuo 1925 m.);
Lietuvos darbo federacijos Kalvių skyrius (veikė nuo 1925 m.);
Lietuvos valstiečių liaudininkų Sevelionių skyrius (veikė nuo 1925 m.);
Lietuvių katalikų jaunimo sąjungos „Pavasaris“ Kruonio kuopa (veikė nuo 1925 m.);
Lietuvos ūkininkų sąjungos Kalvių skyrius (veikė nuo 1926 m.);
Lietuvos valstiečių liaudininkų Darsūniškio kuopa (veikė nuo 1926 m.);
Lietuvos valstiečių liaudininkų Šnipelių kuopa (veikė nuo 1926 m.);
Lietuvos socialdemokratų partijos Kruonio valsčiaus skyrius (veikė nuo 1926 m.);
Lietuvos valstiečių liaudininkų Joniliškių kuopa (veikė nuo 1926 m.);
Lietuvos valstiečių liaudininkų Kalvių kuopa (veikė nuo 1926 m.);
Lietuvos socialdemokratų partijos Mankuviškių k. organizacija (veikė nuo 1926 m.);
Katalikų veikimo centro Kruonio skyrius (veikė nuo 1927 m.)[408].

Visuomeninė kruoniečių veikla neapsiribojo savo apylinke. 1930 m. jie aktyviai dalyvavo renkant aukas Kaune statomam Vytauto Didžiojo muziejui (Vytauto Didžiojo komiteto Kruonio skyrius paaukojo 213 Lt)[409]. 1937 m. Kruonio pradžios mokyklos mokytojai paaukojo 33 Lt Pedagoginio instituto, buvusio Klaipėdoje, bibliotekai atstatyti[410].

1934 m. rugsėjo 2 d. Kruonio apylinkėse įvyko šaulių manevrai, kuriems vadovavo kuopos vadas atsargos jaunesnysis leitenantas Galinskas. Dalyvavo Kruonio, Kalvių ir Darsūniškio šaulių būriai. Tą pačią dieną Kalviuose, Vilūnuose, Darsūniškyje ir Kruonyje vyko tautininkų susirinkimai, kuriuose paskaitas skaitė apskrities valdybos atsiųsti pranešėjai[411].

1940 m. Lietuvą okupavus Sovietų Sąjungai, visuomeniniame gyvenime įsigalėjo prokomunistinės organizacijos. 1940 m. Kubilių kaime A. Kacas pradėjo organizuoti komjaunimo kuopelę (beje, kaime nemažą gyventojų dalį sudarė sentikiai, pavyzdžiui, 1935 m. – 17 žmonių)[412]. Kruonyje tais pačiais metais įsteigtos komjaunimo organizacijos sekretoriumi išrinktas Leiba Šliosbergas (jo sesuo taip pat buvo komjaunuolė), kuris daug prisidėjo vasarą Kruonyje organizuojant „darbo žmonių“ mitingą[413]. 1940 m. tautinės ir patriotinės lietuviškos organizacijos uždraustos, o jų vadovai ir aktyvūs nariai – persekiojami.

Kultūriniai ypatumai ir įvykiai

XX a. pirmoje pusėje Kruonio valsčiuje tebevyravo tradicinė kultūra su jai būdingomis vertybėmis, senosiomis šeimos ir kalendorinėmis šventėmis bei kitais papročiais. Tai detaliai atskleidžia ir šioje knygoje publikuojami straipsniai etnografine tema.

Kultūra tais laikais buvo suprantama plačiau, ne kaip specialių kultūros įstaigų veikla (tokių įstaigų ir nebuvo). Kultūra persmelkė šeimos ir bendruomenės gyvenimo būdą, buvo bendruomeniškumo, kūrybiškumo ir vertybių palaikymo forma. Palaikant pozityvius tradicinės kultūros bruožus buvo smerkiami negatyvūs įpročiai. Pavyzdžiui, 1925 m. „Vienybės“ laikraščio skaitytojas kruoniškis L. Stražas savo atsiųstame straipsnelyje rašė, kad Lietuvoje *„degtinės pardavimas, apskritai imant, šiemet padidėjo, tačiau mūsų valsčiuje, ačiū viršaičiui A. Vedeckui – kaipo priešalkoholininkui, tai šiemet ne tik alaus pardavimas, bet ir degtinės pardavimas sumažėjo. Valio, piliečiai lietuviai! Vieton girtuoklystės, – turėkitės mokslo ir kultūros“*[414]. Nors dar 1921 m. J. Lazauskas rašė, kad *„samogonkos varymas plačiai vyksta“*, šalia tarsi paaiškindamas tai, kad *„žmonių apsišvietimas ligi didžiojo karo žemai stovėjo“*[415]. Į anuometinės kultūros lauką galima būtų įtraukti ir buities kultūros pokyčius, todėl įdomi 1932 m. pradžioje „Lietuvos aide“ paskelbta žinutė, kad Kalvių mokykloje pirmą kartą buvo surengti keturių dienų kursai namų šeimininkėms – „susidomėjimas buvo nepaprastai didelis“[416]. Naujovės pastebimos ir šeimos papročiuose, ypač vestuviniuose. Ryški naujovė – pažintys pagal skelbimus spaudoje. Vienas ankstyviausių tokių skelbimų (beje, nestokojantis humoro) iš Kruonio paskelbtas 1930 m.: *„Negražus neturtingas jaunikaitis ieško gyvenimo draugės. Norinčios turėti ramų ir dorą gyvenimą atsiliepkit. Kruonis, Migonių k. P. K. Maleckui“*[417].

Tik 1939 m. Kruonyje buvo atidaryta pirma ir vienintelė kultūros įstaiga – biblioteka[418]. Tuo laiku jau buvo suprantamas ir senovės reliktų rinkimo bei išsaugojimo poreikis. Ūkininkai įvairius žemėje rastus senovinius radinius perduodavo muziejams. Pavyzdžiui, 1930 m. Šoliškėse ūkininkas A. Zabarauskas ardamas lauką rado apie 50 vienetų XVII amžiaus ispaniškų monetų, kurių dalį perdavė Kauno miesto muziejui[419]. Užfiksuoti pranešimai apie įvairiuose kaimuose rastus akmeninius kirvius. Nemažą akmeninių kirvių rinkinį (deja, jis neišliko) buvo sukaupęs ir pats Kruonio viršaitis A. Vedeckas, o jo vadovaujama valsčiaus savivaldybė inicijavo buvusių Oginskių rūmų liekanų Kruonyje apsaugą.

Ypač gyvybingas ir Darsūniškio parapijoje iki šiol tebesitęsiantis Trijų Karalių šventės paprotys. Sausio 5-osios vakare jauni vyrai, persirengę „trimis karaliais“ ir „sargais“, vedami merginos, nešančios blizgančią žvaigždę („Betliejaus žvaigždės“), visą naktį vaikščiodavo po namus linkėdami gero derliaus, sveikatos, sėkmės. Už apsilankymą jiems atsidėkodavo kas vaišėmis, kas pinigais. Užėję pas

katalikus giedojo kalėdines giesmes, o pas žydus – dainuodavo liaudies dainas[420]. Darsūniškiečiai didelę prasmę teikė ir tebeteikia miestelį supantiems trims vartams-koplyčioms, kurie išstovėjo net per abu pasaulinius karus, nors čia vykdavo intensyvūs mūšiai ir pati gyvenvietė būdavo kone nušluojama nuo žemės paviršiaus. Šie vartai neatlaikė tik sovietmečiu 1964 m. vykusios antireliginės kampanijos. Darsūniškiečiai iš kitų išsiskyrė ir tebeišsiskiria istorine atmintimi, kultūrinių tradicijų palaikymu. To meto spaudoje rašant apie Darsūniškį daug vietos skirta Darsūniškio savivaldos privilegijai, gautai 1791 m. ir akcentuota, kad *„karaliaus duotas dokumentas miestelio gyventojų išsaugotas iki šių dienų, nors rusų valdžia stengėsi jį atimti. Dokumentas buvo slapstomas įvairiose vietose, perdavinėjamas vienų kitiems, užkasamas žemėse, laikomas bažnyčioje ir t. t., bet vis dėlto išlaikytas tinkamai. Jis parašytas pergamente, pasirašytas paties karaliaus, pervertas raudono šilko šniūru, su didele metalinėje dėžutėje lako antspauda“*[421]. Tai, ko gero, vienintelis atvejis Lietuvoje, kad savivaldos privilegiją beveik du šimtmečius išsaugotų pati miestelio bendruomenė.

Darsūniškio vartai, kaip ir kiti mažosios architektūros kūriniai, yra vienas iš matomiausių kultūrinių ženklų (kaip ir visa architektūra bei kultūrinis kraštovaizdis), kuriuos gyventojai paprastai statydavo savo iniciatyva ir lėšomis. Pavyzdžiui, 1934 m. prie savo namų Kovaičių kaime Jurgis Matonis pastatė koplytėlę su Švč. M. Marijos skulptūra. Ji buvo pastatyta ant aukšto betoninio cokolio (1964 m. koplytėlė sovietinės valdžios nurodymu buvo nugriauta, tačiau 1990 m. Matoniai ją atstatė ant to paties išlikusio cokolio pastatydami ir senąją skulptūrėlę)[422]. 1936 m. Rapolas Kerševičius sutvarkė Šv. Jono koplytėlę, kuri buvo pastatyta jo tėvo iniciatyva tarp Darsūniškio ir Užgirėlio (1989 m. ją atstatė Pranas Kerševičius)[423]. Migonių kaime stovėjo pavasarininkų statytas kryžius (atstatytas 1989 m.)[424].

Valsčiaus savivaldybės biudžete atskirai kultūrinei veiklai lėšų iš esmės nebuvo numatoma. Kaip jau minėta, kultūrinis gyvybingumas reiškėsi šeimos ir bendruomenės šventėse pačių gyventojų iniciatyva, gerbiant tradicijas. Savivaldybės dėmesys buvo teikiamas pirmiausia valstybinėms šventėms. Kaip buvo organizuojamos valstybinės ir visuomeninės šventės? Pavyzdžiui, minint Lietuvos nepriklausomybės 10-metį 1928 m. šventiniai renginiai buvo planuojami ne tik vasario 16 d., bet ir gegužės 15 d. Vasario 15 d. valsčiaus valdybos sekretoriaus J. Vaicekausko iniciatyva pašto viršininko bute susirinko šventės organizavimo komitetas. Komiteto pirmininku tapo mokytojas Anatolijus Bauša, sekretoriumi girininkas Antanas Burdulis, kiti susirinkusieji liko nariais. Nuo žydų bendruomenės kaip atstovas dalyvavo Motkė Stražas. Vasario 16 d. 10 val. prasidėjo pamaldos visuose Kruonio maldos namuose. Policininko J. Sauliūno pastebėjimu, žmonių dalyvavo gana mažai, nes buvo blogas oras. 11.30 valsčiaus valdyboje įvyko iškilmingas valsčiaus tarybos posėdis, kurį pradėjo tarybos pirmininkas Adomas Žukauskas. Istorinį pranešimą skaitė komiteto

pirmininkas A. Bauša, kuris akcentavo Vilniaus vadavimo svarbą. Jam antrino ir žydų vardu kalbėjęs Leiba Stražas. A. Bauša perskaitė prezidento atsišaukimą „Į Tautą“. 12 val. tylos minute pagerbti žuvusieji už Lietuvos nepriklausomybę ir dr. Jonas Basanavičius (kuris buvo miręs lygiai prieš metus vasario 16 d.). Mokytojo Medzikausko vadovaujami mokiniai sugiedojo himną. Vakare vyko vietos jaunimo suorganizuotas vakaras su vaidinimais ir šokiais. Policininko J. Sauliūno pastebėjimu minėjime gausiai dalyvavo žydai, tuo tarpu net kai kurie tarnautojai šventėje nepasirodė (pavyzdžiui, pašto viršininkas Karpavičius su laiškanešiu, girininkas Burdulis su eiguliais). Darsūniškyje po pamaldų bažnyčioje mokykloje įvyko tėvų komiteto posėdis, kuriame kalbėję mokytojai Stašys ir Jakštas pasakė tai dienai skirtas kalbas, perskaitė prezidento atsišaukimą. Tėvų komitetas nutarė kreiptis į Švietimo ministeriją, kad 10-mečio proga Darsūniškio mokykloje būtų įvestas „priverstinas pradžios mokslas“. Vakare Kruonio ir Darsūniškio miesteliai buvo iliuminuoti[425].

Prie Kruonio dvaro rūmų griuvėsių. Dešinėje – Kruonio vls. viršaitis A. Vedeckas. XX a. 4 dešimtmetis. KšM.

Viena didžiausių to laikotarpio švenčių švęsta tų pačių metų pavasarį, t. y. 1928 m. gegužės 15 d., kai Kruonyje buvo minimas Lietuvos Respublikos dešimtmetis. Iškilmės prasidėjo vėliavos pakėlimu 9 valandą. Ją iškėlė miestelio centre esančiame sodelyje ant ilgos (15 metrų) „šatros“. Kruonio policininko Juozo Sauliūno pastebėjimu, į šventę susirinko apie 200 žmonių. Iškilmių komiteto nariai buvo pasipuošę prie krūtinės prisegtomis tautinių spalvų *kokardomis*, o valsčiaus viršaičiui A. Vedeckui (kuris buvo ir naujai išrinktas komiteto pirmininkas) buvo per petį perjuosta plati tautinių spalvų juosta. Įėjimas į sodelį buvo papuoštas žalumynų vartais su šonuose pakabintomis dviem vėliavomis ir Vyties paveikslu viršuje. Buvo numatyta, kad renginio pradžioje trimituos viršaitis Vedeckas, tačiau jau vietoje šis suabejojo, ar sugebės tai atlikti, todėl trimituoti sutiko vietos klebonas kan. J. Bučys (jis mokėjo gerai groti pučiamaisiais instrumentais). Pakeliant vėliavą sugiedotas himnas. Po to prasidėjo pamaldos bažnyčioje, kurioje susirinko jau apie 400 žmonių. Po pamaldų šventė vėl tęsėsi sodelyje. 12 valandą valsčiaus sekretorius Juozas Vaicekauskas perskaitė vyriausybės manifestą, o Kruonio pradžios

Kanauninkas Juozas Bučys

mokyklos mokytojas Medzikauskas pasakė ilgą ir įdomią kalbą apie Lietuvos praeitį nuo Mindaugo laikų iki šių dienų. Plačiau kalbėjo apie Jogailos laikus, nepriklausomybės netekimą, spaudos uždraudimą, baudžiavos laikus, kovą už nepriklausomybę iki 1918 m., nepriklausomybės atgavimą, savanorius ir per 10 valstybės gyvavimo metų nuveiktus darbus, kviesdamas be tautybės, tikybos ir pažiūrų skirtumų atsiminti pavergtą sostinę Vilnių ir atėjus laikui, negailint turto ir gyvybės eiti ją vaduoti. Jam baigus kalbą susirinkusieji tris kartus sušuko „Valio“, taip pat sušuko „Valio“ prezidentui ir vyriausybei ir vėl sugiedojo himną. Sodelyje numatyta pastatyti paminklą. Kaip pamatas paminklui buvo padėtas didžiulis akmuo su iškaltu Vyties kryžiumi ir data 1918–1928 m. Šventindamas paminklą kan. J. Bučys pasakė kalbą, po to sugiedota giesmė „Dievas mūsų Gelbėtojas ir Tvirtybė“. Vakare, leidžiantis saulei, vėl susirinko miestelio gyventojai, o šauliai giedant himną nuleido vėliavą. 21–24 valandomis vyko vakaras, kuriame dalyvavo daugiausia jaunimas iš miestelio ir aplinkinių kaimų. Policininko J. Sauliūno pastebėjimu prie šventės rengimo daugiausia prisidėjo klebonas kan. Bučys, visos šventės metu vyravo tvarka. Dienos renginyje dalyvavo ir beveik visi miestelio žydai, taip pat keletas rusų, tačiau mokytojui Medzikauskui ėmus kalbėti apie carinės priespaudos laikus pastarieji išsiskirstė ir neklausė. Policininko manymu, Kruonyje gyvenusieji rusai buvo nepatenkinti savo likimu ir nepalankūs Lietuvos vyriausybei, taip pat tebereiškė pretenzijas į iš jų perimtą bažnyčią. Tad ir jų šventikas Grabauskas šventėje nedalyvavo, o renkant aukas paminklui aukoti atsisakė ir siūlė tai daryti tiems, kas gauna dideles algas[426]. Apie kan. Bučio nuopelnus Kruonio kultūriniam gyvenimui kruoniečiai paskelbė netgi spaudoje, aprašydami jo išleistuves iš Kruonio 1935 m.: *„Kaip atskiri asmens, taip ir organizacijos visada galėjo rasti pas jį paramos. Labai reta, kur dvasiškis būtų taip susigyvenęs su vietos inteligentais kaip kan. Būčys. Taip, kad net krikščioniškos ir tautiškai nusistačiusios organizacijos rado bendrą kelią kultūriniame darbe. Dėl to bėgyje kelerių metų, kan. Būčiui bendradarbiaujant, Kruonyje daug kultūros darbo padaryta“*[427].

Didelį įspūdį to meto žmonėms paliko 1930 m. visoje Lietuvoje minėti Vytauto Didžiojo metai – didžiojo kunigaikščio mirties 500 metų sukaktis. Šia proga buvo statomi paminklai, miestuose ir miesteliuose atsirado Vytauto vardu pavadintų gatvių, tapo populiaru vaikams suteikti Vytauto vardą. Per Lietuvą, net per mažus miestelius, keliavo Vytauto Didžiojo paveikslas. Rugpjūčio 15 d. didžiojo kunigaikščio paveikslas aplankė Žaslius ir Kaišiadoris, o 16 dieną – Žiežmarius, Kruonį ir Darsūniškį. Kadangi nėra detalaus aprašymo, kaip tai vyko Kruonyje, peržvelkime, kaip buvo Žiežmariuose. Žiežmarių aikštėje Vytauto Didžiojo komiteto Žiežmarių skyriaus pirmininkas Abramavičius pasakė entuziastingą kalbą, jungtinis Kaišiadorių ir Žiežmarių orkestras sugrojo Lietuvos himną, buvo perskaityta malda Vytautui, pasirašytas raportas specialioje knygoje. Giedant chorui ir grojant orkestrui eisena patraukė pro išleidžiamuosius vartus link Kruonio. Ant sutikimo vartų kabėjo Birutės paveikslas, o ant išleidžiamųjų – Kęstučio su užrašu: „Vytaute, tavo kardas galingas, atkreipk jį į Vilnių“. Paveikslą iki Kruonio lydėjo komiteto pirmininkas Abramavičius ir du komiteto nariai – Beiga ir Grigas, vietos šaulių būrys su orkestru, pavasarininkai, gaisrininkai, „Makabi“ organizacijos nariai. Pakeliui į Kruonį prie miško paveikslą sutiko ir toliau lydėjo Žiežmarių girininkas ir eiguliai. *„Keliaujant iš kaimų prie plento rinkosi daug žmonių pamatyti atvaizdą to pasakiško Didvyrio, apie kurį šiais metais taip daug kalbama ir spaudoje rašoma, o jam praeinant visi su pagarba nulenkė galvas. Iš šalies atrodė, kad atgimusi Lietuvos senovė ir Vytauto laikų gyvenimas tikrai atgijo mūsų kaimo žmonėse. Ir dažnai kartojami Tautos himno žodžiai: „Iš praeities tavo sūnūs te stiprybę semia“ retai kada esti taip širdingai suprantami, kaip matant tvirtus kaimo senius nuimant kepures prieš Didžiojo Vyro atvaizdą“*. Tą dieną paveikslas aplankė dar Kruonį ir Darsūniškį, o rugpjūčio 17 d. 14 val. pasiekė Jiezną[428]. Įdomu, kad paveikslo kelionė įvyko taip, kaip ir buvo suplanuota (valandų tikslumu), pagal spaudoje iš anksto paskelbtą grafiką: 16 d. 11 val. atvyksta į Žiežmarius, 11.30 val. išvyksta į Kruonį, atvyksta 16 val., išvyksta į Darsūniškį 16.30 val., atvyksta 20 val., išvyksta į Jiezną 17 d. 8 val., atvyksta 14 val.[429] Matyt, kaip Vytauto Didžiojo metų atgarsis pagrindinė Darsūniškio miestelio gatvė (buvusi Ilgoji) buvo pavadinta jo vardu, o darsūniškiečiai iki šiol pasakoja apie Darsūniškyje stovėjusį Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto dvarą. Kruonio valsčiaus gyventojai gana aktyviai dalyvavo įamžindami Vytauto Didžiojo atminimą. Kruonyje net buvo įkurtas Vytauto Didžiojo komiteto skyrius. Spaudoje buvo rašoma, kad Kruonio skyrius paaukojo 213 Lt Vytauto Didžiojo muziejaus Kaune statybai[430].

Tuo laiku vykdavo ir valsčiaus sporto bei dainų šventės. Pavyzdžiui, 1934 m. birželio 10 d. Kruonyje vykusioje mokinių dainų ir sporto šventėje dalyvavo per 200 vaikų, šventės dalyvius pasveikino pradžios mokyklų inspektorius Gintalas[431].

1935 m. Kruonyje vyko viena masiškiausių švenčių. Balandžio 29 d. valsčiaus taryba skyrė lėšų Kruonio tautiškos visuomenės šventei (kuri vyko birželio 27 d.) ruošti. Tačiau biudžeto vykdymą tikrinusi valsčiaus komisija buvo nepatenkinta, kad šventei savivaldybė išleido 100 Lt, nors „dauguma narių nubalsavo duoti pašalpos 50 lt. kiek mums pamenama“. Tuo tarpu valsčiaus viršaitis A. Vedeckas tvirtino, kad taryba skyrė 100 Lt[432]. Jei įvertintume, kokio masto buvo ši šventė, šiandien atrodytų keista, kaip ją galėjo organizuoti turėdami tokią mažą sumą. Ši šventė buvo aprašyta net spaudoje (tiesa, čia minima, kad ji vyko birželio 23 d.). „Tautiškosios visuomenės šventei“ organizuoti buvo sudarytas komitetas, kuriam vadovavo Bieliauskas. Šventėje dalyvavo net apie 4000 žmonių iš viso valsčiaus. Joje svečiavosi ir apskrities vadovai – apskrities viršininkas J. Merkys, šaulių rinktinės vadas kapitonas Ciunis, mokyklų inspektorius Kliorė ir kiti. Šventė prasidėjo 9.30 val. vėliavos pakėlimu, po to vyko pamaldos, kuriose klebonas pasakė šventinį pamokslą ir pašventino Kruonio šaulių būrio vėliavą. 12.30 val. prasidėjo minėjimas miestelio aikštėje, pasisakymuose buvo akcentuojamos patriotizmo, vieningumo ir laisvės idėjos, aukštinamas prezidentas kaip Tautos vadas, kruoniečiai kviečiami dar aktyviau dalyvauti visuomeninėse patriotinėse organizacijose. Po minėjimo vyko paradas, kuriame pro estradą pražygiavo Kruonio šauliai su nauja vėliava, jaunalietuviai (dauguma uniformuoti, taip pat su vėliava), mokyklų atstovai, jaunieji ūkininkai su vėliavomis, pavasarininkai, miškininkai ir kiti. Jiems praėjus pasigirdo daina „Ant kalno karklai siūbavo“ ir lėtai praėjo būrelis senovės pjovėjų – baltai apsirengusių, su javų vainikais, pjautuvais ir sėtuvėmis. Tada vėl užgrojus maršą praėjo tarsi atgimusios Lietuvos vaizdinys: priekyje du angeliukai, simbolizuojantys nepriklausomos Lietuvos idėją, po to tautiškų spalvų rūbais apsirengusi mergaitė su karūna, ant kurios buvo užrašas „Lietuva“ ir data „1919“, ją lydėjo du maži kareiviukai ir tokie pat partizanai. Po jų sekė panašiai apsirengusi, tačiau jau suaugusi moteris, kurią sekė du kariai ir du šauliai, vaizduojantys 1926-uosius. Dar toliau ėjo 1935-ųjų „Lietuva“ – aukšto ūgio vyras ir ant jo pečių sėdinti mergaitė su palydovais – dviem su žygio amunicija ir gerai ginkluotais kariais ir dviem uniformuotais šauliais. Pasibaigus istorinei inscenizacijai buvo parodyti sportiniai pratimai, kuriuos demonstravo 350 pradžios mokyklos moksleivių ir 80 sportininkų, Dar vėliau pasirodė bendras pradžios mokyklų choras, o šventės pabaigoje, vakare, pušyne (Kruonio šile) vyko linksma gegužinė[433].

Ryški paties Kruonio miestelio kultūrinio gyvenimo ypatybė – jo multikultūriškumas. Be lietuvių, čia nuo seno, kaip ir kiekviename miestelyje, gyveno daug žydų, nuo XIX a. antrosios pusės – ir rusų stačiatikių (valsčiaus kaimuose gyveno ir rusų sentikių), taip pat nedidelė grupė totorių. Pavyzdžiui, 1935 m. Kruonyje gyveno 271 stačiatikis (tuo laiku jų šventiku buvo A. Grabovskis, o giedoriumi M. Diliauskas)[434]. Neatsitiktinai 1927 m. Kruonyje besilankant prezidentui A. Smetonai buvo aplankyta

Vytauto Didžiojo komiteto Kruonio skyrius. Pirmininkas – kan. Juozas Bučys. 1930 m. LCVA.

ne tik katalikų bažnyčia, bet ir cerkvė bei sinagoga. Tarp katalikų ir stačiatikių tvyrojo dar cariniais laikais užkoduota įtampa, kai katalikai buvo engiami ir tremiami, lietuvybės gaivintojai persekiojami, o iš Rusijos atkelti rusų tautybės ir stačiatikių tikybos kolonistai aprūpinami žeme ir proteguojami. Tad 1918 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę situacija visiškai pasikeitė. Stačiatikiams teko naują cerkvę įsirengti už miestelio. Lankantis prezidentui medinė stačiatikių cerkvė dar buvo nebaigta statyti, ji buvo panaši į paprastą gyvenamąjį namą. Prie cerkvės svečius pasitikęs šventikas Aleksejus Grabovskis jau sveikinimo kalboje pasiskundė, kad vyriausybė atėmė iš jų cerkvę su visa žeme, turtu ir net dokumentais, o vietos administracija ilgą laiką neleido naujos statytis (tiesa, archyviniuose dokumentuose užfiksuota, kad dėl statybos leidimo stačiatikių parapijos komitetas kreipėsi 1926 m. liepos 3 dieną, o gavo leidimą jau tų pačių metų rugsėjo 7 d.)[435]. Tačiau vis dėlto susitikimo pabaigoje šventikas sugiedojo maldą už prezidentą ir vyriausybę. Tuo tarpu prezidentui, apsilankiusiam klebonijoje, kan. Aleksandravičius pateikė priešingą situacijos paaiškinimą, kad carinės Rusijos valdžia šią bažnyčią atėmė iš katalikų ir perdavė stačiatikiams, o dabar vyriausybė ją sugrąžino katalikams. Kad santykiai su žydų tautine mažuma buvo geresni, rodo ir prezidento priėmimas sinagogoje. Prie jos prezidentą žydai pasveikino su duona ir druska, o kalbėdamas sinagogoje rabinas Tribanas priminė dar kunigaikščio Gedimino laikus, kai Europoje žydus persekiojo, o Lietuvoje jie „rado malonų priėmimą, prieglaudą ir kelis šimtus metų drauge su lietuviais turėjo visus tautos vargus ir džiaugsmus“. Rabinas net išreiškė viltį, kad valdant prezidentui A. Smetonai Lietuva atgaus visas savo teritorijas, o išeinant jį palydėjo „tam tikra malda“[436]. 1927 m. rugsėjo 15 d. dienraštyje „Lietuva“ aprašyta ši prezidento Antano Smetonos kelionė į Kruonį ir Žiežmarius (beje, straipsnis vadinasi

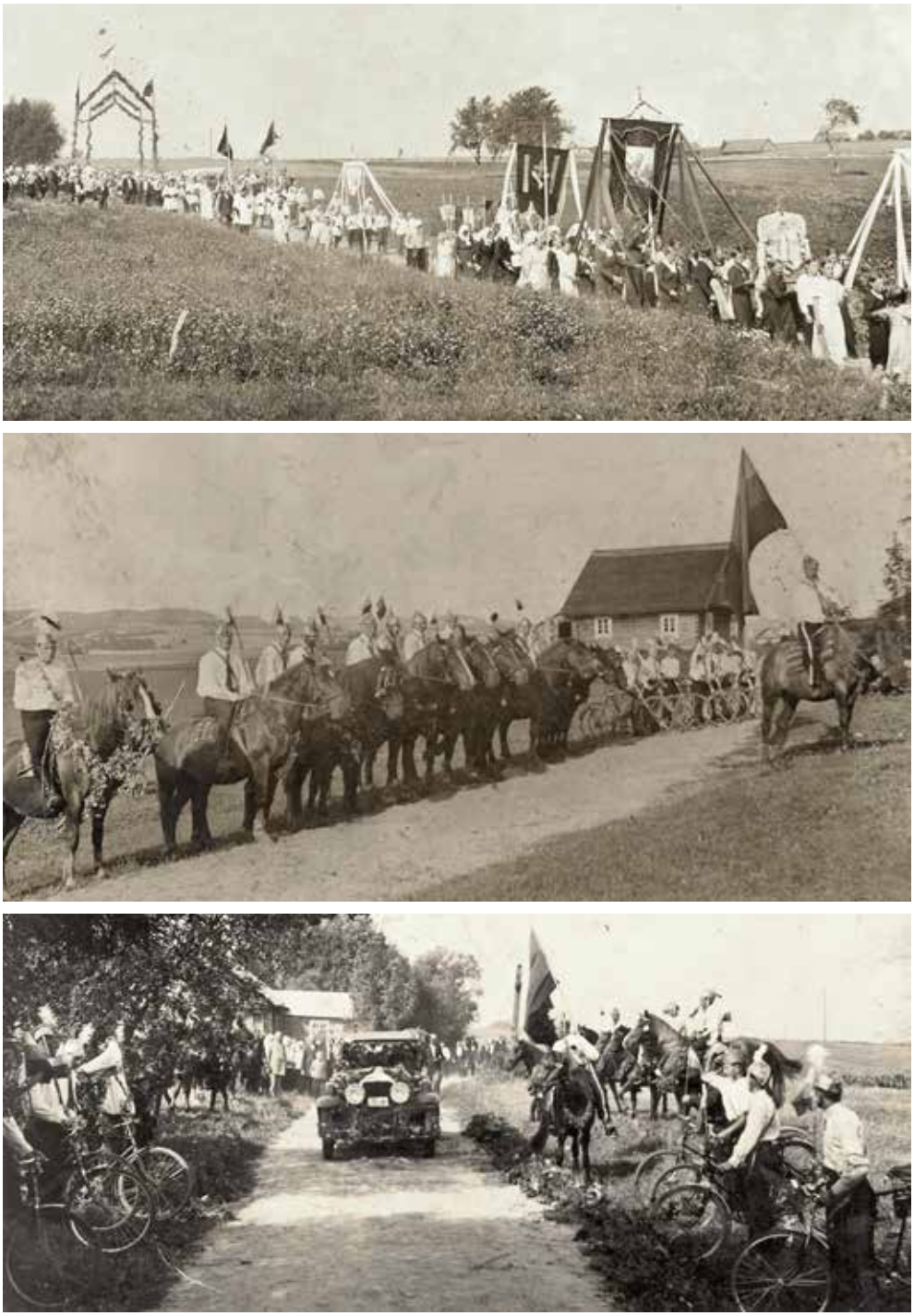
„Respublikos Prezidentas Dzūkų krašte“), pastebint, kad visuose maldos namuose ir miestelyje prezidentą sutiko entuziastingai. Straipsnio autorius nusiskundė tik vienu dalyku – kad renginyje trūko tvarkos ir įeinant ar išeinant iš maldos namų žmonės taip grūdosi, kad net šonkauliai braškėjo. Po renginių Kruonio klebonijoje vyko vaišės[437].

Dažnai viešų susirinkimų dalyviai siųsdavo sveikinimus prezidentui A. Smetonai (kartais – kartu ir kitiems svarbiausiems šalies pareigūnams). Nebuvo išimtis ir kruoniečiai. Pavyzdžiui, dienraštyje „Lietuvos aidas“ 1930 m. liepos 17 d. toks sveikinimas paskelbtas nuo Kruonio ir Kaišiadorių valsčių pradžios mokyklų mokytojų konferencijos dalyvių[438].

Gražios ir masiškos šventės vykdavo ne tik pačiame Kruonyje, bet ir kitose valsčiaus gyvenvietėse. Pavyzdžiui, maždaug 1937 m. Kaišiadorių vyskupo Juozapo Kuktos atvykimas ir sutikimas Vilūnuose tapo tikra parapijos šventė.

Savo ruožtu kruoniečiai vykdavo ir į šventes, organizuojamas kitose vietose. 1931 m. vykusiame Kaišiadorių vyskupijos Eucharistiniame kongrese dalyvavo ir Kruonio valsčiaus katalikai. Iš Darsūniškio parapijos su keturiomis vėliavomis dalyvavo 190 žmonių, tarp jų 26 pavasarininkų organizacijos nariai, iš Kruonio taip pat su keturiomis vėliavomis – 157 žmonės (tarp jų 28 angelaičiai, 25 pavasarininkai, 28 tretininkai), iš Kalvių – 35 žmonės su viena vėliava. Jungtiniame kongreso chore per Sumą giedojo Kruonio ir Darsūniškio chorai[439]. 1934 m. į kongresą Kaune taip pat traukė minios ne tik iš artimiausių vietovių. Spaudoje buvo aprašyta, kaip iš artimesnių apylinkių (Kruonio, Raseinių ir kitur) žmonės traukė pėsčiomis, pulkeliais prisėsdami pakelėse pailsėti, užkąsti ir pasišnekučiuoti[440].

Kuo Kruonis galėjo būti įdomus kitiems? Apibendrintas to meto Kruonio kultūrinio gyvenimo vaizdas atsispindi 1937 m. Kruonio valsčiaus pateiktoje anketoje. Kaip galintis suteikti keliautojams ir turistams informacijos apie miestelį nurodomas valsčiaus viršaitis Antanas Vedeckas, kalbėjęs ne tik lietuvių, bet ir rusų bei lenkų kalbomis. Nors specialių nakvynės namų valsčiuje ir nebuvo, tačiau keliautojams pernakvoti buvo siūloma pas miestelio gyventojus ir dažniausiai be jokio atlyginimo. Kaip pagrindinės vietinės šventės nurodomi turgūs, kurie vyko kiekvieną antradienį, ir atlaidai, kurie vykdavo gegužės 1 d. ir rugpjūčio 2 d. Miestelyje buvo paštas ir telefonas. Važiuojantys motoriniu transportu galėjo nusipirkti benzino pas Stražą. Kaip pagrindinė sportinė organizacija nurodytas vietos šaulių būrys, o pagrindinė sporto šaka – futbolas. Tarp žymesnių lankytinų objektų buvo išskiriama Kruonio bažnyčia[441]. Aprašant Kruonį spaudoje kaip pagrindinė miestelio įžymybė taip pat buvo pristatoma bažnyčia su Oginskių bareljefais, taip pat Oginskių rūmų griuvėsiai. *„Jaučiama, kad visų aplinkinių namų fundamentai ir krosnys padaryti iš tų pačių senoviškų plytų, kurių per pora šimtmečių užteko kruoniškiams imti iš senųjų rūmų <...> metas sutvarkyti senųjų kunigaikščių rūmų vietą, nukeliant į šalį lūšnas. Aplink*

Vilūnuose pasitinkamas Kaišiadorių vyskupas Juozapas Kukta. 1937 m.
Nuotraukas pateikė Pranutė Noreikienė.

rūmus turi būti paliktas nedidelis parkas, kurį mielai lankys turistai ir mokyklų ekskursijos. Plytų nuotrupas aplink mūrus reiktų nuvalyti; tada paaiškės visas rūmų planas“[442]. Apie Kruonio paveldo objektų būklę rašė ir dienraštis „Lietuvos aidas“: *„yra apgriuvusių mūrų, įvairiose sodybų vietose žemėje yra plytinių pamatų ir sienų <...> Bažnyčios rūsyje yra įmūryti grabai su balzamuotais kūnais. Tai palaidoti Oginskiai. Grabai buvo pirma rusų keletą kartų, o paskui didžiojo karo metu vokiečių išdraskyti. Dabartinėje bažnyčios vietoje anksčiau būta pilies, nes aplinkui šventorių žemėje yra plytinių sienų ir upelės Kruonės krantas, ant kurio stovi bažnyčia, sustiprintas akmenimis“*[443].

Laikotarpis tarp dviejų pasaulinių karų nors ir nebuvo ilgas, tačiau itin reikšmingas. Šiuo laiku ir provincijoje užsimezgė ir formavosi modernios visuomenės politinio ir visuomeninio gyvenimo pradmenys ir įgūdžiai. Ypač didelę reikšmę šis laikotarpis turėjo bendruomenių kultūrinei raidai ir istorinei savimonei, išsaugant tradicijas ir papildant jas naujomis kultūrinio gyvenimo formomis. Modernios visuomenės kūrimosi pokyčiai buvo ryškūs netgi atokiausiuose kaimuose, kurie negalėjo išvengti, pavyzdžiui, žemės reformos, kurios metu reformuota buvusi feodalinė dvarų žemėvalda, gatviniai kaimai išskirstyti į vienkiemius, o gyventojams teko statytis naujas sodybas, pakeitusias kraštovaizdį, ūkininkavimo praktiką ir buitį. Įvedus privalomą pradinį mokslą, suformuotas tankus mokyklų tinklas, visuomenė (ypač jaunesnioji karta) iš esmės tapo raštinga. Nors politinės laisvės ir partijų teisės nuo 1927 m. palyginus su buvusiomis ir buvo apribotos, tačiau įdiegta gana efektyvi valdymo ir teisėtvarkos sistema. Net šiuos laikus pasiekė atsiminimai apie didžiulį viršaičio, klebono, mokytojo, policininko, karininko profesijos autoritetą, netgi seniūno pareigų (kurios iš esmės tebuvo visuomeninės) garbingumą. Tai patvirtina Kruonio viršaičių A. Rudziansko ir A. Vedecko, kan. J. Bučio, mokytojo A. Bieliausko ir daugelio kitų gyvenimas ir veikla. Didžiulė visuomenei būtinų pertvarkymų ir paprasčiausio fizinio darbo našta gulė ant pačių gyventojų pečių (pavyzdžiui, trumpalaikės ir ilgalaikės prievolės, tokios kaip kelių tvarkymas ir kitos). Didžiulis buvo ir valsčiaus savivaldybės administracijos vaidmuo, kuriai teko rūpintis beveik visomis gyvenimo sritimis, nors jos finansinės galimybės (netgi valsčiaus įstaigos ir administracijos išlaikymo) iš esmės priklausė nuo valsčiuje surenkamų mokesčių, pirmiausia ūkininkų mokamų žemės mokesčių. Reikia prisiminti ir tai, kad nuo 1918 m. vyko Nepriklausomybės kovos (karas su Lenkija ir Rusija) , o nuo 1930 m. atsirito pasaulinės ekonominės krizės banga, kurios pasekmės jautėsi maždaug iki 1937 m. Žmonės išgyveno daug sunkumų, tačiau, nepaisant to, laikotarpiu tarp dviejų pasaulinių karų (arba kitaip vadinamais „Smetonos laikais“) įvyko žymių ir teigiamų pokyčių. Net atokių vietovių gyventojai galėjo didžiuotis esą dalimi tautos ir valstybės, kuri sugebėjo ir susigrąžinti garbingą praeitį, ir pastebimai sparčiai kurti pažangesnę ir teisingesnę ateitį. Tai laikotarpis, kurį ir šiandien gyvoji istorinė atmintis tebesaugo su nostalgija.

Nuorodos

[1] Morkūnaitė-Lazauskienė A. Kruonio valsčiaus savivaldybės formavimasis 1918–1920 m.
[2] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 153. L. 31.
[3] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 1. L. 535–536.
[4] Ten pat. L. 454.
[5] Ten pat. L. 415.
[6] LCVA. F. 409. Ap. 1. B. 6. L. 12.
[7] Lietuvių enciklopedija. T. XV. – Boston, 1968. – P. 96.
[8] Ten pat. – P. 100.
[9] Mūsų armijos veikimo apžvalga. (Liepos 1–8 d. 1919 m.). Lenkų frontas // Lietuva. – 1919 m. liepos 11, Nr. 148.
[10] Rukša A. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės. T. II. – Cleveland, 1981. – P. 449–450.
[11] Savanorių žygiai. T. 1 / red. P. Ruseckas. – Vilnius, 1991. – P. 60.
[12] Matusas J. Šaulių sąjungos istorija. – Sydney, 1966. – P. 203.
[13] Daugvardas V. Trakų žemės šaulių šventė // Trimitas. – 1939gegužės 11, Nr. 19, p. 446.
[14] Berželis. Kruonis, Kaišiadorių apskr. (Žinios iš Lietuvos) // Lietuva. – 1919 gegužės 9, Nr. 97.
[15] J. M. Tautininkų veikla Trakuose // Lietuvos aidas. – 1934 birželio 16, Nr. 135, p. 2.
[16] LCVA. F. 409. Ap. 1. B. 4. L. 2.
[17] Ten pat. L. 16.
[18] LCVA. F. 409. Ap. 1. B. 4. L. 13.
[19] Ten pat. L. 25.
[20] LCVA. F. 409. Ap. 1. B. 6. L. 110.
[21] Ten pat. L. 8.
[22] Rukša A. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės. T. II. – Cleveland, 1981. – P. 300.
[23] LMAVB RS. F. 255–243. L. 2
[24] Krupavičius M. Medžiaga etnografinėms mūsų sienoms nustatyti // Lietuva. – 1919 gegužės 13, Nr. 100.
[25] Rukša A. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės. T. III – Cleveland, 1982. – P. 407–411.
[26] Ruzas V. Karininkai Vyčio kryžiaus kavalieriai // Karo archyvas. T. XVII / ats. red. ir sud. G. Surgailis. – Vilnius, 2002. – P. 122–123.
[27] Homo Sapiens. Kruonis, Trakų ap. // Lietuvos žinios. – 1923 vasario 16, Nr. 39, p. 2.
[28] Mūsų kariuomenės gyvenimas // Kardas. – 1926 gegužės 30, Nr. 15, p. 239; Mūsų kariuomenės gyvenimas // Kardas. – 1926 spalio 20, Nr. 29, p. 462.
[29] LCVA. F. 884. Ap. 1. B. 50.
[30] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 538. L. 79–83.
[31] LCVA. F. 409. Ap. 1. B. 2. L. 964–965.
[32] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 1. L. 41. (Pastaba: skirtinguose šaltiniuose pateikiami gana žymiai besiskiriantys duomenys).
[33] LTR 2168 (37).
[34] LCVA. 1539. Ap. 1. B. 43. L. 227.
[35] LCVA. F. 379. Ap. 2. B 990. L. 21, 24.
[36] LCVA. F. 379. Ap. 3. B. 44, L. 16.
[37] Ten pat. L. 188.
[38] Ten pat. L. 58.
[39] Ten pat. L. 27.
[40] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 415. L. 33–34.
[41] Ten pat. L. 2.
[42] LTR 2168 (37).
[43] LCVA. F. 379. Ap. 3. B. 27. L. 116.
[44] LCVA. F. 409. Ap. 1. B. 390. L. 356.
[45] LCVA. F. 379. Ap. 3. B. 28. L. 75.
[46] Gustaitis R. Kaišiadorių regiono žydai. – Kaišiadorys, 2006. – P. 66–67.
[47] Lietuvos apgyventos vietos. – Kaunas, 1925.
[48] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 1941. L. 105–109.
[49] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 180. L. 58.
[50] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 1775. L. 10–11.
[51] Savivaldybių įstaigų revizijos // Savivaldybė, 1933 lapkritis, Nr. 11, p. 31–32.
[52] LCVA. F. 1539. Ap. 1, B. 182. L. 70.
[53] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 121. L. 77–79.
[54] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 542. L. 16.
[55] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 543. L. 15–16.
[56] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 542. L. 30.
[57] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 972. L. 9–10.
[58] Ten pat. L. 17.
[59] LCVA. F. 394. Ap. 2. B. 1185. L. 28–29.
[60] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 20. L. 12.
[61] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 121. L. 71–74.
[62] LCVA. F. 379. Ap. 3. B. 19[a]. L. 288.
[63] Saman. K. Kruonis. Naujas valsčiaus viršaitis (Žinios iš krašto) // Rytų Lietuva. – 1934 lapkričio 16, Nr. 45, p. 3.
[64] LCVA. F. 394. Ap. 2. B. 1185. L. 36.
[65] F. 379. Ap. 3. B. 19[a]. L. 304–306.
[66] Ten pat. L. 291–292.
[67] Ten pat. L. 299.
[68] Ten pat. L. 60.
[69] LCVA. F. 379. Ap. 3. B. 26. L. 99.

[70] LCVA. F. 379. Ap. 3. B. 27. L. 116.
[71] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 153. L. 5.
[72] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 543. L. 10–11.
[73] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 538. L. 22–26.
[74] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 972. L. 5.
[75] LCVA. F. 1539. Ap.1. B. 6. L. 18.
[76] LCVA. F. 379. Ap. 3. B. 21. L. 32.
[77] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 153. L. 2.
[78] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 542. L. 30.
[79] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 240. L. 33.
[80] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 49. L. 207–208.
[81] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 121. L. 71.
[82] LCVA. F. 379. Ap. 3. B. 723. L. 16.
[83] Ten pat. L. 14.
[84] Ten pat. L. 15.
[85] Ten pat. L. 22.
[86] Ten pat. L. 18–19.
[87] Ten pat. L. 3, 7.
[88] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 117. L. 16.
[89] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 281. L. 15.
[90] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 43. L. 28.
[91] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 49. L. 199.
[92] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 240. L. 8.
[93] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B.121. L. 9–10.
[94] Ten pat. L. 72.
[95] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 240. L. 8, 21.
[96] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 72. L. 3.
[97] Ten pat. L. 13–14.
[98] Ten pat. L. 7–8.
[99] Ten pat. L. 15.
[100] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 20. L. 36.
[101] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 72. L. 11.
[102] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 583. L. 3.
[103] Kruonis. Perdaug smuklių (Nepriklausomoj Lietuvoj) // Lietuvos žinios. – 1922 rugsėjo 7, Nr. 152, p. 4.
[104] Ek. Kruonis. Smuklės uždaro (Nepriklausomoj Lietuvoj) // Lietuvos žinios. – 1922 spalio 26, Nr. 194, p. 4.
[105] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 1154. L. 5–7.
[106] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 43. L. 55.
[107] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 1533. L. 1–2.
[108] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 10. L. 31–52.
[109] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 43. L. 60.
[110] Berželis. Kruonis, Kaišiadorių apskr. (Žinios iš Lietuvos) // Lietuva. – 1919 gegužės 9, Nr. 97.
[111] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 1775. L. 10.
[112] LTR 2168 (37).
[113] LCVA. F. 393. Ap. 1. B. 228. L. 151–153.
[114] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 9a. L. 154.
[115] Inspektorių permainos (Kronika) // Lietuvos aidas. – 1930 rugsėjo 15, Nr. 209, p. 6.
[116] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 182. L. 75.
[117] LCVA. F. 1579. Ap. 1. B. 235. L. 25.
[118] J. Č. Atsiminimai // Darbas (Urugvajaus lietuvių laikraštis). – Montevideo, 1956 spalio 27, Nr. 19 (510).
[119] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 538. L. 13.
[120] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 69. L. 34.
[121] Ten pat. L. 38–70.
[122] Ten pat. L. 129.
[123] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 42. L. 128–129.
[124] Gustaitis R. Kaišiadorių rajono gyvenviečių žinynas. – Kaišiadorys, 2001. – P. 114.
[125] KšM. B. 311.
[126] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 538. L. 47.
[127] Gustaitis R. Kaišiadorių regiono žydai. – Kaišiadorys, 2006. – P. 71–72.
[128] Rytų Lietuva. – 1934 liepos 1, Nr. 26, p. 3.
[129] LCVA. F. 1579. Ap. 1. B. 202. L. 5.
[130] LCVA. F. 1579. Ap. 1. B. 222.
[131] LCVA. F. 393. Ap. 1. B. 181. L. 106–109.
[132] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 42. L. 128–129.
[133] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 121. L. 73.
[134] Mykolo Muskevičiaus giminėms // Lietuvos aidas. –1930 rugpjūčio 19, Nr. 187, p. 6.
[135] Kaunas (Lietuvos žinios) // Lietuvos žinios. – 1925 rugpjūčio 12, Nr. 178, p. 4.
[136] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 43. L. 258–269.
[137] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 121. L. 74.
[138] Kazys iš Avinų. Stebuklingas gydytojas // Lietuvos žinios. – 1925 birželio 20, Nr. 135, p. 3.
[139] Kruonis. Šalintinas žalingas prietaringumas (Provincijoj) // Rytų Lietuva. – 1935 gegužės 12, Nr. 19, p. 4.
[140] Kruonis (Trakų aps.). Apvogė aptiekorių (Provincija) // Lietuvos žinios. – 1927 liepos 23, Nr. 164, p. 3.
[141] Kruonis. Vieno felčerio mažoka, du suėję – pešasi (Kas naujo krašte) // Lietuvos aidas. – 1936 balandžio 1, Nr. 150, p. 6.
[142] Kruony pasirodė dėmėtoji šiltinė (Kronika) // Lietuvos aidas. – 1931 balandžio 1, Nr. 74, p. 6.
[143] Nubaudė Kruonio valsčiaus viršaitį ir du seniūnus (Kronika) // Lietuvos aidas. – 1931 balandžio 17, Nr. 85, p. 6.
[144] P. Až-as. Soliterio medžioklę baigus // XX amžius. – 1939 rugpjūčio 18, Nr. 186, p. 8.
[145] Įvyko eilė susirinkimų (Žinios iš krašto) //

Rytų Lietuva. – 1934 rugsėjo 14, Nr. 36, p. 3.
[146] Gustaitis R. Kaišiadorių rajono gyvenviečių žinynas. – Kaišiadorys, 2001. – P. 94.
[147] LCVA. F. 1247. Ap. 3. B. 153. L. 110.
[148] E. Žemės Banko pagalba naujakuriams // Lietuvis. – 1927 gegužės 21, Nr. 112, p. 5.
[149] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 1. L. 41.
[150] LTR 2168 (37).
[151] Veterinarijos inspekcijos darbuotė 1921 m. (Iš Veterinarijos Inspektoriaus prof. L. Gogelio pranešimo) // Lietuvos žinios. – 1922 balandžio 19, Nr. 41, p. 2.
[152] Gustaitis R. Kaišiadorių rajono gyvenviečių žinynas. – Kaišiadorys, 2001. – P. 94.
[153] LCVA. F. 409. Ap. 1. B. 6. L. 12.
[154] Nustatė kiaulių punktams // Žemaičių prietelius. – 1934 gruodžio 9, Nr. 49, p. 4.
[155] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 43. L. 166.
[156] Prasidėjo eilė kursų // Rytų Lietuva. – 1935 gegužės 5, Nr. 18, p. 4.
[157] LCVA. F. 394. Ap. 2. B. 837. L. 19.
[158] Gustaitis R. Kaišiadorių regiono žydai. – Kaišiadorys, 2006. – P. 68.
[159] Stangirdas E. Žemės ūkio būklė Trakų apskrity // Dienos naujienos. – 1933 m. birželio 22, Nr. 140, p. 2.
[160] LCVA. F. 1247. Ap. 4. B. 373. L. 3.
[161] LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 17/146.
[162] LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 17/149.
[163] LCVA. F. 394. Ap. 2. B. 837. L. 11.
[164] Gustaitis R. Kaišiadorių rajono gyvenviečių žinynas. – Kaišiadorys, 2001. – P. 68–123.
[165] LCVA. F. 1248. Ap. 2. B. 2576. L. 5.
[166] Ten pat. L.7.
[167] Ten pat. L. 8.
[168] Ten pat. L. 11.
[169] Ten pat. L.25.
[170] LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 17/135.
[171] LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 17/123.
[172] LCVA. F. 1248. Ap. 2. B. 2584. L. 11.
[173] Ten pat. L. 16–17.
[174] Ten pat. L. 18.
[175] Ten pat. L. 29.
[176] Ten pat. L. 32.
[177] Ten pat. L. 34.
[178] Ten pat. L. 39.
[179] Ten pat. L. 47.
[180] Ten pat. L. 48.
[181] Ten pat. L. 52.
[182] Ten pat. L. 70.
[183] Ten pat. L. 91.
[184] Ten pat. L. 94.
[185] Ten pat. L. 113.
[186] Ten pat. L. 111.
[187] LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 17/174.
[188] Ten pat. L. 2.
[189] Ten pat. L. 134.
[190] LCVA. F. 1248. Ap. 2. B. 2634. L. 17–19.
[191] Ten pat. L. 143.
[192] Ten pat. L. 133.
[193] Ten pat. L. 36.
[194] Ten pat. L. 71.
[195] Ten pat. L. 117.
[196] LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 17/154.
[197] Gustaitis R. Kaišiadorių rajono gyvenviečių žinynas. – Kaišiadorys, 2001. – P. 90.
[198] Trakų Apskrities Žemės Tvarkytojas. Skelbia (Valdžios žinios) // Lietuva. –1923 sausio 17, Nr. 12.
[199] LCVA. F. 1248. Ap. 2. B. 716. L. 4.
[200] Ten pat. L. 7.
[201] Ten pat. L. 11.
[202] Ten pat. L. 56.
[203] LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 17/117.
[204] LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 17/148.
[205] LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 17/152.
[206] LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 17/174.
[207] LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 17/155.
[208] Gustaitis R. Kaišiadorių rajono gyvenviečių žinynas. – Kaišiadorys, 2001. – P. 95.
[209] LCVA, F. 1250. Ap. 4. B. 17/153.
[210] Gustaitis R. Kaišiadorių rajono gyvenviečių žinynas. – Kaišiadorys, 2001. – P. 83.
[211] LCVA, F. 1250. Ap. 4. B. 17/114.
[212] LCVA, F. 1250. Ap. 4. B. 17/118.
[213] LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 17/130.
[214] Gustaitis R. Kaišiadorių rajono gyvenviečių žinynas. – Kaišiadorys, 2001. – P. 74.
[215] LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 17/132.
[216] LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 17/156.
[217] LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 17/112.
[218] LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 17/122.
[219] Gustaitis R. Kaišiadorių rajono gyvenviečių žinynas. – Kaišiadorys, 2001. – P. 109.
[220] LCVA. F. 1250. Ap. 4. B. 17/126.
[221] Trakų apskrities žemės tvarkytojas. Skelbia (Valdžios žinios) // Darbininkas. – 1923 gruodžio 2, Nr. 48, p. 4.
[222] LCVA. F. 393. Ap. 1. B. 181. L. 313–314.
[223] LCVA. F. 393. Ap. 1. B. 174. L. 188.
[224] Ten pat. 193–194.
[225] Ten pat. L. 195–199.
[226] LCVA. F. 393. Ap. 1. B. 262. L. 436, 440.
[227] Ten pat. L. 803.

[228] LCVA. F. 1251. Ap. 1. B. 4759.
[229] LCVA. F. 393. Ap. 1. B. 181. L. 29–30.
[230] Ten pat. L. 50.
[231] Ten pat. L. 57–58.
[232] Ten pat. L. 90.
[233] Ten pat. L. 112–115.
[234] Ten pat. L. 125.
[235] Ten pat. L. 130.
[236] Ten pat. L. 133.
[237] Ten pat. L. 138.
[238] Ten pat. L. 162–163.
[239] Ten pat. L. 143–152.
[240] Ten pat. L. 175–176.
[241] Ten pat. L. 188–191.
[242] Ten pat. L. 204.
[243] Ten pat. L. 211–213.
[244] Ten pat. L. 244.
[245] LCVA. F. 393. Ap. 1. B. 228. L. 66.
[246] Ten pat. L. 73.
[247] Ten pat. L. 106–107.
[248] Ten pat. L. 159.
[249] Ten pat. L. 226.
[250] LCVA. F. 393. Ap. 1. B. 174. L. 76–78.
[251] LCVA. F. 393. Ap. 1. B. 262. L. 434, 440.
[252] LCVA. F. 393. Ap. 1. B. 267. 3–14.
[253] LCVA. F. 393. Ap. 1. B. 298. L. 201.
[254] Ten pat. L. 191.
[255] LCVA. F. 393. Ap. 1. B. 228. L. 112–142.
[256] Bedarbiams darbai // Lietuvis. – 1927 sausio 15, Nr. 9, p. 3.
[257] LCVA. F. 393. Ap. 1. B. 375. L. 9.
[258] Ten pat. L. 12.
[259] Ten pat. L. 58–61.
[260] Ten pat. L. 64–66.
[261] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 364. L. 44.
[262] LCVA. F. 386. Ap. 1. B. 289. L. 10.
[263] Patvirtinti plentų žemės juostos nuostatai // Lietuvos aidas. – 1932 balandžio 27, Nr. 94, p. 7.
[264] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 6. L. 117.
[265] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 20. L. 55–57.
[266] Ten pat. L. 47.
[267] LCVA. F. 1539. Ap.1. B. 6. L. 22.
[268] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 918. L. 115.
[269] LCVA. F. 386. Ap. 1. B. 605. L. 55–56.
[270] Plentų ir vandens kelių valdyba (Kronika) // Lietuvos aidas. – 1931 balandžio 24, Nr. 91, p. 6.
[271] LCVA. F. 386. Ap. 1. B. 646. L. 93.
[272] Savivaldybių įstaigų revizijos // Savivaldybė, 1933 lapkritis, Nr. 11, p. 31, 32.
[273] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 240. L. 79.
[274] Ten pat. L. 44.
[275] LCVA. F. 1622. Ap. 3. B. 167. L. 8–9.
[276] Rytų Lietuva. – 1934 m. liepos 1, Nr. 26, p. 3.
[277] LCVA. F. 386. Ap. 1. B. 194. L. 76.
[278] LCVA. F. 386. Ap. 1. B. 35. L. 75.
[279] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 1775. L. 10.
[280] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 4. L. 68.
[281] Ten pat. L. 73.
[282] Ten pat. L. 77.
[283] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 180. L. 65, 67.
[284] LCVA. F. 386. Ap. 1. B. 194. L. 207–208.
[285] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 9a. L. 64.
[286] Ten pat. L. 94.
[287] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 11. L. 89–92.
[288] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 182. L. 76.
[289] Plaukymas Nemunu (Iš Susisiekimo ministerijos darbų ir buties) // Lietuva. – 1919 gegužės 22, Nr. 108.
[290] LCVA. F. 386. Ap. 1. B. 289. L. 16.
[291] Ten pat. L. 18.
[292] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 11. L. 2–8.
[293] LCVA. F. 1539. Ap. 1, B. 121. L. 75.
[294] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 43. L. 5, 7
[295] LCVA. F. 386. Ap. 1. B. 721. L. 529.
[296] Ten pat. L. 26.
[297] LCVA. F. 386. Ap. 1. B. 194. L. 76.
[298] LCVA. F. 386. Ap. 1. B. 721. L. 86.
[299] LCVA. F. 409. Ap. 1. B. 390. L. 574.
[300] Ten pat. L. 408.
[301] LCVA, F. 386. Ap. 1. B. 1091. L. 46.
[302] Ten pat. L. 7.
[303] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 538. L. 107.
[304] LCVA. F. 386. Ap. 1. B. 71. L. 9.
[305] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 72. L. 12.
[306] LCVA. F. 393. Ap. 1. B. 228. L. 165.
[307] LCVA. F. 386. Ap. 1. B. 605. L. 117.
[308] LCVA. F. 394. Ap. 2. B. 837. L. 2-4.
[309] Kiek ir kokių laikraščių skaito Darsūniškyje // Rytų Lietuva. – 1935 gegužės 5, Nr. 18, p. 2.
[310] Putinas. „Cenzoriai savanoriai“ (Provincija) // Lietuvos žinios. – 1927 lapkričio 23, Nr. 265, p. 3.
[311] „Cenzorių“ nebūta (Provincija) // Lietuvos žinios. – 1927 gruodžio 1, Nr. 272, p. 3.
[312] LCVA. F. 386. Ap. 1. B. 1098. L. 7.
[313] Lietuvos telefono abonentų sąrašas 1939 metams. – Kaunas, 1939.
[314] LCVA. F. 386. Ap. 1. B. 3248.
[315] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 764. L. 416.
[316] Ten pat. L. 119.
[317] Ten pat. L. 415.
[318] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 9a. L. 166.

[319] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 11. L. 20.
[320] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 182. L. 7.
[321] Kruonis. Perdaug smuklių (Nepriklausomoj Lietuvoj) // Lietuvos žinios. – 1922 rugsėjo 7, Nr. 152, p. 4.
[322] Ek. Kruonis (Nepriklausomoj Lietuvoj) // Lietuvos žinios. – 1922 spalio 26, Nr. 194, p. 4.
[323] Putinas. Reiktų geriau prižiūrėti (Provincija) // Lietuvos žinios. – 1927 lapkričio 23, Nr. 265, p. 3.
[324] Gustaitis R. Kaišiadorių regiono žydai. – Kaišiadorys, 2006. – P. 60–63.
[325] Ten pat. – P. 68.
[326] LCVA. F. 903. Ap. 5. B. 170. L. 15–16.
[327] Ten pat. L. 23–24.
[328] Tomkus J. Miežonys. – Kaišiadorys, 2010. – P. 96.
[329] LCVA. F. 379. Ap. 3, B. 726. L.5.
[330] LCVA. F. 903. Ap. 5. B. 170. L. 66.
[331] Gustaitis R. Kaišiadorių regiono žydai. – Kaišiadorys, 2006. – P. 68.
[332] LCVA. F. 903. Ap. 5. B. 170. L. 66–67.
[333] Ten pat. L. 68–69.
[334] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 9a. L. 97.
[335] Ten pat. L. 88.
[336] Ten pat. L. 58.
[337] Lukoševičius O. Kietaviškių valsčius 1918–1935 metais // Kietaviškės. – Kaišiadorys, 1998. – P. 99.
[338] Gustaitis R. Kaišiadorių regiono žydai. – Kaišiadorys, 2006. – P. 63.
[339] Ten pat. – P. 68.
[340] Matusas J. Šaulių sąjungos istorija. – Sydney, 1966. – P. 161.
[341] Gerb. p. Leščiui (Į skaitytojų laiškus) // Amatininkas, 1939 vasario 1, Nr. 2, p. 34.
[342] LCVA. F. 409. Ap. 1. B. 4. L. 2.
[343] LCVA. F. 394. Ap. 2. B. 123. L. 77.
[344] LCVA. F. 394. Ap. 3. B. 449. L. 15–16.
[345] Ten pat. L. 10.
[346] Ten pat. L. 16–17.
[347] LCVA. F. 379. Ap. 1, B. 1186. L. 15–17.
[348] LCVA. F. 379. Ap. 2. B. 1182. L. 11.
[349] Visa Lietuva. – Kaunas, 1925. – P. 123.
[350] LCVA. F. 394. Ap. 5. B. 249. L. 9.
[351] LCVA. F. 394. Ap. 2. B.1185. L. 166.
[352] LCVA. F. 394. Ap. 15. B. 109. L. 110.
[353] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 121. L. 74.
[354] LCVA. F. 394. Ap. 3. B. 449. L. 25.
[355] LCVA. F. 394. Ap. 6. B. 222. L. 64.
[356] Nustatytos naujos Apylinkės teismų ribos (Kur eiti į teismą?) // Vakarai. – 1937 gruodžio 31, Nr. 303, p. 2.
[357] LCVA. F. 394. Ap. 2. B. 837. L. 49.
[358] LCVA. F. 394. Ap. 2. B. 807. L. 125.
[359] LCVA. F. 394. Ap. 1. B. 1421. L. 34.
[360] LCVA. F. 394. Ap. 2. B. 837. L. 19.
[361] Ten pat. L. 28.
[362] Ten pat. L. 57.
[363] Ten pat. L. 65.
[364] Dzūkas. Apvogė aptiekorių // Lietuvos žinios. – 1927 liepos 23, p. 3.
[365] LCVA. F. 394. Ap. 15. B. 154. L. 19.
[366] Įsikaušę smarkiai susipešė (Kronika) // Diena. – 1929 gegužės 19, Nr. 38, p. 5.
[367] LCVA. F. 378. Ap. 12. B. 941. L. 13.
[368] LCVA. F. 394. Ap. 2. B. 807. L. 125.
[369] LCVA. F. 394. Ap. 2. B. 1000. L. 34.
[370] Įvairūs įvykiai // Dienos naujienos. – 1932 birželio 15, Nr. 134, p. 3.
[371] Puputis. Darsūniškio miestelyje... (Nepriklausomoj Lietuvoj) // Lietuvos žinios. –1924 liepos 5, Nr. 149, p. 4.
[372] Sam. K. Kruonis. Gaisras nuo papiroso // Rytų Lietuva. – 1934 lapkričio 16, Nr. 45, p. 3.
[373] Norėdamas uždirbti atsisėdo kalėjiman // Dienos naujienos. – 1932 rugpjūčio 8, Nr. 179, p. 4; Norėdamas gauti draudimo premijas, sudegino savo trobesius // Lietuvos aidas. – 1932 rugpjūčio 5, Nr. 177, p. 6.
[374] LCVA. F. 394. Ap. 2. B. 1000. L. 37.
[375] Dėl kraičio užmušė žmogų (Kronika) // ABC. – 1934 gegužės 26, Nr. 92, p. 4.
[376] LCVA. F. 394. Ap .2. B. 1000. L. 11.
[377] LCVA. F. 394. Ap. 6. B. 133. L. 29.
[378] Ten pat. L. 11.
[379] Daug sužeista per šventes // Rytų Lietuva. – 1935 gegužės 5, Nr. 18, p. 4.
[380] Turguje „naminę“ pardavinėja (Iš viso krašto) // Lietuvos aidas. – 1932 balandžio 8, Nr. 78, p 7.
[381] LCVA. F. 394. Ap. 2. B. 1000. L. 2.
[382] Rytų Lietuva. – 1934 liepos 1, Nr. 26, p. 3.
[383] Rytų Lietuva. – 1934 spalio 5, Nr. 39, p. 3.
[384] Gustaitis R. Kaišiadorių regiono žydai. – Kaišiadorys, 2006. – P. 60.
[385] 3 Kruonio chuliganai nubausti // Apžvalga. – 1937 vasario 7, p. 6.
[386] Dzūkas. Kalvių jaunimo mūšiai // Lietuvos žinios. – 1927 liepos 26, Nr. 166, p. 3.
[387] Darsūniškio apylinkės... (Lietuvos žinios) // Lietuvos žinios. – 1927 spalio 25, Nr. 241, p. 3.

[388] Nk. Npt. Ne tik iš dainos, bet ir iš teismo protokolo neišmesi žodžio (Iš teismo salės) // Lietuvos aidas. – 1932 vasario 4, Nr. 28, p. 5.
[389] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 121. L. 75.
[390] B. Chlestakovai // Lietuvos žinios. – 1923 gruodžio 19, Nr. 278, p. 2.
[391] LCVA. F. 1622. Ap. 4. B. 1222.
[392] Ten pat. L. 63–64.
[393] Ten pat. L. 71.
[394] Ek. Kruonis (Nepriklausomoj Lietuvoj) // Lietuvos žinios. – 1922 spalio 26, Nr. 194, p. 4.
[395] Kruonio viešnia. Kruonis // Moteris. – 1922, Nr. 11– 12, p. 12.
[396] Kruonio viešnia. Kruonis // Moteris. – 1923, Nr. 6, p. 93.
[397] Tikras Krikščionis. Kruonis (Nepriklausomoj Lietuvoj) // Lietuvos žinios. – 1923 birželio 26, Nr. 138, p. 3.
[398] H. Sps. Kruonis (Mokyklos žinios) // Lietuvos žinios. – 1924 sausio 4, Nr. 3, p. 4.
[399] Homo. Kaišedorys (Nepriklausomoj Lietuvoj) // Lietuvos žinios. – 1924 balandžio 24, Nr. 93, p. 3.
[400] U. Kruonis. „Užstatas“ (Provincija) // Lietuvos žinios. – 1926 vasario 25, Nr. 46, p. 6.
[401] LCVA. F. 394. Ap. 2. B. 807. L. 108.
[402] Protestas prieš plečkaitininkus // Lietuvis. – 1927 gruodžio 5, p. 2.
[403] LCVA. F. 394. Ap. 2. B. 837. L. 61.
[404] Ten pat. L. 61.
[405] Ten pat. L. 19.
[406] Darsūniškis // Lietuvos aidas. – 1934 birželio 16, Nr. 135, p. 8.
[407] Ten pat. L. 61.
[408] LCVA. F. 394. Ap. 1. B. 1421. L.10–14.
[409] Vytauto Didžiojo K-to aukotojų sąrašas Nr. 4 // Lietuvos aidas. – 1932 balandžio 6, Nr. 76, p. 7.
[410] Aukos Pedagoginio Instituto bibliotekai // Vakarai. – 1937 liepos 12, Nr. 138, p. 7.
[411] Kruonis // Rytų Lietuva. – 1934 rugsėjo 14, Nr. 36, p. 3.
[412] Gustaitis R. Kaišiadorių rajono gyvenviečių žinynas. – Kaišiadorys, 2001. – P. 95.
[413] Gustaitis R. Kaišiadorių regiono žydai. – Kaišiadorys, 2006. – P. 60.
[414] LNB RKRS. F. 85–25. L. 6, 7.
[415] LTR 2168 (37).
[416] Šviečia šeimininkes // Lietuvos aidas. – 1932 sausio 27, Nr. 21, p. 7.
[417] Ieškau gyvenimo draugės-o // Diena. – 1930 rugsėjo 7, Nr. 35, p. 4.
[418] Gustaitis R. Kaišiadorių rajono gyvenviečių žinynas. – Kaišiadorys, 2001. – P. 94.
[419] Trakų apskr. Rado XIV a. pinigų // Lietuvos aidas. – 1930 lapkričio 14, Nr. 260, p. 7.
[420] Lapinskas V. Šiandieninės darsūniškiečių tradicijos // Kaišiadorys: miesto ir apylinkių praeitis. – Kaišiadorys, 1999. – P. 131–132.
[421] Darsūniškis // Lietuvos aidas. – 1934 birželio 16, Nr. 135, p. 8.
[422] Nukentėję paminklai / sud. ir red. M. Skirmantienė, J. Varnauskas. – Vilnius, 1994. – P. 35–36.
[423] Ten pat. – P. 31.
[424] Ten pat. – P. 36.
[425] LCVA. F. 394. Ap. 2. B. 837. L. 63.
[426] LCVA. F. 394. Ap. 2. B. 837. L. 45.
[427] Rytų Lietuva. – 1935 gegužės 5, Nr. 18, p. 3.
[428] Iš Vytauto Didžiojo paveikslo kelionės po Lietuvą // Lietuvos aidas. – 1930 rugpjūčio 23, Nr. 191, p. 4.
[429] V. Didžiojo paveikslo maršrutas // Lietuvos aidas. – 1930 rugpjūčio 6, Nr. 177, p. 7.
[430] Vytauto Didžiojo K-to aukotojų sąrašas Nr. 4 // Lietuvos aidas. – 1932 balandžio 6, Nr. 76, p. 7.
[431] Rytų Lietuva. – 1934 liepos 1, Nr. 26, p. 3.
[432] LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 240. L. 3.
[433] Tautiškosios visuomenės šventė Kruonyje // Rytų Lietuva. – 1935 birželio 30, Nr. 25–26, p. 4.
[434] Gustaitis R. Kaišiadorių rajono gyvenviečių žinynas. – Kaišiadorys, 2001. – P. 95.
[435] LCVA. F. 1622. Ap. 4. B. 1222. L. 2, 5.
[436] Respublikos Prezidentas Dzūkų krašte // Lietuva. – 1927 rugsėjo 15, Nr. 206, p. 4.
[437] Respublikos Prezidentas Dzūkų krašte // Lietuva. –1927 rugsėjo 15, Nr. 206, p. 4.
[438] Sveikinimai Respublikos Prezidentui p. A. Smetonai // Lietuvos aidas. – 1930 liepos 17, Nr. 160, p. 5.
[439] KVC Kaišiadorių valdybos biuletenis Nr. 13.
[440] Džimi Rait. Kaip visa Lietuva važiavo į Kauną // Sekmadienis. – 1934 liepos 1, Nr. 26, p. 3.
[441] LCVA. F. 379. Ap. 3. B. 28. L. 74–75.
[442] Kruonis // Mūsų Vilnius. – 1938, Nr. 2, p. 333.
[443] Kruonis // Lietuvos aidas. – 1934 birželio 16, Nr. 135, p. 8.

Rolandas Gustaitis

Antrojo pasaulinio karo metai

Antrojo pasaulinio karo padarytus nuostolius Kruonio apylinkėse galima trumpai apibūdinti taip: karo pradžioje sunaikintos Kruonio ir Darsūniškio žydų bendruomenės (nužudyta apie 150 žydų) – negrįžtamai pasikeitė šių miestelių gyventojų nacionalinė sudėtis, o karo pabaigoje buvo bene visiškai sunaikintas Darsūniškio miestelis.

Nors prieš karą šiose apylinkėse sovietiniai daliniai nebuvo dislokuoti, tačiau, karui prasidėjus, pro čia ėjo vienas iš jų atsitraukimo kelių.

1941 m. naktį į birželio 24 d. 126-oji šaulių divizija (vadas generolas majoras M. Kuznecov) užėmė gynybos liniją Jiezno rajone. Birželio 24 d. popietę vokiečiai pradėjo atakuoti pagrindines pajėgas. Nors sovietiniai daliniai atsilaikė prieš keletą atakų, tačiau tą pačią dieną vokiečiai įsiveržė į Žiežmarių miestelio rajoną ir ėmė grasinti 126-ajai divizijai iš užnugario. Palikusi priedangoje nedideles jėgas, 126-oji divizija ėmė trauktis Kruonio link. Divizijos avangarde žygiavęs 366-asis šaulių pulkas susidūrė su prasiveržusiais į divizijos užnugarį vokiečiais. Į pagalbą 366-ajam šaulių pulkui divizijos vadas pasiuntė dar du 550-ojo šaulių pulko ir du 690-ojo šaulių pulko batalionus. Vokiečiai buvo išsklaidyti. Naktį į birželio 25 d. divizijos dalys užėmė gynybos ribą prie Kruonio miestelio, sudarydamos sąlygas persikelti per Nemuną kitiems daliniams, kurie vis dar kovojo prie Kauno, kitame Nemuno krante. Kai vakare vokiečiai pradėjo keltis į rytinį krantą, divizijos artilerija ugnimi suardė perkėlą, o suvestinio bataliono kontratakos metu jos dalys buvo atblokštos Kauno link[1].

Besitraukiantys sovietiniai kariai kėlė didelį pavojų vietiniams gyventojams. Kasdien buvo girdima apie jų daromus nusikaltimus taikiems gyventojams. Pakuonio gyventojai B. Žekas ir V. Radvinauskas savo pranešime apie pirmąsias karo dienas Pakuonio valsčiuje (buvusiame kitame Nemuno krante, už Darsūniškio), rašė: „Panemuniais yra daug rusų. Jie slapstosi miškuose grupėmis iki 10 žmonių. Tokio dydžio grupės užpuldinėja ūkininkus ir ruošia skerdynes. Guogų kaime iššudė

Mažeikių šeimą, šiandien Taurakiemio kaime užpuolė kelias ūkininkų šeimas. Užpuldinėjimai vyksta kasdien. Darsūniškio, Kruonio ir Lapainios apylinkėse yra įsistiprinę rusai (turi artilerijos). Jie persikelia per Nemuną ir terorizuoja gyventojus“[2].

Vienas iš besitraukiančių sovietinių dalinių ties Kruonio valsčiaus Dijokiškių kaimu 1941 m. birželio 26 d. nužudė septynis taikius gyventojus.

Kryžius sovietinių karių nužudytiems žmonėms Dijokiškių kaime. 2009 m. R. Gustaičio nuotr.

Prasidėjus karui ir priartėjus frontui, Lapainios k. gyventojai išbėgo į mišką slėptis. Aplink buvo pilna besitraukiančios sovietinės kariuomenės dalinių, nors visai šalia, už Nemuno, jau buvo nacistinės Vokietijos kariuomenės daliniai. Sovietiniai kariai, radę pasislėpusius žmones, nuo jų atskyrė moteris ir vaikus, o vyrus suėmė, palaikę juos partizanais. Vielomis jiems surišo rankas už nugaros ir nuvarė tolyn, pakeliui mušdami šautuvų buožėmis. Atvarę į nuošalią vietą Dijokiškių k. lauke, juos nukankino ir lavonus užkasė. Kai pasitraukus sovietiniams daliniams juos atkasė, tėvai negalėjo pažinti savo vaikų, žmonos – savo vyrų. Tapatybę nustatė tik iš drabužių, kurių tik skutai buvo likę. Tą dieną buvo nukankinti Lapainios k. gyventojai – broliai Juozas ir Vytautas Batučiai, Pranas Maciulevičius, Aleksandras Morkūnas, Pranas Morkūnas ir du su jais kartu buvę darbininkai iš Kauno – Bronius Sirtautas ir Feliksas Tokarskis. Jų nužudymo vietoje dar karo metais buvo pastatytas kryžius su lentelėje parašytomis visų nužudytųjų pavardėmis[3].

Kruonyje susikūrė sukilėlių būrys.

Vietos ūkininkus okupacinė valdžia apkrovė duoklės žemės ūkio produktais našta.

Kauno fortuose vokiečiai įrengė sovietinių karo belaisvių stovyklas, iš kur retsykiais belaisviams pasisekdavo pabėgti. Juos slėpdavo ir Kruonio apylinkių gyventojai. Vaiguvos k. ūkininkas J. Morkūnas slėpė A. Zinčiuką. D. Zarembos, V. Žigunovo ir S. Sadausko šeimos slėpė iš Kauno VI forto pabėgusį S. Podorožną. Tai sužinoję policininkai suėmė visus tris vyrus ir 1943 m. sušaudė Burčakų miške. Jų žmonas ir Zarembos dukterį Olgą išvežė priverstiniams darbams į Vokietiją.

Iš belaisvius vežančio traukinio ties Mauručiais (dabar Prienų r.) iššoko G. Titovas, kurį slėpė Anglininkų k. gyventojai J. Puida ir A. Matonis.

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje Kruonio, Darsūniškio ir Rumšiškių apylinkėse vykę mūšiai buvę patys nuožmiausi dabartinėje Kaišiadorių rajono teritorijoje: mat Nemuno upė buvo paskutinė natūrali gamtinė kliūtis prieš nacistinės Vokietijos sieną, į kurią vokiečiai dėjo daug vilčių, stengdamiesi atsilaikyti prieš nesustabdomą sovietinės kariuomenės puolimą. Per visą Nemuno upės ilgį buvusius tiltus vokiečiai susprogdino, o kitame krante stipriai įsitvirtino.

Mūšiai Darsūniškio apylinkėse vyko net 18 dienų: tiek sovietinei kariuomenei prireikė laiko pereiti Nemuną.

Buvusios SSRS Gynybos ministerijos archyvo duomenimis, Darsūniškio mstl. buvo užimtas 1944 m. liepos 7 d. 371-osios šaulių divizijos (vadas – pulkininkas Samuil Cukorev) dalinių, kurie tą pačią dieną pirmąkart forsavo Nemuną. Po to buvo priversti atsitraukti ir užimti gynybą Darsūniškio miestelyje[4].

Sovietiniai daliniai daug kartų bandė persikelti į kitą Nemuno krantą ir užimti nors nedidelį žemės lopinėlį, kuriame įsitvirtinus būtų galima pridengti savos kariuomenės kėlimąsi per upę.

Vėlesnių įnirtingų mūšių metu keletui pasižymėjusių sovietinių karių buvo suteikti Sovietų Sąjungos didvyrio vardai.

Liepos 16 d. 371-osios šaulių divizijos 1233 šaulių pulko priešakinis būrys, kurio sudėtyje buvo 696-ojo tankų naikintojų artilerijos pulko artilerijos baterija, priėjo prie Nemuno, kur buvo apšaudyta vokiečių artilerijos, minosvaidžių, kulkosvaidžių ir automatinių šautuvų. Baterijos vadas kapitonas Fedoras Saveljevas, nekreipdamas į tai dėmesio, baterijos pabūklus pristūmė prie pat kranto, kuriais tiesiu taikymu sunaikino du prieštankinius pabūklus, penkis kulkosvaidžius ir tris snaiperius, išsklaidė iki kuopos vokiečių kareivių, kurių dalis buvo sunaikinta. Po to 1233 šaulių pulkas be kliūčių persikėlė per Nemuną ir ėmė plėsti placdarmą dešiniajame Nemuno krante. Saveljev, jo vadovaujamai baterijai persikėlus per upę, įvertino padėtį ir nutarė pasinaudodamas pabūklais užimti aukštumą, iš kurios vokiečiai apšaudydavo sovietinių karių perkėlą per Nemuną. Tai jam pavyko; atakos metu jo baterija sunaikino tris rankinius kulkosvaidžius ir iki 30 vokiečių kareivių. Puolimo metu į nelaisvę buvo paimti 5 vokiečių kareiviai, taip pat sunaikinta 10 diversantų grupė (vienas diversantas paimtas nelaisvėn), kuri veikė sovietinės kariuomenės užnugaryje, rengdama diversijas ir koreguodama vokiečių artilerijos ir aviacijos ugnį į sovietų kareivių ir technikos susitelkimo vietas. Už tai kapitonui Fedorui Saveljevui 1945 m. kovo 24 d. buvo suteiktas Sovietų Sąjungos didvyrio vardas, įteiktas Lenino ordinas ir medalis „Aukso žvaigždė“[5].

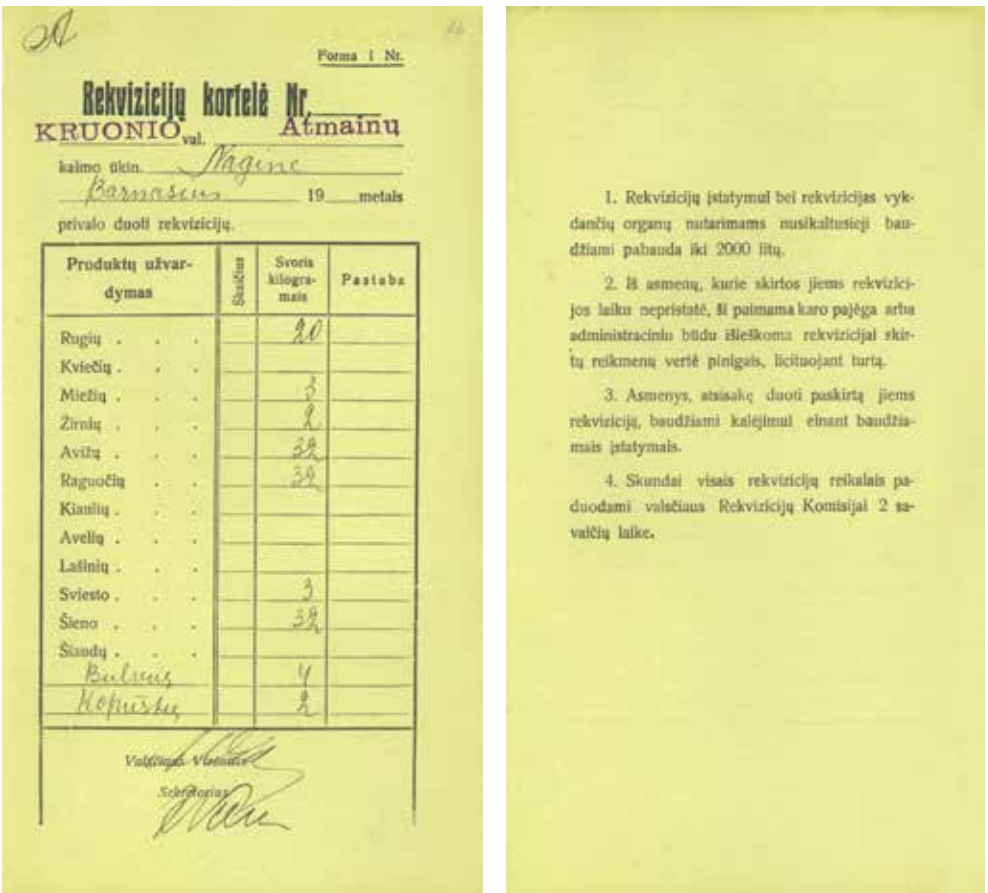
To paties pulko, tik kitos baterijos vadas kapitonas Michail Dubrovin taip pat pasižymėjo tomis dienomis. Jo baterija, nepaisydama smarkios ugnies, pirmoji

Darsūniškio bažnyčia po 1944 m. mūšių. KPC AS FP.

persikėlė į kitą Nemuno krantą, kur ėmė plėsti placdarmą. Vokiečiams pakilus į kontrataką, jo baterija sunaikino du tankus ir iki 40 vokiečių kareivių ir karininkų. Stebėdamas vokiečių judėjimą iš pamuštų tankų kapitonas Dubrovinas ėmė koreguoti savo baterijos ugnį ir sunaikino keturis kulkosvaidžių lizdus bei vieną minosvaidžių bateriją, kurie apšaudė sovietinių dalinių kėlimąsi į vakarinį Nemuno krantą. Įtarę tanke esant stebėjimo punktą, vokiečiai į jį nukreipė visą ugnį, ir Dubrovinas žuvo. Už tai kapitonui M. Dubrovinui 1945 m. kovo 24 d. buvo suteiktas Sovietų Sąjungos didvyrio vardas, įteiktas Lenino ordinas ir medalis „Aukso žvaigždė“[6]. Jis buvo palaidotas Žiežmarių sovietinių karių kapinėse, o jo vardu buvo pavadinta viena Žiežmarių gatvių.

1944 m. liepos 18 d. vakare vokiečiai sutelkė stambias pajėgas ir puolė į kontrataką prieš kairiajame krante buvusį sovietų kariuomenės placdarmo kairįjį flangą. Mūšyje pasižymėjo 371 šaulių divizijos 242 atskirojo prieštankinio naikintojų diviziono 76 mm kalibro pabūklo vadas vyresnysis seržantas Sergejus Beriozkinas. Jo pabūklui, stovėjusiam per tiesų šūvį nuo puolančiųjų, netikėtai teko atlaikyti visą puolimą. Iš pakilumos pasirodė iki dešimties šaudančių vokiečių tankų. Už tankų judėjo šarvuočiai su pėstininkais. Beriozkinas greitai paruošė pabūklą mūšiui ir antru šūviu padegė pirmąjį tanką, tačiau po jo sekę tankai judėjo pirmyn. Per pirmąsias penkias minutes Beriozkinui pasisekė pamušti dar vieną tanką ir du šarvuočius. Jam taip pat buvo suteiktas Sovietų Sąjungos didvyrio vardas.

Forma 1 Nr.

Rekvizicijų kortelė Nr.____

KRUONIO val. Atmainų

kaimo ūkin. Naginė

Barnasiaus 19__ metais

privalo duoti rekvizicijų.

Produktų užvardymas	Skaičius	Svoris kilogramais	Pastaba
Rugių		20	
Kviečių			
Miežių		3	
Žirnių		2	
Avižų		22	
Raguočių		32	
Kiaulių			
Avelių			
Lašinių			
Sviesto		3	
Šieno		32	
Šiaudų			
Bulvių		4	
Kopūstų		2	

Valsčiaus Viršaitis

Sekretorius

1. Rekvizicijų įstatymui bei rekvizicijas vykdančių organų nutarimams nusikaltusieji baudžiami pabauda iki 2000 litų.

2. Iš asmenų, kurie skirtos jiems rekvizicijos laiku nepristatė, ši paimama karo pajėga arba administracinių būdu išieškoma rekvizicijai skirtų reikmenų vertė pinigais, licituojant turtą.

3. Asmenys, atsisakę duoti paskirtą jiems rekviziciją, baudžiami kalėjimui einant baudžiamais įstatymais.

4. Skundai visais rekvizicijų reikalais paduodami valsčiaus Rekvizicijų Komisijai 2 savaičių laike.

Kruonio valsčiaus Atmainų k. ūkininko Barnasiaus Naginės rekvizicijų kortelė (su antra puse). LNB RKRS.

Artileristui Timofejui Jakovlevui Sovietų Sąjungos didvyrio vardas buvo suteiktas už tai, kad jis liepos 17–18 d. su savo būriu įsitvirtino kitame Nemuno krante ir atsilaikė prieš 20 vokiečių atakų; pats jis pamušė keletą vokiečių tankų[7]. Šaulys Aleksandras Jeršovas liepos 18 d. kartu su dviem draugais pasidarė plaustą, pasiėmė kulkosvaidį, granatų ir apšaudomi persikėlė į kitą Nemuno krantą; nors abu jo draugai žuvo, jis kartu su kitais būrio vyrais sugebėjo atsilaikyti prieš vokiečių atakas iki pastiprinimo atvykimo. Už tai A. Jeršovui taip pat buvo suteiktas Sovietų Sąjungos didvyrio vardas[8].

1944 m. liepos 19 d. 344-osios šaulių divizijos (vadas – pulkininkas Georgijus Družininas) daliniai pakeitė anksčiau stovėjusius 371-osios šaulių divizijos dalinius. 1944 m. liepos 25 d. 344-osios šaulių divizijos daliniai galutinai forsavo Nemuną Darsūniškio mstl. rajone[9].

Daugelis mūšiuose žuvusių ar prie Kruonio buvusioje karo ligoninėje mirusių sovietinių karių buvo palaidoti Darsūniškyje ir Kruonyje. 1950 m. jų palaikai buvo perlaidoti Žiežmarių sovietinių karių kapinėse. Kruonio seniūnijos teritorijoje žinomas tik vienas sovietinio kario kapas – tai Kruonio stačiatikių kapinėse palaidotas kapitonas S. Karavajevas, žuvęs 1944 m. liepos 7 d.

Per tas tris savaites iš Darsūniškio beveik nieko neliko: sudegė didžioji dalis miestelio, iš bažnyčios teliko sviedinių apdaužytos ir kulkų suvarpytos sienos. Per stebuklą išliko tik keturi ar penki namai ir visi treji miestelio vartai.

Dar ir šiandien Darsūniškio miške, prie Astragų kaimo, išliko sovietinės kariuomenės palikti apkasai, o po samanų patalu slepiasi mirtį nešantys minosvaidžių sviediniai bei kiti šaudmenys...

Nuorodos

[1] Vaicekauskas L., Laurinavičius J. Didžiojo Tėvynės karo kovų epizodai // Kauno marios: straipsnių rinkinys / red. kol. J. Baršauskas, K. Čerbulėnas, E. Gužauskienė ir kt. – Vilnius, 1981. – P. 30, 31.

[2] LCVA. F. R–1444. Ap. 1. B. 9. L. 119. Gyventojų pranešimai apie daromus rusų karių užpuldinėjimus. 1941 m.

[3] Kruonis A. Septynių kankinių kryžius // Savaitė, 1944, Nr. 14, p. 215.

[4] KRVA. F. R–246. Ap. 1. B. 285. L. 1. SSRS Gynybos ministerijos archyvo atsakymas į Kaišiadorių rajono vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojo užklausimą. 1967 m. balandžio 25 d.

[5] KšM. B. 22. Kaišiadorių rajone II pasaulinio karo metu kovojusių tarybinės armijos karių apdovanojimų lapų kopijos. II pasaulinio karo dalyvių, gyvenančių Kaišiadorių rajone, atsiminimai.

[6] KšM. B. 22. Kaišiadorių rajone II pasaulinio karo metu kovojusių tarybinės armijos karių apdovanojimų lapų kopijos. II pasaulinio karo dalyvių, gyvenančių Kaišiadorių rajone, atsiminimai. L. 1–3.

[7] Sučalkinas V. Prie Nemuno kovėsi vyrai... // Į komunizmą. – 1968 sausio 18, p. 2.

[8] Sučalkinas V. Jis forsavo Nemuną // Į komunizmą. – 1968 vasario 22, p. 3.

[9] KRVA. F. R–246. Ap. 1. B. 285. L. 1. SSRS Gynybos ministerijos archyvo atsakymas į Kaišiadorių rajono vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojo užklausimą. 1967 m. balandžio 25 d.

Kęstutis Kasparas

Kruonio valsčius antrosios sovietinės okupacijos ir rezistencinių kovų metais

XX a. 5–6 dešimtmečių kronika

Pasipriešinimo pradžia

Kruonio kraštas antrosios sovietų okupacijos pradžioje buvo vienas iš mažiausiai nukentėjusių nuo praėjusio fronto. 1944 m. liepos viduryje (13–14 dienomis) rusų kariuomenė buvo prie Kaišiadorių ir nesutikdama didelio vokiečių pasipriešinimo 3-iojo Pabaltijo fronto 5-oji armija staigiai forsavo Nemuną ties Rumšiškėmis, palikdama nuošalyje nuo didelių karo veiksmų Kruonio valsčių. Liepos 16 d. 184-osios ir 371-osios šaulių divizijų daliniai užėmė Kruonį ir ties Darsūniškio miesteliu pradėjo keltis per Nemuną. Pavakare nutiestas pontoninis tiltas, per kurį persikėlė tankai ir didesni mūšiai vyko jau kitapus Nemuno, Darsūniškio–Lapainios apylinkėse. Kruonio apylinkės Norkūnų kaime pas ūkininką Juozą Tirvą apie dvi savaites buvo įsikūręs 3-iojo Baltarusijos fronto štabas. Šiaip apylinkės per daug nenukentėjo, didesnių sugriovimų nebuvo, išskyrus Darsūniškyje, tik dalis gyventojų, evakuotų iš fronto linijos į Kazokų, Matelskų kaimų apylinkes, grįžę rado tuščius namus. Kaip mėgo juokauti šio krašto žmonės: vokiečiai labai norėdavo kiaušinių, rusai daugiau norėjo skilandžių ir riebalų...

„Išvaduotojų“ atneštas karinės okupacijos režimas (dažnai dar vadinamas sovietizacija) įtraukė į savo politikos girnas ir šio krašto žmones. Lietuvoje karas už tautos laisvę nesibaigė, o tik dar labiau įsiliepsnojo, šį kartą – partizanų kovomis.

Nuo 1919 iki pat 1940 metų Kruonio valsčius priklausė Trakų apskričiai, kurios centras (lenkams okupavus Vilnių) buvo Kaišiadoryse. 1941 m. Kruonio valsčius priskirtas Kauno apskričiai, kurios sudėtyje išbuvo iki 1946 m. gegužės mėn. (oficialiai birželio 24 d.), kada vėl sudaryta Kaišiadorių apskritis. Prieškariniais metais Kruonio valsčius pagal gyventojų skaičių buvo ketvirtas pagal dydį (po

Žaslių, Žiežmarių ir Onuškio) Trakų (Kaišiadorių) apskrityje. Pirmojo visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis valsčiuje buvo apie 100 gyvenviečių su beveik 10000 gyventojų.

Valsčiuje buvo net trys miesteliai: Kruonis, Kalviai ir Darsūniškis. Iš didesnių kaimų, turėjusių keliasdešimt sodybų bei daugiau kaip šimtą gyventojų, paminėtini Anglininkų, Ginteikiškių, Joniliškių, Kazokų, Migonių, Sekionių, Sevelionių, Šnipelių, Užgirėlio (Užgirelio), Vilūnų kaimai, kurių pavadinimai ne kartą sumirgės laisvės kovų istorijoje. Žemės reformos metu kaimai ir dalis miestelių išsiskirstė vienkiemiais.

Iki okupacijos Kruonio valsčiui priklausė iš pradžių dešimt seniūnijų: Anglininkų, Darsūniškio, Dijokiškių, Ginteikiškių, Kruonio, Rokiškio, Sevelionių, Užgirėlio, Vekonių ir Vilūnų. Vėliau, sumažinus Žiežmarių valsčių, sudarytos dar dvi – Morkūnų ir Šilėnų seniūnijos. Sovietinio administracinio pertvarkymo metu Kruonio valsčiuje sudarytos 12 apylinkių, tiksliau panaikintos senosios seniūnijos ir įkurtos rusiško pavyzdžio apylinkės arba „selsovietai“. *Selsovietų* arba apylinkių vykdomųjų komitetų sudarymas geriausiai atskleidžia sovietizacijos esmę. Pagal „konstituciją“ „vietinė savivalda“ turėjo būti „renkama“, tačiau iki pat 1948 m. okupantai nesuko galvos net dėl formalių rinkimų. Apylinkės pirmininkus ir sekretorius tiesiog skirdavo iš pirmų pasitaikiusių asmenų, nes net naujosios valdžios aktyvistai nerodė didelio noro užimti šias pareigas. Apylinkės pareigūnai surašinėjo gyventojus, pasėlius, skirstė darbo prievoles ir rinko mokesčius bei duokles, dalyvaudavo kaip kviestiniai kratose ir tvarkė užgrobtą („nacionalizuotą“) turtą. Vėliau apylinkes papildė „deputatai“, kurių vienintelė privilegija buvo ta, kad ginkluoti aktyvistai jų nevarydavo su šautuvu į susirinkimus.

1950 m. birželio 20 d. apskritis pertvarkius į rajonus ir 1954 m. gegužės 25 d. sustambinus apylinkes, Kruonio valsčius atiteko Žiežmarių rajonui ir sudarė Anglininkų, Darsūniškio, Kalvių, Kruonio ir Vilūnų apylinkes. Prie Kruonio apylinkės buvo prijungtos Ginteikiškių ir Vekonių apylinkės. 1955 m. liepos 1 d. panaikinus Žiežmarių rajoną, jo teritorija atiteko Kaišiadorių rajonui, išskyrus Vilūnų ir Darsūniškio apylinkes, priskirtas Jiezno rajonui. 1962 m. gruodžio 8 d. panaikinus Jiezno rajoną, buvusi Kruonio valsčiaus teritorija sugrįžo Kaišiadorių rajonui ir padalinta į dvi apylinkes – Kruonio ir Vilūnų. 1963 m. prie Kruonio apylinkės prijungta Anglininkų apylinkė bei dalis Šilėnų.

Kaip nurodoma MGB pažymoje „Apie politinę–ekonominę Kaišiadorių apskrities būklę“[1], 1946 m. liepos 19 dieną Kruonio valsčiuje gyveno 10 180 žmonių, dauguma lietuvių. Be vietinių, nuo seno gyvenusių rusų, dalis rusų, lenkų, ukrainiečių ir baltarusių atsikėlė į Kaišiadorių apskritį 1941–1945 m. iš Suvalkų trikampio bei repatrijavę iš Vokietijos. Kruonio valsčiuje buvo keturios parapijos ir veikė keturios bažnyčios – Kruonyje, Kalviuose, Darsūniškyje ir Vilūnuose, tarnavo

keturi kunigai. Be katalikų bažnyčių, Kruonyje veikė pravoslavų, o Dūdiškėse – sentikių cerkvės. Kruonyje dirbo garinis malūnas ir avikailių raugykla, lentpjūvė, veikė progimnazija.

Vadinamoji sovietizacija SSRS valstybinio terorizmo prieš suvereninę Lietuvos valstybę bei jos piliečius tėra fasadinė išraiška. Valstybinis teroras nulėmė ir nusakė okupuoto krašto gyventojų elgesį (taikų ar konfliktinį) ne vieneriems metams ar dešimtmečiams. Lietuvos gyventojų karinį pasipriešinimą sukėlė pagrindiniai okupantų režimo politikos aspektai – prievartinė mobilizacija į savo karines pajėgas, politinis persekiojimas, plėšimai ir kariniai nusikaltimai. Aišku, amžininkai visa tai suvokė paprasčiau.

1944 m. rugpjūčio 1 d. buvo paskelbtas LSSR karinio komisaro įsakymas Nr. 1 dėl 1909–1926 m. gimusių vyrų mobilizacinio šaukimo į okupacinę armiją bei parengtas vietos administracijos – LKP(b) CK ir „vyriausybės“ nutarimas „Dėl priemonių karo prievolininkų mobilizacijai įvykdyti Lietuvos TSR“[2]. Mobilizacija į okupantų kariuomenę apėmė visus šalies gyventojų socialinius sluoksnius ir sukrėtė pačią lietuvių tautos egzistenciją, nes tiesiogiai sukėlė grėsmę daugelio žmonių gyvybei. Okupantai vertė lietuvius dalyvauti kare, siekdami, kad jie lietų kraują ne už savo nacionalinius, o svetimus interesus. Mobilizacija buvo siekiama kelių tikslų iš karto: naikinti tautos žiedą – jaunimą ir jaunus vyrus karo gaisre, taip sustabdant tolimesnę biologinę tautos plėtotę, atveriant gyvybinę erdvę kolonistams iš „brolišku respublikų“, pakirsti potencialaus pasipriešinimo šaknis apribojant žmonių skaičių ir pradėti Lietuvos integraciją į Sovietų imperiją.

Mobilizuoti naujokai turėjo būti siunčiami papildyti 16-ąją lietuviškąją diviziją bei suformuoti 50-ąją lietuviškąją atsargos šaulių diviziją Jarceve prie Smolensko[3]. Tačiau lietuviai iš karto pradėjo boikotuoti mobilizaciją ir dauguma miestelių, beveik visi kaimo ir nemažai iš miestų pasitraukusių vyrų slapstėsi ir laukė tam tikrų pasikeitimų. 1944 m. rugpjūčio mėn. NKGB pranešė, kad mobilizacija Kauno apskrityje vyksta ypač lėtai, niekas neateina į šaukimo punktus pagal įsakymą ir įteiktus šaukimus[4]. Vienas šaukimo punktų buvo Kruonyje, tačiau mobilizacijos dieną niekas neatėjo, išskyrus vieną – vaikystės invalidą Juozą Kapočių[5].

Rugpjūčio 22 d. apskrityje turėjo būti pašaukti 2375 žmonės, bet atvyko tik 357 šaukiamieji: atitinkamai Kruonio valsčiuje iš 455 atvyko tik 24 šaukiamieji, daugiausia iš Kruonio mstl., Grėžieniškių ir Vekonių k., Darsūniškio apylinkių[6]. Rugsėjo 1 d. pradėjus masines gaudynes 3-iojo Baltarusijos fronto užnugaryje, rugsėjo 4 d. į 50-ąją atsargos šaulių diviziją buvo atsiųsta 1140 kauniečių, o po dešimties dienų dar – 6000[7]. Tarp jų kruoniečių nepadaugėjo, nes 97-am pasienio būriui nepavyko įvykdyti duoto uždavinio: iškrėsti visų gyvenviečių bei iššukuoti miškus nuo Kauno į pietvakarius iki Kruonio. Gaudomi šaukiamieji vieni bandė klastoti dokumentus, kiti pradėjo rengti slėptuves, treti – organizuotis į savigyną –

pirmuosius partizanus. Kazokų kaimo vyrai pasipriešino ginklu ir privertė okupantų kareivius atsitraukti[8].

Kruonio valsčiaus miškuose 1944 m. rudenį susitelkė apie 200–300 organizuotai besislapstančių vyrų. Kraštotyrininkų ir archyviniais duomenimis vien iš Darsūniškio apylinkių išėjo partizanauti apie 100, o vieno iš Kazokų kaimo – net 18 žmonių. Lapkričio 17 d. Kazokų kaime rusai suėmė nuo mobilizacijos besislapstančius brolius Antaną ir Praną Praškevičius. Pakeliui į Kruonį, prie Būtkiemio kaimo, partizanai surengė pasalą, nukovė du šaukimo punkto karininkus Ciedelniką ir Suchopanovą ir išlaisvino suimtuosius.

Kita okupacinio režimo politikos kryptis, skatinusi užgrobto krašto gyventojų pasipriešinimą, buvo sovietų teisės funkcionavimo pradžia bei „socialistinės teisėsaugos“ veikla. Viešosios tvarkos palaikymas buvo valstybinis banditizmas, kuriuo buvo siekiama visiškai demoralizuoti visuomenę ir palaužus jos pasipriešinimą įtvirtinti sovietinę diktatūrą. Vadinamosios „nusikaltėlių prieš sovietų santvarką“ kategorijos šiandien skamba tarsi iš Orvelo fantastikos knygų, tačiau to meto žmogui tai buvo tragiška tikrovė. Naujoji okupantų valdžia suiminėjo „šnipus ir priešo statytinius“, „tėvynės išdavikus“, „vokiečių talkininkus“, „banditus“, „banditų talkininkus“, „raudonosios armijos dezertyrus“, „vengiančius mobilizacijos į raudonąją armiją“, „be nustatytų dokumentų“, „nustatyto režimo pažeidėjus“, „už tai, kad neatidavė radijo imtuvų“, „įvairų antisovietinį elementą“. 1944 m. rugsėjo–spalio mėn. NKVD ir NKGB skyriai beveik visoje Lietuvoje konstatavo organizuoto „politinio banditizmo“ pasireiškimą ir dėl to politiniais motyvais persekiojamų žmonių kategorijos pasipildė „ketinančiais banditauti“, „banditų“ būrių vadais („glavarj bandy“) ir organizatoriais, jų rėmėjais („bandpodsobniki“), ryšininkais („sviazniki“), palaikančiais su jais ryšius, „nacionalinio pogrindžio dalyviais“ („učastniki nacpodpolja“).

Šių „nusikaltėlių“ persekiojimas susidėjo iš jų paieškos, suėmimo, tardymo, teismo ir bausmės. Rusų okupacinis režimas, pažeisdamas teisėtvarkos principus, kaip nusikaltėlius traktavo ir terorizavo visą visuomenę. Terorizmą kaip valstybinę politiką patvirtino ir įvairių politinio ar fizinio persekiojimo įstaigų funkcinis suartėjimas ir susiliejimas. Buvo įprastas reiškinys, kad neteisminės institucijos (milicija, NKGB ir MGB) tardymo metu parengia tolesnį teisminio susidorojimo planą, paieškos metu įvykdo bausmę arba bausme tampa pats suėmimas ir tardymas.

Persekiojimo metodai ir būdai savo ruožtu irgi buvo teroristiniai. Ieškant „nusikaltėlių“ ypač ištobulintas šnipinėjimo metodas. Šnipai buvo skirstomi į dvi pagrindines kategorijas – agentus ir informatorius. Agento uždavinys buvo išaiškinti aktyvesnius karo metų žmones, klausytis žmonių kalbų, vėliau išaiškinti besislapstančiųjų slėptuves, ryšininkus bei rėmėjus. Esant būtinybei iš centro į apskritis buvo siunčiami agentai–maršrutininkai, kurie, apsimesdami elgetomis, spekuliantais,

besislapstančiais nuo mobilizacijos ir pan., stengdavosi padaryti tai, ko nesugebėdavo išsiaiškinti vietiniai. Svarbų vaidmenį vaidino vidiniai agentai, įterpti į priešiškas režimui grupes ir turėję paruošti jas „kariniam-operatyviniam smūgiui“, t. y. padėti sunaikinti. Žemiausia agentūrinio tinklo kategorija – informatoriai, teikiantys paskli-das, vienkartinio pobūdžio žinias, skundikai.

Tiek pagal gautą informaciją, tiek pagal išankstinius planus buvo vykdomos karinės-operatyvinės paieškos operacijos: miškų „šukavimas“, gyventojų sodybų ir butų kratos, gaudynės. Jų metu okupantai persekiojimo pretekstu patys nebaudžiami vykdė įvairiausius nusikaltimus – pradedant nuo nesankcionuotų įsiveržimų į as-mens būstą ir jo turto naikinimo, baigiant kankinimais ir žmogžudystėmis. Šie reiškiniai buvo visuotiniai ir įprasti, tautoje įvardyti priešo „siautimu“. Siekdami išvengti suėmimų, tardymų, kalėjimo, tremties, daugelis lietuvių buvo priversti per-eiti į nelegalią padėtį, slapstytis slėptuvėse nuo tikro ar menamo okupantų kerš-to už praeities veiklą ar dabarties nuostatų nesilaikymą bei nepaklusnumą. Karinį pasi-priešinimą sąlygojo šių suėmimų vykdymo, tardymo bei bausmių skyrimo tvarka – teroristiniai okupantų veiksmai galėjo būti sustabdomi tik ginklu.

Trečiasis okupacinio režimo politikos aspektas, sukėlęs teisėtą Lietuvos gy-ventojų neapykantą, buvo visuotinis rusų kariškių plėšikavimas, susijęs ir su pavo-jumi asmens bei jo šeimos saugumui, gyvybei ir garbei. „Visi kaimo gyventojai jau buvo net ir po kelis kartus apiplėšti. Vogė ir plėšė visi daliniai, visi laipsniai ir visi pareigūnai dienomis ir naktimis. Prie raudonarmiečių prisidėjo ir valsčiuose ar apskrityse susikūręs administracinis aparatas“, – rašė J. Lukša-Daumantas[9]. Be slaptų naktinių vagysčių (iš avilių išimdavo medų, iš tvartų grobdavo avis, iš pasto-gių išnešdavo lašinius), plėšikaujama buvo ir dieną – kareiviai, grasindami ginklu, reikalavo valgio, degtinės, darydavo „kratas“ spintose ir skryniose. 1944 m. rudenį Kauno apylinkėse kariškiai darė kratas ir vogė kiaules bei masiškai plėšikavo visuose apskrities valsčiuose. Spalio 3 d. Kruonio kunigas Alfonsas Šatas išsigelbėjo nuo girtų NKVD kariuomenės marodierių tik pabėgdamas pro langą[10]. „Jie vijosi mane gal porą kilometrų ir šaudė. Žinoma, nepataikė, nors drabužiai buvo peršauti. Aš įbėgau į mišką ir pasislėpiau“, – prisiminė kunigas. Apie visuotinį kariškių plėšikavimą ir kitus kriminalinius nusikaltimus, prasidėjusius vos jiems įžengus į Lietuvą, gerai žinojo ir okupacinė karinė valdžia. „Didelė dalis karininkų, seržantų ir eilinių beveik visuose daliniuose sistemingai girtuokliauja, plėšia ir žudo gyventojus“, – teigė SSRS NKVD ir NKGB įgaliotinis Lietuvai gen. I. Tkačenko[11].

Be kareivių plėšikavimo, ant Lietuvos gyventojų pečių gulė ir okupacinės kariuomenės bei administracinio aparato išlaikymo našta. Gyventojai turėjo atlikti varginančias pastočių, maisto ir pramoninės paskirties žaliavos pristatymo prievoles. Ūkininkai buvo varomi į miško paruošų darbus ruošti kurą ir pabėgius pafrontės geležinkeliams, vėliau masiškai kirto miškus anglių šachtoms. 1944 m. rugpjūčio

pabaigoje paskelbtos maisto ir kitų privalomųjų pristatymų normos: iki 1945 m. sausio mėn. iš 1944-ųjų metų derliaus nuo vieno hektaro III rūšies žemės turėjo būti pristatyta 30–65 kg grūdų, 25–50 kg bulvių (arba kitų daržovių – kopūstų, svogūnų, agurkų, morkų, burokų); taip pat už 1944 m. turėjo būti atlikta pieno ir mėsos pristatymo prievolė: 45–65 kg 3,5 proc. riebumo pieno (atitinkamai pakeičiant sviestu ar kiaušiniais) ir 3 kg gyvo svorio galvijų, kiaulių ar paukščių mėsos (keičiant pienu ar kiaušiniais)[12]. Prievolių surinkimas buvo laikomas „svarbiausiu visų partinių, tarybinių ir paruošos organizacijų ūkiniu-politiniu uždaviniu“[13].

1944 m. rudenį sovietų valdžia pradėjo atiminėti žemę, gyvulius ir kitokį turtą. Privatinės nuosavybės atėmimas buvo pridengtas kontribucijos skraiste, baudžiant už atskirų asmenų „nusikaltimus“, t. y. „bendradarbiavimą“ su vokiečiais, vėliau ir už pasipriešinimą esamai tvarkai. Buvo sudarytos krašto, apskričių ir valsčių žemės priėmimo komisijos, kurios numatydavo paimtiną į valstybinę nuosavybę žemę ir tvarkė jos naudojimą paskirstydamos kitiems. Šią akciją, skambiai pavadintą „sovietine žemės reforma“, lydėjo neregėto masto savivalė: privatinės nuosavybės turėjimas tapo pretekstu įvairiausių formų represijoms.

Rusų okupacijos sąlygomis tai buvo paversta organizuotu gyventojų apiplėšimu bei vergoviniu išnaudojimu. Tai atliekant aktyviai dalyvavo ir valsčiuose bei apskrityse susikūręs vietos administracijos aparatas, ypač milicija, t. y. žmonės, kurių rankose buvo jėga – šautuvas, ir kuriems tai daryti „Stalinas leido“. Kruonio valsčiaus pirmininku paskirtas Kostas Seredokas (vėliau Fiodoras Pustialnikas, Nikitinas, Rykovas) bei visų dvylikos apylinkių pirmininkai, sudarytas milicijos (NKVD) skyrius, vadovaujamas Juozo Radzevičiaus, vėliau Juozo Pūro, Šalaginovo. MGB skyriui iki 1947 m. rugpjūčio mėn. vadovavo vyr. operatyvinis įgaliotinis leitenantas Tomas (Foma) Zelionka[14], vėliau perkeltas į Žaslius, o išleistas į atsargą dirbo ir Kaišiadorių rajono vykdomojo komiteto pirmininku.

1944 m. rudenį Kruonyje prie NKVD skyriaus organizuoti pirmieji „istrebiteliai“, kuriuos sudarė Jonavos ir vietiniai rusai. Pirmieji stribai (Kruonio tarme *skriabai, strebai*) buvo renkami savanoriškai, laikomi mobilizuotais bendrąja tvarka ir juos sudarė dėl įvairių priežasčių (ligoti, su fiziniais ir kitokiais trūkumais, dėl šeimyninės padėties) rikiuotei netinkami asmenys. Formalusis milicijos uždavinys buvo palaikyti viešąją tvarką, o karo sąlygomis dar ir naikinti priešo diversantus ir agentus. Būtent pastarasis tikslas turėjo skirti „nuo gamybos neatsitraukiančius“ stribus ir etatinius milicininkus, tačiau iš tikrųjų skirtumas tarp jų buvo toks menkas, kad ir žmonės teskyrė dvi kategorijas – garnizono kareivius ir milicininkus-stribus. Milicininkai bei stribai Pasipriešinimui buvo pavojingi ne kaip kovinės pajėgos, o kaip šnipai ir režimo politikos vykdytojai. Jie veikė pagal NKVD ir NKGB skyrių įgaliotinių (karininkų) nurodymus, padėjo vykdyti mobilizaciją, saugojo suimtuosius ir atlikdavo kitas sargybos funkcijas, padėjo vykdyti paruošas, miško gamybos ir

transportavimo prievolę, rinkti paskolas, šnipinėti besislapstančiųjų slėptuves, jų ryšininkus ir artimiausius rėmėjus. Pradžioje Kruonio būrį sudarė penkiolika stribų, 1946–1947 m. – 24–26 (iš 119 visoje Kaišiadorių apskrityje), o su apginkluotomis „paramos grupėmis“ – iki keturiasdešimties. 1945–1946 m. Kruonio stribų atramos punktai įsteigti Darsūniškyje ir Kalviuose. 1946 m. gruodžio 7 d. pažymoje apie Kruonio valsčiaus MVD padėtį sakoma, kad stribų materialinė padėtis bloga, ypač trūksta batų, o patys stribai dažnai girtauja. 1947 m. vasario 4 d. MVD-MGB ministro įsakymu buvę MVD kovos su banditizmu poskyriai kartu su stribais perduoti MGB skyrių pavaldumui[15].

Iš stribų paminėtina vietinių gyventojų iš Dūdiškių kaimo grupė: Agafonas Surininas, Platonas Surininas, Silantijus (Silka) Surininas, Vania Surininas, Fiodoras Krylovas ir kt., garsėjo išdavikas iš Kalvių kaimo Jonas Vareika ir t. t. Dalis aktyvistų iš Mankuviškių ir Kruonio (Andrejus Minčionka, Viktoras Kaveckas ir kt.) galėjo pasigirti buvę raudonaisiais banditais. Dar 1943 m. rudenį jie Kruonio vienkiemyje, Petro Žukausko sodyboje, nužudė jo žentą Kruonio policijos vachmistrą Leopoldą Kasiulyną. 1944 m. balandžio mėn. Trakų brigados vadovybės įsakymu raudonieji banditai netoli Kruonio nužudė stačiatikių Pabaltijo egzarchą, Lietuvos ir Vilniaus metropolitą Sergijų (Voskresenskį)[16].

Galiausiai sovietinis šovinizmas nulėmė rusų ir lietuvių tarpnacionalinį konfliktą visose visuomeninio gyvenimo sferose pradedant politine ir baigiant kultūrine. Rusai jautėsi pilnateisiais šeimininkais, bet koks lietuviškumas buvo vertinamas kaip nacionalizmas. Nacionalinė priespauda buvo dar stipresnė, nes ją vykdė vietos kolaborantai, norėję atrodyti dar „didesniais“ rusais už pačius rusus. Įstaigose buvo galima susišnekėti tik rusiškai ir net stribai keikėsi „žodinga“ rusų kalba. Tautos demoralizacijos požymis buvo masiškai plintanti naminės gamyba bei gėrimas, rusiški keiksmai, užteršę kaimo žmonių kalbą. Kruonio valsčiuje tarsi atgijo praeitis, kai už dalyvavimą 1863 m. sukilime iš Kruonio ir jo apylinkių daug žmonių ištremta į Rusiją, o į jų vietą atkelti rusų kolonistai. Buvo sakoma: „į stribus rašydavosi Kruonio rusai“, jie buvo pirmieji apylinkių pirmininkai ir sekretoriai, sudarė daugumą iš penkiolikos Kruonio komjaunuolių organizacijoje, vadovaujamoje Vinco Randakevičiaus. Pirmasis valsčiaus partorgas – Jarmolajevas.

Lietuvos vidaus padėtis 1944 m. rugpjūčio–lapkričio mėn. nurodė būtent partizaninės kovos uždavinius: a) organizuoti Lietuvos jaunimą į partizanų būrius kovai už Lietuvos nepriklausomybės atgavimą; b) skelbti, skatinti mobilizacijos bei šaukimų boikotą ir daryti įtaką slapstymuisi; c) stabdyti sovietų okupacinės valdžios kūrimą kaime; d) vaduoti suimtus žmones; e) ginti savo ir kaimo žmonių gyvybę, turtą; f) palaikyti tautos rezistencines nuotaikas bei laisvės viltį ir sulaikyti lietuvius nuo bendradarbiavimo su okupantais. Šių bendrųjų objektyvių strateginių

uždavinių įgyvendinimo taktiką konkretino partizanų vadai ir organizatoriai, kurie iš neorganizuotos besislapstančių masės turėjo per trumpą laiką sukurti veiksmingą, gebančią pasipriešinti sovietų terorui struktūrą.

1944 m. rugsėjis buvo visuotinio partizanų sąjūdžio pradžia ir įvykiai Kruonio valsčiuje šį teiginį tik patvirtina. Tačiau organizacine prasme ne viskas čia klostėsi sklandžiai. Antinacinio pogrindžio veikla (Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos, Lietuvos laisvės armijos) daugiau telkėsi tarp Kaišiadorių gimnazijos (kur mokėsi ir kruoniškiai) moksleivių, Kaune ar artimoje pakaunėje. Gojaus pradinėje mokykloje 1944 m. mokytojavo buvęs studentas medikas, atsargos jaun. leitenantas Antanas Piliponis – LLA narys[17]. Šios organizacijos narių buvo ir Darsūniškyje, tačiau organizuoto veikimo pradmenys buvo labiau susiję su kaimų apsaugos arba savigynos (saugūnų) veikla. Ji prasidėjo 1944 m. pavasarį dėl būtinybės gintis nuo raudonųjų banditų, kurie Kruonio valsčiuje turėjo stiprią bazę kai kuriuose kaimuose.

Neturint karininkijos, partizanų vadais tapdavo aktyvesnieji buvę saugūnai ar šauliai. 1944 m. lapkričio mėn. okupantų šaltiniuose pirmą kartą kaip partizanų būrio vadas paminėtas Alfonsas Aliukevičius-Saulė. Jis Kruonio miške vadovavo būriui iki 100 partizanų, kurie veikė nedideliais 5–10 vyrų skyriais[18]. Tuo pat metu buvo užmegzti ir ryšiai su sparčiai stiprėjančia Žalio Velnio vadovaujama LLA Didžiosios Kovos rinktine. „Saulės“ grupės arba Darsūniškio būrio priklausymą LLA DKR paliudijo buvę Didžiosios Kovos apygardos štabo pareigūnai (B. Trakimas-Genelis) bei kai kurie faktai.

1944 m. rudenį partizanai pradėjo pirmąsias akcijas – stabdyti bendradarbiavimą su okupantais, versdami uolesnius *selsovietų* pirmininkus atsisakyti pareigų: naktį iš spalio 24 į 25 apšaudytas Kruonio apylinkės pirmininko Nikodemo Sabaliausko vienkiemis Žiūronų k., lapkričio 19 d. Vaiguvos k. likviduotas Ginteikiškių apylinkės pirmininkas, komunistas nuo prieškario laikų Antanas Grigonis iš Saulučių k. Gruodžio 16 d. apie 30 partizanų užėmė Darsūniškį, išdaužė paštą ir fizinėmis bausmėmis nubaudė šešis sovietiškai nusiteikusius asmenis nebendradarbiauti su okupantais[19]. Gruodžio 19 d. partizanai, iškabinę įspėjimus ir kitais veiksmais, pareikalavo, kad atsisakytų pareigų Pratkūnų, Narkūnų, Sevelionių *selsovietų* pirmininkai ir sekretoriai[20]. Partizanai veikė Žalio Velnio vardu.

Gruodžio pabaigoje panašią operaciją prieš Kruonio stribus planavo surengti Anglininkų apylinkės partizanai, užmezgę ryšius su Kalvių miškuose ir Žiežmarių beržyne (Kazokų, Girgždų, Joniliškių, Kovaičių ir kitų kaimų apylinkėse) bei Užnemunėje (Aukštosios Panemunės valsčiuje) veikusiais vyrais[21]. Tačiau paskutinėmis gruodžio dienomis Kruonyje pasirodė 4-osios NKVD šaulių divizijos 298-ojo šaulių pulko daliniai – 9-a šaulių kuopa. Šis garnizonas 1945 m. sausio–vasario mėn. dislokuotas Darsūniškyje, o to paties pulko 7-a šaulių kuopa įsitaisė Pakuonyje ir sutrukdė partizanų veiklai[22].

Pirmoji žiema partizanams buvo sunki, didesni būriai išsiskirstė: vieni įsirengė slėptuves, kiti gyveno pusiau legaliai kaip slapukai. Dalis vyrų pasitraukė link Žiežmarių ir Semeliškių, kur Genius ir Juodoji Kaukė organizavo 3-iąjį ir 4-ąjį DKR batalionus. Tuo tarpu Saulė su darsūniškiečiais 1944 m. gruodžio mėn. pasitraukė kitapus Nemuno, kur kartu su Pakuonio, Garliavos, Jiezno valsčiaus vyrais sudarė „skrajojantį“ 79 partizanų dalinį, vadovaujamą karininko Beržo (pavardė nežinoma). Beržo dalinys dalyvavo daugelyje kautynių, iš kurių paminėtos 1945 m. balandžio pradžioje įvykęs Paverknių mūšis prie Verknės upės. Kaudamiesi su NKVD kariuomene žuvo 11 partizanų, nukauti 94 priešo kariškiai. Tarp žuvusių laisvės kovotojų – Antanas Aliukevičius iš Darsūniškio.

Spaudžiami panemunėje dislokuotų garnizonų partizanai atliko giluminį reidą į Trakų apskrities pietinius valsčius ir atgal sugrįžo tik balandžio pabaigoje. Sugrįžę partizanai nauju dalinio – kuopos vadu išsirinko V. Marčiulionį-Viesulą iš Pakuonio valsčiaus, nors vado pareigų siekė ir A. Aliukevičius-Saulė. Dėl šio nedidelio konflikto Saulė kartu su savaisiais (su juo išėjo apie 25 partizanai) grįžo į Kruonio valsčių. Saulės grupė veikė Sekionių, Užgirėlio, Andriūnų, Migonių miškuose, keldama siaubą ne tik Kruonio, bet ir Aukštosios Panemunės bei Pakuonio stribams[23]. Kauno apskrityje Saulės grupę laikė antrąja pavojinga grupe po Viesulo grupės[24].

1945-ųjų vilтys

1945-ųjų pavasaris partizanams atrodė viltingas. LLA DKR vado J. Misiūno-Žalio Velnio 1945 m. balandžio 26 d. operatyvinis įsakymas Nr.13 karo ir sukilimo atvejui bylojo, kad priešo evakuacijos iš Lietuvos atveju Didžiosios Kovos kariai staigiu smūgiu paima į savo rankas apskričių ir valsčių administravimą, neleisdami pabėgti nuolat vykdžiusiems persekiojimus „okupaciniams nusikaltėliams, lietuvių komunistams ir Lietuvos rusams“[25]. Tarp įsakyme išvardintų valsčių Kruonio nėra, nors kruoniečiai kovojo Z. Kacevičiaus-Geniaus, A. Bliujaus-Don-Kichoto ir A. Galinio-Juodosios Kaukės daliniuose. Kauno apskrityje turėjo būti organizuota atskira LLA rinktinė, tačiau tai pasirodė neįmanomas uždavinys dėl ypač pavojingų pakaunės vietovių ir LLA vadovybės žūčių bei suėmimų pačiame Kaune.

Balandžio pradžioje Pakuonio mokytojas Kostas Blažaitis-Balandis užmezgė vienos Kauno pogrindžio grupės – Lietuvos išlaisvinimo tarybos ryšį su Saulės grupės būrio vadu B. Šipuliu-Ąžuolu ir Pakuonio būrio vadu V. Marčiulioniu-Viesulu. Gegužės mėn. netoli Darsūniškio surengtas LIT atstovų Z. Stanelkos ir K. Blažaičio-Balandžio susitikimas su partizanais, kuriame buvo aptarta kovos taktika, tarpusavio ryšio palaikymas, pasiūlyta Darsūniškio partizanams su Pakuonio partizanais sudaryti bendrą junginį. Toks pat pasiūlymas – veikti LIT struktūroje bendru junginiu – pakartotas Viesului. Atrodo, kad bent formalus susitarimas

pasiektas: visą 1945 m. vasarą okupantų operatyviniai šaltiniai Saulę vadina tai Viesulo grupės būrio vadu, tai pavaduotoju, tai atskiro būrio ar grupės vadu. Birželio pradžioje Saulė su 35 partizanais ir Liūtas (sl.) su 15 vyrų būriu dislokavosi Kruonio valsčiuje ir „velėjo“ stribus.

Kovo 13 d. partizanai surengė pasalą prie Darsūniškio ir nukovė tris stribus, dar du stribai nušauti balandžio 28 d. ir gegužės 24 d. kautynėse prie Darsūniškio miško. Gegužės 12 ar 15 d. Anglininkų k. sušaudytas Bernardas Šiupienis ir jo namuose gyvenę Juozas Ivanickas su žmona bei sūnus Pranas. Sušaudymo motyvai neaiškūs, lyg už gautą žemę, o gal už praeities klaidas. Kaltinti P. Slanina iš Kairiškių k. ir M. Švenčionis iš Kruonio vnk., 3-iojo bataliono partizanai. Ivanickai nacių okupacijos metu slėpė raudonuosius banditus, kurie vėliau tarnavo Kruonio stribais.

Po minėtų įvykių okupantų 298-ojo šaulių pulko pajėgos gegužės 26 d. pradėjo „šukavimą“: Pakuonio garnizonas (7-a kuopa) – Budziškių kaimo apylinkėse, o šiapus Nemuno, Sekionių kaimo apylinkėse – Kruonio garnizonas (9-a kuopa)[26]. Sėkmę keitė nesėkmė ir didelių nuostolių partizanai patyrė birželio 3–9 d. Kalvių apylinkėse, kada dėl MGB vidinio agento Vilimo išdavystės žuvo 15 vyrų, tarp jų buvęs būrio vadas B. Šipulis-Ąžuolas, bei suimti 6 kovotojai[27]. Tačiau kareiviai nusipelnė tik papeikimo, nes „paleido likusius“, kurie išsinešė ir sužeistuosius mūšio metu[28]. Okupantų šaltiniai pabrėžia, kad Saulės būrys niekada nepalikdavo savo žuvusiųjų mūšio lauke ir juos stengdavosi paimti su savimi.

Keršydami už išdavystę, birželio 11 d. naktį partizanai Kalvių miške sušaudė šešis Kalvių gyventojus. Sovietinė propaganda skelbė, kad jie nužudyti kaip naujakuriai, gavę žemės iš klebono P. Cibulsko lauko. Dėl to, kaltinamas ryšiais su partizanais ir vengdamas susidorojimo, kunigas P. Cibulskas turėjo persikelti į kitą parapiją, tačiau lagerio kančių neišvengė. Tikrovėje sušaudyti „naujakuriai“ buvo ne tik lojalūs okupacinei valdžiai, bet ir tarnavę rusų kariuomenės vedliais ar net karinės kontržvalgybos SMERŠ informatoriais, skundikais. Išvijus iš Kalvių kunigą mūrinėje klebonijoje stribai, vadovaujami Maksimo Lazerio, įsirengė sau atramos punktą.

Spaudžiami baudėjų partizanai pasidalijo: dalis grįžo į Pakuonio valsčių, kita dalis, kartu su Saule ir Viesulu pasitraukė už Kalvių, kur susijungė su 3-iojo bataliono kovotojais. Birželio 12 d. partizanai nubaudė mirties bausme Sevelionių apylinkės pirmininką Kazimierą Grigonį ir jo brolį Joną, tačiau Domeikiemio k. seniūno pavaduotoją Garnį nubaudė tik fizine bausme[29].

Liepos mėn. „Saulės“ būryje dar buvo iki 20–23 partizanų, tarp jų – kovotojų iš 3-iojo bataliono (A. Visockas-Jovaras ir kt.)[30]. Tarsi nujausdamas baudėjų puolimą, Saulė nusprendė grįžti į Pakaunę. Iš Vilniaus atsiųstiesiems baudėjams siautėjant Jagelonių apylinkėse ir žudant „Juodosios Kaukės“ dalinio vyrus, Kauno MGB operatyviniame sektoriuje sutelkti net trys kariuomenės pulkai, kurie vienuolika

dienų „šukavo“ Didįjį Raistą Rumšiškių vlsč., Garmiškių, Vaiguvos, Užgirėlio ir Darsūniškio apylinkių miškus Kruonio vlsč. bei Dambravos ir Vaišvydavos miškus A. Panemunės vlsč.[31]. Liepos 29 d. Dabintos k. apšaudyti pasieniečiai kareiviai, „šukavę“ mišką, o leitenanto Cuklinovo pasala apšaudė dvi besikeliančias per Nemuną valtis. Tarp žuvusiųjų (penkių vyrų ir dviejų moterų) vietiniai atpažino Juozą Žukauską, Dabintoje suimta 13 įtariamųjų. Rugpjūčio 6 d. kareiviai krėtė Vizginus ir apie Juodkošius, kur vietiniai informatoriai nurodė esant partizanų. Prie Anglininkų surengtos trys pasalos, tačiau Saulė jau buvo persikėlęs per Nemuną.

Skaitant operatyvinius MGB dokumentus išryškėja nuslėptas siaubingas okupantų karinis nusikaltimas. Sovietinė propaganda skelbė, kad J. Žukauskas (45 m. amžiaus), jo šeimininkė Pranė Šiupienytė iš Anglininkų k., jos brolio duktė Janė (16 metų) ir pas juos nakvojusi senutė elgeta Slatkevičienė nužudyti partizanų savo namuose. Tačiau iš tikrųjų jie visi žuvo nuo ruso Cuklinovo kareivių, be priežasties apšaudžiusių Nemunu plaukusias valtis.

Kauno MGB pradėjo agentūrinę sekimo bylą „Mstiteli“ („Keršytojai“)[32]. Rugpjūčio 19 d. informatorius Suvorov pranešė apie Darsūniškyje nelegaliai gyvenantį Mačiulį, turintį ūkį, palaikantį ryšius su partizanais ir Kruonio agronomu Aleksu Bačkausku, g. 1912 m. Ignalinos k., gyvenusiu Lapainios k. Į bylą įtraukti Darsūniškio vargonininkas Alfonsas Vytėnas, g. 1907 Rygoje, Balys Šeškas, g. 1920 m., iš Sekionių k. ir ūkininkas iš Piliuonos Pranas Garmus, g. 1900 m. Jeronimą Mačiulį, Darsūniškio mokytoją ir DKR „Saulės“ būrio skyriaus vadą, MGB suėmė rugpjūčio pabaigoje Kaune. Tardomas jis nurodė ryšininką P. M., kuris slapta užverbuotas agentu Matulu išdavė būrį: Užgirėlio miške rugsėjo 5 d. kaudamiesi su 90-čia okupantų kareivių žuvo 6 ir suimti 3 partizanai. Dar penki „Saulės“ vyrai žuvo rugsėjo 9 d. Bačkininkėlių k., Pakuonio vlsč. Rugsėjo 15 d. okupantų ataskaitos teigė, kad iš „Saulės“ būrio liko tik 6 žmonės: 11 žuvo, kiti suimti ir du užsiregistravo[33].

Užsiregistravę partizanai tvirtino, kad Saulė liko vienas. Mačiulio parodymu rugsėjo 15 d. suimtas „Saulės“ grupės štabo viršininkas Jurgis Sakalauskas iš Darsūniškio kankinamas vedė kareivius ieškoti Saulės slėptuvės, bet paieška buvo be rezultatų. Kalėjime Sakalauskas išsitarė kameros agentui, kad vedliu tapo tik tikėdamasis pabėgti, todėl pats greitai dingo be žinios: nukankintas MGB rūsiuose[34]. Spalio 6 d. Užgirėlio k. Antano Artikausko sodyboje atrastoje slėptuvėje žuvo 8 žmonės – keturi partizanai (Aleksas Šipulis-Plaukas iš Pakuonio, Juozas Radzevičius, Aleksas Urbonavičius, Juozas Liutatinskas-Pantera iš Darsūniškio) ir pats šeimininkas su šeimos nariais[35]. Spalio 17 d. vėl žuvo trys partizanai, du suimti ir keturi užsiregistravo, tačiau 1946 m. pradžioje „Saulės“ būryje vėl pastebėta apie 17 žmonių[36].

Toks partizanų skaičiaus svyravimas priklausė ne tik nuo žūčių, bet ir dėl to, kad jie ruošėsi žiemojimo periodui ir ribojo savo veikimą. 1945 m. spalio 14 d. naktį Surgantiškių k. 35 partizanų būrys Kruonio *selsovieto* pirmininką Juozą Padriezą

nubaudė turto rekvizicija, o vėliau tą patį pakartojo su Pastrėvio ir Tadaravos malūnų vedėjais; iškviestas Kruonio NKVD viršininkas Grečkinas su stribais nesugebėjo net atrasti partizanų pėdsakų[37].

5-osios LLA apylinkės DKR 3-iasis batalionas, kuriame kovojo kruoniečiai, dėl partizanų registracijos ir žūčių irgi patyrė nemažų pokyčių. Pirmiausia pasiryžę kovoti iki pabaigos partizanai bei būrių vadai susitelkė į vieną judrų būrį ir didesnį dėmesį skyrė vietinių partizanų būriams bei rezervui organizuoti. Vadovaujantis Žalio Velnio štabo nurodymais pasipriešinimo dalyviai suskirstyti į tris kategorijas: veikiančius partizanus „Vanagų“ padaliniuose, pasyviuosius partizanus (vietiniai, slapukai ar rezervas), kurie laukia ženklo savo namuose, bei prijaučiančius – rėmėjus, kurie maitina ir praneša žvalgybines žinias. 1945 m. rugsėjo mėn. Darsūniškio miške pasirodė Petras Grikauskas-Žaibas iš Vindziulių kaimo. Jo būrio (13 partizanų) rėmėjų bazės buvo Šnipelių ir gretimo Žiežmarių valsčiaus Klėriškių bei Žydiškių kaimai[38]. Rugpjūčio mėn. Paežerių kaime būrys apsuptas, klojime žuvo du partizanai ir nužudytas šeimininko sūnus. Po poros dienų Žaibas vėl pasirodė valsčiuje kartu su 3-iojo bataliono vadu J. Neiceliu-Šarūnu, tačiau nesugebėjo atkurti ryšių su Jiezno valsčiuje Būdos miške veikusiais „Puodo“ kuopos partizanais.

Naktį į rugsėjo 10 d. naktį Medinų k. pasaloje žuvo DKR 4-ojo bataliono kuopos vadas Pranas Ramantauskas-Šnekutis, išduotas agentės Liudmilos[39]. Rugsėjo 22 d. užsiregistravęs Stankevičius iš Šnekučio būrio, papasakojo apie partizanų nuotaikas ir nurodė dvi ryšininkes – Levosę Šliužienę ir jos dukrą, kurios jau anksčiau buvo MGB užverbuotos ir išdavė Šnekutį[40].

1945 m. vasarą iš esmės baigėsi mobilizacijos ir šaukimų boikotas. 1945 m. gegužės 9 d. valsčiuje dislokuotas garnizonas „paskelbė pergalę“: įsakė Kruonio cerkvės „batiuškai“ laikyti pamaldas ir skambinti varpais. Pasibaigus Sovietų karui su Vokietija, keitėsi ir šaukimo į armiją tvarka, buvo demobilizuojami vyresnio amžiaus kareiviai. Todėl dauguma Lietuvos vyrų tiesiog tapo „laisvi“ nuo mobilizacijos dėl amžiaus ir okupacinis režimas bandė tai paversti „kilniaširdiška amnestija“. Didžioji dalis besislapstančių nuo mobilizacijos pasidavė, legalizavosi, o Lietuvos jaunimas, neskaitant išimčių, jau ėjo tarnauti į okupantų kariuomenę. Tai leido ir net kai kuriais atvejais skatino ir pats organizuotas pasipriešinimas. Neadekvačios bausmės – besislapstantys nuo mobilizacijos buvo traktuojami „kaip banditai“ – vertė jaunimą arba pasirinkti partizano kelią arba legalizuotis, bet jeigu to meto sąlygomis linko pasiduoti ir dalis partizanaujančių, tad ką galime pasakyti apie besislapstančius, nesiryžusius partizanauti. Svarbiausias uždavinys – neleisti lietuviams žūti karo gaisre už svetimus interesus – praktiškai buvo pasiektas, ir kaip kovos forma boikotas išsėmė savo galimybes.

Registracija paskelbus amnestiją atskirose vietovėse vyko skirtingai. Pavyzdžiui, 5-osios LLA apylinkės DKR partizanai Trakų apskrityje registravosi

būriais ir netgi su vadais, tai iš „Saulės“ ir „Viesulo“ būrių 1945 m. rugsėjo mėn. buvo užsiregistravę tik po du partizanus. Tai buvo ypač mažai – vos keturi procentai nuo žuvusių, suimtų bei likusių kovoti skaičiaus. Bet šis užsiregistravimas tik atskleidė visą amnestijos esmę: 1946 m. liepos 9 d. NKVD Karo tribunolo parodomajame teisme Kruonyje nuteisti mirti prieš metus užsiregistravę (1945 m. rugsėjo 13 d.) „Viesulo“ ir „Saulės“ būrių partizanai Pranas Dainys-Klajūnas ir Pranas Kubilius-Barzda.

Užsiregistravę (net ir vengę mobilizacijos) buvo valsčiaus, vėliau rajonų MGB skyrių įskaitoje, buvę partizanai kelerius metus turėjo kas mėnesį registruotis valsčiuje, verbuojami šnipinėti, liudyti teismuose, duoti parodymus apie savo veiklą. Dėl to prasidėjo suėmimai, dalis jų vėl buvo priversti išeiti į mišką, kai kas ištremti. Jie niekada netapo sovietų santvarkai patikimais, nešiojo „legalizavusiųjų banditų“ vardą, nors kai kurie patyrė „sovietinį humanizmą“ ir išliko nenukentėję. 1946 m. liepos 31 d., slapta patikrinus legalizuotų asmenų apskaitą, Kaišiadorių apskrityje buvo 533 žmonės, kažkada vengę mobilizacijos ar buvę partizanais, iš jų Kruonio valsčiuje – septyniasdešimt[41]. Žinomas faktas, kad Kruonio ir Vilūnų apylinkėse liko gyventi 6 užsiregistravę partizanai. 1946 m. naktį į rugsėjo 9 d. Dabintos kaime „Saulės“ partizanai sušaudė užsiregistravusį ir tuo pažeidusį priesaiką partizaną Praną Garmų[42].

Pasipriešinimo ir kolaboravimo takoskyra

1945 m. antroje pusėje toliau gilėjo takoskyros reiškiniai tarp linkusių lojaliai laikytis ir į kompromisus nesileidžiančių asmenų. Tai didino galimybes platesnį visuomenės narių būrį pasitelkti talkininkauti režimui. Jau bendradarbiaujantys su režimu ar dirbantys jo struktūrose asmenys buvo verčiami užimti atvirą konfrontacijos prieš pogrindį poziciją. Praktiškai visi sovietiniai aktyvistai su šeimomis pavasario-vasaros partizanų operacijų metu buvo išvyti iš kaimų į Kruonį, daugelis apylinkių pareigūnų į savo darbo vietas vykdavo tik dienos metu, pasilikę gyventi nenakvodavo namuose ar turėjo įsirengę slėptuves.

Tačiau okupantai persilaužimo visuomenės poliarizacijoje dar negalėjo pasiekti. Nepaisant rezignacijos faktų, visuomenės nuotaikoms didesnę įtaką darė visuotinis, organizacine prasme vis vieningesnis partizanų sąjūdis, savo karinius veiksmus derinantis su ypač intensyvia propagandine veikla (pogrindinis-politinis veikimas). 1945 m. antroje pusėje rezistencinį foną kuria jau ne visuomenės nuostatos, o partizanų veikla, apgaubta realia ar kelis kartus padidintos galios aureole. Partizano įvaizdis skatino vienų patriotines nuostatas, kitiems pavojaus: tai buvo tikrovė, labiau apčiuopiama nei mes šiandien galime įsivaizduoti. Kruonio valsčiuje vietos gyventojai tą laikotarpį vertino skirtingai: vieniems „*strošna* buvo“, kitur – „pašaudė, kai ką apmušė, *pastrošijo*, bet iki gyvybės netekimo nebuvo“, būta ir visai ramių užkampių.

Dėl partizanų veikimo Lietuvoje esminių padėties pokyčių okupantų naudai, ypač kaime, 1946–1947 metais dar nebuvo matyti. Kaip ir visa tauta, taip ir partizanai tikėjosi pasikeitimų dėl tarptautinių pokyčių, ieškodami pasaulinėje politikoje to, kas galėtų padėti atgauti laisvę. Svarbiausias partizanų kovos tikslas 1945–1946 m. žiemą tapo „rinkimų“ į SSRS AS sutrukdymas. Jie buvo įsitikinę, kad už „komunistus nei vienas lietuvis nebalsuos ir komunistai bus priversti išeiti“[43]. „Liko keletas mėnesių iki galutinės laisvės, dar truputį kantrybės ir būsim laisvi“[44]. Organizuotas pasipriešinimas buvo vienintelė jėga, kuri galėjo sudaryti tokią padėtį, kad niekas neateitų į balsavimo punktus „rinkimų“ dieną. 1945 m. gruodžio 21 d. „Saulės“ partizanai rekvizavo iš Kruonio pašto 1000 rb. ir telefono aparatą, o 1946 m. sausio 23 d. prie miestelio paėmė iš malūno telefono aparatą, nupjovė stulpus ir 300 m laido[45]. Prieš tai sausio 11–12 d. iš Darsūniškio ir Plaskūnų *selsovietų* pirmininkų partizanai atėmė rinkėjų sąrašus[46].

1945 m. rugpjūčio–spalio mėn. organizuota Tauro apygarda ir jos vado įsakymu spalio 30 d. įsteigta rinktinė „Geležinis Vilkas“. Rinktinės veikimo ribos apėmė apskritis kairėje Nemuno pusėje. Pakuonio ir Aukštosios Panemunės valsčiuose veikė viena iš centrinių rinktinės kuopų – Gedimino arba Viesulo, kurių kovotojai dažnai pereidavo ir į Kruonio valsčių, Darsūniškio, Užgirėlio apylinkes. Tuo pat metu 5-oji LLA DKR apylinkė suskirstyta rajonais, numatytos jų komendantūrų (vadovybės) ryšio schemos su veikiančiais partizanų būriais. 6-o Kauno rajono komendantu buvo pats apylinkės vadas J. Misiūnas-Žalias Velnias. Remiantis Algimanto Lisausko prisiminimais, Vaiguvos miške, Kruonio vlsč., buvo leidžiama pogrindinė spauda, perduodama tiesiog į Žalio Velnio štabą.

1945 m. gruodžio 1 d. 5-oji LLA apylinkė reorganizuota į Lietuvos partizanų Didžiosios Kovos apygardą. 2-asis ir 3-iasis batalionas bei 4-ojo likučiai turėjo sudaryti A rinktinę, veikiančią nuo Neries į pietus Kaišiadorių-Trakų apskrityje. Žalias Velnias pagal susitarimą (lapkričio mėn.) su kauniečiais (Lietuvos išlaisvinimo komiteto bei Tauro apygardos atstovais) atskyrė nuo apygardos Kauno apskrities valsčius (Rumšiškių ir Kruonio), kuriuose turėjo būti organizuojama Kauno rinktinė, įeinanti į naują – Algimanto apygardą. Atskyrimas buvo formalus, nes susiklosčiusi partizanų veiklos organizacinė struktūra nebuvo ardoma. Saulė formaliai iš Didžiosios Kovos apygardos štabo paskirtas grupės vadu bei partizanų organizatoriumi Aukštosios Panemunės vlsč., Vaišvydavos miške bei Kruonio valsčiuje, todėl dažnai pasirodydavo kartu su Viesulu kaip atskiro būrio vadas. Tačiau sėkmingai prasidėjusį centralizacijos procesą sustabdė 1945 m. gruodį–1946 m. vasarį įvykę skausmingi abiejų apygardų vadovybės bei ryšininkų areštai, žūtys ir kitos netektys, eilinių partizanų registracija, ardžiusi vietines kovotojų struktūras.

Be to, organizacinei veiklai 1945–1946 m. žiemą nebuvo sąlygų, o gruodžio 30 d. Kaune į nelaisvę pateko A rinktinės vadas Šarūnas, Žaslių valsčiuje tą pat mėnesį žuvo 3-iojo bataliono 1-os kuopos (kruoniečių) vadas J. Brizgus-Beržinis.

1946 m. pradžioje Kaune suimta Algimanto štabo vadovybė, Kaišiadorių apskrities karinis administratorius Gegužinės kunigas S. Rudžionis-Vėjas II, kovo mėn. žuvo DKA štabo ryšių karininkas J. Mickevičius-Žvirblis – tai didžiuliai apygardos nuostoliai ryšių prasme.

1946 m. pavasarį organizacijos ryšius pradėjo atkurti naujasis A rinktinės vadas J. Klimavičius-Uosis ir štabo ryšių karininkas Romas Randis-Meška, lankęsi ir Kruonio valsčiuje. 3-iasis batalionas išskirstytas į tris kuopas, iš kurių 1-ai paskirtas vadovauti A. Praškevičius-Narsuolis II bei naujas bataliono vadas Mykolas Kuzinevičius-Serbentas. 1946 m. rugsėjo 22 d. žuvus Serbentui bataliono vadu paskirtas 2-os kuopos vadas P. Grikauskas-Žaibas[47], o po jo tragiškos žūties gruodžio 14 d. – A. Praškevičius-Narsuolis. Nuo šiol 3-iasis batalionas tiesiog taip ir buvo vadinamas – „Narsuolio“ batalionu, „Narsuolio“ būriu.

1946 m. „Saulės“ būrys daugiausia laikėsi už Nemuno, Pakuonio bei Aukštosios Panemunės vlsč., Vaišvydavos ir Dambraukos miškuose. Persikelti jie buvo priversti po sėkmingų žiemos operacijų pradėto okupantų kariuomenės baudėjų siautimo. Sausio 31 d. Ginteikiškių k. apylinkėse žuvo 6 partizanai ir vienas pateko į nelaisvę[48]. Vasario mėn. septyni stribai, vadovaujami valsčiaus pirmininko K. Seredoko, atvyko į Darsūniškį rinkti karinės paskolos – plėšti tų pinigų, kuriuos iš pašto rekvizavo Saulė. Pasikliaudami, kad nebus puolami karinės operacijos metu, stribai, kaip įprasta, lindo ieškoti dešrų ir lašinių „ant aukšto“ ir išprovokavo sodybos pastogėje besislepiančius partizanus. Pusvalandį trukusiame mūšyje partizanai nukovė 3 stribus (Marką Ramanauską, Nikolajų Čistovą, Joną Rizgilą) ir sėkmingai pasitraukė į mišką[49].

1946 m. vasario 16 d. tris partizanus okupantams pavyko užklupti netoli Astragų k., prie Nemuno ties Lapainios upeliu: Stasys Lekavičius-Gulbinas ir Pranas Žukauskas-Gulbinas žuvo iš karto, o Jurgis Krušinskas-Žiedelis, nenorėdamas pasiduoti gyvas, susisprogdino[50]. Partizanų kūnus išniekino Kruonio aikštėje, o po kelių dienų lavonus nutempė į Kruonio mišką ir sumetė į apkasą. Pavasarį užkasimo vieta atsivėrė ir girininkui Vadvilavičiui paprašius, valsčiaus MGB leido palaikus užkasti. Atrodo, kad šie žuvę partizanai yra pirmieji, išniekinti ant Kruonio aikštės grindinio.

1946-ieji Kruonio valsčiuje paženklinti ir pirmaisiais trėmimais, prasidėjusiais iš karto po „rinkimų“: devyni asmenys iš Darsūniškio – Ona Dainienė ir jos dukra Pranė Janeliūnienė, Antanina Maciulevičienė su šešiais vaikais, kurių jauniausiam Jonukui tebuvo penkeri, atsidūrė Tiumenės srityje[51].

Kovo 13 d. dešimt Saulės būrio partizanų užėmė Pakuonį, sudaužė paštą, rekvizavo pinigus, nukovė enkavedistą Matulevičių ir kitą sužeidė, išsivedė valsčiaus pirmininką Petrą Berūkštį[52]. Partorgas Sokolovas išsigelbėjo tik pasislėpęs. Sovietmečiu buvo manoma, kad P. Berūkštį nužudė „žaliukai“, netgi su „kankinimų žymėmis“. S. Abromavičius, surinkęs naujų žinių, paskelbė versiją, kad valsčiaus pirmininkas palaikė ryšius su partizanais, padėdavo besislapstantiems legalizuotis,

todėl negalėjo žūti nuo partizanų rankos[53]. Išanalizavus archyvinius dokumentus bei prisiminimus ši versija galėtų būti patvirtinta, nors P. Berūkštis (g. 1903) ir jo brolis Vincas, gyvenę Vizginų k., buvo partiniai, organizuodavo mitingus naujai valdžiai remti. Valsčiaus pirmininkas negalėjo ilgai dirbti partizanų naudai neiššifruotas, nes pagal savo pareigas vykdė tokius veiksmus, kurie anksčiau ar vėliau nukrypdavo prieš pasipriešinimo dalyvius. Valsčiaus pirmininkai, be kita ko, turėdavo sudaryti valsčiuje veikusių partizanų, jų rėmėjų, užsiregistravusių, o vėliau ir numatytų ištremti, žmonių sąrašus. Atsisakyti tokių pareigų nebuvo paprasta, nes 1945 m. pabaigoje valsčių pirmininkai įtraukti į „nomenklatūrą“ ir jų nebuvo galima atleisti ir perkelti į kitą darbą be ministrų (komisarų) tarybos leidimo[54]. Galiausiai P. Berūkštis pradėtas tardyti MGB, kurių nuomone, pirmininkas „jokio darbo nevykdo ir yra pasyvus“, o 1945 m. balandžio mėn. dvi dienas išbuvo „Saulės“ būryje ir paleistas, kai tuo tarpu valsčiaus paruošų įgaliotinis ir partorgas „nuplaukė Nemunu“[55].

Tą dieną „Saulės“ partizanai, drąsiai puldami Pakuonį, nežinojo, kad vos už dviejų kilometrų nuo miestelio Prienų link stovi rusų kariuomenė. P. Berūkštis išėjo perspėti partizanų, tačiau buvo per vėlu. Kariuomenė juos pasivijo jau už Nemuno, Juodkošių k., kur žuvo Mičiulis-Karklas ir „kitas neatpažintas“[56]. Lieka neaišku, kada, kur buvo atrastas ir kaip atpažintas P. Berūkščio kūnas. 1977 m. užrašytuose prisiminimuose Antanas Garšva (g. 1897, gyv. Anglininkų k.) mini, kad girioje rastas Berūkščio lavonas buvo „su nuskeltu kiaušu, kad net žmona negalėjo pažinti“. Kitaip sakant, našlei parodytas kūnas su neatpažįstamai sudarkytu veidu, o vėliau paskleidžiamos kalbos apie „kankinimų žymes“. Bet toks sužalojimas yra tipiška granatos sprogimo pasekmė – taip elgdavosi partizanai, nenorėdami, kad juos atpažintų ir dėl to nukentėtų artimieji.

1946 m. pavasarį kelyje į Mankuviškes „dingo“ Kruonio valsčiaus „karinio stalo“ viršininkas Petras Boidičius. Vasarą Sekionių k. partizanai kovėsi su Kruonio stribais, kurie atvyko atimti karvės iš partizanų ryšininko. Susišaudymas baigėsi be aukų, tik vėliau pas Vaicekauską atrasta slėptuvė ir šeimininkas suimtas.

Liepos 25 d. partizanai rekvizavo 330 kg sviesto, 35 kg lašinių ir 30 kg taukų, kuriuos iš Kruonio surinkimo punkto į Kaišiadoris vežė Pranas Lapinskas[57]. Rugpjūčio 1 d. naktį partizanai sušaudė Lapainios malūno vedėją ir rekvizavo malūno turtą[58]. Šiuo atveju, vedėjo nužudymas galbūt buvo per griežtas veiksmas, tačiau tokie įvykiai parodo, kaip skyrėsi okupantų ir partizanų ūkiniai interesai. Malūnų, pieno ir riebalų surinkimo punktų, dvarų vedėjai kaupė pinigus ir kitą mokesčių bei paruošų pavidalu surinktą iš gyventojų turtą. Okupantų požiūriu, jis buvo „valdiškas“, o partizanų akimis, teisėtas rekvizicijų objektas.

Tais pat metais be žinios dingo Rokiškių apylinkės pirmininkas Antanas Zabarauskas ir valsčiaus mokesčių agentas Vladas Jurgelionis, išėję iš Kruonio į apylinkę plėšti duoklių.

1946 m. spalio 21 d. prie Plaskūnų kelio ties miškeliu partizanai surengė pasalą svarbiems kolaborantams: LKP(b) CK atstovui paruošų klausimais Riavko, Kruonio valsčiaus pirmininko pavaduotojui A. Minčionkai, paruošų agentui Krylovui ir juos lydintiems keturiems Kalvių stribams, grįžtantiems po duoklių rinkimo iš Plaskūnų kaimo į Kalvius. Tarp kaimų vos pusantro–du kilometrai, tačiau girti aktyvistai nusprendė nevarginti kojų ir paėmė iš ūkininko Prano Vitkausko pastotę. Tačiau nuvažiavo tik porą šimtų metrų, ir pasipylė partizanų kulkosvaidžių ir automatų ugnis. Stribų laimei, pirmoji šūvių salvė nuėjo pažeme ir stribai sugulė griovyje. Susišaudymas truko vieną–dvi valandas. Bandydamas atkirsti kelią nuo Kalvių ir įveikti stribus granatomis, perbėgdamas žuvo Kostas Maleckas Auksinukas iš Andriūnų k. ir mirtinai sužeistas Adomas Vadvilavičius. Nepavyko ir frontalinė ataka, todėl partizanai atsitraukė. Juo labiau, kad stribas Malešauskas parbėgo į Kalvius ir paėmęs iš ūkininko arklį raitas aplinkkeliu pranešė Kruonio stribams. Nustojus šaudyti, aktyvistai parskuodė į Kalvius, kur antrame buvusios klebonijos aukšte įrengtame stribyne drebėjo, kol po trijų valandų pasirodė garnizonai, pakviesti net iš Rumšiškių bei Žiežmarių. Paieška truko dvi paras, bet partizanų pėdsakų neužtiko, kaip ir žuvusiųjų kūnų[59].

Minėtų aktyvistų „dingimas“ yra neabejotinai partizanų veiklos pasekmė (1946 m. partizanai stengdavosi nepalikti pėdsakų baudėjams), bet būta ir neaiškių atvejų. Tas pasakytina apie „žuvusį nuo buržuazinių nacionalistų“ Praną Lukševičių, gyvenusį Kruonyje. Nors jis 1940-aisiais buvo komjaunuolis, bet kaip sovietinis aktyvistas po karo nesireiškė. Ką tik grįžęs iš kariuomenės išėjo į svečius pas Vilčkus ir Gervickus Saulučių kaime. Su jų jaunimu nuėjo į šokius, kur Pranas Gervickas viešai pasmerkė įvykius Lietuvoje, pavadindamas juos „Stalino revoliucija, po kurios atsirado kalnai lavonų“[60]. Už tai P. Gervickas sovietinių aktyvistų sumuštas, o P. Lukševičius dingo be žinios.

1946 m. naktį į spalio 28 d. Surgantiškių k. du ginkluoti asmenys nušovė Vekonių apylinkės pirmininką Juozą Padriezą ir jo žmoną Oną. Padriezas nušautas dviem šūviais namuose, išrengtas ir išvilktas į šalikelę. Viskas atrodė kaip partizanų kerštо sovietiniam aktyvistui pavyzdys, tačiau MGB neskubėjo žuvusiojo užkelti ant „nekaltų aukų“ pjedestalo. Mat, padarius kratą sodyboje, klojime rastas kruopščiai paslėptas bunkeris, o jame – šautuvas su šoviniais[61]. O MVD ginklo pirmininkui tai nedavė...

1946 m. spalio 31 d. trečią valandą nakties į Kruonį parbėgo komjaunuolis Albinas Berūkštis, kuris pranešė, kad Anglininkų kaime į šokius pas Romaną Mackevičių atėję du partizanai tikrina dokumentus[62]. Kareiviai ir stribai, vadovaujami valsčiaus MVD viršininko leitenanto Bavikovo, greitai apsupo Mackevičiaus sodybą. Susidūrę tarpduryje su kareiviu, partizanai pradėjo šaudyti ir veržtis pro langus. Mūšio metu žuvo Mikas Švenčionis, o jo draugui, nors ir sužeistam, pavyko

pasinaudojus tamsa pasitraukti į mišką. Iš okupantų niekas nežuvo, bet per klaidą nušovė Kostą Grigonį iš Norkūnų (ar Saulučių), atostogavusį pas dėdę Ražauską Anglininkų kaime ir išėjusį į šokius. Sovietinė propaganda K. Grigonį kaip komjaunuolį įrašė į „buržuazinių nacionalistų“ aukas...

1946 m. rugsėjo 23 d. Slabados k., A. Panemunės vlsč., žuvo (sudegė klojime) 5 partizanai, tarp kurių, manoma, atpažintas ir Saulė[63]. 1946 m. spalio 3–7 d. MGB informatorius Valia pranešė, kad „Vermachto“ būrys liko A. Panemunės valsčiuje, o „Saulės“ vyrai persikėlė už trijų kilometrų per Nemuną į Kruonio valsčių ir Vizginų k., netoli Sinkevičiaus sodybos, yra didelė slėptuvė, kurioje laikomos „Saulės“ ir „Vermachto“ būrių maisto produktų atsargos[64]. Valia taip pat patvirtino, kad Saulė tikrai sudegė anksčiau minėtame klojime. Netikėti šio „Vermachto“ būrį sekusio informatoriaus pranešimais nėra pagrindo, nes daugelis jo praneštų faktų pasitvirtino skaudžiomis partizanų žūtimis ir suėmimais. Tačiau istoriografija Saulės žūtį datuoja vėliau: 1947 m. kovo 7 d. Serbentų k. (Kampiškių k.) pas Kazakevičienę (nuo Kauno MGB būrių smogikų, vadovaujamų Balaševo ir Zaporožnio, rankų)[65].

Išdavystės – tai ne tik skaudūs faktai. Kaip elgesio norma tai pradėjo demoralizuoti visą visuomenę. 1944–1945 m. susiformavęs „sovietinio aktyvisto“ įvaizdis, leidžiantis atskirti kolaboruojančią visuomenės dalį, jau 1946 m. pasidarė nebepritaikomas ta prasme, kad išdavikais tapdavo iki šiol niekur nesikišę ūkininkai, „savi žmonės“, turėję netgi didelį partizanų pasitikėjimą. 1946 m. gruodžio 24 d. Kazys Gataveckas-Cibuliukas liko nakvoti Rokiškėse, pas ūkininką Bumbulį, kuris tuoj pat apie tai pranešė Kalvių stribams. Jie apsupo klojimą ir L. Maksimovas su žibintu lindo į vidų. Laimė, partizanas prabudo, peršovė stribą ir, pasinaudojęs sumaištimi, pasitraukė. Stribai ilgai tuščiai šaudė ir net padegė klojimą[66].

1946 m. partizanai, gaudydami įžūlų kolaborantą, valsčiaus kooperacijos pirmininką A. Minčionką, sušaudė jo namuose Mankuviškių kaime gyvenusius Antaną ir Alesių Sinkevičius. Už tai suimtas Vladas Garlečionka iš to paties kaimo. Remiantis jo parodymais, gruodžio 26 d. suimtas „Saulės“ grupės rezervinio skyriaus vadas Vytautas Sadaitis-Meška ir visas dvylikos slapukų skyrius Mankuviškių, Ginteikiškių, Morkūnų ir Žydeikiškių kaimuose. 1947 m. vasario 4 d. Kurniškių miške žuvo paskutinis „Saulės“ grupės būrio vadas Antanas Gataveckas-Svajūnas, ir nuo šiol partizanai veikė arba Tauro apygardos „Geležinio Vilko“ rinktinėje arba Didžiosios Kovos apygardos A rinktinės 3-iajame batalione.

Partizanai ir okupantų šnipai

1946-aisiais pradėję trūkinėti partizanų grupių ryšiai su apygardų centrais ir nuolatinis ryšių atnaujinimas, nepaisant didžiulės rizikos, buvo svarbiausias dalykas, leidžiantis laisvės kovotojams veikti kaip organizuotai struktūrai, atstovaujančiai pogrindinei Lietuvai. 1946 m. pabaigoje MGB pavyko imtis Didžiosios Kovos apygardos vadovybės kontrolės, perimti partizanų sąrašus bei primesti kovotojams aktyvios kovos nutraukimo taktiką. Tačiau „Narsuolio“ batalionas nesirengė sudėti ginklų ir palikti miško. 1946 m. pabaigoje „Narsuolio“ kovotojai atnaujino ryšius su Dainavos apygarda, Dzūkų rinktinės Pilėnų kunigaikščio Margio grupės vado pavaduotoju Motiejumi Jaruševičiumi-Lakštingala. Deja, 1947 m. kovo 3 d. MGB agento (V. Kochansko iš Karveliškių k.) išduoti ūkininkų Babilių ar Pugausko sodyboje žuvo devyni partizanai, dauguma dainaviečių, atėjusių užmegzti ryšių, ir būrio vadas P. Praškevičius-Lokys. Tik trims iš jų pavyko stebuklingai išsigelbėti. Dar du ar trys partizanai žuvo Kovaičių k. apylinkėse. Išrengtų žuvusiųjų palaikai išniekinti Kruonyje, vėliau Žiežmariuose ir Kaišiadoryse[67].

1947 m. spalio 18 d. naktį penki partizanai Garmiškių k. bandė užeiti į vieną sodybą: ten gyvenę Kruonio stribų paramos grupės nariai Aleksandras Gurskas ir jo žentas Jonas Masalskas (Masalskienė dirbo valsčiuje) pradėjo atsišaudyti iš turimų ginklų. Nuo jų kulkų žuvo 3-iojo bataliono partizanas A. Bumbulis. Apšaudę sodybą, partizanai pasitraukė[68].

Spalio 21 d. Šoliškių k. sušaudyta Filijo Kudrešovo šeima (keturi asmenys)[69]. Tardydami kaimynystėje gyvenusį jo brolį Maksimą Kudrešovą ir šnipų padedami, MGB smogikai išsiaiškino, kad keturiolikmetis Safonas Kudrešovas buvo „Narsuolio“ būrio ryšininkas ir žinojo apie partizanų veiklą bei jų slėptuves. Jų žemėje nuo Trakų *emgėbistų* žuvus dviem partizanams, išdavyste įtarti Kudrešovai ir savaitę prieš įvykį partizanų įspėti išvažiuoti. Kadangi jie nepaklausė, įvyko ši tragedija.

Pagrindinis „Narsuolio“ dalinio operacijų rajonas buvo Kruonio (šiaurės rytų dalis nuo Darsūniškio–Kruonio–Kalvių linijos) ir Žiežmarių valsčiai, partizanai slėpėsi Kairiškių ir Kaukinės miškuose bei vienkiemiuose pas rėmėjus ir ryšininkus, o puolami pasitraukdavo į Aukštadvario vlsč., Trakų apskr., ir Jiezno vlsč., Prienų apskr. Tokia partizanų taktika – laikytis ties valsčių, o šiuo atveju netgi trijų apskričių paribiu – suteikė jiems pranašumo prieš baudėjus, veikusius teritoriniu principu. Kitaip sakant, valsčiaus stribai galėjo siautėti tik savo valsčiuje, išskyrus tuos atvejus, kai buvo sudaroma apskrities operatyvinė grupė, bet ir ši negalėdavo įžengti į kitą apskritį. Tai buvo daroma pačių baudėjų saugumui – svetimame valsčiuje pasirodę jie rizikuodavo būti palaikyti „banditais“ ir pakliūti ne tik to valsčiaus ar apskrities operatyvinei grupei, bet ir nukentėti nuo kariuomenės, apskritai nederindavusios savo operacijų su vietiniais.

Tik panaikinus valsčius ir sudarius Žiežmarių ir Jiezno rajonus, atsirado galimybė sutelkti ir daugiau koordinuoti tų rajonų MGB struktūrų veiklą. Atrodo, kad apskritai okupantų administraciniai pertvarkymai – Kaišiadorių apskrities sudarymas, Kruonio valsčiaus priskyrimas šiai apskričiai, svarstymai apie atskirą Kalvių valsčių – turėjo vieną iš tikslų – kovą prieš Pasipriešinimą.

Pasirodydami viename valsčiuje, partizanai slėptis pasitraukdavo į kitą. Taigi antroji ilgo partizanų išsilaikymo priežastis buvo plati rėmėjų bei ryšininkų bazė (įskaitant Kruonio valsčių), kuri leido kovotojams dažnai keisti slėptuves. Dauguma krašto žmonių buvo dori ir savotiškai drąsūs žmonės, suteikdavę partizanams prieglobstį ir pagalbą net gyvendami pačioje stribų lizdų pašonėje. Už pagalbą vaistais „Balandžio“ būrio partizanams ir maldas už žuvusius ir išniekintus Kruonio aikštėje 1947 m. suimtas ir kalintas lageriuose Vilūnų klebonas Jonas Žvinys[70]. V. Lozoraičio sudarytame kaišiadoriečių politinių kalinių sąraše – 135 Kruonio valsčiaus gyventojų pavardės[71].

Kruonio krašto pavyzdys patvirtina ir visos Lietuvos pasipriešinimo istorijoje pastebėtą dėsningumą: atsitiktinis partizanų slėptuvės suradimas kratos ar paieškos metu yra išimtis, o ne taisyklė. Visa okupantų tiek karinė, tiek operatyvinė sėkmė buvo paremta išdavystėmis, kurias vykdė MVD ir MGB veikėjų užverbuoti asmenys. 1945–1946 m. Kauno apskrities MGB veikėjai nuolatos skundėsi, kad jiems niekaip nepavyksta įkišti vidinio agento į „Saulės“ grupę, o Kruonio valsčius iki 1946–1947 m. neturėjo net agentų ir tenkinosi vien informatoriais, iš kurių ketvirtadalis buvo popieriniai. Tik valsčių perdavus Kaišiadorių apskričiai atsirado galimybė sujungti pajėgas: 1947–1948 m. „Narsuolio“ grupę sekė 2 agentai ir 7 informatoriai[72].

Dauguma skundų dažnai būdavo tušti ar pavėluoti, nes skundikų „liežuvis“ priklausė nuo „partizanų šautuvo“, ir jie bijojo dažnai vaikščioti į miestelį, o ypač naktį. Bet nuolatos kažkieno sąžinė ir rankos apsipildavo partizanų krauju.

1947 m. liepos mėn. apskrities *emgėbistai* užverbavo buvusį „Svajūno“ ir „Barzdos“ būrių ryšininką. Tam, kad įkištų agentą Zelionij į „Narsuolio“ būrį, suvaidintas ištisas spektaklis („agentūrinė kombinacija“)[73]. Pirmiausiai kareiviai padarė kratą jo sodyboje, kur „atrado“ šautuvą. Už tai „suimtas“, bet nuo sargybos „pabėgo“, užmezgė ryšius su 3-iojo bataliono būrio vadu Lakūnu, kuris rekomendavo priimti Zelionij į dalinį. Partizanai neturėjo pagrindo nepasitikėti buvusiu ryšininku, kurio tėvas buvo suimtas ir kalėjo, todėl rugsėjo pradžioje Putinas prisaikdintas ir gavo ginklą. Ir iš karto išdavystė: per savo giminaitį, *MGB-istų* užverbuotą ryšininką Perkūną, rugsėjo 7 d. pranešė, kad partizanai ateis į Rokiškių kaimą tartis dėl slėptuvių įsirengimo. Rugsėjo 8 d. Vladipolio k. žuvo Vytautas Kaminskas ir partizanas Trimitas bei mirtinai sužeistas pats Zelionyj, „nes buvo labai girtas ir nedavė ženklų bei nesielgė pagal instruktažą, kaip derėjo susidūrus su kareiviais“.

Rugsėjo 27 d. Kaišiadorių apylinkėse Trakų MGB agento Karklo išduotas žuvo 3-iojo bataliono 3-ios kuopos būrio vadas Kazys Gataveckas-Balsemas iš Sevelionių k.[74]

1948 m. naktį į balandžio 18 d. Eigeniškių k. (Žiežmarių vlsč.) A. Klinkevičiaus sodyboje kartu su A. Visocku-Jovaru ir J. Klinkevičiumi žuvo Aleksas Lekavičius-Siaubas iš Joniliškių kaimo[75].

Kita Lekavičių šeima iš Joniliškių paaukojo ant laisvės kovų aukuro keturių brolių ir sesers gyvybes. 1948 m. balandžio mėn. informatorius Skvorec pranešė, kad Joniliškių ir Jezalino kaimuose pas vietinius gyvena Marija Krasauskienė, partizano iš Užnemunės žmona. Pats Krasauskas slapstosi miškuose prie Joniliškių. Šias žinias patvirtino informatorius Klevas, bet tikslios vietos nenurodė. Gegužės 27 d. kareiviai ir Kruonio stribai, „šukuodami“ Burčiakų mišką pelkėse – Baltaraistyje, atrado partizanų stovyklą. Gindamiesi mūšyje žuvo Pranas Gervickas-Papartis iš Saulučių k., Leonas Krasauskas-Žalgiris iš Panemunės vlsč. ir Genė Lekavičiūtė-Saulutė iš Joniliškių k., ir dar viena moteris sužeista paimta gyva[76].

Už slėptuvės Baltaraistyje išdavystę ir trijų laisvės kovotojų žūtį partizanai keršijo. Tardymą vykdė V. Balčiūnas-Jupiteris, didžiausi įtarimai teko Grigonių šeimai iš Ąžuolynės kaimo. Adomas Grigonis, g. 1892 m., buvo partizanų rėmėjas ir po įvykių Baltaraistyje įspėtas palikti namus. Šito nepadarė. 1948 m. birželio 19 d. Saulučių kaime likviduoti: komunistas nuo prieškario laikų Kostas Taukočius, Adomas Grigonis ir Izabelė Grigonienė, sudegintas Taukočiaus klojimas bei Rumšiškių stribo Prano Morkūno sodyba.

Žuvusieji partizanai užkasti žūties vietoje. Kruonio gyventojas Kazys Karenga atkasė savo giminaitės Lekavičiūtės kūną ir slapta jį palaidojo. Už tai liepos mėn. Kruonio *emgėbistai* jį suėmė, kankino, versdami išduoti nelegaliai gyvenančią kitą savo giminaitę Anelę Lekavičiūtę. Nors jis sutiko tik perduoti *emgėbistų* pasiūlymus, valsčiaus MGB bylose atsirado informatorius Akis – Vilnius reikalavo kasmet vis didinti užverbuotųjų skaičių. Susitikimo su *emgėbistais* metu A. Lekavičiūtė suimta, jai pažadėta už pagalbą susekant paskutinius partizanus paleisti suimtą šešiolikmetį brolį Petrą. Taip atsirado Vilija, kuri, kaip greitai paaiškėjo, „nebuvo atvira ir nedirba“[77].

Tarp prievartaujamų skųsti kitus žmonių buvo ir „idėjinių“ informatorių. MGB smogikai negailėjo nieko ir sunaikinti partizanus buvo pasirengę bet kokiomis priemonėmis, netgi pasitelkę žudikus – specialiuosius agentus – smogikus. Dokumentai liudija, kad jau 1946 m. lapkričio mėn. apskrities MGB skyrius įsakė valsčiams peržiūrėti legalizuotų partizanų įskaitą ir numatyti verbuoti į agentus smogikus tinkamas kandidatūras. Užverbuotas smogikas turėjo tiesiog žudyti partizanus, pasirodančius jo veiklos rajone[78].

1949 m. kovo mėn. Darsūniškio gyventojas Albinas Šiugžda, užverbuotas slaptuoju informatoriumi slapyvardžiu Petras, pats pasisiūlė nužudyti Gedimino

tėvūnijos partizanus Litą bei Zuikį, jeigu jam bus duotas ginklas. Jis netgi pasitelkė į pagalbą kitą Darsūniškio gyventoją – informatorių Karandaš – Jurgį Vainevičių, ir būsimieji žudikai iš MGB gavo du revolverius „naganus“[79].

1948–1949 m. Kaišiadorių apskrityje, suderinus su LSSR MGB 2 N skyriumi, iš informatorių ir agentų buvo sukurtos dvi smogikų grupės. Pirmoji iš 5–6 smogikų turėjo veikti Kruonio vlsč. Darsūniškio, Sekionių ir Užgirėlio k. bei Žiežmarių vlsč. Ringailių, Klėriškių ir Kaukinės kaimuose. Ataskaitų apie jos (grupės „B“) veiklą kol kas nerasta, bet smogikų buvimą patvirtina gyventojų atmintis. Kai kurie vietiniai gyventojai prisiminė, kad „būta stribų, kurie naktimis vaikščiojo ir žudė bei plėšė žmones“. 1949 m. birželio 27 d. Dūdiškių k. Degučio namuose vakarėlyje du Kruonio stribai, komjaunuoliai Silantijus Surininas ir Petras Krylovas, nušovė to kaimo gyventoją Ivaną Radionovą[80].

Šių faktų šviesoje gana keistai atrodo ir dešimtininko Prano Savicko iš Leliušių kaimo nužudymo istorija. 1948 m. Savickas, Žiežmarių valsčiaus MGB užverbuotas slaptu informatoriumi slapyvardžiu Slovo. Būdamas girtas jis ne kartą gyrėsi, kad slapta dirba su milicija ir nieko nebijo. Patys *enkavedistai* jį charakterizavo kaip girtuoklį, plepį ir pagyrūną, kuris jokios medžiagos neteikė. 1949 m. birželio 16 d. „banditai“ jį išsivedė iš namų už klojimo ir sušaudė iš kulkosvaidžio. Atėjo penki asmenys, tačiau gana keista, kad neatpažintas nė vienas ir tik įtartas Grigaravičius-Ėglis[81]. Tuo tarpu akcija įvykdyta prie liudininkų: sodyboje buvusiems Jezalino kaimo gyventojams Antanui Adomavičiui ir Petrui Gervickui liepta niekur neišeiti, o ryte pranešti Kruonio MGB skyriui, kad pas Savicką buvo banditai; tą patį turėjo padaryti jo svainis Jonas Malinauskas iš Kovaičių: pranešti Žiežmarių MGB. Įdomiausia, kad vienas iš ginkluotų asmenų liepė Adomavičiui nusiauti batus, juos pasimatavo ir grąžino kaip netinkamus. Būtent marodieriuodami išsiduodavo smogikai...

Užbaigus Markulio-Griežto operaciją („Cerberiai“) ir sunaikinus Didžiosios Kovos apygardą, 1948 m. likusiems partizanams užvestos bylos sujungtos į agentūrinę paieškos bylą „Potencial“[82]. Jos pažymoje teigiama, kad Didžiosios kovos apygarda buvo sunaikinta 1946–1947 m. Iš A rinktinės liko keletas smulkių būrių ir 3-iasis batalionas iš 14 partizanų.

Iki 1948 m. pradžios šio bataliono vadas Narsuolis palaikė ryšius su MGB agentūros kontroliuojama DKA vadovybe (Griežtu). Pabaigus operaciją ir kažkur paslėpus Griežtą, suėmus A rinktinės vadą Uosį, Narsuolio ryšiai su Vilniumi nutrūko. 1948 m. liepos pabaigoje Narsuolis nusiuntė į Vilnių savo ryšininkę Marytę Venskutę-Pušaitę, kad atkurtų ryšį su apygardos vadu, kurį kvietė asmeniškai atvykti pasitarti. Tuo metu batalione dar kovojo 7 partizanai, 4 rėmėjai ir 3 ryšininkai.

Vietoje vado liepos 25 d. atvyko smogikai – agentai Bagdonas (A. Zaskevičius) ir Aras. Zaskevičius vaidino apygardos vado atstovą – BDPS pirmininko adjutantą Vytenį. Pasikeitė kažkokiais dokumentais, bet kadangi laukta vado, Zaskevičius

nenorėjo sukelti įtarimo ir tik sutarė, kad Narsuolis padės rugpjūčio 12–13 d. pereiti grupei „partizanų“ su užsienio paštu į Vyčio apygardą.

Rugpjūčio 11 d. smogikai sunkvežimiu atvažiavo į vakarus nuo Kruonio miško ir ėjo pėsčiomis iki Pušaitės tėvo vienkiemio (Bublių k., Žiežmarių vlsč.), kurį pasiekė apie 22–23 val. Neužsukę į vienkiemį jie su Narsuoliu susitiko miške, matyt, po vidurnakčio, nes nurodoma jau rugpjūčio 12 d.[83]. Smogikai Aras, Serbentas ir Kirvis nužudė[84] bataliono vadą A. Praškevičių-Narsuolį, jo pavaduotoją Petrą Čepulionį-Sakalą (g. 1921 m., Pavuolių k., Žiežmarių vlsč.) ir vado brolį, kulkosvaidininką Kazį Bernardą Praškevičių-Lokį. Taip pat nužudyti ir Jurgis Venskus (g. 1895 m. Pavuolių k.) bei jo nebylys sūnus Adomas Venskus (g. 1931 m.)

Visi nužudytieji buvo nufotografuoti ir užkasti nužudymo vietoje. Po to signalizuota raketomis kariuomenei ir inscenizuotos kautynės. Iš tikrųjų pagal planą operacija turėjo būti kitokia: partizanai nužudyti, inscenizuota kariuomenės operacija ir partizanų lavonai turėjo būti atvežti į Venskų vienkiemį atpažinti. Bet, atrodo, Venskai tapo nužudymo liudininkais, nes netoliese virė „samagoną“ (bent taip rašo ataskaitos autorius Rimkevič); be to, neaišku, kas toliau atsitiko su Pušaite, kurią anksčiau sekė jos kaimynas informatorius Ochotnik. Pasak Rimkevič, Venskai nužudyti visai be reikalo, „neteisėtai“.

Tuo tarpu Užgirėlio, Sekionių, Darsūniškio ir Lapainios k. apylinkėse suaktyvėjo Tauro apygardos „Geležinio Vilko“ rinktinės „Žiedo“ kuopos partizanai[85]. MGB šaltiniuose jie vadinami judančiuoju „pereinamuoju būriu“ („perechodiaščiaja“), kuris plačios rėmėjų bazės bei nuolatinių slėptuvių šiame krašte neturėjo. Tačiau Kruonio valsčiuje (iki pat Kruonio) partizanai veikė aktyviai, čia turėjo daug prijaučiančių jų kovai gyventojų bei žvalgų tinklą, kurių prašymu atlikdavo vieną ar kitą operaciją. Tai netiesiogiai paliudija Kalvių stribų atsparos punkto organizavimas bei tiesiogiai vieno iš buvusių partizanų – Juozo Skaržinsko-Dramblio – prisiminimai[86]. 1947 m. lapkričio 1 d. Dainavos apygardos Pilėnų kunigaikščio Margio grupės vadas M. Jaruševičius-Lakštingala oficialiai perleido Tauro apygardai dalį savo rajono (įskaitant pusę Kruonio valsčiaus), kurį užėmė „Geležinio Vilko“ rinktinės 1-osios („Žiedo“) kuopos 1-as būrys, vadovaujamas Vyto Kabašinsko-Lito. Vėliau čia veikę partizanai priskirti Gedimino tėvūnijai.

J. Skaržinskas labai tiksliai apibūdina operatyvinę aplinką Kruonio valsčiuje 1947 m. lapkritį[87]. Didesnėmis grupėmis partizanams gyventi pasidarė pavojinga, nes miškai nedideli, dažnai krečiami NKVD kariuomenės bei vietinių stribų. Jausdami stiprų užnugarį stribai išdrąsėjo, o apylinkės ir valsčiaus pareigūnai pagaliau laisvai galėjo plėšti duokles, ruoštis trėmimams. Vienintelė išeitis partizanams pasidarė slapti bunkeriai – slėptuvės ūkininkų sodybose ar greta jų. Tačiau ir jas įsirengti pasidarė labai sunku. Pavyzdžiui, prie Sekionių k. partizanai pradėjo kasti slėptuvę: iškasė metrą ir pasirodė vanduo[88]. 1947–1948 m. žiemą Dramblys ir Zuikis išgyveno pas

Kazlauskus po tvartu įrengtoje slėptuvėje, beveik prie pat Darsūniškio ir pagrindinių stribų kelių, o Litas ir Ožys – Kruonio apylinkėse, kiti kuopos kovotojai – prie Kauno[89]. Šv. Kalėdas „Žiedo“ kuopos partizanai šventė Dabintos k., Lekavičių sodyboje[90].

Tačiau kur galėjo rasti saugią vietą partizanai? 1948 m. vasarą sustiprėjo sekimas, kaimuose pasirodydavo nepažįstamų moterų, *enkavedistai* pradėjo „košti“ Nemuno šlaitus, atrodė, seka iš paskos: partizanai paliko Vaišvydavos miškus, gyveno senose slėptuvėse prie Piliuonos k. Čia partizanai apšaudė Nemuno paplūdimyje besiilsinčius *enkavedistus* ir, Juodkošių keltu persikėlę per Nemuną, vėl pasislėpė senose slėptuvėse Užgirėlio miške, tarp Daktariškių ir Astragų k.[91] Iš čia per ryšininkus iškviestas į susitikimą birželio 26 d. Armališkių k., A. Panemunės vlsč., pateko į nelaisvę būrio vadas J. Skaržinskas-Dramblys.

Tarp suimtų „Žiedo“ kuopos rėmėjų buvo ir du ūkininkai iš Darsūniškio: Juozas Maciulevičius, Bernardo, g. 1908, ir Antanas Koklevičius, Juozo, g. 1890, palaikę ryšius su partizanais nuo 1947 m. Jie savo namuose suteikdavo prieglobstį, duodavo maisto, drabužių. Padėdavo partizanams, persikėlus jiems per Nemuną, sekė MGB smogikų pasirodymą ir žinojo sutartines ryšio užmezgimo vietas. 1949 m. naktį į sausio 2 d. Maciulevičiai namuose kartu su keturiais partizanais šventė Naujuosius metus ir, matyt, kažkieno buvo įskųsti. Paryčiais prie Maciulevičiaus namų pasirodė Kruonio MGB smogikai, tačiau rėmėjų savitvarda išgelbėjo partizanus. Kieme sustabdę A. Koklevičių *emgėbistai* paklausė: „Ar yra banditų?“ Šis ramiai atsakė: „Ne, tik vietos gyventojai“[92].

Tačiau ne visos šventės baigdavosi taip sėkmingai. 1949 m. vasario 12 d. Dabintos k. Antanina Garmutė pasikvietė partizanus: kuopos vadą J. Išganaitį-Dėdę, už kurio įdavimą okupantai žadėjo sumokėti 10 000 rublių, V. Kabašinską-Litą, Juozą Juodį-Ungurį ir Praną Varkalą. Paryčiui juos užpuolė kareiviai: mūšyje žuvo kuopos vadas Dėdė. Tų pačių metų vasarą žuvo Litas ir Ungurys: taip vienas po kito retėjo partizanų eilės.

1948 m. spalio 19 d. ir lapkričio 28 d. partizanai užpuolė Plytnikų arklių nuomos punktą ir išsivedė šešis arklius su gurguole, prikrauta Kalvių sovchozo turto[93]. Po šio užpuolimo MGB, remdamiesi vedėjo parodymais ir anoniminių skundikų iš Vilūnų pranešimais, gruodžio mėn. suėmė kaip partizanų rezervo narius šio kaimo gyventojus Bernardą Kaluževičių, Valentą Padriezą ir Joną Svetaką. Įtarinėjo užpuolimu Dzūkų rinktinės „Lakštingalos“ dalinio kovotojus, bet taip ir neišsiaiškino tiesos, kol galiausiai suėmė patį vedėją Leoną Uščauską ir šešis darbininkus, padėjusius partizanams prisikrauti gurguolę.

„Kolektyvizacija“

Plytnikų arklių nuomos punktas, įrengtas buvusiame dvare, Kalvių ir Kruonio sovchozai buvo pirmosios „kolektyvizacijos“ kregždės Kruonio valsčiuje. Įdomiausia,

kad 1944–1947 m. Lietuvoje kolūkiai nebuvo kuriami. Sovietų propaganda tai aiškino „kolektyvizacijos prielaidų kūrimu“, tačiau net sovietinės ekonomikos prasme to daryti nebuvo būtina dėl „socialistinės žemės nacionalizacijos“ ir prievolių rinkimo tvarkos, pavertusios ūkininkus beteisiais valstybės duoklininkais. Kolūkių kūrimas turi vieną vienintelį rimtą paaiškinimą: kolonizaciją. 1948 m. kovo mėn. Lietuvos kompartijos CK ir Ministrų tarybos nutarimas „Dėl kolektyvinių ūkių organizavimo Lietuvos TSR“ pasirodė būtent didžiųjų trėmimų išvakarėse. Tų pat metų vasario 21 d. J.Stalinas pasirašė slaptą nutarimą dėl 12 tūkstančių šeimų ištrėmimo iš Lietuvos, o gegužės 22 d. prasidėjo trėmimo akcija „Vesna“. Tremiamų kaišiadoriečių sąrašus sudarė apskrities rajkomo sekretorius Sajeta, vykdomojo komiteto pirmininkas Feliksas Dastikas (1940–1941 m. buvęs Kruonio valsčiaus pirmininkas) ir MVD skyriaus viršininkas Lesničenka[94].

1949 m. sausio 29 d. J. Stalinas pasirašo nutarimą dėl „buožių“ su šeimomis ištrėmimo, nors pagal sovietinę logiką „buožės kaip klasė“ buvo „sunaikinti“ 1944–1945 m. atliktos „žemės reformos“ metu. Kaišiadorių apskrityje tremtinių sąrašus vėl pasirašo tie patys asmenys, tik vietoje Lesničenkos MGB skyriaus viršininkas papulkininkis Samošinas[95]. Tiesą pasako dokumentai: į Kruonio valsčių atsiųsti trėmimams vykdyti kariniai daliniai nuo kovo 20 d. Užgirėlio, Sekionių ir Darsūniškio apylinkėse ieškojo paskutinių partizanų, o Kaišiadorių apskrityje, be „buožių“ sąrašų, kažkodėl sudaryti ir užsiregistravusių (legalizuotų) partizanų (133 žmonių) bei vengusių mobilizacijos (404 žmonės) sąrašai[96].

Galiausiai 1951 m. rugsėjo 5 d. SSRS Ministrų tarybos nutarimas dėl „priešiškai veikiančių prieš kolūkius buožių su šeimomis“ ištrėmimo akivaizdžiai liudijo kolonizacijos užmojus. Apžvelgiant kaišiadoriečių (įskaitant ir kruoniečius) tremties vietas, matyti, kad dauguma tremtinių buvo išvežti į miško pramonės ūkius bei žemės ūkio įmones, sovchozus ir kolchozus. Kitaip sakant, vieni „kolūkiečiai“ buvo vežami į Sibirą, kad atlaisvintų savo sodybas ateiviams iš rytų – kolonistams. Todėl liaudiškas folkloras apie pirmuosius kolūkių organizatorius ypač taiklus: „Pranešimas Maskvai. Kolūkius įkūrėme – atvežkite kolūkiečių“. Juozas Dubosas iš Surgantiškių kaimo prisiminė, kaip buvo už akių „išrinktas“ dar nesukurto kolūkio pirmininku, pats parašė pareiškimus už kaimynus, nes iš jo reikalavo, kol galiausiai atlėkė pats Kaišiadorių kompartijos rajkomo sekretorius: „Kodėl nesitveria kolūkis?“.

Ginkluoti sovietiniai aktyvistai, komjaunuoliai bei stribai vaikščiojo po kaimus, „su šautuvu“ varė į susirinkimus ir jėga vertė („agitavo“) rašytis į kolūkius. 1951 m. sausio mėn. Kruonio aktyvas suėmė brolius Juozą ir Antaną Majauskus iš Jakavos kaimo ir liepė stoti į kolūkį: palaužus brolius su kitais buvo lengviau. Mitingais Kruonio turgaus aikštėje garsėjo vienas aktyvistų, apylinkės, vėliau valsčiaus pirmininkas ir MGB bendradarbis Andrejus Minčionka. Tačiau nei gražūs žodžiai, nei grasinimai, netgi ne trėmimų baimė sukūrė kolūkius: po to, kai savarankiški

ūkiai buvo apkrauti didžiuliais mokesčiais, kelis kartus viršijančiais turimo turto vertę, ūkininkai patys parašė pareiškimus į kolūkį.

Pirmasis kolūkis Kruonio valsčiuje įkurtas 1949 m. kovo 28 d. – „Gegužės pirmoji“ Kruonio miestelyje[97]. Pirmininku Vincas Raižys išrinktas „netyčia“: jo pavardė kandidatų sąraše buvo paskutinė, bet apvertus sąrašą atsidūrė priekyje. Pirmieji kolūkiai buvo maži: vienas-trys kaimai sudarydavo vieną. 1949–1950 m. sudaryti „Naujieji Vekonys“ (Vekonių k., vėliau „Gedimino pilis“), „Gimtoji žemė“ (Morkūnų k.), „Naujoji sodyba“ (Šilėnų apylinkė), „Nemuno pašlaitė“ (Dabintos ir Garmiškių k.), „Nemunas“, „Pergalė“ (Vizginai), „Norkūnai“ (iš trijų kaimų), „Anglininkai“, Marytės Melnikaitės (antras kolūkis Kruonio miestelyje), „Raudonasis artojas“, „Žaliasis kraštas“ (Maisiejūnai), „Domeikiemis“, Migonių, Darsūniškio ir kt. Nuo 1950 m. vasaros kolūkiai pradėti didinti – du–trys kolūkiai sujungti į vieną. 1950 m. sujungti „Gegužės Pirmosios“ ir Marytės Melnikaitės, 1953 m. – „Norkūnai“, „Nemuno pašlaitė“, „Pergalė“ ir „Nemunas“ – į „Nemuno“ kolūkį. 1963 m. Kruonio apylinkėje buvo keturi kolūkiai: „Marytės Melnikaitės“, „Nemuno“, „Gimtoji žemė“ ir „Nauja sodyba“. 1974 m. po galutinio sujungimo Kruonio apylinkėje buvo M. Melnikaitės kolūkis, Kalvių tarybinis ūkis ir Kruonio girininkija, o Vilūnų – Darsūniškio ir „Laisvės“ kolūkiai.

Varymas į kolūkius buvo eilinis Lietuvos gyventojų apiplėšimas – šį kartą galutinis. Bado šmėkla buvo reali: kolūkietis už darbadienį gaudavo apie 200–300 g rugių, per metus uždirbdavo tik 600 darbadienių. „Pergalės“ kolūkyje 1950–1951 m. kolūkietis per metus užsidirbo 3,5 cnt grūdų; 1952–1953 m. pradėjo mokėti pinigais ir kolūkietis vidutiniškai uždirbo apie 170 rublių. Tai baisiau už lagerį ir tremtį – ar už tiek galima buvo pragyventi? Todėl pasipriešinimas kolūkiams buvo viena iš masinio pasyvaus tautinio pasipriešinimo formų, išprovokuota spontaniškai, intuityviai nujaučiant negrįžtamus pokyčius. *Kolchozninkams* pradėjus sėją, vienas Anglininkų kaimo gyventojas sakė: „Vyrai, velik į balą suverskit, tai nauda bus ta pati“. Žmonės pradėjo dirbti nenoriai, netikėjo ateitimi, slėpė grūdus ir gyvulius, kad nereiktų atiduoti kolūkiui, galiausiai grobstė, kad išgyventų. Plito masinis girtavimas kaime, didėjo visuomenės demoralizacija, nors buvo teigiama, kad iškilo nauji „dori, tarybų valdžiai atsidavę žmonės“.

Pasirinkimo nebuvo: čia ar ten, visur tas pats kolchozas. Vis dėlto Kruonio apylinkės nepateko į šimtaprocentinį „kolektyvizacijos“ regioną: buvo ir užsispyrusių žmonių, nepasidavusių spaudimui. Iš trijų dešimčių Anglininkų ūkių į kolūkį neužsirašė septyni, iš septynių Varkališkių – vienas, iš devyniolikos Norkūnų – du ir t. t.

Partizanai, kaip ir daugelis Lietuvos žmonių, kovojo prieš kolūkius, tačiau jų taktika nebuvo tokia „kaktomušinė“, kaip bandė pavaizduoti sovietinė propaganda. Realiai vadinamosios kolektyvizacijos procesą sustabdyti partizanai jau neturėjo jėgų, todėl jų taktika buvo dvejopa. Pirmiausia buvo skatinamas pasyvus pilietinis

pasipriešinimas kolūkių kūrimui, boikotas, vykdoma turto (kuris dažniausiai būdavo priplėštas iš tremtinių ir „buožių“) rekvizicija. 1949 m. gegužės 19 d. Maisiejūnų k. Gedimino tėvūnijos partizanai sužeidė Petrą Sirutavičių ir išsivedė du arklius bei karvę, priklausiusius „kaimo kooperacijai“[98].

Atskirais (netgi išimtinais) atvejais partizanai likviduodavo aktyvesnius kolchozų kūrimo iniciatorius, kurie paprastai būdavo ir MGB informatoriai, taip pagelbėdami doriems, sąžiningiems žmonėms patekti į pareigas. Kruonio apylinkėse nebuvo nė vieno nušauto pirmininko, nors keletas jų buvo įspėti atsisakyti pareigų, nevaikščioti į Kruonį, „apmušti“ (Vizginų k.) ar net apšaudyti jų namai (1953 m. spalio mėn. Anglininkų k.). Be pirmininkų, kentėdavo ir sąskaitininkai (Vizginų k.) Būtina pastebėti, kad dauguma pirmininkų buvo skiriami iš buvusių apylinkės pareigūnų, „deputatų“, stribų, paskui kuriuos įspėjimų šleifas driekėsi ne vienerius metus.

Galiausiai, partizanai prisitaikė prie kolūkinės santvarkos kūrimo, paversdami kolūkių pirmininkus bei sandėlininkus, kolūkių valdybos narius pagrindiniais dar išlikusio partizanų sąjūdžio „rėmėjais“, taip nukeldami kovotojų išlaikymo naštą nuo galutinai nuskurdintų tikrųjų rėmėjų bei ryšininkų. Prisitaikymas netikėtai suteikė galimybę išlikusiems partizanams toliau tęsti kovą: įtartų ankstesnių rėmėjų sekimas MGB struktūroms dabar nebedavė norimų rezultatų – partizanai paprasčiausiai pas rėmėjus neužeidavo kelis mėnesius ir ilgiau. Naujuosius rėmėjus buvo sunku ir išaiškinti: atiduodantis „duoklę“ (savanoriškai ar priverstinai) sandėlininkas ar kolūkio pirmininkas turėjo išmokti dengti nuostolius, nurašyti juos ir taip nepalikti jokių pėdsakų. Kovojančios su banditizmu MGB ir NKVD struktūros nebuvo pasiruošusios kovai su „ūkiniais nusikaltimais“ – tam reikėjo specialaus buhalterinio išmanymo, revizorių ir ekonomikos žinių.

Tai nereiškia, kad partizanams dėl to nekildavo pavojaus. 1949 m. gruodžio 13 d. MGB informatorius Motiejus iš Sekionių kaimo pranešė, kad jo namuose lankėsi partizanai ir sutarė, kad jis jiems paruoš 100 kg rugių ir 75 kg bulvių. Sutartą dieną informatoriaus namuose laukė Kruonio MGB stribų pasala, o jis pats tarsi su reikalais išskubėjo į Kauną. Partizanai buvo atsargūs ir iš karto pas jį nėjo. Tačiau kitą dieną informatorius Liutik pranešė operatyviniam įgaliotiniui leitenantui Vlasovui, kad partizanai vis dėlto pasirodė Darsūniškio apylinkėse. Tada *emgėbistas* su grupe stribų gruodžio 19 d. puolė Sekionių kaimą: juos pasitikęs Motiejus irgi patvirtino grįždamas iš Kauno matęs tris partizanus, kurie, atrodo, užėję pas Agotą Lodienę ar Vladą Zavistinavičių. Pastaruosius Motiejus įtarė palaikančius ryšius su partizanais. Kovotojai buvo Zavistinavičiaus vienkiemyje, kai juos apsupo stribai, apmėtė granatomis ir apšaudė. Mūšyje žuvo „Geležinio Vilko“ rinktinės 51-os kuopos skyriaus vadas Vytautas Liutkus-Spyglys (g. 1928 m. Arlaviškių k., Aukštosios Panemunės vlsč.), o kitiems dviem partizanams – Kardui, sužeistam į ranką ir koją, ir Arui pasinaudojant tamsa pavyko pasislėpti. Deja, tą pat naktį Aras žuvo susidūręs

su Prienų įgulos kareiviais[99]. Tą patį gruodžio mėn. suimta Kardo ryšininkė Pranė Kondrataitė iš Vladipolės (Vladipolio) k.

Paskutinieji: gyvenimas tarp pasiaukojimo ir išdavystės

Analizuojant Kruonio valsčiaus MGB veiklą atrodo, kad *emgėbistai* metų metus nesugebėjo surasti būdų paskutiniams partizanams sugauti. Galiausiai persilaužimas įvyko pradėjus kviestis į pagalbą smogikus, tačiau po 1948 m. Narsuolio tragedijos likusieji partizanai buvo ypač atsargūs, į savo gretas beveik nepriimdavo naujų kovotojų.

1949 m. Kruonio valsčiaus MGB skyriuje dirbo trys operatyviniai darbuotojai: viršininkas vyr. leitenantas Šalašovas, vyr. operatyvinis įgaliotinis vyr. leitenantas Bachirovas ir operatyvinis įgaliotinis leitenantas Vlasovas. Savo žinioje skyrius turėjo slaptus bendradarbius: 3 agentus, vieną rezidentą ir 53 informatorius[100]. Tais metais saugumo darbuotojai užverbavo keturis informatorius, vedė 9 bylas-formuliarus, 3 išankstines agentūrines paieškas, 6 agentūrines paieškos bylas. Kartu su apskrities MGB skyriumi valsčiuje suėmė 13 žmonių, iš jų 4 partizanus, 8 rėmėjus ir 1 „antisovietčiką“[101]. Šnipai sekė ir skundė visus: „aktyvų rėmėją ir ryšininką“ Grigauską iš Vindžiuliškių k.; siuvėją Banevičių iš Rokiškių k., dviejų žuvusių partizanų brolį, gyvenusį „pusiau legaliai“; Joniliškių k. brolio Lekavičiaus namuose nuo trėmimo besislapstančią partizano Vinco Zablacko žmoną Domicelę Zablackienę ir t. t. Šnipais „aplipdytos“ perkėlos per Nemuną, malūnai: veikė agentas Karandaš Darsūniškyje, informatoriai Ąžuolas Juodkošių k., Berezov Pastrėvio k., Rimas Vizginų k., Motor Tadaravos k.

1949 m. balandžio mėn. keturi partizanai, vadovaujami Lito, užpuolė Nemunu plaukusį garlaivį „Marat“, stodavusį Darsūniškio bei Rumšiškių prieplaukose. Nuo šiol informatoriai turėjo nuolatos budėti reiso metu, o kartą per savaitę kareiviai surengdavo keleivių dokumentų patikrinimą.

Be Užnemunės partizanų, 1949 m. vasario mėn. MGB smogikai žinojo Kruonio valsčiuje veikiant Ginteikiškių, Joniliškių, Kazokų k. apylinkėse „Narsuolio“ bataliono 4–5 partizanų likutį, tarp jų – Vincas Balčiūnas-Jupiteris ir Kazys Bumbulis-Tigras iš Kazokų k., Vincas Zablackas-Kėkštas iš Joniliškių k., Alfonsas Čepulionis iš Kairiškių k, Žiežmarių vlsč.[102]. Pagal savo asmeninę sudėtį ir ginkluotę būrys buvo stipriausias ir aktyviausias iš visų Kaišiadorių apskrityje likusių partizanų. Po Narsuolio žūties būriui vadovavo Jupiteris, o jam žuvus – Tigras.

„Narsuolio“ būrys buvo sekamas pagal bylą „Smertniki“ („Mirtininkai“), kurią vedė Kaišiadorių apskrities MGB skyriaus 2-N poskyrio vyr. operatyvinis įgaliotinis leitenantas Valentin Razguliajev. Į jo vadovaujamą operatyvinę grupę įėjo Kruonio ir Žiežmarių MGB operatyviniai įgaliotiniai Bachirov ir Klimenko bei 10 rinktinių stribų. Partizanus sekė 3 agentai ir 4 informatoriai. Vienas jų – Chitrij išdavė pas Emiliją Kirevičienę Varkalių k. (Žiežmarių vlsč.) sodyboje apsistojusius partizanus. 1949 m. balandžio 14 d. sodyba buvo apsupta, tačiau partizanai įnirtingai gynėsi. Prigulęs prie slenksčio Kazys Grigaravičius-Rytas pradėjo mėtyti granatas, sudarydamas galimybę kitiems dviem kovos draugams prasiveržti, ir atsišaudė, kol žuvo nuo stribo Alfonso Borodovskio kulkos. Atsišaudydami iš automatų partizanai veržėsi link miško, tačiau tuo metu paleistas Žiežmarių MGB leitenanto A. Anfimovo šūvis pasirodė taiklus: žuvo Pranas Mitkus-Pavasaris. Sužeistam į ranką būrio vadui K. Bumbuliui-Tigrui, atrodė, pavyks išsigelbėti: taikliu šūviu patieseęs persekiojantį stribą Prochorovą, pasislėpė miške. Tačiau sekdami kruvinais pėdsakais persekiotojai partizaną pasivijo už trijų kilometrų esančioje sodyboje ir stribas Nikiforas Semenovas nušovė Tigrą, bandantį veržtis iš namo[103].

Tai buvo atsitiktinė sėkmė, nes vertingų agentų, t. y. išdavikų, sugebančių įgauti partizanų pasitikėjimą, pogrindyje nebuvo. Tiesa, buvo Oska, kuris dvejus metus gyveno „nelegaliai“, tačiau apskrities skyrius nerizikavo jo įkišti tarp partizanų. Per daug vertingas žinias jis ir taip teikė. Iš Oskos sužinota[104], kad 1948 m. rugpjūtį smogikų nužudyti brolių Praškevičių kūnai atkasti ir perlaidoti Kalvių, o P. Čepulionio – Kairiškių (Žiežmarių vlsč.) kapinėse. Perlaidojant Čepulionį dalyvavo Pranė Šliužaitė, Bronius Šliužas, Albinas Šliužas ir sesuo Filomena (Palemena) Marčiušienė, o perlaidojant Praškevičius – Veronika Praškevičiūtė, Pranas Sarba iš Kazokų bei Kalvių kunigas H. Surginevičius ir Beižonių bažnyčios kunigas. Žuvusio V. Balčiūno-Jupiterio kūną Joniliškių kapinėse palaidojo Vaclovas Kabašinskas.

Po Tigro žūties iš būrio beliko tik V. Zablackas-Kėkštas, A. Čepulionis-Dobilas ir Vytautas Grigaravičius-Ėglis. Daugiausia jie slėpėsi Mičiūnų k., kur pas Antaniną Lazauskienę buvo jų žiemos bunkeris – slėptuvė, taip pat Varkalių ir Ringailių k., Žiežmarių vlsč., kur Javorų miške būta vasarinės slėptuvės. Gavę Oskos pranešimus gegužės 15–20 d. Kruonio ir Žiežmarių stribai krėtė Javorus, bet slėptuvės nerado. Balčiūno kapo Joniliškių kapinėse irgi nerado, o suimtas ir tardomas V. Kabašinskas neprisipažino perlaidojęs partizaną[105].

Gegužės mėn. partizanai nuėjo į Jiezno vlsč. ir užmezgė ryšius su Dainavos apygardos Dzūkų rinktinės vadu Lakštingala, kurio įsakymu iš A rinktinės 3-iojo bataliono partizanų buvo suformuoti du būriai – Skroblo ir Ėglio[106]. Taip paskutiniesiems šio krašto partizanams pavyko įsilieti į bendrojo Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio veiklą. 1951 m. gegužės 8 d. Tauro apygardos vadovybės įsakymu išformuota Gedimino tėvūnija, o Kruonio apylinkės atiteko Dainavos apygardos

Dzūkų rinktinės Skroblo būriui. Tai, kad abu būriai nebuvo įjungti į jokią tėvūniją, o priklausė tiesiog rinktinei, rodė, kad Pietų Lietuvos partizanų srities vadovybė neatsisakė planų per šio krašto vyrus užmegzti tolesnius ryšius su Didžiosios Kovos apygarda. Deja, pastangos liko bevaisės – per daug didelė „balta dėmė“ – t.y. teritorija, kurioje jau nebeveikė partizanai – skyrė Ėglio ir Skroblo būrius nuo Ukmergės apskrityje susitelkusių Didžiosios Kovos apygardos židinių.

Pagal 1953 m. sausio mėn. MGB Kauno sektoriaus ataskaitas ir operatyvines suvestines „Skroblo“ būrys veikė Jiezno ir Žiežmarių rajonuose[107]. Partizanams sekti užvestos dvi bylos: MGB Jiezno rajono skyriuje agentūrinė byla Nr. 38 „Smežnyje“ („Mišrūs“ arba „Tarpiniai“) – vedė viršininko pavaduotojas saugumo vyr. leitenantas Mitrofanovas, dirbo agentai Akacija, Paukštis, Ūsas, bei MGB Žiežmarių rajono skyriuje agentūrinė byla Nr. 34 „Kvartet“ („Kvartetas“) – dirbo agentai Krylovas, Ugnis, Vincas.

Būriui vadovavo Antanas Matikas-Skroblas, buvęs 3-iojo bataliono 3-ios kuopos kovotojas, g. 1909 m. Sundakų k., Jiezno vlsč., partizano stažą skaičiavęs nuo 1944 m. rugsėjo 10 d. Nuo 1944 m. rudens kovojo ir V. Zablackas-Kėkštas bei Stasys Kuzinevičius-Kukalis (nors kitais duomenimis jis žuvo anksčiau). Buvo ir du jauni kovotojai – Vytas Smolskis-Ąžuolas, g. 1930 m. Peštuvėnų k., būryje nuo 1950 m., žuvęs 1953 m. vasario 4 d., bei Antanas Bieliauskas-Dobilas, g. 1920 m. Slabados k., buvęs užsiregistravęs partizanas, nuo 1949 m. vėl būryje. Paskutinį kartą Skroblas pastebėtas 1953 m. sausio mėn. Jiezno rajone, o balandžio 12 d. plk. Sinycinas (MGB Kauno opersektoriaus viršininkas) pranešė LTSR saugumo ministrui P. P. Kondakovui apie smogikų operaciją Žiežmarių rajone[108].

Emgėbistai per suimtą partizaną Karosą naktį į balandžio 12 d. iškvietė A. Matiką-Skroblą ir A. Bieliauską-Dobilą į susitikimą. Susitikti sutarta Migonių k., pas Antaną Maciulevičių, „Naujo gyvenimo“ kolūkio pirmininką, slapta rėmusį partizanus. Karosą lydėjo agentas smogikas Švyturys. A. Matikas-Skroblas, matyt, iššifravo sumanymą ir pradėjo šaudyti, peršovė Švyturį ir Karosą, bet patys, atrodo, žuvo nuo juos apsupusios smogikų grupės. Paimti du šautuvai, pistoletas ir koviniai šoviniai. Susišaudymo sodyboje metu mirtinai sužeistas A. Maciulevičius nuvežtas į Kauno klinikas, kur kitą dieną nuo žaizdų mirė. Smogikus, kaip visada, dengė kariuomenė. Pagal operacijos planą Švyturys su Karosu, nužudę Skroblą ir Dobilą, turėjo toliau eiti pas Bronę Černiauskaitę, kur buvo paskirtas kitas susitikimas su partizanais iš Ėglio būrio. Bet kadangi smogikai jau nebepaėjo, rusai parengė kariuomenės pasalą ir pastaruosius partizanus sušaudė kareiviai.

Po Skroblo žūties liko paskutinis Kruonio krašto partizanas V. Zablackas-Kėkštas. Dešimt metų laimingai išvengęs rusų kulkų, netekęs šeimos, sūnaus, ištremto į Sibirą, Vincas žuvo ypač tragiškai: MGB agento nužudytas 1954 m. rugpjūčio 10 d. Avinėlių k. miške prie Limšiaus upelio.

Žuvus paskutiniajam partizanui baigėsi partizanų kovos Kaišiadorių rajone, tačiau „šaltasis karas“ dar tęsėsi sovietinei propagandai ištisus dešimtmečius šmeižiant Pasipriešinimo judėjimą ir iškraipant praeities įvykius. Ši nedidelė studija, paremta krašto žmonių prisiminimais ir archyviniais dokumentais, yra objektyvi to meto tikrovės rekonstrukcija, istoriko nuostabos išraiška ir pagarbos ženklas kruoniečiams. Partizanų sąjūdžio faktai Kruonio apylinkėje yra turininga medžiaga, pavyzdžiais iliustruojanti bendruosius rezistencijos reiškinius. Nepaisant, kad administraciniuose dariniuose laikomas periferija, šis kraštas yra reikšmingas partizaninio sąjūdžio istorijai ir netgi pavadintinas partizanų kraštu.

Nuorodos

[1] Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA). F. K-1. A. 3. B. 943.
[2] Kasparas K. Lietuvos karas. K. 1999. P. 164.
[3] Ten pat.
[4] LYA. F. K-1. A. 3. B. 3/1. T. 1: NKVD 2 N valdyba. Kauno miesto skyrius. Literinė byla. 1944 07 25-1945 08. L. 134.
[5] Abromavičius S., Kasparas K., Trimonienė R. Didžiosios Kovos apygardos partizanai (toliau – DKA partizanai). K. 2007. P. 108.
[6] LYA. F. K-1. A. 3. B. 3/1. T. 1. L. 134.
[7] Kasparas K. Lietuvos karas. P. 64.
[8] DKA partizanai. P. 108.
[9] Daumantas J. Partizanai. K. 2005. P. 42.
[10] LYA. F. K-1. A. 3. B. 3/1.T. 1. L. 146.
[11] Kasparas K. Lietuvos karas. P. 171.
[12] Ten pat. P. 173.
[13] Ten pat. P. 174.
[14] LYA. F. K-1. A. 3. B. 943. L. 48.
[15] Ten pat. B. 945. L. 2.
[16] Laukaitytė R. Stačiatikių Bažnyčia „nacių tarnyboje“: metropolito Sergijaus drama // Lietuvos istorijos metraštis. 2001 metai. T. 2. V. 2002.
[17] DKA partizanai. P. 108.
[18] Kasparas K. Lietuvos karas. P. 206.
[19] Ten pat. P. 225.
[20] Ten pat. P. 260.
[21] DKA partizanai. P. 109.
[22] LYA. F. K-1. A. 3. B. 4/9. T. 2. L. 1.
[23] DKA partizanai. P. 117.
[24] LYA. F. K-1. A. 3. B. 7/27. L. 269.
[25] Kasparas K. Lietuvos karas. P. 299.
[26] LYA. F. K-1. A. 3. B. 7/12. T. 2 (s. n.). L. 31.
[27] Kasparas K. Lietuvos karas. P.
[28] LYA. F. K-1. A. 3. B. 65. L. 25–26.
[29] Ten pat. L. 93.
[30] Kasparas K. Lietuvos karas. P.
[31] LYA. F. K-1. A. 18. B. 2/81. L. 1; A. 3. B. 980. L. 79.
[32] Ten pat. A. 3. B. 962. L. 242.
[33] Ten pat. B. 7/27. L. 216; B. 27/36. L. 141.
[34] Ten pat. B. 966. L. 317.
[35] Ten pat. B. 36/23. T. 2. L. 179.
[36] Ten pat.
[37] Ten pat. B. 705. L. 166.
[38] Ten pat. A. 17. B. 4/6. L. 25.
[39] Ten pat. B. 969.
[40] Ten pat. L. 87.
[41] Ten pat. B. 942. L. 46.
[42] Ten pat. B. 943.
[43] Kasparas K. Lietuvos karas. P. 425.
[44] Ten pat.
[45] Ten pat. P. 426.
[46] Ten pat.
[47] LYA. F. K-1. A. 58. B. 36409. L. 183.
[48] Ten pat. A. 3. B. 36/23. T. 2. L. 179.
[49] Kasparas K. Lietuvos karas. P. 425.
[50] DKA partizanai. P. 112.
[51] Lozoraitis V. Kaišiadoriečių kančių keliai 1940–1953. Kaišiadorys 1999. P. 82–83.
[52] LYA. F. K-1. A. 3. B. 36/23. T. 2. L. 53.
[53] DKA partizanai. P. 110–112.
[54] LYA: VVOA. F. 1771. A. 1771. B. 124. L. 17.
[55] LYA. F. K-1. A. 3. B. 926. L. 122.
[56] Ten pat. B. 36/23. T. 2. L. 54.
[57] Ten pat. B. 942. L. 40.
[58] Ten pat.
[59] Ten pat. L. 123–124.

[60] DKA partizanai. P. 113.
[61] LYA. F. K-1. A. 3. B. 942. L. 130.
[62] Ten pat. L. 131.
[63] Ten pat. B. 36/23. T. 1. L. 201.
[64] Ten pat.
[65] Ten pat. B. 769. L. 48.
[66] DKA partizanai. P. 121.
[67] DKA partizanai. P. 124; LYA. F. K-1. A. 3. B. 7/26. L.145; B. 769. L. 48.
[68] LYA. F. K-1. A.3. B. 944.
[69] Ten pat.
[70] DKA partizanai. P. 138.
[71] Lozoraitis V. Kaišiadoriečių kančių keliai 1940–1953. Kaišiadorys 1999.
[72] LYA. F. K-1. A. 3. B. 949. L. 92.
[73] Ten pat. B. 944. L. 130–131; B. 771. L. 194.
[74] Ten pat. L. 248.
[75] Ten pat. B. 43204/2. L. 145.
[76] Ten pat. B. 944. L. 98.
[77] DKA partizanai. P. 115.
[78] LYA. F. K-1. A. 3. B. 942.
[79] Ten pat. B. 949. L. 27.
[80] Ten pat. B. 950.
[81] Ten pat. B. 949. L. 95.
[82] Ten pat. B. 304. L. 1.
[83] Ten pat. L. 3.
[84] Ten pat. L. 20.
[85] Ten pat. B. 949. L. 2.
[86] Skaržinskas J. Tikėjome Lietuvos laisve // Laisvės kovų archyvas. T. 22. K. 1997.
[87] Ten pat. P. 154.
[88] Ten pat. P. 156–157.
[89] Ten pat. P. 157.
[90] Ten pat.
[91] Ten pat. P. 158.
[92] LYA. F. K-1. A. 3. B. 949. L. 4.
[93] Ten pat. A. 3. B. 949. L. 4.
[94] Lozoraitis V. Kaišiadoriečių kančių keliai. P. 83.
[95] Ten pat. P. 106.
[96] LYA. F. K-1. A. 3. B. 949. L. 27.
[97] VVOA. F. 4755. A. 1. B. 1. L. 1.
[98] LYA. F. K-1. A. 3. B. 950.
[99] Ten pat. B. 949. L. 137.
[100] Ten pat. L. 54.
[101] Ten pat. L. 55.
[102] Ten pat. L. 1-2.
[103] Ten pat. L. 81–82.
[104] Ten pat. L. 39.
[105] Ten pat. L. 40.
[106] Ten pat. L. 37.
[107] Ten pat.
[108] Ten pat. B. 1045, L. 179 Opersvodka – operatyvinė suvestinė Nr. 102 1953 m. balandžio 12 d.

Rolandas Gustaitis

Kruonio seniūnijos vietos, susijusios su rezistenciniu judėjimu ir tremtimi[1]

Kruonio mstl. centrinis skveras yra žinomas kaip Kruonio apylinkėse žuvusių partizanų išniekinimo vieta.

Šioje vietoje buvo išniekinti Kruonio apylinkėse žuvusių Didžiosios Kovos partizanų apygardos Alfonso Aliukonio (slap. Saulė) ir Antano Praškevičiaus (slap. Narsuolis) būrių partizanų palaikai. Manoma, kad čia buvo išniekinta apie 30-ties partizanų palaikai. Teigiama, kad čia buvo niekinami ir už Nemuno Pakuonio apylinkėse žuvusių Tauro partizanų apygardos partizanų palaikai. 1947 m. kovo 3 d. buvo išniekinti Babiliaus sodyboje, buvusioje tarp Kalvių ir Vilūnų kaimų, žuvę devyni Dzūkų rinktinės Margio būrio partizanai.

Šiame skvere 1990 m. buvo pastatytas koplytstulpis (autoriai tautodailininkas Algis Šalkauskas ir kalvis Zenonas Sakalauskas). Jo statybos iniciatorius buvo Lietuvos Sąjūdžio Kaišiadorių skyrius. Pinigus aukojo buvę tremtiniai, politiniai kaliniai ir vietos gyventojai. Ant koplytstulpio liemens yra įrašas: „ŠIOJE AIKŠTĖJE / SOVIETINIAI / OKUPANTAI / IR JŲ TARNAI / NIEKINO / LIETUVOS LAISVĖS / KOVOTOJUS / 1944–1953 / METAIS / LIETUVI / KANČIOS IŠTREMTŲJŲ / IR KRAUJO ŽUVUSIŲJŲ LAŠAI / TEBŪNIE PRIESAIKA GYVŲJŲ / KURIĄ ŠIRDIN ĮSIRAŠAI: / KANTRYBĖ, DARBAS IR / KOVA / IR VIENAS TIKSLAS – / LIETUVA / KAZYS BRADŪNAS“.

Kruonyje, Kauno g. 1 name (statytame 1925 m.) pokaryje 1944–1953 m. buvo NKVD-MGB ir stribų būstinė. Čia buvo tardomi suimti partizanai ir civiliai gyventojai. Stribams, kurių branduolį sudarė Jonavos ir vietiniai rusai, 1945 m. lapkričio 15 d. vadovauti buvo paskirtas D. I. Zaščipa, vėliau jiems vadovavo vyr. įgaliotinis Kruonio valsčiui leitenantas A. L. Šalaginovas. Iš čia stribai ir enkavedistai vykdavo į karines – čekistines operacijas. Priešais esančioje aikštėje buvo niekinami Kruonio apylinkėje žuvusių partizanų palaikai. Vėliau jie būdavo užkasami šalia Kruonio esančiame Gojaus šilelyje. Iš šio pastato išsikrausčius enkavedistams ir stribams, pastate veikė

Kultūros namai. Atgavus Lietuvai nepriklausomybę, pastatas buvo grąžintas bažnyčiai, kuri 1994 m. čia įkūrė parapijos senelių globos namus.

1941 m. birželio 26 d. besitraukiančios Raudonosios armijos dalinys Dijokiškių kaime nužudė septynis taikius gyventojus. Dar karo metais jų žūties vietoje buvo pastatytas kryžius, kuris po kelių dešimtmečių supuvo. Buvo sumanyta pastatyti naują kryžių, tačiau arčiau kelio, kad jį pamatytų daugiau žmonių. Kryžių 1999 m. vasarą pašventino Darsūniškio klebonas kun. P. Genevičius. Kryžiaus pastatymo iniciatorė buvo Danutė Kašelionienė, autorius – tautodailininkas Algis Šalkauskas. Ant kryžiaus liemens pritvirtintos lentelės yra įrašas: „BOLŠEVIKŲ / NUKANKINTI / 1941.06.06 / MACIULEVIČIUS / PRANAS / MORKŪNAS PRANAS / MORKŪNAS ALEKSAS / BATUTIS VYTAS / BATUTIS JUOZAS / DU NEŽINOMI“.

Buvęs partizanas Slanina prie ąžuolo, kuriame pavaizduotas kryžius skirtas čia žuvusio partizano Vinco Zablacko (slap. Kėkštas) atminimui. 2005 m. R. Gustaičio nuotr.

Kaip jau buvo minėta, žuvusiųjų partizanų palaikai būdavo užkasami šalia Kruonio esančiame Gojaus šilelyje. Žinoma, kad čia yra užkasti 1945 m. liepos 11 d. Daukantų kaime, Jiezno valsčiuje, sušaudyti keturi kaimo gyventojai, 1945 m. spalio 6 d. kautynėse su NKGB 298 šaulių pulku ir NKVD-NKGB operatyviniais darbuotojais A. Artinausko (Argižausko) sodyboje, Užgirėlio kaime, žuvę penki J. Radzevičiaus grupės, 1946 m. spalio 31 d. R. Mackevičiaus sodyboje, Anglininkų kaime, žuvę du, 1948 m. gegužės 27 d. Joniliškių k. miške kautynėse su MGB kariuomenės 2/261 šaulių pulko kareiviais ir MGB Kruonio vls. poskyrio „liaudies gynėjais“ žuvę du A. Praškevičiaus (slap. Narsuolis) būrio partizanai. Taip pat 1948 m. vasario 14 d. Meilučio sodyboje (Leliušių k., Rumšiškių vls.) žuvęs partizanų būrio vadas Martynas Kuliešius (slap. Ąžuolas) ir 1945–1947 m. įvairiose vietose žuvę septyni partizanai. Spėjama, kad šioje vietoje galėjo būti užkasti dar

devynių partizanų palaikai. Visų jų atminimui girininko Jono Kairiūkščio iniciatyva tautodailininkas Algis Šalkauskas pastatė kryžių. 1995 m. vasario 16 d. medžiuose aplink kryžių pritvirtinta 30 medinių, Vytauto Markevičiaus padarytų baltai dažytų kryžių, simbolizuojančių žuvusių partizanų užkasimo vietą.

Paėjus miško taku toliau į šilelio gilumą, kairėje stovi Vytauto Markevičiaus ir dr. Eligijaus Juvencijaus Morkūno sukurtas ir 1990 m. pastatytas koplytstulpis, žymintis buvusią 1946 m. vasario 16 d. žuvusių partizanų užkasimo vietą. Tą dieną persikėlę per Nemuną partizanai Lietuvos nepriklausomybės proga norėjo Kruonio miestelyje iškelti Lietuvos Trispalvę. Darsūniškio miške, prie Astragų k., jie susidūrė su kareiviais. Kautynėse žuvo Jurgis Krušinskas (slap. Žiedelis), Stasys Lekavičius (slap. Gulbinas) ir Pranas Žukauskas (slap. Šalmas). 1989 m. lapkričio 11 d. žuvusiųjų giminių iniciatyva palaikai buvo iškasti ir perlaidoti Jonučių kapinėse (Garliavos sen., Kauno raj.).

Kruonio seniūnijoje esančiame Avinėlių k. miške, Limšiaus upelio pakrantėje, 1954 m. liepos 24 d., išduotas infiltruoto agento Šliužo, žuvo Vincas Zablackas (slap. Kėkštas). Vietinio kalvio Kriugždos sūnus, kitą dieną atėjęs į mišką, prie ąžuolo rado daug šovinių tūtelių. Jis juos surinko ir ąžuolo apačioje iš jų kamiene žuvusio paskutiniojo Kaišiadorių krašto partizano atminimui padarė kryžių. Šiuo metu šovinių tūtelės iš ąžuolo išlupinėtos, bet kad čia būta kryžiaus – gerai matyti.

Kalvių kaimo centre stovi mūrinis pastatas – buvusi klebonija, kuriame, iškrausčius kleboną, 1944–1954 m. buvo stribų būstinė.

Kalvių kapinėse yra palaidoti ar simboliškai įamžinti keli žuvę partizanai. Juodo granito antkapinis paminklas pastatytas slapta iš užkasimo vietos Broniaus ir Viktoro Šliužų bei Stasio Slaninos iniciatyva perkeltų ir šalia 1932 m. mirusio tėvo palaidotų 1948 m. rugpjūčio 12 d. Pavuolio kaime žuvusių A rinktinės 3-ojo bataliono partizanų būrio vado Antano Praškevičiaus (slap. Narsuolis) ir jo brolio partizano Prano Praškevičiaus (slap. Lokys) atminimui. Paminkle įrašyta ir trečiojo žuvusio brolio partizano Bernardo Praškevičiaus pavardė, nors jo amžinojo poilsio vieta nežinoma.

Subačių šeimos kape slapta grįžusios iš tremties sesers Anelės Subačienės (Gataveckaitės) ir ryšininkės Liudos Šinkūnienės (slap. Neringa) pastangomis 1957 m. iš Žiežmarių senųjų žydų kapinių iškasti ir čia perlaidoti 1947 m. sausio 9 d. Kurniškių kaime žuvusio partizano Antano Gatavecko (slap. Svajūnas) palaikai.

Nuorodos

[1] Straipsnis parengtas pagal KšM. B. 402. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras. Kaišiadorių rajono vietos, susijusios su rezistenciniu judėjimu ir tremtimi. 2003 m. L. 129–141; taip pat R. Trimonienės straipsniu „Kruonio atmintinos vietos“ leidinyje (be datos) „Kruonio partizanai“ (pastarąjį leidinį spaudai parengė Vytautas Markevičius ir Stanislovas Abromavičius).

Povilas Krikščiūnas

Šis tas apie kruoniškių tautosaką

Keletas bendrų pastabų

Pridėti šias pastabas šalia tautosakos tekstų paskatino keletas priežasčių. Pirmiausia jokiame vietiniame leidinyje nebūna paskelbta visa rengėjų turėta archyvinė medžiaga, todėl norima skaitytoją supažindinti su kruoniškių tautosakos šaltiniais. Aptariami Kaišiadorių muziejuje[1], Lietuvos Mokslų akademijos[2], Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje[3] bei Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne[4] esantys rinkiniai. Beje, nebe pirmi metai šios saugyklos savarankiškame fonde saugomi ir Vilniaus pedagoginio universiteto studentų sudaryti rinkiniai ir garso įrašai[5]. Kruoniškių tautosakos ieškota ir juose. Tikimasi, kad prireikus skaitytojams taip bus lengviau susirasti ir įvertinti šių saugyklų rankraštynuose esančius kūrinius[6]. Taip pat, kiek leidžia turima medžiaga bei knygos apimtis, norima aptarti vietinį repertuarą, kiek įmanoma, išryškinti lokaliuosius jo bruožus ir paskelbti pačių kūrinių.

Paprastai didžiąją dalį šio tipo knygose skelbiamos tautosakos sudaro dainos. Jos ir aptariamos nuodugniau. Tačiau taip šešėlyje lieka pasakojamoji ir trumpųjų pasakymų tautosaka. O jos poreikis tikrai ne mažesnis. Apie Kaišiadorių krašto dainas jau yra rašyta[7], pačių dainų skelbta ir populiariuose[8], ir akademiniuose[9] leidiniuose. Kai kurios užrašytos Kruonio apylinkėse[10]. Stebėjimai rodo, kad gretimų vietovių repertuaras iš esmės retai skiriasi, todėl apsispręsta visai dainų neskelbti. Daugiau dėmesio skiriama anksčiau minėtoms kitoms tautosakos rūšims, o įdomesnės detalės komentuojamos tik rinkinių apžvalgoje.

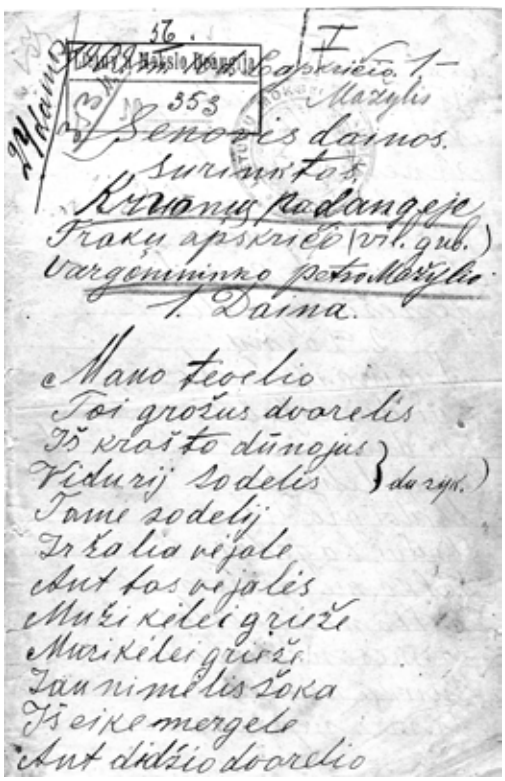
Skelbiamoji tautosaka užrašyta ne vienu metu. Intervalas tarp seniausio ir naujausio rinkinio – apie 80 metų (1910–1992 m.). Per tą laiką keitėsi ir rinkėjų kartos, ir metodinės nuostatos. Užrašinėta nevienodai įgudusių rinkėjų, nevienoda ir pateikėjų iškalba. Dauguma tekstų užrašyti be garso įrašymo technikos, kartais iš kitų

vietovių kilusių žmonių. Tai neišvengiamai veikė tekstų sklandumą, logiškumą, jų tarmiškumą. Redaguojant beveik nekeista leksika. Kai kur, ypač mįslėse, to padaryti būtų neįmanoma, nes išnyktų teksto ritmika bei rimika ir kūrinys neišvengiamai sumenktų (*Trys bobos aklos vidury peklos*). Retesni žodžiai ar svetimžodžiai paaiškinami išnašose. Dabartinių normų neatitinkančios sintaksinės konstrukcijos (pvz., *išmokyti ant kunigo*) keičiamos teiktinomis. Labai nenuosekliai išlaikyta tarminė fonetika. Tik kai kur pasitaikantys bruožai (*in kapines*, *užkabyti* ir pan.) tarmės visumos neatspindi, todėl visi tekstai skelbiami bendrine kalba.

Iš rinkimo istorijos

Jau įprasta, kad seniausių tautosakos užrašų ieškoma Lietuvių mokslo draugijos rinkiniuose. Tokiu rinkiniu laikytinas vargonininko Petro Mažylio 24 dainų tekstų rinkinys[11]. Dainos užrašytos 1909 metais, taigi dar prieš pasirodant pirmajai lietuviškai šios draugijos parengtai tautosakos rinkimo programai[12]. Įdomu, kad ir be jos susivokta kai kur pažymėti pasikartojančias eilutes, nurodyti dainavimo aplinkybes: „*šita dainelė dainuojama žiedovonių vakarą*“, „*šitą dainą sėdant in vežimą dainuoja, lydint jaunuosius iš tėvų*“ ir pan. Matyt, įtakos jo veiklai turėję draugijos nariai J. Tumas-Vaižgantas ir Liudas Gira, su kuriais vargonininkas bendravo dar prieš išvykdamas į Kruonį[13].

Kitame jo rinkinyje užrašyti 7 dainų tekstai ir keturių eilučių raudos fragmentas[14]. Ypač įdomi pastaba po šio fragmento, liudijanti Kruonio apylinkėse buvus stiprią, bet sparčiai nykstančią raudojimo tradiciją: „*Daugiau raudų apie Kruonį nebeužrašiau, nes daugiau buvau užinteresuotas dainomis ir jų meliodijomis. Ne kartą teko girdėti dar gražesnių raudų ant kapinių; vis rengiaus, rengiaus jas užrašyti, bet mano likimas privertė iš ten išvažiuoti į kitą pasvietį. Taip ir paliko... Tyrinėtojams Lietuvos etnografijos vertėtų užkreipti ir Kruonio padangėn. Čia gali rasties šis tas senovės liekanų. Ypač gražiai rauda ant kapų. Gaila, kad jos*

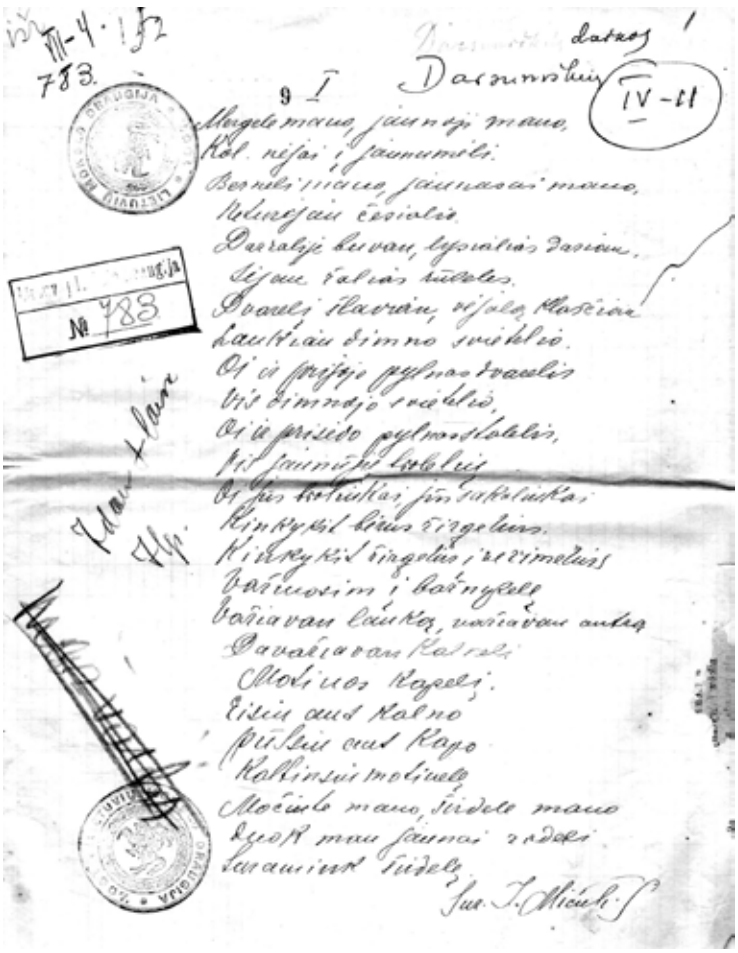

P. Mažylio rinkinio faksimilė.
Skenuota nuo LMD I 353.

gali greit pranykti, nes dvasiškija gina tuos raudojimus pas numirusius namie ir ant kapinių. Vadina pagonišku papročiu. Reikia skubėt užrašyt."

Čia jau nenurodoma, kada tekstai užrašyti, bet iš pastabos susivokiame, kad tai nutiko Kruonio apylinkėse, taigi 1909–1912 m., bet rankraštis parengtas vėliau, jau pakeitus gyvenamąją vietą. Tačiau tai ne vienintelė P. Mažylio užrašyta rauda. Pluoštas jų buvo paskelbtas „Ateities" priede „Tautinės tverybos žiedai"[15]. Paprastai visi „Ateities" redakcijai atsiųsti tautosakos užrašai vėliau patekdavo į LMD fondus. Deja, šių raudų originalų juose rasti nepavyko. Neskelbti šie tekstai ir Jono Basanavičiaus parengtoje raudų publikacijoje. Kur jos dabar, kol kas yra neaišku.

Iš pirmo žvilgsnio taip pat neaišku, kur ieškoti Darsūniškio apylinkėse užrašytų Dirsos dainų. Jos minėtame priede paskelbtos 1911 m[16]. Tačiau Dirsa

J. Mičiulio rinkinio faksimilė.
Skenuota nuo LMD I 783.

pasirodo besąs J. Mičiulio slapyvardis. Tai išduoda prie dainos „Ko liūdi, mergele, ko neverki“[17] pieštuku prirašyta pastaba „*Ateityj buvo*“. Šiame 17 tekstų rinkinyje surandame visas tris minėtame leidinyje skelbtas dainas. Rinkinys sudėtas iš dviejų pluoštelių, kurių kiekvieno rankraštinė numeracija yra savarankiška, o ištisinė įspausta numeratoriumi. Tačiau antrojo pluoštelio dainos (Nr. 9–16) užrašytos tarsi kitu braižu, labai primenančiu P. Mažylio rašyseną. Nors paskutiniajame puslapyje įrašyta „*Užrašė J. Mičiulis*“, šio įrašo rašysena taip pat nėra panaši į dainų užrašų. Tačiau kol rašysenos ekspertizė neatlikta, kategoriškas išvadas daryti būtų rizikinga. Beje, tais pačiais 1912 m. J. Mičiulis užrašė dar 6 dainų tekstus[18].

1911 m. Veronika Jakštaitė iš Kruonio parapijos Ginteikiškių k. į du mokyklinius sąsiuvinius užrašė 48 dainas. Jos pateikėjomis buvo minėto kaimo gyventojos Marijona Grigonytė, Domicelė Kerševičiūtė, Teklė Kerševičienė, Marijona ir Rožė Žukauskienės, Marijona Kalaušiūtė, Ona Skučaitė. Kaip šios dainos pasiekė Vilnių, straipsnio autoriui nėra žinoma, o rankraštis saugomas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje[19].

Pristatomose vietovėse anksti atkreiptas dėmesys į smulkiuosius tautosakos žanrus. Juos apie 1911–1912 m. ėmėsi rinkti S. Rauckas. Darsūniškio apylinkėse jo užrašyta 16 patarlių bei priežodžių[20] ir 18 mįslių[21]. Tai nėra daug, bet kai kurie tekstai gana gyvi ir išmoningi. Tačiau iki šiol nepralenkiamas smulkiųjų žanrų rinkėjas lieka Juozas Lazauskas. Jo surinktos tautosakos esama dviejuose rinkiniuose, kurių sudarymo aplinkybės nėra aiškios. 1920–1923 m. jis užrašė nemenką pluoštą mįslių, patarlių ir priežodžių, burtų, tikėjimų[22]. Akivaizdu, kad rinkėjo su kuo nors iš specialistų bendrauta ar bent turėta kokios metodinės literatūros – kad ir minėtoji Lietuvių mokslo draugijos programa. Juk net gerokai vėliau tautosakos specialistai buvo klausinėjami, ar rinktini nešvankūs tekstai. Be kitos tautosakos, pirmajame J. Lazausko rinkinyje yra tikrai dviprasmiškai skambančių mįslių, tiesmukų posakių. O antrajame[23] talalinių tekstų, pavadintų blevyzgomis, rasime net 45. Vadinasi, nuostatą, kad rinktina viskas ir nieko nekeičiant, rinkėjas žinojo. Nėra aišku, kaip, kada ir kodėl atsirado antrasis pluoštas, kuriame pakartota beveik visa pirmojo medžiaga, išskyrus dainų tekstus, ir pridėtos talalinės bei tekstų metrikos. Galbūt užrašinėtojas buvo paprašytas rinkinį tvarkingiau perrašyti ir papildyti? Beje, šis pluoštas įdėtas į bendrą Dotnuvos žemės ūkio akademijos Visuomeninės agronomijos draugijos narių užrašytos tautosakos rinkinį. Galbūt papildyti rinkinį paskatino draugijos vadovybė?

Tačiau ne tai svarbiausia aptariant J. Lazausko veiklą. Ne taip mažai tautosakos kūrinių užrašyta tik jo vieno arba užrašyta po daug vienu metu. Išrinkus iš abiejų rinkinių nesikartojančius kūrinius, jų susidarytų per 400. Toks gausus rinkinys jau yra rimta atspara tyrinėjant ne tik tam tikro laikotarpio repertuaro būklę, bet ir jo raidą.

Anksčiau kalbėjome apie nedidelius dainų rinkinius. Stambią kolekciją pirmasis sukaupė Vaclovas Gutauskas. Be Marijampolės ir Kauno apskričių tautosakos, jis užrašė 124 dainas Migonių, Dijokiškių, Norkūnų ir Pratkūnų kaimuose[24]. Kaip įdomesnės dainininkės minėtinos norkūniškės Ona Dubickaitė, padainavusi 28 dainas, seserys Pranė, Veronika, Ona ir Marė Balčiūnaitės, – 24, Kleboniškio gyventoja Marijona Rainienė, – 25.

Iš tarpukario metų tautosakos rinkimo organizatorių dar minėtinas Kaišiadorių valstybinės gimnazijos direktorius Domas Kalvelis, itin entuziastingai vadovavęs net keliems būreliams, rinkusiems tautosaką. Didžiuliai jo mokinių surinkti tautosakos pluoštai ne kartą įvertinti Lietuvių tautosakos archyvo pirmosiomis premijomis. Tokių rinkinių medžiaga paprastai labai marga dėl kūrinių geografijos. Ji būna iš tų vietovių, kurioje rinkėjai gyvena, atostogauja ar dažniau svečiuojasi. Deja, kruoniškių mokinių šioje gimnazijoje būta nedaug arba jie linko į kitus būrelius. Kai kuriuose rinkiniuose randame po vieną kitą dainą, tačiau jos tarsi paskęsta tarp kituose valsčiuose užrašytų dainų. Išskirčiau tik vieną, 1939 m. sudarytą sakytinės prozos rinkinį, kuriame yra kelios pasakos iš Kruonio miestelio ir apylinkių[25].

Įvairių vietovių tautosaka sudėta į 1949 m. baigtą rengti Vlado Žuko rinkinį. Viena pateikėja, matyt, sutikta tikrai netikėtai, nes šešios to rinkinio dainos užrašytos važiuojant traukiniu iš kruoniškės Adelės Čiupienės[26]. Ypač įdomus 26 posmų svočios apdainavimas. Tarsi nujausdama, koks svarbus šiose dainose improvizacijos vaidmuo, dainininkė pastebi: „*Šitose dainose įvairiose vietose tai daug visokių priedų*“. Kiti tekstai – senosios vaišių ir vestuvinės dainos.

Besidomintiems vėlyvosiomis dainomis, be abejonės, bus įdomus Stasio Lekavičiaus (g. 1920 m.) rinkinys[27]. Šis tas apie rankraščio autorių ir patį rankraštį aiškėja iš pridėto laiško, pasiųsto tuometinio Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Tautosakos sektoriui. S. Lekavičiui, pasikvietusiam sektoriaus darbuotojus atvykti užrašyti jo dainų, buvo atsakyta, kad toks vizitas galimas ne iš karto ir paprašyta paieškoti, kas galėtų jo dainas užrašyti vietoje. Šitai aiškėja iš to paties pridedamo laiško. Į tai S. Lekavičius gyva vaizdinga kalba atsako, kad pats turįs savo dainų sąsiuvinius: „<...> *Jos užrašytos. Mat kai aš buvau jaunas ir kriaučius, kitaip tariant siuvėjas, tai man jos gerai laikėsi galvoj ir neužrašytos, o kai pradėjo atslinkdinėt nelaboji senatvė, aš pajutau, kad jau mano dainos išsibarstė iš puodynės. Tai ką daryt, aš tuomet ėmiau jas rinkti. Tai kurias pavyko surinkti, o kai kurių jau nebeįstengiau sugrabaliot* <...>. Klausiamas, kur dainų išmokęs ir kur dainavęs, jis atsako: „<...> *kur nors choruose man dainuoti neteko, dainavau daugiausia vienas. Kai kada tekdavo su kaimo jaunimu. Bet daugiausia sukdavau siuvamą ir dainavau sau. Jų išmokau, mat aš 14 metų ėjau per margą svietą siūdamas ir išmokau daugiausia iš šeimininkių. Na ir, žinoma, netoli savo namų.* <...>“.

Minėti sąsiuviniai buvo atsiųsti į Institutą ir perrašyti mašinėle, o rankraštis grąžintas savininkui. Mašinraštyje 53 dainų tekstai ir 18 dainų su melodijomis. Jas tais pačiais 1959 m. užrašė Bronius Uginčius. Matyt, tik tiek dainininkui atvykus į Vilnių spėta įrašyti. Vyrauja artimesnės mūsų laikams dainos – literatūrinės kilmės, meilės romansai. Dainų derinys gana keistas. Greta tuometinę ideologiją atitinkančių tekstų rikiuojasi patriotinės tarpukario karių, tremties ir pokario kovų dainos. Tačiau šiaip ar taip tai vienintelis vėlyvųjų dainų šaltinis iš Kruonio apylinkių.

1962 m. liepos mėn. 1~15 dienomis Anglininkų apylinkėje tautosaką rinko Vilniaus valstybinio universiteto Istorijos–Filologijos fakulteto Lietuvių kalbos ir literatūros specialybės III kurso studentai V. Bagdonavičius ir R. Gudaitis. Per dvi savaites Dabintos, Vizginų, Vaiguvos, Grėžieniškių, Rūčkakiemio, Norkūnų, Anglininkų kaimuose jie užrašė 262 tautosakos kūrinius (241 dainą, 15 pasakų, 6 raudas)[28]. Tąsyk tautosakos rinkėjai lankėsi ir pas minėtąjį Stasį Lekavičių. Pasak pateikėjo, beveik šimtą dainų jis jau užrašęs ir nusiuntęs į Lietuvių kalbos ir literatūros institutą. Todėl tautosakininkai dainų ir neužrašinėjo. Dainas S. Lekavičius pamėgo keliaudamas kaip siuvėjas po savo gimtąsias apylinkes bei po Suvalkiją. Paaiškėjo, kad jis mėgęs ir pasakas sekti. Jų studentai užrašė keturias[29]. Pasakas taip pat sekė Aleksas Tamošiūnas iš Norkūnų, Teklė Bandzevičienė iš Rūčkakiemio ir Pranas Lekavičius[30]. Daugiausia tai nuotaikingų siužetų buitinės ir novelinės pasakos, anekdotai. Dainų daugiausia išgirsta iš norkūniškių Veronikos Dubickaitės (62) ir Domicelės Balčiūnienės (45).

Minėtina, kad keletą dainų Gegužinės kaime užrašė ir A. Masionis su B. Kukauskaite.[31] Jas padainavo Jonas Paulauskas ir Jonas Starinskas.

Bene daugiausia folkloristų dėmesio susilaukusi Darsūniškio apylinkių tautosaka. 1972 m. Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Kauno skyrius čia surengė kompleksinę ekspediciją. Turėta keletas magnetofonų, tad dalis kūrinių įrašyta į magnetofono juostas. Iššifravus įrašus ir sutvarkius ranka rašytą medžiagą parengti keturi rinkiniai[32]. Tuomet iš viso užrašyta 472 kūriniai: 144 dainų tekstai, 214 dainų su melodijomis, 3 raudos, 13 žaidimų, 3 pasakos, 33 sakmės ir padavimai, 2 pasakojimai, 17 mįslių. Likusi medžiaga – kitokie smulkūs tautosakos kūrinėliai, burtai, tikėjimai ir papildoma informacinė medžiaga (ekspedicijos dalyvių įspūdžiai, trumpos rinkėjų biografijos). Padaryta keletas fotonuotraukų. Tautosaką rinko daugiausia pradedantys kraštotyrininkai – mokiniai, studentai, vienas kitas dirbantis žmogus. Natūralu, kad jų rinkiniuose papildomos medžiagos apie repertuaro kontekstą negausu. Vargu ar tikrąją padėtį atspindi užrašytųjų kūrinių rūšių santykis. Juk dažniausiai pradedama ir baigiama dainomis. Tai bendra visų tautosakos rinkinių bėda. Tačiau užrašytieji kūriniai leidžia gana tiksliai spręsti bent apie tuometinio dainų repertuaro sudėtį ir gyvybingumą.

1981 m. Kruonio apylinkėse lankėsi žinomas tautosakos rinkėjas Jurgis Dovydaitis. Šio rinkėjo užmojai buvo didžiuliai. Visą gyvenimą skyręs tautosakai rinkti ir skelbti, jis sukaupė didžiulę fonoteką, fototeką ir rankraščių kolekciją. Tiesa, ne visa jo surinkta tautosaka sugulė į rinkinius, jam svarbiau buvo nykstančius kūrinius užrašyti. Kruoniškių dainos taip pat liko magnetofono juostose, tačiau esant reikalui naudotojams yra prieinamos. Žinoma, kad tais metais dainas jis įrašinėjo Kruonyje iš M. ir P. Gervickienių ir Saulučių k. iš A. Jarmalavičiaus bei P. Jarmalavičienės[33].

Su Kauno kraštotyrininkais bendravo vilūniškis Simanas Padriezas. Šalia – tautosakos rinkėjas Algirdas Urbonas. 1972 m. Nenurodyto fotografo nuotr. LTRFt 4735.

Iš Vilniaus pedagoginio universiteto studentų rinkinių minėtinas Jurgitos Kondratavičiūtės 1998 m. praktikos darbas[34]. Šimto kūrinių rinkinyje vyrauja mįslės, burtai ir prietarai, patarlės ir priežodžiai. Užrašinėta Dijokiškių ir Meškučių kaimuose. Dauguma tekstelių yra žinomi visoje Lietuvoje. Dalį jų randame ankstesniuose kruoniškių rinkiniuose, taigi jie dar kartą paliudija ilgametę konkrečių kūrinių gyvavimo tradiciją pristatomose vietovėse.

Minėtinas vietinių mokyklų mokinių ir mokytojų indėlis. Visa jų sukaupta medžiaga saugoma Kaišiadorių muziejuje. Surašytos tikslios pateikėjų metrikos, tačiau nenurodyti nė vieno kūrinio užrašymo metai.

Pirmiausia aptartini Kruonio vid. mokyklos direktorės Aldonos Lišauskienės vadovautų mokinių darbai. Tai P. Maciulevičiaus užrašytų kalendorinių švenčių burtų bei tikėjimų ir vestuvių papročių rinkinys „Tradicijos, apeigos, burtai“[35]. Rinkinyje 16 tekstų. Tos pačios mokyklos devintokų surinkta tautosaka sudėta į atskirą pluoštą „Mįslės, priežodžiai, patarlės, padavimai“. Čia yra 7 sakmės ir padavimai, 25 mįslės ir 6 patarlės[36]. Šių rinkinių mašinraščio originalai pasiųsti Lietuvių tautosakos rankraštynui[37], ir iš jų inventorizacijos datos (1973 m. spalio 26 d.) galime spėti, kad to rinkinio tekstai užrašyti 1972–1973 m. Šie kūriniai tikriausiai užrašyti baigus dėstyti lietuvių tautosakos kursą. Būtent devintokams būdavo skiriami tokie namų darbai.

Kiek įvairesnė Darsūniškio aštuonmetės mokyklos mokinių užrašyta tautosaka: 6 pasakos, 1 sakmė, 1 anekdotas, 5 pasakojimai, 25 mįslės[38]. Ją surinko Vytas Naginė ir Elena Televičiūtė, medžiagą parengė mokytoja Kananavičiūtė (vardas rinkinio antraštiniame puslapyje nenurodytas).

Dar dviejuose kruoniškių mokinių rinkiniuose – iššifruoti dainų, įrašytų magnetofonu, tekstai. L. Zilgalvytė, M. Naginaitė ir V. Bieliauskaitė lankėsi pas Darsūniškio etnografinio ansamblio dainininkes[39], V. Dubosas ir J. Petravičius dainas rankiojo iš pavienių dainininkų[40]. Tiesa, 10 dainų užrašyta iš Onos Zilvalvienės, kilusios nuo Biržų, tik dažnai buvojusios Darsūniškyje. Mokiniams vadovavo mokytoja V. Degutienė. Beje, muziejuje visi šių dviejų rinkinių garso įrašai suskaitmeninti ir perkelti į penkias kompaktines plokšteles.

Tokia kruoniškių tautosakos šaltinių panorama. Atrodytų, sukaupta ne taip mažai, ypač dainų, tačiau su kai kurių gretimų vietovių (pvz., Rumšiškių, Žiežmarių) rinkėjais kruoniškiams varžytis būtų sunkoka. Ne itin gausiai užrašyta pasakojamosios tautosakos, priebėgomis domėtasi trumpaisiais pasakymais. Kaip ir visur kitur, beveik neturima užrašytų vėliausių dešimtmečių gyvenimą atspindinčių kūrinių – pasakojimų apie keistus nesuvoktus nutikimus, anekdotiškas situacijas, kurios gan greit virsta tikrais anekdotais, vėlyvųjų meilės romansų, pokario ir tremties dainų. Padidėjusi gyventojų migracija, išsilavinimas, sparčiai besikeičiantis gyvenimo būdas keičia ne tik repertuarą, bet ir požiūrį į pačią tautosaką. Jau būtų įdomus ir sociologinis žvilgsnis ne tik į tautosaką, bet ir į jos pateikėją. Taigi galimiems vietiniams entuziastams ar atvykusioms ekspedicijoms darbo dar ilgam užtektų.

„Ir abu labai gerai gyveno...“

Talentingų kruoniškių pasakų sekėjų nesurasta, tad turimi užrašai dažnai atsitiktiniai, po vieną kitą to paties sekėjo tekstą. Tarpukario metais pasakų užrašė Domo Kalvelio vadovaujami Kaišiadorių gimnazijos mokiniai, po vieną kitą rasime 1972 m. ekspedicijos ir kruoniškių mokinių rinkiniuose. Drąsesnius apibendrinimus apie visą repertuarą turint menkai medžiagos daryti būtų rizikinga. Tačiau esama tekstų ar jų detalių, kurios yra retesnės ar atspindi bendrą pasakų repertuaro būklę. Jas norisi čia pakomentuoti.

Kruonio apylinkėse užrašytas nedažnai pasitaikantis formulinės pasakos „Žėkelio giesmė“ (AT 2010)[41] variantas (žr. 3 tekstą). Tekste paprastai klausimai pateikiami žėkeliui – mokiniui arba kunigo patarnautojui per mišias. Lenkiškai *żak* yra mokinys, studentas, mokytas žmogus ar žemo rango dvasininkas. Klausiama, kas danguje yra vienas, du ir paprastai tęsiama iki dvylikos. Atsakymai susiję su dangiškuoju gyvenimu, sakramentais ir kitais religiniais atributais. Skelbiamame variante mokytą žmogų sutinka ir klausinėja velnias. Lietuvoje šios pasakos užrašyti 74 variantai, velnias pasirodo trijuose[42]. Fiksuota ir dainuojamų kūrinio variantų, Lietuvių liaudies dainų tekstų kataloge šiuo metu skiriamų prie religinių maldų ir giesmių. Iš pirmo žvilgsnio atrodo keista, kad velnias klausinėja šventų dalykų. Tačiau mitologinėse sakmėse gerai žinomas velnio pomėgis klaidinti žmones. Kai kuriose

pastabose prie padainuotų tekstų jie nurodomi kaip ginklas nuo velnio žabangų: *„Išgiedojus visą dvylika reikia vėl pradėt nuo dvylikto ir varyti atgal, prie kiekvieno posmo pridedant: „Aik, velnio, į peklą!“ Ta giesmė esanti giedotina miške pasiklydus, kad velnias atstotų“*[43]. Tikėta, kad tai padeda ir bekeliaujančioms vėlėms: *„Sakytojas aiškina, kad Žėkelis buvęs koks tai vyriausias pranašas. Jis paklydusius atveda į kelią, užtai paklydus reikia giedoti tą giesmę. Kolei ją baigsi, atrasi ir kelią. Tą giesmę seniau giedodavo ir prie numirėlio bei per gedulingus pietus, numirėlį palaidojus. Mat kad jo vėlę klajojančią Žėkelis nuvestų į dangų“*[44]. Galbūt velnias šitaip tikrina žmogų, ar šis pakankamai stiprus kaip jo priešininko Dievo šalininkas? Juk netikėtu tryliktuoju klausimu iš velnio akivaizdžiai pasišaipoma rimuota fraze (originale yra „trylika butelių *aliejo*, kuriais čyščių apliejo“), ir jis, gaidžiui užgiedojus, turi dingti nieko nepešęs. Tiesa, pačios formulės nėra labai gerai prisimintos, kai kurie skaičiai praleisti, tačiau taip traktuojamas tekstas lieka logiškas, nors ir truputį nesklandus.

Praleistas siužeto fragmentas ar supainiotas siužetas dažnai rodo yrančią sekimo tradiciją. Primiršus pasakos turinį ar trūkstant iškalbos siužetas sutrumpinamas. Tačiau lygiai taip pat tekstui pakenkti gali užrašinėtojas, nesupratęs pasakos siužeto esmės ar prastai susipažinęs su teksto fiksavimui užrašymui keliamais reikalavimais.

Panašių nutylėjimų esama ir skelbiamame novelinės pasakos „Lažybos dėl žmonos ištikimybės“ (AT 882) variante (žr. 2 tekstą): eidamas į prakeiktą namą kautis su vaiduokliais, herojus pasiima giesmių knygą ir keturias žvakes. Čia jų neprireikia. Herojus tik gieda linksmas giesmes ir įėjusį negyvėlį pakviečia sėstis pabendrauti. Toks siužeto vingis pasakos visumos tarsi neardo, tačiau šmėkštelėjusi detalė (pasiimtos žvakės) yra akivaizdi užuomina į galimas, tačiau nepapasakotas rimtesnes kovas su namą apsėdusiomis būtybėmis.

Liaudies dainas mėgstama harmonizuoti, aranžuoti ar kitaip perdirbti. Panašių perdirbimų kartais patiria ir pasaka, ypač jei sekėjas praprusęs ar seka skaitytas pasakas, o užrašinėtojas linkęs į knyginį stilių. Juk net menkai išmanydami neliteratūrintos pasakos stilistiką tikrai suklusime, išgirdę tokią pasakos apie lapę ir vilką pradžią: „*Čiužinėjasi laputaitė nuo kalniuko sau linksmai. Ji nejaučia nei žvarbaus vėjo, nei šaltuko, jai baisaus*“[45]. Gal toks variantas tinkamas scenai ar vaikiškai vaizdelių iš žvėrių gyvenimo knygutei, tačiau į tradicinę eilinio kaimo žmogaus pasektą pasaką jis tikrai nepanašus.

Visos šios detalės – tik pradžia galimam kaišiadoriškių pasakų tyrinėjimui. Gilesnei analizei reiktų sukaupti daugiau tekstų, kad ir visame rajone surinktą medžiagą. Išvadų kol kas nedarome, tikėdamiesi tam tinkamesnės erdvės ir laiko.

„Po mano pomečiai jau taip nebuvo“

Kokios Kruonio apylinkėse sektos etiologinės sakmės – nežinia. Tiesiog jų niekas neužrašė. Aiškesnis mitologinių sakmių vaizdas. Žinoma, rengiant knygą apie konkrečią vietovę įdomiausi atrodo tekstai, pasakojantys apie įvykius netolimose vietovėse. Kruonio apylinkėse tokia vietovė yra Magilskas raistas.: „*Buvo raistas Magilskas, prie jo kapinės*...“[46]. Vieta keistiems ir baisiems nuotykiams ideali. Tokiose vietose dažniausiai rodosi numirėliai, apsireiškia velniai. Nors tekstuose tai neįvardijama, nesunku juos atpažinti iš pomėgio klaidinti ar vedžioti: „*Važiuoja tynai arklys ir neina. Ar pereina jau ūpas, ar kas ty, ir neina*“[47]; „*Ėjo ėjo aplinkui, ryte rado, kad jo ratu važiuota. Jam visur atrodė, kad rūmai gražiausi*...“[48]. Prisiminkime dar vieną tipišką velnio išdaigą – ratų maustymą. 10 tekste velnias tarsi nepasirodo, tačiau ratai smunka iš karto žmogystai išlipus ir pavežtajam žmogui išnykus. Čia mitologinės būtybės tarsi nesama, tačiau situaciją randama reikalo pasakoti ir ji skamba kaip mitologinė. Antai merginas puldinėja šuniukas, ir viena vėliau iš baimės miršta[49]. Bobutę prieš mirtį lanko „*toks kamuolys, kaip lyg avelė. Ateina, apeina aplinkui tą kambarį ir nueina. Tai kai mirė, nustojo lankyt*[50]“. Tai natūralu. Juk ir nykstanti sakmė tebeturi jai būdingų tikslų – supažindinti klausytoją su mitinėmis būtybėmis ir žmonių bei tų būtybių bendravimo normomis.

Beveik visos sakmės užrašytos aštuntajame praėjusio šimtmečio dešimtmetyje. Natūralu, kad tikėjimas jomis gerokai apsilpęs. Antai Sekonių gyventoja Ona Lapinskienė mesteli: „*Dabar nėra velnių – žmonės velniai*“[51]; „*Kai žmonės bijo, tai ir vaidenas*“[52]. LTR 4494(97). Jai su humoro gaidele antrina J. Dalika iš Kleboniškio: „*Kai anksčiau buvo velnių, tai ir pasakojom. Tai dabar kai netiki, tai sakom, kad per karą juos iššaudė. Dabar kai eini par mišką, tai nė galvoj, kad kas išgąsdins*“[53]. Tokia situacija ir tuomet stebėta visoje Lietuvoje. Tai daugelio modernesnio gyvenimo procesų, veikusių visus senosios kūrybos klodus, rezultatas.

Pilnesnės, nuosekliau papasakotos sakmės ar įdomesnės jų nuotrupos skelbiamos tautosakos tekstuose. Jos išdėstytos pagal J. Balio „Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų kataloge“[54] anotuojamų motyvų seką.

TAUTOSAKOS TEKSTAI

Pasakos

1. [Miręs mylimasis neša merginą]

Mergaitė turėjo berną įsimerginusi labai. Ir tas berniokas numirė, ji liko. Ta mergaitė labai pergyveno dideliai. Ir ji misli, ir misli, kad pamatytų per sapną nors. Ji svirne miegojo. Na, vieną kartą jai tas įvykis įvyko. Ji miega svirne ir girdi dundulį labai didelį – dunda jau, tarška tik kanopos arklio, kai joja. Ir jis baladojasi į svirno duris, kad atidarytų.

– Na, – sako, – norėjai pamatyti mane, tai dabar josim mes abudu.

– Ne, – sako, – dar įeisiu į kambarį apsirengti.

Jau jai šiurpsta kūnas tada. O jis vis tiek nerimauja, nepalieka jos:

– Nepaliksiu, vis tiek kartu josime,

Tai ji pasiėmė škaplierius, knygeles ir šepetį. Ir rožančių dar. Liepia sėst ant arklio, ir sėdasi. Joja, jau jai šiurpsta kūnas, šiurpsta, kad čia bus jau blogai. O jisai sako:

– Kas čia tavo taip karšta?

Prijoja prie kapinių, tai tas bernas jau sako:

– Kelkitės, negyvi numirėliai, draskysim gyvą padlą, joja trūpas su pana!

Jau kyla kyla iš kapų, jau kapai kruta kruta. Tai ji šoko nuo arklio ir trenkė šepetį. Tai išaugo didelis tankus miškas. O ji vis bėga tolyn, bėga. Tai kolei jie išdraskė tą mišką, tai ji labai toli nubėgo jau. Ir vėl girdi, kad žemė labai dunda – dunda, jau ją pavys. Tai ji trenkė tada knygeles. Tai išaugo didelės marios, labai vanduo didelis. Tai jie vėl kolei išgėrė, tą vandenį išnaikino, tai ji labai toli nubėgo. Ir vėl atidunda labai baisiai. Ir ji lekia netoli kapų. Ji rauda vėl, toji mergaitė. Ir mato – ant kapų, koplytėlėj, žvakė dega. Ji užlėkė į tą koplytėlę. Nabašninkas guli atvežtas koplytėlėj. Tai ji greitai užsirišo duris rožančium, o škaplierius sukarpė ir ant prėlčių[55] sudėjo po gabaliuką. Ir vėl jau ji girdi – atidunda, atidunda prie tų kapų minia didžiausia. Atlėkė prie tos koplytėlės:

– Kelkis, negyvas numirėli, draskysim gyvą padlą!

Tas numirėlis ir keliasi iš grabo. Atsikėlė ir šliaužia prie durų, krapšto duris atidaryt ir negali – karšta, kai rožančium užrišta. Per langus vėl negali įlįsti, vis škaplieriai užkabinti. Tuokart užgiedojo gaidys, ir pasibaigė jų bildėjimas, jau jie prapuolė. Ateina žmonės ryte nabašninko iš koplytėlės, o ji tuokart, kai tik pradarė duris, išlėkė iš koplytėlės. Visi žmonės bėgt, ir ji rėkt:

– Nebėkit, nebėkit, ir aš tokia pati, kaip jūs!

O žmonės išsigando, bėga nuo koplytėlės. Bėgo bėgo tie žmonės, o ta iš paskos. Ir pasimirė ta merga bebėgdama. LTR 4493(17). AT 365.

2. [Apie ištikimą žmoną ir jos vyrą]

Buvo tėvas. Jis turėjo vieną sūnų ir tą sūnų norėjo išmokyti kunigu. Ėjo sūnus mokslą ir išėjo kunigu. Kada priėjo laikas įsišventinti, tai sūnus gerai apsvarstė ir sau pamislino, kad kunigo tarnystė yra labai sunki. Tai jis sumanė prieš įsišventinant pabėgti ten, kur kojos neša, kur akys mato, ir išbėgo iš tėvų.

Iš tėvų išėjęs ėjo metus laiko ir priėjo miestą. Įėjęs į tą miestą su niekuo nesusikalbėjo, tik įėjo į vieną bažnyčią ir suprato pamaldas laikant. Išėjo iš bažnyčios ir mato: eina kunigas, su skepetaite užsidengęs veidą. Tada jis paklausė, kodėl jis užsidengęs veidą, ir kunigas jam atsakė,

kad čia yra prakeiktas namas ir jame gyvena piktos dvasios. Ir kas jame pernakvos, tam bus atiduotas šitas namas ir šito namo turtas.

– Bet, – sako, – jame daug ricierių nakvojo ir visi negyvi liko.

Ateivis, apsimislinęs blogas pergyvenimo pas kunigą tarnaujant dienas, nutarė eiti į tą namą nakvoti. Jis paklausė kunigo. Kunigas jam atsakė:

– Ką tu, driskiau, eisi nakvoti tenai, kad buvo atėję ricieriai geležimi apsikaustę ir visi galvas padėjo?

Paskui jis nuėjo pas gubernatorių ir prašė jį užrašyti, kad leistų tame name nakvoti. Gubernatorius paklausė, iš kur jis atvyko, dėl ko jis nori čia galvą padėti. Bet jis atsakė:

– Priėjo man toks galas, kad aš neturiu kur dėtis. Namo grįžti toli, o sugrįžus nėra ką veikti, tai ir nutariau šitame name galvą padėti.

Taip prašė gubernatorių, kad jį leistų į tą namą nakvoti. Gubernatorius juokais liepė raštininkui jį užrašyti ir įsakė sargybai jį įleisti į tą namą. Tada keleivis užėjo pas kunigą, pasiėmė giesmių knygą, keturias žvakes ir įėjo į tą namą. Įėjęs garsiai užgiedojo linksmas dainas. Ir kai įėjo sargyba uždaryti duris, pranešė gubernatoriui, kad kai tik įleido driskių, tai tuojau jį nutvėrė. Driskius pradėjo ne rėkti, o giesmes giedojo, kol jam rodės visokios baisybės. O jis nieko neatbojo ir liepė joms eiti dar daugiau, net iki dvyliktos nakties.

Paskui kas paskambino į duris. Tada jis pasakė:

– Prašau!

Ir įėjo trūpas. Pasakė:

– Garbė Jėzui Kristui!

O jis atsakė:

– Per amžius!

Jis paprašė trūpo atsisėsti. Trūpas atsisėdo. Atsisėdęs sako:

– Ačiū tau, kad tu atvykai manęs išgelbėti. Gyvenk laimingai. Tau palieku visą turtą ir kas šitame name yra. Tai vienas sklepas aukso, kitas sidabro. Tik viskuo naudokis ir tau gerai seksis. Bet kad vesi žmoną, tai žiūrėk, imk gerą. Jei paimsi blogą, tai pražūsi taip, kaip aš pražuvau. Tik rytoj palaidok mane ir visus šiame name likusius negyvėlių kaulus.

Staiga tas trūpas subyrėjo, o driskius pradėjo linksmas dainas dainuoti ir sujudino visą miestą. Visi subėgo prie to namo, bet artyn nėjo. Visi bijojo, nes manę, kad tai driskius nepaima piktos dvasios. Kada pradėjo aušti, visi suprato, kad driskius gyvas ir su visa iškilme duris atrakino. Išėjo driskius gyvas ir pasveikino miesto gubernatorių. Gubernatorius paklausė, kaip jis gyvas liko, o jis atsakė:

– Nieko blogo nebuvo, viskas gerai, tik prašau visos publikos negyvėlių kaulus palaidot.

Užpirko visur valgyklas ir alines dėl visų žmonių. Viso miesto gyventojai suėjo ir visi gėrė, valgė ir dainavo už tų negyvėlių dūšias. Paskui driskius visiems apmokėjo ir gyveno sau laimingas. Jam labai gerai sekės. Tiek praturtėjo, kad milijonierium pasidarė.

Bet panorėjo žmoną paimti. Ir kaip atspėti gerą, kaip nežūti, kaip tas trūpas? Pradėjo jis melstis į Motiną Švenčiausią, kad jam paskirtų gerą žmoną. Jam prisisapnavo, kad atsikeltų sekmadienį anksti rytą ir eitų bažnyčion. Ir katra pirmiausia ateis, tai bus jo žmona.

Į bažnyčią atėjo vargšė mergaitė. Po pamaldų nuėjo į jos namus. Įėjo į gryčelę ir pradėjo šnekėti:

– Aš noriu su jumis apsiženyt.

O jos motina atsakė:

– Ką ponas iš manęs juokaujat. Ponas esi milijonierius, tai su milijonierėm ir ženykis.

Tada jis atsakė:

– Ji man labai patinka ir atvežiau jai dovanų. Prašom priimti ir apsirėdyti

Nuvažiavę į miestą apsiženino. Labai turtingai gyveno. Bet vienas pirklys pavydėjo, kad jai labai gerai gyventi. Jis pamislino, kad

kaip būtų gerai, jo dukterį būtų paėmęs, ne kokią žebrokę. Tai jis sugalvojo juos suvesti piktan.

Važiavo jos vyras už jūrų pirkti tavoro. Žmona jį palydėjo ir grįžo į miestą, savo namuosna. Susitiko ji tą pirklį einant keliu, o tas pirklys pasisveikino ir davė paragaut obuolio. Paragavusi obuolio ji užmigo, o jis nuo jos piršto numovė žiedą ir pasikinkęs arklius nuvažiavo pas jos vyrą. Sutikęs pasisveikino. Ir klausia jos vyras:

– Kur gavai mano žmonos žiedą?

O jis atsakė:

– Aš su tavo žmona geriau gyvenu kaip tu.

Vyras nustebęs pamislino, kad jau jis yra prapuolęs taip kaip tas trūpas. Tada jis sumanė grįžti namo ir ją nužudyti. Bet važiuodamas sumislino, kad už užmušimą bus blogai. Tai jis nutarė vežtis su savimi ir nužudyti ant marių.

Taip jis ir padarė. Parvažiavęs namo pamatė, kad jo žmona tikrai be žiedo. Tada jisai pasakė:

– Renkis, dūšele.

Greitai apsirengė. Jis pirma išvažiavo, o ji paskui ir susėdo į laivą. Važiuoja tris dienas, bet jis atskirai, ir nieko nešneka. Susitarė su kapitonu ir sustabdė nakčia laivą. O jis nubėgęs sako žmonai:

– Bėkim, dūšele, nes laivas skęsta.

Ir abudu išlipo iš laivo į luotą. Jis luotą nuo laivo pastūmėjo, o pats sugrįžo į laivą. Laivas pradėjo plaukti, o ją paliko ant marių plaukioti. Ji plaukiojo šešias dienas. Septintą ją sugavo laukiniai žmonės ir parsivežė namo, džiaugdamiesi gerą žuvį sugavę. Nutarė ją gyvą laikyti. Ir išgyveno ji pas tuos žuvininkus septynis metus. Labai gerai jai buvo gyventi, visi žuvininkai ją mylėjo. Mokė jų vaikus.

Po septynių metų pradėjo jiem labai negerai žuvies pagauti, kad tik galėjo savo šeimyną išlaikyti. O ji prašė, kad išvežtų ją kur į krantą. Jai sako, kad jiems truks išvažiuoti keturias dienas.

– O kaip mes paliksim šeimyną be maisto?

Tai ji sako:

– Eikit žuvauti.

O ji susirinko vaikus ir nuėjo ant kalno melstis, kad Dievas duotų žuvų sugauti. Ir pasisekė daug sugauti, kad kaip tik namo parsivežė. Tuomet žuvininkai nutarė išvežti ją į krantą, nes jie bijojo ir sakė, kad ji esanti kokia šventa. Tai tuojau ją į luotą ir išvežė į tą krantą, kur vaikščiojo žmonės.

Išvežę paleido. Dvi dienas klaidžiojo ji po pūstas. Rado kelią, kur važinėta žmonių ir nuėjo tuo keliu. Užpuolė naktis. Rado tokią gražią vietą, kaip jos močiutės. Atsigulė prie akmenėlio ir pernakvojo. Ji susapnavo, kad ryte atsikėlusi ras pražydėjusį kvietką – nusiskink, nueik pas karalių ir išgydysi su šituo kvietku jo ligonius – sergančią pačią ir sūnų. Atsikėlusi rado tą kvietkelį, nusiskynė ir priėjo miestelį. Įėjus į miestą žmonės sužiūro į ją, kad labai suvargusi ir apdriskusi esanti, ir klausia:

– Kur tu eini?

O ji atsakė:

– Einu pas karalių išgydyti jo ligonių.

Buvo pranešta miesto staršinai, o jis pranešė aukščiau, ir nuėjo net iki karaliaus. Karalius pasakė kuo greičiausiai ją atvežti.

Jau atvežė ją pas karalių. Karalius buvo pasiruošęs ją sutikti labai gražiai. Bet kai pamatė, kad atveža labai sudriskusią bobą ir nuvargusią, karalius klausia jos:

– Kur tu važiuoji?

Ji atsakė:

– Važiuoju pas karalių išgydyti ligonius

Ją nuvežė pas ligonius ir liepė duoti apsirengti. Jai apsirengus tuojau nuėjo pažiūrėti ligonių, kurie sirgo tris metus. Ji sako, kad gydys savaitę. Karalius jai sako:

– Jei tu išgydysi per savaitę, tai aš tau atiduosiu pusę karalystės, o jei neišgydysi, tai galvą nukirsiu.

Pradėjo gydyti ir už savaitės buvo išgydyta. Tada karalius klausia:

– Kurią pusę karalystės imsi?

O ji atsakė:

– Atiduok man tą miestą, kur mano vyras gyvena.

Karalius sutiko atiduoti tą miestą ir dar daugiau žemės. Davė jai kariuomenę, aprengė karalienės rūbais ir sakė parinkti karaliaus namus. Bet niekas nerado, kaip jos. Kada privažiavo prie miesto, tai sutiko daug žmonių, ir jos vyras pasisveikino ir sako, kad tai yra viso miesto turtingiausias pirklys. Bei ji jį pažino, jis jos nepažino. Kitą dieną pašaukė tą jos vyrą ir klausia, ar jis yra vedęs, tai jis atsakė:

– Ne.

Tuomet liepė jam už vienos valandos ateit ir klausė vėl. Tai jis atsakė, kad buvo vedęs, bet pati mirė. Tai liepė jam ateiti už pusės valandos ir karalius vėl klausė. Tada jis išsigandęs pasakė visą teisybę: kaip jis tą turtą gavo ir palikdamas trūpas sakė „imk gerą žmoną".

– Bet aš paėmiau blogą, tai aš bijojau, kad neprapulčiau, kaip tas trūpas. Mano pati buvo susidėjusi gyventi su pirkliu. Tuomet ji ir brangų žiedą atidavė. O aš tikrai pastebėjau žiedą pas tą pirklį. Kai paklausiau, dėl ko mano pačios žiedą turi, tai jis pasakė, kad aš su ja geriau gyvenu, kaip jis su tavimi. Tada pamaniau, kad aš prapuolęs, tai ją paėmiau, išvežiau ant marių ir paskandinau.

Tuojau karalius liepė pašaukti tą pirklį. Tas atėjo ir tą žiedą užsimovęs. Paklausė karalius:

– Kaip tu nuo jo žmonos žiedą paėmei?

O jis atsakė:

– Kad ji man atidavė.

Karalius smagiai riktelėjo ir sako:

– Sakyk teisybę, nes tuojau būsi nužudytas ir visa tavo giminė bus nužudyta.

Pirklys pasakė teisybę, kad jis pavydėjo tokiai neturtingai už tokio turtingo, jis norėjo, kad jo dukterį paimtų. Kad nepaėmė jo dukters, tai jis norėjo suvesti juos į pyktį ir užnuodijo obuolį, kad ji užmigtų, ir tada paėmė nuo jos žiedą. Vyras, pamatęs, kad neteisingai pačią mariose prigirdęs, sako:

– Aš pusę turto palieku karaliui, o kitą pusę jos tėvams. Aš eisiu ten, iš kur atėjau.

Karalius paklausė jo:

– Ar neatpažintum savo žmonos?

Jis sako:

– Pažinčiau, bet ji seniai mariose prigėrusi.

Tai tam pirkliui liepė tuojau žiedą atiduoti ir užsimovė ant savo piršto. Tam pirkliui liepė duoti kelias nagaikas, o ji prisipažino, kad ji jo pati. Abu pasibučiavo ir labai gerai gyveno. Jis tapo karaliumi, o ji karaliene. LTR 899(26). AT 882.

3. [Velnias egzaminuoja žmogų]

Vieną kartą ėjo labai mokytas žmogus ir sutiko velnią. Velnias jam sako:

– Pasakyk man, žmogel, kas tai yra vienas?

Jisai jam sako:

– Vienas yra ponas Dievas, kuris danguj karaliauja ir per amžius.

Paskui velnias jį klausia:

– Kas tai yra du?

– Du tai yra Dievo svietkai[56] ant amžių

Velnias ir vėl sako:

– Oi tu žėkel žėkel, visų žėkų mokytojau, Švento rašto pildytojau, pasakyk man, žėkel, kas tai yra trys?

– Trys yra patrijarchai per amžius.

Velnias vėl klausia:

– Oi tu žėkel žėkel, visų žėkų mokytojau, Švento rašto pildytojau, pasakyk man, žėkel, kas tai yra keturi?

– Keturi evangelistai per amžius.

– O kas tai yra penki? – klausia velnias.

– Penkios Jėzaus ronos per amžius.

Ir vėl klausia velnias:
– Kas yra šeši?
– Šešios rožės ir lelijos po kojų Marijos.
Velnias pagalvojo dar kiek ir klausia:
– Kas tai yra septyni?
– Septyni yra Sakramentai per amžius.
Velnias norėjo jau leist tą žmogų, nes vis tiek jis viską žino, bet dar jam užėjo į galvą keli klausimai. Dabar jis sako:
– Pasakyk man, žėkel, kas tai yra aštuoni?
– Aštuoni palaiminimai per amžius.
– O kas tai yra dešimt?
– Dešimt yra Dievo prisakymų per amžius. Velnias vėl klausia:
– Kas tai yra vienuolika?
– Vienuolika mūčelninkų.
Dabar velnias labai įpyko ir sako:
– Pasakyk man, žėkel, kas tai yra dvylika?
– Dvylika apaštalų per amžius.
– Pasakyk man, žėkel, kas tai yra trylika?
– Trylika butelių aliejaus, kuriais čyščių apliejo.
Ir dabar tik gaidys kakariekū! Velnio žmogelis kaip ir nematė ir laimingai sau grįžo namo. LTR 2009(3). AT 2010.

4. [Gyveno senis ir senė...]

Gyveno senis ir senė. Jie turėjo ožką. Ta ožka pabalo, ir pasaka iš galo. Gyveno senis ir senė... KšM B 13, p. 11. AT 2320.

Sakmės

5. [Velnio vaikas]

Sako, velnią pagimdo. Tas vaikas užrėkia ir išbėga.Toji moteris miršta. Prie manęs neatsitiko. LTR 4494(98).

6. [Mergos velnių vakarėlyje]

In vakarėlį gi mergos ėjo. Va jau nuėjo į vakarėlį, o vaišių visokių, ir vakarėlis, šokimas nepadabnas. Kad jau, sako, po dvyliktai gaidys užgiedojo – kad jos į raistą įvestos. Visokių ten šūdų, ten visko prinešta. Jos tenai baliavojo, šoko. Paskui led ne led iš to raisto išėjo. Na kaip jau būdavo, sako, velniai. O gal jos ten pačios įėjo.

Senovėj taip bajino, kad velniai į vakarėlius eina. Šoka su mergom. Ar ten taip buvo, ar taip nebuvo, po mano pomečiai jau taip nebuvo, tik vis, būdavo, šneka, kad į vakarėlius velniai eina. Ir kavalieriai, sako, įsipometina, su viena šnirpšle. Kai žmogaus dvi, velnio viena. LTR 4491(51).

7. [Velniai vakarauja]

Kaip nueina mergaitės vakaraut, prieina berniukų ir mergaičių, verpia. Paskui šonan ratelius pasideda, ir jau šokt tada eina bernai ir mergos. Tai rytą kada atsikelia, kad kaip vištų pėdos ištrepenta. Uodegas, sako, velniai pasilieka po suolais, o su mergom šoka.
Buvo labai seniai, pasakojo mama. LTR 4493(13).

8. [Mainai šautuvais]

Ignasius buvo eiguliu. Turėjo jisai šautuvą. „Nu, rokuoja, einu einu apie mišką. Žiūriu, vaikščioju, atvažiuoja veselia. Skambina skambučiai, karieta tokia atvažiuoja. Prisėdę, gieda.Aš turiu šautuvą, nešuos ant peties užsikabinęs.

– Na ką, – sako, – vaikščioji po mišką? Tavo prastas šautuvas, gal pamainysim?

– Na, – sako, – tai kaip aš mainysiu. Tenai tokia dubalkė nauja, o mano tai ant vieno, tokia pajedinka.

Pavarčiau, pavarčiau, sako, žiūriu, dubalkė bajava, graži. Prisidėjau dar prie akies. Jei mainyt, dar priedo duočiau.

– Natem, – sako, – tėvai, ant lygės.

Na, sako, jei natem, tai natem. Paimu ir apmainom. Apmainom, parsinešu namo. Gražus šautuvas. Aptvarkau viską, parsinešu namo, žiūriu – gyvatė, kad šaknis kokia! Palei eglikę pastatytas ir stovi. Tokia šaknikė. Šaka tokia apkabytas, ant peties užsikabinęs ir parėjau namo.“ LTR 4494(60).

9. [Pakeikta žmogysta dingsta]

Aš nuvažiuoju į kuznią su plūgu. Važiuoju namo, atvažiuoju į miškelį prie Magilsko raisto. Ateina koks žmogus iš priešais ant manęs su skribliuku, su lazdžiuke pasiramsčiuodamas.

– Kur, – sako, – važiuoji?

Sakau:

– Keliu.

– Ale kur?

– Namo.

Atsistoja ant kelio, neleidžia. Kumelė durniuot pradėjo, aš kaip toks strokaunykas misliu: „Pasiimsiu plūgo peilį – tu jau nesikelsi“. Jis musėt pusę valandos su manim tarmozinosi. Kai išvedė iš kantrybės, kad sukeikiau – išnyko ir dingo lyg rūkas, o arklys kai lėkė, kaip tik išsilaikiau vežime. Jei nežabotas arklys, būtų palikęs mane. LTR 4493(22).

10. [Velnias pabėga pakeiktas]

Kai gano naktimis kokius jaučius. Pasiverčia kokiais jaučiais ir laksto. Kai užkeikia „kad jie skradžiai žemę“, tai nusijuokia, nusikvatoja ir nubėga. Iš to ir pažįsta, kad velnias buvo. LTR 4494(82).

11. [Nevalia dirbti šventadienį]

Viena moteris audė šeštadienį vėlai vakare. Musėt buvo šventa. Tai atidarė langą negyvėlis ir davė šeivų. Sako:

– Pusk, jei tau maža.

Tai ta moteris išsigando ir mirė. LTR 4493(56).

12. [Prie Magilsko raisto prašo vaiko]

Arlausko Aliasiaus motina ėjo ir vaiką mažą nešėsi nakčia. Tai ėjo ėjo, kad kažkas eina paskui ją ir paprašė to vaiko. Ji to vaiko nedavė. Tai dar pasakė:

– Tai tavo laimė, kad tu to vaiko nedavei. LTR 4493(56).

13. [Prie Magilsko raisto numausto ratus]

Važiavo žmogus keliu, paskui kitas prašo:

– Ar nepavežtum biskutį?

Atsisėdo gale, prieky nesėdo.

– Dėkui, žmogeli, kad pavėžėjai, aš jaučiu, kad toliau neveši.

Jis išlipo, o žmogaus išsinėrė ratas. LTR 4493(147).

14. [Pareina palaidota moteris]

Apie moterį pasakodavo. Sako, pakavojo ją. Parėjo visi, rožančių gieda. O ji, kai grytčioj būdavo anga dūmams išeiti, įkišusi galvą ir žiūri. Atkasė. Nukirto galvą ir padėjo gale

kojų. O ji pasiima į ranką ir pareina. Buvo varažbitnikė.

Paskui iš kapinių išmetė, raiste pakavojo. Nežinia kiek laiko taip vaidenos. Vietos jai nebuvo.

Kai žmonės bijo, tai ir vaidenasi. LTR 4494(94).

Antanas Zuzevičius iš Atmainų prisiminė burtininkų pokštus.
Nenurodyto fotografo nuotr. 1972 m.
LTRFt 4734.

15. [Prisivėrė skverną]

Kartą susiginčijo, kai žmogų pakavojo, Vienas mirė, tai žmogų atkas ir paims kokį žiedą – ženklą, kad nebijo. Kai grabą užvožė, švarko skverną privėrė. Manė, kad nabašnikas sulaikė. Parėjo namo ir iš išgąsties mirė. LTR 4494(95).

16. [Pinigai vaidenasi]

Pas vienus senius naktį vaidenosi. Jie bijojo ir per naktis nemiegojo. Vieną kartą užėjo kareivis ir paprašė nakvynės. Seneliai meiliai priėmė pakeleivį, bet jam pasakė, kad kasnakt vaidenasi. O kariškis nepabijojo. Kada jis naktį miegojo, pasigirdo balsas:

– Pupt pupt, lįsiu! Pupt pupt, lįsiu!

Kariškis pabudo ir [sako]:

– Lįsk!

Pupt pupt, ir išlenda iš po krosnies didelis maišas, ir vaikštinėja po aslą. Kariškis nieko nežiūrėjo, bet griebė kardą ir kaip duos į maišą. Ir tik bir bir bir visi pinigai. Apsidžiaugė kareivis pinigų radęs. Pralobo kareivis ir visi namiškiai.

Tame name daugiau nesivaideno. KšM B. 13, p. 3.

17. [Užkeikti pinigai]

Sako, kur užkeikti pinigai. Tai tokią ir tokią valandą nueik tenai per mišias. Jei nenueisi, tai nerasi. Tai bėga, sako, atkasa ir randa. O jei ne tą valandą nueisi, ir nerasi. LTR 4492(29h).

18. [Degė pinigai]

Kai aš augau, buvau piemenė, tai palei Celiešių Ožiakalny degė pinigai. Nakčia randasi kalne kokia tai ugnis. Celiešius kasinėjo (buvo jo sklype), bet nerado. LTR 4493(135).

19. [Burtininkų pokštai]

Tai vienas sakydavo taip. Ale tik kvortą šnapso kap seniau paimkite man, tai aš jus išmokysiu. Kai nueisit į vakarėlį, tai padarysite taip, kad pilnas kambarys vandenio bus. Tai paskui visi ant suolų šoka, bėga. Skaitos, tapina. Ale kad mes jam neužfundinom, tai ir nepasakė.

Arba nueisit, tai visų andarokai, kelnės nupuls. Kad mes jam neužfundinom, tai jis ir nepasakė, kokios ten medžiagos, ko ten reiktų tam padarymui. Liko tas be nieko. LTR 4492(29c).

TRUMPŲJŲ PASAKYMŲ TAUTOSAKA

Patarlės

20. Privalgė kaip yla košės. LMD I 690(1).
21. Tiesus kaip alkūnė. LMD I 690(3).
22. Reikalingas kaip aklam zerkolas. LMD I 690(4).
23. Daviau ausin kaip kiškis kumelei. LMD I 690(6)
24. Netikusiai karvei ir uodega kliūva. LMD I 690(7).
25. Reikalingas kaip aklam zerkolas. LMD I 690(4).
26. Vienas tyli, kitas klauso. LMD I 690(9).
27. Ir švento pirštai į save linkę. LTR 3378(26).
28. Svečias dvejis namus gaišina. LTR 3378(27).
29. Seredą seredyk, o mėsą terebyk. LTR 3378(42).
30. Kur dvi momkos, tai vaikas be nosies. LTR 3378(43).
31. Mainas vienam strainas. LTR 3378(44).
32. Ubagą pripenėsi, ale terbų nepridėsi. LTR 3378(51).
33. Kuo turiu, tuo duriu. LTR 3378(52).
34. Kas galva, tai razumas, kas šalis, tai naravas. LTR 3378(60).
35. Ant lėto vėjas užneša, greitas pats užsibėga. LTR 3378(61).
36. Prarijo kai šuva mašalą. LTR 3378(64).
37. Kožnas gaidys ant savo mėšlyno narsus. LTR 3378(71).
38. Nebūk saldus nė kartus: saldų praris, kartų išspjaus. LTR 3378(73).
39. Zopostas – ne nopostas[57]. LTR 3378(77).
40. Ne kasdien švento Jono. LTR 3378(85).
41. Buvo Ryme ir popiežiaus nematė. LTR 3378(94).
42. Klišas eiklus, šveplas šnekus. LTR 3378(213).
43. Iki riebus sukūs, tai kūdas išgaiš. LTR 3378(215).
44. Kas ant karšto nutiko, tas ir šaltą pučia. LTR 3378(216).
45. Poteriai ne kleckai, neprarūgs. LTR 3378(319).
46. Ką Dievas myli, tam kryželį duoda. LTR 3378(326).
47. Miško žvėris į mišką žiūri. LTR 3378(327).
48. Prauda, kaip rėty vanduo (netikint). LTR 3378(329).
49. Pasitaisė kai šuva po metų. LTR 3378(335).
50. Kas veža, tam ir deda. LTR 3378(336).
51. Kokia viera, tokia ir apiera. LTR 3378(338).
52. Kad Dievas laiko, tai ir maito. LTR 3378(339).
53. Kad ir ant šluotos, bile važiuotas. LTR 3378(367).
54. Koks vėjas, toks ir oras. LTR 4520(15) = KšM B 2, p. 1.

Mįslės

55. Du pūkuoti apsikloja, vieną nuogą pakavoja (Akis). KšM 13, p. 15.
56. Įdeda riekėmis, išima trupiniais (Anglys). LMD I 894(6).
57. Be kojų, be rankų, be akių į medį įlipa (Apynys). LTR 3378(165).
58. Miške gimęs, miške augęs, išėjęs ant lauko į žemę lenda (Arklas). LTR 3378(113).

59. Vieną pakelia, kitą pakelia, plaukuotą įkiša (Arklį kinko). LTR 3378(149).
60. Mina koja pro koją ir šauna, kur papuola (Audimas). KšM 13, p. 16.
61. Trys bobos aklos vidury peklos (Balkiai). LMD 894(4).
62. Už arklį didesnis, už šunį mažesnis (Balnas). LTR 3378(144).
63. Gale lauko ragana rėkia (Dalgis). LTR 3378(173).
64. Kitus pliekia, o pati žviegia (Dalgis). VPUTR 953(85).
65. Mažas gražus ponaičiukas, kai užpyksta, tai pranyksta (Degtukas). KšM B 13, p. 15.
66. Tėvas negimė, sūnus karan išjojo (Dūmai). LTR 2168(162/5).
67. Linksta, bet nelūžta (Dūmai) LTR 4520(22) = KšM B 2, p. 2.
68. Septynių kilometrų tiltas, viename gale dešra, kitame – kiaušinis (Gavėnia). LTR 4520(28) = KšM B 2, p. 3.
69. Einu pagiriu, randu dvi geldas, dvi paltis lašinių ir puodo dugną (Gilė). LTR 4520(31) = KšM B 2, p. 3.
70. Susisukęs susibrukęs eina pas kaimynus (Grąžtas). LTR 4520(23) = KšM B 2, p. 2.
71. Trijų lentų dvaras (Grikis). LTR 3378(141).
72. Kai mažas buvau, keturis vedžiau, kai užaugau, kalnus verčiau, kai pasenau, visus šokius išvedžiojau (Jautis) LTR 4520(26) = KšM B 2, p. 3.
73. Koja nupjauta, ant šatros užmauta (Kačerga). LTR 3378(172).
74. Nėr tiek Vilniuj kromų, kiek pas baroną ronų (Kaladė). LTR 3378(129).
75. Kas per vienus metus pasensta? (Kalendorius). KšM 13, p. 15.
76. Kumelys į dangų bezda (Kaminas). LTR 3378(169).
77. Dešimt vyrų tatulokų traukia tinklą ant dvejokų (Kelnes mauna).
LTR 4520(8) = KšM B 2, p. 1.

„Dešimt vyrų tatulokų...“
Ona Mikalauskienė iš Meškučių užminė mįslę apie maunamas kelnes.
Nenurodyto fotografo nuotr. 1972 m. LTRFt 4731.

78. Šviesi gryčia be langų, be durų (Kiaušinis). VPUTR 953(77).
79. Tėvas indubėlis, sūnus pasiutėlis, duktė palizanka (Kluonas, spragilas, šluota). LTR LTR 3378(159).
80. Šimtu vytas, šimtu pintas, šimtu pavijotas (Kopūstas). LTR 3378(116).
81. Vienam gale replės, kitam gale šakės, vokiški rūbai, adverniškai šneka (Kregždė). LTR 4520(33) = KšM B 2, p. 4.

82. Miške gimęs, miške augęs, išėjęs ant lauko kepures mausto (Kryžius). LTR 2168(162/2).
83. Čiulba ulba tetervinas, aplink pušį sukydamas, margas plunksnas kraipydamas, linksmas giesmes giedodamas (Kunigas prie altoriaus). LMD I 894(15).
84. Be dūšios, be kvapo visą teisybę pasako (Laikrodis). KšM B 13, p. 15.
85. Nė važio vėžų, nė arklio pėdų (Laivas). LTR 3378(150).
86. Kas tunka nepenimas? (Ledas). KšM B 13, p. 16.
87. Raudona karvė juodą teliuką laižo (Liepsna ir puodas). LMD I 894(1).
88. Laukas arklys per vartus žiūri (Mėnulis). LTR 2168(17).
89. Šuva be žarnų loja (Mintuvai). LMD I 894(9).
90. Trinugaris žirgas, dvinugaris raitelis, balto lino kamanos (Mintuvai). LTR 4520(24) = KšM B 2, p. 2.
91. Žalias nežaliuoja, sausas nedega (Molis). LTR 4492(52/11).
92. Ruda rudinaitė, žalia kepuraitė (Morka). LMD I 894(5).
93. Šimtas arklių nepaveža, mano tėvas ant kupros paneša (Nemunas). LMD I 894(17).
94. Du karveliu po žeme brūkuoja (Noragai ariant). LMD I 894(11).
95. Meška su kišeniais (Pečius su pečiurkom[58]). KšM B 13, p. 16.
96. Meška stovi, ausys šoka (Piesta ir piečiokai). LMD I 894(18).
97. Ginė pana teliukus ir pametė rakčiukus. Mėnuo rado – neslėpė, saulė rado – paslėpė (Rasa) LTR 4520(30) = KšM B 2, p. 3.
98. Žiemą drūtas, o vasarą kūdas (Svirtis). VPUTR 953(88).
99. Nėr tiek ant dangau žvaigždelių, kiek ant žemės skylelių (Rugiena). LTR 3378(153).
100. Du galai ir galas (Šakės). VPUTR 953(84).
101. Čia žemė, čia žemė, vidury žuvis plaukia (Šaudyklė audžiant). LTR 3378(170).
102. Su medžiu lygus, niekad saulės nemato (Šerdis). LTR 3378(164).
103. Meška senyn, ragai aštryn (Šluota). VPUTR 953(90).
104.Vidury kiemo stovi aukšta ponia, po nosim burbulas kabo (Šulinys su sviržia). KšM B 13, p. 16.
105. Atvažiavo akulioriai, išsigando gaspadoriai, namai per langus išlindo (Tinklas ir vanduo). LTR 4520(27) = KšM B 2, p. 3.
106. Viršuj skylė, apačioj skylė, aplink vanduo, vidury ugnis (Virdulys). LMD I 894(7).
107. Šulinys be dugno (Žiedas). LTR 4492(52/2).
108. Mįslys devyniagyslys, lapė devyniašakė (Žirnis). LTR 4492(52(1).
109. Ąžuoliukas treiškaniukas, devynšakis šimtašakis, viršuj mėnuo teka (Žirnis, kai žydi). KšM B 13, p. 15.
110. Turi sparnus, o nelekia, neturi kojų, o nepagausi (Žuvis). VPUTR 953(73)
111.Visas nuogas, marškiniai užanty (Žvakė). LTR 3378(143).

Erzinimai

112. Juzai garbuzai,
Duok miltų buzai! LTR 3378(346).

113. Antanai pantanai,
Kur tavo pati?
Už pečiaus, po pečium,
Kur vištos tupi.
LTR 3378(347).

114. Mare Mare,
Tavo vyrą karia!
Už plaukų gale laukų
Su dirželiu po raudonu berželiu!
LTR 3378(349).

115. Mikai,Mikai,
Ar visi indikai[59]? LTR 3378(352).

Garsų mėgdžiojimai

116. *Kurapka, pamačiusi medžiotoją, savo vaikam sako:*
– Cit cit cit!
Bus plekšt, bus plekšt! VPUTR 953(100).

117. *Ratai į dvarą važiuojant šneka:*
Kas bus, tas bus, kas bus, tas bus.

O iš dvaro važiuojant:
Kas buvo, tas buvo, kas buvo, tas buvo LTR 3378(378).

118. *Gaidys:*
Kakariekū,
Neturiu griekų! LTR 3378(343).

Pateikė:

Arlauskienė Albina, 43 m. (1972), gyv. Andriūnų k.: 11;
Banevičienė Marė, 50 m. (1938), gyv. Mičiūnų k.: 3;
Kabašinskas Pranas, g. 1888 m., gyv. Sekionių k.: 4;
Kaluževičius Antanas, 65 m. (1936), gyv. Domeikiemio k.: 2;
Kapusta A., 87 m. (1921), gyv. Kruonyje: 71, 99;
Kondratavičienė Ona, 61 m. (1938), gyv. Meškučių k.: 64, 78, 98, 100, 103, 110, 116;
Lapinskienė Ona, 76 m. (1972), gyv. Sekionių k.: 5, 10, 14, 15;
Lazauskaitė Marė. (1922), gyv. Kruonyje: 44, 45, 48, 50;
Lazauskas S., 20 m. (1921), gyv. Kruonyje: 29;
Lazauskas M., 67 m. (1921), gyv. Kruonyje: 28, 30, 31, 39, 41, 43, 46, 47, 51, 52;
Lazauskienė E., 50 m. (1921), gyv. Kruonyje: 32, 33, 42, 49, 85;
Lesota J., 56 m. (1921), gyv. Kruonyje: 34;
Lisauskas K., 18 m. (1921), gyv. Kruonyje: Barevičių k.: 59;
Lukševičienė O., 47 m, (apie 1972–1973), gyv. Vekonių k.: 67, 70, 90;
Maciulevičienė O, 42 m., gyv. Kovaičių k.: 54, 77;
Maleckaitė Petrutė, g. 1904 m., gyv. Darsūniškio k.: 65, 75, 84, 109;
Mikalauskas Mikas, gyv. Meškučių k.: 17;
Mikalauskienė O., 83 m. (1972), gyv. Meškučių k.: 77, 91, 107, 108;
Morkūnienė Dana, 56 m. (apie 1972–1973 m.), gyv. Vaiguvos k.: 68, 72, 97, 104, 105;
Morkūnienė Dana, g. 1940 m., gyv. Darsūniškio k.: 16;
Morkūnienė Ona, g. 1909 m., gyv. Darsūniškio k.: 60, 86, 95;
Pūras A., 25 m. (1921), gyv. Kruonyje: 27, 38, 40;
Pūras J., 38 m. (1921), gyv. Kruonyje: 37;
Pūras P., 13 m. (1921), gyv. Kruonyje: 57, 58, 62-64, 66, 73, 76, 79, 101, 111;
Račys Pranas, 66 m. (1972), gyv. Sekionių k.: 8;
Šeštokas Jonas, 17 m. (1921), gyv. Kruonyje: 80;
Špokienė O., 58 m., (apie 1972–1973 m.), gyv. Maisiejūnų k.: 69, 81;
Televičienė Marytė, g. 1928 m., gyv. Darsūniškio k.: 55;
Vadvilavičienė Antanina, 53 m. (1972), gyv. Andriūnų k.: 12;
Vadvilavičienė Leonora, 65 m. (1972), gyv. Andriūnų k.: 1, 7;
Vadvilavičius Jonas 78 m. (1972), gyv. Andriūnų k.: 9;
Vadvilavičius Vincas, 65 m. (1972), gyv. Andriūnų k.: 13, 19;
Zavistanavičienė Ona, 72 m. (1972), gyv. Užgirėlio k.: 6;
Zuzevičius J., 76 m. (1972), gyv. Meškučių k.: 19;
Pateikėjai nenurodyti 20–26, 35, 36, 53, 56, 61, 74, 82, 83, 87–89, 92–94, 96, 102, 106, 112–115, 117, 118.

Užrašė

Jacinevičiūtė M. 1938 m.: 3;
Gražulytė L. 1972 m. KrD Kn sk. komp. eksp.: 7, 9, 13,;
Keblikaitė R., Urnevičiūtė N., V. Krūminis ir Urbonas A. 1972 m. KrD Kn sk. komp. eksp.: 17, 19, 91, 107, 108;
Kondratavičiūtė J. 1998 m.: 64, 78, 98, 100, 103, 110, 116;
Lazauskas J. 1920–1923 m.: 27–53, 57–59, 62, 63, 66, 71, 73, 74, 76, 79, 80, 82, 85, 88, 99, 101, 102, 111–115, 117, 118;
Lukševičiūtė R. apie 1972–1973 m.: 67, 70, 90;
Maciulevičius P. apie 1972–1973 m.: 54, 77;
Mackevičiūtė R. ir Šeštokaitytė J. 1972 m. KrD Kn sk. komp. eksp.: 5, 8, 10, 14, 15;
Morkūnas E. apie 1972–1973 m.: 68, 72, 97, 105;
Naginė V. 1936 m.: 2;
Naginė V. ir Televičiūtė E. (metai nenurodyti): 4, 16, 55, 60, 61, 65, 75, 84, 86, 95, 104, 109;
Paplauskienė A. 1972 m. KrD Kn sk. komp. eksp.: 1, 11, 12, 19;
Rauckas S. 1912 m.: 20–26, 56, 83, 87, 89, 92–94, 96, 106;
Seredaitė V. ir Markūnas A. 1972 m. KrD Kn sk. komp. eksp.: 6;
Špokaitė G. Apie 1972–1973 m.: 69, 81;
Vaivilavičiūtė A. Apie 1972–1973 m.: 69, 81;

Nuorodos

[1] Žymint šaltinius vartojama santrumpa KšM, nurodant rankraščio numerį ir puslapį.
[2] Nurodant konkrečius šaltinius vartojama santrumpa MAB RS.
[3] Trumpinama VUB RS.
[4] Vartojama santrumpa LTR. Ten pat saugomi Lietuvių mokslo draugijos rinkiniai žymimi LMD, nurodant fondo bei rinkinio ir skliausteliuose kūrinio numerį.
[5] Šio fondo rinkinių santrumpa – VPUTR.
[6] Beieškantiems su melodijomis užrašytų dainų ar jų garso įrašų vertėtų peržvelgti Lietuvos muzikos ir teatro akademijos Muzikologijos instituto Etnomuzikologijos skyriaus Muzikinio folkloro archyvo fondus. Jais rengiant šią knygą nesinaudota.
[7] Janušaitytė R. Tautosaka. – *Kietaviškės*. Kaišiadorys, 1998, p. 179–196.
[8] Ten pat, p. 202–294. Tekstus parengė R. Janušaitytė, melodijas – R. Gelčienė; Tautosaka. Dainos ir raudos. Tekstus parengė R. Sabaliauskaitė, melodijas – A. Nakienė. – *Paparčių ir Žaslių apylinkės*, Kaišiadorys, 1997, p. 382–425, 433–436.
[9] *Dzūkų melodijos*. Sudarė ir parengė Genovaitė Četkauskaitė. V., 1981; *Lietuvių liaudies dainynas*, t. 1–19. V., 1980–2005.
[10] *Lietuvių liaudies dainynas*, t. 1, Nr. 869, 903, 992; t. 2, Nr. 159, 473; t. 3, Nr. 346; t. 4, Nr. 2; t. 7, Nr. 303; t. 9, Nr. 261; t. 12, Nr. 209; t. 13. Nr. 351, 463; t. 14, Nr. 88; t. 15, Nr. 453; t. 17, Nr. 143, 249, 252, 261, 286.
[11] LMD I 353.
[12] *Trumpa folkloro dalykams rinkti programa*. Sutaisyta d-ro K. Griniaus ir M. D-jos Folkloro komisijos prof. E. Volterio, d-ro J. Basanavičiaus, kun. J. Tumo ir adv. J. Janulaičio. V., 1910.
[13] Laurinavičius J. *Kaišiadorių krašto žmonės*. 100 biografijų. Kaišiadorys, 2002, p. 162.
[14] LMD I 443.
[15] Rauda nuotakos prieš šliūbą. Užrašė Dievo Muzikontas. – *Tautinės tverybos žiedai*. Priedas prie „Ateities“ Nr. 4, 1913 m., p. 24–29.
[16] Dainos, užrašytos Darsuniškės apielinkėj, Vilniaus gub. Užrašė Dirsa. – *Tautinės tverybos žiedai*. Priedas prie „Ateities“ Nr. 9, 1911 m., p. 31–32.
[17] LMD I 783(2).
[18] LMD I 366.
[19] MAB RS. F. 12-800.
[20] LMD I 690.
[21] LMD I 894.
[22] LTR 2168.

[23] LTR 3378.
[24] LTR 352(240–245, 249–254, 262–374).
[25] LTR 2009(3, 36)
[26] LTR 2736(16–21).
[27] LTR 3222.
[28] VUB RS. F. 213–117.
[29] Ten pat. L. 93–105.
[30] Jo gyvenamoji vietovė rankraštyje nenurodyta.
[31] VUB RS 213–202.
[32] LTR 4491–4494.
[33] J. Dovydaičio fonotekoje šių įrašų numeriai yra 80428, 80565.
[34] VPUTR 953.
[35] KšM B. 1.
[36] KšM B. 2.
[37] LTR 4520.
[38] KšM B. 13.
[39] KšM B. 36.
[40] KšM B. 15.
[41] Čia ir toliau nurodomas pasakos tipo numeris tarptautiniame pasakojamosios tautosakos motyvų kataloge: The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography, Antti Aarne's Verzeichnis der Märchentypen. Translated and Enlarged by Stith Thompson. – *Folklore Fellow Communications*, Nr. 184. Helsinki, 1961.
[42] Lietuviškos medžiagos populiarumui ir varijavimo tendencijoms nustatyti pasiremta Bronislavos Kerbelytės sukurto Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo kartoteka. Dalis katalogo paskelbta: Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. 1. *Pasakos apie gyvūnus. Pasakėčios. Stebuklinės pasakos.* V., 1999; t. 2. *Pasakos-legendos. Parabolės. Novelinės pasakos. Pasakos apie kvailą velnią. Buitinės pasakos. Melų pasakos. Formulinės pasakos. Pasakos be galo.* V., 2001; t. 3. *Etiologinės sakmės. Mitologinės sakmės. Padavimai. Legendos*. V., 2002. Pasakų katalogas taip pat skelbiamas internete: http://www.aruodai.lt/pasakos.
[43] LTR 192 (117).
[44] LTR 812 (22).
[45] KšM B 13, p. 9.
[46] LTR 4493 (131).
[47] LTR 4493 (146).
[48] LTR 4493 (148).
[49] LTR 4494 (29f).
[50] LTR 4494 (29d).
[51] LTR 4494 (93).
[52] LTR 4494 (94).
[53] LTR 4492 (29k).
[54] Balys J. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas*. Kaunas, 1936. Perspausdinta: Balys J. Raštai, t. 3. Parengė R. Repšienė. V., 2002, p. 3–223.
[55] Prėlčiai (pelčiai) – rėmai.
[56] Svietkas – liudytojas.
[57] Nopostas (nopostis) – nelaimė, bėda.
[58] Pečiurka – papečė; įdubimas, skylė krosnies šone ar kaktoje smulkiems daiktams pasidėti, džiovinti, valgiui šiltai laikyti.
[59] Indikas – kalakutas.

Nijolė Marcinkevičienė

Darsūniškio ir Kruonio apylinkių kalendorinių švenčių papročiai

Papročiai – iš kartos į kartą perduodamos bendruomenės, šeimos, individo elgesio taisyklės, ilgainiui tampančios tam tikromis moralinėmis normomis, kurios žmones sutelkia, reguliuoja jų gyvenimą. Papročių žinojimas, jų laikymasis, t. y. įsipareigojimas praeičiai, teikia žmogui pastovumo, pasitikėjimo jausmą. Poetas Marcelijus Martinaitis pastebėjo, kad papročių sistema kadaise veikusi kaip nerašyta konstitucija, reguliuojanti beveik visą žmogaus gyvenimą nuo gimimo iki mirties ir, rodos, dar po jos. Žmogus reiškėsi kaip didžiulio epo veikėjas, glaudžiais ryšiais susaistytas su gamta, teritorija, Dievu arba dievais, šeima, gimine, bendruomenės nariais, nuolat stebimas ir vertinamas. Šventė – tai yra išskirtinis laikas, reikalaujantis kitokio žmonių elgesio. Šventės papročiai turi simbolinę prasmę, taip išskirdami šventinį laiką nuo profaniškojo. Švenčių papročiai mus sieja su savo kraštu, valstybe, jos kultūra, paveldu, be to, iki šių dienų padeda spręsti ir kasdieninius bendruomenės reikalus. Taigi kalbėti apie papročius verta. Tuo labiau, kad šiame straipsnyje norėta atskleisti savo istoriją, aplinką, tradicijomis unikalaus Darsūniškio miestelio, Kruonio apylinkių praeitį (ir ne tik), daugiausia per kalendorinių švenčių apeigų, personažų, tikėjimų prizmę. Straipsniui parengti naudota garsios kraštotyrininkės Marijonos Čilvinaitės 1972 m. Darsūniškio ekspedicijoje surinkta, Lietuvos kraštotyros draugijoje saugoma, etnografinė medžiaga, taip pat šio straipsnio autorės individualiai Darsūniškyje, Kruonyje, Lapainios kaime rinkta medžiaga apie kalendorinių švenčių apeigas, papročius, tikėjimus. Taigi etnografinė medžiaga aprėps visą pirmąją XX a. pusę ir kiek plačiau nušvies Darsūniškio krašto papročius.

Darsūniškio bažnytkaimis nuo Kruonio nutolęs 9 kilometrus. 1437 metais Vytautas Didysis čia pastatė pirmąją bažnyčią. 1655 m. rusai sudegino gyvenvietę ir bažnyčią, 1818 m. vėl išgyventas didysis gaisras pasiglemžęs beveik viską, ką

gyventojai sunkiu triūsu buvo užgyvenę. 1868 m. Darsūniškyje iki pamatų sudegė 22 namai… Gaisras sekė gaisrą. Negailestingos ugnies ir kitų nelaimių paveikti darsūniškiečiai ėmėsi savo namų, savo bendruomenės apsaugos – miestelyje atsiranda stebuklingieji vartai-koplyčios. Tai ir yra vienas iš Darsūniškio unikalumų, lėmęs bendruomenės gyvenimo ypatumus, kai kurių kalendorinių švenčių papročius. Taigi iš trijų pusių miestelį supa keturių mūrinių stulpų stogeliniai vartai, kuriuose įmūrytos šv. Agotos, šv. Jurgio ir šv. Kazimiero statulos. Šventieji parinkti neatsitiktinai. Šv. Kazimieras Lietuvos globėjas jau 1792 m. pavaizduotas Darsūniškio herbe. Šv. Jurgis – žemdirbių ir gyvulių globėjas. Be to, šiuose kraštuose labai populiari legenda apie šv. Jurgį drąsų riterį, apgynusį karalaitę nuo slibino, kuris krikščioniškoje pasaulėžiūroje reiškia piktosios dvasios įsikūnijimą.

Pagrindiniai ir patys populiariausi buvę (ir yra) šv. Agotos vartai prie Kruonio kelio, kuris dar vadinamas „Vilniaus keliu“. Pasak vienos iš legendų, krikščionė Agota mirusi nuo žiaurių kankinimų. Per vienas jos kankinimų metines išsiveržęs ugnikalnis, bet gyventojus išgelbėjęs Agotos šydas. Manoma, kad šventoji Agota turi galią apsaugoti nuo žaibų, gaisrų ir apskritai nuo ugnies. Šv. Agota ikonografijoje visada vaizduojama jauna ir labai graži, vilkinti puošniais drabužiais. Visose bažnyčiose vasario 5 dieną garbinama šv. Agota, pašventinama duona ir vanduo. Šv. Agotos skulptūros buvimas Darsūniškio miestelio prieigose, legendos formavo ir specifinius jos dienos minėjimo papročius. Niekur kitur Lietuvoje nepavyko užrašyti tiek daug ir įvairių tikėjimų, susijusių su šv. Agotos stebuklinėmis galiomis. Dar prieš Antrąjį pasaulinį karą jos skulptūra būdavo puošiama gėlėmis ir žalumynais, specialiai jai buvo siuvami apdarai, aukojami karoliai, sagės, drobės stuomenys… Kiekvienas apylinkių žmogus gali papasakoti bent keletą nutikimų, legendų apie stebuklingąsias šventosios galias. Kita vertus, šventosios skulptūra, taip pat ir šventoji, buvo tapusi darsūniškiečiams sava, tarsi jų bendruomenės narė, tiesiog Agotėlė. Žmonės ateidavo prie jos pasiguosti, pasiskųsti viena ar kita nesėkme buityje, prieš šventes ar atlaidus atnešdavo smulkių dovanėlių, kad ir „Agotėlei būtų smagiau“. Marijona Čilvinaitė užrašiusi, kad prie šv. Agotos skulptūros buvo pristatyta ir kitų šventųjų skulptūrėlių. Per Agotines pašventintos duonos stebuklinga apsaugos galia čia tikėta ir tebetikima labiau nei kur kitur. Šių teiginių pailiustravimui keletas autentiškų pasakojimų: „Kai aš atitekėjau į Darsūniškį, tai žiemą vasarą takelis prie Agotėlės numintas. Agotėlė ir išlydėjo ir pasitiko žmones. Išsiruošei kur toliau, tai vis rūpi iššokte iš vežimo ir prieite prie Agotėlės palaiminimo… Poterėlį sukalbėte, tai jau būtinai… Kaip jau šv. Agota, tai bažnytėlė prisigrūdus būdavo ir iškilmingos procesijos su giesmėm, su vėliavom iki pačių vartų ėjo. Labai gerbė šitą globėją. Nebuvo grinčios, kad neturėtų Agotos duonos. Kaip tik kas, tai pašventintos duonos traukte…“ (Adelė Matulaitienė, g. 1915 m. Užgirėlio k.). „Agotėlės duona labai praverčia nuo gaisrų. Parsineši pašventintos, tai į švarią palytę įvynioji ir į stalčių

padedi, bet daugiausia į skrynios prieskrynį dėjo. Laiko tą duonikę kaip brangenybę. Į mūsų tvartą perkūnas trenkė ir degė. Tai kaimynas atsinešė duonelės, apibėgo aplink gaisrą, nubėgo į pievukę ir padėjo tą gabaliuką duonos. Tąkart labai nešė ugnį ant namo, bet kai padėjo duonukę ant pievelės ir ugnis pasisuko į pievukę ir nuėjo ten kur padėta buvo duona. (…) Per paskutinį karą kai kurie žmonės, bėgdami iš miestelio, ant palangių išdėliojo šv. Agotos duonos. Sako, užėję kareiviai tą duoną valgė… Aplinkui sudegė visi namai, o tie kuriuose buvo išlikusi duona, liko ir dabar dar stovi… Raižio buvo pasidėję duonos, tai liko jų abu namai – senas ir naujas. (…) Aš ir dabar savo žentams ir dukroms įpilu šv. Agotos vandens ir įdedu duonos po gabalėlį ir visi laimingai gyvenam“ (Marytė Televičienė, g. 1928 m. Margų k.). „Šv. Agotą ugnim kankino, tai ji nuo gaisrų saugo. Degė namai, vėjas didžiausias, tai visi pasimetė…Vienas diedukas pasiėmė Agotos duonos, sėdo ant arklio, apjojo aplink gaisrą ir nujojo link upelio. Iš paskos, per laukelį per kapines ir ugnis iki upelio atšliaužė…“ (Marytė Maciulevičienė, g. 1927 m. Narkūnų k.). „Pašventinta šv. Agotos duona padeda nuo nelaimių. Gerai karvėms ant rago užrišt, kad nenužiūrėtų, pienas nesugestų, ir ligoniams skausmą palengvina, bet labiausiai saugo nuo ugnies. Mama pasakojo, kad Užgirėlių kaimas buvo didelis, namas prie namo ir visi šiaudiniais stogais. Buvo vasaros pabaiga, suvežti šiaudai ir vaikai rūkydami uždegė šiaudus. Ugnis persimetė ant mamos grinčios stogo, suliepsnojo labai, peršoko ant kito stogo... Visi puolė gesyt, o tokiam senukui padavė šv. Agotos duonos, kad išvestų ugnį už kaimo. Tai žmogelis su ta duona apėjo apie ugnį, įsidėjo kišenėj ir parėjo į savo grinčiutę ir atsigulė… Ugnis iš paskos ir sudegė visas kaimas. Jam reikėjo ugnela parvest atgal, o jis parvedė į savo galą… Liepsna nuėjo iki jo namų. Žmonės šnekėjo, kad pusę kaimo būtų nesudegę, kad jis būtų nuvedęs į kitą pusę ir duonelą įmetęs į ugnį“ (Albina Stanionytė, g. 1930 m., Užgirėlio k.). „Mūsų Agotėlę pastatė seniai, gal kai statė bažnyčią, tai ir ją pastatė. Visi, kas eidavo per Agotėlės vartus žegnojosi ir prašė saugot nuo gaisro. Pašventintą per šventą Agotą duoną mamutė sudžiovina ir pasideda į medinę dėžutę… Jei dega kas, tai reikia apeit su ta duonute ir eit į šalį kur nėra pastatų… Mūsų kaimynų degė tvartas, tai Kirševičiūtės Pranutės motina apėjo apie jį su duonyte ir nuėjo palei Nemuną ir atsisėdo. Pakilo vėjas ir pradėjo tą ugnį nešt link Nemuno ir apstojo“ (Marijona Černiauskienė, g. 1913 m. Darsūniškis). Šv. Agotos duona padėjo ne tik gelbėtis nuo ugnies; „Agotos duona padeda nuo temperatūros aukštos, kai suserga“ (Adelė Marciulevičienė, g. 1933 m. Darsūniškis). „Jei vaikas paboja akių, tai reikia duot Agotėlės duonos“ (Marytė Televičienė, g. 1928 m. Margų k.). „Jei nori berną prisiviliot, tai reikia šv. Agotos duona karvei į sprandą pabaksnot ir įdėt bernui į kišenę. Duonos neišmes, vis tiek suvalgys, o tada jau jis tavo“ (Marytė Maciulevičienė, g. 1927 m. Narkūnų k.). Dar labiau negu duonos galia tikėta, kad pati Agotėlė padės daugybėje žmogiškų reikalų. Vyresnieji gyventojai prie Agotėlės meldėsi, kad sektųsi ūkyje, kad vaikai

augtų sveiki ir geri, kad „išloštų“ bylas. Pvz.: „Agotėlė mūsų užtarėja ir globėja. Ar teismą išlošt, ar vaiką į mokslus, į Ameriką išleist, tai bėga pas Agotėlę užtarimo. Ir paaukot buvo mada. Labiausiai ją garbino vasario penktą. Iš bažnyčios procesija eina, su vėliavom, giesmėm… Duoną pašventčia. Reikia suvalgyt pašventintos duonytės, kad ant širdies būtų lengviau“ (Joana Morkūnienė, g. 1914 m. Darsūniškis). Labai vaizdžiai apie aukojimus (ir ne tik apie aukojimus) papasakojo darsūniškietė Marijona Černiauskienė, gimusi 1913 metais: „Aš ir gimiau ir užaugau prie šventosios Agotėlės. Mūsų namai prie pat bromo. Kiekvieną sekmadienį puošdavau Agotėlę ir kiekvieną vakarą meldžiau jos… Gal dėl to ir tiek metų sulaukiau? Sekmadienį mamutė daro pusryčius, o aš iš savo darželio ar pievos prisiskinu gėlių ir bėgu prie Agotėlės. Kaimynų vaikai atneša kopėčias, aš apkaišau gražiausiom gėlėm. Atbėgdavo puošt ir kitos mergaitės, Agotėlė mūsų visų globėja, mes labai ją mylėjom. Agotėlei labai daug suaukodavo. Krūvas prie kojų pridėdavo stuomenų, rankšluosčių, juostų… Aukojo Agotėlei daug drabužių, karolių, špilkučių gražiausių… Viską krovė ant jos. Prieš šventes ją aprengdavom gražiausiais drabužiais. Vienais metais mes su kaimynėm susidėjom ir nupirkom labai gražios melsvos medžiagos ir pasiuvom Agotėlei suknelę, raudoną ploščiuką… Moterys mauna vieną suknelę ant kitos… Prisirinko daug suknelių, kai kurios pradėjo dūlėt, tai aš nuėjau pas kleboną ir paklausiau, kas daryt su jom. Sako, sudegink. Vėl prisirenka aukų daugybė. Daug nešdavo karolių, kitokių papuošalų… Jei turi kokį prašymą, tai aukoja Agotelei ir prašo, kad išklausytų, padėtų… Ir išklauso, padeda. Agotėlė ir mūsų partizanus išgelbėjo. Aš pati Lietuvos partizanus užkėliau ant jos bromo. Atėjo išblaškyti pas mus, neturi kur dėtis, o mes tada patys gyvenom tvarte mažam kambarėlyje. Kur padėt šešis partizanus? Pagalvojau ir sakau, niekur kitur tik virš Agotėlės. Statula pastatyta link Darsūniškio, o kitas visas galas tuščias. Nusinešėm kopėčias, pralupom lubas, sukėlėm patalus – buvo žiema. Ryte dar tamsu, aš jiems nunešiau valgyt. Kaip paduot? Sakau, vyrai suriškit diržus ir nuleiskit. Taip ir padarė. Prikabinau puodą ir jie įsitraukė… Aš nebijojau, žinojau, kad Agotėlė saugos. Kitą naktį, kai banditai aprimo, atnešiau kopėčias, nulipo ir išėjo savo keliais… Partizanų vadas turėjo slapyvardę „Saulė“, tai kol jie virš Agotėlės sėdėjo, buvo „avalas“, rusai ir pas mus buvo atlėkę: „kur Saulė, kur Saulė?“ Anė kur saulė, sakau, ir rodau į dangų… Kelis kartus jie pravažiavo pro Agotėlės vartus ir sustoję prie jų buvo, partizanai viską girdėjo, ką jie kalbėjo, kaip tarėsi… Mūsų šventa Agotėlė tuos partizanus išsaugojo“. Ta pati pateikėja papasakojo ir kaip jų Agotėlę nugriovė: „Kai kolūkiai susitvėrė, tai prasidėjo kalbos, kad bromas per siauras, per žemas, kad su mašinom pravažiuot sunku… Klebonas Kanaveckas su vyrais bromą ir pakėlė ir praplatino, kad lengvai galima buvo pravažiuot… Vis tiek nugriovė. Vieną naktį pabudau, kad mašina, buldozeris didžiausią triukšmą kelia… Atsidariau langą ir sakau, nevažiuokit pro šventą bromą – nugriausit, važiuokit pro mokyklos aikštę ir išvažiuosit. Patylėjo visi

1 pav. Šv. Agotos minėjimas, 2004 m. Kruonio sen., Darsūniškis. KšM.

susispaudę. Atsiguliau – vėl triukšmas. Vėl šaukiu, kad nevažiuotų pro šventą vietą… Vėliau girdžiu: trata ta ta ta… Išbėgau į gatvę ir matau, kad jie virves riša ir jau griauna bromą… Visas šitas miestelio galas sukilo… Aš šokau bėgt prie bromo, bet mane milicininkas sulaikė… Prieš rytą baigė griaut, Nemune nusiprausė rankas ir išvažiavo. Griovė ir Kruonio, ir Darsūniškio vyrai. Verkėm Agotėlės, pergyvenom ilgai… Man jos taip trūko, išeinu, pasižiūriu į tą pusę, taip tuščia, taip sunku širdžiai. Sugriovė 1963 metais“. Žmonės pasakoja, kad skubėta vartus su šventųjų skulptūromis nugriauti, sužinojus, kad Lietuvos komunistų partijos centro komiteto pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus turi atvykti į Darsūniškį medžioti. Pirmasis sekretoriaus klausimas buvęs: „Kur gi jūsų žymieji vartai?“ Vietiniai aktyvistai ir šį kartą perlenkė lazdą. Daug išlikę prisiminimų apie nelaimingai susiklosčiusius stebuklingųjų bromų griovikų likimus, apie pranašingus sapnus, susijusius su vartų šventaisiais. Darsūniškietis Vytautas Lapinskas (gimęs 1945 m.) prisimena: „Gavau šaukimą į tarybinę kariuominę, labai nuliūdau, bet gerai žinojau, kad tai neišvengiama. Prieš pat išėjimą susapnavau pagyvenusią moterį, kuri man aiškiai pasakė, kad į kariuomenę aš neisiu dėl sunkios ligos. Pasveiksiu, kad atstatyčiau garsiuosius Darsūniškio vartus. Į sapną nekreipiau dėmesio, nes šaukimas seniai įteiktas, aš jaunas ir sveikas, o svarbiausia, kad vartai stovėjo ir atrodė stovės dar šimtus metų… Greitai iš tikrųjų susirgau ir nuo tarnybos buvau atleistas. Gavau paskyrimą dirbti Prienų rajone. Vedžiau. Del to, kad santuoką sutvirtinome bažnyčioje iš darbo buvau išmestas ir sugrįžau į Darsūniškį. Sapnas išsipildė – jau 1988 m. pradėjau rūpintis vartų atstatymu“.

Darsūniškio stebuklingieji bromai buvo atstatyti 1990 m. klebono P. Genevičiaus, salės administratoriaus Vytauto Lapinsko, bibliotekininkės Julijos Zavistinavičienės iniciatyva dėl objektyvių priežasčių nutrūkusi procesijų prie šv. Agotos vartų tradicija vėl atgijo ir tapo miestelio kultūrine ir dvasine savastimi. Pirmiausia vasario 5 d. bažnyčioje vyksta duonos pašventinimo apeiga. Stalas, ant kurio pašventinimui dedama duona ir vanduo, užtiesiamas balta linine staltiese, pakraščiai apkaišomi rūtomis. Prieš pamaldas seniūnas ar koks kitas garbus bendruomenės narys atneša naminės duonos kepalą ir padeda ant stalelio. Pašventinus duoną ir vandenį, po pamaldų procesija, giedodama, su pašventintos duonos kepalu, patraukia prie šventosios Agotos vartų. Prie vartų užkuriamas laužas, moksleiviai parodo trumpą programėlę duonos tema, bendruomenė pasidalija apeigine duona…

Unikalūs ir šio krašto Užgavėnių papročiai. Marijona Čilvinaitė pagal Onos Mikalauskienės, g. 1889 m. Atmainų k. pasakojimą užrašė: „Per Užgavėnes reikėdavo 12 kartų valgyti. Važinėdavo, kad linai geriau augtų. Važiuodavo pas gimines, į svečius, turgų, mat Kruonyje antradieniais būdavo turgus. Važinėdavo vaikus iš vieno Darsūniškio galo į kitą. Vaikai, kurių tėvai arklio neturėjo ir jų pavėžinti negalėjo, stovėdavo prie savo kiemo vartų ir vos neverkdavo. Mergos būrin susiėjusios kepdavo blynus, bernai stengdavosi pritykenti ir išsinešti blynus. Vakare jaunimas šokdavo iki 12 valandos vakaro, po to prasidėdavo sausas pasninkas“.

Bernai išdidžioms, nosį riečiančioms mergoms užkeldavo ant stogo „skarulinį dėdą“ ir su šluota rankose įtupdydavo į kaminą. Darželin įkeldavo kelmą, kad keli vyrai neparitindavo ir mergos turėdavo prašyti vyrų, kad jie gražiai, nelaužydami sodinukų, tą kelmą ištemptų iš darželio… Ir iš kitų žmonių bernai pavogdavo kokį rąstą ar kokį kitą sunkų daiktą ir nuvilkę paslėpdavo. Matydami, kad savininkas nepajėgia jo parsivilkti po kelių dienų tą sunkų daiktą atvilkdavo atgal…“ Įdomiausia šiame pasakojime, kad užsimenama apie labai retą užgavėnių personažą „skarulinį dėdą“. Apie Užgavėnių diedą senuosiuose aukštaitiškuose, dzūkiškuose etnografiniuose aprašuose randama kai kurių duomenų. Iš senųjų Užgavėnių papročių galima numanyti, kad Užgavėnių diedas – personifikuota piktoji žiemos dvasia, su kuria žmonės per Užgavėnes elgiasi ne visada labai meiliai. Kupiškio krašte šiaudais kištą baidyklę – Gavaną pakardavo kluone ant sijos. Šalčininkų apylinkėse Užgavėnių diedu vadindavo šiaudų ar šieno prikimštą maišą, kurį kišdavo tarp tvoros virbų ir bernai jį gerokai su lazda aptvodavo. Profesorė Angelė Vyšniauskaitė rašė: „Dieveniškių apylinkėse prikimšę maišą šiaudų, užmaudavo ant tvoros . Tai „Užgavėnių diedas“. Tėvai siųsdavo vaikus prašyti jį silkių. Didesnieji tą diedą vežiodavosi rogėse iš kiemo į kiemą, o gaspadoriai diedo vežiotojams dovanodavo rugių, miežių, kiaušinių ir kitų produktų, kuriuos karnavalininkai karčemoje keitė į gėrimus. Matyt, tai jau išsigimstanti Gavėno vežiojimo atmaina“ (Mūsų metai ir šventės, 1993, P. 36). Kad Darsūniškio skudurinės pamėklės siejasi su jau minėtu Gavėnu ar Užgavėnių diedu

liudytų iki šių dienų išlikę prisiminimai, kad vaikus gąsdindavo būtent „Gavėnu“ ar „Gavėnuku“. Pvz.: „Tėvai sakydavo vaikams, jei per Gavėnią valgysit pieną ar kiaušinius, tai ant Velykų po pečeliu pakiš ir dar ten piktą šunį ir baroną įkiš…Dar dažniau sakydavo, jei valgysit mėsą, kiaušinius, pieną, tai Gavėniukas liežuvį nupjaus. Įsivaizdavom, kad Gavėniukas, tai mažas piktas, kūdas senis“. (Marytė Televičienė, g. 1928 m. Margų k.). „Pieno lašo vaikams nepaduos per gavėnią ir dar grasino, kad senis Gavėnas pagaus ir po žlugtu su piktu žąsinu apvoš“(Marijona Černiauskienė, g. 1913 m. Darsūniškis). Skarulinis diedas gali būti, kad ir netiesiogiai, tapatinamas su dar vienu, gerokai vėlesniu Užgavėnių personažu – Kanapiniu ar Lašininiu. Pvz.: „Po kaimą vaikščiojo Lašininis ir Kanapinis. Į grinčią užeina, pasistumdo ir išaina. Niekas nieko jiems neduodavo. Vaikams baisu – apsiskarmalavę, įsisuodinę… Jei niekas neatėjo, tai tėvas pats išeidavo į lauką ir pasibaladodavo apie langus, duris… Sugrįžęs sako, tai vaikai, atėjo Kanapinis ir mėsą išnešė“ (Marytė Televičienė, g. 1928 m. Margų k.). „Per Užgavėnes sakydavo, kad ateis Kanapinis ir išvis Lašininį. Pelenijoj iš ryto, sako, reikia eit pasižiūrėt, gal Lašinis bėgdamas pametė vyžą“ (Marijona Šeškienė, g. 1923 m. Darsūniškyje).

Dar keletas pasakojimų apie skarulinius diedus iš Marijonos Čilvinaitės aprašų: „Buvo paprotys mergėms „skarulinius dėdus – kavalierius“ tupdyti. Net toms mergėms, kurias vaikai turėjo nusižiūrėję, jie drauge su kitais rengė skarulinius dėdus ir tupdė. Skarulinių dėdų tupdymas nebuvo įžeidimas ar paniekinimas, o tik juokų krėtimo paprotys, kurį daugumas gyventojų juoku leisdavo. Kas radęs skarulinį dėdą pykdavo, lakstydavo kitiems pasakodamas, tiems vaikiai dar labiau skarulinius dėdus tupdydavo. Vaikiai skarulinius dėdus dirbdavo iš nuplyšusių, nudėvėtų kelnių, švarkų, kepurių, skrybėlių bei kitų drabužių. Šiaudais prikišdavo kelnes, švarką, padirbdavo galvą, pritaisydavo prie liemens, veido vietoj užklodavo palą, išpiešdavo veidą, užmaudavo skrybėlę arba kepurę, vieną koją apaudavo vienokiu, kitą kitokiu apavu, padarydavo kuo juokingesnį. Nuvilkę prie namų, kur būdavo mergių, patyliukais užkeldavo dėdą ant stogo, apžergindavo prie kamino nuduodami, kad dėdas laiko kaminą apkabinęs, arba įkeldavo ir patupdydavo medin. (…) Padirbę skarulinę bobą, patupdydavo mergių darželyje. Paskiau vaikiai stebėdavo kas kaip elgsis, ką sakys, kaip skarulinį dėdą arba bobą iškrapštys, kur dės ir kokių juokų jie turės“ (Pranė Žukauskienė, g. 1902 m. Darsūniškis). „Skarulinės baidyklės. Paršgaliai – paaugliai vaikiai, norėdami merges, su jais neprasidedančias, pažeminti, arba kokį piktumą turėdami, pasidarydavo pramogą – kalbomis apkelti, juoko sau ir kitiems padaryti, naktį skarulines baidykles statydami bei kitokias išdaigas daryti. Kas pykdavo, lakstydavo ir kitiems pasakodavo, kas naktį skarulinę baidyklę pastatydavo. Vienos kaimynės mergėms paršgaliai darželyje naktį patupdė skarulinę bobą. Kaimynė, lakstydama pas kitas kaimynes, uždususi pasakojo: „Vaje, vaje, pas mus, kad buvo, tai buvo – bobą pliušine nažutka pagubytą darželyje pasodino…

2 pav. Užgavėnių persirengėliai, XX a. vid. Kruonio sen. Kalvių k. KšM.

Vieną moterį su vaikais paršgaliai gryčioje užrišo. Moteris liepė vyriausiam vaikui išlįsti pro langą ir atrišti duris. Vaikas šaukė: „Aš bijau meškos…“ Motina barė vaiką: „Vai tu judošiau, kur tau tos meškos mieste…“

Prie Vaitkevičių namų paršgaliai kriaušėn įkėlė skarulinį dėdą, skinantį kriaušes. Dėdas buvo apvilktas miline. Vaitkevičienė nuėmė dėdą, nuvilko milinę, nunešė ją kaimynei žydei ir gavo silkių ir dar priedo saldainių. Parnešusi namo atidavė silkes ir saldainius savo mergėms. Joms silkes ir saldainius bevalgant, atėjo kaimynės paauglys vaikis ir klausė: „Bene pas jus buvo kas?“ Mergės juokėsi, kvatojo: „Kas naktį atnešk mums tokią milinę, mes kas dieną juoksimės“. Daugiau joms skarulinių baidyklių nebestatė, todėl kad jos nebarė, nepyko, o priešingai dar patenkintos juokėsi“ (Uršulė Žukauskienė, g. apie 1897 m. Darsūniškyje). Taigi užsimenama ir apie skarulinę bobą. Paprotys rengti moterišką pamėklę neatsiradęs tuščioje vietoje – tai vėlgi galėtų būti personifikuotos atgyvenusios žiemos dvasios, kaip vakarinėje, šiaurinėje Lietuvos dalyje iki šių dienų išlikusios Morės (Kotrės, Senės Kūniškės ir pan.) tolimi atgarsiai. Kėdainių, Ukmergės apylinkėse buvęs paprotys bernams į geldą įsodinti vyresnę moterį ir tempti iki karčiamos, kad pavaišintų degtine, t. y. išsipirktų… Užgavėnių apeigyno minėti personažai susiję su pavasario, tuo pačiu gyvybės, augalijos žadinimu, gebėjimu gimdyti ir užauginti naują derlių…

Neatsitiktinai skaruliniai randami dažniausiai darže, sode, o „boba“ statoma merginų gėlių darželyje. Darželis, tai mergystės simbolis, o Užgavėnės, Pelenijos dienalaikas, kai drąsiai galima priminti vyresnėms merginoms (ir vaikinams), kad laikas ieškotis poros. Tai tam tikras rūpinimasis bendruomenės gyvastimi, priminimas apie vedybas ir proga išsireikalauti vaišių. Nykstant archajiškosioms apeigoms, papročiams, tai tampa tik pajuokavimo objektu. Apie skarulinius yra girdėję ir šiandieniniai Darsūniškio gyventojai, bet pastarieji jų nesieja net su Užgavėnių laikotarpiu, o laiko tik smagiais jaunuomenės pokštais, kartais piktu atsikeršijimu nesilaikantiems bendruomenės įprastinių elgesio normų. Kad skaruliniai atėję iš žiemos užbaigų tradicijos ir laikotarpio, rodo ir iki šių dienų Lenkijoje žinomas paprotys subrendusių, tekėti tinkamų merginų darželiuose statyti analogiškas darsūniškėms žmogaus pavidalo iškamšas. Vertas dėmesio ir Marijonos Čilvinaitės paminėtas į merginų darželį keliamas kelmas. Adelė Matulaitienė (g. 1915 m.), sakosi girdėjusi, kad per Užgavėnes kaladę užritindavo ant gryčios durų. Kaladė atsiranda neatsitiktinai. Etnologai teigia, kad trinka, kaladė, kelmas per Užgavėnes tampyta iki XX a. vidurio ir kad buvo išplitęs nedidelėje teritorijoje – dabartiniame Šiaulių rajone ir dalyje dabartinių Pakruojo, Joniškio, Panevėžio ir galbūt Radviliškio rajonų ir tapatus pamėklės vežiojimui po kaimą. Paprotys sieja su būsimuoju pasėlių (ypač linų) derliumi. Kitas su kalade sietinas veiksnys – vedybinės laimės būrimas. Kituose kraštuose buvęs paprotys rišti trinkas tinkantiems šeimą kurti jaunuoliams, merginoms prie kojų, primenant nesnausti… Kelmo epizodiniai paminėjimai Darsūniškio apylinkėse neleidžia drąsiai kalbėti apie šio papročio paplitimą ir pačias archajiškąsias jo prasmes. Belieka manyti buvus tam tikru bendruomenės merginų „kibinimu“ ar priminimu apie užsisėdėjimą namuose, nes kelmas minimas būtent žolynų darželyje… Iš pačių pateikėjų samprotavimų galima numanyti, kad jiems kelmas asocijuojasi su senėjimu, nerangumu, apsileidimu…

Grįžkime prie Užgavėnių laikotarpio papročių, kurie tvirtai užsifiksavę visų šio regiono gyventojų atmintyje. Pirmiausia sotus valgymas. Minima 12, rečiau – 11, 9 kartai. Sotumas sakraliuoju laiku turėjęs nulemti ir visų metų sotumą. Daug valgyti vertė ir ateinantis ilgas pasninkinis laikotarpis. Vienas iš apeiginių patiekalų – blynai. Apie tai jau užsiminta pradžioje ir dar pora autentiškų pasakymų: „Per Užgavėnes labai gerai pavalgai. Kepė blynus. Būdavo, ir keliose susibėga iš jaunų, primaišo daug, tai visiem smagiau… Mama ir kumpį išvirdavo Užgavėnėm“ (Marijona Černiauskienė, g. 1913 m. Darsūniškyje). „Mano visas gyvenimas pasninkas. Kai pradedam bulves kast, tai iš ryto bulbos su raudonais barščiais, an pietų raudoni barščiai su bulbom ir vakare tas pats. Įmeta į barščius silkės galvą – tai užkulas… Užgavėnės, tai iš paskutinio geriau paduos. Blynų prikepa, tai jau gali pavalgyt žmoniškai“ (Adelė Matulaitienė, g. 1915 m. Užgirėlių k.). Kiek jaunesni pateikėjai prisimena: „Per Užgavėnes būtinai buvo krustai. Blynų nežinau, visą

gyvenimą krustai. Jei neturi kvietinių miltų ir neišvirsi krustų, tai jau ne Užgavėnės. Ir makaronus-lokšinius darydavom Užgavėnėm. Lokšiniai, tai miltus su vandeniu išminko, iškočioja plonai. Ant pagalvių patiesia švarų rankšluostį ar specialią palytę ir padeda atsargiai tą iškočiotą blyną, kad apdžiūtų ir būtų geriau pjaustyt. Tada blyną susukdavo į rolką ir supjaustydavo…“ (Adelė Marciulevičienė, g. 1930 m. Darsūniškis). „Būtinai Užgavėnės kepdavo daug krustų, o vakarienei lokšinių… Mėsos reikia daug valgyt“ (Marytė Televičienė, g. 1928 m. Margų k.). Krustus (žagarėlius) Užgavėnėms darsūniškės moterys kepa ir šiais laikais. Krustai – tie patys blynai, tik gerokai patobulinti… Pats svarbiausias Užgavėnių akcentas jaunimo pasivažinėjimas rogėmis ir liejimas vandeniu, kad pasėliams drėgmės netrūktų. Pvz.: „Per Užgavėnes važiuojam su arkliais, ir dar vandeniu lieja, kad linai gerai augtų. Vienais metais važinėtojus visu kubilu vandens užpylė. Vaikus vežioja, tėvas ar dėdė, o jaunimas paaugęs, tai jau nepraleis Užgavėnių be pasivažinėjimo. Ne važeliu, o rogėmis važiuodavo, prilipdavo pilnos rogės… Važinėjasi iš vieno miestelio galo į kitą. Kelios rogės, kai susitinka, tai stengiasi specialiai taip staigiai pasukt, kad visus į pūstinyčią išverst… (Pranciška Kirševičiūtė, g. 1929 m. Darsūniškis). Dėl tų pačių linų miestelio, kaimų moterys lankė viena kitą, sakydamos, kad eina linų valakno tempti. Tai dar viena proga paviešnavoti (apie viešnavojimo paprotį plačiau dar pakalbėsime), bent kiek žlugto velėdavo, kad linų valaknas būtų baltas. Vyresnės pateikėjos prisimena, kad Užgavėnių vakare merginos būrė, kad sužinotų, ar iki kitų Užgavėnių ištekės, t. y. kabino tvorų „štankietus“ ar apglėbs lyginį skaičių, kas reiškė porą ir gyvenime, padaužę nuvalgytu kaulu į tvorą klausėsi, iš kurios pusės šunys sulos – iš to krašto tikėtasi ir būsimojo vyro.

Atrodytų, eilinis antradienis, bet kiek šiame krašte jis buvęs prisodrintas papročių, tikėjimų, spėjimų… Gal ne be reikalo tyrėjai šį laiką sieja su archajiškųjų Naujųjų Metų pradžia. Papročių gausą galima aiškinti ir tuo, kad jų nevaržė jokios bažnytinės normos.

Po Užgavėnių trečiadienis – Pelenų diena, jau siejosi su bažnytine tradicija barstyti pelenais galvą – „Dulkė buvai, dulke ir pavirsi“. Iš liaudiškųjų papročių Marijona Čilvinaitė užrašė: „Vyrai, kai kurie su bobomis, Pelenų dieną aidavo alinėn „dantų skalauti“. Kiti vyrai parsinešdavo alaus į namus ir drauge su kaimynais ir moterimis dantis skalaudavo. Mergos neidavo ir dantų skalavime nedalyvaudavo“ (Ona Mikalauskienė, g. 1889 m. Atmainų k.). Šiuolaikiniai pateikėjai sako: „Pelenija – sausas pasninkas. Puodus, bliūdus, šaukštus, peilius su pelenais šveičia, kad neliktų jokio riebalo… Pelenijos pelenai – tai sudegintos pernykštės verbos. Kunigas pabarsto galvas, kaip primindamas, kad žmogus prieš Dievą menkas, kaip pelenų grūdelis. Kas lieka pelenų, tai palieka ant šoninio altorėlio, tai kuri žiupsnelį pelenų pasiima kaip vaistą, o kitas saują pasisemia. Kam? Sako, kopūstus šitais pelenais barsto nuo kirmėlių“ (Marytė Televičienė, g. 1928 m. Margų k.).

Nuo Užgavėnių vidurnakčio prasideda septynių savaičių atgailos, susilaikymo, pasninko laikotarpis – gavėnia. Tai tam tikras meditacinis laikas, skirtas Jėzaus Kristaus kančiai prisiminti.

Darsūniškėse dar prisimena, kad septynios gavėnios savaitės buvęs ypač sunkus laikas. Ne tik, kad baigdavosi linksmi viešnavimai, pasišokimai, dainos, vestuvės, krikštynos ir kiti giminių subuvimai, bet ir dėl ypač sunkaus pasninko. Nuo septynerių metų vaikai negalėjo per visą gavėnią lašelio pieno į burną paimti. Pieną raugindavo, pildavo į medinius kubiliukus, o suvalgydavo tik po Velykų. Švelnėjant pasninkui, mėsos nevalgydavo, kai kas vengdavo ir pieniško trečiadienį, penktadienį, šeštadienį. Apie gavėniškojo laikotarpio valgius vaizdžiai papasakojo pateikėjai: „Gavėnios valgymas – tai tik pilvo gurgimas. Silkių parneša iš žydo, saldės iš ruginių miltų ar duonos raugo duonkubilį užraugdavo ir valgom su bulvėm. Žalibarščiai – kasdieninis valgis. Burokai įrūgę, tai supjausto, svogūną įpjausto, druskos įdėjo ir žalibarščiai… Vieni buroką supjausto, o kiti ir to pagaili – tik burokų vandenio įpila, pasūdo ir srebia su bulvėm. Gerai, kad vieno skanumyno užteko – bulvių. Pečius kūrenas, tai atneša kašę bulvių, baigus kūrentis ant pado iššluoto papylė, pečiadangtę uždengė. Apkepė, apspragėjo – atgal į kašę sužėrė, nukratė, pelenus nudaužė ir kašė prie stalo. (…) Žirninių miltų turėdavom gavėniai. Malt vežė į malūną. Labai skanūs pečiuj kepti žirniniai blynai. Juos kepa ant kopūstų lapų. Su liže ant pado pašauna. Išsiėmus dar karštus su aliejum sudažai. Ir aguonų pieno pasidaro ir su tais žirniniais blynais valgo. Žirninę tešlą padarai tirštesnę negu ant skarvados kept. Gavėnios valgymą pagardina džiovinti grybai ir džiovintos žuvys. Labiausiai barščių viralui tiko… Per visą gavėnią mūsų šeima mėsos nevalgė. Vaikas septynių-aštuonių metų, tai jei labai nusilpęs, tai lydytų kiaulienos taukų (žegūniu vadinom) ant duonos užtepa, tai jau skanumas. Ir taip ne vieną ar dvi savaites… Paskutinį šeštadienį po dvylikos atsigavi varpai – galima valgyti, bet negaudavai. Mamutė sakydavo, jei gavėnioj suvalgysi kiaušinį ar pieniško, tai per Velykas reikės papečky tupėt su piktu šunim ar baronu“ (Marytė Maciulevičienė, g. 1927 m. Narkūnų k.). „Smulkiai supjausto burokėlius į saldę, svogūno ir nebalina, tai vadinom prasti barščiai. Pupų sausai išvirdavo, žirnių, druska užbarstydavo ir tuos žirnius saujom ar su šaukštu kabindavom… Vakarui bulvių iššutindavo ir valgydavom su raugintais kopūstais ar svikliene. Sviklienė – svikliuką, svogūną supjaustydavo, lašą aliejaus ir pašutina. Kai tėvelis išspausdavo aliejaus iš sėmenų, tai mes jau ponai. Pietums svogūnų pripjaustydavo, druska pabarstydavo, aliejum užpildavo ir valgydavom su duona. Kmynų arbata užsigerdavom. Prie plytos sieniukės arbata padėta būdavo, tai visada šilta… Išvirdavo ir avižinio kisieliaus. Jei ne penktadienis, tai vyrams ir vaikams mamutė atpjaudavo truputį lašinukų ir paspirgindavo, atskiesdavo vandeniu ir dar suvalcuotų miltų pakepindavo ir vandeniu atskiesdavo. Ant šutintų bulvių šitą padažą užpildavom“ (Pranciška Kirševičiūtė, g. 1929 m. Darsūniškis). Be griežto laikymosi

pasninkinio valgymo, prisidėdavo ir išskirtinis elgesys, maldos. Pvz.: „Penktadienį, šeštadienį nė su pienu mano tėvelis nevalgė ir man nedavė. Dar ne viskas. Per gavėnią maldos ir maldos. Porą kartų savaitėj susirenkam į krūvą, o kitas visas dienas šeimoj meldėmės. Jaunimas mėgdavom susirinkt, bet apseidavo be juokų, jei „žiedelį padalijam“, mįsles užmenam ir viskas… Buvo tokios atskiros knygelės gavėniai. Ne visi jas turėjo, tai buvo proga susiet. Vienas skaito, kiti pritaria, pagiedam… Kiekvieną gavėnios vakarą „kančios litaniją“ kalba ir dar penkis poterius prie jos. Mes dažniausiai namie „kančios litaniją“ kalbėdavom. Tėvelis, mamutė vaikus susodina apie stalą ir kalbam. Sekmadienį, prieš saulei patekant, reikia „valandas“ giedot. Mamutė pusryčius daro, o tėvelis sėdi už stalo ir stebi. Broliui maldos skaityt, o mums su seserim giedot tekdavo… Būdavo šventi žmonės. Jei ką ir sugriešindavo, tai per gavėnią, per maldą, per pasninką išsivaduodavo nuo nuodėmių“ (Marijona Černiauskienė, g. 1913 m. Darsūniškyje). Prisimenama, kad gavėnia buvęs laikas, kai ir „savomis“ maldelėmis dažniau malonino dangiškąją galybę, tikėdami, kad gavėnios laikas tinkamiausias maldų (maldavimų) išsipildymui. Pvz.: „Mamutė sakydavo, kad gavėnioj lengviausia išmokt maldeles – galva prašviesėjus ir maldavimai labiau išklausomi, jei laikais pasninko kaip bažnyčios prisakyta. Išmokau „Mergaitės maldą“ ir nuo vaikystės visą jaunystę ją kalbėjau… Kai gavėnia, tai dar karštesnė malda: „Jėzau, globėjau ir mylėtojau skaisčiųjų sielų, ieškau priebėgos pas tave savo silpnybei. Prašau tave, neatitrauk savo globojančios rankos nuo manęs. Daugybėje pavojų, kurie mano sielai grūmoja, atsiųsk savo šventąjį angelą, kad jis būtų šalia manęs ir visus matomus ir nematomus priešus nuo manęs gintų“. Turėjau savo ir vakaro maldelę: „Jėzaus širdie, aukoju tau visus mano šios dienos darbus, džiaugsmus, vargus ir kentėjimus. Tegul būna viskas tavo garbei, o mano nuodėmių atleidimui“ (Marytė Maciulevičienė, g. 1927 m. Narkūnų k.). Šalia visuotinai žinomų, „kantičkinių“ maldų ir maldelių, kurios dažnai įvardijamos kaip „mano maldelė“, „maldelė, kuria labiausiai įtikėjau“, šiuose kraštuose dar galima aptikti senųjų mėnulio garbinimo apraiškų. Pvz.: „Mėnulio paiso, kokį darbą tik pradeda – ar bulves sodins, ar sės, ar kiaulę pjaus… Kai pamatau jauną mėnulį, tai sakau:

„Jaunas mėnuo,
Dievo sūnau,
Tau į pilnatį,
Man į sveikatą“.

Ir papoteriauju „Viešpaties angelas“. Mama taip darydavo ir aš taip darau. Tėtis sakydavo, kad jaunam mėnuliui reikia pagarbos, jam reikia papoteriaut, kad jis padėtų gyvent, kad jis galingas…“ (Marytė Televičienė, g. 1928 m. Margų k.).

Gavėniškų draudimų buvo griežčiau paisoma iki XX a. vidurio, bet draugiška ir linksma Darsūniškio bendruomenė, ypač jaunimas, rasdavo laiko smagiems

žaidimams: „Užteko laiko gavėnioj ir poteriams, ir žaidimams. Jei grinčioj susirinks kiek daugiau jaunimo, tai mėgstamiausias užsiėmimas „žiedelį dalint“, o bernai „Zylį muša“. Zylys – būžia, kur karves kanda… Dvi-trys poros bernų sustoja vienas priešais kitą ir tik byzgia, byzgia, rankom mosuoja ir nusitaikę – pykšt į snukį… Žiūri, kuris pirmas gaus, kuris suspės apsigint… Kartais kaip reikia apsitalžo, bet „zylį mušt“ mėgo. Žaidėm „Gerai gyvenu“. Būnam visi išsiskaičiavį numeriais ir susėdam porom, nesvarbu ar berniukas su mergaite, ar berniukas su berniuku… Vienas būna paklausėjas. Paklausėjas vieno kurio klausia: „Ar gerai gyveni?“ Jei pasako „ne“, klausia: „Su kuo norėtum gyvent?“ Turi pasakyt kokį nors numerį ir tas „numeris“ turi pas jį ateit, o jo buvus pora išeina pas kitą… Taip keičias, mainos, visiem įdomu, kam kas papuls, kuris „kantentnas“, kuris nelabai… Dainavimų, šokimų nebuvo, bet mįsles mindavom, nutikimus pasakodavom iki vėlumos“ (Marytė Maciulevičienė, g. 1927 m. Narkūnų k.).

Balandžio 1-oji, Melų diena, „išpuldavo“ dažniausiai per gavėnią, bet darsūniškiečiai mėgo vieni kitiems pameluoti, iškrėsti nepiktą pokštą. Netgi sakoma, jei šią dieną iki pietų pasiseks apgauti, tai kitą apgavęs visus metus nebus niekieno apgautas. Adelė Marciulevičienė papasakojo: „Jei aprilius, tai nebuvo žmogaus, kad nepabandytų pameluoti. Dažniausiai atbėgdavo kaimynai pranešt kokią blogą žinią, o patikėjus skaniai pasijuokdavo. Jei aprilius, tai neturi teisės pykt už melą. Tėvelis, turėjo madą jei aprilius, tai iš pat ryto pasiųsti vaikus pas kurį nors kaimyną virstuko. Virstukas, tai daiktas, kurio nėra, bet suaugę visi žinoja, ką jis reiškia. Tėvelis rimtu veidu liepdavo greičiau bėgti pas kurį nors iš kaimynų ir skubintis parnešt virstuką. Bėgam, skubam pas kaimyną: „Dėde, labai reikia virstuko…“ Kaimynas liepdavo palaukt. Kur nors už kampo į švarko rankovę įdėdavo godną akmenį. Taip įdėdavo, taip sumaudavo rankoves, kad ir toliausiai nešamas, kratomas akmuo neiškrisdavo. Partempi tą akmenį suprakaitavęs, o tėvelis pasižiūri ir sako: ne tą daiktą parnešei. Eik ir parnešk, ko reikia. Vėl bėgi, skubinies. „Dėde, ne to reikėjo, duok virstuką.“ Kaimynas dar didesnį akmenį kiša į rankovę, dar labiau prakaituoji, kol parneši… Tada jau tėvelis juokias: „Aprilius, aprilius…“ Niekam nepasakoji, kad buvai taip apgautas, o kitais metais tėvelis jau kitą vaiką siunčia virstuko“.

Paskutinis gavėnios sekmadienis prieš didžiąją Velykų šventę – Verbų sekmadienis. Iš liaudiškųjų papročių – svarbiausias ir prasmingiausias yra augalo garbinimas, t. y. jo nešimas į bažnyčią, pašventinimas. Pašventinti skirtų augalų puokštė vadinama verba. Tai svarbiausias šios švenės atributas. Katalikų bažnyčios liturgijoje verbos šventinimas įvestas V amžiuje ir siejamas su Jėzaus Kristaus pergalingu įžengimu į Jeruzalę, kai žmonės mojavo jam palmių šakomis, mėtė jas jam po kojomis. Liaudiškieji Verbų sekmadienio papročiai, tikėjimai susiję būtent su verbos puokšte ir panašūs visoje Lietuvoje. Darsūniškio parapijos papročiai visgi turi kai kurių niuansų, kurie verti paminėti.

Verbos puokštė – blindė ir kadagys (ėglis). Blindė – tai gluosnio moteriškoji atmaina. Įdomu, kad blindę akcentuoja patys vyriausieji pateikėjai, kiti mini žilvitį. „Tikroji“ verbos puokštė rišama vilnoniu siūleliu. Vėlesniais laikais visi panemunių gyventojai labiau linkę į verbos puokštę dėti žilvitį, t. y. vyriškosios rūšies gluosninį augalą. Ne išimtis ir Darsūniškio parapija. Pvz.: „Ėglis verba. Dar įdėdavom žilvičio rykštelę. Dar sakydavom „kucukai“. Prie Nemuno buvo vieta – Pridotkai, ten būdavo labai gražių žilvičių“ (Adelė Marciulevičienė, g. 1930 m. Darsūniškis). „Verbai ėgliukai ir nuslaužiam šeliūgų (žilvičių). Penkias, keturias šakutes dėdavom prie ėglio. Siūliuku surišam. Prie Nemuno buvo gražaus smėliuko, tai augo gražių raudonų, su kuciukais šeliūgų. Prieš Verbas mano brolis šeliūgų daug prisirinkdavo ir nešdavo pėsčias į Kauną parduot…“ (Marytė Televičienė, g.1928 m. Margų k.). Senesnė tradicija – šventinti bažnyčioje blindę, bet žilvičių augimvietės, patraukli spalva, pirmieji pavasario ženklai – „kubiukai“ lėmė, kad žilvitis pamažu ją keičia. Apie gluosnio ir kadagio išskirtinį gerbimą Verbinėje liudija ir graži tradicija bažnyčioje paruošti ypatingą verbą: „Verbų sekmadieniui į bažnyčią atneša ovaš tokį glėbiuką malkų, prie altoriaus ant laiptukų gražiai sudeda vieną ant kitos, suriša ir ėgliais gražiai iš visų pusių apkaišo, apkaišo… Malkų pasirūpina gluosninių, gražesnių egliukų parenka ir parėdo, kad atrodytų kaip verba. Kai kunigas šventina žmonių atsineštas verbas, tada ir šitą pašventina. Paskiau zakristijonas užneša ant bažnyčios ir sausesnėj, švaresnėj vietoj padeda. Kai Pelenija, tada nukelia ir sudegina. Šitos verbos pelenais Pelenų dieną kunigas žmonėms galvas pabarsto“ (Marijona Šeškienė g. 1923 m. Darsūniškis). Iš pasakojimų matyti, kad verbos pagrindinis augalas – ėglis, o gluosninių augalų vyteles, pamažu imta dėti daugiau dėl gražumo, iš papročio inercijos… Kai kuriuose gretimuose Darsūniškiui kaimuose net nesivarginta ieškoti blindės ar žilvičio. Pvz.: „Darsūniškyje verba – blindė ir ėglis, o Lapainioj, verba tik ėglis. Sako, ar parnešei verbų? Tai reiškia, ar parnešei ėglio. Vyrai nusiskaboja cielą kadagį – nusipjauna cielą kadagį, apdrožia visas šakas, palieka tik viršūnaitę. Tokį ėglį ir nešasi į bažnyčią“ (Julija Zavistinavičienė, g. 1935 m. Lapainios k.). Kadagio išskirtinumą rodytų ir tai, kad visoje parapijoje buvusi mada vyrams neštis į bažnyčią tik kadagį. Dar vienas pavyzdys: „Vyrai į bažnyčią nešdavosi tik verbą-kadugį. Vieną, ant ilgo koto, apdrožtą, likę tik viršūnė. Mano vyras buvo iš Sekionių kiemo, tai šito kiemo bernai labai ilgas verbas atsinešdavo“ (Marijona Šeškienė, g. 1923 m. Darsūniškyje). Kruonio, Drasūniškio apylinkės, tai ta vieta, kur vienu iš verbos komponentų laikomas ir amalas: „Su ėglio šakute ėjom bažnyčioj, o taip tai dar amalo iš medžio išsiimi, blindės ar žilvičio…“ (Marytė Televičienė, g. 1928 m. Margų k.). Visai suprantamas amalo priskyrimas verbai, pirmiausia dėl išskirtinės išvaizdos. Tai parazitinis, amžinai žaliuojantis rutulio formos krūmas, kovo ar balandžio mėnesį pražystantis baltais žiedais. Naujajame simbolių žodyne (2002. P. 26.) rašoma, kad amalas antikos epochoje laikytas šventu ir tarpiniu pasaulio

augalu (nei medis, nei krūmas) ir, pasak padavimo, atsirasdavęs ten, kur į medį (dažniausiai ąžuolą) įtrenkdavo žaibas. Amalas laikomas „viską gydančiu“, o kaip visžalis – nemirtingumo simboliu.

Verbų puošyba nebuvo labai paplitusi, bet prieš karą jaunesnės merginos verbą pagražindavo popierinėmis gėlėmis. Pvz.: „Būdavo, nueinam į kalną, prisirenkam kur gražesnių verbų ir pasirėdom gėlikėm gražiom. Mama tampomo popieriaus nuperka, tai pasirėdom lempą ir verbą. Sulanksto ir mažais sukarpo, tai tokie pasipūtę tie kvietkai… Vieną ratą dedam baltą, kitą ružavą… Ant ėglio kvietkus pritaiso ir einam į bažnyčią pašventint“ (Marijona Šeškienė, g. 1923 m. Darsūniškio k.).

Verbų sekmadienis priklauso gavėniškąjam laikotarpiui, bet jaunimas būdavo nusiteikęs smagiai ir ilgosios šmaikščiosios vyrų verbos tiko ir apeigai, ir papokštavimams, merginų „pakibinimui“: „Seniai turėjo tokias verbas kaip reikia, o bernai kaip botkotį su spygliais viršūnėj. Išsipjauna, peiliu šonines šakas apipjausto, užsikiša už bato ir eina… Kai po karų, tai bažnyčioj, ant viškų prie vargonų buvo plyšiai, juodlubės tik sudėta, tai kai bobinčiuj stovi mergos, tai jie verbą per plyšį iškiša, į plaukus įkiša ir suka, suka tuos plaukus pagavę, ir kaip trukters (…). Išeina iš bažnyčios, tai paneles ir vieni kitus su tom šmaikščiom verbom pamuša. Muša ir sako: „Verba muša, ne aš mušu, už savaitės – Velykaitės“. Prisirenka bernų, paauglių gatvėj su verbom ir mušas. Prieidavo ir su nešventintom, ir bažnyčioj nebuvę, kad tik pamušt, mergas paspiegint…“ (Albina Deltuvienė, g. 1933 m. Darsūniškio k.).

Vis dėlto plakimas pašventinta verba ilgai išsilaikė kaip apeiginis veiksmas, tam tikra pareiga būtinai nuplakti nebuvusius bažnyčioje, o vaikai verba per kuprą gaudavo visi be išimties. Plakimas, tarsi palinkėjimas kuo greičiau sulaukti Velykų, būti sveikiems, linksmiems… Palinkėjimo apeigą „sutvirtina“ tam tikra žodinė formulė-užkalbėjimas. Šiame krašte labiausiai paplitę sakymai: „Kai tik pareinam iš bažnyčios, tai kurie buvo namo gauna verbų: „Ne aš mušu, verba muša, už nedėlios ir Velykos“ (Marijona Černiauskienė, g. 1913 m., Darsūniškis). Dar žinomos formulės: „Ne aš mušu, verba muša, už savaitės bus Velykos, už savaitės – Velykaitės“. „Ne aš mušu, verba muša. Už nedėlios ir Velykos, ar žadi margučių?“

Verba saugoma visus metus. Iš pateikėjų prisiminimų ryškėja trys verbos laikymo būdai. Vieni verbą kurį laiką palaiko grinčioje, dažniausiai užkištą už balkio, ir kai apdžiūsta, neša į pastogę. Verba visus metus išbūna gyvenamojoj patalpoj už švento „abrozdo“ arba verba iš karto užnešama ant aukšto ir užkišama už stogo sijos, netoli kamino. Verba visus metus turėjo apsauginių galių nuo perkūnijos, audrų, kitų stichinių nelaimių. Pvz.: „Ant aukšto užneši, padžiauni kur pakišęs, tai drąsiau… Vasarą, kai griaudžia, tai uždegam, dūmais parūkinam, kad netrenktų“ (Marytė Televičienė, g. 1928 m., Margų k.). „Kai labai griaudžia, tai mama vaikšto po grinčią vėduliuodama verba“ (Ona Šiugždienė, g. 1931 m., Darsūniškis). Verba parūkydavo pirmą kartą išgenamas karves, ką tik išsiritusius viščiukus, kitus silpnus

gyvius. Buvusi mada verba pasmilkinti namus laukiant kunigo, verbą uždegdavo ir prie mirštančio žmogaus, ir pašarvojus. Vėl truputis autentiškos medžiagos: „Užkišta už balkio stovi iki kitos Verbos, bet jei laukia kunigėlio, tai paspragina verbos. Pavaikščioja su verbos dūmeliu ir kur numirėlis yra, tai ir kvapas kitas ir namai atrodo šventesni, atrodo, kaip bažnyčioj su kodylu“ (Marijona Šeškienė g. 1923 m., Darsūniškis). „Prieš kalėdojimą verbą dega, kad kvapą paleistų ir prie numirėlio. Verbos įdėdavo ir į karstą“ (Pranciška Kirševičiūtė, g. 1929 m., Darsūniškis). „Jei sunkūs ligoniai, tai kambarį parūkina verbos dūmu, žmonės įtikėję, kad palengvėja. Pavasaris, tai visas trobas apeina su verba, žegnoja, švestu Agotos vandeniu apšlaksto. Viskas nuo bėdų, griausmo… Šventinto daikto negalima mėtyt. Jis atitarnavo, reikia dėt į ugnį“. (Marijona Černiauskienė, g. 1913 m., Darsūniškis). Visi šie su verbos padeginimu, dėjimu į karstą, apėjimu ratu papročiai paremti tikėjimu, kad verba, kaip sakramentalija, baido piktąsias dvasias. Ypač veikus dūmas, kaip ugnies, turinčios apvalomųjų galių, atmaina. Manyta, kad piktumus atbaidančiųjų savybių turi ir specifinis kadagio kvapas. Tai tikėjimai, paplitę visoje Lietuvoje, įdomiau, kad darsūniškiai, dar visai neseniai tikėję verbos siūlo stebuklinėmis galiomis: „Verbelę apvynioji vilnoniu siūlu, tai tą siūlą labai laikai šventu. Jei tik kur sausas skausmas, tai tuo siūlu apriši“ (Marijona Černiauskienė, g. 1913 m., Darsūniškis). „Verbas apvynioji siūlu, tai bantuku kokiu suriši, kad šakelės neišsiskirstytų. Sakydavo, kad tas siūlas pamačlyvas. Jei ranką „uždirbi“, tai apsivyniok ir skaitos pagyja“ (Marytė Televičienė, g.1928 m., Margų k.). „Siūleliu vilnoniu verbą apvieloja, apvieloja, – oviš nemažai to siūlo susuka, kad verbos siūlelis pamačlyvas. Jei skausmas, ranka girgžda, tai tuo siūleliu reikia užrišt“ (Ona Šiugždienė, g. 1931 m., Darsūniškis). Siūlas, drauge su augalu dalyvavęs šventinėje apeigoje, pašventintas, vėlgi tampa išskirtinis. Siūlui stebuklinių galių gydyti prideda ir jo fizinės savybės, t. y. gebėjimas apjuosti skaudančią kūno dalį, tarsi uždėti apsauginį ratą, neprileidžiantį skausmo.

Gavėnios kulminacija yra Didžioji savaitė. Trys paskutinės dienos vadinamos šventuoju tridieniu ir išsiskiria bažnytinėmis apeigomis ir liaudiškaisiais papročiais ir tikėjimais. Dar labiau laikytasi pasninko. Nuo penktadienio iki šeštadienio varpų skambėjimo kai kurie žmonės į burną neįdėdavo nė trupinėlio. Didysis ketvirtadienis išsiskiria tvarkymosi, švarinimosi tradicija ir vadinamas „čystuoju“. Pvz.: „Mama sakydavo, kad Velykoms namai būtų švarūs kaip duona. Didžiausią gabalą kelio nušluodavom, tada savo kiemą ir namus tvarkydavom. Grindis iššveisdavom su šiaudais kaip stalą. Brukdavom ir pelenais, ir žvyru. Kaldras, pagalves neša į lauką, išmuša, išvėdina… Turi būt švaru, taigi švarusis ketvirtadienis. Ketvirtadienį nesusitvarkysi, tai triūsi, stengsies visus metus, taip ir nesugebėsi tvarkos palaikyt. Ir kubile ketvirtadienį maudydavomės“ (Marytė Televičienė, g. 1928 m., Margų k.). Tarp kitko, Marijona Čilvinaitė iš Radzevičiūtės Uršulės, g. 1898 m., pasakojimo užrašė: „Darsūniškio apylinkėse pirčių nebuvo. Prieš metines šventes maudydavosi medinėse

balėjose, prisipylę pašildyto vandens. Viename vandenyje nusimaudydavo vienas žmogus. Jei maudydavosi antras, tai persipildavo švariu vandeniu. Maudydavosi prieš Kūčias, Velykas, Sekmines… Bet grįžkime prie Didžiojo ketvirtadienio, kurio tvarka, švara, kaip tikėta, gali nulemti visų metų tvarką. Pvz.: „Didįjį ketvirtadienį reikia žlugtą velėt. Kad ir ant ledo, bet nešies velėt. Sako, visus metus skalbiniai balčiau plausis, bus baltesni“ (Marytė Televičienė, g. 1928 m., Margų k.). Didysis penktadienis prisimenamas, kaip graudulingų apeigų bažnyčioje ir juodo pasninko diena.

Daugiausia apeigų, pasiruošimo šventei darbų, iškilmingumo ir paslaptingumo yra sukaupusi Didžiojo šeštadienio tradicija. Pradėkime nuo ugnies. Etnologų teigimu, buvo plačiai žinomas paprotys Didįjį šeštadienį kūrenti laužus, degint šiaudų kūlius, tikint, kad ugnis išvaikanti piktąsias jėgas, raganas, burtininkus. Katalikų bažnyčia nuo VIII a. vidurio įvedė ugnies šventinimo apeigas. Dar iš vakaro šventoriuose sukraudavo didelius laužus iš senų kryžių ir juos užkurdavo prosenoviniu būdu, išskeldami ugnį iš titnago. Kruonio, Darsūniškio parapijos žmonės gerai prisimena, kad ir jų šventoriuje sudegindavo visus senus, nugriuvusius kryžius. Laužą kurdavo šeštadienio rytą. Parsinešti velykinės ugnies buvo šventa pareiga. Ugnies nešimo tempai turėję nulemti ir ūkinių darbų spartą. Pvz.: „Kuknią ar pečių kuria, kai parnešta ugnis. Net iš Kruonio nešėm nuodėgulį. Jau jau gęsta, tai kokia nelaimė… Suki, suki iki skausmo, kad tik su dūmu parnešus. Parnešt eina ir berniukai, ir mergaitės – išleidžia tą, kuris greitesnis. Katras pirmas parlėks namo ir užkurs pečių, tai jam bus braviau su visais darbais. Kiaušinius virdavo tik ant šventintos ugnies, žiūrėjo, kad ir jie greičiau nei kitų išvirtų – braviau daržuos mergaitės ir moterys suksis…“ (Marytė Maciulevičienė, g. 1927 m. Narkūnų k.). „Mamutė nekuria kuknios, paki mes nepareisim su ugnim nuo šventoriaus. Pietus ir Velykų valgius daro ant šventos ugnies. Iš ryto šventina, tai mums reikia labai skubėt. Vienas kitą lenkiam iki susipykimo, o kokios grūstynės būdavo prie laužo – širdis, kad ir susprogtų, bet su smilkstančiu skuduru, pirmam pasiekt namus“ (Marijona Šeškienė, g. 1923 m., Darsūniškis). Pareit namo su užgesusia ugnimi buvo gėda ir labai blogas ženklas, todėl šiame krašte žmones buvo išbandę daugybę ugnies nešimo būdų. Paplitęs ugnies nešimo būdas – smilkstanti išdžiovinto medžio kempinė, pantis, šventos ugnies žariją įsimesdavo į krebukę (metalinę dėžutę), bet ugnis buvo nešama ir tik šiam kraštui būdingais metodais. Pvz.: „Didįjį šeštadienį parneša krebukėj žarikių, kai sudegina senus kryžius. Krebukėj dar skarikę patiesia vilnonę, insiriša žarijukę ir skrebeną iki kol parneša. Kai kas šventintą ugnį nešė prose“ (Ona Šiugždienė, g. 1931 m. Darsūniškis). „Iš kiemų atsinešdavo degtukus, bet mūsų mamytė ilgai skuduriukus į pynutę ilgą sukdavo, nepripažino degtukų“ (Marytė Televičienė, g. 1928 m., Margų k.). „Nuodėgulį neša, bet dar dažniau susuka šiaudų grįžtę. Padaro taip: kai būna iškulti rugiai, tai tiatia paima ilgesnių šiaudų gerą saują, padeda juos

tokiam pakraštėly, kad per daug neperdžiūtų, ir kai jau reikia parnešt šventos ugnies, kietai, kietai susuka grįžtę kaip kad pėdui surišti. Dvilinkai užlenki šitą grįžtę, į ryšį įdedi žarijukę, kitą ryšio galą įspaudi į skeltą lazdą ir neši tą žarijukę su šiaudais kaip kad neštum gyvatę. Į žnyples įkiši grįžtę, kaip gyvatę pagavus ir bėgi namo“ (Marytė Maciulevičienė, g. 1927 m., Narkūnų k.). „Šeštadienį iš ryto bažnyčioj šventina vandenį ir ugnį. Mamutė turi pasigatavojus lininio audeklo, tai pasidėjus ant stalo suvieloja, suvieloja tą audeklą, tai tada nuo šventoriaus ugnies jį užsidegam ir parsinešam rūkstantį tą audeklą. Tada mamytė prikiša prie jo degtuką – čirkšt, čirkšt ir užsikuria kuknią. Reiškia, parėjo į namus šventa ugnis. Bet pirmiausia ant to švento audeklo parūkinam degtukus. Atidaro degtukų dėžutę ir palaiko po to audeklo šventu dūmu. Čia jau gaunas kaip šventi degtukai. Tą suvielotą audeklą vadino – medžiagine žvake“ (Marijona Šeškienė g. 1923 m., Darsūniškis).

Su tam tikromis apeigomis bažnyčioje šventinamas ir vanduo, kurio visi nešėsi į namus. Šventasis vanduo dažniausiai siejamas su dvasinėmis apsauginėmis sferomis, labai ryški jo ypatybė – atbaidyti nelabąsias jėgas. Jis vartojamas ir sergant, bet pateikėjai retai įvardija fizinę negalią: sakoma „kai užeina sunkumas; kai silpna; kaži koks neramumas širdį graužia“ ir pan. Prisimenama: „Šventintu vandeniu namus šventino ir laikė garbingai pasidėję, kad turėtų kuo namus pasikrapyti prieš audrą, kad kur išsiruošus, o jaučia, kad bus audra, tai atsigeria šventinto vandens, kad griaustinis nenutrenktų“ (Marytė Televičienė, g. 1928 m. Margų k.). „Anksčiau Velykose pašventintas vanduo tinkamu buvo laikomas tik iki Sekminių. Jis tiko ir visiems namų kampams pašventint, ir kaip vaistas. Pas mano mamelę toks bliūdžiukas šimtagramės dydžio prie lovos prikaltas dėl šventinto vandens buvo. Ir prie mano lovos yra ir niekad jis tuščias nebūna… Dabar vandenį šventina tik per Velykas ir per Agotėlę… neužmiegu šventintu vandeniu prieš vakarinę maldelę nepersižegnojusi“ (Marijona Černiauskienė, g. 1913 m., Darsūniškis).

Priešvelykinis šeštadienis – tai ir kiaušinių dažymo, virimo metas. Mėgta ir pamarginti, tai „užsiimti su kiaušiniais“ pradėdavo anksčiau: „Dar prieš Verbą pasidalijam visa šeima savaitės dienom. Pasidalijam iš eilės dėl kiaušinių. Tėtės – pirmadienis, mamos – antradienis, mano – trečiadienis… pagal amžių išsidalinam. Kiek tą dieną vištos padės kiaušinių – visi mano. Gal man paskirtą dieną vištos padės dešimt kiaušinių, tiek aš jų turėsiu dažytų per Velykas. Gali tu juos visus valgyt, gali išdaužyt, dovanot, gali muštinųjų išdaužyt. (…) Ant šventos ugnies kiaušinius verda cibulių lukštuose ir, būdavo, atneš šieno pakratų. Sako, išvirsim ir sinkliuose. Labai graži samaninė spalva gaunasi. Buvo ir juodų, juodi skroskoj dažyti. Gal prieš savaitę ar daugiau mamytė nueidavo į alksnynėlį, prisilupa kašelę juodalksnio žievių, sudeda į puodynę, įmeta gelžgalį, užpila barščiais – raugintų burokų skystimu ir druskos gerą saują ar dvi kliusteri ir rūgsta… Vadinom skroska. Sako, oi kaip tau gerai, tu gavai margutį skroskoj dažytą“ (Marytė Televičienė, g. 1928 m., Margų k.). Marijona

Čilvinaitė, pagal Uršulės Radzevičiūtės, g. 1898 m. Darsūniškyje, pasakojimą, rašė: „Po Verbų imdavo marginti kiaušinius. Margindavo visi kas mokėdavo. Žalius kiaušinius pašildydavo padėję ant krosnies arba plytos. Ištirptydavo, pavirindavo vaško. Ploną su galvute smeigtuką įkaldavo kotelin ir mirkydami smeigtuko galvutę vaškan margindavo kiaušinius daugiausia kriputėmis su taškiukais tarpuose. Margindavo ir gėlytėmis, vingiukais, kaip kas išmanydavo. Kiaušiniams dažyti darydavo dažus: nuo juodalksnio šakų nuskusdavo viršutinę pilkąją žievę, geltonąją nulupdavo kiaušinių dažymui. Iš kalvės paimdavo dzindrų (suodžių), gelžgalių. Viską sudėję kibiran užpildavo barščių (burokų) rūgštimi ir įdėdavo šiltai, kad įrūgtų. Savaitę parauginę viską išimdavo, į skystį dėdavo margintus kiaušinius ir šutindavo. Išgriebtus kiaušinius nušluostydavo ir jie būdavo gražiai juodmargiai. Tokiuose skysčiuose dažydavo ir linus, ir šis dažas būdavo patvaresnis už bet kokius kitus… Dažydavo kiaušinius ir svogūnų lukštuose, dažuose – raudonai, mėlynai, žaliai. Raštus juose išskutinėdavo peiliuku“. Kruonio apylinkėse buvo marginama ir ruginio šiaudo gunkle. Pvz.: „Nupjauni ruginio šiaudo gunklę per pusę, dažai į šiltą vašką ir pieši ant kiaušinio visokiausius raštus. Jeigu nori taškuotų raštų, tai niekas kitas taip gražiai nenutaškuos, kaip šiaudo gunklė“ (Marytė Maciulevičienė, g. 1927 m., Narkūnų k.).

Ant šventintos ugnies verdami kiaušiniai, kepami velykiniai pyragai (babkos), gaminami kiti tradiciniai didžiosios šventės patiekalai. Šiam kraštui būdinga Velykoms virti riebius kopūstus, dešras, mėsą. Kepdavo vėdarus (viengalį), kumpį. Vyresnieji prisimena, kad kiaušinius ir kai kuriuos maisto produktus nešdavo pašventinti į bažnyčią. Autentiška medžiaga: „Pagamina visko, kad valgytum ir žinotum, kad Velykos. Nešdavo ir šventint valgių. Į baltą palutę ar skarutę įdeda duonos, pyrago, kumpio, kiaušinių, sūrio, visko po truputį, ką Velykom valgo, ir suriša kampais. Pašventina, tai parnešus namo pirmiausia pašventintą suvalgo, o tada valgo jau nešventintą maistą“ (Marytė Maciulevičienė, g. 1927 m., Narkūnų k.). „Anksčiau ir iš kiemų moterys atsinešdavo kiaušinių, pyrago, kumpio pašventint. Paskiau nustojo, tik iš miestelio atsinešdavo. Bažnyčioj stovėjo specialus suolas, tai moterys sudėdavo krepšius, pintus iš vytelių – kašes su maistu ir kunigas pašventindavo. Jau seniai išėjo šventinimas iš mados. (…) Visus valgius gamina iš vakaro, tik kiaušinius šutina pirmą Velykų dieną, kad būtų šilti. Kiaušinių daug prišutina, sumuša sviesto, būtinai turi būti velykinis sūris, ir jei būna apsiveršiavus karvė, tai teliuką pjauna ir mamytė iškepa teliuko kumpį. Įpjauna raumenį ir lašiniukų plonai pripjaustytų prikiša, prikiša… Pareinam iš bažnyčios, tai kumpį dar šiltą ištraukia, riekutėm supjausto, raugintų kopūstų atneša… Kumpį pečiuj kišdavo po pyragų ir turėjom tokią drūtą molinę puodynę, tai pripilą į ją pieno ir įstumia pečiuj. Pienas iššunta, tai būna geltonas, kaip grietinė… Ant stalo turėjo būti ir velykinis avinėlis. Ant sviesto vilnikę suskaptuoja, tai čia jau velykinis baronas ir dar į blėkę pasėja avižų

ir į želmenis deda molinį prisikėlimo avinėlį. Kai sėdam valgyt, tai pradedam nuo kiaušinių su sviestu, tada to kumpio atpjauna, dar kokios mėsos su krienais užvalgom ir tada valgom šutinta pieną su pyragu ar pyrnyku“ (Marijona Šeškienė, g. 1923 m., Darsūniškis). Velykiniu maistu apdalinami ir ubagai: „Prie bažnyčios sėdi vargingi seneliai, tai juos apdalindavo maistu. Duoda duonos, mėsos…“ (Albina Stanionytė, g. 1930 m., Užgirėlio k.). Auka seniems varguoliams-ubagams, tai per didžiąsias kalendorines šventes mirusiųjų gerbimo papročio liekana. Pietrytiniame Lietuvos pakraštyje gyvenantys vyresnieji žmonės pavasarinę auką vergetoms, kad melstųsi už mirusius artimuosius, vadina pavasariniais diedais ir sieja su Velykomis. Kaišiadorių rajone Buivydonių kaime gyvenanti A. Janavičienė (g. 1920 m.) auką elgetoms aiškiai įvardina kaip diedus: „Diedai, tai per Velykas nešė ubagėliams. Teisingiausia per Velykas nešti tiems diedams, kurie sunkiai pavaikšto ir ne visada gali pribūt prie bažnyčios. Tokia buvo senutė, tai ji iki mūsų bažnyčios kaip tik prišliaužia. Jai per Velykas žmonės prinešdavo mėsos, sūrių, kiaušinių… Mama jai padėdavo parnešt. Ji melsdavo už mirusius. Velykose mirusių dūšios arčiau žemės, diedų maldos dėl jų labai svarbios“. Apie Kruonį aukojimas elgetoms mirusiųjų intencija vadinamas „diedeliais“. Pvz.: „Seneliai susirenka vienoj vietoj ir žmonės jiems duoda maisto – diedeliai. Tėveliai būdavo prideda kašelą didžiausią kaupiną ir tėvelis nešdavo diedeliams – seneliams ir senutėms. Visus apdalina. Jie rožančius paėmę poteriauna už mirusius. Kalviuose diedeliai – parapijos salėj, o Kruony, tai ant šventoriaus, bobinčiuj senukai ir senukės poteriauja…“ (Marijona Šapranavičienė, g. 1917 m., Sevelionių k.). Auka, tai pagarbos atidavimas savo mirusiems protėviams ir praktiškojo žemdirbio siekimas jiems įsiteikti prieš didžiuosius laukų darbus. Velykos – tai toks ypatingas šventinis laikas, kad vėlės geba atsirasti labai arti savo buvusių namų ir tuo labai tikėta Kruonio, Darsūniškio apylinkėse. Pvz.: „Bačkininkėliuose tėvukas sutiko prieš Velykas nabašninką. Ten yra tokia bala, tai jo nenorėjo išleist, kad nenuklimptų, bet tėvukas, sako, aš užsispyriau ir išėjau. Sako, einu, mėnesiena, taip gražu… Matau, kad priešais mane ateina žmogus. Plaukai pasišiaušė iš baimės, bet einu, kų darysi – iš vienos pusės bala ir iš kitos, nėra kur trauktis. Praėjom vienas šalia kito, tai aš jam: „Garbė Jėzui Kristui“. Jis man: „Per amžius“. Sako, aš čia trisdešimt metų vargstu ir laukiu, kad man kas pasakytų šitus žodžius. Pasakė ir pradingo, o šitas parėjęs tris dienas pasirgo ir mirė išsigandęs… Numirusių sielos prieš Velykas dažniau rodosi“ (Marytė Maciulevičienė, g. 1927 m., Narkūnų k.). Kad jau užsiminėme apie vaiduoklius, negaliu nepaminėti dar poros pasakojimų, susijusių su senaisiais tikėjimais, kad mirusiųjų vėlė kurį laiką dar kenčia žemėje, dažniausiai šalia savo gyvų artimųjų: „Prieminėj seniau būdavo sudėta geldos, puodai, bliūdai. Vienuose namuose, tie rakandai kad subildės, išgriuvinės, tai namiškiai laukia, kas į grinčią įeis, – nieko nėra… Tai ant aukšto baladojasi. Neturėjo žmonės ramybės. Kartą atėjo elgeta į tuos namus ir jo terba užkliuvo už durų staktos, tai nei jis užrėkė,

nei ką piktai pasakė, bet kaip turėjo madą, pasakė: „Ir žodis tapo kūnu, ir gyveno tarp mūsų“. Ir tada pasigirdo balsas: „Aš jau daug metų čia pakutavoju, o tu pasakei žodžius, kurie mane išvadavo“. Nuo to laiko tuose namuose tapo ramu. (…) Dar man mama pasakojo, kad numirė jos anyta ir per sapną pasirodė ir sako: „Ugasėl, būk tokia gera ir nekurk pečiaus per metus laiko“. O anksčiau būdavo mada kasdien kurti pečių. Sako, nekurk ir Kaziui nesakyk, ko aš tavęs prašau. Tai toj paklausė: „Mama, tai kol?“. Tep, vaikeli, reikia. Aš per metus ir nekūriau. Tai vyras vis baras, ko tu pečiaus nekuri, kas čia daros? Ai, tai ty praskylėjęs, tai ty reikia taisyt, tai šeip, tai teip, ir išsisukinėjau visus metus. Metai suėjo, tai nebašninkė padėkavojo. Sako, vaikeli, aš ant pečiaus kaktos pakūtą laikiau, tai man buvo labai karšta, kai tu užkuri“ (Marytė Televičienė, g. 1928 m., Margų k.). Ir dar vienas pasakojimas apie mirusios dukters apsilankymą per Velykas: „Mano mergaitė mirė, o neužilgo buvo Velykos. Aš, būdavo, kasdien apsiverkiu ir vis šneku: „Antosėla, pareik, pareik, pareik. Va, ateina Velykos, o mumi bus tep liūdna“. Pareik ir pareik. Dažau kiaušinius ir vėl: „Pareik ir pareik, ką mes darysim be tavęs, kam aš tuos kiaušinius dažau, kad nebus mano dukrytės“. Velykų rytą ateina mano vyro sesuva ir sako: „Antosėlą tavo sapnavau. Ateinu prie jūsų namų, kad stovi prie vartų balta sukneluke apsirengus, pasirėmus ant vartelių, tep kap manęs lauktų. Aš jai sakau: „Antosėla, ir tu namie?“ Atsakė: „Namie. Mamytė prašo ir prašo, kad aš paraičia, tai aš ir parėjau ant šventės. (…) Tos Velykos man nebuvo tokios sunkios. Rodos, kad mes visi namie. Ir toj mergaitė prieg mumi. Rodos, Dievas nuėmė šventėm sunkumų. Po Velykų aš sapnuoju, kad mano mergaitė išeina. Ryškiai matau, kad vingiuoja tokis indubįs kelias. Nelygus: čia kalniukas, čia klonis, o iš abiejų pusių tankus miškas. Eina tuo keliuku man pažįstama mergaitė ir išsiveda už rankos mano mergaitę. Man širdį suspaudė: „Antosėl, neišeik, Antosėl, tik neišeik…“ O ji tik atsigrįžo, man ranka pamojavo ir abidvi nuėjo. Vasarą ta mergaitė, su kuria Antosėlė ėjo už rankų susiėmę, Nemune nuskendo…“ (Marijona Šeškienė, g. 1923 m., Darsūniškis). Be abejo, tikėjimui apie mirusiųjų pasirodymą gyviesiems galėjo daryti įtakos ir krikščioniškoji Jėzaus Kristaus prisikėlimo iš numirusiųjų dogma.

Taigi, kiaušiniai, maistas paruošti, naktis praleista bažnyčioje adoruojant prie Išganytojo karsto ir aušta Velykų rytas. Tai toks išskirtinis metuose laikas, kad saulė teka kitaip: „Mamelė sakydavo, kad Velykų saulė pasišokinėdama teka“. (Adelė Matulaitienė, g. 1915 m., Užgirėlio k.). Po bažnyčios sėdama prie šventinio stalo, kuris pašlakstomas švęstuoju vandeniu, sukalbama malda… Pirmoji diena – išskirtinio poilsio metas. „Pirma diena labai šventa, tai mamytė mūsų niekur neleidžia: „Mergaitės, šiandien niekur neikit, šiandien labai svarbi diena – Kristus prisikėlė. Rytoj galėsit eit kur tik norėsit“. Paimam knygutes, „Linksmą dieną“ visą išgiedam, pagulinėjam, stalas apkrautas, valgių lig valiai – papietaujam, einam muštinų (daužyt kiaušinių) tarp savo šeimos…“ (Marijona Šeškienė, g. 1923 m., Darsūniškis). Išimtis – mažieji.

Jie tuoj po pusryčių ištrūkdavo iš namų, nes kadaise šiuose kraštuose vaikai mėgo pasikiaušiniauti (velykauti), t. y. pasirinkti margintų kiaušinių iš kaimynų, giminių ir pažįstamų. Uršulė Radzevičiūtė, g. 1898 m. Darsūniškyje, Marijonai Čilvinaitei papasakojo: „Krikšto tėvai kur sutikę krikšto vaikus prašydavo velykauti. Vaikai eidavo velykauti ir pas krikšto motiną, ir pas krikšto tėvą. Mažiems krikšto vaikams tėvai duodavo po kelis gražiai margintus kiaušinius. Jei vaikai kaimynystėje gyveno, pati krikšto motina jiems margintų kiaušinių nunešdavo. Atėjusiems velykauti didesniems krikšto vaikams daugiau duodavo margintų kiaušinių ir dar duodavo žalių, kad patys nusimargintų. Vaikai pirmąją dieną bėgdavo velykauti pas kaimynus. Šeimininkės duodavo jiems po vieną margintą kiaušinį. Antrąją Velykų dieną atbėgę vaikai margintų kiaušinių jau nebegaudavo ir šeimininkės jiems pasakydavo: „Jau po Velykų, reikėjo vakar ateiti“. Kiaušiniavimo laikas, kiaušiniautojų ir duodančių kiaušinius išskirtinis santykis, rodo, kad kiaušiniavimas buvusi rimta apeiga. Dar prisiminimų: „Vaikai velykaut pirmą dieną eina. Eini pas visus iš eilės, tai parsineši terbą kiaušinių. Įeini, tai reikia mokėt pagarbint tinkamai tuos namus, tai gausi kiaušinį“ (Adelė Marciulevičienė, g. 1930 m., Darsūniškis). „Vaikai kiaušiniaut ateina iš pat ryto. Pagarbina Dievą. Katras papoteriauja, katras žegnojas, katras eilėraščius sako…“ (Marytė Maciulevičienė, g. 1927 m., Narkūnų k.). Dėl velykautojų reikėjo daug kiaušinių. Pritrūkdavo, tai nors pyrago kampą atlaužia. Vaikai skaičiuoja, kuris daugiau kiaušinių prisirinko, tas jau braviausias… Reikėjo velykautojus į namus įsileisti, margintą kiaušinį į terbelę įdėti, kad vištos daugiau kiušinių dėtų“ (Ona Šiugždienė, g. 1930 m., Darsūniškis). Prisivelykavę vaikai kiaušinius rideno, ėjo muštinųjų, t. y. daužynių. Jei susitardavo, kad sukūlus kiaušinį, jį reikės atiduoti laimėtojui, tai toks žaidimas kiaušiniais čia vadintas „eiti atimtinųjų“. Tai nebuvo populiaru, paprastai duženą palikdavo savininkui.

Darsūniškio, Kruonio apylinkės garsėjo savo lalauninkais (kartais sakoma – „alalaunykai“), t. y. jaunų vyrų grupėmis, kurie pirmosios dienos vakare vaikščiodavo po kaimus ir miestelius sveikindami su Velykomis. Vaikinai ūkininkams linkėdavo sėkmės ūkio darbuose, gero būsimo deliaus. Lalaunykus būtina apdovanoti, kad jų linkėjimai išsipildytų. Šią tradiciją iš vyresniųjų pateikėjų pasakojimų nuosekliai aprašė Marijona Čilvinaitė. Pvz.: Pranas Morkūnas, g. 1894 m. Morkūnų k. ir nuo 1921 m. gyvenęs Darsūniškyje, sakė, kad jis su kitais kaimo vaikiais Velykų pirmos dienos pavakary eidavo alalauti. Prieš tai bent porą dienų pasimokindavo giesmių ir oracijų. Eidavo 5–6 vaikiai. Vienas nešdavo per petį persidėjęs sėtuvę gautoms dovanoms – Velykų vaišėms dėti. Eidavo ir muzikantas. Nuėję prie namų, pabelsdavo į langą ir klausdavo: „Ar galima namelius palinksminti?“ Jei išėję šeimininkas ar šeimininkė paprašydavo gryčion, tai visi suėję pagiedodavo „Aleliuja“ ir alalauninkų dainą. Tada vadas pasakydavo maldelę: „Aš mažas vaikelis kaip grikių pėdelis, Velykų rytelį ėjau į daržėlį, skyniau kvietkelį ir klojau ant takelio, kur alalauninkai

ėjo, linksmai giedojo. Prašyčiau pyragėlio, bijau ilgo botagėlio. Nedaug prašom kiaušinėlių, tik puskapelį, arielkos butelėlį“. Šeimininkės duodavo 5–10 šutintų ar žalių kiaušinių, pyrago, dešros, kumpio. Lašinių alalauninkai neimdavę. Jei šeimininkai į gryčią neprašydavo, tai prie lango pagiedoję eidavo toliau nelenkdami nei turtingų, nei vargšų namų. Nuėję kur kiaušinių paprašyti, alalaunykai ant stalo ir savo vaišių pasidėdavo, ir kartu su namiškiais paviešėdavo, ir eidavo kitur, kol apeidavo visus kaimo kiemus, o kartais nueidavo ir į kitus kaimus. Grįžę į savo kaimą alalauninkai vaišes nešdavo į pasirinktą gryčią ir viešėdavo kelias dienas. Uršulė Radzevičiūtė, g. 1898 m. Darsūniškyje, pasakojo panašiai, bet atkreipkite dėmesį, kaip kreipiamasi į šeimininkus: „Velykų pirmos dienos pavakaryje bernai, šventiškai apsirengę, pasiėmę armoniką, eidavo alalauninkais. Sėtuves per pečius persimesdavo dovanoms dėti. Atėję prie namų lango, pabelsdavo ir sakydavo: „Tėveli, karvelėli, pavelyk palinksmint namelį“. Šeimininkai viduje nepuldavo iš karto kviesti alalauninkų vidun, laukdavo, kad daugiau ir gražiau paprašytų. Alalauninkai kartodavo: „Tėveli, karveli, močiute, gegula… ir kaip išmanydami pridėdavo gražių žodžių… Kad ir prašomi ne visur alalaunykai eidavo į vidų, nes skubėdavo apeiti miestelį ir dar į gretimus kaimus nuveiti, tad šeimininkėms jiems išnešdavo laukan velykinių vaišių – kiaušinių, dešros, degtinės, pyrago ir dar ko turėdamos. Už duotas vaišes alalauninkai dėkodavo… Pas gerus pažįstamus alalauninkai eidavo ir vidun, kur juos vaišindavo ir dar įdėdavo vaišių“. Simas Dalikas, g. 1897 m. Dijokiškių kaime, irgi prisimena lalavimo paprotį: „Eidavo lalauti. Nuėję pabelsdavo į langą ir sakydavo: Tėveli, karveli, močiute, gegula, pavelykit namelius palinksminti“. Iš vidaus atsakydavo: „Prašom“. Giedodavo „Linksmą dieną“, paskiau, kur būdavo mergų ir lalaunykai norėdavo jas pamatyti, klausdavo: „Mergos, gal norit, kad „Vynų“ padainuotumėm? Tada tėvai prašydavo vidun. Įėję vidun lalaunykai dainuodavo:

Vo ir atlėkė du pilki karveliai,
Duok vyno, vyno žaliojo.
Vo ir nutūpė ant žalios verbelės,
Vo ir nukrėtė aukso raselą.
Išeiki, mergela, su šilko skarela,
Vo ir surinki aukselio raselą…

Mergos duodavo lalauninkams 2–3 poras margintų kiaušinių, šeimininkės duodavo 5–10 žalių kiaušinių, kitos duodavo kumpio arba dešros. Pirmiau eidavo į kitus kaimus, paskiau lalaudavo savo kaime. Gautas vaišes parsinešdavo į savo kaimą, sueidavo į vieną iš grynčių, susirinkdavo jaunimas… Grodavo armonika arba smuiku. Jaunimas šokdavo, eidavo ratelius:

„Puikios rožės, gražiai žydi, gražiai žaliuoja,
Eisim, eisim pasivaikščioti, laimės paieškoti…“

Jaunimas viešėdavo kelias dienas, ateidavo bernų ir iš kitų kaimų. Mergų nevaišindavo, tik bernus“.

Mykolas Mikalauskas iš Meškučių kaimo, g. 1931 m., Marijonai Čilvinaitei papasakojo ir apie kitokią lalavimo tradiciją: „Meškučių ir kituose aplinkiniuose kaimuose per Velykas eidavo lalauninkai. Seniau jie eidavo į Kleboniškio, Darsūniškio, Lapainios ir kitus kaimus, nueidavo net iki Kruonio. Kai man buvo 13 metų, girdėjau ir pats mačiau, kai lalautojus išleisdavo Darsūniškio ir kiti klebonai. Jie net rūbus lalauninkams įtaisė – aprengdavo juos neva Kristaus kareiviais su kardais prie šono. Per Velykas su šiais rūbais aprengti stovėdavo išsirikiavę ir prie bažnyčioje įrengto Kristaus karsto. Vakare, eidami lalauti, jie turėjo gauti klebono sutikimą ir duoti jam pinigų mišioms. Tais kareiviškais rūbais apsirengę, grupelėmis po 5–6 žmones, eidavo lalauti po kaimus. Jei turėdavo, vesdavosi ir griežiką. Nešdavosi kašę ir didelį maišą ant pečių susirinktoms velykinėms vaišėms susidėti. (…) Kleboniškių kaime gyveno rusų tautybės bernai Černiauckai – Kolka, Pecka, Miška, Vanka ir kiti. Jie gražius balsus turėjo ir kartu su kaimo bernais lalauti ėjo“. Tokia lalavimo tradicija daug vėlesnė, gimusi kunigų iniciatyva. Tai bandymas senųjų bažnytinių misterijų kai kuriuos siužetus sujungti su liaudiškąja lalavimo tradicija. Vakarinės vaikštynės, organizuotos bažnyčios tarnų, kai apsirengus karžygiškais drabužiais, žvanginant butaforiniais kardais vaikščiojama po sodybas, buvo žinomos ir kitose Lietuvos vietose, bet tokia lalavimo tradicija neprigijo.

Antroji Velykų diena – tai svečiavimosi, pramogų metas. Žinoma, daužomasi margučiais. Šis žaidimas su kiaušiniais, matyt, buvęs ne tik azartinė pramoga, bet ir tam tikra apeiga, lėmusi išskirtinį nugalėtojo statusą. Pvz.: „Pas mus kiaušinius mušė tik iš ryto ir tik namuose. Labai reikėjo stipraus kiaušinio, tai būna, kad kiaušinį nusilieja iš vaško arba medinį pasidaro. Jei neapsižiūrėsi, tai visus išdaužys. Katro kiaušinis bus stipriausias, kuris sudaužys daugiausia kiaušinių, tai tas bus namų valdovas, jam visi turės paklust. Kartais eidami muštinųjų taip įsilinksmina, kad ir patys susimuša“ (Marytė Maciulevičienė, g. 1927 m., Narkūnų k.). Bet dar labiau už daužynes buvo populiarus velykinis žaidimas – risti kiaušinius: „Kiaušinius risti buvo didžiausia mada. Visi kaimo bernai susirenka prie griovio ir ritinėja iki saulės laidos. Pralošei – atiduok kiaušinį“ (Albina Deltuvienė, g. 1933 m., Darsūniškis).

Ilgiau nei kitur Kruonio apylinkėse išsilaikė velykinio supimosi tradicija. Tai vėlgi antrosios Velykų dienos apeiginė pramoga. A. Vyšniauskaitė rašo, kad Velykoms taisomos sūpuoklės gamtoje tarp aukštų medžių. Jaunimo supimosi tradicija grindžiama žmogaus siekiu paskatinti augalijos augimą. Senieji šio krašto gyventojai prisimena, kad sūpuoklės buvo kaimo vaikinų ruošiamos iš anksto ir būtent ant medžių. Pvz.: „Sūpynės, tai jau buvo madoj. Brolis padarydavo medines tarp vyšnių suptis didesniems, o vaikams padarydavo mažesnes kluone. Miškelyje būdavo padarytos bendros viso kaimo sūpynės ant didelių, didelių medžių. Aukšta, aukšta

sūpynė. Visas jaunimas susirenka suptis. Supasi, dainuoja ir visaip kaip linksminasi, džiaugiasi sulaukę Velykų“ (Albina Stanionytė, g. 1930 m. Užgirėlio k.). „Jaunimo sūpynės tarp aukštų medžių – bendros sūpynės. Vaikam namuose padaro sūpynes. Virves pakabina, lentutę uždeda ir supasi. Atsistojam ant tos lentutės ir giedam:

Marija Magdalena,
Kad Jėzaus ieškojo,
Atrado visus kelius,
Kur Jėzų vedžiojo.
Eina į Alyvų daržą,
Randa ten kur klūpojo…

Reikėjo supantis šitaip pagiedot…“ (Marijona Černiauskienė, g. 1913 m., Darsūniškis).

Darsūniškyje sūpuokles darydavo ir taip: atšlaime suaugę vaikinai įkasdavo du stiprius medinius stulpus, o viršuje pritaisydavo storą kartį, ant kurios pritaisydavo virves. Bet dar dažniau pasirinkdavo didelį ūkininko klojimą su tvirtais balkiais, perkišdavo per juos sudvigubintus „lenciūgus“, o apačioje perkišdavo maždaug 5 cm storumo lentą-blanką. Lenta būdavo ilga (iki 5 metrų) ir jos galai kyšodavo abiejose grandinių pusėse. Ant lentos-sėdynės atsisėsdavo penki vaikinai ir ant kelių dar pasisodindavo merginas. Ant išsikišusių lentos galų iš abiejų pusių atsistodavo po vaikiną ir, įsitvėrę už grandinių, įsiūbuodavo sūpynes. Prie sūpynių jaunimas rinkdavosi tik po pietų. Vytautas Lapinskas, g. 1945 m. Darsūniškyje, papasakojo: „Kur dažniausiai taisydavo sūpynes buvo griovys, tai nuo jo ridenam kiaušinius. Prisiritam kiaušinių. Tam, kas aukščiausiai įsups, duodavom velykaičių. Raičiojam kiaušinius, kolei ateina eilė suptis. Einam čia, prie sūpynių, ir numuštinųjų – mušam kiaušinius. Kai eini muštinųjų, tai labai svarbu kuo gražesnį kiaušinį įmušt. Jei reikės atsilygint už įsupimą, tai jei gražus kiaušinis, tai paims ir sumuštą. Prie sūpynių visiems smagus suėjimas, užsibūdavo prie jų iki vėlumos. Drąsiausi labai aukštai supės, tėvams rūpestis, teko girdėt visokių baisių nutikimų nuo senovės. Viską užmiršti, atrodė, kad nieko nėra svarbiau už sūpynes“. Dar vienas trumpas pasakojimas: „Mano laikais prie sūpynių daug nesusirinkdavo, daugiausia suposi tik vaikai. Mamytė pasakojo, kad kai Pelekonių kaimas dar buvo ištisinis, neišsiskirstęs, tai taisydavo labai dideles sūpynes ir įsisupdavo aukštai, aukštai… Susirinkdavo daug jaunimo ir supdavosi per dienas. Sako, viena mergina buvo su labai ilgom kasom ir, kai labai įsisupo, tai užsikabino kasos už balkio ir nuplėšė skalpą“ (Marytė Maciulevičienė, g. 1927 m. Narkūnų k.).

Velykas švęsdavo tris dienas. Trečioji – Ledų diena. Buvo vengiama dirbti sunkesnius darbus, kad vasarą kruša javų neišmuštų.

Verta kelis žodžius pasakyti ir apie balandžio 23 dienos – Jurginių papročius. Tuo labiau, kad Darsūniškyje, Slampinės gatvės gale, „ant Jiezno kelio“ stovėjo ir

stovi šv. Jurgio bromas. Pasakojama, kad šio šventojo vardo vartai pastatyti vėliau negu šv. Agotos ir šv. Kazimiero, maždaug 1911 m. Per Jurgines būdavo sudėtinės bendruomenės mišios už gyvulius, po kurių procesija su giesmėmis eidavo iki šv. Jurgio vartų, kur užbaigdavo šv. Jurgiui skirtas maldas, prašydami globoti parapijiečių gyvulius, saugoti laukus nuo stichijų. Jurginės – tai tas pats velykinis laikotarpis tik su specifiniais papročiais, tikėjimais, per kuriuos siekiama to paties – užsitikrinti ūkio sėkmę, gerą žemės darbų pradžią. Jurginėse ilgai išsilaikė tradicija dažyti kiaušinius. Kiaušinius dažė augaliniais dažais, bet nemargino taip, kaip per Velykas. Dažytus kiaušinius – „jurgučius“ valgė šeimyna ir būtinai jais apdovanodavo piemenėlius ir skerdžių. Ir neatsitiktinai – šv. Jurgis, gyvulių globėjas, todėl stengiamasi pirmą kartą juos išginti į laukus būtent šv. Jurgio dieną. Užsimenama, kad kai kurie darsūniškiečiai ūkininkai galvijus paganydavo ar net pervarydavo per Jurgio bromą, kad ant jų nekristų ligos, nepuldinėtų vilkai. Per šv. Jurgį dėdavo į puodo šukę žarijų, ant jų uždėdavo per Verbines šventinto ėglio, Sekminių berželio, Devintinių oktavoje šventintų žolynų ir jų dūmu parūkindavo karves ir avytes. Su verbos šakele gyvulius išgindavo į ganyklą. Apie liaudiškuosius papročius dar šiek tiek autentiškos medžiagos: „Pirmą kartą išgindamos karves į ganyklą šeimininkės įdėdavo kibiran arba puodan žarijų, uždėdavo Devintinėse ar Žolinėje šventintų žolių ir tvarte arba kieme, eidamos aplink karves, parūkydavo tais dūmais, kad raganės karvių pieno neatimtų. Mat, buvo moterų raganių, mokančių savo karvę užšerti ir užvaražyti, kad kitų karvių pienas jos karvei tektų. Išgintos karvės pasiuostydavo su ta užšerta bei užburta karve ir dingdavo pienas, o užburtajai prisidėdavo“ (Pranė Žukauskienė, g. 1902 m., Darsūniškis). „Nuo šv. Jurgio samdydavo piemenis ir išgindavo gyvulius, tai bažnyčioje prinešdavo sviesto, sūrių, kiaušinių… Specialūs pinti krepšiai būdavo padėti prie altoriaus ir juos prikraudavo su kaupu. Per Jurgines, tai žmonės jokių darbų nedirbdavo, tik meldės bažnyčioj ir eidavo prie bromo… Gyvulius parūkydavo verba, piemenėliams duodavo dažytų kaušinių… Gaspadoriai apeina savo laukus, pašventina…“ (Pranciška Kerševičiūtė, g. 1929 m., Darsūniškis). „Per šv. Jurgį pas mus šventa. Atsirasdavo žmonių, kurie iš viso miestelio surinkdavo pinigų ar maistu ir užsakydavo mišias už gyvulius. Šv. Jurgis gyvulių globėjas, tai negalima dirbt su arkliais, negalima skriaust gyvulėlių“ (Marijona Černiauskienė, g. 1913 m., Darsūniškis).

Sekminės. Tai didelė bažnytinė šventė – Jėzaus Kristaus žadėtosios Šventosios Dvasios atsiuntimas apaštalams. Bažnyčioje, išpuoštoje žalumynais, vyksta iškilmingos pamaldos. Kai kurios pateikėjos užsimena, kad per Sekmines bažnyčioje pašventindavo berželio šakeles ir kitus lauko augalėlius, kurie naudoti smilkinti, atbaidyti ūkines negeroves. Pvz.: „Viščiukai augo paliegę, kreivakojai, tai mamytė parūkė Sekminių žolelėmis ir Verbų sekmadienio ėgliu“ (Adelė Matulaitienė, g. 1915 m. Užgirėlio k.). Apie Darsūniškį, Kruonį aptikta nemažai liaudiškųjų šios

dienos papročių, susijusių su piemenavimu, karvių pagerbimu. Sekminės švenčiamos praėjus 7 savaitėms po Velykų – tai laikas, kai žolė pati vešliausia, karvės duoda daugiausia pieno, todėl visai suprantamas išskirtinis dėmesys, pagarba šeimos maitintojai karvutei. Manyta, kad beržo ir kitokios sodrios žalumos vainikai, atitinkamas elgesys su karvių prižiūrėtojais per Sekmines lemiantis pieno gausą, karvių sveikatą. Kartais piemenys dar iš vakaro karves apvainikuodavo žalumynais ir išgindami per Sekmines tikėjosi už tai gauti dovanų. Parginę išpuoštas karves piemenėliai dainuodavo:

Parginėm jautelius priėdusius,
O karveles pasirėdžiusias.
Tiek ant karvelių, tiek ant jautelių
Žėro gražūs vainikėliai.
Žėro gražūs vainikėliai supinti
Iš žolynėlių, Dievulio dovanėlių…

Piemenys ir skerdžius apdovanojami sūriu, pyragu, kiaušiniais.

Norėdami gerai užbaigti ganymo sezoną ir būti gerbiami skerdžiaus ir savo draugų, piemenėliai privalėjo Sekminių pirmąją dieną atsikelti kuo anksčiau, skubėti išginti gyvulius į ganyklą. Kitaip, anksčiau išginę pavėlavusius vadins „kuilomis“. Piemenėliui tai didelis nesmagumas. Jau minėta pateikėja, Uršulė Radzevičiūtė, papasakojo: „Vakare, prieš Sekmines, piemenukai pargindavo karves, apvainikavę melžiamų karvių ragus beržo šakelėmis. Už karvių apvainikavimą šeimininkės privalėjo duoti piemenukui sūrį, kiaušinių arba pinigų. Seniau buvo mada, kad gavę iš šeimininkių vaišių, piemenukai gindami karves, nešdavosi vaišes į laukus, kepdavo kiaušinienę ir viešėdavo drauge su skerdžiumi – visų piemenėlių viršininku. Sekminėms kepdavo pyragus, beržais puošdavo kiemo vartus, gryčios, svirno duris, beržų šakomis iškaišydavo gryčios lubas“. Prieš Devintines berželių šakas nurinkdavo ir sudegindavo. Dažna šeimininkė berželių šakų bent kiek pasilaikydavo daržų lysvių kaišymui. Buvo tikėta, kad Sekminių beržinės šakelės atbaido žemę kilnojančius kurmius. Įdomus šio krašto tikėjimas, kad Sekminių išvakarėse nuskinti šermukšnių žiedai atbaido kerėtojus, piktas dvasias.

Per Devintines (Švenčiausio Kristaus kūno ir kraujo šventę) bažnyčioje šventinami žolynai. Pvz.: „Per Devintines iš darželio gėlių, Mergelės Marijos paveikslų daro altorėlius miestely. Eina procesija iki šv. Kazimiero vartų. Devintas mišparas po Devintinių, tai moterys suneša glėbius žolynų pašventint. Šventina šv. Petro raktelius, gegutės linelius (zuikio ašarėles), bijūnus, rūtas, mėtas… Ir vaikai su gėlėm ir vaikus pašventina. Devintinės – vaikų diena. Pašventintas žolikes užneša ant aukšto, užkiša ir sudžiūsta. Daug šventintų žolynėlių prirenka, kad surinktų karsto paduškėlei. Devintinių žoles kišdavo į šitą paduškėlę. Per gyvenimą

prisišventina žolikių. Visos moterys taip darydavo. Jei kas netaip, tai sakydavo, ko iš tos moteriškės norėt, ji net paskutinei paduškėlei žolių neprisirinko“ (Ona Šiugždienė, g. 1931 m., Darsūniškis). Minėtieji šv. Kazimiero vartai, matyt, kadaise taip pat garsėjo stebuklais, nes, kaip ir Agotėlei, šv. Kazimierui buvo aukojami nauji drabužiai, šalia jo statydavo (kaip auką) mažesnes skulptūrėles. Devintinių procesijų tradicija atgaivinta atkūrus Lietuvos nepriklausomybę. Ankstyvą devintos savaitės po Velykų ketvirtadienio rytą keturių sodybų darželiuose parengiami altorėliai. Po mišių bažnyčioje procesija su Švenčiausiu Sakramentu, giedodama bažnytines giesmes, kalbėdama maldas, užsukdama prie kiekvieno altorėlio, eina iki miestelio pakraščio, šv. Kazimiero vartų. Po iškilmingos procesijos vyksta bendruomenės suėjimas – suneštinės vaišės pas kurį nors iš garbesnių vietinių žmonių.

3 pav. Devintinių altorėlis, ~ 2004 m. Kruonio sen., Darsūniškis. KšM.

Joninių diena šiuose kraštuose senaisiais papročiais nepasižymi. Užgirėlio kaime stovėjo ir tebestovi šv. Jono koplytėlė. Joninių išvakarėse šią koplytėlę jaunimas išpuošdavo darželio ir lauko žolynais. Papročių kaip ir nefiksuota, bet tikėjimų ši diena gausi. Tikėta, kad trumpiausią vasaros naktį pražysta papartis. Sakoma, kad žiedu pasipuošdavo švesžaliai, tankieji paparčiai. Žiedelis mažas ir žydi trumpai. Surasti jį sunku ir dėl įvairių baidyklių, gąsdinančių žiedo ieškotojus. Manyta, kad radęs paparčio žiedą, taps visažinis, staigiai praturtės… Ilgai gyvavo tikėjimas, kad Joninių dieną karves reikia laikyti tvarte iki ant žolės neliks rasos. Manyta, kad šio ryto rasa užraganauta, mažina ar visai atima karvių pieną. Su pieno mažėjimu susijusių tikėjimų užrašyta ir daugiau. Pvz.: „Per šv. Joną karves užraganauja, atima pieną. Iš tų pačių moterų atsiranda raganavimas. Kad karvės neužraganautų, tai reikia jai prie rago pririšti per šv. Agotą pašventintos duonos. Arba, kai morčiaus pirma diena, reikia nusikirsti šermukšnį, bet taip kirsti, kad iš karto nukirstum. Parsineši namo, nulupi viršutinę žievę, išverdi vandeny, įdedi druskos, miltų ir sugirdai, tai tavo karvės nieks neapraganaus“ (Marytė Maciulevičienė, g.1927m. Narkūnų k.). Marijona Čilvinaitė iš Pranės Žukauskienės, g.1902 m., užrašė: „Norint atgauti atimtą karvės pieną reikia eiti karvės melžti apsiavus vilnonėmis kojinėmis ir parsinešus pieną per kojinę iškošti. Tuomet užburtosios pienas pasitaisys, o padariusiosios

pražus“. Tamošiūnienė Adelė pasakojo: „Raganė buvo ir Darsūniškyje. Anksti rytą, prieš saulės tekėjimą, ji nueidavo prie kaimynių pririštų karvių, pasimelždavo ir atbula namo parsinešdavo, tuomet jos karvė duodavo už dvi karves – raganės ir kaimyno. Net po Didžiojo tėvynės karo Darsūniškyje buvo moteris ir vyras, kurie eidavo karvių pieno atiminėt. Kartą vienas žmogus anksti rytą užėjo arklių į ganyklą ir pamatė, kad prie jo karvės kažkas trypčioja. Manydamas, kad vilkas prie jos pristojo, bėgo tekinas jos gelbėti – vilką nuvyti. Arčiau priėjęs žiūri, kad kaimynė jo karvę pamelžusi atbula namo beeinanti“.

Paskutinioji lapkričio diena – apaštalo Šv. Andriejaus minėjimo metas, adventinio laikotarpio pradžia. Šio šventojo diena siejasi su vedybiniais tikėjimais. Jaunimas, ypač merginos, tikėjo šios nakties sapnų pranašingumu. Kad būtų dar įtikinamiau, kepėsi sūrias bandeles, apie šulinį barstė kanapes, kad sapne pasirodytų išrinktasis ir paduotų ištroškėlei atsigerti, ar išvystų žmogų, su kuriuo teks pasėtas kanapes rauti. Po Andriejaus prasidedantis adventas savo pasninkiniais draudimais panašus į gavėniškąjį, bet patys gyventojai linkę laikyti jį lengvesniu ir smagesniu. Ir tai suprantama, nes adventas – tai Kalėdų, kūdikėlio Jėzaus Kristaus gimimo, Saulės kilimo aukštyn laukimo metas. Adventas – tai ilgi vakarai, atokvėpis, nes visi svarbieji ūkio darbai nudirbti, aruodai dar netušti… Trumpai tariant, tai labai patogus laikas viešėjimui. Apie viešėjimo (viešnavimo) tradiciją negalime neužsiminti, nes Kruonio, o ypač Darsūniškio parapijų bendruomenės garsėjo draugiškumu ir vaišingumu. Etnografė Marijona Čilvinaitė atkreipė dėmesį į šio krašto žmonių vieningumą ir ypač įdomią viešėjimo tradiciją. Ji iš senųjų šio krašto gyventojų pasakojimų užrašė: „Iki Pirmojo pasaulinio karo Darsūniškio gyventojų namai, daugiausia šiaudiniais stogais, buvo galais sustatyti taip arti, kad kaimynai vieni su kitais pro gryčių langus galėdavo susikalbėti. Čia buvo moterų paprotys, katra ką turėjo dalintis su artimiausiomis, geriausiomis kaimynėmis. Motina būdavo išsikeps duoną, išsiima iš krosnies ir tuoj atpjovus kepalo galą, kyšt kaimynei – še paragauk. Iššutino pirmas bulves ir įdėjusi į dubenėlį nunešdavo ir kaimynei paragauti. Išsikepusi ragaišio arba blynų ant kopūstlapio, papjovus kiaulę, avinuką ar kitą gyvulį, motina nepamiršdavo kaimynių. Apsiteliavus karvei, prisimilžus krekenų kibirą, bėgdavo pas kaimynes pilstydama ir ragindama, kad pasikeptų krekenų. Į krekenas moterys įkuldavo kiaušinių, išplakdavo, įdėdavo druskos, ištirpintos žegūnės, gerai išplakdavo, supildavo į molinį puodą ir pakepdavo krosnyje. Šusdamos krekenos išpurdavo, iškildavo, iškeptas valgydavo vienas arba su duona. (…) Ateidavo moteris iš dūminės gryčios, mat jie krosnies kaip kiti neturėjo, aslos viduryje ant trikojo viralą virė, būrį vaikų turėjo. Motina žinodama, kad jie bulvių neturi, įverčia sterblėj bulvių – nešk vaikams, tegu pasikepa žarijose po trikoju. Duodavo motina ir kitiems neturintiems, savo vaikams sakydama: „Jūs priputę, o anie alkani“. Kaimynės irgi motinos nepamiršdavo, tuo pačiu dalijosi“ (Uršulė Žukauskienė, g. 1897 m., Darsūniškis).

„Seniau Darsūniškio gyventojai labai tankiai ir arti vienas kito gyveno. Gyvenamieji namai, kad mažiau vietos užimtų buvo galais į gatvės pusę sustatyti. Stogai šiaudais dengti. Už galinių langų buvo darželiai, tvorele arba statiniais (žiogriais) aptverti. Už darželio, gatvės pusėje, buvo suoliukai. Kur buvę nebuvę darsūniškiečiai susėsdavo ant suoliuko pasikalbėti, žiniomis, rūpesčiais, vargais pasidalinti. (…) Senajame Darsūniškyje buvo labai įsigalėjęs vaišinimosi paprotys. Sekmadieniais moterys, susėdusios ant suoliukų, kalbėdavosi apie ūkinius reikalus, apie audimus, verpimus, vaikus ir kitus moteriškus dalykus ir vaišindavosi ką turėdamos… Ir šiaip moterys, ką beturėdamos pasigaminusios, šaukdavo savo gerąją kaimynę pro langą, kad ateitų paragauti jos valgio, ar pati jai nunešdavo. „Rudens darbams pasibaigus, mergės susieidavo būreliais po 5–6 pas vieną kurią verpti. Tokius verpimus dienos metu vadindavo „viešnavimu“, vakare – „vakaravimu“. Kartais pas vieną viešnaudavo ir vakaraudavo kelias dienas, net savaitę. Valgyti eidavo namo. Susitikusios mergės tardavusios, kur rinksis viešnauti, vakarauti. Vienas būrelis mergių stengdavosi pravakarauti kitą būrelį tyčia uždengdamos langus, kad kitas būrelis nematytų šviesos ir manytų, kad jos gulti nuėjusios. Kito būrelio mergės, nebematydamos kaimynių šviesos, imdavo žiovauti ir ragintis: „Tos jau nuėjo gulti, eikim ir mes“. Ratelius palikusios jos bėgdavo namo. Tuomet kaimynės atidengdavo langus ir parodydavo, kad jos jas pravakaravo. Verpdamos mergės tarpusavy lenkčiuodavo, kuri pirmiau tolką priverps. Šeštadienio vakarais mergės neverpdavo. Vakare išsikepdavo blynų iš ruginių ir miežinių miltų mišinio. Kai kas turėjo ir kvietinių, girnomis maltų miltų. Jei vakare šeimininkė krosnį kūrendavo, pasikepdavo bulvių su lupenomis ir valgydavo su žaliais kopūstais, barščiais ar salde. Šeštadienio vakarais ateidavo vaikių, mergės vaišindavo vaikius minėtomis vaišėmis, dažniausiai blynais. Paprastais vakarais merginos verpdavo, stengdavosi iki Kalėdų suverpti pakulas, o po Kalėdų verpdavo skirtines (pašukas) ir pradėdavo linus, kuriuos stengdavosi užbaigti iki Užgavėnių“ (Pranė Žukauskienė, g. 1902 m., Darsūniškis). „Pagal riebias, spirgintas ir pasninko dienas, vakarotojos pasiruošdavo vaišių: antradienį, ketvirtadienį, sekmadienį galėjo valgyti blynus taukuose keptus, lašinius, dešras bei kitokias mėsas. Pirmadienį, trečiadienį ir šeštadienį – užspirgintas sriubas, bulvių košę su pienu, buzą (putrą) aguonomis arba pienu pabalintą ir dar sacharinu pasaldintą. Bet dažniausiai vakarotojos pasikepdavo blynų. Turtingesnės, eidamos vakaroti, atsinešdavo savo vaišių arba prie namiškių šiuo tuo prisidėdavo. Neturtingesnės nieko neatsinešdavo. (…) Vienuoliktą valandą vakaro, tėvai, pas kuriuos vakarodavo, liepdavo eiti namo ir jaunimas išsiskirstydavo. Žiemos vakarais ir vyresnės moterys eidavo viena pas kitą pasisvečiuoti, pasikalbėti. Negražu buvo nuėjus tik plepėti, tad eidamos nešdavosi siuvinėti, megzti, nerti, drobės ištrauktų siūlų eilutes siuvinėti-mereškuoti, pirštais bruzguliukus megzti rankšluosčiams pagražinti. Bruzguliukams paimdavo 3–4 lininius suktus siūlus, rankšluosčio galo ilgio, juos pirštais susukusios. Ant to susukto

siūlo, lygiais tarpukais (po 1,5 cm) užnerdavo po 4 suktus, vienodo ilgio siūlus. Paskiau užnertus siūlus imdavo vis po du gretimus ir apsukmai juos užmegzdavo lygiomis akimis. Taip užmazgydavo 3–4 ar daugiau eilučių, palikdamos galuose trumpus galiukus – kutukus. Vakare ateidavo vyrai vakarotojų, savo žmonų išsivesti, nes lauke būdavo tamsu. Moterys išsikepdavo blynų arba ko kito pagamindavo ir drauge su vyrais pasivaišinusios, eidavo namo. Turtingosios moterys vakaroti neidavo, samdinių mergių vakaroti neleisdavo ir kitos pas jas neateidavo… Advente susirinkę galėjo šventas giesmes giedoti. Jaunimas „žiedą dalijo“, „putikes gaudė“, „pasakas sekė“ (Adelė Tamošiūnienė, g. 1921 m., Darsūniškis). „Verpti pradėdavo po Visų šventų. Baigusios linus brukti mergos susieidavo vakarais linų verpti, seniau sakydavo „viešnauti“. Ateidamos viešnauti, atsinešdavo ratelius su verpalo kuodeliu, kita merga atsinešdavo ką megzti, bet dažniausiai viešnaudamos verpė, nes rengėsi iš linų, vilnų. Viešnaudavo iki 12 valandos vakaro, lenktyniaudamos katra greičiau špūlę priverps. Ateidavo vietinių ir iš toliau bernų. Darbo nei gėrimo bernai neatsinešdavo. Viešnaudamos mergos dainuodavo dainas kokias tik mokėjo. Mėgiama daina:

Nelinksmas rytas, nei vakarėlis,
Kad neateina mano bernužėlis.
Ar jis ty serga, ar jis ty negali,
Ar pas tėvulį, didelėj nevalioj?
Nei jis ty serga, nei jis ty negali
Tik pas tėvulį didelėj nevalioj…

Mergos kur viešnaudavo, ty ir nakvodavo. Vakarienei dažniausiai valgydavo šutintų bulvių su žaliais barščiais arba rūgusiu pienu. Jei būdavo bernų, tai ir bernus drauge vakarieniauti prašydavo. Pusryčių ir pietų lėkdavo namo“ (Ona Mikalauskienė, g. 1889 m. Atmainų k.). Šiandieniniai pateikėjai prisimena: „Adventas – tai šventas laikas. Gieda šventas giesmes, daug poteriauja. Pasninkas lengvesnis nei gavėnioj, bet mėsos nepersivalgysi. Advento vakarai ilgi, tai jaunimas mėgo viešėti vieni pas kitus. Susieidavo ir vyresni. Kaimynės ir vaikus susivesdavo, tai prisiklausydavom visokių nutikimų, kad bijodavom kojas nuo suolo nuleist… Pasakojo, kad vienas kaimynas aitvarą turėjo. Netoli jo namų vis toks arkliukas pasirodydavo. Toks gražus, vis pasišokinėja, pasišokinėja… Tai vieną kartą tas žmogus prisiartino prie to arkliuko ir, kai turėjo šventą medalikėlį ant šniūriuko, tai ir užmovė jam ant galvos. Viskas – jo arklys. Užaugo ir turėjo arklį, bet turėjo tol, kol medalikėlis jam ant kaklo buvo. Šniūriukas susinešiojo, medalikėlis nukrito ir vietoj arklio pasidarė aitvaras. Iš pradžių dar tas aitvaras padėjo tam žmogui, bet paskiau su juo negalėjo susitvarkyt, pabėgo… Tai mums vaikams baisu, kad to aitvaro nesutikus. Vėl pasakodavo, kad Andriūniškyje yra moteriškė čerauninkė. Ji numirė, tai jos grinčioj apsigyveno kiti

žmonės. Negalėjo ramiai gyvent. Kai tik sutemsta, tai barška, dunda, baladojasi visi namai. Bet labiausiai, tai skrynioj, kur visokie audeklai, baladojasi. Tik sudeda audeklų rietimus, sutemus jie vėl visi išversti, išmėtyti. Nuėjo pas kunigą klaust, kas daryt, per baladojimąsi, amžiną audeklų vertimą negalima gyvent toj grinčioj. Kunigas sako, jūs patys gerai apieškokit, o labiausiai, tai tą skrynią išieškokit, ten turi būti kas nors paslėpta. Tai kai ėmė ieškot, rietimus kilnot, vyniot ir atrado, kad vienam įvyniota septyni „švenčiausieji“. Nuėjo ir kunigui pasakė. Atvažiavo kunigas ir išsivežė. Nuo to laiko aprimo ir aprimo, nustojo vaidintis. Kai švenčiausių namuose turi, tai sako ūky labai sekas ir gyvuliai, ir javai, ir vaikams sekasi. Atsižada Dievo, kad tik sektųsi gyvent. Bet čia jau čerai, tokių žmonių baisu… Panašiai pas Batučio Barnasių. Vakare, kai tik sutemsta atsidarinėja visos durys, visi vartai, bildesys… Užrakinėja, apraišioja, nieks nepadeda – viskas atlapa, girdis, kad kažkas vaikščioja. Labiausia, tai kai mėnulio pilnatis. Vieną kartą stribai tam name surengė pasalą, bet kai pradėjo, bildėt, durys paukšėt, tai visi stribai patys išsibėgiojo… Kunigas Kanaverskis sako: „Ieškokit „švenčiausio“. Jis buvo pastebėjęs, kad Barnasius dažnai išsiima Komuniją. Pradėjo ieškot ir rado už balkio užkištą… Ko tik vakaruodami neprisiklausydavom. Pasakojo, kad už Nemuno buvo dvaras ir labai piktas dvarininkas. Dėl jo žiaurumo žmonės jį prakeikė ir jis numiręs neturėjo ramybės pats ir kitiems nedavė. Kai tik vidurnaktis, šliaužioja po kiemus, aimanuoja, girgždina duris… Kunigas liepė atkasti duobę ir nukirsti pamirėliui galvą. Taip ir padarė. Vis tiek nenurimo, tai patarė galvą padėt tarp kojų, kad jis nepasiektų ir neužsidėtų. Tarpu kelienių padėjo ir daugiau neparėjo“ (Marytė Maciulevičienė, g. 1927 m., Narkūnų k.). „Per adventą ir pagieda, žiedelį padalina, mįsles mena, kad ir tokių: „Mįslys – trišiknys. Šešios akys, dešimt kojų, kas neišmins, to dantys iškirmys. Tai artojas ir du arkliai. Pasakas pasakoja vaikams, bet įdomiausia, tai baisūs nutikimai… Vyras toks vienas pasakojo, kad kelias naktis negalėjo išsimiegot. Sako, tik užmiegu, tai jaučiu, kad prie lovos kažkas prieina ir kelia mane, kad eičiau ant kapų melstis. Vardu jį šaukė: „Eik, Juozeli, ant kapinių ir poteriauk, man labai reikia tavo maldos“. Neinu, kad bijausi. Kitą naktį vėl tas pats. Pasakiau namiškiams. Sako, eik, ką ten tau padarys, pasimelsi ir pareisi, o tai vis tiek neturėsi ramybės. Nuėjo sutemus. Sako, toli nėjau, prie vartelių atsiklaupiau, pasakiau: „Už tą, kur manes šaukiasi“. Papoteriavau, ir nuo to laiko ramybė. Gal jis buvo jam kuo prasikaltęs? (Marijona Šeškienė, g. 1923 m., Darsūniškis).

Beviešint, bevakarojant – linksmus, stebuklinius, baisius ir linksmus nutikimus bepasakojant, šventas giesmes giedant, karštas maldas kalbant, adventas praeina. Advento kulminacija – Kūčios. Pradėkime nuo žmonių pasakojimų apie šios dienos ir vakaro valgius: „Kūčios – tai sausas pasninkas visą dieną. Buvo žmonių, kad nė trupinėlio į burną neįsidėdavo, o kiti – prastai valgo. Mūsų namuose, ir daugumoj šeimų iš ryto išverda barščių su grybais ir daugiau nieko. Į barščius įpila aliejaus, įdeda silkės. Iš ryto tik pavalgom ir tai nedaug. Vakarui pagamina kleckų, kisieliaus,

silkės su aliejuje pakepintais svogūnais… (Elena Subačienė, g. 1927 m., Darsūniškis). „Kūčioms tik vaikams iš ryto išverda barščių su silkės galva. Vakare jau būna daugiau priruošta. Kisielius, silkė, grucė, kleckeliai, bulka be pieno“ (Albina Stanionytė, g. 1930 m. Užgirėlio k.). „Kūčios – didžiausias pasninkas. Mamelė žirnių iš ryto iššutina. Atsineša rėtį, ant to rėčio deda ruginius šiaudus ir perkošia tuos žirnius. Tada su tais šiaudais eina į sodą ir medelius apraišioja, kad zuikiai negraužtų, kad vaisius gerai vestų… Kad žirnių išverda, tai gauni šiek tiek užvalgyt, jei žirnių neišvirs, tai nieko negausi iki vakaro… Prie tų žirnių dar vandenio pasaldina. Ir su salde žirnius valgė. Kūčioms verda avižų kisielių. Supila avižas į lovelį ar niekočią, paima šiečką, kur bulves kiaulėms kapoja, ir gerai tas avižas nukapoja, nukapoja. Išniekoja, išniekoja ir tada su girnom sumalam. Tuos miltus užraugia iš vakaro, o iš ryto atsikeli jau putoja. Tą skystimą nupila, nukošia, perplauna ir tik tada verda, tai nebūna tokie gaižūs… Verda spanguolių kisielių. Kleckus būtinai kepa blėkelėj. Kvietinių miltų tešlą išminkius pakočioja, pakočioja tarp rankų iki gaunasi pailgas volelis ir tada tik įpjauna, įpjauna, kad iškepus būtų gerai laužyt ir deda į blėkelę. Nelabai dideli. Mes vaikai labai norim tų kleckų valgyti, bet tiatia sako, kad be vakaro negalima nė vieno klecko suvalgyti, o tai kurmiai pievas knis. Gal ir teisybė – amžiną atilsį Dubinskiai, Rožanskai, kurių pievos prie mūsų buvo, neatsigynė kurmių, jų pievos būdavo juodai išknistos, nespėjo lygint. Čia tik išlygino, apsidairo ir vėl pilna. Mes tiatės klausėm, tai mūsų pievos lygios kaip stalas… Miešimą aguonų padaro, sacharinu pasaldina, laužo tuos kleckus ir merkia į miešimą. Mamelė kepė su miltais silkes – miltus išplaki tirštai, pripjaustai gabalais silkės į šitą tešlą, dar pamaišai… Kabini šaukštu ir kreti į keptuvę. Vienų silkių dar papjausto. Grybų kotletų iškepa, raugintų grybų ant stalo padeda… Dvylika valgių nesurinkdavo“ (Marytė Maciulevičienė, g. 1927 m. Narkūnų k.). Kai kas virdavo barščius su džiovintais grybais. Populiarus džiovintų obuolių kompotas. Ant stalo padėdavo ir keptų ar žalių obuolių… Kai stalas apeiginei vakarienei paruoštas, turintys bičių, eidavo prie avilių. Pvz.: „Kas turi bičių, tai kviečia, kad kartu ateitų pavalgyti. Pabeldžia į avilį ir prašo: „Eikit kartu su mumis kūčiavot“ (Elena Gubickienė, g. 1926 m. Kazokų k.).

Buvo paprotys Kūčių vakarienės stalą apdėti šienu ir apdengti balta linine staltiese. Kruonio kraštui būdingas tikėjimas, kad reikia šieno dėti ir po stalu. Pvz.: „Vakare tėvelis šieno atneša su maišu. Deda šieno ant stalo, o kiek lieka deda po stalu. Vieni sako, kad dūšiom pailsėt, kiti, kad avinėlis ateis ir turės kur pagulėt. Sakydavo, kad vaikai geriau augs bus sveiki, jei per Kūčias miegos po stalu, ant šieno. Mes vaikai daug kartų miegojom ant šieno po stalu. Kiti sakydavo, kad miegant po stalu visokios baidyklės sapnuojasi, bet mes tai labai ramiai, saldžiai išsimiegodavom“ (Marytė Televičienė, g. 1928 m. Margų k.).

Prie stalo sėdama 8 ar 9–10 val. vakaro. Valgymą pradeda nuo maldos, tada laužomas kalėdinis paplotėlis (plotkelė). Laužymo tradicija tokia: „Ant stalo,

gražiausioje lėkštutėje deda visiems po plotkelę ir vieną plotkelę ant sulaužymo. Iš tėtės rankos atsilaužia ir žėdnas ko nors palinki visai šeimynai“ (Marytė Televičienė, g. 1928 m., Margų k.). „Pas mus kiekvienas turi po plotkelę, o vienos visi po truputį atsilaužia“ (Marytė Maciulevičienė, g. 1927 m., Narkūnų k.). Paprastai vienas paplotėlis paliekamas „namų dūšioms“, o dažnai ir gyvuliams. Vėl pasakojimas: „Kalbėdavo, kad dūšios per Kūčias pareina, tai palieka plotkelę ir palieka valgių. Kas lieka ant stalo nesuvalgyta, tai viską palieka. Mama pasakojo, kad vienais metais kačiukas buvo kažkur užlindęs, tai pavalgė ir kas liko švariais rankšluosčiais uždangstė, kad tas kačiukas nelaipiotų. Sako, tik užmigau ir prisisapnavo mirusi mama. Atėjo prie manęs ir sako, kam tu uždangstei stalą, mes atėjom pavalgyt ir nieko nerandam. Kam uždangstei? Tai mama visada sakydavo, tik nedangstykit maisto, dūšios tikrai ateina“ (Elena Subačienė, g. 1927 m., Darsūniškis). Marijona Čilvinaitė užrašė: „Kūčių vakarienę pavalgę, visus valgius palikdavę ant stalo ir sakydavę: „pamirėliai ateis valgyti“ (Domicelė Sadauskaitė, g. 1897 m. Užtakų k.). Apie „pamirėlius“, mirtį Kūčiose dažnai užsimenama. Tai tie, kurie neeilinę, ilgiausią metų naktį sukiojasi labai arti gyvųjų. Pvz.: „Motiejus Čėsna pasakojo, kad jaunas būdamas gyvenęs pas tėvus Beloniškių kaime. Pavalgęs Kūčias jis nuėjo pas kaimynus, bet greitai grįžęs namo. Tik įėjęs gryčioj išgirdęs, kad už lango jį kas tai šaukia: „Motiejau, Motiejau, Motiejau…“ Motiejus neatsiliepęs, o nuėjęs ir pasislėpęs. Jei būtų atsiliepęs, tai turėtų mirti, nes smertis jį šaukė“ (Domicelė Sadauskaitė, g. 1897 m. Užtakų k.). Kaip niekur kitur, daug pasakojama apie mirusiųjų vėles, sugrįžtančias Kūčių naktį ne tik į savo namus, bet ir į bažnyčias. Kitose Lietuvos vietose, vėlės renkasi į bažnyčias dažniausiai Velykų ir Visų šventųjų naktimis. Ona Maleckienė, gimusi 1928 metais Užgirėlio kaime, pasakoja: „Kai pavalgo, tai visus šaukštus ant stalo palieka ažverstus. Ryte bėgam žiūrėt, ar nerasim atversto šaukšto. Jei atrandam, tai sakom, kad buvo atėję dūšios. Mama Kalėdom kepdavo pyragus. Ištrauks iš pečiaus ir padeda ant suolo. Kožnas Kalėdas atsikeliam, kad vieno pyrago nėra. Mama sako, kol jūs miegojot, tai atėjo dūšios ir išsinešė pyragą. Mes vaikai verkdavom – labai gaila pyrago… Dūšios pareina dvyliktą valandą, jos panašios į tą numirusį žmogų, bet labai mažos, kaip dangaus paukščiukai… Jei namai lieka tušti, ar svetimi apsigyvena, tai dūšiom per Visus šventus, Kūčias labai negerai – jos neturi kur pareite, jos neturi kur prisglauste… Aš ir kai viena likau, tai kai Kūčia, kai pusė dvylikės, aš televizorių palaidžiu ir klausaus dūšių. Neteko pajaust, kad pareitų. Būna, kad mato dūšias. Pasakojo, kad Kūčių ir Visų šventų naktį dūšios pareina ir į savo bažnyčias. Vienos moteriškės numirė vienturtė mergaitė, tai ji nabagė labai verkė. Girdėjo, kad Kūčių naktį dūšios sugrįžta į bažnyčias, tai ji vakare pasislėpė už altoriaus ir laukė dvyliktos valandos. Sulaukė, tai priėjo pilna bažnyčia tokių asabukių. Dūšios panašios in žmones, bet labai mažutukės kaip dangaus paukštukai… Ji pamatė ir savo mergaitę,

tai išlindo, tai tada ant jos puolė visos dūšios ir kaip pradėjo ją gnaibyti. Ji pradėjo rėkte. Kunigas ant šventoriaus gyveno, tai išgirdo, atbėgo ir atrakino bažnyčią ir ją išleido. Dūšios neslaidžia, kad jas pamatytų – jos priklauso kitam pasauliui“. „Yra tokis tikėjimas, kad kas ateinančiais metais mirs, tai paskutinę savo Kūčių naktį ateina į bažnyčią. Pasakojo, kad susigińčijo du vaikagaliai, kad pavalgę Kūčias eis prie bažnyčios ir žiūrės, kas ateis į bažnyčią, kas tais metais mirs. Sako, nuėjom į bažnyčią, atsisėdom klauptuose ir laukiam, kas ateis. Žiūrim, atsidaro bažnyčios durys ir įeina vieno motina, kito tėvas… va, kad ir jis pats įėjo į bažnyčią. Visi tais metais ir mirė“ (Marytė Televičienė, g. 1928 m. Margų k.).

Kūčių vakaras pilnas ir kitokių tikėjimų: tik susėdę prie stalo namiškiai, žiūrėdavo, ar visų yra šešėlis. Manyta, kad žmogus be šešėlio tais metais mirs. Pavalgę traukdavo iš po staltiesės šieną ir pagal šiaudelio ilgį spręsdavo, kiek dar liko gyventi, o dar dažniau – ateinančių metų linų derliaus valakno ilgį. Kūčiose nei dieną, nei vakare negalima minėti gyvatės, rupūžės, nes pavasarį ar vasarą ateis į sodybą. Į vandenį liejo šviną ar vašką ir pagal išsiliejusias figūracijas sprendė, kas laukia ateityje. Vis dėlto, daugiausia tikėjimų siejasi su vedybomis. Pvz.: „Pavalgę Kūčias bėgom malkų nešt. Lyčką malkų atneši – vienas būsi, porą – apsiženysi. Apglėbi štankietus ir vėl skaičiuoji – pora, lyčka. Klausydavom iš katros pusės šunys loja. Prisimenu, Albinai vis Vizginuose loja šunys, tai iš to krašto ir gavo vyrą… Po Kūčiai, būdavo, persižegnojai ir pro duris tekina pas kaimynus. Lakiu po langais paklausyt, kų pasakys. Daugiausia bėgam prie tų langų, kur daugiausia vaikų yra. Jei išgirsi sakant: „Sėskis“, tai dar metus tikrai namuose sėdėsi. Jei pasakis „Eikit greičiau“, tai jau laimė, jau tekėsi“ (Marytė Maciulevičienė, g. 1927 m. Narkūnų k.). Dar paplitę burtai dėti ant slenksčio kleckus ir įleidus šunį stebėti, kieno klecką pirmiausia griebs. Dėjo į niekočią batus ir niekojo. Stebėjo, kieno iškritęs batas atsisuks į duris, o kurio į stalo pusę. Durys pranašavo išėjimą iš gimtųjų namų. Merginos tempė iš po pečiaus vištas. Jei pasisekdavo ištraukti gaidį, tikėtasi vestuvių. O pagal ištrauktos vištos amžių spėjo, ar greitai ištekės… Retas tikėjimas: šeimos viengungiai pasiima po kiaušinį, padeda ant slenksčio ir paritena. Kieno pirmiausia kiaušinis suduš, tas pirmasis išeis iš namų.

Kaip visur Lietuvoje, taip ir čia tikėta, kad Kūčių vidurnaktį vanduo tampa vynu, prakalba gyvuliai. Pvz.: „Dvyliktą valandą vanduo pavirsta į vyną ir gyvuliai prakalba. Žmonės eina klausyt. Prikiša ausį prie plyšio ir klauso. Ir gerų dalykų pasako. Vienas gaspadorius jau buvo prie bado, bet išgirdo, kad gyvuliai kalba, kad jie ėda neiškultus šiaudus. Perkūlė ir prasimaitino šeip taip“ (Pranciška Kerševičiūtė, g. 1929 m., Darsūniškis). Šiame krašte užrašyta ir prie laiko realijų priderintų stebuklingų gyvulių kalbų:

„Mes prie tvarto sienos prišliaužėm tyliai, tyliai,
Ir girdėjom, ką kalbėjo Kūčių naktį gyvuliai.
Eina valanda dvylikta, jau nakties pats vidurys,
Ir ant laktų pasistiebęs pirmas prašneka gaidys:
Gerbiamieji tvarto ponai, ar girdėjote, ar ne,
Ką planuotojai raudoni paišo penkmečio plane?
Užplanavo ir pasakė, būk, nuo Stalino girdėt,
Kad per parą pusketvirto kiaušinėlio reiks padėt.
Pasistenkite, vištelės, pasistengsiu ir aš pats,
Nes tie Kremliaus ponai gali mest į kruopas verdančias.
Čia ir žąsys sugageno: vai, Dievuli, kaip sunku –
Užplanavo Kremliaus senis toną plunksnų ir pūkų.
Čia ir avinas mekena: nežinau kaip reiks ištvert,
Kad ėriuko pusketvirto pagal planą reik sutvert.
O nuo būsimo eriuko vilnos vis po du kilu… Netesėsiu – negaliu.
Šlaunį kasosi bekonas, kumpiai karo kaip kelmai
Tu netilpsi, tu per trumpas, karvė aiškina linksmai…
Arklys kalba: kas tą traktorių sutvėrė, tokiu gyvuliu durnu?
O partorgas sako, vyrai, nesuprantat – modernu.
Įsirioglis kur į griovį ir neišlipa iš ten.
Tada sako, eiki Bėri, tu ištempt jį iš tenai.
Čia ožkelė sumekeno…“

(Marytė Maciulevičienė, g. 1927 m. Narkūnų k.).

Kalėdos senomis apeigomis, papročiais nepasižymi, išskyrus išskirtinį elgesį su gyvuliais, kurį aprašė Marijona Čilvinaitė. „Kalėdų rytą šeimininkas nuimdavo šieną nuo Kūčių stalo, sudėdavo į tą krepšelį, kuris Kūčių naktį prabūdavo po stalu, paimdavo plotkelę ir nunešęs tvartan išdalindavo karvėms bei avelėms, kad gyvuliai sektųsi. Arkliui ir ožkai šieno ir plotkelės neduodavo todėl, kad jie nesiklaupia ir Jėzui Kristui gimus nesiklaupė. Trupinėlius nuo Kūčių stalo patrupinę ir plotkelės duodavo sulesti vištoms, kad paukščiai sektųsi.

Kunigai, sužinoję, kad žmonės duoda plotkelių gyvuliams ir paukščiams, labai bardavo. Pasisakiusiems išpažinties metu, dideles atgailas užduodavo – kelias dešimtis rožančių atkalbėti, visą savaitę sausai pasninkauti – duoną, druską ir svogūną tevalgyti ir vandenį tegerti. Nepaisydami kunigų draudimo, žmonės duodavo plotkelės gyvuliams ir paukščiams, kad „gyvuliai ir paukščiai sektųsi“. Sakoma, kad jei tarpukalėdyje verpsi, tai gyvuliai nesiseks, gaiš. Tai kai kas vakarais nieko ir nedirbdavo“ (Adelė Tamošiūnienė, g. 1921 m., Darsūniškis). Šis paprotys rodo, kokią svarbią vietą užima papročiai, tikėjimai, susiję su gyvūnija. Tai galėjo

nulemti ypatingas laikas – metų pabaigos chaosas, kai vienas laikas baigiasi, o naujas neprasidėjęs, maišosi gyvųjų ir mirusiųjų pasauliai, stebuklinių savybių įgyja gyvūnijos pasaulis. Indoeuropiečių pomirtinis gyvenimas kaip tik buvo įsivaizduojamas tarsi pieva, o mirusieji – galvijai. Seniesiems tikėjimams, susijusiems su gyvuliais, padėjo išlikti ir krikščioniškoji legenda apie Kristaus gimimą tvartelyje tarp gyvulių.

4 pav. Kalėdų eglutė, 1971 m. Kruonio sen., Darsūniškis. KšM.

Kūčių stalo šieną žmonės naudojo ir kaip vaistą. Pvz.: „Kalėdų rytą šieną atiduoda gyvuliams. Ateina, tada tas pabiras nuo stalo gražiai sužeria, surenka ir suriša gražiai. Padeda ir laiko vaistams. Jei vaiką ar suaugusį žmogų supučia vėjas, tai verda Kūčių šieno pabiras ir duoda gert. Gydo ne paralyžiavimą, bet kai perpučia vėjas“ (Elena Gubickienė, g. 1926 m. Kazokų k.). Pateikėjai akcentuoja žodį „vėjas“. Šis tikėjimas gali siekti labai senus laikus, nes rašytiniuose šaltiniuose randama užrašymų, kad prie Kūčių stalo vaišių buvo kviečiami vėjai ir kitos gamtos stichijos…

Ankstyvą Kalėdų rytą einama į Bernelių mišias, namuose laukia sotus valgymas ir poilsis. Vaikai džiaugiasi kalėdinėmis eglutėmis, kurios dar prieš paskutinį karą buvo puošiamos ne tik mokyklose, bet ir namuose. Visą tarpušventį vaikai rinkdavosi tai vienoje tai kitoje gryčioje prie eglutės, deklamavo eilėraščius, dainavo, ėjo ratelius. Pvz.: „Vaikams eglutes padarydavo. Mažytę eglutę iš miško parnešdavo ir apkabina saldainiais, obuoliais, riešutais, popieriukais… vaikams didžiausias džiaugsmas ta eglutė nors niekas jokių dovanų neduodavo… va tik mokykloje atsimenu vienais metais sakiau prie eglutės eilėraštį:

Per laukelį, per miškus
Eina kiškis pas vaikus,
Pasiremdamas lazda,
Stryku, stryku ai da da.
O maišelį ant pečių,
Neša tempia dovanų.
Tam kas mokosi gerai –
Dovanėlių duos tikrai.

Man davė saldainių, tai džiaugsmas liko visam gyvenimui“ (Albina Stanionytė, g. 1930 m. Užgirėlio k.).

Kalėdinio laikotarpio užbaigos – Trijų karalių diena. Bažnyčia sausio 6 dieną mini kaip Viešpaties apsireiškimo arba Trijų karalių šventę, o žmonės Kruonio apylinkėse dažnai ją pavadina – „kita Kūčia“. Prisimenama, kad šiai progai pakepdavo kleckų, pasigamindavo kitų, Kalėdų išvakarėms būdingų valgių. Vis dėlto svarbiausias šio laikotarpio paprotys – persirengėlių vaikštynės po kaimus ir miestelius. Su bažnyčios palaiminimu vyrai, persirengę karaliais, velniais, karžygiais, o kartais ir angelu, kuris eidavo pirmas ir nešdavo žvaigždę, vaikštynes pradėdavo iš vakaro ir vaikščiodavo per naktį. Įėję į gryčią užgiedodavo:

Iš Rytų jau Trys karaliai
Duoda garbę Visagaliui,
Į Betliejų skubiai joja,
Dovanas po kojom kloja
Viešpačiui mūsų.

Karaliai turėdavo smulkių saldainių, riešutų, kurias apdalindavo jų laukiančius vaikus, kartais turėdavo ir buteliuką burokinio vyno, kurio lašiuką įpildavo vyrams. Daug didesnes dovanas gaudavo persirengėliai. Tai ir pinigai, dešros, pyragas, pyrnykai... Už surinktus pinigus „karaliai“ užsakydavo mišias už savo kaimo bendruomenę. Lietuvoje retas faktas, bet Anglininkų kaimo vyrai Trijų karalių vaikštynių tradiciją išsaugojo per visą tarybmetį. Senieji Darsūniškio miestelio gyventojai Trijų karalių vaikštynių tradiciją mena buvus jau 1906 m. Iki pat kolūkio susikūrimo sausio 5-osios vakare, patekėjus pirmai žvaigždei, jauni kaimo vyrai, persirengę puošniais karalių drabužiais, su sargais (karžygiais, kariais, ulonais, vedami Betliejaus žvaigždės, t. y. jauniausio vaikštynių dalyvio, baltai aprengto ir su blizgančia žvaigžde rankose), vaikščiodavo po trobas, linkėdami šeimininkams gero derliaus, sveikatos, sėkmės auginant gyvulius. Giedodavo kalėdines giesmes. Miestelio žmonės už apsilankymą atsilygindavo pyragais, mėsa, pinigais. Surinktus pinigus aukodavo bažnyčiai, įdėdavo į dėžutę prie prakartėlės. Tradicija sovietmečiu buvo nutrūkusi, atnaujinta 1988 m.

Sausio 6 d. bažnyčiose šventinama kreida. Šventinta kreida žmonės ant gryčios, tvarto, klojimo, klėties durų rašė tris kryželius ar pirmąsias Karalių raides (Kasparas, Merkelis, Baltazaras), tikėdami, kad tai apsaugos jų gerą nuo vagių, gaisrų, piktųjų dvasių. Karaliai taip pat nešiojosi pašventintos kreidos ir, radę duris be „stebuklingų ženklų“, patys iškilmingai jas pažymėdavo. Ona Mikalauskienė, g. 1889 m. Atmainų kaime, Marijonai Čilvinaitei papasakojo: „Sakydavo, kad nuo Kalėdų iki Trijų karalių yra nekaltų bernelių šventi vakarai ir negalima verpti. Vakare prieš

5 pav. Trijų karalių persirengėliai, ~ 1930 m. Kruonis. KšM.

Tris karalius eidavo Trys karaliai. Vienas jų – mažiausias būdavo juodu veidu, kiti du baltais veidais, žilomis barzdomis. Visi jie būdavo gražiai apsirengę, karališkas karūnas ant galvų užsidėję. Kariškai apsirengusi palyda eidavo iš paskos – lydėdavo karalius. Priešais eidavo žmogus, kuris nešdavo žibintą ir žibindavo kelią“.

Laima Praškevičienė

Gyvenimo ciklo papročiai: vestuvės, gimtuvės

XX a. Kruonio apylinkių gyvenimo ciklo papročiai nebuvo plačiai tyrinėti. Straipsnio pirmoje dalyje aptarsime vestuvių, antroje – gimtuvių papročius.

Vestuvės – tai santuokos sudarymą lydinčių vienokių ar kitokių papročių, ritualų, apeigų visuma. Pasak A. Vyšniauskaitės, „[...] pagal pobūdį ir laiką bei vietą išskiriame tris vestuvinių apeigų kompleksus: piršlybas, vestuves ir sugrąžtus. Piršlybos ir sugrąžtai ribojasi daugiau šeima, o vestuvės, būdamos santuokos įteisinimo visuomenėje būdas, vyksta apeigose dalyvaujant visai giminei ir bendruomenei, vadinasi, yra ne tik šeimos, bet ir bendruomenės šventė“[1].

„Gimtuvių papročiai, anot R. Paukštytės, – tai savita liaudies dvasinės kultūros sritis. Visa, kas susiję su naujos gyvybės atsiradimu, buvo laikoma svarbiu ne tik šeimos, bet ir visos kaimo bendruomenės gyvenimo įvykiu“[2]. Nagrinėsime, kaip turėjo elgtis kūdikio besilaukianti moteris, koks buvo pribuvėjos vaidmuo, kaip stengtasi nulemti gražią, laimingą vaiko ateitį, kaip krikštijamas kūdikis ir kaip motina sugrįžta į kaimo bendruomenę – įvesdinama į bažnyčią. Paminėsime ir koks buvo žmonių požiūris į nesantuokinio kūdikio susilaukusią merginą ir jos vaiką.

Straipsnio tikslas – remiantis surinkta medžiaga apibendrinti Kruonio apylinkėse gyvavusius vestuvių ir gimtuvių papročius XX a. tarpukario – pokario laikotarpiais, atskirais atvejais paliečiant vėlesnius laikus (nuo šeštojo iki paskutiniojo dešimtmečio), pasekti papročių raidą.

Per ekspediciją lauko medžiaga rinkta interviu ir anketavimo metodais. Geriausiai užfiksuoti XX a. ketvirtojo – penktojo dešimtmečių gyvenimo ciklo papročiai, apie kuriuos pateikėjai pasakojo iš savo jaunystės patirties.

Apklausta 16 pateikėjų (11 moterų ir 5 vyrai). Dvylika apklausė Lina Žižliauskaitė (jos 2003 m. surinkta medžiaga saugoma Kaišiadorių muziejuje), kitus –

straipsnio autorė (medžiaga rinkta 2005–2007 m.). Vyriausia pateikėja gimusi 1913 m., jauniausia – 1943 m. Pateikėjų sąrašas yra straipsnio pabaigoje. Tekste skliausteliuose pateikti skaičiai nurodo pateikėjo pavardės numerį sąraše.

VESTUVĖS

Vestuvės vykdavo įvairiais metų laikais, bet daugiausia, kai būdavo nudirbti visi ūkio darbai: rudenį ar žiemą (15, 2, 11). Advento ir gavėnios metu nesituokdavo. Išimtis tik – kovo 19 d., šv. Juozapo diena. Per Juozines klebonas „duodavo šliūbą[3]“. Šią dieną tuokdavosi retai, tik „jei kam bėda“ (5).

Vestuvės trukdavo dvi – keturias dienas. Bažnyčioje tuokdavosi dažniausiai sekmadienį. Dar ir XX a. 7–ame dešimtmetyje gyvavo ši tradicija. O vestuvių trukmė priklausė nuo jaunavedžių tėvų turtingumo.

Tarybiniais laikais būsimi jaunavedžiai nuveždavo pareiškimus į civilinės metrikacijos biurą, ten jiems paskirdavo datą, kada bus įregistruota jų civilinė santuoka. „Metrikacijon“ jaunavedžiai dažniausiai važiuodavo tik su liudininkais, iškilmių nekeldavo ir po metrikacijos gyvendavo atskirai. „Šliūbą“ imdavo ir vestuves švęsdavo visai kitu metu (pvz.: po mėnesio). Ilgainiui civilinę ir bažnytinę santuoką ėmė registruoti tą pačią dieną (13).

XX a. pirmoje pusėje aštuoniolikos metų vaikinai dažniausiai „nesiženydavo“. Dvidešimt penkerių metų jau buvo tinkamas vyras vesti. Nors tikru vyru jaunuolį laikydavo nuo 21–23 metų. Pateikėjas Petras Matonis prisiminė tėvo žodžius, kad „tik grįžę iš kariuomenės skaitėsi tikrais vyrais. Pusberniai (16–18 metų) dažnai tarnaudavo pas ūkininkus“ (15). Senbernis – nuo 30 metų. Tuokiantis vyras dažniausiai būdavo keleriais metais vyresnis už merginą. Kruonio apylinkėse merginos tekėjo 20–24, o 25 metų jau laikytos senmergėmis. Žinoma, visada pasitaikydavo išimčių. Kaimuose, anot pateikėjų, senbernių ir senmergių buvo nedaug (14, 10).

XX a. pirmoje pusėje tėvai norėdavo, kad pirmiau ištekėtų vyriausioji dukra. Anot pateikėjo Algimanto Lišausko, „tokių taisyklių nebuvo, kad pirmiau apsiženytų vyriausias brolis“ (4). Jei jaunesnioji sesuo aplenkdavo vyresniąją, pastarajai – „ne unoras“ (15), bet jei vyresnė ir pavydėdavo, nieko nesakydavo (10). Kaimo žmonės apkalbėdavo, kad „jaunesnė aplenkė“ (11). Vyresniajai seseriai tekant, jaunesnioji būdavo vyriausioji pamergė (16, 14). Piršliai į kelių seserų šeimą važiuodavo pas tą merginą, kuri būsimam jaunikiui labiau patikdavo (16).

Retai, bet pasitaikydavo, kad neįvykdavo sutartos vestuvės. Nuotaka „užsisprečija, kad netinka vyras, ir viskas“. Suderėtos vestuvės neįvykdavo ir tuomet, kai tėvas neduodavo suderėtos pasogos žentui (11). Pateikėja Marijona Černiauskienė prisiminė: „Darsūniškio miestelyje buvo tokia istorija, kad sutarė veselę, o jaunasis

buvo skolose prapuolęs. Vestuvės jau buvo suruoštos, jaunąjį išleido į šliūbą. Šis nuvažiavo pas merginą ir paprašė prieš šliūbą pasogos. Tėvai buvo labai turtingi ir labai save gerbiantys. Tėvas pasakė, kad pasogą duos po šliūbo. Jaunasis apsisuko ir išvažiavo namo, jaunosios neėmė. Visi svečiai jau susirinkę buvo. O jaunojo tėvai žiūri, kad parvažiuoja vienas...“ (10).

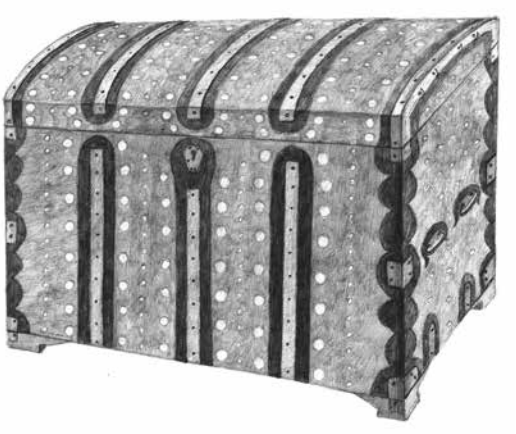
Piršlybos

Piršliai XX a. ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje vis rečiau atvažiuodavo, o apie 1950 m. visai nustojo važinėti. Jaunimas susipažindavo vakarėliuose, talkose, atlaiduose, padraugaudavo ir susituokdavo. O kurie buvo „rimti bernai“, tai dar „atsiklausdavo“ merginos tėvų, ar galima bus draugauti su dukra (12). Apie piršlybas pateikėjai pasakoja remdamiesi savo tėvų prisiminimais.

Į piršlius kviesdavo sesers vyrą, gerą kaimyną, žmogų, kuris daugmaž pažįsta jaunąją, „tik po to, katras pašnekėt moka, su geru liežuviu“ (11). Kai kada pats merginos tėvas turguje sutiktą pažįstamą piršlį paprašydavo atvažiuoti pas jo dukrą (15). Iš tolimesnio krašto atvažiuodavo piršliai ir pas nepažįstamą merginą (ypač jei ji turtinga, o jaunikis skolose paskendęs), tačiau vis tiek prieš tai „nusižiūrėdavo“ ar kas „užrodydavo“ (10). Prieš atvykdami, piršliai kartais pranešdavo apie savo apsilankymą, paklausdavo, ar gali atvažiuoti su būsimu jaunikiu (2). Kartais būsimi jaunieji būdavo pažįstami jau nuo mažumės, bet tradicija reikalavo atvažiuoti pirštis. Tuokdavosi, anot pateikėjo Baltramiejaus Ramoškos, „bagotas – su bagotu, važiuotas – su važiuotu, o vyžuotas – su vyžuotu“ (8). Pateikėja Anelė Lisauskienė prisiminė, kad žmonės sakydavo: „Ką Dievas veikia? Ogi poras taiko!“ (5).

Piršliai prieš kelionę nuplaudavo vežimą ir arklį, „parėdydavo“ juos skambučiais „barškaliukais“ (1, 8). Iš tolo girdėdavosi, kad piršliai važiuoja. Atvažiavę į merginos namus, piršliai pirmiausia paklausdavo tėvo, motinos, ar galima sėstis už stalo, ar leis dukrą. Jei tėvai nesutikdavo, tai piršlys su jaunikiu iškart išeidavo (7). Bet taip nutikdavo retai, nes merginai būdavo garbė, jei daug piršlių pas ją atvažiuodavo. XX a. pradžioje dar ir atjodavo. Pateikėja A. Lisauskienė prisiminė, kaip ketvirtam dešimtmety vienas kaimynas jojo pirštis, bet nemokėjo balne sėdėti, tai ir nujojo stovėdamas! Visiems daug juoko buvo! (5).

Daugiausia piršlių sulaukdavo „žentinės“ – merginos, paveldėsiančios tėvų namus, taip pat tos, kurioms tėvai žadėjo didelę pasogą. Anot pateikėjos Adelės Lisauskienės, „katra mergina dalį turėjo, jautė, kad duos gerą pasogą, tai pas ją lėkė ir lėkė piršliai“ (1). Piršlybų metu piršlys užsiprašydavo didesnės pasogos, po to nusileisdavo. Jaunikis šiose derybose nedalyvaudavo, tik tyliai sėdėdavo. Pasak pateikėjos Albinos Skrockienės, „dėl merginos derėdavosi kaip ant turgaus avelės“ (3). Dukters nuomonės dažniausiai niekas net neklausdavo. Kai vestuves sutardavo, jaunoji padovanodavo būsimajam „*abrūsą*“[4] (7).

Kuparas, Kruonio sen. Kalvių k. KšM.

Jei tėvai priimdavo piršlius, o paskui dėl vestuvių nesutardavo, tai turėdavo susimokėti už išgertą piršlių degtinę. Nors pateikėja Ona Šiugždienė teigė, kad pas jos „seserį daug kartų buvo piršliai atvažiavę, tačiau nė karto nemokėjo“ (14). Jei mergina vienturtė ir jaunikis „žentuosna ateina“, tada jis turėdavo savo pasogą atsinešti į nuotakos namus (12).

Pasogai tėvai duodavo pinigų, kartais ir 1000 litų, gyvulių, vežimą, roges, linų, net aukso. Pinigus, jei patikėdavo jaunuoju, atiduodavo prieš šliūbą, o kitą pasogos dalį – po vestuvių („veselės“) (11). Pokario metais pasoga jau nevaidino didelio vaidmens, žmonės gyveno skurdžiai, buvo svarbiau, kad patiktų vienas kitam.

Kraitį būsimoji jaunamartė susikraudavo pati. Prisikraudavo pilną *skrynią*[5] *ar kuparą*[6] *audeklų*[7], *rankšluosčių*[8], *sijonų*[9]. Pateikėja Marijona Šeškienė pasakojo, kad „kraityje būdavo ir jaunajam prisiūta *marškinių*[10] su gražiom krūtinėlėm. Krūtinėles įdėdavo iš perkelio ar lino, dažnai jas siūdavo žydelkos“ (žydų tautybės moterys) (11). Į kuparą dar ir nuotakos mama ką nors iš savo kraičio įdėdavo.

Jei piršlybos būdavo sėkmingos, tada merginos tėvai važiuodavo apžiūrėti jaunojo ūkio (į „žvalgus“, „apžvalgus“, „peržvalgų“). Jaunoji į apžiūras paprastai nevažiuodavo. Tai priklausė nuo kaimo tradicijų. Jei jaunikis buvo neturtingas, o apie savo turtus prisigyręs, tai prieš atvažiuojant nuotakos pusei, imdavosi gudrybių: pasiskolindavo iš kaimynų kokį gyvulį, *kubilą*[11] apversdavo aukštyn dugnu ir užpildavo grūdais, kad atrodytų pilnas... Į apžiūras dažniausiai važiuodavo vieną kartą ir jeigu viską sutardavo (kokią pasogą duos tėvai, kiek pulko prašys iš vienos ir iš kitos pusės ir kt.), tada nešdavo mergina su vaikinu į bažnyčią „užsakus“, „užsakymus“ (3, 14, 15, 16). Per pamokslą kunigas tris savaites pranešdavo apie būsimas vestuves ir klausdavo priežasčių, dėl ko būsimi jaunavedžiai negali „ženytis[12]“ (1). „Kartais moteriškės, bažnyčios davatkėlės, aiškindavosi, ar kavalierius kitoj parapijoj kokiai mergaitei vaiko nebus padaręs, ar gal kilęs iš bedieviškos šeimos“ (15), o gal būsimas jaunikis jau „ženotas, gal kokį vaiką turi“ (10), o gal būsimi jaunavedžiai gali būti giminės (16)...

Tarybiniais laikais, ėmus registruoti civilinę santuoką, tie, kurie norėjo ir galėjo priimti Santuokos sakramentą bažnyčioje, nueidavo pas kleboną ir užsirašydavo, kada nori tuoktis, bet per pamokslą apie būsimą santuoką jis jau nepranešdavo (13).

Vestuvės

Prieš karą į vestuves sugužėdavo viso kaimo gyventojai nekviesti (15, 8). Po karo atvykdavo tik kviestiniai svečiai (15), bet kaimo jaunimas be kvietimo ateidavo pasišokti, padainuoti dar ir 7-ame dešimtmetyje (13, 9).

Į vestuves svečius pakviesdavo tėvai, jaunavedžiai. Dažniausiai jaunoji pakviesdavo savo pusę – pamerges (11, 16, 15), o jaunikis – pabrolius, piršlį (8, 16, 2), nors, priklausomai nuo aplinkybių, jaunoji pakviesdavo ir pabrolių, o jaunikis – pamergių (12).

Vestuvininkų pulkas, XX a. vid. Kruonio sen. Vilūnų k. KšM.

Vestuvininkų pulkas. 1964 06 07 Onos Lisauskaitės ir Juozo Brazionio vestuvės. Svočios pasidabinusios galvas „brindžiais“ su vyrais maršalkom, piršlys – vienas (pirma eilė, antras iš dešinės). Fotografas Antanas Lisauskas. Nuotrauka iš O. ir J. Brazionių albumo.

Pamergių ir pabrolių „kvietkeliai“. Autorė M. Karpavičienė. Fotografė Inga Nėnienė

Pateikėjų teigimu, tarpukaryje nei mergvakarių nei bernvakarių „subatvakarių“ jau nebūdavo, apie tai jie tėra girdėję iš savo tėvų. Pateikėjas B. Ramoška prisiminė tėvo pasakojimą: „Vakare prieš vestuvę susirenka jaunimas, draugai to pačio kaimo, muzikantas jau groja. Mergos pusėje ir berno pusėje būdavo tep pačiai. Jaunoji vestuvių išvakarėse užeina kaime į kiekvieną sodybą ir apverkia savo jaunas dienas, atsisveikina su kaimiečiais. Ant subatvakario rytojaus atjodavo jaunikis su pabroliais, su pamergėm. Tada važiuodavo į bažnyčią, paimdavo šliūbą“ (8). Štai kaip apie mergvakarį pasakojo pateikėjas A. Lišauskas: „Iš vakaro susirenka nuotaka su draugėmis, ją aprengia, papuošia. Būdavo vakaronė, atsisveikinimas su mergyste. O rytojaus dieną jaunikis atvažiuoja ir išsiveža jaunąją“ (4).

Pulko dydis priklausydavo nuo jaunųjų tėvų turtingumo ir nuo giminės platumo: jei didelė giminė, tai ir pulkas didžiulis, kartais dar ir draugę pasiprašydavo į pamerges (2, 14, 7, 6). Didesnėse vestuvėse pabrolių su pamergėm būdavo šešios–aštuonios poros, mažesnėse – dvi–trys poros, arba galėjo būti tik jaunieji ir liudininkai. Jei pamergei nepatikdavo pabrolys, pabroliui – pamergė, vis tiek kartu išbūdavo visą vestuvių laiką. Vyriausiąja pamerge būdavo arba jaunesnė sesuo, arba geriausia draugė ar pusseserė (15, 2, 12).

Į svočias ir piršlius kviesdavo vyresnius žmones (15). Kruonio apylinkėse piršlys būdavo vienas, o svočių keletas – dvi–keturios ar net septynios. Jos būdavo su savo vyrais – maršalkom (4, 11, 10, 2, 16). Prieš karą piršlienės nebūdavo, piršlys eidavo vienas, be savo oficialios žmonos (2), tarpukariu galėjo būti ir su piršliene, ir be jos. XX a. ir septintame dešimtmetyje piršlys galėjo būti vienas pulke (9). Aštuntame dešimtmetyje ėmė mažėti svočių skaičius, devintajame beliko viena svočia su maršalka ir piršlys su piršliene, o dešimtajame – jau tik piršlys su piršliene, kuri dažniausia būdavo vadinama svočia. Pabrolių ir pamergių porų skaičius išliko nepakitęs.

Tarpukaryje per vestuves jaunoji apsirengdavo savo austais, pokariu – dažniausiai pirktiniais, o kai kuri ir skolintais drabužiais (10). Vestuvių dieną jaunajam atvažiavus pas nuotaką, ši jau būdavo pasipuošusi ir sėdėdavo už stalo, pamergės – jai iš šonų. Susėsdavo ir svočios. Stalai stovėdavo atskirai – viena pusė (jaunosios) „šonas“ atsisėsdavo prie vieno stalo, kita pusė (jaunikio) „šonas“ – prie kito. Jaunieji prie stalo kartu susėsdavo tik po šliūbo, o pabroliai su pamergėmis taip ir sėdėdavo atskirai, tik šokdavo kartu (10, 3). Pokariu pabroliai su pamergėmis jau sėdėdavo kartu.

Rūtų vainikėlį nuotakai arba atveždavo jaunikis (11, 10, 1, 15, 2, 12), arba nupindavo vyriausioji pamergė ar pamergės (14, 16). Vainikėlį vyriausioji pamergė jaunajai uždėdavo ant viršugalvio ar prisegdavo prie „veliumo“[13] prieš šliūbą.

„Žiedo dėjimas“ 1987 m. Kristinos Lisauskaitės ir Alvydo Malinausko vestuvės. Iš asmeninio L.Praškevičienės albumo

Vainikėlį jaunajai nuimdavo pirmąjį vakarą jos tėvų namuose (11, 3) arba jaunikio namuose (12). Jo neišmesdavo, nes pašventintas bažnyčioje. Vainikėlį surišdavo į baltą nosinę, padėdavo į skrynią (11, 3). Pateikėja A. Lisauskienė prisiminė, kad savąjį vainikėlį „in paduškutę insisiuvo“ (5). Pateikėja M. Karpavičienė pasakojo, kad vainikėlį penktame dešimtmetyje „sudegidavo ar nuima ir pasideda, kur nori“, o savąjį saugo iki šiol skrynios prieskrynyje (12). XX a. paskutiniajame dešimtmetyje vėl buvo prisiminta vainikėlio saugojimo tradicija ir jį antrą vestuvių dieną dažniausiai įdėdavo į gražią dėžutę arba sudegindavo tik mažą jo šakelę.

Metimas „ant žiedo“. Prieš išvažiuojant į „šliūbą“, kviestieji svečiai „mesdavo ant žiedo“, „dėdavo žiedą“, t. y. dovanodavo dovanas jauniesiems. Dažniausiai tėvai pirmieji padėdavo pinigų, o po to kiti svečiai dovanodavo, kas ką galėdavo: pinigų, audinio gabalą, megztas pirštines... Buvo ir išimčių: jei vestuvės labai mažos, „tik nuvažiuoja ir šliūbą paima“, tai dovanas galėjo dovanoti ir po „šliūbo“ (12).

Kruonio apylinkėse vieša jaunųjų apdovanojimo tradicija išliko ilgai, ėmė nykti tik XX a. devinto dešimtmečio antroje pusėje. Kiekvienas vestuvių svečias, nesvarbu vaikas ar suaugęs, sustodavo į eilę ir įteikdavo jaunavedžiams savo dovaną prieš išvažiuojant pastariesiems į „šliūbą“ ar metrikacijos biurą.

Išvažiavimas į „šliūbą“. Prieš išvažiuojant į bažnyčią pamergės („primergės“, „pamergės“) pabroliams įsegdavo į atlapus „kasnikėlius“ (1), „kvietkelius“ (12), tą patį padarydavo ir pabroliai pamergėms (10). Tuos žiedelius pasidarydavo pačios merginos iš tampomo popieriaus, medžiagos ar pas ką nors paprašydavo padaryti.

Prieš karą išlydėti jaunųjų į „šliūbą“ susirinkdavo visas neprašytas kaimo jaunimas. Susirinkusieji „veselnas“ dainas dainuodavo (14). Pokaryje jaunimas tik vakare ateidavo pasilinksminti.

Vestuvininkai vyksta į bažnyčią, XX a. vid. Kruonio sen. Vilūnų k. KšM.

Prieš išvažiuodami į bažnyčią jaunieji atsiklaupdavo prieš tėvus, jų atsiprašydavo, pabučiuodavo jiems rankas (8), kojas (3). Tėvai visada palaimindavo jaunavedžius, kartais „pakrapindavo[14]“ šventintu vandeniu (15). Kai kur jaunoji atsisveikindavo tik su tėvais (1), kai kur – su namais, draugais, visais susirinkusiais (15). Tai būdavo graudus momentas, nuotaka visada verkdavo, nes „ženydamasi išeina į vargą“ (10).

Nors jaunąją perspėdavo, kad einant už vyro verkti negerai – gyvenimas bus blogas, tačiau vis tiek beveik visos verkdavo, nes dažnai „eidavo“ už nemylimo (1). Svočios, anot pateikėjos M. Karpavičienės, „ramydavo“ nuotaką, sakydavo, kad ypač negerai verkti, kai kunigas duoda šliūbą, nes tada gali užgesti žvakės ant altorėlio. Buvo tikima, kad jei „duodant šliūbą, žiedus mainant žvakės ant altorėlio gražiai dega, liepsna šokinėja, tai viskas bus gerai, o jei liepsna užgęsta – bus blogas gyvenimas“ (12). Jauniesiems išvažiavus į šliūbą, namuose likdavo tėvai ir svečiai ir laukdavo sugrįžtančių.

Tarpukaryje į bažnyčią jaunieji važiuodavo atskirai: jaunoji su savo pulku, jaunikis – su savo. Jaunikis sėdėdavo viename vežime su vyresniuoju pabroliu, piršliu, jaunoji – su vyriausia pamerge, svočia. Vežimai būdavo papuošti įvairiaspalviais popieriukais, skambučiais (10), kaspinais „kasnykais“ (14, 15). Jaunikis „į priekį“ važiuodavo pirmas, o iš paskos – nuotaka. Po tuoktuvių jaunikis jau važiuodavo viename vežime su jaunąja.

„Prie ruso“ vežimus pakeitė sunkvežimiai, o šiuos – lengvieji automobiliai. 1964 m. birželio mėn. vykusiose Juozo Brazionio ir Onos Lisauskaitės vestuvėse jaunikis pas nuotaką į Vilūnų kaimą atvažiavo sunkvežimiu (sėdėjo kartu su piršliu kabinoje), o po šliūbo kartu su žmona grįžo lengvuoju automobiliu! Tai buvo dar neregėtas dalykas ne tik Vilūnų, bet ir aplinkiniuose kaimuose! Automobiliu buvo atvažiavę nuotakos svečiai net iš Vilniaus ir į jaunikio pusę jie, suprantama, nevyko, tad į vyro namus, į Lapūkynės kaimą, jaunoji važiavo sunkvežimio kabinoje kartu su jaunikiu (9, 13).

Jaunavedžiai ir pulkas vyksta jaunikio pusėn. Onos Lisauskaitės ir Juozo Brazionio vestuvės 1964 06 08 Vilūnų k. Fotografas A. Lisauskas. Nuotrauka iš O. ir J. Brazionių albumo.

„Tvorų tvėrimas“. Šis paprotys tarpukaryje gyvavo ne visuose kaimuose. Vieni pateikėjai teigė, kad „šitoks paprotys atėjo prie rusų, jau po karo“ (10), kiti – kad tai „buvo nuo senų senovės“ (3). „Tverdavo“ kelią kas kaip sugalvodavo: vieni tik sustodavo skersai kelio, padainuodavo (3), kiti užtverdavo „šniūru[15]“ (6, 16, 8), „šatra[16]“ (4), kai kas nupindavo vainiką, gėlėm apkaišytą (14, 12), ar šalia dar pastatydavo stalą su vaišėmis ir gėrimais (15). „Išsipirkdavo“ piršlys (15, 8, 4) ar visas pulkas (3, 2, 6). Reikėdavo duoti degtinės, saldainių, pyrago. Pateikėja M. Karpavičienė pasakojo, kad „jei katriej rūke, tai ir cigarečių duodavo“ (12). Tvoras Kruonio apylinkėse „tvėrė“ dar ir XX–XXI a. sandūroje.

Grįžusius iš „šliūbo“ jaunavedžius tėvai iškilmingai sutikdavo lauke prie namų durų. Rankose laikydavo duonos, druskos ant lėkštės, du stikliukus kokio gėrimo: naminio „šnapso“ (7), vandens (14) ar vyno (2). Motina peržegnodavo, duonos atlauždavo. Parvažiuojančius taip pat pasitikdavo grodamas muzikantas (7, 11). Jei iš tėvų kuris nors būdavo miręs, kad jaunieji nepasektų jų pavyzdžiu, prašydavo kaimynų, kurie dar yra poroje ir ne našliai, kad sutiktų jaunuosius (8). Po to visas pulkas eidavo *grinčion*[17]. Rasdavo užsėstą stalą kitų „veselninkų“, kurie būdavo pasipuošę jaunikiu ir jaunąja. „Kartais ant juoko užsodydavo kokius persirengusius senius (4)“. Išsipirkti turėdavo piršlys, pabroliai – duoti butelį. Svočios ant stalo padėdavo pyrago, „palendvicos[18]“, dešros, maršalkos – „šnapso“, alaus (12). Dar ir XX a. paskutiniajame dešimtmetyje buvo gaji ši tradicija, tik išsipirkdavo stalą degtine, saldainiais, tortais, šakočiais.

Gavę lauktuvių, persirengėliai užleisdavo pulkui vietą. Už stalo, centre, atsisėsdavo jaunieji, iš vienos pusės – svočios su vyrais, iš kitos pusės (jaunojo pusėje) – piršlys, pamergės su pabroliais. Pastarieji poromis nesėdėjo: sėdėdavo pamergės

Sugrįžtančių vestuvininkų laukia persirengėliai

sau, pabroliai sau. Tik šokdavo poromis. Į bažnyčią taip pat nėjo poromis, o vienu „kupstu“. Tėvai, anot pateikėjos M. Šeškienės, „už stalo nesėdėjo, per vestuvę reikėjo viską tvarkyti“ (11). Po karo pabroliai su pamergėmis jau sėdėdavo kartu.

Vaišės. Į vestuves svečiai susirinkdavo ne tuščiomis: veždavosi ar atsinešdavo didelį iškeptą pyragą, duonos, kumpio, „šnapso“, taip pat ir dovanų jaunavedžiams (11, 5). Svočios atsinešdavo daugiau maisto. Jos padengdavo stalą antrąją vestuvių dieną (15, 10), o kai kur „pirmą vakarą būdavo svočių, maršalkų, pabrolių sudėtinis balius. Ant rytojaus vaišindavo šeimininkai“ (8).

Prieš vestuves šeimininkai pjaudavo paršą, avį, žąsų. Ant stalo būdavo papjaustyta ne tik šviežios mėsos, bet ir sūrio, sviesto, skilandžio, silkių. Gerdavo „šnapso“, naminio alaus, giros. Kai kur ir arbatos, kisieliaus išvirdavo. „Šnapsas“ per vestuves būdavo pirktinis arba namų darbo ruginukė, alus – namų darbo (apynių ir miežių ar runkelių alus). Jei vietiniai žmonės nemokėdavo gaminti alaus, pakviesdavo aludarį jo padaryti (15). Populiari buvo gira iš džiovintų obuolių. Juos išvirdavo, įdėdavo duonos, mielių, kad įrūgtų. Per „nedielią rūgsta kap šnapsas“ (7). „Prie ruso“ ėmė pirkti „citro“.[19]

Per 1964 m. vykusias J. Brazionio ir O. Lisauskaitės vestuves nuotakos pusėje (Vilūnuose) jau buvo „bankukenų[20]“, „vinagreto[21] su majonezu“ ir keleto rūšių mėsos vyniotinių (viena jų – „kiaulienos vyniotiniai su ausikėm“). Juos mokėjo gaminti net iš Birštono atvykusi samdyta gaspadinė. Visa tai, kas dabar įprasta, tada buvo didžiulė naujovė visoje apylinkėje! „Bankukenus“ valgė „ant rytojaus“, užsigerdami „citro“. Arbatos ar kavos dar negėrė (13).

XX a. pradžioje ir tarpukaryje per vestuves šakutes naudodavo, o lėkščių ir peilių – ne. Didelėse lėkštėse mėsos atnešdavo ir viskas, kiekvienas po kąsnelį

pasiimdavo (11). Po karo jau ėmė naudoti peilius su šakutėmis ir kiekvienam svečiui būdavo padėta po lėkštelę „parankinę torielką“. Tik tai kaimuose išplito ne vienu metu. Daugelis pateikėjų prisiminė įvairių, dabar jau linksmų, istorijų, o anuomet vertusių pasijusti labai nesmagiai, kai nuvykę į svečius nemokėjo valgyti su padėtais įrankiais ir neaišku buvo, kam ta maža „torielka“ reikalinga...

XX a. 6–7 deš. Domeikiemyje ir gretimuose kaimuose vykusiose vestuvėse, jaunimo vakarėliuose grojo Juozas Brazionis (9). Iš Onos ir Juozo Brazionių albumo.

Muzikantas. Per vestuves grodavo vietinis arba kaimyninio kaimo muzikantas (15). Dažniausiai jis būdavo vienas (11, 1, 16), nors jų jaunųjų tėvai pakviesdavo kiek galėdavo (10, 8, 4). Pateikėjai ligi šiol muzikantų nepamiršo. Kovaičiuose grodavo muzikantai Gervickai (6). Pateikėja M. Černiauskienė, g. 1913 m., teigė, kad Kazlauskas Adomas, Kliukevičius Jonas – Darsūniškyje žinomi vestuvių muzikantai (10). Juos, matyt, pakeitė J. Adziukevičius, nes pateikėja O. Šiugždienė (g. 1931) pasakojo, kad „Darsūniškyje tik vienas ir tebuvo muzikantas, katras eidavo per vestuves – Juozas Adziukevičius“ (14). XX a. 6–7 deš. Domeikiemyje ir gretimuose kaimuose (Kalviuose, Sevelionyse, Plaskūnuose, Užgirėlyje, Darsūniškyje, Sundakuose) vykusiose vestuvėse, taip pat jaunimo vakarėliuose grojo Juozas Brazionis (9). Tarpukaryje muzikantai grodavo „smuike“, armonika, o akordeonais – po karo. Susirinkusieji šokdavo polką, valsą „valsių“, kadrilį, krakoviaką, ratelius, „aleksandrišką“ valsą, „padispaną“, daug dainuodavo. Kai kur pirmąjį šokį jaunoji šokdavo su piršliu, o jaunikis žiūrėdavo, ar nuotaka ne šluba (7, 1, 3). Kitur pirmąjį šokį šokdavo jaunieji, o po to jaunoji šokdavo su piršliu (15).

Per vestuves svečiai ne tik šokdavo, dainuodavo, bet ateidavo ir persirengėliai. „Cigonkom, cigonais, žydais persirengdavo tiej patys vestuvinikai“ (12). Atėję „čigoniškai“, „žydiškai“ šnekėdavo, ką nors pavogdavo nuo stalo, visokių juokų „prikrėsdavo“.

Kaimo jaunimo pasveikinimas. Pirmosios dienos vakare susirinkdavo nekviestas kaimo jaunimas, pašokdavo, „apgiedodavo“ svočias, jaunuosius. Už tai gaudavo „arielkos“ (14). Jaunimas pulką dar ir pakilnodavo užsodinę ant suolo, už tai laukdavo degtinės, saldainių (6, 8, 1, 13). Jaunojo pusėje taip pat kilnodavo. Prieš karą

Piršlio korimas, ~ 1960 m. Kruonio sen., Darsūniškis. KšM.

kilnojimo paprotys gyvavo ne visuose Kruonio apylinkių kaimuose, po II pasaulinio karo išplito ir išliko iki pat XX a. paskutiniojo dešimtmečio. Jei ankstesniais laikais jaunimas net neklausęs ateidavo vakare į vestuves, tai paskutiniaisiais šio papročio gyvavimo laikais iš anksto pasiteiraudavo šeimininkų, ar leis ateiti vakare pakilnoti pulko. Susirinkęs kaimo jaunimas kilnodavo ne tik pulką, bet ir jaunųjų tėvus, gaspadines (šeimininkes). Už pakilnojimą gaudavo saldainių, degtinės, „užkandos“. Pulko jau neapdainuodavo.

Antrosios dienos rytą jaunuosius žadindavo muzikantas ir vestuvininkai. Su „skarvada[22]“ ir *kočėlu*[23] ateidavo prie durų ir keldavo triukšmą. Prižadindavo visus, kurie ilgiau miegodavo (14). Už pažadinimą reikėdavo jaunikiui susimokėti (8). Vestuvių rytą vestuvininkai dar vogdavo vienas iš kito įvairius daiktus, kelnes, batus. Juos reikėdavo išsipirkti (2). Tą žinodami, eidami miegoti jie „kavodavo[24]“ daiktus. Pavogtus pamergės drabužius išpirkti turėdavo pabrolys (15).

P i r š l i o „k o r i m a s“. Kai kurie pateikėjai teigė, kad tarpukary piršlio „nekardavo“ (11), kiti prisiminė, kad retai „kardavo“. Ir vieni, ir kiti tvirtina, kad tai išpopuliarėjo „prie ruso“ (16, 8, 3). Pateikėja M. Karpavičienė pasakojo: „vieni kardavo, kiti – ne, ne visur vienodai, priklausė nuo to, kiek jaunimo yra namie“ (12). Piršlį „kardavo“ vestuvių pabaigoje jaunojo pusėje (16, 14, 15) arba nuotakos pusėje

prieš išvažiuojant į jaunojo namus (12). Susirinkdavo visi svečiai, būdavo padarytos kartuvės. Piršlys turėdavo surašytą raštą, kurį ilgai skaitydavo. Kai baigdavo skaityti, budeliai ruošdavosi karti. Tada jaunoji padovanodavo rankšluostį arba audinio *trivalaktę*[25] ir taip jį išgelbėdavo (10, 2, 4).

Išvažiavimas į jaunikio pusę. XX a. pr. ir tarpukaryje antrą vestuvių dieną į nuotakos namus atvažiuodavo jaunikio pusės vakarinės svočios, ir tada pulkas važiuodavo į jaunikio namus. Tarpukariu šis paprotys ėmė nykti. Anot pateikėjos M. Karpavičienės, „vakarinės svočios senų senovėj buvo“ (12). Iš visų pateikėjų tik M. Šeškienė prisiminė „vakarines svočias“, kurios per jos giminaitės vestuves (~1930–1933 m.) atvažiavo antrą vestuvių dieną, pirmadienį, „riestukais, skarelėm apsirėdę, ir tada pulkas išvažiavo jaunikio pusėn“ (11).

Jei prieš važiuojant į „šliūbą“ vestuvininkai „mesdavo ant žiedo“, tai prieš važiuojant į jaunikio namus – „ant užgirių“ („užgiriai“, „užgirės“ – dėjimas pinigų jauniesiems). Dėdavo 50–100 litų.

Važiuojant į jaunikio pusę, jo pabroliai, maršalkos „iš namų vogdavo kaip velniai visokius daiktus“ (15). Vogdavo kas papuola, kas tik tinkama ūkiui: ir lašinius, ir skilandžius, ir „šnapso“, ir vištas, ir drabužių, ir kokį šventą paveikslą. Tik peilio vogti negalima, nes tada vyras su žmona „pjausis“ (8). Nuvažiavę viešai išdėstydavo ant stalo, ką atsivežė iš nuotakos namų. Prieš išvažiuodami kai kur dar ir „torielkas daužė ant laimės“ (7, 10).

Jaunosios pulkas važiuoja namo. Onos Lisauskaitės ir Juozo Brazionio vestuvės. Trečia vestuvių diena. Lapūkinės k. Iš kairės – jaunavedžiai.
Iš O. ir J. Brazionių albumo. Fotografavo A. Lisauskas

Išvažiuojant jauniesiems į jaunojo pusę, išvykdavo ir visas pulkas, o jaunosios svečiai ir tėvai likdavo namuose (10, 11). XX a. šeštąjį-septintąjį dešimtmetį jaunosios svečiai pasilikdavo, į jaunikio pusę važiuodavo tik pulkas. Ten jau laukdavo jaunikio svečiai. Jei vestuvės buvo didelės, „mandros“, tai kitą dieną, kai jaunikio namuose imdavo skirstytis vestuvininkai, jaunosios svečiai dar buvo laukiami nuotakos tėvų namuose.

Kai išlydėdavo jaunąją į vyro pusę, veždavo ir jos kraitį, sudėtą į *skrynias*[26], *kuparus*[27]. Jei koks audinys netilpdavo į kuparą, tai surišdavo į paklodę (10). Iš karto visko neišveždavo, likusius daiktus atveždavo vėliau, dažniausiai po sugrąžtų (15). Kraitį veždavo palydovai iš jaunojo pusės, pabroliai, veždami giedodavo. Juos nuotaka apdovanodavo rankšluosčiais (3). Kartais jaunoji įdėdavo į kuparą akmenį, kad kraitis atrodytų sunkesnis (15, 7).

Kai kur kraitį jaunikiui reikėdavo išsipirkti (7). Pateikėjas P. Matonis pasakojo: „Išvežant kuparą, jaunosios motina tik šast ir atsisėsdavo ant kuparo. Nuimk tu ją kad nori! Reikėdavo jaunikiui išsipirkti, duoti ne tik degtinės, bet ir pyrago“ (15).

Jaunojo tėvai sutikdavo marčią taip pat kaip ir jaunosios tėvai po šliūbo jaunuosius: rankose laikydavo ne tik duoną su druska, bet ir du stikliukus gėrimo. „Labai gražiai atrodė: jaunieji išgerdavo, pasibučiuodavo“ (15). Kai kur dar piršlys prašydavo tėvų, kad priimtų, įsileistų savo marčią, girdavo jos turtus, didelį kraitį (10).

Atvažiuodamas jaunikis nuotakos tėvams nieko neatveždavo, o jaunoji vyro tėvus apdovanodavo: aprišdavo juos rankšluosčiais, dovanodavo savo austas drobes, tėvui – baltinių medžiagos, motinai įteikdavo staltiesę, lovatiesę. Nuotaka apdovanodavo ir jaunikio brolius bei seseris. Jiems įteikdavo rankšluosčių, „trivalaktės“ lininės medžiagos.

Sugrąžtai

Praėjus savaitei ar dviem vykdavo sugrąžtai („sangrąžai“, „sugrįžtuvės“). Jei mergina nutekėdavo į vyro pusę, tai visi sugrįždavo į jaunosios tėvų namus. O jei vaikinas „į žentus išeidavo“, tai nuvažiuodavo į jaunojo pusę (8). Sangrąžai vykdavo vieną dieną. Būdavo mažesnis „balius“, mažiau svečių suprašydavo, bet užtat dalyvaudavo abiejų jaunavedžių tėvai. Kviesdavo „pačius vyriausius: vyriausią pamergę, vyriausią svočią, vyriausią pabrolį“ (1, 10). Arba „suprašydavo tik savus, vietines svočias“ (12). Kai kur netgi būdavo tas pats muzikantas, kuris grodavo per vestuves.

Skyrybos. Iki kolūkių laikų kaime poros nesiskirdavo. Tai būtų buvusi didžiulė nuodėmė – Dievas prieš altorių bažnyčioj sujungė amžiams (8). „Jaunamartė ateidavo į ūkį – kelio atgal jai nėra“ (4). Tarpukario šeimos gyvenimą apibūdino pateikėjas B. Ramoška: „Būdavo, šeimoje pykdavosi, bardavosi, bet vis tiek gyvendavo iki smerties. O kai vyras pamiršta, tai žmona verkia: „Oi, vyreli, koks tu geras buvai!“ (8). Žmonės ėmė skirtis tarybiniais laikais.

GIMTUVĖS

Kūdikio laukimas

Po vestuvių aplinkiniai imdavo stebėti jaunamartę ir laukti, gal pastebės ką nors neįprasto jos išvaizdoje ar elgesyje. Apie intymius dalykus vengdavo atvirai šnekėtis. „Kad ir matome, kad nėščia, vis tiek nieko nesakome“, – pasakojo pateikėja A. Lisauskienė (5). Bet „jei nelaiku jaunoji laukiasi (t. y. per anksti) – kaime iškart apšnekėdavo“ (14).

Apsisaugojimo nuo nėštumo priemonių, anot pateikėjų, nebūdavo, moteriškės nežinojo tokių dalykų ir sakydavo, kad kiek Dievas duos, tiek gerai (10). Ir kiek Dievas duodavo, tiek gimdydavo. Kaime „mažai moterys bergždžios būdavo, o abortas darytis – didžiausia nuodėmė. Už tai net grėsė kalėjimas“ (8). Visgi kažkokių priemonių nuo nėštumo moterys žinojo, tik apie tai garsiai nekalbėjo. Pateikėja Antanina Bernotienė sakė, kad „jei nėščia buvo ir nenorėjo vaikų, tai gėrė visokias arbatėles“ (7).

Tėvas pirmo vaiko laukdavo sūnaus, turto paveldėtojo, nors sakydavo, kad kokį Dievas duos, toks gerai, kad tik sveikas būtų.

Kaimo moterys ir nėščios būdamos nepoilsiaudavo, o dirbdavo visus darbus iki paskutinės dienos. Štai kaip anų laikų realijas apibūdino pateikėjas A. Lišauskas: „Gaspadorius labiau rūpinosi kumele negu savo motera. Iki paskutinės dienos ėjo, dirbo, triūsė. Sugriuvo, pagimdė, pabuvo kokias tris dienas ir vėl eina dirbti, karves melžia. Mažą vaiką prižiūrėdavo pati motina, vyresni vaikai. Jei mažas mirs – Dievas duos kitą“ (4).

Nėščia moteris turėjo laikytis daugybės draudimų, kad nepakenktų būsimam kūdikiui. Štai keletas jų. Katės nespirk koja – bus vaikui „šerstis“ ant pečių. Pelės nemušk – bus „peliukas“ ant kojų (7). Aguonų in sterblę nerink – vaikas šlakuotas bus (14). Jei kokį svetimą daiktą, kad ir šapelį paimsi, bus vaikas vagis. Jei rodysi liežuvį, tai ir vaikas kaišios liežuviuką. Jei nėščia būdama eisi į laidotuves, tai reikia pirmai išeiti iš *grinčios*[28], kai grabą neša (13).

Negalima nėščiai moteriai žiūrėti pro plyšį – vaikas žvairas bus (14, 7, 8). Kvapų taip pat nėščios moterys bijojo: raugintų agurkų, kopūstų – priešingu atveju vaikui iš burnos smirdės (11). Nėščiai moteriai, išsigandus gaisro, negalima liesti, ypač veido, nes „lienka apgamas“ (16), „dėmė ant tos vietos“ (8), „raudoni plėmai“ (7). Bene visi pateikėjai tvirtino, kad jei nėščia moteris ateina ko nors pasiskolinti, reikia būtinai duoti, kitaip pelės viską namuose suės.

Pribuvėja. XX a. pr. ir tarpukaryje kaime akušerių nebūdavo. Moteris, priimanti vaiką, vadinama „bobute“ (10, 14, 11, 8), „boba, kuri gaudo vaikus“ (11), „bobute, kuri pagauna vaikus“ (9), „bobute, kur vaikelius gaudo, iš upelio ar balų

neša“ (12). Ne visos moterys galėjo būti pribuvėjomis, ne visos mokėjo. Tos pačios bobutės priimdavo ištisas šeimas. Bobutės kaime „vaikus gaudė“ maždaug iki 1950 m.

Bobutės būdavo labai švarios. Ateidamos pas gimdyvę jos atsinešdavo įvairių švarių „palikių“, rankšluosčių rankoms nusišluostyti. Jos būdavo įvairaus amžiaus, dažnai daugiau kaip 50 metų.

Darsūniškyje žymi bobutė buvo Naginienė (11), Domeikiemyje – Marijona Šripšienė, kuri „vaikus pagaudavo“ ne tik šiame, bet ir Trūseikiškių, Lankakiemio bei kituose kaimuose (9).

Kai moteris pradėdavo gimdyti, bobutę kviesdavo tas, kam bėda, – t. y. tėvas (4, 10), o jei tėvo nebūdavo, tai kaimynas (8). Kai kur buvo laikomasi papročio, jog pirmą vaiką reikia gimdyti savo tėvų namuose: „Kai pajauti, kad laikas, tai reikia važiuot į savo namus, ypač su pirmu!“ (13) A. Lisauskienė, tai pajutusi, iškart iš Vilūnų nuvažiavo į gimtąjį Andriūnų kaimą, kur ir susilaukė pirmagimio (5).

Gimdydavo moterys namuose ant lovos, kurią gražiai, švariai paklodavo. Gimdyme vyrai niekad nedalyvaudavo, o kantriai laukdavo kitam namo gale ar lauke. Apie gimusį vaiką pirmiausia pranešdavo tėvui (3). Vos gimusį kūdikėlį bobutė nuprausdavo *geldoje*[29]. Kai kur, kad vaikas būtų turtingas, įmesdavo į geldą pinigėlį. Nupraustą naujagimį suvystydavo ir duodavo motinai žindyti. Po to kepdavo gimdyvei kiaušinienę, kad greičiau atgautų jėgas. Gimdyvę aplankydavo kaimynės, o jei ateidavo vyras (vyrai), tai bobutė nuimdavo kepurę ir „tada jau turi išsipirkt“ (13, 9).

Pasak visų pateikėjų, „pagavusi“ kūdikį, bobutė dar pasilikdavo pas gimdyvę keletui dienų, padėdavo motinai. Pateikėjas Juozas Brazionis prisiminė, kad jo senelė, kai išeidavo, tai „pas gimdyvę išbūdavo savaitę, kol moteris sustiprėja“ (9). Jei bobutė gyvendavo šalia, tai keletą dienų lankydavo gimdyvę, nuprausdavo naujagimį (12).

Bobutei už atliktą darbą atsidėkodavo kaip kas galėdavo: duodavo pinigų, lašinių, kiaušinių, sviesto, audinio trivalaktę, nupirkdavo skarelę.

Apie vaiko gimimą vyresniems broliukams ir sesutėms dažniausiai sakydavo, kad jį gandras atnešė (11, 14, 4, 16, 15), o kai kada bobutė iš to paties „busilo atimdavo“ (8), kopūstuose ar burokuose „rasdavo“ (3). Pateikėja Ona Brazionienė prisiminė, kaip su broliu, pamatę skrendantį gandrą, šaukdavo šiam pavymui: „Busil, busil, atnešk mumi vaikų!“, nes kaimynams tas busilas vis nešė ir nešė vaikus... (13).

L o p š i a i. Gimusį vaikelį guldydavo *į lopšį*[30]. Lopšius nupindavo, sukaldavo tėvas, diedukas ar net meistrai, o kartais paskolindavo kaimynas, kuriam tuo metu jis buvo nereikalingas. Anksčiausi XX a. pr. atsimenami lopšiai – pakabinami ant balkio, medžiaginiai (2, 15). Anot pateikėjos A. Skrockienės, „pigiausia būdavo iš medžiagų pasiūti“ (3). Dažniausiai lopšiai vaikams buvo pinti iš liepos *karnų*[31],

kaip „*kašelės*“[32], tik pailgesni (16, 12,14, 7) , arba sukalti iš lentų, „jei tėvas sugebėdavo“(3). Juos pakabindavo ant karties „*vindo*“[33] (91, 12), „*lingės*“[34] (16).

Pateikėjas B. Ramoška pasakojo: „Lopšį pakabina prie balkio prikabinus šatrą, storą kaip iena, kad linguotų. Pats pirmiausias lopšys būdavo iš skarulių, iš palų susiūtas. Padaro vaikui kokį minkštą guolį, indeda pagalviuką. Kai paauga, tai būna medinis lopšys. O paskui jau vygę padaro – iš medžio sukalta dėžė, į kurią vaiką guldo. Ji būdavo ant pavažėlių, siūbuodavo. Į vygę guldydavo jau vaikštantį vaiką“ (8). Kadangi moterys anuomet privalėdavo nudirbti daugybę darbų, pateikėjas J. Brazionis prisiminė, kaip „viena koja mama supdavo lopšį, kita – mindavo ratelį ir verpdavo“ (9).

Pavijočius suvystytam kūdikiui surišti. Kruonio sen. Kalvių k. KšM.

Jei vaikas būdavo neramus, vis verkdavo, tai dažniausiai mamos virdavo aguonų arbatos. Girdydavo taip pat ir ramunių „remunių“ (11, 7, 13), diemedžio (13), puplaiškių arbatomis (7). Namiškiai saugodavo, kad ant miegančio vaiko nekristų mėnulio šviesa, užtraukdavo užuolaidas, nes vaikas gali tapti lunatiku (4), kadangi mėnulio šviesa nesveika ne tik vaikui, bet ir suaugusiam (8). Daugelis pateikėjų pasakojo, kad mamos anksčiau iki metų vaikui nekirpdavo plaukų. Jei nukirpsi, bus protas nekoks, bus vaikas be atminties („be pomieties“) (10, 8) ar atmintis bus „trumpa“ (2).

Ypač bijodavo blogų akių nužiūrėjimo. Blogomis akys tampa to žmogaus, kuriam mama buvo nutraukus žindymą, o vėliau vėl pripratino (14, 13, 12). Anot pateikėjos M. Karpavičienės, „tai mirtinos akys“ (12). Nužiūrėtas vaikas būdavo neramus, ištisai verkdavo, galėdavo net mirti. Moterys žinodavo, ką reikia daryti, jei vaiką nužiūrėjo. Štai keletas receptų. Kai kas nors su blogom akim nužiūri, tai reikia iš to žmogaus burnos paimti vandens ir apiplauti vaikui akis (11). Reikia tris kartus „nok save padalkom nubraukt“ (12, 13). Nužiūrėtą vaiką mamos rūkydavo „*kačergos*“[35] galu (8). Vaiką tris kartus apnešdavo druska, atbula ranka tą druską į ugnį įmesdavo ir taip išgydydavo (3). Arba „apsukdavo druska no savį tris kartus, apspjaudydavo ir paskui in *pečių*[36] druską mesdavo“(12). Arba motina prisigerdavo „vandenio į burną, tuo vandeniu nuprausdavo durų *klemkas*[37] ir tuo vandeniu nuprausdavo vaikui veidą“ (14).

Tikėta, kad vaiko ateitis priklauso ir nuo to, kurią dieną gimęs. Pasak pateikėjos M. Černiauskienės, „jei vaikas gimė penktadienį, tai visą laiką bus piktas ir susiraukęs. O šeštadienį gimęs bus linksmesnis“ (10). Pateikėja M. Šeškienė teigė, kad „pirmadienis viskam nelabai gera diena, ir šiaip darbams pradėti ji netinka.

Krikštui parengtas kūdikis, 1954 m.
Kruonio sen. Dabintos k. KšM.

Antradienis ir šeštadienis yra geros dienos“ (11). Sekmadienį gimęs vaikas bus labai laimingas (13).

Krikštynos

Tarpukariu ir po karo krikštynų trukmė priklausė nuo tėvų materialinės padėties, dažniausiai trukdavo vieną dieną (8, 16). Turtingesnis gaspadorius ir muzikantą pakviesdavo (15). Po karo, anot pateikėjo J. Brazionio, „krikštynos labai retai buvo su iškilmėm: arba vaikas silpnas, arba nėra už ką krikštyti“ (9).

Kūdikį krikštydavo 1–2 savaičių, vėliausia po mėnesio. Sveikesnį vaiką krikštydavo vėliau, ligotą – greičiau. Skubėdavo, nes mirtingumas buvo labai didelis ir jei kūdikis mirs nepakrikštytas, jis amžiams liks tamsybėje su pirma nuodėme (8). Tėvams būdavo labai negarbė, jei vaikas nekrikštytas mirdavo: ir kaimynai apšnekėdavo, ir kunigas iš sakyklos bardavo (15), jį laidodavo („kavodavo“) kapinėse atskirai tam skirtame kampuke (10, 11, 13, 12) ar net už kapų tvoros, kapų šone (7, 2).

Vardą kūdikiui dažniausiai išrinkdavo tėvai, ir tai būdavo tėvų, senelių, artimesnių giminių ar malonesnių, geresnių žmonių vardai (14). Krikštydavo dažniausia šventu vardu, o jei vienas vardas buvo ne šventas, tai kitą būtinai išrinkdavo šventą (10). Kartais krikštydavo ir atsineštiniu vardu, t. y. žiūrėjo į kalendorių (9). Nutikdavo ir taip, kad kol krikštatėviai nuvažiuodavo į bažnyčią, tai ir pamiršdavo, kokiu vardu krikštyti ir pakrikštydavo kitu nei buvo sugalvoję tėvai (3). Tarpukaryje populiariausi vardai buvo šie: Pranas, Antanas, Juozas, Kazys, Pranciška, Marija, Bronė, Konstancija, Konstantas, Agota, Ona, Julė, Albinas, Antanas, Petras, Povilas, Jonas.

Pribuvėja į krikštynas dažniausiai būdavo kviečiama, tik ne visada galėdavo dalyvauti, nes „jos neturi čėso, važinėja, važinėja“ (7) ar gyvendavo kitam kaime ir negalėdavo atvykti (4). Pateikėja O. Šiugždienė teigė, kad bobutė būdavo ir per to vaiko, kurį priėmė, vestuves (14).

Jei šeimoje augo daug vaikų, tai kiekvieną vaiką krikštydavo kiti krikšto tėvai. Jei šeimai gimdavo dvynukai, tai kiekvienam naujagimiui kviesdavo skirtingus kūmus, o krikštydavo vienu metu (12).

Krikšto Sakramentas klebonijoje.1974 m. Vilūnai. Krikšto tėvai – Ona Madajevaitė ir Jonas Mazuronis.
Iš L. Praškevičienės asmeninio albumo.

Krikšto tėvai dažniausiai būdavo iš skirtingų šeimų – krikšto tėvas iš vienos, motina iš kitos šeimos. Į krikšto tėvus kviesdavo iš savų giminių, kaimynų, kur geresnį žmogų, nes daugelis tikėjo, kad vaikas perima krikšto tėvų savybes („vaikas būk tai nusiduoda į krikšto tėvus“) (8). Dėl šios priežasties niekada į kūmus nekviesdavo girtuoklių „pijokų“ (14, 11, 2). Bet buvo ir kitaip. Anot pateikėjo J. Brazionio, „anksčiau, kai šeimos buvo gausios, visi skurdžiai gyveno, buvo svarbu gaut kūmus, nes einant į kūmus vis šį tą neštis reikia“ ir nekreipė dėmesio į jų savybes (9). Į kūmas nekviesdavo nėščios moters, nes vaiko sunkus gyvenimas bus. Buvo tikima, kad jei mergina neturi pasikrikštijusi nė vieno vaiko, tada pirmiau reikia krikštyti berniuką, tada jau bernų turės. Ir atvirkščiai, jei vaikinas pirmą kartą krikštys mergaitę, tai turės daug mergų. O jei tėvai savo vaikui nenori mergos ar berno, o jie susimylėję, tai reikia paprašyti juos į kūmus – tada išsiskirs... (3).

Į kūmus žmonės norėdavo („akvatydavo“) eiti, nes „jau geresnis žmogus esi, jei kviečia į kūmus“ (15). Kas daug pakrikštydavo vaikų, tas būdavo labiau gerbiamas (11, 2). Kviečiami į kūmus, nelabai ir atsisakydavo, nes vyravo nuomonė, kad atsisakyti būti krikštatėviais negalima (5).

Eidama į krikštynas krikšto motina atsinešdavo krikšto vaikui kraitelį, jame būdavo visko, ko tik reikėjo kūdikiui suvystyti: palikės, krikšto marškinėliai (14), vystyklai (16, 8), išbalintos „drobulės“, pasiūtos kepurikės, drobiniai marškinukai (7). Kuri išgalėdavo, „tai ir kaldrikę mažą atnešdavo, krikšto suknelę iš balto šilko arba plono batisto pasiūdavo (pati ar pas kriaučių užsakydavo), dar įdėdavo kasnyko: mergaitėms ružavo, vaikams žydros spalvos“ (11). Kai kada krikšto mama atnešdavo ne visą kraitelį, o tik krikšto marškinėlius (2). Nutikdavo ir taip, kad su tais pačiais krikšto marškinėliais pakrikštydavo ir vieną, ir kitą vaiką (10).

Atsinešdavo kūma ir vaišių: pyrago, sūrio, dešrą, jei „pasiskerdįs“ kiaulę, tai ir virtą ar žalią karką. Beje, vaišių (sūrį, pyrago, duonos), atsinešdavo ir svečiai. Krikšto tėvas atsinešdavo butelį degtinės ir tik kai kada dar nupirkdavo cukraus, muilo. Jis sumokėdavo kunigui už krikštą. „O kas neturėjo, tai ir nieko neatsinešdavo!“ (12).

Pasak visų pateikėjų, krikštyti naujagimį į bažnyčią veždavo (jei šalia bažnyčios gyveno, tai nešdavo) tik krikšto tėvai, o tikri tėvai likdavo namuose. Ypatingais

atvejais, jei vaikas buvo labai ligotas, važiuodavo ir vaiko motina. Kūdikį į lauką dažniausiai išnešdavo ir krikštamotei paduodavo naujagimio močiutė, už tai kūma jai padovanodavo „skarikę“ (13). Kai kur kūdikį kūmai paduodavo pribuvėja. Už tai gaudavo trivalaktę ar skarikę nuo kūmos, o nuo kūmo – pinigų (3, 12).

Krikštyti vaiką veždavo suvystytą pinta *juosta*[38], o namuose suvystydavo *pavijočiumi*[39]. *Pavijočius* būdavo pasiūtas iš medžiagos arba austas, trijų pirštų pločio, poros metrų ilgumo, su raštais (3). Į bažnyčią važiuodavo vežimu. Jei krikštynos vykdavo žiemą, tai vaiką „įdėdavo į paduską, užklodavo adijalu“ (11).

Grįžtant iš bažnyčios, krikšto tėvai kaimo vaikams atveždavo lauktuvių – saldainių. Tai buvo būtinas dalykas (15, 11, 10). Jei krikštynose dalyvaudavo daugiau svečių, tai jie dar ir stalą užsėsdavo, kaip per vestuves, tik šįkart būdavo „svetimi kūmai“ ir tikriesiems reikėjo išsipirkti: kūmas ant stalo šnapso padėdavo, o kūma –

Tarybinės krikštynos 1966 05 01.
Nuotraukos iš asmeninio J. ir O. Brazionių albumo.

Krikštatėviai su krikšto vaikais.
Iškilmėse dalyvauja ir pionieriai.

Kūmai sutinkami su maršu.
Juozo Brazionio krikštynos. Kūmai – Genovaitė Brazionytė ir Antanas Lisauskas.

Apylinkės pirmininkė apjuosia krikštijamąjį tautiška juosta.

Kūmai po „valdiško“ ir „tikrojo“ krikšto apeigų važiuoja namo.

saldainių, pyrago (5). Tarybiniais laikais, kai žmonės truputį prasigyveno, apie 1960 m., grįžtantiems kūmams, kaip ir vestuvininkams, dar ir „tvorą užtverdavo“. Po krikšto vaiką į namus atnešdavo kūma, jį pervystydavo, „išpustydavo“ (12).

Per krikštynas kūmai sėdėdavo centre už stalo, šalia jų – kūdikio tėvai, o po to jau kaimynai ir kiti svečiai. Kūmams reikėjo susiglaudus sėdėti, kad vaiko dantys nebūtų reti. Svečiai dar kūmus „paspausdavo“, kad gautų kokį buteliuką, saldainių (11).

Vieni per krikštynas paprastai valgydavo tai, ką kiekvieną dieną (8), kiti ir kiaulę papjaudavo, mėsos, kopūstų privirdavo (7), vasarą papjaustydavo žalių agurkų, sūrio, sviesto, išvirdavo arbatos, kisieliaus (11).

Krikšto tėvai pagal išgales krikštavaikiams nupirkdavo dovanų. Anot pateikėjo B. Ramoškos, „krikštatėviai nelabai rūpindavosi savo krikšto vaikais. Jei daug turi krikšto vaikų ir jais rūpinsiesi – saviem neužteks“ (8). Bet per Velykas, pasak visų pateikėjų, būtinai dovanodavo margučių, o per atlaidus nupirkdavo saldainių. „Daugiau kad nebuvo ir kuo apdovanot...“ (9).

Krikšto vaikai kūmus kviesdavo į savo vestuves, kartais ir į pulką svotais. Jie jauniesiems atnešdavo geresnes dovanas (11, 14, 2).

Tarybiniais laikais krikštynų apeigas imta organizuoti ir apylinkėje. Tik krikštydavo ne po vieną, bet keletą vaikų iš karto. Po šių apeigų krikšto tėvai dažniausiai važiuodavo pas kleboną pakrikštyti kūdikio, nes žmonės tokio „valdiško“ krikšto nelaikė tikru. Tai buvo pusiau slaptos krikštynos ir krikšto apeigas klebonas atlikdavo ne bažnyčioje, o klebonijoje.

Nesantuokinis kūdikis. Ir XX a. pr. ir pokaryje netekėjusios merginos turėdavo vaikų. Jei „mergose įsitaiso vaiką, tai labai sarmata būdavo, visi aplinkiniai ją smerkdavo, iš jos juokdavosi, kaimo bernai jos namų duris arba kiemo vartus išsuodindavo, išdegutuodavo“ (8). Tokios merginos vengdavo viešumos: „toj merga niekad neišėjo iš kambario“ (12). Pateikėjas J. Brazionis palygino: „Jei šiais laikais tokią panelę jaunimas priima į savo būrį, tai anksčiau jai jaunime vietos nebūtų“ (9). Nesantuokinį merginos vaiką aplinkiniai vadindavo benkartu, benkarčiuku, mergos vaiku. Bendraamžiai, anot pateikėjo A. Lišausko, nepravardžiuodavo mergos vaiko, nes bijojo suaugusiųjų, kurie draudė taip daryti. Gal tik tarp savęs pašnekėdavo (4).

Merginai, auginančiai vaikelį, ištekėti būdavo sunku. Jei vaikas neišgyvendavo, tada sukurti šeimą būdavo lengviau. Anot pateikėjos M. Šeškienės, „jei tokia apsiženydavo, tai už to, kuris vaiką padarė“ (11). Bet viskas priklausė nuo vaiko tėvo sąžinės, nes „tėvai neversdavo ženytis vaiko tėvo su mergina – jei neėmė tada, nesiženydavo ir vaikui gimus“ (16). Tėvai „tokią dukrą stengėsi ištekinti už to, katras ima, dažniausia našlio“ (13). Tačiau būdavo ir taip, kad mergos vaikas būdavo ir tvarkingesnis, ir švariau aprengtas negu kiti kaimo vaikai (4). Mergos vaiką taip pat krikštydavo –„vaikas juk nekaltas“, ir į kūmus eiti neatsisakydavo (12,

11). Nepaisant to, kad į mergos vaiką žiūrėta su pašaipa, buvo tikima, kad tokiems vaikams gyvenime sekasi (13).

Gimdyvės įvesdinimas į bažnyčią

Pagimdžiusi moteris tik po šešių savaičių galėdavo eiti į bažnyčią. Bet paprastai įeiti į bažnyčią nebuvo leidžiama (11, 10, 7). Tarpukario įvesdinimo apeigas prisiminė pateikėja M. Černiauskienė: „Pirmiausia moteris turi nueiti į bažnyčios zakristiją, tada klebonas atskaito maldas, užsideda stvolą ir ji, užsikabinusi už tos stvolos, būdavo įvedama į bažnyčią“ (10). Pateikėja M. Karpavičienė prisiminė, kad penktame dešimtmetyje kunigas zakristijoj moteriai paduodavo žvakę, pats irgi užsidegdavo žvakę, moteris užsikabindavo už „stvolos“ ir įeidavo į bažnyčią. Po to moteris atsiklaupdavo, kunigas stovėdamas melsdavosi („poteriaudavo“). O jei kuri įeitų į bažnyčią ne kunigo vedama, bet pati, už kieno nors rūbo užsikabinusi, tai tas žmogus susirgtų džiova ar kokia kita liga. Ir dar. Iki „invesdinimo moteris turi gyvent kap panelė!“ (12). XX a. septintame dešimtmetyje pagimdžiusios moterys dar buvo įvesdinamos į bažnyčią, o aštuntame šis paprotys ėmė nykti.

Išvados

„Tautos tradicijos nėra nekintamas dalykas: jos keičiasi kartu su visuomenės buities ir pasaulėžiūros kaita“.[40] Kruonio apylinkėse ilgai išliko senosios vestuvių ir gimtuvių tradicijos, kai kurios – net iki XX a. pabaigos. Jos labai artimos Dzūkijos regiono archajiškoms tradicijoms.

Vestuvių ir gimtuvių tradicijų išlaikymui didelę reikšmę turėjo tėvų konservatyvios pažiūros į naujoves, jų turtinė padėtis (turtingesni kaimo žmonės ilgiau išlaikė senąsias tradicijas, o vargingai gyvenantys buvo priversti atsisakyti kai kurių gimtuvių ir daugelio vestuvių sudėtinių dalių). Tradicijų kaitai (ir ypač jų nykimui) daug įtakos turėjo karai, politiniai pokyčiai Lietuvoje, tarybinės santvarkos įvedimas. Tame pačiame kaime gyvenančios šeimos galėjo laikytis skirtingų tradicijų, tai dar priklausė ir nuo šeimos narių skaičiaus.

Pateikėjų sąrašas

1. Adelė Lisauskienė (Bartkutė) – g. 1915 m. Lankakiemyje, gyv. Vilūnuose.
2. Albina Lukoševičienė (Varkalaitė) – g. 1930 m., 1982 m. iš Grėzdiškių atsikėlė į Kruonį.
3. Albina Skrockienė (Svetakaitė) – g. 1932 m., Vilūnuose.
4. Algimantas Lišauskas – g. 1928 m. Prienuose, 1958 atsikėlė į Darsūniškį.
5. Anelė Lisauskienė (Karpavičiūtė) – (1920–2005) g. Andriūnų kaime, po vestuvių atitekėjo į Vilūnų kaimą. Tėvai turėjo 6 ha žemės.
6. Antanas Matonis – g. 1923 m. Kovaičių k.

7. Antanina Bernotienė (Sausanavičiūtė) – g. 1927 m., gyv. Darsūniškyje.
8. Baltramiejus Ramoška – g. 1917 m. Domeikiemio k.
9. Juozas Brazionis – g. 1936 m. Lapūkynės k., tėvai turėjo 29 ha žemės.
10. Marijona Černiauskienė (Naginevičiūtė) – g. 1913 m. Darsūniškyje. Tėvai turėjo 1 ha žemės.
11. Marijona Šeškienė (Lapinskaitė) – g. 1923 m. Sekionių k., po vestuvių atitekėjo į Darsūniškį.
12. Marytė Karpavičienė (Subačiūtė) – g. 1923 m. Vilūnų k., po vestuvių atitekėjo į Andriūnų kaimą.
13. Ona Brazionienė (Lisauskaitė) – g. 1943 m. Vilūnų k. Tėvai turėjo 3 ha žemės. Tėvas buvo račius, stalius, kalvis.
14. Ona Šiugždienė (Radzevičiukė) – g. 1931 m. Kruonyje.
15. Petras Matonis – g. 1920 m. Grėžieniškių k.
16. Veronika Morkūnienė (Morkūnaitė) – g. 1922 m. Vaiguvos k., gyv. Kruonyje.

Literatūra

Baltrušaitis V., Žižliauskaitė L. Kaišiadorių etnografinis žodynėlis. – Kaišiadorys, 2006.
Vyšniauskaitė A., Kalnius P., Paukštytė R. Lietuvių šeima ir papročiai. – Vilnius, 1995.

Nuorodos

[1] Vyšniauskaitė A. Vedybos // Vyšniauskaitė A., Kalnius P., Paukštytė R. Lietuvių šeima ir papročiai. – Vilnius, 1995. – P. 274.
[2] Paukštytė R. Gimtuvės // Vyšniauskaitė A., Kalnius P., Paukštytė R. Lietuvių šeima ir papročiai. – Vilnius, 1995. – P. 396.
[3] Šliūbas: bažnytinės sutuoktuvių apeigos.
[4] Abrūsas (rankšluostis): Baltrušaitis V., Žižliauskaitė L. Kaišiadorių etnografinis žodynėlis. – Kaišiadorys, 2006. – P. 11–12, 91.
[5] Skrynia: Baltrušaitis V., Žižliauskaitė L. Kaišiadorių etnografinis žodynėlis. – Kaišiadorys, 2006. – P. 100.
[6] Kuparas: Ten pat. – P. 61.
[7] Audeklas: Ten pat. – P. 17.
[8] Rankšluostis: Ten pat. – P. 91.
[9] Sijonas: Ten pat. – P. 97, 98, 13.
[10] Marškiniai: Ten pat. – P. 70.
[11] Kubilas: Ten pat. – P. 59.
[12] „Ženytis“: susituokti.
[13] „Veliumas“ („voliai“, „velenas“) – nuotakos galvos papuošalas.
[14] „Pakrapinti“: apšlakstyti.
[15] „Šniūras“: plona virvelė.
[16] „Šatra“: kartis.
[17] Gryčia (grinčia): Baltrušaitis V., Žižliauskaitė L. Kaišiadorių etnografinis žodynėlis. – Kaišiadorys, 2006. – P. 42.
[18] „Palendvica“: rūkyta nugarinė.
[19] „Citro“ – limonadas.
[20] „Bankukenas‘: šakotis.
[21] „Vinagretas“: balta mišrainė.
[22] „Skarvada“: keptuvė.
[23] Kočėlas: Baltrušaitis V., Žižliauskaitė L. Kaišiadorių etnografinis žodynėlis. – Kaišiadorys, 2006. – P. 56.
[24] „Kavoti“: slėpti.
[25] Trivalaktė (drobės stuomuo): Baltrušaitis V., Žižliauskaitė L. Kaišiadorių etnografinis žodynėlis. – Kaišiadorys, 2006. – P. 121.
[26] Skrynia: Ten pat. – P. 100.
[27] Kuparas: Ten pat. – P. 61.
[28] Grinčia: Ten pat. – P. 42.
[29] Gelda: Ten pat. – P. 37.
[30] Lopšys: Ten pat. – P. 68, 69.
[31] Karna: Ten pat. – P. 50.
[32] Kašikas (kašelė): Ten pat. – P. 50, 51.
[33] Vinda (vindas): Ten pat. – P. 126.
[34] Lingė: Ten pat. – P. 113.
[35] Kačerga: Ten pat. – P. 46, 47, 131.
[36] Pečius (krosnis): Ten pat. – P. 83, 59, 34.
[37] Klemka: Ten pat. – P. 53.
[38] Juosta: Ten pat. – P. 45, 46.
[39] Pavijočius: Ten pat. – P. 82.
[40] Vyšniauskaitė A. Vedybos // Vyšniauskaitė A., Kalnius P., Paukštytė R. Lietuvių šeima ir papročiai. – Vilnius, 1995. – P. 273–274.

Lina Žižliauskaitė, Žilvytis Šaknys

Kelyje į jaunystę: kruoniškių brandos apeigos XX a. viduryje

XIX–XX a. lietuvių etnologai atliko nemažai vertingų žmogaus gyvenimo ciklo apeigų – gimtuvių ir krikštynų, vestuvių ir laidotuvių tyrimų. Tačiau perėjimo į jaunimo amžiaus tarpsnį apeigos pradėtos nagrinėti tik praeitojo amžiaus pabaigoje. Pirmoji ir iki šiol vienintelė Lietuvoje oficiali jaunimo fizinės ir socialinės brandos apeigų tipizacija buvo pateikta Ž. Šaknio monografijoje „Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje“[1]. Klasifikacija paremta bendrijos, kurioje jos atliktos, dydžiu. Nustatyta, kad archajiškiausios merginų brandos apeigos atliktos siauresnėse bendrijose negu vaikinų. Pirmųjų branda fiksuota šeimoje pažymint pirmąsias menstruacijas. Artimiausia kaimynė ragaudavo pirmąją savarankiškai keptą duoną, tarp artimųjų kaimynių šis socialinės brandos faktas įtvirtinamas ta duona jas vaišinant. Vaikinų branda pažymėta viso kaimo jaunimo vakarėlyje (tarp vyrų ar tarp abiejų lyčių). XIX a. nykstant merginų santuokos eiliškumo tradicijai šeimoje, jaunesnės sesers brandą kai kuriose vietovėse pažymėdavo vyresniosios vestuvėse (kaimo bendruomenės susiėjimas). Nykstanti tradicinė kultūra sumažino kultūrinius skirtumus tarp lyčių. Vestuvėse pradėta žymėti ir jaunikio brolio, bendraamžių bendrijoje ir pirmą kartą į vakarėlį atėjusios merginos branda[2]. 1988 ir 1989 m. metais atlikti lauko tyrimai Kaišiadorių rajone atskleidė gana didelę brandos apeigų įvairovę. Aptikta Dzūkijos, Aukštaitijos ir net Suvalkijos etnografiniams regionams būdingų apeigų elementų[3]. Tai paskatino atlikti nuodugnesnį tyrimą vienoje iš šio rajono seniūnijų po 15 metų.

Tyrimui atlikti Ž. Šaknys sudarė specialų klausimyną ir pateikė tyrimo instrukcijas. Pagal jas lauko tyrimus organizavo L. Žižliauskaitė. 2003 m. kovo ir balandžio mėnesiais vykdyto tyrimo metu apklausta 11 respondentų. Norint gauti išsamesnę informaciją klausinėta anonimiškai. Pusiau reglamentuoto interviu būdu

keturis respondentus apklausė Jonas Bačiulis, vieną Vytautas Lapinskas, likusius L. Žižliauskaitė. Penki žinių pateikėjai vyrai, šešios moterys. Moterys gimusios 1914, 1922, 1923, 1927, 1930, 1931, vyrai – 1920, 1923, 1928, 1929, 1935 metais. Informatoriai pasakojo apie Bromos, Darsūniškio (2), Grėžieniškių (2), Kalvių, Kovaičių, Kruonio, Lapainios, Vaiguvos, Vilūnų kaimų papročius, stebėtus iki sukuriant šeimą. Taigi užrašyta informacija daugiausia apie XX a. ketvirtojo – penktojo dešimtmečio Kruonio apylinkių jaunimo papročius. Tikintis objektyvesnių duomenų apklausa vykdyta anonimiškai.

Taip pat pasinaudota ir ankstesnį laikotarpį – XX a. trečią dešimtmetį liudijusia medžiaga – Ž. Šaknio apklaustų 1901 m. gimusios moters apie Kruonį ir 1906 m. gimusio vyro, bei J. Kasčiukaitės užrašyta 1904 m. gimusios moters (abu iš Darsūniškio) pasakojusių respondentų medžiaga[4].

Kaimo jaunimo bendrija

Dar prieš 60–80 metų ikivedybinis amžius buvo skirstomas į „piemens–piemenės“, „pusbernio–pusmergės“, „berno–mergos“. Kruonio apylinkėse jaunimu vadinti suaugusiojo darbus galintys nudirbti bernai ir mergos. Kaimo jaunimą vienijo amžius, gyvenamoji vietovė ir bendrų bei asmeninių interesų vienovė. Jaunimas bendrai praleisdavo laisvalaikį, individualiai linksminosi, tačiau jaunuomenę į bendriją jungė bendri interesai: užtikrinti pozityvų to kaimo bendrijos vardą, vaikinams – konfliktų su kito kaimo jaunimu metu palaikyti gimtojo sodžiaus jaunimo garbę.

Pagrindinis kaimo jaunimo laisvalaikio susiėjimas buvo vakarėlis – „vakaruška“. Jame dalyvavo to kaimo merginos (iki XX a. vidurio merginai į kito kaimo vakarėlį nueiti buvo nepadoru) ir kelių kaimų vaikinai. Ateidavo net iš už Nemuno (vad. „zanemunčikai“). Vakarėlis („vakaruška“) rengtas pirkioje (XX a. pradžioje ir smuklėje), vasarą ant kiemo, laukymėje („gegužinė“). Vakarėliuose galėjo lankytis ir vaikai, kai kuriose vietovėse ateidavo suaugusieji, tačiau paauglius jau išvydavo. Gegužinės paplito apie XX a. 3–4 dešimtmetį. Gegužinė Darsūniškyje rengta prie Nemuno, miške. Gegužinės aikštelę aptverdavo virvele, ant jos iškabindavo vėliavėles. Per atlaidus gegužines rengdavo šauliai, pavasarininkai, jaunalietuviai – tada jau reikėdavo pirkti bilietą ir pasilinksminimas buvo viešas[5]. Į kitą kaimą galėjo ateiti ir mergina. Vakarėliai ir gegužinės rengti sekmadieniais, nors kai kuriais atvejais vakaruškas rengė ir šeštadieniais. Taip pat ir šventinėmis dienomis. Darsūniškio mokykloje rengti vakarėliai su vaidinimais. Kartais juos ruošdavo Kalėdų ir Velykų antrosiomis dienomis, tada pasilinksminimas po vaidinimo trukdavo ilgiau, būdavo vaišės. Pirmomis šių švenčių dienomis šokti buvo negalima. Šias šventes šventė šeimoje. Taip pat jaunimas sueidavo per Naujuosius Metus (kartais vakarėlį su vaidinimu), Tris karalius, Vasario 16-ąją (jei ne gavėnia; su vaidinimu), Užgavėnes (iki vidurnakčio), Jurgines, Šeštines, Sekminių pirmą

dieną, Devintines. Joninių nešvęsdavo. Vakarėliai rengti ir prastomis dienomis. XX a. pradžioje ir nedirbęs (nors neretai ir dirbti susieidavo nekviesti) jaunimas sueidavo pasilinksminti ir po talkų – rugiapjūtės, linamynio, bulviakasio, taip pat nekviestas jaunimas susiburdavo pašokti (net į tolimą kaimą) ir per vestuves. Per adventą ir gavėnią bendruomeninis gyvenimas apmirdavo, nors sekmadieniais jaunimas susiburdavo į mažesnius būrelius ir žaisdavo žaidimus, nes šokti nevalia, kartais merginos plėšydavo plunksnas. Iki XX a. trečiojo dešimtmečio dar buvo gyvos verpimo vakaronės. Čia sueidavo ir vaikinai. Tai buvo artimiausių kaimynų pramoga. Kaimo vyriškąjį jaunimą sujungdavo velykinis lalavimas[6]. Šiuose susiėjimuose ir virdavo bendruomeninis gyvenimas.

Kaimo jaunimo bendrijos gyvenimas virdavo laisvalaikiu. Tai bendruomeninio gyvenimo mokykla. Tačiau renkantis būsimąjį gyvenimo partnerį žiūrėdavo į kitus kriterijus. Pasak 1923 m. gimusio vyro iš Kovaičių: „Gera mergina privalėjo mokėti gerai austi, verpti. Jei to nemoki – esi prasta mergina. Mokanti dainuoti, turinti gerą balsą mergina taip pat kaime buvo gerbiama, bernų mylima. Merginos grožis buvo antraeilis dalykas renkantis sau porą. O merginos pirmiausiai žiūrėdavo į vaikino „bagotstvas“, taip pat – kad bernas „bajavas“ būtų, turėtų gerą liežuvį“[7].

Merginų apeigos

Tyrimo metu nefiksuotos siauresniuose socialiniuose sluoksniuose (šeimoje, tarp kaimynų) atliekamos brandos apeigos. XX a. viduryje merginų ir vaikinų brandą pažymėdavo vienodai – jaunimo bendrijos susiėjime – vakarėlyje. Nors tik dalyje tirtų kaimų. Pasak moters, 1922 m. gimusios Vaiguvos kaime (dabar gyvena Kruonyje), – „15–16 metų dar nesiskaitė merga. O jei jos ir ateidavo į šokius, tai pastovėdavo kur kampe, jų vyresnės nevarydavo lauk. Labai specialaus įrašymo į mergas nebūdavo. Pagrindinis kriterijus – amžius. Sulaukei 18 – ir jau merga“[8]. Pasak moters, 1930 m. kilusios iš Grėžieniškių (1982 m. atsikėlė į Kruonį), „tikra merga buvo nuo 18 metų. Kažkokių specialių įrašymų, kokius darydavo bernai, nebūdavo. Užtekdavo, kad ji sulaukdavo atitinkamo amžiaus ir iškart tapdavo merga. Mano laikais pusmergės, piemenaitės į didesnių merginų šokius neidavo. Jos turėdavo savus, atskirus šokius“[9]. Merginų iniciacinių papročių neliudijo ir 1901–1906 m. gimę žinių pateikėjai.

Tačiau apie XX a. vidurį kai kuriuose kaimuose įeinančios į jaunimo tarpą merginos brandą jau pažymėdavo. Moteris, gimusi 1927 m. ir augusi Bromos kaime (1967 m. atsikėlė į Darsūniškį), pasakojo, kad „vakaruškose“ reikėdavo padaryti „balių“ įrašymo į mergas proga. Šiai progai mama iškepė avižinių bandelių. „Priėmimo į mergas balių“ darydavo vakare. Sueidavo visos kaimo mergos, megzdavo, bernai „kortavojo“, visas jaunimas, muzikantui grojant su armonika ar „smuike“, šoko. Įrašymas į mergas buvo vienu metu keletui šešiolikamečių merginų (pvz., pateikėja buvo įrašyta dar su dviem merginomis – „mūsų vienodi metai buvo, tai kartu ir

įrašė“). Šokiai su įrašymais į mergas būdavo visais metų laikais, išskyrus adventą ir gavėnią, ir trukdavo tik vieną vakarą[10]. Panašūs papročiai buvo ir Kalviuose. Pasak 1923 m. čia gimusios ir gyvenančios moters: „Giesmikę pagiedam ir visos su rankom įrašomą merginą iškeliam į viršų tris kartus. Įrašydavo maždaug nuo 18 metų“[11]. Kai kur po apeigų merginos įgydavo tam tikrų teisių, pasak moters, 1914 metais gimusios ir gyvenančios Lapainios kaime, tik įrašyta į mergas 15–16 metų mergina galėjo bučiuotis, ją galėjo merginti vaikinas ir tik tokia mergina galėjo būti pamerge net sesers vestuvėse[12].

Senajame sodžiuje gyvavo griežtas santuokos eiliškumas ir merginos branda buvo pažymima jaunesniosios vestuvių metu. Tačiau Kruonio apylinkėse fiksuoti tik šių apeigų pėdsakai. Pasak 1923 m. Kalviuose gimusios ir gyvenančios moters: „Nelabai norėdavo, jei šeimoje yra keletas dukterų, kad ištekėtų pirma jaunesnė. O jei jaunesnė ištekėdavo pirma vyresnės, tai vyresnioji, jei ir išoriškai nepavydėdavo, tai širdelė viduj spurdėdavo. O ir aplinkiniai vyresnę apšnekėdavo, kad „vyresnioji liko, neištekėjo pirmiau, jai jau ne unoras“. Jei vyresnė ištekėdavo pirmiau, tai jaunesnė per jos vestuves eidavo į pulką, dažnai vyriausia pamerge. Ji papuošdavo savo seserį per vestuves, nupindavo rūtų vainikėlį. Kai jaunieji grįžta iš šliūbo, pavalgo, išgeria, pašoka, ateina persirengimo procesas. Jaunoji ant vyriausios pamergės uždėdavo savo „valius“. „Viena jau apsiženijo – dabar kitos eilė. O jei šeimoje viena mergaitė, tai jaunoji savo geriausiai draugei – vyriausiai pamergei uždėdavo valius“[13].

Taigi neretai merginos jaunystės pradžia ateidavo nepastebimai, vaikino pirmasis atėjimas į vakarėlį buvo pažymimas dažniau.

Vaikinų apeigos

Seniausio žinių pateikėjo iš Darsūniškio teigimu (g. 1906 m.), bernu laikė 19–20 metų jaunuolį. Priėmimo ceremonijas atlikdavo šokiuose – namuose arba *karčiamoje*. Priimdavo tik išsiperkantį, „fundijantį“ degtinės, alaus. Pats pateikėjas 18–19 metų tik nueidavo pažiūrėti, kaip jaunimas šoka. Turtingesnieji įsirašydavo anksčiau, jis pats tik 20-ies metų, o 12–13 metų paauglius vyresnieji išvarydavo diržu[14]. Pasak žinių pateikėjo iš Grėžieniškių kaimo (g. 1920 m.): „Jei tu dar be kariuomenės, o jau esi drūtas, moki šlipsą pasirišti, tai gali būti įrašytas į bernus. Su kitais to paties kaimo bernais nusipirkdavo degtinės ir per vakarušką išgerdavo – toks būdavo formalus prirašymas. Įrašydavo visus be išimties ir tik savo kaimo bernus. Jauniems (14–16 metų) atėjus į vyresnių šokius, tie pamatę jaunėlius, susigrūdusius į kampą, išvydavo. Ir dar koja paspirdavo ar vandeniu apliedavo. Ir tokių mažių tėvai dar pasako: „Ir gerai, kad per kuprą gavai, žinosi kur ne į savo reikalus nosį kišti!“[15]. Kiek kitaip tikro berno amžių nurodė trim metais jaunesnis vyras iš Kovaičių. Pasak jo, tikru bernu „skaitydavosi“, tik kai grįždavo iš kariuomenės. Įrašant vakaruškose

į bernus, būtinai reikėdavo buteliuką atsinešti. Tačiau išgėrimai būdavo mažesni nei dabar. Nors su mergina galėdavo vaikščioti maždaug nuo 18 metų. Įrašymas į bernus vykdavo tik tame kaime, kur gyveni, nors ateidavo ir iš kito kaimo bernai. Tačiau jei tai darydavo mergina, ją laikydavo labai nerimta. Jei ateidavo į vakaruškas per mažas bernas, tai jei nesimaišydavo po kojom, jo nekliudė – tegul sėdi kampe[16]. Apie Darsūniškį pasakojęs 1928 m. gimęs vyriškis paminėjo, kad per vakaruškas įrašymai į bernus būdavo gana grubūs. Tačiau ne visus bernus įrašydavo. „Bravesnis" pusbernis automatiškai tapdavo bernu. Dažnai į vakaruškas linksmintis susirinkdavo stichiškai, specialaus kvietimo tam nereikėdavo. Tačiau jaunesniems vaikams atėjus į šokius, vyresni juos išvydavo ir net suduodavo per kuprą su skuduru ar mazgote. Į šokius laisvai buvo galima ateiti maždaug nuo 19 metų. Kartą pateikėjas su draugais atsinešė degtinės į vakarušką, prigirdė vyresnius bernus ir jau „skaitėsi prirašymas". Taigi čia, kaip ir Suvalkijoje, naujokai patirdavo ir fizinį smurtą[17]. Kiek plačiau apie tai pasakojo metais jaunesnis darsūniškietis, pateikęs išsamiausią įrašymo į bernus aprašą. Pasak jo, „senesni bernai" nuspręsdavo, kad jaunesnį berną reikia įrašyti, kad jau jis „geras bernas bus". Jam pranešdavo prieš savaitę, kad jis bus įrašomas į bernus ir per nurodytą vakarėlį „atsineštų ką nors kišenėje, kad ne tuščiomis ateitų". Jeigu jau ką nors „rimto atsineša", tai su „koziriu" nestipriai gaudavo. Kadangi kaime buvo nedaug bernų, tai per vakarušką vieną ir įrašydavo. Įrašymo vakaruškose galėjo dalyvauti ir neįrašyti bernai, net ir vaikai. Po kiek laiko ir juos įrašydavo į bernus. Įrašydavo tik savo kaimo bernus ir įrašymo vakaruškose tada dalyvaudavo tik to kaimo jaunimas. Mergos į kitą kaimą ateidavo tik tada, jei į svečius paprašo. O bernai tai vieną savaitę į vieno kaimo vakarušką nueina, kitą savaitę – į kito kaimo. Tėvai žinojo, kad jų sūnus bus įrašomas į bernus. Šeimininkas, pas kurį vyksta įrašymo vakaruška, padėdavo ant stalo kopūstų, lašinių bryziuką, duonos papjaustydavo, jei svečiai pastatydavo butelį. Taip ir užkanda būdavo, ir dainos skambėdavo. Prirašymo vakaruškai kartais vadovaudavo amžiumi vyriausias bernas, nors dažniau tas, kurio liežuvis geriausias[18]. Vyriausio berno institucija liudija gana archajiškas, senosios Europos laikus siekiančias papročių liekanas, tačiau šiame kaime taip pat buvo daroma išimčių. Jei kuris „prastesnis" būdavo ar lėtesnis, tai jį ir reikėdavo įrašyti. O kuris būdavo „bravas", tai jam prirašymo nereikėdavo daryti. Per įrašymą į bernus lupti negavo ir pats žinių pateikėjas[19]. Socialinė prievarta vaikinų papročiuose išliko (gal net ir buvo didesnė) ir XX a. antrojoje pusėje. 1935 m. gimęs ir apie Žaslius pasakojęs vaikinas teigė, kad įrašomam į bernus „užvoždavo" diržu per užpakalį kiti bernai – jei jau esi tikras bernas, atlaikysi, nebliausi. Po tokio užvažiavimo jau vykdavo prirašymas – įrašomas atsinešdavo degtinės, užkandos (kopūstų, lašinių). Kai tėvas namuose virdavo naminę, tai į vakarėlį atsinešdavo savo gamybos, o jei ne – pirkdavo fabrikinę degtinę. Tačiau gerdavo jaunimas kaime mažai – dešimt susimetę išgerdavo tik vieną buteliuką, „kad būtų drąsiau" o „mažam berneliui

grįžus namo ir tėvui suuodus, kad šis su kvapu – tiek aplamdydavo kaulus, kad kitą kartą jau nebenorėdavo gerti“[20].

Regioniniai apeigų savitumai

Atlikus šį jaunimo brandos tyrimą galima pažvelgti į vėlyvąjį – tradicinės kultūros (tradicinė kultūra – kai dauguma informacijos visuomenėje perduodama iš kartos į kartą žodžiu) irimo laikotarpį. XX a. viduryje Kruonio apylinkėse, kaip ir visame Kaišiadorių rajone, mes galime įžvelgti tiek Aukštaitijai, tiek Dzūkijai, tiek ir Suvalkijai būdingų brandos pažymėjimo papročių. Merginų brandos pažymėjimai vakarėlyje, matyt, XIX a. pabaigoje susiformavo Dzūkijoje ir tarpukariu, tai buvo tipiškas skiriamasis šio regiono reiškinys. Su fizine prievarta susijęs vaikino tinkamumo būti jaunimo bendrijos nariu tikrinimas tarpukariu buvo būdingas Suvalkijai. Atidžiai paanalizavę pateiktą medžiagą matome, kad dzūkų ir suvalkiečių jaunimo brandos apeigų bruožai susiformuoja tik apie XX a. vidurį. Vyresniųjų žinių pateikėjų teigimu merginų brandos apeigos vakarėlyje nebuvo atliekamos, neminimi ir vaikinų brandos apeigose atliekami fizinės prievartos veiksmai. Panašias tendencijas galime matyti ir iš kitų Kaišiadorių rajono vietovių aprašų. Jei merginų vakarėlyje atliekamų brandos apeigų paplitimą galėtume paaiškinti lokalinės jaunimo bendrijos irimu ir moters kultūrinės erdvės plėtra XX a. viduryje, vaikinų apeigų pokyčius būtų paaiškinti sunkiau, nes socialinės brandos patikrinimo veiksmai liudytų didesnę jaunimo bendrijos socialinę integraciją, todėl manytume, kad šie papročiai perimti iš pietvakarių Lietuvos.

Nuorodos

[1] Šaknys Ž. B. Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje. Vilnius, 1996.

[2] Šių skirtumų nebelieka moderniose brandos pažymėjimo apeigose, atliekamose parapijos (liuteronų, reformatų konfirmacija) ar valstybiniu (vidurinės mokyklos abiturientų išleistuvių vakaras) mastu.

[3] IIES, B. 1319. Surinko Dalia Grimalauskaitė. – Užrašytas 1 aprašas tuometinėje Klėriškių apylinkėje; IIES, B. 1325. Surinko Ž. Šaknys ir Jurga Kaščiukaitė. – Užrašyti 8 aprašai tuometinėje Kruonio, Kaišiadorių, Palomenės ir Vilūnų apylinkėse. Respondentai gimę 1901–1935 m.

[4] IIES, B. 1325. L. 13–15; 81–82, 100–101. Klausinėta pagal Ž. Šaknio klausimyną „Jaunimo tarpusavio bendravimo papročiai“ (Vilnius, 1989).

[5] IIES, B. 1325. L.14. Užrašė Žilvytis Šaknys.

[6] Apie tai pasakojo tik vyriausia (g. 1901 m.) apie Kruonio apylinkes pasakojusi žinių pateikėja. – IIES, B. 1325. L. 81. Užrašė Žilvytis Šaknys.

[7] IIES, B. 2245. L. 6. Užrašė Jonas Bačiulis.

[8] IIES, B. 2245. L. 12. Užrašė Lina Žižliauskaitė.

[9] IIES, B. 2245. L. 11. Užrašė Lina Žižliauskaitė.

[10] IIES, B. 2245. L. 2. Užrašė Lina Žižliauskaitė.

[11] IIES, B. 2245. L. 5. Užrašė Lina Žižliauskaitė.

[12] IIES, B. 2245. L. 3. Užrašė Lina Žižliauskaitė.

[13] IIES, B. 2245. L. 5. Užrašė Lina Žižliauskaitė.

[14] IIES, B. 1325. L. 13. Užrašė Žilvytis Šaknys.

[15] IIES, B. 2245. L. 13. Užrašė Jonas Bačiulis.

[16] IIES, B. 2245. L. 6. Užrašė Jonas Bačiulis.

[17] IIES, B. 2245. L. 9. Užrašė Jonas Bačiulis.

[18] IIES, B. 2245. L. 4. Užrašė Vytautas Lapinskas.

[19] IIES, B. 2245. L. 4. Užrašė Vytautas Lapinskas.

[20] IIES, B. 2245. L. 7. Užrašė Jonas Bačiulis.

Gintarė Daunoraitė

Kruonio apylinkių moterų veido ir plaukų grožis bei kosmetika XX a. IV deš. – XX a. VI deš.

Grožis – subjektyvi sąvoka. Kiekvienai tautai būdinga skirtinga grožio samprata. Paprastai etnoso viduje vyrauja tapatus grožio suvokimas. „Vieni fiziniai bruožai daugumos laikomi patrauklūs, gražūs, o kiti atvirkščiai – atstumiantys, negražūs“[1].

Šiame straipsnyje trumpai apžvelgiamas Kruonio apylinkių moterų išvaizdos supratimas ir priemonės grožiui puoselėti XX a. IV deš. – XX a. VI deš. Liaudyje įsigalėję stereotipiniai idealaus grožio reikalavimai buvo siekiamybė. Patrauklus žmogus laikomas pilnaverčiu visuomenės nariu. Tuo tarpu, neatitinkantis nusistovėjusių visuomenės normų, laikytas „prastesniu“, neretai iš jo pasišaipoma. Todėl, dar kūdikiui negimus, būsima mama stengdavosi laikytis visų nurodymų ir draudimų, kad kūdikis gimtų gražus. Pavyzdžiui, žiūrėti tik į gražius žmones, manant, kad ir kūdikis tuomet bus toks.

Gimus kūdikiui ir toliau maginiais bei praktiniais veiksmais buvo stengiamasi vaiką „pagražinti“. Kai gimdavo mergaitė, priėmėja ją nunešdavo prie lauko durų ir linkėdavo: „sveikatos, balto veido“. Kad mergaitė būtų graži, maudė vandenyje su ramunėlių (lot. *matricaria recutita*) nuoviru.

Grožiui įtakos turėjo ir mėnulio fazės. Mergaitė turėtų gimti esant jaunam mėnuliui, kad „būtų graži ir jaunai atrodytų“.

Apskritai grožis siejamas su jaunyste, jaunas veidas pats savaime gražus: „jaunos ir tep gražios ir dažytis nereikia“. Gražus veidas turėjo būti proporcingas. Žema kakta, vidutinio putlumo lūpos, nedidelė be kuprelės nosis, buvo laikomos idealiomis. Tik gimusiam kūdikiui pirštais paspausdavo nosį, kad ši būtų „smaila“. Iš žmonių, bent truputį nutolusių nuo visuomenėje įsigalėjusio stereotipinio grožio suvokimo, dažnai pasišaipoma, neretai ir prasivardžiuojama. Apie merginas

didelėmis, kumpomis nosimis sakydavo: „kumpanosės“, „ilganosės“, „kas vitrinoj, tas ir kitur“, „kap vanago nosis“. Merginas su putlesnėmis nei įprasta lūpomis vadino: „storalūpėmis“, „trilūpėmis“.

Nepaisant neigiamo požiūrio, XX a. IV deš.–XX a. VI deš. merginos neturėjo galimybių kardinaliai keisti savo išvaizdos. Retesniais atvejais trūkumus stengdavosi maskuoti, pavyzdžiui, aukštesnę kaktą paslėpdavo po kirpčiais.

Gražiausias veidas – baltas, skaistus, rausvais skruostais, tačiau ne išblyškęs ir ne įrudęs saulėje. Išblyškęs žmogus laikomas nesveiku: „jei katras išblyškęs toksai, tai jau žinai, kad jisai nesveikas“. Išblyškusius žmones dar vadino „džiovininkais“. Apie geltoną veidą sakoma: „nesveikas“, „apvytęs“. Įrudęs veidas laikomas darbininkių skiriamuoju ženklu. Veidas įdegdavo dirbant saulėje. Išvengti įdegimo dažniausiai nepavykdavo, retais atvejais nosį užklijuodavo popieriumi, veidą pridengdavo skarele: „kai vasarą, būdavo, dirba užsitraukia skarikę, kad saulės neindegt, kad neindegtų, ruda nebūtų. Balta buvo gražiausia“[2]. Pasak respondenčių, baltas veidas buvo laikomas gražiausiu, nes „nedažna mergina turėjo tokį veidą“. Jau įdegusią veido odą balindavo išrūgom, vaistine baltašakne (lot. *polygonatum odoratum*).

Grožis ir higiena neatsiejami dalykai. „Tvarkingos“ merginos laikomos gražiomis.

Vandeniui, kuriuo prausiamasi, suteikiama daug reikšmės. Veidui prausti tinkamiausias šulinio arba lietaus vanduo, „nes minkštas“, „tinkamiausias šaltinėlio vanduo, nes tada veidas švarus būna“. Pateikėjų teigimu, nusiprausus veidą šiltu vandeniu, visuomet reikia perplauti šaltu: „veidas būva gražesnis“, „nuo šilto susiraukšlėja greitai“. Kruonio apylinkių merginos veidus dažniausiai prausė šulinio vandeniu, tik retais atvejais tam buvo naudojamas upės vanduo.

Populiariausias veido prausimo būdas – iš dubens, taip pat naudojamos „cinkuotos balėjikės“. Kartais prausdavo iš puoduko. Vasarą prausėsi šaltu vandeniu, o žiemą pašildydavo. Veidą prausdavo ryte ir vakare, jei prireikdavo, ir dažniau. Veidui prausti naudojo pramoninį muilą. Pasiturinčių šeimų merginos pirktiniu muilu veidus prausė kasdien. Tuo tarpu neturtingai gyvenančių šeimų merginos fabrikinės gamybos muilą taupė ir juo prausėsi tik sekmadieniais eidamos į bažnyčią ir per šventes. Visos apklaustos pateikėjos teigė turėjusios pirktinio muilo. Tačiau nei viena moteris nepastebėjo, kad nuo pirktinio muilo veidas pasidarytų gražesnis: „Ne nuo pirktinio muilo priklausė veido grožis, jaunas veidas pats savaime buvo gražus“. Kasdieninėms reikmėms muilo pasigamindavo namuose. „Iš riebalų – drabužiams skalbti, iš grietinės – veidui“. Muilas buvo gaminamas iš „kiaulės riebalų“, dar dėdavo „akmenėlio“ (vario sulfatas). Retesniais atvejais į verdamą muilą pridėdavo vaistažolių: „mėtomis kvepėdavo, nes dėdavo mėtų (lot. *menthe*)“. „Tiek aš atsimenu, kad kažkokių riebalų. Jau tokius, kai papjaudavo paršą, tai tokius prastesnius, nu kai vadydavo žarnas, vadydavo, tai nuo tų nuimdavo, tai tų ir tokių kur riebūs labai. Nu,

tai juos spirgydavo, nu ir paskui perkošdavo, neprisimenu gerai. Ir paskui akmenėlio dėdavo kažkokio, ten kažkokio buvo. Nu ir paskui išverda, paverda, paverda, tada skardelės buvo tokios didelės. In tas skardeles supila ir jisai sustingsta. Tada supjausto gabalais, kai sustingsta. Virdavo ir virdavo tą muilą labai“[3]. „Toks būdavo pirkt, vadinosi akmenėlis, nu, jis ir yr toks kietas, tokios kaip žievelės, tokios, trupa jisai. Pamiršau kiek kilogramas to akmenėlio. Ir paskiau taukų, kiaulinių, nu, bet koki taukai tinka. Tą akmenėlį, tuos taukus. Ant to akmenėlio kilogramo tai taukų gal kokius du kilogramus dėdavo ar tris, nežinau, kad jau užmiršau. Verdi verdi kokį pusę valandos, daugiau tokį. Paskui padarai tokias dėžes, medinės tokios, kap pirma, žinai, nebūdavo. Supili ir jisai sustengsta. Kai sustengsta, tada supjaustai gabalais. Ir va tada muilini. Rūbus kai plauni, muilini, ir va apsipraust rankom“[4].

Vietoj muilo merginos naudojo įvairius augalus. Nešvarumus nuo veido prausdavo „muiline gėle“ (putokšle). Taip pat prausdavo su „šaknelėmis trintomis“ arba „trintu krienu“ (lot. *armoracia rusticana*)“, „krienų lapais“, „ajerų šaknimis“ (*acorus calanus*).

Viena populiariausių naminių priemonių veidui prausti buvo išrūgos. Jomis prausėsi siekdamos išlaikyti baltą veido odą, suteikti lygumo, skaistumo. Pateikėjos teigia, kad: „veidą reikia prausti išrūgom, tada jis bus lygus“, „išrūgos nugraužia prakaitą“, „blizgesį tokį duoda“. Veido prausimui taip pat tinka raugintas pienas. Prausė „rūgščiu pienu, į kurį buvo pritarkuota ajerų šaknų“.

Puoselėdamos grožį merginos vadovaudavosi ir įvairiais prietarais. XX a. IV deš. – XX a. VI deš. Kruonio apylinkėse dar gyvavo prausimosi rasa, sniegu paprotys. Pateikėjos ne tik žinojo šį veido gražinimo būdą, bet kai kurios ir naudojo. Rasai priskiriamos ypatingos savybės. Buvo tikima, kad rasos lašai „gražina“ veidą, jis būna lygus ir skaistus. Prausimuisi labiausiai tinka ryto rasa. Rasa „nuo žolės“ gydo veidą – jis būna gražesnis. Rasa turi ir apsauginių galių. Nusiprausus rasa per Jonines (birželio 24) žmogus bus ne tik gražus, bet ir nesirgs: „Per Jonines sako labai gerai, ta rasa nuo ligų apsaugo“. Gydomosios galios taip pat būdavo priskiriamos rasai „nuo lango stiklo“. Manoma, kad prausiant veidą šia rasa jis nepleiskanos, išnyks dedervinės. Dedervinėms gydyti merginos pasitelkdavo ir magines priemones, darydavo „varažbitus“: „Sako labai gerai, reikia susukt laikraštį, siūliuku biskį perrišt, kad jis neišsileistų. Padėt ant lėkštės ir uždegt iš viršaus. Ir ty subėga tokis rudas rudas, toks lyg skystis. Ir tuo tept, reiškia, tai prapuola tos dedervinės“[5].

Ypatingą reikšmę turėjo ir prausimosi laikas. Nepaprasta diena buvo laikomas Didysis ketvirtadienis prieš šv. Velykas. Liaudyje Didysis ketvirtadienis dar vadinamas „švaros diena“. Žmonės tą dieną stengdavosi susitvarkyti savo namus, taip pat nusiprausti. Buvo tikima, kad „jei Didįjį ketvirtadienį nusiprausi, tai būsi švarus visus metus“. Kruonio apylinkėse Didįjį ketvirtadienį praustis reikėjo po beržu, kad veidas būtų gražesnis.

Merginos prausėsi sniegu per šv. Kazimierą (kovo 4), kad veidas būtų baltas. Veidą gražino ir ilgiausiai neištirpusiu sniegu. „Visada pavasarį. Reiškia, gegužės mėnesį, būdavo, reikia, kur lieka da to sniego. Tai eidavom in tą revą, tam reve labai neištirpdavo, iki gegužės, pabaigoj da buvo sniego. Tai tuo sniegu visada prausdavaus. Kad veidas būtų gražus. Reikia išsitrint visą veidą tuo sniegu. Aš visą laiką išsitrindavau veidą tais ledukais, sniegu. Tai mano buvo baltas visą laiką, toks švarus buvo“[6].

Sveika, lygi oda – graži oda. Pleiskanojančią odą prausė pienu, „rūgščiu pienu“, tepė grietine. Minkštumo odai suteikdavo išrūgos, vaistinė baltašaknė: „jei nedaug įtrindavo, tai oda buvo švelni, jei daug, tai nuėsdavo odą“. Kad oda nesiraukšlėtų, tepdavo išrūgom, plaudavo dilgėlių (lot. *urtica dioica*), ramunėlių nuoviru.

Odos grožiui kenkė ir gamtos veiksniai. Suskirdusį, vėjo nugairintą veidą tepė išrūgom, „saldžia grietinėle nakčiai“. Suskirdusias lūpas tepė sviestu, saldžia grietinėle, nesūdytais riebalais.

XX a. IV deš. – XX a. VI deš. Kruonio apylinkėse buvo naudojami ir fabrikinės gamybos kremai. Moterys teigė turėjusios kremo „Nivea“ apvaliame mėlyname indelyje, kurį pirkdavo parduotuvėje ar vaistinėje. Odos priežiūrai taip pat naudojo vazeliną. Juo tepdavo suskirdusias lūpas bei veidą: „Vazelinas būdavo, tai vazelinu biskį. Bet labai kažin kiek ty nepritepsi, gi blizga“[7].

Spuogai nepuošė merginos veido. Spuogus dar vadino inkštirais, kartais „šunvotėmis“. Didžioji dalis apklaustų respondenčių teigia spuogų neturėjusios. Apskritai Kruonio apylinkėse spuoguotas merginas laikė negražiomis, netgi bjauriomis, sakydavo: „jos vyro nesusiras“. Spuogus buvo stengiamasi išnaikinti. Atsiradusį spuogą dažniausiai išspausdavo ir patepdavo „spiritu“, „degtine“, „medumi“, „kiaušiniu“, „išrūgom“. Spuoguotai odai gydyti naudojo įvairius tepalus. Juos gamino iš sutrintų rūtų (lot. *ruta graveolens*), mėtų bei grietinės. Šį tepalą pateikėja teigia naudojusi apie 1950 metus. Spuogus naikindavo ir trauklapių (lot. *plantago major*) nuoviru, arba iš jo darydavo tepalą ir tepdavo ant veido.

Apgamai ant veido buvo vertinami skirtingai. Vienos moterys apgamus vertino neigiamai, vadino juos „karpom“, „navikais“, kitos specialiai ryškino ar net piešė apgamėlius ant veido. Nepaisant to, kad daugumos respondenčių nuomone, apgamas neteikia veidui grožio, apgamas gali pranašauti sėkmę: „jei turi daugiau apgamų, tai bus laimingesnis“, „jei apgamų turi, tai jau ty sekas labai, kavalierių turi“. Apgamas ant veido – „geras ženklas“. Buvo manoma, kad negalima apgamų naikinti, nes „nelaimė bus“.

Priešingai nei apgamai, strazdanos vienareikšmiškai vertinamos neigiamai. Liaudyje dar vadinamos „kregždėmis“, „skregždėmis“, „skregzdžiukais“. Kruonio apylinkėse, buvo manoma, kad strazdanos atsiranda išdraskius kregždės lizdą. Vaikams buvo sakoma: „Nedraskykit paukščių lizdelių, ba būsi kregždžiuotas“[8].

Vilūnų apylinkių merginos, XX a. II pusėje.

Strazdanotas žmogus buvo laikomas negražiu. Merginos stengėsi pašalinti nuo veido strazdanas arba padaryti jas mažiau pastebimas. Tam naudojo išrūgas, kurios šviesina odą, strazdanotą veidą tepdavo „sutrinta“ vaistine baltašakne. Tačiau visiškai pašalinti strazdanų nepavykdavo.

Siekdamos kuo labiau atitikti stereotipinio idealaus grožio reikalavimus, merginos pasitelkdavo ir „dekoratyvinę kosmetiką“. Tam dažniausiai naudojo gamtines žaliavas, kai kurios pateikėjos naudojo ir pramoninę kosmetiką: pudrą, lūpų dažus.

Paryškinti veido bruožams paprastai naudojamos natūralios priemonės, daržovės, augalų lapai. Skruostus rausvino buroku, žolelių lapais. „Pamiršau, kap ir vadinas. Bet toki ilgi lapai. Tai sako, kad jau gražesnis būtų, tai tais lapukais pasitrina, tai ružavas būna. Kam gražu buvo, tai trindavos. Tos žolikės, žinok, labai aštrios. Kap jos vadinos, galas jas žino. Tokie kai arijeliukai buvo. Žinau, kad ružavai žydi, jos kap ir gėlės. Ružavai žydi. Žandus trindavo. Ružavoja jisai. Ružavojimo tos žolikės jos ir vadinosi. Kai arijelo tiej lapukai. Nu, tai in bažnyčią, kur in vakarėlį, kas norėdavo, tai trindavosi. Nesitryniau aš. Aš vieną kartą pabandžiau jas, žinok, patrint, labai graužia. Už tai ir būna raudona“[9]. Rausvą spalvą skruostams suteikdavo ir raudonas popierius, tam buvo naudojamos kavos pakuotės bei „tampomas“ popierius. Skruostus dažniausiai rausvindavo eidamos į šokius, o į bažnyčią rečiau: „nelabai, nes buvo negražu, nepriimtina“.

Kartais merginos veidus balindavo pudra, ji buvo tepama ant sauso veido. Viena pateikėja pamena, kad jos mama „pudravo“ veidą miltais. Apklaustos respondentės teigia pudros nenaudojusios, tačiau beveik visos pažinojo moterų, kurios pudravosi ar turėjo pudros.

Lūpas dažė rečiau, vos viena pateikėja teigė apie 1945 metus lūpas dažiusi lūpų dažais, dažydavosi neryškiai, kad niekas nepastebėtų. Tačiau apylinkėse buvo merginų, kurios naudojo lūpų dažus: „kai merginos išsidažiusios lūpas pasibučiuodavo su vaikinu, tai jis visas išsitepliodavo. Taip ir atskirdavo išsidažiusias merginas“[10]. Merginos „dažėsi“, nes norėjo būti „gražesnės“. Nepaisant to, dauguma respondenčių mano, kad gražiausias veidas – „natūralus“. Iš merginų, kurios naudojo pirktinius kremus ar kosmetiką, truputį pasijuokdavo, pašiepdavo. Tačiau labai jų nesmerkdavo.

Graži akių spalva buvo mėlyna, sakydavo, kad mėlynakis – „laimingas bus“. Tuo tarpu rudos akys buvo laikomos negražiomis, siejamos su kitatautiškumu. Tačiau apklaustos pateikėjos tvirtino, kad nei vaikinai, nei merginos akių spalvai neteikė daug reikšmės. Tiek vaikinai noriai bendravo su rudaakėmis, tiek merginos su rudaakiais: „nežiūrėjo, svarbu, kad mergina jam patiko. Ar akys tokios, ar tokios“[11]. Pateikėjos teigia, kad nebuvo jokio skirtumo, kokios spalvos ir formos antakiai, visokie buvo gražūs. „Nekreipdavo dėmesio, ar ty balti, ar ty juodi, tai niekas nekreipdavo dėmesio. Jei insimylėjo, tai jau insimylėjo, ar tavo toki antakiai, ar toki“[12]. Antakių apklaustos Kruonio apylinkių moterys nepešiojo, tačiau keletas respondenčių juos ryškino anglimi.

Moteriai grožio taip pat suteikdavo plaukai. Tvarkingai sušukuoti plaukai buvo laikomi estetiškais. Dažniausiai pindavo plaukus į kasas: „kasas nešiojo“. „Daugiausia, kad ir prastos kasos. Aš ir pati turėjau kasikes. Susipini ir buvo mada tokia, kaip va nešioja tas, vadina varlikėm. Nu, po kaklu, tai va tokias. Tais laikais labai buvo mada juodos tokios, bet didelės. Tokios iškirptos ir aš turėjau. Susipini ir prisisegi. In paauglystę buvo labai madinga. Kaselas susipindavai, dvi kaselas susipindavai ir užsidedi tą“[13].

Dalis pateikėjų patraukliais įvardijo garbanotus plaukus. Garbanodavo susipindamos iš vakaro plaukus į „kaseles“. Merginos specialių prietaisų neturėjo, todėl plaukų garbanojimui naudojo tai, ką rasdavo namuose. Populiarus būdas plaukams sukti: „karšta viela, apvyniota skudurais“. Šis būdas buvo pavojingas plaukų grožiui, neretai per daug įkaitinusios vielą merginos „nusidegindavo“ plaukus.

Ideali plaukų spalva, daugumos pateikėjų nuomone, XX a. IV deš. – XX a. VI deš. buvo ir dabar yra šviesi geltona. Šviesi plaukų spalva buvo graži, nes „tuomet tikra lietuvaitė“. Gelsvus plaukus vasarą dar labiau išblukindavo saulė. Pašviesinti plaukus merginos stengėsi natūraliomis priemonėmis, tam dažniausiai naudojo ramunėlių žiedų nuovirus. Taip pat plaukus skalaudavo ajerų šaknų, beržo

(lot. *betula*) lapų nuovirais. Beržo lapų nuoviras stiprina plaukų šaknis, gelbsti nuo plaukų slinkimo. Naudojant įvairius nuovirus plaukai nežymiai pakeisdavo savo atspalvį. Tačiau drastiškų pokyčių natūralios priemonės nesuteikdavo. Visiškai pakeisti plaukų spalvą aptariamu laikotarpiu merginos nemokėjo.

Šviesi plaukų spalva liaudyje buvo idealizuojama, tuo tarpu ruda spalva vienareikšmiškai buvo vertinama neigiamai. Merginos, turinčios rudus plaukus, netgi laikomos „prastesnėmis“. Neretai iš jų buvo pasišaipoma vadinant „rudėmis“, „ryžavotomis“, „ryžėmis“. Juodi plaukai dažnais atvejais taip pat buvo įvardijami kaip negražūs. Juodaplaukės buvo siejamos su kitatautėmis, jas vadindavo „cigonkom“. Nepaisant to, keletas respondenčių teigė, kad juodi plaukai – „gražu“.

XX a. IV deš. – XX a. VI deš. Kruonio apylinkėse moterų grožio samprata buvo tapati paplitusiai visoje Lietuvoje. Šviesūs plaukai, mėlynos akys, baltas skaistus veidas rausvais skruostais. Veido dalys turėjo būti proporcingos. Tradiciškai nepatraukliomis laikytos moterys „ryžais“ plaukais, tamsiomis akimis, su įdegusia ar nelygia spuoguota, strazdanota veido oda. Turėdamos minimalias galimybes moterys rūpinosi savo grožiu ir stengėsi kuo labiau priartėti prie stereotipinio idealo. Trūkumams šalinti ir odai pagražinti pasitelkdavo natūralias namines priemones. Plačiausiai vartojami gyvulinės kilmės riebalai: sviestas, grietinė, pienas, išrūgos. Taip pat naudojamos augalinės kilmės žaliavos: vaistažolės bei jų nuovirai. XX a. IV deš. – XX a. VI deš. Kruonio apylinkėse dar buvo tikima prietarais, susijusiais su grožio puoselėjimu. Žinotas prausimasis rasa, sniegu. Kai kurios pateikėjos teigė šį veido gražinimo būdą naudojusios, kitos tik buvo girdėjusios, bet nepraktikavo. Mažiausią dalį sudarė fabrikinės gamybos priemonės. Moterys naudojo pirktinius kremus, vazeliną, muilą bei pramoninės kosmetikos priemones: pudrą, lūpų dažus.

KšM B. 434. L. Žukauskaitė. Veido grožis, kosmetika ir higiena. Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakulteto etnografinė ekspedicija Kalvių apylinkėse. 2003 m.

Pateikėjai:

D. Malinauskienė, g. 1928 m. Užukalnio k., nuo 1949 m. gyv. Kruonyje.
J. Vasiliauskienė, g. 1930 m. Žiežmariuose, nuo 1955 m. gyv. Kalviuose.
B. Ramoškienė, g. 1926 m. Kalviuose.
M. Čingienė, g. 1937 m. Kazokų k., gyv. Plaskūnuose.
A. Subačienė, g. 1939 m. Plaskūnuose.
A. Subačienė, g. 1923 m. Varkalėse. Gyv. Plaskūnuose.
E. Petravičienė, g. 1939 m. Plaskūnuose.
J. Subačienė, g. 1929 m. Kalviuose.
E. Gataveckienė, g. 1934 m., Sevelionių k., gyv. Plaskūnuose.
B. Trakimienė, g. 1935 m. Kalviuose.
E. Vitkauskienė, g. 1940 m. Plaskūnuose.
V. Lisauskaitė-Stankevičienė, g. 1927 m. Vilūnuose.
O. Rinkevičiūtė-Lisauskienė, g. 1935 m. Purvininkų k., nuo 1958 m. gyv. Vilūnuose.

Nuorodos

[1] Asta Venskienė. Moteriško grožio idealas ir jo kūrimas. „Lietuvos lokaliniai tyrimai. www.llt.lt. Straipsnis „Versmės“ leidykloje gautas 2002 10 24, spaudai parengtas 2006 11 13. Straipsnis spausdintas „Lietuvos valsčių“ monografijoje „Papilė“ II, III dalys, Vilnius, Versmė, 2006, p. 153–163. Straipsnis interneto svetainėje www.llt.lt skelbiamas nuo 2007 09 06.

[2] V. Lisauskaitė-Stankevičienė, g. 1927 m. Vilūnuose.

[3] O. Rinkevičiūtė-Lisauskienė, g. 1935 m. Purvininkų k., nuo 1958 m. gyv. Vilūnuose.

[4] V. Lisauskaitė-Stankevičienė, g. 1927 m. Vilūnuose.

[5] O. Rinkevičiūtė-Lisauskienė, g. 1935 m. Purvininkų k., nuo 1958 m. gyv. Vilūnuose.

[6] O. Rinkevičiūtė-Lisauskienė, g. 1935 m. Purvininkų k., nuo 1958 m. gyv. Vilūnuose.

[7] V. Lisauskaitė-Stankevičienė, g. 1927 m. Vilūnuose.

[8] V. Lisauskaitė-Stankevičienė, g. 1927 m. Vilūnuose.

[9] V. Lisauskaitė-Stankevičienė, g. 1927 m. Vilūnuose.

[10] P. Trakimienė, g. 1935 m. Kalviuose.

[11] O. Rinkevičiūtė-Lisauskienė, g. 1935 m. Purvininkų k., nuo 1958 m. gyv. Vilūnuose.

[12] O. Rinkevičiūtė-Lisauskienė, g. 1935 m. Purvininkų k., nuo 1958 m. gyv. Vilūnuose.

[13] O. Rinkevičiūtė-Lisauskienė, g. 1935 m. Purvininkų k., nuo 1958 m. gyv. Vilūnuose.

Rita Balkutė

Kruonio apylinkių liaudies medicina

Kruonio apylinkėse iš keturiolikos pateikėjų buvo užrašyta daugiau nei 100 vnt. unikalių receptų, beveik tiek pat trumpų receptukų, kaip gydyti įvairias ligas. Šalia tradicinių receptų, būdingų įvairiems Lietuvos regionams, čia užrašyta keliolika užkalbėjimų ir gana originalių, niekur kitur negirdėtų liaudies medicinos žinių.

Gydymas tikėjimu

Visoje Lietuvoje yra paplitęs *gydymas tikėjimu*, vadinamaisiais apžadais. Paprastai apžadus darydavo sunkiomis, beveik neišgydomomis ligomis sergantys ligoniai, kartais juos Dievui, Švč. Mergelei Marijai ar šventiesiems aukodavo jų artimieji. E. Čepulienė pasakojo, kad teta ją „iššadėjo“ dėl to, kad ji nuolat ir sunkiai sirgo votimis. Šv. Rokas – ligonių globėjas, todėl, tetos manymu, buvo geriausias pagalbininkas jos dukterėčiai. Kadangi šv. Roko paveikslas kabojo ir atlaidai vykdavo Jiezne, tai ten E. Čepulienė, dar būdama mergaitė, ir buvo nuvesta – įžadėta kiekvienais metais lankyti šv. Roko atlaidus. M. Černiauskienė papasakojo, kad jos mama po sūnaus žūties susirgo sunkia liga ir vienintelis gydytojų pasiūlymas buvo operuoti galvą, bet operacija galėjo baigtis tragiškai. Jos mama ryžosi pagalbos ieškoti maldose. Ji pasižadėjo kiekvieną Didįjį Penktadienį prieš šv. Velykas lankyti Kristaus statulą Šarickio koplyčioje Kaune ir prašyti Dievo padėjimo. Didelis jos tikėjimas ir maldos padarė stebuklą: po truputį ji pradėjo sveikti, kol visai pasveiko, ir operacijos neprireikė.

Tai, kad maldos ir apeigos buvo svarbios ne tik žmonių dvasiniame gyvenime, bet ir gydant ligas, rodo vienas pasakojimas, užrašytas Kruonio apylinkėse. M. Šapranavičienė papasakojo, kad jos mama sėkmingai pagimdė tik vieną vaiką, o visi kiti vos gimę mirdavo. Tai lyg ir nebuvo susiję su kokia nors mirtina liga. Sapne jai buvo pasakyta, kad tuos vaikus pasiima pirmoji, jau mirusi vyro žmona. Žmonėms patarus moteris užpirko mišias ne tik už savo mirusius vaikus, bet ir mirusius

giminaičius, „iškėlė stalus“, t. y. lyg per laidotuves buvo vaišinami visi susirinkusieji ir atgiedotos laidotuvių metu giedamos giesmės. Po tokių apeigų vaikai nustojo mirti ir moteris pagimdė dar keletą sveikų vaikų.

„Buvau vočiuota ir mane inžadėjo prie šv. Roko in Jiezną“

R.B. Seniau atlaiduose insižadėdavo?
E.Č. Mane inžadėjo in Jiezną ant šv. Roko. Aš buvau visa vočiuota: ant sėdmenų, rankų, kojų mano [visur buvo votys]. Nu, atsiranda votis, pabūna kiek ir trūksta. Toki pūliniai!!! Tai paskui mane jau teta [inžadėjo]. Mano mama visą amžių tokia nesveika buvo, niekur nevažinėjo, tai mamos sesuo prie šv. Roko [inžadėjo]. Tai labai jau jis skaitosi gerai [padeda]. Tai aš kokius šešis septynis metus [vaikščiojau į šv. Roko atlaidus in Jiezną]. Ir man nuo to [viskas praėjo]. Man dabar niekad niekad [nesikelia votys]. Kad ir dantį skauda, tai mano vaiku išsikelia va toks va guzas [supūliuoja], o man niekad vočių nebūna [niekad nepūliuoja].
R.B. O kaip jus inžadėjo, ką tai reiškia?
E.Č. Nu, inžadėjo lankyt [šv. Roko atlaidus]. Aukot ir lankyt atlaidus. [Teta prašė], kad šv. Rokas padėtų [man pasveikti]. Auką intrenkėm, ten sklepe intėję atsiklaupėm ir papoteriavom [prie šv. Roko]. Nu, tai kai anksčiau nė tų pinigų taip nebuvo, nei ten nieko. Mes kelis rublius [indėjom]. Toki rubliai buvo dar ilgi, dideli, va toki va lakštai, tai po kelis rublius inmetėm. Svarbu malda, [bet] kai inteini, tai ir auką inmeti. Tai mes daug metų lankėm, važiavom su arkliais. Nebuvo mašinų, tai jiej važiuoja su arkliais suaugę, tai jau ir aš vis važiuoju.
R.B. Tai jūs žinojote, kad inžadėta?
E.Č. Žinojau, man sakė, kad inžadėta.
R.B. Praėjo ir praėjo tos votys?
E.Č. Praėjo ir paskui dingo dingo ir dingo. Ar ty taip dingo, nežinau.

E. Čepulienė LKAR 153(79), LKAG 662(5)

„Mama insižadėjo Didįjį Penktadienį lankyti Kristaus stovylą ir pasveiko“

R.B. O kaip senovėj insižadėdavo?
M.Č. Nu, tai iš senovės [insižadėdavo], o dabar jau mūs laikais, tai nieks nedaro. In šventuosius [insižadėdavo] ir mano mamutė taip buvo insižadėjus. Čia Kaune buvo tokia Šaricko koplyčia. Tos koplyčios vidury buvo toks Kristus su kryžium. Nu, tai ten insižadėj: būdavo kiekvieną Didįjį Penktadienį prieš šv. Velykas ir važiuoja, ir apie tą stovylą eidavo keliais. Tai ji taip buvo insižadėjus. Padėjo, nepadėjo, bet [ji taip darė]. Kai mano mamos vaikas nuskendo šešių metukų, tai ji gavo tokią ligą: ji būdavo atsikelia nakčia, pasiima vaiką ir aina palei Nemuną kažkur sėdėt. Nu, ir jai

tada buvo labai su galva blogai. Nu, tai pripažino daktarai, kad reikia operuot, kad vandenio yra, būtina operuot. Būdavo, jai užeina kas į galvą, ji ir krenta kur nebūt, ir viskas. Nu, tai tada pas daktarus ėj, tai sakė galvą operuot reikia. Nu, tai čia buvo mūs vaikai šeši nedideli, tai jau tėvelis išleido in Kauną. Ji išvažiavo, pamislino: ar aš tep mirsiu, ar aš tep mirsiu, tai pasižadėjo ty in tą jau paminklą ir vaikams skaras nupirko [už tuos pinigus, kur tėvelis davė operacijai]. Ir paskui kažkap pasidarė geriau.

R.B. Tai ji tam Kristui insižadėjo?

M.Č. Insižadėjo jau jį aplankyt Didįjį Penktadienį, kai Kristus buvo kankinamas. Nu, tai ar ty tiesa buvo, ar netiesa.

R.B. Tai nesioperavo?

M.Č. Nesioperavo, nereikėj nė operacijos ir pradėj geriau, geriau būt. Žinoma, tik ne staigiai, jau tau Dievas tokio stebuklo nedaro, kad tik pasimeldei ir jau [iškart pasveikai].

R.B. O kiek laiko ji ten lankėsi?

M.Č. Kiekvienais metais Didįjį Penktadienį tai jau būdavo eina. Paskui suseno, jau negalėjo...

Paskui vėl rankas [jai] skaudėjo, tai Kalviuose buvo šv. Antano atlaidai, tai ji ir in šv. Antano atlaidus buvo prisižadėjus. Nu, žinot, senovės žmonės viską tikėjo, viską žadėjos, ir viską meldės.

R.B. O kodėl in šv. Antaną insižada?

M.Č. Kad stebuklų darytojas! Maldos, litanijose yra.

R.B. O jums pačiai tai neteko insižadėti?

M.Č. Neinsižadėjau, bet aš irgi esu intikėjus. Man labai rankas kojas skaudėj per kelius. Aš, būdavo, guliu, tai negalėjau sudėt kelias ant kelio – vis vienas kelias čia, o kitas čia. Paskui kai pirma, būdavo tos Kalvarijos stotys Vilniuj. Tai jau prie rusų tai moterys insiprašo, pirmininkas leidžia, tai važiuojam per atlaidus tynai. Tai jau žinok, kad atlaidai Sekminės. Nu, tada ir aš važiavau. Nu ir toks upelis yr, vadino Cedrono upė, kur Kristus buvo pakrikštytas, tai per tą upelį ėjau Vilniuj. Tai kai aš ėjau per tą vandenį, tai aš vandeniu labai lėjau tas kojas, prausiaus ir vis meldžiaus, prašiau, kad padėtų. Nu, ir nė pas daktarus buvau, nė gydžiaus, už kiek laiko nustojo man kelius skaudėt ir po šiai dienai neskauda. Aš tai labai tikiu. Kad sakyčiau ėjau pas daktarus, tai vaistus kokius atitaikė, ar ty.... Vis tiek Dievas davė, kad praėjo. Aš pas daktarus iki 70 ir nebuvau buvus.

R.B. Tai jūs su ta mintim ir važiavote, kad prašysit pagalbos?

M.Č. Aha, jau dėl to, aš ir intikėjau. O negalėdavau suglausti, kai miegodavau, o dabar galiu.

M. Černiauskienė LKAR 153(67), LKAG 661(36)

Už gimstančius ir vis mirštančius vaikus buvo aukojamos mišios

R.B. O jeigu vaikai gimdavo ir mirdavo, neišgyvendavo, ką darydavo?
M.Š. Nu, tai jei ligos, tai ką jiem padarysi, aš nieko nežinau. Mano mamos septyni vaikai, aš septinta. Pirmutinė užaugo, o keturi pamirė. Nu, ale matai, mano mamą išvarė diedukas už našlio, kad bagotas, labai sodyba graži, sodas, šiodžiauka sode. Nu, ir namas labai gražus, visur grindys buvo. [Jis ir arklį turėjo, o] pirma visur su arkliu [viską darė]. O jis buvo predsedatielium, diedukas mano. Piršliai važinėj, važinėj, o išvarė už šito. Nu, ką tu! Nu, tai mirė ir mirė tiej [vaikai]. Užgimė, pagyveno iki aštuonių mėnasių, septynių ir miršta. Nu, ir viskas. O pirma kiba daktarai labai buvo, vežk į Kauną. Nu, tai tada vienas vaistininkas buvo, tai bajoru vadino, tai tas vaistininkas buvo ir daktaras, ir viskas. Nu, tai [tie vaikai vis] mirė. Tai paskui prisisapnavo mamai [jos vyro pirma žmona]. O jau ji rado jos vaiką. Jau tam vaikui ji buvo pamotė. „Aš tau palikau, – sako, – vaiką, tu turi du (ir aš jau augau), – tai, – sako, – tau užtenka, o man šitie reikalingi“. Tai mama davė ir ant mišių, ir [stalus padarė]. Tai paskui mama sako: „Ką darysim? Va, statybos ir viskas, nepasisekė gyvenimas“. „Nu, tai tada, – sako, – darykim rožančių jau su stalais“. Jau mišias [užpirkti] ir rožančių atgiedot. Tai tada ir sesuva užaugo keturiolika metų už mane jaunesnė, ir brolis už mane devyniais metais jaunesnis užaugo.
R.B. Po to, kai mišias užpirko ir rožančių atgiedojo?
M.Š. Po to.
R.B. Tai ta mirusi žmona pasiimdavo tuos vaikus sau?
M.Š. Sau. Sako: „Man reikalingi, tai aš ir pasiimu. Tau, – sako, – aš palikau, o čia man reikalingi, tai aš pasiimu, ko tu verki?“. Va tep susapnavo!
R.B. O kaip stalus iškelia?
M.Š. Nu, tai duoda gi valgyti, mišias užperka, į bažnyčią nuvažiuoja, pareina iš bažnyčios, tai tada susėda, rožančių atgieda ir valgo. Pavalgo, minavoja dūšias visas, kiek kas nori, ir viskas.
R.B. Tai po to vaikai nemirė?
M.Š. Du užaugo. Ir tie jau seniai pamirę.
R.B. O iki stalų kiek buvo numirusių vaikų?
M.Š. Keturi.
R.B. Tai vis tiek ant to svieto kas tai yra.
M.Š. Nu, kas pasakė [kas ten yra, ale], nu, tai vis tiek dūšia tai yra žmogaus.
R.B. O kam jai reikėjo tų vaikų?
M.Š. Nu, ką jai pasakysi. Ar jai reikėj, ar ne, iš pavydėjimo. Jau vieną vaiką ji buvo pakavojusi septintų metukų, o šitą paliko, penkti metukai jam buvo [ir pati numirė]...

M. Šapranavičienė LKAR 153(40), LKAG 660(18)

Gydymas užkalbėjimu, maldelėmis, magija

Sveikata visada buvo pats svarbiausias žmogaus turtas. Kruoniškiai, norėdami užsitikrinti sau sveikatą, kreipdavosi į jauną mėnulį maldele: *„Jaunas mėnuo, tau pilnatis, o man sveikata“*.

R.B. O kai pamatydavote jauną mėnulį, ką nors sakydavote?
M.Č. Nu, nežinau, aš tik išmokau:

Jaunas mėnuo,
Tau šviesybė, man linksmybė,
Tau pilnatis, o man sveikata.

Tai aš ir dar [dabar, – R.B.], kai tik pamatau jauną [mėnulį], tai dar ir dar kalbu. Jei tik pamatau mėnesį, niekur neinu ir pirmiausia atkalbu:

Jaunas mėnuo,
Tau šviesybė, man linksmybė,
Tau pilnatis, o man sveikata.

R.B. O dėl ko taip reikia sakyt?
M.Č. Nu, tai pasveikini mėnulį.
R.B. Tai niekur nereikia eiti, reikia sustoti?
M.Č. Nu, jau sustoji, jau pamatai mėnulį ir sakyk jau tą [maldelę].
R.B. O žegnotis reikia?
M.Č. Nu, tai reikia persižegnoti. Jau žegnonė tai visur, kur eini, kur išėjai, gulant, keliant, valgant, visada žegnonė jau reikalinga.
R.B. O iš namų išeinant?
M.Č. Reikia persižegnot.
R.B. O ką nors pasakyti reikia?
M.Č. Nu, tai „Dieve, padėk man“.

M. Černiauskienė LKAR 153(69), LKAG 661(38)

Miegas

Mėnulis ne tik galėdavo suteikti sveikatos, bet ir ją atimti. Buvo tikima, kad jei mažą vaiką apšvies pilnatis, ji paims miegą: *„Negalima vaiką palikt, kad pilnas mėnulis apšviestų vaiką, nes jis paima miegą. Paskui, kai vaikas paauga, tai pradeda vaikščiot“ (E. Tebėrienė LKAR 153(84).*

Karpos

Buvo tikima, kad mėnulis gali padėti išgydyti kai kurias ligas. Jis padėdavo tada, kai reikėjo gydyti, pvz., karpas. Buvo tikima, kad jaunaties metu patrynus karpas ir sukalbėjus maldą „Sveika, Marija“, jos prapuola. Karpos prapuldavo ir tada, jei kas garsiai jomis stebėdavosi: „*Karpas galima nudyvinti. Jei pasakai: „Oje, kokia tavo karpa“, - ir dingsta*“ (*D. Muraškienė LKAR 153(29).* M. Šapranavičienė gydė karpas mėnesinių krauju. Jas taip pat galima buvo užrišti lininiu siūlu ar duoti palaižyti žiogui, kruoniškių vadinamam „ožiuku“: *„Karpas tai būdavo gydėm taip: pagaunam tokį didelį ožį, kur šokinėja an pievos, tai vis duodam tam ožiukui palaižyt. Tai tos seilės gydo tas karpas. Duodam palaižyt, tai jis dar tenai įkanda. Tai va tik tiek žinau. Da buvo jauni vaikai, tai, būdavo, dažnai atsiranda tos karpos“ (A. Šapranavičienė LKAR 153(4), LKAG 658(13).* Karpas tepdavo karpažolėmis *(G. Mikalauskienė LKAR 153(9).* Karpoms gydyti buvo atliekami ir tam tikri maginiai veiksmai: jos trinamos nuo lango rasa arba lašais, varvančiais nuo plaunamo stalo, kaulu, rastu pievoje. Jas galima buvo sunaikinti patrinant žemėmis, kurias paimdavo iš po kojų arba tiesiog „pakasdavo“: „*Nuo karpų – karpažolės. Nuo karpų reikia paimt nedrūtą siūlą, po lašais pakast – siūlas supus ir karpa prapuls. Karvėm tešmenis nuo karpų sutept muilu“ (O. Šiugždienė LKAR 153(48).* Karpas tepdavo ne tik mėnesinių krauju, muiluodavo. E. Tebėrienė pasakojo, kad geriausiai jas patepti savo paties išmatomis, tada jos kaipmat prapuola.

„Karpas galima nudyvinti“

R.B. O kaip karpas naikindavo?
D.M. Nu, tai tik gyvuliam karpas naikindavo, o žmogui tai ką, nieko. Sako, nuog žmogaus nudyvina karpas.
R.B. Kaip?
D.M. Sako, taip. Va, pažiūri, sako: „Vaje, kokia karpa!!!“ Nu, ir dingsta ta karpa. Ir ant seno mėnulio pažiūri, ir kokioj vietoj stovi, tai reikia patrinti iš po kojų paimtom žemėm ir atgalia ranka numest. Aj, nieko čia nėr teisybės. Anksčiau visai kita buvo, dabar tai visai kitap!!!

D. Muraškienė LKAR 153(23), LKAG 659(32)

„Karpą reikia suvilgyti rasa nuo lango ir sukalbėti „Sveika, Marija“

R.B. O kaip seniau gydė karpas?
M.K. Nuo karpų tai, vaikeli, užkalbėdavo, [tepdavo] ant langų, kur [yra rasa]. Atsikeli rytą dar saulei netekėjus ir būna tokia rasa, tai reikia su atbulu pirštu sukt

apie karpą. Apsuki, apsuki keliskart ir reikia melstis in „Sveiką Mariją“. Šešiskart supoteriauni ir paskui ima ir ji atsistoja. Ir pas ją tokios, žinot, kaip kokio gyvūno tokios šaknukės išsirauna, ir viskas, ir nebūna karpų. O dabar tai vaistinėse yra zelionka žalia – pila, bet nepadeda.
R.B. Parodykite, kaip reikia padaryti.
M.K. Va su šitu pirštu nuo pat vidurio lango gražiai, va šitaip va nuimt tą viršutinę rasą ir tada persižegnot su ta ranka ir patept gražiai ją, apvaliai. Va šitaip, va atbulai patepi ir šešis kartus kalbi „Sveika, Marija“. Nu va, daugiau tokių žinių nežinau.

M. Klizienė LKAR 153(32), LKAG 659(68)

„Karpas reikia vilgyti lašais, varvarčiais nuo stalo“

R.B. Tai nuo karpų varažindavote?
G.P. Nu, varažindavom. Mano pačiai ant piršto buvo karpa. Tai aš darydavau žinot kaip: kai stalai buvo da senoviški, nedažyti, nė nieko, reikie šveist. Tai aš, būdavo, nušveičiu tuos stalus ir tais lašais, kur ant kraštų būna, tai vis tais lašais patepu, patepu. O paskiau langai kaip rasoja, tai nuog langų paimu irgi patepu, ir dingdavo.
R.B. O kas čia taip pamokė?
G.P. Nu, mama turbūt man paaiškino.

G. Palčiauskienė LKAR 153(1), LKAG 658(2)

„Pamatei jauną mėnulį, paėmei akmenuką, patrynei karpą ir tuo pačiu šonu padėjai“

R.B. Kaip karpas gydė?
M.Č. Būdavo, tai varažina kuo karpas, tai trina. Būdavo, išėjai in lauką, aini, pamatei jauną mėnulį, pasilankei, pamatei akmenuką kur, paėmei, patrynei, patrynei ir tuo pačiu šonu vėl padėjai. Nu, tai vat taip būdavo, tai vėl ką sugalvoja, daro. Ty padeda ar nepadeda, ale [daro].

M. Černiauskienė, LKAR 153(68), LKAG 661(37)

Karpas tepė išmatomis, būrė su akmeniu ar kaulu

R.B. O kaip gydė karpas?
E.T. Nuo karpų? Nu, žinai, vieną rozą Tauckūnuose karvės buvo tokie papai karpuoti karpuoti. Aš tep ščyriai pasižiūrėjau ir apsipylė man apie kulnelius [karpos] – kap gruodas. Tai ką aš nedariau, ką man rodino!!! O in mergas daveidinėjau, o negražu!

Apsiaunu pančekom, vis tiek grumbalės gi ženklu. Tai ir in Medžionis ėjau, ten in skylas badė peiliu, visap varažinau, varažinau, niekas nemačino. Paskiau man viena moteriškė sako: „Žinai, ką aš tau pasakysiu kokį tau vaistą, - sako. - Žinai, pasiimk kokį skarulį ir savo šūdu ištepk, ir uždėk an kojos, ir nejudink. Uždėk kitu švariu skaruliu, apsivyniok, kad rūbų neišteptum, ir atsigulk“. Vaikeli, atsikėliau iš ryto – nė vienos!!!
R.B. O ką nors kalbėt reikėjo?
E.T. Ne, tik reikia ištept, ir viskas, ir uždėt an kojos.
R.B. O kaip ten su peiliu badė?
E.T. Su peiliu jau badė, varažino tas karpas: in plyšį badė ir su peiliu suko [apie] tas karpas.
R.B. O kas ten Medžionyse?
E.T. Medžionys kaime toks diedas buvo, tai jis varažino vis tep. Jis sakydavo: „Ką randi laukuose, kas an žemės, kaulą arba akmeną, tai paimk, apsuk ir vėl padėk an tos vietos“. Nemačino niekas!!!

E. Tebėrienė LKAR 153(85), LKAG 662(38)

Krikščioniškos maldos, kurios buvo kalbamos gydant ligas, arba maldelės į jauną mėnulį prašant sveikatos yra pakitęs kur kas senesnis gydymo būdas – gydymas užkalbėjimais. Užkalbėjimais paprastai gydė sąnario išnirimą, rožę, dedervinę, miežį, „blogas akis“ ir kitas ligas. Nepavyko sutikti žmonių, šiais laikais gydančių užkalbėjimais, pavyko tik užrašyti pasakojimų apie užkalbėtojus ir kaip jie tai darė. Vienintelis užkalbėjimo pavyzdys, užrašytas Kruonio apylinkėse, užkalbėjimas nuo sąnario išnirimo.

Išnirimas

M. Šapranavičienė pasakojo, kad jos tėvas darydavo vadinamą nikstą: ant siūlo mazgydavo dvylika mazgelių ir skaičiuodavo juos atbulai. Toks siūlas, užrištas ant išnarinto sąnario vietos, buvo nešiojamas keletą dienų, kol žmogus ar gyvulys pasveikdavo.

„Kap nikstelna, daro nikstą“

M.Š. Tiktai kap nikstelna, tai tada mazgo. Tada dvylika šitų mazgelių [reikia primegzt], ale reikia atbulai skaityt. Tai va: dvylika, vienuolika, dešimt, devyni, aštuoni... [12 – 11 – 10 – 9 – 8 – 7 – 6 – 5 – 4 – 3 – 2 – 1], – R.B.
Va tep reikia skaityt ir tada nikstą užriša ant kojos ar va gyvuliu, ar žmogu, jei nikstelna, koja raišuoja. Tai va.
R.B. Ant kokio siūlo mazgo?

M.Š. Ant bile kokio – ar ant vilnonio, ar ant lininio.
R.B. Ir vadinasi nikstas?
M.Š. Nikstas.
R.B. Ir kiek reikia nešioti?
M.Š. Kol išgyja. Ar ty dvi dienas, ar tris, ar keturias. Tai va. O gal ten tik tep reikia, aš nežinau, bet, sako, mačina.
R.B. Tai jums teko daryti?
M.Š. Tai mano tėvelis, būdavo, padaro nikstą. Tai vat. Ir nekalba, nei nieko, tik atbulai skaito ir mazgutą užriša, ir viskas.

M. Šapranavičienė LKAR 153(43), LKAG 660(31)

Rožė

Rožė gydoma augalais ar medikamentais, bet daug dažniau buvo gydoma užkalbėjimais: *„Rožę nukalba, jau dabar ir medikai pripažįsta“ (D. Muraškienė LKAR 153(29). „Rožė būna nuo išgąsčio, ant kojos būna raudona dėmė. Kad pagydytų, susiranda žmones, kurie kalba, jie turi tokias knygas. Gydytojai nepripažįsta, bet užkalbėjimas padeda. Kaune gyveno tokia, kuri užkalbėdavo“ (A. Šapranavičienė LKAR 153(7).* Kaip ir kitos ligos, rožė paprastai buvo užkalbama tyliai, pašnabždomis, niekam negirdint, saulei tekant ar leidžiantis, neatsikvėpus: *„Nuo rožės užkalba saulai nusilaidus ir saulai tekant: pašnabžda, pašnabžda ir papučia dūchu“ (E. Tebėrienė LKAR 153(84).* O. Šiugždienė pasakojo, kad rožę jai užkalbėjo ant vandens, o M. Šapranavičienę nuo rožės išgydė užkalbėtoja, kuri virė apynių spurgų ir takažolės arbatą ir dėjo medaus.

„Rožę užkalbėjo ir pasveikau“

R.B. Buvo tokia liga rožė. Kas per liga?
O.Š. Sirgau.
R.B. Kaip ji atrodo?
O.Š. Man tai an kojų buvo, tai abi kojos iki kelienių buvo raudonos ir jos sutrūkinėjo, ir sutino, ir labai skaudėjo, ir negalėjau nė paeit. Čia buvo tokia moteris, tai tada mama nuvėjo [pas ją], ji mokėjo užkalbėt. Užkalbėjo, parnešė du buteliu vandenio – vienu kojas suvilgė, o iš kito man davė gert, ir praėjo be jokių vaistų.
R.B. O nuo ko ji jum sutino?
O.Š. Nuo išgąsčio. Jau labai skaudėjo.
R.B. Ką ten sako?
O.Š. Kai ji sako, tai niekas negirdi, tyliai kur nor.

O. Šiugždienė LKAR 153(52), LKAG 660(53)

Nuo rožės reikia praustis ir gerti takažolės, apynių spurgų arbatą su medumi

R.B. [O kas per liga buvo rožė]?
M.Š. Rožė šoka ant rankų ar [kur kitur]. Tai reikia takažolių turėt ir apynių spurgų ir tada išvirt, ir su medum gert, o be medaus vilgyt.
R.B. Nuo rožės?
M.Š. Nuo rožės. Mano va čia rožė kaip šoko, tai va te va visa ranka nuvėjo. O kolchoze reikia rugiai imt, dagi tada su dalgėm kirto rugius, nebuvo technikos. Tai akuotų kap prilenda in skudurą, tai visa ranka eina pūslėm, raudona, kap ugnis dega ir baltom pūslikėm apie tą žaizdą [išberia]. Nu, tai aš paskiau nuėjau in tokią Taurienę Adelką: „Va, – sakau, – nenuveinu in Barevičius in Grasią, ir neturiu kada nuveit. Tai dabar eina [rožė] ir kuo toliau, tuo labiau, visa ranka dega, o gi kasdien reikia eit in kolchozą. Vajėzau, jau nežinau kaip čia bus". „Eik tu, – sako, – aš tau padėsiu". Nuskynė takažolių (lauke jų gi visur pilna palei kelius). Tai tų takažolių priskynė, priskynė: „Te, – sako, – ir apynių spurgų, ir medaus. Su medum gerk, o be medaus vilgyk". Dvi dienos [praėjo] – ranka sausa.
R.B. Tai čia jinai pamokė?
M.Š. Tai Barevičienė taip darydavo. O kiti misno [galvojo, – R.B.], kad ji kalba [užkalba, – R.B.], o ji nekalba, ale išvirina to vandenio [su tom žolėm]. Jėzau, dvi dienos, ir ranka išgijo.
R.B. Nuo ko jum buvo pasidariusi ta rožė?
M.Š. Aš išsigandus buvau.
R.B. Ant rankos buvo?
M.Š. Ant rankos, va čia va [plaštakos viršutinėje dalyje-, R.B.] šoko pūslikė, o nuo tos pūslikės ėmė ranka raudonuot ir pasidarė nat žaizda, nat skystimas pradėj bėgt. Tai va kap buvo!!!
R.B. Tai greitai ir praėjo?
M.Š. Per dvi dienas ir išgijo – karštį ištraukė greit ir užsidėjo [odelė].
R.B. Tai jūs ir gėrėte, ir vilgėte?
M.Š. Nu. Gali plaut, gali kompresą dėt. Su medum gėriau, o be medaus vilgiau. Nu, ir vat ir išgijo, tai va.
R.B. Bet sakydavo, kad kalbėjo nuo tos rožės?
M.Š. Ne, taigi kap sužinojau [tą receptą], tai aš ką gi, aš tai visiem pasakiau. Matai, ji daug bičių turėjo, ir daug medaus turėjo, tai ji sako, kad kalba, ir jai gerai tada bičių medų išparduot, pas ją išperka! Tai ji tep ir darė! O kaip aš, tai nepavydi, tai aš pasakiau ką daryt. Jei aš gydžiaus, man mačino, tegul ir kiti gydos, tegul mačina.

M. Šapranavičienė LKAR 153(41), LKAG 660(28)

Šuns išgąstis, įkandimas

Jei žmogus išsigąsdavo šuns, kruoniškiai jį gydydavo tokiais „vaistais“: *„Nu, jei šunio išsigąsti, tai kap senovėj gydė taip: reikėjo duot to šunio vandens. Reikia, kad palaktų šuo vandenio ir tokio vandens duot atsigert tam žmogui“* (*G. Palčiauskienė LKAR 153(2), LKAG 658(5).* Nuo šuns išgąsčio taip pat duodavo išgerti čiobrelių arbatos. Jei įkąsdavo šuo, dažniausiai ieškodavo žmogaus, kuris mokėjo užkalbėti ir ant žaizdos užbarstydavo pelenų. Reikėjo sudeginti plaukų iš šeimininko pažasties ir tais pelenais barstyti. 1909 m. paskelbtame Kruonio vargonininko Prano Mažylio (slap. Dievo Muzikantas) straipsnyje apie Kalvius (Kruonio valsč.) buvo rašoma: „Šuva įkando vieną mergaitę. Dabar serga, bet gydos užkalbėjimais, o tikrojo gydytojo neprisiima“.

„Jei išsigąsta šuns, tai duoda ligoniui vandens, kurį lakė šuo“

R.B. O jei šuns išsigąsta, ką darydavo?
M.Č. Jei išsigąsta šuns, tai, būdavo, nuneša tam šuniu, paduoda duonos: jis paima tą duoną [įdeda tą duoną vandenin ir], tada jau savininkas paima ir tada šuniui duoda vandenio lakt. Kai šuo vandens palaka, tai to vandens duoda atsigert [tam, katras išsigando šunies]. Tai seniau sakydavo, kad jeigu jau šuo inkando, tai tik toki vaistai.

M. Černiauskienė LKAR 153(72), LKAG 661(42)

Jei šuo įkanda, ant žaizdos užberia sudegintų pažasties plaukų pelenų

R.B. O jeigu išsigąsdavo šunio, ką duodavo gert?
M.R. Čiobrelių duodavo. Ir žinot, dar būdavo taip: jei išsigąsdavo svetimo šunio, tai iškirpdavo iš to žmogaus, katro šuva, pažasties plaukų ir pasvilint tais plaukais.
R.B. O kodėl iš pažasties?
M.R. Nu, ką aš žinau. Šitie va [nuo galvos] netinka. Šitą tai atsimenu, bet mum tai nebuvo tep, kad jau ty inkando. Man ty buvo inkandę, bet nei ten kas kreipė dėmesio, kai mes mamos neturėjom. Žinau, seseriai inkando tai mūsų pačių šuva.
R.B. Ir ką toliau daro?
M.R. Pasvilina ir viskas - an tos žaizdos dėdavo tų pelaniukų.

M. Rožanskienė LKAR 153(15), LKAG 658(58)

Nuo šuns įkandimo – užkalbėjo

O.Š. [Buvo tokis žmogus, kuris mokėjo užkalbėti], dabar jau jis numiręs. Vaikas ėjo iš mokyklos ir jį užpuolė šuva. Parėjo namo ir jo burna jau persikreipė. Tai tada gyveno Rūčkakiemy [vyras, kuris] užkalba. Tai jo tėvas nuvėjo, užkalbėjo, o jis ir sako: „Jūs,- sako,- neišsigąskit. Ko jisai išsigando, tai jis nuo to ginsis“. Nu, tai jau ty tik užkalbėjo ir jis namie užmigo dieną. Užmigo ir [pradėjo rėkt]: „A ciuc, a ciuc, a ciuc“, – vis ginasi nuog šunies. Nu, ale ir burna atsikreipė. Čia Užgirėly gyveno toksai, kuris užkalbėdavo. Tai viena moteris pasakojo, kad reikia sukalbėt tris „Sveika, Marija“, kai užkalba, ir nesakyt nė karto „Amen“. O ką aš žinau.
R.B. O nuo kokios ligos?
O.Š. Nuo rožės, kai užkalba. Nežinau, jiej tik mirdami perduoda tą užkalbėjimą, o čia būna paslaptis visą gyvenimą jų.
R.B. O kaži kodėl?
O.Š. Nu, ką aš žinau, šitų daiktų aš nežinau.

O. Šiugždienė LKAR 153(53), LKAG 660(54)

Miežis

Kai kurias ligas gydydami kruoniškiai imdavosi magijos. Buvo tikima, kad miežį galima išgydyti jį „prispaudus“, „nudūrus“ špyga, apspjaudžius, išgąsdinus: *„Miežį paėmiau, paspaudžiau, paspaudžiau ir pradingo“ (A. Šapranavičienė LKAR 153(7). „Miežį bado špyga: reikia pabadyti ir dingsta“ (M. Klizienė LKAR 153(31), E. Tebėrienė LKAR 153(84). „Kai miežis auga, tai spjauna, kad išsigąstų, ir jis dingsta“ (M. Šapranavičienė LKAR 153(35), G. Mikalauskienė LKAR 153(9), O. Šiugždienė LKAR 153(48).*

Jei ant akies voko išdygsta miežis, jį apspjauna arba bado atbula špyga

R.B. Ką darydavo, jei miežis išdygsta ant akies?
G.P. Reikia, sako, kap pamatei [miežį], tai ir spjauk arba pabadyk su špygu atbula ranka.
R.B. O kodėl atbula?
G.P. Nu, ir aš nežinau, musėt, reiškia jau [ką nors].

G. Palčiauskienė LKAR 153(3), LKAG 658(6)

Dedervinė

O. Šiugždienė pasakojo, kad dedervinė atsiranda tada, kada žmogus pereina tą vietą, kur voliojosi arklys. Dažniausiai ją vilgydavo rasa nuo lango: *„Dedervinės tankiai atsirasdavo, tai trindavo nuo stiklo rasa“ (M. Černiauskienė LKAR 153(71).* Tačiau, kaip ir miežį, šią ligą buvo stengiamasi „prikalti“. D. Muraškienė pasakojo, kad jai dedervinę aprėžė peiliu, kurį po to įbedė į plyšį.

Dedervinė atsiranda, kai pereini ta vieta, kur voliojosi arklys

O.Š. Kai dedervinė būva, tai kai eini ir randi kokį kaulą, reikia paimc, apie dedervinę apsukc ir padėc tep kap buvo. O dedervinė būva tada, kai pereini per tą vietą, kur arklys išsivoliojęs, tep sakydavo. Išsivoliojo arklys ir stovi ženklukas – arklio voliotasi, tai jau reikia aplenkt, neit.

O. Šiugždienė LKAR 153(54), LKAG 660(56)

Apie dedervinę reikia aprėžti peiliu ir peilį įkišti į plyšį

D.M. Nu, buvo pas mane dedervinė. Buvo kaimynka mūsų, [tai ji gydė dedervines]. Va ir dabar aš nešioju, ba jinai jau mirus. Jei tik dedervinė būna tokia sausa, nu ir in ją nuveik, bet tik delčioj ir ji išpjauna tą dedervinę: „Nu, jau žinai ką, kur čia mano peilis, aš ją greit išpjausiu!“ Tai žinai, kaip mes vaikai, tai bijom, o ji... Tai pasiėmė tą peilį, atėjo, aprėžė apie tą dedervinę, į tokį plyšį inkišo tą peilį ir toj dedervinė dingo, pabuvus kiek laiko – nežinai, iš kur ji atėjo, nežinai, kur ji dingo.

D. Muraškienė LKAR 153(30), LKAG 659(56)

Kaltūnas

Buvo sakoma, kad galvą gali skaudėti dėl to, kad plaukai susivėlę kaltūnu. Sakydavo, kad jis atsiranda tam, kas išdrasko paukščių lizdą, ir kirpti jo negalima būdavo, jis pats turėjo išslinkti iš plaukų: „*Kaltūnas tai, žinokit, plaukuose susukdavo. Tai, sako, negalima paukščių lizdų draskyt. O jeigu paukščių lizdus draskai, tai jei juos išnaikini, tai galvoj susuka plaukų susivėlimą. Kaltūno negalima iškirpti, kol jis pats neišsivelia. Jei nieko nedarai, tai per ilgesnį laiką išeina plaukai ir jis pats išeina*“ (*M. Klizienė LKAR 153(31)*. Nukirpus kaltūną žmogus galėjo išprotėti ar apakti: *„Jei skauda galvą, reikia leisti, kad kaltūnas susiveltų. Kaltūno negalima nukirpt“ (O. Šiugždienė LKAR 153(48). „Kaltūnas būna plaukuose, jo negalima nukirpti, nes apanka“ (D. Muraškienė LKAR 153(29).* Paprastai kaltūną kruoniškiai gydė magija. Buvo tikima, kad kaltūno negalima iškirpti, jį reikia „išleisti“ per

sruogą. Šios sruogos nešukuodavo ir nenukirpdavo tol, kol ji pati neišslinkdavo iš galvos. Panašiai darydavo ir tada, kai kaltūnas susiveldavo arkliams. Ši liga galėjo „įlįsti“ ir į nagus.

„Kada galvą skauda, tai laidžia kaltūną“

R.B. O kas ten tokio buvo kaltūnas?
M.Š. Kaltūnas – kada galvą skauda, tai tada laidžia kaltūną: užmezga mazgelį, struogutę plaukų ir tada nešukuoja tos struogutės ir pasidaro, susivelia toks guzas, visa galva susivelia. Kas laidžia, o kas nelaidžia, tai tik tą struogą tada laiko ir praeina tada galvą skaudėt.
R.B. Tai specialiai sumezga tą struogą?
M.Š. Nu, užmezga ir jos nešukuoja, ir kada jau pradeda eit kaltūnas, tada jau skaitos – kaltūnas.
R.B. O kaip paskui? Nukerpa?
M.Š. Kaip plaukai slenka, jis ir išslenka, ir nupuola, kap nereikia jo. Tai vat. Tai mano moša tep, vyro sesuva, buvo padarius, tik sruogutę [suvėlė]: visas kasas šukavo, tik tos sruogutės nešukavo. Supina ir nematyt.
R.B. O kas pamokė?
M.Š. Nu, nežinau, kas ją pamokė.
R.B. Ir praėjo jai ta galva skaudėti?
M.Š. Nu, praėjo.
R.B. Nuo ko ta galva skauda?
M.Š. Nežinau. Kaip anksčiau, tai tik tuo gydės.

M. Šapranavičienė LKAR 153(42), LKAG 660(29)

„Sesuo išoperavo kaltūną ir išprotėjo“

R.B. O kas per liga kaltūnas?
E.T. Oho, kaltūnas!!! Aš ir turiu kojose kaltūną. Ir va, ar arklys [gali turėti kaltūną]? Vienam žmogu plaukuos buvo [kaltūnas]. Iškirpo ir apako. Ir mirė aklas, neatako.
R.B. O nuo ko jis pasidaro?
E.T. Nežinau, negirdėt iš ko.
R.B. O dėl ko jum pasidarė?
E.T. Apsigimus [buvau]. Mano jauniausia sesuva an vieno [piršto turėjo kaltūną] ir mano buvo va šičia va keturi pirštai [kaltūnuoti], labai nagai negražūs, ale augo augo ir išaugo.
Seselė: Čia gali būti ir grybelis.
R.B. Kaip gydyti?

E.T. Sesuva išoperavo abudu šitus nagus. Mano tai visi nagai užlankti. Aš kai prausiuos, pamirštu, tai užkabinu nagą. Tai išsioperavo - tai išprotėjo.
R.B. Negalima operuoti?
E.T. Ne ne, negalima ar gyvuliu, ar žmogu bus.
R.B. Jei būna, tai tegul būna?
E.T. Tegul būna.
R.B. O galvoj būna kaltūnas?
E.T. Ne, nebuvo. Jei čia nebūna, tai tada galvoj būna.
R.B. O kaip gydyti, tai nežinia?
E.T. Ne, jo neišgydo. Jei pats neišaugo, tai neišgydo.
Oi, vieną rozą nupirko arklį ir čia karčiuose karo tokia [susivėlusi sruoga]. Aš jam sakau: „Nu, nekibik“. Jisai sako: „Nukirpsiu“. Sakau: „Nekirpk, testa stovi, čia kaltūnas jau to arklio. Nekibink, nekibink“. Ne, iškirpo jis jį. O jis toks akis buvo – kap pakinko, tai ir neša. O kap parsivežė nusipirkįs, tai savaitę laiko žinai, koks geras buvo. Ar tu jam lįsk pro kojas, ar tu jam ką – nieko nedaro. Ir [kur nor] nuvažiuoja, vadelas numetė – stovi [arklys ir neina niekur], o po savaitės, [kap nukirpo tą kaltūną] – pasiuto ir pasiuto, pakinkė ir neša. Ir žiūriu, lakia an karvės. Nu, jau dabar, sakau, kap užlėks, lanciūgą užkabins ir jau po karvei. Ale dalakė in karvę, pastovėjo, apsisuko i pašla. Aš jam sakau: „Matai, jam an akių jau puolė“. Jis nemato, kur jis lakia“.
R.B. Kai nukirpo, jam taip pasidarė?
E.T. Nu, nukirpo ir jam an akių taip puolė.
R.B. Tai kaltūnas gali būti ir gyvuliui, ir žmogui?
E.T. Visur visur jis gali būt. Labai retai pas žmogų kad nėra. Kad ir yra, tai jis nemato. O jei matomas, tai tu nekibik jo.

E. Tebėrienė LKAR 153(82), LKAG 662(30)

Patrūkimas

Sakydavo, kad kai žmogus patrūksta, jam skauda po krūtine. Nuo patrūkimo miške ieškojo trūkžolių, kurias sukepdavo su vienu ar dviem kiaušiniais: *„Trūkžolės – kada žmogus patrūksta, tai čia va po kriūtine skauda, tai tada tas šaknikes o sutrina ir kiaušinienę (iš vieno kiaušinio) iškepa ir duoda vaikam ar suaugusiem valgyt ir nustoja po krūtine skaudėt. Tai skaitosi patrūkęs. Jei patrūkęs, tai reikia valgyt trūkžolas (M. Šapranavičienė LKAR 153(35). „Kai pakelia ką ir patrūksta, tai miške augo trūkažolės. Tai jų išsikasa šaknikę, jų labai sunku išsikast. Tada pakepina su kiaušiniene jais, suvalgo ir praeina“* (*O. Šiugždienė LKAR 153(56), LKAG 660(61).* O M. Černiauskienė papasakojo, kad vaistus – kiaušinius su trūkažolėm reikėjo vartoti penkias dienas, pradedant nuo vieno kiaušinio iki trijų ir mažėjančia tvarka iki vieno.

Nuo patrūkimo – trūkažolės su kiaušiniene

R.B. O jei žmogus patrūksta, ką darydavo?
M.R. Koks čia vaistas buvo nuo patrūkimo? Sako trūkį gavęs, reikia išvirc... Trūkažoles, būdavo, [indeda] in kiaušinienę, iškepa ir duoda [tų] trūkažolių. Jos labai karčios. Žinau, mano brolis buvo patrūkęs. Trūkžolių irgi šaknis sutarkuoja, an skarvados, kiaušinį suplaka, suplaka... Ant vaistų du daugiausiai mušė. Bet kartumas!!!
R.B. Kada trūkžolių šaknis rinkt?
M.R. Vasarą daugiausia. Šv. Jonas buvo 24 birželio, o šv. Ona 26 liepos, tai tame tarpe visas žoles rinkt.
R.B. O kodėl tada?
M.R. Nu, tai jos tokios pamačlyvos. Nu, laikas yra viskam.

M. Rožanskienė LKAR 153(21), LKAG 659(23)

Trūkžolės – nuo patrūkimo

R.B. O ką darydavo, kai trūkis?
M.Č. Nuo trūkio tai yra tokių žolių miške – trūkžolės vadinosi. Tai prikasa ir reikia jas kept. Reikia jas iškept triskart. Pirmą dieną kai kepi, vieną kiaušinį inmušt, tų trūkžolių pridedi, antrą dieną – du, trečią dieną – tris. Tada ketvirtą – du, o penktą – vieną. Nu, tai o taip darydavo.
R.B. O dėl ko taip dėdavo?
M.Č. Nežinau, jie taip buvo insitikinę ir tada atgal sugrįžta iki vieno. Mano mamutė visokių žolių turėjo ir viską ji labai žinojo. Tai, būdavo, jau ateina moterys, tai aš girdėjau, kai vaikas buvau, kaip aiškina [moterim]. Labai daug žolių buvo, o mano mama labai tas žoles visas žinojo, tai moterys, būdavo, eina ir eina. O aš, žinai, vaikas buvau, nei ten ėmiau in galvą, nei ty reikia. Da mumi, kai buvom vaikai nedideli, in pievas išvaro žolių rinkt. Vienas tai ir atsimenu: tokios baltos, vienas stiebukas ir vienas žiedukas. Ir žinojau nuo ko. Tai mano mamukė vadino jas baltukėm. Tai, būdavo, mes kaip nuveinam su seserim, tai prirenkam jų daug ir žinojau [nuo ko], ale neėmiau labai in galvą.

M. Černiauskienė LKAR 153(74), LKAG 661(52)

Griežlė

Nuo sunkių darbų pradėdavo skaudėti rankų sąnarius. Šią ligą seniau kruoniškiai vadindavo grizu, griežle. Ant skaudančios rankos kartais užrišdavo vilnonį „raištelį“, tačiau paprastai „vaistams“ naudojo siūliuką, kuriuo buvo surišta verba: *„Šniūruką nuo verbos užriša ten, kur skauda“ (M. Černiauskienė LKAR 153(71). „Dabar tai*

sakom: skauda ranką per sąnarį, o tada iš senovės, tai grizas buvo. Patrindavo kuo nors, užriša ant rankos kokį vilnonio siūlo šniūrelį, padaro mazgelį, bet ar ten padeda? Girdėdavau, kad taip mama su kaimyne šnekėdavo“ (A. Šapranavičienė LKAR 153(7). Užrišus ant rankos siūlą nuo verbos, vyriausias ar jauniausias šeimos vaikas turėdavo įkąsti į ranką – buvo tikima, kad tada liga išsigąs ir pasitrauks.

„Kai griežlė, duoda pakramtyt“

R.B. O ką darydavo, kai užpjauna ranką?
O.Š. Griežlė? Nu, tai tada, kai griežlė, duoda pakramtyt ir tris kartus inkąst, pvz., ar vyriausiam šeimos nariui, va vaikui, katras gimęs pirmutinis ar katras paskutinis.
R.B. Ką duoda iškąst?
O.Š. Va tau dabar skauda ranką, tai sakai: „Inkąsk man“. Ten gi nekandi iki kraujų, ale [tep tik pakramtai]. Ir paskui dar žinai, kas mačina? Va, kai eini in bažnyčią, neši verbą ir siūluką apsiriši, tai tą siūliuką reikia užsirišt an tos skaudamos rankos. Da tokių vaistų negirdėjot? Tai, būdavo, sakau: „Nedaug, mama, čia tų nešiesi verbos, tai nė neužsirišk“. Ji sako: „Nu, tep, – sako, – aš neužsirišiu, bet kai prireikės ant „vaistų“, nebus“. Ką aš žinau, aš ir dabar užsirišu [ant verbos siūluką], kad ir nenaudoju.
R.B. O kokios spalvos šniūruką?
O.Š. Nesvarbu, kad tik gražesnį.

O. Šiugždienė LKAR 153(57), LKAG 660(63)

Kokliušas

Jei kas susirgdavo kokliušu, gerklę tepdavo medumi. Buvo tikima, kad jei ligonį perveš per devynis tiltus, jis pasveiks. „*Kai kokliušas, reikia per devynis tiltus pervežt. Tai aš dabar suprantu, kad kol suranda devynis tiltus – vaikas pabūna tyram ore. Mašinų tai nebuvo, arkliuką pasikinkę vežė per devynis tiltus ir duodavo ladinio cukrų – kai jį čiulpia, tai nekosti*“ (*O. Šiugždienė LKAR 153(48), M. Rožanskienė LKAR 153(13).* Nors paaiškinimas gana buitinis: vežė per devynis tiltus, kad vaikas pabūtų gryname ore, bet, be jokios abejonės, šis gydymo būdas yra nunykusio maginio-apeiginio veiksmo ar ritualo dalis.

„Blogos akys“

Kruoniškiai tikėjo, kad žmogus gali susirgti, jei kitas, turintis „blogas akis“ pasižiūrės į jį, gyvulį ar paukščius. Sakoma, kad dėl to yra kalta motina, jei ji nutraukia maitinti kūdikį, paskui jo pasigaili ir vėl duoda pažįsti krūties. Suaugusio

tokio žmogaus akys pasidaro „blogos“, kenkiančios. Jei tokiomis akimis žmogus pasižiūrėdavo į vaiką, suaugusį žmogų, jam pasidarydavo neramu, jis pradėdavo be perstojo verkti. Nužiūrėtas gyvulys neaugo, naminiai paukščiai pradėdavo keistai elgtis – šokinėti ant stogų, tvorų, gyvūnas galėjo net nudvėsti. Sakoma, kad su pavydu pasakytas pagyrimas irgi pakenkdavo taip pat, kaip ir „blogos akys“: *„Iš vaiko negalima dyvytis, kad va: „Oj, koks gražus vaikutas!““. „Nu va, inteis in tvartą ir sako: „Oj koks gražus paršelis!“ Va, jau čia skaitosi negerai“ (A. Šapranavičienė).* Šiai ligai gydyti išimtinai buvo naudojama daugybė maginių veiksmų. Jei pakenkdavo „blogos akys“, dažniausiai prausdavo vandeniu, paimtu iš to, kuris nužiūrėjo, ar šventu vandeniu ir nušluostydavo akis sijono atlanku: *„Jei nužiūri, reikia duoti atsigerti vandens iš to žmogaus, kuris nudyvijo, burnos arba švento vandens“ (M. Klizienė LKAR 153(31). „Jei akių paboja, reikia padalkom apšluostyt akis“. (E. Tebėrienė LKAR 153(84).* Buvo tikima, kad geriausi vaistai nuo „blogų akių“ buvo seilės ar vanduo, kuriuo buvo plaunama durų rankena, kurią lietė žmogus „blogom akim“. Dažniausiai darydavo tokius vaistus: per stalą kryžmai buvo liejamas vanduo arba į atskirą indą ar puoduką buvo surenkami nuo stalo varvantys lašai. Tokiu vandeniu atbula ranka nupraustas gyvulys ar žmogus pasveikdavo. Nuo „blogų akių“ taip pat rūkydavo žolėmis, vadinamomis kerėtžolėmis, vištos mėšlu. Apie labai įdomų vaistą nuo „blogų akių“ papasakojo E. Tebėrienė. Jei nužiūrėdavo vaiką, reikėdavo jį „perkišti“ per pavalkus arba per priekines arklio kojas.

„Kartais bijo žmogų ir į tvartą leisti, nes gali nudyvyt gyvulį“

R.B. Ką reiškia, kai žmogaus būna blogos akys?
A.Š. Blogos akys [tada], kai gal toks žmogus pavydus būna. Jeigu gyvuliuką va augina ir va kartais ras ir išgaišta. Nu, tai va, bijo žmogaus ir į tvartą leist kito žmogaus, kad va gali akių pabijot, gali nudyvyt. Tai va, šitą tai jau girdėdavau.
R.B. O kaip gali nudyvyt?
A.Š. Nu va, inteis in tvartą [ir sako]: „Oj, koks gražus paršelis!“ Va, jau čia skaitosi negerai.
R.B. Ir kas pasidaro tam paršeliui?
A.Š. Nu, tai jis būva neramus ir jis žviegia. Net ir iš vaiko negalima dyvytis, kad va: „Oj, koks gražus vaikutas!“. Ir [tadu vaikutas] būva ir verkia, ir toks neramus būva.
R.B. Kožnas žmogus gali nudyvyt ar ne kožnas?
A.Š. Nu, tai aš nežinau, šito jau aš negaliu pasakyti. Yra jau tokie prietarai, kad nelabai nori rodyt ar gyvulį, ar taip ką.
R.B. O ką darydavo, kai nudyvina?
A.Š. Nu, tai ką darydavo? Mumi tai nepasitaikė tokio, bet tik kalbą girdėdavo. Daro

kažką, bet aš dabar nežinau, ką daro. Ar kaip čia nuprausia su vandeniu, duoda atsigert tam vaikučiui, kažką tai, girdėjau, darydavo.

A. Šapranavičienė LKAR 153(6), LKAG 658(16)

Nužiūrėti kalakutai mušasi, lipa ant stogų, tvorų

R.B. Ar būna žmonių su blogomis akimis?
R.L. Oj, būna. Va ant mano kalakutų, tai [žmonės] žiūri ir žiūri. Jie palei tvorą eina, tai labai įdomu žmonėm, kad čia miestely laikom kalakutus, [tai jie žiūri in juos]. [Tada] o jej, kaip jie pradeda muštis, kaip jie pradeda ant kaimyno stogo lipt, nežinai nė ką daryt !!!
R.B. O kaip jie nužiūri?
R.L. Nu, matyt, kad pasidyvina. Akių tai jau žinau tikrai, kad yra tokių. [Nuo tų akių] jie pradeda muštis tarpusavy iki kraujų, net kraujai tyška, arba lipa stogais, tokie eina, nenuoramos. Ne visų žmonių akys blogos. Tai akys tai jau tiksliai būna.
R.B. O ką daryt, kai akys nužiūri?
R.L. Aj, tai visokių [dalykų daro]. Tai klemkas plauna, tai kraštus stalų plauna ir tada apkrapina.
R.B. O kaip plauna stalų kraštus?
R.L. Nu, paima in burną, apipurškia, tada į bliūdelį nuvalo [ir tuo vandeniu apkrapina paukščius].
R.B. Jūs pati apipilate vandeniu?
R.L. Nu, apipilu, jei labai siunta, ir praeina.
R.B. O kaip durų rankenas plauna?
R.L. Nu, tai irgi iš burnos [pila], o po apačia pakiša bliūduką, surenka ir tada jau apšlaksto [tuo vandeniu] visus jau paršiukus ar karvę, ar indikučius. Žinokit, kad kartais, kai nudyvina, tai [gyvuliai] sukasi, sukasi, sukasi aplinkui tokie, nežinau [kas jiem ten darosi]. Man tai irgi [taip yra buvę].Yra tokių žmonių. Aš tai nemoku [nužiūrėti], o yra tokių žmonių, kad [ateina ir taip stebisi]: „Oj, oj, oj...“ Sakau: „Eik tu...“ Pasiųstum iš piktumo... Aš, atrodo, nė nematau niekieno nė gyvulių, nė nieko, o kiti, tai, o, Jėzau, [kad tik pasižiūrėt].
R.B. O kas mokė, kad taip nuo akių reikia daryti?
R.L. Nu, tai būdavo nuo tėvų [išmokstam].
R.B. O nuo ko priklauso, kaip pasidaro blogos akys?
R.L. Ne, ne kiekvieno [žmogaus būna blogos akys]. Moterys tai, būdavo, šneka, kad jei vaiką maitina ir atseit nutraukia, pagailina, ir vėl duoda, maitina, tai jau to [vaiko bus] negeros akys. O aš tai tiksliai nežinau. Tai, būdavo, seni žmonės šneka, motina [kai] dar buvo gyva [taip sakė]. Aš tai jau mažų gyvulių stengiuosi nerodyt ar kokių paršiukų, ar ką, nes paskiau pasidaro bėda, net išgaišta – nyksta, nyksta, nyksta [ir

sunyksta, tokie būna] neramūs. Va ir mano indikai... Tai jau mano vyras ir sako: „Kas čia jiem šiandien pasidarė? Niekad tep nelipė – an kaimyno tvoros, ant stogo, ant šiltnamio ir eina.... A, tai mačiau kokia boba rupūžė žiūrėjo per tvorą“. Cha cha cha cha... Viena antis lipdama ant tvoros pasikorė, kitas gaigalas irgi kažkas tai pasidarė – tupė, tupė, neėdė tris dienas, aš jam ir to, ir to daviau – nieko. Pakilojau, sunkus, gaila, išgaiš – papjoviau. Tada kita antis dėjo, dėjo kiaušinius ir ta antis visus kiaušinius, žinokit [išnešiojo]. Jei neversti kiaušiniai, tai išneša an kiemo ir ištrenkia iš tvarto.

R.B. Kokius kiaušinius?

R.L. Neverstus. Nu, nėra paukščiuko viduj. Tai visus išnešiojo, išnešiojo ir ištrenkė.

R.B. Tai jie supranta, kad tie kiaušiniai tušti?

R.L. Nu. Ir ko jai lipt ant tos tvoros? Niekad nelipo... Aš jau prityriau. Kaime gyvenom, tai ne tep [nudyvindavo gyvulius], o čia miestely, tai daug žmonių, daug visokių [akių pasitaiko].

R. Lekavičienė LKAR 153(11), LKAG 658(49)

Jei nudyvina, tai neauga

R.B. Sako, žmonės turi blogas akis?

D.M. Turi. Turi blogas akis. Ir jei va, dabar eis ir sakys: „Oj, kaip tavo gražu!!!“ Ir po gražu, ir tavo neauga!!! Ir mano va, neauga. Yra, kad akys negeros! Ar gyvulį pamato, ar ką.

R.B. Tai tik taip reikia pasakyti?

D.M. Nu, tai dauges nereikia, ale pamato ir viskas, jau daug nereikia. Va čia tokis Degutis buvo. Jei jis in tvartą inteis ir turi gyvulys krist. Nu!!! Čia akys yra [tokios], buvo, buvo!!!

R.B. O pagelbėti galima nuo tų blogų akių? Gal kokių žolių duodavo ar prausdavo?

D.M. Ką tu žinai, ką jis ten eidamas mislina! Sako, už tai tas žmogus kenkia, kad jį antrųkart pažindo, pamaitina.

R.B. Kai nutraukia, mama ką nors daro?

D.M. Nieko nedaro, pagailina ir dar pamaitina.

R.B. O ką darydavo nuo tų blogų akių?

D.M. A ką aš žinau, gi darydavo, būdavo, ir anytėlė, daro, daro [ką tai].

R.B. O ką?

Kaimynė: Nu, kampus stalo plauna. Daleiskim yra stalo kampas, tai kryžmai plauna, tada klemkas plauna, kryžių apiplauna.

R.B. Kryžių apiplauna?

Kaimynė: Nu, kaip yra kryželis, tą kryželį apiplauna, duoda gert [to vandenio] ar ty

žmogu, ar ty gyvuliu. Gyvuliu an akių pila, ba ir aš pyliau an akių.
R.B. O dėl ko kryžmai plauna?
Kaimynė: Ot nežinau.
R.B. O kaip pila?
Kaimynė: Atbulia ranka.
D.M. Aj, dabar niekas nedaro ir gerai, ir visi gyvuliai gyvena, ir gerai. Dar tep gerai, kad nemožna.

D. Muraškienė LKAR 153(27), LKAG 659(49,52)

Jei nužiūri vaikus ar gyvulius, prausia veidą atbula ranka

R.B. Ar būdavo žmonių blogomis akimis?
M.R. Ot būdavo šitas! Pas mus, būdavo, tokia kaimynė ateidavo, tai, žinot, tai jos jau bijojo visi. Kaimynka buvo mano jauniausios dukros, ji Labanauskienė, bet vadino Šekuvienė, pravardė buvo. Tai jau, būdavo, tėvelis sako: „Jau šita rapūžė ateina, tai reikia kavocis“. Jau ji ar paršiuką pamatys, ar žinot, kokį gyvulį pirmą kartą, tai tas gyvulys sukasi, sukasi. Tai, būdavo, žinot, ką darydavo: išsmaluoja kažkaip ryšį ir žeboja ryšiu tuo tą gyvulį, tuos paršiukus kažkaip atgalia ranka va taip su vandeniu šlaksto.
O tai, klausykit, kap vaikai mažiukai pabijoja akių. Kap gimsta, pamato, tai pamatytumėt, kaip juos grizina tas viskas. Nu va, akys blogos yra! Nu, tai ir pas mus viena kaimynka yra tokia. Tai, būdavo, žentas pats pasako: jau tik nerodyk jai nieko. Ar ji karvę pamatys, pirmą kartą išėjusią, ar ką, vis tiek kažkas užstreikuoja! Nu, kokios akys!
R.B. O nuo ko tos akys būna blogos? Ar toks žmogus gimsta?
M.R. Nežinau. Kad, pavyzdžiui, vaiką maitina kriūtim. Jau vaiką nustoja maitint, ale da pagaili, tai vėl apsisukus [mama] už kokios dienos vėl tos kriūties duoda, ar ty ryte nujunko, vakare duoda, tai jau to vaiko akutės negeros [tampa]. Tai va čia tokia [kaimynka gyvena], tai jau jos bijok. Ir dabar ji yra!
R.B. O kaip ten atgalia ranka šlaksto?
M.R. Ir žinot – ant klemkos [darė vaistus]. Dar reikia [pačiupinėt klemką]. Pačiupinėk klemką ir užsipilk to vandens ant rankos ir tada atgalia ranka šlakstyk – tokie burtai. Ir vaikų mažiukų, būdavo [taip], prausia.
R.B. Ar mačydavo?
M.R. Vaikui tikrai mačindavo. Būdavo, ateis, išeis [kokia moteris], tai riksmas to vaiko. Tai jau būdavo vaistas – jau reikdavo per klemką ir praust akytes. Ar karvei irgi atbulia jau ranka praust. Ganykloj būdavo [karvė kai pabūna], nu, pasidaro nerami, kad tiesiog tokia nerami būva – akys tos [nužiūri], [tada] prausk karvę atbulia ranka.

R.B. Nurimsta?
M.R. Aprimsta, tikrai nurimsta, kad visi tep darydavo. Yra tokios akys, nežinau kas ten yra...
R.B. Mama kalta?
M.R. Mama. Aš maitinau iki pusantrų metų, kitą iki vienuolikos mėnesių. Tai tas pats neėmė, o tas jau mažesnis niurnėjo niurnėjo, bet nedaviau, jau žinojau tą, kad negalima. Glaudžiasi, dar viską, nedaviau ir viskas.

M. Rožanskienė LKAR 153(16), LKAG 658(59)

Jei nužiūri, pila vandenį per durų rankeną

O.Š. Kartais, kai ateina koksai žmogus, pasižiūri į mažiuką vaiką ir vaikas labai pradeda verkti, jis, sako, akių pabijojo. Tai paima tą vaiką, pakiša po durų klemka, motina prisiima į burną vandenio ir pro klemką tuo vandeniu vaiku akutes nuprausia, ir, skaitos, nustoja verkt.
R.B. O kodėl po ta „klemka“ deda tą vaiką?
O.Š. Nu, taigi išėjo tas žmogus pro tas duris, katro akių pabijojo.
R.B. O kas tam vaikui darosi? Ko jisai verkia, ar jam skauda kas nors?
O.Š. Nu, aš nežinau.
R.B. Bet kuris žmogus buvo su „blogom akim“?
O.Š. Dabar aš sužinojau. Žinai, kieno būna blogos akys? Jei motina žindo žindo vaiką, nutraukia ir vėl pradeda, tai jau tada to akys būna blogos. Aš nežinau, ar čia teisybė.
R.B. O jei gyvulį nužiūri?
O.Š. Va, nusipirkai naują gyvulį ir jau žiūrėk, kad kas nepamatytų.

O. Šiugždienė LKAR 153(51), LKAG 660(52)

„Nuo „blogų akių“ lenda per arklio pirmutines kojas“

R.B. Būna žmonių „akys blogos“, sako nudyvija?
E.T. Būna, būna. O ką aš žinau, kaip ten žmonės tep padaro. Gi mano vyriausia sesuva buvo, tai ją per pavalkus mauna ir mauna, mauna ir mauna ją.
R.B. Dėl ko?
E.T. Nu, tai pabijo akių.
R.B. O dėl ko mauna per pavalkus?
E.T. Nu, tai pereina tas viskas.
R.B. O kaip juos pastatyti, paprastai?
E.T. Paprastai pastatei ir turi lįst per juos. O jei ne, tai tada arkliu per pirmutines kojas reikia perlįst. Perlįst ir tadu pereina.

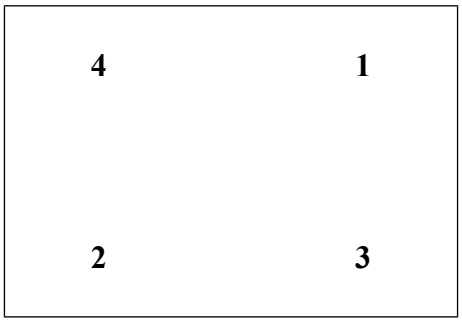
R.B. O dėl ko per arklio?
E.T. Nu, tai tadu mačina.
R.B. O vaikui kas darosi, kai nužiūri? Kas jam būna?
E.T. Nu, bloga būna, bloga, vemia.
R.B. O kiek kartų reikia per pavalkus kišt?
E.T. Triskart.
R.B. O per kojas?
E.T. Triskart.
R.B. O gyvuliai būna, kad pabijo akių?
E.T. O kol ne! O je, labai greit! Aną rozą mano kiaulė apsiparšavo ir atėj kaimynas pirkt paršiukų, nu, ir mes jam nepardavėm, jam per brangūs [buvo], nepirko. Tai jisai stovėdamas tik akis išvertė, pervertė akis ir išėjo oran. Tik mano paršiukai, žiūriu, laksto, kampuosna, tik triedžia vandeniu!!! Aš sakau sūnui, žinai, nemažas buvo: „Lėk, sakau, in kaimyną!“. Jie turėjo marčią vaistininkę, tai jiems vaistų visokių parveža. „Nuveik“. Tai aš kiek spėjau, tai liko, o kiek nespėjau, tai išgaišo.
R.B. O savų vaistų nebuvo nuo to nužiūrėjimo?
E.T. Buvo. Kai gyvulys akių pabijo, tai aš stalo kampus apmazgoju ir in viedrą sulaidziu tą vandenį [ir apiprausiu gyvulį]. Ir iš burnos apipurkšiu gyvulį, ir tada reikia padalkom arbe kelnėm, kur nešioja, apšluostyt akis, [tadu] praeina. Tai ir dabar tankiai pabijo akių.
R.B. O stalo kampus visus apiplauti?
E.T. Užlieji, biškį pabrūžini ir tą vandenį į tą viedrą. Paskui į vieną kampą, į kitą, į trečią kampą, tada sugirdai, jeigu negeria, tai indedi cukraus, da druskos, išgeria, tada apipurkščia burną karvei.
R.B. O kas būtų, jeigu nedarytum taip?
E.T. Išgaištų.
R.B. O kodėl žmogaus būna blogos akys? Tokiom akim gimsta?
E.T. Turbūt gimsta. Pas mus gyveno tokia kaimynė. Nu, tai tik ji praėjo, tik sumurmėjo – mano gyvuliai pasiuto, nėra rodos! Nu, tai dabar, nu, ką nuo tų akių daryt? Tai, būdavo, pas mus užkalbėc eina. Pas mus tokia rusė gyveno, tokia jauna moteriškė, tai jai nunešu duonos, vandenio, druskos, ji užkalba, pareinu, karvei sušeriu, apmazgoju, nu, ir pasimelžiu, o taip – any neprisileidžia, net prisiglaust neduodavo.
R.B. O ką ten ji kalbėdavo?
E.T. O ką aš žinau, nesirodo.

E. Tebėrienė LKAR 153(81), LKAG 662(29)

Nuo „blogų akių“ rūko kerėtžolėmis, vištos mėšlu

R.B. O būna, kad žmonių akys būna blogos?

M.Š. Yra žmonių, kad akių labai bijo, čia tai teisingai. Ir jau mano kaimynas buvo, tai jau labai blogos akys jo buvo.
R.B. Tai žmogus gimsta su tokiom blogom akim ar kaip?
M.Š. Gimsta. Ty mūsų kumelė labai graži buvo, tai jis nulėkė pas jį, pas kaimyną... Ir ne visada ir jo, būdavo, kad pabijodavo akių. „Tai ot, – sako, – Varnasiaus kumelė kokia graži! Nor paim ją ir glostyk, bučiuok ją". Ir pradėjo [sirgt toj kumelė]: sustojo, ir žvengt pradėjo, ir anė žingsnio. Jau paskui nuvėjo mano vyras jau parsvest tos kumelė, tai kap tik parsivedė!
Duktė: Mamyte, jūs pamiršot. Sako, jeigu maitini kūdikį, aš taip girdėjau, ir nutrauki, ir paskui vėl pradedi [maitinti], tada jau akių pabijo to žmogaus.
M.Š. Tai va, tai tada parsivedė ir kumelė atsigulė, ir viskas. Tai greit [priskyniau žolikių]. Aš žinojau tokių žolikių – kerėtžolės tokios yra. Tai tų žolikių nulėkiau ar aš turėjau, ar prisiskyniau, tai greitai in prosą [lygintuvą, – R.B.], kap senovės va prosai buvo žarijom... Tai in prosą žarijų [indėjau], tų kerėtžolių ir aplinkui apėjau apie kumelą triskart, ir atsistojo, ir vėl gerai. Aprūkinau, ta kumelė strykt – atsistojo ir vėl buvo linksma, šokinėjo.
Paskui jis atėjo ir sako: „Jūsų tekutis nemenkas, aš noriu kiaulaitę atvaryt". „Nu tai, – sakau, – Antanai, duris prasidaryk ir pažiūrėk". „Nu, tai, – sako, – ainam". Nuėjom, [jis tik pasižiūrėjo] ir tas tekutis gatava – pradėjo žiovaut, pradėjo vemt. Nu, tai vėl tep padariau ir vėl gerai.
R.B. Tai jau jo akys buvo nekokios?
M.Š. Ne, ne, nekokios. Jau, sako, jei jau atjunkei [vaiką], ir nepradėk maitint. O kap gi anksčiau [atjunko vaikus]: peržegnoja kriūtis ir vaiką, ir tada neduoda žįst. O paskui, jeigu nutraukė ir vėl pradeda žindyt, tai tada labai pabijo [gyvuliai to žmogaus akių].
Jau kadaise mano diedukai pasakoj. Buvo kaime toks, tai jis pats žinoj, kad [jo] akių pabijo, tai jis [ateina ir] va dabar [dar] už durų [stovi] ir rėkia: „Gaspadinės, jei yra gyvuliukų, tai jau kavokit, ba aš ateinu". Jau jis pats žino, perspėja, ba, jei pamatė, tai tik kibir kibir kirbir ančiukai ar viščiukai ir gatava!!! Tai tada svencina [aprūko, – R.B.], rakina, katriej atgyja, katriej ne, tai jau jis perspėja.
Duktė: Tai vištos mėšlu parūkina nuo akių. Aš girdėjau, pati nerūkinau.
R.B. O vandeniu ar prausia?
M.Š. Ne.
R.B. Jei vaiką nužiūri, ką daro?
M.Š. Nu, tai vaiką ir gerai parūkina.
Duktė: Tai, palaukit, aš girdėjau, kad kampus stalo numazgoja...
M.Š. Va, kryžium... Va kaip dabar keturiakampiai stalai, tai kryžium reikia [nuplaut]: va, užliejai vandenio ir vėl reikia nuplaut in bliūduką su ranka kryžium ir tada vaikus nuprausti. Vaikus nuprausti ir išlieti [tą vandenį] atgalia ranka.

Piešinyje numeriukai rodo eigą, kaip buvo vandeniu mazgojami stalo kampai, gaminant „vaistus“ nuo „blogų akių“

Duktė: Tai spjaudo, čia visokių jums pripasakojo.

M. Šapranavičienė LKAR 153(37), LKAG 660(14)

Išgąstis, priepuoliai, nervai

Kruoniškiai išgąstį, nervų ligas, priepuolius gydė ir magija, ir augalais. Tikėta, kad galima ligą nuspjauti, todėl išsigandus reikėjo tris kartus spjauti į šoną. E. Tebėrienė pasakojo, kad padeda plaukai, išrauti iš pažasties, ar vanduo iš to žmogaus, kurio išsigandai, burnos: *„Jei išsigąsta, rūkina plaukais iš pažasties. Jei išsigąsta, reikia vandenio iš burnos“ (E. Tebėrienė LKAR 153(84).* Nuo išgąsčio, priepuolių taip pat tiko parūkyti šventintais augalais, pvz., devintinio žolynais arba duoti išgerti valerijono šaknų, čiobrelių, naktinyčių, rugiagėlių, pivonijų, tujų arba kruoniškių vadinamo garštinio ar garštvinio arbatos: „*Nuo priepuolio parūko šventintom devintinėm žolelėm. Valerijono šaknys nuo priepuolių, nuo išsigandimo, nuo nervų“ (M. Černiauskienė LKAR 153(71).* „*Nuo išgąsčio daugiausia duodavo čiobrelių. Nemiegi ar išsigąsti, tai čiobrelių duoda, da kažkokių žolių nuo išsigandimo duoda - naktinyčiom vadino. Tokie mėlyni žiedukai, nedidelės tokios, visur auga. Daugiausia arbatos duodavo vaikam*“ *(M. Rožanskienė LKAR 153(13), M. Klizienė LKAR 153(31). „Rugiagėlė – vaistas, jūs žinot, koks vaistas!!! Jis ir nuo išgąsčio, ir arbata labai skani. Ir nuo plaučių uždegimo tai pirmas vaistas – arbata. Su plaučiais, koks kosulys, tai arbatą gert reikia“ (M. Rožanskienė LKAR 153(13). „Cisų taigi daug auga, tai ciso arbata gert tinka nuo išgąsčio“ (O. Šiugždienė LKAR 153(48).*

Išsigandusiam liepdavo nusispjauti, duodavo *ciso* arbatėlės

R.B. O ką duodavo, jei išsigąsdavo šuns?

A.Š. Nu, tai jau liepia triskart nuspjaut, jeigu šunes išsigąsti. Nu va: tfu, tfu, tfu...
R.B. O jeigu šiaip išsigąsdavo?
A.Š. Tai duodavo vadinamo ciso, o jis ne cisas, o tuja. Senovėje vadinome jį cisas. Tai jau išverda ir nuo išgąsčio duoda pagert arbatytės.

A. Šapranavičienė LKAR 153(5), LKAG 658(14)

Garšvinas nuo nervų ligų, išgąsčio

R.B. O ką darydavo, jei išsigąsdavo?
G.M. Nuo išgąsčio buvo tokia žolė, liaudiškai vadinosi garšvinas. Tai sakydavo, kad jis yra nuo išgąsčio. Pas mus augo, bet dabar išnyko. Žali lapai tokie.
R.B. O ką su juo reikia daryti?
G.M. Išvirt arbatą, ir viskas, ir duot pagert.
R.B. Augindavo specialiai?
G.M. Kam reikėjo, augino. Pas mus augo darže, daugiametis augalas, bet dabar išnyko, jis labai reikalingas. Nuo nervų, nuo išgąsčio. Liaudiškai garšvinas, o kaip literatūriškai tai aš nežinau.

G. Mikalauskienė LKAR 153(10), LKAG 658(40)

„Garštinis ir pivonija nuog priepuolių“

R.B. O nuo priepuolių ką darydavo?
E.T. Nuog priepuolių? Yra tokių žolių nuog priepuolių. Garštinis nuog priepuolių. Kaip jas kitaip vadina, tai nežinau.
R.B. O kur tas garštinis auga?
E.T. Daržely, mes buvom pasisodinį jų. Išverdi ir geri arbatų. Ir raudonos pivonijos žiedas kap pražydįs būna irgi nuo priepuolio gerai. Matai – bijūnas ir pivonija, tai skirtumas.

E. Tebėrienė LKAR 153(83), LKAG 662(31)

Gydymas augalais, gyvūninės ir mineralinės kilmės medžiagomis

Galvos skausmai

Jei skaudėdavo galvą, dažniausiai kreipdavosi į gydytoją, kuris duodavo vaistą, vadinamą „gaideliu“: *„Ale da čia va gyveno toksai daktaras. Jį vadino daktaru, jisai buvo gal kariuomenėj dirbęs sanitaru. Tai jis, būdavo, ir visada turi vaistų. Tai jau kaip labai galvą skauda, tai jisai: „Ai, gaidelį duosiu“. Nu, tokių proškučių*

duodavo. Nu, tai mano mamai jau galvą skauda, tai ji vieną kartą nusipirko, kitą kartą nusipirko. Paskui jau jis liepė pas daktarą eit“ (O. Šiugždienė LKAR 153(50), LKAG 660(50).

Ausų skausmai

Jei skaudėjo ausys, lašino „kamparavo“ tepalo arba dėdavo į ausį sviesto: „*Jei skauda ausį, paimdavo sviesto, indeda in šaukštą, kokį degtuką ar žvakutę uždegę pašildo, šiltą tą sviestą in ausį supila*“ *(O. Šiugždienė LKAR 153(48).* Visai paprastai iš ausies ištraukdavo blusą: įkišdavo plauką ir ji plauku išeina.

Gerklės, nosies skausmai

Nuo kosulio naudodavo šalpusnį ar avižas, laukines našlaites. Ypatingas vaistas buvo vilkagrybis. Ant kaklo nuo kosulio rišdavo ruginius šiaudus, o nuo anginos dėdavo karštą druską. Anginą kruoniškiai vadino gerklės votim ir kaip labai efektyvią priemonę jai gydyti naudojo vadinamą baltą šuns *šūdą*, t. y. ilgą laiką saulėje gulėjusias ir todėl pabalusias šuns išmatas. Jei angina taip užguldavo gerklę, kad buvo labai sunku kvėpuoti, ieškojo gyvatės: „*Jeigu labai stipri angina yra, jei vos prakvėpuoja vaikas, tai gyvatę išdžiovina ir duoda gert. Tai tokį dalyką girdėjau, o ar iš tikrųjų veikia, ar padeda, tai nežinau“ (G. Mikalauskienė LKAR 153(9).* Balso stygas gydyti padėjo ajerai. M. Rožanskienė pasakojo, kad ji giedodavo ir visada su savim turėdavo ajero šaknies: „Aš tai buvau prisirinkus šaknų. Labai gerai balso stygom. Jį reikia nulupt, arbatą gali išsivirt, degtine užpilt. Aš pati, būdavo, kramtau ir kramtau. Ji labai kvepia. Kai giedam, tai pakramtei tos šaknies, labai nutraukia užkimimą“ *(LKAR 153(13).* Kitoms peršalimo ligoms gydyti taip pat buvo naudojami įvairūs augalai. Nuo slogos naudojo česnaką, alijošių, aviečių „stabarus“, liepos žiedus: *„Kai sloga būna, tai paimu juodų serbentų šakutę, užsiplikinu vandeniu, tai labia palengvina“* (*O. Šiugždienė LKAR 153(48).*

Plaučių uždegimas

Nuo plaučių uždegimo dažniausiai gėrė *vosilkes* – rugiagėles, nasturtų lapus ir žiedus, trauklapius, jeronimą, alijošių: *„Rugiagėlė – vaistas!!! Jūs žinot, koks vaistas!!! Jis nuo plaučių uždegimo, tai pirmas vaistas. Su plaučiais ar koks kosulys, tai arbatą reikia gert. Ir nuo išgąsčio tinka, ir arbata labai skani.“ (M. Rožanskienė LKAR 153(13), M. Klizienė LKAR 153(31)). „Alijošius nuo plaučių. Gėlę sutrint, sumalt, pridėt medaus ir gert» (D. Muraškienė LKAR 153(29).* Visoje Lietuvoje paplitęs plaučių uždegimo gydymas karvės mėšlu: *„Nuo plaučių uždegimo virino karvės mėšlo*

saldžiam piene. Išvirint, iškošt ir duot gert, tai greit plaučių uždegimą pagydo. Mano tėvo močiutė sakė, kad nėjo pas gydytojus, patys gydėsi" (M. Klizienė LKAR 153(31).

„Kai aš susirgau plaučių uždegimu, dėjo tabako lapais su rūgštum pienu"

O.Š. O kai aš susirgau plaučių uždegimu, kokie septinti metai man buvo, gal šešti, aš jau tep lovoj guliu, šaukiu, šaukiu mamą, kad aš jau neprašneku. Tada jau jiej mane pamatė: „Oj, jau mergaitė labai serga, jau akys stačios, liežuvis iškištas, jau miršta". Tai tada nulėkė pas kaimyną, parnešė tabako lapų, rūgštaus pieno. To tabako lapus sutepė rūgštum pienu ir apdėjo mane. Ir dar pastatė taures (...)
R.B. O kur tais lapais apdėjo?
O.Š. Kriūtinę ir pečius apdėjo, ale labai greitai nuėmė, tas pienas jau sukepęs. Tada vėl dėjo, vėl [nuėmė], tada ilgiau, ilgiau [dėjo], kelis kartus dėjo.
R.B. Kas patarė?
O.Š. Kad jiej visi jau tep žinojo – tabaku.

O. Šiugždienė LKAR 153(55), LKAG 660(59)

Dantų skausmai

Dantis kruoniškiai gydė labai paprastu būdu – dantį vilgydami degtine. „*Dantį kai skauda, tai biški degtinės insigeria, palaiko an to šono*" (*A. Šapranavičienė LKAR 153(7).* Ant skaudamo danties dėdavo ir žolę, kurios rūšies nustatyti nepavyko. O. Šiugždienė pasakojo, kad ji panaši į besidriekiantį ant žemės kietais lapais vijoklinį augalą: *„Dantį sopa, tai pasišutina su ja an danties dėdavo, dėl kvapo pakvėpuoja" (O. Šiugždienė LKAR 153(47), LKAG 660(43).* Jei labai skaudėdavo dantį, sakydavo dantų votis: *„Jau sako: dantų votis – skauda. Tai būdavo tokios žolės, mes vadinom bandzioškom ir bandzioškom, pas mus tai jų kieme labai daug buvo, dabar tai jau nėra, tai dedi kompresus, šildai viršų. Prisirauni, prisišutini ir tada karštas dedi, jeigu ne kiauras dantis. Jei kiauras, tai suvilgai in degtinę ar spiritą ir užkiši. Ir taip pavirini avižas, tai dedi, kad pakaitint, kad šiluma būtų" (M. Černiauskienė LKAR 153(75), LKAG 661(72).*

Skrandžio, žarnyno ligos

Įvairius skrandžio, vidurių negalavimus taip pat gydė paprastom, bet efektyviom priemonėm. Jei vaikams užkietėdavo viduriai, įkišdavo į užpakalį paprasto muilo *(O. Šiugždienė LKAR 153(48).* Nuo viduriavimo duodavo pelūno ar mėtų: *„Pelūnas labai gerai gyvuliam dėl apetito. Jei man skauda skrandį, verdu arbatėlį. Ir mėtos man pirmas vaistas nuo skrandžio, jos ramina, nuo miego" (M. Rožanskienė LKAR 153(13).* Savotiškas „angliuko" pakaitalas buvo paskusta iš krosnies plyta, naudojama

tada, kai skaudėdavo po krūtine. Paleidus vidurius, taip pat liepdavo išgerti kavos arba suvalgyti kietai virtą kiaušinį (*O. Šiugždienė LKAR 153(48), E. Tebėrienė LKAR 153(84).* Jei ėsdavo rėmuo, labai geras vaistas buvo rugių žiedai *(M. Černiauskienė LKAR 153(71),* o jei skrandyje atsirasdavo žaizdų, gėrė arnikų šaknis, bulvių sunką.

„Jei skauda po krūtini, vidurius, tai paskust iš pečiaus plytos ir iš kopūsto lakšto, kur duoną kepė, išvirt arbatos“

O.Š. Jau apsergo, skauda čia po krūtine. Ir būdavo kap [skauda] po krūtine, vidurius skauda, tai vis sakydavo – gumbas. Ar ty išsigalvoję buvo. Nu, tai dabar kap gumbas, kokių reikia vaistų? Reikia paskust iš pečiau plytos.
R.B. Tai tos anglies paskust?
O.Š. Plytos iš pečiaus [paskust ir sugert su vandeniu]! Paskui ko? Duoną kepdavo ant kopūsto lakšto, tai to lakšto nulupt nuo duonos ir išvirt arbatos.
O. Šiugždienė LKAR 153(49), LKAG 660(49,51)

Paparčio šaknis su arnika, bulvių sunka nuo skrandžio žaizdų

R.B. O iš miško rinkdavote kokių nors žolių vaistams?
M.R. Paparčio šaknis, jei skrandyje žaizdos yra. Bet papartis yra dvejopas: yra toks an vieno stiebo eina va lapais tokiais kap palmė. Tai to [paparčio] šaknies reikia prisikast prieš šventą Joną, žinot. Rinkt visas žoles reikia prieš Jonines. Ir tos šaknys tokios juodos, jas kaip nuskabai, nuskabai nuo tos šyčkos, nuo tos šaknies, tą juodumą nuskuti, jis tokis geltonas [pasidaro], supjaustai kokių 100 gramų, kokių 200 gramų į puslitrį ir užpili tikru spiritu, ir paskui [gerti] prieš valgį šaukštą ryte ant tuščio skrandžio. Tai tas spiritas užtraukia žaizdas, o tas papartis gydo. Tai kiek pas mane ėmė [tos šaknies]!!! Ir dar žinot ko reikia? Arniko. To arniko pas mus čia niekur nematyt, jis tik būdavo prie Nemuno smėlynuose. Nu, tai aš kaip jį dabar pažįstu, tai ir an turgaus galiu [nusipirkt]. Bet an turgaus gali ir apgaut. Toks labai mažas, panašus in pienį, lapukai in mėtų panašūs, tokie pūkuoti. Tai to arniko indedi, to paparčio šaknies, spiritu užpili ir geriausias vaistas [nuo skrandžio žaizdų].
R.B. O kiek laiko reikia, kad jis stovėtų, kol pasidaro vaistas?
M.R. Turi pastovėt jisai tamsioj vietoj, būk tai, sako, kad 10 dienų, bet kartais užtenka ir mažiau. Po šaukštą [geri], tai ty an ilgo užtenka. Bet jau vaistas, tai pripažįstu jau jį!!!
R.B. Kas jums šitą receptą pasakė?
M.R. Žinot, aš gulėjau su struma ligoninėj, tai viena moteris pasakė. Tai man kaip skaudėjo, tai aš gėriau bulvių sunką, bet neskanu man.
R.B. O kas jums buvo skrandžiui?
M.R. Nu, skaudėjo ir tiek.

M. Rožanskienė LKAR 153(18), LKAG 658(71)

Širdies, kraujagyslių ligos

Nuo širdies ligų gėrė rūtų arbatą, bet gerai buvo jas ir kramtyti: *„Jei širdis kiek sustreikuoja, kramtau ir kramtau rūtas“*. Nuo padidėjusio kraujo spaudimo gėrė krapų arbatą, o jei buvo mažakraujystė, gelbėjo dilgėlės (*Rožanskienė LKAR 153(13).* Ir seniau nesvetima buvo tokia liga kaip sklerozė. Jau tada buvo sakoma, kad „jei sklerozė, negalima aštriai valgyt“ (*E. Tebėrienė LKAR 153(84).* O A. Šapranavičienė papasakojo, kad vienas geriausių vaistų nuo sklerozės buvo rasakilų arbata: *„Nuo sklerozės tokie yra rasakiliai. Jie tokie pievoj [auga] ir lapai toki dideli, apskriti ir lapukai karpyti ir jų viduryje rasakila. Nu, tai jų buvau prisirinkus galybę. Ir aš vieną rozą nuėjau į daktarą, jis sako, kad neturiu kraujo spaudimo. Ot, gydytojau, sakau, neteisybė, kai pasikeliu, tai mane neša iš lovos. Jis sako: „Nevalgyk riebios mėsos, ji duoda sklerozę“. O prie bažnyčios užėjau in tokią moteriškę, ji man parodė tą rasakilos lapuką, aš ir prisirinkau ir pasveikau*“ *(LKAR 153(7).*

Inkstų ligos

Inkstų ligas gydė takažolėm ir asiūkliais, kruoniškių vadinamais ožkabarzdžiais ar barzdukais. M. Rožanskienė sakė, kad šitos žolės labai gerai iš inkstų išvalo akmenis *(LKAR 153(13).* O jei nelaikydavo šlapimo, buvo tikima, kad geriausiai tam padeda žuvytė, esanti didesnės žuvies viduriuose: *„Jei pagauna lydeką ir viduriuose randa žuvukę, tai tą žuvukę reikia duot, kas nakčia myža“ (O. Šiugždienė LKAR 153(48).*

Kaulų lūžiai

Kaip ir visoje Lietuvoje, lūžus kaulams, gydyti geriausiai tikdavo kaulažolė, vietine tarme vadinama *kaštanavolu*: „*Kaštanavolas kaulam labai gerai. Jį reikia gert ir pritarkuot, sumaišyt su riebalais ir dėt, kur kaulai lūžę“ (Černiauskienė LKAR 153(71).* „*Man kai kaulai lūžo, tai žinokit, man pats gydytojas pasakė, kad lukštus sumalt, kur kavą mala, ir po arbatinį šaukščiuką gert, tai kaulai stiprėja“ (M. Klizienė LKAR 153(31).*

Geltligės gydymas

Tokias infekcines ligas kaip geltligė, kokliušas taip pat buvo stengiamasi gydyti maginiais veiksmais. Buvo tikima, kad jei žmogus nuo geltligės pasidaro geltonas,

tai geriausiai tą ligą padėtų gydyti geltonai žydinčios žolės, kurias reikėjo virti ir gerti. „*Nuo geltos tai mama virė cintorijas. Cintorijos pašaliuos auga, geltoni būva žiedeliai. Tai mama jas virė ir girdė, nu, ir padėjo*“ (*A. Šapranavičienė LKAR 153(7), E. Tebėrienė LKAR 153(84).*

Žaizdų gydymas

Ant žaizdos paprastai dėdavo voratinklį arba kraujažolę, svogūną: *„Kraujažolės tokios baltos. Insipjauni, tai dedi ant žaizdų – sugyja greičiau.“ (M. Rožanskienė LKAR 153(13). „Aš vieną kartą... Pasakysiu jumi. Aš insipjoviau pirštą ir dar prie patį runkelių nuėmimą. Tik išėjau, tik dėjau ir invariau in pusę nykščio. Ir ką čia dabar užsidėt? Tai tiktai paėmiau cibulio, patarkavau, uždėjau – greitai užgijo ir neskaudėjo, nieko. Gal ir cibulis gerą dezinfekciją duoda?“ (O. Šiugždienė LKAR 153(48).* Vietas, kurios iššusdavo, barstydavo pataisais, o suskilusias kojas tepė ūkiniu muilu: *„Pataisūnai pražysta ir ant jo viršūnikės būna geltonas žiedukas. Tai tos dulkutės gerai pabarstyt, kur iššutę“ (O. Šiugždienė LKAR 153(48). „Suskilusias kojas mama sutepė ūkiniu muilu, smetonine“ (O. Šiugždienė LKAR 153(48).*

Panikę dėjo ant žaizdų

R.B. O koks ten miške auga labai dvokiantis grybas?
M.R. Girdėjau šitą. Panikė vadina, panikė.
R.B. O ta panikė nuo ko?
M.R. Tai tą panikę visur ant žaizdų dėjo, bet aš jos nepripažinau. Žinot, aš jos ir nerinkau. Bet va kaip švogeriui buvo diabetas, jam žaizdos atsivėrė, tai jis ją dėjo.
R.B. Tai irgi kažkaip paruošia?
M.R. Užpila degtine tą grybą ir kompresiuką suvilgo ir deda. Aš jo niekad o niekad nerinkau, eini, tai smirda! Jau miški greit suuosi.
R.B. Kodėl taip vadina?
M.R. Aš nežinau, gražus tokis, į panytę panašus.
M. Rožanskienė LKAR 153(19), LKAG 658(72)

Vočių, šunvočių gydymas

Jei pradėdavo kilti votis, dažniausiai dėdavo lašinių arba virdavo įvairius tepalus, kurių pagrindą sudarė riebalai. Riebalai padėdavo vočiai greičiau trūkti. Tam labai gerai tiko ir pušų sakai, muilas.

Ant voties dėjo lašinių, dilgėlių su riebalais, virė tepalą

R.B. O ką ant voties deda?
M.Č. An voties tai visko deda: tai lašinių išmirkina, deda. Tai paskui ant voties dilgučių deda: sutrina su riebulais ir deda. Tai tepalo kokio deda: ten kokių riebalų deda, ten kokių pušų medžių sakų, tai va taip išverda. Tai tokie medžiai buvo topoliai, tai jų spurgų deda, tokį tepalą suverda ir deda.

M. Černiauskienė LKAR 153(73), LKAG 661(46)

Ant šunvočių dėjo išmuilintų pakulų, pušies žievelę ir apklijuodavo smala

R.B. Ar rinkdavo miške paparčius?
O.Š. Rinkdavo. Gerai, mumi buvo [tų šunvočių] – man ir mano broliui. Da nedidelė buvau, tai man buvo tiek [šunvočių], kiek aš iš priekio galėjau susiskaityt, gal keturiasdešimt šunavočių. Tai žinot, kaip gydė? Mama nuvėjo in mišką ir prisirinko nuo pušies tų žievukių tokių kaip popieriukas. Tokių plonikių tų žievukių parsinešė ir smalos, kur iš pušų bėga. Paskui vakare, kai jau kuchnia išsikurino, kai jau šilta, tai tada nurengė, paimė pakulą, tokį mažiuką gniūtuką padarė, pavilgė, jį išmuilino, prie tos šunvotės prilipdė, tada tą plonikę pušies žievukę uždėjo ir kraštus tai smala apklijavo. Per naktį pabuvo, tada kitą vakarą nulupė, tai kai katra ir su gyluoniu išsitraukė, tada greitai užgijo.
R.B. Mamai patarė?
O.Š. Taigi ji sena buvo, jau ji žinojo.
R.B. O nuo ko tos šunvotės būna?
O.Š. Tai gal kai sušali.

O. Šiugždienė LKAR 153(58), LKAG 660(69), LKAG 661(1)

Ant voties dėdavo liepų brazdų ir gysločių

R.B. O ką darydavo, jei votis?
M.K. Jei votis, tai liepų brazdus virino saldžiam piene ir dėdavo ant voties. Kartais prasimuša tik vienas taškas, o kartais prasimuša net trys ar keturios šaknys, pradeda pūliuot, tai dėdavo liepų brazdus. O paskui, po liepų brazdų, kada jau baigia gyt, tai dėdavo gysločius. Tai jau jie greitai ištraukdavo nešvarumus ir apgydavo.
R.B. O kaip tuos brazdus dėdavo?
M.K. Žievę viršutinę nuima, o paskui, kur tikra prie medelio, žievytę nuskuta ir in šviežią saldų pieną išverda. Tai ji būna nelyginant kai manų košelė ir ją uždeda, tai kai ji pritraukia tą votį, tai būna kokie trys taškai. O paskui gyslotį deda.

M. Klizienė LKAR 153(33), LKAG 660(4)

Vaistai alkoholikams

Kaip ir mūsų laikais, taip ir seniau buvo kovojama su įvairiomis priklausomybės ligomis. Kruoniškiai alkoholikams stengėsi sukelti pasibjaurėjimą degtine, duodami patarimų: *„Pataisūno duodavo pijokam. Pijokam, katrie jau labai geria, išverda ir duoda. Bet jau čia rizika. Jie kažkaip nuodingi ir baisu, ale duodavo – jie nusibridina, atseit negers, bet man neteko taip daryt“ (M. Rožanskienė LKAR 153(13).*

Gydymas nuo radikulito

Vienas efektyviausių vaistų nuo radikulito, kuris buvo naudojamas Kruonio apylinkėje, buvo kelminis papartis, kurį reikėjo sušutinti garuose, sudėti į maišelį ir ant to maišelio atsigulti.

Nuo radikulito reikia gulėti ant paru sušutinto paparčio

M.Š. [Nuo radikulito] ne šaknys, o paparčiai kur auga krūmais, va [lapai] kap plunksnos.. Tai [iš] šitų paparčių tai šitaip [darė]: jei radikulitą turi strėnose, tai tada reikia susukti, susukti, susukti ir sugrūsti in puodą [paparčio lapus]. Ale po apačia vandenio tai nedaug reikia pilt, kad tie paparčiai vandenio nesiektų. Ir reikia dugnu uždengt, ir kad jie paru sušustų. Ir tada in tarbą, ir atsigulk ant jų – ridikulitas greit praeina. Tai va, tai šitą tai žinau, ba aš dariau sau ir man buvo labai gerai.
R.B. Tai reikia, kad garuose sušustų?
M.Š. [Reikia], kad paru sušustų jie, kad būtų karšti. Aš tai maišelį turėjau, aš daug jų prisipjoviau, prisipjoviau, nu ir tada in didelį puodą [sudėjau], uždengiau, po apačia du litru vandenio įpyliau, tai vanduo virė nu ir paras [ėjo], nu ir sušuto. Tai tada aš in tarbelę [sudėjau] ir tada atsiguliau. Jau aš kojų nenukėliau [nuo lovos], jau man reikėjo rankom kojas nukelt in žemę. Tai aš tada paėmiau ir atsiguliau. Kad naktį sapnuoju, kad atėj du vyrai ir man čia kad trina, kad trina [pilvą, – R.B.]. Tai aš juos kap stūmiau, tai ir atsisėdau. O! Ir atsisėdau!!! An rytojaus atsisėdau ir da biški skaudėjo, ale moment perėjo.
R.B. Tai jūs tik vienąkart tai padarėte?
M.Š. Antrųkart dariau, tai niekas jau ty man nesidarė. Tai va!!
R.B. Tai susapnavote du vyrus?
M.Š. Du vyrai atėjo, trina man čia, tai aš juos kad stūmiau nuo savęs ir atsisėdau. O pirma reikėj koją nukelt. Atsisėst, atsisėdu ir va kap einu, jei einu da tiesiai, tai da galiu eit, o jei ciktai krust kur in duobukę, nu ir keberkšt ir persivertiau, kap man ridikulitas buvo!!! Aš labai sušilus buvau ir ant žemės pasėdėjau ir sušalau, tai vat ir griebė ridikulitas.

R.B. Tai labai padeda?
M.Š. Labai pamačina. Kiek kam sakiau, tai netiki, tai nedaro, tai tadu susirietę vaikščioja. Eina, daktaram tiki, tai ką ti!!!
R.B. Koks įdomus receptas!
M.Š. Čia labai geras receptas. Nu, uždegimas, kas gi ty būna – uždegimas!!!
M. Šapranavičienė LKAR 153(45), LKAG 660(38)

Niežų gydymas

Visoje Lietuvoje žinojo, kaip reikia gydyti niežus. M. Rožanskienė papasakojo, kad visą jų šeimą buvo užpuolę niežai, kruoniškių vadinami *parkomis*. Mama visus vaikus ištepė siera ir „sukišo“ į krosnį, kad karštyje tos „parkos“ išnyktų.

Nuo parkų ištepdavo siera ir sukišdavo į pečių

R.B. Kaip seniau gydė dedervines?
M.R. Mes augom didelė šeima, našlaičiai. Tai tokiom ligom nesirgom. Va, tymais sirgom. Kas ty vaikų žiūrėjo! Ir, žinot, kuo da sirgom – kap vadindavo parkai [niežai, – R.B.]. Tai parkus tuos ištepa tokia siera ir sukiša [vaikus] pečiun. Tai, matot, mažiukai da buvo, pečius tai didelis kaimiškas, kur duoną kepdavo. Tai pakūrena, patiesia, ten turi būt šilta. Ištepa ta siera, kad įsigertų į kūną. Tai tą tai žinau, atsimenu.
R.B. O iš kur sierą imdavo, iš degtukų?
M.R. Pirkdavo. Pirkt buvo tos sieros, dabar tai nežinau ar yra.
R.B. Tai kiek ten reikėjo sėdėt?
M.R. Nu, kokį pusvalandį tai sėdėdavom.
R.B. Ar praeidavo?
M.R. Nu, praeidavo. Žinot, paskui in kubilą tokį [susodindavo]. Vandenio prišildo, taigi visus prausia tam kubile, ta siera smirda. Išsikaitini, tada in tą kubilą...
M. Rožanskienė LKAR 153(14), LKAG 658(56)

Vaistai nuo vėžio

Nuo vėžio naudojo beržo kempinę, kruoniškių vadinamą beržo kaltūnu: *„Žinau, augdavo ant beržo tokia pintis, tai irgi vaistas. Tai daugiausia tai nuo vėžio, bet kaip vadindavo, tai nežinau. Toks kaltūnas – nekaltūnas, nu toks kaip ir pintis kokia auga ant beržo. Kaip jie vadinasi lietuviškai, tai nežinau. Jau jį užpila su degtine ir geria nuo vėžio“ (M. Rožanskienė LKAR 153(20), LKAG 658(73)).*

Jei skauda šonas

Kasos uždegimas, E. Tebėrėnies įvardintas kaip šono skausmas, praeidavo, jei išgerdavo tulžies, kuri buvo užpilta degtine: *„Kiaulės tulžis viską mačina. Man šoną skaudėjo labai, tai aš tris metus kankinaus labai. In daktarus atvažiuoju, tai jie sako: ką tu darai, kap užeina skausmas? Nu, sakau, ką, šaukštą išgeriu tulžies. Jei nepraeina, da vieną šaukštą ir praeina, tai būna an trijų mėnasių spakaina. Užeina, ir vėl taip darau" (E. Tebėrienė LKAR 153(86), LKAG 662(45)).*

„Grizata"

Šia liga sirgdavo vaikai. Sakydavo, kad ji atsiranda todėl, kad naujagimiui blogai užveržia bambutės virkštelę. E. Tebėrienė pasakojo, kad tada ant bambutės dėdavo vatą, kad ji susiveltų*: „Jei susiėmė vata, uždėta ant babutės, sako: grizas bambą ėda – toksai skausmas. O kai susivelia vata, tai taip nejaučia, praeina" (E. Tebėrienė LKAR 153(84).* Arba ant bambutės uždėdavo drobinį skuduriuką su krakmolu.

„Jei neužveržia gerai bambutės, suserga grizata"

M.R. Žinot kas būna [dar vaikam]. Kai buvo kaimo bobutės, tai jos tos virkštelės gerai neužveržda vo, tai ilgai nesugyja, jis ilgai zirzia. Tai ką, būdavo, drobinį skuduriuką prideda: tai krekmolo biški užpila ant lininio skuduriuko, uždeda ant tos bambytės, kai dar vystykluose buvo, ir viskas – vaistas toks. Sako: „Grizata, grizata".

M. Rožanskienė LKAR 153(17), LKAG 658(60)

Gyvulių ligos

„Jei gruza, duoda gyvatės"

R.B. Ar gyvatę naudojo vaistams?
M.K.Gyvatės – vaistai mažiem paršeliam, kai gaudavo tokia... Kaip gruza [būna] pas paršiukus. Tai, sakydavo, kad reikia ją išdžiovyt ir duot. Bet pati tai aš jos nenaudojau. Ar nuo pašaro, ar nuo ko, atsiranda paršiukų odoj lyg koks nešvarumus, nelyginant ant žmogaus veido. Vadinasi gruza.

M. Klizienė LKAR 153(31)

„Jei išpučia karvę, ją varinėja, iššiodo ir perriša išdervuotais šiaudais.“

R.B. O kas per liga yra „pelės“?
O.Š. Išputina. Išputina. Kai užleidžia an kokių dobilų ir dar rasotų, tai jos apsipunta ir jas labai išputina. Tai, būdavo, iššiodina, išsmaluoja šiaudus ir perriša ir paskui pavarinėja.
R.B. O pelės tai sako kokiais guzais nueina.
O.Š. Nu, ją išputina ir nuveina guzais.

O. Šiugždienė LKAR 153(65), LKAG 661(20)

„Nuo „pelių“ tai tėvelis masažą darė“

R.B. O kas ten per liga „pelės“?
M.Š. Kada tėvelį mano šaukė, tai masažą karvėm darė. Masažą darė, jis mokėjo masažą daryt. Masažą padaro, nieko ty daugiau nedaro nuo tų pelių. Guzai kada pradeda, tai masažą darė.
R.B. Tai jis mokėjo?
M.Š. Nu, tai irgi senas žmogus, iš senų jis išgirdęs ir darė.
R.B. Rankas kažkuo tai reikia patept?
M.Š. Nežinau. Kad netepė nieko. Mūsų karvėm tai nebuvo, kaimynų buvo, tai nuvėjo, masažą padarė, sako, abudu padarėm su kaimynu, ir viskas.

M. Šapranavičienė LKAR 153(46), LKAG 660(41)

Jonas Mardosa

Kai kurios vaišių ir vaišinimosi ypatybės

Vaišės ir vaišingumas būdingas visoms tautoms, tačiau nebūtinai kiekvienas žmogus yra vienodai vaišingas. Tai gali būti asmeninių žmogaus savybių, materialinių jo išteklių nulemtas bruožas. Daug reiškia šeimoje vyraujantys mitybos įpročiai, nusistovėjusios žmonių bendravimo ir kaimo bendruomeninio bei religinio gyvenimo tradicijos ir kitos aplinkybės. Kadangi vaišės visuomet susijusios su maistu ir mitybos papročiais, neišvengiamai joms įtakos turi ir etnografinė regiono specifika. Taip atskiros šeimos, kaimo ir vietovės mastu atsiranda įvairovė, kurioje nebūtinai atsiskleidžia aiškūs dėsningumai. Tokio pobūdžio tyrimai yra įdomūs ir vertingi, nes iš jų gali išryškėti didesnio regiono mastu susiklosčiusios vaišingumo ir vaišių eigos, papročių ir kitos tendencijos. Todėl Kalvių apylinkių (naudosime geografinę, ne administracinę sąvoką) gyventojų vaišinimosi tradicijos, vaišių kaip žmonių bendravimo ir laisvalaikio praleidimo formų tyrimas pirmiausia yra vertingas lokalinės kultūros pažinimo prasme. Kartu šie klausimai yra įdomūs nagrinėjant ir etninės kultūros raidos tendencijas.

Medžiaga straipsniui rinkta 2003 metų rugpjūčio mėnesio pradžioje, Vilniaus pedagoginio universiteto III kurso studentų istorikų etnografinės praktikos metu. Apie vaišes Kalvių apylinkės gyventojus apklausinėjo Aurelija Mankevičiūtė pagal A. Vyšniauskaitės sudarytą klausimyną „Vaišių (pobūvių) kultūra“[1]. Buvo apklausta 10 Kalvių apylinkių gyventojų (iš jų dauguma moterys), iš kurių 8 buvo vyresni nei 70 metų, likusieji turėjo daugiau kaip 50 metų; kilę iš įvairių kaimų, apie kuriuos jie ir pasakojo[2]. Be to, naudotasi kai kuriais duomenimis iš surinktos medžiagos apie apeiginius vainikus[3] (rinko J. Ulickaitė), atlaidų šventimą[4] (rinko J. Butkus). Papildomai šia tema domėjosi ir straipsnio autorius. Taip buvo surinkta informacija iš keliasdešimties apklaustų žmonių, apimanti laikotarpį po I pasaulinio karo, maždaug iki XX a. 6–7 deš. (atskirais atvejais paliesime ir vėlesnius laikus),

kurią, nepretenduodami į visapusišką temos nušvietimą, ir apibendriname šiame straipsnyje. Didesnį dėmesį skirsime vaišių vietos žmonių gyvenime aptarimui, apibūdinsime kai kurias progines vaišes, jų maistą, užstalės kultūrą ir kai kuriuos pramoginius vaišių momentus.

Vaišės žmonių gyvenime. Vaišės tradiciniame ikisovietinio laikotarpio kaime, nesant galimybių įvairesnei kultūrinei veiklai, sudarė sąlygas, ypač vyresnio amžiaus žmonėms, atitrūkti nuo kasdienybės. Tai buvo ypatinga švenčių bei laisvalaikio praleidimo forma, kasdienybę paįvairinanti pramoga ir bendravimo priemonė. Svarbiausiomis kaime buvo vestuvių, krikštynų, laidotuvių, talkų pabaigtuvių metu rengiamos ir, žinoma, metinių švenčių proga pasitaikančios vaišės. Nedidelės, tačiau reikšmingos žmonių komunikacijai, ypač giminystės ryšių palaikymui, buvo į svečius užklystančių giminių priėmimui skirtos vaišės. Tai gal net svarbesnis žmonių santykių kokybės požymis, nes antai vestuvėms ar kitokiai ypatingai progai iš anksto ruošiamasi ir kiek išgali stengiamasi pasirodyti prieš giminę ir kaimynus. Giminių priėmimas neturi viešos išraiškos, tačiau jo metu gali išryškėti, kiek konkretus asmuo svarbus, laukiamas ir vertinamas. Taigi vaišės gali atskleisti giluminius tų santykių aspektus. Lygiai kaip ir kaimyno ar giminės kvietimas į asmeninę ar šeimos šventę. Taigi vaišės yra gana svarbios giminystės ryšių, kaimo bendruomenėje besireiškiančių kaimynų santykių kokybės rodiklis, pirmiausiai grįstas papročiais, vyraujančiomis etinėmis normomis ir etiketu. Antai žinoma, kad į laidotuves ateinama atiduoti paskutinės pagarbos nepriklausomai nuo žmonių tarpusavio santykių būklės ir dalyvavimas šermenų vaišėse gali sureguliuoti pašlijusius, ypač giminių, santykius. Tačiau ateiti į vaišes neprašytam, net su buteliu, išskyrus vestuves, nemandagu. Neidavo į vaišes ir vyras be žmonos, nes iš jo pasijuokdavo, apkalbėdavo[5].

Vaišės pirmiausiai susiję su šventėmis. Iki XX a. vidurio plačiai šventė religines šventes. Pirmiausia tai Kalėdas, Velykas. Jų metu žmonės susitikdavo su giminėmis, lankydavo vieni kitus. Taip pat vaišindavosi miestelyje per Škaplierinės ir ypač šv. Antano atlaidus. Švęsdavo ir Jonines bei Naujuosius metus. Tik sovietmečiu pradėjo švęsti gimtadienius, Naujuosius metus, Užgavėnes. Vardinės, susijusios su šventųjų vardų minėjimu ir varduvininkų namų durų bei jų pačių vainikavimu, palaipsniui išnyko sovietmečiu ir pavirto analogiškais gimtadieniams vardadieniams. Šventėmis buvo laikomos jau nuo seno gyventojų namuose rengtos gegužinės pamaldos (Kalviai), tačiau jų metu tik kartais sekmadieniais jaunimas pasivaišindavo. Sovietmečiu visos su religija susijusios šventės tapo dažniausiai šeimyninės, ir viešų vaišių retai pasitaikydavo, o mažėjantis jaunimo skaičius, gyventojų migracija apribojo progas ir galimybes vaišintis. Tačiau, kaip teigia respondentai, senosios vaišės skyrėsi nuo dabartinių pirmiausia tuo, kad anksčiau vaišinosi tuo, ką turėjo. Dabar viską perka iš parduotuvių, todėl vaišės pasižymi maisto ir gėrimų gausa bei įvairove.

Be švenčių, pasivaišinama ir kitokiomis progomis. Prieškaryje jaunimas ruošė vakarojimus. Advento metu žiemos vakarais, šeštadieniais plėšydavo plunksnas, vyresni kaimynai lošdavo kortomis, pasakodavo anekdotus. Kai atšildavo oras, šventadieniais jaunimas ir senesni susirinkdavo kiemuose pašokti, padainuoti. Į gamtą eidavo, jei pasitaikydavo geras oras, kitu metu būdavo trobose ar kiemuose, kartais svirnuose ar klojimuose. Dažniausiai apylinkių jaunimas rinkdavosi ant Rokiškių piliakalnio, Pušelės kalno, kur augo sena pušis ir buvo sakoma, kad ten vaidenasi. Labai laukdavo Joninių, tada ant Rokiškių piliakalnio rengdavo šventę. Buvo organizacijų šventės – pavasarininkų susibūrimai, šaulių diena, kurią jų būriai minėjo rugsėjo 8 dieną. Žmonės patys organizavo šventes, rengė vaidinimus. Tokių susibūrimų metu kartais būdavo pasivaišinama. Gegužinių metu buvo rengiamos miestelio ar kaimo jaunimo vaišės gamtoje. Susėsdavo prie upės ar pamiškėje ir vaišindavosi naminiu alumi, vynu, užkąsdavo sūrio, pyrago. Tačiau tai vaišės, rengiamos ne visiems susirinkusiems. Dažniausiai spontaniškai susimesdavo jaunimo grupelės. Pokaryje pasitaikydavo, kad jaunuoliai pas šeimininką paprašydavo stalo atsineštam buteliui ištuštinti šokių metu, o dažniau po jų. Tada šokius rengiantys šeimininkai duodavo truputį užkandos. Kas kita, kai specialiai ruošiamasi priimti svečius atlaidų, šeimos ar kalendorinių švenčių dienomis. Pasakojama, kad dažnai po bulvių kasimo talkų, pavalgiusios pas šeimininkus merginos vakarais susėsdavo ant tvorų ir kuo garsiau dainuodavo, viliodamos vaikinus į šokius, nes didesnių talkų pabaigtuvėms būdingi šokiai.

Artėjant šventėms žmonės ruošdavosi dvasiškai ir fiziškai. Tai lėmė paties momento ypatingumas, šventiška nuotaika ir svečių laukimas. Todėl paprastai prieš šventę apsikuopdavo namus, kiek įmanoma juos papuošdavo. Nors yra sakoma, kad tokia tradicija buvo visuomet, nepriklausomai nuo to, bus svečių ar ne. Sekminių proga valydavo visas pakampes. Mazgojo pirkios palubės balkius, ypač tvarkydavo vadinamą stanciją – svečių kambarį, kuriame paprastai rengiamas iškilmingesnis priėmimas. Balkius kaišė berželiais. Stalą užtiesdavo balta siuvinėta gėlėmis staltiese. Lovas klojo gražesnėmis lovatiesėmis. Gėlių ant stalo nemerkė – tai pradėjo daryt tik pokary (Kalviai). Velykoms kiemus ir aslą pabarstydavo smėliu. Namus puošė gėlėmis, padarydavo sūpynes (Kruonis). Prieš Kalėdas tvarkė namus, šveisdavo suolus su „usiūkliais“ (asiūkliais), plaudavo lubas. Kalėdoms iš popieriaus gamindavo karpinius, girliandas. Karpinius kabindavo ant lempų, tuo tarpu popierinėmis girliandomis puošdavo langų viršų, nes užuolaidų neturėta, o ant sienų kabindavo džiovintas gėles. Kartais prieškaryje papuošdavo eglės šakelę. Ypač stengdavosi, kai laukdavo kalėdoti ar kita proga atvažiuojančio kunigo ar gydytojo, t. y. garbingų žmonių. Tada netgi nesiruošdami vaišinti ant stalo užtiesdavo baltą staltiesę, aptvarkydavo namus, kiemą. Atlaiduose, užkandžiaudami po mišių arba ir suneštinėse kaimo vaišėse gamtoje, ant pievutės žmonės tiesdavosi lovatieses susėsti, susidėti užkandai.

Vaišėse šventišką nuotaiką sukuria ir apranga. Eidami į svečius žmonės pasipuošdavo, tačiau drabužiai buvo įvairūs. Tai pirmiausia priklausė nuo žmogaus turtingumo. Tačiau ir turintys geriau apsirengti vilkėjo skirtingus, priklausančius nuo progos drabužius. Iškilmingiausiais ir gražiausiais dėvėjo eidami į atlaidus, todėl jų metu arba po švenčių nuvykę į svečius vaišindavosi su atlaidiniais drabužiais. Kas kita, kai į vaišes einama iš namų. Tada rengiamasi tarsi „tarpiniais“ drabužiais – švariais, tačiau mažiau puošniais. Tas pat ir su vakaronėmis ar šventėmis gamtoje – ten su iškilmingais bažnytiniais drabužiais neidavo. Vyresni žmonės taisėsi tamsesnio, jaunesni – šviesesnio audinio apdarais. Prieškaryje vasarą vyresnio amžiaus moterys dar kartais tradiciškai užsisegdavo ilgus sijonus su pasijoniais, po palaidine pasivilkdavo liemenes, vadinamus „stanikus“[6] („šniuraukas“), ant sijono užsirišdavo prijuostes. Merginos apsivilkdavo sukneles arba dėvėdavo palaidines su sijonais. Kas turėjo, eidami į tautines šventes ar vaidinimus apsirengdavo tautinius drabužius. Juos vilkėdavo ir pamergės vestuvėse. Vyrai apsirengdavo naminėmis kelnėmis, užsivilkdavo miestietiškus ar drobinius marškiniais su perkeliniais „kalnieriais“, švarkus ar kariško sukirpimo „frenčius“ bei „galife“ kelnes. Turtingesni vyrai puošėsi kostiumu, ant kaklo užsirišdavo „šlipsą“ ar tautinę juostelę. Vasarą į svečius kartais ėjo basomis, o batus nešėsi rankose ir tik prie namų apsiaudavo. Vaikai čia pat kaime lakstydavo basi, iki 8 metų – su ilgais marškiniais. Tik vežamus į atlaidus ar specialiai į svečius, aprengdavo gražiau, bet savame kaime iki paauglystės lakstė su trumpomis kelnėmis ir marškiniais. Žiemą kaimiečiai vilkėjo šiltais drabužiais. Pasakojama, kad toliau važiuodami rogėmis nuo šalčio veršiuko kailiu apvyniodavo kojas (Kruonis).

Vaišinimasis talkose, vardinėse ir atlaiduose. Surinkta medžiaga rodo, kad būta keletas progų, kurios dažnoje šeimoje pasikartodavo kasmet ir netgi po keletą kartų. Tai įvairios talkos, atlaidai ir vardinės. Pasakodami apie vaišes gyventojai gerai prisimena rugiapjūtę, kurios pabaigtuvės kasmet pasižymėdavo (kaip ir po visų talkų, tik kitose nebūta įvairių papročių) apeigomis ir vaišėmis. Baigdami kirsti rugius talkininkai visuomet iš rugių varpų, o kartais pridėdami įvairių gėlių žiedų, pindavo pabaigtuvių vainiką. Į šeimininkų namus vainiką nešdavo iškilmingai. Paprastai tą darydavo iškalbingiausia talkininkė, nes vainiką įteikdavo su tam tikra prakalba, oracija, kurią dažniausiai sukurdavo pati vainiko įteikėja. Vainiką nešdavo rankose, bet jei dirbdavo dvare, tai ponui įteikdavo padėtą ant lėkštutės. Rokiškių kaime paduodami vainiką talkininkai sakydavę:

Vai nuvargom,
Ir labai išalkom,
Norim žalio vynelio,
Norim balto pyragėlio.

Šeimininkai darbininkams dėkodavo, o šeimininkė įteikdavo talkininkams pyragą sakydama:

Visą dienelę triūsiau,
Baltą pyragėlį kepiau.
Prašom priimti ant baltų rankelių
Baltą pyragėlį.

Šeimininkę talkininkai papuošdavo rugių vainiku ir prasidėdavo vaišės. Prieš tai talkininkai galėjo būti aplaistomi vandeniu. Kas nors iš šeimos paklausdavo, ar darbininkai labai sukaitę. Jei atsakydavo taip, juos apliedavo. Rugiapjūtės talkas mėgdavo dėl skanių ir gausių vaišių, kurioms paruošdavo įvairaus maisto, nupirkdavo alaus, degtinės. Rugiapjūtei laikydavo skilandį[7], turėdavo lašinių, o Basonių II k. kartais netgi pjaudavo avį, iškepdavo pyragų. Pasitaikydavo, kad įteikiant vainiką šeimininkai rankose laikydavo lėkštę su buteliu vainiko nešėjai, po kuriuo būdavo padėti jai skirti pinigai. Neretai rugiapjūtės pabaigtuvių vaišės būdavę su šokiais. Rugiapjūtės pabaigtuvių tradicijos perėjo ir į kolūkių laikus, kai iš „vasilkų“ nupindavo vainiką, kas netingėdavo – iš ąžuolo lapų, ir uždėdavo ant pirmininko ar brigadininko galvos.

Gamtoje vaišes ruošė po rugių, šieno pjovimo, kitų darbų pabaigos. Geruoju prisimenamos svarbiausios kolūkių organizuotos vasaros darbų pabaigtuvės. Žmonės susinešdavo maisto ir susiburdavo miške ar pamiškėje.

Vardinių proga naktį slapčia vainikuodavo ir vyrus, ir moteris, kartais ne tik jaunus, bet ir senus. Prikaldavo prie durų vainiką su sveikinimo atviruku ir pasirašydavo, kas sveikina. Radus sveikinimą kitą dieną tekdavo rengti vaišes. Jei jausdavo, kad ateis vainikuoti, tai ruošdavo didesnes vaišes, kartais sveikinimas įvykdavo netikėtai, tada jos būdavo mažesnės (Rokiškės). Saulučių k. varduvininkas kartais specialiai laukdavo ir po durų vainikavimo kviesdavo prie stalo.

Per atlaidus linksmindavosi miesteliuose, kaimuose ir gamtoje. Kalvių parapijoje didžiausi buvo šv. Antano ir Škaplierinės atlaidai, tačiau žmonės vykdavo ir į kitų parapijų atlaidus, todėl atsirasdavo papildomai keletas progų pasisvečiuoti ir pasivaišinti. Gimines į atlaidus paprastai kviesdavo būdami ir svečiuodamiesi giminių namuose kitos parapijos atlaiduose. Išvykdami po vaišių atlaidininkai pakviesdavo šeimininkus apsilankyti jų parapijos atlaiduose ir užsukti į svečius. Todėl, jei, pvz., važiuodavo už keliolikos kilometrų į Darsūniškį, Jiezną ar Žiežmarius, kartais atvažiuodavo iš vakaro ir nakvodavo prieš atlaidus, taigi svečiais tapdavo prieš šventę arba pasilikdavo po apeigų. Jei miesteliuose turėdavo giminių, nuvykę į atlaidus pas juos palikdavo arklius ir savaime keletui valandų tapdavo tų namų svečiais. Kartais nakvodavo ir po atlaidų, todėl vaišės užtrukdavo per naktį. Įprasta, kad atlaidų metu

apsilanko kviesti svečiai, tačiau užklysdavo ir netikėtų, nekviestų, kuriuos lygiai su kitais „pamylėdavo“. Todėl artėjant atlaidų metui prasidėdavo namų švarinimas ir puošimas. Svarbus maisto bei gėrimų gaminimas. Nors kartais sakoma, kad specialių patiekalų neruošdavo ir tenkindavosi šaltais mėsos užkandžiais (pirmiausia skilandžiu, dešra), visgi išvakarėse kepdavo pyragą, gamindavo girą (Saulučių k.). Kartais kepdavo sausainių, gamindavo ir alaus, nors čia ne alaus kraštas (Kalviai). Pyragų ir mėsos bei buteliuką įsimesdavo ir važiuojantys į atlaidus, nors paprastai tą dieną vykdavo „kermošius“, kur galima įsigyti užkandos, gėrimų; apsilankydavo ir žydų parduotuvėse.

Atlaiduose susitikę žmonės susitardavo po pamaldų pasimatyti, todėl šiam reikalui ir veždavosi maisto, degtinės butelį, giros, alaus iš apynių. Taigi nebūtinai vaišindavosi pas gimines, bet užkandžiaudavo kur nors susėdę ant pievelės kartu su giminėmis arba su kaimynais. Galėjo šeimos nariai įsitaisyti šalia vežimų arba ir valgyti susėdę juose. Kalviuose susėsdavo prie „rinkos“ arba ant pievos pasitiesdavo lovatieses. Pradžioje vaišindavosi mažesnėse grupėse, o po kurio laiko susimesdavo į didesnes kompanijas, netgi padainuodavo. Likusį maistą parsiveždavo, be to, dar nupirkdavo lauktuvių namiškiams, kurie likdami įsakydavo: „Parvežk gastinčiaus“ (Kovaičių k.). Kai būdavo geras oras sekmadieniais po mišių, kunigas netgi padėdavo surengti bendras vaišes. Pastatydavo stalus, nupirkdavo maisto.

Po pamaldų taip pat eidavo pasižiūrėti mokykloje rengiamų vaidinimų (populiari buvo „Amerika pirty“ bei kitas spektaklis apie merginą, kurią velnias gundė tekėti, o angelas atkalbinėjo) (Kruonis), nes dažnai jaunimo organizacijos po atlaidų miesteliuose rengdavo vakarėlius. Kalviuose, netoli bažnyčios, jai priklausančiame dideliame klojime, dažniausiai vykdavo gegužinės. Jos būdavo ir kaimuose. Merginos susinešdavo maisto, vaikinai išgerti, nors tokie vakarėliai neretai dėl merginų pasibaigdavo ir „štankietų“ panaudojimu. Kalviuose kartą per šv. Antaną muštynių metu netgi užmušė vaikiną.

Suneštinės vaišės ir maisto nešimasis. Kaip jau minėjome, žmonių susibūrimams miesteliuose atlaidų metu būdingos suneštinės vaišės. Tokie vaišinimosi būdai paplitę prieškaryje ir net vėliau. Tik Joninių metu nebuvo mados vaišintis. Sudėtines vaišes pirmiausia darydavo dėl materialinių motyvų. Surengti žmogui vaišes galima tik ypatingais atvejais – per vestuves, krikštynas, vardines, atlaidų ar talkų metu. Suneštinės vaišės kaimuose jaunimo organizuotos per Užgavėnes. Netgi per šiltu metu pasitaikančias Velykas žmonės susiburdavo gamtoje pasivaišinti, atsinešdavo kiaušinių, sviesto, kepto su mėlynėmis, bruknėmis pyrago. Į gamtoje rengiamas vaišes atsinešdavo kas ką turėdavo: mėsos gaminių, riestainių, bandelių, sūrio, sviesto, saldainių.

Nuo seno žinomas paprotys einant į kviestines vaišes neštis maisto ir gėrimų. Tokiais atvejais nešdavosi šaltienos, virto kumpio ar lašinių su raumeniu, kopūstų

su taukine ir česnakais, varškės su grietine (Kovaičių k.). Sveikinant su vardinėmis pačios draugės nešėsi dešros, kumpio, daržovių. Ta proga išgerdavo naminio alaus ar vyno. Į mišias už mirusius eidamos moterys įsidėdavo ką turėdavo: mėsos produktų, kiaušinių, apynių alaus, rūkytą karką, silkės. Pokaryje pradėjo neštis sulčių. Šeimininkės jau prieškaryje mokėdavo paruošti ir įdomesnių valgių, todėl eidamos į svečius įsidėdavo netgi duonoje kepto kumpio su gvazdikėliais ir lašinukais. Kaip sakoma, „seniau būdavo kitas maistas ir visi nešdavosi, o dabar šeimininkai pasirūpina“ (Kalviai). Dabar nešasi daugiau saldumynų, o kitokio maisto mažai, išskyrus butelį, kurį nešdavosi jau nuo seno. Netgi pabrėžiama, kad dabar į svečius einant tinka sausainiai, pyragas ir daugiausia saldumynai, o ne paprastas maistas – „išdyko žmonės“, – taip vertinamas polinkis į skanėstų nešimąsi (Kruonis). Vyrai jau nuo seno nešdavosi gėrimų. Visgi susidaro vaizdas, kad degtine vaišėse nepiktnaudžiaudavo ir kartais visiems tik po pusę taurelės užtekdavo. Sakoma, kad kartais patenkindavo ir nedidelis butelis degtinės. Dovanėlių pradėjo neštis nuo 1940 metų. Dovanėles nešdavosi eidami pas kunigą. Į balius nusinešdavo skarelę, žiedelį, medžiagos suknelei, marškinius, skirtus jaunavedžiams arba, pvz., varduvininkams. „Prie rusų“ į vaišes pradėjo eiti ir su gėlių puokšte. Netgi ir anksčiau, jei kas dėl kokių nors priežasčių nepasiruošdavo ar negalėdavo atsinešti maisto, bent gėlių prisiskindavo (Kalviai).

Kai kurios vaišių maisto įvairenybės. Maistas priklausė nuo metų laiko ir šventės, žmogaus galimybių ir kitų aplinkybių, todėl susieti maistą su konkrečia švente sunku, nors, aišku, kiekvienoms šventėms būdingas valgių asortimentas. Kūčioms ruošė silkę, „šližikus“, blynelius su grybais ar trintom aguonom, grybų sriubą, valgė džiovintus, raugintus ir sūdytus grybus, kepė „bulką“, žuvį, darė obuolinį kisielių, virė obuolienę iš antaninių obuolių, ant stalo pastatydavo medaus. Šių ir kitų patiekalų, ruoštų Kalėdoms, likdavo ir užėjusiam svečiui, todėl nereikėjo specialiai ruošti vaišių, kaip ir Velykoms. Vestuvėse svečius lepino šaltiena, kepta žąsim ar višta. Prieškaryje jau vaišino kotletais su bulvėm, cepelinais, tortu. Per paprastus subuvimus gėrė kavą ar arbatą, išvirdavo kruopų sriubos, papjaustydavo skilandžio „kindziuko“. Taigi, seniau, kaip sakoma, buvo kukliau: viską gamino patys, net alų, vyną, girą, todėl prabangos ir įvairovės maža.

Žmonės mėgdavo valgyti virtą ir šaltą rūkytą mėsą, šaltieną, sviestą, raugintus ir kitokius grybus. Šeimininkė padėdavo sūrio, sviesto, o švenčių proga pyragą, ragaišį (Kalviai). Talkoms kepdavo grikinį *kugelį*, bulvinių blynų. Atskiroms šventėms arba progoms mėgdavo gaminti bulvių patiekalus – plokštainį, vėdarus. Žmonės valgė viską, kas skanu, arba tiesiog valgė viską, nes, kaip teigiama, ne tik pyragas, bet ir mėsa prieškary ir ypač po karo buvo skanėstas, nekasdienis maistas. Kai kur žinoma gana originalių ir įdomių patiekalų, kurie, matyt, daugiau atskirų šeimininkių sugebėjimų pavyzdys, pradėję plisti prieškario pabaigoje, kai žmonių gyvenimas tapo sotesnis ir

turtingesnis. Antai mokėjo gaminti iš miltų ir sviesto „stikliukus“ – tešlą šaldydavo, kapodavo ir kepdavo, sakoma, kad tai panašu į dabartinį „skruzdėlyną“. Iš miesto virėjų išmoko paruošti žagarėlius, spurgas su uogomis (kepdavo riebaluose ir įdėdavo bulvę, kad taip nesviltų) (Kruonis). Sugebėdavo pagaminti patiekalų iš burokėlių, ant kopūsto lapo kepdavo bandas (panašu į bandeles). Gamino ką nors iš pieno – blynelius ar koldūnus su varške, duodavo sviesto ir sūrio. Šiokią dieną užklydus svečiui nebuvėliui šeimininkė skubiai paruošdavo negausias vaišes. Dažniausiai tokiomis progomis valgydavo lašinių, jei turėdavo, – skilandžio ar dešros, sūrio su sviestu, kiaušinių, gerdavo „diečkuose“ – kubiluose laikomą girą (Rokiškių k.), apskritai, kaip ir šiandien, – tai, kas tuo metu skanesnio namuose turėta. Pagrindinis tokių vaišių patiekalas buvo kiaušinienė, kepta su lašinukais gausiuose riebaluose.

Vaišėms pasidarydavo skanių spiritinių gėrimų. Žiemai palėpėje putino, šermukšnių ar spanguolių uogas supildavo į medinę geldą ir uždengdavo samanomis. Iš sušalusių uogų paruošdavo trauktinę (aviečių, spanguolių, mėlynių, bruknių) bei kisielių. Dar darydavo karštą degtinę: į arbatinuką supila degtinės, įberia cukraus, kmynų, užkemša, aptepa tešla ir kaitina krosnyje (Kalviai). Gerdavo vyną, pagamintą iš obuolių, kriaušių, įvairių uogų. Mokėta gaminti „krupniką“ (cukrus, uogos, degtinė, spiritas, vanduo), alų. Taip pat uogas butelyje užpildavo cukrumi ir laikydavo ant palangės, kol susifermentuodavo (Kalvių k.). Naminę degtinę sunkė retai, tik po II pasaulinio karo padaugėjo tokių atvejų, be to, pokaryje pradėjo raugti netgi „braškę“ (saldu ir svaigina). Tada pradėjo spausti sultis ir gaminti kompotus. Užgerdavo gaiva iš uogų, gira iš duonos, medaus ir apynių bei sula. Sulą ilgesniam laikui laikė ąžuolinėse statinėse, ant skysčio viršaus užpylę avižų, kurios sudygusios sudarydavo plutą. Joje išpjaudavo skylę, kad tilptų puodukas ir vėl tą „kamštį“ užkišdavo (Kalviai). Girą su medumi laikydavo užkištuose buteliuose. Žiemą per vaišes gerdavo aviečių kotų arbatą, džiovintų mėlynių šakelių antpilą, čiobrelių, kmynų arbatą (Basonių II k.). Kalviuose buvo žydo parduotuvė, kurioje prekiaudavo užsienietiškais vynais, degtine, bet tai buvo ne kiekvienam įkandamos prekės.

Užstalės kultūra. Gana įdomi ir patyrusi nemažas permainas užstalės kultūra, apimanti stalo serviravimą, svečių sodinimą ir elgesį bei svečių santykius ir kitus vaišių eigos klausimus. Rengiamose namuose vaišėse stalą visuomet užtiesdavo balta staltiese. Yra duomenų, kad jau prieškaryje turtingesnieji gyventojai vaišindami pradėjo dėti kiekvienam svečiui po lėkštutę, šakutę ir peilį, atskirą stiklinę ir taurelę. Po Antrojo pasaulinio karo tokia stalo kultūra vaišėse palaipsniui tapo norma. Visgi gyvenime buvo įvairovė – antai viena respondentė prisimena, kad pirmą kartą atskiras lėkštutes ir stalo indus pamatė tik 1956 m. mieste (Rokiškių k.). Kiti teigia, kad tik apie 1970 m. pradėjo kiekvienam atskirai serviruoti stalą. Tačiau daugeliu atvejų, ypač mažiau iškilmingomis progomis, prieškaryje individualių lėkštučių nebuvo. Tik pas turtingesnius palaipsniui atsirado indų įvairovė, o kiti maistą dėjo į bendrą molinį

dubenį ar lėkštes. Kasdien „prie Smetonos“ padėdavo vidury stalo „bliūdą“ ir valgė su pirštais. Taip užkandžiaudavo ir paprastose vaišėse, pvz., po talkų. Senais laikais žmonės į vaišes atsinešdavo ir molinių indų ar naminių su mediniais kotais peilių. Bet paprastai turėjo medinius šaukštus, šakutes. Po I pasaulinio karo atsirado gelsvos markiruotos šakutės, iš kurių dabar blizges lieja (Kalviai). Tačiau jau prieškary gėrimui turėta stiklinių, geležinių puodelių. Pokaryje atsirado ir sidabrinių stalo įrankių, kurie buvo didelis deficitas. Apskritai visą sovietmetį stalo įrankiai, ypač kokybiškesni ir brangesnio metalo, buvo sunkiai įgyjama prekė. Tuo metu pradėta stalą ir lėkštes puošti gėlytėmis, krapais, petražolėmis. Vestuvėms ant baltos staltiesės aplink stalą išdėliodavo rūtų vainiką, prie jaunosios padėdavo rūtų vainikėlį. Butelį taip pat puošdavo rūtomis. Tik po II pasaulinio karo ant stalo pradėjo merkti gėlių.

Svečiai patys susėsdavo už stalo, šeimininkas neliepdavo, kur įsitaisyti. Kas pirmi ateidavo, tie laisviau pasirinkdavo vietą. Garbingesnė vieta buvo ties stalo viduriu, nes ten pastatomi skaniausi valgiai. Ties viduriu stalo sodino senesnius ir tuos, kurių garbei tądien susirinko, be to, iš tos vietos geriausiai matėsi visi vaišių dalyviai. Garbingiausiomis vietomis buvo laikomos šalia šeimininkų. Mažiau garbinga vieta – arčiau durų. Kiti teigia, kad garbingiausia vieta buvo gale stalo, kur stovėjo suolas su atrama, o pati prasčiausia – stalo kampe (Kovaičių k.) arba prie durų ant „uslano“ (Rokiškių k., Kruonis). Jei ties kampu atsisėsi, kaip ir visoje Lietuvoje sakoma, vestuvių nekelsi.

Nevienodai prisimenama sėdimo poromis pradžia. Vieni teigia, kad poromis sėdasi jau nuo seno, kitų nuomone, tai vyko neseniai (Rokiškių k.), maždaug 6 dešimtmečio vidury (Kalviai). Būdavo ir taip, kad moterys sėdėdavo atskirai, garbingesnėse vietose. Tuo tarpu viengungiai susiburdavo savam rate dėl bendros kalbos, kaip tai daro ir dabar (Kalviai). Susirinkę minėti metinių už mirusius, sukalbėti rožančių, vyrai ir moterys sėsdavo atskirai, tik dabar jau apie dešimt metų sėda kartu (Kalviai).

Vadovu prie stalo paskirdavo iškalbesnį. Nedidelėse vaišėse jį išsirinkdavo svečiai. Vadovaujantį stalui vadino stalo šeimininku, dabar stalo komendantu, taip pat vadindavo Šimu (Rokiškių k.), kitur vadovu, „rasdačiku“ (Kalviai). Dažniausiai tai buvo linkęs vadovauti žmogus, pvz. vargonininkas (Kruonis). Jo pareiga buvo raginti svečius vaišintis. Raginimas žinomas jau nuo XIV a. ir be jo visoje Lietuvoje nevalgė ir negėrė, lygiai kaip ir pirmas svečias nepradėdavo valgyti[8]. Toks ragintojas vaišėse būdavo ir šeimininkas, vestuvėse – piršlys. Juos net ragintojais ir vadindavo (Kovaičių k., Kalviai). Raginti įprasta visus svečius, bet nebuvo mados baksnoti stalo kaimyną, nors yra manoma, kad toks raginimo būdas jiems visiškai priimtinas ir nelaikomas nemandagiu.

Maždaug iki II pasaulinio karo netgi didesnėse vaišėse gėrė iš vienos taurelės (šiuo atveju nekalbame apie nedidelėje kompanijoje taip išgeriančius ir šiandien).

Stikliuko ėjimas ratu, užgėrimas ir kiti užstalės bendravimo papročiai gėrimą darė neskubų, galbūt todėl butelio kito užtekdavo didesnei kompanijai ir vaišes neversdavo girtuokliavimu. Užgėrimo paprotys yra lietuvių žinomas nuo XIV a. ir, A.Vyšniauskaitės nuomone, turėjo simbolinį, netgi sakralinį apeiginį pavidalą[9]. Kai kas teigia, jog vaišėse vartoti vieną taurelę nustota tik 7 dešimtmetyje (Kalviai). Butelis aplink stalą ėjo kartu su taurele. Kaimyną užsveikindavo, sakydami „sveiks“, „sveikas būk“, „ant sveikatos“, o atsakydavo „in sveikatą“ arba „ačiū“. Svečias, ištuštinęs savąją, kaimynui taurelę paduoda pripiltą. Kartais žmonės patys prisipila ar papildo taurelę. Pripylus taurelę norima, kad ji būtų išgerta iki dugno, todėl sunku atsisakyti. Be to, geriantis privalo išgert visą taurelę ir todėl, kad tam, kuris palieka, netgi sakydavo: „Atliekų negeriu“ (Kalviai). Taigi taurelė būdavo ištuštinama ir dėl higieninių sumetimų. Tačiau prievartos nebūta, nors pasitaikydavo, kad jei užsveikintas vyras atsisako gerti, jį pavadindavo „boba“. Pavėlavusiems į pokylį – bauda – turi išgerti pilną taurelę. Tai ne taisyklė, nes daug kas priklausė nuo kompanijos ir kas norėjo, tas negėrė, ir nebuvo verčiamas. Po II pasaulinio karo imta reikalauti, kad negeriantys bent truputį išgertų. Pirmąją taurelę paprastai išgeria, nes verčia išgerti, o paskui, kaip sakoma, įsilinksminę neprisimena, kas gėrė ir kas ne. Tik šiais laikais daugiau raginama gerti, todėl nenorintys apgaudinėja degtinę pildami į kavą ar arbatą. Tačiau jokiu būdu negalima apversti taurelės ir pastatyti šalia butelio. Negeriantys mėgavosi gaiviaisiais gėrimais.

Geriant iš vienos taurelės ir leidžiant butelį aplink stalą vaišių dalyvis, ties kuriuo baigėsi gėrimas, turėjo rūpintis vaišių tęsimu. Jei neturi, ką statyti (arba jau pastatė), dainuodavo šeimininkams „Duok arielkos“ (Kalviai) arba atsiprašydavo, kad pats neturi. Paprotys pastatyti pilną butelį vietoj išgerto gerai žinomas, todėl ties kuriuo baigdavosi gėrimas, tam sakydavo: „Baigei, dabar įpilk“ ir šis ieškodavo, nors jam padėdavo pats šeimininkas (Kalviai). Galėjo tas, prie kurio baigiasi butelis, atsistoti ir pasakyti: „Už visų sveikatą“ arba palikti truputį gėrimo butelyje ir šalia jo padėjus taurelę pasakyti, kad kitą kartą bus apsirūpinęs gėrimu (Rokiškių k.). Visgi didesnėse vaišėse gėrimai buvo šeimininko rūpestis, nors, kaip minėjome, buvo išlikęs paprotys neštis butelį. Pradėjus gerti iš atskirų taurelių, tokie žaidybiniai užstalės veiksmai išnyko. Taigi gėrimo ritualas XX a. nemažai pakito, nors yra ir teigiama, kad dabar šis ritualas pasikeitė tik išgertų gėrimų kiekiu.

Stambiuose ūkiuose, kuriuose buvo samdytos šeimynos ir įvairių talkų metu dirbdavo kaimynai, pasitaikius progai užstalėje dalyvaudavo ir šeimininkai. Dvaruose tokiomis progomis ūkvedys sėsdavosi kartu su šeimininkais, o samdiniai kartu su šeimininkais už bendro stalo nebuvo kviečiami. Mažiau turtingi tokiais atvejais būdavo kartu su visais talkos dalyviais, nors apskritai daug kas priklausė nuo ūkininko. Kitomis šventinėmis progomis į svečius taikydavo kviesti sau lygius, t. y. turtingesni turtingus ir pan. Kartais to nepaisydavo gerų kaimyninių ryšių palaikymo sumetimais.

Vaišių metu vaikai paprastai visada valgydavo atskirai. Jei susirinkdavo daugiau svečių, vaikai gaudavo atskirą stalą kitame kambaryje. Esant mažiau svečių, vaikai likdavo kartu su suaugusiais, tačiau tik mažesni sėsdavo jiems ant kelių. Greta pasisodinti vaiką motinai buvo negarbė, netgi žmonės sakydavo: „Kiauliuką augini“ (Kruonis), buvo pasijuokiama iš tokių, kurios užstalėje maitina. Jei svečiai atvažiuodavo be vaikų, šeimininkų vaikai vis tiek susiprotėdavo ir išeidavo į lauką. Vaikai paprastai lauke ar kambary žaisdavo, jiems šeimininkė galėjo tiesiai į rankas ko nors įdėti. Vaikams duodavo sūrio, sviesto, duonos arba jie patys pribėgdavo prie stalo ir tėvai paduodavo mėsos gabaliuką, saldumynų. Kartais vaikams specialiai iškepdavo iš tešlos paukščiukų ar kitų figūrėlių. Į vestuves ėjo tik suaugusieji – vaikai likdavo namie. Tik XX a. pabaigoje tapo įprasta vaikams būti kartu prie stalo. Apskritai tapo mada pirmiausia vaikus pamaitinti ir tik po to patiems vaišintis.

Svečiams ruošiantis eiti namo, šeimininkai įduoda „zuikio pyrago“ vaikams. Tai tradicija, nes neįduosi – apsijuoksi[10]. Įdėdavo lauktuvių dažniausiai tik saviems, t. y. artimiausiems giminaičiams. Kai kas duodavo tik garbingiausiems ir seniausiems žmonėms (Kalviai). Tam tikslui galėjo turėti atskirai paruošę maisto gaminių arba paduodavo nuo stalo. Galėjo lauktuvėmis būti ir mėsos, ir pyrago gaminiai, sūris. Daugiau dėdavo saldumynų. Dabar beveik tik juos lauktuvėms deda. Sakoma, kad maisto likučius įdėdavo į kelionę ir todėl, kad likęs nesugestų, nes šaldytuvų neturėta. Užtat stengėsi duoti greičiau gendantį maistą, ypač liekantį virtos mėsos perteklių. Arčiau šių dienų atsirado įprotis kartais įdėti ir butelį ryte sveikatai pataisyti. Jei kitas rytas artimesniam kaimynui būdavo sunkus, tas ateidavo į svečius trupučiu gėrimo pasigydyti pagirias. Įprasta išeinančius svečius palydėti. Sakoma, jei šeimininkas gali pasikelti nuo stalo ir palydėti, palydi, tačiau jei „apsunkęs“ nepajėgia, tada patys svečiai susipranta išeiti (Basonių II k.). Svečius išlydėdavo pro vartus, padėkodavo už apsilankymą, palinkėdavo gero kelio. Šie papročiai praktiškai išliko nepakitę. Kas norėdavo, tam šeimininkas duodavo ir išgerti „ant stačių“. Dabar duoda išeinant išgerti, sakydami: „Išgerkit, pasivaišinkit“ (Kalviai), arba linki, kad „kelelis nedulkėtų“ (Kruonis). Jei būdavo didelis svečių susibūrimas, o tai paprastai pasitaiko per vestuves, svečiai išlydimi su muzika.

Vaišių pramogos. Didesnis žmonių susibūrimas paprastai lydimas linksmybių, dainų ir šokių. Tačiau seniau gavėnios, advento metu nei dainuodavo, nei šokdavo, tik žaisdavo žaidimus, nes muzikantai į susibūrimus nebuvo kviečiami. Tiesa, tuo metu didesnių vaišių net nebūdavo. Žiemos vakarais, kai advente talkomis ar vakarodami dėdavo kopūstus, plėšydavo plunksnas, kartais giedodavo giesmes (Kovaičių k.). Po jų kuo nors pavaišindavo, kartais tik šutintomis pupomis. Šiuo laiku pasitaikydavo, kad užklysdavo viena kita giminė ar seniai matytas žmogus. Dabartiniais laikais, kaip teigia respondentai, netgi religingi visus metus linksminasi. Kitu metu į didesnes vaišes pakviesdavo keletą savamokslių muzikantų, kurie

grodavo su armonika ir smuiku, kartais kitokiais instrumentais. Jei šiaip mažesnei progai pasitaikius susibėgdavo kaimynai pasėdėti užstalėje, pasivaišinti, tai apsieidavo be muzikantų, nes patys dainuodavo. Smetonos laikais kaime pasirodė pirmosios plokštelės, todėl būdavo, kad turintys gramofonus, juos nusinešdavo į vaišes. Radijas plačiau paplito apie 1941–1942 metus. Gerokai vėliau po Antrojo pasaulinio karo pradėjo plisti garso įrašai, tačiau vyresniosios kartos žmonėms tokia muzika nepatinka.

Pagal muzikantų kiekį spręsdavo apie vestuvių dydį – kuo daugiau, tuo geresnės. Per vestuves piršlys ir muzikantai iš svečių surinkdavo pinigų. Anksčiau visi svečiai galėjo užsisakyti šokį, už ką vieni pinigais, kiti vaišėmis užsimokėdavo. Buvo įprasta netgi vakaronių metu užsiprašyti iš muzikanto šokį. Dažniau prašydavo vyrai. Vėliau padėkodavo arba pinigais ar taurele atsilygindavo. Dabar iš esmės muzikantai kviečiami tik vestuvių proga ir jie groja su įvairiais instrumentais, nors vyrauja šiuolaikinė elektroninė įranga. Beveik neliko papročio užsiprašyti šokį, nors kai kas iš jaunimo vestuvėse tą tebedaro.

Prieškaryje šokdavo valsą, polką, kadrilį, krakoviaką, t. y. labiausiai visuomenėje paplitusius šokius. Vakaronių metu jaunimas dalino žiedą ir eidavo ratelius, žaisdavo žaidimus, kurių jaunimas daug mokėjo. Vakaronę pabaigdavo rateliu „Bitute, pilkoji“. Šokių, žaidimų ir ratelių jaunimas išmokdavo vieni iš kitų, mokė ir tėvai, seneliai. Vaikinas, norėjęs pašokdinti merginą, prieidavo prie jos, nusilenkdavo ir išvesdavo šokti. Po šokio padėkodavo ir palydėdavo į vietą ar nusivesdavo pabendrauti. Tik nemandagus palikdavo šokių aikštelėje, bet tokių pasitaikydavo retai. Šokių vakaruose ir pobūviuose skelbdavo merginų viliotinius, kai vaikinus šokdino merginos. Su ištekėjusiomis vaišių metu svečiai šokdavo tik tuo atveju, jei vyras leisdavo pašokdinti savo žmoną. Žinodami, kad vyriškis yra pavydus – neprašydavo. Panašiai ir šokiuose. Jei ateina poros, joms niekas netrukdydavo ir tie šokdavo tarpusavyje (Rokiškių k.). Atsiklausus, jei vaikinas sutikdavo, merginą iškviesti šokti galėjo ir artimesni jo draugai, už ką šokėjas padėkodavo leidusiajam pašokti vaikinui. Panašiai elgdavosi ir vestuvių metu pabroliai, kurie daugiausia šokdavo su savo pamerge, bet ir jaunąją pašokdindavo, o kartu ir kitas pamerges, tačiau savos ilgam nepalikdavo. Šokdina kitas merginas, jei su pamerge „nesueina charakteriai“ ir ją palieka (Kalviai). Taigi vestuvių metu šokdinimą lemia ne jaunuolių tarpusavio santykiai, o papročiai, įpareigojantys bendrauti ir globoti pamerges, nors su jomis galėta susipažinti tik vestuvėse. Taigi bent kokios vaišės yra stichiškai susiformavusi (arba suformuota) laikina žmonių bendrija, kurių metu tvarkomasi pagal nusistovėjusias bendruomenėje papročių teisės ir etiketo normas, o atskirais atvejais ir pagal specifinius, taikomus tik tai situacijai elgesio kanonus.

Vakaronėse dainuodavo apie gyvenimą, rūtų darželį, vaikinus, merginas, jų tarpusavio santykius. Gerai prisimenamos „Bėk bėk, žirgeli, bėk greičiau“, „Ko

liūdi, berželi, jaunasis“, „Eik mergele darželin“, „Plaukia laivelis mėnesėlio link“, „Saulė nusileido, užtemo vakarai“, „Vai pūtė šiaurus vėjelis“ ir kitos dainos. Pokaryje dainavo ir tremtinių dainas. Vestuvių metu daug dainuodavo, pirmiausia apie jaunąją, svočią. Daugiausia dainuodavo balsingas jaunimas. Jaunajai buvo skirta daina „Ruoškis, sesute, ruoškis, jaunoji“. Per vestuves jaunimas neprašytas rinkdavosi iš viso kaimo padainuoti jaunajai. Nekviestieji vestuvių dalyviai apdainuodavo ir pamerges, svočią. Tokį jaunimą netgi vadindavo – apdainuotojai. Apdainuodami jaunąją, stengdavosi ją sugraudinti. Svočią paprastai apdainuodavo po šliūbo, kurią, jei pasitaikydavo nelabai vaišinga, supeikdavo, o gavę vaišių pagirdavo. Jiems vėliau duodavo degtinės, sūrio, sviesto, mėsos (Kovaičių k.).

Vaišės, kaip ir kiti bendri kaimo gyventojų susibūrimai, gana svarbūs kultūrinės tradicijos perdavimo prasme. Jaunimas jų metu išmokdavo bendrauti, elgesio užstalėje ir bendrame žmonių susibūrime, etikos ir etiketo reikalavimų. Vaišėse taip pat išmokdavo įvairių dainų, šokių, ratelių, žaidimų. Ypač vestuvių ceremonijose įsisavindavo papročius ir apeigas. Todėl jaunimas vaišių pramogas perimdavo iš tėvų, senesnių žmonių, mokėsi vieni iš kitų. Gana įdomu išgirsti teiginius, kad seniau šokius, dainas patys kūrė ir jų niekas nemokė. Pasitaikė užtikti padeklamavusių savo sukurtus dainų tekstus respondentų. Tačiau tekstai pasirodo yra daugiau girdėtų dainų nauji variantai, savotiški perdirbiniai. Dabar, kaip teigia visi respondentai, jaunimas nemėgsta liaudiškų dainų. Tik kai kada vestuvėse prisijungia prie senesniųjų, dalyvauja apeigose ir papročiuose. Išmokti yra galimybė, nes mokomi mokykloje, tik jaunimas mažai to tenori. Net karčiai konstatavo: „Daugiau keikiasi nei dainuoja“ arba traukia šiuolaikines dainas (Kalviai). Kita vertus yra ir tokia kategoriška nuomonė, kad jaunimas koks buvo seniau ištvirkęs, toks yra ir šiuolaikinis (Kovaičių k.). Vyresnės kartos žmonėms liaudies muzikos šaltinis yra radijas, iš kur išgirstama daug jaunystės dainų (Kruonis). Be to, prisiminę laidą „Duokim garo“ pabrėžia, kad tai mėgstama jų telelaida, nes žmonėms primena jaunystę ir buvusias linksmybes.

Apibendrindami kai kuriuos tradicinius vaišių ir vaišinimosi bruožus galime sakyti, kad nepaisant dažnai skurdžios žmonių buities, mėgta ir mokėta vaišintis. Šioms tradicijoms gyvuoti palanki dirva buvo vyraujantis valstiečių sluoksnis, kai žmonės ne tik kartu gyveno, bet turėjo bendrus darbus, pomėgius bei buvo panašaus kultūrinio lygio. Kaimuose ir miesteliuose buvo nemažai panašaus amžiaus gyventojų, be to, kultūrinis bendravimas buvo grįstas tik tarpasmeninių santykių pagrindu. Todėl ne tik švenčių dienomis, bet netgi po sunkių darbų buvo smagu susiburti, pasivaišinti, pašokti ir padainuoti. Ekspedicijos metu teko susidurti ir su šiandien užstalėje susėdusiais žmonėmis, tačiau vargu ar galima kalbėti apie vaišių ir vaišinimosi tradicijų tęstinumą, kai vidury darbo dienos šeimoje ar keli kaimynai sunkiai susikalbėdami vaišinasi. Esminis tokių vaišių bruožas – ne žmonių bendravimas, o butelio (ar butelių) tuštinimas. Tokiomis vaišėmis pasižymi

ir pasitaikančių talkų pabaigtuvės. Kas kita susibūrimai po atlaidų, tik atvykusių atlaidininkų skaičius negausus ir tradicijų tęstinumo mastas kitas, tačiau šis ir šeimos švenčių bei vaišių nagrinėjimas būtų atskira tema.

Nuorodos

[1] Vyšniauskaitė A. Vaišių (pobūvių) kultūra// Apie metodiką ir metodinės priemonės: Medžiaga etnografinei praktikai. V., 2002. P. 115–117.

[2] Šiandien didžioji jų dalis gyvena Kalviuose. Kadangi straipsnyje bus apibendrinta daugelio respondentų pateikta informacija, prie įdomesnės medžiagos yra pateiktas kaimo, apie kurį pasakojama, pavadinimas.

[3] Merkienė R. Apeiginiai vainikai. Etnografinių klausimų lapas. Nr. 121. V., 1989.

[4] Gutautas S., Šaknys Ž. Atlaidai. Etnografinių klausimų lapas. Nr. 135. V., 1990.

[5] Baltrušaitis V. Liaudies etiketo bruožai Kauno marių apylinkėse // Kaišiadorys. Miesto ir apylinkių praeitis. Straipsnių rinkinys. Kaišiadorys, 1999. P. 123.

[6] Tokios, pakeitusios tradicinę formą drobinės liemenės apatiniais drabužiais tapo XIX a. pab. Žr.: Lietuvių etnografijos bruožai. V., 1964. P. 354.

[7] Skilandis visoje Lietuvoje paprastai laikomas vasaros darbymečiui. Žr.: Milius V. Lietuvių valstiečių maistas XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje // Iš lietuvių kultūros istorijos. T. II. V., 1959. P. 259.

[8] Milius V. Lietuvių valstiečių maistas XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje. P. 268. Vyšniauskaitė A. Gėrimas lietuvių ritualuose ir kova su girtavimu // Ritualas. Blaivybė. Kultūra. V., 1989. P. 114.

[9] Vyšniauskaitė A. Min. veik. P. 112–114.

[10] Baltrušaitis V. Min. veik. P. 123.

Janina Samulionytė

Kruonio apylinkių kulinarinis paveldas

Įvadas

Maistas ir jo paruošimas – viena svarbiausių etnologijos sričių, atskleidžiančių vietovės lokalinius savitumus. Pasak etnologo V. Miliaus, liaudies maistas yra viena pastoviausių kultūros sričių: maisto produktams perdirbti ir valgiams gaminti panaudojama per ilgus amžius sukaupta patirtis, kuri tradicijos būdu buvo perduodama iš kartos į kartą[1]. Šiuolaikinėje etnologijoje kulinarinis paveldas nėra atsiejamas nuo socialinės ir kultūrinės aplinkos. Kuriant valgį dalyvavo visa šeima: moteris, vyras, vaikai. Moters kūryba pasireikšdavo virtuvėje: ji gamindavo valgius, kepdavo duoną, įsigydavo ir prižiūrėdavo indus, įrankius. Vyras dirbdavo žemę, sėdavo javus, prižiūrėdavo gyvulius, ūkį. Šeimininkas už stalo atsisėsdavo garbingiausioje vietoje: jis raikydavo duoną. Vyras ir moteris stengėsi išlaikyti tradicijas, papročius, senąjį gyvenimo būdą. Vaikai nebenorėjo gyventi senoviškai, jie norėjo naujovių: naujų indų, įrankių, valgių. Lietuvos, taip pat ir Kruonio apylinkių, kulinarinis paveldas XX a. pirmoje pusėje pamažu keitėsi ir modernėjo.

Dabartinis Kaišiadorių rajonas – labai savitas, čia kertasi kelių etnografinių regionų ribos. Carinės Rusijos okupacijos metais jis apėmė net tris (Vilniaus, Kauno ir Suvalkų) gubernijas[2], todėl etnografine prasme jis neabejotinai svarbus visos Lietuvos mastu. Studijos tikslas – apibendrinti XX amžiaus pirmos pusės (atskirais atvejais ir vėlesnių laikų) kai kuriuos Kruonio apylinkių kulinarinio paveldo bruožus, atskleidžiant jų regioninę specifiką, siekiant prisidėti prie kultūros modernizacijos raiškos. Siekdami šio tikslo, išanalizuosime kasdieninių ir šventinių valgių, gėrimų specifinius bruožus, aptarsime valgymo papročius ir etiketą, apibūdinsime stalo indus ir įrankius bei su mityba susijusius žmonių tarpusavio santykius.

Pagrindinis straipsnio šaltinis – autorės Kruonio apylinkėse 2000–2003 metais surinkta lauko tyrimų medžiaga. Apklausta 18 pateikėjų (iš jų vienas vyras), kurie daugiausia pasakojo apie kaimiečių, ūkininkų kulinarinį paveldą. (Tiktai 3 pateikėjai

gyveno Darsūniškio miestelyje). Vyriausias pateikėjas gimęs 1906, jauniausia – 1948 metais[3].

Kulinarinis paveldas – viena etninės kultūros sričių, kurioje atsiskleidžia krašto gamtiniai, ekonominiai savitumai. Kaišiadorių rajono dirbama žemė nederlinga, čia lengvo ir vidutinio sunkumo priemoliai[4]. Pateikėjos Elenos Garnienės žodžiais: „Kruonio apylinkių žemė prie smėlio, prie žvyro. Viskas augo, tik reikėjo daug dirbti“. Pateikėja Ona Grigonytė prisiminė: „Tėviškėje menkai duodavo valgyti, čia biednesni žmonės, prasčiau gyveno“. Nemuno slėniuose žemė buvo derlingesnė, kai kuriose vietose pasitaikydavo ir juodžemio. Nederlingose žemėse sunkiai besiverčiantys Kruonio apylinkių gyventojai tarnaudavo pas turtingus suvalkiečius. Pateikėja O. Grigonytė 1939 metais tarnavo Suvalkijoje, Avikilų kaime, Liudvinavo seniūnijoje. Jos teigimu, „tenai gerai augo kviečiai, cukriniai runkeliai, derlius trigubai didesnis. Mėsos tenai buvo sočiai“.

Šio krašto gyventojams, jų ūkiui turėjo įtakos netoli esantis Kauno miestas. Persikėlus per Nemuną, iki Kauno apie 15 kilometrų[5]. Pateikėja Marijona Grigonienė pasakojo: „Mūsų namas dvigalis, skarda dengtas, sodyba labai gražiai sutvarkyta, žemės 17,5 ha. Tėvas buvo prie pinigo, jis skolindavo pinigus kitiems. Kaune tėvas brangiau parduodavo džiovininkų sanatorijos virtuvei malkas, bulves. Grietinę, sviestą, kiaušinius veždavo į Panemunę ir brangiau parduodavo. Tėvas mokėjo taupyti, ūkininkauti, negėrė. Buvo nusipirkęs arpą[6], akselinę[7], manieža[8], kuliamąją mašiną“.

Ūkininkai javus, bekonus, sviestą, sūrius, kiaušinius, medų parduodavo Kaune ir artimiausiuose miesteliuose. Vasarą moterys nešdavo parduoti uogas. Kruoniškiai pirkdavo silkes, cukrų, druską, pipirus.

Valgymo papročiai ir etiketas

Kruonio apylinkėse valgį gamindavo ir valgydavo *grinčioje*. Prie stalo valgyti kartu atsisėsdavo visa šeima. Šeimininkas valgydavo atsisėdęs užstalėje, kurioje ant sienų kabėdavo šventi paveikslai. „Geresnė stalo vieta vadinosi užstale“ (6). Pateikėja M. Grigonienė prisiminė: „Grinčioje stovėjo stalas, du suolai ir uslanas[9]. Tėvas sėdėjo už stalo, mama ir aš gale stalo, ant uslano sėdėjo brolis, jis riekė duoną. Bobutė sėdėjo kitame stalo gale. Ten, kur tėvas sėdėjo, vadinosi užstale“. Šeimininkas atsisėsdavo valgyti ir stalo gale. Stalas gryčioje – šventa vieta, prie jo ne tik atsisėsdavo, bet ir atsiklaupdavo. Rudens vakarais po vakarienės šeima prie stalo melsdavosi. Švenčiausios Marijos garbei spalio mėnesį buvo kalbamas rožinis[10]. Pateikėja M. Grigonienė pasakojo: „Vaikai, suklaupę prie zoslano, žiūri į šventus paveikslus ir poteriauja. Mama plaudžia indus ir poteriauja kartu. Tėvas negali, jis lovoje sėdi. Pradžioje sukalbam „Tikiu į Dievą Tėvą“, o paskui rožančių poteriaujam“. Susirinkus šeimai Kūčių vakarienės, visi atsiklaupdavo, pasimelsdavo, tik tada atsisėsdavo ir valgydavo.

Kruonio apylinkių gyventojams per Antrąjį pasaulinį karą prie stalo teko susispausti ir priimti valgyti iš įvairių vietų nuo karo pabėgusius giminaičius. Pateikėjos Marijonos Zuzevičienės žodžiais: „1941 metais, kai užėjo vokiečiai ir žmonės traukėsi nuo fronto, pas mus atvyko visa pamotės giminė iš Darsūniškio, apie 20 žmonių. Visi valgė už bendro stalo. Pastatė dar du stalus, kad visi galėtų atsisėsti ir valgyti. Savaitę taip išbuvo“. Svečiai būdavo sodinami už stalo. Juos kviesdavo į gryčią ir sakydavo: „Slinkitės už stalo“. Užstalė buvo svarbi vestuvinėse apeigose: tenai sodindavo nuotaką, atsisveikinusią su gėlių darželiu[11], jaunuosius, grįžusius iš bažnyčios.

Visoje Lietuvoje, taip pat ir Kruonio apylinkėse, prie stalo kampo nesėsdavo – bus „nesantaika šeimoje“ (3). Netekėjusioms merginoms sakydavo: „Nesisėsk, bu neištekėsi“ (14). Stalas buvo švarus, nušveistas smėliu. Šiokiadieniais šeimininkė ant stalo staltiesės netiesė. Ja stalą uždengdavo šventėms, kalėdojant kunigui, vaišėms. Kai marti ateidavo gyventi pas anytą, stalą užtiesdavo savo staltiese. „Atvykusi paklausiau, ar galiu užtiesti stalą“ (4).

Prieš valgį ir po valgio persižegnodavo, „be žegnonės niekur“ (3). „Ne loska, turi žegnotis“ (5). „Prie tarybų valdžios jau nesižegnojo, pasikeitė“ (pateikėjas nenurodomas). Prie stalo buvo laikomasi etiketo reikalavimų. Pateikėja Marijona Černiauskienė pasakojo, kad atsisėdus valgyti „prie stalo turi būti tylu kaip bažnyčioj“. Pateikėjos Domicėlės Žilinskienės žodžiais: „Jei valgyt, tai valgyt, kokios tenai kalbos“. Tačiau vaišindami svečius, kruoniškiai prie stalo kalbėdavo, bendraudavo: „Jei svečiuose vaišina, tada kalbi“ (6). Tėvai vaikus mokydavo, kaip reikia elgtis prie stalo. Neleisdavo jiems kalbėti, dėti rankų ant stalo. Jei vaikai valgydami čepsėdavo, tai tėvas klausdavo: „Ką, kiaules šauki prie stalo?“ (3). Jei supdavo atsisėdę prie stalo kojas, tėvas bardavo: „Ką, jau velnią supi“ (3). Jeigu vaikai prie stalo netyčia „pagadindavo orą“, tėvas tuojau sakydavo: „Eik iš užstalės ir lįsk už pečiaus“ (2). Valgantieji paskutinio kąsnelio stengdavosi neimti. „Kai dar vaikai buvom, vienas kitam sakydavom: „Neimk paskutinio kąsnio, bu šunys pjaus“ (14). „Kas ims paskutinį kąsnelį, tas pirmas mirs“ (3). Jeigu prie stalo per metines šventes valgydami atsirūgdavo, sakydavo: „O, atsirūgau, dar kitais metais irgi valgysiu“ (2).

Svetimas žmogus, įėjęs į *grinčią*, pasisveikindavo sakydamas: „Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus“, o radęs valgančius sakydavo: „Sotink, Dieve“, „Skalsink, Dieve“. Jam atsakydavo“ „Prašom“ arba „Ačiū Dievui“. Vyrai, tik įėję į gryčią, nusiimdavo kepurę. „Nepatogu, negražu valgyti su kepure“ (5). Sūnui tėvas sakydavo: „Nusiimk kepurę, nevalgyk kaip žydas su kepure“ (2). Atėjusio su reikalais kaimyno dažniausiai prie stalo nesodindavo. „Nebuvo mados kviesti kaimyną prie stalo valgyti. Kaimynai tankiai ateidavo vakarais, kalbėdavo apie ūkį, šeimą“ (17). Jeigu ir pakviesdavo kaimyną sakydami: „Prašom sėsti prie sniedonio“[12], tai jisai atsakydavo: „Aš jau po sniedonio“ ir nesisėsdavo“ (3). Tik svečius kviesdavo prie

stalo ir juos vaišindavo. Pateikėjų teigimu, tarpukaryje Kruonio apylinkių gyventojai apetitu nesiskundė, kad tik būtų kas valgyti. Šeimininkei už paruoštus valgius nedėkodavo. Pavalgius vienas iš šeimos narių pasakydavo: „Ačiū dievuliui už gardų valgį".

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir net tarpukaryje kai kuriuose Kruonio apylinkės gyvenamuosiuose namuose ne tik valgydavo, gamindavo maistą, bet ir šerdavo penimas kiaules. „Pas kaimynus mačiau – atsisėdo kuknioje už stalo valgyti, išsitraukė iš pasuolio į aslą lovį ir supylė kiaulėms ėdalą. Žmogus ant stalo valgo, kiaulės iš po suolo ėda. Kiaulės ėsdamos labai bezda. Jeigu ko nesuvalgydavo, supildavo kiaulėms į lovį. Lovys buvo pakištas po suolu, netoli durų. Visaip žmonės gyveno, svarbu bel pavalgę". (Pateikėjas nenurodomas). Tačiau naujovės skverbėsi ir į šį archajišką regioną. Pateikėja Elžbieta Ivoškienė, tarpukaryje gyvenusi pas dėdę, prisiminė: „Per Pirmą pasaulinį karą dėdė buvo belaisvėje Vokietijoje. Matė, kad tenai žmonės gyvena tvarkingai. Užtat jis buvo labai tvarkingas. Pas mus buvo švaru, grindys išplautos. Dėdė neleisdavo paršų šerti į kuknią. Jis sakydavo: „Prie stalo tvarka turi būti, visgi žmonės". Pavalgius šeimininkas kartais paskirstydavo ūkio darbus.

Maisto produktai

Mėsa buvo vienas svarbiausių maisto produktų. Tarpukaryje vargingiau gyvenę kruoniškiai prisiminė: „Dirbom iki kaklo, o pavalgyti nebuvo" (15). Pateikėjos Antoninos Šeštokienės žodžiais: „Mėsos sočiai privalgydavom tik per skerstuves".

Turtingieji šių apylinkių gyventojai pasakojo: „Gyvulių turėjom. Jei neparduodavom gyvulių, mėsą suvalgydavom. Viščiukų, bekonų daug valdžia nenupirkdavo, viską išpjaudavom" (9). Mėsą dažniausiai valgydavo per kasdieninius pusryčius ir pietus. Pateikėjos Antoninos Zykuvienės teigimu „mėsos sočiai, nenormavo, mama nupenėdavo 10–12 bekonų".

XIX–XX a. skerdiena buvo rūkoma Žemaitijoje, Suvalkijoje ir Vakarų Aukštaitijoje[13]. Dzūkijoje ir Rytų Aukštaitijoje, taip pat ir Kruonio apylinkėse, iki XX a. I pusės mėsa ir jos produktai buvo tik sūdomi ir džiovinami (vytinami). XX a. V–VI dešimtmečiuose šiose apylinkėse mėsą pradėjo rūkyti. „Pas tėvą pirtyje rūkė mėsą. Ėglių parveždavo. Dvi dienas rūkė" (5). Rūkydavo tiek, kad mėsa truputį kvepėtų dūmais. Pateikėja E. Garnienė prisiminė: „Mėsinėje, kur sukabinti mėsos produktai, sename, nenaudojamame puode pakurdavo alksnines malkas ir jos rūkdavo".

Papjovus kiaulę, buvo daromos dešros, skilandis. Dešromis vaišindavo svečius, jas valgydavo per kalendorines šventes. Kruonio apylinkėse kiaulės skrandis, prikimštas mėsos, vadinamas skilandžiu. Taip jis buvo vadinamas Pietinėje Žemaitijoje, Suvalkijoje, Rytų Aukštaitijoje. Dzūkijoje šis mėsos gaminys buvo vadinamas *kindziuku*[14]. Kruonio apylinkių šeimininkės rupiai supjaustydavo

kumpį, sprandinę, *palendricą*[15], įdėdavo truputį pjaustytų lašinių, įberdavo maltų pipirų, druskos, česnakų (kai kurios šeimininkės ir svogūnų), viską sumaišydavo ir sukimšdavo į kiaulės skrandį. Skilandį padarydavo tik vieną. (1 pav.) Jį stengdavosi išlaikyti rugiapjūtei, kartais juo vaišindavo ir svečius. Šeimininkės, norėdamos pagardinti barščius, įdėdavo skilandžio.

Po Antrojo pasaulinio karo šeimininkės nusipirkdavo kiaulių pūslių ir į jas prikimšdavo mėsos. Skilandžiu nebevadino, nors į jas buvo kemšama skilandinė mėsa, o pūslėmis, pūslikėmis. Pateikėja M. Grigonienė pasakojo: „Kai pas tėvą gyvenom, mėsą skilandžiui sudėdavom į kiaulės pilvą. Kai ištekėjau, prie rusų, apie 1960 metus, mėsą kimšom į kiaulės pūsles. Po 5 meitėlius skerdėm. Iš to gyvenom. Žiežmariuose, turguje pardavinėjau. Dirbom daug. Skilandis buvo sultingas, pūslikės mažesnės, jos išdžiūdavo“.

Kaip maisto produktas svarbi buvo ir žuvis. Netoli Nemuno gyvenantys Kruonio apylinkių gyventojai maistą paįvairindavo sugauta žuvimi. Pateikėja M. Černiauskienė, g. 1913 metais Darsūniškyje, prisiminė, kad tėvas tarpukaryje turėjo tik 1 ha žemės ir buvo išsipirkęs leidimą Nemune žvejoti tinklais. „Tėvas žuvį parduodavo. Ir patys ją valgėm. Pardavimui žuvį sudėdavo į skylėtą dėžę. Gaudė lydekas, ūsočius, vėgėles. Virdavo sriubą: į puodą sudeda žuvį, įpjausto bulvių, morkų, cibulio, lauro lapų, kvepiančių pipirų ir kartais su grietine užbaltina. Žuvims sriuboje išvirus, jas išimdavo. Mamytė žuvį virdavo, kepdavo ant keptuvės ir farširuodavo“. Kita Darsūniškio gyventoja A. Zykuvienė pasakojo: „Pavasarį žiobriai eina, kai alksniai žydi. Kepta žuvis skaniausia. Ištepdavo kopūsto lakštus sviestu, ant jų uždėdavo nuvalytus žiobrius, lydekas, ūsorius, padėdavo ant ližės ir pašaudavo į pečių. Ant pečiaus pado žuvį kepa kaip bulvinius blynus. Kai žuvį ištraukia iš pečiaus, sudeda į molinį bliūdą, užpila saldžios smetonos, uždeda sviesto ir patarkuoja balto sūrio. Taip žuvį kepė ir be jokių švenčių“.

Kasdieniniai valgiai

Tarpukaryje valgį virdavo ant viryklės, kurią vadino *kuknia*, *plyta*. Duoną, bulvinius blynus, bulvių plokštainį (Kruonio apylinkėse jį vadino *koše)* kepdavo krosnyje *pečiuje*[16]. Pusryčiams s*niedoniui* kaip Dzūkijoje[17], Rytų Aukštaitijoje[18]) virė dviejų rūšių sriubas: mėsišką ir pienišką. Pusryčiams dažniausiai valgė barščių – *batvinių* arba kopūstų sriubas, virtas su mėsa. Jei mėsos neturėdavo, sriubą *praspirgydavo*. Prie kopūstų ir barščių patiekdavo keptų krosnyje ar virtų *šutintų* bulvių su lupenomis. Pateikėjos O. Grigonytės žodžiais: „Keptas bulves supila į rėtį[19], atneša prie stalo, padeda rėtį ant suolo, tada kožnas pasiima ir lupa. Kiti ant stalo bulves papila. Kriaučius pas mus siuvo ir jam prie kopūstų davė keptų bulvių. Jis juokėsi sakydamas, kad mergos ir keptos bulvės tas pats, renkiesi, kur gražesnė, ir paskutinę

1 pav. Pakabas skilandžiui. XX a I pusė. Margelių k. Žiežmarių sen. 40 x 6,5 cm (LBM 9557 NA 7452). Igno Minioto nuotr.

paimi“. Išsrėbus kopūstus ar barščius, kąsdavo „mėsos po kąsnelį“ (18). Mėsa – dažniausiai virti lašiniai, kartais kumpis, tačiau dauguma Kruonio apylinkių gyventojų jos sočiai nevalgė.

Pusryčiams buvo valgomi ir blynai. Kruonio apylinkėse, taip pat kaip Dzūkijoje ir Rytų Aukštaitijoje, buvo kepami blynai. Juos kepė iš žirninių, kvietinių miltų, tarkuotų bulvių. Ypač mėgo bulvinius blynus (2 pav.), keptus krosnyje ant kopūsto lakštų. Kai kurie pateikėjai juos vadino *bandomis.* (Bulvinius blynus „bandas“ kepdavo ir Dzūkijoje[20]). Jei žiemą neturėdavo kopūstų lapų, nusunktą bulvių tarkį sukrėsdavo ant ruginių šiaudų (4). Blynus valgydavo su spirgintais lašiniais, grietine, varške ar sviestu. Pateikėja O. Grigonytė, tarpukaryje tarnavusi Suvalkijoje, pasakojo: „Jei kepsi ant keptuvės, reikės daug riebalų. Suvalkijoje tokių bandų nekepė. Jie blynus kepė ant keptuvės“. Baigdami valgyti pusryčius, dar *užsrėbdavo* (3), *užsemdavo* (13) pieniškos kruopų sriubos.

Pietums pašildydavo pusryčiams virtą sriubą, mėsą. Jei per pusryčius viską suvalgydavo, tuomet kepdavo blynų ar bulvių plokštainį *košę*, virdavo miltinių blynelių *lazankų*[21]. Jei likdavo nuo pusryčių, užsrėbdavo pieniškos sriubos arba rūgštaus pieno.

Pietų valgiai pasikeisdavo vasarą. Per darbymečius, rugiapjūtę šeimininkės prapjaudavo skilandį. Valgydavo agurkų, svogūno laiškų su grietine. Jeigu vasarą mėsos nebeturėdavo, valgydavo sūrį su sviestu.

Vakarienei *večerei* virdavo pieniškas sriubas: gnaibytos tešlos *zacirką*, makaronus, bulvienę. Privirdavo bulvių, jas valgė su *salde*[22], *šaltabarščiais*[23], rūgusiu pienu. *Saldę ir šaltabarščius* dažnai valgė per adventą ir gavėnią.

Kruonio apylinkių žmonėms ne tik darbas ar valgis rūpėjo. Pateikėja M. Grigonienė prisiminė vieną tarpukario vakarienę. „Tėvas buvo labai griežtas ir tikintis. Rudenį padienė samdoma darbininkė pas mus kasė bulves. Vakare, grįžus iš lauko, ji pas mus valgė vakarienę ir permiegojo. Kai vakarienė išvirė, ji pavalgė ir atsigulė ant pečiaus. Mes visi poteriaujam rožančių, o ji guli ir nesikelia. Rytą tėvas paklausė, ar tu ne katalikė, kad nepoteriauji?“. O ji atsakė: „Aš atėjau bulvių kasti, o ne rožančiaus poteriauti“. Tada tėvas ją pavarė ir neleido bulvių kasti. Aš pykau ant tėvo, aišku, slapta, kad ją pavarė, būtume greičiau bulves nukasę“.

Pasninko valgiai buvo ruošiami per adventą ir gavėnią. Pateikėjos O. Grigonytės žodžiais: „per karus, kai neturėjom, tada irgi pasninkas“. Kruonio apylinkėse, taip pat ir visoje Lietuvoje, penktadienis šeimininkėms buvo išskirtinė

2 pav. Geldutė *niekotėlė* bulvėms tarkuoti. XX a. I pusė. Grėžieniškių k. 63 x 23,5 cm (LBM 25733 NA 4956). Igno Minioto nuotr.

diena – visus metus neruošė mėsos patiekalų, šeimos pasninkaudavo. „Visi metų penktadieniai laikomi atgailos dienomis, nes penktadienį yra miręs ant kryžiaus mūsų Išganytojas“[24]. Pateikėja M. Černiauskienė prisiminė: „Penktadienį per visus metus valgėm be mėsos, tik su pienu“. Virdavo barščius, užbalintus grietine, taisydavo šaltibarščius. Valgydavo duoną su sviestu, sūriu, silke. Kartais išvirdavo *lazankų,* ant kurių užpildavo tirpinto sviesto. Pateikėja Janina Sadauskienė, gimusi 1948 m., prisiminė: „Net po karo penktadieniais privengdavo valgyti mėsą. Jei neturėdavo silkės, supjaustydavo svogūną, užpildavo aliejaus, pabarstydavo druskos ir dažydavo su duona arba su šutyta bulve. Ir dabar penktadieniais nevalgau mėsos“.

Šeimininkės, laukdamos pasninkų, prisidžiovindavo baravykų, žiobrių. Turtingesni ūkininkai iš miestelio krautuvių parsiveždavo silkių. „Nusiperka bačkutę silkių, blynų pakepa, košės su aliejumi“ (5). Kruonio apylinkių gyventojai, gyvenantys prie Nemuno, prisigaudydavo žuvies, kurią kepdavo ant sėmenų aliejaus. „Jis neapkarsdavo, nes aliejų išvirindavo ir supildavo į bonkas“ (13). Per pasninkus kruoniškiai suvalgydavo daug pupų, žirnių, aguonų. „Iššutina žirnių ir valgo su aguonų miešimu[25]. Žirniai viename, o miešimas kitame bliūde, tuo pačiu šaukštu semi“ (5). Šeimininkės virdavo avižinį kisielių. Tai ne gėrimas, o valgis. Pateikėjos O. Grigonytės žodžiais, „jis tirštas ir negardus“. Dažnai kepdavo bulvinius blynus *bandas*, kurias valgė su trintomis aguonomis, kanapėmis *kanaplėmis*, varške, grietine, pienu. Iškeptą bulvių plokštainį *košę* valgė su sviestu.

Daugiausia pasninko valgių suvalgydavo per Kūčių vakarienę. „Srėbė žirnius su cukrum užsaldintus, aguonas trintas su kleckais[26]. Paruošdavo silkės su blynais, žuvies, uogų kisieliaus, padėdavo obuolių“ (13). Virdavo raugintus kopūstus ar batvinius su *džiovytais* grybais. Į sriubas įpildavo aliejaus. Kruonio apylinkėse per vakarienę visko nesuvalgydavo, palikdavo vaišių ir vėlėms. „Po Kūčių viskas ant stalo, net indų neplaudavo. Kalėdų rytą parėję iš bažnyčios viską sutvarko“ (4).

Sotūs buvo talkų valgiai. Rudenį linų mynimo ir brukimo talkoms šeimininkės pagamindavo gausesnių valgių. Talkoms pjaudavo net avį. Linus pirtyse mindavo merginos ir moterys. Dažniausias talkų valgis – bulvių plokštainis *košė*. Jį kepdavo puode (ilgiausiai kepdavo), metaliniame dubenyje ar metalinėje kepimo formoje *blėtelėje*. „Bulves sutarkuoja, ant brazdų[27] užpila šutinto pieno, spirgintų lašinukų, pravėsus – įmuša kiaušinių, įdeda smetonos“ (16). Talkininkėms į pirtį nunešdavo ką tik iškeptos *košės*, varškės, sviesto, sūrio, duonos. Atsigerdavo pirktinės cikorijos, miežinės kavos ar kakavos. Vakare linų mynėjos valgydavo *grinčioje*. Vėl iškepdavo

bulvių *košės*, padėdavo karštos avienos, pyrago, alaus, naminės degtinės *samagono*. Kruonio apylinkėse, taip pat ir Dzūkijoje, plunksnas plėšydavo su talkomis. Tuomet vakarienei duodavo bulvių košės, sausainių, pyrago.

Į kelionę taip pat pasiimdavo valgio. Pateikėjos M. Černiauskienės žodžiais: „Tėvas ir brolis sielius Nemune plukdydavo. Kelionėn pasiimdavo kokį lašinių gabaliuką, suvyniotą į popierių, cibulio, vasarą agurko, duonos storesnę riekę. Viską sudėdavo į medžiaginę tarbukę, ji lininė, ant šniūro, pakabinama ant peties“.

Sekmadienį sočiau valgė. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir tarpukaryje Kruonio apylinkių žmonės sekmadienį melsdavosi, ilsėdavosi ir dirbdavo tik pačius būtiniausius darbus. Tą dieną šeimininkės turėjo daugiau laisvo laiko, todėl, anot Agnietės Vikauckienės, galėjo patiekti „geresnį maistą“. Dažnai ant kopūsto lakštų kepdavo bulvinius blynus, kuriuos valgė su grietine, varške, aguonomis. Kitas sekmadienio mėgstamas valgis buvo bulvių plokštainis *košė*. „Kas sekmadienį košę kepdavo“ (16).

Vaišių valgiai ypatingi. Svečiams patiekdavo skanesnį, sotesnį, ne kasdienį maistą. Pateikėja E. Ivoškienė prisiminė: „Pas mus visokius ponus vesdavo valgyti. Kai kaimas kėlėsi ant kolonijų[28], pas mus valgė matininkas. Jis didelis ponas, gardžiai valgė. Jam geriau išvirdavo sriubos, mėsos, skilandžio, bulvių. Prie mėsos būdavo burokėlių, kopūstų. Matininkas labai mėgo kopūstus. Kai jų pavalgydavo, sakydavo: „O, privalgiau kaip urėdas“. Skanių ir sočių valgių priruošdavo kalėdojančiam kunigui. Kai 1940 metais kunigas kalėdojo Vekonių kaime, pietus valgė Simono Lukševičiaus šeimoje. Šeimininkė ištroškino kalakutą, išvirė kumpį, iškepė sausainių ir pyrago, padarė giros (1).

Vestuvėms įmantrių patiekalų negamindavo. Pateikėja E. Ivoškienė ištekėjo 1937 metais: „Dėdė davė mėsos, sviesto, degtinės. Mėsą valgė su duona. Prie mėsos davė raugintų tarkuotų burokėlių, raugintų kopūstų. Kisieliaus išvirė. Obuolienę su pyragu valgė. Šnapsas pirktinis, bet pas mus nelabai gėrė“.

Kruonio apylinkėse vienos svarbiausių buvo mirusiųjų minėjimo vaišės, kurios buvo vadinamos mišiomis už mirusius. Per vaišes mirusiųjų vėlės vaišindavosi kartu su gyvaisiais. Pateikėja Marytė Šapranavičienė mirusiųjų minėjimo vaišes pavadino mišiomis su stãlais. Ji prisiminė: „Mamai mirė vaikai. Mirė du bernaičiai ir dvi mergaitės. Vienąkart ji sapnuoja, kad pirmoji vyro žmona jai sako: „Tu mano turi vaikus, todėl man reikalingi tavo“. Tada mama sako: „Pirksiu mišias su ražančium ir stalais“. Bažnyčioje giedamos mišios, o namuose prie stalų kalbamas ražančius. Valgyti po to duoda. Mėsikės iki valiai, silkės, žuvies, sviesto, sūrio, duonos. Po tų mišių du vaikai užaugo“. Jeigu pakviesdavo į mišias su stalais, anot pateikėjos Angelės Ardzijauskienės, suprasdavo, „kad bus valgiai“. Į mirusiųjų minėjimo vaišes svečiai atsinešdavo kumpį, karką, sūrį, sviesto, pyrago (1).

Apie mirusiųjų minėjimo vaišes tarpukaryje išsamiai pasakojo M. Grigonienė (Mackevičiūtė), gimusi 1916 metais: „Rudenį, spalio mėnesį, kai nukasdavo bulves

ir kai derlius nuimtas, prieš Visus Šventus, mišias darė. Tėvas buvo intikėjęs, kad reikia melstis už mirusius tėvus ir visą giminę. Mišioms pjaudavo kiaulę. Kruonyje nusipirkdavo pirmos rūšies miltų ir kepdavo pyragus. Nupirkdavo palivotą viedrą (apie 10–12 kg) dirbtinio medaus. Ant vieno stalo padėdavo dvi lėkštes pirktinio medaus, kurį atsipjaudavo peiliu. Mišios būdavo šiokią dieną, antradienį arba trečiadienį. Kruonio bažnyčioje apie 10 valandą kunigas laikydavo užpirktas mišias. Po jų grįždavo namo ir apie 12 valandą duodavo pietus giminėms. (Mirusiųjų dar neminėdavo.) Vakare apie 17–18 valandą renkasi kaimynai, ateina giesmininkai. Grinčioje pastatydavo 4 stalus, tilpdavo apie 40 žmonių. Stalai užtiesti baltomis staltiesėmis. Centre sėdi giesmininkai, priešais juos kryželis ir dega žvakė. Giesmininkai vadovauja rožančiui. Visi atsistoja ir giesmininkas pasako: „Giedosim rožančių už Mackevičių tėvus ir visą giminę“. Atsisėda ir pradeda giedoti. Apie porą valandų gieda. Baigus užpučia žvakę, giesmininkai pabučiuoja kryželį ir siunčia jį aplink stalą, kad visi pabučiuotų. Ir tada duodavo valgyti. Pilnas, gilias lėkštes atneša šaltos mėsos: kumpio pjaustyto, papilvės gražios. Priverda šviežios mėsos, dešrelių. Ant stalo pastatydavo dvi lėkštės mėsos ir vieną pjaustytų agurkų. Rauginti agurkai supjaustyti ratukais. Lėkštėje dideliais gabalais supjaustyta košeliena[29]. Mėsą, košelieną, agurkus ėmė pirštais. Į spatkelius[30] pridėdavo sviesto, o sūrį padėdavo ant plokščios lėkštės, jis supjaustytas skersai. Suraikytą duoną ir pyragą sudėdavo į ragažę[31]. Ją atnešdavo prie stalo ir prie kiekvieno padėlioja po keletą riekelių. Jeigu suvalgo, vėl atneša. Bulvių nedavė, tik duonos ir pyrago. Prisimenu, vaikystėje vietoj atsigėrimo privirdavo naminių makaronų sriubos. Pabaigus valgyti, užsrėbdavo. Sriuba būdavo prabalinta saldžia grietinėle. Vyrai mažiau, moterys labai mėgo makaronus. Mano vaikystėje nustojo virti makaronus, tada duodavo atsigerti giros. Mišioms padarydavo iš sodinių obuolių giros. Girą supildavo į molinius uzbonus[32] ir pastatydavo ant stalų. Kai pavalgydavo, nuimdavo indus, staltiesę nukratydavo ir vėl giedodavo rožančių. Tik girą su uzbonu ir stiklinėmis palikdavo ant stalo, gal kas norės atsigerti. Po rožančiaus ant kiekvieno stalo pastatydavo po degtinės pusbonkį. Kai ant sklypų išėjom, dažnai mišių nebedarėm, tik kas trečius metus, jau tėvas sirgo“. Pateikėja A. Ardzijauskienė prisiminė: „Kai kolūkiai apie 1952 metus prasidėjo, tada nebešventėm“.

Valgių indai

Čerpės. Kruonio apylinkėse čerpę vadino *terla*[33] (17, 4), *skučia* (5). Tai apskritas, į apačią siaurėjantis, molinis, lipdytas, juodojo degimo, 1–3 litrų talpos indas, kurio dažniausiai „vidus buvo rūpus“ (17). Iki XX a. pirmos pusės šie indai buvo daugiafunkciniai: dažniausiai juose trynė aguonas, troškindavo, kepdavo maistą, iš jų kartais ir valgydavo. Pateikėja M. Grigonienė, gimusi 1916 m., prisiminė: „Mama turėjo molinę skučią. Ją ir terle vadino. Joje dažniausiai aguonas

trindavo. Per pasninkus zacirką aguonomis prabaltina. Blynus sudėdavo į terlą ir užpildavo trintom aguonom, kad pietums liktų, kad būtų skanūs, šilti ir nesudžiūtų. Skučią su blynais deda ant stalo ir iš jos valgo. Labai ją žiūrėjo, nesudaužė. Mama jų turėjo kokį desėtką ir mažesnių, ir didesnių. Jos buvo pirktos jau ne prie manęs, prieš mano gimimą“. Pateikėjos M. Zuzevičienės žodžiais: „Pamotėlė turėjo terlę, kurioje Kūčioms trindavo aguonas. Terlėje tik sutrindavo, iš jos nevalgė, aguonas išpildavo į bliūdą“.

Dubenys, dubenėliai. Į dubenis pylė sriubą, dėjo mėsą, blynus, keptas ir virtas bulves, žuvį. Kartais šeimininkės išvirdavo dabar labai populiarių cepelinų. Tik juos Kruonio apylinkėse, anot pateikėjos E. Ivoškienės, vadino *guzais*. Ji prisiminė: „Smetonos laikais mes virėm guzus. Valgyk, guzų viriau. Į jų vidų įdėdavo spirginių. Juos sudėdavo į bliūdą“. Kruonio apylinkių turtingiems ūkininkams „mėsos užteko. Mėsos bliūdas ant stalo, kiek kas nori, tiek tas valgo“ (16).

Dubenyse būdavo gaminamas maistas. Juose kepdavo bulvių plokštainį *košę*, kurio daug suvalgydavo rudenį, ypač per talkas. „Ką tik iškeptos košės bliūdą suriša į vystyklą ir nuneša į pirtį, kur mynė ar bruko linus. Į kitą bliūdą pridėdavo varškės, surišdavo į palą ar skarą ir taip nunešdavo. Pirtyje palą patiesia ant spalių ir valgo. Jei šiltas ruduo, valgė lauke. Valgė iš vieno bliūdo“ (17).

Iš nedidelių dubenėlių valgė, į juos kartais sudėdavo sviestą.

Tarpukaryje Kruonio apylinkėse šeimininkės naudojo ir molinius, ir metalinius dubenis bei dubenėlius. Pateikėja O. Grigonytė prisiminė: „Medinių bliūdų neatsimenu. Buvo moliniai ir blėtiniai bliūdai. Vienuolikos metų ėjau į mokyklą ir jau valgiau iš blėtinio bliūdo“. Dubenis ir kitus indus įsigydavo aplinkinių miestelių – Kruonio, Žiežmarių, Darsūniškio – turguose ir krautuvėse. Paprastai juos įsigydavo šeimininkės, bet, prispausti aplinkybių, ir šeimininkai pirkdavo indus. „Tėvelis pirkdavo, jis buvo bravesnis, stipresnis. Mama labai lėta, ji sirgo“ (14). Pasitaikydavo ir tokių šeimų, kad „abu tėvai važiuodavo į miestelį ir kartu pirkdavo indus“ (5). Šeimininkės indus ne tiktai pirkdavo, bet ir paveldėdavo. Pateikėja A. Zykuvienė pasakojo: „Moliniai bliūdai buvo pasoginiai, atvežti iš mamos tėviškės Klėriškės kaimo“.

Dubenų ir dubenėlių gausą lėmė šeimos turtingumas, šeimos narių skaičius, šeimininkės valgymo higienos supratimas. Kruonio apylinkėse pusryčiams virdavo dviejų rūšių sriubas: rūgščią (kopūstus, batvinius) ir prėską (pienišką). Išvalgius rūgščią sriubą, į tą patį dubenį supildavo ir prėską. Bet buvo ir tokių šeimininkių, kurios sriuboms turėjo atskirus dubenis. „Batviniams, kopūstams ir kruopoms atskiri bliūdai, į tuos pačius nepylė“ (5).

Dubenys dažniausiai buvo 2–3 litrų, dubenėliai – 0,5–1 litro talpos. Nuo ketvirto XX a. dešimtmečio Kruonio apylinkėse dažniau buvo naudojami metaliniai dubenys, nes jie patogesni, nesudūžta. Metalinių dubenų ir dubenėlių vidus buvo

padengtas balta emale, kartais dar puoštas augaliniu ornamentu, o išorė padengta spalvota emale. „Bliūdai metaliniai, palivoti, jų vidurys baltas, o šonai margi, žali arba mėlyni. Dabar jie išdužę, tinkantys tik virtoms bulvėms suversti“ (5).

Pateikėjai, gimę XX a. pradžioje, pasakojo, kad sriubą valgydavo iš vieno arba kelių dubenų. Pateikėjos A. Vikauckienės žodžiais: „Žiednam padeda šaukštą, o bliūdas vienas. Kur gausi bliūdelių atskirų, jeigu nėra iš ko nusipirkti. Pinigų neturėjo, truputį javų parduoda, sviesto nugniaužia“. Jeigu valgydavo maži vaikai, jie ant stalo prilaistydavo. Jiems valgant iš vieno dubens, „stalas šniūrais“ (4).

Tarpukaryje iš vieno dubens valgė ne tik savos šeimos nariai, bet ir svetimi žmonės. Pateikėja E. Ivoškienė prisiminė, kaip jie valgė gyvendami pas dėdę Bernardą Karpavičių, gyvenusį Andriūnų kaime. (Dėdė buvo siuvėjas ir turėjo mokinį). „Dėdė ir bobutė valgė iš atskirų bliūdelių. Bobutės rankos dreba, ji atskirai. Teta, učnius[34] ir aš iš kito bliūdo valgėm. Kai aš ištekėjau, prie mūsų bliūdo valgė ir mano vyras. Dėdė ir bobutė iš mažų bliūdelių valgė, mes iš pusbliūdžių“. Valgymas iš vieno dubens nesukeldavo jokių nepatogumų. „Iš didelio bliūdo valgė visi. Kaip skanu, kai daug. Daug skaniau. Jokio bjaurumo. Nebijojo, ar kokia liga galima užsikrėsti. Taip kabindavom, kad kitam neliktų“ (17). Pateikėja M. Grigonienė teigė, kad „tik prie rusų, po karo pradėjome valgyti atskirai“. Didelei šeimai, kad visi galėtų pasiekti valgius, šeimininkė ant stalo padėdavo keletą sriubos dubenų. „Pas tėvus du moliniai bliūdai ant stalo ir dešimt žmonių valgo“ (9). Tarpukario antrojoje pusėje pasiturintys ūkininkai ar miestelių gyventojai įsigijo daugiau indų ir pradėjo valgyti iš atskirų dubenėlių. Pateikėjos A. Zykuvienės žodžiais: „Gerai gyvenom. Tėvas buvo verslo žmogus. Žmonės sakė, kad mes bagoti, mūsų grinčia buvo graži. Nors labai trūko pinigų. Mūsų septyni vaikai. Kiekvienam vaikui bliūdelis buvo kitoks, su kitokiu piešiniu. Bliūdeliai metaliniai, palivoti. Graži gėliukė, vijokliukas buvo nupiešti mano bliūdelyje“.

Nors dubenys ir dubenėliai buvo kasdieniai indai, bet juose maistas buvo patiekiamas ir per vaišes, kalendorines šventes. Rudenį, per mirusiųjų minėjimo vaišes, „baigiant valgyti, vietoj atsigėrimo užsrėbdavo naminių makaronų sriubos. Du bliūdus ant stalo ir semia visi su šaukštais“ (5). Po Antrojo pasaulinio karo šventinei Kūčių vakarienei šeimininkės padengdavo stalą, sudėdamos maistą į dubenis ir į lėkštes (žr. 3 pav.).

Jeigu dubenys būdavo parudavę, riebaluoti, juos šveisdavo pelenais, žvyru, išplaudavo šarmu[35] ar „pamerkdavo į karštas išrūgas ir ištraukdavo nuo jų riebalus“ (6). Juos nutrindavo vilnoniu skuduriuku ar aštria žole. Indus bei įrankius moterys dažniausiai šveisdavo šeštadieniais. Dubenis ir kitus indus išplaudavo karštu vandeniu, iššluostydavo drobiniu skuduriuku. „Į didžiausią bliūdą pripildavo karšto vandens, pastatydavo ant krėsliuko ir išplaudavo. Skuduriuku bliūdus ištrindavo. Tuo pačiu skuduriuku iššluostydavo. Jei yra vietos, bliūdai išdžiūdavo prie plytos.

3 pav. Kūčių vakarienei padengtas stalas: maistas dubenėliuose ir lėkštėse. Butelyje pirktinė degtinė, grafine – „in samagoną inpilta uogienės“. „Plotkelas laiko rankose“. Vilūnų k. 1964 m. gruodžio 24 d. Iš kairės Kazys Lisauskas (1911–1991), Anelė Lisauskienė (1920–2005), žentas Juozas Brazionis, duktė Ona Brazionienė (Lisauskaitė), sūnus Antanas Lisauskas (g. 1942 m). Iš Onos Brazionienės albumo. Fotografas Antanas Lisauskas.

Bliūdus naudojo ir po karo, prie rusų“ (5). Išplautus dubenis ir dubenėlius sudėdavo į šaukšdėtį (Kruonio apylinkėse jį vadino *kaniku*[36]) ar spintelę. Kartais juos sudėdavo ir taip: „Bliūdus sudeda vieną į kitą ir padeda ant suolo prie durų, kad niekas ant jų neatsisėstų“ (7).

Lėkštės, lėkštutės – išeiginiai indai. Dažniausiai buvo naudojamos fajansinės lėkštės ir lėkštutės. Jas vadino *purpurinėmis*[37]. Lėkštės dažniausiai baltos spalvos, retai jos buvo puoštos augaliniu ornamentu. Anot pateikėjos A. Ardzijauskienės: „Storos, baltos, negražios lėkštės“. Gėlėtos lėkštės buvo brangesnės.

Maistas lėkštėse, lėkštutėse dažniausiai buvo patiekiamas svečiams. „Kada svečių, tada lėkštės“ (18). Pateikėja A. Zykuvienė prisiminė: „Apie 1924 metus meistras Maciulevičius pas mus statė kluoną. Jam davė valgyti skilandžio. Jis buvo supjaustytas riekutėm ir padėtas ant lėkštutės“. Lėkščių daug reikėdavo per mirusiųjų minėjimo vaišes. „Kasmet mišias darėm, reikėjo lėkščių. Mama turėjo apie 30 gilių ir plokščių lėkščių, apie 10 spatkelių“ (5). Tarpukaryje ir po karo svečius vaišindavo, sudėdami mėsos gaminius į gilias (sriubines) ir plokščias lėkštes (žr. 4-1 pav., 4-2 pav., 5 pav.). Mėgstamas vaišių valgis – virtos dešros. „Į lėkštę sriubai sudėdavo

supjaustytą 10–15 cm gabaliukais dešrą. Virtus kopūstus sudėdavo į kitą lėkštę“ (16). Per vaišes, ypač per laidotuves, šeimininkės pridėdavo pilnas lėkštes maisto, kad užtektų visiems. Pateikėja Anelė Lisauskienė sakė: „Žmonės turi pavalgyti ir torielkose turi likt“. Pasiturinčios šeimininkės turėjo didelių (pailgų ir apskritų) lėkščių *palamiskų* (žr. 6 pav.). „Mama iki valiai turėjo lėkščių ir didelių, pailgų *palamiskų*. Ne visi turėjo *palamiskų*, tik turtingi. Į *palamiskus* sudėdavo mėsą, žuvį, keptą paršiuką, kurį kepdavo Velykoms, Sekminėms. *Palamiske* paršiuką pastato arba parklupdo. Per Velykas į paršiuko gerklę įkišdavo raudonai dažytą kiaušinį, o per Sekmines virtą, baltą kiaušinį. Į paršiuko vidų įdėdavo sumaltų plaučių, kepenėlių, kiaušinį, manų kruopų ar obuolių. Viską sudėdavo ir užsiūdavo. Aš paršiuko neragavau, man buvo bjauru, jam peša šeriukus, pilvą išpjauna ir pradeda valgyti nuo uodegos. Į *palamiską* prie paršelio nieko nedėdavo. Bulvės atskirai, kitoje lėkštėje“ (16).

Atlaidams priruošdavo valgių ir gėrimų. Darsūniškio bažnyčioje buvo švenčiami Žolinės atlaidai. Po pamaldų iš bažnyčios atvykdavo svečių. Jiems išvirdavo mėsos, dešrų, ant stalo padėdavo skilandžio. „Dešrą ar skilandį supjaustydavo gabaliukais ir sudėdavo į lėkštę, o kiekvienam svečiui padėdavo tik šakutę. Medų ir sūrį sudėdavo į lėkštes. Sūris supjaustytas, jį paimdavo pirštais. Sviestą ant sūrio užsitepdavo peiliu. Ir vaišės geros“ (18). Lėkštės buvo naudojamos ir vestuvių apeigose. XX a. pradžioje iš

4-1 pav. Lėkštė, fajansas, XX a. pr. SUSSMANN KAMENNOBROD. Naudojo Simono Lukševičiaus šeima Vekonių k. (skersmuo 24,5 cm). Igno Minioto nuotr.

4-2 pav. Lėkštės SUSSMANN KAMENNOBROD išorinis dugnas. Igno Minioto nuotr.

6 pav. Lėkštė *palamiskas,* fajansas. XX a. 2–4 dešimtmetis. Kudonių k., Kietaviškių sen. (42,2 x 30,7 cm) (LBM 23869 NA 1341). Igno Minioto nuotr.

jungtuvių parvažiavusius jaunuosius tėvai pasitikdavo, laikydami lėkštelę su dviem degtinės ar vyno stikliukais, prariektos juodos duonos kepalu ir trupučiu druskos. „Abudu, paėmę už lėkštelės kraštų, atsineša ją prie stalo, jį išpirkus, pasideda ties savo vieta“[38].

Tarpukario pabaigoje ir po karo vyresnieji Kruonio apylinkių gyventojai valgė senoviškai, svečiui vaišinti užtekdavo ir kelių lėkščių. Tačiau vaikai norėjo naujovių. „Tėvas buvo labai skūpus. Aš prašydavau, kad reikia nupirkti lėkštučių, nes piršliai atvyksta. O jis atsakė: „Kam tos lėkštutės, juk jie gali pasmeigti šakute ir iš didelės lėkštės“. Atvykus piršliams, į didelę lėkštę pripjaustydavo žalių lašinių arba virtos mėsos. Gražesniais, ilgais ir plonais gabalais pataiko“ (5).

Per Antrąjį pasaulinį karą ir po karo iš Kauno miestiečiai atnešdavo lėkščių ir kitų indų, kuriuos mainydavo į maistą. Kruonio apylinkėse tik VI–VIII XX a. dešimtmečiais per vaišes kiekvienam svečiui padėdavo po lėkštutę (žr. 7 pav.).

Kiti valgių indai. Turtingi Kruonio apylinkių gyventojai tarpukaryje turėjo išeiginių indų, kuriais serviruodavo stalą per vaišes. Šventėms sriubą supildavo į vazą, per Velykas į stiklinę sviestinę sudėdavo sviestą, į indelį krienams – krienus, į cukrinę supildavo cukrų, į saldainines sudėdavo saldainius (16).

Gėrimų indai

Ąsočiai[39]. Į molinius ąsočius dažniausiai pildavo girą, rečiau naminį alų, pieną, *saldę*. Šeimininkės labiausiai mėgdavo trijų litrų talpos molinius ąsočius, kuriuos nesunku pakelti, nešti, iš jų pilti. Gira vaišindavo svečius, ją gerdavo per svarbiausias kalendorines šventes, mirusiųjų minėjimo vaišes. Šeimininkės girą darė iš džiovintos duonos ar džiovintų obuolių. Pateikėja D. Žilinskienė taip darė girą: „Duoną pakepinu, vandenį užvirinu, cukraus įberiu. Kai atšąla, įdedu mielių. Kai išrūgsta, ir gira“. Laukinius ir *sodinius* džiovintus obuolius sudėdavo į medinį kubiliuką, užplikydavo virintu vandeniu ir taip gira rūgdavo. Kruonio apylinkėse kartais buvo daromas alus iš daigintų miežių, padegintos duonos, apynių ir mielių. Pokaryje dažniausiai alų virdavo iš runkelių. Juos supjaustydavo, išdžiovindavo krosnyje, išvirdavo sirupą ir įdėdavo apynių bei mielių. Vakarienei dažniausiai valgė pieniškas sriubas, kartais atsigerdavo pieno. „Pieno uzboną pastato ant stalo ir į metalinį puodelį įsipila. Valgo su duona“ (18). Į ąsočius sukošdavo, juose raugindavo pieną. Kartais į ąsotį supildavo ir *saldę*. O. Grigonytės žodžiais: „Ją supildavo į

5 pav. Vaišių patiekalai, serviruoti giliose (sriubos) ir plokščiose lėkštėse. Juozo Kamieno išleistuvės į Tarybinę armiją. Vilūnų k. 1962 m. Centre Ona Brazionienė (Lisauskaitė). Iš Onos Brazionienės albumo. Fotografas Juozas Pašvenskas.

uzboną. Įsipildavo į bliūdelį ir valgydavo su bulvėm“. Nešvarius molinius ąsočius išplaudavo karštom išrūgom. Po to juos perplaudavo vandeniu.

Kruonio apylinkių ąsočiai panašūs į Dzūkijos ir Rytų Aukštaitijos molinius ąsočius (žr. 8 pav.). Šių apylinkių ąsočiai yra archajiški: dugnas dažniausiai siauresnis už kaklelį, mažiau puošti negu ąsočiai Šiaurės Aukštaitijoje ir Žemaitijoje.

Puodeliai. Iš jų gerdavo naminę kavą, arbatą. Tarpukario pabaigoje kasdieną naudojo metalinius, emaliuotus puodelius. Pasiturinčios šeimininkės turėdavo fajansinių ir porcelianinių puodelių. Pateikėja A. Ardzijauskienė prisiminė, kad kunigui vaišinti mama turėjo vieną porcelianinį puodelį: „Kai kalėdodavo kunigas, pas mus valgydavo pietus. Į porcelianinį puodelį jam supildavo kmynų ar ramunėlių arbatą“ (žr. 9-1 pav., 9-2 pav.).

Stiklinės. Iš jų gerdavo girą, džiovintų obuoliukų arbatą, pieną, naminį ir pirktinį alų. Pateikėjas Juozas Kerševičius pasakojo: „Alus ir degtinė pirktiniai. Jei reikėdavo didelėm vaišėm, alų nusipirkdavo bačkom“. Per rudenines linų mynimo ir brukimo talkas talkininkes vaišindavo cikorijos ar miežine kava, kakava, kurią gerdavo iš stiklinių ar puodelių. Turtingos šeimininkės turėdavo įvairių stiklinių. Anot pateikėjos E. Ivoškienės: „Paprastos stiklinės su kanteliais (žr. 10 pav.), o gražios – su išraižytom gėlikėm stikle. Jei vaišinami mandresni žmonės – bagotesni ar mokyti,

7 pav. Vestuvių vaišėse svečiams ant stalo padėtos lėkštutės. Jaunieji – Ona Lisauskaitė (g. 1943 m.) ir Juozas Brazionis (g. 1936 m.). Vilūnų k. 1964 m. birželio 7 d. Iš O. Brazionienės albumo. Fotografas A. Lisauskas.

atnešdavo gražesnę stiklinę. Sulig Jurgio ir kepurė, pagal žmogų. Savo šeimyna, jei puoduko nėra, įsipila pieno į paprastą stiklinę. Į tas geresnes stiklines svečiui įpildavo arbatos arba pieno. Arbatos stiklinę padėdavo ant spatkelio“. Šeimininkės, prieš pildamos karštą arbatą vaišinamam svečiui, kad stiklinė nesprogtų, ją palaikydavo virš garų.

Taurelės Kruonio apylinkėse buvo vadinamos *čėrkomis, stikliukais, kieliškais*. Jos buvo iš stiklo, su kojele ar be kojelės. Populiariausios taurelės buvo su rėžiukais. „Prastesni stikliukai su kanteliais, gražesni – lygūs. Lygūs stikliukai prie didelio svečio. Ištekėjusi (1937 m.) jau tokių stikliukų turėjau“ (7).

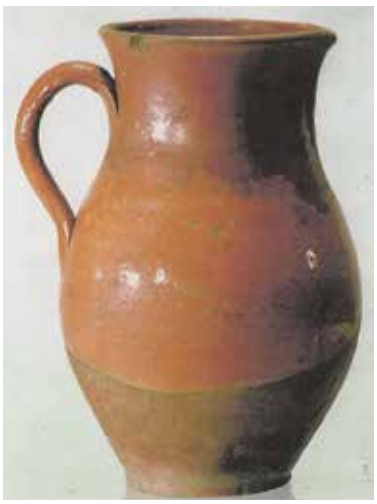
Iš taurelių svečiai gerdavo pirktinę degtinę. Tarpukaryje vaišėms „nupirkdavo kelias bonkas degtinės, buvo brangu“ (6). Turtingos šeimininkės, kad pirktinė degtinė būtų skanesnė, ją virdavo su prieskoniais. „Kalėdoms, Velykoms mama pervirindavo degtinę. Į degtinę įdėdavo žolikių, medaus, kmynų ir pervirina. Verdančią degtinę pilniavoja, kad neišbėgtų“ (16).

Tarpukaryje per vestuves jauniesiems ant stalo būdavo pastatytos taurelės, į kurias įpilta degtinės. „Jaunieji sėdasi tenai, kur padėta ant lėkštutės duonos riekutė, druskos ir du stikliukai. Pirmiausia atsilaužėm duonos po mažą gabaliuką, pasidažėm į druską ir atsikandom vieną rozą. Tada išgėrėm degtinę. Visi žino, kam padėti stikliukai, todėl niekas nieko nesakydavo. Atsikandus duonos ir išgėrus, lėkštutę nunešdavo“ (7).

Kai kurie Kruonio apylinkių gyventojai visai neturėjo taurelių, nes neišgalėdavo nusipirkti svaigiųjų gėrimų. „Svečiui atnešė kiaušinienės ir viskas. Negėrė, nebuvo už ką“ (8). Pateikėjo J. Kerševičiaus žodžiais: „Tėvas sakydavo: „Nėra už ką degtinės pirkti, reikia sumokėti mokesčius, nusipirkti malkų, pritrūkus miltų, jų nusipirkti“. Jei koks svečias, valgyti duodavo, bet išgerti ne. Tuomet mėsos priverda, giros obuolių pridaro“. Tarpukario pabaigoje, per Antrąjį pasaulinį karą ir ypač po karo pradėjo daryti naminę degtinę iš rugių. „Kai prasidėjo žaliukai ir stribai, tada daugiausia pradėjo daryti samagoną. Jiems kas tenai užpirks degtinę, pinigų nėra“ (pateikėjas nenurodomas).

Vaišės prasidėdavo šeimininko užsveikinimu. „Susėdus svečiams, tėvelis, prieš pradėdamas gerti, sakydavo: „Sveiki būkit“. Išgėrus įpila ir kaimynui nusiunčia“ (18). Iki XX amžiaus pirmos pusės Kruonio apylinkėse svečiai dažniausiai gerdavo iš vienos taurelės ir laikėsi įprastų gėrimo tradicijų. „Čėrkutė viena ėjo aplink stalą. Ji ėjo į dešinę, kaip sėja, iš dešinės“ (3). Svečias, prieš išgerdamas taurelę, kaimyną užsveikindavo šiais žodžiais: „Sveikas“, „Būk sveikas“, „Linkiu“. Atsakydavo į užsveikinimą: „Į sveikatą“ arba juokais: „Da ne sveiks, dabar būsiu sveiks“ (7). Vyrai, išgėrę taurelę, iškratydavo joje likusius gėrimo lašus, tada pildavo ir siųsdavo kaimynui.

Tarpukaryje iš vienos taurelės gerdavo ne tik ūkininkai, bet ir miestelio gyventojai. Pateikėja A. Zykuvienė, augusi Darsūniškio miestelyje, pasakojo, kad jos

8 pav. Ąsotis, molis, glazūra. h – 26 cm. XX a. pr. Maisiejūnų k. (LBM 27303 NA 1527). Igno Minioto nuotr.

9-1 pav. Puodelis, porcelianas. XX a. pr. ТВ МС КУЗНЕЦОВА. Naudojo S. Lukševičiaus šeima Vekonių k. Puodelio šone užrašas – Въ день Ангела. (h – 7,6 cm). Igno Minioto nuotr.

9-2 pav. Puodelio išorinis dugnas. Igno Minioto nuotr.

10 pav. Stiklinė „su kanteliais“. h – 10 cm. XX a. 6–7 dešimtmetis.
Naudojo S. Lukševičiaus šeima Vekonių k.
Igno Minioto nuotr.

tėvai miestelyje turėjo krautuvę, kurioje prekiavo ir degtine. „Pas mus degtinę gerdavo akcizininkai,[40] policininkas. Užeidavo ir mokytojas. Jie užmokėdavo už degtinę. Viename namo gale buvo krautuvė, kitame mes gyvenome. Dar mama paruošdavo valgį jiems. Viena čėrkelė ėjo aplink stalą“.

Degtinės gėrimas priklausė ir nuo asmeninių žmogaus savybių, jo moralinių nuostatų. Svečias, jei nemėgdavo svaigiųjų gėrimų, apversdavo taurelę arba ją su degtine pastumdavo kaimynui ir pasakydavo: „Aš negersiu“ (7). Tėvai rodė pavyzdį vaikams ir neleisdavo jiems gerti. Pateikėjos A. Zykuvienės žodžiais: „Pradžioje tėvas krautuvėje prekiavo degtine, bet, vaikams paaugus, nebelaikė degtinės. Bijojo, kad vaikai nepradėtų gerti. Vaikams per šventes neduodavo degtinės, jiems nupirkdavo iš krautuvės vaisių sunkos“. Kad būtų patogiau gerti, pilnos taurelės nepripildavo. Svečiai, gerdami svaigiuosius gėrimus, laikėsi tam tikrų prietarų. „Kai vienas stikliukas eina aplink stalą, paskutinio niekas nenori gerti, yra sakoma, kad jį išgėrus, tą žmogų labai puola šunys“ (17). Didesnės talpos taurelės buvo vadinamos *kleboniškomis*. „Kleboniškas – didelis stikliukas“. (7). Pateikėja A. Zykuvienė padeklamavo posmelį apie klebonišką taurelę:

Gyvent pasauly man nuobodu,
Užtat aš nakvoju vis nuovadoj.
Gyvent pasauly nežmoniška,
Išgerkim, brolelį, klebonišką.

Naujovės skverbėsi ir į Kruonio apylinkes. Keitėsi gėrimo papročiai. Kai kurie pateikėjai teigė, kad tarpukario pabaigoje nebegėrė iš vienos taurelės. Pateikėja E. Ivoškienė prisiminė: „Mano vestuvėse (1937 m.) padėjo kiekvienam svečiui po stikliuką“.

Permainų labiausiai norėjo jaunimas. Tarpukaryje jie nebenorėjo gyventi senoviškai, kaip gyveno jų tėvai. Pateikėja M. Grigonienė pasakojo: „Sekmadienio vakare brolis su draugu ruošė ant mūsų kiemo gegužinę. Berželiais apkaišė, muzikantus suprašė. Muzikantams duodavo valgyti, gerti ir dar užmokėdavo. Jie grodavo iki ryto. Per gegužinę pas brolį ateidavo draugų, su jais išgerdavo, o stikliukai tik du.

Brolis sako man: „Paprašyk pas tėvus, kad nupirktų. Negražu, bus jaunimo, reikia stikliukų“. Paprašiau, o jie ir sako: „Ar negana dviejų stikliukų, kad norit, tai nusipirkit“. O mes pinigų neturim. Brolis sako: „Gal kiek pinigų liks nuo gegužinės bilietų. Nueik į Kruonį ir paimk pas žydą stikliukų ant bargo“. Aš nuėjau ir paėmiau 10 stikliukų, likau skolinga 5 litus. Nuo bilietų broliui liko pinigų ir aš nunešiau skolą“. Dauguma pateikėjų teigė, kad tik po Antrojo pasaulinio karo, apie 1960–1970 metus kiekvienam svečiui padėdavo po taurelę (žr. 11 pav.). Bet „pijokai gėrė iš vienos, jiems nesvarbu“ (6).

Baigiantis vaišėms ir ruošiantis svečiams išvažiuoti, išgerdavo „ant kelio“. Pateikėja M. Zuzevičienė prisiminė, kad „išleidžiant svečius, dar dišlevos išgeria po stikliuką“[41]. Po karo, kruoniškiai, kurie buvo išvežti į Sibirą, prisitaikė prie kitokių gėrimo tradicijų ir taurelių nebereikėjo. „Kai gyvenom Sibire, tenai degtinę gėrėm stiklinėm“.

Grafinai – stikliniai, siauru kaklu, su kamščiu išeiginiai indai, į kuriuos buvo pilami svaigieji gėrimai. Kruonio apylinkėse šį indą vadino *grapinu*. Tik turtingieji Kruonio apylinkių gyventojai turėjo grafinus. Į juos svaigiuosius gėrimus supildavo ypatingiems, ypač gerbiamiems svečiams. „Kai svečiai dideli, tada degtinę supila į grafiną. Per vestuves į grafiną degtinės nepylė“ (7). Dažniausiai grafiną nusipirkdavo be taurelių. Prie jo šeimininkės pastatydavo bet kokias taureles. Pateikėja A. Zykuvienė prisiminė, kad jos tėvas prieš Antrąjį pasaulinį karą vaišino degtine tikrintojus *akcizininkus*. „Tėvas bonkos su degtine ant stalo nestatė. Ją supylė į stiklinį grafiną. Grafinas ne iš servizo, čierką padėjo kitokią. Grafino pilno nepripylė“.

Bokalai – stikliniai indai su rankena, iš kurių buvo geriamas alus. Anot pateikėjos A. Zykuvienės: „Smetonos laikais Darsūniškyje buvo aludė. Tenai alų gėrė iš bokalų“.

Stalo įrankiai

Peiliai dažniausiai buvo naudojami duonai riekti. Jais taip pat pjovė mėsą, sūrį, kartais tepė sviestą ant duonos. Vyrai turėjo lenktinius peilius, kurie praversdavo kelionėje, miške. Turėjo didelių peilių kiaulėms skersti. Duonai riekti peilių turėdavo nedaug. „Vieno ar dviejų peilių užtekdavo“ (15).

Peilius dažniausiai padarydavo vietiniai kalviai, šaltkalviai. Ūkininkai, miestelių gyventojai nusipirkdavo iš jų peilius. Juos įsigydavo ir aplinkinių miestelių krautuvėse. Taip pat „turguose peilius nešiodavo, nusipirkdavo“ (2). Sumanūs Kruonio apylinkių gyventojai patys pasidarydavo peilius. „Pinigų tėvai neturėjo, tėvelis pats statėsi namus, jis padarė duonai riekti peilį. Buvo padaręs ir kiaulėms skersti peilį“ (17). Peilio ašmenis dažniausiai pagamindavo iš nenaudojamo pjūklo, o kriaunas uždėdavo medines. Pirktinių peilių ašmenys būdavo plieniniai.

11 pav. Vestuvių vaišėse padėtos taurelės. Jaunieji – O. Lisauskaitė ir J. Brazionis. Vilūnų k. 1964 m. birželio 7 d. Iš O. Brazionienės albumo. Fotografas A. Lisauskas.

Šeimininko pareiga buvo duoną riekti. „Tėvas peiliu duoną atriekdavo. Jis stipresnis, o motina pakepa duoną“ (9). Pasitaikydavo ir išimčių. Tarpukaryje pateikėja E. Ivoškienė gyveno pas dėdę, kuris buvo puikus siuvėjas. Ji prisiminė: „Dėdė duonos neriekdavo. Ant stalo duona padėta, kas nori, tas ir atsiriekia. Dėdė neraikys duonos, jis kriaučius, medžiagą išpurvins, nes duonos apačia miltuota“.

Šeimininkės kepdavo didelius, pailgus ar apskritus duonos kepalus. „Mama iškepdavo keturis bakanus duonos ir valgydavom dvi savaites“ (3). Pirmiausia atriekdavo duonos kampelį. Kruonio apylinkėse duonos kampelius (viršutinį ir apatinį) vadino dvejopai: *kriaukšle* (3) ir *okraičiku*[42]. (17). „Kriaukšlį duodavo jauniem, kad būtų sveiki, stiprūs. Kriaukšlio senam neduosi“ (3). Kampeliai buvo paspragėję, skanūs. Kaip ir visoje Lietuvoje, taip ir Kruonio apylinkėse, moterys, valgydamos duonos kampelius, tikėjosi susilaukti sūnaus. „Kriaukšlys – bus sūnus, suvalgyk“ (8). „Valgyk okraičiką, bus Mikolaičikas“ (17).

Tarpukaryje kasdieniam valgymui duoną riekdavo riekėmis. Šeimininkas, paėmęs duonos kepalą, peiliu nuriekdavo nuo vienos, paskui nuo kitos kepalo pusės. „Duonos būdavo apatinė ir viršutinė riekė. Apatinė, kur ant kopūstų lapų padėta“ (3). Riekes padėdavo vieną ant kitos stalo viduryje, kad visi valgantieji pasiektų. Jos buvo didelės, atriektos per visą kepalą, reikėjo jas perlaužti, nes nepatogu valgyti. Pateikėja A. Šeštokienė prisiminė, kaip ją mokė senelis: „Nelaužk viena ranka duonos riekės, neuždirbai viena. Reikia laužti dviem rankom. Kaire ranka prilaikai, o dešine lauži“. Bet kaip duonos neatlauždavo. „Riekę reikia laužti į viršų, o ne į apačią. Reikia taip atsilaužti, kad nepritrupintum. Atlaužtos duonos gabaliuką paimi į ranką, o kitą – padedi. Tą gabaliuką, kur pasiėmei, reikia visą suvalgyti“ (3). Pateikėja E. Garnienė pasakojo, kad kasdieną ir svečiams riekdavo riekę aplink visą duonos kepalą[43]. Paprotys duoną riekti storomis, per visą kepalą riekėmis išliko ir po Antrojo pasaulinio karo. Duona buvo gerbiama. „Pjaustyti bet kaip duonos tėvas neleido, tuojau gausi nuo tėvo“ (15). Duoną gražiai riekti irgi reikėjo mokėti. Pateikėjos

A. Zykuvienės žodžiais: „Tėvas taip sakydavo: „Kas moka duoną riekti, tas ir vagą gražiai suaria“. Jis labai bardavosi, jei duoną užlauždavo. Jei ne iki galo nuriekia bakaną, tada ir užlaužia duoną“. Duonos kepalo ant stalo bet kaip nepadėdavo. Vaikus bausdavo už atvirkščiai padėtą duoną. Buvo sakoma: „Gyvulių nagas apskyla, jei duona aukštieniškai apversta“ (8). Net duonos plutelės neišmesdavo, sakydavo: „Plučikes valgyk, tai raudonas būsi“ (8).

Peiliu duoną dažniausiai riekdavo savo šeimai, tačiau jos atriekdavo ir svetimiems žmonėms, elgetoms *žebrokams*. Jiems atėjus į namus, pirmiausia pasiūlydavo duonos. Kad *žebrokui* maišelyje duona nesutrupėtų, „jam atriekdavo duonos kampą“ (4, 16). Prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir tarpukaryje elgetoms prieš Visus šventuosius šeimininkės prikepdavo duonos. Atriekdavo storas, per visą kepalą duonos riekes, kurias perpjaudavo į dvi, tris dalis, uždėdavo mėsos, suvyniodavo į laikraštį ir sudėdavo į pintinę. Visų šventųjų rytą Kruonio bažnyčios *bobinčiuje*[44] sėdėdavo apie 20 elgetų, kuriems ir išdalindavo atvežtą maistą (4).

Ypatingos priežiūros peiliams nereikėjo, atšipusius reikėjo pagaląsti. Jeigu peilis nepjaudavo, sakydavo: „Gali joti ant peilio“ (8). Peilius galąsdavo į sukamą galąstuvą ar ir į budę[45]. Nušluostytus peilius laikė stalo stalčiuje.

Duonriekis peilis buvo naudojamas ne tik duonai riekti. „Ant gryčios slenksčio pavožia kniūbsčiai duonkubilį ir iš viršaus į patį vidurį negiliai truputį įsmeigia plieninį peilį. Užvirina vandenį ir pila per peilį, kol pribėga iki utariukų. Palaiko 10–15 minučių. Vandenį nupila ir maišo duoną. Atšunta duonkubilio dugnas ir duona gerai rūgsta“(11).

Samčiais šeimininkės maišydavo puode viralą, pasemdavo ir įpildavo į dubenį sriubos. Mažesniais samčiais plaudavo sviestą, maišydavo verdamus taukus (žr. 13 pav.). Kasdieniai samčiai, šaukštai dažniausiai buvo mediniai, išdrožti iš minkšto liepos ar klevo medžio. Juos padarydavo patys šeimininkai arba nusipirkdavo turguje. Šeimininkėms užtekdavo kelių samčių. E. Ivoškienė pasakojo, kad jų šeima turėjo du medinius samčius: didesnį ir mažesnį. Kruonio apylinkėse pusryčiams ir pietums buvo valgomos dvi sriubos, todėl supratingos šeimininkės turėjo skirtingus medinius samčius rūgščioms ir prėskoms sriuboms, bet „šaukštai tie patys ir batviniams, ir kruopoms“ (5). Tarpukario antrojoje pusėje pasiturinčios šeimininkės įsigydavo ir metalinių samčių. Pateikėjos M. Šapranavičienės žodžiais: „Kai man buvo 17 metų, tada nupirko metalinį samtį“. Svečiams šeimininkės ištraukdavo metalinius samčius. „Mediniu samčiu puode maišė, o metaliniu – sriubą įpildavo į bliūdą. Kai pas mus valgė matininkas, jam sriubą supylė į vazą, į kurią buvo įdėtas metalinis samtukas. Sriubą į lėkštę pats įsipylė“ (7). Kiaurasamčiu išgriebdavo *lazankas*, virtus miltinius ir bulvių valgius (žr. 14 pav.). Samčius ir kiaurasamčius išplaudavo dubenyje arba puode ir pakabindavo ant *„šniuriuko“* prie krosnies. Samčio kotas dažniausiai buvo su *„kabikėliu“*.

Krikštynų vaišės. Už stalo sėdi kūmai A. Puteliauskienė ir S. Klinkevičius. Dabintos k. 1954 m. Fotografiją pateikė A. Čepulienė.

Šaukštais srėbė sriubą, rūgštų pieną, kabino košę. „Per Kūčias šaukštu srėbė žirnius, su cukrum užsaldintus, trintas aguonas su kleckais“ (13). Medinį ar metalinį šaukštą turėjo kiekvienas šeimos narys. Vaikams medinius šaukštus išdroždavo mažesnius, gražesnius. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir tarpukaryje mediniais šaukštais srėbė sriubą iš vieno dubens. „Žiednam padeda šaukštą, o bliūdas vienas“ (15). Medinio šaukšto kotas buvo truputį lenktas, „gera su juo valgyti, nekaršta“ (13). Šeimininkė šaukštus padėdavo stalo viduryje ir kiekvienas šeimos narys pasiimdavo savąjį. Mediniai šaukštai dažniausiai būdavo pažymėti. Kad atskirtų savo, ant šaukšto įbrėždavo vardo raidę ar įpjaudavo. Bet buvo ir tokių šeimų, kuriose „šaukštų neskirstė, visi jie bendrai, prieš valgant pasiima bet kokį“ (9). Iš vieno dubens sriubą srėbti mokėjo kiekvienas. „Kai pasemia iš bliūdo, šaukštą nubraukia į bliūdo kraštą ir neprilaisto ant stalo“ (9).

XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje vestuvėse buvo valgoma sriuba. Prieš pulką išleidžiant į bažnyčią, būdavo duodami pusryčiai. „Tai buvo kopūstų sriuba (kopūstai) su bulvėmis, mėsa, be to, kruopų sriuba užsisrėbti. Nuotaka nevalgydavo, tik pamergė pavilgydavo jos šaukštą kopūstuose“[46].

13 pav. Samtis, medis. XX a. I pusė. Anglininkų k. (24x5,5 cm) (LBM 12735 NA 4573). Igno Minioto nuotr.

Visoje Lietuvoje, taip pat ir Kruonio apylinkėse, vasarą valgydami šviežią tais metais paruoštą maistą, šaukštu mušė kakton. „Jei pirmąkart tais metais valgai bulves, batvinius, kopūstus, kugelį, blynus, tada tėvelis šaukštu į kaktą ir sako: „Navyna“. Vaikai tėvui šaukštu į kaktą netrenkdavo. Pirmiau tėvai buvo labai pagerbti“ (3). Pavalgę bijojo palikti atverstą šaukštą. Šaukštai ant stalo turi būti apversti kniūbsčiai. „Jei netyčia atsiverčia šaukštas, sakydavo kiba mirsi“ (17). Pateikėjos M. Šapranavičienės žodžiais: „Pavalgius Kūčias, ant stalo, kiek yra šeimynos, tiek padeda kniūbsčių šaukštų. Iš ryto žiūri, kieno šaukštas atverstas, tada tas mirs“. Tvarkingos šeimininkės „kas antrą dieną medinius šaukštus šveisdavo su pieska[47]. Iš lovos išsitraukia truputį šiaudų, susuka pailgą šveistuvą, pasidažo į pieską ir šveičia. Su pieska ir stalą nušveisdavo“ (13).

Tarpukaryje turtingesni Kruonio apylinkių gyventojai nusipirkdavo ir metalinių šaukštų. „Prieš gaisrą (1926 m.) mūsų namuose šaukštai buvo mediniai. Jie buvo kleviniai, liepiniai, minkšto medžio, balti. Po gaisro šaukštus nusipirko metalinius. Medinį šaukštą turėjo tik sviestui išplauti“ (6). Pateikėja M. Grigonienė prisiminė: „Kai 1937 metais nutekėjau į Rokiškės kaimą, tenai jau valgė metaliniais, medinių šaukštų neturėjo. Vyro tėvai turėjo 30 ha“.

Šaukštus pakabindavo šaukštdėtyje ar padėdavo į stalo stalčių.

Šakutės ir peiliai. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir tarpukario pradžioje Kruonio apylinkių gyventojai kasdieninius valgius imdavo pirštais. „Visi taip valgė, su pirštais daug lengviau paimti negu su šakutėm“ (5). Pateikėjos A. Vikauckienės žodžiais: „Rankom pasiima ir gerai, aplaižei pirštus“. Jei valgydavo karštą bulvių plokštainį *košę,* kabindavo šaukštu. „Seniau ir per veseliją mėsą imdavo pirštais“ (6). Šeimininkės, vaišindamos svečius, ant stalo padėdavo šakutes (žr. 15–16 pav.). „Jei žmogus, svečias, – tada šakutės“ (3). Šakutėmis ir svečiai nemokėjo valgyti. „Apie 1924 metus meistras Maciulevičius pas mus statė kluoną. Meistras nemokėjo valgyti ir, įsidėjęs į burną skilandžio, įsidūrė šakute į žandą“ (16). Naujoviška valgymo kultūra skverbėsi ir į archajiškas Kruonio apylinkes. Pateikėja M. Grigonienė pasakojo: „Apie 1935 metus tėvai nupirko šakutes, nes pas mane dažnai piršliai atvykdavo, negražu, kad nėra šakučių. Aš su broliu pradėjau šnekėti, kad kaimynai Berūkščiai ir kiti jau turi šakutes, ir tada nupirko. Berūkščiai turėjo 14 ha, jų žemės buvo geresnės, buvo daugiau žmonių matę. Motina Berūkštienė su mokytais žmonėmis bendravo. Jos brolis buvo paėmęs kunigo seserį“.

Pasiturintys ūkininkai, miestelių gyventojai tarpukario antrojoje pusėje įsigydavo šakučių ir kasdieniams valgiams. Jeigu ir nusipirkdavo šakučių, jos dažniausiai būdavo be peilio. „Jei reikia ką atsipjauti, paduodavo paprastą peilį. Šakutės buvo labai

14 pav. Kiaurasamtis, medis. XX a. I pusė. Maisiejūnų k. (34,5 x 11,8 cm) (LBM 27317 NA 2577). Igno Minioto nuotr.

rūdijančios“ (5). Pateikėja M. Černiauskienė prisiminė: „Prie šakutės peilio nereikėjo, mamutė ant medinės lentelės mėsą supjausto peiliu, pasiimi gabaliuką ir valgai“. XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje Kruonio apylinkių gyventojai įsigydavo šakučių ir peilių komplektus. Pateikėjos M. Grigonienės žodžiais: „Mama nupirko 5 poras peilių ir šakučių, geresnių, nerūdijančių. 1937 metais turėjom daug šakučių“. Pateikėjas J. Kerševičius prisiminė: „1937 metais atvykau į Kauną ir pradėjau dirbti taksistu. Vedžiau 1938 metais. Žmona audėja, dirbo fabrike, turėjo savo pinigų. Jau buvo nusipirkusi peilių ir šakučių, gražių indų. Kaune kai gyvenom, su šakutėm ir peiliu mėsą valgėm“. Kruonio apylinkėse XX a. VI–VIII dešimtmečiais kasdieną valgė su šakutėmis, o svečius vaišindami padėdavo šakutes ir peilius (žr. 17 pav.).

Balanikės – mediniai, nedideli įrankiai, panašūs į kastuvą, ližę. Tarpukaryje Kruonio apylinkėse didelėms vaišėms jų pridroždavo vaikai, moterys arba vyrai. Šeimininkės, neturėdamos daug įrankių, juos padėdavo kiekvienam svečiui. „Vestuvėms, laidotuvėms išdroždavo iš alksnio lopečikes, kuriomis užsitepdavo ant duonos sviestą, pakabindavo varškę. Lopečikė buvo panaši į ližę. Pas mus lopečikių nebuvo, tik pas kaimynus mačiau. Mūsų šeimyna peiliais užsitepdavo sviestą“ (13). Pateikėjos Marės Bumbulienės žodžiais: „Kai poteriai[48], balanikių pridrožia, tiek šaukštelių neturėjo, jomis sviestą kabina ir deda ant sūrio, kaip dabar šaukšteliu“.

Kruoniškių kulinarinio paveldo regioniniai savitumai

Kruonio apylinkių kulinarinio paveldo etnografinius, lokalinius savitumus lėmė daugelis reiškinių, tačiau vienas svarbiausių – šio krašto nederlingos žemės, nulėmusios archajišką gyvenimo būdą. Etninės kultūros valstybinės globos taryboje 2003 m. spalio 17 d. buvo patvirtintas Lietuvos etnografinių regionų žemėlapis, kuriame Kaišiadorių rajonas ir Kruonio apylinkės priskirtos Aukštaitijai. Kruonio apylinkių XX a. pirmosios pusės kulinarinis paveldas turėjo Rytų Aukštaitijos, bet nemažai ir Dzūkijos kulinariniam paveldui būdingų bruožų. Kaip ir Dzūkijoje, Rytų Aukštaitijoje pusryčiams virdavo dvi sriubas, kepdavo bulvinius blynus *bandas*, džiovindavo (vytindavo) mėsą ir jos produktus, ją pradėjo rūkyti tik XX a. pirmojoje pusėje. Kasdieniniai indai ir įrankiai – patys būtiniausi: dubenys ir šaukštai. Peiliu duoną riekdavo riekėmis. Vaišėms alų ir degtinę dažniausiai pirkdavo, todėl jų išgerdavo nedaug. Vyrai, išgėrę taurelę, būtinai iškratydavo joje likusius gėrimo

15 pav. Šakutė, spalvotasis metalas. XX a. pr. Naudojo S. Lukševičiaus šeima, Vekonių k. (21 cm x 2,3 cm). Igno Minioto nuotr.

16 pav. Šakutė, spalvotasis metalas. XX a. pr. Naudojo S. Lukševičiaus šeima, Vekonių k. (18,6 cm x 2,4 cm). Igno Minioto nuotr.

lašus, tarytum atiduodami duoklę seniesiems dievams. Svečiams maistą serviruodavo lėkštėse. Iki XX a. pirmosios pusės maistą imdavo šakutėmis, jomis ir valgydavo, lėkštučių nenaudodavo.

Kruonio apylinkių gyventojams maistas ir dvasinis gyvenimas buvo neatskiriami. Šiose apylinkėse, taip pat Dzūkijoje ir Rytų Aukštaitijoje vienos svarbiausių – mirusiųjų minėjimo vaišės. Dzūkijoje jas vadino *Stalais* arba *Stalų kėlimais*[49], *Dziedais*[50], Rytų Aukštaitijoje – *Ažinkais*[51]. Archajiškasis šių vaišių pavadinimas išliko ir Kruonio apylinkėse, jos buvo vadinamos „*mišiomis su ražančiumi ir stalais*“. Šios vaišės Kruonio apylinkėse išnyko „suvarius“ žmones į kolūkius.

Turtingoji Suvalkija turėjo mažiau įtakos Kruonio apylinkių kulinariniam paveldui.

17 pav. Vestuvių vaišių svečiams padėtos šakutės ir peiliai. Jaunieji – O. Lisauskaitė ir J. Brazionis. Vilūnų k. 1964 m. birželio 7 d. Iš O. Brazionienės albumo. Fotografas A. Lisauskas.

Pasiūlymai

Dabar svečiai dažniausiai vaišinami pirktiniais maisto gaminiais arba vaišės užsakomos kavinėse. Svečiams patiktų, jeigu vaišėms šeimininkės paruoštų nedaug, tačiau naminių, tradicinių, XX a. pirmojoje pusėje Kruonio apylinkėse gamintų valgių: iškeptų bulvinių blynų (*bandų*) ar bulvių plokštainio (*košės*), žuvies ant kopūsto lakštų. Svečius vaišintų sūdytais, nerūkytais (sveikesniais) mėsos gaminiais. Stalus serviruotų tik būtiniausiais indais. Plaunant indus, sunaudojama daug vandens ir teršiama gamta.

Informacijos pateikėjai:

1. Angelė Ardzijauskienė (Lukševičiūtė), g. 1934 m. Vekonių k. Tėvai turėjo 14 ha.
2. Marė Bumbulienė (Bieliauskaitė), g. 1919 m. Dukurnonių k., Jiezno sen. Tėvai turėjo 3 ha žemės.
3. Marijona Černiauskienė (Naginevičiūtė), g. 1913 m. Darsūniškyje. Tėvas turėjo 1 ha ir žvejojo tinklais Nemune.
4. Elena Garnienė (Tamošiūnaitė), g. 1934 m. Migonių k. Tėvai turėjo 12 ha.
5. Marijona Grigonienė (Mackevičiūtė), g. 1916 m. Apsuonos k. Tėvai turėjo 17,5 ha.
6. Ona Grigonytė, g. 1910 m. Kisieliškės k. Jiezno sen. Tėvai turėjo 3, dar 3 ha nuomojo. 1925 m. nusipirko 8 ha Užbalnio vienkiemyje. (3 km iki Užuoguočio).
7. Elžbieta Ivoškienė (Rudzinskaitė), g. 1916 m. Lapainios k. Tėvai turėjo 12 ha.
8. Domicėlė Jankauskienė, g. 1927 m. Kalviuose. Tėvas savanoris, gavęs 8 ha, apsigyveno Atmainų k.
9. Juozas Kerševičius, g. 1907 m. Darsūniškyje. Tėvai turėjo 8 ha.
10. Anelė Lisauskienė (Karpavičiūtė), g. 1920 m. Andriūnų k. Tėvai žemės turėjo 6 ha. Ištekėjusi gyveno Vilūnų k.
11. Bronė Mickevičienė (Taparauskaitė), g. 1916 m. Verikauskų k. Radviliškio r. Mama iš Rūčkakiemio k. „Tą burtą mama atsivežė iš Rūčkakiemio kaimo“.
12. Janina Sadauskienė (Drumstaitė), g. 1948 m. Salomiškio k. Rumšiškių sen. Tėvai turėjo 3 ha.
13. Marytė Šapranavičienė (Žilinskaitė), g. 1918 m. Sevelionių k. Tėvai turėjo 16 ha.
14. Antonina Šeštokienė (Gureckaitė), g. 1925 m. Visginų k. Tėvas stalius, turėjo 22 arus.
15. Agnietė Vikauckienė (Tamošiūnaitė), g. 1906 m. Margų k. Tėvai turėjo 8 ha.
16. Antonina Zykuvienė (Zavistanavičiūtė), g. 1919 m. Darsūniškyje. Tėvai turėjo 14 ha ir smulkių prekių krautuvę. Tėvas – Darsūniškio viršaičio pavaduotojas, laikė apie 100 bičių avilių, buvo išsinuomojęs eržilą.
17. Marijona Zuzevičienė, g. 1926 m. Kovaičių k. (anksčiau Kanalinos k.)
18. Domicėlė Žilinskienė (Kapočiūtė), g. 1924 m. Rūčkakiemio k. Tėvai turėjo 14 ha.

Nuorodos

[1] Milius V. Maistas ir namų apyvokos daiktai // Lietuvių etnografijos bruožai. V., 1964, P. 386.

[2] Baltrušaitis V. Žižliauskaitė L. Kaišiadorių etnografinis žodynėlis. Kaišiadorys, 2006, P. 6.

[3] Pateikėjų sąrašas yra straipsnio pabaigoje. Tekste skliausteliuose pateikti skaičiai nurodo pateikėjo pavardės numerį sąraše. Surinkta etnografinė medžiaga saugoma Lietuvos liaudies buities muziejaus archyve LBM 11201.

[4] Kriščiūnas J. Augalininkystė. V., 1959. P. 13.

[5] „Prie Darsūniškio per Nemuną žmones kėlė valtele, prie Dabintos kaimo – keltas kėlė žmones ir vežimus“ (4).
[6] *Arpas* – mašina grūdams vėtyti, valyti.
[7] *Akselinė* – mašina, smulkiai pjaustanti šiaudus.
[8] *Maniežas* – arklio sukamas medinis ar metalinis ratas, sukamąjį judesį perduodantis kuliamajai, linamynei.
[9] *Uslanas* – kilnojamas suolas.
[10] Motuzas A. Katalikiškos pridedamosios pamaldos Lietuvoje: Švč. M. Marijos kalbamasis bei giedamasis rožinis. Vėlinės. Šermenys ir mirusiųjų minėjimai // Liaudies kultūra. 2000. Nr. 5. P. 7.
[11] Vyšniauskaitė A. Vestuvės iš Kauno marių dugno // Liaudies kultūra. 1989. Nr. 4. P. 22.
[12] *Sniedonis* – pusryčiai.
[13] Merkienė R. Gyvulių ūkis XVI a. – XX a. pirmoje pusėje. V., 1989. P. 145–146.
[14] Lietuvių kalbos atlasas. Leksika. I tomas. V., 1977. P. 85, žemėlapis 31.
[15] *Palendrica* – kiaulienos raumuo prie nugarkaulio.
[16] *Krosnis (pečius*): Baltrušaitis V., Žižliauskaitė L. Kaišiadorių etnografinis žodynėlis... P. 34, 59, 83.
[17] Marcinkevičienė N. Pavarėnis. V., 1998. P. 39.
[18] Milius V. Mitybos tradicijos ir naujovės // Musninkai. Kernavė. Čiobiškis. V., 2005. P. 929.
[19] *Rėtis*: Baltrušaitis V., Žižliauskaitė L. Kaišiadorių etnografinis žodynėlis... P. 92.
[20] Pavarėnis... P. 40.
[21] *Lazankas* – dar vadino bandelėmis. Į tarkuotas bulves įdėdavo virtų trintų bulvių, padarydavo nedidelius blynukus ir išvirdavo (12).
[22] *Saldė* – „sudaigintus rugius sudžiovina, sumala, užpila virintu vandeniu dziečkoje (duonkubilyje – J.S.), kad apsaltų. Dar užpildavo vasarošilčio vandens. Tas skystis vadinosi salde“.
[23] *Šaltabarščiai* – į saldės skystį įpjaustydavo virtų raudonųjų burokėlių, svogūnų.
[24] Liturginis maldynas. Vilnius–Kaunas, 1968. P. 31.
[25] *Miešimas* – aguonų pienas.
[26] *Kleckai* – kūčiukai.
[27] *Brazdai* – bulvių tarkis.
[28] *Kolonija* – vienkiemis.
[29] *Košeliena* – šaltiena.
[30] *Spatkelis* – maža lėkštelė.
[31] *Ragažė* – pintinė su lanku.
[32] *Uzbonas* – ąsotis.
[33] *Terla*: Baltrušaitis V. Žižliauskaitė L. Kaišiadorių etnografinis žodynėlis... P. 119.
[34] *Učnius* – mokinys.
[35] *Šarmui* – beržinius pelenus užplikydavo verdančiu vandeniu, kelias dienas palaikydavo ir galėdavo naudoti. Buvo naudojamas rūbams plauti.
[36] *Kanikas*: Baltrušaitis V. Žižliauskaitė L. Kaišiadorių etnografinis žodynėlis... P. 48.
[37] Rusų kalbos žodis „farfor“ – fajansas.
[38] Vyšniauskaitė A. Vestuvės iš Kauno marių dugno... P. 23.
[39] *Ąsotis*: Baltrušaitis V. Žižliauskaitė L. Kaišiadorių etnografinis žodynėlis... P. 16.
[40] *Akcizininkai* – akcizo mokesčių mokėjimo prižiūrėtojai.
[41] Paprotys svečiams atsisveikinat išgerti „dyselinės“ buvo populiarus Suvalkijoje. Pasiturinčių Kruonio apylinkių gyventojų, suvalkiečių ir žemaičių vežimai buvo dvikinkiai, su grąžulu *dyseliu*.
[42] *Okraičiku* Musninkų apylinkėse vadino duonos abišalą. Samulionytė J. Stalo indai ir įrankiai // Musninkai. Kernavė. Čiobiškis... P. 928.
[43] Dusetose (Zarasų r.) tokią riekę vadino *apyrieku*; Kamajuose, Žiobiškyje (Rokiškio r.) – *apyrieka*, Gaurėje (Tauragės r.) – *apsuktiniu*, Upynoje (Šilalės r.) – *apsukine*.
[44] *Bobinčius* – bažnyčios prieangis.
[45] *Budė* – galąstuvas dalgiui.
[46] Vyšniauskaitė A. Vestuvės iš Kauno marių dugno… P. 23.
[47] *Pieska* – smėlis.
[48] *Poteriai* – mirusiųjų minėjimo vaišės. Taip vadino ir Suvalkijoje.
[49] „Minimi *Kėlimai stalų* pavadinimu *Stalai* arba *Stalų kėlimas* Dzūkijoje išliko iki pat XX a. 3–4 deš.“. Vaitkevičienė D. Stalų kėlimai, Diedai ir Kūčios // „Šiaurės Atėnai“ 2007 gruodžio 22. P. 10.
[50] Samulionytė J. Mirusiųjų paminėjimas – Dziedai, Liaudies kultūra, 1998. Nr. 5. P. 32–41.
[51] Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės, V., 1993. P. 284–285.

Vingaudas Baltrušaitis

Gyvenamųjų namų interjerai XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje

Kruonio apylinkės pakankamai gerai tyrinėtos. Etnografinė medžiaga rinkta nuo 1975 metų pavienių išvykų metu. Pirmiausiai tyrinėti Kruonio bei Darsūniškio miesteliai. 1977 m. ir 1978 m. ekspedicijoje tyrinėti kaimai, kurie buvo užlieti, pastačius hidroakumuliacinę elektrinę. Paskutinė ekspedicija 2000 m. vyko Kalviuose. Ekspedicijų metu apklausta 80 žinių pateikėjų. Gausią ir vertingą informaciją pateikė žinių pateikėjai: Anelė Noreikienė (g. 1896 m.) iš Kruonio mstl., Anelė Valatkienė (g. 1900 m.) iš Kruonio mstl., Ieva Morkūnienė (g. 1894 m.) iš Anglininkų k., Aleksas Šeštokas (g. 1901 m.) iš Kruonio mstl., Anelė Sakavičiūtė (g. 1897 m.) iš Kruonio mstl., Juozas Šabūnas (g. 1910 m.) iš Maisiejūnų k., Aleksas Morkūnas (g. 1900 m.) iš Kruonio mstl., Antanas Melkūnas (g. 1916 m.) iš Kalvių k., Antanas Grigonis (1919 m.) iš Rokiškių k., Viktorija Ališauskienė (g. 1906 m.) iš Pratkūnų k. ir Pranas Praškevičius (g. 1906 m.) iš Rokiškių k.

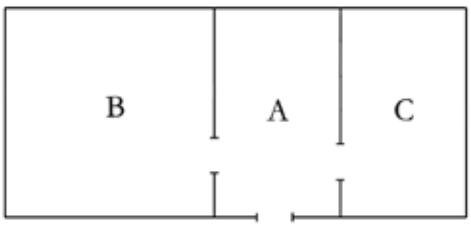
Miesteliuose bei bažnytkaimiuose gyveno ne tik lietuviai, žydai, bet ir rusų sentikiai, lenkai. Vytautas Didysis į Kruonį buvo atkėlęs totorių ir karaimų[1]. Jų palikuonių išliko iki tyrinėjamojo laikotarpio. Kruonio apylinkių gyventojų etninė sudėtis nevienalytė. Kruonio valsčiuje 1923 m. gyveno 9529 žmonės: 8022 lietuviai, 645 rusai, 524 lenkai, 241 žydas, 11 vokiečių[2]. Apie 23% žmonių gyveno miesteliuose ir bažnytkaimiuose. Viena didžiausių gyvenviečių – Darsūniškis. Jame 1860 m. gyveno 786 gyventojai, 1923 m. – 817 gyventojų, buvo 140 sodybų[3]. Valsčiaus centras Kruonis truputį mažesnis. Jame 1866 m. buvo 63 gyvenamieji namai ir 574 gyventojai, 1923 m. – 130 gyvenamųjų namų ir 738 gyventojai. 1940 m. Kruonyje jau gyveno 860 gyventojų[4]. Kalviuose 1923 m. gyveno 260 žmonių 53 gyvenamuosiuose namuose[5]. Vilūnuose XIX a. pabaigoje 23-iose sodybose gyveno 247 gyventojai, 1932 m. Vilūnuose, 62-ose sodybose gyveno 321 gyventojas[6]. Miesteliuose ir bažnytkaimiuose daugėjo gyventojų ir gyvenamųjų namų. Kruonyje

veikė pradžios mokykla, valsčiaus savivaldybės įstaiga, paštas, sveikatos punktas, vaistinė, girininkija, policijos nuovada, pieno perdirbimo bendrovė, vaisių ir daržovių gamintojų draugija, smulkaus kredito draugija, nemažai amatų dirbtuvių[7], 11 krautuvių, 2 karčiamos, 1 aludė, 1 monopolis[8].

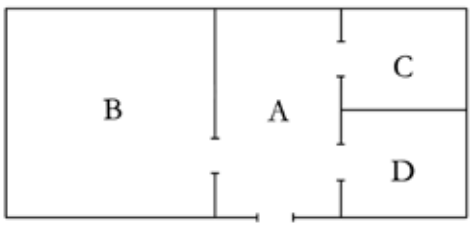
1910–1922 m. Kruonio valsčiuje vykdoma žemės ūkio reforma. Valstiečiai keliami į vienkiemius. Į vienkiemius išsikėlė ir dalis miestelio žemdirbių. Miestelėnai, ypač Kruonyje, savo namus dažniausiai parduodavo, o vienkiemiuose statėsi naujus namus. Kruonio miestelyje buvo tik vienas valakininkas. Kiti ūkiai buvo žymiai mažesni. Vyravo šeštokai (valdę šeštadalį valako). Po žemės reformos Kruonyje liko tik daržininkai ir tie valstiečiai, kurie neįstengė pasistatyti sodybos vienkiemyje. Miesteliuose buvo paplitęs žemės dirbimas iš pusės (nuomininkas gauna už darbą pusę derliaus, kita pusė derliaus atitenka žemės savininkui). Tokiomis sąlygomis žemę nuomodavo žydai bei kiti žemės savininkai, patys negalintys dirbti žemės. Visi miestelio žydai turėjo žemės, bet nei vienas jos pats nedirbo. Miesteliuose dalį gyvenamųjų patalpų žmonės nuomodavo. Nuomininkai: moksleiviai, tarnautojai, samdomi darbininkai, žemę dirbantys iš pusės. Miestelėnų namuose dalį patalpų užėmė parduotuvės, amatininkų dirbtuvės. Miesteliuose vienam žmogui teko ženkliai mažiau gyvenamojo ploto nei kaime. XX a. pradžioje nei viename iš tyrinėtų miestelių nebuvo mūrinių gyvenamųjų pastatų. Tuo metu ne tik kaimuose, bet ir miesteliuose būta dūminių pirkių. Darsūniškyje iki išsiskirstant į vienkiemius 1922 m. buvo 7 dūminės gryčios[9]. Migonių kaime iki 1926 m. būta dūminių gryčių[10]. Kruonio miestelyje XIX a. pab. buvo daug dūminių gryčių. XX a. pradžioje jos ėmė nykti, bet jų išliko iki XX a. antro dešimtmečio pabaigos, pavieniais atvejais ir ilgiau[11]. Tą patvirtina ir J. Lazauskas 1923 m. rašydamas, kad „dūminių gryčių jau belikę mažai, bet prieš keletą metų jų buvo daugiau nei gryčių su kaminais“[12]. Vienkiemiuose statomos gryčios, išskyrus pavienius atvejus, buvo su kaminais. Faktiškai visame Kauno marių regione dūminės gryčios išnyko XX a. trečiame dešimtmetyje[13]. Gyvenamasis namas Kruonio apylinkėse vadinamas *gryčia*, *grinčia*. J. Lazauskas mini *grynčios* terminą[14]. Pietinėje Kruonio valsčiaus dalyje kartais sutinkamas *pirkios* terminas. Minimais terminais vadinama ir pagrindinė gyvenamojo namo patalpa. Jei šią patalpą pertverdavo, atitvertąją mažesnę dalį vadindavo *užpečiu* arba *užpečkiu*. Kai gyvenamasis namas būdavo dvigalis (*ant dviejų galų*), jo centrinę dalį užimdavo priemenė, o kitoje namo dalyje būdavo *kamara* – švariausia namų patalpa (1 pvz.). Retais atvejais šią patalpą vadindavo *stancija* arba *seklyčia*. Kruonio krašte dvigaliuose namuose tikrosios seklyčios, skirtos svečiams priimti, būdavo retenybė. Tiriamojoje vietovėje *antrasis namo galas* skirtas daugiau drabužiams laikyti bei miegoti (dažniausiai čia miegodavo šeimininkų dukterys). Jis dažniausiai pertvertas. Atitverta dalis vadinama *pirkaite*, ji skirta ūkiniam podėliui (2 pvz.). Pietinėje ir pietrytinėje Kruonio valsčiaus dalyje šią patalpą vadino *kamara*,

o likusią antrojo galo patalpą *užkamoriu*. *Užkamoryje* laikomi drabužiai ir audiniai. Jei antrojo galo patalpa (*kamara*) būdavo nedidelė, ją vadindavo *kamarėle* arba *stancijėle*. Dvigalio namo gryčia retais atvejais būdavo pertveriama. Atitvertoji dalis dažniausiai skirta miegojimui ir vadinama *užpečiu* (3 pvz.). Retais atvejais už pertvaros įrengiama virtuvė. Vyrauja ne kapitalinis atitvėrimas, atitveriama rūbų spinta ar šildomąja sienele, rečiau lentine siena.

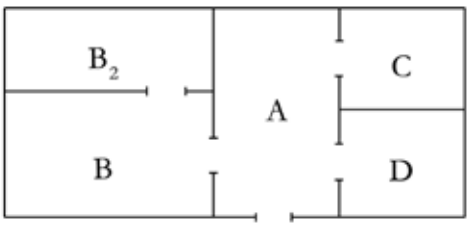
Iš išorės kitataučių namai miestelyje beveik nesiskyrė nuo lietuvių. Išimtis – žydų namai, kurie savo forma artimesni kvadratui su įėjimu per galą. Kitų miestelėnų namai Kruonio valsčiuje labiau priminė valstiečių namus su įėjimu per namo vidurį. Jie siauri, pailgi, būdingi aukštaitiškajam namo tipui. Kruonyje XIX a. visi pastatai buvo panašūs, išsiskyrė tik bažnyčia ir masyvus karčiamos pastatas. Lietuvos prekybinių namų apžvalgoje[15] pažymėta, kad gyvenamieji-prekybiniai namai konstrukcijos, planinės schemos ir išorės elementais buvo artimi ar tokie patys kaip ir tradicinės kaimo statybos pastatai. Vis dėlto Kruonio valsčiaus miestelių pastatai turėjo savitumų. Prekybai bei amatams skirtame gale durys įrengiamos iš namo galo (4 pvz., 5 pvz.). Tai gyvenamuosius-prekybos namus labiausiai ir skyrė nuo kaimo gryčių. Be to, ypač Kruonyje, gyvenamieji-prekybiniai pastatai buvo šiek tiek platesni bei masyvesni, o dažnai ir ilgesni už valstietiškus namus. Nuo XX a. pr. keičiasi prekybininkų gyvenamųjų namų forma. Jie nuo stačiakampio artėja prie kvadrato. Kruonio valsčiaus teritorijoje vyravo viengaliai

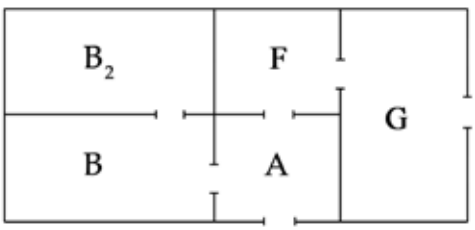
1. A – priemenė, B – gryčia, C – kamara

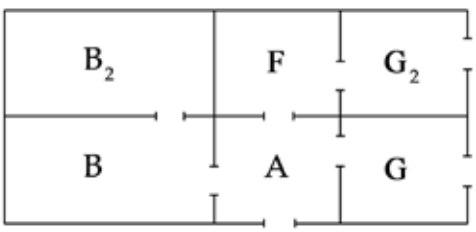
2. A – priemenė, B – gryčia, C – kamara, D – pirkaitė

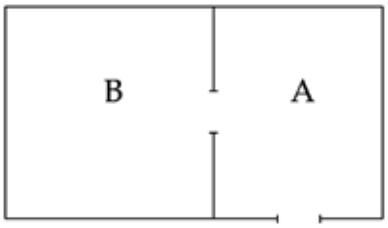
3. A – priemenė, B – gryčia, B2 – užpečys, C – kamara, D – pirkaitė

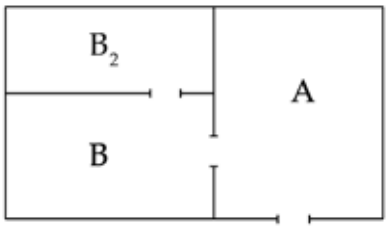
4. A – priemenė, B – gryčia, B2 – užpečys, F – sandėlys ar atskira virtuvė, G – prekybai ar amatams skirta patalpa

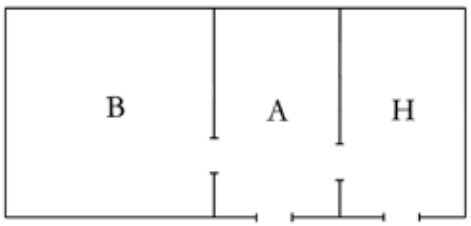
5. A – priemenė, B – gryčia, B2 – užpečys, C – kamara, G ir G2 – prekybai ar amatams skirta patalpa

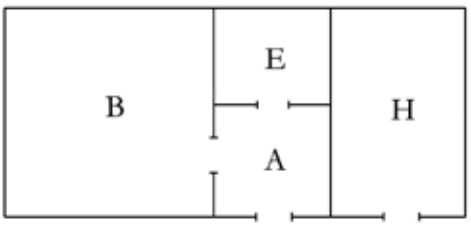
6. A – priemenė, B – gryčia

7. A – priemenė, B – gryčia, B2 – užpečys

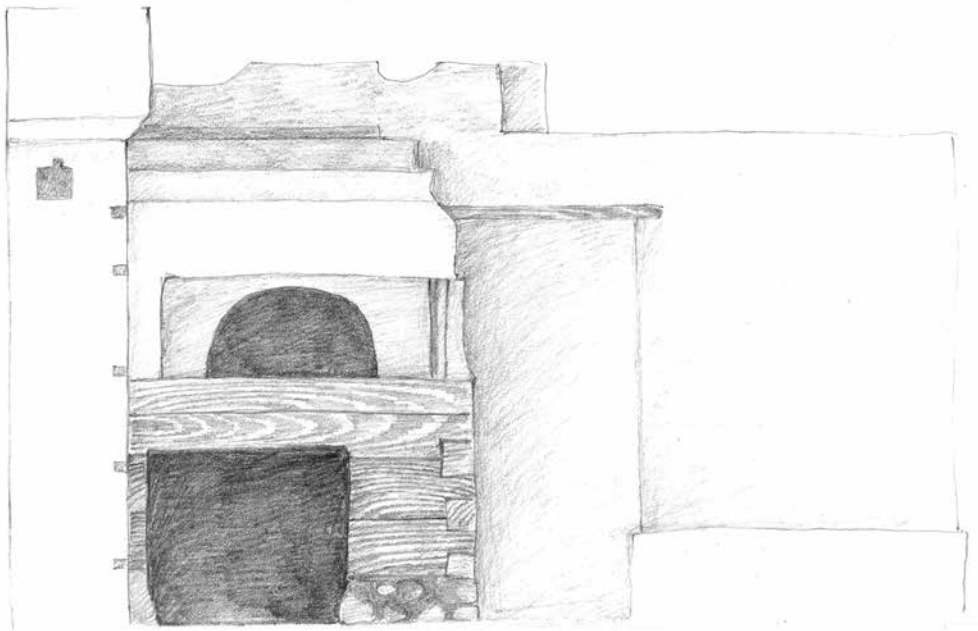
8. A – priemenė, B – gryčia, H – tvartas

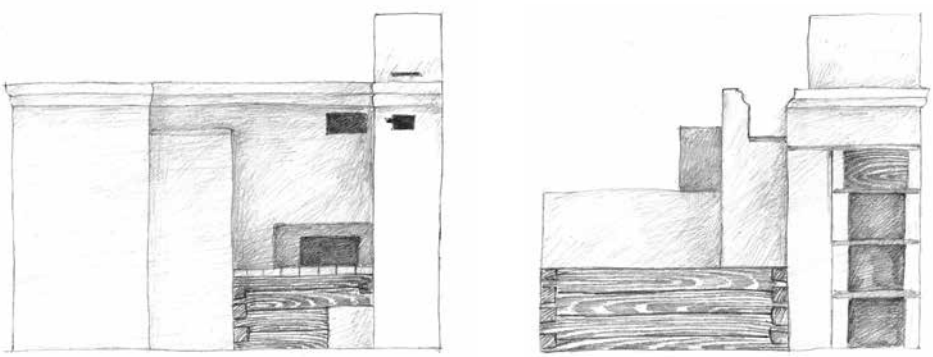
9. A – priemenė, B – gryčia, E – svirnas, H – tvartas

gyvenamieji namai. Jie dviejų patalpų: priemenės ir gryčios (6 pvz.). Minėtas *užpečis* dažniau sutinkamas viengaliame nei dvigaliame name (7 pvz.). Kruonyje dažni trobesiai, kur prie viengalio gyvenamojo namo pristatytas trisienis. Jame tvartas gyvuliams (8 pvz.). Tokiame pastate kartais pertveriama ir priemenė. Atitvertoje dalyje – svirnas grūdams, miltams bei ūkio padargams laikyti (9 pvz.). Kitataučių gyventojų vidaus patalpoms naudoti kitokie pavadinimai: virtuvė, miegamasis, valgomasis, kambarys, koridorius, rečiau pasitaikantis terminas *salionas*. Turtingesnių prekybininkų namuose kartais įrengiami vienas ar du kambariai *salkose*, t. y. ant gyvenamojo namo aukšto. Jei valstiečių namuose, ypač XIX a. bei XX a. pradžioje, būdavo didelės priemenės, kurios palaipsniui mažėjo, tai prekybininkų namų koridoriai maži. Kompaktiško plano namai, išplitę tarp žydų tautybės žmonių, Kruonio valsčiuje plačiau nepaplito. Tarp lietuvių pavieniai tokie namai atsirado XX a. ketvirto dešimtmečio pabaigoje. Lietuviams miesteliuose labiau būdingi priestatai prie gyvenamojo namo galo. Priestatai dažniausiai statomi prie viengalių gyvenamųjų namų.

Šildymo ir virimo įrenginiai. Dažniausiai dvigaliame name apšildoma tik gryčios patalpa. Joje krosnis, vadinama *pečiumi*. Ji daugiafunkcinė. Krosnyje virė, kepė, ant krosnies viršaus miegojo, ja apšildė patalpą. Ne tik kaime, bet ir miestelyje XIX a.–XX a. pr. vyravo plūktinės krosnys (*molinis pečius*, *pečius, muštas iš molio*) (10 pvz., 10-1 pvz.). Plūktinės krosnys detaliau aprašytos straipsnyje „Kailiadirbio buitis ir naminis avies kailių apdirbimas“. Vienkiemiuose jau statė mūrines krosnis. Jos pamūrytos iš degtų raudonų plytų. 1920 m. Anglininkų kaime pamūryta krosnis iš plytų, bet jos pamatas,

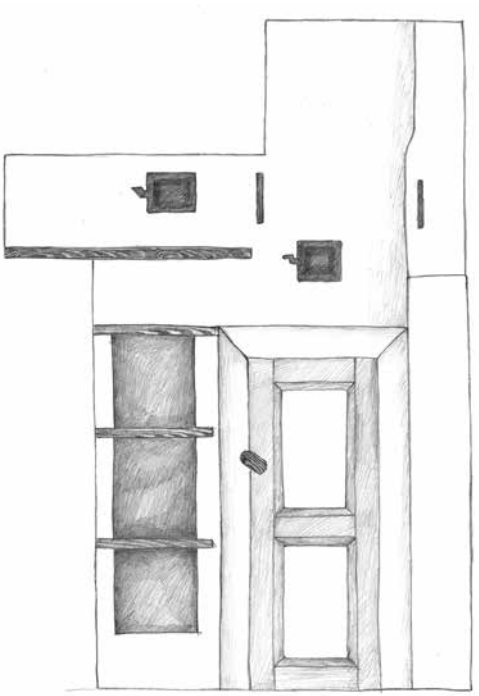

10 pvz. Krosnis plūkta iš molio, XX a. II deš. Maisiejūnų k. Juozas Šabūnas, Simano, g. 1910 m.
Piešė V. Paškauskaitė 1978 m. Perpiešė K. Tokarevienė 2011 m.

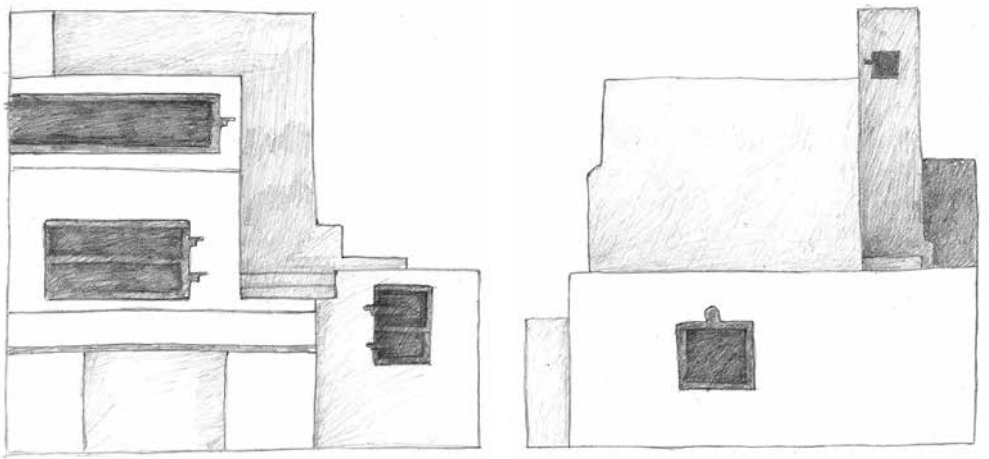
10-1 pvz. Krosnis plūkta iš molio, XX a. pr. Kruonis, Kalvių g. 17. Adelė Noreikienė.
Piešė V. Paškauskaitė 1978 m. Perpiešė K. Tokarevienė 2011 m.

kaip ir plūktinės krosnies, iš rąstų[16]. Ant rąstų pamato iš šamotinių – aukštos kokybės degtų plytų pamūrytas krosnies padas. Krosnies korpusas pamūrytas iš prastesnės kokybės degtų plytų. Minima krosnis iš išorės nutinkuota ir nubaltinta kalkėmis (*vopna*). Jei neturėdavo tinko, aptepdavo moliu ir nubaltindavo kalkėmis. Kalkių nusipirkdavo Rumšiškėse žydų kalkinėse. Žydai supirkinėdavo kalkinius akmenis arba juos mainė į kalkes. Šildymo ir virimo įrenginius stengėsi nubaltinti kasmet. Baltindavo dažniausiai prieš Šv. Velykas. Prekybininkų namuose krosnys būdavo

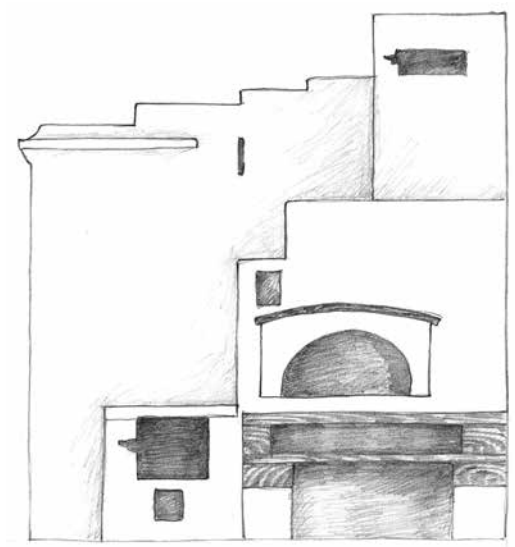

11 pvz. Kaminas virš lentynos, XX a. pr. Maisiejūnų k. Ona Lekavičienė, g. 1915 m. Piešė V. Paškauskaitė 1978 m. Perpiešė K. Tokarevienė 2011 m.

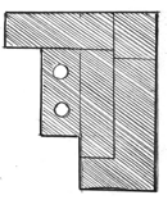
pamūrytos iš plytų, bet nei jų stovėjimo vietos, nei tikslios formos žinių pateikėjai neprisiminė. Tik pabrėžė, kad žydų krosnys būdavo didelės, nes jose kepdavo macus. Krautuvės ir aludės savininko gyvenamojo namo valgomajame buvo didžiulė krosnis macams kepti[17]. Žinoma kad Kruonio monopolio namo priemenėje, iš kurios einama į gyvenamuosius kambarius, buvo valstietiško tipo didelė mūrinė krosnis[18]. Pati monopolio patalpa apšildoma *plyta* – virykle. Virykle šildomas ir minimo pastato antro galo vienas kambarys. Gretimas kambarys apšildomas stačiamalke krosnimi[19]. Stačiamalkės krosnys patalpoms šildyti plačiau naudotos tik miestelio žydų bei tarnautojų namuose. Jos pamūrytos iš raudonų plytų. Valstiečių namuose stačiamalkių krosnių neužfiksuota. Viena kita tokia krosnis atsirado tik XX a. ketvirto dešimtmečio antroje pusėje. Valstiečių namuose, kaip minėjome, antro namo galo nešildė. Tik po Pirmojo pasaulinio karo kartais pastatydavo *plytą* – viryklę *pirkaitėje*. Minimoje teritorijoje prie plytų dažniausiai buvo ir apšildomos sienelės. Toks įrenginys šildydavo dvi patalpas: *pirkaitę* ir *kamarėlę.* Šildomoji sienelė sudarė dalį patalpos pertvaros. Kita dalis būdavo atitverta lentomis. Pirkaitės nuo kamarėlių dažniausiai atskirtos ne kapitaline siena. Prekybinės patalpos dažniausiai nešildomos arba šildomos metalinėmis krosnelėmis (*buržuikomis*). Minimos viryklės (*plytos*) ir nuo jų šylančios sienelės miestelėnų buityje jau buvo XIX a. pab. Tiek viryklės, tiek šildomosios sienelės nutinkuotos ir nubaltintos. Valstiečių buityje plytos su šildoma sienele po 1920 m., o pavieniais atvejais ir anksčiau, statomos ir gryčios patalpose. Tuo atveju viryklę naudodavo valgiui virti, o krosnį kepti. Viryklės su šildomomis sienelėmis plačiau paplito sekant miestelių pavyzdžiu. Kruonio valsčiaus teritorijoje dūmtraukis dažniausiai statomas šalia *pečiaus*. Jo apačioje – trys–keturios medinės lentynos. Minimos indaujos šonai mūriniai (11 pvz.). Dūmai dūmtakiais suvedami į dūmtraukį virš minėtos spintelės. Dažniausiai tokia spintelė be durų, o laikomi daiktai paslepiami po perkeline užuolaidėle. Lentynose laikomas žibalas, batų tepalas, kai kurie indai. Tyrinėjamuoju laikotarpiu valstiečių buityje išliko tradicinė

12 pvz. Krosnis pamūryta iš plytų ir nutinkuota, XX a. III deš. pr. (vaizdas iš priekio ir šono).
Piešė V. Paškauskaitė 1978 m. Perpiešė K. Tokarevienė 2011 m.

13 pvz. Krosnis su virykle „plyta“, XX a. II deš. pab. Anglininkų k. Ieva Morkūnienė, g. 1894 m.
Piešė V. Paškauskaitė 1978 m.
Perpiešė K. Tokarevienė 2011 m.

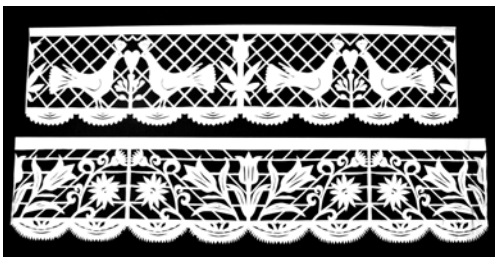
13-a pvz. Šildymo virimo įrenginių situacijos planas.
Piešė V. Paškauskaitė 1978 m.
Perpiešė K. Tokarevienė 2011 m.

duonkepė krosnis. Ilgą laiką ji buvo plūktinė, vėliau ant medinio pamato mūrinė, ir galiausiai mūrinė. Krosnies forma ir dydis mažai kito. Krosnis masyvi, stovi dviejų sienų kampe, pakura atsukta į šoninėje sienoje esantį langą. Ekspedicijose užfiksuotų krosnių plotis – 175–200 cm, gylis 200–250 cm. Valstiečių buityje viryklės atsirado XX a. pradžioje, plačiau paplito po I pasaulinio karo (12 pvz., 13 pvz., 13-a pvz.).

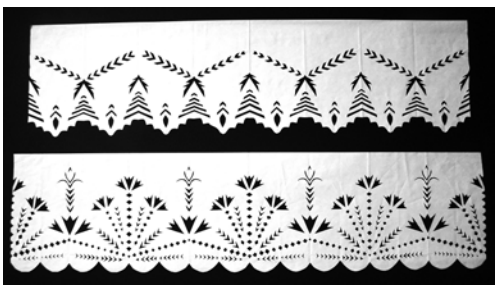
Gyvenamųjų patalpų apdaila. Valstiečių namuose XIX a. vyravo plūkto molio aslos. Jos daugelyje namų išliko iki XX a. trečio–ketvirto dešimtmečio. Vienkiemiuose statomų namų gryčiose vyravo lentinės grindys. Priemenėse ir pirkaitėse plūkto molio aslos išliko visą tiriamąjį laikotarpį. Lentinės grindys buvo kamarėlėse ar kamarose. Miesteliuose lentinės grindys buvo prekybininkų ir tarnautojų namuose. Monopolyje plūkto molio asla buvusi tik priemenėje, visur kitur – lentinės grindys[20]. Pavieniais atvejais turtingesnių miestelėnų namuose buvo patalpų dažytomis grindimis. Net ir miesteliuose vyravo nedažytos grindys. Miestelėnai valstiečiai lentines grindis XX a. trečiame–ketvirtame dešimtmetyje dėjo ne tik gryčiose, bet ir kitose patalpose. Priemenės ir pirkaitės iš dalies išliko su molinėmis aslomis. Moliu plūktą aslą šventadieniais nušlavę pabarstydavo smėliu. Sienos buvo rąstų, tarpuose tarp jų (*pozuose*) – samanos, kurios dažnai užteptos moliu. Kruonyje vyravo gryčios, išbaltintomis sienomis. Tai daroma visu tyrinėjamuoju laikotarpiu. Kai kurių miestelėnų, visų pirma, prekybininkų, amatininkų, tarnautojų gyvenamųjų patalpų sienos ištinkuotos ir išbaltintos. Sienas baltinti kruoniškiai ėmėsi sekdami rusų ir lenkų pavyzdžiu. Dūminėse gryčiose sienų niekas nebaltino. Įrūkusias dūminių gryčių sienas sunku išbaltinti, – pro kalkes greitai prasimuša juodumas. Geriausia prieš baltinant iškalti balanomis ir ištinkuoti. Net kaimuose gyvenę žmonės gryčių patalpose balino sienas. Dūmais įrūkusias sienas paslėpdavo ir tapetuodami. Sienų tapetavimas išplito apie 1930 m. Tapetuodavo dažniausiai laikraščiais, rečiau vienspalviu popieriumi. Turtingesni miestelėnai sienas klijuodavo tapetais. Be jokios apdailos būdavo priemenių ir pirkaičių sienos. Prekybininkų ir tarnautojų gyvenamosios patalpos dažniausiai būdavo tinkuotos ar išbaltintos, rečiau iškilijuotos tapetais. Vyravo vožtinės lubos. Tai yra kai dvi lentos sudėtos viena šalia kitos ir uždengtos trečiąja lenta. Lentos sudėtos virš balkių. Dūminių gryčių laikais priemenės dažnai būdavo be lubų. Dažniausiai lubos nubaltintos kalkėmis. Valstiečiai baltino gryčios bei kamarėlės lubas, kiti miestelėnai baltino lubas visose patalpose. Dūminėse gryčiose lubos nebūdavo baltinamos. Kaime tiek sienų, tiek lubų baltinimas XIX a. pabaigoje buvo retesnis. Jei patalpos sienos baltintos, tai baltindavo ir lubas. Kartais baltindavo tik lubas. Nuo XX a. pradžios turtingesnių miestelėnų namuose atsiranda po balkiais sudėtų špuntuotų lubų (išilgas iškyšulys lentos briaunoje įleidžiamas į kitos lentos briaunos griovelį). Jos taip pat nubaltintos kalkėmis. Tyrinėjamojo laikotarpio pabaigoje atsiranda aliejiniais dažais dažytų lubų. Dažytos lubos buvo retenybė net ir miestelio namuose. Lubas ir sienas kalkėmis baltino rečiau nei šildymo ir virimo įrenginius, – maždaug kas 4–5 metai, o kartais ir dar rečiau. Dažniausiai dažydavo tada, kai sienos ar lubos susitepdavo. Neturtingiems žmonėms buvo svarbu ir pinigai, nes ne visada jų buvo kalkėms įsigyti. Todėl neturtingesnių žmonių patalpų apdaila dažniausiai būdavo prastesnė. Dažnai patalpų apdaila priklausė ne tik nuo turtinės padėties, bet ir nuo žmonių požiūrio. Kuriam būdavo svarbu tvarka ir švara,

surasdavo būdų patalpoms pagražinti. Interjero puošyboje, be patalpų baltinimo, naudoti ir kiti būdai. Gryčias kartais puošdavo meniškais šiaudų dirbiniais. Valstiečiai langų viršutinę dalį puošdavo popieriaus karpiniais (14 pvz., 14-1 pvz.). Karpiniai naudoti ir kampinėms bei kitokioms lentynėlėms papuošti (14-2 pvz.). Spalvotais popieriais puošiami Šventųjų paveikslų mediniai rėmeliai bei pakabinamų prie lubų žibalinių lempų su stiklais gaubtas bei pakabinimo viela.

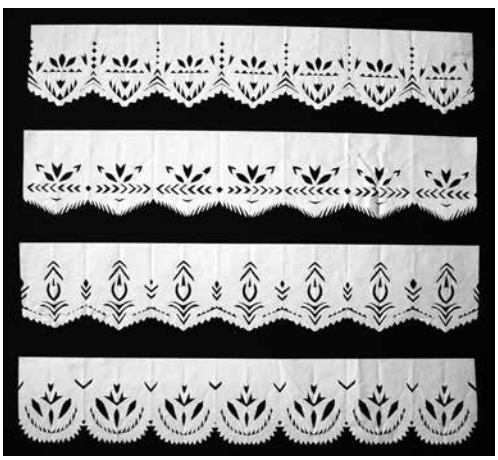
XX a. pradžioje tiriamosiose apylinkėse jau naudotos žibalinės apšvietimo priemonės. Tik neturtingi valstiečiai dirbdami prie *pečiaus* naudojosi balanomis, kurių gadynė baigėsi XIX a. pabaigoje. I pasaulinio karo metais, kai nebuvo žibalo, vėl buvo sugrįžta prie apšvietimo balanomis. XX a. pradžioje regione labiausiai išplitusios pakabinamos ant sienos (jas esant reikalui galima ir pastatyti) bei pakabinamos prie lubų žibalinės lempos su stiklais. Pakabinamos žibalinės lempos su stiklais dažniausiai būdavo 15 numerio. Kas turėjo tokio dydžio lempą, tą vadindavo „ponu“. Pakabinamos prie lubų lempos būdavo 10, 12 ir net 20 numerių. Turtingi miestelėnai, visų pirma tarnautojai, amatininkai, prekybininkai, turėjo ir primusinių lempų. Joms itin daug reikėdavo žibalo. Primusinės lempos labiau paplito XX a. ketvirtame dešimtmetyje. Kuo mažesnio numerio žibalinė lempa, tuo mažiau reikėdavo žibalo. Regione vyravo 5 numerio, pakabinamos ant sienos žibalinės lempos

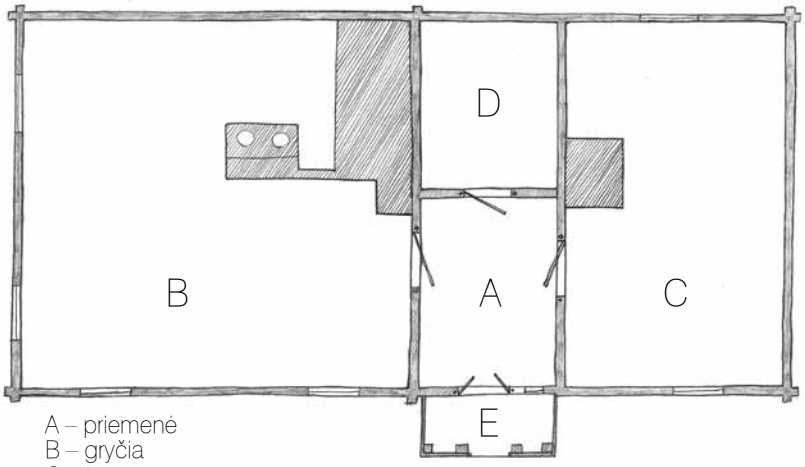
14 pvz. Karpinius karpė Vladislava Gataveckienė 2010 metais. D. Tomkuvienės nuotr.

14-1 pvz. Karpinius karpė Vladislava Gataveckienė 2010 metais. D. Tomkuvienės nuotr.

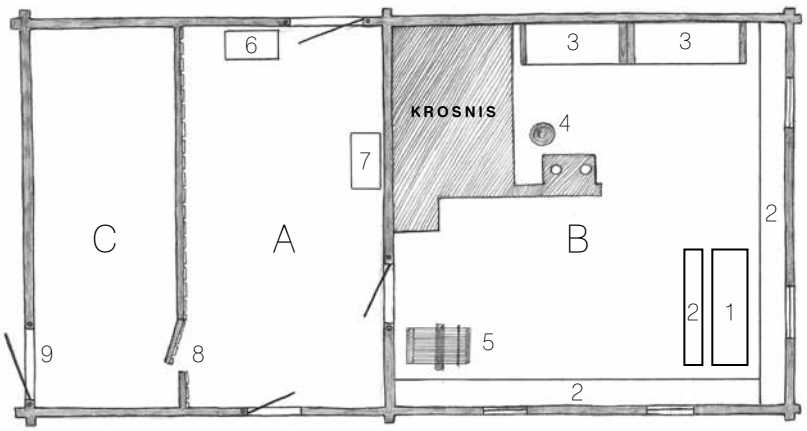

14-2 pvz. Karpinius karpė Vladislava Gataveckienė 2010 metais. D. Tomkuvienės nuotr.

A – priemenė
B – gryčia
C – kamara
D – pirkaitė (ūkinio pastato vieta)
E – veranda

15 pvz. Gyvenamojo namo planas, XX a. pr. Kruonis, Slavų g. 17. Adelė Noreikienė, g. 1896 m. Braižė Violeta Paškauskaitė, Lietuvos liaudies buities muziejininkė 1978 m. Perpiešė Kristina Tokarevienė 2011 m.

A – priemenė
B – gryčia
C – tvartas

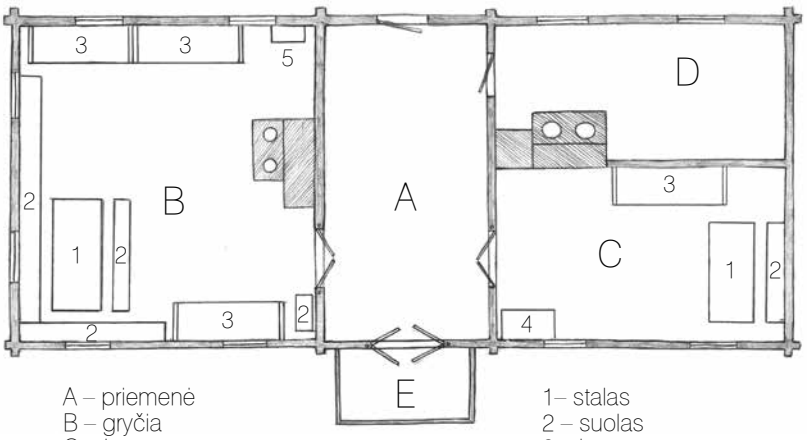
1– stalas
2 – suolas
3 – lova
4 – trinka
5 – audimo staklės
6 – skrynia

7 – šėputė
8 – lentų tvora ir varteliai įeiti pas gyvulius
9 – durys naudojamos gyvuliams išeiti ir išeiti

16 pvz. Gyvenamo0o namo interjeras, XIX a. pab. Maisiejūnų k. Juozas Šabūnas, Simano, g. 1910 m. Braižė V. Paškauskaitė 1978 m. Perpiešė K. Tokarevienė 2011 m.

su stiklais. Neretai dirbdami prie *pečiaus* naudodavosi maža lempute be stiklo – spingsule. Tai labai ekonomiška apšvietimo priemonė, tačiau ji daugiau dūmino nei švietė. Turtingesni kasdien naudojosi 8 numerio, žibaline lempa su stiklu. Namuose būdavo po keletą žibalinių lempų. Naudojo tas, kurių žibalui įsigyti turėdavo pinigų. Miestelėnų namuose naudotos geresnės apšvietimo priemonės nei kaime gyvenančių valstiečių. Pastaruųjų buityje šviesa mažiau aktuali.

B a l d a i . Baldams interjere įtaką darė vidaus patalpų raida (15 pvz., 16 pvz., 17 pvz.). Patys archajiškiausi baldai naudoti dūminėse gryčiose. Ekspedicijose apie

17 pvz. Gyvenamojo namo interjeras, XX a. pr. Anglininkų k. Pranė Stankevičienė, g. 1904 m. Braižė V. Paškauskaitė 1978 m. Perpiešė K. Tokarevienė 2011 m.

juos mažai berasta duomenų, nes XX a. trečiame-ketvirtame dešimtmečiais vyko didžiausi pokyčiai baldų raidoje. Aptarsime atskiras baldų rūšis.

S t a l a i . Tiriamoje teritorijoje būta archajiškų, neišardomų stalų. Jie vientisos lentos. Kojos sukaltos į viršaus lentą[21]. Stalas liepos medžio. Jis apie 55 cm pločio, viršutinė lenta ištašyta kirviu, 6–8 cm storio. Minimi stalai apie 10 cm žemesni už įprastus stalus. Stalo ilgis apie 140–160 cm. Regione plačiausiai paplitę rėminės konstrukcijos stalai. Jie vienu, rečiau dviem stalčiais, su pakojomis iš šonų bei galų. Buvo ir stalų, kurių galinės pakojos per vidurį sujungtos viena kartele. Rėminės konstrukcijos stalų dydžiai maždaug tokie: aukštis 72–80 cm, ilgis 120–190 cm, plotis 65–78 cm. Stalai dažniausiai nedažyti. Stalai, dažyti aliejiniais dažais, žinomi nuo XX a. pr., labiau paplito nuo 1935 m. Dažai vyšniniai, tamsiai rudi, rudi ar rusvai vyšninio atspalvio. Dažyti stalai pirmiausiai atsirado turtingų miestelėnų namuose. Panašiu laiku turtingų prekybininkų bei miestelio tarnautojų namuose ima plisti faneruoti politūruotu paviršiumi stalai. Jie profiliuotomis drožtomis ar tekintomis kojomis. Apie 1930 m. atsiranda ir apvalių

18 pvz. Stalas, XX a. II deš. Anglininkų k. Rozalija Lekavičienė.
Piešė V. Paškauskaitė 1978 m.
Perpiešė K. Tokarevienė 2011 m.

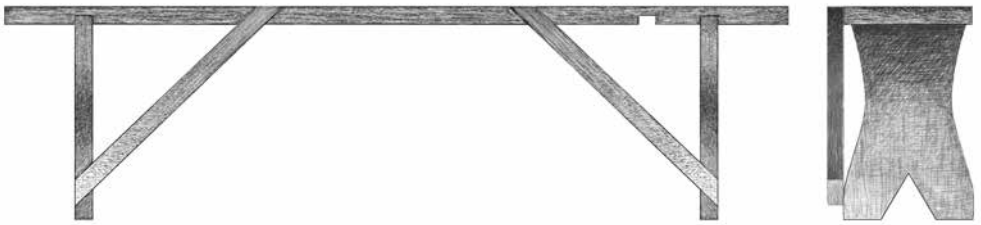
19 pvz. Stalas, Rokiškių k. Piešė D. Tomkuvienė.

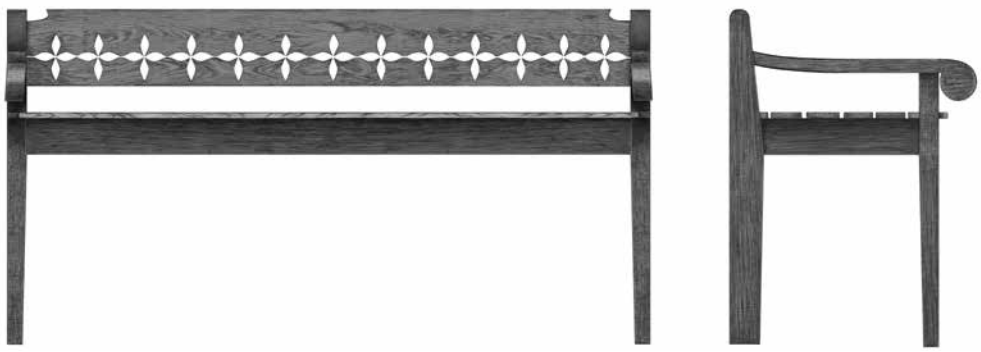
20 pvz. Stalas, Šventininkų k. Piešė D. Tomkuvienė.

stalų. Jie išplatinami, išpjaustinėtomis, lenktomis ar tekintomis kojomis. (18 pvz.) Apvalus stalas, staliaus gamintas iš kietmedžio, kainavo apie 35 litus[22]. Apvalūs stalai apie 80 cm aukščio bei 110–120 cm skersmens (neišskleisti). Miesteliuose buvo ir rašomųjų stalų. Išlikęs Vilūnų klebono rašomasis stalas[23] 79 cm aukščio, 116 cm ilgio, 64 cm pločio. Turtingesnieji miestelėnai turėjo ir daugiau, ir įvairesnių stalų: kampinių stalų, tualetinių stalų, žurnalinių stalų, stalų virduliui (*samovarui*), stalelių gėlėms. Minimų stalų buvo nedaug. Jie plačiau paplito XX a. ketvirtame dešimtmetyje. Tyrinėjamuoju laikotarpiu buvo populiariausi rėminės konstrukcijos stalai. Valstiečiai savo namuose turėjo mažiausiai du stalus (19 pvz., 20 pvz.).

S ė d ė j i m o b a l d a i. Dūminėse gryčiose vyravo suolai (21 pvz., 22 pvz.). Ant molinės aslos pasieniais stovėdavo du nekilnojami suolai ant kaladžių. Po ilgesniuoju suolu būdavo trys kaladės, po trumpesniuoju – dvi. Senesnieji suolai tašyti kirviu. Jų lenta 8–11 cm storio, 43–48 cm pločio, beveik per visą sienų ilgį. Ir suolo storis, ir plotis ne visuomet vienodas, – dažnai viename gale siauresnis, kitame platesnis. Kai sėdimoji lenta išpjauta dročių pjūklu, ji visa vienoda, 7–9 cm storio bei

21 pvz. suolas, Šventininkų k. Piešė D. Tomkuvienė.

22 pvz. suolas, Ginteikiškių k. Piešė D. Tomkuvienė.

43–47 cm pločio. Pasieniniai suolai stovėdavo ne tik gryčiose bet ir priemenėse. Kai gyvenamosiose patalpose sudėjo lentų grindis, naudojo suolus pagalinėmis kojomis. Jos apvalios ar daugiakampio formos. Ypač tokie suolai paplito vienkiemiuose statomuose gyvenamuosiuose namuose. Suolų pagalinėmis kojomis ant aslos dažniausiai nestatė, nes jų kojos sulįstų į aslą ir labai greitai nupūtų. Net rasti šimto metų ir senesni suolai su kaladėmis buvo apipuvę, o kaladės visai sudūlėjusios. Pasieniniai suolai su kojomis ne tokie masyvūs. Jų sėdimoji lenta 5–7 cm storio, jos plotis 40–46 cm. Trumpesni pasieniniai suolai daromi iš plonesnės lentos. Ilgainiui pasieniniai suolai trumpėjo, siaurėjo ir plonėjo. Tai susiję ir su gyvenamųjų patalpų pertvėrimais, ir su naujoviškesnių baldų atsiradimu. XX a. trečio dešimtmečio pabaigoje atsiranda dažytų suolų. Jie tokių pat spalvų kaip ir stalai. Vyrauja rusvai vyšninės spalvos suolai. Tyrinėjamojo laikotarpio pabaigoje vyravo nedažyti suolai. Labiau dažomi kilnojami suolai. Dažyti suolai, kaip ir kiti dažyti baldai, labiau paplitę miestelėnų buityje, o ne kaime. Valstiečiai daugiau laikėsi tradicinių dalykų, naujovės jų buityje retesnės. Taikliai pastebėjo kruoniškis stalius Aleksas Šeštokas: „Sermėgininkai pirko žemę, sakydami ji nesudegs. Blogai gyveno net daug žemės turintys“[24]. Kiekvienuose namuose būdavo keletas kilnojamųjų suolų. Juos vadindavo *uslanais*. Kilnojamieji suolai naudoti visose gyvenamojo namo patalpose. Jie keturiomis pagalinėmis apvaliomis ar daugiakampio formos kojomis. Būta suolų ir su lentinėmis

23 pvz. Kėdė, XX a. pr. Anglininkų k. Ieva Morkūnienė, g. 1894 m.
Piešė V. Paškauskaitė 1978 m.
Perpiešė K. Tokarevienė 2011 m.

24 pvz. Kėdė iš Lietuvos liaudies buities muziejaus fondų rasta Kruonio apylinkėje.
Fotografavo Ignas Miniotas.

kojomis. Kojų lentos dažniausiai profiliuotos. Suolai lentinėmis kojomis visuotinai paplitę Suvalkijoje ir į Kruonio kraštą atėjo iš Užnemunės (*iš zanemunčikų*). Kilnojamieji suolai žymiai lengvesni, jų lentos storis 2–4 cm, plotis 25–35 cm, aukštis 44–51 cm. Minimi suolai įvairaus ilgio, dažniausiai sulig stalo ilgiu. Ilgesni kilnojamieji suolai naudoti kamarose, priemenėse ar pirkaitėse. Reti suolai su atlošais. Miesteliuose nuo XX a. pr. plinta suolai su šoninėmis atramomis bei atlošu. XX a. trečiame-ketvirtame dešimtmetyje pasitaiko suolų su pusminkšte sėdyne, rečiau pusminkšte sėdyne ir pusminkščiu atlošu. Suolus su šoninėmis atramomis bei atlošu vadindavo *kanapkomis*[25], kartais toks suolas vadintas *šliobanu*[26]. Žodis *šliobanas* – darinys iš suvalkietiškojo termino *šliobankė*. XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje turtingų miestelėnų buityje atsiranda sofų. Sofų turėjo tik pavieniai žmonės. Dūminėse gryčiose sėdėti naudotos ir kaladės – „trinkos“. Ant kaladės laikė ir kibirą su vandeniu. Kaladė su kibiru stovėdavo prie įėjimo durų, priešingoje nei *pečius* pusėje. Apie XX a. pradžią vietoje kaladės kibirui padėti naudotas trumpas kilnojamas suolelis. Miesteliuose XX a. pr. jau buvo naudojamos kėdės su atlošais (23 pvz.). Kėdės su atlošais įvairių formų ir tipų. Pasitaikydavo ir smuikinio tipo kėdžių, labai būdingų Užnemunei. Tokia kėdė trapecijos formos sėdyne ir profiliuotu vientisos lentos atlošu bei keturiomis pagalinėmis kojomis, sukaltomis į sėdynės lentą (24 pvz.). Dauguma kėdžių – rėminės konstrukcijos. Jų atlošas sukonstruotas iš horizontalių bei vertikalių įvairaus pločio lentelių. XX a. trečio dešimtmečio pabaigoje atsiranda kėdžių su pusminkšte sėdyne, aptraukta audiniu ar oda (25 pvz.). Tokių kėdžių turėjo tik turtingesnieji miestelėnai. Kėdės su

atlošais nuo XX a. pr. plinta ir valstiečių buityje. Jos pirmiausiai statomos prie stalo kamaroje, vėliau ir gryčioje. Paprastai naudotos keturios kėdės. Trys statomos prie stalo šono, viena prie galo. Kėdžių su atlošais dydžiai: aukštis 105–110 cm, plotis – 43–45 cm, gylis apie 41 cm. Jau XX a. pr. miesteliuose atsiranda fabrikinės gamybos kėdžių su atlošais (26 pvz., 26-a pvz.). Ypač populiarios „Thonet“ firmos kėdės. Jos apvalia sėdyne ir lenktu ovalo formos atlošu. Sėdynė fanerinė. XIX a. tokių kėdžių sėdynė išpinta iš siaurų plėšų. Nuo XIX a. pabaigos fanerinės sėdynės puoštos ornamentais, kurie sudaryti išgręžus nedideles skylutes. XX a. trečiame dešimtmetyje fanerinės sėdynės puošiamos štampuotais augaliniais ornamentais. Miestų krautuvėse būdavo perkamos ne tik kėdės, bet ir minėtos sėdynės. Miesteliuose, be kėdžių su atlošais, buvo ir rėminės konstrukcijos kėdžių be atlošų – taburečių. Senosios taburetės gan

25 pvz. Kėdė iš Lietuvos liaudies buities muziejaus fondų rasta Kruonio apylinkėje.
Fotografavo Ignas Miniotas.

26 pvz. Kėdė iš Lietuvos liaudies buities muziejaus fondų rasta Kruonio apylinkėje.
Fotografavo Ignas Miniotas.

26-a pvz. Kėdė iš Lietuvos liaudies buities muziejaus fondų rasta Kruonio apylinkėje.
Fotografavo Ignas Miniotas.

27 pvz. Kėdė iš Lietuvos liaudies buities muziejaus fondų rasta Kruonio apylinkėje. Fotografavo Ignas Miniotas.

27-a pvz. Kėdė iš Lietuvos liaudies buities muziejaus fondų rasta Kruonio apylinkėje. Fotografavo Ignas Miniotas.

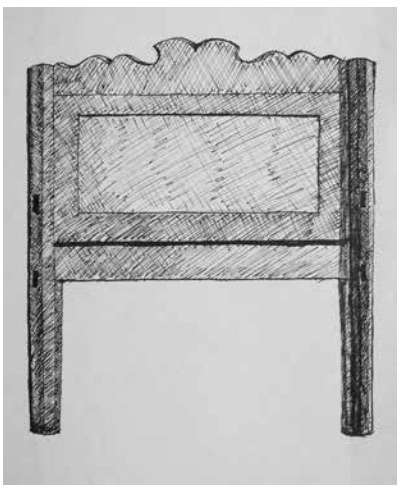
masyvios. Jų kojos sujungtos skersinukais. Vėliau taburetės lengvėjo, dažnai būdavo be kojas jungiančių skersinių. Taburečių viršus keturkampis, stačiais kampais, kraštinės vienodos arba skiriasi labai nedaug (plotis 36–39 cm; gylis 36–39 cm). Būta ir apskritų taburečių. Jų dydis[27]: aukštis 49 cm, diametras 37 cm. Kruonyje pavyko rasti taburetę[28], kurios aukštis 46 cm, plotis – 44 cm, gylis – 42 cm, pagamintą Vilniuje, A. Klimaševskio dirbtuvėje (27 pvz., 27-a pvz.). Ji vyšninės spalvos su tamsiai raudonu firmos spaudu sėdynės apačioje. Taburetės kaime buvo mažai paplitusios. Miestelyje jos populiarios dėl to, kad užėmė mažai vietos. Taburetės masiškai naudodavo arbatinėse, alinėse, bufetuose bei kitose prekybos ir amatų patalpose. Taburetes dažniausiai gamindavo Kruonio miestelio staliai.

M i e g o t i s k i r t i b a l d a i. Patys seniausi žinių pateikėjai minėjo, kad buvo miegama ne tik lovose, bet ir ant *palatkų, palų.* Tačiau jų formos negalėjo apibūdinti nei vienas žinių pateikėjas. Jie minėjo, kad *palai* būdavę vienos arba dviejų lovų ilgio. Ilguosiuose *paluose* miegama sudūrus galvas lovos viduryje. Iš pateiktos informacijos paaiškėja, kad *palai* yra nekilnojama lova. Ilgieji *palai* būdavo įrengti tarp krosnies ir galinės namo sienos. Tik Rozalija Sadauskienė (g. 1873 m.) iš Užtakų kaimo (gretimo Rumšiškių valsčiaus) *palatkus* apibūdino išsamiau. Anot žinių pateikėjos, į žemę būdavo sukalami keturi mediniai kuolai. Du kuolai tarp savęs sujungiami lentele. Tarp kuolų, sujungtų lentelėmis, sutiesiamos išilginės lentos. Iš krašto užkalama siaura (6–8 cm aukščio) lentelė, kad iš *palatkų* nekristų patalynė. *Palatkai* aukštesni už lovą. Per žiemos šalčius po *palatkai*s laikydavo avį su mažais ėriukais. *Palatkai* ilgesni už lovą ir truputį platesni. Kartais jie būdavo įrengti prie krosnies šono. Šie *palatkai* būdavo siauresni, ilgio sulig krosnies šonu, naudoti ne tik miegoti, bet ir užlipti ant krosnies. Pasieniniuose *palatkuose* miegodavo 4–5 vaikai, *palatkuose* prie krosnies šono – du vaikai[29]. Žiemą vaikai bei seneliai miegodavo ant krosnies. Tėvai ir suaugę vaikai miegodavo lovose. Namuose būdavo 2–5 lovos. Rozalija Sadauskienė minėjo, kad senosios lovos buvo

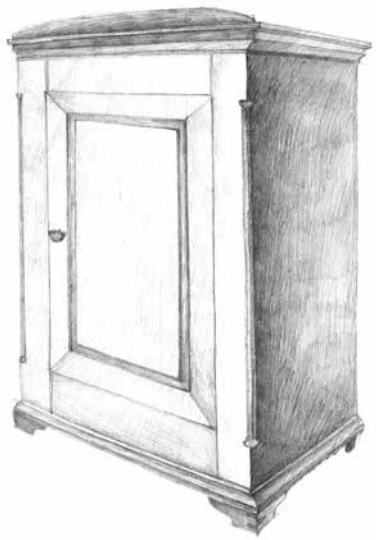
labai paprastos, neišardomos, lygiais galais. Tik žydeliai dirbdinosi *kitoniškas,* puošnesnes lovas. Į jas nusižiūrėję vietiniai gyventojai pradėjo daryti lovas išpjaustinėtais galais[30] (28 pvz., 28-1 pvz.). XIX a. pabaigoje Kruonio apylinkėse būta nemažai lovų lygiais galais. Visos senosios lovos neišardomos. Nuo XX a. pradžios stengiamasi nors šiek tiek pagražinti lovų galus. Tik neturtingųjų lovos, kurias jie gaminosi patys, būdavo be jokių papuošimų. XX a. trečiame dešimtmetyje paplito išardomos lovos. Tokių lovų galai su šonais sujungiami metaliniais varžtais. Buvo ir lovų, kurių šonai su galais sujungti metalinėmis kabėmis. Tokios lovos plito nuo XX a. pradžios. Jų buvo nedaug. Senosios lovos trumpos. Jų ilgis – 178–182 cm, plotis 72–88 cm. Lovų galai neaukšti – 76–90 cm. Miestelio žydai naudodavo metalines ir medines lovas. Gražias medines lovas naudodavo turtingesnieji žydai. Dauguma žydų turėjo metalinių lovų. Viena metalinė Darsūniškyje žydų naudota lova saugoma LLBM. Ji 85 cm aukščio, 215 cm ilgio, 76 cm pločio.[31] XX a. trečio dešimtmečio turtingesnių miestelėnų medinių lovų galai filinginiai (mediniame rėme įdėtos plonesnės lentos). Filinguose priklijuoti mediniai pjaustinėti gėlių ornamentai. Dauguma miestelėnų lovų tyrinėjamojo laikotarpio pabaigoje buvo dažytos aliejiniais dažais. Jos tamsesnės nei stalai ar suolai. Valstiečių buityje vyravo nedažytos lovos. Valstiečių lovos pradėtos dažyti apie 1930 m. Maži vaikai guldomi į lopšius. Vyravo pakabinami ant lingės drobiniai ar pintiniai bei lentiniai keturkampiai lopšiai. Lopšiai pinami iš vytelių bei skaldytų plėšų. Jų vienas galas smailus, kitas išlenktas į išorę. Anot Antano Grigonio iš Rokiškių, „pintiniai galai kaip valtys, – abiem smailėjančiais galais“. Buvo ir pastatomų medinių lopšių. Tai – mediniuose rėmuose įkabinta stačiakampio gretasienio formos dėžutė. Po I pasaulinio karo miestelyje atsirado vaikiškų lovelių. Jos plito turtingesnių miestelėnų buityje. Valstiečiai pirmenybę teikė lopšiams. Paaugęs vaikas guldomas į tėvų lovą. Vėliau jis persikeldavo ant krosnies

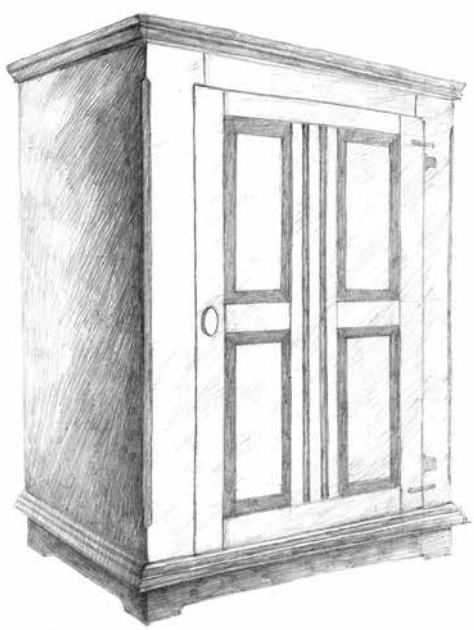
28. pvz. Lovos galas, Garmiškių k.

28-1 pvz. Lovos galas, Rūčkakiemio k.

29 pvz. Spinta indams, XIX a. II pusė.
Anglininkų k.
Ieva Morkūnienė, g. 1894 m.
Piešė V. Paškauskaitė 1978 m.
Perpiešė K. Tokarevienė 2011 m.

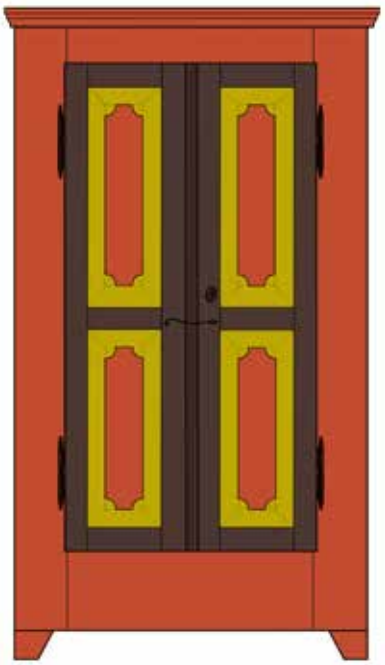
30 pvz. Spinta indams natūralaus medžio nedažyta, XIX a. pab. Norkūnų k.
Elena Tamošiūnienė. Piešė V. Paškauskaitė 1978 m. Perpiešė K. Tokarevienė 2011 m.

arba į nekilnojamą lovą – *palatkus*. Tik paauglys gaudavo didelę lovą, tačiau ir joje miegodavo keliese.

Baldai indams ir maistui. Patys seniausi baldai indams ir maistui laikyti skobti iš vientiso medžio kamieno. Rastoji skobta spinta indams 138 cm aukščio bei 40 cm skersmens.[32] Paprastai skobtinės indaujos didesnės: 140–190 cm aukščio, 40–60 cm skersmens. Buvo plačiai paplitę ir šaukštdėčiai – lentynos, *kanikai*. *Kanikas* – tai dvi vertikalios lentos, sujungtos 2–5 horizontaliomis lentelėmis. Jie – viena–keturiomis lentynomis. Dažnai *kanikai* puošiami pjaustinėtais ornamentais. Šaukštdėtyje laikė dubenis, puodukus bei kitus indus. Vienoje *kaniko* lentynų, priekyje – išpjovos šaukštams sukišti. Ilgainiui dalį *kaniko* uždarė durelėmis. Ilgainiui durelėmis buvo uždarytas visas *kanikas*. Taip *kanikas* virto pakabinama spintele maistui bei indams laikyti. Tokios spintelės plačiau naudotos miestelėnų buityje. Jau XIX a. antroje pusėje būta didelių viendurių spintų indams ir maistui (29 pvz.). XIX a. pabaigoje minimos spintos jau dvejomis durimis (30 pvz.). Kartais apačioje jos turėjo vieną ar du stalčius. Kruonio apylinkėje kai kurios minimos spintos puoštos tapytais ornamentais. Jos apie 168–185 cm aukščio, apie 89 cm pločio bei 45–50 cm gylio. Retais atvejais pasitaikė spintų indams dvejomis vienvėrėmis durimis, kai vienos durys virš kitų. Net ir valstiečiai XX a. pradžioje turėjo *kaniką* bei didelę spintą indams. Jei šaukštdėtė kabodavo ant sienos netoli krosnies, tai didžioji spinta dažniausiai stovėdavo

priemenėje. Nuo XX a. pradžios išplinta, visų pirma, miesteliuose žemos spintelės. Jos vienu metu buvo ir stalas, ir indauja, kurioje laikė indus ir maistą. Toks baldas ankštesnėse nei kaimo gyventojų miestelėnų gyvenamosiose patalpose buvo labai reikalingas. Senosios šio tipo spintelės buvo vienomis durimis, be stalčių. XX a. antrajame dešimtmetyje paplinta šio tipo spintelės dvejomis durimis. Jos būdavo be stalčiaus arba vienu bei dviem stalčiais spintelės viršuje. To paties laikotarpio viendurės spintelės kartais taip pat turėdavo vieną stalčių. Žemosios spintelės vietinių meistrų dirbtos bene ilgiausiai iš visų baldų. Jas kartais padirbdavo ir visuotinai įsigalėjus fabrikiniams baldams XX a. antroje pusėje. Spintelės 80–90 cm aukščio, 80–95 cm pločio, 50–60 cm gylio. Žemosios spintelės ilgainiui paplito ne tik miesteliuose, bet ir kaimuose. Miesteliuose, ypač turtingesnių žmonių buityje, tyrinėjamojo laikotarpio pabaigoje turėta ir spintų indams iš dviejų dalių išsišovusia apatine dalimi – bufetu. Jie dideli: 195–205 cm aukščio, 110–140 cm pločio, apatinė dalis 53–63 cm gylio, viršutinė dalis 35–40 cm gylio, gausiai puošti pjaustinėjimo technika. Dažnai viršutinės durelės įstiklintos[33]. Daugelio miestelėnų namuose bufetas buvo vienas gražiausių baldų. Mažiau pasiturintys miestelėnai turėjo paprastesnių, mažiau puoštų ir mažesnių bufetėlių. Vertingiausi bufetai – pagaminti iš ąžuolo medienos. Jie nebūdavo dažomi, tik truputį patamsinami ir nulakuojami ar nupoliruojami. Pasitaikė juodai ar tamsiai rudai dažytų bufetų. Paprastesnieji bufetėliai pagaminti iš pušies ar eglės medienos, nudažyti šviesiai rusvai, gelsvai, žydrai ar baltai. Bufetus naudodavo tarnautojai, prekybininkai, rečiau amatininkai ar miestelio valstiečiai.

Kaime bufetai nebuvo paplitę.

31 pvz. spinta, Lapainios k.
Piešė Diana Tomkuvienė

32 pvz. spinta, Surgantiškių k.
Piešė Diana Tomkuvienė

33 pvz. skrynia, Rokiškių k.
Piešė D. Tomkuvienė.

33-a pvz. skrynia, Rokiškių k.
Piešė D. Tomkuvienė

Baldai audiniams ar drabužiams laikyti. Patys seniausi – kubilai (kraičkubiliai). Apie jų buvimą minėjo senieji žinių pateikėjai. Kraičkubiliai buvę pagaminti iš medinių šulelių, uždengti apskritu dangčiu. Kaišiadorių muziejus įgijo kraičkubilį iš Ginteikiškių kaimo. Niekas net neminėjo apie skobtinius kubilus nei apie skobtinius lovius audiniams laikyti. Tai senesnių laikų baldai. Aprašomuoju laikotarpiu kaimuose vyravo skrynios (33 pvz., 33-a pvz.) ir *kuparai* (34 pvz., 34-a pvz.). Žydai skrynių nenaudojo. *Kuparai*, anot Viktorijos Ališauskienės iš Pratkūnų k., – *kuprotos skrynios* – mokslinėje literatūroje vadinamos skryniomis dėžės formos antvožais. Plokščiais antvožais skrynios Kruonio apylinkėje vadintos *skrynios* terminu. Jų būta mažiau. Dėmesį patraukia skrynios, puoštos tapytais ornamentais. Ornamentai išdėstyti dviejuose tapybiniuose laukuose. Šių skrynių spalvos artimesnės Suvalkijos regionui: sodrios rausvai rudos, tamsiai raudonos, žalios. Vyravo augaliniai ornamentai. Tai neabejotina Suvalkijos meistrų ir dažytojų įtaka. Skrynių apkaustai – kalvių darbo, žymiai įvairesni negu Suvalkijoje. Skrynių dėžės formos antvožais spalvos gerokai skiriasi. Vyravo mėlyno fono skrynios. Ryškiai raudono fono skrynios retos. Skrynios dėžės formos antvožais dažniausiai puoštos štampuotais ornamentais. Jas gamindavo pavieniai amatininkai ir amatininkų dirbtuvės. Artimiausia skrynių dirbtuvė buvo Kaišiadoryse[34]. XX a. amatininkai skrynių jau negamino. Nuo XIX a. vidurio kaime atsirado ir viendurių spintų rūbams. Tačiau jos plačiai neišplito. XIX a. pab. buvo spintų rūbams dvejomis durimis. Abejos spintos rūbams buvo puošiamos tapytais augaliniais ornamentais. Spintos rūbams mažai skiriasi nuo spintų indams. Jos truputį didesnės. Dvidurės spintos rūbams apie 195–205 cm aukščio, apie 140–150 cm pločio, apie 60–70 cm gylio. Viendurės spintos rūbams žemesnės ir siauresnės. Dažniausiai dvidurės spintos rūbams turėjo du, rečiau vieną stalčių spintos apačioje. Kaimiečiai, neturėję spintų, drabužius laikė sukabintus ant sienų ir uždengtus paklode ar didesniu audinio gabalu. Miestelėnai turėjo nemažai spintų rūbams. Jos tokios pačios, kaip ir kaime. Tik puoštos ne tapytais ornamentais, bet tekintomis detalėmis, pjaustinėtais ornamentais, itin puošniais

34 pvz. Kuparas, Rokiškių k. Piešė D. Tomkuvienė

34-a pvz. Kuparas, Rokiškių k. Piešė D. Tomkuvienė

karnizais. XX a. pradžioje įsigalėjo augaliniai ornamentai. Jie meniškai išpjaustinėti ir priklijuoti spintų priekinėje dalyje. Nuo 1935 m. paplinta spintos trejomis durimis. Kartais vidurinėse duryse įtaisomas šlifuoto stiklo veidrodis per visą durų dydį, šiek tiek profiliuotu viršumi. Dažniausiai tridurių spintų trečdalis būna su lentynomis, skirtomis audiniams bei lovos patalynei sudėti. Dalis spintų rūbams buvo nudažytos šviesiai ruda, tamsiai geltona, rečiau tamsiai vyšnine spalva. XIX a. pabaigoje miestelėnai turėjo komodų. Jas greitai pakeitė rūbų spintos. Komodos valstiečių buityje visai nepaplito. Miestelio valstiečiai, kaip ir kaime, XIX a. naudojo skrynias. Jų buityje spintos rūbams retesnės nei kitų miestelėnų.

R a n k š l u o s t i n ė s . Rankšluostinė su įvertu rankšluosčiu – interjero dekoratyvinis akcentas. Jas turėjo dauguma gyventojų. Žinių pateikėjai minėjo, kad rankšluostinių neturėjo žydai. Kitų žmonių buityje vyravo medinės paprastos ar puošnios rankšluostinės. Puošnias, gražiai išpjaustinėtas rankšluostines mokantys pjaustinėti vaikinai dovanodavo patinkančiai merginai. Tokios dovanos brangintos ir išsaugotos iki šių dienų. Buvo rankšluostinių su mažomis spintelėmis. Rastos rankšluostinės 40–45 cm aukščio, 44–54 cm pločio, 10–18 cm gylio. XX a. ketvirtame dešimtmetyje būta iš vielos išlankstytų, siūlais apnertų rankšluostinių. Jos plačiau nepaplito. Rankšluostines dažniausiai kabindavo ant šoninės gryčios sienos, netoli kerčios lango. Rankšluostines, nors ir gerokai pasikeitusiame interjere, kai kurie žmonės naudojo ir XX a. antroje pusėje. Jų nemažai išliko iki šių dienų.[35]

L a i k r o d ž i a i . Daugelis miestelėnų turėjo laikrodžius. Sieniniai laikrodžiai su pasvarais, įmontuoti medinėje laikrodinėje, kainavo 90 litų.[36] Kaime laikrodžiai paplito apie 1920–1925 m. Kam neleisdavo ištektis įsigyti sieninį laikrodį, pirkdavo žadintuvą. Žadintuvai išplito apie 1925–1930 metus. Juozas Šabūnas (g. 1910 m.) iš Maisiejūnų k. nurodė, kad XX a. pradžioje jų kaime iš 20 sodybų tik vienuose namuose buvo sieninis laikrodis su pasvarais.

Žinių pateikėjai minėjo, kad labai kontrastavo interjero įrengimas prekybos vietose ir prekybininkų gyvenamose patalpose. Itin vertingos medžiagos apie prekybininkų interjerą, apie krautuvę, aludę ir monopolį suteikė Adelė Noreikienė (g. 1896 m.) iš Kruonio. Krautuvėse prie šoninės ir galinės sienų būdavo įtaisytos paprastos lentynos. Cukrui, druskai ir miltams laikyti būdavo daromos trijų dalių dėžės. Jų forma panaši į skrynių. Minima dėžė buvo 100 cm aukščio, 200 cm ilgio, 50 cm pločio.[37] Parduotuvėse būdavo prekystalis arba paprastas bufetėlis. Aludėje buvo keturi stalai. Jie išdėstyti patalpos viduryje. XX a. pradžioje stalai buvę stačiakampiai, pailgi, o maždaug nuo 1925 m. apskriti. Prie kiekvieno stalo stovėdavo po keturias taburetes. Vienoje aludėje prekiaudavo tik alumi iš Stakliškių Rabinavičiaus bravoro. Karčiamoje prekiaudavo ir „Ragučio“ (iš Kauno) alumi. Alų laikydavo rūsyje po aludės pastatu. Aludėje buvo ir paprastas bufetas. Greta jo stovėjo taburetė. Ant taburetės sėdėdavo ir alumi prekiaudavo šeimininkė. Bufete laikydavo užkandžius, t. y. silkę ir žuvį. Tokia pati užkanda būdavo pateikiama ir monopolyje. Jame prekiaudavo alumi ir degtine. Monopolis buvo su didelėmis gonkomis. Įėjimas į monopolį – iš namo šono. Įeinama per gerąją priemenę, esančią už gonkų. Priemenė lentinėmis nedažytomis grindimis, pertverta lentų siena. Už pertvaros – ūkinė priemenė. Per ūkinę priemenę patenkama į gyvenamąsias patalpas. Ūkinė priemenė – vienintelė patalpa namuose su plūkto molio asla. Monopoliui skirtas nemažas namo galas buvo pertvertas lentine pertvara. Po pastatu – rūsys. Jame laikydavo degtinę ir alų. Monopolio patalpos sienos tinkuotos ir nubaltintos kalkėmis. Lubos vožtinės, virš balkių nubaltintos kalkėmis. Monopolio patalpą apšildė viryklė (*plyta*). Pagrindinėje monopolio patalpoje stovėdavo du nedideli pailgi stalai. Prie kiekvieno stalo – 4–6 taburetės. Jei žmonių būdavo daugiau, taburečių atnešdavo ir iš kitų patalpų. Monopolyje prekiaudavo pats savininkas. Aludėms, monopoliui, parduotuvėms baldus gamindavo vietiniai staliai. Žydų stalai užtiesti klijuote. Aludės savininkas turėjo arklį, važinėdavo po kaimus ir supirkinėdavo obuolius. Atvežtus obuolius laikydavo rūsyje kartu su alumi. Kai obuolių susikaupdavo reikiamas kiekis, juos automobiliu išveždavo parduoti į Kauną ar Vilnių. Kitame aludės namo gale gyveno trijų asmenų žydų šeima: savininkas, jo žmona ir mama. Gyvenamajame gale buvo du kambariai: valgomasis – virtuvė ir miegamasis. Valgomajame, prie pat įėjimo durų, stovėjo suolas su atlošu bei šoninėmis atramomis. Kerčios kampe stovėjo du nelabai ilgi kilnojami suolai pagalinėmis kojomis. Tarp jų – apskritas stalas, visuomet užtiestas klijuote. Prie stalo – 4–6 taburetės. Valgomajame gale prie šoninės sienos stovėjusio suolo – žema spintelė maistui ir indams. Buvo ir didelis veidrodis. Dviejų sienų kampe – didelė mūrinė krosnis. Joje kepdavo macus. Miegamajame buvo viena metalinė lova nikeliuotais galais, viena minkšta sofa, trijų durų spinta rūbams. Patalpos viduryje stovėjo apskritas stalas ir keturios kėdės su atlošais. Kėdžių sėdynės keturkampės, pusminkštės. Atlošą sudarė penkios vertikalios medžio juostelės, viršuje sujungtos

lenkta medžio juostele. Kėdės nežymiai papuoštos pjaustinėtais ornamentais. Ant sienos kabojo laikrodis su pasvarais. Visi gyvenamosiose patalpose naudoti stalai rusvi, politūruoti, be pagražinimų. Turtingesnių žydų lovos medinės. Žydai labiau mėgo lygių formų, faneruotus, politruotus, be ypatingų pagražinimų rusvos spalvos baldus. Dažytus baldus turėjo vargingesni prekybininkai. Dažais dažniausiai paslepiama prastesnė baldų mediena. Visai kitaip atrodė nuomojamo kambario interjeras. Apie jį papasakojo Antanina Naujalytė (gimusi 1918 m.). Nuomininkas naudojosi savais baldais. Jų komplektą sudarė vienas pailgas rėminės konstrukcijos stalas su pakojomis iš visų pusių, su vienu stalčiumi. Prie stalo, pasieniais du kilnojami suolai (*uslanai*) pagalinėmis kojomis. Kėdžių ir taburečių neturėjo. Buvo dvi lovos, medinės, paprastos, be jokių pagražinimų. Drabužius laikė *kupare*-skrynioje dėžės formos antvožu. Viršutinius rūbus kabindavo ant medinės, prie sienos pritvirtintos kabyklos. Indus ir maistą susidėdavo stalo tipo spintelėje. Ji dvejomis durelėmis ir vienu spintelės pločio stalčiumi viršuje. Nei vienas iš paminėtų baldų nebuvo dažytas. Juos dažnai šveisdavo smėliu ir šiaudų grįžte. Taip valė visus kaime buvusius nedažytus baldus. Šiaudais ir smėliu nušveisti baldai gražiai atrodė.

Baldų, pagamintų iš staliaus medienos, kainos: lova 35 Lt, gero medžio apskritas stalas 35 Lt, eglinė spinta 35 Lt, ąžuolinė dvidurė spinta 50 Lt, tridurė 100 Lt.[38] Karvė kainavo 60 Lt.[39] Antanina Naujelytė (g. 1918 m.) iš Karveliškių kaimo nurodė, kad piemenei (10–14 metų merginai), ganiusiai 13 avelių ir 8 karves, pasodindavo du centnerius bulvių ir už ganiavos sezoną mokėdavo 40 Lt, pusmergė (15–19 metų) gaudavo 100 Lt, maistą ir drabužius. Pusmergė dirbdavo visus ūkio darbus, tik neminkė duonos. Merga (nuo 20 metų) gaudavo 400 Lt, maistą, tačiau rūbus ir apavą pirko pati. Brangiausiai reikėdavo mokėti už gydymosi paslaugas: gydytojui už apžiūrėjimą – 5 Lt, už peršvietimą rentgeno aparatu – 25 Lt, viena para ligoninėje – 12 Lt.[40] Geras Kruonio stalius, gamindamas kietmedžio (ąžuolo, uosio) baldus, per dieną uždirbdavo 10 Lt, gamindamas iš paprastos medienos – 8 Lt.[41] Visi baldai gaminami iš medžio masyvo. Staliai ąžuolo ir uosio medieną pirkdavo miškų urėdijoje ar girininkijose rengiamuose aukcionuose. Vienas geriausių Kruonio stalių buvo Aleksas Šeštokas, g. 1901 m. Jis gamindavo ne tik baldus, bet ir langus, duris, vežimų ratus. Turėjo 9 ha žemės. Sovietmečiu dirbo statinaites, duris, langus. Kitas baldus gaminęs Kruonio stalius Pranas Maciulevičius labiau linko prie namų statybos ir jų vidaus įrengimo. Nuo 1936 m. baldus gamino ir kruoniškis Pranas Podolskas. Kitas žymesnis stalius buvo Kazys Valasevičius iš Rokiškių kaimo. Jis statė namus, dirbo langus, duris, baldus. Kazys Valasevičius staliaus amato išmokė kaimynus: Kazį Grigonį, Antaną Grigonį (g. 1919 m.). Meistravo ir Antano tėvas Adomas Grigonis. Baldus ir roges dirbo Banevičius iš Šnipelių kaimo. XIX a. žinomi Dabintos kaimo staliai Mikas Lekavičius ir Mikas Kairys[42]. Iš XIX a. vidurio žinomas skryndirbys iš Rūčkakiemio k.[43] Tai Juozas Tumosas. Jis ne tik dirbo baldus,

bet juos ir tapė. Kaip gražių rankšluostinių drožinėtojai žinomi XX a. pirmos pusės meistrai Pranas Jočys iš Norkūnų kaimo[44], Juozas Gurskas iš Visginų kaimo[45]. XX a. pradžioje Pranas Gurskas iš Visginų kaimo taip pat meistravo neprastus baldus[46].

Išvados. Miestelėnų gyvenamose patalpose daugiau pertvarų. Dalį namo užėmė prekybai, amatams ar nuomai skirtos patalpos. Geresnė vidaus patalpų apdaila, – vyravo tinkuotos, baltintos sienos, baltintos lubos, lentinės grindys visose patalpose. Mažesnėms nei kaime miestelėnų vidaus patalpoms netiko masyvūs valstiečių naudoti baldai. Miestelėnų naudoti baldai skyrėsi ne tik dydžiu, bet ir spalva bei puošyba. Miestelėnų baldai įvairesni. Kaime, patalpų viduje, baldai išdėstyti tradiciškai. Miestelėnų baldų išdėstymas įvairavo, nebuvo laikomasi tradicinės tvarkos. Miestelėnų stalai dažniausiai statomi patalpos viduryje. Aplink stalą ne suolai, bet kėdės su atlošais ar taburetės (rėminės konstrukcijos kėdės be atlošų). Daugelis miestelėnų turėjo apskritus pailginamus stalus. Valstiečių namuose pasieniais stovėjo suolai, o prie jų šonu į galinę sieną stalas. Prie kitos šoninės sienos įrengtos miegojimo vietos. Miestelėnų namuose nėra masyvių pasieninių suolų. Mažiau kitokių suolų. Daugiau kėdžių su atlošais, nemažai taburečių, kurias, esant reikalui, pernešdavo iš vienos gyvenamosios patalpos į kitą ar išnešdavo į prekybines, maitinimo patalpas. Miestelėnai turėdavo daugiau suolų minkšta sėdyne, su atlošu bei šoninėmis atramomis. Turtingesni miestelėnai tyrinėjamojo laikotarpio pabaigoje turėjo sofų. Miestelėnai naudojo metalines ir medines lovas. Labiau vertinamos medinės. Lovos statomos ne tik pasieniais, kaip valstiečių namuose, bet ir dvi viena greta kitos. XX a. ketvirtame dešimtmetyje prie medinių lovų atsiranda nedidelės tualetinės spintelės. Miestelėnų namuose nebuvo tapytų baldų. Žydai nenaudojo skrynių, rankšluostinių. Visi žydai turėjo rūbų spintas. Jau XX a. pradžioje buvo pirktinių baldų. Jais naudodavosi turtingiausi prekybininkai, tarnautojai. Galima išskirti daugiau žydų buičiai charakteringų interjero detalių. Kitų tautybių atstovai naudodavosi tokiais pačiais kaip ir lietuviai baldais. Matyti aiškus kontrastas tarp žydų gyvenamųjų patalpų baldų ir baldų, stovėjusių prekybai, amatams bei maitinimui skirtose patalpose. Šiose patalpose vyravo paprasti, vietos stalių pagaminti baldai. Valstiečių buityje naudoti nedideli, ant sienos kabinami veidrodžiai. Miestelėnų valgomuosiuose, sienų kampe ar prie sienos stovintys bei kabantys veidrodžiai dideli (apie 150 cm aukščio). Miestelėnai naudodavo daugiau ir įvairesnių stalų bei spintų indams. Miestelėnų namuose anksčiau paplito naujoviški baldai. Turtingi prekybininkai baldus atsiveždavo iš baldų dirbtuvėmis garsios Jonavos. Kai kas pirkdavo baldus Kaune. Tačiau, anot žinių pateikėjų, Jonavoje gaminti baldai buvę gražesni. Geriausi miestelio staliai, pamatę žydų atsivežtus pirktinius baldus, juos imdavo tiražuoti vietoje. Tokius baldus pirmiausiai parduodavo miestelio tarnautojams bei mažiau pasiturintiems žydams. Dauguma valstiečių suolus, stalus, lovas gamindavosi patys. Nesugebantys pasigaminti, baldus užsakydavo

pas prastesnius meistrus. Anot kruoniškio staliaus Alekso Šeštoko (g. 1901 m.), „prasto meistro ir kaina prastesnė“[47]. Kaimų staliai nesivaikė naujovių, dažniausiai gamindavo tradicinius baldus. Kaimo staliai pirmiausiai dirbo žemę ir tik atliekamu laiku gamindavo baldus, nors daugeliui jų labiau patiko baldų gaminimas. Kruonio krašto staliai gamindavo įvairius, sudėtingus ir paprastesnius, patvarius bei gražius baldus. Deja, jų išlikę nedaug. Karai, pokaris, tremtys, sovietizacija, melioracija, elektrifikacija sąlygojo etninio paveldo Kruonio regione naikinimą. Todėl labai svarbu išsaugoti iki šiol išlikusius senovinius baldus, puošti jais šiuolaikinius interjerus arba minimus daiktus perleisti muziejams.

Nuorodos

[1] Kviklys B., Mūsų Lietuva, t. 1, Vilnius, 1989, l. 485.
[2] Lietuvos gyventojai, 1923 rugsėjo 17 d. Surašymo duomenys, Kaunas, l. 25.
[3] Kviklys B., Mūsų Lietuva, t. 1, Vilnius, 1989, l. 489.
[4] Kviklys B., Mūsų Lietuva, t. 1, Vilnius, 1989, l. 485.
[5] Kviklys B., Mūsų Lietuva, t. 1, Vilnius, 1989, l. 487.
[6] Kviklys B., Mūsų Lietuva, t. 1, Vilnius, 1989, l. 483.
[7] Kviklys B., Mūsų Lietuva, t. 1, Vilnius, 1989, l. 485.
[8] Lietuvos liaudies buities muziejaus archyvas (toliau LLBM), B. 355, L. 4.
[9] LLBM, b. 312, l. 22.
[10] LLBM, b. 355, l. 25.
[11] LLBM, b. 355, l. 5.
[12] Lietuvių tautosakos rankraštynas, rinkinys Nr. 3378.
[13] Baltrušaitis V. Gyvenamųjų namų interjerai Kauno marių apylinkėse XIX a. pab. – XX a. pr. Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1979–1980 metais, V. 1981, l. 50.
[14] Lietuvių tautosakos rankraštynas, rinkinys Nr. 3378.
[15] Laužikaitė L. Lietuvos miestelių prekybos pastatų tipai XIX a. – XX a. pirmoje pusėje, „Liaudies kultūra“, V. 2003, Nr. 4, l. 50.
[16] LLBM, b. 355, l. 19.
[17] LLBM, b. 355, l. 2.
[18] LLBM, b. 355, l. 27.
[19] LLBM, b. 355, l. 27.
[20] LLBM, b. 355, l. 37.
[21] LLBM, b. 312, l. 20.
[22] LLBM, b. 355, l. 16.
[23] LLBM eksponatas LBM 12685.
[24] LLBM, b. 355, l. 10.
[25] LLBM, b. 355, l. 10.
[26] LLBM, b. 312, l. 23.
[27] LLBM eksponatai: LBM 12728, LBM 12729.
[28] LLBM eksponatas LBM 12688.
[29] LLBM, b. 312, l. 5.
[30] LLBM, b. 312, l. 5.
[31] LLBM eksponatas LBM 12195.
[32] LLBM, b. 355, l. 7.
[33] Andriuškevičius A. Lietuvių valstiečių baldų rūšys bei tipai XIX a. – XX a. antroje pusėje. Istorijos mokslų kandidato disertacija. Vilnius, 1973, l. 123.
[34] Dynowski W., Barwne kufry chlopskie okolic Wilenscyzny i Polesia, Wilno, 1930, l. 24–26.
[35] LLBM įgytos rankšluostinės: LBM 12197, LBM 12684, LBM 12706, LBM 12727, LBM 12733.
[36] LLBM, b. 355, l. 23.
[37] LLBM, b. 355, l. 10.
[38] LLBM, b. 355, l. 15-16.
[39] LLBM, b. 355, l. 20.
[40] LLBM, b. 312, l. 17.
[41] LLBM, b. 355, l. 16.
[42] Jų išlikę tapytos skrynios savo puošybos stilistika primena suvalkietiškąsias skrynias. pvz. 3356, 3356 1-2.
[43] Pvz. 3357
[44] Pvz. 3360
[45] Pvz. 3361
[46] Pvz. 3362
[47] LLBM, b. 355, l. 16.

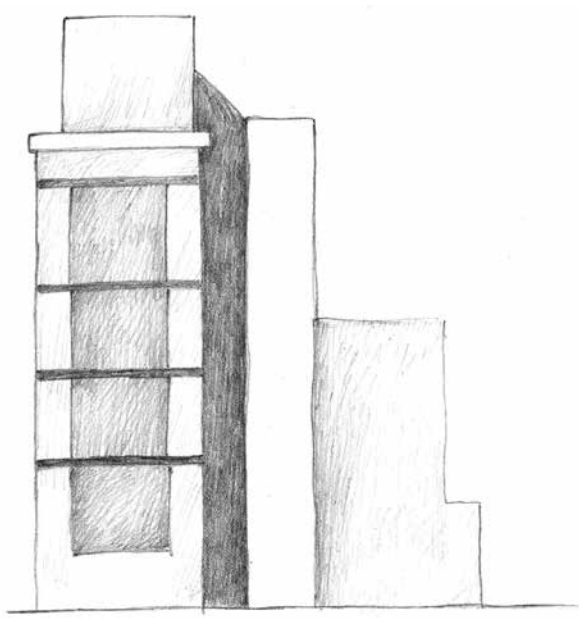
Vingaudas Baltrušaitis

Kailiadirbio buitis ir naminis avies kailio apdirbimas

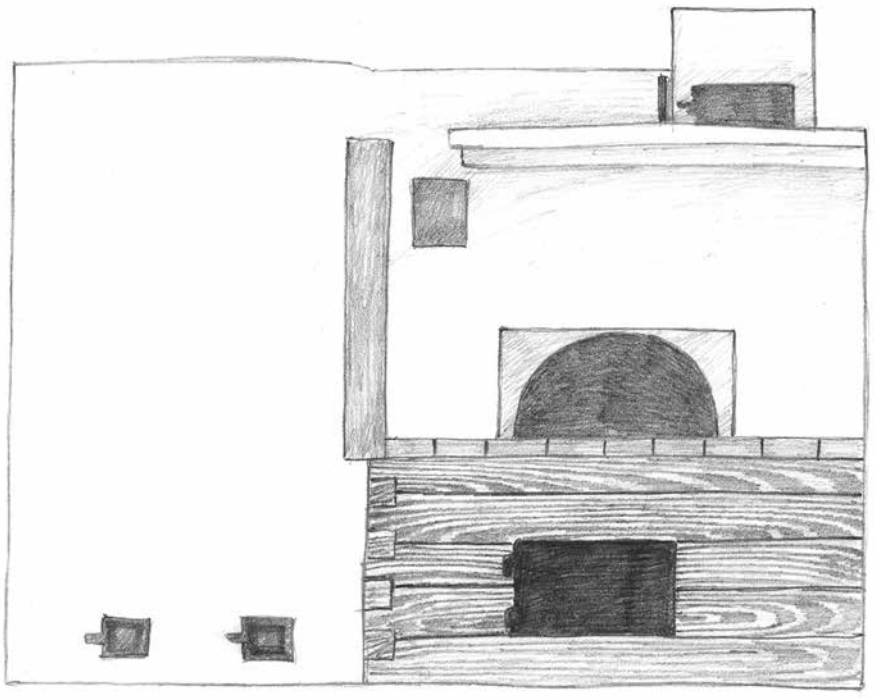
Trumpai apibūdinsime kailiadirbio verslą ir buitį. Žinias pateikė Antanas Melkūnas, g. 1916 m. Šventininkų dvaro kumetyne. Kailiadirbio amatu vertėsi ir žinių pateikėjo tėvas. Jis 1920 m. Kalviuose nusipirko apie 10 arų sklypelį namelio ir tvarto statybai. 1920 m. pasistatė viengalę gryčiukę, kurią vadino bakūžėle, lūšnele. Tai viengalis gyvenamasis namas. Iš pradžių buvo dūminis, vėliau iš skardos padarė kaminą. Ši gryčia 1924 m. sudegė. Jos vietoje pastatė kitą. Naujoji gryčia trijų patalpų: gryčios, priemenės, iš jos atitvertoje dalyje įrengtos kailiadirbio dirbtuvėlės. Tvartelyje laikė vieną karvę, vieną kitą paršą, keletą vištų. Avių ir arklio nebuvo.

Kailiadirbio gyvenamajame name buvo plūkto molio asla, medinių rąstų sienos, tarpai tarp rąstų užtepti moliu. Lubos vožtinės, sudėtos virš balkių. Vožtinės lubos – tai kai dvi lubų lentos, kad nebūtų plyšio tarp lentų, uždengtos trečiąja lenta. Lubų lentos gana plačios, nevienodo pločio. Ar jos nubaltintos kalkėmis, žinių pateikėjas neprisiminė. Nebent gryčios patalpoje. Baldus – stalus, suolus, lovas, lentynas indams pagamino žinių pateikėjo tėvas kailiadirbys. Žinių pateikėjas amato išmoko iš tėvo. Gryčios krosnis muštinė – plūkto molio. Iš rąstų padirbo kvadrato formos pamatą. Ant jo klojo storas lentas – diles. Ant jų plūkė plūktinės krosnies padą. Krosnies rėmą padirbo iš lentų. Pasak žinių pateikėjo, tai lyg didelė šuns būda. Ant jos viršaus sumuša molį. Jo sluoksnis gana storas, nes krosnis turi būti tvirta. krosnis skirta ne tik maistui virti, kepti, patalpai šildyti, bet ir žmonėms miegoti ant krosnies viršaus. Viryklės nebuvo. Suplūktą krosnį natūraliai džiovino daugiau kaip savaitę. Tada išardė lentinį rėmą ir krosnį palaipsniui iš lengvo kūreno. Smarkiai užkūrus, krosnis iškart suskiltų. Todėl labai svarbu krosnį užgrūdinti kaskart daugiau pakūrenant. Iš išorės krosnį nubaltindavo kalkėmis. Kailiadirbio dirbtuvėje buvo atskira krosnis. Ji taip pat nudrėbta iš molio, bet gerokai mažesnė nei gryčioje. Kailiadirbio dirbtuvėje krosnis reikalinga, nes patalpoje turėjo būti labai šilta. Tai reikalinga, kad kailiai

geriau rūgtų ir džiūtų. Tiek žinių pateikėjas, tiek jo tėvas vertėsi tik avies kailių dirbimu. Kitų kailių apdirbimo technologijos skyrėsi. Todėl aprašome tik avikailių apdirbimą naminiu būdu. Kailiadirbiui atveždavo sausą avies kailį. Kailiui rauginti paruošdavo ruginių miltų tešlą. Į ją dėdavo ruginių miltų, vandens, druskos. Tešlą paraugindavo. Ji ne visai skysta. Tuo pačiu metu paruošdavo kailį rauginti. Sausą kailį pamerkdavo į balą ar nedidelę negilią kūdrą kelioms valandoms. Išmirkytą kailį deda ant ožio – nuožulniai padėtos lentos ir valo riebalus su dalgiu žolei pjauti. „Numėzdravoti“ – taip vadino šį procesą. Gerai nuvalę riebalus nuo kailio, jį nuplauna vandeniu ir įtrina parūgusia ruginių miltų tešla. Tepa tešlą plonu sluoksniu ant odos (ne ant vilnų!) ir gerai įtrina rankomis. Kailį sulenkia pusiau įtrinta vieta į vidų. Taip sulenktą kailį deda į medinį kubilą metaliniais lankais. Kailiadirbys turėjo 2–3 specialius kubilus. Jie visi šiek tiek skirtingo dydžio. Tešla įtrintus ir pusiau sulenktus kailius deda kubile vieną ant kito. Kai prikrauna pilną kubilą, iš viršaus kailius prispaudžia nedideliais akmenukais. Į kubilą nieko daugiau nededa. Nepila ir vandens. Nuo tešlos kailiai imdavo rūgti. Raugindavo tol, kol išrūgdavo. Suprasdavo, kad jau išrūgę. Jei suspaustas kailis tampa baltas, jau būna išrūgęs, jei dar ne – neišrūgęs – reikia toliau rauginti. Ne visi kailiai vienodai greitai išrūgdavo. Tai priklausė nuo kailio riebumo. Bet jei per ilgai laikysi, kailiai gali sušusti ir niekam nebus tinkami. Paprastai karštoje ir drėgnoje patalpoje kailiai išrūgdavo per 8 dienas. Todėl kailius rauginant nuolat kūrenama krosnis ir viename kubile būna šilto vandens, kad patalpoje būtų šilta ir kuo drėgniau. Po paros kailiai sukeičiami vietomis. Kol išrūgdavo, kailius vietomis keisdavo apie tris kartus. Per vidurį rauginimo kailius dažniausiai dar vieną kartą pertepdavo minėta tešla. Kartais ir du kartus. Kiek kartų reikia tepti tešla kailius, priklausė nuo kailiadirbio įgudimo. Kartais antrą kartą tešla tepė ne visą kailį, o tik tas vietas, kurioms iš pradžių mažiau teko tešlos, ar vietas, kurios blogiau rūgo.

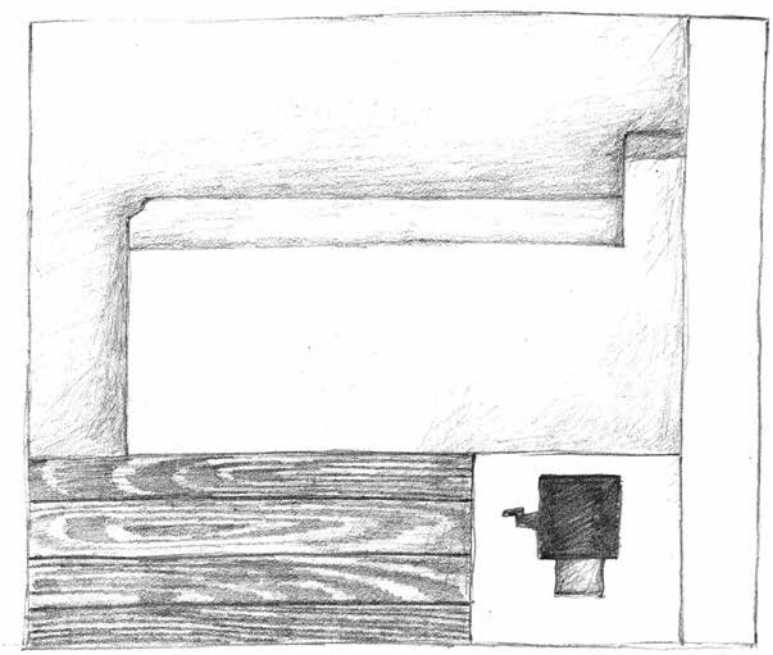
Kailiadirbio kaminas virš lentynos buičiai, XIX a. pab. Kruonis, Slavų g. 18. Piešė Violeta Paškauskaitė, Lietuvos liaudies buities muziejaus muziejininkė 1978 m. Perpiešė Kristina Tokarevienė 2011 m.

Krosnis plūkta iš molio, XIX a. pab. Vaizdas iš priekio. Kruonis, Slavų g. 18.
(Tokia pat krosnimi naudojosi kailiadirbis). Piešė Violeta Paškauskaitė, Lietuvos liaudies buities muziejaus muziejininkė 1978 m. Perpiešė Kristina Tokarevienė 2011 m.

Tik ilgalaikė patirtis lėmė kailiadirbio sėkmę. Visi stengėsi kailius duoti išdirbti tik geriems savo darbo žinovams.

Kailių rūgimą lydėjo nemalonūs kvapai, tikras dvokas. Todėl jie ir buvo laikomi atskiroje patalpoje. Išrūgusius kailius išima iš kubilo, nugręžia, sutraukia, kad kailį vėliau galėtų ištampyti, kad pasidarytų tampus, ir sukabina ant karties („šatros“) palubėje. Ant karties pakabintus kailius išdžiovina. Vėl smarkiai kūrena krosnelę, bet jau nelaiko vandens kubile. Tuo metu drėgmės nereikia, reikia tik šilumos. Kailiai šiltoje patalpoje išdžiūdavo per tris paras. Turėjo išdžiūti ne tik oda, bet ir vilna. Išdžiovintą kailį ištampo. Kailį pririša prie virvės, kurios kitame gale įtaisytas lenktas pagalys „kriūkas“. Jo kilpoje įstato koją ir kailį į visas puses ištampo. Ištampytą kailį dar kartą skuta su minėtu dalgiu. Dabar kailį skusdami naudoja ir kreidą. Išskustas kailis būna be jokių riebalų. Išskustą kailį dažo. Naudojami specialūs dažai. Kada jie atsirado, žinių pateikėjas negali pasakyti. Vyravo juodos spalvos dažai. Juos prieš dažymą reikėjo paruošti. Dažus virė puode, įdėdami truputį druskos. Dažai ne miltukai, o vientisa masė, vadinti „malka“. Jų pirko miestelio krautuvėse. Dažus virė, kad jie pasileistų, ištirptų. Dažyti tiko skystis, truputį tirštesnis už vandenį.

Krosnis plūkta iš molio, XIX a. pab. Vaizdas iš šono. Kruonis, Slavų g. 18.
Piešė Violeta Paškauskaitė, Lietuvos liaudies buities muziejaus muziejininkė 1978 m. Perpiešė Kristina Tokarevienė 2011 m.

Išdžiūvusį kailį deda ant stalo oda į viršų. Šalia puodas su šiltais dažais. Juos šepečiu gerai įtrina į kailį. Ant karties džiovina, kol išdžiūsta dažai. Kailį perdžiovinti negerai. Išdžiūvusį dažytą kailį dar kartą ištampo jau minėtu būdu. Kailis nudažomas per vieną kartą. Taip kailis paruošiamas kailiniams siūti ir grąžinamas kailių savininkui. Žinių pateikėjas girdėjęs iš vyresnių žmonių, kad senovėje kailių nedažė. Bet Antanas Melkūnas gerai prisiminė kailių dažymą natūraliais dažais. Jie rudos spalvos. Dažai pagaminami iš ąžuolo žievės. Pirmiausiai nužievinamas jaunas ąžuoliukas. Žinių pateikėjas mini, kad jaunų ąžuoliukų dėl dažų negadindavo, o panaudodavo malkoms naudotų jaunų ąžuolų žievę ir senesnių ąžuolų šakas. Dažus pavykdavo išgauti tik iš jaunesnio ąžuolo žievės, nes senas ąžuolas be syvų. Žievę gerai išdžiovindavo. Džiovintą žievę virė vandenyje puode, kol skystimas patamsėdavo. Ta tamsia mase, kaip ir anksčiau aprašytais dažais, gerai įtrindavo kailį. Ąžuolo žievės nuoviru įtrinti kailius labai naudinga, nes kailis tampa stipresnis ir nepraleidžia lietaus. Dažai iš ąžuolo žievės buvo atsparūs lietui. Apdorojus ąžuolo žievės nuoviru kailis tapdavo švelnesnis. Neapdorojus ąžuolo žievės nuoviru, po lietaus kailiniai, pasiūti iš avies kailio, smarkiai sukietėja, o apdoroti išlieka elastingi, nesikeičia. Ąžuolo žievės dažais dažyti kailiai buvo rusvi, neryškūs. Kad kailiniai būtų gražesni, natūraliai

nudažytus kailius perdažydavo pirktiniais dažais. Kailiai būdavo geresnės kokybės ir gražesni. Dažant nebuvo skirtumo, ar kailis baltos, ar juodos avies, nes viduje jis buvo baltas. Senos avies kailis stipresnis, jauniklių – silpnesnis. Jei avys skurdžiai minta, jų kailis silpnesnis ir prastai išdirbamas. Kuo riebesnis kailis, tuo geriau išdirbamas, bet riebus kailis prastai nusidažo. Jaunų avių kailis geriau išdirbamas. Už vieno kailio išdirbimą meistrui mokėjo 2–3 litus. Kaina priklausė nuo to, kaip kailis davėsi išdirbamas. Už kailių išdirbimą ne visi mokėjo pinigais. Priklausė nuo susitarimo. Kaip kas kailiadirbiui atsilygindavo grūdais, bulvėmis. Vienu metu atveždavo 4–5 kailius, kad išeitų pasiūti kailinius. Papjautos avies nuluptą kailį gerai išdžiovindavo. Džiovino ant „V“ raidės formos prietaiso – natūraliai išaugusio medelio ar specialiai sukalto rėmo. Žalias kailis prieš tempiant apipilamas druska. Nuo to kailis minkštėja. Kailį džiovina prapučiamoje vietoje, bet ne atvirame lauke. Svarbu, kad kailis nešustų. Sušutus kailiui nukris vilna. Kailį prieš džiovindami labai gerai ištempia. Kailiadirbiui veža sausus kailius. Išdžiovintus kailius galima ir ilgiau palaikyti. Svarbu, kad jie neatidrėktų. Atidrėkęs kailis pradeda dvokti ir jį užpuola kandys. Ir taip kailis sugadinamas. Ne tik kailius, bet ir kailinius buvo svarbu apsaugoti nuo kandžių. Pradžioje gerai išdžiovintas, vėliau gerai išdirbtas bei nudažytas ąžuolo dažais kailis buvo labai vertinga žaliava siuvant kailinius. Avies kailio kailiniai žmogų lydėjo visą gyvenimą. Kailiniai vyriški, moteriški, vaikiški. Kiekvienas šeimos narys dažniausiai turėjo ne po vienus kailinius. Jie darbiniai, išeiginiai, skirti apsirengti į kelionę pėsčiomis ar ilgi – važiuoti į tolimesnes keliones. Todėl kailiadirbio profesija buvo labai reikalinga. Tik žmogus, įgijęs nemažą praktiką, galėjo savarankiškai užsiimti kailiadirbio amatu. Norint turėti gerus kailinius reikėjo ir laiko, ir pinigų. Visų pirma, reikėjo užauginti penkias avis, surasti gerą kailiadirbį, kailius išdirbti, nudažyti ir pasiūti kailinius.

Erika Nenartavičiūtė

Audiniai, jų gamyba ir naudojimas XX a. pirmajame–ketvirtajame dešimtmetyje

Namų darbo audiniai ir jų gamyba – svarbi kaimo gyventojų buities dalis.

XX a. pirmajame–ketvirtajame dešimtmetyje Kruonio apylinkės kaimuose fabriko darbo audinių naudojama nedaug. Moterys ryši šilkines, medvilnines, vilnones fabriko gamybos skaras. Iš fabriko gamybos audinio siuvami pagalvių ir patalų impilai, išeigai vilkimos suknelės, rečiau – sijonai. Namie austos drobės marškiniams prisiuvamos pirktinės, fabrikinio audimo drobės (*drobelės*) krūtinėlės, rankogaliai.[1] Dauguma audinių gaminama namuose šeimos narių bei kaimo ar miestelio meistrų sukonstruotais įrankiais. Pagrindinė audinių gamybos žaliava – linai[2] ir avių vilna. Taip pat naudojami ir fabriko gamybos medvilniniai siūlai. Ypač dekoratyviems audiniams – fabriko gamybos dažyti gerų vilnų siūlai – šilkvilnė, vienspalvės ar pereinamų spalvų skaisgijos. Lininius siūlus verpdavo iš ūkyje užauginto ir paruošto pluošto, vilnonius – iš ūkyje užaugintų avių vilnos. Medvilninius siūlus, šilkvilnę ir skaisgijas pirkdavo. Pagal siūlų išsidėstymą (persipynimą) audinyje, išskiriami trys pagrindiniai audimo pynimai: drobinis, ruoželinis ir atlasinis. Drobinio pynimo audeklai – lygaus paviršiaus, abi pusės vienodos. Paprasčiausių drobinio pynimo audinių siūlai veriami per dvi nytis ir persidengia per vieną siūlą. Ruoželinio pynimo audeklų siūlai susipina laisviau nei drobinio pynimo. Audžiant šiuo pynimu metmenys ir ataudai perdengiami per du ir daugiau siūlų su poslinkiu per vieną siūlą ir sudaro įžambų ruoželį. Paprasčiausias ruoželis audžiamas keturiomis nytimis. Atlasinio pynimo audeklo vieną pusę sudaro metmenys, kitą ataudai. Atlasiniu pynimu audeklai audžiami įvairiu nyčių skaičiumi. Iš šių pagrindinių pynimų išvedami visi kiti pynimai. Populiariausi – pluoštinis, rinktinis ir kaišytinis, kuriuose laisvų siūlų pluošteliai dengia drobinio pynimo foną[3].

Straipsnyje aptariami pagrindiniai buityje naudoti namų darbo audiniai, jų gamyba bei naudojimas gyvenamųjų patalpų interjere. Pagrindinis duomenų šaltinis – ekspedicijose Kruonio apylinkėse užrašyta etnografinė medžiaga[4] bei įgyti muziejinės vertės daiktai, saugomi Lietuvos liaudies buities muziejuje (toliau – LLBM)[5].

Audiniai

XX a. pirmajame–ketvirtajame dešimtmetyje Kruonio apylinkėse audžiami:

1. Lininiai drobinio pynimo audiniai.
2. Lininiai ir apmesti linu, atausti pakuliniais arba vilnoniais verpalais ruoželinio pynimo audiniai.
3. Apmesti medvilniniais siūlais, atausti lininiais ar pakuliniais verpalais drobinio ar ruoželinio pynimo audiniai.
4. Apmesti lininiais verpalais arba lininiais bei medvilniniais siūlais, atausti lininiais arba vilnoniais verpalais pluoštinio pynimo audiniai.
5. Apmesti medvilniniais siūlais, atausti lininiais verpalais atlasinio pynimo audiniai.
6. Apmesti lininiais verpalais ar medvilniniais siūlais ir atausti lininiais verpalais, rečiau medvilniniais siūlais, drobinio pynimo vilna kaišyti audiniai.
7. Apmesti lininiais ir vilnoniais siūlais arba medvilniniais siūlais ir vilnoniais siūlais ir atausti lininiais verpalais ar siūlais rinktiniai audiniai.
8. Lininiai ar apmesti medvilniniais siūlais ir atausti lininiais verpalais ruoželinio bei atlasinio pynimo audiniai su įaustomis rinktinio rašto detalėmis.
9. Storais pakuliniais siūlais apmesti ir atausti skudurų juostomis ruoželinio pynimo audiniai.

Iš baltų lininių drobinio pynimo audinių (1) siuvamos paklodės, marškiniai, vyriškos apatinės kelnės, pagalvių užvalkalai. Iš baltų lininių bei mestų linu ar pakulomis ir ataustų pakulomis ruoželinio pynimo audinių (2) – paklodės, vyriškos vasarinės kasdienės kelnės, iš spalvotų – lovatiesės. Iš baltų siaurų ruoželinio pynimo audinių siuvami rankšluosčiai. Iš to paties pynimo vilna ataustų audinių – vyriškos kelnės, moteriški sijonai, vyriški bei moteriški švarkai. Iš apmestų medvilniniais siūlais, ataustų lininiais ar pakuliniais verpalais drobinio ar ruoželinio pynimo audinių (3) siuvamos paklodės, pagalvių užvalkalai. Iš tokio paties, tik siauro audinio – rankšluosčiai. Iš apmesto lininiais verpalais arba medvilniniais siūlais, atausto lininiais verpalais pluoštinio pynimo audinio (4) siuvami dekoratyviniai rankšluosčiai, iš atausto vilnoniais siūlais – lovatiesės. Iš plataus atlasinio pynimo audinio (5) – siuvamos staltiesės, iš siauro – rankšluosčiai. Iš kaišytinių audinių (6) siuvamos lovatiesės. Rinktiniu būdu (7) audžiamos juostos. Rinktinio rašto detalėmis (8) puošiami pagalvių užvalkalai. Iš storų pakulinių siūlų ir audinių juostų austų

1 pav. Grindų takas. XX a pirma pusė. Grėžieniškių k., Kruonio ap. LBM 26745/AD 1403.

2 pav. Lovatiesė. Apie 1920 m. Pratkūnų k., Kruonio ap. Audė Domicelė Dičkuvienė. LBM 12662/AD 379.

3 pav. Lovatiesė. XX a pr. Pratkūnų k., Kruonio ap. Audė Domicelė Dičkuvienė. LBM 12674/AD 376.

skersadryžių, įvairiaspalvių, 51–54 cm pločio audinių (9) siuvami takai grindims (1 pav.*)*.

Puošniausi buityje naudojami audiniai – lovatiesės (*paklodės*[6]). Jos – 216–180 cm ilgio ir 172–140 cm pločio, pasiūtos iš dviejų, išilgai sudurtų, audinio palų. Apmestos lininiais ar pakuliniais verpalais ir ataustos pakuliniais verpalais ruoželinio ar drobinio pynimo lovatiesės languotos (2–4 pav.). Jų faktūra – įžambūs ruoželiai arba koncentriniai mažų rombelių deriniai *(akutės*[7]). Audinyje derinamos dvi–penkios spalvos. Vyraujančių spalvų kvadratus skiria viena ar dvi siauros, baltos, geltonos, rečiau raudonos, juodos ar dviejų skirtingų spalvų juostelės. Iš pakulinių lovatiesių siuvamos antklodės su pakulomis viduje. Pluoštinio pynimo lovatiesės audžiamos iš lininių ir vilnonių, rečiau medvilninių ir vilnonių siūlų. Jos dvispalvės. Viena, dažniausiai juoda spalva parenkama fonui, kita, ryški, kontrastinga (raudona, mėlyna, žalia, violetinė), raštui. XX a. ketvirto dešimtmečio pabaigoje audžiamos lovatiesės, kurių metmenys juodi, o ataudai rausvi arba metmenys raudoni, o ataudai violetiniai siūlai[8]. Pluoštinio pynimo lovatiesių raštą sudaro įvairios langelių ir stulpelių kompozicijos (*kvietkutai, lenciūgėliai*[9]). Kraštai paprastai užaudžiami keliomis eilėmis vingiuotų linijų (*kripių*[10]). Kaišytinių lovatiesių fonas juodas, tamsiai mėlynas, pilkas. Dažnai vienos, šviesesnės spalvos fonas languojamas tamsesnės spalvos juostomis. Kvadratuose įvairiaspalviais ryškiais siūlais iškaišomos lelijos ar kitokios stilizuotos gėlės (5 pav.). Adelė

4 pav. Lovatiesė . Pratkūnų k., Kruonio ap. Audė Domicelė Dičkuvienė.
LBM 12673/AD 375.

5 pav. Lovatiesė. Apie 1930 m. Norkūnų k., Kruonio ap. Audė Kotryna Balčiūnienė.
LBM 12665/AD 373.

6 pav. Dekoratyvinis rankšluostis. XX a pr. Norkūnų k., Kruonio ap.
LBM 12651/AD 344.

7 pav. Dekoratyvinis rankšluostis. Pratkūnų k., Kruonio ap. Audė Domicelė Dičkuvienė.
LBM 12675/ AD 347.

8 pav. Dekoratyvinis rankšluostis. 1920 m. Norkūnų k., Kruonio ap. Audė ir siuvinėjo Adelės Balčiūnienės mama.
LBM 12629/AD 352.

9 pav. Dekoratyvinis rankšluostis. XX a pr. Pratkūnų k., Kruonio ap. Audė Čepulionienė. LBM 12666/AD 346.

Šiūpenienė (g. 1890 m., Anglininkų k.) prisimena, kad jos vaikystės laikais lovatiesių nebūdavo. Lovatieses pradėjo austi tik pati jau merga būdama, jų turėdavo nedaug ir todėl taupydavo (*čėdydavo*)[11].

Dekorui naudojami rankšluosčiai 218–260 cm ilgio ir 36–40 cm pločio, lininiai arba apmesti medvilniniais siūlais ir atausti lininiais verpalais. Balti arba baltos ir pilkos (nebalinto lino) spalvos. Audžiami pluoštiniu (6 pav.), ruoželiniu ir atlasiniu pynimu. Ornamentas geometrinis. Iš įvairaus dydžio langelių ir stulpelių sudaryti motyvai (katpėdės, *lenciūgėliai*, koreliai, grandinėlės) tolygiai išdėstyti visame audinio plote. Rašto kompozicija uždara, – rankšluosčio kraštai, dažnai ir galai užaudžiami smulkesniu raštu. Dekoratyvinių rankšluosčių galai puošiami užaustomis raudonų medvilninių siūlų juostelėmis (7 pav.), siuvinėtais augaliniais motyvais, inicialais (8, 9 pav.) ar net žodžiais, apsiuvami baltais, ažūriniais, medvilniniais ar lininiais nėriniais, dantytu apatiniu kraštu. Nėrinių ornamentas dažniausiai geometrinis, rečiau augalinis (10 pav.). Kartais išneriami paukščių atvaizdai[12]. Norkūnų kaime rasti du rankšluosčiai, kurių nėrinius puošė žodžiai: KĄ MYLIU (viename gale), TAM DOVANOJU (kitame)[13] (11 pav.).

Rankšluosčiai, skirti kasdieniniam šluostymuisi, pakuliniai arba mesti linu, atausti pakulomis, balti, austi ruoželiniu pynimu eglučių ar koncentrinių mažų rombelių faktūra.

10 pav. Nėriniai rankšluosčiui. Pratkūnų k., Kruonio ap. LBM 12668/AD 558.

11 pav. Nėriniai rankšluosčiui. Norkūnų k., Kruonio ap. LBM 12635/AD 571.

Staltiesės baltos, pasiūtos iš dviejų audinio palų. Joms parenkami patys geriausi, ploniausi verpalai. Senosios staltiesės austos iš labai plonų lininių siūlų, dažniausiai atlasiniu pynimu (*servetomis*)[14], smulkiu raštu (12 pav.). XX a. trečiajame–ketvirtajame dešimtmetyje austų staltiesių metmenys – medvilniniai siūlai, ataudai – ploni lininiai verpalai.

12 pav. Staltiesė. Norkūnų k., Kruonio ap. LBM 12649/ AD 1022.

Paklodės audžiamos iš lininių ar pakulinių verpalų, drobiniu arba ruoželiniu pynimu, baltos ir kelių spalvų (languotos). Baltos, ruoželinio pynimo paklodės, dažniausiai išilginių eglučių, rečiau įžambių ruoželių ar koncentrinių rombelių faktūros. Vieną ilgesnįjį šių paklodžių kraštą mėgstama puošti rankų darbo nėriniais. Languotose paklodėse derinamos dvi, trys, pvz., raudona, juoda, balta, ar daugiau spalvų. Paklodžių ilgis – 186–210 cm, plotis 138–145 cm.

13 pav. Pagalvės užvalkalas. Pratkūnų k., Kruonio ap. LBM 12663/AD 453.

Iš storų, linais apmestų ir pakulomis ataustų keturiomis nytimis išaustų paklodžių siuvamos vasarinės antklodės (*marškos*). Šaltu metų laiku klojėtoms antklodėms siūti skirtas audinys

14 pav. Nėriniai pagalvės užvalkalui. Pratkūnų k., Kruonio ap. LBM 12669/AD 574.

15 pav. Nėriniai pagalvės užvalkalui. Norkūnų k., Kruonio ap. LBM 12636/AD 573.

16 pav. Nėriniai pagalvės užvalkalui. Norkūnų k., Kruonio ap. LBM 12639/AD 575.

17 pav. Pagalvės užvalkalas. XIX a pab. Norkūnų k., Kruonio ap. Audė Marijona Dubickienė. LBM 12633/ AD 459.

dažniausiai apmestas linu arba medvilne ir ataustas linu, pakulomis arba vilna, raudonas ar mėlynas, ruoželinio pynimo, austas „*eglute*“[15].

Užvalkalai pagalvėms (*navačkalai*[16]) audžiami iš lininių ar medvilninių ir lininių verpalų drobiniu, ruoželiniu arba atlasiniu pynimu. Atlasinio ir ruoželinio pynimo užvalkalai balti, drobinio pynimo užvalkalai balti arba sulanguoti raudonomis ar mėlynomis juostelėmis. Atlasinio pynimo užvalkalų audinio ornamentą sudaro stambesnių ir smulkesnių langelių ir stulpelių deriniai, dažni katpėdžių ir kryželių motyvai, išdėstyti išilginėmis juostomis ar įkomponuoti smulkių langelių apskritimuose. Motyvai tolygiai išdėstyti visoje audinio plokštumoje (13 pav.). Dalies baltų užvalkalų galai puošiami medvilniniais, rečiau lininiais rankų darbo nėriniais (14–16 pav.), raudonos spalvos rinktiniais geometriniais ornamentais (17 pav.). Užvalkalų ilgis – 94–110 cm, plotis 67–72 cm.

Patalų (antklodžių su plunksnomis viduje) užvalkalai siuvami iš tokio pat kaip ir pagalvės audinio, jų galai nepuošiami.

Impilai pagalvėms ir patalams dažniausiai fabriko gamybos[17]. Adelė Šiūpenienė prisimena, kad jos mama turėjo namie austus impilus. Šių impilų metmenys – lininiai, ataudai – vilnoniai siūlai[18].

18 pav. Maišas. XX a 4 deš. Grėžieniškių k., Kruonio ap. LBM 27650 AD 3109.

Čiužinių audinio metmenys – lininiai ar medvilniniai siūlai, ataudai – pakuliniai verpalai. Audinys drobinio ar ruoželinio pynimo, dažnai dviejų kontrastingų spalvų (baltos ir mėlynos, baltos ir violetinės), išilgadryžis. Čiužinių ilgis apie 202–205 cm, plotis – apie 93–94 cm. Jie siuvami iš trijų audinio palų.

Maišams naudojami patys prasčiausi pakuliniai verpalai. Audinys drobinio pynimo, storas, šiurkštus, rusvai pilkos (nebalinto lino) spalvos. Dažnai viduryje įaudžiama viena, dvi ar trys išilginės tamsios juostos (18 pav.). Maišai siuvami 80–120 cm ilgio ir 65–72 cm pločio. Viename viršutiniame kampe pritvirtinami iš siūlų nupinti ar pasiūti iš audinio raišteliai pripildytam maišui užrišti.

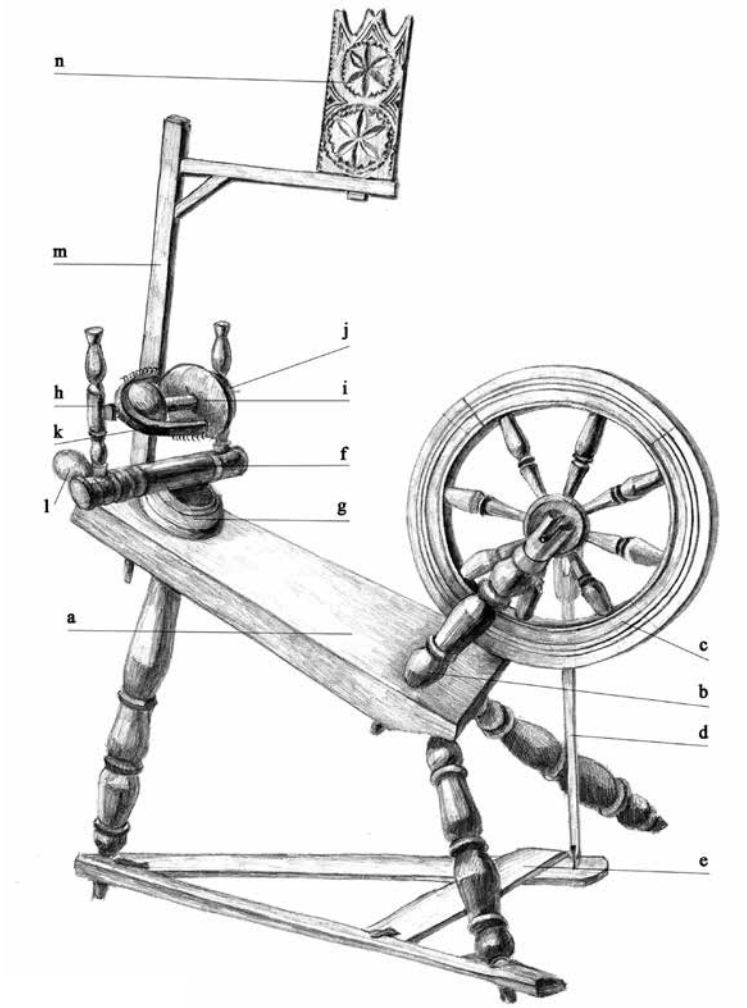
Audinių gamyba

Naminių audinių gamybą aprašomuoju laikotarpiu galima suskirtyti į tris etapus. Pirmasis etapas – avių vilnos ar linų pluošto verpimas, antrasis – verpalų sutvarkymas ir jų paruošimas audimui, trečiasis – staklių užtaisymas ir audimas.

Vietiniai gyventojai (vyriausioji – Adelė Šiūpenienė, g. 1890 m. Anglininkų k.) yra girdėję apie verpimą verpstuku, verpiamą pluoštą pritvirtinus prie verpstės, tačiau taip verpiant nei vienas nėra matęs[19]. Antanina Grigonienė prisimena, kad vaikai būdavo mokomi verpti verpstuku, kurį sudarė 30 cm ilgio ir 0,5 cm skersmens lazdelė su ant galo užmauta bulve. Pasukus lazdelę, pluoštas išsipešdavo iš kuodelio ir susisukdavo. Susukus tam tikrą verpalų atkarpą, užvydavo ją ant pagaliuko, užmegzdavo kilpą ir vėl verpdavo. Vaikai verpdavo iš to paties, kaip ir mama, prie ratelio prieverpstės prismeigto kuodelio.[20]

Suaugusios moterys ir merginos linų ir vilnų pluoštą verpia gulsčios konstrukcijos verpimo rateliu[21]. Verpimo ratelį sudaro stačiakampio gretasienio arba trapecijos formos nuožulnus suoliukas su trimis įkypomis tekintomis ir profiliuotomis

kojomis (*krėslas su kojomis*)[22] (a) bei dviem į viršų nukreiptais įkypais, tekintais, profiliuotais stulpeliais (*ienelėmis*[23]) (b), tarp kurių ant metalinės ašies užmautas ratas (c) su tekintais, profiliuotais stipinais. Vienas rato ašies galas prieš stulpelį išlenktas puslankiu. Ant puslankio užmautas viršutinis galas vertikalios mentelės (*lopetėlės*[24]*, klapukės*[25]) (d), jungiančios ratą su pamina – odinėmis juostelėmis prie dviejų ratelio kojų pritvirtinta trijų lentelių konstrukcija (e). Kitame nei ratas suoliuko gale, viršuje – ritės laikiklis su rite (*krūmas*[26]) (f), – ant nupjauto profiliuoto kūgio formos pagrindo (*ropės*[27]) (g) – U formos rėmelis iš trijų tekintų, profiliuotų stulpelių. Tarp dviejų statmenų stulpelių (*kuoliukų*[28]*, sargelių*[29]) (h), ant odinių kilpų pakabinta metalinė ašis, ant kurios užmauta ratelio ritė (*špūlia*[30]) (i), fiksuojama specialiu ratuku (*strič̆ke*[31]) (j) ir ant ritės vyniojamus siūlus paskirstanti lanko formos detalė su dantukais (*žirklės*[32]) (k). Statmenai suoliuko galinei briaunai įleistas medinis varžtas (*šriubas*[33]) (l), reguliuojantis atstumą tarp ritę laikančio įtaiso ir verpimo ratelio

19 pav. Verpimo ratelio piešinys su nuorodomis į detales. Kovaičių k., Kruonio sen.
Piešė Kristina Tokarevienė.

rato. Jis įtempia arba atleidžia ratelio virvę. Suoliuko kampe, į pasvirusią, apskritą kiaurymę įstatyta dviejų kuoliukų konstrukcija – verpstukas (*verpsčiokas*[34]) (m) su prieverpste (*lentale*[35]) (n) (19 pav.). Vietiniai gyventojai prisimena, kad Ringailių k. Klėriškių ap. buvo meistras Bronius Brazinskas, gaminęs ir taisęs verpimo ratelius.[36] Antanina Šlamaitė (Grigonienė) mokėsi verpti mamos verpimo rateliu: „Po mamos rateliu palendu ir verpiu“, „kai mama atsitraukia, tik tada *dalakiu*“. Būdama 13 metų jau mokėjo verpti (*siūlą kamandyt*).[37] Labai džiaugėsi, kai 1936 m. tėvas Žiežmarių turguje nupirko jai verpimo ratelį. Verpimo ratelis kainavo 50–60 litų, – „*ratelis buvo čiut ne karvė*“.[38] Verpti pradedama prasidėjus adventui. „Atsikeli, pasidarai valgyti ir pradedi dirbti. Vyrai karves pasišeria, moterys kiaules. Tada sėda valgyti. Indus suplaudavo, kuri laiko turėjo, ir sėsdavo verpti“.[39] Verpiama gryčioje, sėdint prie šildomos sienelės (*sienikės*[40]), „nes ten šilčiau“[41] arba prie stalo, – čia sutemus šviesiausia, nes virš stalo kabo žibalinė lempa. Kai neverpiama, verpimo ratelis pastatomas kamputyje už krosnies ar priemenėje.

Priverpus pilną ratelio ritę, siūlai išvejami (*lenkiami*[42]) į sruogas lankčiu. Senieji lankčiai rankiniai, nedideli, sudaryti iš tiesios lazdelės su galuose statmenai pritvirtintais skersiniais (20 pav.). Kartais lankčiai daromi iš tiesios medžio šakos ir vietoje skersinio viename gale būdavo natūralus medžio išsišakojimas. Vietiniai gyventojai mini namuose buvus pastatomus mechaninius, siūlus

20 pav. Rankinis lanktis. Jonyliškių k., Kruonio sen. Piešė Diana Tomkuvienė.

21 pav. Lanktis su skaičiuotuvu. Jonyliškių k., Kruonio sen. Piešė Diana Tomkuvienė.

skaičiuojančius lankčius – lankčius su skaičiuotuvu (*skaičiumi*[43]) (21 pav.). Tokį lanktį sudaro stovas, sparnai ir siūlus skaičiuojantis mechanizmas. Stovo pagrindas – suoliukas (*krėsliukas su kojomis*[44]) (a), rečiau – medinė kaladėlė. Suoliuko lenta stačiakampė, kojos ritinio formos arba keturbriaunės, įkypos, rečiau statmenos. Į išpjovą suoliuko užpakalinėje dalyje įtveriamas stačiakampio gretasienio formos vertikalus stulpas (b). Viršutinėje stulpo dalyje įtvirtinama ašis, ant kurios, užpakalinėje stovo pusėje, užmautas skriemulys su sriegiais (*striučkė*[45]) (c), priekyje – keturi sparnai (d). Sparnų galai (*rageliai*[46]*, ragiukai*[47]) (e) lanko formos. Vieno sparno galas pridurtas ir fiksuojamas mediniais kaištukais. Prieš nuimant sruogą kaištukai ištraukiami ir sparno galas atlenkiamas. Užpakalinėje stovo dalyje, žemiau skriemulio, įtaisytas dantratis (g) su 40 dantukų ir kojele išorinės pusės krašte. Dantračio ir skriemulio briaunos susisiekia. Apsukus 40 kartų dantračio kojelė kliudo prie stovo pritvirtintos vertikalios balanos (*balanėlės*[48]) (h) galą ir ši spragteli pranešdama, kad suvyta 40 siūlų – vienas *posmas*.[49] Kiekvienas posmas perrišamas storesniu siūlu. Kartais būdavo perrišama tik suvijus du posmus, t. y. 80 siūlų[50]. Suskaičiavus posmus aišku, kiek siūlų suvyta į sruogą. Lankčiu suvytas linų sruogas vadindavo *tolkomis*[51] (*l* tariamai minkštai). Sruogoje – 20 posmų po 40 siūlų[52]. Sruogas susuka, suveria ant virvės ir visą ryšulį (*pundą*[53]) pakabina ant sienos prie krosnies.[54] A. Grigonienės tėvai pastatomą mechaninį lanktį su skaičiuotuvu[55] įsigijo apie 1938 m. Padarė kaimynas – Stasys Gataveckas, – „*jisai zdotnas buvo tokių daiktų padaryt*“[56]. Lankčio sparnai buvo 1,5 m skersmens. Lenkiant priverptų siūlų ritę užmauna ant pagaliuko ar storos vielos (*drato*)[57]. Nenaudojamą rankinį lanktį padeda ant krosnies, netoli sienos. Mechaninį lanktį išneša į priemenę. Ten jis stovi, „*kol kam prireiks*“[58].

Metmenims skirtas sruogas suvilgo sėmenų nuoviru, nugręžia ir tada, pasidėję ant suolo ar lentos, velėja kultuvėmis. Šis procesas atliekamas kambaryje. Į drungną sėmenų nuovirą užmerkdavo daug sruogų, – „*jei daug velėti, sėmenų dėti nereikia*“[59]. Velėja dviese, – išilgai suolo, vieną šalia kitos padeda 5–6 sruogas ir sustoję priešinguose suolo galuose muša kultuvėmis. Sruogas prieš dėdami ant suolo truputį pasuka, kad jos mušant neišsisklaidytų. Išvelėtas tolkas išpurtydavo ir padžiaudavo, jei geras oras, lauke, o jei šalta, kambaryje ant karties (*šėtros*[60]) prie krosnies.

Metmenims skirti siūlai išvejami ant krijelių arba į specialias rites. Sruoga uždedama ant vytuvų (*vytuškų*)[61]. Vytuvai dvejopi:

1. balaniniai,
2. pagaliniai-kryžiniai.

LLBM fonduose saugomus balaninius vytuvus (1) sudaro rėmas ir sukama dalis (22 pav.). Rėmas – du, dviem skersiniais sujungti statiniai (h 0,92), iškelti iš stačiakampio gretasienio formos, nusklembtomis briaunomis tašų (b 0,18; h 0,08). Į išpjovas statinių viršuje įleista ašis. Ašis apskrita, galuose siauresnė. Ant ašies

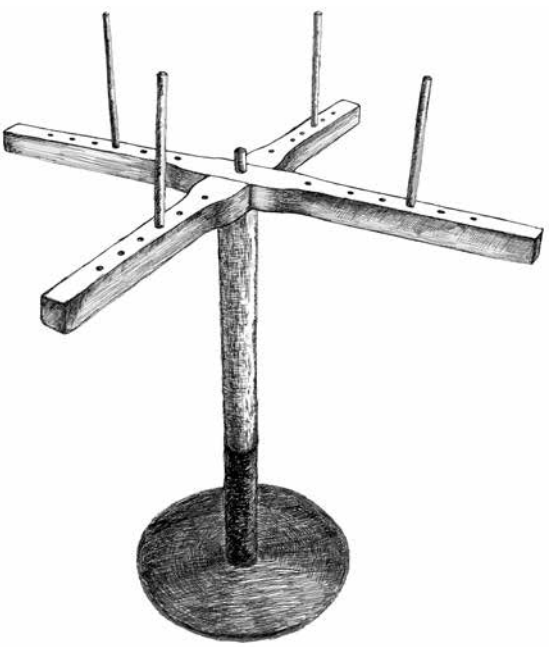
užmauta sukama balaninė vytuvų dalis. Sukamosios dalies balanos keturios, plokščios, truputį lenktos (l 1,13; b 0,055), su įkartomis galuose. Balanų porų galus jungia virvute pririštos skersinės balanėlės (l 0,375**)**. (LBM 12162/ AT 916 Kruonio ap. Pratkūnų kaimas). Ant balaninių vytuvų sruoga dedama vertikaliai.

Kryžinius vytuvus (2) (23 pav.) sudaro vertikalus stovas su stabiliu pagrindu ir vertikalia medine ar metaline ašele viršutinėje plokštumoje bei du ant ašies užmauti plokšti, į galus siaurėjantys sparnai. Sparnuose, arčiau galų išgręžtos skylutės, į kurias įstatomi mediniai kuoliukai, prilaikantys išvejamų siūlų sruogą. Ant kryžinių vytuvų sruoga dedama horizontaliai.

Metimas daromas nuo krijelių ar ričių. Senesnis metimo būdas – metimas nuo krijelių (24 pav.). Krijelį sudaro keturi stačiakampio gretasienio formos stulpeliai, sujungti viduryje išplatintais, kryžmai sunertais skersiniais. Sunėrimo vietoje – keturkampė išpjova, į kurią įverta krijelio ašis. Ašis keturbriaunė, įtvėrimo į rėmą vietose apskrita. Viename ašies gale prikaltas statmenas stulpelis su kaištuku, ant kurio užmauta medinė ritė nuo siūlų – rankenėlė krijeliui sukti. Krijelio ašis įstatoma į angą sienoje, suole ar į specialų stovą. Stovą sudaro stačiakampio formos rėminis pagrindas, kurio galuose įtverti du stačiakampio gretasienio formos statmeni stulpeliai. Vieno stulpelio viršuje – U formos išpjova, kito – apskrita kiaurymė. Metimą daro nuo dviejų, keturių, šešių ar net aštuonių krijelių[62]. Ant vieno krijelio, priklausomai nuo metimo dydžio, susuka po dvi ir daugiau sruogų[63].

22 pav. Balaniniai vytuvai. Pratkūnų k. Kruonio ap. LBM 27325 AT 647.

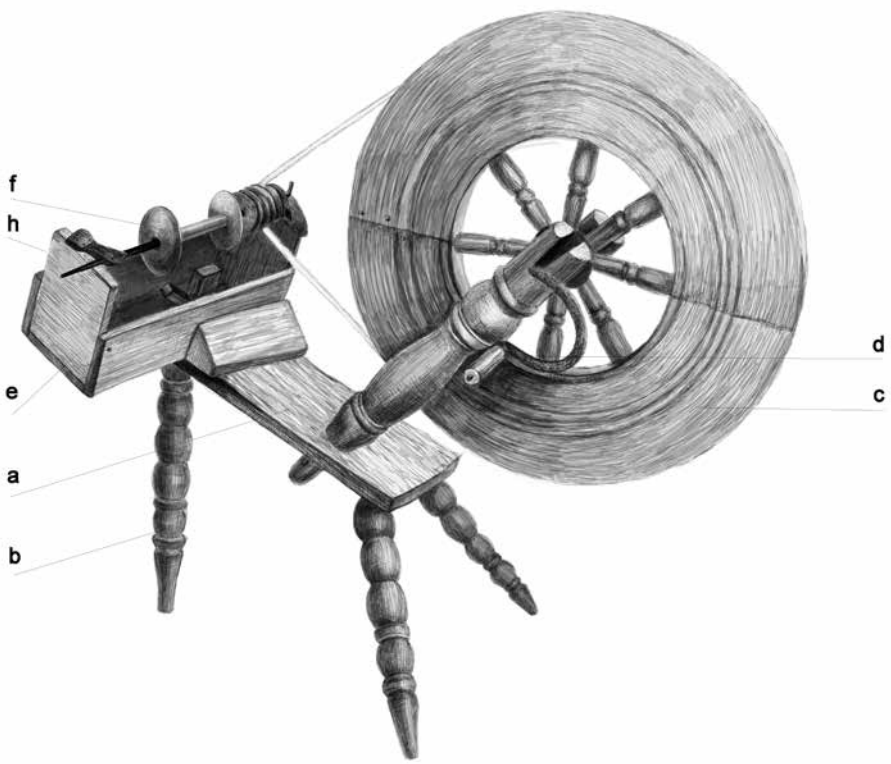

23 pav. Kryžiniai vytuvai. Kruonis. Piešė Diana Tomkuvienė.

24 pav. Krijelis. LBM 318 AT 501. XIX a. pab. Darsūniškis.

Darant metimą iš ričių (*špūlių*[64]), siūlus į jas suveja specialiu *špūliavimo*[65] rateliu (25 pav.). *Špūliavimo* ratelį sudaro trapecijos formos nuožulnus suoliukas (a) sutrimis įkypomis, į apačią siaurėjančiomis kojomis (b) ir dviem įžambiais stulpeliais, tarp kurių ant metalinės ašies užmautas ratas (c) su stipinais. Vienas rato ašies galas pereina į vertikalų puslankį su statmena atlanka – rankena (d). Kitame nei ratas suoliuko gale, viršuje pritvirtinta stačiakampė dėžutė paaukštintais galais (*skrynelė*,[66] *skrynikė*[67]) (e). Prie paaukštinimų prikaltos odinės kilpos, per kurias perverta metalinė ašis. Ant ašies užmauta ritė (f) ir medinis skriemulys. Skriemulį su ratu jungia virvės žiedas. Statmenai suoliuko galinei briaunai įleistas medinis varžtas (h) reguliuoti virvės įtempimą.

25 pav. *Špūliojimo* ratelis. Piešinys su nuorodomis. Piešė Diana Tomkuvienė.

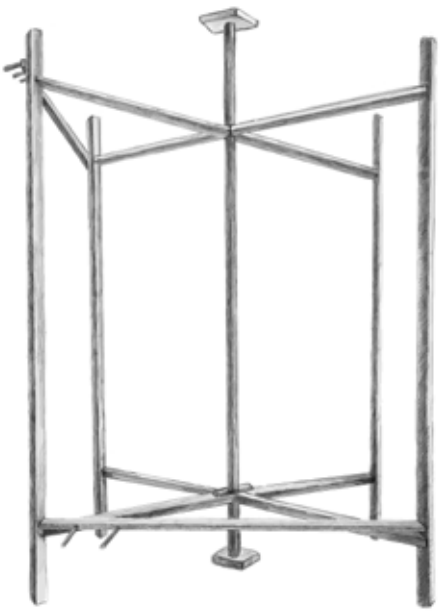
Darant metimą krijeliai pastatomi vertikaliai ant grindų, o nuo jų einantys siūlai perveriami per metalinę lubose įtvirtintą kilpelę.

Ritės sudedamos į specialų rėmą (26 pav.). Rėmo pagrindas – horizontalus, stačiakampis rėmas ar stačiakampio gretasienio formos tašas. Į pagrindo kiaurymes vertikaliai įleisti ir pritvirtinti trys statiniai su apskritomis angomis su įvertomis metalinėms ašimis, ant kurių užmaunamos ritės. Statinius viršuje jungia skersinis.

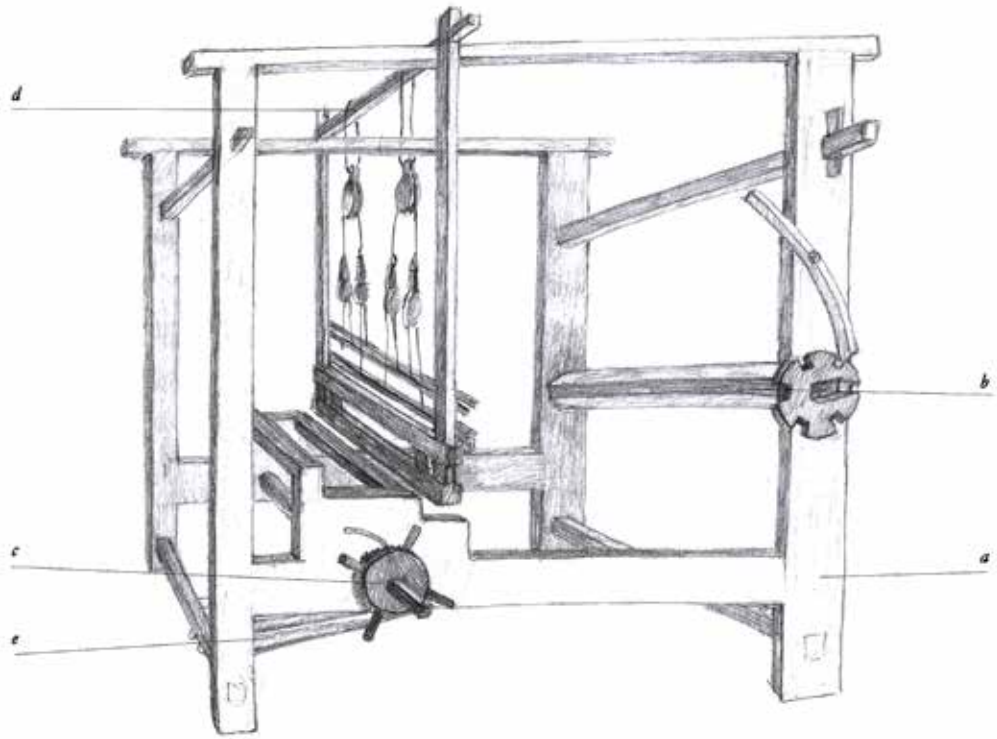
Audinio metimą daro mestuvais (27 pav.). „Kadaise, sako, ant sienos metė, bet aš jau nemačiau“, – prisimena Antanina Grigonienė[68]. Mestuvus sudaro vertikali apskrita ašis, du ant jos užmauti vertikalūs, statmenai sukryžiuoti rėmai ir du skersiniai. Vienas skersinis įstatomas tarp dviejų viršutinių, o kitas tarp dviejų apatinių skirtingų rėmų statinių galų. Viršutiniame skersinyje įstatyti trys, apatiniame – du kuoliukai metamiems siūlams užkabinti ir skiemenims padaryti. Viršutinį mestuvų ašies galą įverdavo į prie balkio prikaltą odinę kilpą arba lentutę su skyle[69]. Ant aslos arba grindų po mestuvų ašimi padėdama lentelė su nedidele įduba. Metamus siūlus leidžia pro specialią lentelę (*lenčikę*[70]) su rankenėle ir skylutėmis. Audinio metimo ilgio vienetas – atstumas aplink mestuvus (*smikas*)[71]. Audžiant drobę į *smiką* sudeda dvi sruogas siūlų[72]. „*Kai geri metai, mesdavo 6–8 smikus, kai prasti, tik 5 smikus linų*“, – prisimena A. Grigonienė.[73] Baigę mesti suriša skiemenis ir metimą nuima nuo mestuvų. Metimas nuo mestuvų nuimamas palaipsniui. Siūlai nuimant pinami į pynę.

26 pav. Ritynas. Kruonio sen.
Piešė Diana Tomkuvienė.

27 pav. Mestuvai. Kruonis.
Piešė Diana Tomkuvienė.

28 pav. Audimo staklės. Piešė Kristina Tokarevienė.

Audžiama medinėmis audimo staklėmis (28 pav.). Audimo stakles sudaro dvi stačiakampio rėmo formos šoninės dalys (a) ir daug jas jungiančių, įstatomų ar pakabinamų dalių. Pagrindinės staklių dalys: metmenų velenas (b), audinio velenas (c), suoliukas audėjai atsisėsti, skersiniai nytims ir muštuvams su skietu pakabinti (d), pakojos nytims pririšti (e). Į stakles metmenis deda (*riečia*[74]) trise. Vienas suka veleną, kitas laiko skietą (*rėtkas*[75]), o trečias laiko įtempęs metimą. Jei *smikų* daug, kas nemoka mesti, ant veleno tarp siūlų deda šiaudų ar balanų. Labiau patyrę suskersuoja metant naudotą skietą, pasukdami į dešinę ar į kairę pusę. Tuomet ties viduriu pasidaro storiau, o kraštai nusileidžia palaipsniui, nuolaidžiai. Užsukti ant veleno siūlai veriami į nytis, kurios audžiant sudaro tarpą šaudyklei prašauti, formuojamas raštas. Nytis riša ant lentelės (*lentukės*[76]), į kurią būdavo įkaltos trys vinys ar įtvirtinti keturi vertikalūs kuoliukai. Nytims siūlus ruošia specialiai, tvirtesnius, „dar pokostu suvilgydavo“[77]. Specialias, meistro padarytas stakles nytims daryti turi tik tie, kas daro nytis pardavimui[78]. Suverti į nytis, siūlai veriami į skietą. Skietas tolygiai paskirsto siūlus, juo, įdėtu į specialų pakabintą rėmą – muštuvus, prispaudžiamas ataudų siūlas. Suvėrus į nytis ir skietą, metimą pririša prie audinio atraižos su balanėle viename gale ir kutais kitame (*lendravonės*[79]*),* kuri audžiant pirmoji užsisuka ant audinio veleno, traukdama paskui save išaustą audinį.

Ataudų siūlas per išmynus nytis susidariusi tarpą prašaunamas šaudykle (29 pav.). Senoviškos šaudyklės be dugnų (*kiauros*)[80]. Skylutės šone nėra. Šaudyklės viduje išilgai įstatoma šeiva (*šeivukė*[81]) su ataudų siūlais. Siūlus ant šeivų užsuka verpimo rateliu.

29 pav. Šaudyklė. Darsūniškis. LBM 455 AT 38.

Sprąstis (*šparučiai*[82]) (30 pav.) naudojamas, kad audžiant siūlai nesulaužytų (*neišveržtų*[83]) skieto kraštų. Sprąsčius gamina vietiniai amatininkai. Juos audėjos dažniausiai įsigyja turguje[84].

30 pav. Sprąstis siauram audiniui. Kruonis. LBM 12691 AT 167.

Austi moka ne visos. Pradeda mokytis būdamos 13–14 metų. „*Kai verpti išmokau, tada į varstotą lindau*“[85]. Pradžioje audžia mamos ar kurios kitos labiau patyrusios moters paruoštomis (*užrengtomis*[86]) staklėmis. A. Grigonienė pirmąjį metimą padarė, įrietė jį į stakles, suvėrė į nytis, skietą būdama 18 metų. Pirmasis audinys buvo dvinytė drobė. Apmetė jos 4 ar 6 *smikus*[87].

Audimo pradžia – Gavėnia, pabaiga – gegužės mėnuo. „Gavėnioj pradeda apie audimą šnekėt, – ruošti siūlus, t. y. velėti, vyti ant krijelių, daryti metimą. Austi baigia prieš bulvių sodinimą. Kartais audžia dar ir bulves sodinant“[88].

Išaustą lininį audinį balina. Balinamą audinį patiesia prie upelio ir tankiai laisto vandeniu, semiamu iš upelio ilgakočiu samčiu.

Audinių panaudojimas. Miegojimo vietos įrengimas

Pagrindinė miegojimo vieta aprašomuoju laikotarpiu – medinė lova. Lovoje dažnai miegama dviese. Ant lovos dugno lentučių dedami ruginiai kūlio šiaudai, – „*kai kuria pečių, tai iš galo lovos šiaudų išsitraukia ir prakurdinėja, tai galas lovos tuoj išsituština*“[89]. Čiužiniai paplito tik po II pasaulinio karo[90]. Šiaudus užtiesia paklode. Paklodės kraštus pabruka po šiaudais, – „*jei šiaudai matosi, – merga apsileidusi*“[91]. Kasdieninės paklodės lininės, austos iš lininių ir pakulinių arba tik pakulinių siūlų, kelių spalvų, languotos. Kartais į lovos dugną tiesia pusantrapalę paklodę, t. y. paklodę, pasiūtą iš vienos vientisos audinio palos ir pusės išilgai perkirptos kitos palos[92]. Baltas paklodes, prie kurių vieno ilgesniojo krašto prisiūti namų darbo lininiai ar medvilniniai nėriniai, tiesia per šventes ar kai kunigas kalėdoja[93]. Nėrinius išleidžia pro lovatiesės kraštą. Miegant galvūgalyje dedama viena, rečiau dvi pagalvės. Pagalvės ilgis lygus lovos pločiui, plotis – vienos audinio palos pločio, t. y.

apie 70–75 cm[94]). Impilai raudoni, rečiau pilki, fabriko gamybos audinio. Viduje – plėšytos vištų, žąsų, ančių plunksnos. Kasdieniniai užvalkalai dažniausiai lininiai, languoti balta ir raudona spalva, rečiau vienspalviai balti, austi dvinytai drobiniu arba keturnytai ruoželiniu pynimu rombelių raštu (*akutėmis*[95]).

Klojamasi antklode, rečiau plunksniniais patalais. Vasarą klojamasi iš dviejų baltų lininių ar pakuliniu dvipalių paklodžių pasiūtu apklotu (*dvikarte*[96], *marška*[97]). Šiltas antklodes siuva iš pakulinių languotų paklodžių. Antklodės viršui naudojamas ir specialus raudonas, rečiau mėlynas audinys, kurio metmenys lininiai arba medvilniniai, ataudai vilnoniai verpalai. Kartais audinį antklodei perka parduotuvėje[98]. Į antklodžių vidų deda pakulas, nušukuotas nuo linų šeriniu šepečiu[99]. Pakulas pridaigsto prie išorės audinio. Patalų, kaip ir pagalvių, impilai siuvami iš specialaus, labai tankaus audinio. Adelė Šiūpenienė, g. 1890 m., prisimena, kad mamos patalų impilai buvo namų darbo, apmesti linu ir austi vilna[100]. Patalų užvalkalai siuvami iš tokio pat, kaip ir pagalvių užvalkalai, namų darbo audinio[101]. Daugelyje namų lovos dieną klojamos. Paklojimas įvairus. Dažniausiai lovos klojamos tvarkingai, – antklodė sulenkiama taip, kad tilptų virš lovos dugno lentų ir užtiesiama namie austa languota pakuline paklode, virš paklodės, kuri šiuo atveju naudota kaip lovatiesė, viename lovos gale, paprastai toliau nuo krosnies, padedama miegant naudota pagalvė[102]. Kitur – lova užtiesiama antklode ir viename gale virš jos padedama miegant naudota viena, rečiau dvi pagalvės[103]. Pranė Stankevičienė, g. 1905 m. Anglininkų k., prisimena: „*Šiokiai dienai lovatiesės neduodavo, sakė, – nėra ko kloti lovą kaip arklį“*[104]. Esama namų, kur šiokią dieną virš viso patalo tik užtiesiama išpurtyta užsikloti naudota antklodė. Per šventes ar kunigui kalėdojant lova klojama puošniau. Pagalvės apvelkamos geriausiais namie turimais užvalkalais. Jie lininiai ar austi iš medvilnės ir lino, drobinio pynimo dvinyčiai ar ruoželinio pynimo aštuonianyčiai, kurių galuose įsiūtas ažūrinių nėrinių įduras. Kartais per šventes velkami tokie patys kaip ir šiokią dieną languoti, tik nauji, švarūs, dažnai dar neskalbto audinio užvalkalai[105]. Adelės Šiūpenienės tėvų namuose per šventes lova būdavo užtiesiama raudona, eglute austa antklode ir viename gale sudedamos dvi pagalvės, baltais, raudonai sulanguotais užvalkalais. Kartais virš antklodės užtiesiama balta keturnytė paklodė ir pagalvės sudedamos virš jos[106]. Adelės Tirvienės, g. 1898 m., tėvų namuose Norkūnų k. XX a. antro dešimtmečio pradžioje šventadieniais virš į lovą įdėtos antklodės užtiesiama balta paklodė su nėriniais krašte. Virš paklodės užtiesia kaišytinę lovatiesę ir viename gale sudeda dvi pagalves, apvilktas lininiais baltais dvinyčiais užvalkalais su nėriniais galuose. Paklodės krašto nėriniai kyšo iš po lovatiesės[107]. Paklodės nėriniuotu kraštu tiesimas per šventes – visuotinai paplitęs reiškinys[108]. Virš paklodės tiesiama pluoštinio pynimo arba kaišytinė lovatiesė.

Šluostymuisi skirtas vienas ar du rankšluosčiai kabinami ant sienoje įtvirtintų medinių kablių ar įkaltų metalinių vinių netoli prausimosi dubens, nuošalesnėje patalpos vietoje, dažnai *užpečkyje*.[109]

Dekoratyvinius rankšluosčius dovanoja, jais puošia gyvenamąją patalpą. Patalpai dekoruoti skirtas rankšluostis kabinamas į specialią rankšluostinę (*kanikėlį*[110]), tarp langų, ant prieš krosnies angą esančios sienos arba ant galinės sienos. Adelė Šiūpenienė prisimena, kad tėvų namuose dekoratyvinio rankšluosčio ant sienos nekabino. Patalpą papuošė rankšluosčiu tik atitekėjusi į vyro namus[111]. Adelės Tirvienės namuose Velykoms ant sienos kabinamas rankšluostis su išsiuvinėtu „ALELIUJA“ ir vainikėliu[112].

Pagrindinėje gyvenamoje patalpoje stalą tiesė staltiese tik per šventes ar vaišinant svečią. Ant stalo statydavo į ąsotį ar puodynę pamerktų gėlių puokštę. Merkė jazminus, alyvas, ievas.

Anot Pranės Stankevičienės, užuolaidas ant langų pradėta kabinti tik po II pasaulinio karo[113].

Antaninos Grigonienės (Šlamaitės), g. 1923 m., 8 ha ūkis Rokiškių k. Kalvių apskr., kraitis:

1. Pagalvės (1,10×0,70), impilai fabrikinės gamybos, pilki, viduje – plėšytos vištų, ančių ir žąsų plunksnos – 4 vnt.
2. Pagalvių užvalkalai, lininiai, languoti, baltos ir raudonos spalvos – 4 vnt.
3. Lininio audinio rietimai (*ritimai*[114]) viename rietime keturi lankai aplink mestuvus (lankas arba *smikas* apie 4 m) – 4 vnt.
4. Lovatiesės – 6 vnt.
5. Skaros, didelės – 3 vnt.[115]

Kruonio apylinkių audiniai, jų gamybos įrankiai, audinių panaudojimas buityje būdingi XX a. pirmo–ketvirto dešimtmečio Rytų Lietuvai.

Nuorodos

[1] Lietuvos liaudies buities muziejus (toliau LLBM), byla 10662, lapas 10.

[2] A. Grigonienės tėvų ūkyje sėjama 20 arų linų. Derlius skaičiuojamas saujomis. Sakoma: „*Surovėm šimtą saujų*“. – LLBM. B. 10662. L. 10.

[3] Plačiau – O. Lapienytė. Audimas.Vilnius, 1982. L. 1–10.

[4] Erika Nenartavičiūtė. Tekstilė valstiečių gyvenamųjų patalpų interjere. Drabužiai. Apavas. Medžiaga užrašyta Kaišiadorių rj. Kruonio ap. 1977 m. Lietuvos liaudies buities muziejus, byla 303; Erika Nenartavičiūtė. Audiniai ir jų vieta interjere. Audimo-verpimo įrankiai. Etnografinė medžiaga užrašyta 2000 m. birželio mėnesį Kalviuose, Kaišiadorių r. LBM, byla 10662. Erika Nenartavičiūtė. Audimo-verpimo priemonės. Etnografinė medžiaga surinkta Kaišiadorių r., Kruonio ap. 1977 m. LBM. B. 304.

[5] LLBM fonduose saugomi 58 tekstilės gaminiai bei apavo pavyzdžiai ir 27 audinių gamybos įrankiai, naudoti Kruonio apylinkėse.

[6] LLBM. B. 10662. L. 10.

[7] LLBM. B. 10662. L. 5.

[8] LLBM. B. 10662. L. 5.

[9] LLBM. B. 303. L. 5.

[10] LLBM. B. 303. L. 5.

[11] LLBM. B. 303. L. 3.

[12] LLBM eksponatas LBM 12665/AD345.

[13] LLBM eksponatai LBM 12658/AD557 ir LBM 571/AD12635.

[14] LLBM. B. 303. L. 3.

[15] LLBM. B. 303. L. 3.

[16] LLBM. B. 10662. L. 10.

[17] LLBM. B. 303. L. 2, 7; LLBM. B. 10662. L. 4.

[18] LLBM. B. 303. L. 2.

[19] LLBM. B. 10662. L. 11; LLBM. B. 304. L. 1; LLBM. B. 304. L. 6; LLBM. B. 304. L. 9.

[20] LLBM. B. 10662. L. 11–12.
[21] LLBM. B. 304. L. 9; LLBM. B. 304. L. 1; LLBM. B. 304. L. 3; LLBM. B. 304. L. 6.
[22] LLBM. B. 304. L. 6.
[23] LLBM. B. 304. L. 1.
[24] LLBM. B. 304. L. 1.
[25] LLBM. B. 304. L. 6.
[26] LLBM. B. 304. L. 1.
[27] LLBM. B. 304. L. 1.
[28] LLBM. B. 304. L. 4.
[29] LLBM. B. 304. L. 9.
[30] LLBM. B. 304. L. 1; LLBM. B. 304. L. 4; LLBM. B. 304. L. 6.
[31] LLBM. B. 304. L. 1.
[32] LLBM. B. 304. L. 1; LLBM. B. 304. L. 4; LLBM. B. 304. L. 6.
[33] LLBM. B. 304. L. 6.
[34] LLBM. B. 304. L. 4; LLBM. B. 304. L. 6.
[35] LLBM. B. 304. L. 6.
[36] LLBM. B. 10662. L. 8.
[37] LLBM. B. 10662. L. 11.
[38] LLBM. B. 10662. L. 10.
[39] LLBM. B. 10662. L. 12.
[40] LLBM. B. 10662. L. 11.
[41] LLBM. B. 10662. L. 11.
[42] LLBM. B. 304. L. 2.
[43] LLBM. B. 10662. L. 11; LLBM. B. 304. L. 2; LLBM. B. 304. L. 6; LLBM. B. 304. L. 10.
[44] LLBM. B. 304. L. 9.
[45] LLBM. B. 304. L. 3, 6, 9.
[46] LLBM. B. 304. L. 2.
[47] LLBM. B. 304. L. 3.
[48] LLBM. B. 304. L. 3.
[49] LLBM. B. 304. L. 6.
[50] LLBM. B. 304. L. 6.
[51] LLBM. B. 10662. L. 11.
[52] LLBM. B. 10662. L. 11.
[53] LLBM. B. 10662. L. 11.
[54] LLBM. B. 10662. L. 11.
[55] LLBM. B. 10662. L. 11.
[56] LLBM. B. 10662. L. 11.
[57] LLBM. B. 304. L. 6.
[58] LLBM. B. 10662. L. 1.
[59] LLBM. B. 304. L. 7.
[60] LLBM. B. 304. L. 5.
[61] LLBM. B. 304. L. 10.
[62] LLBM. B. 304. L. 7.
[63] LLBM. B. 304. L. 3.
[64] LLBM. B. 304. L. 10.
[65] LLBM. B. 304. L. 2.
[66] LLBM. B. 304. L. 8.
[67] LLBM. B. 304. L. 2.
[68] LLBM. B. 10662. L. 11.
[69] LLBM. B. 304. L. 10.
[70] LLBM. B. 304. L. 3.
[71] LLBM. B. 304. L. 10.
[72] LLBM. B. 304. L. 3.
[73] LLBM. B. 10662. L. 12.
[74] LLBM. B. 304. L. 7.
[75] LLBM. B. 304. L. 7.
[76] LLBM. B. 304. L. 4.
[77] LLBM. B. 304. L. 4.
[78] LLBM. B. 304. L. 11.
[79] LLBM. B. 304. L. 7.
[80] LLBM. B. 304. L. 8.
[81] LLBM. B. 304. L. 8.
[82] LLBM. B. 304. L. 7.
[83] LLBM. B. 304. L. 7.
[84] LLBM. B. 304. L. 7.
[85] LLBM. B. 10662. L. 12.
[86] LLBM. B. 10662. L. 12.
[87] LLBM. B. 10662. L. 12.
[88] LLBM. B. 10662. L. 12.
[89] LLBM. B. 10662.
[90] LLBM. B. 10662. L. 4.
[91] LLBM. B. 303. L. 2.
[92] LLBM. B. 10662. L. 4.
[93] LLBM. B. 303. L. 7.
[94] LLBM. B. 10662. L. 4.
[95] LLBM. B. 10662. L. 4.
[96] LLBM. B. 303. L. 2
[97] LLBM. B. 303. L. 1
[98] LLBM. B. 303. L. 2–3.
[99] LLBM. B. 10662. L. 5.
[100] LLBM. B. 303. L. 2.
[101] LLBM. B. 303. L. 2–3.
[102] LLBM. B. 303. L. 1
[103] LLBM. B. 303. L. 3.
[104] LLBM. B. 303. L. 5.
[105] LLBM. B. 303. L. 5.
[106] LLBM. B. 303. L. 3.
[107] LLBM. B. 303. L. 7.
[108] LLBM. B. 303. L. 5; LLBM 10662. L. 5.
[109] LLBM. B. 10662. L. 5
[110] LLBM. B. 303.
[111] LLBM. B. 303. L. 3.
[112] LLBM. B. 303. L. 7.
[113] LLBM. B. 303. L. 6.
[114] LLBM. B. 10662. L. 10.
[115] LLBM. B. 10662. L. 10.

Inga Levickaitė

Kruonio apylinkių siuvėjai

Įvadas

Kaip ir visoje tarpukario Lietuvoje, taip ir Kruonio apylinkėse siuvėjo amatas buvo vienas iš labiausiai paplitusių amatų. Krautuvėse pasiūtų drabužių nepardavinėjo, o žmonėms reikėjo apsirengti, pasipuošti. Beveik kiekvienas kaimas turėjo geriau ar prasčiau siuvantį siuvėją. Dar daugiau jų gyveno miesteliuose. Sovietmečiu, nepaisant valdžios draudimų individualiai verstis amatu, siuvėjų vis tiek buvo daug. Dar ir dabar yra tebesiuvančių senųjų siuvėjų, kurie tęsia ir puoselėja garbingas šio amato tradicijas.

Šiame straipsnyje apžvelgiama, kokie siuvėjai siuvo Kruonio apylinkėse, kaip buvo mokomasi amato, aprašomas siuvėjų naudotas inventorius ir darbo priemonės, medžiagos, drabužių modeliavimas, siuvimas bei darbas su užsakovais, išskiriant kai kuriuos siuvinius. Taip pat apibūdinama siuvėjo darbo vieta, atskleidžiami keliaujančio siuvėjo darbo ypatumai, pasakojama apie darbą siuvimo įmonėse. Trumpai užsimenama ir kaip siuvama dabar.

Tyrinėjamas laikotarpis nuo tarpukario iki šių dienų. Medžiaga straipsniui pagal autorės sudarytą anketą ir klausimyną rinkta 2003 m. rugpjūčio 8-ą, 2005 m. sausio 9-ą, sausio 20–21-ą, 2008 m. sausio 29-ą, vasario 2–5-ą, kovo 5-ą dienomis. Pateikėją Domicelę Kazlauskaitę-Matonienę-Banevičienę 2007 m. rugsėjo 4–5-ą dienomis apklausė dr. Eligijus Juvencijus Morkūnas.

Apklaustos aštuonios pateikėjos, iš jų trys siuvėjos. Apie Kruonio apylinkėse dirbusius siuvėjus, siuvėjo amatą, siuvinius pasakojo siuvėjos Domicelė Kazlauskaitė-Matonienė-Banevičienė, g. 1931 m. Medžionių kaime, Albina Pūraitė-Mazurevičienė-Rasiukevičienė, g. 1916 m. JAV, Džeksono mieste, ir Genovaitė Žilinskaitė-Praškevičienė, g. 1930 m. Sevelionių kaime. Prisiminimais apie tėtį siuvėją Joną Drumstą (1911–1979), gyvenusį Salomiškio kaime, pasidalino pateikėja Janina Drumstaitė-Sadauskienė, g. 1948 m. Salomiškio kaime. Siuvo ir A. Pūraitės-Mazure-

Siuvėjas Jonas Drumstas su šeima. Apie 1950 metus.
Nuotrauka iš Janinos Drumstaitės-Sadauskienės albumo.

vičienės-Rasiukevičienės mama Ona Pūrienė. Pateikėjos Onos Lisauskaitės-Brazionienės, g. 1943 m. Vilūnų kaime, teta Adelė Lisauskaitė-Bačkutienė (1918–1996), gyvenusi Vilūnų kaime, taip pat buvo siuvėja. Pateikėja Angelė Lukševičiūtė-Ardzijauskienė, g. 1934 m. Vekonių kaime, pasakojo apie Kruonio miestelio siuvėją Jakienę, pateikėja Marijona Lapinskaitė-Šeškienė, g. 1923 m. Darsūniškyje – apie Darsūniškio siuvėjus seserį ir brolį Julę Kazlauskaitę bei Joną Kazlauską, o pateikėja Antonina Zavistanavičiūtė-Zykuvienė, g. 1919 m. Darsūniškyje, – apie Darsūniškyje gyvenusią siuvėją Lipkuvienę.

Straipsnyje taip pat daug dėmesio skiriama tiems siuvėjams, kurie mokė amato. Tai Bartlingaitė-Kamratienė, gyvenusi Kruonyje, Domicelė Lisauskaitė iš Šnipelių kaimo, Butkevičius iš Medžionių kaimo ir Anelė Žilinskaitė-Lankienė, siuvusi Sevelionių kaime.[1]

Surinkta informacija pateikiama chronologine tvarka.

Siuvėja Adelė Lisauskaitė-Bačkutienė.
Nuotrauka iš Laimos Praškevičienės albumo.

Siuvėjai

Kruonio apylinkėse tarpukaryje vyrą siuvėją dažnai vadino *kriaučiumi*, o moterį siuvėją – *kriaučiuviene*, *kriaučka* (1, 6, 8).[2] Vėliau, sovietmečiu, šiuos amatininkus pradėjo vadinti siuvėjais.

Siuvėjai turėjo pastovią darbo vietą, t. y. siuvo namie, arba keliavo – vyko siūti į užsakovų namus. Tokie keliaujantys siuvėjai Kruonio apylinkėse vadinti *ant ratukų*, nes užsakovai juos veždavosi arkliais (4). Kai kurie siuvėjai dalį laiko dirbo namie, dalį keliavo.

Be jau minėtų siuvėjų, M. Lapinskaitė-Šeškienė suteikė žinių apie seną Darsūniškio vyriškų drabužių siuvėją Lipnicką, kuris „*gal šimto metų buvo*“, o A. Pūraitė-Mazurevičienė-Rasiukevičienė – apie Kruonio moteriškų drabužių siuvėją Kamrataitę (3, 6). G. Žilinskaitė-Praškevičienė pasakojo apie Sevelionių kaimo siuvėją Marijoną Kerdokaitę (g. 1904 m.). Ši pateikėja siuvėjos amato mokė Domicelę Degutytę, Lukševičiūtę, Antaniną Malinauskaitę. D. Kazlauskaitė-Matonienė-Banevičienė atsiminė siuvėjas Lukoševičiūtę, Milkevičiūtę, Lukšaitę iš Klėriškių kaimo, Grabauskaitę, gyvenusią Varkalių kaime. O. Lisauskaitė-Brazionienė išvardino šias A. Lisauskaitės-Bačkutienės mokines: Lisauskaitę-Kalvinskienę ir Aučinikaitę-Milašienę iš Vilūnų kaimo, Onutę Noreikaitę iš Lapukynės kaimo, Bačkutytę iš Kriaučiškių kaimo. Ji taip pat papasakojo apie Šnipelių kaime gyvenusį keliaujantį vyriškų drabužių siuvėją Kazį Bunevičių. J. Drumstaitė-Sadauskienė drabužius siuvosi pas Seibūtų kaimo siuvėją Ievą Banionienę ir Emiliją Genevičienę iš Leliušių kaimo. A. Zavistanavičiūtė-Zykuvienė paminėjo siuvėjus Banevičių iš Ringailių kaimo ir Bernardą Karpavičių. Iš viso straipsnyje minimi 33 įvairiu laikotarpiu siuvę Kruonio apylinkių siuvėjai: 26 moterys ir 7 vyrai.

Moterys siuvėjos dažniausiai siūdavo moteriškus drabužius, o vyrai siuvėjai – vyriškus. Buvo moterų siuvėjų, kurios siuvo ir vyrams, ir moterims. Kai kurios siuvo tik lengvus viršutinius drabužius. Vyrai siuvėjai moterims kartais siūdavo kostiumėlius, paltus bei kailinius.

Siuvėjai dažniausiai dirbdavo po vieną, o kai kurie turėjo ir padėjėjų. Kartu su Bartlingaite-Kamratiene siuvo jos podukra Kamrataitė. „*Podukrė siūdavo, o duktė – tai ne. Duktė mokinosi*“ (6). Baigusi siuvimo mokslus, A. Pūraitė-Mazurevičienė-Rasiukevičienė dar daugiau kaip pusę metų dirbo Bartlingaitei-Kamratienei, nes neturėjo savo siuvimo mašinos. „*Labai sutikom. Visų priklausančių pinigų neduoda, bet pusę duoda*“ (6).

Kruonio apylinkėse tarpukaryje buvo ir žydų tautybės siuvėjų. A. Zavistanavičiūtė-Zykuvienė pasakojo apie garsią Darsūniškio siuvėją Lipkuvienę, namuose siuvusią vyriškus bei moteriškus drabužius. M. Lapinskaitė-Šeškienė prisiminė ir čia dirbusią siuvėją Malkę.

Siuvėja Albina Pūraitė-Mazurevičienė-Rasiukevičienė su vyru kalviu Kaziu Mazurevičiumi. 1937 m.
Nuotrauka iš A. Pūraitės-Mazurevičienės-Rasiukevičienės albumo.

Anot A. Pūraitės-Mazurevičienės-Rasiukevičienės miestelio siuvėjai laikyti geresniais negu kaimo. „*Kaime siūti – tai Dieve Dieve. Namas nuo namo kažin kur. Pamato žmogų ir tuoj prie lango žiūrėti, kas ten eina. O, toks ir toks eina*“ (6).

Moterys siuvėjos dažnai siuvo iki ištekėjimo. Ištekėjusiužkalvio Mazurevičiaus, A. Pūraitė-Mazurevičienė-Rasiukevičienė jau nebesiuvo. „*Vyras nenorėjo. Karvę laikėm, vištų, paršų. Valgyt reikia padaryt, karvę perrišt. O kaip siuvi, tai negali*“ (6). Vyras buvo labai išrankus maistui. „*Pusryčius padarei, liko maisto, jo ant pietų nevalgys. Pietus padarei, liko – vakarienei nevalgys. Turi naujai virti, o viskas tik iš mėsos*“ (6). Iš pradžių pateikėjai dar nešdavo siūti į kaimą. „*Viena atnešė, trečia atnešė. Paskui pasakiau, kad neturiu laiko*“ (6).

G. Žilinskaitė-Praškevičienė tėvų namuose siuvo iki 26 metų, kol ištekėjo. „*Gyvenimas pasikeitė, atsirado vaikai, siuvau tik sau. O vyras pyko ant siuvimo – visur apsišiukšlina*“ (8).

Amato mokymasis

Profesijos pasirinkimas

Siuvėjais tapdavo dėl kelių priežasčių:

1. Norėdavo patys.

O. Pūrienė ir A. Pūraitė-Mazurevičienė-Rasiukevičienė išmokti siūti norėjo pačios.

„*Kažkaip smagu buvo, mėgau nuo vaikystės su adata darbuotis*“ (6).

2. Lemdavo tėvų nuomonė.

Kad reikia mokytis siūti, sugalvojo pateikėjos G. Žilinskaitės-Praškevičienės tėtis. „*Nei ten man rūpėjo, nei ką*“ (8). Galbūt jis taip nusprendė pamatęs dukters iš naminių siūlų numegztą ir išsiuvinėtą užuolaidą. Kitos kaimo mergaitės mokinosi verpti. „*Prie ratelio nūdnas darbas. Siuvimo darbas brangesnis*“ (8).

3. Amato pelningumas.

Pasak G. Žilinskaitės-Praškevičienės, siuvėjo amatas – lengviausias ir pelningiausias, ypač kaime. „*Ką gi kaime augdama mergaitė gali padaryti. O iš siuvėjo amato jau pragyvensi*“ (8). „*Siuvėjai visada turtingesni, gražiau apsirengę*“ (6). J. Drumsto broliai vis kartodavo: „*Mums ūkio darbus dirbti, o jis prie mašinos sėdi*“ (1).

4. Siuvėjais tapdavo neturėdami galimybių įgyti kitos profesijos.

G. Žilinskaitė-Praškevičienė dvylikos metų baigė pradinę mokyklą. Po mokslų prižiūrėjo jaunesniąją seserį. „*Reikėjo eiti ką nors dirbti. Labai norėjau būti mokytoja, bet nebuvo galimybių. Mokytis turėjau važiuoti į Kaišiadoris, ten butą samdyti*“ (8).

5. Fizinė negalia.

Siuvėjo amatą neretai rinkdavosi žmonės su fizine negalia, negalintys dirbti ūkyje. Bartlingaitė-Kamratienė A. Pūraitei-Mazurevičienei-Rasiukevičienei vis kartodavo, kad „*seniau kriaučiai – tai dažniausiai kokie su kuprele, nesveikų kojų*“ (6).

Pasitaikydavo, kad siūdavo tik kurį laiką, o vėliau vertėsi kuo kitu. 1955 m. ištekėjusi D. Kazlauskaitė-Matonienė-Banevičienė dvejus metus siuvo namuose. Vėliau augino vaikus. Apie 1965 metus pradėjo austi, tapo audėja ir audžia iki dabar.

Siuvėjai ir jų kvalifikacija

Siuvimo pradėdavo mokytis sulaukę įvairaus amžiaus, dažniausiai baigę pradžios mokyklą. A. Lisauskaitė-Bačkutienė mokytis pradėjo 13 metų, D. Kazlauskaitė-Matonienė-Banevičienė – 14 metų, G. Žilinskaitė-Praškevičienė – 15 metų, A. Pūraitė-Mazurevičienė-Rasiukevičienė – 16 metų.

Amato mokydavosi pas kokį nors vieną arba kelis geresnius siuvėjus, kurie imdavo mokinius, savo šeimos narius siuvėjus, kursuose, taip pat patys. Dėl mokslo tardavosi tėvai.

Mokslas dažniausiai truko apie metus laiko. Siuvėjas Butkevičius mokinį mokydavo apie 2,5 metų, tačiau D. Kazlauskaitė-Matonienė-Banevičienė mokėsi trumpiau – puse metų.

Mokydavosi šešias dienas per savaitę, išskyrus sekmadienį. G. Žilinskaitė-Praškevičienė pas mokytoją eidavo nuo pirmadienio iki šeštadienio, nes „*darbo buvo, turėjo ir turėjo*“ (8). Valgyti sugrįždavo į namus, kartais įsidėdavo. „*Čia gi nebuvo darbo valandos. Išaušta – nueini, temsta – namo*“ (8). Sekmadieniais visos mokinės su mokytoja ėjo į bažnyčią. A. Žilinskaitės-Lankienės tėvai buvo labai religingi. „*Jokia mada sekmadieniais negalima siūti*“ (8).

O. Pūrienė siūti kasdieninius drabužius buvo išmokusi iš į namus kviečiamų keliaujančių siuvėjų. „*Ji gabesnė už mane in siuvimą*“ (6).

A. Pūraitės-Mazurevičienės-Rasiukevičienės siuvimo mokytoja – Kruonyje gyvenusi siuvėja Bartlingaitė-Kamratienė. Anot pateikėjos, tai buvo garsiausia tarpukario Kruonio siuvėja. „*Jau pasižymėjusi ir kunigas apie ją sakė per pamokslą, kad gera siuvėja. O peckelių gal ir daugiau buvo*“ (6). Ji siuvo moteriškus drabužius.

Bartlingaitė-Kamratienė vienu metu mokė tris, keturias mokines. Iš pradžių mokinėms dažniausiai duodavo ką nors persiūti, vėliau jos dirbdavo ir su geresniais drabužiais. Siuvant tekdavo daug ardyti. „*Kaip mokinės – kiek pasiuvam, bet daug ir*

išardom. Jei siūliukė kreiva – išardyk. O išardyti sunku. Jeigu nusiuvi ką blogai, dar išardyk“ (6). Lyginimas taip pat buvo tik mokinių darbas.

A. Lisauskaitė-Bačkutienė siuvėjos amato mokėsi pas Domicelę Lisauskaitę Šnipelių kaime.

G. Žilinskaitė-Praškevičienė siūti mokėsi pas tame pačiame Sevelionių kaime gyvenusią siuvėją A. Žilinskaitę-Lankienę. Ji buvo penkeriais metais vyresnė už pateikėją. Mokytoja siuvo moteriškus bei vyriškus drabužius, išskyrus paltus. Siūdavo ir kailinius.

Anelė Žilinskaitė-Lankienė siūti buvo išmokusi iš savo vyresniosios sesers ir jos vyro, kurie abu vertėsi siuvėjo amatu. „*Kaišiadoriuose, berods, buvo siuvykla*“ (8). Pateikėjos mokytoja – garsi siuvėja. Ji siuvo ne tik aplinkiniams; užsakovai atvažiuodavo iš toli, net iš tolimų kaimų. „*Labai mokėjo pamatuoti, nutaikyti, gerai braižė. Viskas labai gerai pritikdavo žmogui*“ (8).

Su G. Žilinskaite-Praškevičiene mokėsi aplinkui gyvenę mergaitės, vėliau pasitaikė atvykusių ir iš toliau. Mokytoja pirmiausia išmokino, kaip laikyti adatą, siūti su uždaru galu antpirščiu. „*O, kaip man nesisekė su juo, kaip jis man maišė*“ (8). Paskui mokėsi siūti siuvimo mašina. „*Reikėjo išbandyti mašiną. Siuvau ant tuščios, ant popieriaus, ant kokios medžiagos atkarpėlės. Kojinė mašina, tai pirmyn pirmyn mini, žiūrėk, jau atgal eina*“ (8). Taip pat teko daug lyginti.

Mokinės jau pradėdavo siūti ir užsakovams. „*Mus įpratina ir mes jai dirbam, o ji tik prižiūri ir stebi, kad nebūtų negerai. Jei kas blogai, pasako, tada taisom*“ (8). Ypatingai daug siūdavo prieš Šv. Antano atlaidus Kalviuose, kai visos – jaunos

Siuvėjos Genovaitė Žilinskaitė-Praškevičienė (antra iš kairės) ir Anelė Žilinskaitė-Lankienė (trečia iš kairės). 1952 m. Nuotrauka iš Genovaitės Žilinskaitės-Praškevičienės albumo.

Siuvėja Genovaitė Žilinskaitė-Praškevičienė su mokine.
Nuotrauka iš Genovaitės Žilinskaitės-Praškevičienės albumo.

ir vyresnės moterys – norėjo pasipuošti. „*Daug prašo ir kiekvienai reikia ne koks maišas padaryti, o kad ant žmogaus gražiai gulėtų*“ (8).

Pirmasis G. Žilinskaitės-Praškevičienės siuvinys – marškiniai tėčiui, kuriuos jis turėjo apsivilkti per atlaidus. Medžiagą irgi buvo pirkęs tėtis. Pateikėja šiuos marškinius siuvo visą dieną, tačiau pabaigti nespėjo. „*Reikėjo dar rankovių dvigubos siūlės atkartot, bet po švarku nebuvo matyti ir apsivilko. Dabar juokas ima, kai prisimenu. Kas yra tie marškiniai pasiūt, bet kokia sunki pradžia*“ (8).

Anot G. Žilinskaitės-Praškevičienės, kai išmoko, ji dar siuvo prasčiau, o paskui „*po truputį po truputį ir įgūdžiai atsirado*“ (8). Jos nuomone, siuvėjos darbas sunkus. „*Jeigu dabar reikėtų mokytis, nežinau, ar man patiktų*“ (8).

D. Kazlauskaitė-Matonienė-Banevičienė mokėsi pas garsų siuvėją Joną Butkevičių Medžionių kaime. „*Jis buvo išmokinęs labai daug mokinių*“ (2). Kartu su pateikėja mokėsi dar dvi mergaitės. D. Kazlauskaitė-Matonienė-Banevičienė išmoko siūti vyriškus drabužius. Besimokydama pasisiuvo sau palaidinukę. Moteriškus drabužius siūti išmoko pati.

Visoms pateikėjoms besimokant papildomų ūkio darbų dirbti nereikėjo.

Už mokslą dažniausiai mokėdavo pinigais. A. Pūraitės-Mazurevičienės-Rasiukevičienės tėtis Bartlingaitei-Kamratienei sumokėjo 100 litų. G. Žilinskaitei-Praškevičienei atrodo, kad mokėti reikėjo nedaug, „*juk kaime*“ (8). Vokiečių okupacijos metais ir pokaryje už mokslą kartais atsilygindavo maisto produktais, gyvuliais.

J. Kazlauskas buvo baigęs siuvimo kursus Kaune. „*Labai geras kriaučius – išsimokinęs*“ (3).

Lipkuvienė, A. Lisauskaitė-Bačkutienė, G. Žilinskaitė-Praškevičienė ir D. Kazlauskaitė-Matonienė-Banevičienė pačios turėjo mokinių.

A. Lisauskaitė-Bačkutienė sakydavo, kad „*jau, kai ateina mokytis, matau, kuri siūs, o kuri – ne. O tai viena siuvo siuvo ir sagas atbulas įsiuvo*“ (4).

G. Žilinskaitė-Praškevičienė turėjo šešias mokines. Jas mokė, kai siuvo tėvų namuose. Už mokslą ėmė pinigais. Pateikėjai atrodo, kad dabar joms geriau viską

išaiškintų. Viena G. Žilinskaitės-Praškevičienės mokinė labai gerai siuvo vyriškas kelnes, nors vėliau siuvimu nesivertė. „*Net mes kaime taip nemokėjom. Reikia išformuoti, su prosu daug padirbėti*“ (8).

D. Kazlauskaitė-Matonienė-Banevičienė, keliaudama dirbti, kartu veždavosi ir mokinę. Jos nuomone, už mokymą imdavo nedaug.

Sykį sutarė mokyti siuvėjos amato Cikanavičiūtę iš Ringailių kaimo. Jos tėvas už mokslą sumokėjo 120 rublių. Mokinė siūti nenorėjo, „*tuoj per langus dairosi*“ (2). Sudrausta pasakė: „*Gerai, kad tau niekas nerūpi, o man tai rūpi*“ (2). D. Kazlauskaitė-Matonienė-Banevičienė prie liudininko grąžino pinigus. Taip atsitiko tik vieną kartą.

A. Pūraitė-Mazurevičienė-Rasiukevičienė mokinių neturėjo. „*Laiko mokinėms neturėjau. Būčiau ir labai gera siuvėja, bet neilgai pasiuvau – tik du metus ir apsivedžiau*“ (6).

Siuvimo įrankiai ir priemonės

Adatos ir adatinės

Tarpukaryje įvairaus dydžio ir storumo adatas pirkdavo krautuvėse. Pokaryje adatų dažnai įsigydavo turguje. „*Jų užtekdavo ilgam*“ (1, 8).

Siuvėjai adatas dažniausiai smeigdavo į vatos prikimštą medžiaginę stačiakampio, kvadrato ar apvalios formos pagalvėlę (*paduškėlę*) su kilpele, kurią prikabindavo prie siuvimo mašinos (2, 4, 8). A. Pūraitė-Mazurevičienė-Rasiukevičienė adatas smeigė į širdies formos pagalvėlę.

A. Lisauskaitė-Bačkutienė adatas susmeigdavo į iš karvės plaukų (*šersties*) drėgnom rankom suveltą apvalų kamuoliuką (4).

J. Drumstas adatas laikė dėžutėje, kurią padėdavo aukštai, ant kamino skersinėlio, kad nepaimtų maža dukrelė ir jos draugai.

A. Žilinskaitė-Lankienė ypatingai saugojo siuvimo mašinos adatas. „*Vaje, kad tik nesulūžtų mašinos adata. Siuvi siuvi ir atbunka ta adata. Mokytoja ją nugelanda ir toliau siuva, by tik nesulūžus, nesulinkus. Mieste, jei sulūžo, tai greitai rasi, o kaime – nėra, važiuok į miestą ieškoti ir pirkti*“ (8).

Antpirščiai

Antpirštį vadino *nopercku, noperckiuku* (1, 2, 4, 6, 8). Jų turėjo po kelis. Antpirščiai buvo pagaminti iš geltonos ar baltos spalvos metalo, uždaru arba kiauru galu.

Siuvėjas pasirinkdavo tokį antpirštį, su kokiu jam patogiau siūti. J. Drumsto antpirštis – kiauru galu. „*Kiauras, nes pirštai stori*“ (1). A. Pūraitė-Mazurevičienė-Rasiukevičienė ir A. Lisauskaitė-Bačkutienė naudojo geltono metalo antpirštį uždaru galu. „*Vieną turėjau baltą, bet tas praskylijo*“ (6). Anot pateikėjos A. Pūraitės-Mazurevičienės-Rasiukevičienės, ji be antpirščio siūti negalėjo. „*Siūdavau iš šono, iš galo neišeina, per trumpas pirštas*“ (6). „*Šonu durdavo, kad piršto neperdurt*“ (4).

Antpirščius laikydavo siuvimo mašinos stalčiuke, dėžutėje.

Žirklės

Siuvėjai medžiagą dažniausiai kirpo didelėmis siuvėjiškomis žirklėmis. „*Visą laiką jomis kirpau: ir prie Smetonos, ir prie vokiečio, ir prie ruso. O čia (Rumšiškių senelių namuose – I.L) ėmė ir surūdijo, nekerpa nei kiek*“ (6). Sukirpdamos audinį, J. Kazlauskaitė naudojo „Singer“, o G. Žilinskaitė-Praškevičienė – „Solingen“ firmos siuvėjiškas žirkles.

Kiti siuvėjai turėjo ir siuvėjiškas, ir mažesnes žirkles. „*Čia pagal medžiagą*“ (1). J. Drumstas buvo įsigijęs didžiules žirkles, kuriomis kirpo milą, medžiagas paltams. Jis taip pat turėjo ir krautuvėje pirktas siuvėjiškas žirkles.

Žirkles dažniausiai įsigydavo turguje, kartais jau naudotas pirkdavo iš kitų siuvėjų. J. Drumsto žirklės – kalvio darbo. Perkant „Singer“ siuvimo mašiną, prie jos būdavo pridėtos ir tos pačios firmos žirklės.

Žirkles siuvėjai laikydavo ant stalo arba siuvimo mašinos stalčiuke.

Lygintuvai

Kol nebuvo elektros, drabužius lygino *(prosino*) ketaus lygintuvais (*prosais*), kaitinamais medžio anglimis (*žarijų*, *žarijiniais*) (1, 2, 4, 6, 8). Kruonio apylinkių siuvėjai daugiausia lygino lygintuvais su kaminėliais. A. Pūraitės-Mazurevičienės-Rasiukevičienės lygintuvas buvo parvežtas iš Amerikos.

Pasitaikydavo ir lygintuvų su kiaurymėmis šonuose, tačiau siuvėjai juos nelabai mėgo. „*Su kaminėliu geriau negu su skylutėmis, o tai dar žarija pro kur iškris*“ (8).

Lygintuvai skyrėsi dydžiu, svoriu. Kai kurių korpuse buvo išlietas numeris. Kuo didesnis skaitmuo, tuo lygintuvas sunkesnis. Siuvėjai turėjo ir po kelis lygintuvus.

Įkaitusį lygintuvą pastatydavo ant viryklės arba ant išlankstyto vielinio apvalaus, stačiakampio ar trikampio formos padėklo (*grotelių*, *formos*) (6, 8).

Karštas anglis iš krosnies išgriebdavo išlankstytomis vielinėmis žnyplėmis (*kačergute*), piltuvėliu, šaukštu (6). „*Mūsų buvo amerikoniškos, tokios suvyniotos kačergutės*“ (6). A. Pūraitė-Mazurevičienė-Rasiukevičienė šaltas anglis į lygintuvą suberdavo rankomis.

6. Siuvėjo Jono Drumsto kalvio darbo žirklės storoms medžiagoms kirpti.
LBM 48134. Igno Minioto nuotrauka.

Anglių lygintuvui pasiruošdavo ir iš anksto. „*Pasirenki, išneši į lauką, ar vandeniu pataškai, ir jie gauna atšalti*“ (6). Juos sudėdavo į seną kibirą, dėžę. Prireikus anglių paskolindavo ir kaimynai.

Ketaus lygintuvą įkaitindavo mosuodami. „*Įpūsdavom taip, dumplyčių neturėjom. Kiti bijojo galvą sugaruoti, bet aš – ne*“ (8).

Vėliau ketaus lygintuvus pakeitė elektriniai. J. Drumstas vietoj senojo nusipirko sunkų elektrinį lygintuvą. „*Iš Rusijos parvežė buvę tremtiniai Varnai*“ (1).

Drabužių lyginimas

Siuvėjai drabužius lygindavo ant stalo, kai kurie naudojo lyginimo lentą. A. Pūraitė-Mazurevičienė-Rasiukevičienė, A. Lisauskaitė-Bačkutienė, A. Žilinskaitė-Lankienė ant stalo pasitiesdavo baltą paklodę. „*Austą tai ne – dėmės bus*“ (6).

Bartlingaitės-Kamratienės lyginimo lenta buvo medinė, stačiakampė, suapvalintais galais, audiniu aptrauktu viršumi. Jos reikėjo atvartams, atlapams, rankovėms, klostėms lyginti. Tokia pat J. Drumsto lyginimo lenta nebuvo aptraukta audiniu. G. Žilinskaitė-Praškevičienė smulkias drabužių detales lygino ant stalo kampo. „*Lyginant ant stalo kampo įsitaisom ir labai gerai išeidavo*“ (8).

Siuvėjai lygindavo daug. „*Be atokvėpio vargsti su prosu*“ (6).

Siuvimo mašinos

Siuvimo mašina – vienas pagrindinių siuvėjo darbo įrankių. Iš straipsnyje minimų siuvėjų, siuvimo mašinos neturėjo tik O. Pūrienė. Ji drabužius siuvo rankomis: „*su adata ir noperckiuku*“ (6). Pasak G. Žilinskaitės-Praškevičienės, siuvėjas daug darbų turėjo atlikti rankomis. „*Rankom siūdavom dvigubą siūlę, pavyzdžiui, baltiniams. Rankomis reikėjo apmėtyti audinį, siūti kilpas*“ (8).

Siuvimo mašinos buvo rankinės arba kojinės. Pradedantis siuvėjas dažnai siuvo rankine. Pirmosios G. Žilinskaitės-Praškevičienės ir D. Kazlauskaitės-Matonienės-Banevičienės siuvimo mašinos – rankinės. G. Žilinskaitei-Praškevičienei naudotą siuvimo mašiną nupirko tėtis Kauno Žuvų turguje. Firmos pavadinimo abi pateikėjos neatsiminė: „*kažkokia sudėtinė*” (2, 8).

Rankines siuvimo mašinas patobulindavo, pritaisydavo kojinę pavarą. „*Kai pramokau siūti, mašinai nupirko ir pakojį. Surastas meistras pakojį pritaisė, padarė staliuką*“ (8). J. Drumstas turėjo rankinę „Singer“ siuvimo mašiną, pritaisytą ant „Gritzner“ siuvimo mašinos kojinės pavaros. Vis skųsdavosi, kad siuvimo mašina storų medžiagų „*neima*“ (1). Vėliau, „*prie ruso*“, nusipirko naują rankinę mašiną ir vėl pritaisė prie tos pačios pavaros (1).

Kruonio apylinkėse populiariausios siuvimo mašinos – „Singer“ firmos. Tarpukaryje „Singer“ siuvimo mašinomis prekiauta itin aktyviai: buvo sukurtas agentų, siūlančių išsimokėtinai pirkti mašinas, tinklas, organizuoti nemokami „Singer“ siuvimo bei siuvinėjimo kursai. Jas naudojo dešimt straipsnyje minimų siuvėjų: Lipkuvienė, Bartlingaitė-Kamratienė, J. Kazlauskaitė, Kamrataitė, Jakienė, J. Drumstas, A. Lisauskaitė-Bačkutienė, A. Žilinskaitė-Lankienė, Butkevičius, J. Kazlauskas. Skyrėsi tik „Singer“ siuvimo mašinų gamybos metai, jų dydis.

Siuvėjai turėdavo po kelias siuvimo mašinas. Tarpukaryje didelę kojinę siuvimo mašiną „Nauman“ pateikėjai A. Pūraitei-Mazurevičienei-Rasiukevičienei nupirko tėtis. Mašina buvo nauja (pirkta iš moters, kuriai pristigo pinigų už ją sumokėti)

ir kainavo 300 litų. Prie mašinos buvo pridėta ir skardinė dėžutė susidėti siuvimo reikmenims. Kai A. Pūraitė-Mazurevičienė-Rasiukevičienė ištekėjo už savo pirmojo vyro, siuvimo mašiną „Nauman“ atidavė vyro broliui, nes jis davė „*pinigų ant namo pasistatyt*“ (6). Vyrui žuvus, pateikėjai siuvimo mašiną nupirko brolis. „*Galvutė vienokia, kojos kitokios, neatsimenu užvadinimo. Stovi Žiežmariuose dabar*“ (6).

Sovietmečiu įsigyti naują siuvimo mašiną buvo gana sudėtinga, reikėjo pažinčių (*blato*) (8). G. Žilinskaitei-Praškevičienei naują kojinę siuvimo mašiną „Veritas“ padėjo įsigyti vyro pažįstami.

D. Kazlauskaitė-Matonienė-Banevičienė vėliau siuvo elektra varoma siuvimo mašina. „*Rusiška, pirkta už šimtą rublių*“ (2).

Siuvimo mašiną reikėjo prižiūrėti, sutepti mechanizmus. A. Žilinskaitė-Lankienė mašiną kiekvieną rytą sutepdavo alyva. To paties mokino ir mokines. „*Tepdavom su leikute. Alyvą pirkdavo didesnėse bonkelėse, turbūt turguj. Paskui įpildavo į leikutę. Labai mašiną prižiūrėdavom, kad nepagestų*“ (8).

Medžiagos drabužiams

Audiniai

Drabužius siuvėjai siuvo iš namie austų ir pirktinių medžiagų. Tarpukaryje audinius įsigydavo manufaktūros krautuvėse. Kruonyje manufaktūros krautuvės priklausė žydams. A. Pūraitė-Mazurevičienė-Rasiukevičienė sukneles siuvo iš markizeto, kartūno, perkelio, šilko, vilnos. Vyriškus kostiumus irgi siuvo iš vilnos.

Namie austas prastas pakulines medžiagas kelnėms, švarkams vadino *šaračkom*, *šyroku* (1, 4, 5, 6, 8). Anot A. Lukševičiūtės-Ardzijauskienės, „*šaračkos, šyrokai – tai vyrams medžiagos, moterims – tai ne, nestovės gražiai*“ (5). „*Mamos padaro medžiagą, išaudžia. Kiek daug darbo…*“ (8). Iš drobės, milo siūdavo kasdienius drabužius. „*Vyrai turėjo ir kostiumus šventadieninius, o namie gerai ir taip, iš naminių*“ (6). „*Šiaip drabužiai buvo daugiausiai reikalingi kasdienai*“ (8).

Karo ir pokario metais, kuomet pirktinių audinių buvo sunku įsigyti, siuvėjai daug siuvo iš namie austų medžiagų. Tik vėliau pirktinių medžiagų pradėjo atsirasti turguose. G. Žilinskaitė-Praškevičienė prisiminė, kaip jos tėtis, nuvažiavęs į Kauną, nupirko tris audinio atraižas suknelėms – kasdienai ir pasipuošti per atlaidus. Prieš vienas šv. Velykas A. Lukševičiūtės-Ardzijauskienės mama turguje nupirko drobės ir visoms keturioms mergaitėms Jakienė pasiuvo sukneles. „*O tai buvo įvykis*“ (5).

Žmonės taip pat prašydavo išversti ir persiūti padėvėtus drabužius. „*Tai iš palto, tai suknelę į bažnyčią eiti. Sunku ir negražiai atrodo*“ (8). Kaip giminaitis, J. Kazlauskas pateikėjai M. Lapinskaitei-Šeškienei pataisydavo drabužius. „*Aš sakydavau – pataisyk, pataisyk, kad žmonės nesijuoktų*“ (3).

Šeštame-septintame dešimtmetyje labai populiarios buvo medžiagos iš JAV gaunamų siuntinių – plonytės, su įspaustom aksominėm gėlėm.

Storas audinys *bobrikas* buvo skirtas moteriškiems ir vyriškiems paltams siūti (4). Iš vilnonių medžiagų – *saulutės* ir *liukso* siuvėjai siūdavo kostiumėlius, šiltesnes sukneles, sijonus (4). Pateikėja O. Lisauskaitė-Brazionienė dar išvardino šias to laikmečio medžiagas: žoržetą, šilką, velvetą, aksomą, *krempleną*.

Likusias audinio atraižas, skiauteles A. Pūraitė-Mazurevičienė ir G. Žilinskaitė-Praškevičienė grąžindavo. „*Nieko neišmesdavau; reikalingos žmonėms gi*“ (8).

Medžiagas siuvėjai laikė komodoje, spintoje. Lipkuvienė ir A. Žilinskaitė-Lankienė užsakovių atneštus audinius išsidėliodavo ant stalo. „*Galybė medžiagų prikrauta*“ (7). „*Seniau ant stalo, o, kaip dabar siuvu, ant grindų išsidedu*“ (8). G. Žilinskaitė-Praškevičienė medžiagas, sagas siūlus laikė žmonių atneštuose maišiukuose. „*Sukerpi ir vėl į maišiuką*“ (8).

Siūlai

Ateidami pas siuvėją, užsakovai atsinešdavo ne tik medžiagą, bet ir siūlų. Drabužius siuvėjai daugiausiai siūdavo trisdešimto ir keturiasdešimto numerio siūlais. „*Strigavimui – kitos rūšies*, *o namie verpti siūlai gal tik kailiniams tinka*“ (8).

Siūlai būdavo suvynioti ant mažų ar didelių ričių. „*Vieni siūlai suvyti į rolkutes, kiti į špūles su kraščiukais*“ (6).

Vėliau siūlus siuvimui pirkdavo patys siuvėjai. „*Dabar niekas neatsineša*“ (8).

Siūdama A. Pūraitė-Mazurevičienė-Rasiukevičienė siūlą perbraukdavo vaško gabaliuku. „*Pavaškuoji siūlą, tai jis nesigarankštija ir gerai siuva. Kai siuvi kalnierius, tai pavaškuoji*“(6).

Siūlų rites sudėdavo į siuvimo mašinos stalčiuką.

Drabužių užsegimas (sagos, kabliukai, užtrauktukai)

Sagas (*guzikus*) atsinešdavo užsakovai (6, 8).

A. Zavistanavičiūtė-Zykuvienė teigė, kad „*Prie Smetonos užtrauktukų nebuvo, tik segtukės. Paskui jau lyg atsirado į galą, bet kaime dar nebuvo, tik mieste. Vadino užtrauktukais*“ (7). Pasak G. Žilinskaitės-Praškevičienės, pokaryje užtrauktukų taip pat nebuvo; sijoną užsegdavo kabliukais.

Sagas laikydavo prie užsakovo atneštos medžiagos, siuvimo mašinos stalčiukuose, dėžutėse, maišeliuose.

Klijuotės (įdėklai)

Švarkų, švarkelių, paltų krūtines („*iki pusės*“), apykakles, atvartus, atlapus, rankogalius siuvėjai sutvirtindavo iš drobės padarytomis klijuotėmis (*klijonkėmis, paklijavimais)* arba standžia, ašutais atausta medžiaga (*kamiele, kamele)* (1, 8). Drobines klijuotes dažnai pasidarydavo patys, o *kamielę* pirkdavo krautuvėse (8). Naudojant ašutais ataustą medžiagą, siuvamas drabužis „*labai gražiai išsiformuoja ir guli, o dabar visai kitokios siūlės*“ (8). Pasak G. Žilinskaitės-Praškevičienės, *kamielę* reikėjo daug lyginti. „*Lygintuvas daug padeda, įprosini*“ (8). Drobinę klijuotę šlapindavo. „*Su paklijavimu viskas daug paprasčiau*“ (8).

Pateikėja J. Drumstaitė-Sadauskienė atsiminė, kad užsakovai, ateidami siūtis pas J. Drumstą, atsinešdavo ir *kamelę* (1).

Drabužių modeliavimas

Matavimo priemonės

Matuodami užsakovus, siuvėjai naudojo suvyniojamas, iš klijuotės pagamintas centimetrines juosteles (*centimetrus*) (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8). A. Žilinskaitė-Lankienė centimetrinę juostelę vadino *miera*. „*Kai suplyšta, tada perka kitą*“ (8).

Tiesias linijas ant medžiagos braižė pasiėmę ilgą medinę liniuotę. A. Lisauskaitei-Bačkutienei tokią liniuotę buvo padaręs brolis. Domicelė Kazlauskaitė-Matonienė-Banevičienė turėjo dvi liniuotes – ilgą, kurią vadino *uolekčiu* ir trikampio formos liniuotę (2). A. Pūraitė-Mazurevičienė-Rasiukevičienė ilgos liniuotės neturėjo. „*Man jos nereikėjo. Centimetru išmieruoji, o medine kaip tu išmieruosi, nebent tik kelnių ilgį*“ (6).

Centimetrines juosteles siuvėjai laikė siuvimo mašinos stalčiuke, ilgas medines ar trikampes liniuotes pasidėdavo ant stalo, pakabindavo ant sienos.

Braižymo priemonės

Siuvėjai ant medžiagos dažniausiai braižė siuvėjiška kreida. J. Drumstas ir G. Žilinskaitė-Praškevičienė braižydavo nusmailintu muilo gabalėliu. „*Muilas labai gerai rašo. Muilu geriau braižyti, kreida trupa. Muilas braižo ploniau, kaip pieštukas, o kreidą dar ir sunkiau nuvalyti*“ (8). Priklausomai nuo audinio, A. Lisauskaitė-Bačkutienė ir A. Žilinskaitė-Lankienė braižymui naudojo ir muilą, ir kreidą.

J. Kazlauskaitė linijas ant medžiagos brėždavo nagu. „*Brūkšt brūkšt nagu, pasižymėjo, nukirpo. Primieravo ir nesugadino, o dabar braižys braižys ir nieko*“(3).

Kreidą ir muilo gabaliukus siuvėjai laikydavo siuvimo mašinos stalčiuke.

Madų žurnalai

Kai kurie siuvėjai, ypač siuvę moteriškus drabužius, modelius užsakovams siūlė pasirinkti iš madų žurnalų. Iš straipsnyje minimų siuvėjų madų žurnalus turėjo Lipkuvienė, Bartlingaitė-Kamratienė ir J. Kazlauskas. „*Patarti gali, bet siuvėjas turi siūti taip, kaip jo klientas nori*“ (6).

J. Drumstas, A. Lisauskaitė-Bačkutienė A. Žilinskaitė-Lankienė, G. Žilinskaitė-Praškevičienė madų žurnalais nesinaudojo. „*Kas duos tuos žurnalus, siuvėjas taip nupasakoja*“ (1). „*Ir dabar neturiu. Pavyzdžiui, suknelėms pasako, kas kaip nori. Ir kokie čia modeliai – per liemenį kirpta arba nekirpta. Kaklas taip arba taip. Rankovės trumpos arba ilgos, o jų iškirpimas tas pats*“ (8).

Iškarpos

Siuvėjai iškarpas (*formas)* nusibraižydavo besimokydami, iš madų žurnalų, gaudavo iš kitų siuvėjų (6, 8). Jas darė iš storesnio rudos ar vyniojamo baltos spalvų popieriaus, laikraščių. „*Pasidėjai ir iškirpai, pavyzdžiui, kalnierių. Pelerinos irgi be formos neiškirpsi*“ (6). J. Drumstas iškarpas pasidarydavo kiekvienam naujai pradėtam siūti drabužiui.

A. Lisauskaitė-Bačkutienė ir A. Žilinskaitė-Lankienė iškarpų nenaudojo, kreida ir muilu braižė tiesiai ant medžiagos. Pradėjusi siūti žmonėms, G. Žilinskaitė-Praškevičienė taip pat drabužius sukirpdavo be iškarpų. Dabar pateikėja jau naudoja iškarpas, nes pamiršo braižymą. „*Jeigu nebūčiau pamiršus, jis man labai praverstų*“ (8).

O. Pūrienė naujus drabužius sukirpdavo pagal išardytus senus.

Iškarpas siuvėjai dažnai suvyniodavo į ritinėlius.

Drabužių matavimas

Užsakovo pavardę, figūros matmenis (*mierą*) siuvėjai žymėdavosi knygutėje, sąsiuvinyje arba ant popieriaus skiautės (6, 8). Lipkuvienė matus kartais užsirašydavo ant medžiagos. Pirmasis apsilankymas pas siuvėją vadintas *mieros nuėmimu* (6, 8).

Siūdami drabužį, siuvėjai užsakovą dar kelis sykius matuodavo. Tokie primatavimai vadinti *primierka* (4, 6, 8). A. Lisauskaitė-Bačkutienė, siūdama suknelę, užsakovę matavo vieną kartą, paltą – du kartus. „*Kokios palaidinės visai nematuodavo. Mano mamai pasiūdavo iš vis be mierų, nes žinojo jos dydį*“ (4). A. Pūraitė-Mazurevičienė-Rasiukevičienė savo užsakoves matuodavo tris kartus. „*Pirmą kartą nuimi mierą, antru kartu pamieruoji, trečiu kartu ateina prieš baigimą. Tada būna supastriguotas kalnierius ir rankovės. Apvelki ir matai, ar kur reikia dar pataisyti, ar ne. Paskui su mašina sau varai spakainas*“ (6). G. Žilinskaitė-Praškevičienė matuodavo keturis kartus. „*Nuimi mierą. Paskui sukerpi. Antrą kartą pamatuoji be rankovių. Vėliau įsiuvi rankoves, matuojant patikrini, ar visos siūlės gerai, ar reikia kur išleisti. Jeigu kas ne taip – pataisai. Taigi, keturis kartus tą patį žmogų matai*“ (8).

Anot pateikėjos A. Pūraitės-Mazurevičienės-Rasiukevičienės, siuvant drabužį labai svarbu, koks užsakovės sudėjimas. Gerą figūrą ir matuoti reikia mažai. Užsakovės kartais prašydavo pasiūti tokią pat suknelę, kaip siuvėjos. „*Mano buvo figūra, nepasigirsiu, bet maišą apsivilksiu, o jame galvai skylę prakirpk, rankovėms skyles prakirpk, diržiuką uždėk ir bus liuks. O kitai, kol pasiūsi – dailinsi dailinsi, ir nieko neišeina. Tai užpakalio nėra, tai talius (liemuo – I. L.) – ilgas, tai – trumpas. Vienai siuvau vatinę kamziulę, tai tokia figūra, kad beveik verkiau, įstatyt rankovių neįmanoma. Stačiau visą vakarą, bet įstačiau*“ (6).

Siuviniai, jų užsakymai ir kainos

Moteriškų apatinių drabužių siuvimas

A. Pūraitė-Mazurevičienė-Rasiukevičienė siuvo ir apatinius drabužius moterims: kelnaites, liemenėles. „*Turėjau liemenukams formas. Tai mažesnius, tai didesnius pasiuvi*“ (6).

Krikšto drabužėliai

A. Pūraitei-Mazurevičienei-Rasiukevičienei teko siūti krikšto drabužėlius, užsakovėms ruošiantis krikštyti vaiką (*einant in kūmas)*: sukneles, marškinėlius,

kepurytes, taip pat antklodes (6). Drabužėliai buvo baltos spalvos. Jeigu krikštydavo berniuką, siuvėja kepurytę apvedžiodavo mėlynos spalvos kaspinėliais ir ant marškinėlių rišdavo mėlyną juostą, jei mergaitę – rausvos.

Apie sijonų ir suknelių siuvimą

A. Pūraitė-Mazurevičienė-Rasiukevičienė buvo pasisiuvusi sijoną, sujuosiamą plačiu blizgančiu diržu ir rausvą palaidinukę su geltonos medžiagos įsiuvu krūtinėje. Iškirptė ir rankovės buvo apvedžiotos juodos spalvos juostele. Pateikėja į plaukus įsisegdavo juodos spalvos kokardą. Taip pasipuošusi ėjo į viešą vakarą Kruonio miestelyje.

Vyriškų marškinių siuvimas

Tarpukaryje marškinius siuvo iš naminės medžiagos, o baltą apykaklę, krūtinę ir rankogalius pirkdavo krautuvėse. „*Kulionikus užsega ir jie matyt*“ (6). Pokaryje ši tradicija išliko. G. Žilinskaitė-Praškevičienė su savo mokytoja A. Žilinskaite-Lankiene vyriškiems marškiniams naudojo namie austą medžiagą, tik apykaklė su krūtine, rankogaliai buvo pirktiniai – iš perkelio.

Kasdienai siuvo marškinius su aukšta apykakle (*stoikute*).

Suknelių bažnytinėse procesijose dalyvavusioms mergaitėms siuvimas

Tarpukaryje Darsūniškio klebonas Vaitiekūnas sugalvojo, kad mergaitės, barstančios gėles bažnytinių procesijų metu (*barstytojos*), turėtų vilkėti vienodomis suknelėmis (7). Tokių *barstytojų* iš viso buvo apie dvidešimt. Klebonas sušaukė jų motinas, „*bet tos nei klausyti nenorėjo. Daugiausia tokia Kuklienė šturmino, o jos mergaitė barstė*“ (7). Iš pradžių klebono sumanymui pritarė tik šešios mamos. Sukneles pasiūti užsakė siuvėjai Lipkuvienei.

Suknelės buvo iš balto batisto, trumpom rankovėm, papuoštos dviem eilėm raukinių (*kvalboniukų*), nugaroje surišamais plačiais kaspinais. Kaklo iškirptė – apvali, „*žemiau duobutės*“ (7). Anot klebono, taip apsirengusios, ant galvos užsidėjusios rūtų vainikėlius, įsisegusios kaspinus, barsčiusios gėles mergaitės turėjo būti panašios į angeliukus. Net joms vaikščioti liepė būriu. „*O, kaip mus gyrė moterys iš kitos parapijos! Žmonės tik šnabžda – žiūrėkit, barstytojos eina!*“ (7). Paskui sukneles pasisiuvo ir kitos mergaitės.

Už suknelių pasiuvimą mokėjo mergaičių mamos. „*Nepigiai ta suknelė kainavo*“ (7).

Vilkinčios vienodomis suknelėmis gėles barsčiusios mergaitės nutarė pasipuošti – visos iš keliaujančio prekybininko (*karabelninko)* nusipirko laikrodukus (7). „*Jis buvo padarytas kaip tikras laikrodis: ir numeriai yra, ir rodyklė*“ (7). Tačiau zakristijonas laikrodukus tuoj pat liepė nusiimti. „*Sudėjo į stalčių. Pasiimsit, sako, kai pabarstysit*“ (7). Pateikėja Antonina Zavistanavičiūtė-Zykuvienė su kitom mergaitėm vos neverkė iš nuoskaudos, nes „*kaip mums buvo gražu*“ (7).

Paltų siuvimas iš kareiviškų milinių

Po karo moteriškus paltus siuvo ir iš kareiviškų milinių (*šinelių*) (5, 8). Milines žmonės pirkdavo turguje. Paskui išardydavo, kartais nudažydavo tamsiai raudona spalva. Siuvėjui atnešdavo jau gerai paruoštą vilnonį audinį – išardytą, nudažytą ir išlygintą. „*Paltukai būdavo gražūs, ankstesnės siūlės paslėptos ir šinelio nelikę nei ženklo*“ (8). Pateikėjai Angelei Lukševičiūtei-Ardzijauskienei Jakienė buvo pasiuvusi paltuką iš vokiškos kareiviškos milinės.

Švarkų *(rubaškių)* siuvimas

Pateikėja J. Drumstaitė-Sadauskienė prisiminė, jog jos tėvas J. Drumstas vyrams labai dažnai siuvo šiltus milo švarkus, kuriuos vadindavo *rubaškėmis* (1). *Rubaškės* buvo statytomis rankovėmis su rankogaliais, su dvejomis uždėtinėmis kišenėmis ant krūtinės (1). Užsagstomos sagomis. Kišenės ir užsisegdavo, nes į „*jas įsidėdavo pinigėlių arba piniginę*“ (1).

Drabužių užsisakymas

Norintys pasisiūti naują drabužį, pas siuvėją galėjo ateiti bet kada. „*Juk ne įstaiga kažkokia*“ (8). Kiti dažnai užsukdavo sekmadieniais, kai atvažiuodavo bažnyčion. A. Pūraitė-Mazurevičienė-Rasiukevičienė matavo užsakoves tik sekmadieniais, po šv. Mišių.

Norint pasisiūti drabužį, neretai tekdavo laukti eilėje. Eilės būdavo pas Jakienę ir A. Lisauskaitę-Bačkutienę. „*Kolchozo laikais bobos net normas už ją nuravėdavo, kad ji tik siūtų*“ (4).

Drabužių atidavimas užsakovams

Lipkuvienė, Jakienė, A. Žilinskaitė-Lankienė ir G. Žilinskaitė-Praškevičienė drabužius pasiūdavo sutartu laiku – „*pasakyta-padaryta*“ (8). „*O kaip gi kitaip – seniau žmonės sąžiningi buvo*“ (5). Kiti siuvėjai apsiimdavo daug darbo ir kartais nespėdavo. „*Į dieną užeina miegas, tai pasnaudi ant mašinos ir vėl siuvi. Vakare taip pat prasnaudi ir siuvi*“ (6).

Siuvėjų spartumas taip pat skyrėsi. A. Lisauskaitė-Bačkutienė siūdavo labai greitai. Jei vakare jos paprašydavo pasiūti palaidinukę ar sijoną, tai nemiegodavo per naktį ir ryte jau galėdavo atiduoti. „*Buvo tokia greitadarbė*“ (4).

G. Žilinskaitė-Praškevičienė dirbo lėtai. „*Greitai gali tik kokią paklodę apsiūlėti, o čia reikia pasižiūrėt*“ (8).

Pasitaikydavo, kad pasiūtą drabužį atnešdavo pataisyti. „*O nėra ko taisyti, tai pakabina, palaiko. Klientas atėjęs nepastebi, kad nieko nedaryta ir sako, kad dabar jau kitaip atrodo*“ (8). O. Pūraitė-Mazurevičienė-Rasiukevičienė prisiminė, kad tik kartą susiaurino suknelę, o mergaitei sutrumpino paltuką.

Kainos

Tarpukaryje už suknelės pasiuvimą A. Pūraitė-Mazurevičienė-Rasiukevičienė imdavo du, du su puse, tris litus. Kaina taip pat priklausė nuo medžiagos brangumo. Jeigu brangesnė medžiaga – pasiuvimas kainavo brangiau, o jei pigesnė – pigiau.

Po karo A. Žilinskaitė-Lankienė ir G. Žilinskaitė-Praškevičienė už siuvinius imdavo nedaug, nes kaimuose žmonės neturtingai gyveno. Visą uždarbį G. Žilinskaitė-Praškevičienė skirdavo šeimai, nes jaunesnis brolis ir sesuo mokėsi. „*Jiems reikėjo cento*“ (8).

Atsiskaitymo maisto produktais nebuvo. „*Negražu – kaip čia ponia ar panelė siuvėja ims duona ar lašiniais*“ (8). Iš pateikėjos Angelės-Lukševičiūtės-Ardzijauskienės mamos ir jos pačios už drabužių pasiuvimą Jakienė imdavo sūriu, sviestu, lašiniais, kiaušiniais. „*Nes buvom pažįstami*“ (5).

Vėliau už palaidinės pasiuvimą siuvėjos imdavo dešimt, o už suknelės – penkiolika rublių.

Siuvėjų darbo ypatumai

Darbo vieta

Turintys pastovią darbo vietą siuvėjai siuvimui ir darbui su užsakovais paskirdavo atskirą kambarį. Apstatymas – didelis stalas, ant kurio sukirpdavo drabužius, lova, spinta, skrynia arba komoda, kėdės, suolai. Siuvimo mašiną visada statė prie lango. Būtinas baldas – didesnis pakabinamas arba pastatomas veidrodis. „*Pas Lipkuvienę buvo didelis veidrodis atverčiamais šonais – gali pasižiūrėti, viską matai*“ (7). A. Žilinskaitė-Lankienė naudojo mažą veidrodėlį. G. Žilinskaitė-Praškevičienė veidrodžio neturėjo. „*Gal ir geriau būdavo. Nematydavo žmogus, tik pats matai*“ (8).

Kol nebuvo elektros, sutemus dažnai pasišviesdavo žibaline lempa. A. Pūraitė-Mazurevičienė-Rasiukevičienė siuvo prie nedidelės penkto arba septinto numerio žibalinės lempos. Kai mokėsi siūti, jos mokytoja Bartlingaitė-Kamratienė savo mokines per *šaruvkas* (*dienos laikas, kai dar visiškai nesutemę – I.L.*) išleisdavo pasivaikščioti. „*Nenori degt šviesos, nes nei šviesu, nei tamsu*“ (6).

Iš pradžių dirbusi tėvų namuose, vėliau J. Kazlauskaitė gyveno ir siuvo Darsūniškio miestelio špitolėje.

Anot M. Lapinskaitės-Šeškienės, iškaba turbūt kabėjo tik ant siuvėjos Lipkuvienės ir jos vyro batsiuvio namų Darsūniškyje. „*Iškabų nereikėjo, visi ir taip žinojo*“ (3).

Keliaujančio siuvėjo darbo ypatumai

Keliaujantys siuvėjai dirbdavo užsakovų namuose. Su savimi pasiimdavo iškarpas, antpirščius, adatas, veždavosi siuvimo mašiną. Lygintuvus visi užsakovai turėjo savo, vėliau ir elektrinius. A. Lisauskaitė-Bačkutienė taip pat įsidėdavo antklodę lyginimui. „*Lauk paskui, duos kas ar neduos*“ (4).

D. Kazlauskaitė-Matonienė-Banevičienė buvo keliaujanti siuvėja. Užsakovų šeimoje dirbdavo dvi arba tris savaites. Į savo namus grįždavo šeštadienio vakare. Daugiausia siuvo kailinius, vyriškus kostiumus, kelnes, švarkus.

A. Pūraitei-Mazurevičienei-Rasiukevičienei teko siūti tik trijuose kaimuose; ji dirbdavo namuose. Pas ūkininkus pateikėja siuvo viską: ir vyriškus, ir moteriškus drabužius. „*Vyriškus iš senų susikerpi ir siuvi*“ (6). Vakarais jai siūti neleisdavo; šeimininkai paimdavo mašiną. „*Graži kriaučiuvienė, tai bernų prisirenka. Šposų, juokų pridarau, dainuoju sau kočėlu pritardama*“ (6).

Atvykusį į namus dirbti siuvėją labai gerbė, stengėsi pagaminti gardesnių valgių. Aišku, pasitaikydavo ir išimčių. Pas vienus turtingus D. Kazlauskaitės-Matonienės-Banevičienės užsakovus pusryčius pirmiausia pavalgydavo savi, tada, apie 11–12 valandą, šeimininkė neskubėdama prie stalo pakviesdavo pusryčiauti siuvėją.

Draudimai verstis amatu

Pokaryje valdžia siuvėjo amatu verstis draudė. Siuvėjus baudė, juos „*gaudydavo finansai*“ (2). D. Kazlauskaitei-Matonienei-Banevičienei besimokant pas Butkevičių, „*jei užtikdavo finansai, viena mokinė puola verpt, kita bulves skust, trečia vaiką migdo*“ (2). Norint siūti, reikėjo išsipirkti patentą. Jis buvo labai brangus. „*Dabar tai juokas ima, kiek kainuoja visiems metams verslo liudijimas*“ (2).

Pateikėjai siuvant Mičiūnų kaime, pas Mačinskus irgi užpuolė „*finansai*“. „*Ateina agentai, beldžia iškart į abejas duris, nes namas didelis. Mašina stovi, mergaitė su lygintuvu. Sako, vyrai, sėskit, mes iš tyko čiukš laukan ir dainuojam. Pasislėpėm*“ (2).

Darbas siuvimo įmonėse

Paaugus vaikams, kai nusibodo būti namuose, G. Žilinskaitė-Praškevičienė įsidarbino Kauno „Dirbtinio pluošto“ gamykloje. „*Jeigu būčiau namie dirbus, tai būčiau pensijos negavus*“ (8). Po trejų metų perėjo į „Baltijos“ siuvimo fabriką. „*Čia operacijos ir dvi pamainos. Aš lėtai dirbu, o normos labai didelės. Senos darbininkės tai varo ir varo*“ (8). „Baltijoj“ pateikėja siuvo korsetus ir liemenėles. Paskui dirbo „Vaivorykštėj“, iš trikotažo siūdavo sijonus, sukneles, kostiumėlius. „Vaivorykštė“ turėjo labai geras savo gaminių iškarpas. Jas pateikėja naudoja ir dabar.

Siuvimas dabar

Šiuo metu G. Žilinskaitė-Praškevičienė siuva, anot jos pačios, kad nebūtų nuobodu, kad turėtų ką veikti. „*Aš dabar jau patenkinta siuvimu*“ (8). Turi nuolatinių užsakovų. Žmonės siūtis dažniausiai ateina rudenį, prieš Kalėdas, Naujuosius metus. „*Vasarą ir po Naujųjų metų niekas iš vis nenori siūtis. O kovą jau ateina, kai vasara artėja*“ (8). Pateikėjos nuomone, dabar siuvėjai nelabai reikalingi. „*Siuvasi tik turintys nestandartinę figūrą. Ir jaunesniems, ir senesniems yra drabužių, o dar kur skudurynai*“ (8).

Išvados

Pateikti duomenys rodo, jog Kruonio apylinkėse tiek tarpukaryje, tiek sovietinės okupacijos metais, siuvėjo amatas buvo pats populiariausias. Mokymasis, naudoti darbo įrankiai ir priemonės, siuvėjų bendravimo su užsakovais tradicijos, siuvimo technologija beveik nesiskiria nuo kitų Lietuvos etnografinių sričių. Kai kurie senieji siuvėjai tebesiuva ir dabar.

Pasakojo

1. Janina Drumstaitė-Sadauskienė, g. 1948 m. Salomiškio k. Gyvena Rumšiškėse.
2. Domicelė Kazlauskaitė-Matonienė-Banevičienė, g. 1931 m. Medžionių k. Gyvena Kalviuose.
3. Marijona Lapinskaitė-Šeškienė, g. 1923 m. Darsūniškyje. Gyvena Darsūniškyje.
4. Ona Lisauskaitė-Brazionienė, g. 1943 m. Vilūnų k. Gyvena Kaune.
5. Angelė Lukševičiūtė-Ardzijauskienė, g. 1934 m. Vekonių k. Gyvena Rumšiškėse.
6. Albina Pūraitė-Mazurevičienė-Rasiukevičienė, g. 1916 m. JAV, Džeksono mieste. Gyvena Rumšiškėse.
7. Antonina Zavistanavičiūtė-Zykuvienė, g. 1919 m. Darsūniškyje. Gyvena Darsūniškyje.
8. Genovaitė Žilinskaitė-Praškevičienė, g. 1930 m. Sevelionių k. Gyvena Kaune.

Nuorodos

[1] Kai kurių siuvėjų vardų pateikėjos nebeprisiminė, todėl straipsnyje jie minimi tik pavardėmis.
[2] Skaičius skliaustuose nurodo informacijos pateikėjų sąrašo, esančio straipsnio gale, eilės numerį.

Gražina Žumbakienė

Sodybų želdiniai Kruonio apylinkėse

Lietuviai valstiečiai mylėjo augalus ir, kur tik kūrėsi gyvenimą, tuojau juos sodinosi. Sodyboje kiekvienas augalas turėjo savo vietą ir paskirtį. Straipsnyje rašoma apie dekoratyvinius medžius ir krūmus, sodus ir gėlių darželius sodybose XX a. pirmajame – ketvirtajame dešimtmetyje. Aptariama, kokius augalus, kuriose vietose ir kodėl kaimų ir miestelių žmonės augino. Turėjome galimybę palyginti gatvinių kaimų, miestelių ir vienkieminių sodybų želdinius.

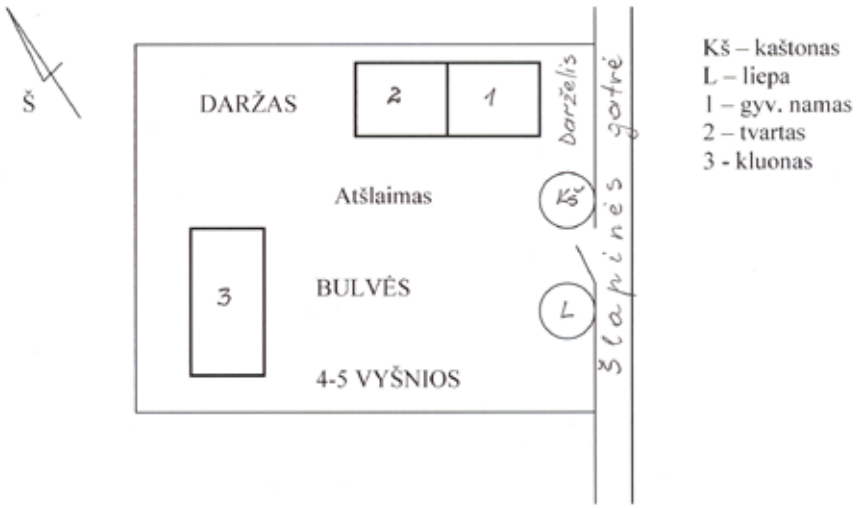
Straipsnis parašytas remiantis autorės surinkta medžiaga 2000 ir 2003 metais Kaišiadorių muziejaus rengtų ekspedicijų metu. Sodybų želdinių aprašai atkurti pagal žmonių pasakojimus.

Dekoratyviniai medžiai

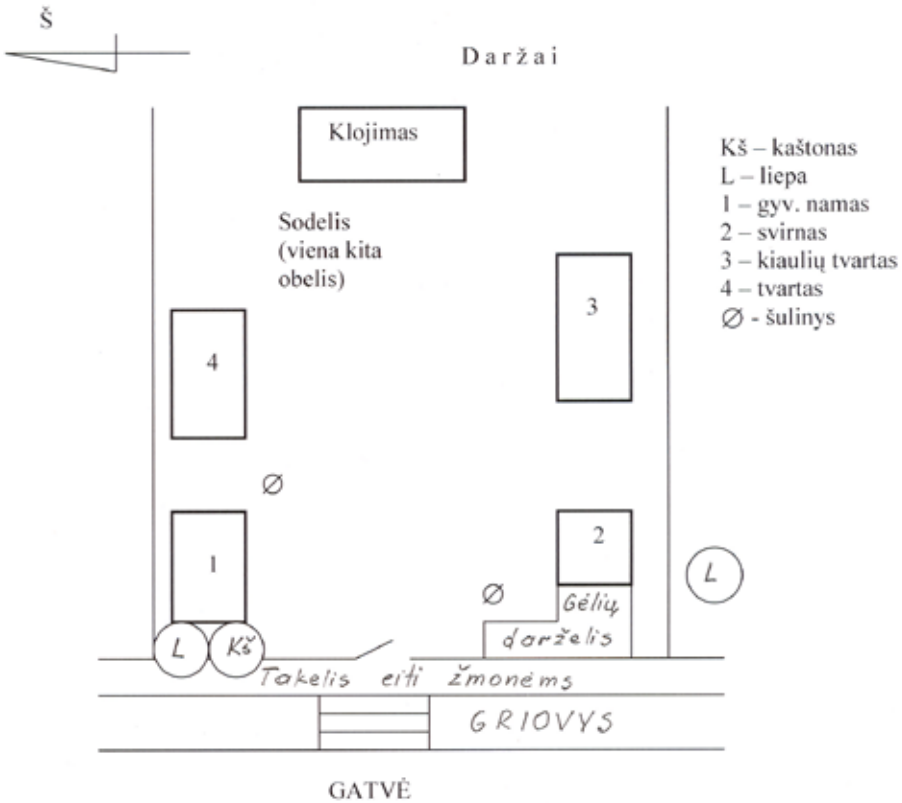
Sodybose, Kruonio apylinkių žmonės, sodino medžius, nes tiesiog neįsivaizdavo be jų gyvenimo. Sodino beržus (karpotasis beržas – *Betula pendula* Roth.); kaštonus (paprastasis kaštonas – *Aesculus hippocastanum* L.); klevus (paprastasis klevas – *Acer platanoides* L.); liepas (mažalapė liepa – *Tilia cordata* Mill.), sakė, kad liepos buvo gražiausi medžiai; *balzamus* (tuopa – *Populus* L.); šermukšnius (paprastasis šermukšnis – *Sorbus aucuparia* L.).

Miesteliuose, gatviniuose kaimuose sodybiniai rėžiai buvo siauri, tai sodino tik vieną kitą medį ir dažniausiai prie gatvės (1, 2, 3 pav.). Dėl to, jiems sužaliavus, gatvė atrodė kaip koks tunelis. Vienkieminėse sodybose vietos buvo platu, tai sodino daugiau medžių, ypač ant sodybos ribų (4 pav.).

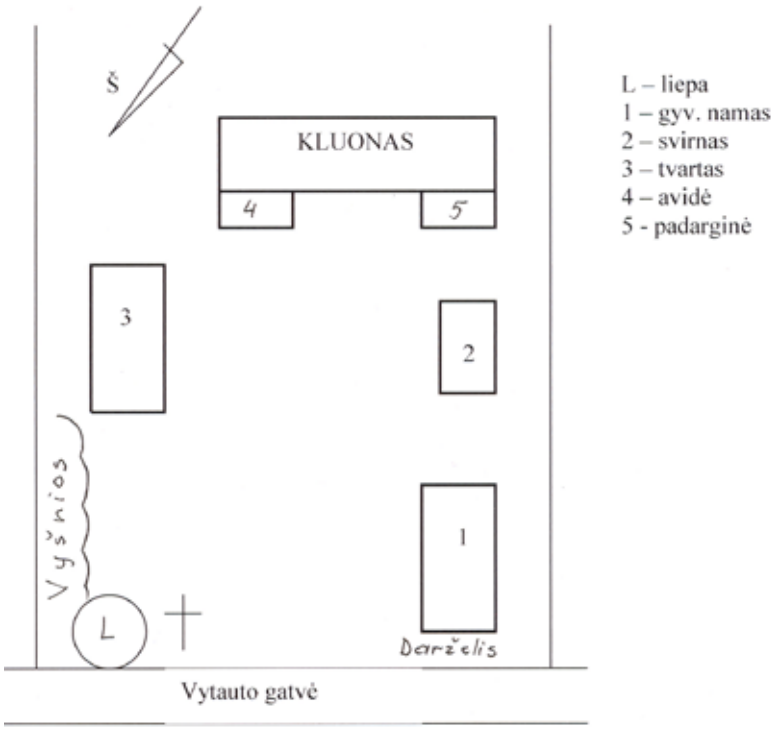
Medelių parsinešdavo iš miško ir pasisodindavo. Be paprasto sodinimo būdo, buvo ir kitokių. M. Šeškienė prisimena vyro motinos pasakojimą apie karklų sodinimą. Jie atsikraustė gyventi *ant sklypų* (į vienkiemį), kur buvo labai prasta žemė, smėlynas, niekas neaugo, tik smėlį vėjas nešiojo už kluono. Tada jie arė, „*šaliūgus*“ (neaukštų karklų raudoni koteliai) kapojo ir mėtė kaip bulves. Karklai sužėlė, sutvirtino žemę. Smėlis susilaikė, pradėjo žolė augti. „Užsikrėtė miškas: nuo valdiško miško atnešė sėklų, pradėjo augti pušikės, eglikės.“

1. Juozo Kerševičiaus sodyba, Darsūniškis.

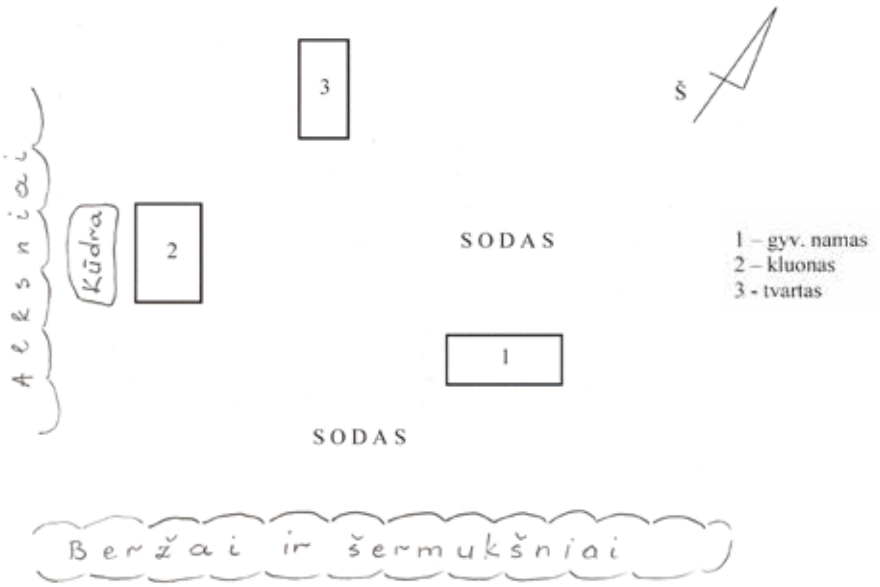
2. Elenos Kudrevičienės sodyba, Darsūniškis.

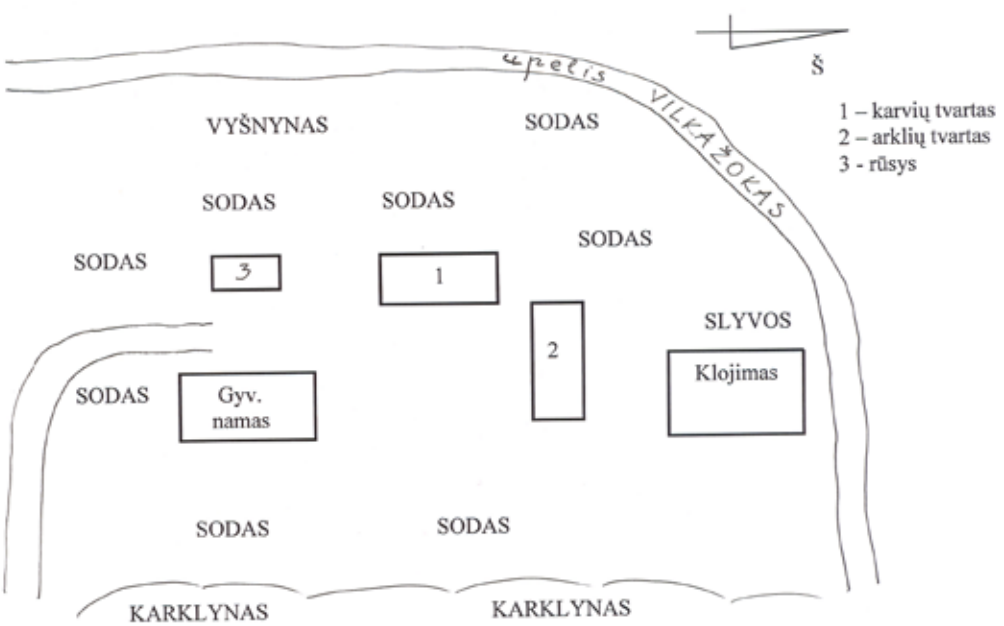
3. Jokūbo Rudziansko sodyba, Darsūniškis.

Sodino medžius įvairiais sumetimais:

1) dėl grožio. Sako, kad medžiams sužaliavus pavasarį, yra į ką pažiūrėt. O kai tie medžiai siūbuoja, ošia, atrodo, tuoj prašnekės. Po žydinčia liepa mėgo pasėdėti, nes kvepia medumi. Su kaštonų vaisiais vaikams gražu žaisti;
2) medžiai sulaikydavo ugnį, ypač miestelyje, kur namas prie namo, gaisras daug bėdos galėjo pridaryti;
3) medžiai teikė užuovėją, saugojo nuo vėjų;
4) medžius sodino kaip riboženklius. A. Rasiukevičienė prisimena, kad jos tėvas pasodino po šermukšnį sodybos kampuose, nes „stulpas nupūna, o šermukšnis auga ir auga“;
5) atskiras medžių dalis vartojo vaistams. Liepų žiedus rinko. Tuopų pumpurus užpildavo degtine, žaliais tuopų pumpurais įsipjautą pirštą patrindavo;
6) sodybos medžių nepjovė. Pjovė tik tais atvejais, jei per tanku pasidarydavo. Medieną panaudodavo, pvz., liepų: „Nupjovė, *niekočią* (geldą) padarė, šaukštai liepiniai labai gražūs“;
7) į medžius inkilus kėlė, taip pat medžiuose paukščiai atskridę čiulbėjo. M. Šeškienė prisimena, kad jos tėviškėje, žilvičių krūme, labai lakštingalos giedojo.

4. Platono Surinino sodyba, Kruonis.

5. Klemanso Lukševičiaus sodyba, Vekonių k.

14. Jokūbo Rudziansko sodyba, ~ 1928 m. Darsūniškis. Nuotrauka iš Nijolės Krapauskienės albumo.

Miegodavo svirne, tai klausydavo, kol užmigdavo. Pabunda rytą – ir vėl ji gieda. Kai ištekėjo į Sekionis, kur buvo pušynai, eglynas, niekad negirdėjo lakštingalos. Labai gedėjo. Paskui pasisodino lazdyno krūmą. Jis paaugo, tai į jį atskrido lakštingala tik vienais metais. Kitais metais laukė laukė – nebeatskrido. Bet ne visais paukščiais žmonės džiaugėsi. Sako, kad senovėj buvęs prietaras – jei gegutė kukuoja, gali ką iškukuot, kas numirt. M. Šeškienės vyro tėvas, išgirdęs gegutę kieme medyje kukuojant, išbaidydavo, išvydavo: „Tiš, čia nekukavus, va, *boba* (žmona) nedrūta, va, mergaitė (vaikaitė) serga, dar iškukuosi ką“.

Sodas

Miesteliuose ir gatviniuose kaimuose dėl sklypų mažumo, siaurumo sodelį sodino ten, kur vietos buvo. Vienkiemiuose vietos daug, tai sodą paprastai sodino aplink gyvenamąjį namą. Kaimuose ir miesteliuose – maži sodeliai, nes reikėjo ir daržui vietos palikti. O vienkiemiuose, kas norėjo, ir didelius sodus pasisodindavo. E. Ivoškienės tėvai kaime turėjo tik 4 obelaites, o vienkiemyje – apie 14. M. Šeškienės tėvas vienkiemyje pasisodino sodą arti 1 ha. Kiti sodo ir visai nesodindavo, nes buvo prasta žemė. J. Kerševičius prisimena, kad jo tėvas nieko nesodino, nes žemė prie smėlio: „Obuoliai arba kriaušės kaip mat ir išdžiūsta.“ Tik vyšnios ir teaugo. Klemanso Lukševičiaus tėvai turėjo 14 ha žemės ir gyveno vienkiemyje (5 pav.). Kiemavietėje

[sodyboje] buvo labai gera žemė, sodas gerai augo. Sodyba įkurta *dieduko* (senelio) Simano Lukševičiaus. Jis mėgo sodą. Sode augo per 30 kriaušių ir „be skaičiaus – visur prikišta obelų“. Jas sodino tiesiog „vietoj miško“. Svarbiausia – kriaušės, jos buvo skanios, iš kaimo visi ateidavo pavalgyti. Kriaušių būdavo įvairių veislių, net ir tokių, kad dar per Kalėdas eidavo nusiskinti. Kaime buvo 14 Lukševičių kiemų. Kad nesupainiotų, visi Lukševičiai turėjo pravardes: Igniukas, Bonkė, Marčiukas, Tadaušai, Mackus, Alfonsas Simanėlio, Antanas Simano, Alfonsas Ignasiaus, Antanas Simanėlio, Kenedis, Tadaušo Jonas, Tadaušo Antanas. Klemanso Lukševičiaus tėvų kiemas dėl kriaušių [grūšių] – Grūšiniai: „Jau diedukas buvo vadinamas Grūšiniu, mano tėvelis – Grūšinis ir mes visi – Grūšinukai“ (Klemansas Lukševičius). K. Lukševičius gyvena Rumšiškėse, sako, kad ir dabar dar kartais kai kas atvažiuoja į Rumšiškes ir klausia: „Gal žinot tuos Grūšinius?“ Kaimynai perspėti, kad pasakytų, jei kas teirausis. Net ir jų sūnų Simoną (g. 1986 m.) kartais čia vadina Grūšinuku. K. Lukševičius sako: „Priekyje turi būti grūšės pas Grūšinį. Ir čia, Rumšiškėse, prie įvažiavimo pasisodinau keturias. Ir sūnus Simonas jau pasisodino dvi kriaušes bakalauro baigimo proga. Pats išsirinko veisles, pats pasisodino ir liepė niekam nesikišti į tą reikalą.“

Soduose augo kriaušės, obelys, slyvos, vyšnios. Kalbinti apylinkės žmonės žinojo tik dalies augintų vaismedžių veisles. Kitus apibūdino pagal vaisių skonį, prinokimo laiką, išvaizdą.

20. Klemansas Lukševičius su žmona savo sode.

Kriaušės: dūlės, jos prinoksta apie Žolinę; *mangaratkės* (mažikės, geltonos); rudeninės.

Obelys: alyvinės, baltosios alyvinės, pilkosios alyvinės; *antonuvkos* (antaninės); „*černogūzai*“ („Net juoda žievė obuolio, tamsi, į vyšniavą“); *grabštai*, saldinės (vasarinės ir rudeninės); saldiniai; saulinės: ankstyvi, saldūs, geltoni vaisiai; *serinkos*: raudonšoniai obuoliai.

Slyvas minėjo geltonas (nemažas).

Dažniausiai sodino laukines obelaites ir kriaušaites, kurių prisirinkdavo miške, po to – skiepydavo. M. Šeškienė prisimena, kad jos tėvas viską pats pasisodino. Namuose turėjo daigynėlį. Čia prisėdavo sėklų. Sudygusius persodindavo, skiepydavo. „Kai paaugo jau 2 metus, sodino į sodą. Skiepus imdavo iš kaimynų,

iš Bačkininkėlių dvaro sodo. Dar kiti sodinukus pirkdavo iš žmonių, kurie juos augino parduoti.“

M. Šeškienė papasakojo, kad jiems jaunų vaismedžių nereikėjo saugoti nuo kiškių. Turėjo gerą šuniuką, kuris kiškius išvaikydavo: „Žiemą pilniavojo naktim sodą. Priekines kojikes pasideda ant tvorikės, galvikę pasideda ir snaudžia. Jei kas krepšt – tuoj aplakia sodą. Palei grinčią stovėjo, ten tvora išardyta, tik viena tvorikė likus, kad radasta nevirstų. Šuniukas turėjo ir būdą prie tvarto, bet jis naktim vis saugojo. Paskui, kai jį kažkas nušovė, tėvas sakė 100 litų negailėtų, kad tik kas tokį šuniuką duotų ar tą sugrąžintų.“

Gėlių darželis

Lietuvos mergelės pavasario dieną
Eina aplankyti darželio kiekviena.

Pirmiausia rūtelei vietą parengia,
O kai ją pasėja, tinkleliu uždengia.

Prie šalies rūtelių sodinu diemedėlį,
Ant žalios lysvelės taip pat bijūnėlį.

Žirnučius, nasturtas, čebatėlius, mėtas
Mergelės sodina į prastesnes vietas.

Žydi jurginis raudonas ir margas
Viduryj darželio kaipo koksai sargas.

Žydi pinavijas kaip koks jaunikaitis
Tarpe kvietkų augęs, mat jų giminaitis.

Mumis berokuojant jau darželio kraštas,
Dar ir atsiranda žydintis radastas.

O jei kas norit jų vardus atminti,
Eikit į darželį jųjų pasveikinti.

Padainavo Pranė Randakevičienė (Puteliauskaitė), Kasparo, g. 1893 m. Dabintos kaime.

Gėlių darželį sodino dėl grožio, dėl gėlių skleidžiamo kvapo. Tai buvęs sodybos papuošalas. Sako, kad gražiau, kai žydi gėlės, negu dilgėlės auga ar užtvaras paršams palei namą užtvertas.

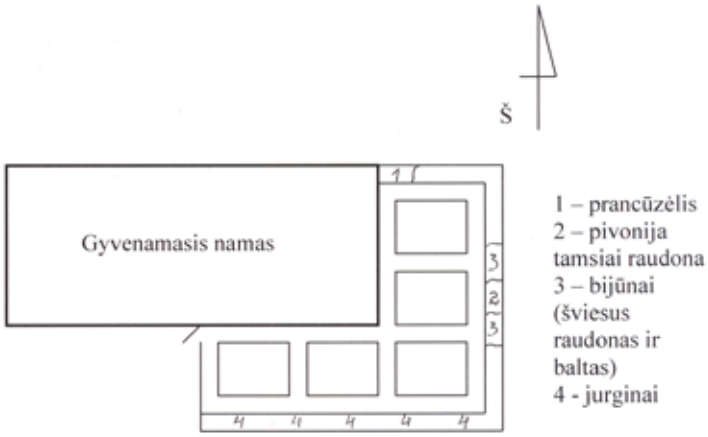
Paprastai darželiu rūpinosi netekėjusios dukterys. Jis lyg ir simbolizavo mergaičių jaunas dienas. Elena Kudrevičienė prisimena, kaip ištekėdama gailėjo palikti daržėlį: „Kai *ženijausi* (21 metų), labiausiai buvo gaila darželio, jau ne pana. Kad ir likau čia gyventi. Jau ne taip tinka.“ Albina Mazurevičienė, kai tekėjo, įėjo į daržėlį, apsiverkė ir sakė: „Daugiau aš negrįšiu pas jumis.“

Pagal daržėlį sprendė, ar tvarkingos merginos gyvena: „Jei darželis bus *aplaistas*, juoktųs, kokia *nevalaika* gyvena (jei mergų yra). Turėjo būti sutvarkytas, apravėtas.“

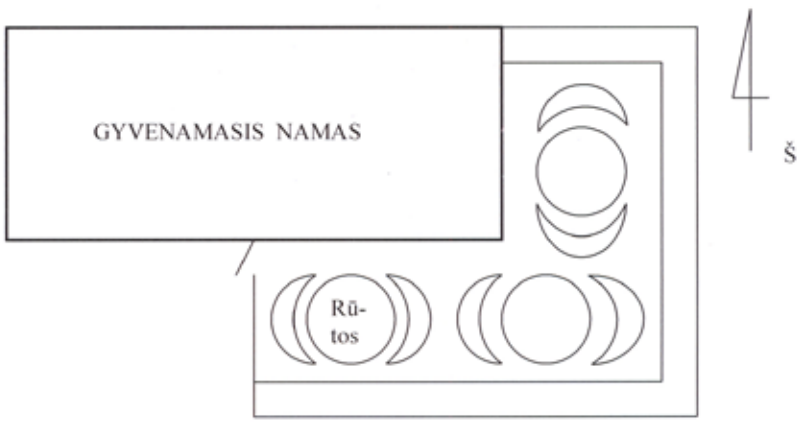
Gėlės visą laiką išlieka neatskiriama moterų gyvenimo dalis. Aplink Elenos Kudrevičienės namą dabar auga daug flioksų. Ji sako, jei neturėtų tų gėlių, – susirgtų.

Darželio vieta ir plotas. Paprastai gėlių darželį sodino prie gyvenamojo namo. Pasaulio šalių atžvilgiu gėlėms geriausia augti pietinėje ar rytinėje namo pusėje. Vienkiemiuose, kur vietos platu, daugiausia sodino prie pietinio namo šono.

6. Onos Apanavičienės mamos gėlių darželis, Rokiškių k.

7. Onos Apanavičienės gėlių darželis. Rokiškių k.

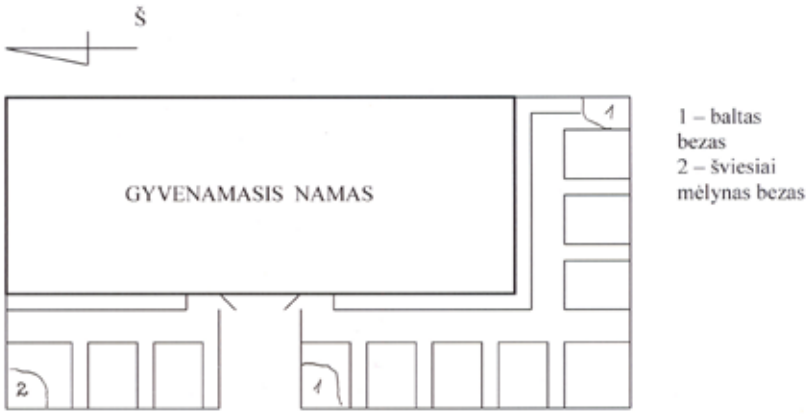

Nesvarbu, ar tai ta kiemo pusė, kurioje gali geriausiai matyti gėles, ar ne. Gatviniuose kaimuose ir miesteliuose darželį rengė tarp namo ir gatvės, nes sodybiniai sklypai buvo siauri, kieme vietos nebuvo. Taip pat visi einantieji gatve galėjo grožėtis gėlėmis. Pasitaikė atvejų, kai gėlių darželis buvo ne prie gyvenamojo namo. E. Kudrevičienė gyveno Darsūniškio miestelyje, o gale jų namo, prie gatvės, augo dideli medžiai. Tai ji darželį įrengė tarp svirno ir gatvės (2 ir 12 pav.).

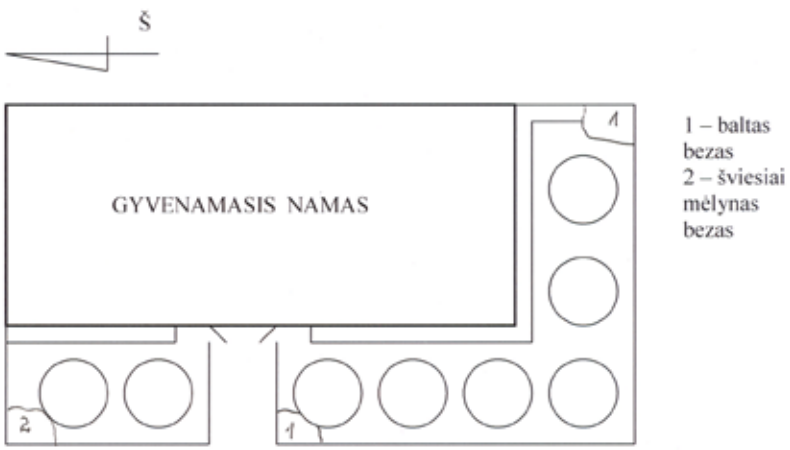
Darželio plotas buvo įvairus: per pusę namo šono (iki durų), per visą namo šoną, gale namo (10, 11 pav.), per visą šoną ir dar gale namo (8, 9 pav.), per pusę namo šono ir galą namo (6, 7 pav.). Paskutinįjį „L“ formos darželį vadino trikampiu.

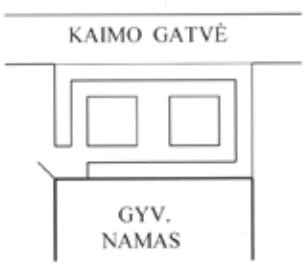
Darželio planas. Iki I pasaulinio karo šioje apylinkėje darželio lysvelės daugiausia buvo keturkampės. Vyresnės moterys aiškina, kodėl darė ar mėgo tokios formos lysveles: „Į keturkampas ar pailgesnes daugiau gėlių lenda, man negražios apvalios eželės – kaip puodas. Visų kaime keturkampa ar pailga“ (E. Ivoškienė). „Senovėj darė keturkampas – paprasčiau. Apvali – jau sudėtingesnė“ (O. Grigonytė).

8. Kazimiero Banevičiaus mamos gėlių darželis, Šnipelių k.

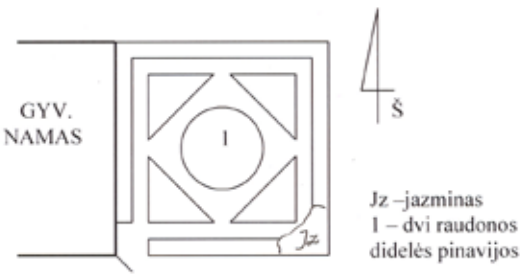

9. Kazimiero Banevičiaus gėlių darželis, Šnipelių k.

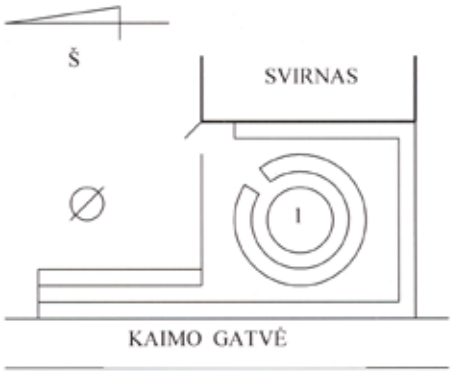

10. Marijonos Rasiukevičienės mamos darželis, Visginų k.

11. Marijonos Rasiukevičienės gėlių darželis vienkiemyje, Visginų k.

Po I pasaulinio karo, atgavus Lietuvos nepriklausomybę, darželio lysvelės ėmė keistis. Dukterys norėjo gražesnių, įmantresnių. Ona Apanavičienė prisimena: „Iš pradžių buvo mamos. Paaugom, sakom, senoviškos *eželos* čia labai, mama, matėm

1 - vasarinės gėlės

12. Elenos Kudrevičienės gėlių darželis, Darsūniškis.

13. Lysvelių kraštų tvirtinimas karklų vytelėmis – lankeliais.

sviete gražiau darželiai sutvarkyta. Tai mama sakė: „Darykit, o man ir taip buvo gražu.“ Buvom pas Banevičių linų mint ir matėm. Siuvėjos buvo, nešėm siūt“ (6 ir 7 pav.). Dukros ėmė keisti mamų darželius. Sukasdavo trikampes, apvalias, rombo, širdelės ar kt. formų lysveles (8 ir 9 pav., 10 ir 11 pav.).

Lysvelių pavadinimai. Lysveles vadino ežiomis, ežikėmis, eželėmis: „Apvalainos ežikės ir keturkampa ežikė“. Jeigu naujoviškame darželyje būdavo sukastos didelės apvalios lysvės, tai jas vadino *kliombomis*. Pailgas lysves prie namo pamato vadino *zavolinėmis*, *zemlianėmis*: „Palei namą zemlianę pasidariau“.

Lysvelių kraštų tvirtinimas. Paminėti 5 būdai:

1) augalais – saulutėmis, *cibuliukais* (laiškinis česnakas). O. Apanavičienė prisimena, kad mamos lysvelės buvo apsodintos *cibuliukais*. Paaugusios dukterys ėmė mėtyti juos iš darželio: „Čia kvepia gėlės, o cibuliu smirda, mes norim išmest“. Dukterys lysveles apsodino saulutėmis, o mama cibuliukus susirinko ir susisodino atskiroj ilgoj lysvėj už tvoros;
2) žole. Prie lysvelių krašto prisodino žolės apie 10 cm ruoželį: „Gražios žolikės priželia ant kiemo, tokia jaunikė, žalia, su šaknikėm ir raunasi. Tai tokiais kupsčiukais ir apsodini aplinkui“ (M. Šeškienė). Žemė nebyrėjo, šaknys gerai kraštus laikė. Sako, kad žolė lysvelės pakraštyje buvo gražiau kaip velėna iš šonų;
3) akmenukais;
4) nužievintais karklų lankeliais (13 pav.);
5) plytomis.

Tame pačiame darželyje tvirtino ir keliais būdais. O dažnai ir visai niekuo netvirtino, tik su kastuvu kraštus apiplojo.

Darželio gėlės. Daugiametės: prancūzėlis, *kolčikas* (dailieji auskarėliai – *Dicentra spectabilis* DC.). Sako, kad tai graži, senovinė gėlė, tik jautresnė nei kitos žieminės. Ji greit išpūna, todėl reikia dažniau persodinti; platmėtės (balzaminis skaistenis – *Tanacetum balsamita* L.). E. Ivoškienė sako, kad šį augalą augino dėl kvapo: „Į bukietą inkiši kokį lapą – kvepia. Eini sekmadienį į bažnyčią, platmėtės lapą nusiskini – kvepia. Kad ir eini į kaimyną, patrini, sako, kas čia taip kvepia, o rankoj – užspausta platmėtė“; pinavijai, pivonijos (vaistinis bijūnas – *Paeonia officinalis* L.). Šią gėlę mėgo dėl jos didelių, sodriai raudonų žiedų: „Pivonijos daug anksčiau žydi (už bijūnus), žiedai dideli, pilni, tamsiai raudoni“ (Kazimieras Banevičius). „Pinavijas ten buvo vidury eželės kaip karalius. Juokiuos: „Kaip jaunikis, jau žiūri į gėles, pilniavoja“ (E. Ivoškienė); bijūnai (puikusis bijūnas – *Paeonia lactiflora* L.); *karklaliai*, karkliukai (daugiametis flioksas – *Phlox paniculata* L.). K. Banevičius sako, kad „karklalių mainos spalva. Vakare išbliednėja. Kai kas dabar juos vadina maineliais“; goštauta (goštautinė gaisrana – *Lychnis chalcedonica* L.); *čyščiai*, *čyščiukai* (pievinė kraujažolė f. pilnavidurė – *Achillea ptarmica var. multiplex* Haimerl.): „Labai dauginasi. Kur gyvenau, nieko nebėra, jie auga dirvose“ (Ona Grigonytė); čebatėliai (mėlynoji kurpelė – *Aconitum napellus* L.). Dažniausiai šią gėlę sodino kur pakraštyje: „Nemerkėm, per menka gėlė. Kur prie krašto įmeti tą krūmelį. Mūs ne rankinė gėlė. Paprasta“ (E. Ivoškienė). Bet pasitaikė ir kitaip: „Kupstai pas mamą dideli. Po vieną krūmą eželių vidury, o aplink – kitos gėlės“ (O. Apanavičienė); mėtos (*Mentha* L.). O. Grigonytė prisimena, kad buvo 3 rūšių mėtos. Vienos – karklinės, karkmėtės. Jų rausvi kotukai, lapeliai žali (kaip karklai). Tikros mėtos – labiau *karbuotais* lapeliais ir dar trečios – tiesiog „mėtos“; konvalijos (paprastoji pakalnutė – *Convallaria majalis* L.). Vieni augino darželyje, kiti nesodino – „tai daugiau miško gėlė“. E. Ivoškienė sako, kad gražiau pavadinimas „konvalija“. Pakalnutė – nuo žodžio pakalnė, lyg ne gėlės pavadinimas. O jos daugiausia tik kur ant kalno auga; rūtos (žalioji rūta – *Ruta graveolens* L.). Ši gėlė žmogų lydi visą gyvenimą: „Ar miršta, ar ženijas – be rūtų nebuvo“; žieminiai jurgiai, žieminės jargės (plunksnalapė rudbekija – *Rudbeckia laciniata* L.). Aukšta gėlė, tai kai kada ir ne darželyje sodino: „Už štankietų, už tvoros mama išneša“ (O. Apanavičienė); *cinavadas*, penkiapirščiai (paprastasis sinavadas – *Aquilegia vulgaris* L.); šparagas (vaistinis smidras – *Asparagus officinallis* L.); lelijos, kalavijai (vilkdalgis – *Iris* L.). Ne visiems patiko, nes augo ir laukiniai: „Gelsvi. Nelaikėm daržely. Per menka gėlė. Kur prie kokios balos, kur bala užakėjus, žiūrėk, ir kalavijai auga“ (E. Ivoškienė); *bervinkos* (šliaužiančioji žiemė – *Vinca minor* L.). Augino dėl žalumo.

Dvimetės: avižės, avižėlės, devynšarvės, margutės (šiurpinis gvazdikas – *Dianthus barbatus* L.); *broliukai* (tikroji našlaitė – *Viola wittrockiana* Gams.). Sako,

kad našlaičių labai gražūs žiedai, rodos, kad prašnekės. Buvo mažais žiedeliais. Dideliais žiedais atsirado tik po I pasaulinio karo. Rožes, žiemines rožes (paprastoji piliarožė – *Althea rosea* Cav.) sodino palangėse. Saulutes (*Bellis perennis* L.) sodino aplink ežikes: „Žydi ir žydi. Balti, raudoni žiedukai. Žydi anksti ir ilgai. Akiai graži gėlė“ (E. Ivoškienė).

Vienmetės: lineliai (darželinis gludas – *Coreopsis tinctoria* Nutt.); lineliai (paprastoji kosmėja – *Cosmos bipinnatus* Cav.); naktibangos, naktinės, naktinukai (dviragė leukonija – *Matthiola bicornis* DC.): „Neišvaizdžios, tik labai kvepėjo“. „Jos tik naktį pradeda žydėti ir labai kvepia“. Albina Rasiukevičienė pasakojo, kad šių gėlių prisisėdavo į kiaurą didesnį ar mažesnį dubenį ir jį nešiodavosi, kad jai kvepėtų – pasidėdavo po miegamojo langu ar kur vakare atsisėdus šalia suolo. Kad šios gėlės iš dubens neišvirstų, aplink apibadė stačiomis karklo vytelėmis ir aprišo 1 ar 2 eilėm siūlu; medetkos (vaistinė medetka – *Calendula officinalis* L.). Vienas kitas sodino kur gale darželio, bet dažniausia jos augo daržuose. Sako, kad jos nelaikomos gėle; nasturtos, *uzarai* (nasturtė – *Tropaeoleum* L.). Senoviška gėlė. Sodino prie pamato. Buvo geltonos, raudonos, tamsiai raudonos; žirnučiai, žirnukai (kvapusis pelėžirnis – *Lathyrus odoratus* L.). Juos sodino dėl gražumo ir kad labai kvepėdavo. Buvo balti, rausvi, tamsiai mėlyni. „Labai tamsiai *ružavi* – nekvepia“; *šalbabonai* (raudonžiedės pupelės – *Phaseolus coccineus* L.). Sodino prie sienos, prie tvoros: „Dėl gražumo, raudonuoja“; martelės, beržalapės (kininis ratelis – *Callistephus chinensis* Nees.). Buvo pilnavidurių ir tuščiavidurių, įvairių spalvų. E. Ivoškienė pasakojo, kad jie tuščiavidures vadino bamblėmis: „A, šitų martelių nereikia, šitos bamblės“ – vidurys kaip bamba. „Tai čia tokia gėlė, nagi bamblė“. Pilnavidures vadinom martelėm. Davė kas kokį vardą, taip ir nueina per kaimą. „Nei jų pamerksi, išvertę guzikus geltonus“ – apie tą tuščiavidurių viduriuką. „Anei su ja pasigrožėsi“; razetos (kvapioji razeta – *Reseda odorata* L.). Augintos tik dėl kvapo. Vasarinės rožės, piliarožės (darželinė rožūnė – *Lavatera trimestris* L.): „Vasarinės, mažikės. Tokie lyg puodukai žiedai ant kotuko. Ružavi, balti“; sausiukai, braškučiai, braškės (darželinis šlamutis – *Helichrysum bracteatum* Willd.): „Žiedai braška – braškės, braškutės“; guozdikai, gvaizdikai, gvazdikutai (serentis – *Tagetes* L.): „Aukšti geltoni ir žemesni – margi, tušti“; vijokliukai (pelėvirkštis sukutis – *Ipomoea purpurea* Lamk.). Juos sodino prie tvoros, prie namo. Pasakoja Ona Apanavičienė: „Pas mamą vijokliai žydėjo ant siūlų net iki stogo. Mėlynai, vidury – balta. Palei sienas, tik tėvas prašydavo ant langų nesodint, kad netamsintų. Užsuka siūlą ant pagaliuko žemo apačioj, o virš – ant pastogės ant lotų ar vinio. Visa siena daržely, žemai – nasturtos. Ir ant tvoros“; žiopliukai (didysis žioveinis – *Antirrhinum majus* L.): „Paspaudi – ir išsižioja. Taip tai būna susičiaupę. Paspaudi pagal kotuką – ir žiopso“.

Svogūninės: *cibuliukai*, *tribulkos* (laiškinis česnakas – *Allium schoenoprasum* L.). Ne visiems jie patiko darželyje: „Pasodindavo mama ant keturkampių

kampukų po krūmelį. Mums paaugusiom nepatiko, išrovėm“ (Pranė Staknevičienė); *busilai*, *pilipanai*, vanagėliai (lelija – *Lilium* L.). Šios lelijos žydi liepos mėn. pab. (per šv. Oną) – rugpjūčio mėn. *Busilais* vadino, nes neišsiskleidęs žiedas – kaip gandro snapas, vanagėliais – kad žiedlapių galiukai užriesti, atrodo kaip paukštelio sparnai; puodukai (lelija – *Lilium* L.). Žydi apie šv. Antaną. Žiedai aukštyn žiūri.

Gumbasvogūninės: Juozapo rykštės, Juozapinės, Juozapėlis (kardelis – *Gladiolus* L.). Anksčiau šios gėlės buvo mažesniais žiedais kaip dabar, daugiausia raudonais. Šią gėlę taip vadino, nes šv. Juozapas ją rankoj turėjo.

Šakniagumbinės: jorgės, jorgutai, jergės, jurgės (jurginas – *Dahlia* Cav.). Sodino prie pamatų, prie tvoros, nes, „kai jos išlailoja [išauga], prisiriša prie tvoros“. Jurginus mažais, panašiais į bičių korį žiedeliais, vadino koreliu, koriukais. „Jorgutais vadino koriukus“.

Gėlių sodinimo laikas ir kiti ypatumai. Gėles stengėsi sodinti ar sėti per mėnulio pilnatį, tada „jos greit sudygsta, gražiai žydi“. Ona Grigonytė sako, kad geriausia gėles sodinti pilnatyje ir vakare „po mėnesiu, kai mėnulis šviečia ir kai saulė nusileidus“. Rūtas ir jurginus sodino per Jurgines: „Sako, jau Jurgis, reikia jurges sodint ir rūtas sėt“. Pasėjus rūtas katės koja užakėti, kadangi „pas katę daug nagų – kad ir rūta būtų lapota tokia“. O. Apanavičienė prisimena, kaip jai mama sakė apie jurginus: „Vaikeli, kai ant savo galvos gyvensi, tai prisimink, kad per Jurgines pasodint jurges, tai jos ilgai žydi“. Sodinant pivoniją ar bijūną, reikėjo pakasti po šaknim kokią galvą – žuvies, vištos ar didesnio vabaliuko: „Sako, dėkit galvą, kad nereiktų galvos“. Tada iš šeimos niekas nemiršta. Taip pat sodinant šias gėles reikėjo po šaknimis įdėti duonos, druskos ir pinigą: „Jei neįdėsi pinigo – negražiai žydės, o duona ir druska – dėl prigijimo“. Jei žemė buvo smėlis, tai po bijūnų šaknim dėjo molį: „Didesnę duobę išvanoja, iki vieno metro. Į viršų – daržo žemės“.

Gėlių įsigijimas. Sėklomis, šaknimis moterys dalijosi tarpusavyje su kaimynėmis, draugėmis. Tik sunkiau buvo gauti pivonijų ir bijūnų. Niekas nenorėjo duoti, jei ir daug turėjo, sakė: „Gal negera tavo ranka, išveisi“. Paprastai dukterys, ištekėdamos iš namų, vežėsi ir šių gėlių. O. Apanavičienė prisimena, kad ji atitekėjus prisinešė šių gėlių iš namų, jos „seserys rėkė – palik ir mums“. Taip pat, jei kėlėsi gyventi iš vienos vietos į kitą, bijūnus ir pivonijas gabenosi kartu, nepaliko. Jokios gėlės nedavė per tvorą, išnešė per vartelius. Sako, išsiveisia, jei per tvorą duodi: pas tave bus daug, o pas mane išsiveis.

Dekoratyviniai krūmai. Darželiuose ar šalia jų sodino skaniai kvepiančius ir gražiai žydinčius krūmus: baltus ir mėlynus *bezus* (paprastosios alyvos – *Syringa vulgaris* L.); diemedžius (*Artemisia abrotanum* L.); baltas ir rausvas pilnavidures radastas (erškėtis – *Rosa* L.); jazminus (darželinis jazminas – *Philadelphus coronarius* L.); gulbinus (paprastojo putino f. sterilioji – *Viburnum opulus* var. *roseum* L.). Dar paminėjo krūmus, kuriuos sodino dėl kitų jų savybių: *perestupą* (baltoji

15. Marijona Šeškienė, 1953 m. Darsūniškis. Nuotrauka iš Marijonos Šeškienės albumo.

driekana – *Bryonia alba* L.). Antanina Banevičienė sako, kad pas juos šis vijoklis augo prie gonkų. *Perestupą* augino dėl vaistų. Baltabubis (baltuogė meškytė – *Symphoricarpus racemosus* Mchx.). E. Ivoškienė pasakojo, kad jai šis krūmas gražus dėl baltų uogų. Jos dėdei, pas kurį augo, nepatiko: „Buvau pasodinus prie darželio, tai dėdė sako, ką čia pasisodinai šitą baltabubį. Geriau jazminą, bezą verčiau pasodink. Tai baltabubį nunešiau ir pasodinau prie kluono“.

Ona Grigonytė sako, kad šioje apylinkėje žmonės medžius, krūmus, kurie žydi kaip gėlės, vadino gėliamedžiais: radastas, ievas, *bezus*, *spireikas* (lanksvos) ir kt.

Darželio priežiūra. Darželį prižiūrėjo motinos, kol paaugdavo dukterys. Paprastai jį perimdavo vyriausioji dukra. Ištekėjus vyriausiajai – jaunesnioji. O. Apanavičienė pasakoja, kad jų buvo keturios seserys ir vienas brolis. Ji buvo antroji duktė. Ištekėjus vyriausiajai seseriai Kazei, jai, Onai, atiteko darželis: „Vyriausia sesuo apsivedus išvažiavo į užsienį su vyru, aš likau 8 metų, tai mama sako: „Jau tau paliko sesuva, jau tu mokykis, jas prižiūrėk. Mama sodindavo, aš apravėdavau, aiškino, viską rodė kaip ką“. Onai ištekėjus, liko seserys Domicėlė ir Antanina. Ona ir ištekėjusi dar ateidavo į namus, apžiūrėdavo darželį, išbardavo, jei kas ne taip, sakė – žiūrėkit. Buvo ir berniukų, kurie mylėjo gėles, mėgo tvarkyti darželį. K. Banevičius sako, kad jų šeimoje buvo 5 bernaičiai ir 1 sesuo. Seseriai ištekėjus, jis 12 metų liko namuose ir kiti broliai. Tada jis pradėjo darželį žiūrėti su mama, net ir lysveles pakeitė, padarė apvalias, kad jam gražiau (7 ir 8 pav.). E. Ivoškienė prisimena, kad jos brolis Juozas labai mylėjo gėles. Seseriai ištekėjus, jis liko namuose ir prižiūrėjo darželį: „Buvo 3 broliai. Vienas – į žentus, kitas – į Braziliją, o vienas buvo namuose. Kai nueinu į Lapainią, tai brolis su *livaru* (laistytuvu) ir vaikšto. Mama – tai gyvulius, tai daržus. „Tu gėles myli, ir žiūrėkis tų gėlių“, – mama jam taip sakė. Jis ir ravėjo, ir liejo, ir sėjo. „Matai, sese, koks mano darželis, o tavo ar toks?“.

Darželio gėlių vartojimas vaistams. Džiovintų pivonijų žiedlapių arbatą davė gerti vaikams „nuo priepuolių“. Geriausia tiko pirmas pražydęs žiedas: „Pirmą žiedą pivonijos, kai pradeda kristi, nuskina, atneša, pabūna pamerktas, nukrenta, tada baigia džiovinti“. Debesylą vartojo nuo kosulio, žaizdoms užgydyti. Pasakoja Danutė Radivonytė: „Debesylas didelis vaistas. Žaizdas gydo, kai neužgyja. Šaknis. Kiaušinienę kepiau, į sriubą dėjau – ir valgiau. Apendicitas užgijo, o tai žaizdos ne-

galėjo užgydyti“. *Perestupo* lapų kompresus dėjo ant skaudančių sąnarių, taip pat susilaužius koją ar ranką. Gėrė radastų džiovintų žiedlapių arbatą, nes labai skani. *Čyščiukus* gerdavo, „kai moterys sirgdavo baltais“. Davė apsiveršiavusioms karvėms, kad pasišalintų nuovalos: „Tada virė ir davė karvei gerti. Medetkas gėrė nuo įvairių uždegimų. Jų žalius lapelius dėjo ant žaizdų – labai gerai gydė. Davė gyvuliams, kai „apiputina“ juos. Mėtas virė nuo pilvo sopėjimo. Nasturtos – nuo kosulio, karščio. Rūtos – nuo širdies skausmo, pykinimo. Arbatą jų virė ir taip nusiskynus lapelį pakramtė.“

M. Zuzevičienė pasakojo, kaip džiovino ir laikė vaistažoles: „Pridžiovindavo ant aukšto. Patiesia kokią drobę, plonai išdėsto. Sudžiūsta, sudeda į audeklinius maišelius ir sukabina po kreklėm. Kiekvieną rūšį į atskirus“.

Vestuvės. Jaunajai vainikėlį pynė iš rūtų. Vainikėlis nedidelis, „kaip per delną“ – 5 cm. Ant pačių rūtų kotukų pynė ar ant kokio medelio: „Bile nelūžta šakelė“. Vainikėlį jaunajai atveždavo jaunikis. O. Grigonytė turėjo 5 brolius. Atsimena, kaip jiems pynė ant „žilvytuko šakutės“. Jaunasis atveža, atiduoda vyriausiai pamergei ir ši prisega jaunajai. Vainikėlio jaunikis „gryno nepaduoda“. Jis būna ant maldaknygės ar ant lėkštutės: „Lėkštukė, uždėta kokia nosinė graži, jos kampai apačioj surišti, o viršun vainikėlis uždėtas – prisegtas“ (E. Ivoškienė); „Maldaknygė, ant jos balta šilkinė skarelė ar didelis baltas kaspinas, ant jo – vainikėlis“ (O. Grigonytė). Priimdamos vainikėlį pamergės dar derasi. Atseit, suvytęs, ne žalias, liepia palaistyti. Taip išsidera butelį. Vainikėlį segė ant viršugalvio, o *veliumo* priekis virš galvos irgi buvo apkaišytas rūtomis. Dažnai jaunoji nešėsi rankose tik rūtų saują. Jaunajam prie švarko atlapo prisegė rūtų šakelę, surištą baltu siauru kaspinėliu. Pamergės įsikišo į šukas rūtos šakelę.

16. Darsūniškio choristės, ~1947 m. Nuotrauka iš Marijonos Šeškienės albumo.

Kad rūtų turėtų ir žiemą, jas įvairiai dengė. Išsikasė duobutę kur palei namo sieną, rūtas sustatė į žemę, lenteles uždėjo ant viršaus ir užkasė žeme. Kitos statė ant rūtų iš lentelių sukaltą dvišlaitį stogelį. Kad stogelis geriau laikytųsi, jo kraštus įstatė į griovelius, padarytus su kastuvu. Jei didelis sniegas, kad nepripustytų, galiukus užkišo su šienu.

17. Anelės Kazlauskienės šeima, ~1929–1930 m. Nuotrauka iš Marijonos Šeškienės albumo.

Kiti aplink rūtų eželę kuoliukus iš kraštų įkalė, lentas apstatė ir viršų kuo nors uždengė.

Laidotuvės. Senų mirusių žmonių gėlėmis nepuošė: „Rožančius, paveiksliukas į rankas“. Mažus vaikus, jaunus nevedusius puošė rūtomis. Prisimena O. Grigonytė: „Sesutė mirė aštuntą gruodžio devynių metų. Tai atidengė rūtas, pynė vainiką ant galvelės pirmiausia“. Dar aplink mažą visą rūtų vainiką plonytį dėjo.

Verba. Per Verbą nešė šventinti ėglio (kadagio), dar pridėjo išsprogusių karklų šakučių. Juos vieni vadino katinukais, kiti baroniukais. Parsinešę užkišdavo po balkiais ar „kur ant aukšto po krekla“ nuo griausmo.

Sekminės. Per Sekmines beržų šakelių pakaišydavo po trobos balkiais. E. Ivoškienė prisimena, kad vokietis vandens malūno savininkas Šopleris takelio pakraščius nuo trobos durų iki malūno berželiais išsmaigstė. Žmonės juokėsi: „Jau vokietis žaliuoja“. Piemenukai vainikavo karves. Prie pievų žydinčių gėlių, pridėjo ir lazdyno, juodalksnio – ko tik rado, kas žaliavo. Tik melžiamas karves, nes telyčių nepagausi. Apvainikavo, kai ginė pietų. Karvės vainikus parnešdavo ant ragų. Po pietų jau jos būna nusiėdusios viena nuo kitos. Šeimininkės duodavo tai sūrį, tai kiaušinių, pinigų. J. Kerševičius pasakoja: „Kur bagotesnis – nieko neduoda, tai tam nieko ir nededam. Buvom 5 piemenys. Karvių gal 500. Tai kur ten visas suvainikuosi“.

18. Atstatytos Darsūniškio bažnyčios šventinimas, ~ 1947–1948 m.
Nuotrauka iš Marijonos Šeškienės albumo.

Devintinės. Nešė šventinti pievų ir darželio gėles. Daugiau pievų, nes darželiai tuo metu dar beveik nežydi. Iš darželio daugiau vaistinės – rūtų, garšvinio (nuo nervų), *čyščių*, medetkas, mėtas. Daugiausia nešė puokštes. P. Staknevičienė prisimena, kad jos *baba* kartais nupindavo 9 vainikėlius iš pievų ir darželio gėlių. Nedidelius, kaip lėkštutė. Jos mama jau vainikėlių nepynė, sakė, kad jiems reikia iš visur visokių gėlių. Puokštes ar vainikėlius paliko bažnyčioje per „pirmą našparą“. Jie ten išbūdavo 8 dienas. Per „paskutinį našparą“ ir naujų atsineša, tada ir senąsias kiekviena savo pasiima ir nešas namo. Dar bažnyčioje per „paskutinį našparą“ laužDavo berželių, kurių buvo pristatyta. Tų berželių parsinešę prikaišiodavo prie visų trobesių, nes jie saugojo nuo perkūnijos. M. Šeškienė sako, kad ir dabar ji „prisikišus prie svirno ir prie gryčios“. Motinos nešėsi dideles puokštes, mergaitės – mažesnes: „Mes augom mergaitės, sau mažesnes pasidarom, mamai padarom didesnę“. Parnešę ant aukšto pakabindavo po *kreklu*, kad nesudulkėtų. Devintinių žolynų daug reikėjo, nes jais mirusiam prikimšdavo pagalvėlę. Taip pat jomis parūkydavo nuo griaustinio: apeidavo aplink namą, tvartus. Jei kas apsirgo, ėmė irgi vaistažoles iš jų.

Žolinė. Nešė šventinti gėles iš lauko ir darželio: „Mumi vedas bobutė. Man – iš darželio, bobutė – iš lauko“ (O. Apanavičienė). Kiti pridėjo javų varpų, „kopūstą kur mažesnį, kambliuką nudrožia (šaknis). Galvukę su gėlėm neša šventinti. Kitų daržovių – ne“ (O. Grigonytė). Suriša vilnoniu ar kitu kokiu siūlu. Nešėsi tik moterys, mergaitės: „Vyrai – ne. Nė šnekos nėra“. Mergaitės nešėsi mažiau, moterys – daugiau: „Per Žolinę neženota nesinešė glėbio. Juoktųs, sakytų, kad neša *avelas* pašert“ (E. Ivoškienė). Parnešę padžiovino kur ant pasvirnės pakabinę, po

to – į *terbukę* ir pakabina kur nors, kad nepelytų. Kaip ir Devintinių, irgi dėjo mirusiam į pagalvę ar po ja. M. Šeškienė sako, kad ir dabar ji sau turinti pasidėjusi: „Parodysiu, sakysiu, kai numirsiu, padėkit šventintų žolikių“. Per Žolinės atlaidus prie bažnyčios būdavo šventakermošis – obuolių, kriaušių, saldainių (pridarytų ir pirktų), karolių, žiedukų, sagučių plaukams, *baronkų* (didelių ir mažų), bandelių ir bandų. Grojo patefonas – suka rankenėlę ir deda plokštelę. Pagroja su armonika, jaunimas šoka.

19. Darsūniškio klebonijos šventinimas, 2002 m.
Nuotrauka iš Marijonos Šeškienės albumo.

Įvairus gėlių panaudojimas. Iki II pasaulinio karo buvo mada sekmadieniais einant į bažnyčią neštis smulkių gėlių puokštelę rankoj, daugiausia kvepiančių. Ėmė rūtą ir dar pridėjo mėtos, razetos, diemedžio ar kokį žieduką: „Baba nešas rankoj rūtas, dar kokio nors – tai alyvos, jurgino“ (O. Apanavičienė). M. Šeškienė sako, kad ir dabar nusineša kokio kvepiančio, eidama pauosto. K. Banevičius prisimena, kad jis jaunas mėgdavo į bažnyčią eidamas į švarko kišenėlę įsikišti žirnučių, nes šie labai kvepia.

Reikėjo rūtų per Pirmąją Komuniją. Pasakoja M. Šeškienė: „Mergaitėm ir vaikam rūtų vainikutus uždeda ant žvakių ir siauriuką kasnikėlį ant vainikuto užriša ružavą ar baltą, kad karotų. Mergaitėm dar ant galvų uždeda po vainikutą“.

Bažnyčioje rūtomis puošė altorių. Jau per Velykas pastato jų stiklinukėse. Sako, kad rūta šventa gėlė, todėl jomis altorius dabina: „Iš prakaito Jėzaus rūtelė išdygo, ji nebijo nieko, nei šalčio dydžio“. Šį posmelį iš giesmės padainavo E. Ivoškienė. Mažoms mergaitėms į bažnyčią einant į kasikes rūtų prikišdavo.

Mergos į vakaruškas eidamos rūtų į šukas prisikišdavo net ir žiemą – labai mada buvo.

Fotografuojantis būtinai ką nors rankoj turėjo, ar alyvos šakelę, ar berželio.

Kad iškilmingiau būtų, bažnyčią vainikavo šventinant.

Gėlių be reikalo neskynė. Sekmadieniais pamerkdavo ant stalo, bet vis tiek visų gailėjo, ar daug turėjo, ar mažai. A. Rasiukevičienė sako, kad pamerkti – nepagarba gėlei, mirtis jai. Ji turi žydėti darželyje. O jei ant stalo pamerktos, tai lyg žmogaus širdis su motoriuku. Motoriuką atitraukei – širdis užgeso. Gėlės gyvenimą prilygina žmogaus gyvenimui: „Kai jauna – žydi, gražu, va, gražus, jaunas. O kai nužydi,

galvukė nulinksta, išrauni ar nuskini. Taip ir senas žmogus. Ir žmonės išsikasavoja, ir gėlės. Gėlės pagal žmogų eina“ (E. Ivoškienė). Visos gėlės į žmogų žiūri, lyg supranta: „Išvertę akutes ir žiūri“. Viena moteris prisimena, kaip jai motina sakė nepalikti gėlių (pivonijų ir bijūnų) po jos mirties: „Po mano mirties nepalik, pasiimk sau, marčiom nepalik – apžels, neprižiūrės, verks mano gėlelės, o pas tave, žinau, neverks, tu prižiūrėsi“.

Išvados

1. Sodybose sodino lapuočius medžius ir skaniai kvepiančius bei gražiai žydinčius krūmus. Sodino dėl grožio, užuovėjos, kaip apsaugą nuo ugnies, kaip riboženklius. Taip pat, kad paukščiai turėtų kur perėti ir čiulbėti. Atskiras dalis vartojo vaistams.

2. Sodybose turėjo sodus. Miesteliuose ir gatviniuose kaimuose dėl vietos stokos buvo maži sodeliai. Vienkiemiuose vietos daug, tai ir sodai buvo didesni, ypač kas mėgo. Sodino obelis, kriaušes, slyvas, vyšnias. Dažniausiai sodino laukines obelaites ir kriaušaites, po to skiepijo.

3. Gėlių darželį sodino dėl grožio. Pagal jį sprendė, ar tvarkingos merginos gyvena. Darželį sodino prie gyv. namo. Iki I pasaulinio karo lysvelės daugiausia buvo keturkampės. Jas vadino eželėmis. Lysvelių kraštus tvirtino saulutėmis, akmenukais, karklų lankeliais, plytomis. Šioje apylinkėje pirmą kartą Lietuvoje autorė užfiksavo eželių kraštų tvirtinimą žole – pasodino žolės ruoželį lysvelių pakraštyje.

Papasakojo:

1. Ona Apanavičienė, g. 1917 m. Rokiškių k.
2. Antanina Banevičienė, g. 1926 m. Būtkiemio k.
3. Kazimieras Banevičius, g. 1914 m. Šnipelių k.
4. Ona Grigonytė, g. 1910 m. Kisieliškių k.
5. Elžbieta Ivoškienė, g. 1916 m. Andriūnų k.
6. Juozas Kerševičius, g. 1907 m. Darsūniškio k.
7. Nijolė Krapauskienė
8. Elena Kudrevičienė, g. 1921 m. Darsūniškio k.
9. Vytautas Lapinskas, g. 1945 m. Darsūniškio k.
10. Klemansas Lukševičius, g. 1947 m. Vekonių k.
11. Danutė Prochorova, g. 1919 m. Rudaukos k.
12. Pranė Randakevičienė, g. 1893 m. Dabintos k., užrašė Ona Bulbovienė.
13. Albina Rasiukevičienė, g. 1916 m. Kruonyje
14. Marijona Rasiukevičienė, g. 1921 m. Visginų k.
15. Pranė Staknevičienė, g. 1921 m. Kalvių k.
16. Platonas Surininas, g. 1925 m. Dūdiškių k.
17. Marijona Šeškienė, g. 1923 m. Darsūniškio k.
18. Antanina Televičienė, g. 1930 m. Kalvių k.
19. Marijona Zuzevičienė, g. 1926 m. Kovaičių k.

Vacys Milius

Kruonio kapinės

Lietuvos Respublikos kultūros ministerijai parėmus lauko tyrimus 2002 m. liepos mėn. šio straipsnio autorius greta kitų aprašė Kruonio miestelio lietuvių ir rusų kapines, fotografavo jų elementus. Piešiniais talkino dailininkė Marta Vosyliūtė. Straipsnio tikslas – apibūdinti aukščiau minėtų kapinių visus elementus, parodyti, kuo jos sutampa ir kuo skiriasi.

Lietuvių kapinės

Kapinės yra už puskilometrio į šiaurės vakarus nuo bažnyčios, Kruonės upelio dešiniojoje pusėje, pailgoje kalvoje. Ties kapinėmis upelis užtvenktas, iš užtvankos išbėga upeliūkštis. Pietų pakraščiu eina asfaltuotas vieškelis, šiaurės ir vakarų pakraščiais – keliukai.

Pagal Kruonio klebono J. Bučio 1929 m. trumputį aprašą kapinės aptvertos akmenų mūro tvora, laidojant tvarkos nesilaikyta, buvo laisvos vietos, nebuvo takų, plotas tankiai apaugęs pušimis[1].

Kapinių planas keturkampis. Pietų ir dalies vakarų pusėje tvora iš betono plokščių, kurias laiko kvadratinio skerspjūvio stulpai. Kitas puses juosia vielų tinklo tvora, kurią laiko betono ar metalo stulpeliai.

Masyvių vartų šonai sumūryti iš skaldytų akmenų, viršutinė dalis iš betono, užsibaigia lietu ažūriniu metalo kryžiumi (1 pav.). Patys vartai suvirinti iš geležinių strypų, dviejų dalių. Jų viduryje kryžius apskritime, iš jo išeina tiesūs ir banguoti spinduliai. Viršuje eina po banguotą juostą, iš jos duobučių iškyla po 9 kuklius kryželius. Nuo kelio į vartus aukštyn veda betono blokų keliukas. Vartų kairiojoje pusėje du stulpeliai laiko iš lentų sukaltą skelbimų lentą. Nuo vartų eina keliukas, kuris toliau užlaidotas. Gerai, kad vidaus pusėje visais pakraščiais galima laisvai pereiti. Tvoros vakarų ir rytų pusėje palikti keliukai nueiti vandens į užtvanką. Be to, viduryje yra vandens čiaupas. Lauko pusėje keli metaliniai vokiški konteineriai

[1] Duomenis iš savo archyvo (B-311) pateikė Kaišiadorių muziejus.

šiukšlėms. (Tokie pat konteineriai stovi ir miestelio šaligatviuose).

Pietų pusėje esanti senoji dalis apaugusi didelėmis pušimis, šiaurinėje dalyje auga irgi dideli beržai. Prie kapų pasodinta po vieną ar dvi tujas.

Laidota apylygėmis eilėmis, vienoje dalyje kojomis į rytus, kitoje – į pietus, trečioje – į šiaurę.

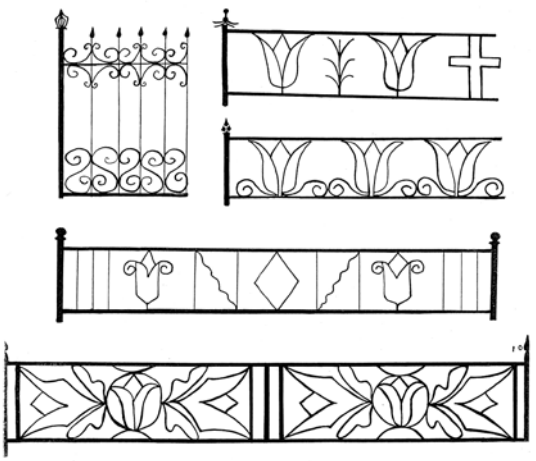
XX a. pirmosios pusės kapai turi profiliuotus betono antkapius, siaurėjančius į kojų galą. O to amžiaus antrojoje pusėje buvo įrengiamos šeimos kapavietės, apsuptos teraco ar šlifuoto akmens apvadais. Bendra kapavietė tvarkoma įvairiai: atskiri kapai pažymimi rombo pavidalo apvadu, kai kurie aptverti metalo tvorele, įtaisyta ant betono pagrindo.

XX a. pirmojo ketvirčio metalo tvorelės – apie 90 cm aukščio. Jos susideda iš dviejų horizontalių strypų ir vertikalių strypelių, kurie išsikiša virš viršutinio strypo ir užsibaigia lapo pavidalo pastorinimu. Prie abiejų horizontaliųjų strypų įkomponuoti S ir C pavidalo ornamentai. XX a. antrojoje pusėje tvorelės sumažėjo iki 26–36 cm. Jose tarp dviejų horizontalių kartelių išdėstomi ornamentai. Pagrindinis motyvas – lankstytų ar laužytų pavidalų tulpės, tarp jų pakaitomis eina vertikalūs strypeliai, nuožulnūs vingeliai, rombai, kryželiai (2 pav.). Kelios tvorelės padarytos iš žemų medinių lentelių.

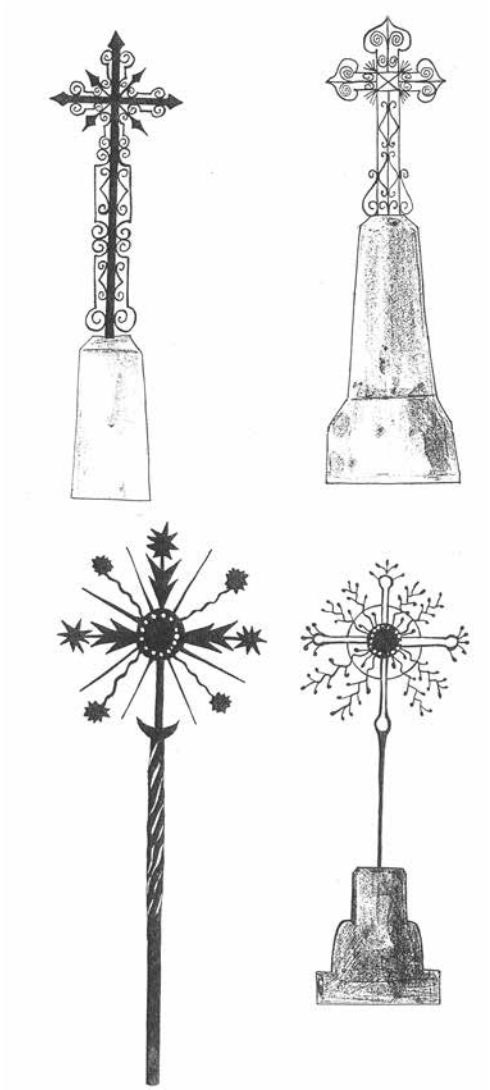
Kapinės prižiūrimos, labai mažai apleistų kapų. Jaukumo teikia tarp kapaviečių paliktos žalios vejos. Ir darbo dienomis vyresnio amžiaus moterys, vyrai, merginos tvarko kapus. Kapai ap-

1 pav. Kruonio kapinių vartai.
V. Miliaus 2002 m. nuotraukos

2 pav. Kapų tvorelė

3 pav. Kalti kryžiai

sodinti smulkiažiedėmis begonijomis, gvazdikais, pakalnutėmis, rūtomis, sedumu, rečiau dekoratyviniais žemais krūmeliais, rožėmis, paparčiais, kitomis gėlėmis. Yra keletas kapaviečių, apklotų žalios spalvos sintetine danga. Prie kai kurių kapų pastatytas betono, teraco ar medinis suolelis.

Kaip ir visose Lietuvos miestelių kapinėse, Kruonyje didelė paminklų įvairovė. Pasitaiko geležinių kaltų kryžių, pritvirtintų prie granito ar betono pagrindo ar obelisko. Kadangi jie kurti įvairiais XX a. laikotarpiais, tai jų struktūra gana įvairi. To amžiaus pirmojoje pusėje jie įtaisyti ant 75–120 cm aukščio obeliskų, arba stiebiniai, arba rėminiai, apipinti įvairių formų ornamentais. O antrojoje pusėje geležiniai kryžiai virto ornamentų kompozicijomis, net kryžmos pasidarė profiliuotomis plokštėmis. Iš kryžmų sankirtos išeina tiesūs bei vingiuoti spinduliai, kryžmos ir spinduliai užsibaigia žvaigždutėmis. Arba spinduliai ir kryžmų galai virto lengvomis banguotomis šakutėmis (3 pav.).

XX a. antrojoje pusėje statyti ir medžio kryžiai. Jų kryžmų galai arba suapvalinti, arba išpjauti rombo pavidalu. Tarp kryžmų arba jų nugarinėje pusėje padaromas apskritimas, iš jo arba tiesiog iš kryžmų sandūros išeina platėjantys ar siaurėjantys tiesūs ar vingiuoti spinduliai (4, 5 pav.). Pagal šio regiono tradiciją kryžmų sankirtoje prikalta atvira ar įstiklinta į apačią siaurėjanti ar stačiais šonais dvišlaičiu stogeliu koplytėlė. Atviros koplytėlės stogelį gali remti dvi tekintos kolonėlės. Koplytėlėje prikaltas metalinis, rečiau medinis krucifiksas. Stovi praėjusio šimtmečio aštunto dešimtmečio medžio kryžius, virtęs vien ornamentu: priekyje ir šonuose prikaltos profiliuotos lentelės, gausūs spinduliai mena augalus, o jų viršūnėmis eina dvi eilės profiliuotų apskritimų. Senąją tradiciją liudytų viršuje

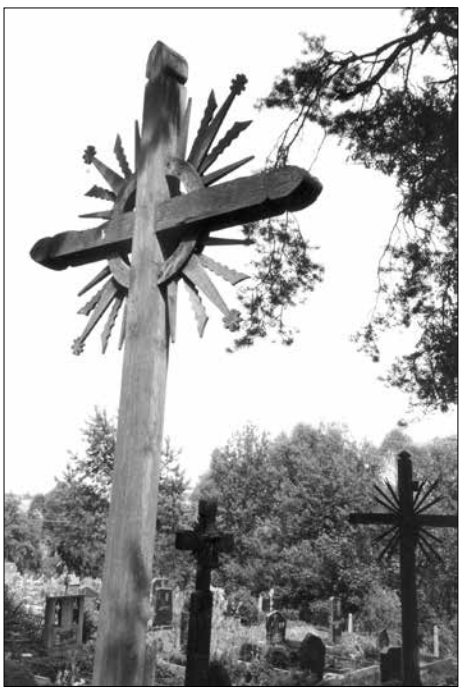
iškylanti metalinė saulutė su vingiuotais spinduliais ir pusmėnuliu stiebe (6 pav.).

Šiuo metu vyrauja įvairaus profiliavimo šlifuoto granito stelos (7 pav.). Naujausios stelos – apie 80 cm aukščio ir žemesnės. Steloje iškalinėjamas kryžius, kartais su ąžuolo lapais, dviem gvazdiko žiedais, lauro šakele, Nukryžiuotoju. Jei palaidotas jaunas žmogus, kampe iškalinėjamas nulūžęs medis. Pasitaiko iškalinėtų mirusiųjų portretų arba įtaisoma vienas ar du fotokeraminiai portretai. Išsiskiria du didžiuliai rausvo granito monolitai, pastatyti ant bendro dailininkų Vlado ir Barboros Didžiokų kapo (8 pav.).

Antkapinių paminklų įrašų struktūra: A†A, mirusiojo vardas, pavardė, gimimo ir mirties metai. Jei palaidoti keli šeimos nariai, tai pirma parašoma pavardė, o paskui išvardijami vardai. Tragiškai žuvusiems įrašai pradedami žodžiais *Tragiškai miręs*. Užbaigiama *Liūdi, nuliūdę* ir giminystės ryšio su mirusiuoju nurodymu. Senuosiuose įrašuose mėgta pažymėti paminklo statytoją (čia ir kitur nurodoma didžiųjų ir mažųjų raidžių rašymas, netaisomi rašybos ir skyrybos netikslumai, naujos eilutės pažymimos įkypu brūkšneliu): FUNDATOREJ SUNAI / JONAS IR PRANCISZKUS (1908). Kartais baigiama kreipiniu į Dievą: DIEVE BŪK GAILESTINGAS (1985), Mariją – MARIJA / BŪK MUMS GAILESTINGA (XX a. 4 ketvirtis) ar į mirusįjį – TAVO MEILĖ IR RŪPESTIS / MŪSŲ ILGESY GYVENS (1974). Retas atvejis, kai paminkle prirašoma ir kitur mirusi bei palaidota: *Mirusi Berlyne Pranciška Berukštytė-Raiffarth 1914–1968.*

4 pav. Kryžius, statytas 1983 m.

5 pav. Kryžius, statytas XX a. antroje pusėje

6 pav. Kryžius, statytas XX a. 8 deš. Ant savo tėvo kapo šį kryžių pats padirbo ir pastatė kun. A. Šatas

Pastebėti du tekstai iš lietuvių spaudos draudimo metų. Iš ketaus lietas ažūrinis kryžius su metaliniu krucifiksu. Prie išilginio pritvirtintoje ovalioje plokštėje išlieta: S. P. / WIKTORJA / WOJCIEKAUCKENIE / † 1890 M.

Kito tokio pat kryžiaus pagrinde išlieta: A. A. / PETRONELA / MORKUNENIE / † 5 BAŁANDŽIU 1904 M. / PUNDATORAS WIRAS / WŁADISŁOWAS.

XX a. antroje pusėje imta nurodyti ir profesiją (nuo seno ji buvo pažymima kunigų paminkluose). Nuožulniame rausvame akmenyje iškalinėta: SŪNUS / JURGIS DIDŽIOKAS / 1922–1940 / DAILININKAS / VLADAS DIDŽIOKAS / 1889–1942 / DAILININKĖ / BARBORA DIDŽIOKIENĖ / 1896–1976.

Tamsaus granito steloje iškalinėtas kryžius, ąžuolo šakelė, virš jo įtai-

7 pav. Stelos (XX a. 4 ketvirtis)

sytas fotokeraminis mirusiojo portretas. Iškalinėta: GYDYTOJAS / ALGIMANTAS VARKALA / 1937–1971 / LIŪDI TĖVAI, ŽMONA, BROLIS.

Be profesijos, nurodyta ir mirties priežastis. Tamsiai pilko granito steloje iškalinėta kryžius su Nukryžiuotoju, ąžuolo šakele ir tekstas: *Girininkas Algimantas Kabašinskas / 1915–1945 / Čia ilsisi brolelio kūnas / be karsto, nukankintas už laisvę Lietuvos.*

Vienas palaidojimas yra šventoriuje. Penkių dalių granito paminklas su tokios pat medžiagos kryžium viršuje. Iškalinėta mirusiojo portretas, mišiolas su stula ir taure, tekstas: KUNIGAS / ALGIMANTAS / URBANAVIČIUS / 1929–1973 / VIEŠPATIE, PAŠAUKEI MANE GYVENIMO PUSIAUKELYJE, / DŽIUGINK SAVO GAILESTINGUMU / LIŪDI PARAPIJIEČIAI

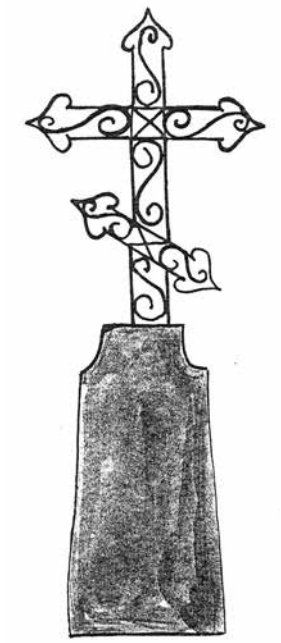
8 pav. Dailininkų V. ir B. Didžiokų antkapinis paminklas

Rusų kapinės

Vietos lietuviai jas vadina *rusų kapais.* Juose laidojami tiek stačiatikiai, tiek sentikiai. Kapinės yra prie pat kelio į Migonių kaimą, truputį aukštėlesnėje vietoje. Apaugusios storomis pušimis.

Vielų tinklo tvorą laiko betono stulpeliai. Tveriant šią tvorą visuose šonuose pridėta naujų plotų. Prie kelio, šiaurės vakarų kampe, yra dvivėriai vartai su betono stulpeliais iš abiejų pusių. Jie iš vertikalių strypų, įrėminti geležinėmis kartelėmis. Viename jų šone įtaisytas sentikių, kitame stačiatikių kryžius. Pietų pusės tvoroje irgi yra kiti dvivėriai vartai su stačiatikių kryžium. Šioje pusėje paliktas tuščias tarpas šiukšlėms išnešti. Rytų pakraštyje yra betono rentinių šulinys su velenu ir lentų būdelė atvira anga, joje laikomi nuo kapų nuimti laikinieji mediniai kryželiai.

Apylygės kapų eilės eina iš šiaurės į pietus, dėl to paminklai atsukti į kelią. Nemaža šeimų kapaviečių. Senesnėse kapavietėse kiekvienas palaidojimas pažymėtas rentiniu. Tarp kapaviečių palikta žalia veja. Šeimų kapus juosia žemos metalo vamzdžių tvorelės, jų raštų motyvai tokie patys kaip ir Kruonio katalikų kapinėse, vyrauja tulpių raštas. Prie kai kurių kapų pastatytas medinis suoliukas.

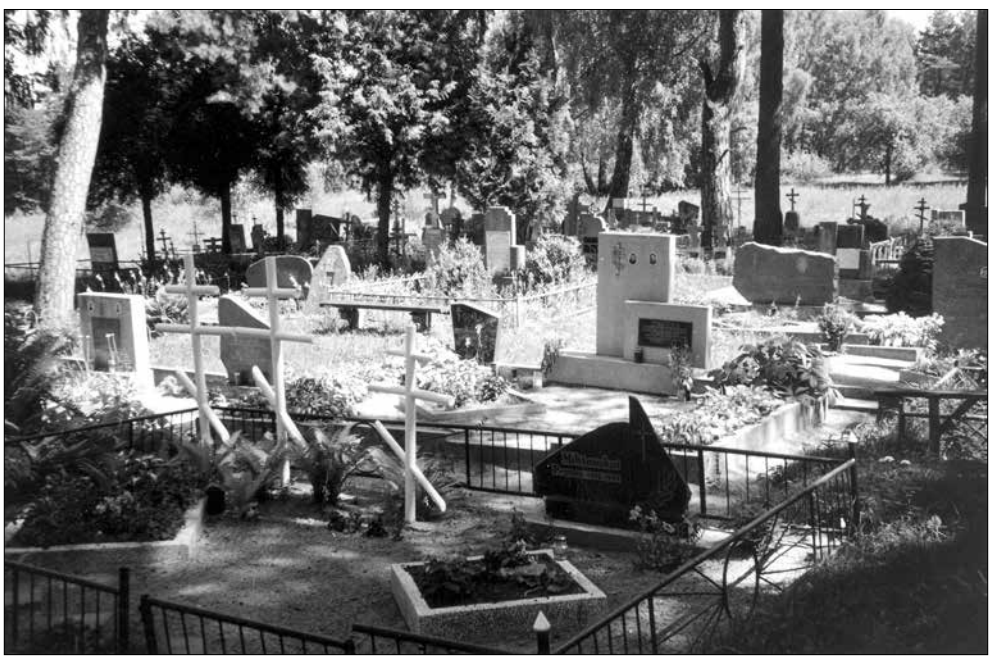

9 pav. Rusų kapinių kryžius. Pagrindas – iš granito, statytas 1921 m.

Kapai prižiūrimi, retai matosi apleistų kapų, gėlės – kaip ir katalikų kapinėse. Ant kai kurių kapų prismaigstyta dirbtinių gėlių.

Tarpukario metais ant kapų statyti betono obeliskai su tokios pat medžiagos ar geležiniu kryžium viršuje (9 pav.). XX a. antrojoje pusėje statyti metalo vamzdžių apie 160–170 cm aukščio stačiatikių ar sentikių kryžiai įmontuoti į betoną. Pastarųjų dešimtmečių antkapiniai paminklai – įvairaus profiliavimo teraco ar šlifuoto granito stelos (10 pav.). Jose pasitaiko po dvi ar vieną fotokeraminį mirusiojo portretą, o granito stelose – iškalinėtų realistinių mirusiųjų portretų.

Paminklų įrašai prasideda žodžiais: *Здесь покоится; Покоится раба божія; Вечная память.* Toliau surašyta šeimos pavardė, jos narių vardai ir gimimo bei mirties metai. Pabaigoje pažymėta, kas statydino paminklą, arba kas liūdi, arba linkima ramaus miego: *От родных; От детей; На память от детей и внуков; Скорбящая семья; Скорбящие сыновья; Скорбят жена Антанина и сын; Скорбящие дети; Скорбит дочь с семьей;*

10 pav. Rusų kapinės

Скорбят родные; Спи спокойно дорогая мама; Спите спокойно дорогие мама и папа. Poetine eilute užbaigiamas sentikių trijų vaikų paminklo įrašas: *Тише листья нешумите моих деток небудите.*

Šiose kapinėse pasitaiko ir lietuviškų įrašų, liudijančių apie etniniu ir religiniu atžvilgiu mišrias šeimas (tai rodo vardai). Keletas pavyzdžių. Steloje iškalinėtas katalikų kryžius ir tekstas: *Kubickai // Petras 1916–1990 / Tatjana 1908–1999 / Liūdi artimieji*. Greta stela su sentikių kryžium ir tekstu: *KUBICKIENE / JAFIMIJA / 1890–1978.*

Steloje iškalinėtas stačiatikių kryžius ir tekstas: *Chmieliauskas / Juozas / 1915–1985 / Liuba 1922 / Liūdi vaikai.*

Kapinių pietvakarių kampe ant keturių strypų pastatytas staliukas, jo viršus apkaltas fanera ir nudažytas rudai. Šonuose po siaurą medinį suoliuką. Per stačiatikių Sekmines iš įvairių vietų suvažiavę rusai tvarko kapus, paskui pavieši.

Išvada būtų tokia: Kruonio lietuvių ir rusų kapinės beveik visais elementais yra panašios, tik rusų kapinėse – stačiatikių ir sentikių kryžiai, rusiški įrašai ir staliukas.

Augustina Kurilienė

Nekilnojamasis kultūros paveldas Kruonio seniūnijoje

Kiekvienos teritorijos, kad ir tokios nedidelės kaip seniūnija, nekilnojamasis[1] kultūros paveldas yra savitas ir unikalus. Kažkuo jis galbūt panašus į kitose vietovėse esantį, kažkuo – vienintelis ir nepakartojamas. Būtent iš tokių atskirų seniūnijų susidaro rajono, o iš atskirų rajonų – ir bendras visos Lietuvos vaizdas. Taigi ir Kruonio seniūnija yra įvairialypės kultūros paveldo mozaikos dalelė.

Suprantama, šiuo metu žinomas nekilnojamasis kultūros paveldas neatsirado vienu metu ir ne visi objektai iš pradžių buvo suvokiami kaip vertybės. Paveldo samprata ir visuma formavosi ilgą laiką. Todėl tik susipažinus su paveldosaugos raida, lengviau galima suprasti dabartinę nekilnojamojo kultūros paveldo situaciją.

Kruonio seniūnijos nekilnojamasis kultūros paveldas Lietuvos paveldosaugos raidos kontekste

Lietuvoje, skirtingai nei kai kuriose Europos valstybėse, pirmosios paveldosaugos apraiškos pastebimos gerokai vėliau – XVIII a. pabaigoje, o tikroji paveldosaugos darbų pradžia prasidėjo XIX a.[2] Suprantama, kad pirmiausia dėmesys krypo į Vilnių ir jame esančius paveldo objektus. Vis dėlto tai dar nebuvo sisteminga veikla. Iš esmės vyko tik pavieniai paminklų tvarkymo ar restauravimo darbai.

Paveldosaugos pradžiai bei kultūros paveldo objektams nemažą smūgį sudavė XIX a. įvykiai: 1812 m. Napoleono žygis į Rusiją, kurio metu nukentėjo dalis objektų, ir 1831, 1863–1864 m. sukilimai bei po jų prasidėjusios carinės Rusijos represijos, pasireiškusios dvarų, vienuolynų niokojimu ir parceliavimu. Šių įvykių metu nukentėjo ir kai kurie Kruonio apylinkių paminklai. 1812 m. prancūzų kariuomenė nuniokojo stačiatikių cerkvę bei stipriai apgriovė Kruonio dvaro rūmus, kurie po to jau nebuvo atstatyti[3].

Vieni iš paveldosaugos pradininkų, nemažai prisidėję prie jos formavimosi, buvo archeologai. Nemažą reikšmę tiek archeologjos mokslo raidai, tiek archeologijos paminklų fiksavimui turėjo 1893 m. Vilniuje vykęs IX Rusijos archeologų suvažiavimas. Jam besiruošiant suaktyvėjo archeologiniai tyrinėjimai, parodų rengimas, išleista nemažai leidinių, o svarbiausia – nuspręsta suregistruoti visus žinomus archeologijos paminklus[4]. Nors F. Pokrovskio sudarytuose ir 1893 bei 1899 m. išleistuose Vilniaus ir Kauno gubernijų atlasuose bei žemėlapiuose įtraukti 8 paminklai (Balceriškių, Buivydonių Paparčių „Pilies kalno“ piliakalniai, Dovainonių I ir II, Guronių (Pravieniškių) ir Beištrakių (Šukiškių) pilkapynai, Guronių alkakalnis, vad. Pajautos kapu)[5], šiuo metu esantys ar buvę Kaišiadorių rajone (**1 lentelė**), deja, Kruonio apylinkių archeologijos paminklai į sudarytuosius sąrašus nepateko.

Nors sudarius šiuos atlasus paminklų apskaitoje buvo žengti pirmieji žingsniai, deja, to paties negalima pasakyti apie paminklosaugą. Paminklai realiai nebuvo saugomi – kolekcionieriai, dvarininkai, praeitimi besidomintys inteligentai ir kiti asmenys, tenkindami savo smalsumą ir kasinėdami archeologijos paminklus, pridarė jiems daug žalos.

Minėti F. Pokrovskio darbai netiesiogiai paveikė ir tolesnį paminklų registravimą. Būtent jie tapo pavyzdžiu P. Tarasenkai, puoselėjusiam mintį apie Lietuvos archeologijos paminklų atlasą ir žemėlapį[6]. P. Tarasenka savo iniciatyva ėmėsi paminklų paieškos ir registravimo. Jis užregistravo gerokai daugiau archeologijos paminklų nei F. Pokrovskis, taip pat patikslino informaciją apie jau žinomus objektus. 1928 m. P. Tarasenka, gavęs finansavimą iš Švietimo ministerijos, išleido „Lietuvos archeologijos medžiagą“ ir „Lietuvos archeologinį žemėlapį“. Knygoje pateikiamame paminklų sąraše jau minima 13 paminklų (Dabintos, Darsūniškio, Kruonio, Norkūnų gyvenvietės, Maisiejūnų I ir II, Migonių, Rokiškio piliakalniai, Astragų (neaišku, kuris – I ar II), Atmainų (Darsūniškio), Maisiejūnų (Surgantiškių), Migonių (Kleboniškio) pilkapynai, Kruonio dvarvietė), buvusių ar tebesančių dabartinėje Kruonio seniūnijos teritorijoje[7].

Sistemingos paveldosaugos ir paminklų apskaitos valstybiniu lygiu pradžią galima sieti su 1919 m. įkurta Valstybės archeologijos komisija. Kadangi to meto archeologijos mokslo objekto samprata buvo kiek platesnė nei dabar, komisijos veikla apėmė ne tik archeologijos, bet ir istorijos, architektūros, dailės, etnografijos ir archeografijos sritis[8]. Valstybės archeologijos komisija, o nuo 1934 m. – ir Senovės paminklų apsaugos referantūra (veikusi pagal Valstybės archeologijos komisijos įstatymą) ėmėsi intensyvios kultūros vertybių inventorizacijos. Vien per 1935–1936 m. buvo suregistruoti 3577 nekilnojamieji paminklai, surašyti 2500 žemių, kuriose buvo archeologijos objektai, savininkų pasižadėjimai dėl paminklų globos[9]. Dabartinėje Kruonio seniūnijoje tuomet buvo užregistruoti 23 objektai (Kaišiadorių rajone – 83[10]), žemių savininkai pasirašė 11 pasižadėjimų dėl jų globos (Kaišiadorių rajone – 62)[11].

1 lentelė. Kruonio seniūnijos nekilnojamasis kultūros paveldas pagrindiniuose apskaitos darbuose.

Metai	Apskaita*	Įtrauktų objektų skaičius (Iš jų šiuo metu saugomi)																			
		Kategorija																			
		Archeologijos		Istorijos		Architektūros		Urbanistikos		Dailės**		Mitologijos		Įvykių vietų		Laidojimo vietų		Statinių		Statinių priklausinių	
		Kaišiadorių r.	**Kruonio sen.**	Kaišiadorių r.	**Kruonio sen.**	Kaišiadorių r.	**Kruonio sen.**	Kaišiadorių r.	**Kruonio sen.**	Kaišiadorių r.	**Kruonio sen.**	Kaišiadorių r.	**Kruonio sen.**	Kaišiadorių r.	**Kruonio sen.**	Kaišiadorių r.	**Kruonio sen.**	Kaišiadorių r.	**Kruonio sen.**	Kaišiadorių r.	**Kruonio sen.**
1893	Ф. В. Покровский „Археологическая карта Виленской губернии“;	7 (7)	-																		
1899	„Археологичкская карта Ковенской губернии“	2 (1)	-																		
1928	P. Tarasenka „Lietuvos archeogijos medžiaga“	48 (31)	**13 (10)**																		
1935-1936	Valstybės archeologijos komisijos medžiaga	90 (49)	**23 (17)**																		
1963-1995***	Paminklų sąrašai:																				
	Respublikinės	40 (37)	**18 (16)**	1 (1)	**1 (1)**	5 (4)	**3 (2)**			3 (2)	**2 (2)**										
	Vietinės	11 (8)	**1 (1)**	17 (10)	**-**			2 (2)	**1 (1)**	4 (3)	**2 (1)**										
	Iš viso:	51 (45)	**19 (17)**	18 (11)	**1 (1)**	5 (4)	**3 (2)**	2 (2)	**1 (1)**	7 (5)	**4 (4)**										
1990-1995	Laikinoji istorijos ir kultūros paminklų apskaita	21 (19) / **2 (-)**																			
	Naujai išaiškinamų istorijos ir kultūros paminklų sąrašas	16 (16) / **- (-)**																			
1995-2005	Nekilnojamųjų vertybių registras	58 (58)	**21 (21)**					1 (1)	**1 (1)**			14 (14)	-	2 (2)	-	6 (6)	1 (1)	7 (7)	**1 (1)**	2 (2)	**2 (2)**
2005-	Kultūros vertybių registras	177 (48)																			

* Apima sukauptą archyvinę medžiagą, išleistus leidinius (katalogus, atlasus ir pan.), įvairius istorijos ir kultūros paminklų sąrašus bei Kultūros vertybių registrą.
** Lentelėje pateikiamas dailės paminklų, kuriuos galima priskirti nekilnojamojo kultūros paveldo kategorijai, skaičius.
*** Kultūros paveldo objektai, buvę šiuose sąrašuose iki jų perrašymo į Kultūros vertybių registrą, neprarado teisinės apsaugos.

1936 m., įkūrus Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejų ir priėmus jo statutą bei įstatymą, muziejus perėmė rūpinimąsi Lietuvos kultūros paminklų apsauga. Valstybės archeologijos komisijos veikla teisiškai panaikinama; ji tapo muziejaus struktūros dalimi[12]. Muziejus ėmėsi realios paminklų apsaugos veiklos – pavyzdžiui, būtent jo pastangomis buvo apsaugota nuo sugriovimo netoli Kruonio esanti Rumšiškių bažnyčia[13].

Tik 1940 m., pirmosios sovietinės okupacijos metu, pasirašytas Lietuvos kultūros paminklų apsaugos įstatymas (projektas parengtas dar Nepriklausomoje Lietuvoje 1939 m.)[14] bei įsteigta Kultūros paminklų apsaugos įstaiga su meno, archeologijos, architektūros ir etnografijos skyriais[15]. Ji didelį dėmesį skyrė kultūros paveldo apskaitai. 1940 m. sovietų valdžia, pradėjusi išbuožinimo politiką, „atrado“ dvarus ir jų kultūrinį palikimą[16]. Taigi, veikiant politiniams faktoriams, o dvarams ir juose esančioms vertybėms netikėtai patekus į kultūros paveldo sąvoką, Kultūros paminklų apsaugos įstaiga susidūrė su neatidėliotinu uždaviniu – nekilnojamųjų ir kilnojamųjų kultūros vertybių inventorizavimu nacionalizuojamuose dvaruose.

Dabartinio Kaišiadorių rajono teritorijoje tais tikslais buvo aplankyta 11 dvarų ir 4 bažnyčios bei klebonijos[17]. Į Kruonio apylinkes „surašyti kultūros, meno, istorijos turtą ir paimti tą turtą apsaugon kaip kultūros paminklus“ buvo komandiruoti dailininkas A. Žmuidzinavičius ir mokytojas G. Švelnys. 1940 m. rugpjūčio 10 d. jie apsilankė Darsūniškio miestelyje, kur aprašė visus tris miestelio vartus, pagrindinį bažnyčios altorių, Kruonio bažnyčioje aprašė XVII a. paveikslą, Oginskių antkapius, taip pat aprašė kitokį turtą[18].

Dalis kultūros vertybių, inventorizacijos metu atrastų dvaruose, buvo tiesiog aprašomos, paimamos valstybės globon, tačiau paliekamos vietoje. Tai buvo lyg ir teisinė valstybės globa (savininkai ar kiti valdytojai įsipareigodavo vertybę saugoti, neparduoti ir pan.). Tačiau neretai, pavyzdžiui, tokiais atvejais, kai dvaruose ar kituose pastatuose įsikurdavo kariniai daliniai, ji neveikdavo, o likęs turtas toliau buvo niokojamas, kilnojamosios kultūros vertybės dažnai dingdavo. Tiesa, nemažą dalį „atrasto“ turto Kultūros paminklų apsaugos įstaigai pavyko perduoti muziejams[19] ir tokiu būdu jį išsaugoti.

Po II pasaulinio karo paveldosauga pradėta kurti iš naujo, pagal sovietinę sistemą. Kuriamos institucijos, kuruojančios paveldosaugos, paveldotvarkos sritis[20]. Nuo 1958 m. vyko intensyvi paminklų apskaita ir registracija. 7-ojo dešimtmečio pradžioje vyriausybė atskyrė paminklus – pradėjo juos skirstyti į turinčius respublikinę ir vietinę reikšmę.

Respublikinės ir vietinės reikšmės archeologijos paminklų sąrašai, Lietuvos TSR Ministrų Tarybos patvirtinti 1969 ir 1972 m. (pildyti ir tikslinti 1977, 1982, 1984, 1987 ir 1988 m.). Abiejuose sąrašuose figūravo 19 Kruonio seniūnijos kultūros paveldo objektų (1 lentelė) (Kaišiadorių rajono – 51)[21].

Respublikinės ir vietinės reikšmės istorijos paminklų sąrašai, patvirtinti 1969 ir 1970 m. (pildyti ir tikslinti 1982, 1984, 1987, 1990 m.)[22]. Galima sakyti, jie buvo labiausiai politizuoti. Kaišiadorių rajone maždaug pusę paminklų šiuose sąrašuose sudarė tarybinių karių kapai, pastatai, kuriuose veikė revoliuciniai ir vykdomieji komitetai ar pan. Dabartinės Kruonio seniūnijos teritorijoje tuo metu užregistruotas tik vienas, kad ir kaip būtų keista, politinio atspalvio neturintis istorijos paminklas. Tai – dailininko V. Didžioko kapas.

Respublikinės ir vietinės reikšmės architektūros paminklų sąrašuose, patvirtintuose 1963, 1970, 1971 ir 1972 m., įrašyti 3 paminklai (Kruonio ir Kalvių bažnyčios bei Kruonio smuklė), esantys ar buvę dabartinėje Kruonio seniūnijos teritorijoje, o į 1969 m. patvirtintą vietinės reikšmės urbanistikos paminklų sąrašą įtrauktas Kruonio miestelio istorinis centras[23]. 1971, 1972 m. patvirtintuose (ir 1976, 1982, 1987, 1990 m. papildytuose bei patikslintuose) respublikinės ir vietinės reikšmės dailės paminklų sąrašuose didžiąją dalį sudarė kilnojamosios kultūros vertybės. Iš 78 Kaišiadorių rajone užregistruotų dailės paminklų tik 7 galima priskirti nekilnojamojo kultūros paveldo kategorijai[24]. Keturi iš jų buvo Kruonio seniūnijoje (Teodoro Bogdano ir Samuelio Oginskių antkapiniai paminklai, Domeikiemio koplytėlės (pirmoji su Kristaus, nešančio kryžių, ir Jono Nepomuko skulptūromis bei antroji, buvusi prie medžio su Nukryžiuotojo skulptūrine grupe).

Pirmą kartą Lietuvos paveldosaugos istorijoje paminklų sąrašai jau nebebuvo tik formalūs, jie įgavo realią juridinę galią. Reikia paminėti, kad greta šių, oficialių sąrašų gana svarbūs buvo ir atskirų mokslininkų grupių sudaryti teminiai, tam tikroms paminklų grupėms skirti sąvadai bei atlasai. Tarp jų išsiskyrė archeologų ir architektų parengti darbai[25].

Prasidėjus Sąjūdžiui, kilo ir didžiulis susidomėjimas Lietuvos istorija, paveldo objektais, pradėta diskutuoti apie paveldosaugos problemas, sovietmečiu patirtas netektis. Atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę paveldosaugos sistema imta performuoti; kuriamos ar reorganizuojamos kultūros paveldą kuruojančios, paminklosaugos politiką formuojančios bei ją įgyvendinančios institucijos, priimami įstatymai[26]. Šiuo metu valstybinę kultūros paveldo apsaugą vykdo Kultūros paveldo departamentas prie LR kultūros ministerijos (su teritoriniais padaliniais), paveldo inventorizaciją (duomenų kaupimą, tikslinimą ir sisteminimą) atlieka Kultūros paveldo centras, o kultūros vertybių apsaugos politiką formuoja ir tos politikos įgyvendinimą kontroliuoja Lietuvos Respublikos Valstybinė kultūros paveldo komisija.

Atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, dar kurį laiką galiojo respublikinės ir vietinės reikšmės istorijos ir kultūros paminklų sąrašai. Naujai surasti paminklai 1990–1995 m. buvo įtraukiami į Laikinąją istorijos ir kultūros paminklų apskaitą bei Naujai išaiškinamų istorijos ir kultūros paminklų sąrašą[27]. Dažnai tie patys paveldo objektai buvo įrašomi į abu sąrašus. Į Laikinąją istorijos ir kultūros paminklų apskaitą

buvo įrašyti Plytninkų buv. dvaro ir Pavuolio palivarko sodybų fragmentai. Vėliau jie buvo išbraukti, į jokius kitus sąrašus nepateko.

1995 m., įsigaliojus Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymui, Kultūros paveldo centras pradėjo tvarkyti Nekilnojamųjų vertybių registrą. Iš naujo įvertinti ankstesni kultūros paminklų bei naujai išaiškintų kultūros paminklų sąrašai. Iki 2005 m. į Nekilnojamųjų vertybių registro Archeologijos, Mitologijos, Laidojimo, Įvykių vietų, Statinių, Statinių priklausinių bei Urbanistinių vietovių sąrašus buvo įrašytos 26 nekilnojamosios vertybės (1 lentelė), esančios Kruonio seniūnijoje (Kaišiadorių rajone iš viso – 90). Reikia paminėti, kad greta pildomo Nekilnojamųjų vertybių registro teisinės apsaugos neprarado ir ankstesni istorijos ir kultūros paminklų sąrašai.

Nuo 2005 m., įsigaliojus naujai Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo redakcijai, pradėjo galioti Kultūros vertybių registras, apėmęs anksčiau buvusius Nekilnojamųjų vertybių ir Kilnojamųjų kultūros vertybių registrus. Šį registrą jau tvarko Kultūros paveldo departamentas. Jame paveldo objektai nebeskirstomi į atskirus sąrašus pagal kategorijas; kiekvienas jų gauna unikalų kodą, nurodomos vertingosios savybės. Tokiu principu į Kultūros vertybių registrą iki šių dienų įrašyti ir likusieji, iš ankstesnių sąrašų į Nekilnojamųjų vertybių registrą nespėti perrašyti, bei naujai atrasti ar išaiškinti kultūros paveldo objektai.

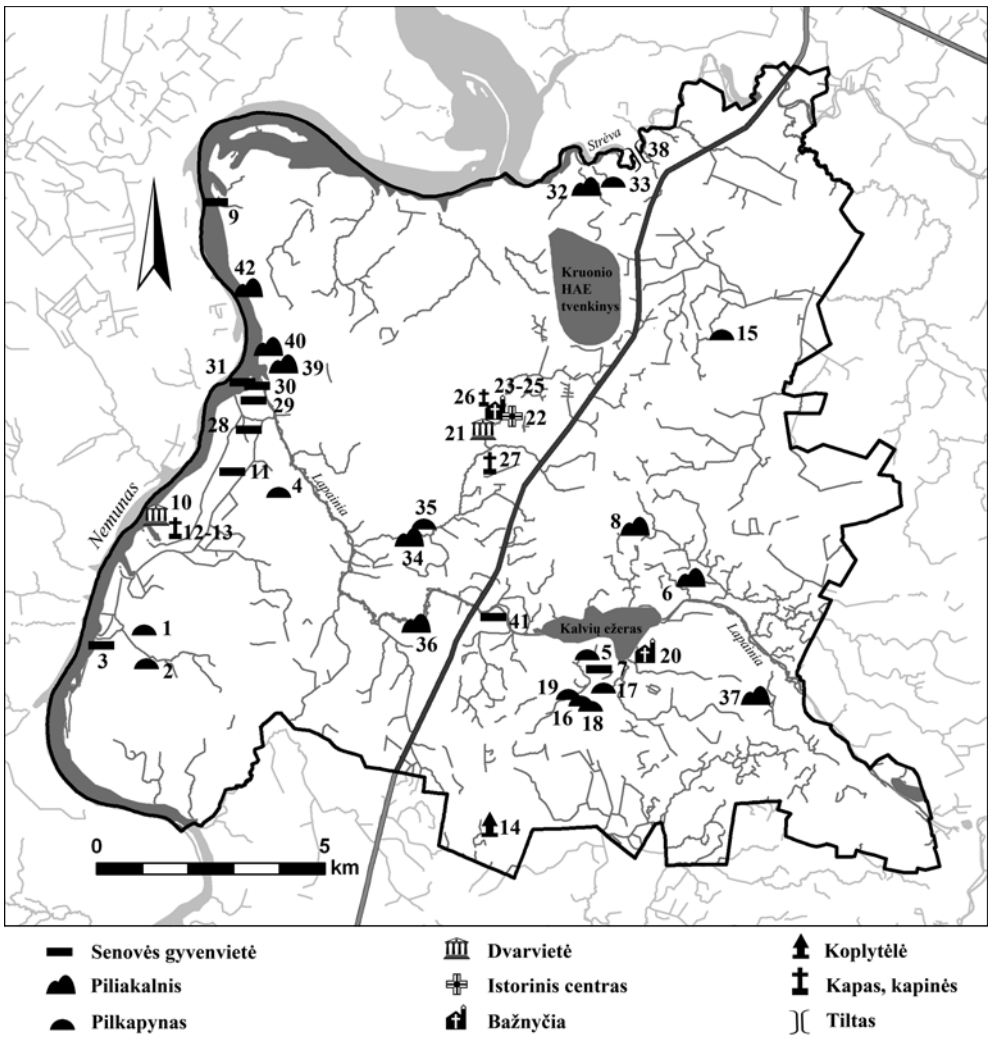
Nekilnojamasis kultūros paveldas šiandien

Šiuo metu Kaišiadorų rajone yra 177 nekilnojamieji kultūros paveldo objektai, įrašyti į Kultūros vertybių registrą. Net 48[28] iš jų, t. y. daugiau nei ketvirtadalis, yra Kruonio seniūnijoje (1–2 pav., 2 lentelė). Tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, kad aptariamoji seniūnija rajone yra didžiausia; paveldo objektai pasiskirsto 224 km² plote. Todėl kultūros paveldo objektų tankumu ją lenkia gerokai mažesnės, vadinamosios miestų – Žiežmarių, Kaišiadorių ir „kaimiškosios“ Nemaitonių bei Paparčių seniūnijos (3 pav.). Tuo tarpu Kruonio seniūnija pagal kultūros paveldo objektų tankumą rajone užima vidurinę poziciją.

Pagal vertingųjų savybių pobūdį Kruonio seniūnijoje galima išskirti archeologinį, istorinį, urbanistinį, architektūrinį, dailės bei inžinerinį nekilnojamąjį kultūros paveldą (4, 5 pav.)[29].

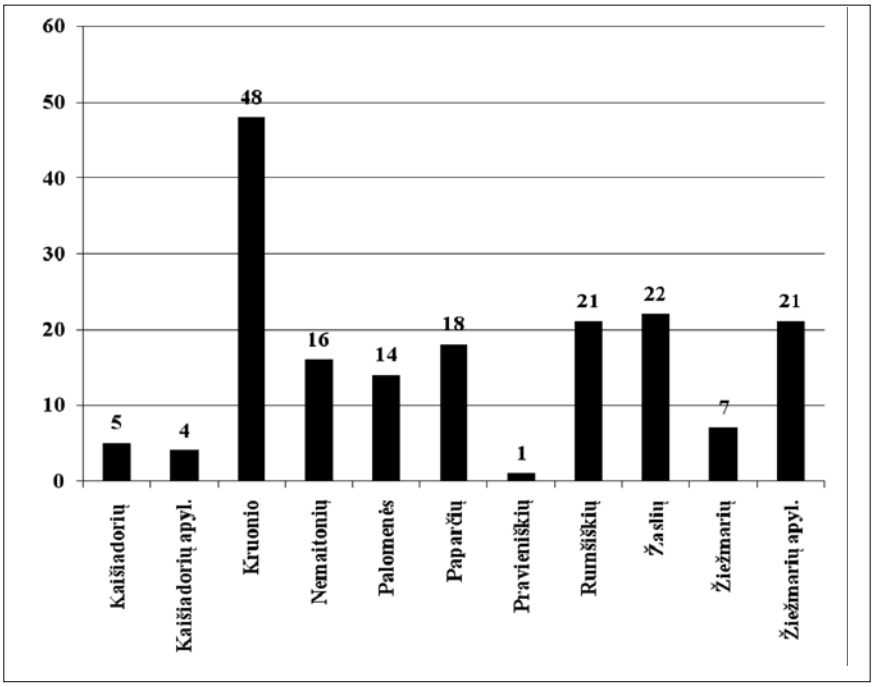
Didžiausią nekilnojamųjų kultūros paveldo objektų grupę Kruonio seniūnijoje sudaro archeologinis paveldas (5 pav.). Joje yra apie 40 procentų visų Kaišiadorių rajone esančių archeologijos paminklų (4 pav.).

Šios kategorijos paveldą apima tiek senosios žmonių gyvenamosios, tiek laidojimo vietos, kurių vienintelis arba pagrindinis duomenų šaltinis yra archeologiniai tyrinėjimai ir radiniai.

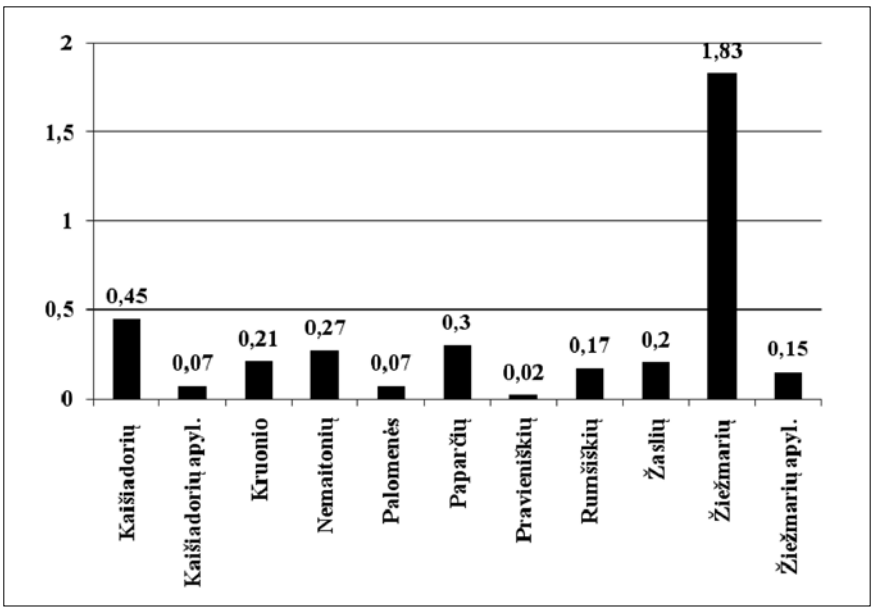

1 pav. Nekilnojamųjų kultūros paveldo objektų paplitimas Kruonio seniūnijoje. (Numeracija atitinka 2-oje lentelėje pateiktų nekilnojamųjų paveldo objektų sąrašą.) A. Kurilienės, L. Kurilos brėž.

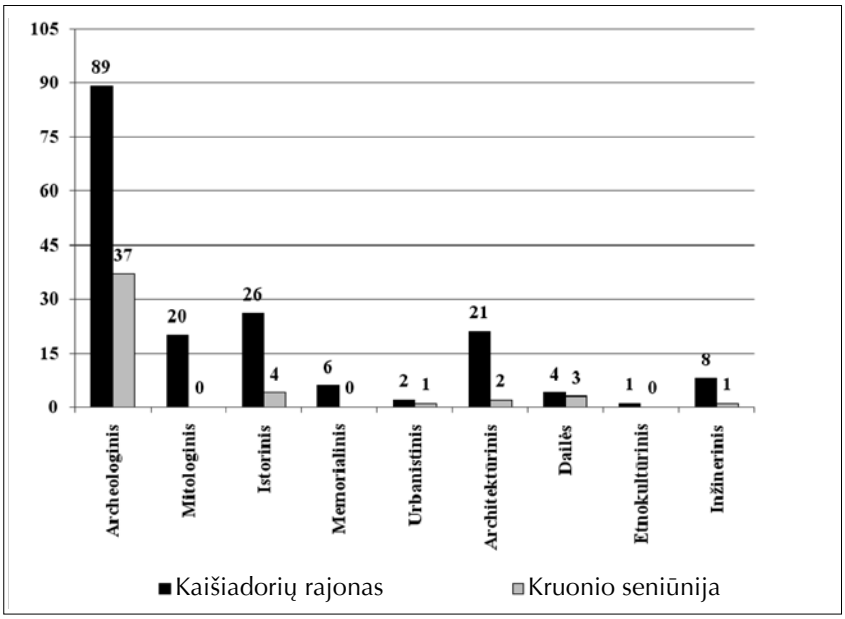
Nemaža gyvenamųjų vietų grupė yra senovės gyvenvietės. Vizualiai aplinkoje šie paminklai paprastai neišsiskiria; saugomos teritorijos su įvairaus storio kultūriniu sluoksniu bei jame esančiais archeologiniais radiniais. Į Kultūros vertybių registrą yra įtrauktos 9 Kruonio seniūnijoje esančios senovės gyvenvietės (1 pav., lentelė 2). Gyvenviečių naudojimo laikotarpis apima nuo IX tūkstantmečio pr. Kr. (Basonių, Darsūniškio (Atmainų), Lapainios I, II (7 pav.)) iki II tūkstantmečio po Kr. pradžios (Lapainios IV). Taip pat jose pastebima ir XV–XVIII/XIX a. kaimaviečių liekanų (Dabintos, Darsūniškio (Atmainų)).

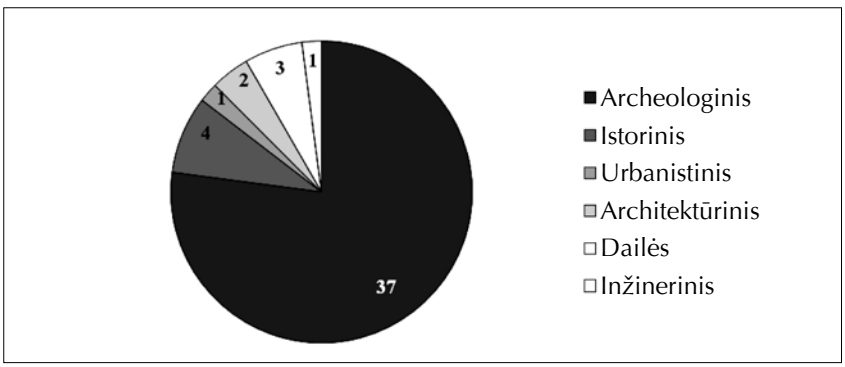
2 pav. Kaišiadorių rajono nekilnojamųjų kultūros paveldo objektų pasiskirstymas pagal seniūnijas.

3 pav. Nekilnojamųjų kultūros paveldo objektų tankumas (objektų skaičius 1-ame km^2) seniūnijose.

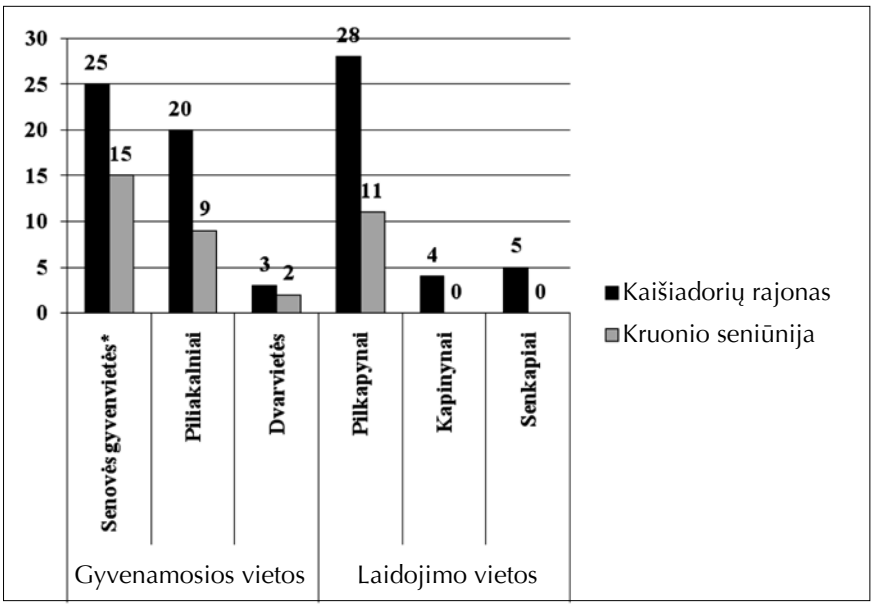

4 pav. Nekilnojamųjų kultūros paveldo objektų santykis Kaišiadorių rajone ir Kruonio seniūnijoje.

5 pav. Nekilnojamųjų kultūros paveldo objektų pasiskirstymas pagal kategorijas Kruonio seniūnijoje.

Kita, taip pat gausi gyvenamųjų, o kartu ir gynybinę funkciją atlikusių vietų grupė yra piliakalniai, t. y. natūraliai susiformavusios kalvos ar krantų kyšuliai su žmonių įrengtais gynybiniais įtvirtinimais (pastatintais šlaitais, pylimais, grioviais, terasomis). Jie yra įspūdingiausi, vizualiai labiausiai išsiskiriantys ir todėl geriausiai žmonių žinomi archeologijos paminklai. Kruonio seniūnijoje yra beveik pusė (9 iš 20) Kaišiadorių rajone saugomų piliakalnių (1, 6 pav.). Pagal archeologinių tyrimų rezultatus ir/arba vizualiai matomus piliakalnio požymius jie priskiriami I

6 pav. Archeologijos paminklų santykis Kaišiadorių rajone ir Kruonio seniūnijoje.
* Į bendrą senovės gyvenviečių skaičių įtrauktos ir greta piliakalnių buvusios papėdžių gyvenvietės.

tūkstantmečiui – II tūkstantmečio pradžiai. Greta 5 piliakalnių (Basonių, Maisiejūnų, Migonių, Palapainio (Vilūnų), Rokiškių) taip pat saugomos papėdės gyvenvietės, o vienas piliakalnis (Varkališkių I) saugomas kartu su priešpiliu (lentelė 2).

Prisiminus dar kelis sunaikintus ir kelis į Kultūros vertybių registrą neįtrauktus piliakalnius (išsamiau žr. skyriuje „Nukentėjęs ir „pamirštas“ nekilnojamasis kultūros paveldas“), matyti, kad Kruonio seniūnijoje buvo tankiausias piliakalnių tinklas rajone.

Dar viena, archeologiniam paveldui priskiriama gyvenamųjų vietų grupė yra dvarvietės. Įdomu tai, kad dvarai dažniausiai yra architektūros tyrimo objektas ir paprastai priskiriami architektūriniam paveldui. Tačiau susiklosčius tam tikroms istorinėms, politinėms, ekonominėms ar kitoms sąlygoms, nemažai dvarų buvo sunaikinta. Neretai apie juos duomenų turima nedaug, o pagrindinis arba vienintelis informacijos šaltinis yra dvarviečių – neišlikusių dvarų – archeologiniai tyrinėjimai. Kaišiadorių rajone, be išlikusių dvarų, saugomos 3 dvarvietės, iš kurių 2 yra Kruonio ir Darsūniškio miesteliuose (1, 6 pav.). Iš anksčiausiai rajone minimo Darsūniškio dvaro[30] šiuo metu nieko neišlikę. Dalis teritorijos (kaip ir Darsūniškio piliakalnis) yra nuplauta Nemuno, kita dalis ilgą laiką buvo ariama (8 pav.). Apie buvusį čia dvarą liudija atsitiktinai arimuose aptinkami archeologiniai radiniai. Tuo tarpu Kruonyje buvusį dvarą primena ir mūrinių Oginskių rūmų liekanos. Pastarojoje dvarvietėje buvo atlikti išsamūs archeologiniai tyrinėjimai[31].

7 pav. Lapainios II senovės gyvenvietė. 2009 m., kovas. A. Kurilienės nuotr.

8 pav. Darsūniškio dvarvietės teritorija. 2006 m., kovas. K. Radlinsko nuotr.

9 pav. Migonių piliakalnis. 2009 m., balandis. A. Kurilienės nuotr.

Senovės žmonių laidojimo vietų įvairove Kruonio seniūnija nepasižymi – žinomi tik pilkapynai (6 pav.), priskiriami I tūkstantmečio II ketvirčiui – II tūkstantmečio I ketvirčiui. Seniūnijoje yra saugoma 10 pilkapynų bei vienas pavienis pilkapis (1 pav., 2 lentelė). Nuo kitų laidojimo paminklų jie skiriasi iš žemės supiltais kauburiais, ir todėl žemės paviršiuje paprastai yra gana gerai matomi. Kruonio seniūnijoje esančiuose pilkapynuose[32] yra (ar iki šio laiko išliko) nuo vieno (Kalvių pilkapis, Ginteikiškių) ar kelių (Basonių, Kalvių III) iki keliolikos (Astragų II, Kalvių I, II) ar keliasdešimt (Astragų I, Maisiejūnų (Surgantiškių), Migonių (Kleboniškio)) pilkapių. Pilkapių skaičiumi tiek Kruonio seniūnijoje, tiek ir visame Kaišiadorių rajone išsiskiria Atmainų (Darsūniškio) pilkapynas. Tai yra ir vienas didžiausių pilkapynų visoje Lietuvoje. Šiuo metu jame suskaičiuota apie 170 sampilų, o praeityje jų galėjo būti dar gerokai daugiau[33].

Svarbu paminėti, kad Maisiejūnuose ir Migonyse pilkapynai su piliakalniais ir gyvenvietėmis sudaro išskirtinius gyvenamųjų ir laidojimo vietų kompleksus. Siekiant išsaugoti ir eksponuoti tokio pobūdžio archeologinių paminklų kompleksą, Kauno marių regioninio parko iniciatyva buvo įsteigtas Surgantiškių archeologinis draustinis. Jis apima Maisiejūnų piliakalnį su senovės gyvenviete, Maisiejūnų II piliakalnį bei Maisiejūnų (Surgantiškių) pilkapyną. Tai yra vienas iš aštuonių archeologinių draustinių Lietuvoje ir vienas iš dviejų rajone.

Labai išraiškingas paminklų kompleksas – piliakalnis (9 pav.), senovės gyvenvietė ir pilkapynas (10 pav.) – taip pat žinomas Migonių kaime. Jame 1954–1955, 1957 m. atlikti išsamūs archeologiniai tyrinėjimai (piliakalnyje ir senovės gyvenvietėje

10 pav. Migonių (Kleboniškių) pilkapyno pilkapiai. 2006 m., gegužė. R. Gustaičio nuotr.

ištirtas 660 m² plotas, pilkapyne – 9 pilkapiai)[34], todėl Migonių archeologinių paminklų kompleksas moksliniu požiūriu yra labai vertingas. Dėl šių savybių (kompleksiškumo, išraiškingumo ir mokslinės vertės) Migonių piliakalnis su senovės gyvenviete ir pilkapynas 1997 m. buvo įtraukti į Žymiausių ir unikaliausių Lietuvos archeologinių vietų sąrašą (iš viso jame įrašyti 274 archeologiniai paminklai).

Skirtingai nei archeologinio, istorinio paveldo vertė dažniausiai glūdi ne tiek pačioje vietoje ar objekte, kiek su jais susijusiuose svarbiuose visuomenės, kultūros ir valstybės įvykiuose ar asmenybėse. Kruonio seniūnijoje istoriniam paveldui galima priskirti keturis objektus – Lietuvos karių kapus ir Lietuvos kario Edmundo Tirvos kapą, esančius Darsūniškio kaimo kapinėse, Partizanų kapą Gojaus miške bei Vlado ir Barboros Didžiokų kapą Kruonio miestelio kapinėse (2 lentelė).

Darsūniškio kaimo kapinėse palaidoti Nepriklausomos Lietuvos Pilėnų kunigaikščio Margio VI pėstininkų pulko Marijampolės bataliono eiliniai: Adomas Ančiūnas, žuvęs 1922 m. gegužės 21 d., ir Stasys Kušinskas (Kružinskas), žuvęs 1922 m. liepos 10 d., bei Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio V pėstininkų pulko kareivis Edmundas Tirva, miręs 1934 m. lapkričio 19 d.[35]. Dar viena istorinio paveldo vieta yra susijusi su pokario rezistencija. Greta Kruonio esančiame Gojaus

miške dviejose vietose tarp 1945 ir 1953 m. žmonės slapta palaidojo apie 30 Didžiosios kovos apygardos partizanų (19 iš jų pavardės žinomos), žuvusių Kruonio apylinkėse bei aplinkiniuose kaimuose[36]. Visų čia palaidotų partizanų atminimui 1990 m. buvo pastatytas kryžius (11 pav.), o 1995 m. medžiuose aplink kryžių pritvirtinta 30 nedidelių kryželių, simbolizojančių čia palaidotus 30 partizanų.

11 pav. Partizanų laidojimo vietoje pastatytas kryžius ir į medžius įkelti kryželiai. 2011 m., lapkritis. A. Kurilienės nuotr.

Visi šie trys nekilnojamojo kultūros paveldo objektai labiau susiję su istoriniais įvykiais. Tuo tarpu dailininkų Vlado (1889–1942) ir Barboros (1896–1976) Didžiokų kapas yra svarbus dėl jame palaidotų asmenybių nuopelno kultūrai.

Kaip minėta anksčiau, atskiri paveldo objektai ar vietos gali turėti kelias vertingąsias savybes. Taip yra iš šiuo atveju. Kadangi visi šie istorinio paveldo objektai yra laidojimo vietos, betarpiškai susijusios su jose palaidotais asmenimis, jie gali būti priskirti ir memorialiniam paveldui. Gana dažnai (kaip ir šiais minėtais atvejais) riba tarp istorinio ir memorialinio paveldo yra labai neaiški, sunkiai apčiuopiama.

Tiek istorinio, tiek anksčiau aptarto archeologinio paveldo objektų vertę dažnais atvejais sunku įvertinti vien vizualiai. Archeologinio paveldo objektai ar visos jų vertingosios savybės dažnai nėra matomos, o apie istorinio paveldo vertę kartais sunku spręsti nežinant istorinio, kultūrinio konteksto. Tuo tarpu kitų – urbanistinių, architektūrinių, dailės, inžinerinių – paveldo objektų reikšmę, unikalumą ir kitas savybes bei jų visumą galima lengviau vertinti vizualiai ir neturint specifinių žinių.

Urbanistiniam paveldui priskiriami reikšmingais pripažinti miesteliai ar istorinės miestų dalys. Kaišiadorių rajone yra dvi urbanistinės vietovės (4 pav.), iš kurių viena yra Kruonio miestelio istorinė dalis (12 pav.). Gyvenvietė Kruonyje, manoma, pradėjo formuotis XV a. Pradžioje ji buvo linijinio plano. Vėliau, Kruoniui tapus miesteliu, iki XVII a. vidurio jo planas pertvarkytas į spindulinį. Iki XVII a. pabaigos susiformavo ir pagrindiniai erdvinės tūrinės kompozicijos bruožai[37]. Miestelyje yra saugomas aikštės planas, gatvių tinklas ir tūrinė erdvinė kompozicija.

12 pav. Kruonio miestelio istorinė dalis. 2006 m., kovas. K. Radlinsko nuotr.

Urbanistinėse vietovėse svarbi yra visuma, o ne atskiros detalės ar atskiri statiniai. Tuo tarpu tiek „urbanistiniuose“ miesteliuose, tiek ir kitose vietose gali būti saugomi reikšmingais pripažinti architektūrinės kūrybos statiniai, jų dalys, priklausiniai, tokių statinių architektūrinės kompozicijos, kompleksai ar ansambliai. Kruonio seniūnijoje architektūriniam paveldui šiuo metu galima priskirti Kalvių Šv. Antano Paduviečio ir Kruonio Švč. Mergelės Marijos, Angelų Karalienės bažnyčias (1 pav., 2 lentelė). Kruonio bažnyčios[38] pastatas pastatytas apie 1624–1625 m.[39], rekonstruotas 1834–1854 m. (rekonstrukcijos projekto autorius architektas K. Gregotovičius)[40]. Pastatas statytas kaip stačiatikių cerkvė[41]. Tik 1919 m. ji tapo katalikų nuosavybe ir iš cerkvės rekonstruota į bažnyčią. Todėl renesansinio stiliaus bažnyčioje (13 pav.) galima pastebėti nemažai stačiatikių cerkvėms būdingų elementų.

Kitokio stiliaus bažnyčia (14 pav.) dvarininkų J. ir T. Vavžeskių rūpesčiu 1800–1806 m. pastatyta Kalviuose. Klasicistinė rotondinė bažnyčia yra pirmoji ir viena iš dviejų tokio tipo bažnyčių Lietuvoje (antroji – Sudervės bažnyčia – pastatyta 1822 m.)[42]. Bažnyčios viršuje yra kupolas su žibintu, pagrindiniame fasade – keturkampis prieangis su klasikiniu dorėninio orderio portiku, priešingoje

13 pav. Kruonio bažnyčia. 2004 m., balandis. D. Tomkuvienės nuotr.

pusėje – zakristijos priestatas[43]. 1936 m. šventoriuje pastatyta atvira[44] varpinė, stulpais paremtu keturšlaičiu stogu, su kuria bažnyčia sudaro ansamblį.

Be to, kad tiek Kalvių, tiek Kruonio bažnyčios yra reikšmingais pripažinti architektūrinės kūrybos statiniai, dėl jų reikšmingumo religinėms bendruomenėms jas galima priskirti ir sakraliniam paveldui.

Dailės paveldas gali būti labai įvairus ir apimti tiek profesionalaus meno kūrinius, tiek liaudies meistrų darbus. Kruonio seniūnijoje šią paveldo kategoriją reprezentuoja trys nekilnojamojo kultūros paveldo objektai (4, 5 pav.). Du iš jų yra jau minėtoje Kruonio bažnyčioje. Tai – renesanso stiliaus cerkvės fundatoriaus Teodoro Bogdano Oginskio antkapinis paminklas, priskiriamas XVI a. pabaigai –

14 pav. Kalvių bažnyčia. 2007 m., balandis. D. Tomkuvienės nuotr.

15 pav. Mūrinė Domeikiemio koplytėlė.
2008 m., sausis. D. Tomkuvienės nuotr.

16 pav. Kristaus, nešančio kryžių, skulptūra mūrinėje Domeikiemio koplytėlėje.
2008 m., sausis. D. Tomkuvienės nuotr.

XVII a. pradžiai. Taip pat manieristinis, turintis ankstyvojo baroko bruožų jo sūnaus Samuelio Levo Oginskio antkapinis paminklas, pagamintas XVII a. viduryje[45].

Kitokio stiliaus, kategorijos ir laikotarpio nei Oginskių antkapiniai paminklai yra Domeikiemio koplytėlė (15 pav.), taip pat priskiriama dailės paveldui. Ji pastatyta 1911 m. J. Šriupšos lėšomis. Pradžioje mūrinėje koplytėlėje buvo Švč. Panelės Marijos Nekalto prasidėjimo skulptūra[46]. Šiuo metu joje yra medinės Kristaus, nešančio kryžių (16 pav.), ir šv. Jono Nepomuko skulptūros, vidaus sienose ištapyta Jeruzalės miesto panorama.

Savo pobūdžiu ir funkcija visai kitoks yra inžinerinis paveldas. Jį galima įvardinti kaip vieną iš jauniausių nekilnojamojo kultūros paveldo kategorijų – tiek dėl pačių objektų atsiradimo laiko, tiek dėl jų patekimo į paveldo sąvoką. Šiai kategorijai priskiriami reikšmingais pripažinti inžineriniai techniniai statiniai ir jų kompleksai, gamybinė ar technologinė įranga, kuri dar prieš keliasdešimt metų nebuvo priskiriama kultūros paveldui. Iš 8 Kaišiadorių rajone esančių šios kategorijos paveldo objektų vienas iš dalies yra Kruonio seniūnijoje[47] (4 pav.). Tai iš pažiūros niekuo iš kitų neišsiskiriantis tiltas Tadaravos kaime, Rumšiškių–Kruonio kelyje per Strėvos upę (17 pav.). Šis 1926 m. pastatytas tiltas yra vienas pirmųjų gelžbetoninių Gerberio sistemos tiltų Lietuvoje[48]. Pagrindinės tilto konstrukcijos nekeistos iki mūsų dienų.

17 pav.
Tadaravos tiltas.
2009 m., kovas.
R. Gustaičio nuotr.

Nukentėjęs ir „pamirštas“ nekilnojamasis kultūros paveldas

Be visų Kultūros vertybių registre esančių paveldo objektų (1 pav., 2 lentelė), reikia paminėti iki šių dienų neišlikusius, nukentėjusius ar „pamirštus“ paminklus. Juos galima suskirstyti į kelias grupes: 1) visiškai sunaikintus, 2) stipriai apardytus, vėliau atstatytus, bet jau praradusius savo vertingąsias savybes bei 3) išlikusius, tačiau dėl aiškių ar neaiškių priežasčių į Kultūros vertybių registrą neįtrauktus objektus.

Labiausiai sunaikintas ir naikinamas yra archeologinis paveldas. Tai lemia tiek žmonių ūkinė veikla, tiek gamtinės priežastys. Dauguma objektų daugiau ar mažiau yra nukentėję dėl minėtų veiksnių, o kartais ir visai sunaikinti. Kruonio seniūnijos teritorijoje XX a. antroje pusėje Nemunas visiškai nuplovė kai kurias senovės gyvenvietės Dabintos, Lapainios kaimuose[49]. Patvenkus Kauno marias buvo užlietas Visginų pilkapynas. Apnaikintas pilkapynas tirtas 1977 m.[50], pastaraisiais metais žvalgant vietovę pastebėta vieno pilkapio dalis[51]. Pilkapyno liekanas pasiūlyta įtraukti į Kultūros vertybių registrą.

Nemunas visiškai sunaikino ir Darsūniškio piliakalnį. Žinoma, kad jau XIX a. piliakalnis buvo ardomas. Minima, kad XX a. pradžioje buvo išlikusi tik jo dalis – į slėnį įsiterpusio piliakalnio aikštelės kraštas, pylimas ir griovys. Šiuo metu piliakalnio liekanos yra visiškai nuplautos[52]. Tuo tarpu Dabintos piliakalnis suniokotas ne gamtos, o dėl žmonių ūkinės veiklos – XX a. 7–8-ame dešimtmečiais jame įrengus žvyrduobę[53]. Šiuo metu pastebimos tik piliakalnio liekanos (18 pav.). Tuo pat metu kasant žvyrduobes sunaikintas ir Mankuviškių senkapis[54].

18 pav. Dabintos piliakalnio liekanos. 2005 m., kovas. D. Tomkuvienės nuotr.

19 pav. Kruonio karčema. 1984 m. KšM.

Nors daugiausiai sunaikintų nekilnojamojo kultūros paveldo objektų yra priskiriami archeologiniam paveldui, tokio pat likimo neišvengė ir kai kurios kitos kultūros vertybės. Galima paminėti Kruonio smuklę, pastatytą XIX a. viduryje (19 pav.). Medinė pailga stačiakampio plano smuklė skersine rąstų siena buvo padalinta į smuklės ir ratinės patalpas. Smuklės dalis išilgine pertvara dar buvo padalinta į krautuvę ir užkandinę[55]. 1985 m. kolūkio pirmininko nurodymu smuklės pastatas

buvo nugriautas[56]. Visgi ir po nugriovimo ilgą laiką buvusi smuklė figūravo įvairiuose istorijos ir kultūros paminklų sąrašuose[57], buvo įrašyta į Kultūros vertybių registrą. Tik 2011 m. spalio 11 d. buvo panaikinta teisinė smuklės apsauga[58].

Panaši situacija yra su Domeikiemio kaime buvusia koplytėle. Medinė koplytėlė su Nukryžiuotojo ir gedinčių (ar liūdinčių) moterų skulptūrine grupe (20 pav.) prie medžio pastatyta 1910 m. Kiek žinoma, šios koplytėlės jau senokai nebėra (dingusi?). Tačiau iš Kultūros vertybių registro ji dar nėra išbraukta.

20 pav. Medinė Domeikiemio koplytėlė apie 1970 m. KšM.

Itin įdomūs ir unikalūs, vieninteliai tokio tipo Lietuvoje yra Darsūniškio miestelio vartai[59], pastatyti XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje (šv. Agotos ir šv. Kazimiero) ir XX a. pradžioje (šv. Jurgio)[60]. Tikėta, kad vartai, stovėję pagrindiniuose keliuose, turėjo apsaugoti miestelį nuo gaisrų. 1963 m. Kaišiadorių rajono vykdomojo ir komjaunimo komitetų iniciatyva vartai buvo nugriauti, šv. Agotos ir šv. Kazimiero skulptūros bei šv. Jurgio paveikslas perduoti Ateizmo muziejui[61]. Prasidėjus Atgimimui, Darsūniškio miestelio (kaip ir daugelio Lietuvos vietų) gyventojai pradėjo drąsiau kalbėti apie sovietmečiu padarytą žalą.

21 pav. Atstatyti šv. Agotos vartai. 2004 m. *D. Tomkuvienės nuotr.*

22 pav. Darsūniškio bažnyčios vidus po II pasaulinio karo. 1945 m. KPC AS FP.

1988 m. lapkričio 12 d. 191 darsūniškietis pasirašė pareiškimą, kuriame buvo reikalaujama atstatyti nugriautus miestelio vartus bei viešai pasmerkti jų nugriovimo kaltininkus[62]. 1990 m. Darsūniškio gyventojo V. Lapinsko iniciatyva miestelio vartai buvo atstatyti (21 pav.). Vartų projektas (autorius architektas S. Petrauskas) parengtas pagal archyve surastus brėžinius. Ateizmo muziejuje V. Lapinsko pastangomis surastos ir grąžintos skulptūros bei paveikslas[63]. Visa tai lėmė, kad Darsūniškio miestelio vartai, nors ir unikalūs savo paskirtimi bei istorija, deja, paveldosaugos požiūriu yra nauji statiniai ir todėl neturi kultūros paveldo objektų statuso.

Visiškai sugriauta nebuvo, tačiau II pasaulinio karo pabaigoje labai stipriai nukentėjo klasicistinė Darsūniškio Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia[64], pastatyta 1849–1853 metais. 1944 m. bombarduojant buvo įlaužtos bažnyčios lubos, sutrūko sienos, suniokotas tiek vidus, tiek išorė (22 pav.). Kun. J. Kanaversko ir parapijiečių pastangomis 1945–1950 m. bažnyčia atstatyta[65]. Matyt, šie gana neseniai vykę palyginti didelės apimties perstatymo darbai lėmė, kad bažnyčia anksčiau nepateko į jokius paminklų sąrašus, o dabar – į Kultūros vertybių registrą. Jame nėra ir mūrinės Vilūnų Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčios, pastatytos 1810 m. Tai, matyt, lėmė gana paprasta akmenų mūro bažnyčios forma (stačiakampio plano su šoniniais priestatais, dvišlaičiu stogu su nedideliu bokšteliu) arba/ir tai, jog dabartinį vaizdą (23 pav.) ji įgavo tik 1960 m. (1958–1960 m. rekonstrukcijos metu buvo pristatyti šoniniai priestatai)[66].

Be jau paminėtų sunaikintų, stipriai nuniokotų arba gana vėlai rekonstruotų, ir todėl į Kultūros vertybių registrą nepatekusių objektų, galima paminėti tokius, kurių jame nėra dėl ne visada aiškių priežasčių. Iš archeologiniam paveldui priskirtinų objektų galima paminėti Burčiakų ir Maisiejūnų II piliakalnius. Nors jie minimi tiek

23 pav. Vilūnų bažnyčia. 2004 m., vasaris. D. Tomkuvienės nuotr.

24 pav. Darsūniškio senosios žydų kapinės. 2004 m. R. Gustaičio nuotr.

Valstybės archeologijos komisijos medžiagoje[67], tiek ir vėliau sudarytuose įvairiuose paminklų atlasuose[68], į Kultūros vertybių registrą nėra įtraukti.

Panaši situacija yra ir su kai kuriomis palaidojimo vietomis. Pavyzdžiui, Kaišiadorėlių, Žaslių bei Žiežmarių senosios žydų kapinės yra valstybės saugomi kultūros paveldo objektai. Tuo tarpu jau XIX a. I pusėje žinomos senosios Darsūniškio miestelio žydų kapinės (24 pav.)[69], o kartu ir 1941 m. masinių žydų žudynių vieta[70], yra „pamiršta“ – vietovei nėra suteikta teisinė apsauga.

Dar viena, paveldosauginiu požiūriu taip pat neįvertinta palaidojimo vieta yra Tadaravos kaime. I pasaulinio karo karių kapuose (25 pav.) palaidoti vokiečių (2) ir rusų (88) kariai, žuvę 1915 m. Įdomus faktas, kad iš penkerių rajone žinomų I pasaulinio karo karių kapinių (pastarosios bei vokiečių karių kapinės Bačkonyse, Dainavoje, Dovainonyse ir Šilonyse) nė vienerios nėra saugomos. Tokią situaciją iš dalies galėjo lemti tai, kad Lietuvos TSR respublikinės ir vietinės reikšmės istorijos paminklų sąrašai buvo sudarinėti sovietmečiu, kai neišvengta tendencingumo; pirmenybė buvo suteikiama sovietinių karių kapams, tuo tarpu vokiečių karių kapinės[71] į istorijos paminklo sąvoką nepateko. Vėliau, sudarant Nekilnojamųjų vertybių (nuo 1995 m.) ir Kultūros vertybių (nuo 2005 m.) registrus, daug kas buvo perrašoma iš ankstesnių sąrašų, kai kurių objektų galbūt nespėta įrašyti, o kai kurie galbūt liko kiek „primiršti“.

25 pav. Paminklas I pasaulinio karo karių kapuose Tadaravos kaime. 2011 m., rugsėjis. A. Kurilienės nuotr.

Naujai atrastas nekilnojamasis kultūros paveldas

Kultūros paveldo objektų niokojimo ar nepakankamo jų įvertinimo atvejų, kaip minėta ankstesniame skyriuje, pasitaiko. Tačiau, džiugu, kad kartas nuo karto Kultūros vertybių registras papildomas naujais nekilnojamaisiais kultūros paveldo objektais. Tai gali būti jau anksčiau žinoti, tačiau tik besikeičiant politinei situacijai bei kultūrinei sąvimonei, naujai „atrasti“ kultūros paveldo objektai, kaip, pavyzdžiui, Lietuvos karių kapai, taip pat, tiesiogine to žodžio prasme, surasti paminklai. Viena iš kategorijų, kuri laikas nuo laiko vis pasipildo naujais objektais yra archeologinis paveldas. Pastaraisiais metais Kruonio seniūnijoje surasta nemažai archeologijos paminklų. Dalis jų – Astragų[72], Lapainios III ir IV[73] senovės gyvenvietės bei Kalvių III pilkapynas[74] – jau įrašyti į Kultūros vertybių registrą. Dalį spėjamų archeologijos paminklų – Sekionių, Šventininkų[75], Darsūniškio (Atmainų) senovės gyvenvietes, Darsūniškio (Atmainų) II pilkapyną (su iki šio laiko išlikusiais 2 pilkapiais)[76], Visginų pilkapyno liekanas[77] bei Meškučių kapinyną[78] – taip pat pasiūlyta įtraukti į Kultūros vertybių registrą. Taigi ateityje Kruonio seniūnijoje esančių nekilnojamųjų kultūros paveldo objektų sąrašas gali prasiplėsti.

Apibendrinus matyti, kad Kruonio seniūnijoje šiuo metu yra 48 saugomi nekilnojamojo kultūros paveldo objektai, taip pat paminėtini 6 potencialūs, 6 „pamiršti“ ar nepakankamai įvertinti objektai. Be to, seniūnijoje buvo 11 Kultūros vertybių registrą galėjusių papildyti ar net jame buvusių, tačiau iki šio laiko neišlikusių objektų. Taigi, galima sakyti, kultūros paveldo sąrašai ar registras (ne taip svarbu, kaip juos vadinsime) yra dinamiški. Kai kada tam tikrų objektų priskyrimas ar nepriskyrimas kultūros paveldui, kaip jau buvo minėta, yra nulemtas politinių, ekonominių, kultūrinių ir socialinių sąlygų. Būtent jos lėmė atskirų objektų atranką bei tokių sąvokų kaip „savas“ ar „svetimas“, „teisingas“ ar „neteisingas“, „gražus“ ar „negražus“ primetimą. Šiame procese neatmestinas ir atsitiktinumo faktoriaus, t.y. objektas sunaikintas ar nesunaikintas, surastas ar dar nežinomas ir pan. Su minėtais veiksniais betarpiškai susijęs ir, bene, pats svarbiausias bei labiausiai nulemiantis kai kurių objektų priskyrimą kultūros paveldui yra žmogiškasis faktorius. Atskiri objektai paveldu tampa ne savaime, o tada, kai visuomenė juos suvokia kaip vertybę.

2 lentelė. Nekilnojamųjų kultūros paveldo objektų, esančių Kruonio seniūnijoje, sąrašas.[1]

Eilės nr.[2]	Pavadinimas	Unikalus objekto kodas	Seni kodai	Statusas / Reikšmingumo lygmuo	Kultūrinė vertė / Apibūdinimas	Chronologija	Adresas / Vieta	Teritorijos plotas / Vizualinės apsaugos zonos pozonio plotas (kv. m)
1.	Astragų pilkapynas, vad. Kapčiais	5017	AR299, A303P	Paminklas	Archeologinė / 25 pilkapiai	I tūkst. II pusė – II tūkst. pr.	Kruonio girininkijos Užgirėlio miške, 68 kv	11000 / 1362000 (bendra su Astragų II pilkapynu)
2.	Astragų pilkapynas II	5018	AR300, A304P	Paminklas	Archeologinė / 10 pilkapių	I tūkst. II pusė – II tūkst. pr.	Kruonio girininkijos Užgirėlio miške, 74 kv	9000 / 1362000 (bendra su Astragų I pilkapynu)
3.	Astragų senovės gyvenvietė	33640	-	Registrinis / Regioninis	Archeologinė / 10–15 cm storio kultūrinis sluoksnis su archeologiniais radiniais	Mezolitas (VIII tūkst. pr. Kr.) – neolitas (III tūkst. pr. Kr. pab. / II tūkst. pr. Kr. pr.)	Astragų kaimo ŠV dalyje, abipus žvyrkelio Darsūniškis–Sekionys	15617 / -
4.	Atmainų (Darsūniškio) pilkapynas	5019	AR301, A305P	Paminklas	Archeologinė / 170 pilkapių	I tūkst. II pusė – II tūkst. pr.	Kruonio girininkijos Naginukų miške, abipus kvartalinės proskynos, skiriančios 1 ir 2 kv.	44000 / 745000
5.	Basonių pilkapynas	31239	-	Registrinis / Regioninis	Archeologinė / 3 pilkapiai	I tūkst. II pusė – II tūkst. pr.	Į Š nuo Basonių II kaimo esančioje kalvoje, apaugusioje mišku	1200 / -
6.	Basonių piliakalnis ir senovės gyvenvietė	2060	A298P	Paminklas	Archeologinė / piliakalnis 18 m aukščio šlaitais, 43×20 m dydžio aikštele, įtvirtinimais (pylimu); papėdės gyvenvietė; kultūrinis sluoksnis su archeologiniais radiniais	I tūkst.	Basonių I kaimo R dalyje	32000 / 913000

[1] Sąrašas sudarytas remiantis šaltiniais: Kultūros vertybių registras; Kurilienė A. Kaišiadorių rajono archeologijos sąvadas. – Kaišiadorys, 2009; Lietuvos TSR archeologijos atlasas. T. I. Akmens ir žalvario amžiaus paminklai. – Vilnius, 1974; Lietuvos TSR archeologijos atlasas. T. II. Piliakalniai. – Vilnius, 1975; Lietuvos TSR archeologijos atlasas. T. III. I–XIII a. pilkapynai ir senkapiai. – Vilnius, 1977, Lietuvos TSR architektūros istorija. T. I. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio. – Vilnius, 1987; Lietuvos TSR Kultūros paminklų sąrašas. – Vilnius, 1973; Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978–1990 m.), I, II dalis. – Vilnius, 1993.

[2] Atitinka 1 pav. pateiktų nekilnojamųjų paveldo objektų numeraciją.

7.	Basonių senovės gyvenvietė	22106	A59	Valstybės saugomas	Archeologinė / 33–60 cm storio kultūrinis sluoksnis su archeologiniais radiniais	Vėlyvasis paleolitas (IX tūkst. pr. Kr.) ir mezolito I pusė (VIII–VII tūkst. pr. Kr.).	Basonių II kaimo R, PR dalyje	8500 / -
8.	Būtkiemio piliakalnis	2965	AR276, A299P	Paminklas	Archeologinė / piliakalnis 1,5–8 m aukščio šlaitais, 18×16 m dydžio aikštele, įtvirtinimais (pylimu); kultūrinis sluoksnis su archeologiniais radiniais	I tūkst. – II tūkst. pr.	Būtkiemio kaimo Š dalyje	12600 / 1338000
9.	Dabintos senovės gyvenvietė	33275	-	Registrinis / Regioninis	Archeologinė / 20–30 cm storio kultūrinis sluoksnis su archeologiniais radiniais	Vėlyvasis paleolitas (IX tūkst. pr. Kr.) – mezolitas (VIII tūkst. pr. Kr. – VI tūkst. pr. I pusė) ir XV–XVIII a.	Dabintos kaimo V, PV dalyje	59181 / -
10.	Darsūniškio dvarvietė	33339	-	Registrinis / Regioninis	Archeologinė / kultūrinis skuoksnis su archeologiniais radiniais, pastatų liekanomis	XVII a. – XVIII a. pr.	Darsūniškio kaime, sklypuose priešais bažnyčią	6064 / -
11.	Darsūniškio (Atmainų) senovės gyvenvietė	33205	-	Registrinis / Regioninis	Archeologinė / 10–20 cm storio kultūrinis sluoksnis su archeologiniais radiniais	Vėlyvasis paleolitas (IX tūkst. pr. Kr.) – mezolitas (VIII tūkst. pr. Kr. – VI tūkst. pr. Kr. I pusė) ir XVI–XIX a.	Darsūniškio ir Atmainų kaimų riboje, kairėje Kruonio–Darsūniškio kelio pusėje	41702 / -
12.	Lietuvos karių kapai	33343	-	Registrinis / Regioninis	Istorinė, memorialinė / Lietuvos karių Adomo Ančiūno ir Stasio Kušinsko (Kružinsko) kapai	1922 m.	Darsūniškio kaimo kapinėse	4 / -
13.	Lietuvos kario Edmundo Tirvos kapas	33344	-	Registrinis / Regioninis	Istorinė, memorialinė / Lietuvos kario Edmundo Tirvos kapas	1934 m.	Darsūniškio kaimo kapinėse	4 / -

14.	Domeikiemio koplytėlė su ornamentuotu kryželiu, Kristaus, nešančio kryžių, ir Jono Nepomuko skulptūromis	9102	DV1104	Registrinis / Regioninis	Dailės, sakralinė / mūrinė koplytėlė su medinėmis Kristaus, nešančio kryžių, ir Šv. Nepomuko skulptūromis	1911 m.	Domeikiemio kaimo P dalyje	neapibrėžta
15.	Ginteikiškių pilkapynas	5001	AR283, A297P	Paminklas	Archeologinė / 1 pilkapis (gali būti ir daugiau pilkapių liekanų)	I tūkst. – II tūkst. pr.	Žiežmarių girininkijos Slimino miške, 14 kv.	2200 / 186000
16.	Kalvių pilkapynas	2966	AR277, A290P	Paminklas	Archeologinė / 19 pilkapių	I tūkst. II pusė – II tūkst. pr.	Kruonio girininkijos Kalvių miške, 83 kv.	7681 / 816400 (kartu su Kalvių II, III pilkapynais ir Kalvių pilkapiu)
17.	Kalvių pilkapynas II	2967	AR278, A291P	Paminklas/	Archeologinė / 10 pilkapių	I tūkst. II pusė – II tūkst. pr.	Kruonio girininkijos Kalvių miške, 84 kv.	4615 / 816400 (kartu su Kalvių I, III pilka-pynais ir Kalvių pilkapiu)
18.	Kalvių pilkapynas III	32711	-	Registrinis / Regioninis	Archeologinė / 3 pilkapiai	I tūkst. II pusė – II tūkst. pr.	Kruonio girininkijos Kalvių miške, 83 kv.	954 / 816400 (kartu su Kalvių I, II pilkapynais ir Kalvių pilkapiu)
19.	Kalvių pilkapis	25170	A1553	Valstybės saugomas / Regioninis	Archeologinė / 1 pilkapis	I tūkst. II pusė – II tūkst. pr.	Kruonio girininkijos Kalvių miške, 83 kv.	982 / 816400 (kartu su Kalvių I–III pilkapynais)
20.	Kalvių Šv. Antano Paduviečio bažnyčia ir varpinė	969	AtR107	Registrinis	Archeitektūrinė, sakralinė / klasicistinė, rotondinė bažnyčia su kupolu ir žibintu bei cilindriniu žiedu; atvira varpinė su stulpais paremtu keturšlaičiu stogeliu	1800–1806 m. (bažnyčia); 1936 m. (varpinė)	Kalvių kaime	neapibrėžta
21.	Kruonio piliavietė, vad. Pilies griuvėsiais	5002	AR284, A1308	Valstybės saugomas	Archeologinė / kultūrinis sluoksnis su archeologiniais radiniais; mūro liekanos	XVI a. pab. / XVII a. pr.	Kruonio miestelio PV dalyje	17000 / 525000

22.	Kruonio miestelio istorinis centras	17092	U20	Valstybės saugomas	Urbanistinė / gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė erdvinė kompozicija	Nuo XV a. vid.	Kruonio miestelyje	122000 / -
23.	Kruonio Švč. Mergelės Marijos, Angelų Karalienės bažnyčia	1362	AtV362	Registrinis	Architektūrinė / renesanso stiliaus, vienanavė, lotyniškojo kryžiaus plano bažnyčia su penkiasienė apside ir dviem bokštais.	1624–1625 m. / XVIII a.	Kruonio miestelyje	neapibrėžta
24.	Teodoro Bogdano Oginskio antkapinis paminklas	7804	DR554, P249	Registrinis	Dailės / renesanso stiliaus 1,3×2,2 m dydžio, violetinio marmuro atspalvio antkapinis paminklas	XVI a. pab – XVII a. pr.	Kruonio bažnyčios zakristijoje	-
25.	Samuelio Oginskio antkapinis paminklas	7805	DR555, P250	Registrinis	Dailės / manieristinis, turintis baroko elementų 1,3x2,2 m dydžio antkapinis paminklas, ne visai išbaigtas	XVII a. vid.	Kruonio bažnyčios zakristijoje	-
26.	V. ir B. Didžiokų kapas	10501	IR170, L1626	Valstybės saugomas	Istorinė, memorialinė / Vlado ir Barboros Didžiokų kapas	1942, 1976 m.	Kruonio miestelio kapinėse	18 / -
27.	Partizanų kapas	26379	L1210	Valstybės saugomas	Istorinė, memorialinė / apie 30 partizanų palaidojimo vieta	1945–1953 m.	Kruonio girininkijos Gojaus miške, 44 kv.	2500 / -
28.	Lapainios senovės gyvenvietė	5021	AR303	Registrinis / Regioninis	Archeologinė / 10–50 cm storio kultūrinis sluoksnis su archeologiniais radiniais	Vėlyvasis paleolitas (IX tūkst. pr. Kr.), ankstyvasis ir vidurinis bronzos amžius (II tūkst. pr. Kr.)	Lapainios kaime, abipus Darsūniškio–Lapainios žvyrkelio	23822 / 150000
29.	Lapainios senovės gyvenvietė II	33280	-	Registrinis / Regioninis	Archeologinė / iki 30 cm kultūrinis sluoksnis su archeologiniais radiniais	Vėlyvasis paleolitas (IX tūkst. pr. Kr.) – mezolitas (VIII tūkst. pr. Kr. – VI tūkst. pr. I pusė)	Lapainios kaimo Š dalyje	11847 / -

30.	Lapainios senovės gyvenvietė III	33279	-	Registrinis / Regioninis	Archeologinė / 12–20 cm kultūrinis sluoksnis su archeologiniais radiniais	Mezolitas (VIII tūkst. pr. Kr.) – neolitas (III tūkst. pr. Kr. pab. / II tūkst. pr. Kr. pr.)	~ 1 km į ŠR nuo Lapainios kaimo	15443 / -
31.	Lapainios senovės gyvenvietė IV	33278	-	Registrinis / Regioninis	Archeologinė / iki 30 cm kultūrinis sluoksnis su archeologiniais radiniais	Mezolitas (VIII tūkst. pr. Kr.), neolitas (VIII tūkst. pr. Kr. – VI tūkst. pr. I pusė) ir geležies amžius (I tūkst. pr. Kr. II pusė – II tūkst. pr.)	~1,7 km į ŠV nuo Lapainios kaimo, Kauno marių užlietoje seklioje pakrantėje	47649 / -
32 a.	Maisiejūnų piliakalnis	5003	AR285, A1298 K1	Paminklas	Archeologinė / piliakalnis 6–14 m aukščio šlaitais, 33×13 m dydžio aikštele, įtvirtinimais (pylimu, grioviu); kultūrinis sluoksnis su archeologiniais radiniais	I tūkst. – II tūkst. pr.	Į ŠR nuo Maisiejūnų kaimo, prie jo ribos su Surgantiškėmis	90500 / 1598100 (kartu su papėdės gyvenviete ir Maisiejūnų, Surgantiškių pilkapynu)
32 b.	Maisiejūnų piliakalnio papėdės gyvenvietė	24498	A1298 K2	Paminklas	Archeologinė / kultūrinis sluoksnis su archeologiniais radiniais	I tūkst. – II tūkst. pr.	Į ŠR nuo Maisiejūnų kaimo, prie jo ribos su Surgantiškėmis	12000 / 1725000 (kartu su Maisiejūnų piliakalniu ir Maisiejūnų, Surgantiškių pilkapynu)
33.	Maisiejūnų (Surgantiškių) pilkapynas	5004	AR286, A317P	Paminklas	Archeologinė / 43 pilkapiai	V–VI ir XI–XII a.	Maisiejūnų kaimo rytinėje dalyje	12000 / 1725000 (kartu su Maisiejūnų piliakalniu ir papėdės gyvenviete)
34 a.	Migonių piliakalnis	5022	AR304, A1302 K1	Paminklas	Archeologinė / piliakalnis 11–16 m aukščio šlaitais, 16×9,5 m dydžio aikštele, įtvirtinimais (pylimu, grioviu); kultūrinis sluoksnis su archeologiniais radiniais	I tūkst. I pusė – II tūkst. pr.	Migonių kaimo šiaurinėje dalyje	255000 / 1453500 (kartu su papėdės gyvenviete ir Migonių pilkapynu)

34 b.	Migonių piliakalnio papėdės gyvenvietė	24503	A1302 K2	Paminklas	Archeologinė / kultūrinis sluoksnis su archeologiniais radiniais	I tūkst. I pusė – II tūkst. pr.	Migonių kaimo šiaurinėje dalyje	255000 / 1453500 (kartu su piliakalniu ir Migonių pilkapynu)
35.	Migonių (Kleboniškio) pilkapynas, vad. Milžinkapiais	5023	AR305, A316P	Paminklas	Archeologinė / 45 pilkapiai	IV–V a.	Migonių kaimo šiaurinėje dalyje	12000 / 1453500 (kartu su Migonių piliakalniu)
36 a.	Palapainio (Vilūnų) piliakalnis	5024	AR306, A308K 1P	Paminklas	Archeologinė / piliakalnis 15 m šlaitais, įtvirtinimais (pylimu, grioviu); kultūrinis sluoksnis su archeologiniais radiniais	I tūkst. – II tūkst. pr.	~1,1 km į ŠV nuo Vilūnų kaimo	17400 / 1345000 (kartu su papėdės gyvenviete)
36 b.	Palapainio (Vilūnų) piliakalnio papėdės gyvenvietė	23720	A308K 2P	Paminklas	Archeologinė / kultūrinis sluoksnis su archeologiniais radiniais	I tūkst. – II tūkst. pr.	~1,1 km į ŠV nuo Vilūnų kaimo	17400 / 1345000 (kartu su piliakalniu)
37 a.	Rokiškių piliakalnis	2968	AR279, A300K 1P	Paminklas	Archeologinė / piliakalnis 7–8 m aukščio šlaitais, 1,5×3 m dydžio aikštele, įtvirtinimais (pylimu); kultūrinis sluoksnis su archeologiniais radiniais	I tūkst. – II tūkst. pr.	Rokiškių kaime	20000 / 2172000 (kartu su papėdės gyvenviete)
37 b.	Rokiškių piliakalnio papėdės gyvenvietė	23714	A300K 2P	Paminklas	Archeologinė / kultūrinis sluoksnis su archeologiniais radiniais	I tūkst. – II tūkst. pr.	Rokiškių kaime	20000 / 2172000 (kartu su piliakalniu)
38.	Tadaravos tiltas	24813	S554	Valstybės saugomas	Inžinerinė / Gerbe-rio sistemos gelžbetoninis 70 m ilgio tiltas; angos 7, 18, 20, 18, 7 m.	1926 m.	Tadaravos kaime, Rumšiškių–Kruonio kelyje per Strėvos upę	6200 / -

39 a.	Varkališkių piliakalnis I	5025	AR307, A1300 K1	Valstybės saugomas	Archeologinė / piliakalnis 40 m aukščio šlaitais, 22×18 m dydžio aikštele, įtvirtinimais (2 pylimais, 2 grioviais); kultūrinis sluoksnis su archeologiniais radiniais	I tūkst. – II tūkst. pr.	Kruonio girininkijos, Varkališkių miško 27 kv.	168300 / 1215100 (kartu su priešpiliu, papėdės gyvenviete ir Varkališkių II piliakalniu)
39 b.	Varkališkių piliakalnio I priešpilis	24500	A1300 K2	Valstybės saugomas	Archeologinė / kultūrinis sluoksnis su archeologiniais radiniais	I tūkst. – II tūkst. pr.	Kruonio girininkijos, Varkališkių miško 27 kv.	168300 / 1215100 (kartu su piliakalniu, papėdės gyvenviete ir Varkališkių II piliakalniu)
39 c.	Varkališkių piliakalnio I papėdės gyvenvietė	24501	A1300 K3	Valstybės saugomas	Archeologinė / kultūrinis sluoksnis su archeologiniais radiniais	I tūkst. – II tūkst. pr.	Kruonio girininkijos, Varkališkių miško 27 kv.	168300 / 1215100 (kartu supiliakalniu, priešpiliu ir Varkališkių II piliakalniu)
40.	Varkališkių piliakalnis II	25171	A1554	Valstybės saugomas	Archeologinė / piliakalnis 40 m aukščio šlaitais, 43×25 m dydžio aikštele, įtvirtinimais (4 pylimais, 3 grioviais); kultūrinis sluoksnis su archeologiniais radiniais	I tūkst.	Kruonio girininkijos, Varkališkių miško 27 kv.	60700 / 1215100 (kartu su Varkališkių I piliakalniu, priešpiliu ir papėdės gyvenviete)
41.	Vilūnų senovės gyvenvietė	22107	A60	Valstybės saugomas	Archeologinė / 25–30 cm kultūrinis sluoksnis su archeologiniais radiniais	Vidurinysis – vėlyvasis neolitas (III tūkst. pr. Kr.)	Vilūnų kaimo ŠR dalyje	3300 / -
42.	Visginų piliakalnis	5005	AR287, A307P	Paminklas	Archeologinė / piliakalnis iki 35–40 m aukščio šlaitais, 27×15 m dydžio aikštele, įtvirtinimais (pylimu, grioviu)	I tūkst.	Visginų kaimo P dalyje, Kauno marių krante	18000 / 843000

Nuorodos

[1] Straipsnyje nagrinėjamas tik nekilnojamasis kultūros paveldas. Tai, iš esmės, lėmė gana komplikuota kilnojamųjų kultūros vertybių situacija. Iš respublikinės ir vietinės reikšmės dailės paminklų sąrašų į Kultūros vertybių registrą jos perrašytos mechaniškai, nepatikslinus realios situacijos vietoje. Kiek žinoma, kai kurių jų nebėra, kai kurios šiuo metu yra visai kitose vietose nei nurodoma Kultūros vertybių registre. Be to, kalbant apie kilnojamąsias kultūros vertybes neretai susiduriama su nuosavybės teise. Dažniausiai jos nėra viešai eksponuojamos ir, skirtingai nei nekilnojamojo kultūros paveldo objektus, žmonės ne visada turi galimybę jas pamatyti.

[2] Glemža J. Paveldosaugos raida Lietuvoje // Kultūros paminklai. Nr. 7. – Vilnius, 2000. – P. 5; Glemža J. R. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. – Vilnius, 2002. – P. 18.

[3] Miškinis A. Kruonis // Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. T. II. Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai. Kn. 1. – Vilnius, 2002. – P. 171.

[4] Kulikauskas P., Zabiela G. Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.). – Vilnius, 1999. – P. 123–125.

[5] Покровский Ф. В. Археологическая карта Виленской губернии. – Вильна, 1893. – С. 74, 130; Покровский Ф. В. Археологичкская карта Ковенской губернии. – Вильно, 1899. – С. 98.

[6] Kulikauskas P., Zabiela G. Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.). – Vilnius, 1999. – P. 203; Vaitkevičius V. Iš „Lietuvos archeologijos medžiagos“ istorijos // Lietuvos archeologija. T. 35. – Vilnius, 2009. – P. 54.

[7] Tarasenka P. Lietuvos archeologijos medžiaga. – Kaunas, 1928. – P. 115, 117, 162, 177, 184, 189, 225.

[8] Keršytė N. Valstybės archeologijos komisija // Baltų archeologija. Nr. 2(9). – Vilnius, 1996. – P. 25.

[9] Ten pat. – P. 30.

[10] Verta atkreipti dėmesį į tai, kad Valstybės archeologijos komisijos sudarytuose sąrašuose užregistruotas gana didelis (panašus kaip ir dabar) archeologijos paminklų skaičius (2011 m. Kultūros paveldo departamento duomenimis, Kaišiadorių rajone yra saugomi 89 archeologijos paminklai). Tai lėmė mitologinių paminklų priskyrimas archeologijos kategorijai bei tai, kad visos žmonių kaulų radimvietės (dažnai abejotinos, žinomos tik iš žmonių pasakojimų) buvo vadinamos senkapiais. Vėliau, atlikus detalesnius tyrimus, pastarųjų dalis buvo išbraukta iš sąrašų ar priskirta senųjų kapinių kategorijai.

[11] Valstybės archeologijos komisijos medžiaga. KPC A. F. 1. Ap. 1. B. 25, 26.

[12] Keršytė N. Valstybės archeologijos komisija // Baltų archeologija. Nr. 2(9). – Vilnius, 1996. – P. 31.

[13] Glemža J. R. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. – Vilnius, 2002. – P. 22.

[14] Zabiela G. Pirmojo Lietuvos kultūros paminklų apsaugos įstatymo projektas // Kultūros paminklai. Nr. 2. – Vilnius, 1995. – P. 149–150.

[15] Keršytė N. Kultūros paminklų apsaugos įstaiga Lietuvoje // Kultūros paminklai. Nr. 8. – Vilnius, 2001. – P. 77–78.

[16] Čepaitienė R. Laikas ir akmenys. – Vilnius, 2005. – P. 134–135.

[17] Kultūros paminklų apsaugos įstaiga. Kultūros paminklų apsaugos įstaigos suregistruotų ir valstybės globon paimtų Trakų apskrities dvarų kultūros ir meno paminklų, aktai ir sąrašai. 1940–1942 m. KPC AS FP. F. 17. Ap. 2. B. 26. L. 39, 41, 46–47, 59, 66, 68, 148; Kultūros paminklų apsaugos įstaiga. Kultūros paminklų surašymo ekspedicijų dienoraščiai. KPC AS FP. F. 17. Ap. 2. B. 11. L. 195v.

[18] Kultūros paminklų apsaugos įstaiga. Kultūros paminklų apsaugos įstaigos suregistruotų ir valstybės globon paimtų Trakų apskrities dvarų kultūros ir meno paminklų, aktai ir sąrašai. 1940–1942 m. KPC AS FP. F. 17. Ap. 2. B. 26. L. 41, 46–47, 59, 66, 68.

[19] Keršytė N. Kultūros paminklų apsaugos įstaiga Lietuvoje // Kultūros paminklai. Nr. 8. – Vilnius, 2001. – P. 85–86.

[20] Plačiau: Glemža J. Paveldosaugos raida Lietuvoje // Kultūros paminklai. Nr. 7. – Vilnius, 2000. – P. 10–11; Glemža J. R. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. – Vilnius, 2002. – P. 26– 27.

[21] Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas. – Vilnius, 1973. – P. 117–120, 230–232; Lietuvos

TSR kultūros paminklų sąrašas (tęsinys). – Vilnius, 1977. – P. 12, 69; Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978–1990 m.). I dalis. – Vilnius, 1993. – P. 54, 59, 76, 89, 115–116.

[22] Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas. – Vilnius, 1973. – P. 23, 58–59; Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978–1990 m.). I dalis. – Vilnius, 1993. – P. 171, 182, 195, 201.

[23] Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas. – Vilnius, 1973. – P. 347, 387, 438.

[24] Ten pat. – P. 492–493, 631–635; Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas (tęsinys). – Vilnius, 1977. – P. 49, 87; Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978–1990 m.). II dalis. – Vilnius, 1993. – P. 279, 362–363, 382, 389–390, 400, 428–429.

[25] Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A. Lietuvos archeologijos bruožai. – Vilnius, 1961. – P. 521–559; Lietuvos TSR archeologijos atlasas. T. I. Akmens ir žalvario amžiaus paminklai. – Vilnius, 1974; Lietuvos TSR archeologijos atlasas. T. II. Piliakalniai. – Vilnius, 1975; Lietuvos TSR archeologijos atlasas. T. III. I–XIII a. pilkapynai ir senkapiai. – Vilnius, 1977, Lietuvos TSR architektūros istorija. T. I. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio. – Vilnius, 1987.

[26] Plačiau: Glemža J. Paveldosaugos raida Lietuvoje // Kultūros paminklai. Nr. 7. – Vilnius, 2000. – P. 18–19; Glemža J. R. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. – Vilnius, 2002. – P. 34–38.

[27] Varnaitė D. Kultūros paminklai // Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. XI. – Vilnius, 2007. – P. 237.

[28] Tekste ir 1 pav. bei lentelėje 2 nurodomas skaičiai nesutampa, nes siekiant tiksliau ir aiškiau patekti informaciją žemėlapyje, piliakalnių ir papėdžių gyvenviečių kompleksai pažymėti vienu numeriu.

[29] Kai kurių nekilnojamųjų kultūros paveldo objektų vertingosios savybės gali būti kelios. Tokiu atveju, norint išvengti pasikartojimų, juos apibendrinant ir grupuojant pasirenkama viena vertingoji savybė.

[30] Minima, kad 1418 m. Darsūniškio dvare buvo apsistoję Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas ir Lenkijos karalius Jogaila su palydovais. 1430 m. Darsūniškyje Vytautas parašė laišką Vokiečių ordino didžiajam magistrui Pauliui Rusdorfui, kviesdamas jį į savo karūnaciją.

[31] Plačiau apie Kruonio dvarvietę ir jos archeologinius tyrinėjimus skaitykite šiame leidinyje.

[32] Plačiau apie Kruonio apylinkių pilkapynus skaitykite šiame leidinyje.

[33] Tarasenka P. Lietuvos archeologijos medžiaga. – Kaunas, 1928. – P. 117.

[34] Kulikauskas P., Kulikauskienė R. Migonys (piliak., gyv., pilk.). Kaišiadorių raj. 1954, 1955 m. tyrinėjimų ataskaitos. – LII RS. F. 1. B. 50; Kulikauskienė R. Migonių gyvenvietės (Jiezno raj.) 1957 m. tyrinėjimai (Plotai Nr. 6-8). – LII RS. F. 1. B. 1239; Kulikauskienė R. Migonių pilkapių (Jėzno raj.) 1957 m. tyrinėjimai (Pilkapiai Nr. 12, 33 ir 30). – LII RS. F. 1. B. 1240.

[35] Ivaškevičius E. Lietuvos karių, partizanų ir šaulių kapų atlasas. – Vilnius, 2003. – P. 32.

[36] Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras. Kaišiadorių rajono vietos, susijusios su rezistenciniu judėjimu ir tremtimi. 2003 m. – KšM. B. 402. 129–141; Abromavičius S., Kasparas K., Trimonienė R. Didžiosios Kovos apygardos partizanai. – Kaunas, 2007. – P. 492. Trimonienė R. Kruonio atmintinos vietos // Kruonio partizanai (sud. V. A. Markevičius, S. Abromavičius) (be datos). – P. 2–4; Plačiau apie Kruonio apylinkių partizanus ir vietas, susijusias su pokario rezistencija, skaitykite šiame leidinyje.

[37] Miškinis A. Kruonis // Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. T. II. Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai. Kn. 1. – Vilnius, 2002. – P. 167–175; Plačiau apie Kruonio miestelį ir jo raidą skaitykite šiame leidinyje.

[38] Plačiau apie Kruonio cerkvę (bažnyčią) skaitykite šiame leidinyje.

[39] Kruonio stačiatikių parapijos piliečių prašymas Tikybų reikalų departamentui. 1922 vasario 26 d. LCVA. F. 377. Ap. 9. B. 25. L. 193; Reginos Oginskienės 1629 m. rugpjūčio 2 d. suteiktos fundacijos aktas Kruonio stačiatikių vienuolynui. LVIA. F. 610. Ap. 3. B. 278. L. 1.

[40] Miškinis A. Kruonis // Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. T. II. Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai. Kn. 1. – Vilnius, 2002. – P. 168, 171–172.

[41] Laukaitytė R. Kruonio bažnyčiai – 400 // Atspindžiai. Kultūros priemenė. Nr. 12 (97). – Kaišiadorys, 2010, gruodis. – P. 32.

[42] Lietuvos architektūros istorija. T. II. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio. – Vilnius, 1994. – P. 429–430.
[43] Plačiau apie Kalvių bažnyčią skaitykite šiame leidinyje.
[44] XX a. paskutiniame dešimtmetyje varpinė apkalta lentomis.
[45] Plačiau apie Oginskių antkapinius paminklus skaitykite šiame leidinyje.
[46] Vilūnų bažnyčios ir parapijos aprašymas. Sudarė kun. I. Milašius. 1961 m. KšM. L. 8.
[47] Tiltas yra kelyje per Strėvos upę, skiriančią Kruonio ir Rumšiškių seniūnijas.
[48] Gabrys J. Gelžbetoniniai ir betoniniai tiltai. – Kaunas, 1931. – P. 337–338, L. XI.
[49] Dowgird T. Dziennik badań archeologicznych od 1 Stycznia 1888 roku do... Tadeusza Dowgirda. VUB RS. F1-F398. – P. 47–48; Jablonskytė-Rimantienė R. 1958 m. VDKM vykdytų kasinėjimų Lapainios km., Darsūniškio apyl., Jiezno raj., ataskaita. – LII RS. F. 1. B. 83. – P. 1–2, 6.
[50] Bliujus A. Visginų pilkapių (?), Kaišiadorių raj., 1977 m. tyrinėjimų ataskaita. – LII RS. F. 1. B. 587.
[51] Kurila L., Kurilienė A. Naujai atrasti pilkapynai Kaišiadorių rajone // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 metais. – Vilnius, 2010. – P. 439–440.
[52] Lietuvos TSR archeologijos atlasas. T. II. Piliakalniai. – Vilnius, 1975. – P. 50; Baubonis Z., Zabiela G. Lietuvos piliakalniai. Atlasas. T. I. – Vilnius, 2005. – P. 254–255; Kurilienė A. Kaišiadorių rajono archeologijos sąvadas. – Kaišiadorys, 2009. – P. 104–105.
[53] Ten pat. – P. 48–49; Ten pat. – P. 252–253; Ten pat. – P. 102–103.
[54] Lisanka A. Mankaviškių kapinyno (Kaišiadorių raj.) tyrinėjimai 1971 m. // Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 metais. – Vilnius, 1972. – P. 61–62.
[55] Laužikaitė L. Lietuvos miestelių prekybos pastatų tipai XIX a. – XX a. pirmojoje pusėje. // Liaudies kultūra. Nr. 4. Vilnius, 2003. – P. 49.
[56] Nasevičius M. Vieno barbariško akto istorija // Sąjūdis (Kaišiadorys). – 1991, rugpjūčio 28 – rugsėjo 11. – P. 2.
[57] Vietos valdžia buvo raginama nugriautą smuklę atstatyti, todėl nebuvo skubama ją išbraukti iš Vietinės reikšmės architektūros paminklų sąrašo.
[58] Dėl teisinės apsaugos panaikinimo. KPD pirmoji nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo taryba. 2011-10-11. Vertinimo tarybos protokolas Nr. VT-64. Prieiga per internetą: http://www.kpd.lt/lt/node/1779, http://kvr.kpd.lt/heritage/Pages/KVRDetail.aspx?lang=lt&MC=1363. Žiūrėta 2011-10-16.
[59] Plačiau apie Darsūniškio miestelio vartus skaitykite šiame leidinyje.
[60] Čilvinaitė M. Kalendoriniai papročiai Darsūniškio apylinkėje. – 1972. – KšM. B. 64. – L. 43.
[61] Laučkaitė-Surgailienė L. Darsūniškis. Miestelio vartai // Nukentėję paminklai. – Vilnius, 1994. – P. 31.
[62] Žinios iš vyskupijų // Lietuvos katalikų bažnyčios kronika. Nr. 81. – 1989, kovo 19. – P. 297–298.
[63] Laučkaitė-Surgailienė L. Darsūniškis. Miestelio vartai // Nukentėję paminklai. – Vilnius, 1994. – P. 31–32.
[64] Plačiau apie Darsūniškio bažnyčią skaitykite šiame leidinyje.
[65] Darsūniškio religinės Romos katalikų bendruomenės komiteto valdybos pareiškimas Kauno apskrities vykdomojo komiteto valstybės architektūros statybos kontrolės architektui – inspektoriui. 1949 m. vasario 10 d. (Kopija). KšM; Kiškis S. Kristaus pašauktieji. – Kaišiadorys, 1996. – P. 159, 160.
[66] Vilūnų bažnyčios ir parapijos aprašymas (sud. kun. I. Milašius). 1961 m. KšM. L. 2; Vilūnų bažnyčios restauracijos–rekonstrukcijos projektinė užduotis. 1958 m. KšM. L. 1, 4; Kiškis S. Kristaus pašauktieji. – Kaišiadorys, 1996. – P. 7.
[67] Valstybės archeologijos komisijos medžiaga. KPC A. F. 1. B. 25. P. 75–79, 163–168.
[68] Lietuvos TSR archeologijos atlasas. T. II. Piliakalniai. – Vilnius, 1975. – P. 46, 102; Baubonis Z., Zabiela G. Lietuvos piliakalniai. Atlasas. T. I. – Vilnius, 2005. – P. 250, 262–263; Kurilienė A. Kaišiadorių rajono archeologijos sąvadas. – Kaišiadorys, 2009. – P. 99, 117–118.
[69] 1848 m. valstybinio Kruonio dvaro inventorius. LVIA. F. 525. Ap. 2. B. 3408.
[70] Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944): dokumentų rinkinys. D. I. – Vilnius, 1965. – P. 135; Jie čia gyveno // Mano senelių ir prosenelių kaimynai žydai (sud. L. Vildžiūnas) – Vilnius, 2003. – P. 63, 65, 66; Kaišiadorių r.

Darsūniškio paveldo ratelio vadovo V. Lapinsko raštas dėl masinių žydų sušaudymo vietos nustatymo Kaišiadorių r. Kultūros ir švietimo skyriaus kultūros paminklų ir paveldo ekspertui O. Lukoševičiui. 1991 m. kovo 23 d. KšM.

[71] Tadaravos I pasaulinio karo karių kapuose yra palaidoti tik 2 vokiečių ir net 88 rusų kariai. Tačiau dėl vokiečių čia pastatyto paminklo, ir dėl užrašo vokiečių kalba, kapai buvo tapatinami su vokiečių kariais. Sovietmečiu netgi bandyta nugriauti (pjovimo (?) žymės matyti ir dabar) čia stovintį paminklą.

[72] Šatavičius E. Archeologiniai žvalgymai ir žvalgomieji tyrimai Pietų ir Rytų Lietuvoje // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais. – Vilnius, 2009. – P. 496–497.

[73] Šatavičius E. Archeologiniai žvalgymai ir žvalgomieji tyrimai Pietų ir Rytų Lietuvoje // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007 metais. – Vilnius, 2008. – P. 489–490.

[74] Kurilienė A., Kurila L., Gustaitis R. Nauji pilkapynai Kaišiadorių rajone // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais. – Vilnius, 2009. – P. 474–475.

[75] Kurilienė A. Kaišiadorių rajono archeologijos sąvadas. – Kaišiadorys, 2009. – P. 69, 71–72.

[76] Šatavičius E. Archeologiniai žvalgymai ir žvalgomieji tyrimai Pietų ir Rytų Lietuvoje // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 metais. – Vilnius, 2010. – P. 453–455.

[77] Kurila L., Kurilienė A. Naujai atrasti pilkapynai Kaišiadorių rajone // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 m. – Vilnius, 2010. – P. 439–440.

[78] Vaitkevičius V., Žikulinas J. Archeologijos ir mitologijos objektų žvalgymai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais. – Vilnius, 2009. – P. 504–505; Plačiau apie Meškučių kapinyną skaitykite šiame leidinyje.

Vilma Karvelytė-Balbierienė

Kruonio seniūnijos urbanistikos ir architektūros paveldo tyrimai

Įvadas

Lietuvos miesteliuose išlikusio kultūros paveldo apskaita, vertinimas, apsauga ir panaudojimo galimybės yra svarbi miestelių kultūrologinio vertinimo dalis, glaudžiai susijusi su juose išvystyta gamybos ir aptarnavimo infrastruktūra bei socialinės aplinkos poreikiais. Gyventojų ekonominės galimybės yra lemiamos sprendžiant šių istorinių gyvenviečių paveldo apsaugos ir panaudojimo perspektyvas. Miesteliuose išlikusio paveldo būklė atspindi ne tik vietos bendruomenės kultūrines nuostatas (požiūrį), bet ir nereguliuojamus socialinės-ekonominės aplinkos pokyčius. Nekilnojamojo paveldo apsauga ir išlikimo perspektyva priklauso nuo socialinio paveldo panaudos palaikymo.

Straipsnio tikslas – apibendrinti Kruonio seniūnijoje išlikusio urbanistikos ir architektūros paveldo tyrimų rezultatus siekiant nustatyti Kruonio, Kalvių, Vilūnų ir Darsūniškio kultūrinę vertę. Siekiant šio tikslo reikia: a) išanalizuoti Kruonio, Kalvių, Vilūnų ir Darsūniškio planinės bei erdvinės struktūros pokyčius; b) atlikti urbanistikos ir architektūros paveldo objektų būklės analizę; c) visuomenę supažindinti su vertingais architektūrinio paveldo objektais (kultūrinę vertę išlaikiusiomis prieškario ir tarpukario laikotarpio sodybomis, visuomeninės ir gyvenamosios paskirties pastatais). Straipsnyje pateikti tyrimo rezultatai grindžiami Kauno technologijos universiteto Statybos ir architektūros fakulteto Kraštotvarkos centro atliekamų istorinių miestelių ir bažnytkaimių architektūrinių apmatavimų ir kultūrologinių tyrimų duomenimis bei publikuota lietuvių mokslininkų istorine medžiaga.

Tyrimų apimtis ir metodika. *Tyrimų apimtis*. Nuo 2001 metų iki 2009 metų atlikti detalūs tyrimai Kalvių (2001), Vilūnų (2001) ir Darsūniškio

(2009) bažnytkaimiuose ir Kruonio (2006) miestelyje. Kruonyje ištirta apie 190 visuomeninės ir gyvenamosios paskirties pastatų. Atlikti detalūs 81-o pastato tyrimai, tai yra, išaiškinti statybos metai, fizinė būklė bei autentiškumo laipsnis (pakitimų pobūdis ir lygmuo). Šių tyrimų metu miestelyje išaiškinti apie 55 tipiški ir unikalūs prieškario ir tarpukario laikotarpio pastatai (6 pav.). Atsižvelgiant į išlikusio paveldo kiekį, architektūriniams apmatavimams atlikti atrinkti trys visuomeninės paskirties pastatai ir šeši gyvenamieji namai (Kruonio ..., 2006). Siekiant išaiškinti Kruonio miestelio urbanistinės raidos etapus atlikta detali archyvinės ir istorinės medžiagos analizė.

Darsūniškio bažnytkaimyje ištirta apie 180 visuomeninės ir gyvenamosios paskirties pastatų. Atlikti detalūs 81-o pastato tyrimai. Atsižvelgiant į išlikusio paveldo kiekį, architektūriniams apmatavimams atlikti atrinkti trys visuomeninės paskirties pastatai: bažnyčia, varpinė ir senoji mokykla bei keturi gyvenamieji namai ir klėtis (50–58 pav.) (Darsūniškio ..., 2009).

Kalvių bažnytkaimyje ištirta apie 70 visuomeninės ir gyvenamosios paskirties pastatų. Atlikti detalūs 40-ties pastatų tyrimai. Architektūriniams apmatavimams atlikti atrinkti trys visuomeninės paskirties pastatai: bažnyčia, varpinė ir senoji mokykla bei penki gyvenamieji namai ir ūkinis pastatas (59–68 pav.) (Kalvių ..., 2002).

Vilūnų bažnytkaimyje ištirta apie 40 visuomeninės ir gyvenamosios paskirties pastatų. Atlikti detalūs 10-ties pastatų tyrimai. Architektūriniai apmatavimai atlikti tik klebonijos teritorijoje. Apmatuota bažnyčia, varpinė, klebonijos pastatas su klėtimi ir Vilūnų koplyčia (69–74 pav.) (Vilūnų ..., 2002).

Tyrimo metodas. Tyrimo metu panaudota architektūros paveldo vertinimo metodika, pagrįsta sisteminiu kompleksiniu principu. Čia remtasi K. Šešelgio urbanistikos ir pastatų architektūros paveldo kultūrinės vertės tyrimais bei J. Bučo sukurta sistemine kraštovaizdžio kultūrinės vertės nustatymo metodika (J. Bučas, 2001; A. Lamauskas, J. Bučas, L. Drignelis, 2003). Pagrindiniai architektūros paveldo objektų vertinimo ir atrankos kriterijai: autentiškumas, kompleksiškumas, tipiškumas ir unikalumas bei istorinis informatyvumas. Atlikti architektūros ir urbanistikos paveldo tyrimai nustato pagrindinius paveldo vertės aspektus: tradiciškumą, reliktiškumą, regioninį tipiškumą, kompozicinę architektūros ir gamtos paveldo vienovę, taip pat estetinius regioninius etninės architektūros požymius: mastelio niuansus, proporcijas, spalvų harmoniją ir kt. Nustatant tyrinėtų vietovių urbanistikos ir architektūros paveldo kultūrinę reikšmę atsižvelgta: 1) į gyvenvietės urbanistinės struktūros formavimosi ypatybes, įvertinant teritorijos apstatymo: a) laiką, b) kaitą, c) apimtį; 2) į prieškario apstatymo savitumą, įvertinant: a) planinės struktūros ypatybes, b) erdvinės struktūros kompozicinį raiškumą, c) apstatymo pobūdį, d) dermę prie kraštovaizdžio; 3) į urbanistikos ir architektūros paveldo autentiškumą ir fizinę būklę, įvertinant:

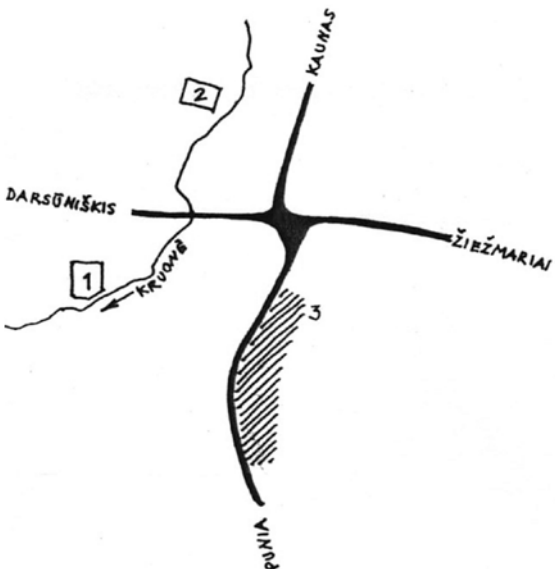
a) pokario transformacijų pobūdį, b) fizinį amortizacijos laipsnį, c) naujos statybos poveikį.

Tyrimų pobūdis. Tiriamieji darbai buvo atliekami keliais etapais: 1) susipažinta su vietovės istorine, topografine medžiaga; 2) pirminė vietovės apžvalga, kurios metu pagal nustatytus vertinimo kriterijus parenkamos gyvenvietės detalesniems tyrimams; 3) išaiškinami urbanistinės raidos etapai, vertingų sodybų bei jų pastatų kiekis bei fizinė būklė; 4) atsižvelgiant į tiriamų sodybų ir jų pastatų amžių, išlikusį autento kiekį, visuomeninę reikšmę, atliekami detalūs šių objektų kultūrologiniai tyrimai; 5) remiantis šių tyrimų duomenimis atrenkami vertingiausi pastatai architektūriniams tyrimams.

Kruonio miestelio urbanistinio architektūrinio paveldo tyrimų rezultatai

Trumpa Kruonio istorinės-urbanistinės raidos apžvalga. Kruonio miestelio urbanistinę raidą ir architektūros paveldą detaliai aprašė A. Miškinis (A. Miškinis, 1978). Todėl šiame darbe, nagrinėjant miestelyje išlikusio kultūros paveldo būklę ir kultūrinę vertę, bus paminėti tik svarbiausi istorinės bei urbanistinės raidos etapai, kurie paliko miestelyje vertingą ir savitą kultūrinį paveldą.

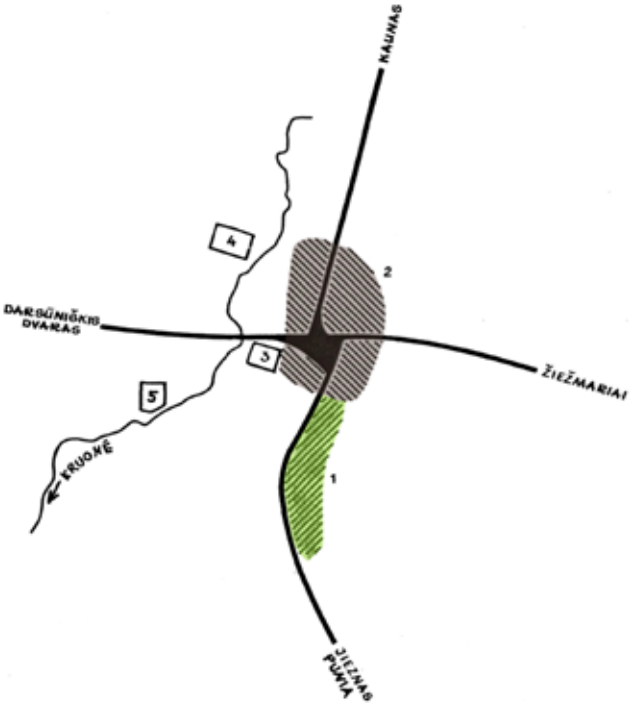
A. Aleksandrovičius pirmąjį Kruonio miestelio paminėjimą sieja su 1472 metais (A. Miškinis, 1978). Kaip teigė A. Miškinis „Neatmestina nuomonė, kad XV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje Kruonyje, kaip ir daugelyje to meto vietovių, dalis sodybų sudarė kompaktiškos gyvenvietės branduolį, o kitos išsidėstė laukuose.“ (A. Miškinis, 1978). Kairiajame Kruonės upelio krante, ant Pilies kalno aukštumos, XV a. buvo minima dvaro sodyba (1 pav.). Pagal XVII a. pabaigos duomenis pradinė Kruonio gyvenvietės vieta manoma esant pietinėje dabartinio miestelio dalyje (1 pav.). Šiuo laikotarpiu Kruonio gyvenvietė turėjo gatviniams kaimams būdingą planavimą.

1 pav. XVI a. antr. pusės Kruonio plano schema pagal A. Miškinį.
1 – dvaro sodyba; 2 – katalikų bažnyčia; 3 – valakinis kaimas.

M. Balinskis teigia, kad XV a. viduryje čia buvo pastatyta medinė katalikų bažnyčia, kuri, spėjama, buvo nedidelėje Kruonės upelio dešiniojo kranto aukštumoje, vėlesnių katalikų kapinių vietoje (1 pav.). 1570–1780 m. kairiajame Kruonės upelio krante pietinėje, prie kelio į Darsūniškį, pusėje, Oginskiai pasistatydino medinę cerkvę (A. Miškinis, 1978).

1589 m. Kruonio gyvenvietė paminėta kaip miestelis, taip pat jis pažymėtas 1613 m. LDK žemėlapyje (A. Miškinis, 1978). Kruonio miestelio radialinę struktūrą formavo kelių Žiežmariai–Darsūniškis, Jieznas–Kaunas sankryža. Čia pradėjo formuotis dabartinis miestelio užstatymas. Kaip rašo A. Miškinis: „iš 1693 m. duomenų matyti, kad sklypai prie aikštės sudarė 44% visų miestelio sklypų“. Čia vyko prekyba, rinkosi turgus, dirbo amatininkai.

2 pav. 1693 m. Kruonio miestelio ir kaimo schema pagal A. Miškinį.
1 – kaimas; 2 – miestelis; 3 – unitų bažnyčia; 4 – katalikų bažnyčia; 5 – dvaro sodyba.

Šiuo laikotarpiu Valakų reformos metu suformuotas Kruonio kaimas palaipsniui susijungė su šiaurinėje pusėje, apie aikštę susiformavusiais sklypais į vieną urbanistinį darinį, turintį daugiau radialinio plano užuomazgų (2 pav.). XVIII–XIX a. pradžioje dėl vykstančių karų miestelio ūkinė veikla sulėtėjo. 1833 m. renkant duomenis apie Vilniaus ir Gardino gubernijas, gubernijų miestus ir miestelius, Kruoniui skirta anketa nebuvo užpildyta, nes ši ir kitos panašios gyvenvietės „kaip labai mažos nebuvo laikomos miesteliais“ (A. Miškinis, 1978).

3 pav. Kruonis. Darsūniškio gatvės fragmentas. Čia, kaip ir Slavų g., nuo 1857 m. pradėjo gyventi kolonistai iš Rusijos. Palei gatvę buvo suformuoti nedideli rėžiniai sklypai. Todėl šiuo laikotarpiu namai statyti nedideli, atsukti galu prie gatvės. 2006 m. nuotr.

a b

4 pav. Kruonis. a) Darsūniškio g. 5. Tradicinis viengulio tipo namas „pirkia“. Sodybos sklypo užstatymas kompaktiškas. Nedideli ūkiniai pastatai išdėstomi palei sklypo ribą, juos blokuojant su namu; b) Darsūniškio g. 8. Šis bei kiti šioje gatvėje prieškariu statyti namai yra viengalio arba dvigalio tipo tradicinės architektūros pirkios. Rusijos kolonistams jas statė vietos meistrai. 2006 m. nuotr.

1847 m. miestelio tikrosios būklės plane pavaizduotas sodybų ir pastatų skaičius ir jų išdėstymas parodė, kad Kruonyje ūkinė veikla palaipsniui plečiasi. Čia, aplink aikštę ir šalia jos, išsidėstę 25 pastatai (A. Miškinis, 1978). 1848 m. parengtame Kruonio miestelio plėtros plane suplanuotos dvi iš rytų į vakarus einančios gatvės (dabartinės Darsūniškio g. ir Slavų g.) (6 pav.). Praplėsta Kruonio dalis pavadinta „Naujuoju Kruonio kaimu“ ir buvo skirta kolonistams iš Rusijos (3, 4, 5 pav.) (A. Miškinis, 1978).

Nuo 1847 m. per 20 metų miestelis beveik neišsiplėtė. A. Miškinis rašo, kad „1847–1869 m. užfiksuotas miestelio planas buvo gana stabilus ištisus 150–170 metų. Panašiai galima vertinti ir jo vaizdą – aikštės erdvė nesikeitė, ją formuojantys pastatai, nepaisant perstatymų, sklypuose užėmė visai ar beveik tą pačią padėtį, o jų gabaritai ir architektūra taip pat vargu ar kiek daugiau pasikeitė.“ (A. Miškinis, 1978).

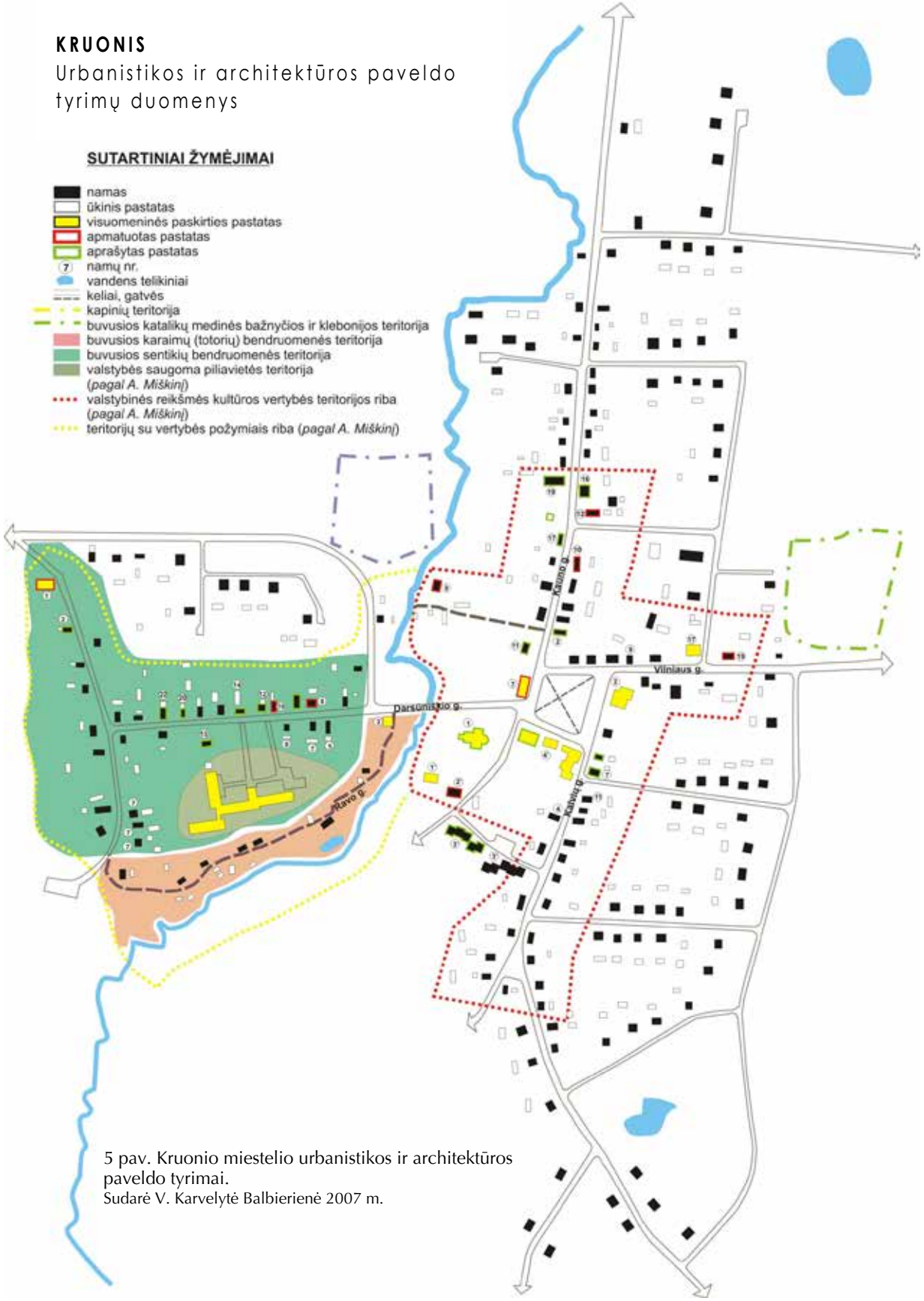
XX a. pradžioje Kruonio miestelis turėjo suformuotą raiškų radialinį planą, kurio ašimi buvo centre esanti keturkampė aikštė bei keturios į ją suėjusios gatvės (5 pav.). Tarpukariu antradieniais čia rinkosi turgus, veikė 18 smuklių ir krautuvių (A. Miškinis, 1978). Aptarnavimo funkciją turintys pastatai daugiausia koncentravosi aplink aikštę (V. Karvelytė-Balbierienė, 2006).

Nuo XX a. trečiojo dešimtmečio pradžios daugiau dėmesio skirta miestelio aikštės ir gatvių sutvarkymui. Kruonyje pradėta statyti naujus ir remontuoti senuosius sodybų trobesius. Šiuo laikotarpiu šiaurės vakariniame miestelio pakraštyje Naujojo Kruonio, Slavų gatvės gale, iškilo medinė stačiatikių cerkvė (6 pav.) (A. Miškinis, 1978; V. Karvelytė-Balbierienė, 2006).

Šiuos darbus skatino didesnė administracinė miestelio reikšmė (1919 m. buvo valsčiaus centras), ūkinės ir prekybinės veiklos plėtra (1926 m. pradėjo veikti

KRUONIS

Urbanistikos ir architektūros paveldo tyrimų duomenys

5 pav. Kruonio miestelio urbanistikos ir architektūros paveldo tyrimai.
Sudarė V. Karvelytė Balbierienė 2007 m.

6 pav. Kruonis. 1926 m. Slavų gatvės gale pastatyta medinė cerkvė. 2006 m. nuotr.

Kruonio pieno perdirbimo bendrovė, 1928 m. – sodų vaisių ir daržovių gamintojų draugijos skyrius), taip pat bendruomenės aktyvi visuomeninė veikla (veikė Šaulių sąjungos būrys, jaunalietuvių, Tretininkų, kitų visuomeninių ir religinių organizacijų skyriai) (A. Miškinis, 1978).

Per Antrąjį pasaulinį karą Kruonis patyrė nedidelių nuostolių. Kilusio gaisro metu sudegė dalis centrinėje miestelio dalyje esančių pastatų. Pokario metais Kruonis prarado valsčiaus, bet įgijo mažesnio administracinio teritorinio vieneto – apylinkės – centro funkcijas. Administracinės funkcijos lėmė naujas miestelio ūkinės ir urbanistinės plėtros sąlygas. Kruonyje atsirado daugiau visuomeninės paskirties pastatų. 1952 m. čia veikė biblioteka, įsteigta ambulatorija ir 10 lovų ligoninė, dirbo parduotuvė (A. Miškinis, 1978).

Sovietmečiu Kruonis vystėsi tolygiai, o jo radialinis planas tapo raiškesnis (2 pav.). Iki 1959 m. atkurta daugelis per karą sunaikintų sodybų. Naujos sodybos kūrėsi anksčiau susiformavusioje miestelio teritorijoje, palei sueinančius į miestelį kelius (7, 8, 9, 10 pav.).

Iki 1989 m. buvo parengti 2 centrinės dalies užstatymo projektai (1970, 1975 m.) bei 2 miestelio plano projektai (1976, 1989 m.) (A. Miškinis, 1978). Visi šių projektų nauji sprendiniai iš esmės buvo derinami jau prie susiklosčiusio istorinio miestelio plano. Didesni pakeitimai buvo planuojami apie centrinę miestelio aikštę, dėl to pamažu tankėjo miestelio centrinės dalies užstatymas (5 pav.).

Esamos būklės planuose pavaizduotas pagrindinių gatvių tinklas beveik nesikeitė, tik projektuojant naujus vienbučių pastatų kvartalus rytinėje ir pietinėje miestelio pusėse čia numatomi papildomi keliai (11 pav.).

Paskutiniajame, 1989 m. Kruonio miestelio generaliniame plane (autorė arch. I. Kubilienė) pagrindinių gatvių tinklas bei jų apstatymas nekeičiamas. Gyvenamąją zoną numatoma plėsti šiaurės vakarų kryptimi. Taip pat, į pietus nuo Darsūniškio kelio planuojant individualių namų kvartalą, papildomai numatyti keli akligatviai.

7 pav. Kruonis. Vilniaus gatvės vaizdas einant link aikštės. Tankus centrinės miestelio dalies apstatymas ir želdiniai suformavo nedideles pagrindinių gatvelių erdves ir perspektyvą. 2006 m. nuotr.

8 pav. Kruonis. Kauno gatvės vaizdas į aikštės pusę. 2006 m. nuotr.

9 pav. Kruonis. Darsūniškio gatvės fragmentas. 2006 m. nuotr.

10 pav. Kruonis. Darsūniškio gatvės, einančios per Kruonės upelio slėnį link centro, vaizdas. Matomi nedideli, tradicinės architektūros namai statyti kolonistų iš Rusijos prieškario laikotarpyje. 2006 m. nuotr.

11 pav. Pietinėje Kruonio miestelio dalyje sovietmečiu pastatytas skydinių namų kvartalas. 2006 m. nuotr.

Apie naujai tiesiamus akligatvius projektuojami nedideli individualių sklypų kvartalai su poilsio aikštelėmis bei želdiniais. Čia statomi sodybinio tipo, daugiausia vieno aukšto su mansarda pastatai. Iki šių dienų pagrindinėse ir šalutinėse miestelio gatvėse vyrauja sodybų tipo statyba (11 pav.). Lankstus gatvių tinklas pritaikytas prie kalvotos vietovės. Lenktose gatvelėse vyrauja uždaros, jaukios erdvės, kuriose gausu želdinių.

Sovietmečiu Kruonis gerokai išsiplėtė į rytus. Užstatyta visa teritorija tarp senojo ir naujojo Kauno–Jiezno kelių (5 pav.). Apie 20 naujų sklypų suformuota šiaurės vakarų pakraštyje (A. Miškinis, 1978; V. Karvelytė-Balbierienė, 2006). Nuo 1990 m. miestelio plėtra kiek sulėtėjo tačiau planas beveik nekito. Dalis naujų sodybų formavosi 1989 m. numatytose teritorijose arba grąžinus į privačios žemės nuosavybę, pavienės sodybos formavosi padrikai už nustatytų miestelio ribų. Apžvelgę Kruonio plėtros raidą galima teigti, kad miestelio plano raida buvo nuosekli.

Kruonis yra itin raiškaus savaime susidariusio radialinio plano miestelis, kurio geografinė padėtis prekybinių kelių ir kaimyninių gyvenviečių atžvilgiu bei vietos reljefas buvo vienos iš svarbiausių priežasčių, nulėmusių tokią miestelio planinę ir erdvinę struktūrą. Apžvelgus urbanistinės raidos etapus, reikšmingiausias laikotarpis buvo nuo XVII a. pradžios iki XX a. vidurio. Dabar į aikštę sueina 4 pagrindinės gatvės (5 pav.). Šios gatvės sutampa su Kauno-Punios ir Darsūniškio-Žiežmarių krypties kelių senosiomis trasomis (1 pav.). Šie keliai iš pradžių ir sudarė miestelio plano karkasą, kurį vėliau papildė Ravo ir kitos šalutinės gatvelės (5 pav.). Jos dar labiau padidino radialinio plano raišką. Taip susiklostęs gatvių tinklas ir jų apstatymas yra esminiai planinės-erdvinės struktūros komponentai. Galima teigti, kad plano savitumą daugiausia lėmė gamtinę situaciją gerai atitinkanti kryžkelė ir prie šios kryžkelės deranti aikštės forma.

Kruonio miestelio kompozicinė raiška kraštovaizdyje. Kruonis yra įsikūręs Kruonės upelio slėnyje. Kalvotas šios vietovės reljefas suformavo įdomią miestelio panoramą. Kruonio savitą vaizdą kraštovaizdyje lemia išraiškinga XVII a. Švč. Mergelės Marijos, Angelų Karalienės bažnyčios architektūra, pastatų bei želdinių kaita nuo centro į pakraščius.

Centrinėje miestelio dalyje, prie aikštės, 1975–1989 m. buvo statomi gana masyvių formų visuomeninės ir prekybinės paskirties pastatai, o atokiau nuo centro išsidėstę vienbučiai gyvenamieji namai. Minėti pastatai gerai matomi miestelio panoramoje. Nepaisant gana intensyvios statybos tarybiniu laikotarpiu, miestelio centrinėje dalyje bei periferijoje čia išliko miesteliams charakteringa apstatymo forma bei panorama. Tankų miestelio centrinės dalies užstatymą iš dalies slepia gausūs želdiniai. Dėl banguotos vietovės visa gyvenvietės panorama atsiskleidžia fragmentiškai, tarsi protarpiais pasislėpdama už kalvų (12 pav.).

Analizuojant Kruonio istorinės ir urbanistinės raidos faktus, galima nuspėti, kad XVII–XIX a. miestelio vaizdas buvo įspūdingesnis. A. Miškinis nagrinėdamas Kruonio istoriją rašo, kad T. Oginskis XVI–XVII a. sandūroje arba XVII a. pr. šalia naujai pastatytos unitų mūrinės bažnyčios (dabartinė Švč. Mergelės Marijos, Angelų Karalienės bažnyčia) „ant aukšto Kruonės upelio skardžio pasistatė puošnius mūrinius renesanso rūmus“, o 1628–1629 m. į vakarus nuo unitų bažnyčios, prie pat upelio, išsidėstė vienuolyno pastatai (A. Miškinis, 1978). Taigi XVII a. Kruonyje susiformavo visas renesanso architektūros stiliaus pastatų kompleksas, kuris buvo išsidėstęs aukštumoje abipus Kruonės upelio (6 pav.). Šią pastatų grupę sudarė dviejų bokštų, kryžminio plano unitų bažnyčia, šalia esantis vienuolynas su mokykla bei dvaro

a

b

12 pav. a) Kruonio panorama iš rytų pusės; b) miestelio panoramoje dominuoja bažnyčios bokštų siluetas, o stambus laužytų formų prekybos centro tūris yra ryškus akcentas. 2006 m. nuotr.

sodybos pastatai. Minėtas kompleksas ne tik praturtino miestelio architektūrą, bet formavo kompozicinę ašį miestelio panoramoje. Nuo XVII a. iki šių dienų miestelio panorama kraštovaizdyje gerokai pakito.

1972 m. buvo paruošta Kruonio istorinės urbanistinės raidos studija, kuria remiantis buvo padaryta išvada, „jog miestelio centrinėje dalyje, o ir kai kuriose gatvėse, nuo 1965 m. ryškesnių permainų neįvyko. Tačiau pakeitus daugelio vienaaukščių medinių namų stogų dangą (iš malksnų ar skardos – į pilką asbofanerą) ji tapo vyraujanti tiek bendrame miestelio, tiek ir atskirų gatvių vaizde. Dėl gatvių perspektyvose iš tolo boluojančių įvairiose atsitiktinėse vietose šviesių stogų miestelis neteko ankstesnio vientisumo, pastatų ir želdinių spalvinės darnos. Aikštėje suaugę medžiai užgožė jos erdvę, dėl to ji iš dalies prarado ankstesnį kompozicinį poveikį“ (A. Miškinis, 1978). Kruonio miestelio panorama turėtų būti vienas iš saugomų urbanistinių elementų.

Kruonio miestelio centrinės dalies planinė-erdvinė struktūra. XVI–XVII a. sandūroje abipus Kruonės upelio skardžio atsiradus renesanso architektūros pastatų kompleksui (bažnyčia – vienuolynas – dvaro sodybos pastatai), susiformavo svarbiausi miestelio tūrinės-erdvinės kompozicijos bruožai. Miestelio centrinės dalies užstatymas formavosi aplink keturkampę aikštę. Čia perimetru išsidėstę mediniai vienaaukščiai prekybinės-gyvenamosios paskirties pastatai bei pietvakarinėje jos pusėje ant kalvos stovinti bažnyčia (5 pav.).

Iki XX a. vidurio visi pastatai apie aikštę buvo mediniai, dauguma jų stovėjo šonu, vienas šalia kito. Daugumos jų būklė buvo gera. Tarpukariu veikė „6 didesnės ir kelios smulkios krautuvės, antradieniais čia rinkosi didelis turgus.“ (A. Miškinis, 1978). 1935 m. keturkampė miestelio aikštė buvo išgrįsta akmenimis. 1937–1939 m. pagal parengtus Kauno ir Vilniaus gatvių tvarkymo ir grindimo projektus, Vilniaus gatvė buvo šiek tiek reguliuota ir paplatinta, supaprastinta jos ir naujojo Kauno-Jiezno kelio

15 pav. Centrinėje Kruonio miestelio dalyje sovietmečiu statyti daugiabučiai. 2006 m. nuotr.

16 pav. Kruonis. Sovietmečiu statytas prekybos centras esantis rytinėje aikštės pusėje. Kaip rašo A. Miškinis: „rytu šone iškilę gana padrikai stovintys pastatai tapo svetimkūniais“. 2006 m. nuotr.

sankryža (A. Miškinis, 1978). Šiuo laikotarpiu miestelio užstatymas buvo kompaktiškas, labiau sutelktas apie aikštę ir pagrindines gatves. Čia dominavo mediniai, vienaaukčiai su mansarda, tradicinės architektūros, prekybinės ir gyvenamosios paskirties pastatai.

Pokario metais, nuo 1945 m. daugėjant gyventojų bei aktyvėjant ūkinei veiklai, miestelis palaipsniui plėtėsi. 1983–1987 m. miestelio centre atsiradę visuomeninės paskirties pastatai padėjo spręsti socialinius ir buitinius gyventojų poreikius, tačiau miestelio architektūrinėje ir urbanistinėje struktūroje formavo naujoviškas erdves, kurios savo masteliu bei formomis neįsiliejo į tradicines miestelio erdves.

Aštuntajame dešimtmetyje, pietiniame aikštės pakraštyje pastatyta geltonų plytų ambulatorija ir paštas. Pietiniame Kruonio centro dalyje, už minėtų naujų statinių pastatytas daugiabučių kompleksas pakeitė ne tik miestelio panoramą (12a ir 15 pav.). Daugiabučiai ir visuomeninių pastatų kompleksas priešais bažnyčią ir jos reprezentacinę erdvę suformavo ūkinės paskirties teritoriją, kuri šiuo metu yra apleista. Prie rytinio pakraščio, palei Vilniaus gatvę, 1986 m. pastatytas masyvaus tūrio ir laužytų formų prekybos centras kompoziciniu požiūriu yra per „aktyvus“ panoramoje bei vidinėse miestelio erdvėse (12b ir 16 pav).

Miestelio centre iškilę visuomeninės paskirties 2–3 aukštų mūriniai pastatai pakeitė nedidelių vienaaukščių medinių namų suformuotą perimetrinį užstatymą, kuris buvo charakteringas daugeliui Lietuvos istorinių miestelių. Apie aikštę išsidėstę skirtingų laikotarpių ir architektūros pastatai suskaidė buvusį vientisą užstatymą.

Aikštės erdvei didelę įtaką daro šeštame dešimtmetyje medžiais užsodintas skveras. Nors aikštės forma nepakito, tačiau apie 1950 m. centre suvešėjusi tanki medžių žaluma keičia nedideliems miesteliams būdingą centrinės aikštės vientisą erdvę, ją suskaidant į mažesnes, skirtingų funkcijų erdves (visuomeninę-rekreacinę-prekybinę) (17 pav.).

a

b

17 pav. Kruonis. a) Pagrindinė miestelio aikštė nuo bažnyčios; b) Centrinė aikštės dalis apie 1950 m. pertvarkyta į nedidelį parkelį (skverą) skirtą poilsiui. 2006 m. nuotr.

XX a. II pusėje, plečiant miestelio užstatymo teritoriją ir gatvių tinklą, išsaugotas autentiškas miestelio radialinio plano raiškumas. Aštuntame dešimtmetyje miestelis neteko dalies savitų urbanistinės aplinkos bruožų, tačiau išliko dar XVII–XIX a. susiformavęs miestelio užstatymas ir gatvių tinklas. A. Miškinis rašė, kad „nepaisant kai kurių naujų pastatų, iškilusių ne visai tinkamose vietose ir neatitikusių miestelio raidos tęstinumo, dėl to šiek tiek sudarkiusių jo vaizdą, vis dėlto tai yra vertingas urbanistikos paveldo objektas.“ 1969 m. Kruoniui suteiktas vietos reikšmės urbanistikos paminklo statusas, nustatytos vertingos teritorijos ribos, saugotini plano ir užstatymo elementai bei formos (6 pav.).

Vertingos miestelio erdvinės struktūros ir gatvių panoramos

18 pav. Kruonio miestelio centrinės dalies panorama nuo kairiojo Kruonės upelio kranto „pilies kalno“. 2006 m. nuotr.

19 pav. Kruonės upelio slėnis. Palei kairyjį upelio krantą abipus Ravo gatvės išsidėsčiusios nedidelės sodybos. Vietiniai gyventojai sako, kad čia nuo XVIII a. šioje miestelio dalyje gyveno karaimų šeimos. A. Miškinis rašo, kad nuo 1674–1677 m. Kruonis buvęs vienas svarbiausių karaimų gyvenviečių Lietuvoje. 2006 m. nuotr.

20 pav.Kruonis. Ravo gatvės vaizdas. 2006 m. nuotr.

21 pav. Kruonis. Nedidelė sodyba Ravo gatvėje prie Kruonės upelio. 2006 m. nuotr.

22 pav. Kruonis. Slavų gatvės pietiniame pakraštyje prie Kruonės upelio slėnio susiformavusios sodybos. 2006 m. nuotr.

23 pav. Kalvių gatvės vaizdas. Šioje vietovėje XVI a. vid. buvo įkurtas Kruonio rėžinė kaimo gyvenvietė, kuri palaipsniui susijungė su šiaurinėje pusėje, apie aikštę susiformavusiais sklypais į vieną urbanistinį darinį, kuris XVI a. pab.–XVII a. pr. buvo vadinamas Kruonio miesteliu. 2006 m. nuotr.

24 pav. Kruonis. Kauno gatvės vaizdas. 2006 m.

25 pav. Kruonio miestelio centrinės dalies panorama iš vakarų pusės. 2006 m. nuotr.

26 pav. Kruonio centrinės dalies vaizdas iš Slavų gatvės. Kalvotas miestelio reljefas palei Kruonės upelį stebėtojui sudaro puikias galimybes matyti bažnyčios bokštus ir miestelio centrinę dalį iš visų pagrindinių gatvių. 2006 m. nuotr.

27 pav. Kruonis. Darsūniškio gatvės vaizdas. XIX a. suformuoti rėžiniai sklypai, kuriuose palei gatvę galu buvo statomi nedideli namai, o už jų ūkiniai pastatai. Čia gyveno kolonistų šeimos iš Rusijos. 2006 m. nuotr.

28 pav. Kruonis. Darsūniškio gatvės vaizdas. 2006 m. nuotr.

29 pav. Kruonis. Slavų gatvės vaizdas. Šiauriniame jos gale tarpukaryje pastatyta viengalė pirkia. 2006 m. nuotr.

30 pav. Kruonis. Kauno gatvės vaizdas. Kairėje matomas žydui priklausęs namas. 2006 m. nuotr.

31 pav. Kruonis. Kauno gatvės vaizdas. 2006 m. nuotr.

Kruonio architektūrinis paveldas. Ryškiausius pėdsakus Kruonio urbanistinėje struktūroje paliko XVII–XIX a. susiformavęs gatvių tinklas ir XIX–XX a. apstatymas. Miestelio architektūros ir urbanistikos paveldo kultūrinę vertę sudaro prieškario ir tarpukario statiniai ir jų kompleksai bei centrinės gyvenvietės dalies užstatymo fragmentai.

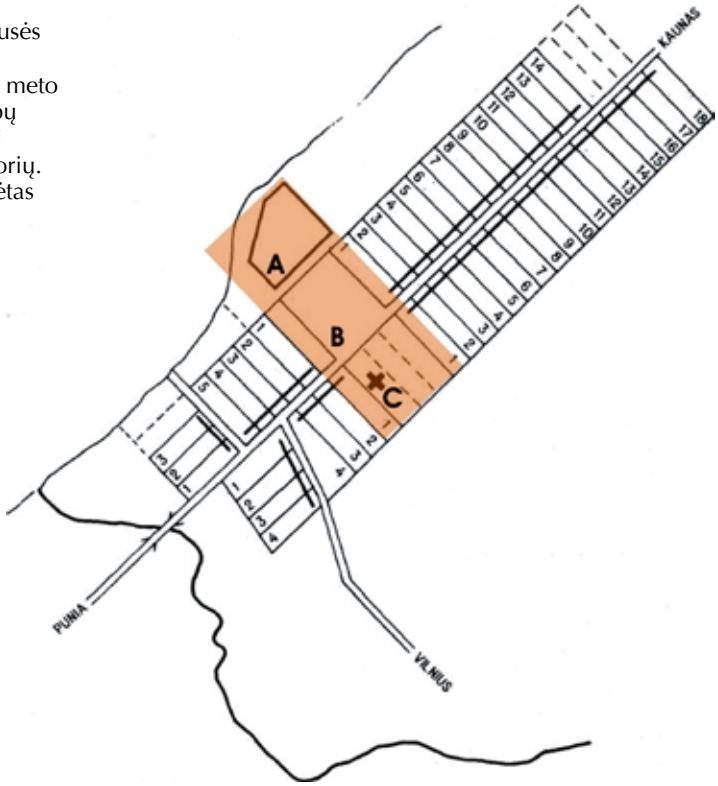
Miestelio pakraštyje esančiose sodybose statomi didesni ūkiniai pastatai, formuojamas švarusis ir ūkinis kiemas, užveisiamas didesnis vaismedžių sodas. Miestelio centrinėje dalyje esantys sklypai buvo nedideli (6–12 arų), dažniausiai pailgos formos, kompaktiškai išsidėstę apie aikštę ir palei pagrindines gatveles (7, 8, 9 pav.). Apie centrinę aikštę išsidėstę sklypai turėjo įvairesnę paskirtį. Privatūs tokių sklypų savininkai dažniausiai vertėsi prekyba arba įvairiais amatais. Priklausomai nuo funkcijos, pastatai yra nedideli ir kompaktiškai išdėstomi sklype.

Miestelio centre kūrėsi vietos bendruomenei svarbios, visuomeniniais pagrindais veikiančios įstaigos. Čia stovi dalis išlikusių senųjų pastatų: bažnyčia (10 pav.), senelių globos namai (47 pav.), buvusios kelios *karčemos*, paštas (49 pav.), klebonija ir špitolė (40 pav). Cerkvė stovėjo miestelio pakraštyje, Slavų gatvės gale (29, 48 pav.).

Vertingus Kruonio architektūros bruožus lemiantys elementai išliko teritorijoje, kuri susiformavo reikšmingiausiu plano ir tūrinės-erdvinės kompozicijos raidos laikotarpiu, t. y. iki XIX a. pabaigos. Iki to laiko apstatyta teritorija yra paskelbta urbanistikos paminklu (5 pav.). Čia yra išlikę vertingų XVIII a. pabaigos–XX a. pradžios statinių. Dalis šio paveldo yra fiksuota architektūrinio matavimo brėžiniuose (40–49 pav.).

Darsūniškio bažnytkaimio urbanistinio architektūrinio paveldo tyrimų rezultatai

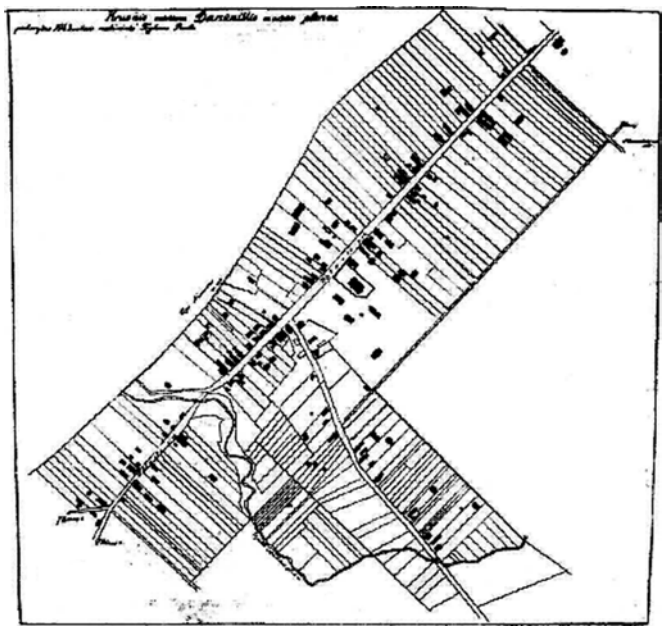
Trumpa Darsūniškio istorinės-urbanistinės raidos apžvalga. Darsūniškio istorinę ir urbanistinę raidą išsamiai aprašė A. Miškinis (A. Miškinis, 1979, 2002). Todėl šiame darbe, aprašant Darsūniškio architektūros paveldą, bus paminėti tik svarbiausi istorinės bei urbanistinės raidos etapai, labiausiai įtakoję bažnytkaimio formavimąsi. A. Miškinis rašo, kad „Darsūniškis – viena iš seniausių lietuvių apgyventų vietovių panemunėje.“ (A. Miškinis, 1979, 2002). 1486 m. Darsūniškis pirmą kartą pavadintas miestu, nes XV a. pirmojoje pusėje jau buvo nemaža gyvenvietė, kurioje XV a. viduryje ar kiek vėliau pastatyta medinė bažnyčia. „Nuo 1518 m. dažniausiai vadinamas miestu. Nuo 1529 m. minimas neprivilegijuotųjų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų sąrašuose. Kai kur nurodoma, kad Žygimantas Augustas suteikė Darsūniškiui Magdeburgo teises. Manoma, kad XVI a. pirmojoje pusėje Darsūniškis jau turėjo vietinio prekybos ir amatų centro reikšmę, nes, apmatavus valakus (1551–1560 m.) ir 1569 m. atlikus dvaro ir pilies reviziją, jame surašyta 19 karčemų (12 alaus ir 7 degtinės), penki

32 pav. XVI a. antrosios pusės retrospekcinė Darsūniškio schema, sudaryta pagal to meto inventorių. Aikštės ir sklypų didumas sąlyginis. Sklypai sunumeruoti pagal inventorių. Užstatymo frontas pažymėtas stora linija:
A – dvaro sodyba,
B – aikštė,
C – bažnyčia
(schema iš A. Miškinis, 1975)

mėsininkai, siuvėjas.“ (A. Miškinis, 1979, 2002). Miestelyje buvo 50 sodybų, kur tuo metu galėjo gyventi 300–340 žmonių. Pagal A. Miškinio sudarytą retrospekcinę schemą (32 pav.), XVI a. antroje pusėje Darsūniškis buvo linijinio plano. A. Miškinis rašo, kad aikštė atsirado „atsitiktinėje vietoje – tarp pagrindinės miestelio gatvės ir Nemuno pakrantėje buvusios dvaro sodybos (matyt, pastatytos piliakalnyje arba greta jo) – bei neturėjusi didesnės reikšmės plano kompozicijai.“.

Iki XVII a. pradžios Darsūniškis galėjo būti tokios pat reikšmės, kaip ir aplinkiniai prekybos ir amatų centrai. XVII a. viduryje dėl gaisrų „miestelis stipriai sunyko“. 1720 m. inventoriaus duomenimis, miestu vadintoje gyvenvietėje buvo apie 200 žmonių, nevyko turgūs, veikė tik trys karčemos, gyveno vienas siuvėjas (A. Miškinis, 1979, 2002). XVIII a. pabaigoje Darsūniškis nežymiai padidėjo, tačiau, pagal gyventojų sudėtį, tai buvo kaimo gyvenvietė, o ne miestelis ar miestas, kaip rašyta to meto dokumentuose. „Manoma, kad visi pastatai, neišskiriant nė bažnyčios, iki XVIII a. pabaigos buvo vienaaukščiai ir mediniai. Tik dalis namų greta buvusio dvaro tuo metu buvo statyta iš plytų, visi dengti gontais. Šis pastatų kompleksas, matyt, kiek daugiau dominavo aplinkoje. Pačioje gyvenvietėje didumu ir architektūra labiau išsiskyrė iš kitų pastatų bažnyčia. Beveik visi miestelio gyvenamieji namai stovėjo galais į gatves.“ (A. Miškinis, 1979, 2002).

33 pav. 1943 m. Darsūniškio miestelio plano schema (schema iš A. Miškinis, 2002)

Dėl XVII a. vidurio–XVIII a. pradžios karų, miestelis tapo bažnytkaimiu[1] ir ankstesnės ūkinės reikšmės neatgavo. XIX a. ketvirtajame ketvirtyje Darsūniškyje gyventojų padaugėjo, bet dėl savo nepalankios geografinės padėties pagrindinių prekybinių kelių atžvilgiu vystėsi lėtai. 1899 m. Darsūniškyje oficialiai leistas turgus ir prekymečiai, bet žmonės į juos nesirinkdavo (A. Miškinis, 1979, 2002).

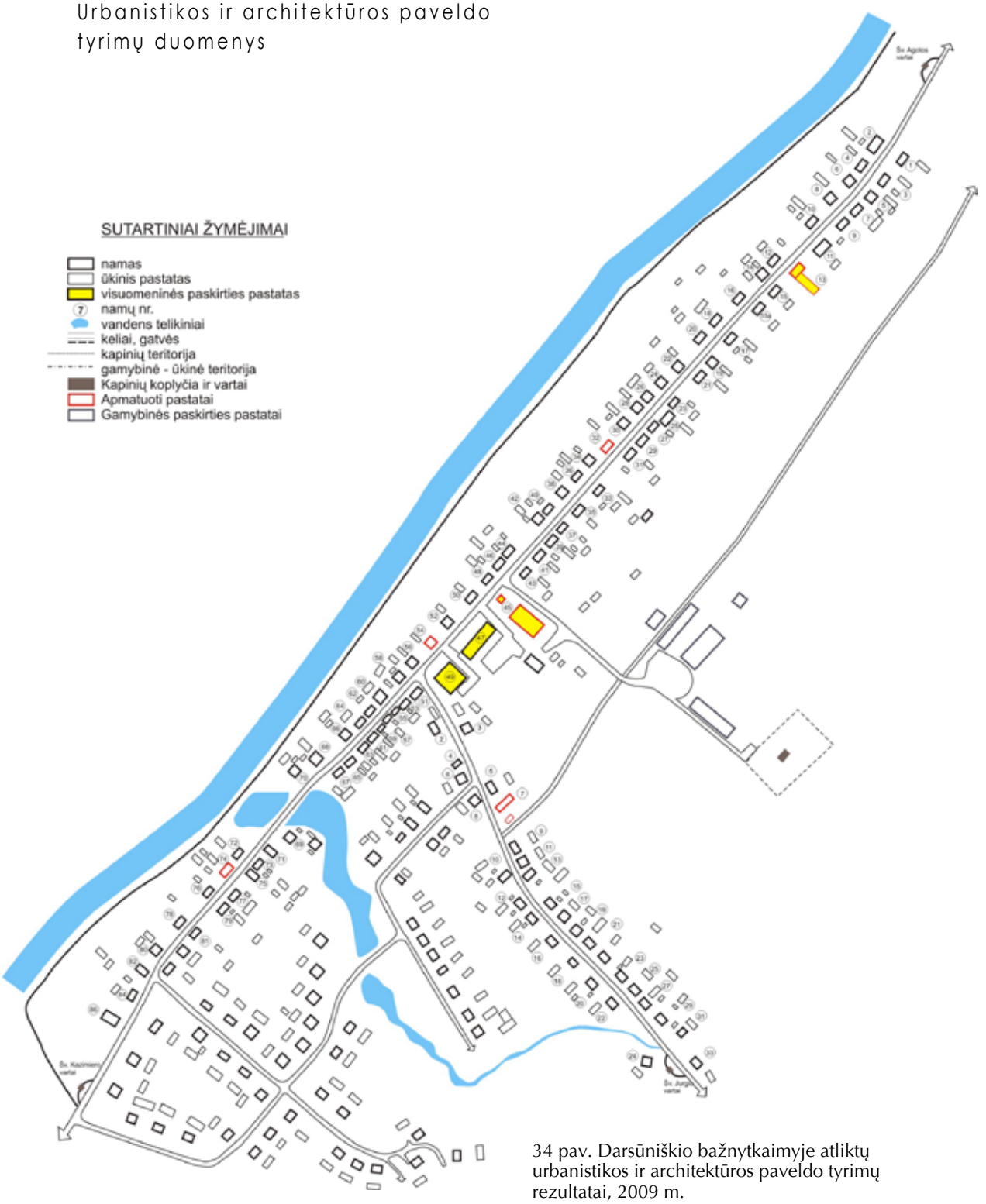
Po 1818 m. gaisro atstatytos daugumos gyventojų sodybos, o ant trijų pagrindinių kelių pastatytos koplytėlės-vartai (šv. Agotos – kelyje į Kruonį, šv. Jurgio ir šv. Kazimiero), kurie turėjo saugoti Darsūniškį nuo gaisrų (38 pav.). Po 1848 m. gaisro Darsūniškyje pastatyta mūrinė bebokštė bažnyčia (51 pav.), kurios formos artimos klasicistinei architektūrai. Ji iki šių dienų yra viena iš pagrindinių miestelio užstatymo akcentų. XIX a. aštuntajame dešimtmetyje, užtvenkus įtekantį į Nemuną Liutiko upelį, į vakarus nuo pagrindinės miestelio dalies pastatytas vandens malūnas (A. Miškinis, 1979, 2002). Nors Darsūniškis nenukentėjo Pirmojo pasaulinio karo metais, tačiau ir ateityje buvęs miestelis neaugo. Tarpukariu dėl vykdomos vienkieminės žemės reformos ir susiformavusio tankaus linijinio užstatymo, nemaža dalis ūkininkų persikėlė į vienkiemius. Išretėjęs užstatymas gerai matomas 1943 m. Darsūniškio plane (33 pav.) (A. Miškinis, 1979, 2002). Antrojo Pasaulinio karo metais Darsūniškis sudegė, liko tik pakraščiuose keletas sodybų (37 pav.)

Po karo Darsūniškis palaipsniui atsikūrė (34 pav).

[1] Bažnytkaimis – tai istorinis Lietuvos gyvenvietės tipas, turintis miestelio ir kaimo funkcinių bei fizionominių bruožų, užimantis, skiriančių bažnytkaimius nuo kaimo gyvenviečių, o prekybinė funkcija ir urbanistinė struktūra yra mažiau išvystytos negu miesteliuose. Bažnytkaimiai neturėjo administracinių (savivaldos) funkcijų, prekybinių privilegijų. Pagrindinėmis bažnytkaimių funkcijomis laikytinos sakralinė funkcija ir žemdirbystė, o papildoma funkcija – proginė prekyba (sekmadieniais ir atlaidų metu).

DARSŪNIŠKIS

Urbanistikos ir architektūros paveldo tyrimų duomenys

34 pav. Darsūniškio bažnytkaimyje atliktų urbanistikos ir architektūros paveldo tyrimų rezultatai, 2009 m.

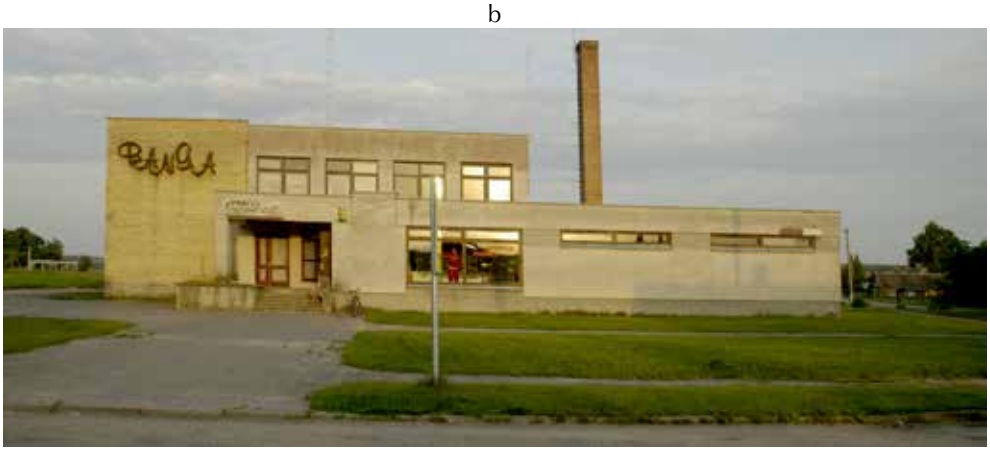
Sudarė V. Karvelytė Balbierienė

a

b

c

35 pav. Darsūniškis. Pagrindinės Vytauto Didžiojo gatvės vaizdas: a) varpinė ir mokykla; b) parduotuvės ir mokyklos pastatai; c) sovietmečiu statytas kasdieninio aptarnavimo daugiafunkcinis centras, dabar veikia tik parduotuvė. 2009 m. nuotr.

a

b

36 pav. Darsūniškio pagrindinių gatvių charakteringas vaizdas:
a) Vytauto Didžiojo g.; b) Šv. Jurgio g., 2009 m. nuotr.

Vykdant kolūkinę žemės ūkio reformą, Darsūniškis tapo kolūkio ir apylinkės centru. Kaip ir daugelyje tokio tipo gyvenviečių, sutvarkytos ir išasfaltuotos gatvės, Centrinėje dalyje pastatyta keletas visuomeninės reikšmės pastatų: mokykla, kultūros namai, administracinių įstaigų, buitinių paslaugų įmonių (35 pav.).

Naujai formuojami gyvenamos paskirties sklypai buvo platesni, tačiau pagrindinis užstatymas išliko linijinio charakterio, palei pagrindinių gatvių perimetrą (36 pav.). Formuojant Kauno marias, siekiant buvusį miestelį apsaugoti nuo potvynių, palei Nemuno kranto liniją supiltas 4 km ilgio pylimas.

Darsūniškio centrinės dalies planinė-erdvinė struktūra. Iki mūsų dienų Darsūniškio gatvių tinklas ir jų užstatymo pobūdis išliko mažai pakitęs, tačiau tapo kiek retesnis. Gyvenvietės centre išsidėstę visuomeninės paskirties 2–3 aukštų mūriniai pastatai iš dalies pakeitė tradicinės vienaaukštės architektūros suformuotą buvusiam miesteliui charakteringą erdvinę struktūrą, kurioje dominavo tik bažnyčios tūris (35 pav., a). Perimetrinį pagrindinių gatvių užstatymą papildė gausus apželdinimas (36 pav.). XX a. II pusėje gyvenamosios ir visuomeninės

37 pav. Darsūniškis. Šv. Jurgio g. išlikusi prieškario laikotarpio sodyba. 2009 m. nuotr.

paskirties sklypai, buvo formuojami palei senąsias gatves, išsaugant charakteringą linijinį užstatymą. Darsūniškyje išliko vertingų, kultūrinę vertę turinčių pastatų, kurie yra svarbūs miestelio raidos istorijai ir kultūrai. Centre stovi dalis išlikusių senųjų pastatų: bažnyčia su varpine (43; 44 pav.), kiek atokiau nuo centro prie pagrindinės gatvės stovi buvusio pašto pastatas (47 pav.) ir buvusi parapinė mokykla (45 pav.). Prie Šv. Jurgio gatvės yra keletas senų tradicinių sodybų, kurios išliko po Antrojo pasaulinio karo gaisrų (37; 49; 50 pav.). Dar sovietmečiu ant pagrindinių kelių pastatytos koplytėlės-vartai (Šv. Agotos – kelyje į Kruonį, Šv. Jurgio) (38 pav). Pietrytinėje miestelio pusėje esančiose kapinėse yra restauruota medinė kapinių koplyčia.

Darsūniškio bažnytkaimio kompozicinė raiška kraštovaizdyje. Darsūniškis yra įsikūręs palei Nemuno upę. Nemuno slėnio lygumoje susiformavo linijiniam planui būdingas bažnytkaimio siluetas (39 pav., a). Darsūniškio siluete išsiskiria 1848–1853 m. statyta Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia. Sovietmečiu atsiradęs vandentiekio bokštas bei kiek atokiai nuo gyvenvietės pastatytas gamybinis-ūkinis grūdų kompleksas daro didelę įtaką Darsūniškio siluetui. Darsūniškio vidinėse užstatymo struktūrose, šalia bažnyčios, atsiranda 2–3 aukštų visuomeninės ir prekybinės paskirties pastatai, kurie gerai matomi panoramoje (39 pav.). Tankų miestelio centrinės dalies užstatymą dalinai slepia gausūs želdiniai.

a

b

38 pav. Darsūniškio koplytėlės-vartai (Šv. Agotos – kelyje į Kruonį, Šv. Jurgio): a) Vytauto Didžiojo g. esanti Šv. Agotos koplytėlė-vartai; b) Šv. Jurgio koplytėlė-vartai, esantys tokio pat pavadinimo gatvės gale. 2009 m. nuotr.

a

b

39 pav. a) Darsūniškio panorama iš pietryčių pusės; b) bažnytkaimio centrinėje dalyje dominuoja mūrinės bažnyčios siluetas bei tipinių formų visuomeninės ir buitinio aptarnavimo pastatai. Prekybos centro tūris yra ryškus akcentas. 2009 m. nuotr.

Kruonio, Darsūniškio, Kalvių ir Vilūnų architektūrinio paveldo tyrimų apibendrinimas. Aprašant Kruonio, Darsūniškio, Kalvių ir Vilūnų sodybinius sklypus ir jų pastatus, reikėtų atskirti *prieškario* (iki 1917 m.), *tarpukario* (1918–1940 m.) ir *sovietmečio* (1945–1989 m.) laikotarpius. Kiekvieno šio laikotarpio sodybos ir jų pastatai turėjo savitas formavimosi ypatybes. Jų savitumus lėmė *funkcija,* kuri darė įtaką sklypo pasirinkimo *vietai* (gyvenvietės pakraštyje arba centrinėje dalyje). Sodybinio sklypo *dydis ir planas* darė įtaką jame statomų pastatų kiekiui ir formai.

Sklypų formavimosi tendencijos priklausė nuo gyvenamosios vietovės vystomų funkcijų, susiklosčiusio gatvių tinklo, gamtinių sąlygų. Prieškariu ir tarpukariu iš žemės ūkio gyvenančios šeimos kūrėsi miestelio pakraščiuose. Jų sodybiniai sklypai buvo didesni. Čia esantis trobesių kiekis ir dydis priklausė nuo valdomos žemės kiekio ir gebėjimo ūkininkauti. Tokie sodybiniai sklypai, nepriklausomai nuo tautybės, kūrėsi pagal lietuviškų, rėžinių sodybų formavimosi tradicijas. Sovietmečiu sodybiniai sklypai turėjo išskirtinai tik gyvenamąsias funkcijas. Jie buvo sudaromi pagal tipinius projektus. Tokie sklypai būdavo 15–25 arų. Visų jų išsidėstymo schema beveik vienoda. Namai būdavo statomi šonu prie gatvės, už jų – kiemą formuodavo vienas ūkinis pastatas. Sodybiniai daržai išdėstomi už ūkinio pastato.

Prieškario ir tarpukario laikotarpiais bei pirmaisiais sovietmečio dešimtmečiais Kruonyje, Darsūniškyje, Kalviuose ir Vilūnuose vyravo mediniai pastatai. Iki XX a. vidurio dauguma gyvenamųjų ir visuomeninių pastatų buvo statoma centrinėse gyvenviečių dalyse – palei pagrindines gatves. Nuo 6–8 dešimtmečio pradedami statyti mūriniai namai pagal parengtus standartinius projektus.

Dauguma šių pastatų yra ne kartą remontuoti, rekonstruoti ir net perstatyti. Keičiantis savininkams bei jų poreikiams dažnai perplanuojamas pastatų vidus. Senosios medžiagos (mediena) pakeičiamos naujomis (plytos, tinkas, plastikas, šiferis). Rekonstruojami senųjų pastatų elementai praranda ankstesnę savo formą ir medžiagiškumą, o dažnai ir visai panaikinami (kaip nebeturintys prasmės). Tokie pertvarkymai pakeičia senųjų pastatų ankstesnes proporcijas ir buvusį vaizdą.

Sovietmečiu centrinėje miestelio dalyje apie aikštę nugriauta nemaža vertingų pastatų. Kai kurie iš jų neprižiūrimi ar neremontuojami patys sunyko. Tik nedidelė dalis prieškariu ir tarpukariu statytų pastatų išsaugojo pirminį planavimą ir autentišką vidaus įrangą (kaminas, krosnis, laiptai), medžiagiškumą ir vaizdą. Tokie pastatai yra svarbūs miestelio bendruomenei kaip jų istorijos liudytojai. Šie architektūros paveldo objektai turi kultūrinę vertę ir visuomeninę reikšmę.

Nuo 1990 metų vykstantys ekonominiai ir socialiniai pokyčiai iš dalies pakeitė vietos bendruomenės poreikius, todėl nemaža dalis naujai statytų visuomeninių pastatų iki šių dienų neturi paskirties ir dažnai yra apleisti, nenaudojami.

Kruonio, Darsūniškio, Kalvių urbanistinę ir architektūrinę vertę atskleidžia šių vietovių turtinga istorinė praeitis bei išlikęs gausus kultūros paveldas, kurį sudaro prieškario ir tarpukario visuomeninės ir gyvenamosios paskirties statiniai ir jų kompleksai bei gyvenvietės pagrindinių gatvelių erdvinės užstatymo struktūros reliktai. Tyrinėtų gyvenamųjų vietovių urbanistikos ir architektūros paveldo vertę sudaro prieškario ir tarpukario laikotarpio visuomeninės ir gyvenamosios paskirties statiniai ir išlikusio senojo užstatymo fragmentai.

Naudoti šaltiniai

A. Lamauskas, J. Bučas, L. Dringelis. Kultūrologiniai kraštovaizdžio ir architektūros paveldo tyrimai. Kaunas: Technologija, 2003. – 129 p.

Darsūniškio architektūros ir urbanistikos tyrimų ataskaita. KTU, Kraštotvarkos centras / vad. dr. Vilma Karvelytė Balbierienė. – Kaunas, 2009.

Kalvių architektūros ir urbanistikos tyrimų medžiaga. KTU, Kraštotvarkos centras./ vad. dr. Vilma Karvelytė Balbierienė. – Kaunas, 2002.

Kruonio architektūros ir urbanistikos tyrimų ataskaita. KTU, Kraštotvarkos centras./ vad. dr. Vilma Karvelytė Balbierienė. – Kaunas, 2006.

Kruonio gyvenvietės praplečiamos dalies išplanavimo projektas M1:2000: Archyvo Nr. 2928-2. Parengė: Žemės ūkio statybos projektavimo institutas, Kaunas, 1989.

Kruonio gyvenvietės praplėtimo schema M1:5000, Archyvo Nr. 2928-1. Parengė: Žemės ūkio statybos projektavimo institutas, Kaunas, 1989.

Kruonio gyvenvietės projektas M1:2000, Archyvo Nr. 2488-3(2). Parengė: Žemės ūkio statybos projektavimo institutas, Kaunas, 1982.

Miškinis A. Darsūniškio istorinė urbanistinė raida. Lietuvos TSR architektūros klausimai. VI(I), 1 sąs. Gyvenviečių architektūra ir raida. Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. – Vilnius: Mokslas, 1979. – T. 2. – P. 47–60.

Miškinis A. Darsūniškis. Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai. I knyga. Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. – Vilnius: Savastis, 2002.–T. 2. – P. 167–189.

Miškinis A. Kruonis. Lietuvos TSR urbanistikos paminklai. – Vilnius: Mokslas, 1978. – T. 1. – P. 66–84.

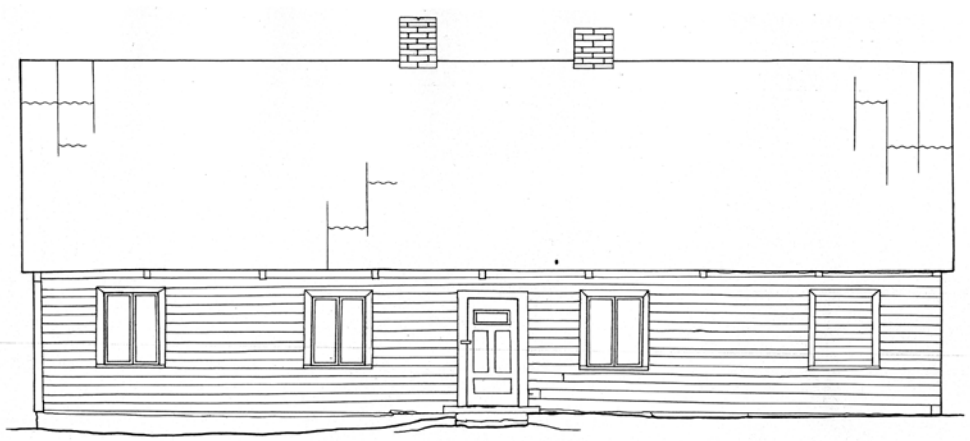
Vilūnų architektūros ir urbanistikos tyrimų medžiaga. KTU, Kraštotvarkos centras / vad. dr. Vilma Karvelytė Balbierienė. – Kaunas, 2002.

PRIEDAI

Kruonio miestelio urbanistikos ir architektūros paveldo tyrimų rezultatai

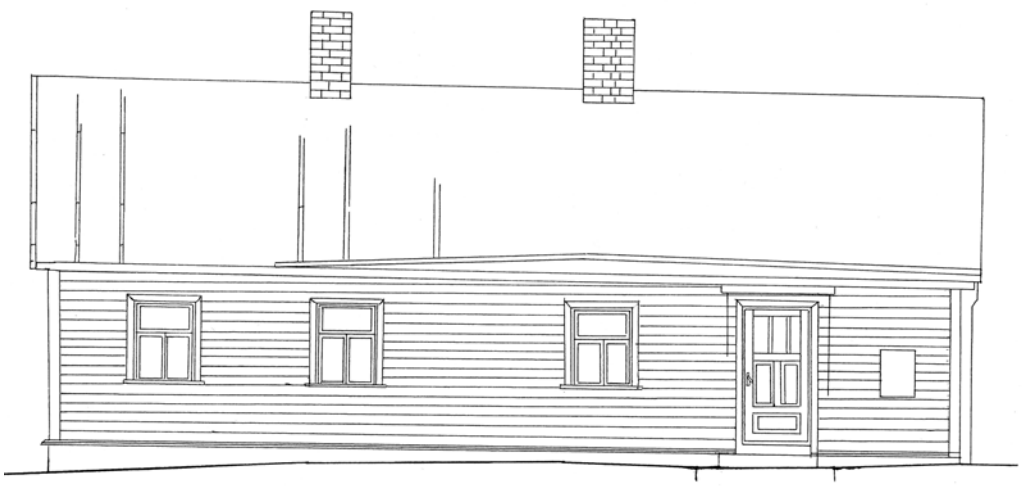

40 pav. Kruonio klebonijos Špitolės pastatas statytas 1935 m. pietinėje šventoriaus pusėje. Šiuo metu pastatas yra apleistas blogos fizinės būklės. 2006 m. nuotr.
Braižė: E. Kuzec, V. Galkutė, J. Gumenikovaitė, V. Vizgintaitė, A. Martusevičiūtė, V. Bartninkaitė, R. Malienė.

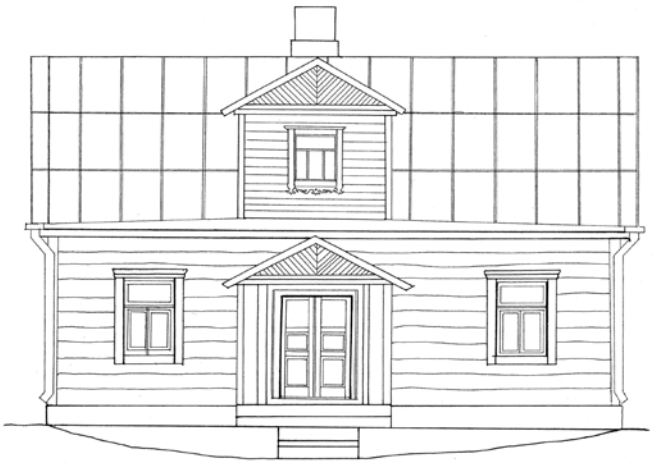

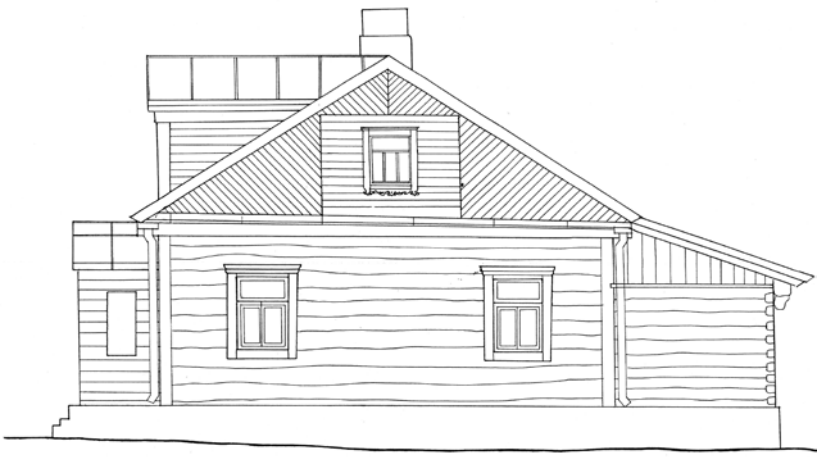
41 pav. Kruonis, Darsūniškio g. 10. Namas statytas XX a. pr. vakarinėje miestelio pusėje. Tai nedidelis, tradicinės architektūros namas. Namas stovi galu į gatvę. Tokią pastato orientaciją lėmė sklypo forma. Tokie namai buvo statomi daugiausia prieškariu, Darsūniškio ir Slavų gatvėse, kolonistų šeimoms iš Rusijos. 2006 m. nuotr.
Braižė: G. Leonavičius, A. Matusevičiūtė, I. Knoknerytė, A. Kenstavičius, A. Lukšys, G. Račiūnas, J. Dirmeikytė

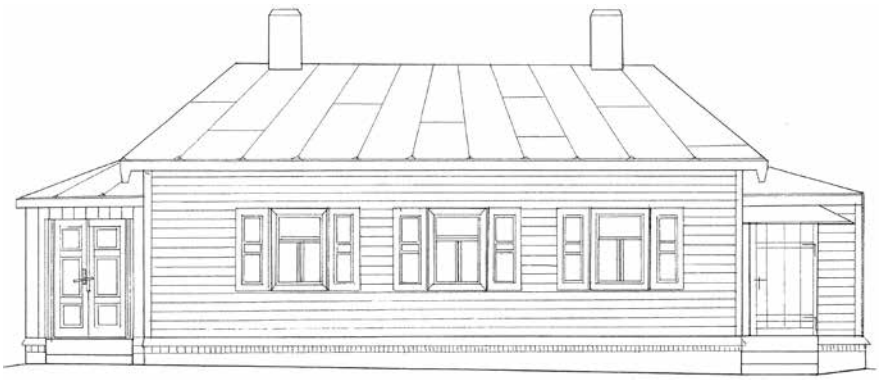

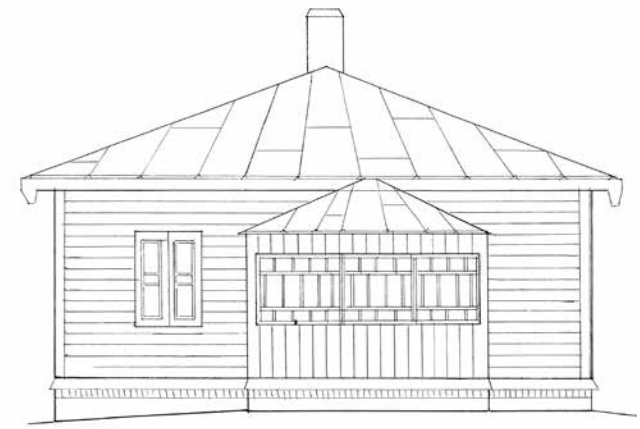

42 pav. Kruonis, Darsūniškio g. 6. Tai miestelėno gyvenamasi namas statytas tarpukariu. Pastatas išsiskiria iš kitų šioje gatvėje esančių gyvenamųjų namų savo architektūra. Tai medinis miestelėno pastatas, kuri yra kompaktiškio kvadratinio plano, su gyvenamomis patalpomis mansardoje. Namas priekiniu fasadu atsuktas į gatvę, kuriame pagrindinį (paradinį) įėjimą pabrėžia tradicinių formų prieangis bei viršuje iškeltas mansardinis stogelis su dekoratyviu langu. Pastatas yra puikių proporcijų su išsaugotais saikingais dekoro elementais. 2006 m. nuotr. Braižė: E. Kuzec, V. Galkutė, J. Gumenikovaitė, V. Vizgintaitė, A. Martusevičiūtė, V. Bartninkaitė, R. Malienė.

43 pav. Kruonis, Kauno g. 9. Prieškariu statytas viršaičio namas. Sodyba įsikūrusi centrinėje miestelio dalyje, kiek atitolusi nuo pagrindinių gatvių, šalia Kruonės upelio, dešiniajame krante. Pastatas išsiskiria savita architektūra. Išskirtinumo suteikia keturšlaitis stogas, išplanavimas bei sienų ir stogo aukščių proporcijos. Įvairiais istorijos laikotarpiais pastatas turėjo kelias paskirtis. Tarpukariu čia veikė krautuvė su karčiame, sovietmečiu buvo bufetas. Šiuo metu tai gyvenamasis pastatas. 2006 m. nuotr.
Braižė: S. Rinkevičienė, V. Jasilionytė, R. Greičiūtė, E. Sakavičiūtė, V. Pranaitytė, M. Paleckaitytė, A. Marcinonytė

44 pav. Kruonis, Kauno g. 12. Namas stovi prie gatvės, kiek atokiau nuo miestelio centro, statytas XX a. pirmoje pusėje. Tai tradicinės dvigalės pirkios pavyzdys, kurioje išsaugoti visi šiam tipui charakteringi architektūros bruožai: nepakitusios pastato proporcijos, centrinis įėjimas, išplanavimas ir apdailos elementai. Vertingi elementai, tai atviro tipo saikingai dekoruotas prieangis, miesteliui charakteringos dvivėrės lauko durys, tradiciniai mediniai langai, lauko sienų apkalimas bei autentiški kaminai. 2006 m. nuotr.
Braižė: M. Sviatikaitė, R. Milkevičiūtė, A. Ražauskaitė, G. Šaliūtė, E. Strikaitytė, O. Kolbovskaja, O. Brazas, A. Norkutė.

45 pav. Kruonis, Kauno g. 10. Tai prieškariu statytas gyvenamasis namas. Pastatas pasižymi masyvumu, yra ilgas ir platus, pamatai akmeniniai. Sienos neaukštos „pasmukusios“. Stogas taip pat masyvus, pusiau valminis, anksčiau buvo dengtas skiedromis, dabar ant viršaus užklotas šiferis. Galiniuose frontonuose yra po du nedidelius langelius. Pokario metais pasikeitus gyventojams, planas pakito, tačiau išlaikė pagrindinius etnoarchitektūros elementus. Pirkia turi du įėjimus: iš gatvės pusės pokariu buvo pristatytas atviro tipo prieangis, iš kiemo pusės – sovietmečiu pristatytas uždaras prieangis. Namas yra blogos fizinės būklės, tačiau yra svarbus gatvės perspektyvos elementas. 2006 m. nuotr.
Braižė: S. Rinkevičienė, V. Jasilionytė, R. Greičiūtė, E. Sakavičiūtė, V. Pranaitytė, M. Paleckaitytė, A. Marcinonytė.

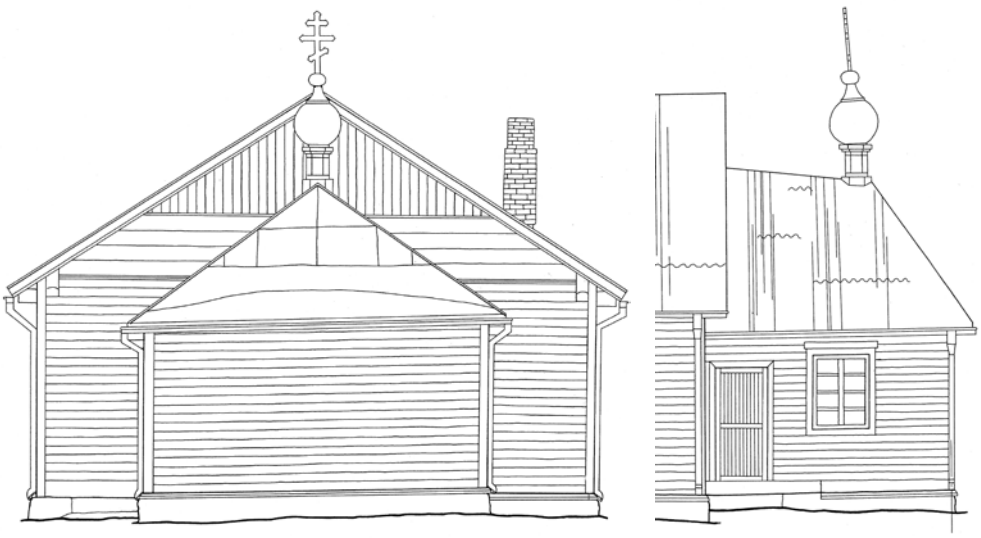
46 pav. Kruonis, Kauno g. 16. Namas statytas XX a. pr. Tai žydų šeimai priklausęs namas, kuris turėjo prekybinę-gyvenamąją paskirtį. Pastatas išsiskyrė iš kitų miestelyje esančių tokios paskirties pastatų savo masyviu tūriu ir proporcijomis. Nors pastatas blogos fizinės būklės, bet čia išliko autentiškų dekoro elementų (karnizo apdailos lentelės, langai su langinėmis). Savita pastato architektūra leidžia daryti prielaidą, kad jį statė žydų tautybės meistrai. 2006 m. nuotr

47 pav. Kruonis, Kauno g. 1. Pastatas stovi vakarinėje aikštės pusėje. Namas pastatytas 1925 m. kaip parapijos salė ir prieglauda. 1955 m. nacionalizuotoje Kruonio klebonijoje pradėjo veikti kultūros namai, kuriuose buvo rodomi kino filmai (A. Miškinis, 2002). Šiuo metu čia įsikūrė senelių prieglaudos namai. Pastatas yra masyvus, tradicinės architektūros formų. Jis svarbus aikštės erdvinės struktūros formantas. 2006 m. nuotr.
Braižė: M. Sviatikaitė, R. Milkevičiūtė, A. Ražauskaitė, G. Šaliūtė, E. Strikaitytė, O. Kolbovskaja, O. Brazas, A. Norkutė.

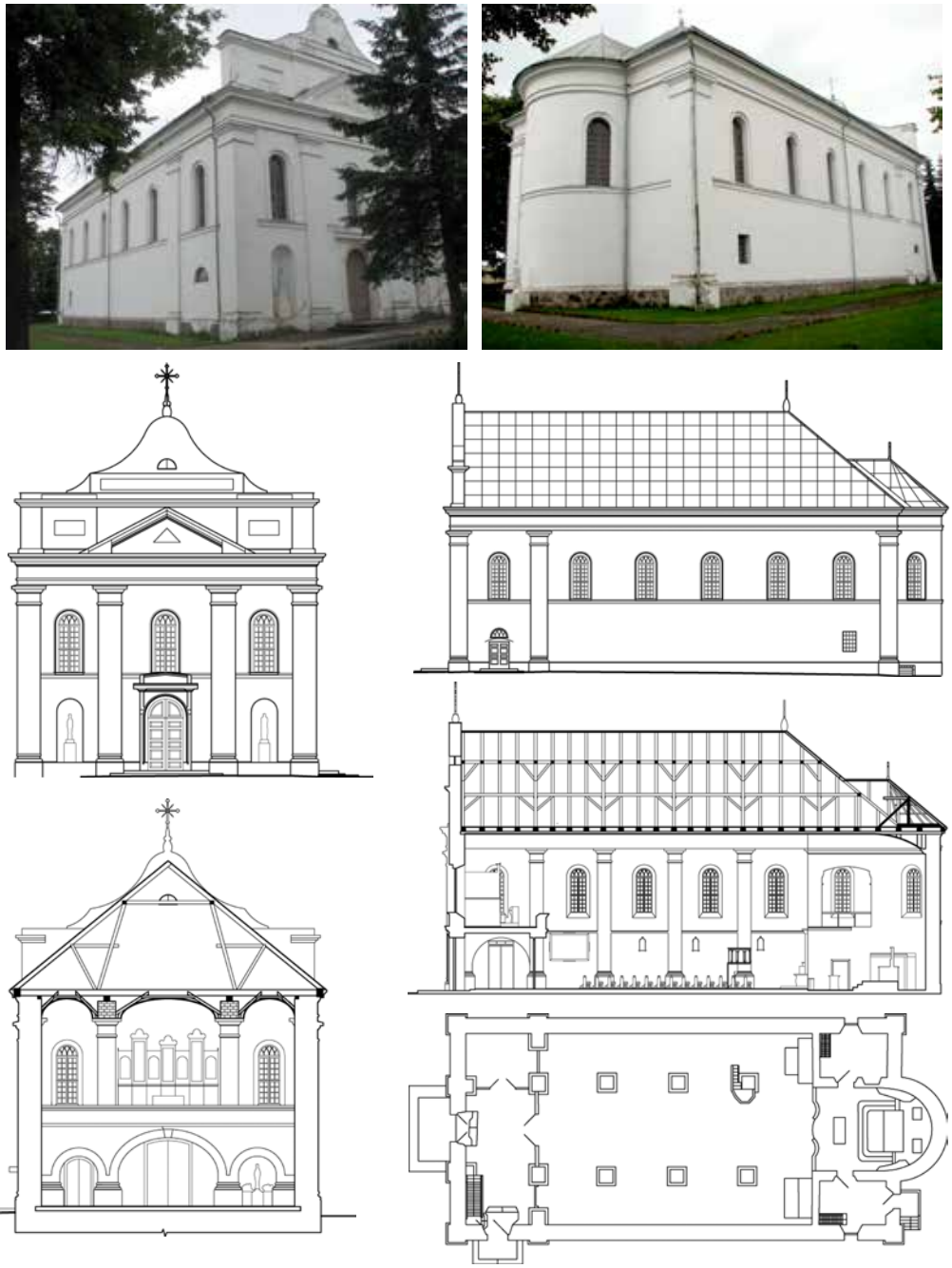

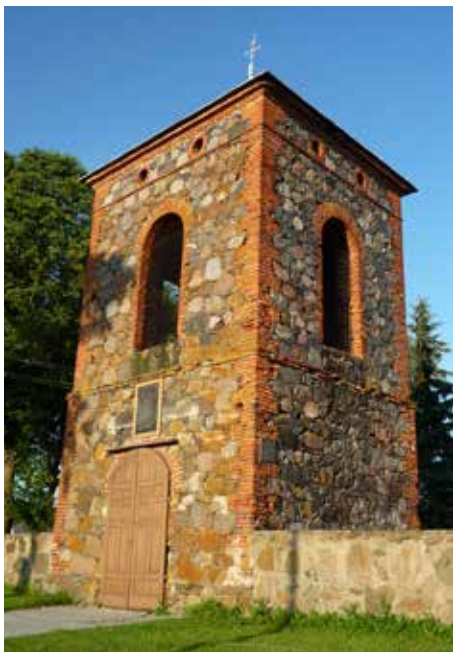
48 pav. Kruonyje 1926 m. vietos meistrų pastatyta medinė stačiatikių cerkvė, kuri yra vakariniame miestelio pakraštyje, Slavų gatvės gale. Vienas iš didesnių, tarpukario laikotarpiu statytų, sakralinės paskirties pastatų. Cerkvė yra kompaktiškas dviejų tūrių pastatas, kuriame atsispindi tradiciniai architektūrai būdingi bruožai. Dėl nuošalios vietos pastatas turi lokalų poveikį bendram Kruonio vaizdui; jis paryškino Slavų gatvės, kurioje sodybos buvo kiek išretėjusios, statinių kompleksą, tačiau yra svarbus miestelio istorinis-kultūrinis objektas. 2006 m. nuotr.
Braižė: N. Kameneckas, D. Puraitė, G. Dominauskaitė, I. Vainauskaitė, V. Butkus, E. Kaminskas, S. Simniškis, N. Dudonytė.

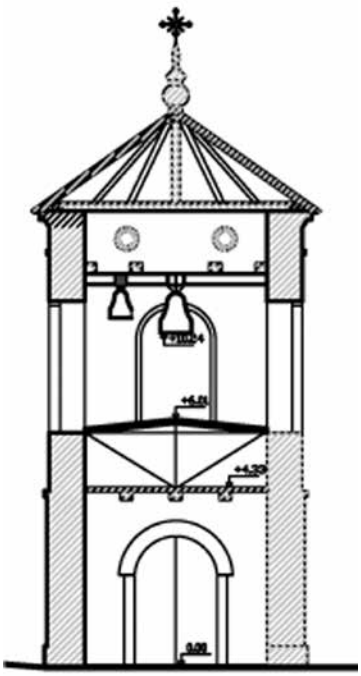
49 pav. Kruonis, Vilniaus g. 19. Tarpukario laikotarpiu namą pastatė miestelio viršaitis A. Vedeckas. Čia veikė paštas bei apgyvendintas paštininkas. Paštas šiame pastate veikė net iki 1970 m. Šiuo metu pastatas yra gyvenamosios paskirties.
Namas turi savitą formą ir išplanavimą. Išliko vertingas, mažai pakeistas gausus pastato dekoras, prieangis, mediniai langai su langinėmis, kaminas ir kt. 2006 m. nuotr.
Braižė: G. Leonavičius, A. Matusevičiūtė, I. Knoknerytė, A. Kenstavičius, A. Lukšys, G. Račiūnas, J. Dirmeikytė.

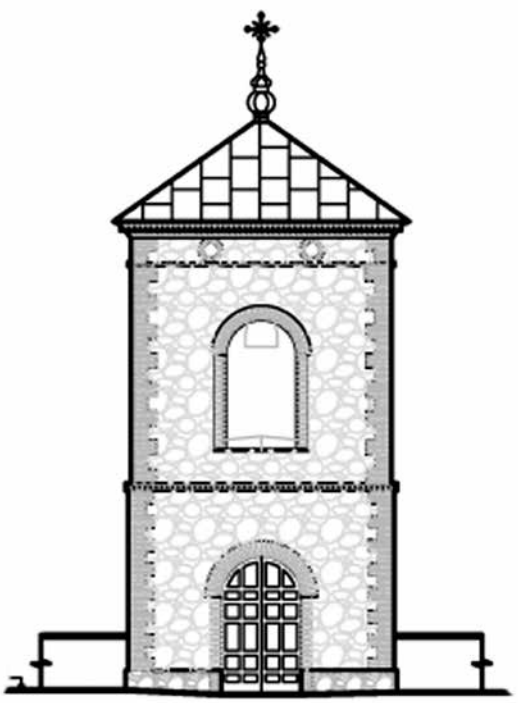

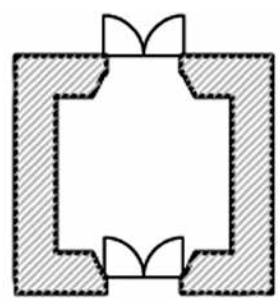
51 pav. Darsūniškio Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia (Vytauto Didžiojo g. 45). 1944 m. bažnyčia buvo stipriai apgriauta: įlūžo lubos, įtrūko sienos, sudegė medinės dalys. Tačiau iki 1950 m. klebonas J. Kanaverskis su parapijiečiais bažnyčią atstatė. Bažnyčia yra bebokštė klasicistinio stiliaus, turi baroko bruožų. Planas yra stačiakampis, 3 navų, jas skiria pilioriai. 2009 m. nuotr.
Braižė: G. Pašukonytė, V. Urbonaitė, L. Virbalytė, P. Kiškonis, M. Vengraitis, M. Gipas, 2009 m.

52 pav. Darsūniškio bažnyčios varpinė (Vytauto Didžiojo g. 45). 2009 m. nuotr.
Braižė: V. Minkevičiūtė, R. Deveikis, M. Girnius, K. Bakanauskaitė, E. Petraitytė, 2009 m.

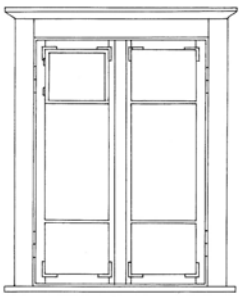

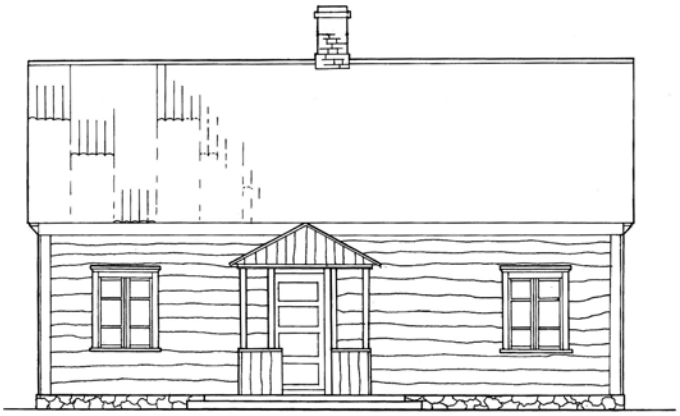

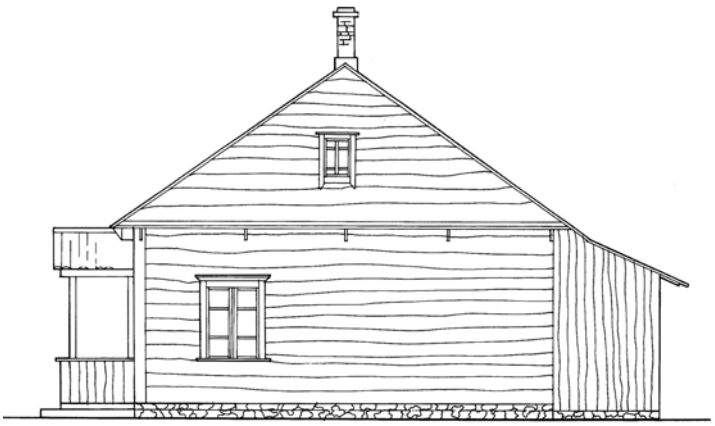
53 pav. Senoji Darsūniškio mokykla (Vytauto Didžiojo g. 13). Medinė mokyklos dalis statyta tarpukariu, o mūrinis priestatas pastatytas sovietmečio laikotarpiu. Medinė pastato dalis išliko beveik nepakeista. Išsaugoti XX a. pirmajai pusei charakteringi medinės architektūros bruožai. 2009 m. nuotr.
Braižė: E. Bartulytė, I. Kinderytė, D. Leleikaitė, E. Matulytė, E. Plepytė, D. Sluckutė, N. Šimkutė, 2009 m.

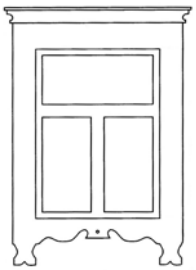

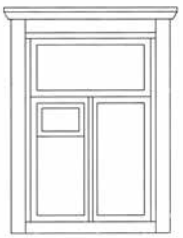

54 pav. Darsūniškis. Gyvenamas namas Vytauto Didžiojo g. 45. Kompaktiško tūrio namas yra centrinėje gyvenvietės dalyje, šalia pagrindinės gatvės, statytas XX a. viduryje. Išlikęs autentiškas pastato tūris su saikingais apdailos elementais: atviro tipo prieangis su kolonomis, mediniai langai. 2009 m. nuotr.
Braižė: M. Kaškelytė, L. Kaminskaitė, L. Stubrienė, E. Knyzelytė, T. Gudžius, V. Tilvikaitė, D. Zujevaitė, 2009 m.

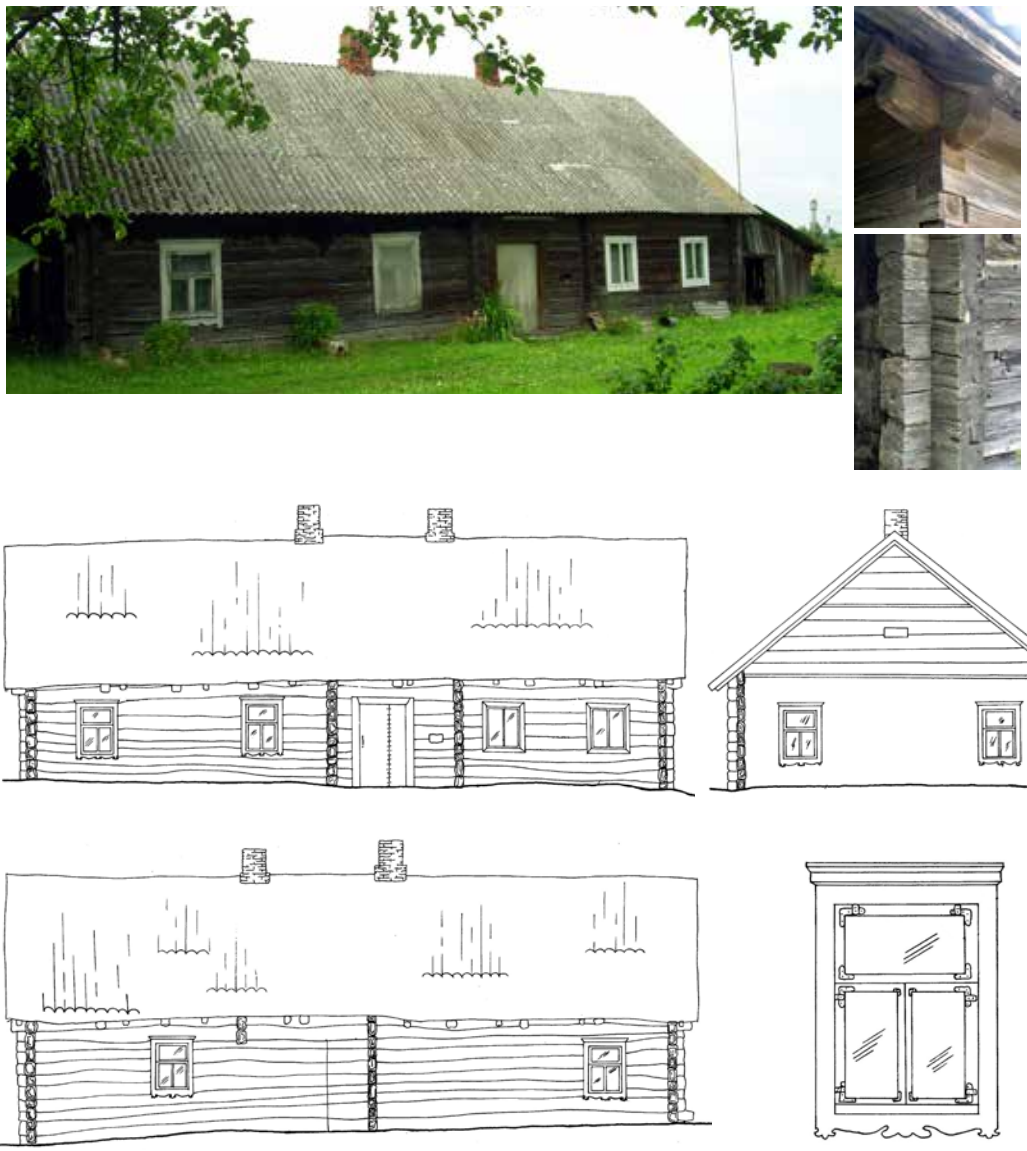

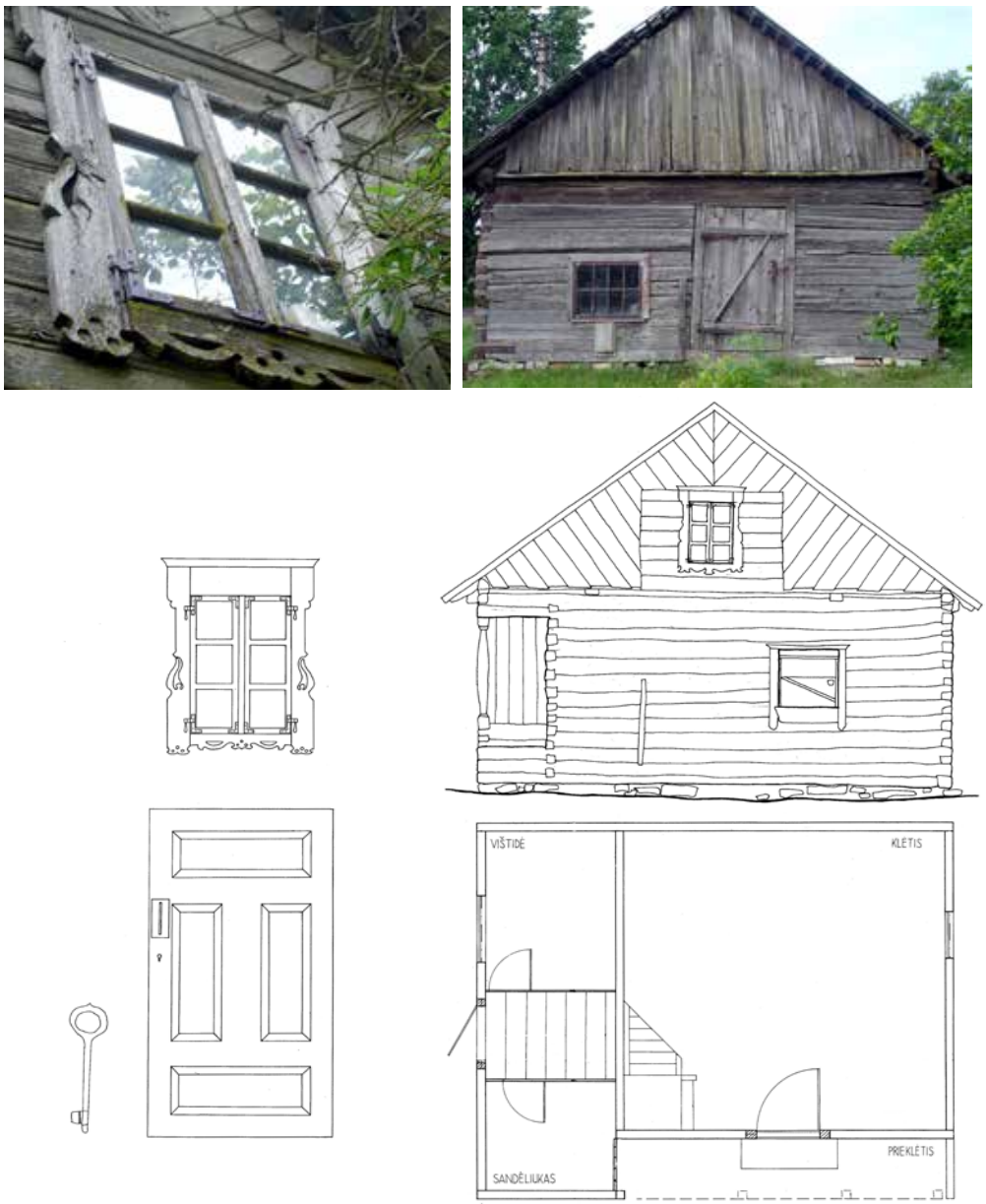
55 pav. Darsūniškis. Buvęs paštas Vytauto Didžiojo g. 32. Pastatas yra šiaurinėje gyvenvietės pusėje, prie pagrindinės gatvės. Pastatas statytas XX a. pr. ir ilgą laiką čia veikė paštas. Dabar yra gyvenamosios paskirties namas. Senoji pastato dalis yra stačiakampio plano. Veikiant paštui, pagrindinis įėjimas buvo iš gatvės pusės, kurį puošė uždaro tipo, įstiklintas prieangis. XX a. antrojoje pusėje pasikeitus funkcijai pastatas rekonstruotas. Pakeistas vidaus išplanavimas, iš kiemo pusės pastatytas priestatas. Nežiūrint pakeitimų, pirminio pastato tūris ir forma bei savitos architektūrinės detalės išsaugotos. 2009 m. nuotr. Braižė: M. Kaškelytė, L. Kaminskaitė, L. Stubrienė, E. Knyzelytė, T. Gudžius, V. Tilvikaitė, D. Zujevaitė, 2009 m.

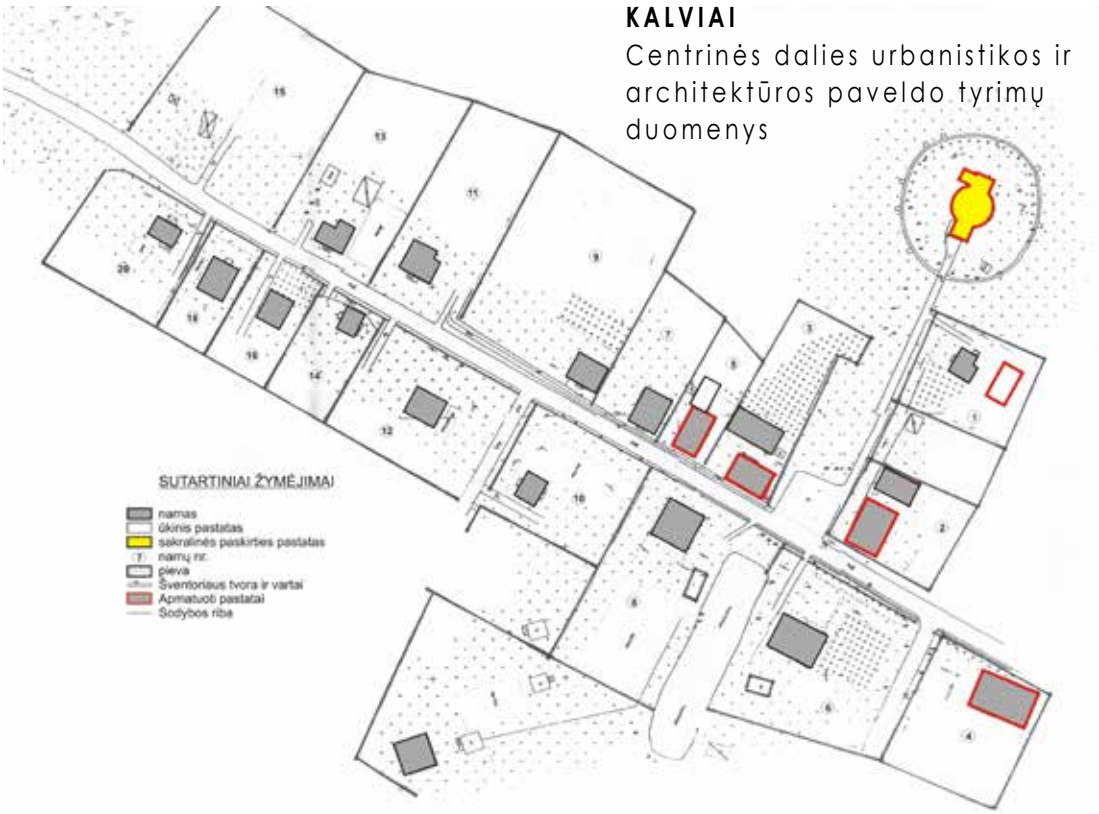
56 pav. Darsūniškis. Gyvenamasis namas Vytauto Didžiojo g. 74. Tai charakteringas XX a. viduryje statytas medinis miestelėno namas, su dviaukščiu prieangiu. 2009 m. nuotr. Braižė: L. Gronskytė, N. Matačiūnaitė, M. Čekaitis, M. Darbutaitė, L. Mašiotaitė, A. Tarutytė, V. Lelys, 2009 m.

57 pav. Darsūniškis. Tradicinė dvigalė pirkia stovi pietrytinėje gyvenvietės pusėje (Šv. Jurgio g. 7). Pirkia statyta XX a. pr. pailgos formos sklype. Tai nedidelis, tradicinės architektūros siauros ir pailgos formos pastatas, kurio centre yra pagrindinis įėjimas. Sienos surėstos iš tašytų rąstų, kurie kampuose sunerti į sąsparas. Stogas yra dvišlaitis, gegninės konstrukcijos. Vidaus išplanavime dvi kapitalinės skersinės sienos dalija pastatą į tris panašaus dydžio dalis. Viduryje yra priemenė, iš kurios galima patekti į kitas abiejų galų patalpas. Į gatvę atsuktas pirkios galinis fasadas yra labiau dekoruotas, čia išlikęs įdomus frontono apkalimas bei langinės. 2009 m. nuotr.
Braižė: E. Bartulytė, D. Leleikaitė, I. Kindurytė, E. Matulytė, E. Plepytė, D. Sluckutė, N. Šimkutė, 2009 m.

58 pav. Darsūniškis. Klėtis yra pietrytinėje gyvenvietės pusėje susiformavusioje sodyboje (Šv. Jurgio g. 7). Klėtis statyta XX a. pr., stovi galu į gatvę priešais tradicinę pirkią. Tai nedidelis, tradicinės architektūros ūkinės paskirties pastatas, kur pirmo aukšto pagrindinė patalpa skirta laikyti iškultiems grūdams, miltams, įvairiems maisto produktams. Palėpėje laikomi įvairūs namų apyvokos daiktai, rūbai. Klėtis turi necharakteringas papildomas patalpas naminiams paukščiams laikyti bei erdvų rūsį su atskiru įėjimu. 2009 m. nuotr.
Braižė: L. Gronskytė, N. Matačiūnaitė, M. Čekaitis, M. Darbutaitė, L. Mašiotaitė, A. Tarutytė, V. Lelys, 2009 m.

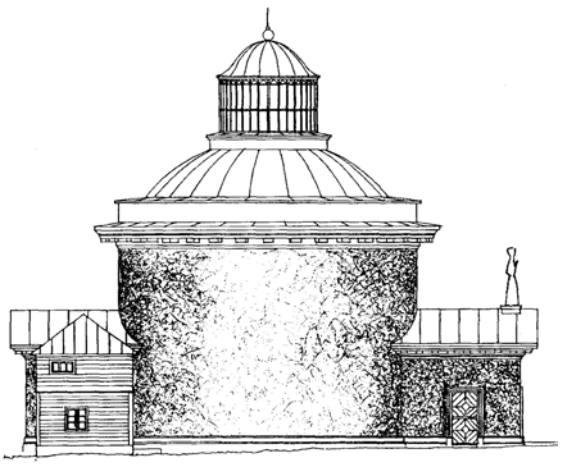

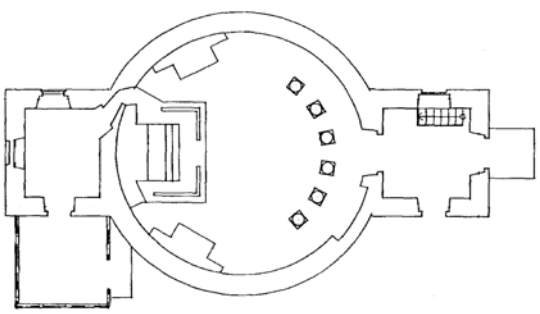
59 pav. Kalvių bažnytkaimyje atliktų urbanistikos ir architektūros paveldo tyrimų rezultatų schema, 2001 m. Sudarė V. Karvelytė Balbierienė

60 pav. Kalvių Šv. Antano Paduviečio bažnyčios šventoriaus vaizdas. 2009 m. nuotr.

61 pav. Kalvių Šv. Antano Paduviečio bažnyčia (1800–1801 m). Tai nedidelė, tačiau monumentalių ir darnių proporcijų bažnyčia yra klasicistinės architektūros. Ji pastatyta sekant antikos romėniškų rotondų pavyzdžiu, su kupolu ir cilindriniu žibintu. Priekiniame fasade prie rotondos prišlietas kvadratinis prieangis, priešingoje pusėje pristatyta nedidelė zakristija. Plytų mūro sienos iš vidaus tinkuotos, o išorėje apdailintos smulkia rausvų akmenukų skalda. Cokolis, langų apvadai, prieangio frontonas ir klasicistinis karnizas sudaro spalvos ir faktūros kontrastą rausvoms sienoms (Lietuvos architektūros istorija, nuo XVII a. pr. iki XIX a. vid, 1994). 2009 m. nuotr. Braižė: .....

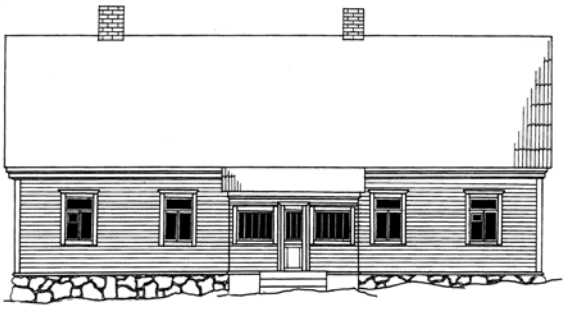

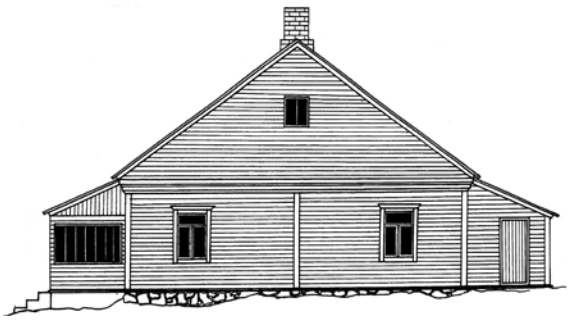

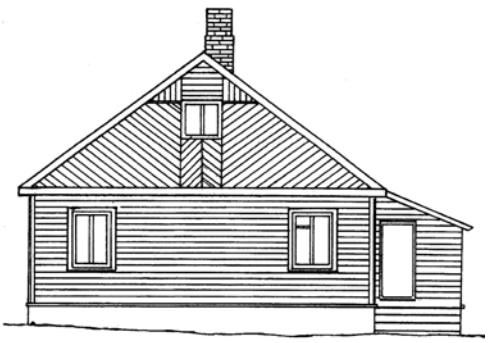
62 pav. Senoji Kalvių mokykla statyta XX a. pirmojoje pusėje. Pastatas statytas atokiau nuo centro, vakarinėje dalyje, šalia pagrindinio Kalvių kelio. Buvusi mokykla, atsižvelgiant į paskirtį yra masyvesnio tūrio, stačiakampės formos, vieno aukšto su mansarda. Į mokyklai skirtas patalpas buvo patenkama iš gatvės. Pagrindinis įėjimas turi dvivėres duris ir yra pabrėžtas mansardiniu balkonėliu. Iš kiemo pusės buvo pagalbinis įėjimas. Pastato pamatai akmeniniai, fasadai horizontaliai apkalti lentelėmis, stogas dvišlaitis, apskardintas. Buvusi mokykla yra blogos fizinės būklės, tačiau jame išlikę autentiškų savitų architektūrinių elementų. 2009 m. nuotr. Braižė: J. Kašytė, E. Byčiūtė, S. Trakšelytė, A. Mockus, L. Šipavičius, 2001 m.

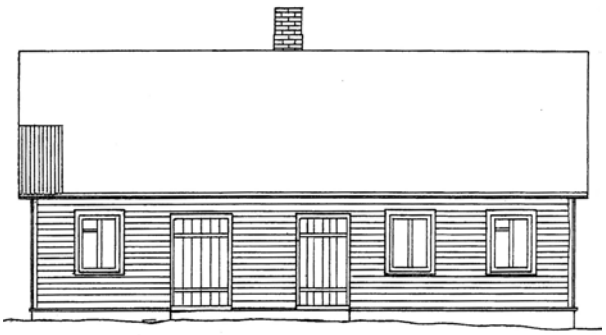

63 pav. Kalviai. Buvęs pašto pastatas statytas XX a. pirmojoje pusėje. Namas yra simetrinio plano, stačiakampės formos, vieno aukšto su mansarda. Pagrindinis įėjimas buvo iš gatvės pusės pro įstiklintą prieangį. Pastato pamatai akmeniniai, fasadai horizontaliai apkalti lentelėmis, stogas dvišlaitis. 2008 m. nuotr. Braižė: E. Byčiūtė, 2001 m.

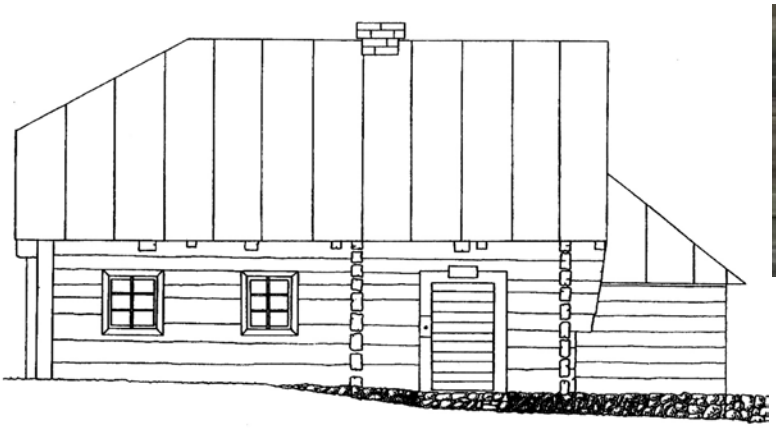

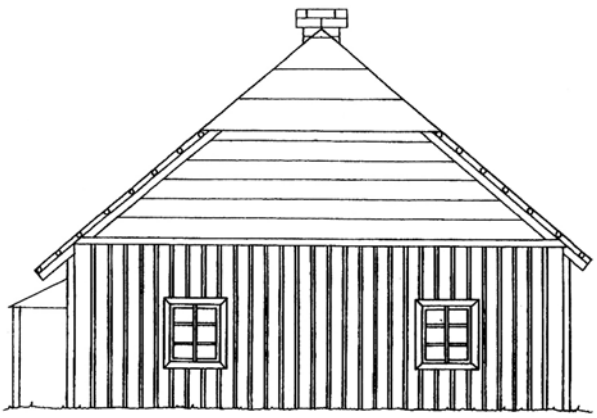

64 pav. Kalviai. Buvusi parduotuvė. 2008 m. nuotr. Braižė: E. Urbonas, E. Lepeška, V. Ansevičius, A. Mockus, 2001 m.

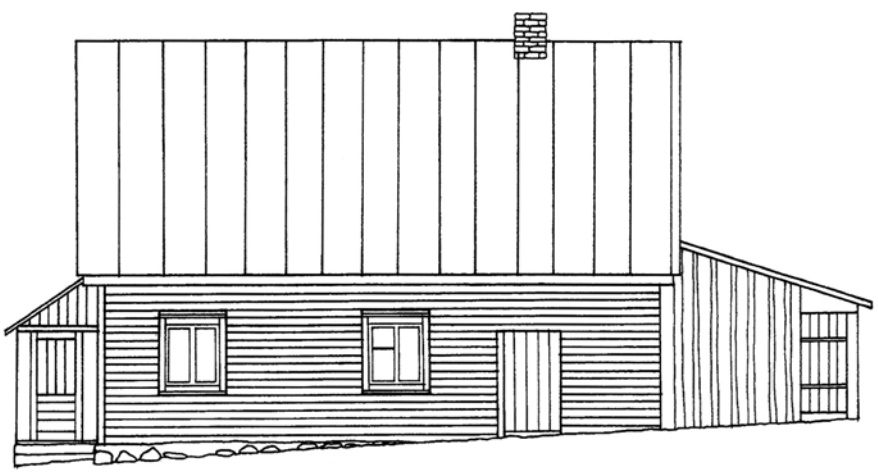

65 pav. Kalviai. Pirkia statyta XIX a. pabaigoje. Tai buvusi dvigalė pirkia, turėjusi simetrinį pailgo stačiakampio planą. XX a. pirmoje pusėje pusė namo buvo „atidalinta“. Pastatas yra vienas seniausių gyvenamos paskirties statinių Kalviuose. Išlikusi pirkios dalis yra vertingas XIX a. tradicinės architektūros pavyzdys. Kaip ir daugelis tokių tradicinių namų turėjo trijų „narvelių“ išplanavimą. Visą pirkią dvi kapitalinės skersinės sienos dalijo į tris maždaug vienodo dydžio dalis. Išlikusioje pirkios dalyje yra priemenė su krosnimi ir kambarys. 2008 m. nuotr. Braižė: L. Gruzdaitytė, J. Griciūtė, V. Baltuškaitė, R. Račiūnas, P. Konkulevičius, P. Lisauskas, 2001 m.

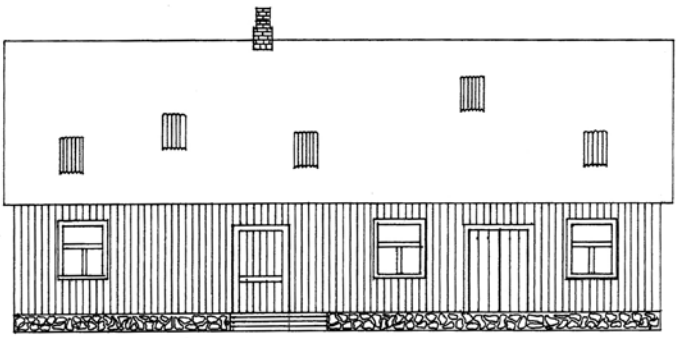

66 pav. Kalviai. Gyvenamasis namas. 2008 m. nuotr.
Braižė: E. Byčiūtė, S. Trakšelytė, M. Motiejūnas, 2001 m.

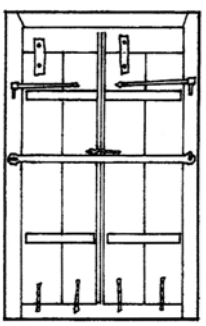

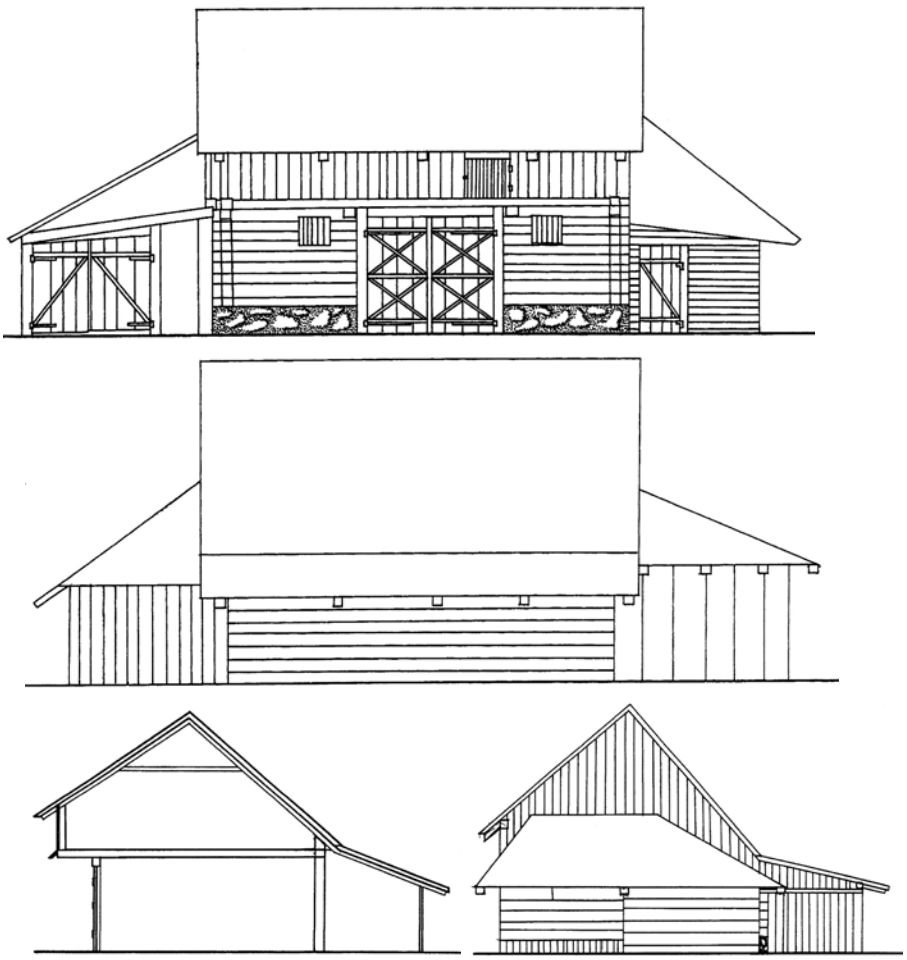

67 pav. Kalviai. Buvusi parduotuvė.
2008 m. nuotr.
Braižė: J. Kašytė, L. Sipavičius,
R. Račiūnas, 2001 m.

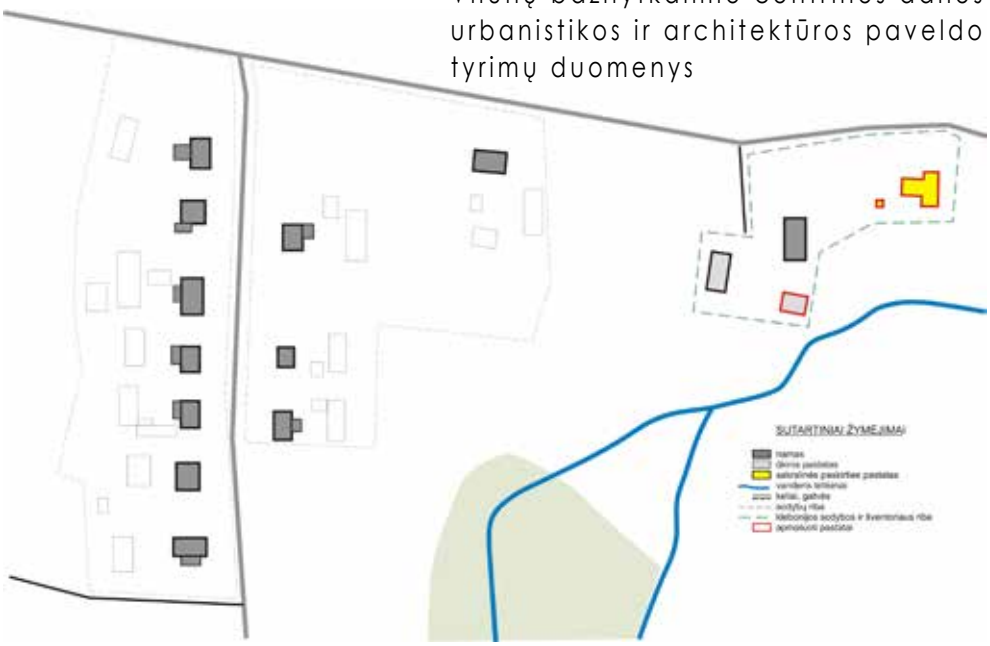

68 pav. Kalviai. Klebonijos ūkinis pastatas.
Braižė: N. Graužinytė, M. Motiejūnas, A. Poškus, 2001 m.

VILŪNAI

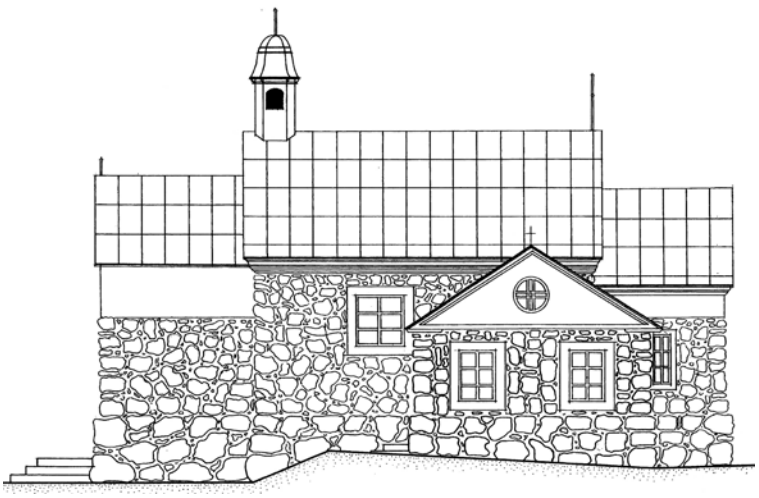
Vilūnų bažnytkaimio centrinės dalies urbanistikos ir architektūros paveldo tyrimų duomenys

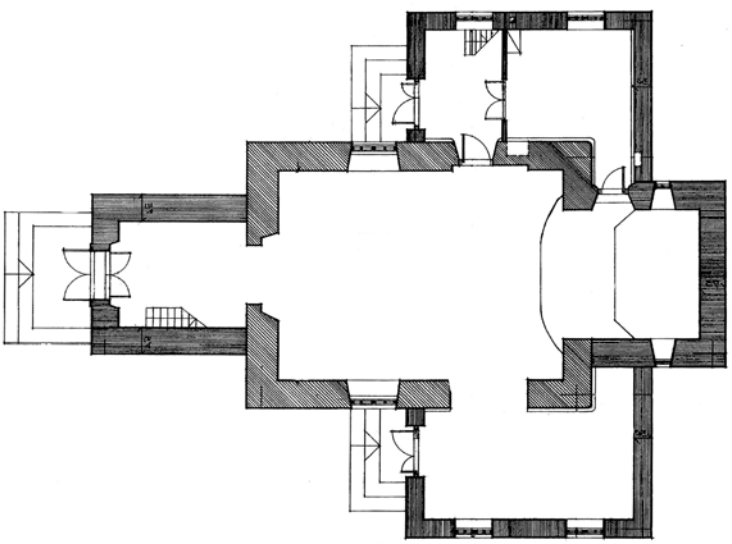

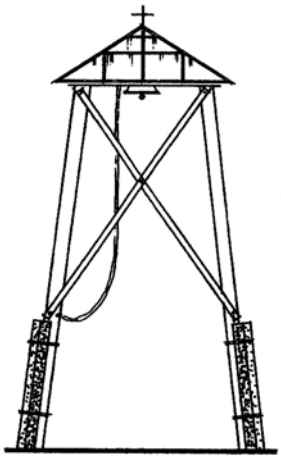
70 pav. Vilūnų šv. Apaštalo Petro ir Pauliaus bažnyčia. Bažnyčią Vilūnuose 1810 m. pastatė Tadas Orvydas. Po 1863 m. sukilimo rusų valdžia bažnyčią pavertė cerkve.
1921 m. bažnyčia buvo grąžinta. Pati bažnyčia stačiakampio plano, su bokšteliu ant stogo. Šventorių juosia medinė tvora, jame stovi medinis kryžius. 2009 m. nuotr.
Braižė: E. Urbonas, T. Kučinskas, V. Daugėla, V. Ancevičius, D. Duoba, E. Lepeška, I. Pyrčak, 2001m.

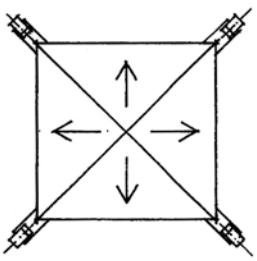

71 pav. Vilūnų bažnyčios varpinė. 2009 m. nuotr. Braižė: E. Urbonas, T. Kučinskas, V. Daugėla, V. Ancevičius, D. Duoba, E. Lepeška, I. Pyrčak, 2001 m.

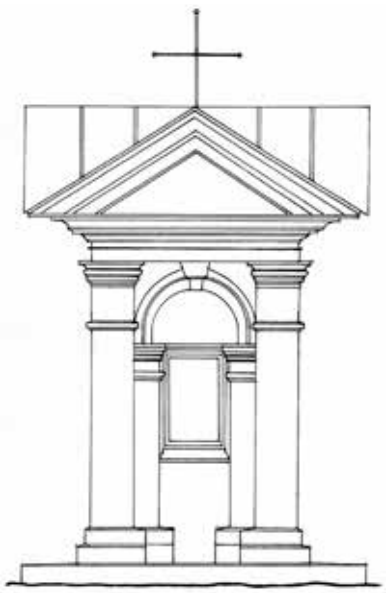

72 pav. Vilūnų klebonija, XX a. pirmoje pusėje statytas medinis stačiakampis simetrinio plano pastatas.
Braižė: E. Urbonas, T. Kučinskas, V. Daugėla, V. Ancevičius, D. Duoba, E. Lepeška, I. Pyrčak, 2001 m.

Ši nuotr. yra p. 200 R.Gustaičio str. „Vilūnų bažnyčia ir parapija"

73 pav. Vilūnų koplytėlė. Stačiakampio formos mūrinė koplytėlė. Viršuje yra šventųjų paveikslai: Krucifiksas, Dievo Apvaizdos akis, Švč. Panelės Marijos Aušros Vartų ir kryžius su Nukryžiuotojo skulptūra. Koplytėlę pastatė Plytninkų dvaro savininkas Tadas Orvydas.
D. Tomkuvienės nuotr., 2005 m.
Braižė: E. Urbonas, T. Kučinskas, V. Daugėla, V. Ancevičius, D. Duoba, E. Lepeška, I. Pyrčak, 2001 m.

Rimantas Gučas

Bažnyčių vargonai

Darsūniškio bažnyčios vargonai

Apie vargonus pirmojoje Darsūniškio bažnyčioje, statytoje 1418 m., žinių neturime. 1694 m. buvo pastatyta nauja bažnyčia. Jos inventoriuose 1716, 1725, 1745 ir 1756 m. minimas penkių balsų paprastas *(vulgo)* skrynios pavidalo pozityvas[1]. 1780 m. pastatyta nauja bažnyčia, joje 1782 m. minimas *senas, niekam tikęs* pozityvas. Matyti, tai tebebuvo tas pats iš senosios bažnyčios[2].

1818 m. bažnyčia degė, buvo atstatyta ir 1828 m. joje buvo *mažas pozityvas medžio vamzdžiais*[3]. 1830 m. greičiausiai tas pats instrumentas vadinamas *visiškai sudėvėtais* šešių balsų vargonėliais[4].

1848–1855 m. buvo pastayta nauja mūrinė bažnyčia. Ji tebestovi ir dabar. Apie tai, kokie joje tuo metu buvo vargonai, žinių neturime. Instrumentas, kurį matome dabar, greičiausiai buvęs statytas XX a. pradžioje. Jis turėjęs du manualus ir pedalus, apie aštuoniolika balsų, galėjęs būti pastatytas lenkų firmos. Jame buvę šie registrai:

Principal	8’	Vox humana	8’	Mixtura	32
Salicet	8’	Wiatr	8’	Kwinta	2 2/3’
Bourdon	16’	Trompet	8’	Pryncypalbass	16’
Aeolina	8’	Cello	8’	…?	
Octava	4’	Subbass	16’	…?	
Flet	4’	Prync. Skrzyp.	8’		
Dolce	4’	Fugara	8’		

1944 m. bažnyčia buvo stipriai apgriauta ir išdegusi, podraug sugriauti ir po to atkurti vargonai. Tačiau iš jų nedaug kas liko – 1972 m. varganai teveikė pirmieji penki balsai, trūko daugumos vamzdžių, mechanika sudarkyta. Vėliau juos bandyta taisyti, tačiau sovietmečiu dauguma meistrų neturėjo nei būtinų žinių ir įgūdžių, nei atitinkamų dirbtuvių. Todėl ir Darsūniškio bažnyčios vargonų nepavyko deramai

atstatyti. Tačiau gana gražus, stilingas jų fasadas pritinka prie bažnyčios interjero, ir pagarbiai bei sumaniai instrumentą rekonstruojant būtų galima sukurti vienos seniausių Lietuvos bažnyčių vertus vargonus.

Kalvių bažnyčios vargonai

Pirmoji bažnyčia Kalviuose buvo pastatyta 1753 m., tačiau žinių apie jos vargonus nerasta. 1792 m. ši bažnyčia sudegė. 1800–1806 m. buvo pastatyta dabartinė mūro bažnyčia. 1818 m. inventoriuje minima joje buvus 6 registrų vargonus, dažytus raudonmedžio spalva[5]. Taigi pagal dydį tai būta kuklaus instrumento, beje, įprasto to meto Lietuvos kaimų ir miestelių bažnyčiose. Raudonmedžio spalva – tamsiai raudona su rudumo priemaiša – vargonų aprašymuose minima ne vieną kartą. Bažnyčioje 1870 m. buvo kilęs gaisras, per kurį šie vargonai greičiausiai sudegė. Po gaisro bažnyčią atstačius, buvo pastatyti dabartiniai vargonai.

Tai – būdingas XIX a. pabaigos vargonų statybos meno pavyzdys. Meistro vardas nėra žinomas, tačiau daugeliu požymių šie vargonai primena vilniškio Juozapo Radavičiaus darbus.

Vargonų fasadas yra tam metui įprasto neogotikinio stiliaus. Fasado vamzdžiai yra tik dekoratyviniai, o visas veikiantis vamzdynas sustatytas chromatine tvarka

Kalvių bažnyčios vargonai. Fotografavo D. Stankevičius, 2011 m.

išdėstytomis eilėmis galu į fasadą. Todėl mechaninės traktūros balanos išdėstytos spinduliu. Oro skirstymo dėžės yra sklendinės.

Vargonai turi vieną manualą ir pedalus, 10 registrų:

Manualas (C-f^3)		Viola dolce	8’	Pedalai (C-c^1)	
		Gamba	8’		
Bourdon	16’	Octava	4’	Sub Bass	16’
Pryncypal	8’	Quinta	2 ⅔’	Octav Bass	8’
Hohlflöte	8’				
Gedackt	8’				

Šiuos vargonus 1989 m. suremontavo meistrai iš tuomet Marijampolėje besikuriančios *Sūduvos vargonų dirbtuvės*. Šios dirbtuvės kūrimo iniciatoriumi buvo kun. G. Sakalauskas. Jiems talkino meistrai iš Vilniaus K. Šleinys ir B. Vasiliauskas. Darbas atliktas rimtai ir kvalifikuotai.

Kalvių bažnyčios vargonai yra padaryti gero meistro, iš gerų medžiagų, tvarkingai ir sumaniai. Jie skamba gana turtingai ir išraiškingai, jų skambesio privalumus paryškina gera apvalios bažnyčios akustika. O ir pati nuostabaus grožio aplinka, reginys į ežerą nuo kalno, ant kurio stovi bažnyčia, kuria nepakartojamą, „muzikalią“ atmosferą. Taigi, tai yra vienas vertingiausių to krašto instrumentų.

Kruonio bažnyčios vargonai

Bene seniausi Kaišiadorių rajono vargonai stovi Kruonio Švč. Mergelės Marijos, Angelų Karalienės, bažnyčioje. Bažnyčios pastatas senas, statytas 1626 m. Apie vargonus joje žinių neturime, jų galėjo ir visai nebūti, nors štai XVIII a. ir unitai savo maldos namuose vargonus pasistatydavo. Neturime žinių apie vargonus 1764 m. kapinėse pastatytoje katalikų bažnyčioje. Ši po 1863 m. sukilimo buvo uždaryta ir nugriauta. 1907 m. pastatyta medinė bažnyčia, tačiau 1919 m. buvo nugriauta, nes katalikai perėmė mūrinę unitų bažnyčią. Atrodo, kad naujų vargonų pasistatyti nespėta.

Dabartiniai vargonai greičiausiai yra atkelti iš kitur, turi sudėtingą istoriją, ne kartą buvo perstatyti. Dabartinių vargonų autorius yra Romanas Truščinskas, perstatęs šiuos vargonus 1941 metais. Tačiau juose yra išlikę nemaža baroko epochos elementų. Tai ir žymi vamzdyno dalis, ir oro skirstymo dėžė, ir kai kurie traktūros mazgai. Apskritai visa vargonų sandara, nepaisant perstatyto ir sugadinto beveidžio fasado, atitinka senąsias ikiromantines (iki XIX a. vidurio) Lietuvos vargonų statybos tradicijas.

Ant vienų vargonų užpakalinių durelių vidinės sienos yra pieštuku įrašytas jaudinantis užrašas: *Šie vargonai statyti 1941 vasario kovo mėn. Sunkiausiais Lietuvos nepriklausomybės netekimo metais. Duosnių parapijiečių dėka. Priespauda gundė parapijiečiuose religinį atgimimą ir todėl nežiūrint priespaudos ir vargo buvo*

suaukota gerų parapijiečių apie 2000 rub. vargonams. Vargonai kainavo apie 4500 rub. Juos sudėjo iš senų vargonų meistras Romanas Truščinskas iš Vilniaus. Kruonio klebonas tuo laiku buvo kun. Alf. Šatas. Griežkite per amžius vaikams Lietuvos, kad laisvės nevertas, kas negina jos. OAMDG. 1941.III.15.

Kruonio bažnyčios vargonai yra vieno manualo, būta septynių registrų (tiek yra sklendžių). Apytikslė dispozicija:

Manualas (C-f³)

Principal	8’
Bordun	16’
Fleita	8’
……..?	
Octava	4’
Fleita	4’
Mixtur	

Kruonio bažnyčios vargonai.
Fotografavo D. Stankevičius, 2011 m.

Tikslią dispoziciją be nuodugnesnio jų ištyrimo ir vamzdyno inventorizacijos nustatyti yra sunku. Registrų pavadinimai, užrašyti šalia rankenų, yra gana keisti ir kartais neatitinka vamzdžių.

Gražios yra senos tekintos (XVIII a.?) registrų rankenos. Tačiau registrai įjungiami jas ne patraukiant, kaip įprasta, o pastumiant. Taip matyti jau bus padaręs R. Truščinskas. Apskritai R. Truščinsko darbas yra skubotas ir nelabai kvalifikuotas. Tai galima ir suprasti, ir pateisinti – tuo metu sovietų okupacinė valdžia nacionalizavo visas įmones, pradėjo „buržujų“ persekiojimus ir trėmimus. Šie vargonai byloja apie Kruonio parapijiečių ryžtą ir stiprią dvasią slogiu, sunkiu ir pavojingu metu, ir vien todėl jie turi paminklinę vertę.

Nuorodos

[1] Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 57 – 53. B. 378, 379, 380, 381, 382.

[2] Lietuvos valstybės istorijos archyvas. F. 694. Ap.1. B. 3491. L. 105.

[3] Ten pat. B. 3734. L. 255.

[4] Ten pat. B. 4093. L. 268.

[5] Lietuvos valstybės istorijos archyvas. F. 694. Ap.1. B. 3970. L. 356.

Marija Matušakaitė

Prakalbinti paminklai

Lietuvoje esama nedaug senųjų akmens skulptūrų. Didžiąją jų dalį sudaro antkapiai. Stingant joms tinkamo akmens bei marmuro, kurį teko gabenti iš atokių valstybės sričių ar net užsienio, bei iš šių medžiagų liejančių meistrų, skulptūrinius antkapius pajėgdavo pastatyti tik žymiausi šalies didikai. Jie buvo įrengiami šventovėse, kurių požemiuose ilsėjosi didžiūnų palaikai. Visi kiti tikintieji laidoti palei bažnyčią esančiose kapinėse. Prie retų mus pasiekusių XVI–XVII a. skulptūrinių antkapių, nelabai žinomų platesnei visuomenei, priklauso dvi originalios plokštės, esančios Kruonio bažnyčioje.

Bažnyčios zakristijoje esančios plokštės turėjo pakeisti savo pirmykštę vietą. Su šiuo įvykiu siejamos dvi datos: 1775 ir 1840 m.[1] Stačiatikiai, siekę išdildyti žmonių sąmonėje visus Lietuvos didikų pėdsakus, perkėlė tikriausiai pačioje bažnyčioje viena prieš kitą įmūrytas plokštes į daug kuklesnę pagalbinę patalpą, kur jos buvo paslėptos nuo žiūrovų. Čia galais sustumti reljefai buvo įtalpinti žemai, palei pat grindis iškirtus kampinį zakristijos piliastrą. Abu reljefai buvo padengti tinko sluoksniu ir tik 1910 m. vizituojantis valsčius Vilniaus generalgubernatorius, užėjęs cerkvėn ir sužinojęs apie skulptūras, liepė jas nuvalyti.

Pirmoji plokštė, priskirtina prie pačių įdomiausių šios rūšies kūrinių Lietuvoje, skirta Teodorui Bohdanui Oginskiui (1552–1625). Matviejaus Bohdanovičiaus sūnus, kuriam buvo suteiktas dar vienas Marcijono vardas, jaunystėje buvo karaliaus dvariškiu, tapo rotmistru samdytoje Kristupo Radvilos Perkūno kariuomenėje, vėliau LDK kariuomenės pulkininku. Dar 1580 m. karo metu Stepono Batoro paskirtas Trakų pakamore, buvo Darsūniško ir Karmėlavos seniūnu. 1596 m. Kristupo Radvilos pavedimu vadovavo LDK kariuomenei, kovojančiai su Semeno Nalivaikos sukilėliais. Kare su švedais drauge su etmono sūnumi Jonušu Radvila tapo prie Kokenhauzeno tvirtovės išsiųsto pulko vadu. 1607 m. Žygimanto III Vazos paskirtas į komisiją, malšinusią maištininkus. Vyriausiojo LDK tribunolo maršalka 1611 m. prie Vievyje jo pastatytos cerkvės įsteigė spaustuvę, kurioje savo lėšomis spausdino liturgines pravoslavų knygas.

Plokštė, skirta Teodorui Bohdanui Oginskiui (1552–1625). Fotografavo D. Stankevičius, 2011 m.

Antkapį sudaro 214 cm ilgio ir 131 cm aukščio tamsiai violetinio marmuro stačiakampis, kurio viršutinėje dalyje matome plokščiame reljefe nulietą miegančio riterio figūrą. Riteris ilsisi ant aukšto, griežtos formos sarkofago, formuojančio cokolinę antkapio dalį. Lygų sarkofago paviršių puošia memorialinis įrašas. Bohdano Oginskio antkapis savo forma išsiskiria tarp standartinių antkapinių plokščių. Jis nėra visiškai vertikalus. Viršuje beveik visai su siena susiliejanti jo plokštuma, apačioje išsikiša per 15 cm, sudarydama nežymų, iš pirmo žvilgsnio beveik nepastebimą nuolydį, visiškai nepateisinamą kompoziciniu atžvilgiu. Šis nuolydis atsiradęs, neabejotinai, mėgdžiojant erdvinius šventovės pasienyje statomus antkapius su įstrižai žiūrovo pusėn pakreipta viršutine plokšte, puošiama mirusiojo atvaizdu. Kruonio reljefas tarsi sudaro pereinamą stadiją tarp šio tipo sepulkralinių paminklų ir antkapinių plokščių, neretai kartojančių jų viršutinės dalies formą.

Dailininkas meistriškai įkomponuoja miegančio kario figūrą ilgomis ir siauromis, jokio aprėminimo neturinčiomis juostomis. Naujas laisvai gulinčios mirusiojo figūros tipas, dar labai nedrąsiai panaudotas Povilo Alšėniškio antkapyje, čia atliktas be priekaištų. Šarvuotas riteris guli ant kairiojo šono, parėmęs ranka galvą. Jo kojos sukryžiuotos, dešinioji ranka remiasi į sulenktą per kelį koją. Šioje lieknoje, grakščių proporcijų figūroje realistinis vaizdo traktavimas jungiasi su giliai meniniu požiūriu apgalvota kompozicija. Nedidelė ovalios formos galva pasukta

žiūrovo pusėn. Ramybe dvelkia miegančio žmogaus veidas. Žema kakta po tankiomis plaukų garbanomis, tiesi platoka nosis, stipriai išlenkti antakiai, trumpa vešli barzda bei ūsai teikia jam savitą, giliai įsimenamą charakterį. Kurdamas veidą skulptorius atmeta visas antraeiles nereikšmingas detales, naudojasi stambiomis apibendrintomis plokštumomis. Griežtos simetrijos stoka suteikia šiam veidui gyvybės žymę.

Grakščiomis, švelniai viena į kitą pereinančiomis linijomis, formuodamas vieningą uždarą siluetą, nubrėžia skulptorius riterio figūrą. Šarvai žemai nuleistu liemeniu bei stipriai išgaubta priekine dalimi sudaro lanksčią įviją liniją, minkštai pereinančią į galvos kontūrą, kuris švelniai susijungia su kaire, galvą remiančia ranka. Šarvų liniją kartoja ištiesta dešinioji ranka, liečianti sulenktą miegančiojo koją. Tas pats lengvas, grakštus linijų žaismas jaučiamas sukryžiuotose riterio kojose ir prie šono gulinčiame karde, savo lanksčia forma darniai įsijungiančiame į reljefo kompoziciją. Gausios horizontalios metalinių šarvų plokštės pagyvina jų paviršių, drauge dar labiau pabrėždamos šios skulptūros ritminį pradą. Ant sarkofago dangčio, palei sulenktą ranką, guli briaunuotu rutulio formos galu užbaigta lazda – buzdyganas, aukštesnes pareigas einančių karių – pulkininkų, rotmistrų, vėliavininkų valdžios ženklas. Meninėje visumos sandaroje išsiskiria sąlygiškai traktuota pagalvė. Kaip įprasta ankstyvuose XVI a. antkapiuose, ji pavaizduota frontaliai, tartum prilipusi prie vertikalios plokštumos. Jos paviršių skaldo smulkūs rombai, į kuriuos įrašytas kuklus augalinis motyvas.

Kiek mažiau pavyko skulptoriui šalimais dešiniajame plokštės šone, Oginskio galvūgalyje. Jam pritrūko vietos ir galvūgalio apačia prasikiša pro šoninę sarkofago briauną, pakibdama ore. Dėl riboto plokštės aukščio, šalmą puošiančių plunksnų puokštė įgavo ne visai darnias proporcijas.

Prie gražiausių šio kūrinio elementų galime priskirti priešingoje plokštės pusėje esantį penkių laukų herbinį skydą. Jo viršų vainikuojantis puošnus turnyrinis šalmas bei kompoziciją supantis vešlus augalinis ornamentas paverčia šį skydą reikšmingu dekoratyviniu antkapio akcentu.

Švelniai modeliuotame, vos 5,5 cm aukščio reljefe dailininkas puikiai sugebėjo išgauti gilumos iliuziją. Tam tikslui jis išskiria faktūra plokštės dalį, sudarančią foną mirusiojo figūrai bei sarkofagui, ir suteikia jai nelygų paviršių, išgautą tankiais kalto dūžiais. Šis rupus matinis fonas, stipriai kontrastuojantis su šlifuotu skulptoriaus marmuru, kuriame žaidžia gausūs šviesos refleksai, padeda išryškinti patį reljefą.

Ilgas cokolį puošiantis įrašas susideda iš dviejų dalių. Pirmoji – lotyniška – iškalta stambesnėmis raidėmis, skelbia Teodoro Oginskio mirties datą. Antroji – lenkiška, sukurta XVII a. panegirikų dvasia, eiliuota forma pasakojanti apie mirusiojo dorybes bei jo šlovingus žygius, sudaro įdomų to laikotarpio literatūros pavyzdį (1 priedas).

Niekur nėra minimas šio kūrinio atsiradimo laikas nei jo autoriaus vardas. Grakščios harmoningos antkapio formos rodo, jog jį sukūrė talentingo dailininko

ranka. Nustatyti jo asmenį neleidžia stoka gimininго tipo darbų. Visoje buv. Lietuvos–Lenkijos valstybės teritorijoje nedaug terandame objektų, turinčių tam tikrų analogijų su antkapine Teodoro Bohdano Oginskio plokšte.

Gimininгą kompozicinį principą pastebime antrojo pasaulinio karo metu sunaikintame Luko Nagurskio, mirusio 1571 m., ir jo sūnaus Stanislovo antkapyje Varšuvos katedroje. Nors aukštame reljefe išlietos figūros įgavo visiškai skirtingas pozas, jos neturi, kaip ir Oginskio skulptūra, jokio architektūrinio įrėminimo ir išdėstomos tokios pat lengvai pasvirusios plokštės fone. Kaip ir pirmuoju atveju, memorialinis įrašas yra cokolinėje antkapio dalyje, kuri, matyt, vėlesniu laiku buvo dirbtinai paaukštinta. Čia tenka paminėti ir grupę architektūrinio aprėminimo netekusių Lvovo Dominikonų bažnyčios antkapių, atsiradusių XVI–XVII a. sandūroje. Juose atsiranda apvalios skulptūros mirusiųjų figūros, besiilsinčios ant ramios formos sarkofagų. Galimas dalykas, jog tokio tipo antkapiai buvo žinomi Bohdano Oginskio plokštės autoriui, kuris perkėlė į reljefą ant sarkofago gulinčios figūros motyvą. Ten pat Ukrainoje randame tris, greičiausiai aštuntame XVI a. dešimtmetyje atsiradusias antkapines skulptūras, kurių pozos labai artimos Kruonio reljefui. Viena jų puošia Aleksandro Jono Lagadovskio antkapį Uneve, kitos dvi – Herburtų šeimos antkapį Felštyno bažnyčioje bei Lvovo miestiečio Hanelio plokštę Lvovo katedroje. Nors visi šie darbai, o ypač primityvus Hanelio reljefas negali prilygti Oginskio skulptūrai, žymiai jas pralenkiančiai savo meniniu lygiu, visi šie kūriniai, matyti, išplaukia iš bendro prototipo. Apie tai kalba ne tik perteiktas beveik identiškas figūrų judesys, bet ir vienodas pagalvės traktavimas bei herbinio skydo vieta Kruonio ir Lvovo plokštėse. Negalime užmiršti, jog Lvovas šalia Krokuvos ir Gdansko priklausė prie stambiausių skulptūrinių Žečpospolitos centrų, o jo dailininkų darbai darė poveikį bendrai šalies antkapinės skulptūros plėtotei.

Teodoras Bohdanas Oginskis, kaip skelbia memorialinis įrašas, mirė 1625 m., taigi lengviausiai būtų priskirti jo antkapį pirmam XVII a. ketvirčiui. Abejones dėl taip vėlyvo antkapio atsiradimo laiko kelia ne tik analogijos su paskutinio XVI a. ketvirčio darbais, bet ir labai paprasta, klasiškai aiški plokštės kompozicija. Šį kūrinį dar galima priskirti renesanso epochos dailei, nors skulptoriaus pastangose pailginti ir sugrakštinti figūrą jau pastebime manieristinių tendencijų poveikį. Rami miegančio kario poza, natūralus figūros judesys daro šį reljefą artimesnį Povilo Alšėniškio atvaizdui, negu dinamiškoms, antrame XVII a. ketvirtyje Lietuvoje pasirodžiusioms figūroms. Su renesansiniais antkapiais plokštę teberiša jos nuožulni forma, sąlygiškai dekoratyvus pagalvės vietos pasirinkimas, taip pat kukli herbui teikiama vieta. Tenka atkreipti dėmesį dar į vieną faktorių. Bohdanas Oginskis baigė gyvenimą sulaukęs 73 metų. Jei antkapis būtų kuriamas jo gyvenimo pabaigoje ar jam mirus, skulptorius, kuris puikiai sugebėjo perteikti individualius Oginskio

bruožus, parodytų vyresnio amžiaus žmogų, o ne jauną apskritaveidį karį. Matyti, dar gyvas didikas paskutiniajame XVI a. ketvirtyje užsakė sau antkapį, kuriame po jo mirties buvo iškaltas memorialinis įrašas.

Kruonio bažnyčia buvo pastatyta 1610–1625 m. Ši data neprieštarauja gerokai ankstesniam antkapio atsiradimo laikui. Gal pats pasiruošimas statybai paskatino Oginskį iš anksto užsakyti plokštę, skirtą šiai šventovei, kurią jis numatė kaip paskutinio savo poilsio vietą. Žinome, kad Žygimantas Augustas užsakė savo pirmos žmonos Elzbietos Habsburgaitės ir antrosios žmonos Barboros Radvilaitės paminklus Vilniuje statomai šv. Onos Barboros bažnyčiai, kuri taip niekad ir nebuvo užbaigta.

Antrasis, jokio memorialinio įrašo neturintis Kruonio bažnyčios reljefas atspindi žymiai vėlyvesnį antkapinės plokštės pavyzdį, kuriame ryškėja nauji pirmai XVII a. pusei būdingi Lietuvos antkapinės skulptūros bruožai. Tai horizontali stačiakampė, taisyklingos formos, 190 cm pločio ir 111 cm aukščio lenta, iškalta violetinės spalvos, šviesesnėmis gyslomis išmargintame marmure. Centrinę, nežymiai pagilintą jos dalį užpildo reljefinė pusiau gulinčio riterio figūra ir viršuje įkomponuota įrašui skirta lenta. Iš vienos jos pusės, virš miegančio kario galvos, dailininkas sukuria herbinį skydą, iš kitos – kojūgalyje – šalmą. Visą kompoziciją supa plati ornamentinė juosta.

Ligi šiolei nebuvo bandoma nustatyti, kam skiriama antroji Kruonio bažnyčios plokštė. Šiuo klausimu egzistavo dvi versijos. Pagal pirmąją – aptinkamą negausiuose rašytiniuose Kruonį liečiančiuose šaltiniuose, – plokštė buvo skiriama bažnyčią stačiusiam architektui[2]. Pagal antrąją – žodinę – antkapis buvo įrengtas didikui, prisidėjusiam prie bažnyčios statybos finansavimo.

Iš karto tenka atmesti pirmąją versiją, kaip neturinčią jokio pagrindo. Nežinome nei vieno stambaus skulptūrinio antkapio, skirto to meto architektui ar dailininkui.

Stilistinės šio kūrinio savybės, leidžiančios ją priskirti gerokai vėlesniam laikotarpiui, negu Teodoro Bohdano Oginskio antkapį, verčia suabejoti ir antrąja versija. Ji neranda patvirtinimo ir istoriniuose šaltiniuose, kuriuose nėra minimas kito Kruonio bažnyčios fundatoriaus vardas.

Atsekti mirusiojo asmenį gali mums padėti plokštėje iškalto heraldinio skydo analizė. Kairiajame viršutiniame jo lauke iškeltas tėvo herbas – Oginec, kurį naudojo Oginskių giminės atstovai, ir dešiniajame viršutiniame lauke esantis motinos herbas – Bogorija, priklausantis Valavičių giminei, rodo, jog tai turėjo būti vienas iš keturių Teodoro Bohdano ir jo žmonos Reginos Valavičiūtės sūnų.

Bogdanas, susituokęs po 1683 m. su Regina Valavičiūte, paliko keturis sūnus, neskaitant keturių dukterų. Vyriausias jo sūnus buvo Aleksandras: Trakų vėliavininkas 1626 m., LDK dvaro vėliavininkas 1636 m., Minsko vaivada 1645 m., Trakų kaštelionas 1649 m., miręs 1667 m. Antrasis – Jonas – karaliaus dvariškis 1613 m., Trakų tijūnas 1633 m., tais pačias metais tapęs Mstislavlio kaštelionu, Karmėlavos seniūnu, miręs 1640 m. Trečiasis sūnus Samuelis Levas – Trakų stalininkas 1620 m.,

Plokštė, skirta Samueliui Oginskiui ((?–1657). Fotografavo D. Stankevičius, 2011 m.

karaliaus rotmistras 1625 m., Trakų tijūnas 1637 m., miręs 1657 m. Jauniausias Dimitras – karaliaus dvariškis, Vinicos seniūnas apie 1608 m., miręs apie 1620 m.

1864 m. leistoje enciklopedijoje minima, jog Kruonio bažnyčioje išliko Bohdano ir Samuelio Oginskių kapai, o pats kapo terminas čia panaudotas antkapio prasme. Nepavyko surasti žinių apie kitus čia palaidotus Oginskių giminės atstovus vyrus, taigi antrasis reljefas gali būti skirtas tik trečiajam Bohdano sūnui – Samueliui Levui[3], Trakų tijūnui, o nuo 1635 m. karaliaus dvariškiui, apie kurį pasigendame smulkesnių žinių. Šį teiginį patvirtina virš herbinio skydo iškaltos raidės S. L. O (Samuel Leo Oginski).

Pastarajame kūrinyje stinga Bohdano Oginskio antkapiui būdingo stiliaus vieningumo. Šalia vėlyvojo renesanso laikotarpiu pasireiškiančių manierizmo bruožų, čia galime užtikti fragmentų, sukurtų jau išsivysčiusio baroko dvasia, o pati plokštė sudaro skirtingos kilmės, įvairiais istoriniais periodais susiformavusių antkapinės skulptūros motyvų kompiliaciją. Eklektišką šio antkapio pobūdį stiprina ir tai, jog jis nebuvo sukurtas vieno dailininko. Šalia meistriškai atliktų reljefo partijų čia susiduriame ir su labai primityvios formos elementais, rodančiais, jog šios antkapinės plokštės autorius plačiai naudojasi žymiai silpnesnio meistro pagalba, o dėl to antkapis įgauna labai nevienodą, dažnai prieštaringą charakterį.

Palyginti su ankstyvesniais Lietuvos antkapiniais reljefais, mirusiojo atvaizdas stipriai modifikuotas. Riteris nebeguli išsitiesęs. Kaip Teodoro Oginskio plokštėje, jis turi parėmęs ranka galvą, tačiau frontaliai pasukta į žiūrovą viršutinė jo korpuso

dalis pakelta žymiai aukščiau. Kairioji, permesta per liemenį ranka, į kurią įdėtas buzdyganas, liečia apatinę plokštės briauną.

Ši ranka, drauge su pagalvėn besiremiančia riterio alkūne bei sulenkta per kelį koja, sudaro staigius aštrius lūžius, teikiančius neramų dinamišką charakterį figūrai, kuriai svetimas plaukiantis minkštų Teodoro Oginskio reljefo linijų ritmas. Nutolęs nuo pastarojo kūrinio ir plokščias kietas riterio atvaizdo modeliavimo būdas.

Miegančiojo vyro figūroje savo plastiškesne forma išsiskiria galva (ypač jos viršutinė dalis) bei dešinės rankos plaštaka, kurias galima priskirti labiau įgudusiam dailininkui. Veidas, palyginti su Teodoro Oginskio skulptūra, kiek labiau detalizuotas, tačiau drauge netekęs ryškiai individualaus pirmojo reljefo charakterio. Prieš mus nebejaunas, jau gerokai pliktelėjęs taisyklingų veido bruožų vyriškis, tiesia nosimi, giliai įkritusiomis akimis, padžiūvusiais skruostais. Dargi traktuojant pačią galvą trūksta vientisumo. Ilgi ūsai bei plokščia, apvalios formos, beveik ornamentiškai grafiškais įrėžimais modeliuota barzda aiškiai skiriasi nuo realistinio ilgų riterio plaukų traktavimo. Veidą liečianti ranka turi ilgus, grakščius, jautriai modeliuotus pirštus.

Skirtingą skulptoriaus braižą matome kairiojoje, labai grubiai nulipdytoje, beformėje, visiškai plokščioje rankos plaštakoje. Formų sausumas bei kietumas jaučiamas ir kituose figūros elementuose. Net tose vietose, kur reljefas pasiekia didesnio aukščio, skulptorius nebando suteikti jam labiau plastiškos formos, suvesdamas beveik stačiu kampu abi reljefo plokštumas. Sulenktos riterio kojos srity šis reiškinys lengvai pastebimas net nuotraukoje. Tokias pat kietas formas įgavo pagalvė, į kurią remiasi dešiniosios miegančiojo rankos alkūnė. Įdomu, kad šioje tolstančioje nuo realistinių Teodoro Oginskio reljefo tendencijų plokštėje, pagalvė prarado savo sąlygišką charakterį, kas būdinga vėlesnio laikotarpio antkapinei skulptūrai, drauge virsdama nereikšmingu, pirmykštės dekoratyvinės funkcijos netekusiu kompozicijos motyvu. Savo svarbios dekoratyvinės reikšmės nustojo šiame kūrinyje ir gana schemiškai traktuoti šarvai. Toks pat apibendrinimas jaučiamas vyriškio laikomo buzdygano vaizdavimo būde, kas ypač ryškėja, palyginus jį su tuo pačiu gretimo reljefo elementu. Dailininkas visiškai nesugebėjo perteikti lazdą užbaigiančio briaunuoto rutulio formos. Negilūs grioveliai rutulio paviršiuje išraižyti nesilaikant perspektyvos dėsnių.

Atskirai tenka apsistoti ties mūsų šalies antkapinėje skulptūroje pavėluotai pasireiškusiomis, stipriai ryškėjančiomis šiame reljefe manieristinėmis tendencijomis. Jos pastebimos tiek dirbtinėje judesių ekspresijoje, prieštaraujančioje miegančio žmogaus būklei, tiek dailininko pastangose sugrakštinti bei sudekoratyvinti pačią riterio figūrą, kuri įgauna liaunas, stipriai pailgintas formas. Skulptorius ieško elegancijos pačiame figūros siluete, nenatūralioje įtemptų kojų pozoje, grakščiai išlenktuose dešinės rankos pirštuose. Siekdamas šio tikslo jis visiškai nepaiso

objektyvios tikrovės, tarsi pamiršdamas apie sunkius, metalinius riterio kūną sukausčiusius šarvus.

Mirusiojo atvaizdas Samuelio Oginskio plokštėje nėra naujas nei originalus. Jis priklauso dar XVI a. pabaigoje Lenkijos teritorijoje susiformavusiam antkapinės skulptūros tipui, betarpiškai susijusiam su ten dirbusio italų dailininko Santi Guči kūryba. Šis dailininkas laikomas manierizmo pradininku Žečpospolitos antkapinėje skulptūroje, o reljefo technika atliktos jo figūros išsidėsto išraiškingomis, su didelio ritmo pajautimu komponuotomis pozomis. Matyti, sąlygiški, dekoratyvūs šio dailininko darbai visiškai atitiko to meto aukštuomenės skonį. Skulptorius sukūrė ištisą mokyklą ir susilaukė didelio pasekėjų skaičiaus. Galima nurodyti daugelį paties dailininko ar jo darbus kopijuojančių meistrų sukurtų figūrų, labai artimų Kruonio reljefui. Prie jų priklauso skulptūra, puošianti Stepono Batoro paminklą Krokuvos katedroje, Novinos Koslės antkapį Krasniko bažnyčioje bei Andriejaus ir Barboros Firlėjų antkapį Janovco bažnyčioje. Čia tenka atkreipti dėmesį ne tik į bendras stilistines šių figūrų savybes, bet ir į tokius charakteringus elementus, kaip kairė lazdą laikanti ranka ar vienodas pagalvės piešinys. Samuelio Oginskio skulptūros autorius tik nežymiai modifikuoja miegančio riterio pozą, pakeisdamas jo kojų padėtį ir pradėdamas vartoti lietuvių antkapinei skulptūrai labai būdingą, galvą remiančios rankos judesį.

Originalų Samuelio Oginskio antkapio kompozicijos elementą sudaro dešinėje plokštės pusėje įsprausta, užtiesalu apdengta spintelė, užpildanti tuščią erdvę prie mirusiojo kojų. Ši, labai prasto pagalbininko padaryta, plokštės dalis, suteikia disonanso reljefo sprendimui. Stengdamasis suteikti jai perspektyvinį vaizdą ir sukurti gilumos iliuziją, skulptorius suardė plokštuminį visumos charakterį. Naiviai ir schemiškai, keliais lygiagrečiais įrėžimais parodytos spintelę dengiančio audinio raukšlės. Ant šio paaukštinimo stovi, tiksliau turėtų stovėti, neproporcingai didelis, grubių formų, sąlygiškai traktuotas šalmas. Panašius dekoratyvinių šalmų atvaizdus paprastai sutinkame heraldinėse kompozicijose. Čia šis realistinį charakterį praradęs, iš dalies ornamento bruožų turintis motyvas panaudotas daug stambesniu masteliu, atrodo labai nemaloniai, ypač sugretinus jį su perspektyvoje matoma spintele.

Senesniuose reljefuose prie mirusiojo kojų vaizduojamą herbą dailininkas nukelia į priešingą plokštės pusę. Vietos stoka vertė smarkiai apriboti jo dydį. Smulkus lanksčių formų kontūras apipintas įmantriai išsilanksčiusiu augaliniu ornamentu ir nebeprimena analogiško, dar labai santūraus Teodoro Oginskio plokštės elemento. Herbą supa pirmosios lotynišką įrašą sudarančių žodžių raidės: DK, C, S, L, O, T, IM.

Didelį dėmesį dailininkas skiria viršutinę dalį užpildančiai, memorialiniam įrašui skiriamai lentai. Jos įkomponavimas šioje plokštės dalyje nebuvo visiškai naujas. Panašiai liko sukomponuotas dar XVI a. priklausantis Baltazaro Bzovskio antkapis Lvovo katedroje, į kurį žiūrint krenta į akis labai artimas Kruonio plokštei

paskirų elementų išdėstymas, nors grubiai nulieta Bzovskio figūra turi visiškai skirtingą charakterį. Povilo Alšėniškio reljefas Vilniaus katedroje ir Brahų plokštė Vilniaus Bazilijonų bažnyčioje rodo, jog atskiros dekoratyvinės memorialinės lentos įjungimas plokštėn atitiko ir vietines, dar praeitame šimtmetyje susiformavusias Lietuvos skulptūrinių antkapių tradicijas. Memorialinė lenta, neabejotinai, sukurta talentingo dailininko. Ją supa iš trijų pusių tarpusavyje persipinančių minkštų, tarsi tirpstančių formų voliutos, tarp kurių įkomponuota sparnuota, tankių plaukų garbanėlėmis apsupta angelo galvutė. Lentą iš abiejų pusių palaiko smulkios nuogų berniukų figūros. Laisvas, natūralus judesys, tiksliai atskleistos vaikiškos kūno proporcijos, jautrus jų švelnaus kūno modeliavimas ryškiai skiriasi nuo linijinio miegančio kario figūros traktavimo būdo, o pats jų pasirodymas verčia prisiminti Stanislovo Sapiegos paminklą Vilniaus šv. Mykolo bažnyčioje, įrengtą apie 1640 m.

Lietuviškų skulptūrinių antkapių tradicijas tęsia ir dekoratyvinis bordiūras, jau išnykęs XVII a. vidurio Lenkijos paminkluose ir sutinkamas ten tik žymiai senesniuose renesansiniuose kūriniuose. Kaip ir Vilniaus Bazilijonų bažnyčioje įrengtoje Brahų plokštėje, ornamentas atliktas iškiliame reljefe. Jo piešinį padeda išryškinti rupi fono faktūra. Vilniaus Bazilijonų bažnyčios antkapį primena ir ornamento komponavimo būdas. Ir dabar akanto šakos išauga iš bordiūro centre įkurdintos apvalios vazelės ir susijungia priešingoje plokštės pusėje. Akanto spiralės neteko pirmykščio lengvumo, įgavo sunkesnes ir masyvesnes formas, o į ornamentą įjungti tulpių žiedai turi jau grynai lokalinį pobūdį.

Gana sunku tiksliai nustatyti antkapio atsiradimo laiką. Oginskio vedybų data 1619 m. ir 1620 m. jam suteikta Trakų stalininko pareigybė rodo, jog mirdamas jis turėjo apie 60 metų. Pusamžio vyriškio atvaizdas plokštėje liudija ją esant veikiausiai sukurtą penktame XVII a. dešimtmetyje.

Žinias apie šį kūrinį papildo mus pasiekęs Samuelio Oginskio testamentas, surašytas 1654 m. spalio 2 d. Jame nurodoma „Mano kūnas turi būti... palaidotas mano Kruonio cerkvėje, mano koplyčioje, kurioje guli mano tėvai... tuo turi pasirūpinti mano sūnūs ir mano akmenį, kuris yra mano lėšomis Karaliaučiuje įtaisytas, su įrašu pastatyti“. Deja, dar testamento surašymo metais įsiveržus į Lietuvą rusų kariuomenei, prasidėjęs karas sutrukdė iškalti plokštėje memorialinio įrašo tekstą. Įdomu, kad Oginskis užsakė sau antkapį Karaliaučiuje, kur turėjo veikti ne viena skulptūrinė dirbtuvė ir kur lengviau buvo surasti antkapiui tinkamą medžiagą, negu pačioje Lietuvoje, susietoje su šiuo miestu glaudžiais ekonominiais ir kultūriniais ryšiais.

1812 m. Kruonio bažnyčia patyrė daug negandų. Ją nusiaubę prancūzų kariai išgrobstė brangius liturginius indus ir išplėšė Oginskių karstus. Tuo metu Bohdano Oginskio galva buvo išmesta į šventorių, o prancūzai šaudė į ją kaip į taikinį.

Kažin ar ne laikas abi antkapines plokštes grąžinti į deramą vietą pačioje šventovėje, kur jos, matyt, buvo įmūrytos šalia presbiterijos iš abiejų navos pusių, nukreiptos galva į altorių. Būtent taip lokalizuotos apie tą patį laiką, pirmoje XVII a.

pusėje, Videniškių bažnyčioje įrengtos Marcijono Giedraičio ir Ipolito Lepnickio epitafijos. Oginskių giminė didžiai nusipelnė Lietuvai suteikdama jai daug garsių vyrų ir mes turėtume šiandien deramai pagerbti jos atstovus.

PRIEDAS

Memorialinio įrašo tekstas, laikantis originalo rašybos:

OBYT IN CHRYSTO MAGNIFICO DOMINO THEODORO
OGINSKI DE COZIELSK SUBCAMERARIO TROCENSIS CAPITANEO
DORSUNIENSIS ET CORMIALOVIENSIS
ANNO 1625 DIE 7 FBII AETATIS SUAE 74 EPITAPHIUM

Ktos kolwiek jest co wiedziec pragniesz o tym panie
Oginskim de Cozielsko przczacnym BohDanie
Mąż to był wszelkich cnot pan mądry w pokoju
Biegły w dziełach rycerskich mężny w krawawym boju
Ten bił niemce rebelles ten bił zamorczyki
Ten z armatą w Inflanciech tlumil gęste sziki
Ten moskala hardego po zapiekłych rolach
Krwią skropiwszy podeptał ten i w dzikich polach
Naliwaika Łobode wział w lyki swawolnych
Ten od gwałtu morderstwa wielu czynil wolnych
Tego ciało w tym grobie dusza w niebie sława
Niesmertelna na wieki w pamienci zostawa

Memorialinio įrašo teksto vertimas:

MIRUSIAM KRISTUJE 1625 METAIS KOVO 7 DIENĄ 74 METŲ AMŽIAUS KILNIAJAM PONUI TEODORUI OGINSKIUI IŠ KOZIELSKO TRAKŲ PAKAMOREI DARSŪNIŠKIO IR KARMĖLAVOS SENIŪNUI EPITAFIJA

Kas beesi, kuris trokšti sužinoti apie šį poną
Oginskį iš Kozielsko, garbingiausią Bogdaną,
Tai buvo didžių dorybių vyras, išmintingas taikoje,
Patyręs riteriškuose darbuose, drąsus kruvinoje kovoje.
Tasai mušė maištininkus, vokiečius, tas mušė užjūriečius,
Tasai Livonijoje patranka slopino tankias gretas,
Tasai įžūlų maskolį sukepusiose dirvose
Sulaistęs krauju sutrypė, tas ir laukiniuose laukuose
Sauvaliaujančius Nalivaiką Lobodą sutramdė,
Tasai daugelį išvadavo nuo smurto, žudynių;
Tojo kūnas šiame kape, siela danguje, šlovė
Nemirtinga amžiams lieka atmintyje.

Nuorodos

[1] Pirmąją datą nurodo – Misius K., Šinkūnas R. Lietuvos katalikų bažnyčios. Vilnius, 1993. P. 109. Antroji aptinkama daug žinių apie Kruonį pateikiančiame leidinyje – Encyklopedyja powszechna T. 16. Warszawa, 1864. P. 137.

[2] Vadovas po Lietuvą, Kaunas, 1939. P. 161. Lietuvių enciklopedija, T. 13. Boston, 1958, p. 234.

[3] Senesniuose leidiniuose dažnai pateikiamos ne visai tikslios žinios apie Samuelį Oginskį ir nurodoma, jog tai buvo Bohdano anūkas. Šią klaidą daro ir L. Chodźko savo darbe „Historyja domu książąt na Kozielsku Oginskich" CVIA. F. 1135 ap. 6 nr. 64.

Rolandas Gustaitis

Darsūniškio miesto vartai

Darsūniškis didžiuojasi savo vartais ant trijų pagrindinių kelių, kokių neturi nė vienas kitas Lietuvos miestas ir miestelis. Dveji miestelio vartai (šv. Agotos ir šv. Kazimiero) buvo pastatyti tarp 1791–1794 m., kuomet miestelis keturis metus naudojosi laisvojo miesto – Magdeburgo teise. Tretieji (šv. Jurgio) vartai pastatyti 1910 m. naujai išaugusios gatvės pabaigoje.

Darsūniškio klebono kun. Juozapo Čapliko 1913 m. sausio 16 d. sudarytame „Darsūniškio Romos katalikų parapijoje esančių kryžių sąraše“ (sąrašo kopija saugoma Kaišiadorių muziejuje) rašoma, kad „Šv. Agotos ir šv. Kazimiero vartai pastatyti lenkų karalių laikais; žymėjo Darsūniškio miestelio, besinaudojusio Magdeburgo teise, ribas“, o „šv. Jurgio vartai su jo paveikslu pastatyti prieš tris metus Darsūniškio miestelėnų“.

Kadangi šv. Jurgio vartai statyti geru šimtmečiu vėliau, jie skyrėsi nuo likusių dviejų: šv. Agotos ir šv. Kazimiero vartų stogai buvo kitos konstrukcijos, nei šv. Jurgio vartų. Be to, šv. Jurgio vartuose kabojo šventojo paveikslas, kai likusiuose dviejuose stovėjo medinės šventųjų skulptūrėlės.

Matyt, apie 1910 m. pastačius šv. Jurgio vartus, buvo atnaujinti senieji vartai – paaukštinti stulpai, laikantys stogą. 1972 m. darsūniškietis Pranas Televičius (g. 1886 m.) teigė, kad „Jurgio bromas“ statytas jam einant 25-tus metus, o „kas, kada statė Agotos ir Kazimiero bromus P. Televičius nežino. Jo atminime tų bromų stogus pakėlė aukščiau“[1]. Apie remontą rašė ir 1914 m. laikraštis „Aušra“. Jame minima, kad vartai gerai prižiūrimi: mūro stulpai atnaujinti, stogai geri, paveikslai ir figūros po stiklu. Iš Kruonio pusės privažiavus šv. Agotos vartus, tokiu pat vardu vardu vadinasi ir visa gatvė ligi Liutikos upelio. Kitoje upelio pusėje prasideda šv. Kazimiero gatvė, kurios gale stovi šv. Kazimiero vartai. Trečioji gatvė Slampinė baigiasi šv. Jurgio vartais. Kasmet prie vartų eina iškilmingos procesijos, prie kurių laikomos pamaldos[2].

Užėjus pirmąjam sovietmečiui, 1940 m. rugpjūčio 10 d. dail. A. Žmuidzinavičius ir mokyt. J. Švelnys, dalyvaujant Darsūniškio seniūnui J. Rudzenskiui, aprašė miestelio vartus:

Šiauriniai vartai Kruonio kelyje, juos sudarė 4 mūriniai stulpai (31×31 cm storio), vartų plotis 3,6 m, ilgis 5 m. Stulpų aukštis iki stogo 3 m, stogas dengtas balta skarda. Vartuose buvo medinė šv. Agotos statula;

Vartai Jiezno kelyje su šv. Jurgio paveikslu, stogas gontais dengtas;

Vartai Sekionių kelyje su trimis medinėmis statulomis – šv. Kazimiero, Širdies Jėzaus ir Šv. Marijos[3].

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje sudegė bene visas miestelis – sveiki liko visi vartai ir keli namai (vienas namas prie šv. Agotos vartų ir dar keli namai prie kitų vartų)[4].

Pokario metais šv. Agotos vartai turėjo savo paslaptį – ant šių vartų lubų slėpdavosi pats Darsūniškio apylinkių partizanų būrio vadas Alfonsas Aliukevičius, slapyvardžiu Saulė – šį faktą prisiminė buvęs darsūniškietis, dabar gyvenantis Kaune, Albinas Černiauskas[5].

Šv. Jurgio vartai. Apie 1956–1957 m.
KšM. B. Uždravio nuotr.

Šv. Kazimiero vartai. Apie 1956–1957 m.
KšM. B. Uždravio nuotr.

Šv. Agotos vartai. Apie 1956–1957 m.
KšM. B. Uždravio nuotr.

1963 m. gegužės 30 d. Lietuvos SSR Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos viršininkas J. Glemža Kaišiadorių r. Vykdomojo komiteto pirmininkui M. Gudžiui ir Vilūnų apyl. Vykdomajam komitetui parašė tokio turinio tekstą: „Informuojame, kad Darsūniškio miestelio vartai, kaip vieninteliai tokio tipo vartai respublikoje yra skaitomi vietinės reikšmės architektūros paminklu. Prašome užtikrinti šių vartų reikiamą apsaugą ir priežiūrą.“ [6] Iš to galima spėti, Lietuvos SSR Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdyba iš Kaišiadorių r. Vykdomojo

Naginevičiai prie nugriautų šv. Jurgio vartų. 1963 m. rugpjūčio 10 d.

Atstatomi šv. Jurgio vartai. 1989 m.

komiteto pirmininko M. Gudžiaus ir Vilūnų apyl. Vykdomojo komiteto gavo raštą, kuriame turėjo būti išreikštas noras nugriauti vartus, surandant tam priežastį. Tačiau netrukus valdyba savo nuomonę apie Darsūniškio vartus pakeitė į visiškai priešingą.

1963 m. liepos 10 d. Lietuvos SSR Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos viršininkas J. Glemža Kaišiadorių r. Vykdomojo komiteto pirmininkui M. Gudžiui ir Vilūnų apyl. Vykdomajam komitetui pranešė, kad tų metų liepos 5 d. vietoje buvo patikrinta Darsūniškio miestelio vartų architektūrinė-meninė vertė. Prieita išvados, kad „netikslinga juos toliau laikyti architektūros paminklų apskaitoje dėl menkos jų meninės vertės“. Ir išreiškė nuomonę, kad vartuose esančias šventųjų statulėles ir paveikslą perduoti Valstybiniam ateistiniam – antireliginiam muziejui. Nurodė muziejaus darbuotojams atlikti pilną šių vartų fotofiksaciją.

1963 m. naktį iš rugpjūčio 9 į 10 d. vartai buvo nugriauti, statulos: Šv. Agotos, Šv. Kazimiero, Šv. Marijos, Kristaus Karaliaus ir Šv. Jurgio paveikslas buvo išvežti.

Rugpjūčio 12 d., dalyvaujant Kaišiadorių r. Vykdomojo komiteto darbuotojams, vartų griuvėsiai buvo suversti į Azdrės upelį[7].

Valant teritoriją, reikėjo iškviesti Kaišiadorių miliciją ir saugumo darbuotojus. Saugumo darbuotojas Volkovas visiems asmeniškai grąsino po penkiolika metų už nepaklusnumą, į žmonių priekaištus buvo atsakoma įspėjamaisiais šūviais[8].

Darsūniškio bažnyčios komiteto pirmininkas Petras Joneliūnas kreipėsi į Kaišiadorių r. Vykdomąjį komitetą ir paprašė, kad statulas atiduotų Darsūniškio bažnyčiai. Vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas Kapsevičius atsisakė tai padaryti[9].

Dar ilgai vartų vietose žydėjo gėlės, degė atminimo žvakutės[10].

1972 m. užrašyta, kad šventųjų Agotos ir Kazimiero statulos vartuose buvo rengiamos rūbais, o jų šonuose stovėjo mažesnės statulėlės[11]. Tais metais apklausta pateikėja Adelė Černiauskaitė (g. 1900 m.) apie tuo metu jau neesančius vartus papasakojo: „Patys bromai buvo mūriniai, stogai skiedromis, gontais dengti. Pastogėse iš Darsūniškio pusės buvo nišos ir jose vienoje buvo Jurgio paveikslas, kitoje Agotos statula, trečioje Kazimiero statula. Statulos buvo didelės, vos ne į žmogaus stuomenį. Vieną – seną Agotos statulą nuėmė ir bažnyčios aukšte padėjo, o jos vieton pastatė kitą pastatė. Prieš 8-nerius metus bromus naktį nugriovė. Subėgę žmonės gailėjosi bromų, puošusių Darsūniškį“[12].

1988 m. lapkričio 1 d. Darsūniškio gyventojai parašė tokį pareiškimą (po juo buvo 191 parašas):

PAREIŠKIMAS

1963 m. vasarą Kaišiadorių rajono Darsūniškio kaime buvo įvykdytas barbariškas aktas. Naktį piktadarių rankomis buvo nugriauti ir sunaikinti senieji istoriniai Darsūniškio miestelio vartai (bromai). Šie vartai atlaikė du pasaulinius karus ir liko sveiki, tačiau neatlaikė praradusių sąžinę barbarų, kurie nakties tamsa pridengė savo juodą sąžinę ir dar juodesnius darbus.
Mes, žemiau pasirašę, teisybės vardan reikalaujame, kad:
1. Šie antihumaniški ir neteisėti veiksmai turi būti viešai pasmerkti.
2. Spaudoje būtų paskelbta šios barbariškos akcijos įkvėpėjai ir vykdytojai.
3. Darsūniškio miesto vartai (bromai) turi būti atstatyti[13].

1990 m. vartai buvo atstatyti; atstatymo iniciatorius buvo Vytautas Lapinskas. Jis tuometiniame Ateizmo muziejuje Vilniuje netikėtai surado vartų skulptūras ir paveikslą; muziejus viską grąžino atgal į atstatytuosius vartus. Šv. Agotos vartuose buvo pritvirtas ir bronzinis Darsūniškio herbas, sukurtas dailininkų Audronės Skarbaliūtės ir Leono Glinskio.

Eisena prie atstatytų vartų 1990 m. Nuotrauką pateikė I. Maleckienė

Atstatytų vartų pašventinimas 1990 m. Nuotrauką pateikė I. Maleckienė

Priedas. *„Darsūniškio Romos katalikų parapijoje esančių kryžių sąrašas“*

Darsūniškio miestelyje

Trys Darsūniškio gatvės baigiasi mūriniais vartais, pastatytais tokiu būdu: stovi 4 mūriniai stulpai, kurie viršuje turi medines lubas ir gontų stogą. Lubos ir stogas yra trikampio formos, kuriame yra šventojo statula ar paveikslas.
1. Šv. Agotos vartai su jos statula.
2. Šv. Kazimiero vartai su jo statula.
Šv. Agotos ir šv. Kazimiero vartai pastatyti lenkų karalių laikais; žymėjo Darsūniškio miestelio, besinaudojusio Magdeburgo teise, ribas.
3. Šv. Jurgio vartai su jo paveikslu pastatyti prieš tris metus Darsūniškio miestelėnų.
4. Kryžius šalia Jokūbo Stankevičiaus namo, stovi jo žemėje ir pastatytas prieš metus.
5. Kryžius Jokūbo Rudzensko žemėje, jo pastatytas prieš 4 metus.
6. Lapainios ir Kruonio kelių sankryžoje stovi kryžius, pastatytas beveik prieš 100 metų. Kalba, jis stovi ant 70 prancūzų kapo.

Lapainios k.

1. Darsūniškio mstl. ir Lapainios k. žemių ribose stovi kryžius, pastatytas prieš 40 metų Lapainios k. gyventojų.
2. Šalia Jono Maciulevičiaus namo yra kryžius, pastatytas jo protėvių nežinia kada.

Užgirėlio k.

1. Prano Aliukevičiaus žemėje stovi kryžius, pastatytas jo tėvo prieš 15 metų.
2. Antano Stankevičiaus žemėje stovi kryžius, pastatytas jo tėvo prieš 17 metų.
3. Bendruomeninėje žemėje prieš 15 metų Užgirėlio k. gyventojai pastatė kryžių, kuris ir dabar stovi.
4. Sekionių k. gyventojai prieš 16 metų bendruomeninėje žemėje pastatė kryžių, kuris stovi ten ir dabar.
5. Dabintos k. gyventojai pastatė bendruomeninėje žemėje, kelių sankryžoje kryžių, stovintį ten ir dabar.
6. Kazimiero Joneliūno žemėje stovi kryžius, pastatytas jo protėvių nežinia kada.

Šio sąrašo tikslumą 1913 metų sausio 16 dieną užtikrinu parašu ir bažnytiniu spaudu.

Darsūniškio Romos katalikų parapinės bažnyčios klebonas

Kun. Juozapas Čaplikas.

Nuorodos

[1] KšM. B. 64. M. Čilvinaitė. Kalendoriniai papročiai Darsūniškio apylinkėje. 1972 m. L. 43.
[2] Pa-nės A-ra. Darsuniškė. Apie daugelį ir apie visa // Aušra. – 1914 gegužės 8, Nr. 17, p. 223, 224.
[3] KPC AS FP. Kultūros paminklų apsaugos įstaigos suregistruotų ir valstybės globon paimtų Trakų apskrities dvarų kultūros ir meno paminklų aktai ir sąrašai. F. 17. Ap. 2. S. V. 26. L. 41.
[4] KšM. B. 64. M. Čilvinaitė. Kalendoriniai papročiai Darsūniškio apylinkėje. 1972 m. L. 30. Pranės Žukauskienės (Zavistanavičiūtės), g. 1902 m. Darsūniškyje, pasakojimas.
[5] Abromavičius S. Didžioji kova. – Kaunas, 1999. – P. 57.
[6] 2009 m. gauta informacija iš Darsūniškio bažnyčios varpinėje surengtos parodos „Iš Darsūniškio bažnyčios istorijos“ (aut. Vytautas Lapinskas).
[7] 2009 m. gauta informacija iš Darsūniškio bažnyčios varpinėje surengtos parodos „Iš Darsūniškio bažnyčios istorijos“ (aut. Vytautas Lapinskas).
[8] Lapinskas V. Tegu saulė tamsumus prašalina. // Į komunizmą. – 1988 gruodžio 20, p. 3.
[9] 2009 m. gauta informacija iš Darsūniškio bažnyčios varpinėje surengtos parodos „Iš Darsūniškio bažnyčios istorijos“ (aut. Vytautas Lapinskas).
[10] Lapinskas V. Tegu saulė tamsumus prašalina. // Į komunizmą. – 1988 gruodžio 20, p. 3.
[11] KšM. B. 64. M. Čilvinaitė. Kalendoriniai papročiai Darsūniškio apylinkėje. 1972 m. L. 43.
[12] Ten pat. L. 6.
[13] Lapinskas V. Tegu saulė tamsumus prašalina. // Į komunizmą. – 1988 gruodžio 20, p. 3.

Valdas Bačkauskas

Palapainio Bačkauskai

Kruonio apylinkėse, Jugaline, Bačkauskai atsirado apie 1859–1860 m. Prieš tai jie gyveno Plytninkų dvaro Domeikiemio kaime. Pirmasis Jugaline apsigyveno Benediktas Bačkauskas, gyvenęs 1823–1891 m.

Yra pasakojama, kad Benediktas buvęs nesantuokinis Plytninkų dvaro savininko Orvydo ir kambarinės Katerinos Kasčionytės vaikas. Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomoje Jiezno parapijos gimimo aktų knygoje nurodyta, kad Benedikto tėvas nežinomas. Todėl manoma, kad Bačkauskų giminė turinti „mėlyno kraujo“...

Bačkauskų giminėje žino pasakojimą, kad Benediktas baudžiavos laikais buvo Plytninkų dvaro pono Orvydo „furmonas“ (vežikas) ir liokajus. Kartą jis savo poną nuvežė pas kitą dvarininką lošti kortomis. Benedikto ponas pralošė visus pinigus, arklius, karietą ir Benediktą. Benediktas, turėjęs kelis rublius, paprašė leisti jam lošti.

Du broliai Bačkauskai su žmonomis seserimis Garšvaitėmis. Iš kairės: Kruonio viršaitis Kostas Bačkauskas, Ona Bačkauskienė, Anelė Bačkauskienė, Adomas Bačkauskas.

Bačkauskų sesuo ir Garšvaičių brolis taip pat buvo apsivedę. Fotografuota Jugaline (Kruonio vls.) 1927 arba 1931 m. Nuotrauką pateikė V. Bačkauskas.

Adomo Bačkausko laidotuvės 1958 m. spalį. Pirmoje eilėje (iš dešinės į kairę): Adelė, Marytė, Onutė ir Antosėlė, antroje eilėje: Elena ir Adomas Šiupšinskai, Genovaitė, Albina (už jos stovi jos vyras), Adasienė, Alfonsas (už jo – Adelės vyras), teta Garnienė (Elena Garšvaitė) ir Aleksas Bačkauskas.

Tai jis atsilošė save, arklius ir karietą. O ponas, kurio garbė buvo išgelbėta, paleido savo vežiką iš baudžiavos ir dovanojo jam valaką žemės.

Migonių kapinėse, kur Benediktas buvo palaidotas, yra jam statytas antkapinis paminklas, tik smarkiai nukentėjęs. Į Jugaliną Benediktas Bačkauskas atsivežė savo mamą Kateriną Kasčionytę (Bačkauskienę) ir žmoną Uršulę Matonytę (Bačkauskienę), kurią buvo vedęs 1859 m. Čia 1860 m. jiems gimė sūnus Bernardas, kuris, 1910 m. Žiežmariuose pardavęs eržilą, grįždamas plėšikų buvo apiplėštas ir stipriai sumuštas. Vos gyvą arklys parvežė namo. Pakvietė kunigą Vaitiekūną. Tas, matydamas, kad mirštantis jau nebekalba, išbandė tokį metodą: padavė Barnasiui ranką ir vardino įtartinus galvažudžius, pasakęs: kai bus tas, paspausk man ranką. Bet taip Barnasius ir nepaspaudė... Paliko (be kitų) sūnus Kostą (1881–1944), Adomą (1890–1958), dukterį Anelę (1900–1956). Labai įdomus ir, manyčiau, retai pasitaikantis šių Bačkauskų susigiminiavimas su netoli Darsūniškio Lapainios kaime gyvenusiais Garšvais. Toje šeimoje (vėlgi – be kitų) buvo dvi seserys Ona, Anelė ir brolis Aleksandras. Tai tos trys poros ir „persiženijo“:

Kostas B. – Ona G. (susituokė 1907 m.);

Adomas B. – Anelė G. (susituokė 1918 m.);

Anelė B. – Aleksandras G. (susituokė apie 1921 m.).

Triguba giminystė! Mano tėvo dėdės buvo vedę tetas ir teta ištekėjusi už dėdės...

Dar vienas Bernardo B. sūnus Pranas (g. apie 1901–1904 m.) buvo Lietuvos nepriklausomybės kovų savanoris, už tai Kalvių dvare gavo žemės. Ją pardavė, norėdamas išgydyti džiova sergančią žmoną. Neišgydė... Pats irgi sirgo (nuomariu). Girdant arklius, užėjo priepuolis: krito ir prigėrė – tai įvyko 1943 m. vasarą.

Kostas B. (mano senelis iš tėvo pusės) 2 metus prieš santuoką dirbo geležies fabrike Amerikoje. Grįždamas į Lietuvą, uždirbtus dolerius iškeitė į auksą – gavo 2000 rb. Grįžęs vedė Oną Garšvaitę iš Lapainios k. Kurį laiką gyveno Jugaline. 1919 m. spalio 25 d. iš Choroševskio, jau gyvenusio Lenkijoje, pirko Purvininkų dvaro

palivarko dalį Palapainį su 28 ha žemės. Gyvenamasis namas stovėjo jau 1922 m., ir jis buvęs iš senų rąstų – gal buvo pastatytas iš nugriauto palivarko trobesio, stovėjusio apie 60 m piečiau Kosto namo.

Mano senelio brolio Adomo duktė Albina, gyvenanti Ukmergėje, laiške man šiek tiek prisiminė apie mano senelį:

„Apie dėdę Kostą aš labai mažai prisimenu. Labiausiai matau jį su pypke rankose, jis toks išdidus, orus, kaip man atrodė, jis jautėsi pranašesnis (gal, kad vyresnis). Mūsų tėvų sodybos klojime buvo grūdų valymo mašinos: trejeris, sėmeninė, fuktelis, arpas. Atvažiuodavo daug iš aplinkinių kaimų ūkininkų valyt grūdų. Kiek žinau, tos mašinos buvo kelių ūkininkų, pirktos susidėjus, todėl tėvelis vedė kažkokį žurnalą, kiek kas valydavo, nes, greičiausiai, pajamas dalinosi. Dėdė Kostas ateidavo pakontroliuot“.

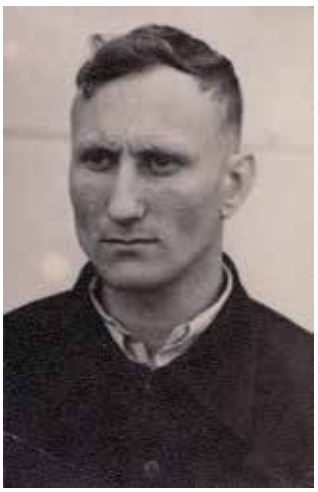

Aleksas Bačkauskas apie 1935 m. Nuotrauką pateikė V. Bačkauskas.

Kostas ir Ona Bačkauskai turėjo 8 vaikus, iš kurių 4 užaugo:
Juozas (g. 1908 m. Jugaline – m. 1993 m. Altajuje);
Aleksas (g. 1912 m. Jugaline – m. 1960 m. Garliavoje);
Elena (g. 1913 m. Jugaline – m. 1984 m. Vilniuje);
Algirdas (g. 1932 m. Palapainyje – m. 2010 m. Kaišiadoryse).
Mirė maži: Pranukas (nuslydo nuo šieno prikrauto vežimo ir žuvo po jo ratais), Adelė (mirė smarkiai apdegusi), Kostas (1918–1923 m. spalis) – gal senelio mylimiausias, jam ir paminklas tebestovi Migonių kapinėse. Ketvirto mirusio vaiko vardas – Bernardas. Jis gimė 1910 m. balandžio 19 d.; jo vardas parinktas greičiausiai prieš tris mėnesius žuvusio senelio garbei.

Ona ir Kostas Bačkauskai 1932 m. Nuotrauką pateikė V. Bačkauskas.

Algirdas Bačkauskas 1956 m. Nuotrauką pateikė V. Bačkauskas.

Aleksas 1936 m. baigė Fredos aukštesniąją sodininkystės-daržininkystės mokyklą, dirbo dėstytoju žemesnėse žemės ūkio mokyklose: pradžioje Zypliuose (Šakių r.), vėliau Ukmergėje. 1937 m. spalio 17 d. susituokė su Gražina Senkute, 1938 m. gimė šio straipsnelio autorius Valdas. Elena gal 1932 m. nutekėjo už Adomo Šiupšinsko į Guostelės k. prie Stakliškių.

Palapainyje į pirmąją tremtį 1941 m. birželį pakliuvo Juozas ir Algirdas.

Iš Lietuvos ypatingojo archyvo medžiagos matyti, kad aukštesnės valdžios buvo numatyta tremti tik Juozo šeimą, mat Juozas Smetonos laikais buvo aktyvus „kontrrevoliucinės“ Tautininkų partijos narys ir Vilūnų skyriaus sekretorius, taip pat „Jaunosios Lietuvos“ organizacijos Migonių skyriaus vadovas. Nutarime ištremti už Lietuvos Respublikos ribų kaip „socialiai pavojingus“ kartu su Juozu buvo įrašyta jo žmona Pranciška (g. 1917 m.), dukros Elena (g. 1935 m.), Gražina (g. 1938 m.) ir sūnus Juozas (g. 1941 m.).

Tačiau vykdytojai – NKGB bendradarbiai A. Firsovas, L. Zaremba ir A. Postelnik tremties dieną birželio 14-ąją nesismulkino ir kartu su Juozo šeima paėmė ir Juozo brolį devynerių Algirdą bei abu tėvus – Kostą ir Oną (mano senelius). Unikalus tarnaitės Anelės Grigonytės atvejis – ją trėmėjai paleido, bet ši buvo netekėjusi ir ilgai pas Bačkauskus tarnavusi, tad atrėžė: „Niekur aš nuo savo šeimininkų neisiu“. Tai prieštaravo marksizmo-leninizmo dogmoms apie priešiškus „išnaudotojų“ ir „išnaudojamųjų“ santykius, bet vykdytojai paėmė ir samdinę. Logika aiški: buvo direktyva, kiek reikia ištremti, bet dalis numatytų temti sąmoningai buvo pasislėpę ar su reikalais kur buvojo, tai „nuostolių“ kompensavimui pagriebdavo ir kokį ne „liaudies priešą“.

Kalbos apie ruošiamą trėmimą sklandė tarp žmonių (informacijos nutekėjimas!), taigi, Juozas B., kaip didžiausias „liaudies priešas“ iš gyvenusių Palapainy, buvo pasislėpęs (nenakvojo namie). Todėl NKGB darbuotojų vietoje sudarytame iškeldintųjų sąraše yra tik aštuoni žmonės – Juozo sąraše nėra. Tačiau sužinojęs, kad ištremta visa šeima, pasivijo kely už Kruonio: negalėjo palikt tokioje bėdoje žmonos su mažais vaikais.

Dėdė Algirdas (jam trėmimo išvakarėse buvo devyneri), pasak jo tetos (jau seniai mirusios), trėmimo išvakarėse sakydavo: „Dabar reikia pratintis mažiau valgyti!“.

Tremtinių likimas susiklostė taip. Pateko jie į Altajaus krašto Chabarų rajono Martovkos sovchozą. Senelis Kostas mirė 1944 m. – neatlaikė šiltinės, močiutė Ona – 1952 m. Juozo šeimoje mirė metukų dar neturėjęs Juozukas, tačiau jiems ten bebūnant gimė dar dvi mergaitės – Albina (1951) ir Leokadija (1954). Abi užaugo ir ... kaip nebūtų keista, visos keturios ištekėjo už rusų. Rusijoje ir gyvena, vieną jų atgavo motinai priklausiusią žemę Purvininkuose ir ją pardavė.

Ona Bačkauskienė (Garšvaitė) su dviem vyresnėm anūkėm Elena ir Gražina ir sūnumi Algirdu Sibire prieš 1952 m. Nuotrauką pateikė V. Bačkauskas.

Juozas buvo parvažiavęs 1960 m., dar matėsi su greit mirsiančiu Aleksu, darė žygių grįžt į Lietuvą, bet nesėkmingų, nes sunkiausiai leisdavo grįžti 1941-ųjų tremtiniams. Jis sulaukė ir Lietuvos valstybės nepriklausomybės (mirė 1993 m.), bet grįžti nebeleido sveikatos būklė. Niekas tremtinių palaikų į Lietuvą (nei jo, nei senelių) neparvežė, nes dukros (ir anūkės) ištekėjo už rusų, liko ten, tai ir vežt nebuvo prasmės.

Iš visų Altajaus tremtinių grįžo vienas dėdė Algirdas 1967 ar 1968 m. Vedė lietuvę, užaugino du vaikus.

Elena Bačkauskaitė (Šiupšinskienė) 1941 m. trėmimo išvengė, bet neišvengė jo 1948 m. gegužės mėn. ir grįžo net po 9 metų – 1957 m.

Dabar apie Aleksą ir jo šeimą. 1941 m. trėmimų dienomis dirbo Ukmergėje – dėstė žemesnėje žemės ūkio mokykloje. Prasidėjus tremtims žmoną Gražiną Senkutę (Bačkauskienę) su manimi išleido į jos mamos tėviškę netoli Marijampolės – jau kursavo autobusiukai, o pats turėtu motociklu važiavo į Palapainį.

Mano pirmas vaikiškas prisiminimas iš 1941 m. birželio 22 d. Visi šneka: „Karas, karas, karas…“. Marijampolę bombardavo. Nemačiau aš savo akimis to karo, bet įspūdis vien nuo žodžio buvo stiprus, todėl ir užsifiksavo.

Paskui atrieda tėvas (čia aš žinau jau iš vėlesnių pasakojimų) – net pamėlęs nuo to, ką rado Palapainyje. Staiga praėjus frontui, išvažiavo jis į ten – gelbėt ūkį, nors gyvulius, kiek suprantu, teko susipirkt naujus. Išvežė ir šeimą – mudu su mama.

Gyvenimas Palapainyje buvo įvairus ir sudėtingas. Jame praleidome 1941–1949 metus (taigi, mano vaikystės treti – vienuolikti metai). Čia gimė dvi mano sesutės: Nijolė (1943) ir Ramunė (1949).

Vokiečių laikais gyventa neblogai. Tėvas nusipirko miestietiškų baldų, pastatė

siloso bokštą (nepamenu, ar suspėjo jį eksploatuoti), pastatė vėjinę elektrinę. Vėliau, matyt, patobulino, bet pradžioje, kai vėjas prityla – lemputės vos raudonos, kai vėjo gūsis – skaisčios skaisčios. Turėjo du rusų karo belaisvius – karinė vokiečių valdžia dalino juos ūkininkams ūkio darbams. Apsiėjo su jais tėvai labai humaniškai. Kaip jie dingo – neprisimenu.

Tėvas į tarnybą Kruonyje važinėjo savo dar „smetonišku“ motocikliuku (buvo Kruonio valsčiaus agronomas), bet prieš frontui grįžtant, padavė Kaune remontuot varikliuką – tiek ir tematė!

1944 m. balandį žmonės ėmė šnekėt rusus grįšiant (vokiečių propaganda nepajėgė nuslėpt, kad karas Rytų fronte pralaimimas).

Birželyje, pamenu, geriausius daiktus, sudėtus į dvikinkį vežimą – bėgsim į Vakarus. Bet taip ir neišbėgom – tėvui (o jo žodis buvo lemiamas) pagailo palikti Lietuvą. Pamenu jį pradedant kasti slėptuvę šalia alksnyno, už kiaulidės. Ir rusų karinė valdžia ruošėsi: pusėje mūsų namo įrengė telefono stotį. Neprisireikė nei slėptuvės, nei stoties – frontas praėjo šonu už kelių kilometrų, link Darsūniškio.

Mano tėvas pokaryje buvo Kruonio valsčiaus agronomas. Partorgas jį 1945 m. išsikvietė ir liepė susisiekti su „Saulės“ būrio partizanais – perduoti „gerus“ sovietinės valdžios nusiteikimus, kad tie, kas atduos ginklus ir liausis „banditavę“, išvengs baudžiamosios atsakomybės ir t. t. Tėvui nieko neliko, kaip tai padaryti, tačiau netrukus jį areštavo.

1945 m. rugpjūčio 23 d. rodėsi, kad rytoj bus geras oras. „Rytoj viską suvešim“, – sakęs tėvas mano mamai (omeny turėti javai). Nieko nesuvežė: jį patį rytą areštavo, pradžioje išvarė į Kruonį, vėliau palaikė Kaune kalėjime, vėliau – Lukiškėse, po to išvežė į Vorkutą anglių kast. Turiu visos jo bylos (o tiksliau – bandymo ją sukurpt) kopiją iš Lietuvos ypatingojo archyvo. Arešto sankcija: agitavo „banditus”, informavo juos apie politinę padėtį (daug kas Lietuvoje tikėjosi JAV įsikišimo ir išvadavimo). Buvo valsčiaus agronomas, tai su žmonėm teko bendrauti daug. Praleido katorgoje nepilnus metus – grįžo 1946 m. liepą – nesudarė bylos. Antrų metų jis nebūtų atlaikęs (o buvo žmonių, atlaikiusių 10–15 metų!). Tokia, matyt, nedidelė buvo jo įgimtoji ištvermė. Palūžo: dingo šypsena veide, polinkis su visais bendraut, pajuokaut (buvo gi kankinamas tuose „kurortuose“ – tardomas ir badu marinamas).

1949-aisiais net mes, vaikai, pajutom pasikeitimus. Tik vėliau sužinojau, kodėl. Palapainis buvo nacionalizuotas, įkurtas sovchozas. Tais metais baigiau pradinę ir tėvas, kad nenutrūktų mano mokslas, apgyvendino mane Darsūniškyje pas tokį Naginę – ir pradėjau lankyti 5 klasę. Bet tik pradėjau: tėvas gavo žinių, kad mūsų šeimą ruošiasi tremti ir... be jokių paaiškinimų vaikams 1949 m. spalio viduryje iš Palapainio dingom „polutorke“ į Sabaliauskynę prie Garliavos, dar po 2,5

mėnesio į Bivilių – Kudrėnų tarybinį ūkį – medelyną už Raudondvario, kur tėvai su mano seserimis praleido ištisus 1950-uosius (mane įspraudė pas pažįstamus žmones Kaune, lankiau 9-ąją vidurinę (dabar Jėzuitų, joje mokosi mano anūkė). Vėliau sekė 3,5 metų Panevėžyje, dveji Kėdainiuose. Aprimus laikams grįžom į Kauną. Tėvas žuvo autokatastrofoje 1960 m. gruodžio 22 d.

Iš sibiriečių grįžo tik Algirdas (1932–2010), gyveno Kaišiadoryse, užaugino du vaikus su lietuve žmona. Jis buvo atgavęs Palapainio žemę ir ją nuomojo. Prieš keletą metų aplankiau aš tas vietas: vaizdas labai liūdnas. Iš pastatų likęs tik gyvenamas namas ir jis tokios būklės, jog panašu, kad niekas jame nebegyvena. Alksnynas baigia užgožt buvusį sodą.

Jonas Laurinavičius

Pranas Zykus

Pranas Zykus – žinomas Darsūniškio krašto knygnešys, visuomenės veikėjas, liaudies meistras. Jis gimęs 1882 m. Kruonio valsčiaus Gegužinio kaime. Tėvai turėjo apie 12 ha žemės. Šeimoje dar buvo brolis ir dvi seserys. Spaudos draudimo metais netoli savo namų buvo išsikasęs bunkerį, kur slėpė lietuvišką spaudą, atsineštą iš Tilžės. Buvo laikomas ciciliku, pasisakydavo prieš carinę valdžią. Vengdamas represijų, pabėgo į JAV. Ten išgyveno dvidešimt metų. Grįžęs iš Amerikos, pasidalino su broliu tėvų žemę. Bačkininkėlių kaime iš valdžios gavo dar 5 ha žemės. Būdamas 44 metų (1926-aisiais), vedė devyniolikmetę merginą, susilaukė dviejų vaikų, bet jie maži mirė.

P. Zykus 1905 m. dalyvavo Didžiajame Vilniaus seime, pasisakė jame. Apie tai mini dr. J. Basanavičius[1].

Jis buvo gabus savamokslis menininkas. Apie 1897 m. išdrožė Darsūniškio bažnyčios didijį altorių. „Altorius išėjo visai meniškas“, – pastebėta „Vienybėje lietuvninkų“[2]. Kitas laikraštis („Varpas“) 1902 m. rašė:

„Minėtas Zikus (...) padarė iš medžio tuomet gan puikiai ir didijį altorių geram gotiškam stiliuje, kus daug jai priduoda gražumo. O padarė tai niekur ir niekad nesimokinęs pramonės išrėžinėjimo ir išdoržinėjimo, lygiai kaip ir tepliorystės; neturėjo nė tam tikro pavyzdžio, nė tam tikrų darbo įrankių, kaip tik: peilį, kirvį, kaltą ir grąžtelį, t. y. paprastus sodžiaus dailidės įrankius.(...)“[3].

Be to, jis ištapė bažnyčios išorę ir vidų. Apie tai plačiai buvo rašyta 1901 m. „Varpe":

„Dersuniškės, Trakų pav. Tepliorius ukininkas. Pabaigoj Liepos mėn. Teko man važiuoti arkliais iš miestelio S. į Kauną. Kelias pripuolė per Dersuniškes ant dešinio kranto Nemuno. Dabar tas miestelis suvis menkas: iš senovinės pilies nei plytelės nebliko, užtat yra prisiveisę daug žydų, kelios žydiškos krautuvės ir senutė murinė bažnyčia, kuri iš pirmo žvilgio pasirodė labai apleista. Įvažiavę į miestelį sustojom pas vieną žydelį, arklį ir vežimaitį pastatėm „stadaloje". Aš jau rengiausi eit apžiūrėti miestelį, štai įeina į „stadalą" nepažįstamas ukininkas ir stačiai užkviečia mane eit pažiurėti bažnyčios. Aš ant to sutikau, ir išėjom. Iki bažnyčios buvo tik apie pora šimtų žingsnių, bet mano „Ciceronas" spėjo pasakyti, kad bažnyčia jų paliko neseniai atnaujinta iš vidaus ir priešakio, ypač priešakį bažnyčios puikiai nutepliojęs „prastas žmogus".

Atėjęs ant šventoriaus pamačiau visą priešakį bažnyčios gražiai nutepliotą. Marmuro stulpai su gzimsais nuduoti nieko sau, taip pat gerai išrodo dangus su debesiais užimantis aukštesnę pusę priekio. Trįs juodos juostos, einančios per visą plotį priešakio, dabina dangų, ant jųjų geltonoms raidėms parašyti parašai iš Evangelijos, kokio skiriaus ir evangelisto. Parašai geroje lietuviškoje kalboje su š, č, ir puola pirmiausia akisna: galima už tai pagirti Dersuniškių kleboną. Po pat kraigu augštai, itėpliotas kielikas su ostija ir aplink žodžiai: „Gloria in excelsis Deo". Aš išpradžios nenorėjau tikėti, kad tai but darbas paprasto žmogelio, be mokslo, bet ką išgirdau nuo savo cicerono, tą man pasakė ir kiti, kurių klausiau.

Teippat didžiajam altoriuje ant sienos, už kryžiaus, kurs užim vietą abrozo, jisai nutepliojo Jerozolimą ir kalną Golgotą.

Tas tepliorius – ukininkas yra Dersuniškių parakvijos ir vadinasi Pranciškus Zikus, turį metų 26, be jokio mokslo, kaip ir kiti kaimo vaikai, „tiktai žuvavo", kaip man visi sakė.

Tepliorium Zikus tapo tokiu budu. Gyvendamas netoli miestelio, jisai dažnai ateidavo pažiūrėti į bažnyčią, kurią naujino meistrai viduje, paskui vienkart atėjęs pas kleboną pasakė, kad jis nutėpliosiąs prįšakį bažnyčios, kurs išrodė labai nepuikiai. Klebons iš pradžios tik nusijuokė, bet, paskui davėsi perkalbėti ir nupirko visokių dažų ir tepliukų, ir musų Zikus, neturėjęs ikšiol tepliuko savo rankose, tapo tepliorium.

Toje bažnyczioje teippat mačiau porą antikų-abrozų, kurie kabo presbiterijoje iš abiejų pusių, kuriuos teippat, sako, nutėplioję „prasti žmoneliai"; varpinyčia iš akmens, labai puiki, kurią teippat pastatęs „prastas" kakaldirbis.

Tai, koki žmonės gema musų tautoje: „prastas" artojas, paėmęs plunksną tampa poetu, „kakaldirbis" stato puikią varpinyčią, vaikinas, kuris iki šiol žvejojo, jema tepliuką ir tampa tepliorium.

Gaila butų apleidus tokį genijų (nes kitaip negali praminti Zikų), gaila, kad jis nuvytų, nes gal savo tėvynei garbę atnešti. Kad tai but Prancijoje ar kur kitur, tuojaus atiduotų jį į mokslą irt gal butų kitas Rapaelius. Kad tai duotų Dievas, kad koks nors iš musų apšviestunų užsiimtų juom, turėtų didelį nuopelną; verta butų, kad

kas nors, išmanantis šį amatą, nuvažiuotų tyčia į Dersuniškes ir pažiurėtų teplioriaus ir jo triuso.

Šelpkite vieni kitą!!!“[4]

Mirė P. Zykus 1944 m. Palaidotas Pakuonio kapinėse (Prienų raj.). Kapą žymi kuklus paminkliukas.

1905 metai ir Pranas Zykus

„Nepaprastu sumanumu ir veikla pasirodė mūsų krašte Pranas Zykus, – rašo kun. P. Bieliauskas savo užrašuose „Iš Slabados kaimo į Vilniaus katedrą“.

Tai buvo vyras kokių 27 metų. Zykų ūkis buvo ant Nemuno kranto Gegužinės km. Darsūniškio par., apie 5 km nuo Slabados kaimo atstumu. Kadangi namie buvo kam dirbti ūkio darbai, jis turėjo laiko naminiu būdu lavintis. Mokėjo rašyti, skaitė bet kokią sugriebdamas knygą. Norėdamas padaryti iškilmingesnes pamaldas bažnyčioje, suorganizuodavo 12 vyrų – apaštalų, kurie su žvakėmis dalyvaudavo bažnytinėje procesijoje. Reikalui esant, mokėjo ir vargonais pagroti. Namie turėjo fisharmoniją, kuria pritardavo gegužinių pamaldų metu pas save, seklyčioje... Kadangi Darsūniškio bažnyčioje buvo labai prastas altorius, Pranas nusistatė pagal preiskurantą pastatyti gražų medinį altorių. Pripuolamai dirbo bene porą metų. Pielelė ir peilis ir kaltas tai visi jo įrankiai. Turėjo susirūpinimo, kad nemokėjo jo paauksinti. Atvykęs pas specialistą į Vilnių, apmokėjęs 25 rub. gavo nurodymą, kaip tas darbas atlikti, kur gauti aukso bei tam darbui įrankių. Gavęs šias žinias ir reikalingus įrankius, pats ir šitą darbą atliko. Kai altorius jau buvo baigtas, sukvietė parapijiečius ir jie visi iš jo namų po dalelę atnešė bažnyčion. Kaipo savamokslio tai buvo nepaprastas darbas. Ar jie visas pakėlė išlaidas, ar kiek ir parapija prisidėjo – nežinau.

Pranas Zykus dalyvauja 1905 XI 21–22 d. Didžiajame Vilniaus Seime ir sako prakalbą, kaipo šio krašto atstovas. Grįžta kupinas Tėvynės meilės, savo kraštui laisvės ir gerovės jausmų. Kartą sekmadienį po pamaldų bažnyčioje prie šventoriaus užlipęs ant vežimo pradėjo sakyti „pamokslą“.

– Mes, lietuviai, turime reikalauti, kad valsčiuose būtų vartojama lietuvių kalba, valdininkai mūsų krašte turi užimti vietas ir lietuvių policija; mes turime reikalauti, kad mūsų broliai kariuomenėje atliktų prievoles savame krašte, mokėti mokesčius, daužyti girtuokliavimo šaltinius monopolius. Mums nesvarbu, ar bus Mikalojus caras, ar Mauškė, bet kad mes turėtume laisvę...

Tokia kalba, aiškus dalykas, nepatiko valdžiai. Na, ir prasidėjo jo paieškojimai. Gubernatorius įsakė žandarmerijai būtinai jį sugauti ir pristatyti į Vilnių. Prasidėjo Prano Zykaus vargai. Jis slapstėsi, visokiais būdais maskavosi. Pirmiau jis vaikščiojo visai nusiskutęs, dabar užaugino ūsus ir barzdą, taip kad pasikeitė jo veido išvaizda. Daug kas jo visiškai nepažinojo. Kartą išdrįso šventadienį net į Darsūniškį nueiti. Čia susitikęs uriadniką pasisveikino jį, sakydamas „Zdrastvujte!“. Tačiau po valandos jam miestelio žydeliai jau kušterėjo ant ausies: „Pranai, bėk, tavęs ieško!“.

Ir jis padaržėmis spruko nieko nelaukdamas į mišką namų kryptimi. Jis už pušies pasislėpęs matė, kaip raiti žandarai vijosi jį keliu. Iškrėtė jo visus trobesius, palėpiais išlandžiojo ir nerado. Vienas raitelis lipdamas nuo aukšto užkabino didelę skardą skvernu ir ją nutraukė. Ji krisdama žemėn sudarė garsų triukšmą, kad net stovintieji lauke sargybiniai manė petardą plyšus.

Pranas, bijodamas namie nakvoti, iškasė, geriau sakant, padidino lapės urvą ir, ją pavaręs, pats tarpekly Nemuno krantuose apsigyveno. Rudens metu, kai javai visi buvo suvežti kluonan, Zykus nakvojo ant prėslo šieno. Jis ten užlipęs užsitraukia kopėčias, kad pėdsakų nebūtų, kur jis guli, šalia savęs pasideda geležines šakes, kuriomis manė gintis atėjus reikalui, jei pristigtų revolvery šovinių.

Vieną gražią naktį 30 raitų kazokų apsupo kluoną. Gubernatoriaus jiems buvo įsakyta, kad jei nepaims gyvo, jo negyvo kailį pristatyti Vilniun. Matomai, papirkto žmogaus jiems buvo pranešta, kad jis čia nakvoja. Šunų smarkus lojimas, arklių kanopų dundesys prižadino Praną iš miego. Jau ruošėsi stoti kovon: žus ar nugalės, tačiau gyvas nepasiduos į jų rankas. Jis gerai žinojo, kas jo sugauto laukia. Staiga kažkas atsitiko. Raiti kazokai nuo kluono berėkdami puola tolyn ir pagauna bėgantį žmogų. Zykus pasinaudoja šia laiminga proga, iššoksta pro duris ir davęs šūvį viršun pareikšdamas „aš čia esu!“, nėrė miškan, Nemuno pakrantėsna į lapės urvą.

Pasirodo būta taip. Zykaus kaimynas tą momentą, kai kazokai buvo apsupę kluoną, išlindęs pro langą, pradėjo bėgti iš savo pirkios. Kazokai tai pastebėję puolė jį vytis ir tikrai sugavo. Tačiau tai nebuvo tas, kurį jie norėję pagauti. Sugrįžę į kluoną, rado tik šiltą vietą ir šakes, bet Prano čia jau nebebuvę.

Kuomet man teko su Pranu susitikti po šio pavojaus, mačiau jį neramų. Jis nutarė pasišalinti iš savo Tėvynės ir nieko nelaukiant sprukti Amerikon. Tai buvo paskutinis mudviejų pasimatymas.

Atgavus tautai nepriklausomybę, Zykus grįžo į savo kraštą. Lietuvos valdžia, įvertindama jo kovas dėl tautos laisvės, davė jam Bačkininkėlių dvaro sklypą žemės prie Darsūniškio miestelio, kur jis susikūrė sau ūkį ir dabar dar tebegyvena. Rašiau jam prieš keletą metų laiškelį, atsakymo tačiau negavau.

Pasakojama, kad jam gyvenime nesisekė – iš Amerikos atsivežęs keliasdešimt fisharmonijų pardavimui, bet tas biznis nepavyko; jo antroji žmona buvo amžina ligonė ir Prano senatvė pasidarė nebepakenčiama; skaitydamas „moksliškas knygas“ ir bendraudamas Amerikoje su ateistais, neteko dvasinių varžtų ir jo šeima subyro...“

Gal todėl ir į kun. P. Bieliausko laišką neatsakė.

Nuorodos

1 Basanavičius J. Rinktiniai raštai. – Vilnius, 1970. – P. 234.
2 Vienybė lietuvninkų. 1898, Nr. 1, p. 6.
3 Gerulis. Iš Trakų pav. // Varpas, 1902, Nr. 9/10, p. 225.
4 L. G. Dersuniškės, Trakų pav. // Varpas, 1901, Nr. 9, p. 100, 101.

Rolandas Gustaitis

Aktorė Janina Berūkštytė

1929 m. balandžio 17 d. Apsuonos kaime, nuo Kruonio nutolusiame per 5 kilometrus, gimė būsima aktorė Janina Berūkštytė. Pirmuosius žingsnius kaip menininkė žengė besimokydama Kauno kooperacijos technikume, kur dalyvavo saviveikliniame šokių ratelyje. Gabi mergina buvo pastebėta ir pakviesta į Kauno jaunojo žiūrovo teatro trupę. 1949 m. baigė Kauno kooperacijos technikumą ir dirbo pagal įgytą specialybę.

Aktorė Janina Berūkštytė prie Lietuvos dramos teatro 1960 m. LLMA.

1950 m. spalio 1 d. priimta į Lietuvos TSR dramos teatro studiją tiesiai į 2-o kurso II semestrą. Ją baigusi (1952) tapo Lietuvos TSR akademinio dramos teatro aktore.

Vaidmenys: Monika (V. Miliūno „Žemė maitintoja“, pagal P. Cvirkos romaną), Ieva (B. Sruogos „Apyaušrio dalia“), Natalja Petrovna (I. Turgenevo „Mėnuo kaime“) ir kt.

1957 m. J. Berūkštytei suteikta Lietuvos SSR valstybinė premija už Veronikos vaidmenį A. Liobytės ir K. Kymantaitės dramoje „Paskenduolė“ pagal A. Vienuolio apsakymą. Šis vaidmuo bene labiausiai ir išgarsino aktorę. Daugybę kartų įtaigiai suvaidinta Veronika žiūrovų nepalikdavo abejingų. Štai keletas pastraipų iš aktorei jos talento gerbėjų rašytų laiškų:

Aktorė Janina Berūkštytė Veronikos vaidmenyje su O. Juodyte, K. Kymantaite, I. Leonavičiūte, S. Nosevičiūte, M. Smagurausku ir P. Zulonu (A. Vienuolio „Paskenduolė". Rež. K. Kymantaitė, dail. J. Vilutis. LTSR Valstybinio akademinio dramos teatro pastatymas). 1972 m. LLMA.

„Bet užvis labiausia man patiko Vilniuje matyta „Paskenduolė", o ypač jūsų vaidmuo. Man atrodo, kad reikia turėti nepaprastus gabumus, kad galėtum įtikinti žiūrovus, paveikti juos taip, kad jie pasijustų sėdį ne teatre, o esą gyvenime, kur jiem tenka būti visų įvykių liudininkais. O Jūs kaip tik tai sugebate," – rašė 10 klasės mokinė O. Griškaitė iš Daugų[1].

„Neseniai LTSR Dramos teatro scenoje teko pamatyti ilgai išsvajotąją „Paskenduolę", kurioje pagrindinį vaidmenį – Veronikos – atlikote Jūs. Sunku išsakyti žodžiais, kaip sukrėtė mane Veronikos paveikslas, kaip sujaudino iki širdies gelmių Jūsų nuoširdumas, nepaprastas įsijautimas į kiekvieną žodį," – N. Masteikaitė iš Vilniaus.[2]

„Paskutinį „Paskenduolės" veiksmą mes žiūrėjome užkulisyje. Ir visi verkėm, verkė ir vadovė. Jūsų akyse taip pat spindėjo ašaros. Jūs taip stebulingai vaidinate!" – Pionierių rūmų dramos ratelio narė L. Debesytė[3].

7 dešimtmetyje spektaklis „Paskenduolė" buvo suvaidintas ir gimtajame Apsuonos kaime, aktorės tėvų kaimynų kluone – tai buvo J. Berūkštytės dovana gimtojo kaimo žmonėms[4]. J. Brūkštytė mirė 2016 m.

Nuorodos

1 LLMA. F. 252. Ap. 1. B. 27. L. 12.
2 Ten pat. L. 8.
3 Ten pat. L. 4.
4 Bukauskas V. Kelias į žmonių širdis // Į komunizmą. – 1966 kovo 17, p. 2.

Rolandas Gustaitis

Antanas Vedeckas

Ilgametis Kruonio vls. viršaitis A. Vedeckas gimė 1879 m. gegužės 6 d. Caro laikais baigė mokytojų seminarijos I kursą. 1905 m. dalyvavo Didžiajame Vilniaus Seime. Vėliau tarnavo 1-ajame Sibiro korpuse karo valdininku. 1918 m. paleistas iš kariuomenės. Ilgą laiką būdamas Kruonio vls. viršaičiu, pasižymėjo kaip plačių pažiūrų žmogus, daug nuveikęs valsčiaus ūkiniame ir kultūriniame gyvenime. Didelis dėmesys jo vadovaujamame valsčiuje buvo skiriamas kelių remontui ir priežiūrai, liaudies švietimui, naujų mokyklų statybai, teisėtvarkos užtikrinimui. A. Vedeckas teigiamai įvertino kaimų skirstymą į vienkiemius, suprasdamas, kad kiekvienam ūkininkui – vienkieminin kui būtina turėti sodą. Jis daug nuveikė, mokydamas žmones sodininkystės. Dar viena viršaičio domėjimo sritis – įvairių senovinių daiktų rinkimas ir saugojimas. Siekė apsaugoti Oginskių rūmų Kruonyje griuvėsius nuo visiško jų sunaikinimo. Už savo lėšas apie 1960 m. pastatė naujus Kruonio katalikų kapinių vartus. Tarpukariu buvo Šaulių sąjungos narys. 1928 m. apdovanotas Lietuvos nepriklausomybės medaliu.

Antanas Vedeckas (prie kastuvo) ir Kruonio klebonas kun. N. Švogžlys-Milžinas Kruonyje. Fotografuota tarp 1959–1961 m. KšM.

„Vienybės“ laikraščio skaitytojas kruoniškis L. Stražas savo atsiųstame paskelbti straipsnelyje (1925 m. gruodžio 7 d.) rašė, kad Lietuvoje „degtinės pardavimas, apskritai imant, šiemet padidėjo, tačiau mūsų valsčiuje, ačiū viršaičiui A. Vedeckui – kaipo priešalkoholininkui, tai šiemet ne tik alaus pardavimas, bet

A. Vedecko statytas namas Kruonyje (Kauno g. 9) 2007 m. R. Gustaičio nuotr.

ir degtinės pardavimas sumažėjo. Valio piliečiai lietuviai! Vieton girtuoklystės, – turėkitės mokslo ir kulturos“[1].

1935 m. Antanui Vedeckui duotas leidimas statyti medinį vieno aukšto gyv. namą. Tuo metu jam priklausė medinis gyv. namas prie Turgaus aikštės[2].

Antano Vedecko žmonos Marės vardu buvo registruotas 30 ha dydžio Meškučių palivarkas, kurį valdė jie abu. „Surinktomis žiniomis Vedeckienė Marė yra lenkė patriotė ir priklauso „Pochodnia“ organizacijai“[3].

1962 m. birželio 19 d. Kaišiadoryse įvyko Kraštotyros draugijos Kaišiadorių skyriaus steigiamasis susirinkimas. Draugijos skyriaus pirmininku išrinktas Kaišiadorių I vidurinės mokyklos mokytojas A. Lapinskas. Vienas iš svarbesnių draugijos skyriaus uždavinių – įsteigti Kaišiadoryse kraštotyros muziejų. Pirmuosius eksponatus būsimam muziejui – keletą akmens kirvukų, medinę statulėlę, hitlerinės kariaunos uniforminę diržo sagtį su įrašu „Gott mit uns“ („Dievas su mumis“) – tiesiai į steigiamąjį susirinkimą atnešė pensininkas A. Vedeckas iš Kruonio[4]. Yra žinoma, kad jis ir tarpukariu kurį laiką veikusiam Kaišiadorių muziejui buvo davęs daug eksponatų[5].

A. Vedeckas mirė 1964 m. Kruonyje, palaidotas Kruonio kapinėse.

Nuorodos

1 LNB RKRS. F. 85–25. L. 6, 7.

2 LCVA. F. 1539. Ap. 1. B. 154. L. 350. Leidimas nr. 120. 1935 m. rugsėjo 17 d.

3 LCVA. F. 409. Ap. 5. B. 236. L. 10. VRM Kriminalinės policijos valdybos raštas Trakų apskrities viršininkui. Slaptai. 1930 m. balandžio 19 d.

4 Uždravis B. Kraštotyrininkų steigiamasis // Į komunizmą. – 1962 birželio 21, p. 4.

5 Vievio popas ir Kruonių bažnyčia (Aštrumų kampelis) // Lietuvos aidas (savaitinis iliustruotas kultūros priedas) – 1939 vasario 15, Nr. 75, p. 3.

Rolandas Gustaitis

Kruonio Oginskiai

Džiaugėsi ir savo seserimi Dauggale Jos Malonybe Ponia Regina Valavičiūte – Oginskiene, Trakų pakamario, Darsūniškio, Karmėlavos seniūno žmona, kurią Dievas teikėsi apdovanoti kilniais ir Respublikai tinkamai tarnavusiais palikuonimis. Jie yra čia, tačiau Jų Malonybių šlovė ir narsa plačiai sklinda po pasaulį.
Niekam ne paslaptis Šviesaus Dauggalio Jo Malonybės Mstislavlio kašteliono Pono Jono Oginskio ir jo giminaičių – Dauggalio Jo Malonybės Pono Aleksandro Oginskio, Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės dvaro vėliavininko, ir Dauggalio Jo Malonybės pono Samuelio Oginskio, Trakų tijūno, nuopelnai, kurie šiandieną įvairiuose žygiuose už Viešpaties garbę ir savo tėvynės vientisumą noriai aukoja turtą ir sveikatą[1].

Taip 1636 m. parašytame laidotuvių pamoksle, skirtame Apolonijai Valavičiūtei, Reginos Oginskienės (Valavičiūtės) iš Kruonio seseriai, šlovinami velionės giminaičiai – kunigaikščiai Oginskiai, kurių visas gyvenimas tais laikais sukosi aplink Kruonio dvarą. Nors laidotuvių pamokslams, kaip ir panegirikos žanrui yra būdingas perdėtas ko nors gyrimas, tačiau tuo metu gyvenę Oginskiai pagyrų yra tikrai nusipelnę. Tiesa, šiandien Oginskių minėjimas dažniau asocijuojasi su jų veikla vėlesniais laikais, ypač kultūros srityje.

Todėl norisi papasakoti apie Oginskių giminės ištakas, taip pat pateikti biografijas tų Oginskių, kurių valdos buvo dabartinėje Kaišiadorių rajono teritorijoje. Yra pateikiama ir genealogijos lentelė, sudaryta pagal Juozapo Volfo darbą „Lietuvių-rusų kunigaikščiai“[2] bei kolektyvinį darbą „Lenkijos biografinis žodynas“[3]. Kita čia panaudota literatūra ar šaltiniai yra atskirai nurodyti išnašose.

Oginskių giminės pradžia yra netoli Kaišiadorių esanti vietovė. Kai Smolenskas ir jo sritys priklausė Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdžiai, tai, jo pavesti, tas sritis valdė tenykščiai rusų kunigaikščiai. Jie ten turėjo ir savo dvarų. Kai Maskvos didieji kunigaikščiai pradėjo stiprėti, jie ėmėsi nuo Lietuvos atkariauti rusiškas sritis.

Lietuvai lojalūs rusų kunigaikščiai buvo priversti iš ten pabėgti, palikę savo dvarus. Kunigaikštis Dymitras Hlušonokas vienas iš pirmųjų neteko prie Smolensko buvusių savo dvarų ir atbėgo į Vilnių. Čia Ldk Kazimieras (1440–1492) laikotarpiu tarp 1486–1488 m. skyrė jam dvarą *Oginty* netoli Žiežmarių. *Oginty*, arba šiandieniniai Uogintai, yra Rumšiškių sen. kaimas, per 6 km nutolęs nuo Rumšiškių ir tiek pat – nuo Kaišiadorių. Buvusi dvarvietė apaugusi senais medžiais, o vienas senas ąžuolas, pasak vietos gyventojų, yra kone 600 metų senumo – jei tai tiesa, jis matė Oginskių giminės pradžią...

Kunigaikščių Oginskių herbas. Iliustracija iš: Niesiecki K. Herbarz Polski. Tom VII. – Lipsk, 1841. – S. 48.

Nuo įsikūrimo Uogintuose praėjus maždaug 150 metų (laikotarpiu tarp 1542–1555 m.) Hlušonokai pagal vietovardį *Oginty* pradeda save vadinti Oginskiais. Matyti aiški sąsaja tarp naujo giminės vardo atsiradimo ir prasidėjusio naujų valdų įsigijimo proceso. Bohdanas Dymitrovičius Hlušonokas minimas 1542 m. (tais metais jis ir mirė), o jau 1555 m. jo našlė Bogumila Pavlovna savo sūnums kunigaikščiams Matvėjui ir Fedorui Bohdanovičiams Oginskiams užrašė Stoniavos dvarą prie Strėvos upės Žiežmarių paviete, kurį jai buvo užrašęs jos velionis vyras kunigaikštis Bohdanas Dymitrovičius Oginskis.

Kunigaikščiai Oginskiai turėjo savo giminės herbą *Oginec*, kuriame buvo pavaizduoti stovyklos vartai su perskeltu kryžium virš jų bei kunigaikščio mitra viršuje[4].

Trečioje kartoje (skaičiuojant nuo Bohdano Oginskio) Oginskiai pasidalino į tris šakas: jaunesniąją – bajoriškąją (pradininkas Mykolas) ir dvi vyresniąsias – kunigaikštiškas (pradininkai – Simonas Karolis ir Jonas Jackus). Jaunesnioji šaka greitai nusilpo, daugiausia jos palikuonių įsikūrė Vitebsko vaivadijoje. Kunigaikštiškos Jono Oginskio šakos paskutinieji atstovai mirė iki 1800 m., o Simono Karolio kunigaikštiška šaka pasibaigė 1909 m.

Aukščiausio pakilimo sulaukė abiejų vyresniųjų šakų atstovai XVII a. pabaigoje – XVIII amžiuje. Jie užėmė aukštus postus Lietuvos ir Lenkijos valstybėje, užsiėmė visuomenine ir politine veikla. Tvirtus pamatus, ant kurių Oginskiai iškilo kaip galinga giminė, XVII a. antroje pusėje padėjo Samuelio Levo sūnūs Simonas Karolis, Jonas Jackus bei jų pusbrolis Marcijonas Aleksandras. Tam didelės įtakos turėjo visų trijų perėjimas į katalikybę, taip pat sėkmingas laviravimas tarp magnatų giminių – pradžioje buvę Pacų šalininkais, vėliau perėjo į Sapiegų pusę[5].

Carinėje Rusijoje 1897 m. išleistame „Enciklopediniame žodyne“[6] yra išvardinti žymiausi kunigaikščių Oginskių giminės atstovai – iš septynių garsiausių

pirmieji trys: Bohdanas (m. 1625), Aleksandras (m. 1667) ir Marcijonas Aleksandras (1632–1690) buvo Kruonio dvaro savininkai.

1596 m. spalio 9 d. Breste buvo paskelbta bažnytinė unija, suskaldžiusi stačiatikius į dvi dalis. Už uniją balsavusi stačiatikių dvasininkijos dalis išlaikė slaviškas apeigas, savo hierarchiją ir teisę vesti, bet pripažino Romos eucharistijos doktriną, popiežiaus aukščiausią valdžią ir Vatikano kurijos teisę kontroliuoti. Tie, kurie priklausė Rytų apeigų graikų katalikų konfesijai, Respublikoje buvo vadinami unitais. Išsižadėjusieji unijos, buvo vadinami dizunitais. Šie priklausė Rytų apeigų graikų stačiatikių konfesijai ir kartu su protestantais buvo kitatikiai (arba religiniais disidentais). Iškilo rimta grėsmė stačiatikiams, kuriuos beveik keturiasdešimt metų buvo atsisakoma pripažinti. Valdovas, dalis katalikų vyskupų ir unitais tapusių didikų stengėsi riboti Stačiatikių bažnyčios veiklą.

Šalia Ostrogiškių, žymiausių stačiatikių gynėjų LDK, pirmose gretose stovėjo ir Oginskiai – Trakų pakamaris Bohdanas Oginskis ir jo žmona Raina Valavičiūtė bei jų sūnūs Samuelis Levas, Aleksandras, Jonas bei duktė Ona, Vilhelmo Stetkevičiaus, kito aktyvaus Stačiatikių bažnyčios rėmėjo, žmona. Šie Oginskių šeimos nariai buvo stačiatikių cerkvių ir vienuolynų, mokyklų, spaustuvių fundatoriai[7]; jie buvo vadinami stulpais, ant kurių laikėsi stačiatikių tikėjimas LDK teritorijoje („filary wiary prawosławnej“[8]).

Tuo metu Respublikos stačiatikius užklupo naujas iššūkis – 1667 m. Maskvos caras Aleksejus įvykdė religinę reformą ir Stačiatikių bažnyčią padarė pavaldžią valstybei. Stačiatikiai turėjo pasirinkti – arba priimti naująją tvarką, arba išsaugoti senąjį tikėjimą. Dėl to įvyko bažnyčios skilimas. Reformos priešininkai – sentikiai traukėsi į Maskvos valstybės pakraščius.

Respublikos stačiatikių bendruomenės, pripažinusios reformas, „ilgainiui susikūrė požiūrį, pagal kurį stačiatikybės išpažinimas savaime siejosi su viltimis, kad anksčiau ar vėliau bus prisijungta prie Rusijos imperijos“[9].

Šis stačiatikių susiskaldymas paveikė daugelį garsių Respublikos stačiatikių giminių: vienos giminės tapo protestantais, kitos (tarp jų ir Oginskiai) – katalikais. Pirmieji į katalikybę perėjo Samuelio Levo Oginskio sūnūs Simonas Karolis (perėjo apie 1680 m.), Jonas Jackus (perėjo iki 1684 m.) bei jų pusbrolis Marcijonas Aleksandras (perėjo apie 1689 m.). Šiam apsisprendimui turėjo įtakos ir spaudimas: štai Marcijonui Aleksandrui 1669 m. Vilniaus kašteliono pareigos buvo pažadėtos tuo atveju, jei šis taps kataliku arba unitu[10].

Paskutinis Oginskis, Kaišiadorių regione turėjęs Kruonio ir Strėvininkų dvarus bei valdęs Darsūniškio ir Vaiguvos seniūnijas, buvo Gabrielius Oginskis. Už tai, kad buvo vienas iš 1830–1831 m. sukilimo vadovų, šie dvarai iš jo buvo atimti. Kadangi palikuonių jis neturėjo, tad 1842 m. nutrūko ši vadinamoji Darsūniškio atšaka. O

visos kunigaikščių Oginskių giminės istorija pasibaigė 1909 m., kai mirė Rietavo dvaro savininkas Bagdonas Oginskis, nepalikęs įpėdinių.

Kaišiadorių rajono teritorijoje buvo keturi Oginskiams priklausę dvarai:

1. Uogintų dvaras (dabar Rumšiškių sen.), priklausė nuo 1486 m. iki XIX a. pradžios.

2. Stoniavos dvaras (dabar Žiežmarių sen., 5 km nuo Kaišiadorių). Dvaro žemės ribojosi su Uogintų dvaro žemėmis. Žinoma, kad Oginskiams priklausė XVI a. viduryje.

3. Kruonio dvaras (priklausė nuo 1570 m. iki 1830 m.).

4. Strėvininkų dvaras (dabar Žiežmarių sen., Mūro Strėvininkų k., 10 km nuo Kaišiadorių). Oginskiams šis dvaras priklausė nuo 1598 iki 1830 m.

Žemiau pateikiamos biografijos tų Oginskių, kuriems priklausė išvardintieji dvarai.

Dymitras Ivanovičius Hlušonokas (mirė iki 1510 m.) – Smolensko kunigaikščio Ivano Vasiljevičiaus Hlušonoko sūnus, 1486-1488 m. iš Ldk Kazimiero gavo Uogintų dvarą, 15 žmonių Žiežmarių paviete, 6 uolektis gelumbės, 12 kapų graišių ir vieną eržilą.

Bohdanas Dymitrovičius (mirė 1542 m.), Dimitro Ivanovičiaus Hlušonoko sūnus, vedė Bogumilą Pavlovną (Paškovną). Jam priklausė Uogintų bei Stoniavos dvarai Žiežmarių paviete, namas Vilniuje, valdos rytinėje LDK dalyje. 1537 m. valdovas leido Breslaujos vietininkui Povilui Sapiegai, išvykstančiam į karą, palikti Breslaujos pilies apsaugą kunigaikščiui Bohdanui Dymitrovičiui. 1540 m. nusipirko namą Vilniuje. Iki savo mirties 1542 m. visuose aktuose jis užrašytas Hlušonoko pavarde; 1555 m. jo našlė Bogumila Pavlovna velionį vyrą jau vadina kunigaikščiu Fedoru Dymitrovičium Oginskiu.

Du jo sūnūs – Matvėjus ir Fedoras tapo dviejų Oginskių giminės šakų – vyresniosios (kunigaikščių) ir jaunesniosios (bajorų) pradininkai.

Matvėjus Bohdanovičius Oginskis buvo vyresnysis Bohdano Dymitrovičiaus sūnus. Nuo 1555 m. kartu su broliu Fedoru valdė Stoniavos dvarą Žiežmarių paviete, kuris priklausė dar jo tėvams. Apie 1559 m. paskirtas Vilniaus tijūnu. Vedė Kotryną Jurlovną, su kuria susilaukė dviejų sūnų ir keturių dukterų.

Viena jo dukterų – Nastazija ištekėjo už Gabrieliaus Narkuskio, karaliaus rotmistro, pasižymėjusio Ldk ir Lenkijos karaliaus Stepono Batoro karuose su Maskva. Jų duktė greičiausiai buvo Kristina Narkuska, kuri kartu su vyru Jonu Baka pardavė Strėvininkų dvarą Reginai Oginskienei, Bohdano Oginskio žmonai; pastaroji šį dvarą 1633 m. užrašė Kruonio stačiatikių vienuolynui; jai leidus, vienuolynas 1637 m. Strėvininkų dvarą pardavė Rainai Rajeckienei, Trakų žemės teismo teisėjo žmonai. Matvėjus Bohdanovičius mirė 1564 m. Jo žmona Kotryna iš Kauno pakamario Grigorijaus Tryznos 1570 m. įsigijo Kruonio dvarą[11].

Bohdanas Oginskis (miręs 1625 m.), rotmistras, vėliau Lietuvos kariuomenės pulkininkas, Trakų pakamaris, Uogintų, Kruonio, Vievio dvarų savininkas, Darsūniškio, Kairiškių, Karmėlavos seniūnas.

Gimė 1551–1552 m. Jaunystėje tapo karaliaus dvariškiu. 1577 m. valdovui Steponui Batorui sudarė nuosavą karių būrį kare su Gdansku.

Dalyvavo trijuose Stepono Batoro prieš Rusiją surengtuose žygiuose, kuriais buvo siekiama nuo pačios Rusijos atkirsti Livonijoje esančias jos pajėgas. 1579 m. buvo atsiimtas Polockas, 1580 m. paimta jau Rusijoje buvusi Velikije Lukų tvirtovė, 1582 m. apgultas Pskovas.

Polocko žygio metu 1579 m. B. Oginskis buvo Lietuvos kariuomenės rotmistras – kavalerijos kuopos vadas samdomoje kariuomenėje, kuriai vadovavo Lietuvos lauko etmonas Kristupas Radvila-Perkūnas. Kitame žygyje (1580) dalyvavo užimant svarbią Velikije Luki tvirtovę; 1580–1581 m. žiemą vadovavo 120 raitelių kavalerijos kuopai, kuri įėjo į sustiprintos Velikije Luki įgulos, vadovaujamos Filono Kmitos, sudėtį.

Karas su Maskva tebesitęsė ir 1581 m. karalius Steponas Batoras su pagrindinėmis pajėgomis patraukė prie Pskovo, o kunigaikščiui K. Radvilai-Perkūnui pavedė kartu su savo daliniu, F. Kmita ir B. Oginskiu veržtis tolyn į Maskvos žemes Bialos kryptimi, visur niokoti priešo valdas ir neleisti Maskvai suteikti pagalbos Pskovui, jei būtų buvęs toks sumanymas. Tai buvo diversinis žygis. Sparčiai žengdami į priekį, gavo žvalgų pranešimą, kad netoliese esama vaivadų kunigaikščių M. Nozdrovato ir P. Boratinskio vadovaujamų pajėgų su 3 tūkstančiais karių, kuriuos caras buvo išsiuntęs atsiimti kurią nors Lietuvos kariuomenės užimtą pilį. Norėdamas gauti smulkesnių žinių, K. Radvila-Perkūnas pasiuntė 700 raitelių lengvosios kavalerijos dalinį, vadovaujamą B. Oginskio. Šis atvedė keletą belaisvių, kurie pranešė, kad ties Rževu stovi 15-tūkstantinė priešo kariuomenė. Todėl kunigaikštis K. Radvila nutarė keisti žygio kryptį ir patraukė prie Rževo, kur tikėjosi caro kariuomenę išvilioti į mūšį atvirame lauke. Nors to padaryti nepavyko, tačiau K. Radvila-Perkūnas, B. Oginskis ir F. Kmita tiksliai įvykdė valdovo pavedimą, nes neprileido prie Pskovo pagalbinės kariuomenės, smarkiai nuniokojo priešo kraštą ir, galimas daiktas, daugiausia nuveikė, kad priverstų carą sudaryti taiką.

Paliaubos buvo pasirašytos Zapoljės Jame 1582 m. sausio 15 d. 10-čiai metų. Bohdanas aktyviai dalyvavo derybose dėl paliaubų. Be to, jis buvo vienas iš Jonušo Zbaražskio paskirtų komisarų, kurie sausio mėnesį perdavė Maskvai tas pilis, kurių Lenkijos ir Lietuvos valstybė atsisakė pagal paliaubų sutartį – tarp jų ir Velikije Luki.

Dar Livonijos karo metu, Bohdanas 1580 m., iš valdovo gavo Trakų pakamario (pavieto bajorų žemės ribų teisėjo) pareigas. 1590 m. Trakų vaivadijoje organizavo kuopinius teismus. B. Oginskis vienas iš tų, kurie rengė trečiąjį Lietuvos Statutą[12], pasirodžiusį 1588 m.

1596 m. vasario pabaigoje Kristupo Radvilos pavedimu perėmė vadovavimą Lietuvos kariuomenei, surinktai Semiono Nalivaikos ir Lobodos vadovaujamo Ukrainos kazokų ir valstiečių sukilimui numalšinti. Kovo mėn. iškeliavo Mozyriaus kryptimi, kurį buvo įtvirtinę Matviejaus Savulos, padėjusio Nalivaikai, kazokai. Vėliau (gegužės 24 d.) susijungė su Lenkijos kariuomene, vadovaujama lauko etmono Stanislavo Žulkievskio ir dalyvavo Nalivaikos stovyklos apsiaustyje ties Solonicos upe netoli Lubnos, pasibaigusia kazokų kapituliacija birželio 10 d. Šio sukilimo numalšinimas yra laikomas dideliu B. T. Oginskio nuopelnu.

B. Oginskis dalyvavo Livonijos kare su švedais. Švedams apgulus Kuoknesės pilį su joje įsitvirtinusia LDK įgula, Lietuvos didysis etmonas Kristupas Radvila 1601 m. gegužės 11 d. pasiuntė savo sūnaus Jonušo, B. Oginskio ir J. Zenovičiaus vadovaujamus dalinius į pagalbą įgulai. B. Oginskis pasižymėjo Kuoknesės mūšyje (1601 m. birželio 23 d.), kuriame švedai buvo sumušti. Po to jis pasiliko Livonijoje: būdamas Rygoje, B. T. Oginskis vadovavo Jono Zamoiskio vadovaujamo Lenkijos korpuso rudeninės kampanijos pasiruošimo darbams. J. Zamoiskis buvo numatęs atsiimti iš Švedijos karaliaus Karolio IX visą Livoniją. Pirmiausia spalio 18 d. J. Zamoiskis apgulė vieną iš didesnių pilių – Valmierą. Lapkričio pradžioje prie J. Zamoiskio apgultos Valmieros B. T. Oginskis atgabeno artileriją, tuo pagreitindamas tvirtovės paėmimą – ji buvo paimta 1601 m. gruodžio 21 dieną. 1602 m. žiemą pasiliko Rygoje, ten prižiūrėjo artilerijos paruošimą tolesnei Zamoiskio kampanijai.

1606 m. kilusio Zebžydovskio rokošo (valdovui priešiškos konfederacijos) metu Oginskis stojo Zigmanto Vazos šalininkų (regalistų) pusėn, kurie siekė stiprios valdovo valdžios. Buvo renkamas pasiuntiniu į Seimą (1607–1615), kuriame skiriamas į įvairias komisijas: įstatymų taisymo, pilių statybos prie rytinės Lietuvos ir Lenkijos sienos, Lietuvos ir Lenkijos žemėse gyvenančių totorių reikalų sureguliavimo ir pan. Buvo paskirtas LDK Vyriausiojo Tribunolo maršalka.

1607 m. Seimas Oginskiui išreiškė dėkingumą už jo karinius nuopelnus ir jį apdovanojo 8000 lenkiškų auksinų suma[13].

Chocimo žygyje 1621 m. jau nedalyvavo; į jį pasiuntė sūnus Aleksandrą, Samuelį Levą ir anūką Joną Stetkevičių.

Jis mokėjo ne tik kovoti, bet ir tartis dėl taikos. 1587 m. Steponas Batoras pasiuntė jį deryboms į Maskvą; 1612 m. taip pat dalyvavo derybose dėl taikos[14].

Bohdanas priklausė aktyviausiems stačiatikių bažnyčios gynėjams visoje LDK. 1612 m. kartu su sūnumis Jonu ir Aleksandru pasirašė stačiatikių šlėktos protestą prieš 1596 m. bažnytinę Bresto uniją. Vilniaus Šventos Dvasios stačiatikių vienuolynui Bohdanas ir Raina Oginskiai iš jiems priklausiusio Vievio dvaro 1619 m. padovanojo tris kaimus su valstiečiais ir 500 dešimtinių žemės, taip pat šešis ežerus, buvusius jų dvare. Todėl Vilniaus vienuoliai galėjo atnaujinti pamaldos Vievio stačiatikių vienuolyno cerkvėje. Tuo pačiu metu apsidraudė priskirdamas

vienuolyną ir mokyklos prie jo išlaikymą Vilniaus Šv. Dvasios brolijos stačiatikių cerkvei.

Kai unitai Vilniuje užgrobė vienuolyną ir Šventos Trejybės broliją, kurios globėju jis buvo, paskyrė išvytiems vienuoliams prieglobstį Vievyje. Kai 1610 m. valdovas Zigmantas Vaza uždraudė gyventojams pirkti ir parduoti Vilniaus stačiatikių Šv. Dvasios brolijos spaustuvės leidinius, B. Oginskis savo dvare Vievyje 1611 m. įkūrė stačiatikių spaustuvę, veikusią iki 1646 m. Bene svarbiausias Vievio spaustuvės leidinys – Meletijaus Smotrickio „Slavų kalbos gramatika“, išspausdinta 1618 m. (kitais duomenimis – 1619 m.). Vėliau ši knyga kelis kartus buvo perleista Rusijoje (nenurodant autoriaus). Iš jos mokėsi ne viena rusų karta, tarp kitų ir didysis rusų mokslininkas Michailas Lomonosovas.

Ta spaustuvė veikė ir po 1615 metų, po to, kai spaustuvės branduolys buvo sugrąžintas atgal į Vilnių, kur grįžo brolija, iš Oginskio dovanų gavusi du namus (nupirktus 1616 m.[15]) su žemės sklypais ir kitais pastatais, buvusius šalia jų naujos šv. Dvasios cerkvės.

Prie stačiatikių Šv. Dvasios brolijos atsirado mokykla, pavadinta kolegija, prie kurios buvo įkurti auklėtinių bendrabučiai, funduoti Oginskio.

Nors Oginskio nuopelnai tėvynei buvo svarūs, tačiau jis netapo senatoriumi, neužėmė nei kašteliono, nei vaivados pareigų. Ir visa tai todėl, kad jis iki pat mirties neišsižadėjo stačiatikybės[16].

Valdovas Steponas Batoras B. Oginskiui iki gyvos galvos leido valdyti šias seniūnijas: Karmėlavos (1579 m.), Kairiškių (apie 1582 m.) ir Darsūniškio (1586 m.).

B. Oginskis su žmona Raina Valavičiūte (vedė prieš 1583 m.), Smolensko vaivados Grigorijaus Valavičiaus dukterimi, susilaukė 12 vaikų (trys jų mirė maži).

Samuelis Levas Oginskis – Trakų tijūnas, Kruonio, Uogintų bei kitų dvarų savininkas. Jaunystėje studijavo užsienio universitetuose. 1620 m. įvardijamas kaip Trakų stalininkas. Dalyvavo Chocimo mūšyje 1621 m. kartu su broliu Aleksandru ir sūnėnu Jonu Stetkevičiumi. 1625 m., būdamas karaliaus rotmistras, dalyvavo žygyje prieš turkus. Buvo renkamas pasiuntiniu į Seimą.

1619 m. pavasarį vedė Zofiją Bielevičiūtę, Šeduvos tijūno Jono Bielevičiaus ir Reginos Lukomskaitės dukterį. Samuelis Levas ir Zofija Oginskiai 1628 m. įsigytame Markovo dvare Vitebsko vaivadijoje 1642 m. įkūrė vienuolyną ir pasirūpino jo aprūpinimu. Žmona mirė apie 1644 metus. 1646 m. sausio 6 d. Samuelis Levas Kruonio vienuolynui užrašė 3,5 valako žemės ir 1500 auksinų maldoms už jo ir mirusios jo žmonos sielas. 1647, 1648, 1649 metais vėl buvo pasiuntiniu Seime. 1653 m. iš Kristupo Paco, LDK didžiojo vėliavininko, už paskolintą 24000 auksinų sumą paėmė užstatą – Šventininkų, Kalvių bei kitus dvarus.

Nuo XVII a. pradžios Oginskiai buvo įsikūrę Vitebske. 1641 m. šio miesto inventoriuje paminėti „...penki pono Samuelio Oginskio namai su daržais Rusios

priemiestyje“. 1644 m. sudarytame „Vitebsko brėžinyje“ pažymėti Oginskių rūmai, stovėję Samueliui Levui priklausiusiame sklype netoli miesto aikštės[17].

1654 m. spalio 20 d. Trakuose surašė testamentą, kuriuo išreiškė savo valią būti palaidotas Kruonio cerkvėje šalia savo tėvų, dvarus padalindamas dviem sūnums – Simonui Karoliui, Vitebsko pakamariui, užrašė Kašonis, Vaiguvą ir Kruonį, o Jonui, Volkovysko vėliavininkui – Uogintus Kauno paviete. Be to, abiems sūnums dar užrašė ir po keletą dvarų, buvusių dab. Baltarusijos teritorijoje[18].

1655 m. vasarą vyko nesėkmingas karas su Rusija ir Maskva. Lietuvos kariuomenėj buvo suirutė. Trakų pilis turėjo ginti Samuelio Levo Oginskio vadovaujama kariuomenė, tačiau netoli Trakų Samuelis Levas pasidavė neiššaudamas nė šūvio. Trakus užėmė ir miestą bei pilis sudegino Ivano Zolotarenkos kazokų būriai[19]. 1655 m. lapkričio 22 d. kartu su sūnumi Simonu Karoliu (tą dieną caro kariuomenė paėmė Vitebską) nuvyko į Vilnių, o 1656 m. vasario 7 d. jie su bajorų grupe išvyko pas carą išreikšti jam nuolankumą. Samuelis Levas mirė 1657 m. rudenį. Palaidotas Kruonio cerkvėje šalia savo tėvų.

Jonas Oginskis (apie 1582–1640) – Mstislavlio kaštelionas, Trakų tijūnas, pasiuntinys į Seimą, LDK Tribunolo deputatas, Karmėlavos seniūnas, Kruonio, Uogintų bei kitų dvarų savininkas. Buvo vyriausias Bohdano ir Rainos Valavičiūtės sūnus, Aleksandro, Samuelio Levo brolis. Nuo ankstyvos jaunystės buvo susijęs su Biržų Radvilomis. Mokslus ėjo Vilniaus vaivados ir LDK didžiojo etmono Mikalojaus Kristupo Radvilos dvare. Vėliau tapo jo sūnaus Jonušo Radvilos dvariškiu, kuriam 1595–1597 m. palaikė draugiją kelionėje į užsienio studijas. Apkeliavo kone pusę Europos – lankėsi prancūzų karaliaus dvare, Čekijoje, vokiečių žemėse, Lenkijoje. 1605 m. sausio 28 d. tėvas jam perleido teises į Rečionių ir Eitekonių kaimus Žaslių seniūnijoje. Tuo pačiu gavo teisę valdyti iki gyvos galvos Klopotovčiznos dvarą Mozyriaus paviete. 1605 m. vedė Heleną Unichovską, Lauryno Loveikos našlę.

Apie 1612 m. tapo karaliaus dvariškiu. Buvo stačiatikis ir aktyviai gynė sąvąjį tikėjimą. Buvo stačiatikių Šv. Dvasios brolijos narys (vėliau tapo ir jos seniūnas), 1612 m. kartu su tėvu ir broliu Aleksandru pasirašė LDK stačiatikių šlėktos fundacinį aktą, kuriuo buvo įkurtas Petro ir Povilo vienuolynas Minske. Stačiatikių tikėjimo klausimus gindavo ir Seime. Visapusiškai rėmė stačiatikių cerkves ir vienuolynus tiek Lietuvoje, tiek dabartinės Baltarusijos teritorijoje.

Buvo ištikimas Jonušo Radvilos patikėtinis, atlikdavo reprezentacines funkcijas. 1620 m. gruodį mirus Jonušui Radvilai, suartėjo su jo broliu, LDK didžiuoju etmonu Kristupu Radvila. XVII a. trečiąjį dešimtmetį Kauno pavieto seimeliuose ne vieną kartą organizavo pasiuntinių ir deputatų, atstovaujančių Biržų Radvilų interesams, rinkimus. 1621 m. buvo LDK Tribunolo deputatas, kur buvo išrinktas maršalka. Tais pačiais metais Jonas Oginskis pasiuntė 20 raitelių būrį į LDK kariuomenės stovyklą Livonijoje, kur vyko karas su švedais. 1629 m. pradžioje norėjo būti paskirtas Kauno

pakamariu, todėl Kristupo Radvilos prašė užtarimo pas kanclerį. Šių pareigų negavo, nes valdovas Zigmantas Vaza visuomet jį laikė uoliu Radvilų tarnu.

1633 m. gegužės 27 d. Jonas Oginskis paskirtas Mstislavlio kaštelionu. Vladislovo Vazos žygio į Smolenską metu buvo paskirtas Vilniaus vietininku ir įgulos vadu vietoj išvykusio Vilniaus vaivados ir LDK didžiojo etmono Kristupo Radvilos. Šias pareigas ėjo iki 1634 m. rugpjūčio – rugsėjo mėnesių, jo užduotis buvo garantuoti tvarką Vilniuje bei patruliuoti palei Dauguvos upę.

Aleksandras Oginskis (apie 1585–1667) – pulkininkas, husarų rotmistras, Minsko vaivada, vėliau Trakų kaštelionas. Garsus karo vadas. Strėvininkų, Vievio, Rudnios bei kitų dvarų savininkas, Darsūniškio seniūnas. Buvo trečias Trakų pakamario Bohdano ir Rainos Valavičiūtės sūnus.

Mokytis, kaip spėjama, pradėjo rusų mokykloje prie stačiatikių Šv. Trejybės Brolijos Vilniuje. Nuo 1600 m. kartu su vyresniuoju broliu Dymitru mokėsi Karaliaučiaus universitete. Buvo priverstas nutraukti mokslus, nes išvyko kariauti su švedais. Nuo 1606 m. tęsė studijas kituose užsienio universitetuose, taip pat ir Vokietijoje.

Baigęs studijas, pasišventė karo tarnybai, trukusiai apie 50 metų. Dalyvavo visuose to meto karuose. Didvyriškai kovojo su švedais prie Salaspilio (Kircholmo; 1605 m. rugsėjo 27 d.), su rusais prie Smolensko (1633 m. rugsėjo 7 d.), su turkais prie Chocimo (1621 m.).

Prieš Chocimo kautynes jis, kaip husarų kuopos vadas, dalyvavo dvikovoje su žymiu turkų pareigūnu, pagal to meto paprotį surengtoje priešais mūšio lauke išsirikiavusias kariuomenes. Šiose grumtynėse A. Oginskis nukirto turkui galvą, o laimėtojo kardas nuo tada buvo saugomas kaip narsumo atminimas[20].

Buvo Trakų vaivadijos pasiuntinys į 1623 m. Seimą, tais metais valdovas jam leido iš tėvo perimti Darsūniškio seniūniją. Nuo XVII a. 3-iojo dešimtmečio buvo vienas pagrindinių Biržų Radvilų šalininkų Trakų seimelyje. Buvo pasiuntinys į neeilinį 1626 m. seimą, kuriame buvo išrinktas deputatu į LDK Vyriausiąjį Tribunolą. Tų metų sausį gavo Trakų vėliavininko vietą. 1634 m. gegužės 27 d. sudarius Polanovkos sutartį (kurią pasirašė ir jis pats), paliko kariuomenę ir atsidėjo politinei ir religinei veiklai.

Aktyvus stačiatikybės gynėjas. Buvo stačiatikių brolijos prie Šv. Dvasios cerkvės narys, 1612 m. pasirašė LDK stačiatikių šlėktos fundacinį aktą Apaštalų Petro ir Povilo stačiatikių vienuolynui Minske. 1619 m., kai buvo LDK Tribunolo atstovas nuo Trakų vaivadijos inicijavo protesto įrašymą į Tribunolo knygas dėl Minsko vaivados Petro Tiškevičiaus, norėjusio iš stačiatikių atimti minėtą vienuolyną, elgesio.

Nuo 1636 m. – Lietuvos dvaro vėliavininkas; pasiuntinys į Seimus, Radvilų šalininkas. Nuo 1645 m. – Minsko vaivada, nuo 1649 m. – Trakų kaštelionas. Buvo paskutinis LDK senatorius nekatalikas[21]. Mirė 1667 m. pradžioje. Palaidotas Šv. Dvasios cerkvėje Vilniuje.

Rembrandt. Lenkų raitelis. Apie 1655 m. Manoma, kad paveiksle pavaizduotas raitelis – tai Marcijonas Aleksandras Oginskis (1632–1696), nutapytas, kai studijavo Leidene, Olandijoje.

Iliustracija iš: Žygas K. P. Rembrandto „Lietuvių raitelis“? // Kultūros barai, 2001, Nr. 8/9. Įklija tarp 96 ir 97 puslapių.

Pirmą kartą buvo vedęs (vestuvės įvyko 1621 m.) Aleksandrą (Elžbietą) Šemetaitę, Smolensko kašteliono dukterį, su kuria susilaukė dviejų sūnų: Jono, kuris mirė jaunas, dar besimokydamas Vilniuje, ir Bohdano, LDK dvaro vėliavininko. Po Šemetaitės mirties vedė dar kartą – Kotryną Polubinskaitę, Mstislavlio kašteliono dukterį. Vestuvės įvyko Derečine 1630 m. sausio 20 d. Su antrąja žmona (kuri mirė prieš 1655 m.) susilaukė sūnaus Marcijono Aleksandro – Lietuvos didžiojo kanclerio, o taip pat dukterų: Aleksandros Konstancijos, ištekėjusios už LDK raštininko Andriaus Kazimiero Zavišos, ir Teodoros, ištekėjusios už Žemaičių seniūnijos pakamario Jono Gruževskio.

Marcijonas Aleksandras Oginskis (1632–1690) – pulkininkas, Trakų vaivada, Lietuvos didysis kancleris, pasiuntinys į Seimą ir LDK Vyriausiąjį Tribunolą, daugelio seniūnijų, tarp jų ir Darsūniškio, seniūnas, Strėvininkų bei kitų dvarų savininkas, Aleksandro Oginskio ir jo antros žmonos Kotrynos Polubinskaitės sūnus.

Buvo auklėjamas stačiatikybės dvasia. Spėjama, kad mokėsi Vilniaus universitete (tuometinėje Akademijoje), kurio bibliotekai įsteigti 1647 m. paskyrė reikalingą pinigų sumą. Vėliau studijavo Krokuvos akademijoje, o nuo 1650 m. Leideno (Olandija) universitete. 1647 m., kaip Trakų stalininkas, nuo tos vaivadijos pasirašė Jono Kazimiero išrinkimą valdovu. Apie 1651 m. pradėjo karinę karjerą. 1654 m. buvo paskirtas Trakų vėliavininku. Maždaug nuo 1656 m. tarnavo Povilo Sapiegos vadovaujamoje Lietuvos kariuomenėje. 1657 m. jau buvo pulkininkas.

Nuo 1658 m. – Lietuvos didysis taurininkas, nuo 1651 m. – Lietuvos stalininkas, nuo 1665 m. – Lietuvos raikytojas, pasiuntinys į Seimus[22].

Kaip karškis, dalyvavo įvairiuose kariniuose žygiuose bei garsiausiuose to meto mūšiuose su švedais ir Maskva, taip pat dalyvaudavo sudarant paliaubas, tarp jų ir kelis mėnesius trukusiose derybose su caro pasiuntiniais sudarant Andrusovo taikos sutartį 1670 m.; LDK vardu 1686 m. pasirašė „Amžinosios taikos“ sutartį su Maskvos valstybe. 1670 m. buvo paskirtas Trakų vaivada, nuo 1684 m. iki pat mirties 1690 m. buvo Lietuvos didysis kancleris.

M. A. Oginskis prisidėjo prie Oginskių giminės galios stiprinimo. Po tėvo Aleksandro mirties 1667 m. gavo Darsūniškio ir Rogačiovo seniūnijas bei didelę dalį jo asmeninių valdų. 1633 m. įvykusios vedybos su Marcibele Ona Hlebavičiūte, Vilniaus vaivados Jurgio Karolio Hlebavičiaus ir Kotrynos Radvilaitės dukterimi, Marcijoną Aleksandrą padarė vienu iš didžiausių Lietuvos magnatų. 1669 m. mirė Jurgis Karolis Hlebavičius, o 1774 m. – ir jo žmona Kotryna, tad 1775 m. birželį jam atiteko jų valdyti dvarai ir seniūnijos. 1681 m. mirė jo žmona; 1685 m. vedė Konstanciją Kotryną Vielopolską, karaliaus kanclerio dukterį, kuri kraičio gavo 100 000 lenkiškų auksinų.

1688 m. Marcijonas Aleksandras savo pusbroliui iš tėvo pusės Simonui Karoliui Oginskiui ir jo sūnums Boguslavui Kazimierui, Marcijonui ir Aleksandrui pardavė didelius Strėvininkų ir Rudnios dvarus (kuriuos jie prieš tai valdė už užstatą). Perėjęs į katalikybę, fundavo Raguvos bažnyčią Ukmergės paviete, padėjo steigiant jėzuitų kolegiją Minske, pastatė dominikonų vienuolyną Trakuose ir jiems 1688 m. užrašė Rykantus ir suremontuotą bažnyčią, apgriautą Maskvos kariuomenės (Rykantai nuo XVII a. priklausė Oginskiams)[23]. Šioje bažnyčioje yra išlikusios freskos, tapytos vietinio dailininko Jono Janavičiaus 1668 m.; be Kristaus gyvenimo scenų, presbiterijoje pavaizduoti ir Marcijono Aleksandro Oginskio ir jo žmonos figūriniai portretai[24]. Patsai turėjo rūmus Trakuose, ant Galvės ežero kranto.

Mirė Alovėje 1690 m. sausio 26 d. Nepaliko palikuonių – vienintelis jo ir Hlebavičiūtės sūnus Jurgis mirė būdamas 2 metų amžiaus. Pagrindiniu jo įpėdiniu liko jo svainis (žmonos sesers vyras) Kazimieras Jonas Sapiega. Pastarasis bei jo sūnūs ilgai teisėsi su Simono Karolio Oginskio įpėdiniais dėl Strėvininkų dvaro; ginčas išspręstas tik 1728 m.

Simonas Karolis Oginskis (m. apie 1699 m.) – Vitebsko pakamaris, LDK kardininkas, Kruonio, Strėvininkų, Uogintų, taip pat Krosnos (Kauno pav.), Mikulino, Loznos ir Rudnios (Vitebsko vaiv.) dvarų bei mūrinių namų Vilniuje savininkas. 1639 m. įstojo mokytis į Krokuvos universitetą, o nuo 1641 m. mokėsi Franekerio (Olandija) universitete. Jame besimokydamas, iš prancūzų į lotynų kalbą išvertė ir 1643 m. išleido Nikolo Fareti parankinę knygą apie gerą auklėjimą, kurią dedikavo savo tėvui Samueliui Levui.

Franekeryje jis vedė miesto burmisto dukterį Tycją Staakman. Su ja bendras gyvenimas truko neilgai – trumpai pabuvusi Lietuvoje, ji netrukus grįžo atgal į savo tėvynę – Olandiją, pasiimdama mažametę abiejų dukterį Zofiją. Beje, užaugusi Zofija paveldės Kruonio dvarą ir valdys jį iki mirties (žr. toliau).

Apie 1654 m. jis buvo paskirtas Vitebsko pakamariu, buvo vienas miesto gynybos prieš Rusijos kariuomenės puolimą organizatorių.

Vykstant karui su Maskva, 1655 m. lapkričio 22 d. kartu su tėvu Samueliu Levu nuvyko į Vilnių ir prisiekė carui ištikimybę; po kelių mėnesių, 1656 m. vasario 7 d., jie su bajorų grupe atsimetė nuo caro.

1660 m. įstojo į LDK kariuomenės Vincento Gosievskio diviziją. Jis ne kartą pasižymėjo kariniuose susirėmimuose su Maskva. 1661 m. jo vadovaujamas stiprus, apie 3000 raitelių dalinys užgrobė caro pinigus, skirtus I. Chovanskio kariuomenei finansuoti. Tų pačių metų rudenį jo vadovaujamas kelių tūkstančių raitelių dalinys susirėmimuose prie Polocko prarado kelis kavalerijos būrius, sudarytus iš savanorių. Tarnaudamas kariuomenėje, atstovavo Boguslavo Radvilos interesams. Kai po Andrusavo taikos sutarties 1667 m. Vitebskas buvo grąžintas Abiejų Tautų respublikai, karalius Jonas Kazimieras Vaza Simoną Karolį paskyrė miesto perėmimo iš rusų vadovu. Vėliau jam buvo pavesta rūpintis Vitebsko vidaus gyvenimo reikalais.

1688 m. Simonas Karolis Oginskis kartu su sūnumis Boguslavu Kazimieru, Marcijonu ir Aleksandru iš savo brolio, LDK kanclerio Marcijono Aleksandro Oginskio įsigijo Strėvininkų, Vievio bei Rudnios dvarus.

1679–1685 m. minimas kaip LDK didysis kardininkas (šias pareigas ėjęs žmogus laikė didžiojo kunigaikščio kalaviją iškilmių metu). Simonas Karolis Oginskis 1685–1688 m. buvo Mstislavlio vaivada.

Antroji jo žmona buvo Teodora Korsakaitė, su kuria susilaukė trijų sūnų: Marcijono Mykolo, Vitebsko vaivados, Boguslavo Kazimiero, Kauno pavieto maršalkos ir Jurgio, taip pat dviejų dukterų: Kristinos ir Eleonoros. Su trečiąja žmona Terese Vainaite – sūnaus Aleksandro.

Priklausė stačiatikybės gynėjams, buvo stačiatikių Šv. Dvasios Brolijos narys, nuo 1672 m. buvo jos seniūnas. Perėjęs į katalikybę (apie 1680 m.), tapo Šv. Teresės bažnyčios ir Basųjų Karmelitų vienuolyno Vilniuje, kur ir palaidotas, fundatorius.

Jonas Jackus Oginskis (mirė 1684 m.) – Mstislavlio, vėliau Polocko vaivada, Lietuvos lauko etmonas. Buvo antras Samuelio Levo ir Zofijos Bielevičiūtės sūnus, Simono Karolio brolis. Buvo auklėjamas stačiatikybės dvasia, o vėliau perėjo į katalikybę. Nuo 1639 m. kartu su broliu Simonu Karoliu mokėsi Krokuvos akademijoje.

Savo viešosios veiklos pradžioje jis buvo susijęs su Smolensko vaivada Jurgiu Karoliu Hlebavičium, kuris jam padėdavo gauti naujas pareigas ar dvarus. Jam mirus, Jonas Jackus tapo Pacų sąjungininku, dar vėliau perėjo į Sapiegų stovyklą. Tai buvo

pagrindinė sėkmingos jo karjeros priežastis – šlietis prie tos grupuotės, kuri tuo metu Lietuvoje imdavo viršų. Prie jo karjeros prisidėjo ir sėkminga karinė karjera, trukusi per 20 metų. Nuo 1656 m. pavasario buvo husarų pulko leitenantas, vėliau tapo LDK didžiojo etmono ir Vilniaus vaivados Pavelo Sapiegos sunkiosios kavalerijos pulko leitenantu ir dalyvavo kariniuose veiksmuose prieš švedus. Vėliau dalyvavo ne viename mūšyje su rusais ir turkais. Kovojo prie Prostkų (1656 m. spalio 8 d.). Vėliau dalyvavo mušiuose išvaduojant Žemaitiją; lapkričio mėnesį, maršo į Biržus metu, sumušė švedų dalinį. Tiesa, jo vadovaujamus dalinius mūšiuose ne visada lydėdavo sėkmė, būta ir pralaimėjimų: 1659 m. gruodžio 28 d. jo vadovaujamus penkis raitelių pulkus sumušė rusų daliniai, pasiųsti I. Chovanskio. Taip pat dalyvavo karuose su turkais ir totoriais.

Nuo 1657 m. Volkovysko maršalka, 1661–1665 m. – Vilniaus pavaivadis, nuo 1669 m. – Lietuvos lauko raštininkas, pasiuntinys į Seimus; nuo 1672 m. Mstislavlio, nuo 1682 m. – Polocko vaivada, nuo 1683 m. dar ėjo ir Lietuvos lauko etmono pareigas[25]. Tuo metu priklausė Sapiegų šalininkams. Buvo Lietuvos didžiojo etmono Kazimiero Sapiegos prieš valdovą nukreiptų planų vykdytojas (o gal ir bendraautorius).

Mirus tėvui (1657 m. rudenį), paveldėjo šiuos dvarus: Uogintus, Kašonis, Mešlovičius ir Jachniškes (Kauno pav.), Mikuliną (Vitebsko vaiv.), Bokštus (Minsko vaiv.), Kropivnicą (Volkovysko pav.), mūrinį namą Kaune ir 24 000 auksinų. Dar kelis didelius dvarus įgijo per antrą santuoką su Joana Teodora Naruševičiūte, LDK didžiojo raštininko ir referendoriaus Stanislovo Naruševičiaus ir Anos Sapiegos dukterimi.

Jis buvo vienas iš tų Oginskių, ant kurių padėtų pamatų XVIII a. Oginskių giminė pasiekė didžiausią savo galybę.

Regina Oginskaitė – ketvirtoji Samuelio Levo Oginskio ir Zofijos Bielevičiūtės duktė. 1654 m. ji minima kaip Vendeno vaivados sūnaus Valterio Korfo (g. 1621 m.) žmona. Valteris Korfas po uošvio Samuelio Levo mirties tapo Trakų stalininku. Mirė nepalikęs palikuonių. Likusi našle, Regina dar kartą ištekėjo – šį kartą už Bresto žemės teisėjo Leonardo Pociejaus. Jo dėdė Mykolas Pociejus testamentu savo dvarus (tarp jų ir Kietaviškes) paliko brolio sūnui Leonardui, bet iki tol, kol užaugs anūkas Aleksandras. Taip pat jis įpareigojo Leonardą pabaigti Kietaviškių bažnyčios statybą[26]. 1676 m. Trakų vaivada Marcijonas Oginskis (Reginos pusbrolis) Reginai ir Leonardui Pociejams perleido teisę valdyti Rogačiovo seniūniją. 1686 m. Pociejus buvo paskirtas Vitebsko vaivada. Jis 1693 m. paliudijo, kad jo dvarai, tarp jų ir Strėvininkai, turėjo 330 789 lenkiškų auksinų skolą. L. Pociejus mirė 1695 m. Žinoma, kad Regina 1703 m. dar buvo gyva. Su vyru Leonardu turėjo sūnų Liudviką Pociejų, Bresto pakamarį.

Leonas Kazimieras Oginskis (mirė 1699 m.) – Lietuvos pastalininkis, Mstislavlio seniūnas, pasiuntinys į Seimą. Buvo trečiasis Polocko vaivados

Jono Jackaus ir Anos Siemaškaitės sūnus. Už dalyvavimą valdovo Jono Sobieskio kariniuose žygiuose ir jo politikos palaikymą gavo (tėvas jam perleido teises) Stakliškių seniūniją Kauno paviete, Radomlą Mstislavlio vaivadijoje. Nepaisant tėvo pastangų, 1683–1684 m. netapo Lietuvos artilerijos generolu. 1689 m. paskirtas Lietuvos pastalininkiu. 1690 m. vedė Konstanciją Oną Kocielovną (Kotlovną), Ašmenos vėliavininko Jurgio Mykolo Kocielos našlę. Tais metais žmonai padovanojo po dalį iš tėvo Jono Jackaus paveldėtų Kašonių (prie Jiezno) ir Uogintų dvarų. Prieš 1694 m. iš kanclerio Marcijono Aleksandro Oginskio gavo Nemunaičio seniūniją. Prieš Sapiegas nukreiptas Lietuvos bajorų suvažiavimas pasiuntė jį su Liudviku Pociejumi, Bresto pakamariu, pas valdovą Augustą II. Pakeliui pas valdovą juos sugavo Lietuvos sargybininko Mykolo Juozapo Sapiegos kariai, kurie Leoną Kazimierą tris kartus peršovė ir apiplėšė. Nepaisant patirtų sužeidimų, valdovą jis pasiekė. 1699 m., nusilpęs nuo neseniai patirtų sužeidimų, Leonas Kazimieras mirė. Keršydamas už tai, jo sūnus Grigas Antanas 1702 m. užgrobė Sapiegoms Žemaitijoje priklausiusius Skuodą ir Kretingą.

Boguslavas Kazimieras Oginskis (apie 1669–1730) – Kauno pavieto maršalka, Lietuvos stalininkas. 1693 m. įvardijamas kaip Darsūniškio seniūnas; šiuo titulu pasirašė Augusto II elekciją 1697 m. Kartu su jaunesniuoju broliu Mykolu kovėsi Valkininkų mūšyje (1700 m. lapkričio 18 d.) koalicijos, nukreiptos prieš Sapiegas, pusėje. 1701 m. tapo Kauno pavieto maršalka ir šias pareigas ėjo iki pat mirties. 1704–1709 m. – LDK stalininkas, dažnai buvo renkamas pasiuntiniu į Seimą.

1702 m. vadovavo sunkiosios kavalerijos būriui. Bylinėjosi su Antanu Kazimieru Sapiega dėl Strėvininkų dvaro. Iš anksto (1703 m.) pasirūpino, kad Darsūniškio seniūnija atitektų sūnui Ignotui; 1717 m. tokį pat leidimą iš valdovo išrūpino ir Ignoto sūnui (t. y. savo anūkui) Juozapui. Boguslavui mirus, našle liko trečioji jo žmona Ana Darata Unichovska (jai pačiai ši santuoka buvo ketvirtoji). Ji mirė 1736 m. gruodį, buvo palaidota Paparčių dominikonų vienuolyno bažnyčios rūsyje, šalia trečiojo vyro, Trakų pakamario Motiejaus Riomerio, mirusio 1718 m. spalio 18 d.

Boguslavas Oginskis, jau būdamas Kauno pavieto maršalka, Paparčių dominikonų vienuolyno bažnyčioje buvusiam Švč. Mergelės Marijos Snieginės paveikslui (sukurtam XVII a.) įtaisė sidabro aptaisus[27]; šiuo metu šis malonėmis garsėjantis paveikslas su šalia pakabintais tais pačiais aptaisais yra Paparčių bažnyčios didžiajame altoriuje.

Turėjo du vaikus – sūnų Karolį ir dukterį Teodorą (g. apie 1782 m.). Jos susilaukė su pirmąja žmona Polidora Aurora, Švedijos generolo-leitenanto barono Voldemaro Vrangelio dukterimi. Ją 1706 m. iš vieno Vilniaus vienuolyno išsivežė Švedijos karaliaus Karolio XII generolas adjuntantas Karolis Gustavas Diukeris ir po metų vedė. Taip pat jis buvo Švedijos karalystės senatorius, Livonijos generalinis

gubernatorius, dalyvavęs keliuose garsiuose mūšiuose (tarp jų ir prie Poltavos, kur buvo paimtas į nelaisvę, tačiau netrukus išleistas). Teodora mirė 1719 m.

Zofija de Ideking (Oginskaitė) – Kruonio dvaro savininkė. Buvo Simono Karolio Oginskio ir Tycjos Staakman duktė. Simonas Karolis studijuodamas Franekerio (Olandija) universitete (nuo 1641 m.), susipažino ir vedė burmistro dukterį Tycją, su kuria dar Olandijoje susilaukė dukters Zofijos. Oginskių šeima su mažamete Zofija atvyko į Lietuvą, bet Tycja netrukus grįžo į tėvynę Olandiją, kartu pasiėmusi ir savo dukrą. Zofija augo Olandijoje, kur ištekėjo už grafo Pranciškaus de Idekingo. Apie 1699 m. miręs tėvas Simonas Karolis testamentu jai užrašė Kruonio dvarą. Zofija 1719 m. mirė, jos vyras buvo minimas dar 1733 m., kai Kruonio dvarą užstatė Vigovskiams[28]. Palikuonių nesusilaukė.

Karolis Oginskis (apie 1690–apie 1716) – Darsūniškio seniūnas, Uogintų, Strėvininkų, Loznos dvarų savininkas. Boguslavo ir, kaip spėjama, antros jo žmonos Eperyjaš sūnus. Jo tėvas 1703 ir 1710 m. išrūpino jam valdovo leidimą valdyti Darsūniškio seniūniją, kuri jam turėjo atitekti po tėvo mirties. 1711 m. rugsėjį jo tėvas Boguslavas su Minsko kaštelionu Danieliu Vyhovskiu sutarė, kad Karoliui Oginskiui vedus kašteliono dukterį Rachelę (g. 1694 m.), jai tėvai duos 150 000 lenkiškų auksinų kraičio; iš savo pusės tėvas įsipareigojo sūnui perleisti dalį Strėvininkų, Loznos dvarų ir visą Uogintų dvarą. Vestuvės įvyko 1712 metais. Karolis Oginskis už gautą suderėtą kraitį savo žmonai užrašė 300 000 lenkiškų auksinų iš aukščiau išvardintų dvarų. Tačiau Karolio tėvas dėl Strėvininkų dvaro dar bylinėjosi su Vilniaus vaivada Sapiega, kol 1715 m. abi pusės pasiekė sutarimą.

Po vestuvių praėjus ketveriems metams (1716) Karolis mirė, palikęs sūnų Juozapą ir dukterį Antaniną Teresę (1714–1773), ištekėjusią už Juozapo Antano Solohubo (Žemaičių kašteliono 1742 m., Vitebsko kašteliono 1748 m., Vitebsko vaivados 1752 m.), mirusio 1781 m.

Našle likusi jo žmona ištekėjo už Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos, atsisakė nuo teisės valdyti Darsūniškio seniūniją, tuo pačiu patvirtindama pirmojo vyro tėvo Boguslavo garantiją anūkui Juozapui valdyti Darsūniškio seniūniją, išduotą Uogintuose 1717 m. rugpjūčio 24 d. Rachelė Sapiegienė bylinėjosi su Oginskių palikuonimis dėl Strėvininkų dvaro, kurį sau prisiteisė 1728 m. sausio 29 dieną. Rachelė mirė 1739 m. Sapiegų rūmuose Antakalnyje, Vilniuje.

Juozapas Oginskis (apie 1713–1776) – Darsūniškio ir Vaiguvos seniūnas, Kruonio, Strėvininkų, Uogintų bei tolimesnių dvarų savininkas. 1717 m., Juozapui esant dar visai mažam, jo senelis – Darsūniškio seniūnas ir Kauno pavieto maršalka Boguslavas Oginskis išrūpino teisę valdyti Darsūniškio seniūniją. Juozapas 1732 m. Darsūniškio seniūniją išnuomojo savo senelei Daratai Oginskienei, 1730 m. mirusio Boguslavo Oginskio našlei.

1738 m. vedė Apoloniją Vyhovską, kurios tėvas buvo Voluinės pataurininkis, pulkininkas Jurgis Vyhovskis, motina – Helena Černovska, Černigovo vėliavininko duktė. 1740 m. sausio 8 d. Juozapas Oginskis savo žmonai užrašė 200 000 lenkiškų auksinų iš savo Strėvininkų, Uogintų, Kruonio bei kitų dvarų Trakų ir Breslaujos pavietuose.

1740 m. iš Gutakovskių įsigijo Keragališkių kaimą Kazokiškių parapijoje. J. Oginskis gyveno Strėvininkų dvaro rūmuose. Žmona Helena mirė Strėvininkuose 1751 m. balandžio mėn. Dar tais pačiais metais (1751 m. rugsėjo 15 d.) vedė Antaniną Bialozaraitę, Kernavės seniūno Motiejaus Bialozaro ir Onos Oginskaitės dukterį. Juozapas Oginskis mirė 1776 m. sausio 21 d., palaidotas tų metų kovo 28 d. Šv. Dvasios bažnyčioje Vilniuje. Našle likusi Antanina Oginskienė mirė 1812 m. gegužės 21 d. Strėvininkuose, būdama 84 metų amžiaus.

Ignotas Oginskis (1755–1787) – Vaiguvos ir Darsūniškio seniūnas, Kruonio ir Strėvininkų dvarų savininkas. 1779 m. vedė Juzefą Oginskaitę. Ignotas ir Juzefa susilaukė dviejų vaikų: dukters Paulos ir sūnaus Gabrieliaus. Paula 1798 m. ištekėjo už Juozapo Lopacinskio, liaudies kavalerijos rotmistro. Paula mirė praėjus vieneriems metams po vestuvių (1799).

Darsūniškio seniūno Oginskio (greičiausiai Ignoto) vizitinė kortelė. XVIII a. LMAVB RS.

Juzefa Oginskienė (Oginskaitė) (1764–1847) – Darsūniškio ir Vaiguvos seniūnienė, Kruonio dvaro savininkė. Gimė 1774 m. liepos 15 d. Vienoje. Jos tėvas buvo Andrius Ignotas Joachimas Oginskis – Lietuvos didysis kancleris, Trakų vaivada ir kaštelionas, diplomatas. Brolis Mykolas Kleopas – Vilniaus vaivada, LDK didysis etmonas, kompozitorius. Pirmas vyras buvo Ignotas Oginskis, kuris 1780 m. jai užrašė Kruonio dvarą, taip pat Darsūniškio ir Vaiguvos seniūnijas[29]. Su vyru Ignotu Oginskiu (mirusiu 1787 m.) susilaukė sūnaus Gabrieliaus ir dukters Paulos. Praėjus trejiems metams nuo vyro mirties, 1790 m. ištekėjo už Jono Lopacinskio. Juzefa mirė 1847 m. birželio 12 d., palaidota Voistomyje.

Gabrielius Juozapas Andrius Oginskis (1784–1842) – politinis veikėjas, Napoleono kampanijų 1812–1814 m. dalyvis. Jam priklausė Kruonio, Strėvininkų, Vievio, Obenių, Gabriliavos, Mlynko (prie Vievio), Loznios ir Rudnios dvarai ir iki gyvos galvos iš valstybės gautos valdyti Darsūniškio ir Vaiguvos seniūnijos (viskas dabartinėje Kaišiadorių r. teritorijoje), taip pat namas su krautuve Vilniuje. Strėvininkų dvaro (šiandien – Mūro Strėvininkai) rūmai buvo jo rezidencija. Buvo Ignoto Oginskio, Vaiguvos ir Darsūniškio seniūno, bei Juzefos Oginskaitės sūnus, kompozitoriaus Mykolo Kleopo Oginskio sūnėnas. 1805 m. vedė Kunegundą Pliaterytę.

XIX a. pradžioje Oginskių Strėvininkų dvaras buvo šio regiono kultūros židinys. Rūmuose buvo įrengta teatro patalpa, kurioje vyko dvaro teatro vaidinimai; čia stovėjo fortepijonas. Koncertus rengdavo daugiau nei trisdešimties muzikų orkestras, kuriam vadovavo čia atvykdavęs muzikas Juozapas Kozlovskis (1757–1831)[30]. „Kadaise Strėvininkuose buvo pramogaujama įvairiai: mėgėjai vaidino komedijas, skambėjo muzika, o pati kunigaikštienė, prigalvojanti visokių nekaltų pokštų, savo svečiams surengdavo smagių mistifikacijų“[31].

1818 m. lapkričio 23 d. Kruonio dvarą, Darsūniškio ir Vaiguvos seniūnijas G. Oginskis išnuomojo bajorui, buvusiam Lenkijos kariuomenės kapitonui Karoliui Nelavickiui[32]. Tuo metu Kruonio dvaro sodybą sudarė keliolika medinių prastokos būklės pastatų ir mūrinių Oginskių rūmų griuvėsiai.

Prancūzų kariuomenei įžengus į Lietuvos teritoriją, G. Oginskis iš turtingiausių Lietuvos šeimų sūnų sudarė imperatoriaus Napoleono garbės gvardiją, kuriai pats ir vadovavo. Ši gvardija lydėjo Napoleoną iki Maskvos ir atgal[33]. Už šį žygį G. Oginskis gavo Garbės Legiono ordiną. 1813 m. dalyvavo mūšiuose Juozapo Poniatovskio (beje, buvusio Žiežmarių seniūno) korpuso sudėtyje, 1814 m. dalyvavo kampanijose Vokietijoje ir Prancūzijoje. Tais pačiais metais (1814) kartu su žmona grįžo į Lietuvą. Ūkininkavo savo dvaruose, daug jėgų skyrė švietimo skleidimui provincijoje – savo dvaruose jis buvo įsteigęs liaudies mokyklas. Nuo 1816 m. buvo ilgametis Lietuvos aukščiausiojo teismo pirmininkas[34]. Šalia savo rezidencijos – Strėvininkų dvaro rūmų 1828 m. įkūrė audimo ir drobės balinimo fabriką.

1818 m. priklausė Tadeušo Kosciuškos paminklo Vilniuje pastatymo iniciatoriams. Buvo aktyvus masonų ložės „Uolusis lietuvis“ (1816–1822) narys, pirmasis Lietuvos provincijos ložės „Tobuloji vienybė“ prižiūrėtojas. Oginskis aktyviai dalyvavo 1830–1831 m. sukilime; jam prasidėjus, sukilimo komitetas jam suteikė pulkininko laipsnį ir paskyrė Trakų apskrities vyriausiuoju sukilėlių vadu (apskrities viršininku).

1831 m. balandžio mėn. pradžioje Žiežmariuose Oginskio būrys susijungė su Vincento Matuševičiaus būriu. Jungtinis 600 raitų ir pėsčiųjų sukilėlių dalinys nužygiavo link Žaslių, iš kur mėgino išstumti Tuchačevskio dalinio kareivius, bet nepavykus pasitraukė į netoli buvusį mišką, o vėliau – į Čiobiškį. Per susirėmimą 1 kazokas buvo sužeistas, 27 sukilėliai paimti į nelaisvę[35]. Tomis dienomis Oginskio bei Emilijos Pliaterytės vadovaujami būriai lankėsi Paparčių dominikonų vienuolyne, kur vienuolių buvo pamaitinti ir apnakvydinti.

Kiek vėliau, balandžio 8 d., Oginskio vadovaujamas būrys kartu su kitais sukilėlių būriais (vadovaujamais Mauricijaus Prozoro, Antano Pušetos bei kitų) dalyvavo nesėkmingame Kauno puolime. Balandžio 17 d. šie daliniai patraukė prie Vilniaus, kur susijungė su Karolio Zaluskio, Pranciškaus Bilevičiaus ir kitų vedamais būriais. Tačiau iki Vilniaus puolimo nebuvo prieita. Įžengus į Lietuvą lenkų

generolo Antano Gelgaudo korpusui, Oginskis jo buvo paskirtas Laikinosios lenkų centrinės vyriausybės Lietuvoje vicepirmininku, o kaip Karo skyriaus patarėjas įdėjo daug pastangų organizuoti karo krovinių tiekimą lenkų daliniams. 1831 m. birželį, lenkų daliniams ir Lietuvos sukilėlių būriams pralaimėjus prie Vilniaus, sujungė 600 sukilėlių būrį su generolo Dezidero Chlapovskio daliniu – tai įvyko netoli Vilniaus–Kauno vieškelio buvusiame Gabriliavos dvare (dabar Elektrėnų savivaldybės teritorijoje). Lenkų daliniams peržengus Prūsijos sieną, G. Oginskio dalinys rugpjūčio 21 d. įsijungė į generolo Pranciškaus Rolando korpusą.

Kunigaikštis Gabrielius Oginskis. Iliustracija iš: Liegutė E. Emilija Pliaterytė. – Vilnius, 2004. – P. 196.

Už aktyvų dalyvavimą sukilime G. Oginskiui priklausę Kruonio, Mūro Strėvininkų dvarai 1830 m. gruodžio 21 d. buvo konfiskuoti ir paimti į valstybės iždą[36]. Jis pats, pralaimint sukilimui, su sukilėlių būrių likučiais pasitraukė į Lenkijos karalystę.

Emigracijoje Oginskis atsidūrė kartu su žmona. 1833 m. vasarą apsigyveno Prancūzijoje ir vertėsi knygrišystės amatu. Užmezgė artimus santykius su prancūzų karaliaus dvaru (karalius Liudvikas Pilypas Oginskį dažnai aplankydavo jo dirbtuvėse), jo žmona bendradarbiavo su Klementina Hofmaniene (Tanskaite) Lenkų damų labdarybės draugijoje.

1841 m. Rusijos imperatoriui parašė malonės prašymą; tų metų balandžio 8 d. imperatorius savo ranka užrašė: „pasigailėti, negrąžinant konfiskuotų dvarų ir leisti apsigyventi vidaus gubernijose, išskyrus sostinę“. G. Oginskio ir jo žmonos išlaikymui imperatorius skyrė iki gyvos galvos mokėti po 3000 sidabro rublių iš konfiskuotų Oginskių dvarų pajamų[37]. Tačiau vos tik G. Oginskis su žmona pervažiavo valstybės sieną, tuojau buvo suimtas ir įkalintas Vilniaus kalėjime.

Rašytoja ir dailininkė Gabrielė Giunterytė-Puzinienė savo dienoraštyje minėjo, kad šis sugrįžimas tapo neeiliniu Vilniaus įvykiu, kuris buvo kurį laiką plačiai aptarinėjamas. „Tos garbios poros gyvenimas – tai pasišventimas ir auka tėvynei 1812 ir 1831 metais”, – rašė ji[38]. Po 11 mėnesių kalinimo buvo išleistas iš kalėjimo, tačiau netrukus mirė – tai įvyko 1842 m. gruodžio 26 d. Palikuonių neturėjo. Su juo pasibaigė Kaišiadorių regiono Oginskių atšaka.

G. Oginskis buvo palaidotas Rasų kapinėse Vilniuje. Žymus XIX a. publicistas bei istorikas Adomas Honoris Kirkoras knygoje „Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes“ (pirmąkart išleistoje 1856 m.) nurodė, kad G. Oginskis palaidotas viename iš Vilniaus Rasų kapinių kolumbariumų. Toliau jis rašė: „Šio turtingo ir kilmingo pono gyvenimo istorija – tai stulbinantis pavyzdys, kokių likimo staigmenų gali iškrėsti gyvenimas net ir ramiausių polinkių žmogui. Pikta lemtis jį svaidė lyg rudens vėtra lapą po įvairias šalis. Buvusio piliečio, kario, svetimų kraštų klajūno, žymiausio iš žymiausiųjų Europos miestų amatininko kūnas, pailsęs nuo prieštaringumų, galop atgulė čia, prie savo tėvynainių kaulų. Marmuro plokštėje, kuri dengia jo palaikus, skaitome šį teisingumo balso padiktuotą tekstą:

Sūnus, vyras, pilietis ir doras krikščionis,
Laimėje neišpuikęs, nepalaužtas audrų,
Protėvių garbingų vertas palikuonis,
Gyvenęs dėl dorybės ir pareigų bendrų“.

Deja, šiandien iš abiejų kolumbariumų nieko nebeliko: juose buvę palaikai palaidoti dviejuose bendruose kapuose.

Jo žmona mirė 1865 m. gruodžio 16 d. Vilniuje, būdama 82 metų amžiaus.

Nuorodos

[1] Samuelis Szycikas Zaleskis. Išmintinga moteriškė, statanti sau namus. Apolonijos Valavičiūtės, Bresto pilininko Gregoro Vainos žmonos, laidotuvėms. [Parašyta] Vilniuje, 1636 (pamokslas). Iš kn.: Sarcevičienė J. Lietuvos didikės proginėje literatūroje: portretai ir įvaizdžiai. – Vilnius, 2005. – P. 519, 521.

[2] Wolff J. Kniaziowie Litewsko-ruscy. – Warszawa, 1897. – S. 288–327.

[3] Polski słownik biograficny. T. XXIII/3. – Kraków, 1978. – S. 594–602, 611–624; Polski słownik biograficny. T. XXIII/4. – Kraków, 1978. – S. 638–639.

[4] Niesiecki K. Herbarz Polski. T. VII. – Lipsk, 1841. – S. 48.

[5] Chłapowski K. Ogińscy // Wielka encyklopedia PWN. T. 19. – Warszawa, 2003. – S. 376.

[6] К. Х. Огинскіе // Энциклопедический словарь. Т. XXI. – С. Петербург, 1897. – С. 690.

[7] Sarcevičienė J. Lietuvos didikės proginėje literatūroje: portretai ir įvaizdžiai. – Vilnius, 2005. – P. 185, 610.

[8] Lulewicz H. Jan Oginski // Polski słownik biograficny. T. XXIII/3. – Kraków, 1978. – S. 612.

[9] Davies N. Dievo žaislas. Lenkijos istorija. T. I. – Vilnius, 1998. – P. 212.

[10] Пашкевич М. Князь Богдан Матвеевич Огинский, защитник православия в первые времена уний.– Вильна, 1903. – С. 11.

[11] LMAVB RS. F. 198–472. L. 1–2.

[12] Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A. Trakų miestas ir pilys. – Vilnius, 1991. – P. 71.

[13] Пашкевич М. Князь Богдан Матвеевич Огинский, защитник православия в первые времена уний. – Вильна, 1903. – С. 8, 9.

[14] К. Х. Огинскіе // Энциклопедический словарь. Том XXI. – С. Петербург, 1897. – С. 690.

[15] Смирнов Ф. Виленский Свято-Духов монастырь. Историческое описание. – Вильна, 1888. – С. 35.

[16] Пашкевич М. Князь Богдан Матвеевич Огинский, защитник православия в первые времена уний. – Вильна, 1903. – С. 11.

[17] Dr. Kaledinskij, Leonid, Bubenko, Tatjana. Oginskių laikų Vitebskas (XVIII a.) [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://samogitia.mch.mii.lt/Oginskiai/Vitebskas/htm

[18] Акты издаваемые Виленскою Археографическою коммиссіею. Томъ XII. Акты Главнаго Литовскаго трибунала. – Вильна, 1883. – С. 562–570.

[19] Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A. Trakų miestas ir pilys. – Vilnius, 1991. – P. 100.

[20] Niesiecki K. Herbarz Polski. T. VII. – Lipsk, 1841. – S. 51.

[21] Ogiński Aleksander // Wielka encyklopedia PWN. T. 19. – Warszawa, 2003. – S. 376.

[22] Ten pat. – S. 377.

[23] Misius K., Šinkūnas R. Lietuvos katalikų bažnyčios. – Vilnius, 1993. – P. 567.

[24] Adomonis T., Čerbulėnas K. Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija. T. 1. – Vilnius, 1987. – P. 254.

[25] Ogiński Jan Jacek // Wielka encyklopedia PWN. T. 19. – Warszawa, 2003. – S. 377.

[26] Jučas M. Lietuvos parapijos XV–XVIII a. – Vilnius, 2007. – P. 177.

[27] Vaišnora J. Marijos garbinimas Lietuvoje. – Roma, 1958. – P. 405.

[28] LVIA. F. 1177. Ap. 1. B. 379. Grafo Idekingo Kruonio dvaro užstatymas Vigovskiams. 1733 m.

[29] LVIA. F. 1177. Ap. 1. B. 423.

[30] Kiauleikytė L. XVIII a. II pusės – XIX a. muzikinė Lietuvos dvarų kultūra: stiliaus epochų sankirtose. – Vilnius, 2008. – P. 138, 152.

[31] Giunterytė Puzinienė G. Vilniuje ir Lietuvos dvaruose. – Vilnius, 2005. – P. 294.

[32] LVIA. F. 515. Ap. 3. B. 37. L. 117.

[33] Dundulis B. Lietuva Napoleono agresijos metais (1807–1812) – Vilnius, 1981. – P. 107.

[34] Ogiński Gabriel Józef // Wielka encyklopedia PWN. T. 19. – Warszawa, 2003. – S. 377.

[35] Sliesoriūnas F. 1830–1831 metų sukilimas Lietuvoje. – Vilnius, 1974. – P. 154.

[36] LVIA. F. 381. Ap. 24. B. 8911. L. 47. Vilniaus gubernijos, Kauno apskrities gyvenviečių, konfiskuotų pagal 1830 m. gruodžio 21 d. Aukščiausiojo įsaką, žiniaraštis. 1832 m. vasario 10 d.

[37] LVIA. F. 381. Ap. 24. B. 8911. L. 653–655. Vilniaus karo gubernatoriaus ir Gardino, Baltstogės, Minsko generalgubernatoriaus valdybos raštas Vilniaus gubernijos valdybai. 1841 m. balandžio 23 d.

[38] Giunterytė-Puzinienė G. Vilniuje ir Lietuvos dvaruose. – Vilnius, 2005. – P. 293.

Rolandas Gustaitis

Kunigas Antanas Mendzigurskis

Ilgą laiką Darsūniškyje klebonavo ir čia buvo palaidotas poetas, kunigas Antanas Mendzigurskis. Tiesa, apie jo literatūrinę veiklą žinoma nedaug – S. Moravskis savo knygoje, išleistoje 1929 m., sakė, kad jis (Mendzigurskis) rašinėjęs sąmojingus eilėraščius lietuviškai, lenkiškai ir lotyniškai[1]. Tačiau tie eilėraščiai nebuvo išspausdinti, o dabar ir jų rankraščiai yra dingę. Be literatūrinės veiklos, A. Mendzigurskis yra žinomas savo švietėjiška veikla – jis buvo Darsūniškio parapijos mokyklos steigėjas.

Gimė apie 1752 m. Ukmergės apskrityje. Nors vėliau save laikė bajoru, tačiau, kaip pastebėjo senųjų lietuvių rašytojų biografijų ir bibliografijų sudarytojas V. Biržiška, Lietuvoje bajorų, turinčių tokią pavardę, nebuvo ir spėjo, kad jis, kaip ir daugelis ano meto kunigų, bus kilęs iš valstiečių ir ėjęs mokslus su svetimais arba suklastotais dokumentais[2]. Mokėsi Vilniaus misionierių dvasinėje seminarijoje ir 1777 m. Vilniuje įšventintas kunigu. Kurį laiką buvo buvo kapelionu Kaune, paskui ilgą laiką klebonavo Rumšiškėse, iš kur buvo perkeltas klebonu į Darsūniškį (ten buvo jau 1809 m.). Mirė Kaune 1828 m. rugsėjo 2 d. (nauju stiliumi – rugsėjo 12 d.), kur buvo išvažiavęs gydytis. Jo kūnas buvo atvežtas į Darsūniškį ir čia palaidotas.

Darbo Darsūniškyje pradžia prasidėjo skandalu: 1810 m. evangelikų konsistorija buvo iškėlusi jam bylą už evangelikų poros apvesdinimą katalikų bažnyčioje. Tačiau A. Mendzigurskis neapsiribojo vien tik pastoraciniu darbu. Jis apie 1820 m. Darsūniškyje įsteigė parapijos mokyklą ir savo lėšomis ją išlaikė. Su šios mokyklos išlaikymu susijusi štai tokia istorija.

1824 m. rugpjūčio 28 d. jis pranešė Vilniaus universiteto rektoriui, kad dovanojąs universitetui 5000 auksinų su procentais, kuriuos jis buvo paskolinęs Kauno sienų teisėjui Leonui Borevičiui. Pastarasis buvo Barevičių (dabar Kruonio sen.) ir Burbiškių (dabar Elektrėnų sav., Kietaviškių sen.) dvarų savininkas. Tik Mendzigurskis buvo universitetui iškėlęs sąlygą, kad šis iš tos sumos sudarytų amžiną kapitalą, kurio procentais būtų išlaikoma Darsūniškio parapinė mokykla.

Jau 1824 m. lapkričio 27 d. universitetas pradėjo rūpintis, kaip gauti šią sumą. Bet 1825 m. sausio 8 d. tuometinis Vilniaus mokslo apygardos globėjas Novosilcevas rektoriui pranešė, kad universitetas neturi teisės priimti aukų ne grynais pinigais, bet pasižadėjimais. 1825 m. sausio 19 d. Novosilcevui rektorius paaiškino, kad beveik visi universiteto kapitalai buvo sudaryti iš tokių skolų pasižadėjimų. Tuomet Rusijos švietimo ministras tokią auką leido priimti. Bet staiga atsirado netikėta kliūtis – 1825 m. gegužės 8 d. universitetui teismas pranešė, kad dar 1811 m. kunigai misionieriai už 60 000 auksinų paskolą, suteiktą tam pačiam Borevičiui, pasiėmė abu jo dvarus. O kadangi Borevičius turėjo ir daugiau skolų, tai visas jo turtas 1828 m. buvo padalytas tarp kreditorių. 1828 m. rugpjūčio 15 d. teismas universitetui pranešė, kad universiteto pretenzijos liko atmestos, ir taip visa Mendzigurskio dovana dingo[3].

Nuorodos

[1] Biržiška Vaclovas. Aleksandrynas. T. II: antrasis (fotografuotas) leidimas. – Vilnius, 1990. – P. 180.
[2] Ten pat.
[3] Ten pat. – P. 180, 181.

Rolandas Gustaitis

Kunigas Juozas Čiulda

1835–1847 m. Darsūniškio klebonu buvo žemaitis kun. Juozas Čiulda, primirštas XIX a. I p. kultūros veikėjas ir išradėjas.

Jis gimė 1796 m. Plungės parapijoje. Mokėsi Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyno mokykloje. Iš jos 1816 m. stojo į Varnių dvasinę seminariją, vėliau (1818–1822) mokėsi Vyriausioje seminarijoje, priklausiusioje Vilniaus universitetui, kurią pabaigė teologijos magistro laipsniu. Kadangi seminarija tuo metu priklausė Vilniaus universitetui, tuo pačiu metu klausė paskaitas ir moralinių bei politinių mokslų fakultete (teisės ir istorijos), kartu su Simanu Daukantu, Adomu Mickevičiumi, Tomu Zanu bei kitais žymiais studentais. 1822 m. įšventintas į kunigus ir paskirtas Švėkšnos vikaru. 1823 m. paskiriamas Kauno apskr. bajorų mokyklos kapelionu, kuriuo jis buvo ligi 1835 metų. 1835–1847 m. Čiulda buvo, kaip minėta anksčiau, Darsūniškio klebonu. 1847–1849 m.buvo kapelionu dvarininko Lopacinskio Kairėnų dvare prie Vilniaus. Nuo 1850 m. iki mirties kapelionavo to paties Lopacinskio Sarijos dvare (netoli Drisos miesto). Mirė Sarijoje 1861 m. gegužės 30 d. (nauju stiliumi birželio 11 d.). Buvo surinkęs gana didelę biblioteką, kurios dalį jis atidavė Vilniaus archeologinei komisijai, o likusioji dalis, jam mirus, buvo pasiųsta į Varšuvą, kurios pagrindu buvo įkurta pirma viešoji Varšuvos biblioteka[1].

J. Čiulda buvo išsilavinęs žmogus, ne tik domėjęsis įvairiomis mokslo sritimis, bet ir rašęs lietuvių kalba eilėraščius. Pirmiausia jis žinomas tuo, kad 1854 m. lenkiškai parašė žemaičių kalbos gramatiką („Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles“[2]), kurios rankraštis šiuo metu saugomas Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje. To meto žemaičių rašytojai – D. Poška, S. Stanevičius, S. Valiūnas, S. Daukantas ir kiti – manė, kad lietuvių rašomosios kalbos pagrindu turinti būti žemaičių tarmė. Šio darbo pratarmėje autorius sako, kad lietuvių kalbos pradžia slypi gilioje senovėje, kad dėl savo senumo bei savaimingumo toji kalba nusipelno mokslininkų dėmesio ir tėvynainių meilės, o šiai kalbai tobulėti daugiausia kliudąs nuo amžių įsigalėjęs

prietaras, kad lietuvių kalba esanti tik prasčiokų kalba. Sulenkėjusiose Lietuvos mokyklose buvo skiepijama panieka liaudies kalbai. J. Čiulda rašė: „Berniukas, pradėjęs mokytis parapijinėje mokykloje, bausmės grasinimu verčiamas išsižadėti gimtosios kalbos, visi mokslai dėstomi jam svetima, pirmiau nemokėta kalba; tai ugdo abejingumą ar net nemėgimą tos kalbos, kuria jautri motina žemaitė mokė jį pirmųjų žodžių, kuria išmoko kalbėti vaikas būdamas. Jaunuolis ima gėdytis savo tėvų ir šeimos, savo giminės ir luomo. Nenori prisipažinti esąs žemaitis, bet dedasi tikru lenku“[3]. Daugelio žodžių tarimą bei rašybą J. Čiulda užrašė ne tik žemaičių, bet ir lietuvių (aukštaičių) tarme. Gramatikoje yra priedas apie žemaičių poeziją, kur autorius aptarė svarbesnius tautosakos bruožus, įdėjo kelias lietuvių liaudies dainas, kelis D. Poškos eilėraščius bei keliolika eilučių iš K. Donelaičio „Metų“. Įdėdamas liaudies dainas, J. Čiulda norėjo parodyti lietuvių kalbos grožį ir akcentuoti paprastų žmonių gebėjimą kurti. Šio skyriaus pradžioje Čiulda rašė: „Nevienam yra nuostabu, jog ta paprasta liaudis, pamokyta tik maldaknyges skaityti, turi nesuskaitomą daugybę dainų. Kas jiems tas dainas sudeda? Mokytas žmogus būtų žinojęs eilėdaros taisykles ir vergiškai jų laikęsis. O liaudies dainose tų varžančių taisyklių nematyti. Jose daugiausia yra nevaržyto prigimties jausmo. Todėl galime pasakyti, jog ši tauta iš prigimties yra poetiška“[4]. Autoriaus dovanotą rankraštį vysk. M. Valančius atidavė spausdinti J. Zavadskiui, bet jis liko neišspausdintas. Greičiausiai ir kun. J. Čiuldos gyvenimo Darsūniškyje laikotarpis pasitarnavo gramatikos rašymui, nes ji buvo parašyta jau iš ten išsikėlus.

J. Čiulda yra rašęs ir eilėraščius.

Kad Čiulda Darsūniškyje užsiėmė ne tik bažnyčios ir parapijos reikalais, rodo dar vienas išlikęs rankraštis apie kampamatį ir barometro patobulinimą[5], parašytas jam gyvenant Darsūniškyje. Tai nemažas, 22 lapų su 18 brėžinių darbas. Rankraštis tikriausiai taip pat buvo ruoštas spausdinti – pabaigoje autorius mini laukiąs bešališkos ir dalykiškos kritikos, kurią su dėkingumu priimsiąs.

Nuorodos

[1] Jurgutis V. Rasta Juozo Čiuldos 1854 metų gramatika // Bibliotekų darbas, 1960, Nr. 1, p. 25; Skrodenis S. Dainos iš Juozo Čiuldos rankraščio // Kraštotyra. – Vilnius, 1967. – P. 186,187.

[2] Plačiau žr.: Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 6. Juozas Čiulda. Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles / parengė Giedrius Subačius. – Vilnius, 1993.

[3] Jurgutis V. Rasta Juozo Čiuldos 1854 metų gramatika // Bibliotekų darbas, 1960, Nr. 1, p. 25, 26.

[4] Ten pat. – P. 27.

[5] Skrodenis S. Dainos iš Juozo Čiuldos rankraščio // Kraštotyra. – Vilnius, 1967. – P. 187.

Rolandas Gustaitis

Mokytoja Ona Lisauskaitė

1921–1923 m. Darsūniškio pradžios mokyklos vedėja dirbo Ona Lisauskaitė. Tai ne vienintelė Kruonio vls. mokykla, kurioje ji dirbo – 1930–1931 m. mokytojavo ir Surgantiškių pradžios mokykloje.

Ji gimė 1884 m. birželio 23 d. Ukmergės apskr. Gelvonų vls. Juknonių kaime. Augo didelėje šeimoje (septyni broliai ir trys seserys). Tėvai turėjo 7 ha žemės. Baigusi Juknonių k. slaptą lietuvišką mokyklą, tame pačiame kaime 1903–1907 m. pati slapta mokė vaikus. Buvo ne tik daraktorė, bet ir knygnešė – platino iš Tilžės parneštas carinės valdžios uždraustas knygas lietuvių kalba.

1907–1908 m. mokėsi pedagoginiuose kursuose Vilniuje. 1909 m. persikėlė mokytojauti į Trakų apskritį. 1916 m. Voronežo mokytojų seminarijoje įsigijo Rusijos pradžios mokyklos mokytojo cenzą. 1917 m. nuo birželio 15 d. iki liepos 15 d. lankė pirmuosius lietuvių mokytojų kursus Voroneže. Paskaitas apie lietuvių tautos istoriją, tautinį atgimimą, kultūrą, lietuvių kalbą ir literatūrą, lietuviškus aritmetikos terminus, pedagoginę psichologiją, grafikos meną skaitė tokie Lietuvos šviesuoliai, kaip J. Jablonskis, K. Būga, S. Čiurlionienė, J. Yčas, J. Šliūpas, kun. J. Tumas (Vaižgantas), K. Sklėrius, M. Šikšnys bei kiti. 1919 m. vasarą lankė aukštesniuosius mokytojų kursus Kaune. 1930 m. Švietimo ministerijos egzaminų komisijoje išlaikė egzaminus ir įgijo pradžios mokyklos mokytojo cenzą.

Tarnybą pradėjo dar Pirmojo pasaulinio karo metais, kai vokiečių okupacinės valdžios skyrimu 1918 m. paskirta Kareivonių pradžios mokyklos mokytoja. Toje pat mokykloje 1918 m. lapkričio 11 d. perėjo į Lietuvos valstybės tarnybą.

Daugiausia mokytojavo dabartinėje Kaišiadorių rajono teritorijoje (be jau paminėtų Kruonio vls. vietovių): Kareivonyse, Žasliuose (Naujažeryje), Lomeniuose, Eitekonyse, Cineikiuose, tai pat ir už jos ribų – Valkininkuose, Tolkuškiuose (trumpai – porą mėnesių), Ratomkoje (Minsko gub.).

Mirė 1954 m., palaidota Žaslių kapinėse.

Rolandas Gustaitis

Mokytojai Bieliauskai

Įvairiose Kruonio valsčiaus mokyklose tarpukariu mokytojavo Aleksandras Bieliauskas su žmona Zofija.

A. Bieliauskas gimė 1906 m. vasario 11 d. Jiezno valsčiaus Dukurnonių kaime. Paaugęs mokėsi pas „daraktorius“, paskui mokėsi pradžios mokykloje. 1919 m. įstojo į Aukštadvario Prekybinės mokyklos 1 klasę, 1922 m. persikėlė mokytis į Prienų „Žiburio“ gimnaziją. Baigęs 4 gimnazijos klases, įstojo į Kauno „Saulės“ Mokytojų seminariją ir joje baigė du kursus. 1925 m. iš „Saulės“ mokytojų seminarijos perėjo į Simono Daukanto mokytojų seminariją, kurią baigė 1927 m. Tais pačiais metais pradėjo dirbti mokytoju. 1928 m. Kruonyje vedė mokytoją Zofiją Šutaitę. Ji gimė 1904 m. sausio 31 d. tremtyje Pavolgio stepėse buvusiame Tolovkos kaime. Į šį kaimą po 1863 m. sukilimo iš Dusetų valsčiaus buvo ištremtas jos senelio Tado Šuto šeima. Zofija Šutaitė Saratove baigė gimnaziją. Po Spalio perversmo pusvelčiui pardavę savo turtą, Šutai kartu su aštuoniolikmete dukterimi Zofija sugrįžo į Lietuvą. Z. Šutaitė Lietuvoje išlaikiusi papildomus egzaminus, tapo pradžios mokyklos mokytoja. Dirbo Trakų apskrities pradinėse mokyklose. Po vedybų su Aleksandru Bieliausku Zofija dažniausiai mokytojavo tose pačiose mokyklose, kaip ir jos vyras.

A. Bieliauskas dirbo Gudakiemio (Onuškio valsč.) pradžios mokyklos mokytoju, Slabados (Dainių, Žiežmarių valsč.) Navasodų (Kasčiukiškių), Vaiguvos (Surgantiškių) ir Kruonio pradžios mokyklų vedėju.

Mokytojų šeimoje gimė trys vaikai: 1928 m. – Algimantas, 1934 m. – Zofija Vida, Rimvydas – 1935 m.

Kur bebūtų dirbęs mokytojas Aleksandras Bieliauskas, visur buvo labai mylimas už teisingumą, darbštumą, gailestingumą. Ne kartą į namus yra parvedęs mažiau pasiturinčių tėvų vaikus pamaitinti, o kartais ir aprengti. Vieną dieną žmonai atvedė mažytę sužvarbusią mergytę ir netvirtu balsu pasakė: „Pažiūrėk, Zofija, ar nerastum kuo ją aprengti. Man rodos, jos suknytė apvilkta tik ant nuogo kūnelio“[1].

1940 m. atėjus neramiems laikams, Bieliauskų šeima netrukus pakeitė gyvenamą vietą. 1941 m. jie persikėlė dirbti į Jūžintų (Rokiškio valsč.) pradžios mokyklą, arčiau Zofijos tėviškės. Deja, pasislėpti nepavyko. 1941 m. birželio 14 d. Bieliauskai su trimis vaikais buvo ištremti į Altajaus kraštо Pankrušichos rajoną. Nepakėlusi sunkaus tremties gyvenimo, Bieliauskų duktė Vida susirgo akių liga. 1947 m. dėl trylikametės dukros progresuojančios akių ligos Bieliauskų šeima nelegaliai ryžosi grįžti į Lietuvą. Čia jie tikėjosi surasti gydytojų pagalbą. Per pažįstamus gydytojus Vidą pavyko paguldyti į Kauno ligoninę, tačiau viskas buvo jau pavėluota. Vida neteko vienos akies, o kita visą gyvenimą buvo silpna. A. Bieliauskas, gerų žmonių padedamas, 1947 m. įsidarbino vyresniuoju auklėtoju Kauno aklųjų mokyklojeinternate. Tačiau 1949 m. jis vėl buvo suimtas, kalintas, 1952 m. Bieliauskai vėl ištremti į Altajaus kraštą. Lietuvoje lieka Vida (kuri tuo metu gulėjo ligoninėje) bei mažametis jos brolis Rimas, kurį tėvams neleido pasiimti į tremtį.

Iš pakartotinos tremties A. ir Z. Bieliauskai su vyresniuoju sūnumi sugrįžo 1956 m. Zofija savo prisiminimuose rašė: „Į Lietuvą visgi sugrįžome 1956 m. Nelengva buvo tremtinio dalia, bet artimi giminės neapleido. Darbo gauti kaip buvusiems tremtiniams buvo sunku net ir Kaišiadoryse. Kai reikėjo išsirūpinti pasą, poskyrio viršininkas pasakė, kad išvežė už banditizmą.

Geriems žmonėms padedant vyras gavo darbo Rumšiškių mokykloje: keletą pamokų ir vesti meistrų darbą. Bet netrukus pamokas atėmė ir į pensiją išleido su 50 rublių“[2].

Bieliauskų šeima iš Kauno marių užliejamo ploto perkeltose Rumšiškėse gavo sklypą, kuriame ėmė statytis namą. Šeima turėjo šiokių tokių santaupų, nes buvo Altajuje pardavę savo medinį namą iš rąstų, be to, buvo įmanoma gauti banko paskolą. Tačiau išlaidos buvo per didelės. Reikėjo ieškoti pajamų.

Mokytojas Aleksandras Bieliauskas prisiminė savo mokinius, kurie dabar jau buvo suaugę savarankiški žmonės. Jis gavo labai gerą charakteristiką ir įsidarbino Pravieniškių pataisos stovykloje. Jam buvo suteikta galimybė vadovauti darbų disciplinai, auklėjant nuteistuosius. Ir čia jis buvo mylimas ir gerbiamas mokytojas. Jaunesniajam sūnui Rimui nebuvo leista mokytis Politechnikos institute, nors egzaminus jis išlaikė. Vyresnysis apie mokslus neturėjo laiko galvoti, reikėjo darbus dirbti, todėl, išmokęs vairuotojo amato, juo ir dirbo. Iš visų jėgų mokytojas A. Bieliauskas stengėsi pasistatyti namą, užveisė didelį gražų sodą, sutvarkė aplinką. Jis mirė 1979 m. balandžio 6 d. Rumšiškėse, palaidotas Rumšiškių kapinėse. Rumšiškėse liko gyventi žmona Zofija. Kai mirė, buvo palaidota Rumšiškių kapinėse greta vyro ir kiek anksčiau mirusios dukters.

Mokytojų Bieliauskų duktė Zofija Vida Giedrienė (Bieliauskaitė) taip pat pasirinko pedagogo profesiją. Gimė 1934 vasario 11 d. Vaiguvos kaime. 1941–1947 m.

su tėvais ir dviem broliais buvo tremtyje Altajaus krašte. 1957–1962 m. VU studijavo rusų k. ir literatūrą. 1962–1963 m. dirbo suaugusiųjų aklųjų Brailio rašto mokytoja Kaune. 1963–1991 m. dirbo redaktore Lietuvos aklųjų draugijos leidykloje (nuo 1981 m. redakcijos vedėja). Redagavo Brailio raštu leidžiamus vadovėlius. Tuo pačiu metu dirbo ir Beatričės Grincevičiūtės bute-muziejuje. Apie B. Grincevičiūtę rinko atsiminimus knygai „Esi graži ir nuostabi...“ (Vilnius, 1997). Jadvyga Zinaida Janulevičiūtė parašė ir išleido apie Z. V. Giedrienę knygą „Gerumo šviesa“ (Vilnius, 2002). Mirė 1998 m. rugpjūčio 3 d. Vilniuje, palaidota Rumšiškių kapinėse greta artimųjų.

Nuorodos

[1] Janulevičiūtė J. Z. Gerumo šviesa. – Vilnius, 2002. – P. 12, 13.
[2] Ten pat. – P. 36.

Rolandas Gustaitis

Mokytojai Jurgis ir Julija Pavalkiai

Mokytojas Jurgis Pavalkis gimė 1903 m. sausio 27 d. Šakių apskr. Lukšių vls. Akėčių kaime, vidutinio ūkininko šeimoje. 1913 m. baigė Lukšių pradžios mokyklą. Kilęs Pirmasis pasaulinis karas mokslus nutraukė. Tik 1919 m. įstojo į Šakių gimnazijos III klasę, kurią dėl ligos paliko 1923 m., baigęs 6 klases. Iki 1925 m. gydėsi bei dirbo žemės ūkio darbus. 1926 m. baigė Jurbarko dvejų metų mokytojų kursus, ir tų metų gruodžio 5 d. paskirtas mokytojauti į Ibėnų pradžios mokyklą Vandžiogalos valsčiuje. Nuo to laiko dirbo įvairiose pradžios mokyklose, vienoje vietoje išdirbdamas po 10–13 metų.

Darsūniškio pradinės mokyklos vedėjas Jurgis Pavalkis 1949 m.

Į Darsūniškio pradžios mokyklos vedėjo pareigas paskirtas 1940 m. rugsėjo 1 d. Kai 1949 m. pradžios mokykla performuota į septynmetę, tapo šios mokyklos direktorius. Šias pareigas ėjo iki pat pensijos – 1963 m. vasario 1 d. Mėgo pedagoginį darbą ir mokyklą, savo darbui skyrė visas jėgas ir laiką. Trumpai tariant, tai buvo puikus pedagogas. Be to, turėjo organizacinių gabumų. Jo vadovaujama mokykla buvo tvarkinga, nuolat remontuojama, įeidavo į pirmaujančių apskrities mokyklų skaičių. Prie mokyklos jo iniciatyva buvo užveistas didelis sodas. Buvo apdovanotas medaliu „Už šaunų darbą Didžiajame Tėvynės kare 1941–1945“ bei LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pagyrimo lapu. Nepriklausė jokios partijoms ar organizacijoms.

Jo žmona Julija Pavalkienė (Sadauskaitė) gimė 1910 m. balandžio 12 d. Šakių apskr. Barzdų kaime, smulkaus ūkininko šeimoje. Vaikystė buvo sunki ir varginga – Pirmojo pasaulinio karo metu ūkis buvo sudegintas, tad tėvai dėjo daug pastangų

jam atkūrti. Baigusi Barzdų pradžios mokyklą norėjo mokytis toliau, tačiau tam nebuvo lėšų – jų reikėjo atstatyti karo sunaikintus trobesius. Todėl vienerius metus buvo priversta praleisti namuose. 1922 m. įstojo į Pilviškių vidurinės mokyklos II klasę; mokyklą baigė 1925 m. Tais pačiais metais įstojo į Pilviškių dvejų metų mokytojų kursus. Besimokant II kurse, mirė tėvas, palikdamas motiną su dukterimis. Gyvenimas pasunkėjo, tačiau motinos pastangomis mokslo nenutraukė ir jau 1927 m. įstojo į Marijampolės mokytojų seminarijos III kursą. 1929 m. baigusi mokytojų seminariją paskirta Šakių apskrities Klevinių pradžios mokyklos vedėja. 1934 m. perkelta mokytojauti į Kauno apskr. Veliuonos pradžios mokyklą, kur dirbo jos vyras. 1940 m. kartu su vyru persikėlė į Darsūniškio pradžios mokyklą, kurioje nuo tų metų rugsėjo 1 d. pradėjo dirbti mokytoja. Dėstė matematiką. Mokykloje organizuodavo sceninius pastatymus. Buvo drausminga, punktuali, sąžininga pedagogė, mylėjo savo mokinius. Turėjo autoritetą tarp mokinių ir jų tėvų. Buvo apdovanota medaliu „Už šaunų darbą Didžiajame Tėvynės kare 1941–1945“.

Mokytojaudami Veliuonoje, Pavalkiai susilaukė dviejų vaikų – sūnaus Kastyčio Jurgio (g. 1935 m. balandžio 25 d.) ir dukters Julijonos Jūratės (g. 1938 m. birželio 2 d.).

Rolandas Gustaitis

Mokytojas Juozas Medzikauskas

Kruonio pradžios mokyklos mokytojas Juozas Medzikauskas 1929 m.

Kruonio pradžios mokyklos mokytojas Juozas Medzikauskas gimė 1903 m. lapkričio 17 d. Trakų apskrities Žaslių valsčiaus Gilučių kaime. Greičiausiai krikštytas Juozapo vardu (yra kartą sutiktas šis variantas), tačiau jis pats save vadino Juozu. Tėvai buvo valstiečiai, turėję apie 5 ha žemės. Turėdami mažai žemės, tėvai pas kitus ūkininkus imdavo žemę dirbti iš pusės – t. y. pusę gauto derliaus atiduodavo. Šeimoje augo 7 vaikai.

1919 m. pradėjo lankyti keturklasę mokyklą Žiežmariuose. Ją baigęs, 1923 m. įstojo į dviejų metų mokytojų kursus Aukštadvaryje. Baigęs kursus, 1925 m. pradėjo dirbti mokytoju Noškūnų (prie Vievio) pradžios mokykloje.

Kruonio pradžios mokyklos mokytoju dirbo nuo 1927 m. rugsėjo 1 d. iki 1929 m. rugsėjo 1 dienos. 1929 m. rugsėjo 1 d. iki 1930 m. rugsėjo 1 d. dirbo Surgantiškių-Vaiguvos pradžios mokyklos vedėju, o nuo 1930 m. rugsėjo 1 d. iki 1932 m. rugsėjo 1 d. – Kruonio pradžios mokyklos vedėjas. Taip pat J. Medzikauskas yra dirbęs Kairiškių, Mičiūnų, Mijaugonių, Kietaviškių pradžios mokyklose. 1947 m. apdovanotas medaliu „Už šaunų darbą“.

Liko nevedęs, komunistų partijai nepriklausė. Mokėjo esperanto kalbą, tačiau sovietmečiu šį faktą slėpdavo. Rusų kalbą mokėjo silpnai. Gerai grojo smuiku.

Senatvėje gyveno Gojaus kaime (prie Elektrėnų), paskui Mijaugonyse. Mirė 1992 m., palaidotas Mijaugonių kapinėse.

Rolandas Gustaitis

Dailininkai Vladas ir Barbora Didžiokai

V. Didžiokas. Autoportretas. 1939 m. Drobė, aliejus, 72x55,5. Saugomas NČDM. Iliustracija iš: Lietuvių tapybos raida, 1900–1940: srovės ir tendencijos. – Vilnius, 1987. – P. 175.

Dailininkas, scenografas Vladas Didžiokas gimė 1889 m. rugsėjo 1 d. Vilniuje. Mokėsi Vilniaus gimnazijoje, I. Trutnevo piešimo mokykloje, 1910–1916 m. studijavo A. Štiglico taikomosios dekoratyvinės dailės mokykloje, vėliau Peterburgo dailės akademijoje. 1918 m. grįžo į Lietuvą. Dirbo Valstybės operoje (nuo 1925 m. – Valstybės teatre). Buvo pirmasis Lietuvos scenografas profesionalas.

Didžiąją kūrybos palikimo dalį sudaro molbertinė tapyba. Nuo 1920 m. dalyvavo liet. dailės parodose. Nuo 1922 m. beveik iki pat mirties dėstė piešimą ir dekoratyvinę tapybą Kauno meno mokykloje. 1936 m. įsikūrė Dovainonyse (dabar Rumšiškių sen.). Beveik visi paskutiniųjų metų paveikslai nutapyti Dovainonių sodyboje. Mirė 1942 m. spalio 7 d. Kaune. Buvo palaidotas Rumšiškių kapinėse šalia sūnaus. 1958 m. užtvenkiant Nemuną, jų palaikai perkelti į Kruonį.

Barbora Didžiokienė su savo gamybos lėlėmis. KšM.

Dailininkės Barboros Didžiokienės gyvenimas su Kruoniu greičiausiai niekada nebūtų susijęs, jei ne Kauno hidroelektrinės statyba. Kai iš užtvindomų Rumšiškių kapinių Kruonio kapinėse buvo perlaidoti jos vyras ir sūnus, ji pradėjo lankyti jų kapus, o galiausiai ir pati čia buvo palaidota.

B. Didžiokienė gimė 1896 m. gruodžio 1 d. Sankt Peterburgo mieste, stačiatikių tikėjimo amatininko Iradiono Gorochovo šeimoje. Gimusi gavo Varvaros vardą.

1909–1912 m. mokėsi Aleksandrinsko gimnazijoje, 1912–1913 m. – Sankt Peterburgo O. A. Lebedevos privačioje merginų progimnazijoje. Geriausiai jai sekėsi rusų kalba ir tikyba (baigimo pažymėjime šie dalykai įvertinti penketais), prasčiausiai – matematika, visuotinė istorija, geografija (įvertinti trejetais). Kaip neprivalomų dalykų mokėsi prancūzų ir vokiečių kalbų.

Baigusi progimnaziją, įstojo į telegrafo mokyklą, kurią po metų baigė, ir 1914 m. pradėjo dirbti Leningrado telegrafe. Vėliau dirbo Vilniaus, Minsko, Smolensko ir Maskvos telegrafuose (iki 1921 m.). Už uždirbtus pinigus mokėsi meno mokyklose: 1914 ir 1915 m. – „Pooščrenie chudožestvo“, 1916 m. – privačioje Podosenovo mokykloje, 1917 m. – privačioje prof. Zalmano studijoje, 1917–1918 m. – barono Štiglico mokykloje, 1919 m. – Smolensko „Proletkulto“ mokykloje. 1917 m. ištekėjo už dailininko Vlado Didžioko ir 1921 m. abu atvažiavo į Kauną – vyro tėviškę, kur ji pradėjo dirbti kaip dailininkė, dalyvavo beveik visose meno parodose. 1936 m. priimta į Lietuvos dailininkų sąjungą. Jos paveikslai pateko į Vilniaus ir Kauno dailės muziejus. Taip pat piešė kostiumų eskizus teatro pastatymams ir dekoracijų eskizus. Yra palikusi daug grafikos darbų: etikečių, plakatų, karikatūrų.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus saugo jos sukurtas septynias autorines originalias lošimo kortas, už kurias autorė 1930 m. laimėjo pirmąją premiją.

„Autorė kortose vaizduoja idealizuotus lietuvaičius. Vyrų atvaizdai primena gilią Lietuvos senovę. Tai viduramžių karžygiai su šarvais ir skydais, simbolizuojantys LDK galybę. Riterių skyduose įkomponuoti gediminaičių tulpai ar pagoniškas saulės simbolis. Karžygių portretai sutaurinti, idealizuotais veido bruožais, įvairesni nei mergelių atvaizdai. Mergelių lietuvaičių tautiškumas atsispindi jų tautiniuose rūbuose. Vynų mergelė aprengta kaip vaidilutė. Ji, beje, vienintelė muziejuje saugomose B. Didžiokienės kortose yra rudaakė, jos rūbų spalvos santūresnės – tik juoda, balta, mėlyna ir raudona. Vaidilutė, kaip ir kitos kortų lietuvaitė, – pasipuošusi gintariniais karoliais. Kitų kortų mergelės – mėlynakės, jų apranga spalvingesnių ir gyvesnių tonų. Besiplaikstantys ilgi plaukai ar būgnų mergelės tautiškų spalvų karūna ir jos juostos kuria žaismingą idealizuotą lietuvaitės atvaizdą“[1].

1940 m. mirė sūnus ir 1942 m. – vyras. Jie buvo palaidoti senųjų Rumšiškių kapinėse. B. Didžiokienė toliau liko gyventi Dovainonyse, ir rūpinosi sena vyro motina. 1947 m. įsidarbino Rumšiškių progimnazijoje, dėstė piešimą ir braižybą. Pamokas turėjo vieną dieną savaitėje. Mokyklos direktoriaus nuomone, mokytoja buvo ypatingo charakterio, aštraus proto, savarankiška, dažnai mokinių nesuprantama, dėl ko klasėje per jos pamokas „šlubavo“ drausmė. Tačiau savo dėstomą dalyką ji gerai išmanė – tą mokyklos vadovas pripažino.

Dailininkų Vlado ir Barboros Didžiokų bei jų sūnaus Jurgio antkapinis paminklas Kruonio kapinėse. 2007 m. R. Gustaičio nuotr.

Prieš užliejant senąsias Rumšiškes Kauno marioms, B. Didžiokienės pageidavimu jos vyro ir sūnaus palaikai buvo perkelti į Kruonio kapines. Ten pat buvo perkeltas ir kuklus paminklas, padarytas pagal B. Didžiokienės eskizus. Paminklas turėjo kryžių ir šv. Jurgio bareljefą. Šv. Jurgis buvo V. Didžioko itin gerbiamas šventasis. Kadaise Petrograde jo diplominis darbas ir buvo pano „Šv. Jurgis“. Vienintelį sūnų Didžiokai irgi pakrikštijo Jurgio vardu.

B. Didžiokienei dar gyvai esant, valstybės lėšomis ant Vlado ir Jurgio Didžiokų kapo 1975 m. buvo pastatytas didelis, gražus paminklas (archit. A. Meškauskienė). Tačiau B. Didžiokienė nenorėjo jo matyti, nes ją, pasak kaimynų, skaudino du dalykai: kad paminklo projektas nebuvo aptartas su ja ir kad jame nėra kryžiaus ir šv. Jurgio bareljefo. Taip B. Didžiokienė ir numirė 1976 m., nė karto nenuvykusi prie šio paminklo. Ją palaidojo greta vyro ir sūnaus. Tik apie 1990 m. buvo pakeista paminklo ansamblio plokštė, ant kurios iškalta ir dail. B. Didžiokienės pavardė (lig tol jos nebuvo)[2].

Nuorodos

[1] Civinskienė K. Autorinės kortos Lietuvoje // Muziejai ir paminklai, 1999, nr. 1, p. 12.

[2] Ši įdomi istorija su kryžium bei šv. Jurgio bareljefu ant antkapio buvo aprašyta neskelbtame laikraščio „Kaišiadorių aidai“ žurnalisto J. Laurinavičiaus straipsnyje „Be kryžiaus, be šv. Jurgio...“, parašytame apie 1990 m. (mašinraštis saugomas Kaišiadorių muziejuje).

Rolandas Gustaitis

Plytninkų dvarininkai Orvydai

Cezaris Orvydas.
Iliustracija iš knygos: Pamiętniki Jakóba Gieysztora z lat 1857–1865. T. I. – Wilno, 1913. – S. 243.

1798 m. Kalvių dvaro savininkas Tomas Vavžeckis nuo savo dvaro atskyrė Plytninkų palivarką ir pardavė jį Tadui Orvydui, kuris 1810 m. Vilūnuose pastatė unitų cerkvę. Jis mirė prieš 1819 m.; tais metais Plytninkų dvaro savininku minimas Tado Orvydo sūnėnas (brolio Juozapo sūnus) Pranciškus Orvydas[1] (miręs iki 1850 m.).

P. Orvydas vedė Teresę iš Geištorų giminės. Jie turėjo tris sūnus: Cezarį Jokūbą, Boleslovą ir Kazimierą. Plytninkų dvarą paveldėjo Cezaris Jokūbas.

Jis gimė 1820 m. Plytninkų dvare. Mokėsi bajorų institute Vilniuje, vėliau – susisiekimo kelių institute Peterburge, kurį baigęs dirbo inžinieriumi Tverėje. 1857 m., turėdamas pulkininko laipsnį, išėjo į atsargą ir apsigyveno gimtajame Plytninkų dvare. Vedė Zofiją Elžbietą iš Gacinskių (g. 1831 m.). 1858 m. jiems gimė duktė Emilija, kurios krikšto tėvu buvo Cezario brolis Kazimieras Orvydas, turėjęs inžinierinių dalinių kapitono laipsnį (jis tais metais ir mirė). Jie dar turėjo sūnų Adomą. 1861 m. tapo valstiečių reikalų tarpininku. Šiose pareigose įgijo žymią įtaką apylinkių visuomenės tarpe. Tačiau užsitarnautas autoritetas apylinkės gyventojų tarpe labai nepatiko carinei valdžiai. 1863 m. sausio mėnesį, prieš pat sukilimą, jis buvo įkalintas kalėjime Vilniuje, o 1864 m. kovo pabaigoje buvo ištremtas į Civilską Kazanės gubernijoje. Po keturių metų (1868) perkeltas į Kurską, kur tais pačiais metais ir mirė.

Ketaus plokštė nuo senosiose Kalvių kapinėse sugriautos Orvydų koplyčios, skirta Plytininkų dvare gimusiam kapitonui inžinieriui Kazimierui Orvydui (1825–1858). 2008 m.
R. Gustaičio nuotr.

C. Orvydo motinos brolio sūnus (jo pusbrolis), turėjęs dvarą netoli Kėdainių, buvo publicistas, visuomenės – politinis veikėjas Jokūbas Geištoras (1827–1892), 1863 m. sukilimo dalyvis, „baltųjų“ organizacijos vadovas. Būdamas 8 metų amžiaus, J. Geištoras visus metus (1835–1836) praleido Plytninkų dvare kartu su dėdės vaikais, tarp jų ir su C. Orvydu. Jie kartu ruošėsi mokslams[2].

J. Geištoras apie C. Orvydą užsimena savo atsiminimuose, 1913 m. išleistuose Vilniuje. Jau po C. Orvydo mirties jo žmona Zofija Elžbieta (g. 1831 m.) pasistengė, kad ištremtam J. Geištorui būtų leista persikelti iš Sibiro arčiau – į europinę Rusijos dalį (Viatką). Apie Zofiją Elžbietą J. Geištoras irgi ne kartą užsimena savo memuaruose. Tiesa, 1935 m. Lietuvos žemės vardyne užrašytas pasakojimas apie C. Orvydo likimą kiek kitoks: „Orvidą suėmę kazokai vežė į Sibirą. Jau iš namų važiuojant žmona įdavė nuodų, kuriuos išgėręs už 2 km nuo namų mirė. Toj vietoj žmona pastatė koplytėlę“.

Plytninkų dvarą carinė valdžia iš Orvydų atėmė, o 1867 m. iš varžytynių pardavė generolui Sivkovui. Su jo pardavimu susijęs toks savo metu pagarsėjęs faktas. Sudarant sekvestravimo sąrašą, į dvarą atvyko trys caro valdininkai, į kuriuos staiga kilusios audros metu trenkė žaibas. Šį įvykį žmonės prietaringai komentuodavo[3].

Pirmojo pasaulinio karo metu dvaras sudegė. Iš buvusio dvaro pastatų išlikę: mūrinis kumetynas čerpių stogu, raudonų plytų tvartas čerpių stogu, medinė daržinė, tvenkinys ir keli parko medžiai.

Orvydų giminės atstovai buvo laidojami Vilūnų bažnyčios rūsyje ir senosiose Kalvių kapinėse stovėjusioje koplyčioje. Koplyčia seniai nugriauta; jos vietoje buvo rasta ir išsaugota ketaus plokštė su joje palaidoto Kazimiero Orvydo (mirusio 1858 m.) pavarde.

Nuorodos

[1] Археографический сборник документов, относящихся к истории северо-западной Руси. Т. 11. – Вильна, 1890. – С. 326.

[2] Pamiętniki Jakóba Gieysztora z lat 1857–1865. Poprzedzone wspomnieniami osobistemi prof. Tadeusza Korzona oraz opatrzone przedmową i przypisami. Tom I. – Wilno, 1913. – S. 10.

[3] Ten pat. – S. 392, 393.

Rolandas Gustaitis

Teisininkas Tomas Vavžeckis

Tomas Vavžeckis (1753–1816). Iliustracija iš: Album biograficzne zasłużonych polakow i polek wieku XIX. Tom II. – Warszawa, 1902. – S. 154.

Su Kalviais susijęs žymaus visuomenės veikėjo Tomo Vavžeckio gyvenimas. Jis gimė 1754 m. Rytų Lietuvoje, Meikštų dvare. 1787 m. balandžio 24 d. vedė Juzefą Pacaitę[1] (1747–1798), LDK raštininko Antano Mykolo Paco dukterį, kuri kaip kraitį gavo Kalvių dvarą. Ji, nepalikusi vaikų, mirė 1798 m. ir buvo palaidota Jiezno bažnyčioje šalia savo tėvų[2].

Meikštų dvarą perleidęs broliui Benediktui, jis apsigyveno Kalvių dvare (šį dvarą T. Vavžeckis valdė dar 1803 m., bet 1810 m. Kalvių dvaro savininku jau nurodomas T. Vavžeckio brolis Juozapas). Visuomeninę veiklą T. Vavžeckis pradėjo būdamas LDK Vyriausiojo tribunolo teisėju (1778, 1782, 1784 m.). 1779–1783 m. ėjo Breslaujos pavieto vėliavininko pareigas, o nuo 1784 m. buvo Kauno pavieto pakamaris. Politinė T. Vavžeckio veiklos pradžia susijusi su ketverių metų darbu Seime (1788–1792), kuriame jis atstovavo savo gimtajam Breslaujos pavietui. Jis labai aktyviai dalyvavo Seimo darbe, nuolat kalbėdavo diskusijose, siūlydavo savo projektus svarstomais klausimais. Buvo išspausdintos bent dvylika jo kalbų, pasakytų Seime 1788–1791 m. Prisidėjo prie 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos priėmimo ir parengimo. Prasidėjus karui su Rusija, buvo paskirtas karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio įgaliotiniu prie LDK kariuomenės. Manoma, kad jis Gardine pasirašė LDK piliečių deklaraciją, kurioje buvo viešai pasisakoma už Ketverių metų seimo reformas. Už tai T. Vavžeckio namai Kalviuose buvo nusiaubti carinės kariuomenės.

1794 m. jis prisidėjo prie T. Kosciuškos vadovaujamo sukilimo, buvo vienas iš jo vadovų. Buvo vienas iš mūšio prie Nemenčinės 1794 m. balandžio 26 d. vadų. Po pralaimėjimo ties Maciejovicais ir po Kosciuškos paėmimo į nelaisvę tapo viso sukilimo vadu. Numalšinus sukilimą, 2 metus (1794–1796) buvo kalinamas Peterburgo Petropavlovsko tvirtovėje, kur buvo laikomi ir kiti sukilimo vadovai. 1796 m. amnestuotas, tapo lojalus carui. Paskutiniais gyvenimo metais dirbo Lenkijoje – iš pradžių Laikinosios vyriausybės Teisingumo departamento viršininku, o paskui buvo paskirtas teisingumo ministru. Pablogėjus sveikatai, 1816 m. gavo laikinų atostogų. Parvykęs į Lietuvą, tais pačiais metais (rugpjūčio 5 d.) mirė. Palaidotas Vydžių bažnyčios šventoriuje (dabartinės Baltarusijos teritorijoje).

Tomo Vavžeckio epitafija Vilniaus Arkikatedroje Bazilikoje, sukurta apie 1820 m. skulptoriaus K. Jelskio. 2008 m. R. Gustaičio nuotr.

Vilniaus arkikatedroje, kairės navos gale, už zakristijos, yra meniška juodo marmuro lenta su reljefiniu lotynišku įrašu T. Vavžeckiui atminti, kurią įrengė jo brolis. Lentoje esantis įrašas skelbia:

„ŠVENTAM ATMINIMUI – TOMUI IŠ KŠETUŠEVO VAVŽECKIUI, RUSŲ IMPERATORIAUS IR LENKŲ KARALIAUS PATARĖJUI, LENKIJOS KARALYSTĖS SENATORIUI, VAIVADAI IR AUKŠČIAUSIAM TEISINGUMO REIKALAMS PADĖJĖJUI, PAŽYMĖTAM TITULAIS IR GARBĖS ŽENKLAIS: ŠV. STANISLOVO RAITININKŲ ORDINU, BALTOJO ERELIO, ŠV. ALEKSANDRO NEVSKIO IR ŠV. VLADIMIRO I KLASĖS ORDINAIS, KURIS VISĄ GYVENIMĄ PRALEIDO EIDAMAS PRIVAČIAI IR VIEŠAI GERO VYRO IR ŽYMAUS PILIEČIO PAREIGAS, O TĖVYNĘ RĖMĖ IR GYNĖ PATARIMAIS, TURTU IR GINKLAIS, STIPRINO TAUTIEČIUS TIKĖJIMU, PAVYZDŽIU, TEISINGUMU. RĖMĖ BETURČIUS IR NELAIMINGUS. VISUS SAVO DRAUGUS BUVO APGAUBĘS GERAŠIRDIŠKUMU, MEILE IR ŽMONIŠKUMU. GYVENO 63 METUS, 1816 METŲ RUGPJŪČIO 5 DIENĄ NUVYKO PAS ŠVENTUOSIUS. PASTATĖ NULIŪDĘS BROLIS“[3].

Yra duomenų, kad T. Vavžeckis savo valstiečiams buvo suteikęs asmens laisvę. Taip galima spręsti iš jo sudarytos sutarties su Kalvių dvaro Rokiškių, Sevelionių, Kazokų, Būtkiemio, Plytninkų kaimų valstiečiais, kurią T. Vavžeckis įrašė į Raseinių žemės teismo aktų knygą 1794 m. rugsėjo 6 d., kai buvo sustojęs jo vadovaujamai divizijai traukiantis iš Žemaitijos. Šio dokumento visas tekstas iki šiol nėra aptiktas.

1798 m. T. Vavžeckis nuo Kalvių dvaro atskyrė Purvininkų palivarką ir pardavė jį Tadui Orvydui. Taip kaimynystėje atsirado naujas dvaras su ne mažiau garsiais jo savininkais.

Vavžeckiai Kalviuose pasižymėjo kaip parapijos globėjai ir dabartinės mūrinės bažnyčios statytojai. Dar 1787 m. rašytu testamentu T. Vavžeckio žmona Juzefa Kalvių bažnyčiai išlaikyti skyrė tam tikrą kiekį šieno, šiaudų ir grūdų. Kai ši medinė bažnyčia sudegė, 1800 m. T. Vavžeckis pradėjo statyti naują mūrinę bažnyčią, pašventintą 1806 m.

T. Vavžeckio atminimas yra įamžintas Pasvalio r. Pumpėnų sen. Niukonių kaime – čia pastatyta koplyčia, skirta jam kaip 1794 m. sukilėlių vadui atminti. Ji įrašyta į Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių sąrašą[4].

Nuorodos

[1] LVIA. F. 1049. Ap. 1. B. 1. L. 20. Jiezno Romos katalikų bažnyčios santuokos metrikų knyga.

[2] VUB RS. F. 102–320. J. Reitelaitis. Medžiaga Jiezno istorijai. L. 8.

[3] Maceika J. Vilniaus arkikatedros paminklinės lentos // Lietuvos dailės muziejus. Metraštis 1 / sud. O. Mažeikienė. – Vilnius, 1996. – P. 175.

[4] Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978–1990 m.) I dalis. – Vilnius, 1993. – P. 163.

Vladipolio Kochanskai

Juozapo Kochansko pasakojimas[1]

Aš gimęs 1953 metais Alytaus rajone, tuometinėje Daugų apylinkėje. Aš ten atsidūriau dėl to, kad mano tėvai 1948 metais buvo pakliuvę į trėmimo sąrašus. Turėjo daugiau kaip 30 hektarų ir Kalvių kunigas per žmones davė žinią, kad tu, tėvai, ruoškis… Tėvas laikėsi nuomonės, kad jo niekas nelies, nes pyliavas atiduodavo laiku, niekam neskolingas, politikoje nedalyvauja. Sužinojo, kad Kruony gurguolė, mašinos, bus vežimas. Ir jis pasislėpė su šeimyna. Jis buvo namie, pasislėpė krūmuose. Buvo birželio mėnuo, trys vaikai, žmona ir jis pats. Manęs dar tada nebuvo. Lašinius skrebai nešė, arklius, gyvulius gaudė, kai ką kaimynai paėmė, priglaudė, paršiukus, karvutę išgelbėjo. Tai šeima prisiglaudė pas uošvius Pivašiūnų parapijoje, Niūronių kaime. Ir ten septynis metus išgyveno be jokio prirašymo. Niekas nei paskundė, nei nieko. Po to 1957 metais grįžome atgal. Kai pabėgome nuo vežimo, čia buvo padaryta pieninė, pieną surinkinėdavo. Kaimas tai Vladipolio, bet buvo Domeikiemio kolūkis, buvo Plaskūnų apylinkė (tam pačiam name), buvo, berods, „Pirmūno" kolūkis, čia buvo jo kontora, po to buvo ferma, po to Plaskūnų ferma – niekad nebuvo Vladipolio pavadinimo. Tarybiniais laikais kolūkis leido kalvę laikyt. Buvo du gyvenamieji namai. Tas, kur dabar stovi, buvo pastatytas laikinai, jį nelabai planavo statyt. Visur čia sodas buvo. Kai prireikė to namo, tai staigiai išpjovė obelis. Dar kadaise buvo pastatytas tvartas ir kluonas su rūsiu. Ilgas tvartas pastatytas kolūkio laikais, apie 1951 metus. Aš dabar turiu 34 hektarus nuosavos žemės, iš kurių dirbamos žemės nesusirenka ir 20 hektarų.

Kai turėjau gal 10 metų, man tėvukas pasakodavo apie ūkį, bet man tada neateidavo į galvą, kad tai yra vertingos žinios. Jis smulkiai, su vardais, pavardėm… O mama šito krašto nepažįsta, buvo baisiai didelė namisėda.

Mano prosenelis Feliksas Kochanskas gimė apie 1845 metus, mirė 1933 metais. Kilęs iš Bieniūnų kažkur prie Daugų. Turėjo brolį, kuris taip pat prasigyveno ir turėjo apie 40 hektarų žemės. Feliksas turėjo keturis vaikus: Vaclovą, Vladislovą, Juozapą ir Veroniką. Vaclovo žmona Veronika Rutkauskaitė, kito – Jadvyga. Juozapas yra

mano senelis, jo žmona Zosė Germanavičiūtė kilusi iš Armanų. Duktė ištekėjo už Polukordo. Feliksas kažkur mokėsi, prie kažkokio dvaro. Buvo raštingas žmogus. Tarnybą pradėjo Plytninkų dvare ekonomu. Ten susikaupė pradinį kapitalą. Iš savo namų turėjo 4 ha žemės. Po to jis skolinosi pinigus iš banko, pirkdavo žemę, ją dirbo. Šitoje žemėje anksčiau jau kažkas tai gyveno, lygtai Naginevičiai. Pirmutinę žemę jis pirko Trūseikiškėse – 27 hektarus. Ten gyveno visa šeima. Po to pradėjo čia persikraustinėt. Nors kaimas vadinasi Vladipoliu, bet liaudis anksčiau vadino Kandrotais. Kandrotų žemė buvo šniūrais. Senelis lygino tuos rubežius, kad vieni kitiem nemaišytų. Vladipolis buvo vienkiemis, iš kurio pasidarė kaimelis. Kochanskas labai pykdavo, jei kas jį pavadindavo dvarininku: jis save laikė ūkininku. Tais laikais jau buvo specializacija: jis nelaikė kiaulių, nelaikė vištų, laikė tik arklius, karves dėl savęs (pienas vaikams ir t. t.), o jis sėdavo grūdus, juos parduodavo ir taip sugebėdavo tuos procentus už paimtas paskolas išmokėt. Iš pradžių jis žemę pirko iš pusės su kitais, paskui jis liko vienas tos žemės savininku. Vladipoly turėjo apie 60 hektarų, virš 20 hektarų turėjo Paukštiškėse, 27 hektarus Trūseikiškėse, Aukštadvary apie 20 hektarų. Kaip bebūtų keista, jis tą ūkį įsigijo skolintais pinigais. Paskui jis taip įsijautė, kad pats ėmė skolinti pinigus už palūkanas. Nepasakyčiau, kad santykiai su kaimynais buvo draugiški. Kai jis vienas šitiek turi, o aplinkui daug mažiau, tai tada ta draugyste nebekvepia. Jį lietė Žemės reforma 1922 metais. Jis vienam gabale turėjo 120 hektarų, tai sugebėjo savo žemę vaikam išdalyt ir tokiu būdu sugebėjo tą žemę išlaikyt. Tarp trijų sūnų padalino Vladipolį, Trūseikiškes ir Paukštiškes, o dukrai liko miškas Aukštadvaryje ir apie 20 hektarų žemės. Tačiau ir po išdalinimo jis visą žemę laikė prie savęs. Tik paskui, kaip apseno, kaip nebegalėjo dirbti, tai tada paėmė surišo kelias vadžias ir su tom vadžiom padalino vaikam žemę. Juridiškai padalino, bet faktiškai iš savo rankų neišleisdavo. Po kiek laiko vaikai nusprendė, kad jis negerai padalino. Jie atsivežė matininkus iš Trakų apskrities centro. Matininkai pavalgė, pagėrė, pamatavo ir pasakė, kad viskas čia kuo puikiausiai. Prie Paukštiškių yra 5 hektarai žemės, vadinami Pridotkais. Buvo iš vieno sūnaus atimta, atiduota kitam, nes skaitė, kad jam tiek nepriklausė. Jis iki paskutinio momento dar laikė savo valdžią vienose rankose, buvo „baisus uzurpatorius“. Felikso nuotraukų neliko. Pagal žodinį aprašymą, buvo mažiukas, nes kai arklį reikėdavo žabot, tai dažnai buvo keblumas, kad galvą arklys kai pakelia, jis negali jo pažabot, buvo per aukštai. Bet buvo platus, fiziškai stiprus.

Už Aukštadvario Feliksui priklausė 20 ha miško. Jo buvo nuplanuota pastatyti tris kluonus, kad nereiktų javų toli vežiot. Visi kluonai turėjo panašią konstrukciją, tiktai buvo nevienodo dydžio. Vladipoly, pas mus – didžiausias, Trūseikiškėse truputį mažesnis, o Paukštiškėse – dar mažesnis. Vladipoly ir Paukštiškėse yra rūsiai – po tuo pačiu stogu iškastas akmeninis rūsys. O Trūseikiškėse nebuvo rūsio. Apie anuos aš beveik nieko negaliu pasakyt, nes nebuvo nė kalbos, nei kada statė, nei ką. O

šitą, Vladipolio, didžiausią kluoną pastatė apie 1908–1910 metus. Medžiaga buvo paimta iš Aukštadvario, o meistrai buvo iš Stakliškių. Prieš porą metų pasimiręs Vincas Praškevičius iš Kalvių. Jis čia buvo dar tarybiniais laikais atvažiavęs ir jis čia manęs klausė, sako, – tu, vaikeli, žinai, kas čia tą kluoną statė? – Sakau, kad nelabai ką žinau, bet kažką girdėjau apie Stakliškes. – Tai va, meistrai buvo iš Stakliškių, o aš buvau sulig stalu. Feliksas atvažiavo pas mano tėvą, jie pradėjo lenkiškai, ir Feliksas sako taip: atvažiuok man gegnes pastatyt kluonui. Tėvas sako, – tai kaip čia, meistrai stato, o aš čia važiuosiu? Tai tas baisiai supyko, ir kaip sėdėjo už stalo, tai kumščiu į stalą kaip trenkė, tai ką, sako, ar meistrai tavęs prašo, ar aš prašau? Ant rytojaus tėvas susirinko įrankius ir išvažiavo padėt tų gegnių statyt. Gegnės ilgos, daug jų, buvo sunku jas pastatyt. Vienu žodžiu į talką tiems meistrams pasikvietė. Ne tiek pastatyt, kiek lygiai pastatyt, nes Vincuko tėvas buvo dailidė, ir buvo prisidėjęs prie Kalvių bažnyčios altoriaus ar tai remonto, ar tai statybos, vienu žodžiu buvo prisidėjęs.

Felikso Kochansko statyto svirno stulpai su pamatais Trūseikiškių kaime. 2003 m. R. Gustaičio nuotr.

34. Felikso Kochansko statytas svirnas Paukštiškių kaime. 2003 m. R. Gustaičio nuotr.

35. Svirno rūsys. Paukštiškių k., 2003 m. R. Gustaičio nuotr.

Kaip buvo pastatytas tas kluonas? Virš rūsio buvo padarytas svirnas. Virš rūsio laikydavo grūdus. Kluone buvo svarstyklės. Svarstyklės buvo vienas prie vieno – pūdinės. Visas darbas pagrinde buvo tam kluone. Lauke kai nuimdavo javus, iš karto į kluoną, nu ir paskui tas kūlimas. Berods buvo arkliais, kinkydavo aštuonis. Suaugusių nestatydavo prie arklių, statydavo vaikus. Ne visi galėdavo pajudint tuos arklius, nes reikia juos varyt vienu metu, kad pradėtų sukt. Jeigu kurie atsilieka, tai sekantys stiprūs arkliai laužia, sulaužo manežą. Paskui kai įsisuka tai viskas gerai eina. Prokuroro brolis pasakojo, Pėtnyčios Kazio, vyresnis, Antanas, kurį imdavo varinėt arklių. Kai pasimirė senelis, tai visą laiką šeimyna seneliui priekaištaudavo, kas čia per tvarka, kas kluoną apleido, dulkės visur. Pakol Feliksas viską tvarkė, buvo viskas idealu. Kaip pasakojo, Feliksą apie septynis kartus per gyvenimą plėšė, bet nė vieno karto nesugebėjo apiplėšt skaudžiai, kad jis pajustų. Visą laiką sugebėdavo neskaudžiai nukentėt. O tam rūsy pokaryje skrebai buvo uždarę žmones. Jie nežinojo, kad rūsy yra langelis. Rūsys kaip rūsys, duris uždarė ir tiek. Ir pro tą langelį pabėgo žmogus.

Feliksas stengėsi samdomo darbo nenaudot. Stengėsi viską savais apsidirbt. Jis manė, kad samdomas darbas neapsimoka. Stengėsi, kad šeimyna būtų didelė. Kai statė namą, žmona ir marčios, prašė: – Dieduk, reikia grindis medines sudėt. Tas pasakė: – Kol vaikai maži, medinių grindų negalima statyt, reikia ąslą, nes jeigu vaikai išauga ant medinių grindų – būna silpni, neužsigrūdinę.

877. F. Kochansko statytas svirnas Vladipolyje (iš rūsio pusės). 2003 m. R. Gustaičio nuotr.

67. Felikso Kochansko statyto svirno Vladipolio kaime rūsys. 2003 m. R. Gustaičio nuotr.

Kaip jis tikrindavo savo marčias? Jo sūnūs vedė, aišku, be jo nė kipšt. Bet ir po to tikrindavo, ar marti tinkama. Ir tokiose smulkmenose: eidamas žiemą, būdavo, eina ir skeltinį malkos prie tako numetė. O paskui pats kažkur tai sėdi ir laukia. Kuri marti eina pro tą skeltinį, jį pakelia – ta gera, o kuri praeina nekreipdama dėmesio – jau ta bloga gaspadinė.

Jam viskas sekėsi. Pirmiausia jis buvo geras sinoptikas. Jis visą laiką žinojo, koks bus oras. Jis darbus taip sugebėdavo surikiuot, kad jam orai netrukdydavo. Jeigu lyja – jis daržinėj ar kitur po stogu, jeigu geras oras – jis lauke stengėsi dirbt. Jis gerai viską suplanuodavo. Jokių keblumų su tuo nebuvo.

Jo hobis buvo akmenys. Čia tų akmenų begalė, jis juos mėgdavo. Dar aš pats čia, prie liepų, radau priversta daug akmenų. Akmuo skeltas, bet, kiek supratau, netinkamai. Tinkamai, reiškia, kad būtų koks nors vienas status kampas. O ten tokie smailais kampais, ar blynais. Jis buvo įsisavinęs gręžimo technologiją, išsigręždavo tuos akmenis, pridėdavo dinamito ar kito užtaiso ir susprogdindavo, paskui skaldydavo. O iš laukų tuos akmenis tempdavo su arkliais. Bet tuos arklius reikia paruošt. Bet jis kelis kartus bandė su vyrais, bernais, talką daryt. Daugiausia tas darbas baigdavosi taip: senis supykdavo ir visus išvarydavo, vienas pasidarydavo. Reiškia, jo minties niekas nesuprasdavo, ką jis nori padaryt. Pakol išaiškindavo, būdavo greičiau pačiam tą akmenį paspirt ar įdėt. O pamatuos tai tų akmenų begalės. Yra dar daug ir laukuose. Visur riboženkliai buvo, kampuose akmenys. Dar ir dabar, po šiai dienai, liko trys tokie akmenys.

Dabar čia visur apaugę medžiai, o anksčiau tai to nebuvę. Visur buvo arba dirbama žemė, arba pieva, arba jau koks paliktas medis. Dabar jau čia chaosas. Nuo to kapinių kalnelio labai sėkmingai matėsi tos Trūseikiškės. Čia gi atstumas apie kokius du su puse kilometro. Į senatvę Feliksas (jis labai anksti keldavosi – jis miegodavo napoleoniškai – po tris, keturias, penkias valandas), tiktai brėkštant, jis dirbti jau negalėjo labai, jis nueidavo ant to kalnelio, ant akmens atsisėsdavo, ir laukia, sėdi. Jeigu Trūseikiškėse niekas nesikelia, tai pradeda šaukt. Visą tą žinojo šeimyna, tai nors išeidavo aplink gryčią, kad senelis matytų, kad kažkas tai kruta, keliasi, dirba.

Apie jį yra įvairių pasakojimų, daugiausia neigiamų. Vienas iš pasakojimų yra toks. Trūseikiškėse buvo pagrindinė ūkio bazė, čia, Vladipolyje, papildomai namas stovėjo. Vieną naktį vaikinai su merginom iš šokių ėjo namo. Na ir vaikinai sugalvojo (lygtai pas Kochanską katras tai dirbo ir matė) sūrių. Pastatė kopėčias, nusikabino tuos sūrius ir suvalgė. Šeimyna gaspadoriui pasakė, kad toks nuostolis. Tas pasakė: tegul ateina pas mane. Vieną dieną nėjo, kitą dieną nėjo, po to pasitarė ir nutarė, kad reikia eit. Kochanskas buvo stiprus, muštis labai greitas… Ir atėjo. Kochanskas nieko nesakė: davė arklius, dvi poras, plūgus ir liepė eiti arti. Kai suarė, gaspadines nusiuntė medaus, sviesto, sūrio, pridėjo, pasakė – vyrai, imkit, užsitarnavot, užarėt

už anuos sūrius ir už šituos. Ir sekantį kartą kai sūrių norėsit – ateikit, gausit. Bet sekantį kartą jūs nebearsit – aš jau jus arsiu. Tai man pasakojo visai svetimas, aš jo nepažinojau, žmogus Gataveckas iš Lapainios.

Važiavo žmogelis į Šnipelius su arkliu. Arkliukas menkas, jau gruodžio mėnuo, pašalę, tai tas arkliukas paslydo, nuvirto ir guli. Ir jau Feliksas važiuoja su pora arklių. Jis tam žmogeliui ir sako: tai ką tu, nemoki važiuot? Žmogelis jam paaiškino, kas yra. Feliksas paprašė botago ir pasakė, kad arklį pakels. Kai žmogelis jam padavė botagą, tai Feliksas tą žmogelį per nugarą, per nugarą: – Sekantį kartą pasikalstysi – tada išvažiuok ant kelio.

Didžiausias jo gyvenime konfliktas ir tragedija buvo ta, kad jis labai mylėjo vienintelę dukrą. Dukra nepaklausė tėvo ir sugalvojo ištekėt už to, už kurio jis nenorėjo, kad ji tekėtų. Jisai uždraudė jai tekėti, bet ji Vilniui susitarė imti šliūbą. Bet jis kažkaip sužinojo, tai raitas nupylė į tą Vilnių, susirado tą kunigą, bet kunigas jo nepaklausė ir sutuokė. Po tų vedybų santykiai nutrūko su ja, bet paskui atsiprašė, ir Aukštadvario mišką užrašė savo dukrai. Bet nuo to laiko užpyko ant kunigų ir įkūrė kapinaites. Jis pagalvojo, kad jam patogu arti kaulus padėt. Tai jis tas kapinaites apsitvarkė, ta žemė kalnely buvo nenaši. Feliksas Kochanskas ant laiptų akmens kapinėse iškalė lenkų kalba užrašą, kuris išvertus skamba maždaug taip: „Čia mano namai, čia ilsisi mano kaulai“. Ir jis dar vieną akmenį paliko ten ant to pačio kalno ir prašė, kad jam iš to akmens vaikai pastatytų paminkliuką. Bet buvo karai, suirutės, apie 1961–1962 metus tėvukas iš Kauno kuklų cementinį paminkliuką atvežė. Ir įleido tą akmenį kaip pamatą į kapo duobę. Kai duobes kasė, 1947 metais, kai laidojo mano dėdę, jo anūką, kurį enkavedistai nušovė sausio mėnesį, laidojo, negalėjo palaidot. Pusę metro iškasė, tai ten molis ir kalkakmenis. Iškasė, tačiau kai pavasarį atšilo, tada per naują duobę pagilino. Kapinėse yra palaidotas mano prosenelis Feliksas Kochanskas, yra jo sūnus Juozapas Kochanskas, kitas sūnus Vaclovas Kochanskas, ir Juozapo sūnus Vacekas, nušautas enkavedistų 1947 metais. Lapkričio mėnesio buvo jo vestuvės, ant Visų Šventų, kaip vadina, o po naujų metų jį nušovė. Jis jojo raitas į Trūseikiškes, pas brolį, ir ten iš miško pamatė kareiviai, garnizonas eina. Tai jis, nei dokumentų, nieko neturėjo, apgręžė arklį ir grįžo atgal. O ten karabiną kažkas pasistatė, šovė ir kiaurai krūtinę, arkliui į ausį, ir kaklą sužeidė. Jis peršautas, kraujuotas grįžo namo. Plaučiai, krūtinė jam buvo peršauta, galėjo drąsiai išgyt. Tai jis pasislėpė tam pačiam kluone. Po kiek laiko apsupo, surado tą arklį, arklys kruvinas, viską suprato, sakė sudeginsim, tai jis iš kluono išlindo, ar atsišaukė, tada jį į kambarį atnešė, ir paguldė anam gale, ant lovos, išvarė moteris, nušovė tiesiog ant sofos. Tuo metu nušovė ne tik Vaceką, bet ir dar kelis vyrus.

Kartą rytą brėkštant, užėjo garnizonas. Dar aš pamenu, kampuose buvo apkasiukai trikampi, kulkosvaidžius statė. O vyrų tuo metu nebuvo, buvo kas kur. Vieni ant gelžkelio dirbi, kiti uošvijoje, vienu žodžiu kas kur išsibarstę. Medų nešė.

Miškiniai gynybos čia neorganizavo, traukėsi. Čia miškiniai trobos gale miegojo, laikraščių, kažkokios spaudos gavo, langus užsidengė, lempas užsidegė ir skaito. Kelis likusius šautuvus sumetė į šulinį prie upelio. Norėjo sudegint namus, kad laikė banditus. Ašaromis atsipirko, ir lašiniais, ir degtine, ir liko nesudeginti. Vyresnybę pamaitino. Kai viskas aprimo, po kelių dienų nakčia atėjo vėl tie patys miškiniai – kur šautuvai? Labai stipriai moterys gavo bart, bet nieko, išsižvejojo jie tuos šautuvus, išsivalė. Po karo visur buvo skrebai ir miškiniai. O čia buvo net trys jėgos: skrebai, miškiniai ir banditai – plėšikai.

Ir aš kai buvau prieš kelis metus Kalvių klebonijoj, tai su kunigu Pinkevičium suradom mirties liudijimus, ir radom įrašus. Ten buvo keli įrašai tų metų, ir kur buvo septyni nužudyti miškinių, irgi buvo įrašai. Bet tie įrašai nubraukti kitu rašalu, matosi, kad jau vėlesnio laiko. Per kelias vietas išsiaiškinom, kad tie, kur sušaudė miškiniai, buvo parašyta, kad „sušaudyti Lietuvos partizanų“, o kur buvo enkavedistų sušaudyta, berods trys, vienas iš Sondakų, tai buvo parašyta „nukautas raudonųjų banditų“. Tie įrašai buvo ten, kur rašoma mirties priežastis. Bet kunigas diplomatiškai sako, aš tai tokio negaliu rašyti… Gal dėl to, o gal ir ne, po kelių metų visos tos knygos, mirties metrikai, buvo pradėti pildyti lotyniškai. Gal dėl to, kad tų įrašų kas nereikia neperskaitytų.

Nuorodos

[1] 2003 m. gegužės 6 d. pasakojimą į garso juostą įrašė ir spaudai parengė Rolandas Gustaitis.

Nijolė Krapauskienė

Knygnešys Kazimieras Šiugžda

Knygnešys Kazimieras Šiugžda gimė 1839 m. Karkiškėse, tuo metu priklausiusiose Garliavos dvarui (Marijampolės apskr.). Gyveno Garliavoje, Pajiesyje ir Darsūniškyje. Buvo tikintis, mokėjo skaityti.

Knygnešys Kazimieras Šiugžda. Nuotrauką pateikė Kastytis Pavalkis.

Manoma, kad knygnešio veiklą pradėjo 28–30-aisiais savo gyvenimo metais. Į Tilžę knygų keliaudavo vienas. Daugiausia vasarą ir rudenį, rečiau, kai pasnigdavo ir nubaldavo laukai. Žiemą iš vytelių pindavo lopšius, bulvėms krepšius, mėsai ir bulvėms laikyti didžiules pintines.

Dalį parneštų knygų palikdavo platintojams Kaune, kur kartą vos neįkliuvo caro žandarams. Arešto pavyko išvengti tik todėl, kad, kaip jis sakęs, pasitraukimo kelias buvo gerai apgalvotas. Kitą uždraustų spaudinių dalį nešdavo link Pakuonio ir į Darsūniškį.

Atėjus laikui keliauti, pasiimdavo šiek tiek maisto, maišelį, tvirtą lazdą metaliniu bumbulu, kuri buvo kaustyta geležimi, ir savaitei išeidavo. Beveik visada užtrukdavo ilgiau. Kazimierą į kelionę palydėdavo ne tik šeima, bet ir katinas, kuris kantriai tupėdavo ant Nemuno kranto, kol šeimininkas persikeldavo į kitą pusę. Neaišku kaip, bet katinas pirmasis pajusdavo jį grįžtantį. Kai kuris nors iš šeimos pamatydavo prie Nemuno tupintį katiną, žinodavo – Kazimieras grįžta. Netrukus jis iš tiesų pareidavo. Kartą Kazimieras negrįžo labai ilgai. Šeima galvojo, kad jį tikriausiai sugavo žandarai arba iš vis jo nėra gyvo. Tačiau vis dėlto grįžo. Nors buvo labai suvargęs, apiplyšęs, alkanas, bet spaudą parnešė. Papasakojo, kad sutartu laiku nesulaukęs vedlio, bandė pats vienas pereiti

sieną. Greitai suprato, kad žandarai jį gali sučiupti, nes netoliese girdėjosi šunų lojimas ir rusiška šneka. Neturėdamas išeities, Kazimieras puolė į pelkę. Gerokai įbridęs, pasislėpė už krūmokšnių. Knygas laikė iškėlęs virš galvos, kad nesušlaptų. Kai po paros išsiropštė iš pelkės, beveik nejautė kojų. Šiaip taip pasiramsčiuodamas lazda, nuslinko iki sodybos, kurioje nakvodavo. Čia ir pasiliko, kol atsigavo. Šalia knygų jis parnešdavo ir vieną kitą mažmonį: druskinę, cukrinę. Dar ir dabar proanūkė J. Mičiulienė (Šiugždaitė) turi iš Tilžės parneštą ir šeimos išsaugotą druskinę.

Manoma, kad į Darsūniškį knygas nešė kartu su savo sūnum Jonu, kuris čia apsigyveno sukūręs šeimą, pasistatė kalvę ir sėkmingai dirbo. Vėliau pas jį gyventi atsikėlė ir Kazimieras. Tikriausiais dėl sūnaus amato Šiugždas ėmė vadinti Kavoliukais. Darsūniškyje uždraustos spaudos slaptavietė buvo Garmaus sodyboje, o platinti padėdavo tais metais Darsūniškio bažnyčioje dirbę kunigai: Jonas Jatautas, kunigavęs 1868–1894 m., o vėliau Motiejus Juozapavičius ir Povilas Burbulis. Mokančių skaityti Darsūniškyje buvo, nes nuo 1777 m. (tiesa, su pertraukomis) veikė parapinė mokykla, kurioje mokėsi nuo 15 iki 30 vaikų. O kun. P. Burbulio dėka 1903 m. prie bažnyčios buvo atidaryta viešoji biblioteka. Tiksli knygnešio mirties data nežinoma. Manoma, kad tai įvyko po 1927 m., nes tais metais gimusiam proanūkiui Alfonsui Kazimieras nupynė ir padovanojo lopšį.

Kazimieras Šiugžda palaidotas Darsūniškio kapinėse.

Apie tai, kas parašyta aukščiau, papasakojo knygnešio proanūkės Julija Mičiulienė (Šiugždaitė) ir Marytė Šimukauskienė (Šiugždaitė). Apie K. Šiugždą savo prisiminimais yra pasidalinęs ir Jeronimas Rudzianskas, kuris 1937–1940 m. ir 1944 m. buvo Darsūniškio seniūnas.

Pagal jį, Kazimieras buvo neaukštas (pase įrašytas 1 m 65 cm ūgis), bet stipraus sudėjimo senukas. Visuomet ramus, malonus, mokėjo labai gražiai bendrauti su žmonėmis. Mylėjo vaikus. Pindamas aplink save susisodindavo anūkus, kaimynų vaikus ir sekdavo pasakas, kurių mokėjo daugybę. Pasakodavo ir tikras, kelionėse nutikusias istorijas. Būdavo taip įdomu, kad vaikai pamiršdavo laiką. Tai vieno, tai kito mama ateidavusi su rykšte varyti namo, bet ir pati pasilikdavusi paklausyti Kazimiero pasakojimo. Vaikams rodęs kelionėse naudotą, geležimi kaustytą lazdą, kuria gindavęsis nuo šunų ir, kaip jis sakė, nuo nedraugų.

Rolandas Gustaitis

Generolas Juozapas Vavžeckis

Apie Kalvių dvaro savininką, žymiojo Tomo Vavžeckio brolį Juozapą kol kas nėra daug žinoma, o visos kuklios žinios apie jį yra išsimėčiusios istorikų darbuose apie Napoleono žygį į Rusiją 1812 m.; taip pat šis tas rasta Kaišiadorių vyskupijos archyve.

Kada Kalvių dvaro valdymą J. Vavžeckis perėmė iš brolio nėra tiksliai žinoma, tačiau dvaro savininku jis minimas 1807[1] bei 1810 metais[2]. Apie jo gyvenimą Kalviuose praktiškai nieko nežinoma; tik minėtame vyskupijos archyve yra įrašas, kad 1817 m. gegužės 3 d. Juozapas Vavžeckis Kalvių bažnyčiai užrašė 3 margus žemės.

Skirtinga brolių Vavžeckių pozicija 1812 m. Napoleono kariuomenės žygio į Rusiją metu. Jei Tomas Vavžeckis po 1794 m. sukilimo tapo lojalus carui ir šio karo metu kartu su Oginskiu vadovavo prorusiškai nusiteikusiems Lietuvos didikams ir kartu su caru pasitraukė į Rusiją, o J. Vavžeckis užėmė priešingą savo broliui poziciją – tapo aktyviu Napoleono šalininku. Užėjus Napoleonui, gubernijos buvo padalytos į apskritis (distriktus), administruojamus paprefekčių. Vilniaus gubernijai priklausė 11 apskričių. Napoleonas liepos 1 d. Breslaujos apskrities paprefekčiu paskyrė J. Vavžeckį[3]. Būtent šioje apskrityje ir buvo brolių Vavžeckių gimtasis Meikštų dvaras.

Iš jo gyvenimo nuotrupų matyti, kad jo pašaukimas buvo karyba. Nors nėra žinomi jo kariniai pasiekimai, tačiau vienas įdomus faktas įrodo, kad 1812 m. Vavžeckiai buvo vieni žymiausių ir turtingiausių krašto didikų. 1812 m. Napoleono kariuomenės užimtoje Lietuvoje buvo organizuojama reguliarioji krašto kariuomenė, kuri turėjo papildyti Prancūzijos armijos gretas. Tai buvo svarbiausias napoleoninės Lietuvos valdžios uždavinys. Liepos mėnesio pradžioje nutarta suformuoti penkis pėstininkų ir keturis raitelių pulkus. Jiems duoti tolesni Varšuvos kunigaikštystės kariuomenės pulkų numeriai. Liepos 13 d. aktais Napoleonas paskyrė pėstininkų ir kavalerijos pulkininkus; 18 kavalerijos pulko vadu paskirtas J. Vavžeckis[4]. Buvo nutarta, kad

vieną kavalerijos pulką turi sudaryti 1000 žmonių. Kai rugpjūčio pabaigoje Lietuvos kariuomenei vadovauti buvo įvestos trys naujos pareigybės – generalinis, pėstininkų ir kavalerijos inspektoriai, tai buvęs brigados generolas J. Vavžeckis paskiriamas kavalerijos inspektoriumi ir tampa generolu[5]. 18-ojo pulko vadu vietoj J. Vavžeckio paskirtas Karolis Pšezdeckis. Istorikas B. Dundulis savo darbe „Lietuva Napoleono agresijos metais (1807–1812)“ teigė, kad skiriant pulkininkus, atsižvelgta ne į karinį pasirengimą, o tiktai į kilmę ir turtą. Taigi kariuomenė gavo garsius, bet neišmanančius karyboje vadus. Jis teigė, kad iš tikrųjų pulkams vadovavo majorai, paskirti tuo pačiu liepos 13 d. aktu ir parinkti daugiausia iš lenkų kariuomenės. Tais paskyrimais Napoleonas, kaip ir Varšuvos kunigaikštystėje, norėjo įsiteikti žymiesiems krašto didikams. Kitų pulkų vadais tapo tuo metu garsių Lietuvos giminių atstovai – A. Chodkevičius, K. Tyzenhauzas, K. Pšezdeckis, S. Čapskis, M. Tiškevičius ir dar keletas. Jis taip pat tikėjosi sumažinti Prancūzijos iždo išlaidas, nes manė, kad didikai, paskirti pulkų vadais, nepagailės savo pinigų pulkams suorganizuoti[6].

Nuorodos

[1] LMAVB RS. F. 43–9845. L. 10, 10 v. Kalvių parapijos klebono kun. Adomo Rymovičiaus raportas vyskupui apie bažnyčios ir klebonijos bei jų valdų padėtį. 1807 m. spalio 31 d.

[2] Jasas R. Teisininkas Tomas Vavžeckis // Mokslas ir gyvenimas, 1977, Nr. 6, p. 34.

[3] Dundulis B. Lietuva Napoleono agresijos metais (1807–1812). – Vilnius, 1981. – P. 69.

[4] Ten pat. – P. 102.

[5] Ten pat. – P. 106.

[6] Ten pat. – P. 102.

Rolandas Gustaitis

Grafas Marijonas Broel-Pliateris

1889 m. Kalvių dvarą su aplinkiniais palivarkais įsigijo Švėkšnos dvaro savininkas grafas Adomas Broel-Pliateris[1]. Jo žmona buvo Bartkuškio ir Gelvonų dvarų paveldėtoja. Po jo mirties 1908 m. Kalvių dvarą (3225 deš. žemės) paveldėjo jo sūnus Marijonas Broel-Pliateris. Jam taip pat priklausė Ukmergės apskr. Veprių dvaras su miesteliu, palivarkais ir kitais ūkiniais vienetais[2]. Veprių dvaro rūmuose buvo pastovi jo rezidencija.

Kalvių bei kitų dvarų savininkas Marijonas Pliateris prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Veprių muziejus. 4882.

Marijonas Broel-Pliateris (1873–1951) žinomas kaip kolekcionierius, unikalių rinkinių savininkas, bibliofilas, kultūros darbuotojas. Buvo Vilniaus žemės banko direktorius. Daug prisidėjo steigiant ir materialiai remiant Vilniaus mokslo ir dailės muziejų (1907–1914), visuomeniniais pagrindais tvarkė jo knygų, senųjų spaudinių ir raižinių skyrių. Į jo kolekciją pateko giminių rinkiniai iš Švėkšnos, Daugėliškių, Gelvonų, Kraslavo, Bartkuškio dvarų, Žabų biblioteka, Igno Tyzenhauzo ir Šemetų archyvai. Turėjo paveikslų, didelį grafikos rinkinį, daug papuošalų, stiklinių ir varinių antspaudų su herbais, sidabro ir porceliano indų, baldų ir buities reikmenų. Vertingiausia kolekcijos dalis – biblioteka ir archyvas. Didumą bibliotekos laikė Veprių dvare[3].

Grafas palaidotas Bernardinų kapinėse Vilniuje. Šalia palaidota jo žmona Irena iš Holinskių (1888–1952).

Nuorodos

[1] LCVA. F. 1248. Ap. 1. B. 716. L. 34. Išrašas iš Vilniaus notarinio archyvų 1911 m. knygos (dublikatas).

[2] Ten pat. L. 16. Žemės reformos departamento raštas Miškų departamentui. 1931 m. rugsėjo 24 d.; L. 23. Žemės reformos departamento raštas Ukmergės ir Trakų apskričių mokesčių inspekcijoms. 1931 m. rugsėjo 24 d.

[3] Girininkienė V., Paulauskas A. Vilniaus Bernardinų kapinės. – Vilnius, 1994. – P. 15.

Jonas Laurinavičius

Antanas Činga

(1928–1998)

Jis rašė Panevėžio gimnazijoje. Rašė Biržuose, kur dirbo žemės ūkio banko buhalterijoje. Rašė Pasvaly, kur dirbo žemės ūkio banko vyr. buhalteriu.

Paskui vagonai, Sibiras.

Rašė ir ten, tremtyje...

Sibire vedė. Vedė Marytę Bumbulytę, ištremtą iš Kazokų, iš tuometinės Kalvių apylinkės. Sibire gimė dukra.

Paskui Lietuva, Plaskūnai, Kalvių tarybinio ūkio vyr. buhalteris. Gimė dar trys vaikai. Žmona dirbo Plaskūnų fermoje brigadininke.

Beveik neberašė. Bijojo pakenkti šeimai. Už tokius eilėraščius, jeigu jie pakliūtų saugumui, vėl lageriu pakviptų.

Tad sukišo daugiau kaip du šimtus eilėraščių į butelį, nuvežė į gimtąjį Margių kaimą (Panevėžio r.) ir, gerai užkimšęs, užkasė po beržu.

Tie eilėraščiai butelyje išgulėjo maždaug trisdešimt metų, iki Atgimimo.

Sužinojęs, kad ruošiama tremtinių poezijos rinktinė, Antanas Činga nuvažiavo į Margius, pasiėmė kastuvą ir ėmė ieškoti po beržu kadais užkasto butelio.

Rado. Tačiau, o varge, į butelį buvo prasisunkusi drėgmė. Iš kai kurių lapelių dar galima buvo nesunkiai išskaityti eilutes, bet dalis lapelių – visiškai sutrūnijo.

Kažkiek eilėraščių A. Činga dar galėjo „restauruoti“. Nusiuntė „Tremtinio Lietuvai“. Keletą išspausdino. Trumpai apie autorių parašė. Nuvežė „Tremtinio“ redakcijai. Toji irgi po truputį vis spausdino. Pavyzdžiui, eilėraštį „Tavo laimė“.

A. Činga gimęs 1928-aisiais, rugpjūčio trečiąją. Pumpėnuose baigė šešių skyrių pradinę. Mokydamasis Panevėžio gimnazijoje, buvo subūręs bendraminčių būrelį (K. Žilėnas, V. Blinkevičius ir kt.), palaikė ryšį su Žaliosios girios partizanais. 1946 m. tėvas atsidūrė Vorkutoje, lageryje, motina, kelias savaites kankinta kalėjime, paleista į namus nuo sumušimų mirė. Gimnaziją baigė 1947-aisiais, o jau 1949 m. kovo 24 d. darbe buvo suimtas ir atvežtas į Panevėžio geležinkelio stotį, į tremtinių ešaloną.

Nuvežė į Irkutsko sritį, į Iliejaus miestelį – rajono centrą Sajanų papėdėje. Dirbo statyboje, MTS buhalterijoje. 1950 m. pavasarį buvo antrą kartą ištremtas dar toliau – į šiaurę, į Bodaiko aukso kasyklas. „Ten, – rašo autobiografijoje A. Činga, – be lietuvių buvo Pavolgio vokiečių: gruzinų, čečėnų, daug buvusių karo belaisvių ukrainiečių, estų, moldavų... Šioje tautybių maišalynėje lietuviai stengėsi laikytis atskirai. Šventadieniais jaunimas erdvesniame kambaryje susirinkdavo pašokti, padainuoti, nepamiršdavome Užgavėnių, Šv. Velykų, Kalėdų, drauge sutikdavome Naujuosius metus. Po Stalino mirties švelnėjo režimas, pradėjo leisti per atostogas išvykti į Lietuvą. Netrukus prasidėjo ir masinis tremtinių amnestavimas“.

1960 m. pavasarį A. Činga grįžo į Lietuvą. Tačiau beveik metus blaškėsi negaudamas leidimo prisiregistruoti ir nerasdamas darbo. Buvo pasiruošta važiuoti atgal į Bodaiką, net rūbai ir patalynė jau buvo ten išsiųsti draugo adresu, tačiau žmonos tėvai perkalbėjo likti Lietuvoje. Pagaliau pavyko ir darbą rasti – Kalvių tarybinio ūkio buhalterijoje, kur ir išdirbo trisdešimt metų – iki pensijos.

Senatvės dienas leido Plaskūnų kaime dar tarybinio ūkio laikais statytame mūriniame dvibutyje. Vaikai – kas sau, jie savo šeimas susikūrę. Jau ir būreliu anūkų A. Činga džiaugėsi. Neužmiršdavo ir plunksnos. Sūnūs kompiuteriu surinko tėvo 115 eilėraščių rinkinį „Mano kelias“, padarė keletą knygos egzempliorių.

1998 m. A. Činga per televizorių žiūrėjo „Žalgirio“ krepšinio komandos rungtynes. Taip ir nesulaukė jų pabaigos – prieš ekraną susmuko ir mirė... Palaidotas Plaskūnų kaimo kapinaitėse.

2001 m. balandžio 26 d. Kalvių pagrindinė mokykla ir vietos biblioteka (vedėja Irena Maciulevičienė) surengė A. Čingos atminimo popietę. Dalyvavo A. Čingos žmona, Kruonio seniūnas Arimantas Gelžinis, šių eilučių autorius – Kaišiadorių literatų klubo „Gija“ pirmininkas. Buvo deklamuojami A. Čingos eilėraščiai, pasidalinta prisiminimais, parengta parodėlė apie jo gyvenimą ir kūrybą.

Jonas Laurinavičius

Kunigas Pranas Genevičius

(1923–2003)

Pranciškus Genevičius apie 1965 m. LCVA.

Malonu būdavo su juo bendrauti. Energingas, šnekus, besišypsantis, kiekvienąkart, kai atvykdavau į Darsūniškį, vis ką nors naujo parodydavo: tai klebonijos statybą, tai tik ką išleistą savo poezijos rinkinį, tai pluoštelį nuotraukų iš savo poezijos renginių, tai iš kelionių parvežtą suvenyrą... Kelionės jis mėgo. Sėsdavo į savo daug vargo mačiusius žigulius ir pūkšėdavo po Lietuvą. Skersai išilgai savo kraštą buvo išvažinėjęs, domėjęsis bažnyčiomis, ypač jose esančiais dailės paminklais, nes ir pats truputį bandė tapyti. Didžiavosi dail. K. Šimonio paveikslo originalu, kuris kabojo klebonijos svetainėje. O jei užkalbindavai, ką jis regėjęs kelionėse po JAV, Italijoje, Šventojoje žemėje, Fatimoje, Lurde, tai sunku jam būdavo ir sustoti... Kelionės įspūdžius rašydavo į storus sąsiuvinius. Mėgo jame ir eiliuoti, tačiau eiliavimas sunkiai sekdavosi. Išleido tris eiliuotų tekstų rinkinius: „Posmai kelionėse“, „Lietuva po Kremliaus žvaigžde“ ir „Rinktinę“. Knygeles dalindavo parapijiečiams, svečiams.

Jis gimęs 1923 m. Jundeliškių kaime, Nemajūnų parapijoje, Prienų rajone, valstiečių šeimoje. Mokėsi Jiezno pradžios mokykloje, po to Kaišiadorių gimnazijoje. Mokytojavo Užuguosčio pradžios mokykloje. 1942–1946 m. studijavo Kauno kunigų seminarijoje. 1947 m. arkivyskupas Mečislovas Reinys Praną Genevičių įšventino kunigu Vilniaus arkikatedroje.

Kunigavo Kaišiadorių vyskupijos parapijoje: buvo vikaru Punioje (1947) ir Kaišiadoryse (1947–1948), klebonu Žiežmariuose (1948–1949), vėl Kaišiadoryse (1949), Skudutiškyje (1950–1951), Ryliškiuose (1951–1952), Kuktiškėse (1952–1961), Bagaslaviškyje (1961–1965), Bijutiškyje (1965–1969), Joniškyje (1969–1972). Nuo 1972 m. pavasario iki 2003 m. darbavosi Darsūniškio parapijoje.

Kaišiadorių vyskupijos nekrologe, be kita ko, rašoma, kad kun. P. Genevičiaus „darbo vaisiai gražūs ir gausūs (...). Darsūniškio parapijoje visus trisdešimt metų be galo rūpestingai tvarkytą ir puoselėtą bažnyčią puošia kun. Prano iniciatyva sukurtas paveikslas „Motina Darsūniškio“ ir skulptūra-bareljefas „Gerasis ganytojas“. Pats paskutinis ir bene didžiausias Jo rūpestis – naujos klebonijos, kurioje labai trumpai tesuspėjo pagyventi, statyba. Antras taip pat svarbus pastaruoju metu jo iniciatyva atliktas darbas – kapinių koplyčios atnaujinimas, kurios, kaip pats yra minėjęs, dar nebaigė. Tačiau pats reikšmingiausias jo įvykdytas projektas, padedant ir visiems darsūniškiečiams, – garsiųjų Darsūniškio vartų – Šv. Agotos, Šv. Jurgio ir Šv. Kazimiero koplytėlių atstatymas vos tik atgavus nepriklausomybę“. Rinko medžiagą tarybinių partizanų nužudytos (1943) Elenos Spurgevičiūtės beatifikacijos bylai.

Darsūniškiečiai jį pažinojo kaip pavyzdingą Viešpaties vynuogyno darbininką, pamaldų dvasininką, kuris mylėjo Dievą ir Tėvynę, nuoširdžiai užjausdavo ir padėdavo, jei žmogų ištikdavo nelaimė.

Kun. P. Genevičius žuvo Vilniuje (2003 m.). Pereinantį gatvę jį partrenkė ir mirtinai sužalojo automobilis. Beje, kun. Pranui buvo lemtingos 27-osios mėnesių dienos. Jis gimė vasario 27-ąją, kunigu įšventintas balandžio 27-ąją, perkeltas klebonauti į Darsūniškį rugpjūčio 27-ąją ir Dievas pašaukė Amžinybėn – lapkričio 27-ąją.

Jis buvo pasirinkęs sau amžinojo poilsio vietą Darsūniškio bažnyčios šventoriuje, pasistatęs paminklą su iškaltu jame savo portretu. Prie kapo duobės atsisveikinimo žodį tarė JE Kaišiadorių vyskupas Juozapas Matulaitis, parapijos bendruomenės vardu – mokytoja Vida Lapinskienė, Kauno kunigų seminarijos bendrakursių vardu – mons. prel. Jonas Kavaliauskas iš Birštono.

Jonas Laurinavičius

Plk. ltn. Jonas Maculevičius

(1895–1980)

Tarybiniais laikais bene pirmasis viešai apie statybos inžinierių, pulkininką leitenantą Joną Maculevičių prabilo Petras Mažylis. Tai jis padarė 1971 m. viešėdamas Kruonyje, kai susitiko su choro, kuriam vadovavo 1903–1912 m., dalyviais. Jonas buvo vienas iš jauniausių dainininkų – jam tebuvo keturiolika metų. Chore jis dainavo tol, kol P. Mažylis jam vadovavo. Turėjo skambų balsą, noriai lankė repeticijas, dalyvavo choro koncertinėse išvykose. P. Mažylis jį minėjo kaip savo mylimą choristą.

J. Maculevičius gimęs 1895 m. rugsėjo 18 d. P. Mažylis tvirtino, kad jo gimtinė Grėžieniškių kaimas, trys kilometrai nuo Kruonio. Tačiau Bostono „Lietuvių enciklopedija“ (XVII t., 1959) pateikia kitą jo gimimo vietą – Matonių kaimą. Dabar tokio kaimo nei Kruonio, nei kaimyninėse seniūnijose nėra. Jo ir anksčiau nebuvo – jis neužrašytas ir R. Gustaičio „Kaišiadorių rajono gyvenviečių žinyne“ (2001). Gal J. Maculevičius, gyvendamas užsienyje, tyčia nurodė nebūtą kaimą, kad saugumo tarnyboms būtų sunkiau išaiškinti jo Lietuvoje likusius giminaičius. „Lietuvių enciklopedija“ jį pristato dviguba pavarde – Matonis-Maculevičius. Maculevičius Matonio slapyvardžiu pasirašinėjo spaudoje jau prieškarinėje Lietuvoje. Matonio pavardė (kaip ir Maculevičiaus) paplitusi šalia Grėžieniškių esančiame Grabaučiškių kaime.

Pasak P. Mažylio, J. Maculevičius Kruonyje baigė dviklasę rusišką mokyklą, po to lankė „Saulės“ kursus Kaune, o juos baigė Vilniuje 1915 m. Pasitraukė į Rusiją, lankė lietuvių gimnaziją Voroneže, dalyvavo mašininkų grupelės veikloje. Grįžęs į Lietuvą, 1919 m. baigė pirmąją Vilniaus vyrų gimnaziją ir buvo mobilizuotas į Lietuvos kariuomenę. Įstojo į Karo mokyklą. P. Mažylio liudijimu, J. Maculevičių kažkas įskundė mokyklos vadovybei, jog jis esąs bolševikas, įstojęs į šią partiją Rusijoje. Tačiau skundas buvo nepagrįstas ir J. Maculevičiui buvo leista mokytis – baigti Karo mokyklą. 1927 m. jis dar baigė Aukštųjų karo technikos kursų statybos

skyrių ir įsigijo karo techniko specialybę. Jau būdamas 49-erių, jis 1944-aisiais Kauno Vytauto Didžiojo universitete gavo statybos inžinieriaus diplomą.

Visa prieškarinė J. Maculevičiaus veikla susijusi su Lietuvos kariuomene. 1921–1924 m. ir 1927–1935 m. jis buvo Inžinerijos puskarininkių mokyklos viršininkas ir inžinerijos mokomosios kuopos vadas, po to – karo technikos štabo technikos skyriaus viršininkas. Lietuvos kariuomenę inkorporavus į Raudonosios armijos sudėtį, J. Maculevičius tarnavo 184-ojoje divizijoje. P. Mažylis šio straipsnio autoriui laiške 1971 m. rašė: „... hitlerininkų užpuolimo laiku 1941 m. birželio mėn. dingo be žinios. Toliau man nežinoma, kuria linkme jo gyvenimą karų audros nunešė. Manoma, kad jis žuvo fronte. Jo žmona buvo mokytoja, būk tai Didžiojo Tėvynės karo metais gyveno Grėžieniškėse“. Tačiau vargu ar galima tikėti, kad P. Mažylis, pats tuo metu tarnavęs kariuomenėje, nežinojo, koks likimas ištiko plk. ltn. J. Maculevičių, kariškių aplinkoje gerai žinomą žmogų, juoba kad per visą karą J. Maculevičius gyveno Vilniuje, buvo „Valgio“ bendrovės inžinierius. Matyt, P. Mažylis nenorėjo platinti žinios, kad plk. ltn. J. Maculevičius 1944 m. pasitraukė į Vakarus.

Prieškarinėje Lietuvoje J. Maculevičius, kaip nurodoma „Lietuvių enciklopedijoje“ (XVII t., 1959), suprojektavo ir praktikoje išbandė plūdinių lieptų komplektus, pontoninio tilto komplektą, parengė ir nustatė jų statybos būdus ir veiksmų derinimo komandas. Krašto apsaugos ministerija 1936–1937 m. išleido jo darbus: „Upių forsavimas“, „Pontoniniai tiltai“ ir „Plūdiniai lieptai“. Be šių karinių statutų, paminėtinos jo knygelės „Sprogdinimai kliūčių organizacijoje“ (1932) ir „Sprogdinimo vadovėlis akmenskaldžiams“ (1934). Karo inžinerijos ir technikos klausimais rašė „Karyje“ ir „Mūsų žinyne“. 1928–1940 m. buvo „Kario“ žurnalo redakcinės kolegijos narys technikos klausimais, bendradarbiavo „Lietuviškoje enciklopedijoje“.

1949 m. J. Maculevičius atvyko į JAV. Dirbo „Riley Stoker Co“ Worčesteryje garo jėgainių projektavimo srityje.

Mirė 1980 m. sausio 6 d. Worčesteryje, Mass.

Jonas Laurinavičius

Petras Mažylis

(1890–1982)

Kun. Juozas Tumas-Vaižgantas jį, Petrą Mažylį, siuntė ne į Kruonį, o į Kalvius. Kalvių bažnyčiai tuo metu reikėjo vargonininko, o P. Mažylis buvo mokęsis vargonauti Vilniuje pas kompozitorių Gioringą, Vienos muzikos akademijos auklėtinį. Tad kun. J. Tumas-Vaižgantas ir tarė devyniolikmečiui jaunuoliui, „Vilties“ laikraščio ekspeditoriui P. Mažyliui:

– Tu reikalingas „Vilties“ laikraščio redakcijai, bet dar labiau gali būti reikalingas Kalviuose, kur nėra ne tik vargonininko, bet ir lietuvybės žadintojų.

P. Mažylis mielai sutiko su kunigo pasiūlymu, tačiau neturėjo pinigų. Tada dešimt rublių davė kun. J. Tumas-Vaižgantas. Dar tiek pridėjo Liudas Gira. Susirišęs pluoštą „Vilties“ laikraščių, P. Mažylis iškeliavo.

Kalviuose jis iškart pasinėrė į kultūrinę veiklą: kurti chorą, platinti lietuviškąją spaudą, tačiau beregint susilaukė klebono priekaištų. Klebonas buvo lenkas, lietuviškai nekalbėjo, tad prasidėjo nemalonūs ginčai tarp klebono ir vargonininko. P. Mažylis suprato – jis čionai dirbti negalės.

Tuo tarpu Kruonyje miško žvalgu (*obješčiku*) dirbo Antanas Vedeckas. Jis buvo mokęsis Veiverių mokytojų seminarijoje, tačiau už revoliucinę veiklą 1905–1907 metais iš jos buvo pašalintas. Susipažinęs su P. Mažyliu, jis nedvejodamas pasiūlė:

– Persikelk į Kruonį. Yra eigulio tarnyba. Laisvadieniais, vakarais galėsi chorą dainų mokyti, lietuviškas mokyklas steigsi...

P. Mažylis apsidžiaugė pasiūlymu. Tuoj pat Kruonyje susirado butelį ir persikėlė čia gyventi.

Tai buvo 1909 metais.

Nuo ko pradėti savo veiklą? P. Mažylis nė kiek nedvejojo: tik nuo choro! Tai buvo jo svajonė, kurios įgyvendinti nepavyko Kalviuose. Tačiau tokiai veiklai reikėjo valdžios leidimo. Tad jis, P. Mažylis, A. Vedeckas ir jiems prijaučiantis Ignas Kerševičius nuvyko į Trakus prašyti leidimo. Ispravnikas leidimo nedavė.

Tačiau tai neprivertė P. Mažylio ir jo bendraminčių atsisakyti savo sumanymo. Birželio 20 dieną į pirmąją choro repeticiją A. Vedecko sodyboje buvo kviečiami rinktis visi balsingieji. Susirinko 16 žmonių. Buvo pabandyta dainuoti, aptarta repeticijų tvarka.

Jau po trijų savaičių nedidelis kruoniečių choras ryžosi viešai pasirodyti – vakare ant kalnelio prie kryžkelės padainavo porą dainų. Tai žmones sudomino. Choras ėmė sparčiai didėti. Domicelė Lisauskaitė iš Barevičių kaimo prikalbino 5 merginas ir 2 vaikinus. Iš Grėžieniškių kaimo į chorą įsijungė Levutė ir Adelė Varkalytės, iš Jezalino – Kostas Taukočius, iš Ginteikiškių – broliai Pranas ir Jonas Taurai bei Žukauskai. Repeticijas pradėjo lankyti ir tolimesnių vietovių dainininkai: moksleivis Stasys Zavistanavičius iš Darsūniškio, Vincas Pūras iš Leliušių, iš Strėvininkų Marytė Kalaušytė. Vasarą iš Jiezno parapijos atvykdavo atostogaujantis klierikas Pranas Bieliauskas (vėliau žinomas Vilnijos kunigas). „Prie choro jau priguli virš 40 lietuvių mergaičių ir jaunikaičių“, – 1910 m. rašė „Šaltinis“ (Nr. 41). Vėliau choras padidėjo iki 64 dainininkų.

Choras buvo išmokęs apie keturiasdešimt dainų. Ypač buvo mėgiamos liaudies dainos, harmonizuotos J. Naujalio, S. Šimkaus, Č. Sasnausko. Darniai skambėjo „Ant kalno karklai siūbavo“, „Sėjau rūtą, sėjau mėtą“, „Siuntė mane motinėlė“, „Saulutė nusileido, mėnulis užtekėjo“. Repertuare buvo ir P. Mažylio harmonizuota liaudies daina. Daug dainų mokėjo D. Lisauskaitė. Tris iš jų – apie Kruonio miestelį – P. Mažylis užrašė ir išmokė chorą dainuoti. Be to, choras dainavo ir P. Mažylio dainą „Ilgu ilgu man ant svieto“ (žodžiai A. Vienažindžio). Kadangi 1910 m. dainininkų bendruomenė buvo įregistruota bažnytinio choro vardu, tai reikėjo mokytis ir giesmių. Iš pradžių išmoktos keturios giesmės, paskui jų repertuaras plėtėsi. Koncertams paįvairinti P. Mažylis sukūrė ir šokių ratelį, buvo šokamas „Suktinis“, „Klumpakojis“.

Kruoniečiai meno mėgėjai turėjo ir muzikos instrumentų. Fortepijoną parūpino A. Vedeckas ir juo skambindavo P. Mažylis. Susibūrė net instrumentinis kvartetas: Vincas Pūras (smuikas), Stasys Kazakevičius (armonika), P. Mažylis (fortepijonas) ir klarnetistas, kurio pavardė pamiršta.

Koncertai dažniausiai buvo rengiami Kruonyje. Tačiau jų laukė ir aplinkinės parapijos, kaimai. 1911–1912 metais kruoniečiai koncertavo Kalviuose (pamiškėje), taip pat netoli Darsūniškio buvusiame Meškučių vienkiemyje (pas Baguckus, dvi šeimininkų dukros buvo choristės). Buvo surengtos kelios gegužinės.

Aplinkinėse parapijose tuomet nebuvo chorų, žmonės negirdėjo keturbalsės vokalinės muzikos akordų, todėl Kruonio choras jiems buvo naujiena. Choras buvo pirmoji ir vienintelė lietuviškoji organizacija, nuo jo prasidėjo tautinis atgimimas. Dainos skiepijo meilę Tėvynei, skatino žmones šviestis. Kai kurie choro dalyviai ėmėsi mokytis ir, laikui bėgant, pasiekė tam tikrų aukštumų: Jonas Maciulevičius tapo kariniu inžinieriumi, Kazys Morkūnas – provizoriumi, Ona Jakštaitė – gydytoja.

Nors spaudos draudimas jau buvo panaikintas (1904), bet cariniai valdininkai visaip trukdė steigti lietuviškąsias mokyklas. Tad Kruonyje susikūrė komitetas tokioms mokykloms steigti. Komitetą sudarė kun. J. Vaitekūnas, Antanas Vedeckas, Ignas Kerševičius, Petras Mažylis ir kt. Pirmosios dvi mokyklos buvo įsteigtos Ginteikiškių ir Grėžieniškių bei Maisiejūnų kaimuose. Komitetas parūpino vadovėlių, patalpas nemokamai savo namuose skyrė Ignas ir Jonas Kerševičiai. Iš Vilniaus buvo atsiųstos dvi mokytojos: Veronika Jakštaitė (į Ginteikiškes) ir Ona Jakštaitė. P. Mažylis mokyklose mokė vaikus dainavimo, subūrė vokalinius vaikų ansamblėlius, kurie dainuodavo ne tik savo mokyklose, bet ir suaugusiųjų koncertuose.

P. Mažylis Kruonyje užrašė apie 300 liaudies dainų (daugiausia iš D. Lisauskaitės). Jas siuntė Lietuvių mokslo draugijai bei Amerikos lietuvių laikraščių redakcijoms. Kai kurios P. Mažylio užrašytos dainos buvo išspausdintos Kauno savaitraštyje „Vienybė“, Seinų kalendoriuose, O. Vitkauskytės knygyno išleistuose atvirukuose ir kt. Kruonyje P. Mažylis parengė ir Kaune išleido brošiūrą „Ką sako dainos apie girtuoklystę“ (1912), P. Mažylio tuometinę veiklą anuometinėje spaudoje palankiai įvertino S. Šimkus.

Kun. J. Tumas-Vaižgantas, išlydėdamas P. Mažylį iš Vilniaus, pasakė: tik tu rašyk spaudai iš šio krašto! Ir P. Mažylis rašė. Kartais viename „Vilties“ laikraščio numeryje pasirodydavo 2–3 korespondencijos. Rašė daugiausia apie kultūrinį parapijos gyvenimą, „Blaivybės“ draugijos skyriaus veiklą (P. Mažylis buvo šio skyriaus redaktorius). Kruonyje jis parašė ir antrąją savo knygelę „Žaliosios girios giesmės“, kurią Vilniuje 1913 m. išleido A. Dirsė. Tai krikliniečių dainos. Leidinėliui (16 p.) viršelį nupiešė L. Gira. Abi knygelės išleistos Dievo Muzikanto slapyvardžiu.

Beje, Lietuvos kultūros istorijoje P. Mažylis turėtų būti paminėtas dėl to, kad jis pirmasis iškėlė mintį, jog pas mus reikia rengti dainų šventes. Tai jis padarė dirbdamas Kruonyje. Šis pasiūlymas buvo paskelbtas „Vilties“ laikraštyje 1912 m. (Nr. 83). Tik vėliau tam pritarė kiti chorų vadovai, kompozitoriai. Ir tai buvo įgyvendinta 1924 m., surengus pirmąją dainų šventę Kaune. Ilgainiui tai tapo tradicija. Dainų šventės Lietuvoje rengiamos lig šiol.

1912 m. P. Mažylis paliko Kruonį. Jis mobilizavosi į carinės Rusijos kariuomenę. Dalyvavo Pirmajame pasauliniame kare, buvo patekęs į austrų nelaisvę. Kariuomenėje buvo kapelmeisteriu, net belaisvių stovykloje buvo subūręs orkestrą ir jam vadovavo. Apie kare patirtas negandas P. Mažylis parašė atsiminimų knygelę „Nelaisvės kelias“, kuri buvo išleista Kaune 1931 m.

Grįžęs į Lietuvą, P. Mažylis nuo 1919 m. tarnavo Lietuvos kariuomenėje. Vėliau dirbo geležinkelio tarnyboje. Iki 1925 m. vadovavo Šilutės „Dainos“ chorui, o 1925 m. – Žagarės chorui ir orkestrui. Po to trisdešimt penkerius metus, kaip pats man yra sakęs, „dainas ir muziką buvau užmetęs“. Muzikuoti ėmėsi tik 1964-aisiais, persikėlęs iš Lietuvos į Baltarusiją, kai giminaitis J. Zablockis mirdamas paliko jam savo bakūžę. Gyveno 19 km nuo Lydos, Varanavo r., Dainovkos (Dainavėlės) k. Kultūros ministerija

jam parūpino akordeoną, ir jis subūrė šio kaimo jaunimą į vokalinį-instrumentinį ansamblį. Apie šį ansamblį palankiai atsiliepė žurnalas „Kultūros barai“ (1965, Nr. 11, 44 p.).

Eidamas 80-uosius, t. y. 1969-aisiais, P. Mažylis pradėjo susirašinėti su Kruonio vidurinės mokyklos kraštotyrininkais, jų vadovu mokytoju Algimantu Lišausku. Kažkada, lankydamasis šioje mokykloje, aš mokyklos muziejuje ir išvydau jo laiškus, atsiųstas iškarpas iš senų spaudinių. Sudomino. Užsirašiau jo adresą ir parašiau laišką. Iš karto radome bendrą kalbą. Susirašinėjimas su pertraukomis truko ligi P. Mažylio mirties. Iš pradžių apie P. Mažylio veiklą Kruonyje. Po to ir apie jo kultūrinę, menševikinę revoliucinę veiklą Panevėžio apskrityje. Apie žmones, su kuriais jam teko bendrauti: apie L. Girą, K. Stiklių-Stiklelį, prof. J. Balčikonį, kun. P. Bieliauską, kun. J. Tumą-Vaižgantą. Skatinau jį rašyti spaudai. Rašė. Daugiausia Pasvalio rajono laikraščiui „Darbas“, dvi publikacijos apie pirmąsias kaimo bibliotekas pasirodė ir žurnale „Bibliotekų darbas“ (1975, Nr. 12 ir 1975, Nr. 6). Pasinaudodamas jo atsiųsta medžiaga, rašiau ir aš ne vien į Kaišiadorių rajono laikraštį, bet ir Pasvalio rajono laikraščiui „Darbas“ (1970, Nr. 90), Panevėžio – „Tėvynė“ (1972, Nr. 91), Pakruojo – „Auksinis varpas“ (1975-07-16), žurnalui „Naujos knygos“ (1982, Nr. 7) ir kt. Respublikinėje kraštotyrinių darbų parodoje Vilniuje 1981 m. buvo eksponuojamas mano parengtas stambus aplankas „Petras Mažylis prisimena“. Vienas šio darbo egzempliorius buvo atiduotas Kraštotyros darbų saugyklai (Trakų g. 2, Vilnius).

Kilo mintis pakviesti P. Mažylį į Kruonį. Mielai sutiko.

Tai buvo 1971 m. birželio 20 d. Toji diena neatsitiktinai buvo pasirinkta – prieš 62-ejus metus birželio 20-ąją kruoniškio A. Vedecko namuose įvyko pirmoji P. Mažylio ir jo bendraminčių suburto choro repeticija. Iš kadaise buvusių daugiau nei 60 dainininkų dabar į Kruonio apylinkės vykdomojo komiteto būstinę susirinko keturi buvę šio choro dalyviai. Tai J. Ramoška, Kerševičiūtė-Morkūnienė, D. Berūkštienė ir P. Varkala. Susirinkusieji prisiminė, kad dar likę gyvi du choristai, bet abu JAV: J. Lazauskas, dirbęs „Laisvės“ redakcijoje, ir Klivlende gyvenanti O. Jakštaitė. Kitų jau nebėra. P. Mažylis ypač džiaugėsi susitikimu su Domicele Berūkštiene. Tai ji, tada dar Lisauskaitė, P. Mažyliui padainavo dešimtis liaudies dainų, beje, ir apie Kruonį, kurias jis užrašė, kai ką pritaikė chorui dainuoti. Svečiui smagu buvo sužinoti, kad Domicelės duktė Janina Berūkštytė garsi aktorė. Kiek būta prisiminimų! Kiek graudulio, kai buvęs choro vadovas P. Mažylis užtraukė anų laikų choro repertuaro dainą „Ant kalno karklai siūbavo“, o jam pritarė visi susirinkusieji. Susitikime dalyvavo Kruonio apylinkės vadovai, mokyklos direktorė Aldona Lišauskienė, būrelis vietos kolūkio saviveiklininkų. P. Mažylis buvo apjuostas vardine juosta.

Ir kitų metų – 1972-ųjų vasarą – P. Mažylis apsilankė Kruonyje. Oficialių susitikimų jis nenorėjo – pageidavo apsilankyti kai kurių buvusių choristų ar jų vaikų sodybose, nuvažiuoti prie Nemuno, užsukti į kapines. Jį po apylinkę savo automobiliu vežiojo mokytojas A. Lišauskas. Savo užrašuose P. Mažylis pažymėjo: „Pamatę

Anglininkus, sustojom prie „Nemuno“ kolūkio kontoros. Čia apžiūrėjom namą, kuriame daug metų gyveno ir dirbo Stasys Matjošaitis-Esmaitis, vadovėlio „Sakalėlis“ autorius. Po to susitikom su kolūkio pensininke D. Berūkštiene, kuri buvo viena pirmųjų aktyvi organizatorė Kruonio choro ir jo sopranų grupės narė. Ginteikiškėse radom P. Banioto sūnų, Griežėniškyje – P.Varkalą. Prisiminėm senus laikus. Kruonio kapinėse parodė A. Vedecko kapą. Tai jo tėvų namuose visus metus slėpė savo draugus Garmus, kuriuos už 1905–1907 metų revoliucinę veiklą gaudė policija. Vedeckiai ir Garmai 1906 m. perrašinėjo socialdemokratų atsišaukimus ir platino Kruonio apylinkėse. O štai du kauburėliai supilti. Po jais amžinybėje ilsisi Pranas ir Antanas Bertlingai. Kas per dainininkai jie buvo! Kai užtrauks, būdavo „Sveiki, broliai dainininkai“ – tai gryčios drebėdavo“. P. Mažylis aplankė vidurinę mokyklą, biblioteką, kultūros namus. „Visur didžiulė pažanga. Man, seneliui, džiaugsmo ašaros liejasi, kai visa tai matai“, – užrašė sąsiuvinyje. P. Mažylis savo užrašus baigdavo pastebėjimu: „Daug kelių kelelių išvaikščiojau, išvažinėjau skersai išilgai Europą, daug gražių miestų, miestelių mačiau, bet niekur gražesnio krašto už panemunes, už Kruonį nesuradau“.

Pabaigoje dar keletas P. Mažylio biografijos eilučių. Jis gimė 1890 m. birželio 9 d. Kriklinių kaime (Pasvalio r.) valstiečių šeimoje. Skaityti pramoko iš maldaknygių ir kalendorių, kuriuos knygnešiai atgabeno iš Tilžės. Dvylikos metų pas vargonininką tetulėną Antaną Žitkų pradėjo mokytis muzikos. Tėvas supyko, kad sūnus nepadeda ūkyje, o mokosi groti. „Iš jo geras žmogus nebus, o koks nors velnio muzikantas“, – šaukė tėvas. „Ne, aš būsiu Dievo muzikantas“,– tvirtino vaikas, vėliau šį posakį pasirinkęs savo slapyvardžiu. 1905–1907 m. platino anticarinius atsišaukimus, dalyvavo mitinguose. Kad išvengtų suėmimų, keitė gyvenamąsias vietas: vargoninkavo Vabalninke, po to atsidūrė Geležių apylinkėse, steigė lietuviškas bibliotekas. Vis dėlto policija jį suėmė ir ištrėmė į Vilnių, kur jis dirbo „Vilties“ laikraščio ekspeditoriumi.

Nepriklausomos Lietuvos laikais bendradarbiavo „Karde“, „Karo archyve“, „Lietuvos ūkininke“, „Mūsų krašte“, „Mūsų momente“, „Nedeldienio skaitymuose“, „Ryte“, „Savivaldybėje“, „Šaltinyje“, „Vienybėje“, „Vilniaus žiniose“, „Viltyje“ ir kt. Pasirašinėjo Dievo Muzikantas, Draugas D. Muztas, Kriklinietis, Kruonio rinktinis, Muzikantas ir kt.

Gyvendamas Baltarusijoje, kultūrinio gyvenimo temomis rašė laikraščiui „Grodnenskaja pravda“, Lydos ir Varanavo rajonų spaudai.

Surinko kelis aplankus kraštotyrinės medžiagos apie Kriklinius, Krinčiną. Didžioji dalis jos pateko giminaičiui A. Mažyliui, Pasvalio viešajai bibliotekai, kitoms įstaigoms.

Mirė P. Mažylis 1982 m. spalio 15 d. Dainovkos k., Baltarusijoje. Palaidotas Germaniškio k. kapinaitėse (Biržų r.).

Gyvenimas Garmiškės viensėdyje

Adelės Tirvienės (Kunigauskaitės) atsiminimai[1]

Adelė Tirvienė (Kunigauskaitė, 1898–1997). Kilusi iš Garmiškės k., vėliau gyveno Norkūnų kaime. Nuotrauką pateikė R. Lapėnienė.

Atsiminimus apie gimtąjį Garmiškės viensėdį, čia prabėgusią vaikystę bei praleistus gražiausius jaunystės metus Adelė Tirvienė (mergautine pavarde Kunigauskaitė), gyvenusi 1898–1997 metais, parašė pačioje savo gyvenimo pabaigoje. Jie apima laikotarpį maždaug nuo 1902 m. iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos (1917–1918 metų). Keliolikos metų laikotarpį apimančiuose prisiminimuose aprašyta kaimo gyventojų kasdienybė bei šventės įtaigiai perteikia XX a. pradžios gyvenimo pačiame Kruonio valsčiaus užkampyje atmosferą, o aprašomuoju laikotarpiu vykęs Didysis karas (arba Pirmasis pasaulinis, kaip dabar jį vadiname), paliečia net šio užkampio žmonių gyvenimą bei palieka neišdildomą pėdsaką Adelės K. atmintyje, todėl jos atsimimuose užima svarbią vietą ne tik teksto apimties atžvilgiu.

Jau po Adelės T. mirties jos duktė Ramutė Lapėnienė, gyvenanti Kruonyje, atskirai aprašė Garmiškių viensėdžio gamtinę aplinką bei sodybų pastatus pagal iš mamos girdėtus pasakojimus.

Nuo Garmiškės viensėdžio iki valsčiaus centro – Kruonio buvo apie 10 km atstumas. Pats viensėdis buvo Nemuno slėnyje. Iš vienos viensėdžio pusės buvo upės šlaitas, vietomis apaugęs lazdynais su daug riešutų, iš kitos pusės tekėjo Nemunas. Aplink buvo gražios pievos, daug didelių liepų ir beržų prisodinta – „turbūt dar diedukų diedukai sodino“, – rašo prisiminimuose Adelė. Lyg milžinai prorečiais augo ąžuolai, skroblai, didelės liepos. Pavasariais šlaitas pasipuošdavo žydinčiomis laukinėmis obelimis, kriaušėmis, ievomis, mėlynuodavo žibutės, geltonuodavo plukės ir kitos gėlės.

Viensėdyje buvo trys sodybos. Visose sodybose gyveno Kunigauskai – du broliai Kostantas ir Juozas bei jų pusbrolis Jurgis. Broliai turėjo po 9 ha žemės, o Jurgis 19 ha.

Sodyba stovėjo prie sodybos, jas skyrė tik tvoros ir „ulyčikės“ – gyvulių praminti platesni takai, kuriais buvo galima pravažiuoti ir vežimais. Jais buvo genami gyvuliai prie Nemuno atsigerti, o prie vandens, pakrantėje, buvo ir ganomi. Vasarą prie Nemuno virdavo visas gyvenimas. „Ulyčikės“ buvo apsodintos vyšniomis, slyvomis ir kriaušėmis. Kiekvienoje sodyboje buvo laikomi arkliai, karvės, avys, kiaulės ir naminiai paukščiai: vištos, žasys, antys. Nuo sodybų į Nemuno pusę buvo auginamos daržovės. Visų trijų ūkininkų žemė buvo „šniūrais“ – rėžiais.

Garmiškės viensėdis ribojosi su Dabintos ir Vizginų kaimais. Daugiau į Nemuno šlaito pusę augo sodeliai. Juose buvo po kelias obelis, kriaušes ir vyšnias. Tik pas Jurgį buvo didesnis sodelis, daugiau kriaušių. Jis sodelyje laikė bites, kurios buvo kelmuose. Medų išimdavo su koriais. Medumi apdalindavo ir mūsų šeimas, vaistams ir šventėms, ypač Kūčioms.

Adelės sodyboje buvo tokie pastatai. Medinių rąstų 15 metrų ilgio gyvenamasis namas, uždengtas cinkuota skarda, su gonkomis, baltais dažytais langais. Langai su langinėmis, iš lauko pusės užkabinamomis kabliukais. Langinės taip pat buvo dažytos baltai. Išėjimui per gonkas į lauką buvo dvigubos durys. Iš lauko durys buvo paprastų lentų, nudažytos balta spalva, užkabinamos iš vidaus metaliniais kabliais. Iš paradinės pusės buvo prieškambaris, o nuo prieškambario į abu namo galus buvo du dideli kambariai. Čia priimdavo kalėdojantį kunigą ar atvykusius gimines, čia vyko tėvų laidotuvės – tėvo Kastanto 1927 m. ir motinos Uršulės 1926 m. Iš kiemo pusės įėjus pro lauko duris buvo priemenė, virtuvė, prie jos kambarys. Į kitą namo galą buvo įrengta viralinė; prie kamino dūmtraukio buvo išmūrytas raudonų plytų, kokių 3 m^2 kamino praplatėjimas. Šita patalpa buvo vadinama tiesiog kamine. Įėjimas į kaminę buvo medinės durelės. Joje buvo rūkoma mėsa. Mėsą rūkydavo juodalksnio malkomis ir ėgliais – kadagiais. Mėsa buvo karštai rūkoma apie savaitę. Išrūkyta mėsa likdavo ten kaboti visą vasarą iki suvalgydavo, o paskerstos kiaulės mėsą sūdydavo mediniame lovyje ir laikydavo viralinėje. Ši patalpa buvo neapšildoma. Viralinėje laikydavo ir kitus maisto produktus: miltus, kruopas, žirnius, raugintas daržoves – kopūstus, agurkus ir kitką. Kiekviename kambaryje stovėdavo po lovą. Ant jų būdavo sudėtos keturios arba aštuonios pagalvės, o pačiame viršuje – dar nedidelė pagalvėlė. Jos būdavo iš žąsų plunksnų, tad labai minkštos. Lovos buvo užtiestos spalvotomis pačių austomis lovatiesėmis. Pagalvės apvilktos plonos, baltos linų drobės užvalkalais. Užvalkaluose įsiūtos kabliuku megztos „stafkos“ – tai visokiais raštais nunertos juostos. Kambariuose stovėjo po stalą, užtiestą linine staltiese. Aplink stalą stovėjo nedažyti suolai, labai baltai plaunami. Grindys nedažytos, labai švariai plaunamos, tiesiog šveičiamos su beržine šluota. Švariausiame kambaryje – seklyčioje ant sienos kabojo lininis raštuotas rankšluostis, kurio galai buo apmegzti raštais. Tai buvo viso kambario papuošalas. Prie sienos stovėjo kraitinė skrynia, išmarginta įvairiais raštais, paukščiukais ir kitkuo. Vėliau, apie 1920 m., buvo pradėtos kabinti užuolaidos.

Kairėje Antanas Kunigauskas (1892–1983) iš Garmiškės k. caro kariuomenėje.
Nuotrauką pateikė R. Lapėnienė.

Teklė Jankauskienė (Kunigauskaitė), kilusi iš Garmiškės k.
Nuotrauką pateikė R. Lapėnienė.

Kiti sodybos pastatai – tvartas ir klojimas taip pat buvo iš medinių rąstų, tik jau daug senesni ir dengti šiaudiais. Kiemo viduryje bvo šulinys su aukšta svirtimi.

Kitose Kunigauskų sodybose pastatai buvo paprasti, taip pat medinių rąstų, stogai šiaudiniai, langai nedažomi. Jurgio sodyboje, be klojimo ir tvarto, dar buvo ir svirnas javams laikyti, nes jis turėjo dvigubai daugiau žemės nei jo pusbroliai.

Adelės tėvų sodyba, kaip ji prisimena, buvo tvarkingiausia. Dažymo darbus atlikdavo iš Darsūniškio atvažiuojantys žydai, vadinami „kvarboriais“. Užmokėti už darbą pinigų neturėdavo, tad atsiskaitydavo tuo, ką turėdavo – grūdais, daržovėmis, maisto produktais ar išaustomis lininėmis drobėmis.

Adelės tėvų sodyboje prie paradinių durų – gonkų buvo gražus darželis, kuriame žaliavo ir žydėjo rūtos, diemedis, prancūzelis, čebatėliai, rezetos, piliarožės. Jau vėliau jame atsirado tulpių, narcizų, bijūnų, pinavijų ir našlaičių. Įpatingą meilę gėlėms Adelė jautė nuo pat mažens visą savo gyvenimą.

Visų trijų Kunigauskų šeimos buvo gausios, kiekvienoje šeimoje augo po penkis vaikus. Jurgis Kunigauskas turėjo Simoną, Praną, Barnasių, Juozą ir dukrą Mariną; Kastantas Kunigauskas – Praną, Antaną, Adelę, Liudviką ir Teklę; Juozas Kunigauskas – Sofiją, Feliksą, Kazę, Aldoną, Vincą ir Cezarį.

Mergaitės Adelė, Sofija, Kazė ir Aldona nuo pat mažens audė lininės drobes, rankšluosčius, o vėliau – ir kaišytinius audinius. Smetonos laikais visos audė „rudinius“ tautiniams drabužiams ir pristatydavo Kauno „Marginiams“. Sovietiniais laikais dirbo Kauno dailės kombinatui, visos buvo „liaudies meistrės“.

Vyrai pragyvenimui vertėsi taip. Simonas dirbo medžio darbus – ratelius verpimui, audimui, šaudykles, smuikus ir pats grodavo smuiku laisvalaikiu ir vakaruškose. Pranas, Jurgio sūnus, buvo „miškinukas“ – girininkas. Antanas, Kosto sūnus – matininkas, vėliau žemės tvarkytojas. Pranas, Kosto sūnus, dar būdamas jaunas, 1910 m. išvyko į Ameriką. Pusbrolis Cezaris taip pat ten išvyko. Jie ten pragyveno visą amžių, ten ir mirė. Likusieji vaikai gyveno namuose, vertėsi žemės ūkiu, laikė po du arklius, kartais ir prieauglį, karves, avis, kiaules ir naminius paukščius. Sėjo grūdines kultūras maistui ir pašarams. Augino daržoves ir veždavo jas parduoti net į Panemunę Kaune, nes reikėjo pinigų susimokėti žemės mokesčiams, pirkti druską, cukrų, žibalą, o kiti pirkiniai buvo labai ribojami.

Toliau pateikiami Adelės Tirvienės (Kunigauskaitės) rašyti prisiminimai.

V a i k y s t ė. Mūsų šeimoje buvo trys seserys ir du broliai. Broliai buvo vyresni, o iš seserų aš buvau vyriausia, todėl man ir ganyti teko mažiausia, aš buvau mamai reikalinga kaip darbininkė.

Kai prisimenu savo vaikystę, ir matau, kaip dabar vaikai gyvena, tai didelis skirtumas. Vaikams, pamenu, nuo septynių metų jau reikėjo ganyti. O kokių keturių ar penkių metų jau mamai padėdavau dirbti. Suplaudavau šaukštus, *bliūdelius*[2], nepalikdavau ir samčio, pasidarydavau iš šiaudų šveistūnėlį, atsinešdavau bliūdelyje pieskų[3] ir viską iš eilės šveisdavau, nes šaukštai ir samtis buvo mediniai. Mama sakydavo, kad reikia švariai nušveisti, kad būtų balti kaip *isdrus*. Stalo dar nepasiekdavau nuplauti, tai atsinešdavau mažą krėsliuką, atsistodavau ant jo ir plaudavau, stalas buvo nedažytas, reikėjo nušveisti, kad būtų baltas. Mama paraitodavo rankoves, paskui ir pati pasiraitodavau. Stengdavaus, kad pagirtų už gerai padarytą darbą, tai ir kitą kartą duos darbo. Prisimenu, kaip tėvelis eidavo anksti ryte kulti, o mama keldavos verpti linų. Ir aš labai norėdavau verpti, tai mama sakydavo, kad nėra mažiuko ratelio. Prašydavau, kad mane pakeltų. Kaip

Sėdi Uršulė Kunigauskienė (Mikalauskaitė), g. Darsūniškyje ir atitekėjusi į Garmiškės k. Šalia sėdi Kostantas Kunigauskas, g. Garmiškės kaime, miręs 1927 m., būdamas 87 metų amžiaus. Stovi jų duktė Adelė Kunigauskaitė (jai šioje nuotraukoje 18 metų).
Nuotrauką pateikė R. Lapėnienė.

pjaustydavo kopūstus ar burokus, tai ir man palikdavo pusę buroko ar kopūsto – labai norėjau išmokti taip smulkiai, kaip mama, supjaustyt. Ir išmokau. Ir dabar viską supjaustau smulkiai – *drabniai*, kaip tada sakydavom. Po truputį augau, dariaus stipresnė, tada prieidavau ir prie ratelio. Kai mama nematydavo, ir paverpdavau. Labai greitai pažindavo mama, kad mano verpta, tai neduodavo. Vasarai atėjus, nušluodavau atšlaimą, iš patvorių išravėdavau dilges, jau norėdavau ir darželį turėti, nes pas kaimynę dėdienę buvo gražių gėlių. Ir pas mamą visokių buvo, tik nebuvo peliarožių, o pas dėdienę buvo. Man jos labai gražios buvo – pasieniais prisodintos, užaugdavo aukščiau langų.

Kai mama ausdavo, tai ir aš labai norėdavau išmokt. Dar kojom žemės nepasiekdavau, sėdėdama varstote mėginau austi. Mama matydama, kad noriu austi, įrengdavo paprastą audeklą ir duodavo austi. Pradžioj kad ir sugadindavau, tai paaiškindavo. Taip ir išmokau.

Kada dar paaugau, tai jau pradėjau visokį darbą dirbti. Mama vesdavos linų ravėti, bulves skaldyt ir sodinti, mėšlus kratyti. Su šakėm mėšlų negalėjom kratyti, tik su rankom. Šakėm krato, sakydavo mama, tik tinginiai, viską reikia rankom. Taip ir pasidariau mamos pirma ranka. Ganyti teko dvi vasaras, ir tai ne kasdien. Pavaduodavo jaunesnė sesutė. Aš išgindavau rytais, nes reikėjo anksti keltis. Aš norėdavau miego, kaip mama anksti keldavo, rods, viską atiduočia, kad tik nereikėtų ginti. Mama gražiai keldavo, sakydama: „Kelkis, Adele, labai graži mašina plaukia Nemunu, aš tau, vaikeli, įdėjau į tarbukę duonytės ir prie duonukės skilanduko“, arba kai kada kiaušinuką pašutina. Ganydama labai mylėjau karvutes, avikes, tik kiaulių nemylėjau, nes jos mano duonutę su skilanduku, kaip rasdavo padėtą, suėsdavo ir tarbulę sudraskydavo.

Mylėdavau ir paukštelius. Kur rasdavau lizdelį, tai žiūrėdavau, kad nepabaidyčiau perinčios motinos, pragindavau pro šoną ir nerodydavau kaimyno berniukams – piemenukams, nes jie buvo labai negeri, nemylėdavo paukštelių, kur tik rasdavo lizdelį, jeigu ant dirvono tarp akmenukų, tai išardydavo, sutrependavo kiaušinėlius arba mažiukus paukštelius užmušdavo. Daugiausia rasdavau lizdelių medeliuose, eglėse, kadagiuose, po kokius penkis ar net po septynis lizdelius, tai kiekvieną dieną išginus iš ryto, kol dar nėra piemenukų, tai ėjau žiūrėti ar jau išskilę iš kiaušinėlių mažyčiai, stovėdavau ir žiūrėdavau, kaip juos mama maitindavo, o jie išsižioję laukia, kada įdės kokį vabaliuką į gerklytę.

Rasdavo ir berniukai medeliuose lizdelių, nes krantuose buvo daug kadagių ir kiekvienam buvo lizdelių, tai tie beširdžiai berniukai daug kadagių padegdavo. Kadagys greitai apdegdavo, tai daug rasdavom mažyčių paukštelių sudegusių, dar jie negalėdavo išskristi, o paukštelių motinos, virš ugnies skraidydamos, visokiais balseliais rėkdavo. Aš tai negalėdavau žiūrėti ir verkdavau, jų kančios negalėdavau užmiršti.

Prie Nemuno buvo gražu, tankiai plaukdavo garlaiviai. Žemė buvo kalnuota, tekdavo nuginti toliau nuo Nemuno, tai stengdavomės tuo metu, kai plaukdavo garlaivis, ganyti prie Nemuno. Įbrendam į vandenį, ir karvės kaip karšta, tai subrenda iki pilvo, stovi vandenyje, praplaukus garlaiviui, tai bangos tik per kojas taškosi, o mes visi patenkinti stovim vandeny, laikomės už rankų visi susikabinę, kad banga nenuneštų, nepartrenktų. Išėjus iš vandens kojos šlapios, o jeigu būna vėjelis, tai kad suskyla blauzdos iki kraujų, ganydavom basi, rugiena ar guzuotas, akmenuotas molis, vis tiek basi susibadom pirštus į rugieną, apsidaužom.

Vakare parginus, verkiu, skauda. Mama einant miegoti, sutepa muilo putom, tai net spardaus iš skausmo, kol perdegina, per naktį apgyja. Ryte vėl geni basas, rasa didelė, vėl sušlampu. Atliekamo skatiko tai nebuvo, kojinių nenupirksi, jeigu mamos išeiginės kojinės suplyšo ir jau negalima sutaisyti. Tai mano laimei nukerpa pėdas, užsimaunu blauzdas ant kojos, prie pėdos užriša ir prie kelienio, tai džiaugsmas kad nesuskils kojos. O pėda vistiek basa.

Mažiems vaikams, jei turėdavo pieno, tai buvo gerai. Duodavo vaikui ir išvirdavo manų košę. Jeigu pieno neturėjo, tai duodavo ką turėjo virto sau – ar bulvienę, ar kruopas, tai įpildavo į buteliuką ir vaikas gerdavo. Jeigu vaikas verkdavo, tai duonos kąsnelį sukramtydavo su cukrum, įspjaudavo į skudurėlį, aprišdavo siūlu, padarydavo gumuliuką, mažesnį už laukinį obuoliuką, įdėdavo vaikui į burnytę, vaikas patenkintas čiulpia, pliaukši, gulėdamas lopšy, nupintam iš šaknų. Arba iš audeklo pasiūdavo lopšį, pritaisydavo keturias virvutes prie jo ir pakabindavo po balkiu prie lubų, kad būtų galima vaiką pasupti, tada greičiau užmigdavo. Lopšys buvo pakabintas tik prie mamos lovos. Daug kartų mama pareidavo iš darbo, kad ir labai pavargus, naktį neduodavo niekam žiūrėti, visuomet pati vargo prie vaiko. Padarydavo lėlę iš skuduriukų ir žaisdavom, arba kai paskersdavo kiaulę, tai išpūsdavo pūslę, įdėdavo kelis žirnius, išdžiovindavo, tai buvo geriausias žaislas. Kai jau turėjau kokius šešis metukus, tai ir pati pasidarydavau didelę lėlę. Sueidavau su dėdės tokiom pat mergaitėm, tuoj pasidarydavom „laidotuves“. Užtiesdavom suoliuką baltu rankšluosčiu, paguldydavom lėlę ir laidotuvės, visos apverkdavom lėlę. Pasiskirstydavom – vienos buvom šeimininkės, o kitos už viešnias, tai viešnias reikėdavo vaišint. Užsidengdavom taburetę kokia palute, tai buvo stalas. Valgiai – tai kopūsto kačėnas, morka, *kručkas*, pasipjaustom ratukais ant lėkštutės arba *bliūdely* ir visos gardžiai valgydavom. Jeigu mama turėjo išvirtos kavos, tai kada pavaišindavo, dar medaus užtepdavo ant duonos, tai jau buvo labai labai gerai. Pasivaišinę jau norėjom gražiai apverkti lėlę, žodžiavom visos kaip tik mokėjom. Kitą dieną pereidavom pas dėdienės mergaites ir ten taip pat žaidėm. Praėjus kokiems metams, tai jau rengėm *vesiales*[4], vienos buvom nuotakos, kitos už priemerges, kitos pabroliais. Daugiausia mes žaidėm vienos mergaitės, berniukų nepriimdavom, nes jie mums suardydavo *parėtką*[5].

Mes vienos tai buvom ir arkliais, ir vežimais, katrai prisirišdavom *dzvanelį* – skambutį toj buvo arklys, katrai iš skepetukės padarydavom *volius*[6], toj nuotaka, katrai uždėdavom kepurę, toj jaunikis. Mūsų buvo tokios *zabovos*[7], ir buvo labai gerai. Mes nežinojom, kad buvo gimimo diena ir kada vardo diena. Jeigu tėvelis duodavo kelis auksinus ant suknelės, tai tėveliui ir mamai pabučiuodavom abi rankas, tai tik ant metų šventės Kalėdoms arba Velykoms, tai buvo neapsakomas džiaugsmas. Batelių tai neišdrįsdavom paprašyti, kad nupirktų.

Vasarą, kaip leisdavo į bažnyčią, basą tai veždavos ar nešdavos. Ne aš viena buvau basa, basi buvo visi vaikai ir moterys kaip kurios basos. Net Devintinio *našparai* buvo vadinami Basas *našparas*. Per paskutinį devintinio *našparą* tai nė vienos moteries nei vaiko nebuvo apsiavusio, tik vyrai, užtat ir pavadino Basas *našparas*. Kai turėjau aštuonis metus, tai jau ir man nupirko batelius, tai jau džiaugsmo niekam negaliu apsakyti.

Sielininkai. Labai buvom išgąsdinti su gudais, katrie plaukdavo ant troptų, gudai plukdydavo medžius, supintus surištus į į tokias dideles plokščias, vadindavo sieliais – ar *troptais*, iš abiejų galų *tropto* buvo pritaisytos *počynos*, kad būtų galima *troptą* vairuoti, kad neužplauktų ant salos ar seklumos. Ant kiekvieno *tropto* buvo po du žmones – gudus. Per vidurį tropto – būda, kurios stogelis buvo dengtas šiaudais ir buvo padaryta vieta ugniai kūrenti, valgyt išsivirti. Kai tykus vanduo, plaukė be jokio vėjo, tai vienas žmogus stovi prie *počynos*, kitas ugnį kūrena, valgyt verda – matyt, kad puodukas garuoja. Tai aš imu ir paklausiu.

– Dėde, ką verdat?

Katras moka lietuviškai šnekėti, tai atsako:

– Vaikeli, žirnius verdu.

Tai aš įsidrąsinus klausiu:

– Ar su mėsa, ar su pienu?

Atsako:

– Karvės neturim, verdu su taukais.

Bešūkaujant jau ir praplaukia, atplaukia ir kitas, ir trečias. Ant kurio nesikūrena ugnis, tai klausiu:

– Dėde, in kur plaukiat?

Katrie nieko nesako, tada klausiu rusiškai:

– Kuda idiošš?

Tai atsako:

– Kaunas.

Aš būdavau patenkinta, kad gudai gražiai šnekėjo, parginus pasisakydavau mamai, kad su gudais šnekėjom, tai vistiek mama liepdavo nešnekėt, sakydavo, kad gudai gali *užvaražyt* piemenis. Tai klausiu pas mamą, kaip užvaražina, kas darosi piemeniui? Mama atsakydavo – katro *tropto* gudas *užvaražys*, tai piemuo paskui tą

troptą eis ir eis pakraščiu, kur plauks *troptas*, ten ir piemuo eis. Klausau, ką mama sako, ir drebu iš baimės. Atsidusus vėl klausiu mamos:

– Jeigu piemuo eidamas pakraščiu ras upelį ir upelis bus gilus, tai kas tada bus piemeniui – ar eis, ar jau sustos ėjęs?

Mama sakydavo, kad vistiek piemenį trauks, ir jis bris per upelį – jeigu jis bus gilus, tai piemuo prigers. Galvoju sau, kad niekad gudo plaukiančio neužkabinėsiu. Berniukai neiškęsdavo kai kada ir klausdavo:

– Kur plaukiat?

Jeigu gudas nieko nesakydavo, tai prašydavo:

– Gude, parduok būdą.

Tada gudas nuima kepurę ir suka aukščiau galvos, tai mes visi piemenys, palikę gyvulius, bėgam, kiek turim jėgos, į pasėtus javus, kas tik arčiau, ar rugiai, ar avižos, sugriūvam, nė kvapo neišleisdami, kiekvienas galvojam, kad jau mus norėjo *užvaražyt*. Gyvuliai irgi *nedurni*, mato, kad nė vieno piemens nesimato, tai ir jie visi sueina į javus. Išėję išsivarom gyvulius, ganydami klausiam vienas kito, ar netraukia paskui *troptą*. Po to jau visi bijojom gudus užkabinėt.

Gudai kalbėdavos su tėveliu iki pusnakčių, pasakodavo, kaip jie namuose gyvena *biednai*, užtata ir vargsta, sunkus buvo jų darbas plukdyti *troptus*. Jie sakydavo, kad patys turėdavo susipinti *troptą*, rąstai tai buvo suskaidyti ir visus iki vieno turėdavo pristatyti į paskirtą vietą. Gudai daugiausia kalbėdavo rusiškai, o mano tėvelis mokėjo rusiškai skaityti ir rašyti, buvo baigęs dvi klases. Užtat gudai ir užeidavo nakvynės prašyt, turėjo su kuo pasikalbėt. Jiems tekdavo kelis kartus per vasarą plukdyti troptus. Pristatę į vietą, grįždami namo, atgal, traukdavo didelį *botą* prieš vandenį. Prie boto buvo pritaisytas stiprus lynas, kurio viename gale buvo penkios kilpos, kaip arkliui šlajos. Į tas kilpas įlįsdavo žmonės ir tempdavo tą didelį *botą*. Tempdavo iš Kauno ar dar iš toliau į Alytų ar dar toliau. Visi pasiremdavo su lazdom. Kaip pamatydavom gudus botą traukiant, tai labai bijodavom jų, nes jie eidavo krantu ir lengvai galėdavo piemenis *užvaražyt*. Skubinom nuo Nemuno ginti – varyti gyvulius toliau.

Kartais *troptas*, užėjęs ant seklumos, negalėdavo sveikas likti, jį sudraskydavo į kelias dalis, kartais po vieną medį išdraskydavo. Tada gudai jau būna *strioke*, jie turėdavo vadovą, kurį vadino *stirnyku*, jis tik valtimi plaukdavo. Jis duodavo įsakymą sveikus *troptus* pritraukt prie krašto ir padėti gaudyto sudraskytą *troptą*, kada viską sutvarko, tai vėl visi kartu išplaukia. Rudenį būna blogesnis oras, lietus lyja kelias dienas iš eilės, tai troptus prisitraukia prie krašto ir kelias dienas prastovėdavo ant kranto. Tada gudai ateidavo prašyti nakvynės, nes naktį ant vandens buvo šalta miegoti. Atmenu, tėvelis su mama priimdavo, atnešdavo kelis kulius šiaudų, paleisdavo ant žemės grindų tai nebuvo, mama duodavo paklodes kelias.

Gydymas. Prieš Didįjį karą ir per karą labai daug buvo pasiutusių šunų. Ir

šiaip ūkininkų šunys buvo nepririšti, bėgiojo palaidi. Gyvuliai kartais susirgdavo pasiutlige.

Vaistų nuo pasiutligės nebuvo – nei kas skiepijo, nei gydė. Patys žmonės gydėsi kokiu tai užkalbėjimu ar žemiau parašytais žodžiais:

s a t o r
a r e p o
t e n e t
o p e r e
r o t e r

Kortelę su šiais parašytais žodžiais suminkydavo su duona ir valgydavo prieš saulės tekėjimą ar saulei nusileidus. Kalbėjo, kad nuo pasiutimo geriausi vaistai. Labai gerai atsimenu, kad visiems duodavo valgyti – ir mažiems, ir seniems, ir sakydavo, kad suvalgę tokią kortelę nesusirgsim. Reikėjo valgyt šešias dienas, kas rytą vakarą. Duodavo ir gyvuliams su ėdesiu. Duodavo ant jauno ar seno mėnulio, sakydavo, kad mėnesio viduryje nelabai gerai, nes galėdavo nepadėti. Kitokių vaistų nebuvo.

Prisimenu gerai, kaip mama apsirgdavo, tai gydėsi žolikėm visokiom, čiobreliais, kmynais, ramunėlėm, visokias žoles, žydinčias pievoj, rinkdavo, džiovindavo ir gerdavo arbatą ir laukdavo ateinančių „vengrų“. Tais laikais vaikščiojo vyrai, vadindavo juos „vengrais“, jie nešiodavo visokius vaistus, ant pečių užsidėję dideles dėžes su vaistais.

Jie vaikščiodavo ne po vieną, o po kelis vyrus, išsiskirstydavo į kelis kaimus ir vienas kitą dabojo – bijojo, kad kas neužmuštų. Nes jie prisirinkdavo pinigų už vaistus. Prisimenu, kaip jie gydė. Pirmiausia įėję klausdavo, ar yra ligonių, klausdavo, ką skauda. Mama sakydavo, kad jai dažnai skauda galvą. „Vengras“ galvą patrindavo kokia tai balta žvakute, per kaktą mamai pasidarydavo truputėli šalta, paskui paimdavo už vienos rankos, už kitos, tada sakydavo, kad yra didelis gumbas, reikės daug vaistų. Klausė – ar turėsit tiek pinigų už vaistus sumokėti? Mama su tėveliu pasitardavo, kiek reikėdavo, surinkdavo visas kapeikas. Tada „vengras“ duoda buteliuką vaistų, nusako, kaip vartoti, po kiek lašų gerti, ar po valgio, ar prieš valgį. Mes visi labai patenkinti, kad jau mama bus sveika. Praslenka kelios savaitės, vaistai nepadeda, ir mama vėl gydosi savo žolėm. Už kokių pusės metų ateina jau kitas „vengras“, apklausia ligonį, skiria vaistus. Mama parodo buteliuką su vaistais ir aiškina, kad buvęs prieš jį „vengras“ paskyrė gerti, ir jai pasidarę blogiau. O tai, jis sako, jis nepataikė jūsų ligai vaistų, čia reikės visai kitokių vaistų. Ką daryt, reikės imti geresnių vaistų, gal padės. Paskui žmonės pamatė, kad „vengras“, eidamas pro arklių ganyklą, kur rasdavo arklio mėšlo, sunkdavo skystį į buteliukus ir vaikščiodami gydė žmones tuo skysčiu. Prisimenu, sunku buvo susirgus pasiekti gydytoją – susirgai, ir renkis mirtį, sakydavo tėveliai. Mama pasakodavo, kaip užeidavo ant vaikų kokia

liga ar raupai ar kaip vadino krioklė – difteritas, tai visi kaimo vaikai išmirdavo. Darsūniškio parapijos Sekionių kaime vienais metais išmirė 40 vaikų nuo krioklės, sakydavo mama, kiek ten buvo ašarų. Aš tai neprisimenu, kaip mirė už mane vyresni trys sesutės ir trys broliukai. Mama sakydavo verkdama, kai tik sueidavo vaikui trys metai ir vis numiršta, visi šeši mirė turėdami po tris metukus. Už tai mes buvom dar maži, o tėveliai seni, užaugo du broliai ir mes, trys sesutės.

Kartą susirgo arklys, turbūt nuo blogo pašaro. Veterinaras buvo tik Kaune, nebuvo kaip jo pasiekt. Suėję kaimynai patardavo, kaip reikia gydyti. Vieni atsinešė aulinį batą, tai daužė aulu per vieną arklio šoną, paskui per kitą. Kiti patarė perlįsti arkliui po pilvu kiton pusėn. Vaikas turėjo būti pirmagimis – kitaip arklys nepagis. Arklys, sirgdamas gula, keliasi, voliojas – sunku pataikyti pralįsti. Taip begydant pasveikdavo arba nudvėsdavo. Arkliui kritus, būdavo daug ašarų.

K ū č i o s. Kaip prisimenu, vaikystėj labai laukdavom Kalėdų. Nuo advento buvo keturios savaitės. Tris dienas savaitėje neduodavo su mėsa, pasninkaudavom. Skaičiuodavom iki Kalėdų likusias dienas. Keps pyragus, kleckelius, virs avižinį kisielių, perlinių kruopų su aguonom. Baravykų rasalą, silkių, dar medaus atneš Kūčioj. O gal dar ką nors nupirks, gal skepetukę ar nosinių. Kūčių dieną dirbam nuo ryto iki vakaro kas ką galim – akselį pjaudavom, karvei kad užtektų, šventei malkų, kiaulėms bulvių prišutinom, viską apsiplaunam, lovas pasiklojam, pakeičiam šiaudus lovose. Lempą gražiai papuošiam visokiais popieriais. Paveikslus irgi puošdavom. Kaip jau viską pasidarydavom, tada katras galėjom, pačios susipindavom kasas, mažesnėms sesutėms aš nupindavau kasas, nuprausdavau. Visa šeima nusiprausdavo ir pasikeisdavo švarius rūbus. Tėvelis atnešdavo maišą šieno, padėdavo po stalu. Mama atnešdavo baltą staltiesę, mes uždedam truputėlį šieno ant stalo ir uždengiam staltiese. Po to viską dedam ant stalo. Pirmiausia tai plotkutes, sakydavo, Dievulio pyragai, po to ką turėjom paruošę. Kleckeliai buvo mirkyti, minkšti. Kaip jau viskas padėta ant stalo, tėvelis atsiklaupia, ir mes visi suklaupiam ir meldžiamės už visus savuosius mirusius ir sau prašom sveikatos šventos dvasios. Tada sėdam už stalo valgyt, pirmiausia tai mama paėmus plotkelę duoda mums visiems iš eilės laužti, po to tėvelis. Kaip apsidalinam Dievo pyragais, tada mes atsistojam, prieinam prie mamos ir tėvelio, sveikinam juos su šventom Kalėdom, linkim sveikatos, pabučiuojam rankas, į veidą. Tada pradedam valgyt. Valgant tėvelis pasakoja, kad Dievulis užgimė tvartely ant šienelio. Piemenėliai pirmiausia pamatę bėgo sveikint kūdikėlio. Ir žada mus kurį sekmadienį nuvežti į Darsūniškio bažnyčią pažiūrėti Betliejaus. Po to mama liepė iš po staltiesės ištraukti po vieną šiaudą, tada žiūrim, katros ilgesnis, tai, sako, tos dalia didesnė. *Sekančiais* metais jau mes pačios pasidėdavom po staltiese po ilgą ilgą šiaudą ir ištraukę rodydavom mamai. Kaip užaugom, buvom didesnės, tai Kūčių dieną nešdavom malkas į kambarį neskaitytas, o kambaryje perskaitom. Jeigu pora – tai apsivesim, jei lyčnas pagalys – tai neapsivesim. Po Kūčių vakarienės eidavom

į lauką klausyti, katram krašte šunys loja – tai iš ten piršliai atvažiuos. Sakydavo mama, kai ji dar buvo netekėjus, tai ir tą patį *varažino*. Dar jos, katros nebailios, tai po vakarienės išeidavo į lauką, tris kartus apibėgdavo apie namą ir sugrįžusios suvalgydavo du kąsnelius silkės be duonos. Tai naktį, kai norės gerti, koks vyras atneš gert, tai už to ištekėsi.

Dar vieną *varažbitą*[8] mama pasakojo, kaip seniau darė. Kūčių vakarą, 12 valandą nakties užlipdavo ant aukšto, pasiimdavo su savim žvakę, veidrodį, šukas ir užsitraukę liesvas – kopėčias, kad niekas neužliptų ir nepamatytų, ką ji ten veikia. Mergaitė užsidegus žvakę pradeda šukuotis galvą ir žiūri per veidrodį, koks berniukas ateis ją paglostys, tai už to paties ištekės.

Taip pat klausydavo, iš kurio krašto šunys loja – iš tos pusės lauk piršlių.

Užgavėnės. Žinoma, Užgavėnės irgi buvo labai laukiamos. Savaitė prieš Užgavėnes, nuo vieno antradienio iki kito, vadinosi riebi savaitė. Beveik kasdien kepdavo bulvinius ar miltinius blynus, darydavo tarkuotų bulvių bandeles, nes mėsos daug nebuvo. Dieną prieš Užgavėnes duodavo valgyti šešis kartus, o Užgavėnių dieną – dvylika kartų. Bet dvylika kartų nespėdavom pavalgyti, nes labai norėdavom pasivažinėti. Užgavėnių dieną vežiodavo vaikus, sakydavo, – linai augs geresni. Pakinkydavo pora arklių, vienas dėdės, kitas mūsų, į dideles roges. Arkliams užkabindavo skambučius. Prisėsdavo pilnos rogės mergaičių. Mano vyresnis brolis Antanas ir dėdės sūnus Juozelis buvo vežikai. Veždavo per Dabintos ir Kračkiemio kaimus. Kai būdavo storas ledas, veždavo pas užnemuniečius, į Piliuonos kaimą. Kartais apversdavo kur roges į pusnį. Kelionės būdavo snieguotos ir linksmos... Grįžtant namo per Dabintos kaimą, Andriuškevičiaus Jognieška apliedavo kibiru vandens. Kartais parvažiuodavom visi šlapi, už apliejimą nepykdavom. Tik sulaukę kitų Užgavėnių, važiuodami pro jos namus taikydavom greitai pravažiuoti.

Septynių savaičių pasninkas. Praėjus Užgavėnėms, pradėdavom septynių savaičių pasninką. Vaikams nuo septynių metų jau neduodavo su mėsa. Atėjus sekmadieniui, visi valgydavome mėsą ar kugelį su taukais iškepdavo, o jau pirmadienyje, kas likdavo mėsiško, blynas ar kugelis, tai atiduodavo vištoms. Mes žiūrim ir kone verkiam, jeigu niekas nematytų, tai atimtume iš vištų. Mama sakydavo: „Kas valgys pasniko dienoj mėsą, tas pirmą Velykų dieną bus uždarytas pečialiun su vištom, nematys Velykų“. O gaidys buvo labai piktas, mušdavo ir didelius, galvojom, tas pikčiurna visai vaikus užmuš. Tėvelis sekmadienio rytais, susisodinęs mus prie stalo, giedodavo „gadzinkas“ – valandas. Vieną sekmadienį giedojom pas mus, kitą – pas dėdę. Kaip pagiedodavom, tai mama ir dėdienė pavaišindavo. Jeigu būna skerdę paršą, tai išvirdavo dešrų. Ir dabar prisimenu, kaip buvo gerai, todėl neapleisdavom nei vieno sekmadienio, kad nepagiedotume.

Velykos. Paskutinę savaitę prieš Velykas turėjom daugiausia darbo. Reikėjo gražiai apvalyti kambarį, visus langus numazgoti, visas duris nušveisti. Kėdę, suolą,

puodą, kibirą – viską reikėjo prieš Velykas gražiai nušveisti. Kiemą nušluoti, prie tvarto, klojimo – visur sutvarkyti. Mama eidavo tris dienas iš eilės (ketvirtadienį, penktadienį, šeštadienį) į bažnyčią; tos dienos vadinos Kristaus kančios savaitė. Jeigu mama neturėjo laiko, tai tėvelis eidavo. Vis tiek vienas iš šeimos turėjo eiti į bažnyčią. Didysis šeštadienis buvo labai svarbus, nes šventino ugnį, tai reikėjo parnešti degančios ugnies užkurti pečių.

Mes, mergaitės, per Septynių savaičių pasninko sekmadienius daugiausia šnekėdavom apie Velykas, kad keps pyragus ir paršiuką. Keptas paršiukas būdavo labai gražus. Jo užpakalinės kojikės būdavo sukištos į paslėpsniukus, o priekinės per kakliuko prapjautą odelę sunertos. Paršelį kepdavo aukštielninką. Pilną pilviuką prikimšdavo to paties paršiuko kepenėlių, sumaišytų su keletu kietai šutintų kiaušinių ir keletu žalių kiaušinių. Tai būdavo smulkiai supjaustyta. Svogūną ar kelis supjaustydavo, apkepindavo su lašinukais, karčių pipirų ir nekarčių džiovintų smulkiai sutrintų mairūnų, miltinių blynų su kokiu įmuštu kiaušiniu, iškeptų skardoje. Viską smulkiai supjaustydavo – tai darydavau aš. Viską paruošusi, aš sukimšdavau į pilvuką, užsiūdavau paršelį su baltu siūlu, pražiodydavom gerklytę, į kurią tarp dantukų įdėdavom švariai nuplautą kiaušinio didumo akmenuką. Mama užkurdavo duoninį pečių, buvo padarytos medinės rogutės, po pavažikėm pakaltos blekutės[9], kad neužsidegtų. Paršelio rogutėse dugno nebuvo. Ant skersinukų padėdavo kniūbsčią paršiuką ir kepdavo aplaistę tuos skysčiu, kuriame virė kepenėlės. Kai apkedavo paršelis, tada tankiai vartydavo. Kai iškepęs paršelis ataušta, išima akmenuką. Pirmą Velykų dieną į bažnyčią veždavo valgius pašventinti. Tada paršiukui įdėdavo į gerklytę margintą kiaušinį. Aš tai gerai prisimenu, nes man leisdavo padėti jį gaminti. Iš tikrųjų, Velykų paršelis buvo gražus ir labai skanus.

Keptas Velykų paršelis tai dar buvo ne viskas. Darydavo gražių sūrių su grietine, sviesto spatkelį pridėdavo ir su mediniu šaukšto galu apmargydavo. Dar būdavo gražiai margytų kiaušinių. Vieną pyragą vadino babka. Į jį dėdavo kiaušinių trynius, šildyto sviesto, cukraus, razinų (jei turėjo), na ir mielių. Kepdavo apvalioj skučioj[10]. Kai išimdavo iš pečiaus, ataušusį apversdavo ant lėkštės ir viršų apibarstydavo smulkiai sugrūstu cukrumi. Turėjom gražų kuparėlį, dažytą vyšnine spalva. Į jo vidų įtiesdavom drobinę baltą staltiesėlę. Sudėdavo vidun paršelį, babką, sviesto spatkelį, tą gražų sūrį ir dešimt gražiai margintų kiaušinių.Uždengę kuparėlį, aprišdavo austa juosta ir Velykų pirmos dienos rytą veždavo šventinti. Visi žmonės nešdavo šventinti Velykų valgius. Po pamaldų kunigas liepdavo sunešti valgius ant šventoriaus ir sustatyti į eilę. Kiekvienas žmogus stovėdavo prie savo valgio. Kunigas pereidavo per šventorių visus šventindamas ir linkėdamas linksmų Velykų. Tada visi skubina važiuoti namo. O likusieji namuose visi laukiam parvažiuojančių. Ne visus valgius vešdavo šventinti. Dar daug likdavo ir namuose. Svogūnų lukštuos marginti kiaušiniai, paprastesni pyragai, iš mėsos, kokia karka, dar dešrelių. Pasitaikydavo, kad karvė

atveda teliuką dvi savaitės iki Velykų. Tada jį parduodavo pažįstamiems Darsūniškio žydeliams ir sutardavo, kad grąžins užpakalinius kumpelius. Žydeliai valgydavo tik teliuko priekinės dalies mėsą. Jie su malonumu atveždavo atgal užpakalinę teliuko dalį – nuo vidurinių inkstukų teliuką perpjaudavo pusiau skersai. Žydų įstatymas buvo tokis. Be riezniko niekas negalėdavo papjauti nei teliuko, nei jokio paukščio.

Taigi, kaip turėdavo teliuko mėsos, tai kumpį kepdavo, virdavo košelieną. Valgių priruošdavo kokiai savaitei. Pirmą Velykų dieną nieko nevirdavo nei sau, nei gyvuliams, tik pečiuką dėl šilumos pakurdavo, ir kad būtų žarijų užvirinti arbatai samovare, jau pas mus buvo tokia mada, kiek aš primenu.

Velykos buvo labai laukiamos. Iš Dabintos kaimo jaunimas – mergaitės suaugesnės ir berniukai nusitraukdavo dvi valtis ir į jas įsidėdavo keletą lentų. Valtis traukdavo šeštadienio pavakarę net į Darsūniškį. O Velykų rytą, po pamaldų, valtis surišdavo abi kartu, uždėdavo skersai valčių lentas ir susėsdavo, kiek buvo galima, jaunimo. Ir parplaukdavo pavandeniui giedodami Velykų giesmę „Linksma diena mums nušvito, visi troškom džiaugsmo šito“. Susirinkdavo pilnos pakrantės žmonių paklausyti, kaip jie plaukdami gražiai gieda.

Labai buvo linksma, sulaukus Velykų. Mažesni žaidėm su kiaušiniais, ridinėjom lauke arba grinčioj atsinešę nuluptą eglės žievę, pasidėję kaip lovelį – vieną galą aukščiau, kitas lygus su asla. Ir ridendavom. Jei turim daugiau kiaušinių, tai einam iš atimtųjų. Pirmas paritam per žievę, kiaušinis risdamas kur sustoja, tada ritam antras, jeigu antro kiaušinis nusirita į tą pačią vietą ir suduoda ir pajudina pirmo, tai tas ir pasiima pirmojo kiaušinį. Taip ir žaidėm linksmai. Baigę ridinėti vėl išsidalinam kiek katras turėjom, tai visiems buvo gerai. Nė vienas nebuvom nuskriaustas. Jeigu buvo šiltos Velykos, tai klojime po balkiu ar lauke kur po medžiu pritaisydavo sūpynes. Tai prisirinkdavo vaikų pasisupti ir iš Dabintos kaimo. Visi susineša kiaušinių ir einam mušti jų katro drūtesnis. Jeigu mano drūtesnis kiaušinis, tai kartais sumuša kelis iš karto, tai turėdavom teisę pasiimti. Bet mes neimdavom vieni nuo kitų. Kitas vaikas pradės verkti, jei jo kiaušinį pasiimtum. Buvo mada eiti vieni pas kitus, tai duodavo velykiškių po du, kur krikšto mama katro, tai duodavo ir po keturis ir dar antį keptą priraginę ar pyrago kampelį atriekia. Jeigu pas mus ateidavo vaikų, tai ir mano mama duodavo, kad ir dešimt vaikų pereis per dieną, vis tiek visiems duos nors po vieną velykiškį, tokia buvo mada.

Antrą Velykų dieną tai jau mane, mano jaunesnę sesutę Liudą, dėdienės mergaites Onutę ir Kazę leisdavo į bažnyčią. Po pamaldų, grįždamos, užeidavom pas gimines be jokios reikalo. Visos manėm, gal gi duos po kiaušinį. Eidamos pro Lapainios kaimą, užsukdavom pas Marciulevičių Kubą, nes dėdienė buvo iš tų namų. Tenai gaudavom po daugiausia kiaušinių. Labai gera močiutė buvo, dar įdėdavo ragaišio namo parnešti. Labai skanų ragaišį ji mokėjo iškepti. Mano mama buvo iš Darsūniškio, bet mamos giminės duodavo tik mums, dėdienės mergaitėm

neduodavo, tai mes ką gaudavom, tą pasidalindavom per pusę ir jau kitais metais mama liepdavo neužeiti pas gimines. Mamos močiutės jau nebuvo, jau buvo mirus.

Sekminės. Po Velykų liko laukti Sekminių. Tai buvo metinė šventė. Jei turėdavo pikliavotų miltų, tai kepdavo pyragus ir kiaušinienės bliūdus duoniniam pečiuj prikepdavo. Labiausiai Sekminių laukdavau tada, kai ganiau. Nes nuo Sekminių namo leisdavo parginti pusiaudienį. Sekminių rytą išgindavau labai anksti ar prieš saulės tekėjimą, kad karvės paėstų, nebūtų alkanos. Iš vakaro pindavom vainikus ir pasidėdavom kur šlapioj vietoj. Sekminių dieną genant namo kiekvienai karvei ant ragų uždėdavom po vainiką. Teliukai neturėdavo ragų, tai ant kaklo dėdavom. Vainikuotos karvės labai gražiai atrodydavo. Parginus prie namų, visa šeima pasitinka, visi linksmi, tik juokias, žiūrėdami į karves. Mama pirmiausia ant lėkštės atnešdavo sūrį, kelis margintus kiaušinius ir skepetukę margo perkeliuko. Tėvelis duodavo keturias dešimkes arba auksiną. Jeigu kada buvo svečių, tai ir svečiai duodavo po kelis skatikus. Sakydavo – „už vainiką“. Sekminės buvo linksma piemenų diena.

Šv. Petro ir Povilo diena. Labai laukdavau ir birželio 29 dienos – Švento Petro ir Povilo dienos, nes sakydavo, kad saulė tekėdama šokinėja. Vyresni berniukai ir suaugę lipdavo į medžius, ant klojimo stogo žiūrėti, kaip saulė šoka. Žiūri ilgai, jau saulė pateka, aukštai, jau mama išėjus iš gryčios liepdavo nulipti. Ar matėt ką nors? – klausiam. Vieni sakydavo, kad šoko į viršų, kiti – kad į šonus labai kraipėsi. Kaip dabar jau aš pati suprantu, akys buvo pavargusios, tai ir šokinėjo – vieniem į viršų, kitiems į šonus. Kai ateidavo žebrokas – senas elgeta, tai vis klausinėdavom, – ar matęs kada saulę šokant? Katram duodavo duonos ir kiaušinių, tai sakydavo – mačiau savo akimis. O katram tik duonos, tai tas atsakydavo: kaip ateis toji diena, tai žiūrėk ir pamatysi pati. Visiems žebrokams negalėdavo duoti kiaušinių arba mėsos gabaliuką, nes tais laikais buvo labai daug žebrokų. Senų vyrų ir pusamžių moterų mažiau, nes jie bijojo šunų, kurie buvo nepririšti. Kaip pamatydavau ateinant kokią bobutę, tai pasitikdavau ir gindavau nuo šunies.

Vakarėliai. Linksmiausios jaunystės laikais mes, berniukai ir mergaitės, sueidavom kur nors kaime, kur grindys sudėtos, buvo gera pasišokti, padainuoti ir žaidimus pažaisti. Mama, leisdama į vakarėlį, pasakydavo, kiek galiu pabūti. Kad ir labai norėjom pasibūti, reikėjo viską palikti ir eiti namo. Retkarčiais ir pas mus leisdavo sueiti vakarėliui. Tėveliai matydavo, kaip mes gražiai šokom, dainavom ir žaidėm. Mūsų, kurios galėjom ir turėjom noro dainuoti, tai buvo nemažai: aš ir mano sesuo Liuda, Liuda Ivanickaitė, Pranutė Garmaitė, Lekavičiūtė Marytė, Kastelė ir Antosė Lekavičiūtės, Kazė Kunigauskaitė, Petrutė Mastauskaitė, Petrutė Žukauskaitė, Pranutė Puteliauskaitė. Prisidėdavo ir kai kurie berniukai: Barnasius Lekavičius, Juozas Žukauskas, J. Puteliauskas, Pranas Žukauskas, Pranas Garmus.

Nesigiriant, mes sudainuodavom gražiai. Kartais, kaip susėsdavom prie Nemuno, uždainuodavom „Kur banguoja Nemunėlis“, tuoj prie Nemuno prisi-

rinkdavo žmonių pasiklausyti dainų, užnemuniečiai ir mūsų pusės. Mes dainuoti sueidavom sekmadienį popietėj – pavakary. Jau eidami iš bažnyčios susitardavom, kur sueisim padainuoti. Dainuodavom visokias dainas: „Ant kalno karklai siūbavo“, „Du broliukai kunigai“, „Lakštingalėli linksmas paukšteli“, „Vai tu rūta rūta“, „Kaip gražus gražus rūtelių darželis“, „Jau saulutė leidžias“, „Karvelėli mielas“, „Ant kalno Ramojaus ugnelė traškėjo“, „Augo kieme dagilėlis“, „Mūs lietuvaitė darbšti mergaitė“, „Nedėlios rytelį ėjau vandenėlio“, „Panemunėly graži mergaitė drobeles plovė skalbė“, „Ant ažerėlio“.

Per linų mynimo pertraukas padainuodavom. Linų mynimas nebuvo labai lengva. Dulkių prigerdavom ligi valios. Kaip nusikasdavom bulves, nusiimdavom daržus, tada prasidėdavo linamynė. Tekdavo minti kokį mėnesį, pakol pas visus išmindavom, vieni kitiems talkinom. Per dieną pavargdavom, vakarui atėjus, pabaigę darbą eidavom vakarienės valgyt. Eidamos namo dainuodavom „Ar žiba žiburėliai, ar dega liktorėliai, o ar laukia mumi močiutė iš darbelio pareinant“. Parėję visi nusiprausiam, švariau persirengiam, nes eidamos minti linų pasiimdavom švaresnius rūbus persirengti. Per linamynę kiekvienas stengėsi skaniau duoti valgyti. Gėrimo – degtinės nebuvo mados duoti mynikėm. Po vakarienės ateidavo berniukų, atsinešdavo armoniką, pagrodavo, pasišokdavom. Pas katrą linus mynėm, tai toj užsiprašydavo berniukus ateiti pagroti.

P i r m a s p a s a u l i n i s k a r a s. Kaip aš pirmą kartą pamačiau Didįjį Karą. Vieną sekmadienį namuose nebuvo nei tėvelių, nei dėdės su dėdiene. Namuose buvom likę tik mes, vieni vaikai. Aš su pusbroliu buvom vyriausi. Ogi žiūrim, kad pilnas kiemas maskolių[11]. Visi mažesni vaikai sulindo į vieną mažą kambarėlį, ten nebuvo jokio lango, sutūpė ant žemės ir nei kvapo nesigirdi. Aš su pusbroliu, kad ir bijom, vistiek išėjom į lauką – jau buvo kalbėję, kad karas prasidėjo ir maskoliai paprastiems žmonėms nieko nedaro – nešaudo, nemuša. Pamatę mus lauke, karininkai pradėjo klausinėti – kas yra namuose. Mes viską pasakėm. Tada vienas kareivis užlipo ant arklio ir sušuko: „sedmaja rota stoj!“[12]. Visi suvažiavo į kiemą. Dvi kuknios[13] tuoj užkūrė pietus. Atvežė kelias papjautas karves. Kiekvienas kareivis mūsų klausinėja – kur daugiau šeimos? Mes rusiškai galėjom susikalbėti, nes nuo mažens kalbėjom lenkiškai, o lietuviškai visai nemokėjom. Lietuviškai pradėjom kalbėti gal tik nuo kokių aštuonių metų. Vyresnieji galionuoti[14] suėjo į kambarį ir susėdę pradėjo valgyti, ką su savim turėjo. Man atrodė, kad labai negražu nepavaišinti, kad jie savo valgo. Nežinojau, ką daryti. Pasiėmusi lėkštę nuėjau ir pridėjau vyšnių uogienės, nunešiau ir padėjau ant stalo. Jie padėkojo ir pradėjo klausinėti, kas per patiekalas. Pasakiau, kas yra, ir einu atgal. Paskui vienas kareivis atnešė didelį ratą kaip saulėgrąža cukraus ir padavė man. Tuo tarpu vaikai, kurie buvo sulindę kambarėlyje, sušnabždėjo ir kareivis prasidaręs duris pažiūrėjo, pamatė vaikus ir paklausė, kodėl jie pasislėpę ir apsiverkę. Pasakiau, kad bijo, nes nematę tiek daug kareivių. Liepė nebijoti ir

visiems vaikams atnešė tokį pat ratą cukraus ir liepė visiems pasidalinti. Vyresniam karininkui pasakė, kad rado vaikų, o tie vaikai tai buvo visos mergaitės – dvi mano jaunesnės seserys ir dėdės trys mergaitės. Atėjęs vyresnysis labai juokėsi, kad vaikai bijo. Tuoj liepė išeiti ir bėgioti po kiemą, nieko nebijoti. Sako – „ir mūsų tokių mergaičių liko namuose, mes jums nieko blogo nedarysim“. Kai sugrįžo tėveliai iš Darsūniškio bažnyčios, irgi nusigando, radę visur pilna kareivių. Bet kareiviai visi geri buvo. Tuoj papasakojo, kad aš juos pavaišinau uogiene. Vakaro sulaukus, atjojo daug raitelių, arkliais apraišiojo visas tvoras. Dar vėliau pravažiavo abaras[15] su dideliais vežimais. Visą naktį mes mažai miegojom, nes buvo girdėti bildesys – tai važiuotų, tai raitų. Mums įsakė nedegti lempos, kad nesimatytų jokios šviesos, ir liepė durų neužsirakinti, nes jiems gal ko reikės pasiimti – jų daiktai buvo kambariuose.

Rytojaus dieną (tai buvo pirmadienis) žiūrim, kad jau kalne slėptuves, akopus[16] kasa ir pina spygliuotų dratų[17] tvorą. Tėvelis su dėde kalbasi, kad čia gali būti frontas. Pasigirdo snariadų[18] zvimbimas – pakėlę galvas žiūrim aukštai, ale nieko nesimato.

Kiekvieną dieną pravažiuodavo, prajodavo ir pėsčiųjų praeidavo, nes pro mus ėjo kelias nuo Tadaravos, Pastrėvio, Barevičių, Rūčkakiemio, Dabintos ir Kračkiemio. Ir traukdavo ant Darsūniškio. Apkasus kasė ir tvorą pynė ilgą laiką. Visur buvo išvedžiotas telefonas. Kariuomenė keitėsi, bet visi buvo geri, kalbėjosi su tėveliu, kad būtume atsargūs, nes gali vokiečiai padegti. Tuo laiku visur buvo padūmavę – visuose kraštuose degė triobos. Naktį nuo gaisrų raudonuodavo dangus. Vis vyrus šaukdavo į karą, nuo jaunesnių metų prieidavo ir prie vyresnio amžiaus vyrų.

Ties Darsūniškiu kelis kartus per Nemuną statė medinį tiltą. Kariuomenė per tiltą pereidavo į Suvalkijos pusę. Kai vokietys caro kariuomenę pavarydavo atgal, tai per tiltą perėję rusai jį susprogdindavo, kad vokietys negalėtų pereiti. Kai vokietį pastumdavo atgal, tai ir vėl iš naujo statė tiltą. Jeigu nebuvo reikalo tiltą sprogdinti, tai pavasarį, kai upė varydavo ledą, tai vis tiek tiltą ledai nuveždavo. Bėgam prie Nemuno, kaip pamatom medžius, lentas plaukiant su ledais. Žmonės su kukiais – su *prysais* gaudydavo medieną, kiek tik pasiekdavo. Kas daug prisigaudydavo – skubino namo susivežt ir paslėpt, ir labai džiaugdavos, kad tiltą sudraskė.

Mes gyvenom dešimt kilometrų nuo Darsūniškio, ir, jei būdavo pavėjui, tai buvo girdėtis, kaip mušdavo tilto *štempolius*[19]. Dirbo kareiviai ir Darsūniškio žmonės – daugiausia tai mergaitės ir suaugesnės moterys. Visi norėjo užsidirbt. Kiekvieną kartą stengdavos padaryti tiltą stipresnį, darydavo tiltui apsaugot, ledam pjaustyt stulpus. Kai užbaigdavo tiltą, atvažiuodavo jį priimti. Inžinieriai pervažiuodavo ir sakydavo, kad jau tik bombos galės šį tiltą sudraskyti, stipriausi ledai nesudraskys. Tai kaip ledą varydavo, vistiek tiltą nuveždavo. Mano tėvelis gailėdavo nuvežtų tiltų; kai būdavo Darsūniškyje, tai užeidavo pažiūrėti naujo tilto. Šiaip ties Darsūniškiu nebuvo jokio tilto, keldavo keltas. Kol kariuomenė pasidarydavo tiltą, tai sau

nusitiesdavo pontoną – tiltą ant valčių. Kai vokietys pavarydavo atgal, tai ne visi kareiviai pataikydavo po Darsūniškiu per tiltą. Visur buvo pilna kareivių. Raiteliams, atjojusiems prie Nemuno, jis atodydavo kaip mažas upelis. Tai ir jodavo tiesiai. Kurie nemokėjo joti, laikydavo arklį prieš vandenį[20], tai prigerdavo ir arkliai, ir kareiviai. Kiti, pėstininkai, plaukdavo, bet dauguma neperplaukdavo – prigerdavo. Tai buvo ties Dabinta, kai atvažiuodavo Tursono keliu, keturioliktų metų spalio pradžioje.

Mes gyvenom namuose, niekur mūsų nevarė. Kalbėjo kareiviai, kad gali vokiečiai pulti ir padegti. Kaimynai pradėjo patys kraustyti viską į mišką. O pas mus atjojo starosta[21] ir vibornas[22] ir pavarė tėvelį nuvežti į Trakus surinktus likusius vyrus. Mama su tėveliu labai prašėsi palikti, aiškino, kad sūnus kariauja, gal jau ir žuvęs. Prašymas nieko nepadėjo. Tėvelis buvo tykus žmogus, rengėsi kelionei. Jam liepė pasiimti trims dienoms maisto ir pašaro arkliams. Sakė – po trijų dienų sugrįš. Pasikinkė tėvelis pora arklių į didelį vežimą ir verkdamas išvažiavo, ir mus paliko verkiančias. Kaimynai miške darosi slėptuves, kerta medžius, iš namų viską gabenasi. Mes neturim nei tėvelio, nei arklių, nei vežimo, sėdim prie namų ir verkiam. Tuoj pasitraukė buvę pažįstami kareiviai, užėjo kiti, apsistojo toj pačioj vietoj su virtuvėm. Išeidami paskutiniai kareiviai pasakė, kad mes neblogi žmonės. Mes iš tiesų buvom neblogi – kai tik pamelždavom karvę, tai beveik visą pieną ir atiduodavom. Tais metais buvo daug obuolių ir devyni dideli medžiai kriaušių. Liepdavom krėsti, kiek tik nori, tos kriaušės, kaip pamenu, buvo gražios ir skanios. Kareiviai patys tvarkė sodelį ir mus vaišino. Iš virtuvės atnešdavo sriubos ir mėsos.

Kareiviai mato, kad kaimynai viską krausto, tai ir mums patarė viską išnešti į lauką – sako, jeigu degtų, tai nespėsit išnešti, stogai šiaudiniai, greitai užsiliepsnos. Ką gi mes galim nešti – mama vis verkia tėvelio, jai jau nieko negaila, gali degti viskas. Tada patys kareiviai išnešiojo kuparus, spintas, lovas, kas tik buvo kambariuose, iš klojimo išnešė akselinę, plūgą, drapoką, akėčias – ką tik rado, tą išmetė į lauką. Mama sakydavo – vieni išnešė, kiti iškraustys. Bet neiškraustė niekas. Mėsą liepė laikyti kambaryje prie savęs. Kuparuose dar šis tas buvo, visus rūbus sudėjom, į kitą pagalves, indus, kokius turėjom. Visus tris pridėjom pilnus. Liepė užrakinti ir nebijoti, sako – niekas neprapuls. Karves liepė lauke priraišioti, kiaulėm padarė gardelį toliau nuo namų. Avis liko tvarte. Taip ir gyvenom, laukdamos tėvelio. Prabėgo trys dienos. Tėvelio nėra. Praėjo savaitė – tėvelio nėra, praėjo dvi savaitės – tėvelio vis nėra. Pas mus jau pasidarė didelis liūdesys – ašaros. Brolis nerašė, tėvelis negrįžta. Tie patys kareiviai pas mus šeimininkai – važiuoja į laukus arkliams pašaro pasišienauti avižų, tai priveža ir mūsų karvėms, avims. Kaimynai pareina pasižiūrėti namo, dar likusius daiktus renkasi, iš sodelio kareivius išvaro, neduoda oboliauti. Kareiviai keikia juos sakydami – mes palikom mažus vaikus, o patys išėjom kariauti, kraują lieti, gal namo jau negrįšim, o šitie parazitai obuolio gailina kareiviui. Ateina vieną rytą dėdienė verkdama, ant galvos rankas užsidėjus, šaukia vyrą dėdę: tėvai, tėvai

mūsų... Mat namuose buvo likę taukai ir iš po nakties jų nerado. Atėjus ir mano mamai skundžias verkdama. Mano mama sako – tegul mūsų viską neša, ir arkliai su vežimu gali negrįžti, bile tik tėvelis grįžtų gyvas sveikas. An tos šnekos ateina pusbrolio žmona, skundžias, kad rado nupjautas šešias galvas kopūstų, sako, dabar tai žinom, kas tai yra karas. Tėvelio laukiant, prabėgo jau ir trys savaitės, prasidėjo ketvirta, jau mes tikrai galvojom, kad tėvelio nėra gyvo, išvažiavo trim dienom, ką jis valgys. Vieną sekmadienio rytą taip parūkavę, vos per kokius penkis metrus inžiūri žmogų, atėjo pas mus koks nepažįstamas žmogus, kokių trisdešimt penkių metų amžiaus, prašo perkelti per Nemuną. Aš, nieko nelaukus, einu perkelti. Mamos tuo kartu kambary nebuvo, būtų neleidus manęs. Nuėjom prie valties, kad nesimato nieko už rūko, tik girdisi irklų taškymas. Kaip buvau pripratus prie vandenio, tai pataikiau prie kranto gerai. Užnemunietis kaimynas Garmus Kazys priėjęs klausia – ką perkėliau? Sakau, nepažįstamą. Jis sako: „Kaip tu, mergaite, galėjai kelti, jau pas mus vakar vakare vokiečiai pasirodė. Šiandien ryte arkliai išėjo į ganyklą, ti vieną arklį nušovė. Skubink tykiai, irkis namo."

Aš išsigandau ir galvoju – mama nežino, kur aš pasidėjus, nušaus – tai nežinos, kur ieškoti. Visgi aš priplaukiau savo kraštą ties namais – kad jau manęs laukia rusų kareiviai atstatę šautuvus. Priėjo arčiau – pažino, pradėjo klausinėti, ką yriau. Sakau, nepažinau ką, nematytą žmogų. Apibarė mane sakydami, kad galėjo ir nušauti. Manęs klausė, kas girdisi už Nemuno. Pasakiau, kad jau vokiečių yra, tai greitai vienas kitam tik „niemec, niemec"[23] ir nurūko. Aš greitai namo. Mama klausė, kur aš buvau dingus. Kai pasakiau, tai mama irgi apibarė. Kareiviai išgirdo, pradėjo klausinėti, tiem pasakiau, kad vokietys jau prie Nemuno. Visi tik sujudo. Tą patį sekmadienį į vakarą pradėjo trauktis. Atėjo pas mamą ir klausė tėvelio vardo, pavardės, kokios spalvos arkliai, koks vežimas ir viską užsirašė. Sako mamai, kad jau traukiasi, važiuoja iš mumi ir gali sutikti tėvelį, tai jam pasakys, kad pas mus viskas gerai, mes sveikos. Taip ir buvo. Sutiko tėvelį, viską papasakojo apie mus. Tėvelis pasakė kareiviams, kad jau kelintą kartą važiuoja namo, kaip tik sutinka kareivių, tai jie ir vėl jį grąžina į Trakus: kuris pavargęs kareivis atsisėsdavo į vežimą, kiti kuprines susidėdavo, taip ir važinėjo. Kareiviai valgyt duodavo ir arklius šerdavo. Kareiviai patarė tėveliui važiuoti paprastais keliais per kaimus, kitaip nepateks namo. Taip ir padarė. Grįžo per Jiezną, per visokius kaimus. Labai buvo didelis džiaugsmas pamačius tėvelį gyvą. Mama papasakojo, kas gero pas mus. Tėvelis sako, kad jis viską žino, apie mus kareiviai jam papasakojo. Jam sakė, kad iš visų trijų gyventojų mūsų namas buvo geriausias, nieko negailėjom – nei pieno, nei bulvių, nei obuolių. Labai skundėsi, kad kaimynai buvo blogi, visko gailėjo. Traukdamiesi norėjo padegti, tik pagailėjo mūsų, nes vieni nuo kitų arti gyvenom, tai ir mes kartu galėjom sudegti. Taip tėveliui susitikę kareiviai pasakojo, kad kaimynų laimė, kad liko nepadegti.

Kaip tik iš mūsų kariuomenė išvažiavo, rytojaus dieną pasirodė vokiečių kareiviai. Pas mus nebuvo jokio susišaudymo, visur tuščia, ir apkasai, ir tvora

spygliuota liko sveika. Tik buvo girdėti susišaudymas prie Pastrėvio apie Tadaravą, labai buvo baisu, su durtuvais ir šautuvais vieni kitus mušė, buvo miškelio ir medžių viršūnės nukirstos, nukapotos. Buvo ir pas mus girdėtis, kelias dienas virė kaip puode, ten tai buvo baisu. Prie vokiečių naktimis vis rusų kareiviai perplaukdavo per Nemuną – ar valtį radę, ar klojimo duris kieno išimdavo. Mūsų pusėj užtraukdavo, todėl žinojom, kad kareiviai plaukė. Retsykiais užeidavo po langu paprašyti duonos, duodavom valgio, ką tik turėjom. Mama sakydavo – gal ir mūsų sūnelis prašo pas ką duonos... Ilgą laiką rusų belaisviai naktimis per Nemuną perplaukdavo. Buvo ir prigėrusių. Žmonės rasdavo tik kuprines su peršlapusiais dokumentais.

Prie vokiečių, kaip pamenu, buvo blogiau, jie jau ką norėjo, tą ėmė. Ateidavo starosta[24] ir klausdavo, kur jo gyvuliai, teliukai ar paršai. Skaitydavo, kad mūsų nieko nėra – viskas buvo jų. Vieną rudenį pasiskerdėm bekoniuką jau kokio šimto kilogramų. Kambary išmėsinėjom. Žiūrim – ateina šeši vokiečiai, galvojom, jau mėsą nuo mūsų paims. Tuo kartu mama sirgo. Vokiečiai prasivėrė duris, pamatė, kad yra ligonis lovoj. Tik vienas į kitą pradėjo kalbėti: krank, krank. Matyt, pabijojo ligos, į kambarį neužėjo,visa mėsa mums liko. Vokiečiai varydavo mergaites, darbingas moteris į miškus išiminėti smalos iš kaušų, kurie buvo pritaisyti bėgti smalai. Paskui varydavo į raistus rinkti pūkų, dilgėlių lapų. Kur tik reikėjo, ten varė. Berniukus varė į miškus malkų krauti į aktainus, špalų tašyti, mergaites šakas į krūvas krauti.

Pasibaigus karui, sugrįžo ir brolis, kuris kare išbuvo penkis metus. Grįžo iš Vokietijos, nes buvo patekęs į nelaisvę. Grįžo visai netikėtai. Mama su tėveliu vis minėdavo, kad jau žuvęs, nėra gyvo. Prisimenu vieną vakarą – tai buvo rudens laikas. Pasibeldė kas tai į duris. Tėvelis nuėjo paklausti, kas beldžias. Mes visos prašom tėvelio, tik neleisti nepažįstamo. Kad jau girdim, kalbasi ir sveikinasi, bučiuojasi. Mamai sakau, jau čia turbūt savas. Tuoj mama prasidarė kambario duris pažiūrėti – įsileisti svečio. Tėvelis vis dar bučiuojas ir sako – štai ir mūsų Antosėlis sugrįžo. Mama vos neapalpo iš džiaugsmo. Pasidarė pilnas kambarys triukšmo, džiaugsmo ašarų. Mama daug kartų vis kartojo priėjus prie sūnaus – ar tikrai, vaikeli, tu grįžai – argi tu čia, sūneli? Brolis priėjo vėl prie mamos, bučiavo ją, prašė neverkti. Tėvelis liepė man uždegti didesnę lempą. Ir pradėjom ruošti vakarienę. Brolį paprašėm nusiprausti, visų gražiausią rankšluostį atnešiau nusišluostyt. Brolis pradėjo klausinėti – kaip gyvenam, kaip mamos tėvelio sveikata, kaip tėvelio brolis gyvena – tai yra dėdės šeima. Dėdė jau buvo miręs, tik dėdienė su šeima, su vaikučiais mažiais.

Neilgai džiaugėmės broliu, tik beveik metus. Sulaukęs rudens, išėjo baigti mokytis. Būdamas matininku, jau mus tankiai lankydavo, tik jau darbų negalėdavo padėti dirbti. Buvo didelis džiaugsmas, kai aplankydavo, lauktuvių parveždavo tėveliams ir mums visoms. Dar ir dabar džiaugėmės su broliu, nes jo bitės stovi pas mus, tai priverstas atvažiuoti, tai tenka ir pagyventi. Jau turi aštuoniasdešimt penkis metus, kol kas jaučiasi gerai. Brolio draugai, kurie su juo buvo Didžiajam kare, senai mirė. Grįžę iš karo, tik stipriau užvalgė ir neilgai gyveno.

[1] Spaudai parengė Rolandas Gustaitis.
[2] Dubenėlius.
[3] Smėlį.
[4] Vestuves.
[5] Tvarką.
[6] Vualį, arba nuotakos nuometą.
[7] Žaidimai.
[8] Burtą.
[9] Skardelės.
[10] Formoj.
[11] Rusai.
[12] išvertus iš rusų kalbos – „septinta kuopa stok!“
[13] lauko virtuvės.
[14] Galionais vadintos kariškių uniforminių kelnių šonuose įsiūtos raudonos spalvos medžiagos juostos, rodančios aukštą karininkų rangą.
[15] Gurguolė.
[16] Apkasus.
[17] Vielų.
[18] Artilerijos sviedinių.
[19] Polius.
[20] Prieš srovę.
[21] Seniūnas.
[22] Iš gyventojų tarpo išrinktas atstovas.
[23] Vokietis.
[24] Seniūnas.

Jūratė Pavalkytė-Gricienė

Vaikystės nuotrupos

Karo ir pokario metai Darsūniškyje

„Karas, karas!“

Šiltas sekmadienio rytas (1941 m. birželis). Tėvai žiūri į dangų: „Karas! Karas!“ Užverčiu galvą, matau tik mėlyną dangų: „Kur tas karas? Tai kur tas karas?“ Pasirodo lėktuvai – karo pranašai.

Kažkurią kitą dieną mama neša mane, bėga per daržus, aš žiūriu per petį atgal ir šaukiu: „Mama, nušaus! Mama, nušaus!“ Susigūžiam kažkokiame kieme prie į rietuves sukrautų rąstų. Girdisi sprogimai. Karas prasidėjo. Man tada buvo ką tik suėję treji metai.

„Geben“ ir „nehmen“

Vokiečių laikais žaisdavom tokį žaidimą: ant lentelės su vokiškais užrašais reikėdavo mesti kauliuką. Jei nepavyksta, reikia „geben“ (duoti), jei pavyksta – „nehmen“ (imti).

Kitas vaizdas: Kaune važiuojam vežimu per senamiestį link Laisvės alėjos. Tėvas vadelioja, aš sėdžiu atbula. Matau būrį pilkai aprengtų žmonių su geltonais nukarusiais skudurėliais, prisegtais prie krūtinių. „Tėti, kas ten?“ Tėvas atsisuko, pamatė, jo veidas pasikeitė. Nieko tuo metu nepasakė, tik pavarė arklį. Ten, matyt, buvo Vilijampolės geto žydai, kažkur varomi.

Po karo

Praėjus per miestelį frontui, grįžom iš Suvalkijos į namus. Apjuodę sugriautų namų kaminai, krūvos plytų. Laukuose – apkasai, tranšėjos. Bombų išmuštos įdubusio kūgio formos duobės. Jose būdavo smagu kūrenti laužą. Pasidarėm visokių šaudmenų žinovais, pagal ūžimo garsą skyrėm lėktuvų tipus. Karas dar tęsėsi Vokietijos pusėj. Sunkiai gausdavo bombonešiai, skrendantys link Vokietijos. O tėvai pašiurpdavo sužinoję apie mūsų „karinius“ žaidimus.

Buvo ir užminuotų vietų. Tokios mergaitės Palmyros mama ėjo per mišką, netyčia užkabino vielą, kyšojusią iš žemės, ir žuvo. Mokyklos sklype irgi sprogo mina. Tėvai tada buvo mokyklos miežių lauke. Kaimynas Bendaravičius smeigė šakėmis į sugrėbtą miežių krūvelę. Sprogimas labai sužalojo jam vidurius. Aš tuo metu buvau kieme, pamačiau parbėgančią mamą su kraujo žymėmis ant drobinės suknelės – jai kliuvo skeveldros. Iki šiol vengiu išlindusių iš žemės vielų.

Partizanai

Kartą tėvas ir aš ėjom iš Lapainios namo. Sutikom vežimą, kažko prikrautą, uždengtą gūnia. Kai prasilenkėm, tėvas sako: „Tik neatsisuk!“ Kur čia neatsisuksi... O ten iš po tos gūnios kyšojo daugybė gelsvų basų kojų – vežė nušautus vyrus iš miško, partizanus.

Buvo Žolinė. Namuose buvom likę tik tėvas ir aš. Staiga per langą pamatėm, kad į mokyklos kiemą ateina trys vyrai su Lietuvos karių uniformomis. Ilgi plaukai, iki pečių. Tuo laiku tai atrodė labai neįprastai. Rodos, ir su ąžuolo vainikais ant galvų. Tamsesniais plaukais – vadas Saulė, kiti – šviesiaplaukiai, gal tai buvo Beržas ir Uosis ar Ąžuolas. Atsigėrė prie šulinio vandens ir nuėjo į miestelį. Stribų tuo metu nebuvo. Kai stribai atvažiavo, anų jau nebuvo, todėl šventė buvo rami.

Obeliskas

Šiauriniame mokyklos teritorijos kampe, gražioje vietoje netoli kelio buvo rusų kareivio, žuvusio mūšio metu, kapas. Stovėjo toks aukštas, raudonai nudažytas medinis obeliskas. Be jokio užrašo. Spėliodavome, kas gi čia palaidotas. Paskui palaikus perkėlė į bendras karių kapines. Gal prieš kokius 8 ar 10 metų nei iš šio, nei iš to susapnavau tą obeliską, o ant jo buvo užrašas „Anilov“. Gal tikrai tokia buvo jo pavardė?

„Bischen valgyt...“ (bis-chen valgyt – truputį valgyti)

Eidavo vokietės iš Vakarų, nuo Karaliaučiaus, su vaikais ir be jų. Mainydavo visokius kavos ar pipirų malūnėlius į maistą, prašydavo nakvynės. Eidavo ir vieni vaikai.

Kartą į virtuvę įėjo toks nedidelis šviesiaplaukis berniukas, su šortukais. Pastovėjo, patylėjo, paskui tyliai sako: „Bischen valgyt...“. Gaila man jo buvo.

„Kada atplauks baba?“

„Baba“ – tai tarmiškai močiutė. Pas kaimynus kažkas paliko pagloboti mažą kūdikėlį, bėgam pažiūrėti. Ten dar palikta ir kita mergaitė – gal 2 ar 3 metukų sesutė. Jos – iš sodybos, esančios kitame upės krante, tai partizanų vado Saulės tėvų sodyba, o mergaitės – jo dukrelės. Gal jų jauna mama jau slapstėsi nuo trėmimo, kad ta vyresnioji verkdama vis klausinėjo kaimynės, kada gi atplauks baba. Bent jau močiutė... bet ir tos nėra.

„Žirnis nepapjautas, kiaulystė nesutvarkyta!“

Kartą atvažiavo toks rusas instruktorius tikrinti, kaip tvarkosi naujieji kolūkiečiai. Barė dėl nenupjautų žirnių, nesutvarkytos kiaulininkystės, stengdamasis kalbėti lietuviškai: „Žirnis nepapjautas, kiaulystė nesutvarkyta, šeriukų nėra (norėjo pasakyti „šėrikų“)“. Bent jau tiek pralinksmino susirinkusiuosius.

„O dvišakymo tau neplėšia?“

Jei jau valdžia bolševikų, tai valdžioje turi būti varguoliai. Surado rajono atstovai tokį tylų, žmonos užguitą žmogelį ir liepė jam būti apylinkės pirmininku. Kartą atvyko kažkoks instruktorius, reikia jam grįžti namo, o tas vargšas pirmininkas negauna „padvados“, visi bijo susišaudymo važiuojant per mišką. Stovi jis mūsų virtuvėje prie durų, mindžikuoja, kepurę glamžo. Sugalvojo pasiteisinti skaudama galva: „Kad gi galvą taip plėšia, taip plėšia...“ O tas instruktorius kad užriaumos: „O dvišakymo tau neplėšia?...“

Daug ko girdėjo tos mūsų virtuvės sienos ir aš, ruošdama pamokas kamputyje prie stalo.

Nemuno romantika

Nemunu plukdydavo „troptus“, t. y. sielius. Sustoję nakvoti, sielininkai kūrendavo ant kranto laužus, o mums, vaikams, leisdavo pavaikščioti tais „troptais“.

Kai į Nemuno aukštupį plaukdavo žiobriai, jų užtekdavo visiems. Sūdydavo žiemai į statines, taip pat valgydavo ką tik ištrauktus iš karštos krosnies, tokius gelsvašonius, su įpjovomis šonuose druskai pabarstyti.

O štai naktį plaukia valtis. Dega „smaliokai“, apšviesdami tarsi sustingusias, „miegančias“ žuvis. Žeberklo smūgis. Žuvis nugalėta... Tai jau žiauresnis žvejybos būdas negu meškeriojimas.

Jūratė Pavalkytė su pagautais šapalais. 1949 m.

Šapalai

Ankstus rytas. Virš Nemuno – dar rūkas. Brolio ir mano kišenėse – degtukų dėžutės. Jose krebžda dar iš vakaro prie mokyklos ąžuoliuko sugauti karkvabaliai. Juos mėgsta dideli šapalai. Staigus plūdės nirimas į gelmę, iš lazdyno išpjauta meškerė išlinksta – spurda, blaškosi puskilograminis

šapalas... Kai saulė pakyla, ant vertuko jau suverti dideli ir mažesni šapalai. Sėkminga diena.

Vienovė su gamta

Žemyn upe, ten, kur tada buvo stataus kranto pradžia, buvo netoli kranto sekluma. Į ją patekti buvo galima tik perbridus gana gilią vietą. Ten augo meldai. Akmenuotuose tarpuose buvo stipri srovė, tik laikykis. Į kojas baksnodavo nebaikščios žuvytės. O kabliuką jos griebdavo, net jeigu ten užvyniosi tik juodo siūlo. Ant peties tūpdavo laumžirgiai, kažkur aplink pliaukštelėdavo didesnės žuvys. Ir jauteisi toje augalų ir gyvūnų karalijoje esąs vienas iš jų. Ne valdovas, ne užkariautojas, o tiesiog – vienas iš jų.

Ne visada draugiška

Kai papūsdavo šiaurys, upė tarsi užsiverdavo. Vandens paviršiuje raibuliuojančios pilkai plieninės spalvos bangelės nepraleisdavo pašalinių žvilgsnių į gelmę. Žuvys tarsi išnykdavo, stovėk nors visą dieną. Upė būdavo atšiauri ir nedraugiška.

„Aukso žuvys po ledu“

Žiemos būdavo labai šaltos. Nemuno ledas įšaldavo iki metro storio. Toks juodai žalsvas, gilumoje matosi net įšalusių žuvų. Kaip rašė Salomėja, „aukso žuvys po ledu“...

Ledonešis Nemune ties Darsūniškiu. Stovi iš kairės: Jūratė Pavalkytė ir mokytoja Aleksandra Nickutė. 1950 m.

Ledonešis

Kai pavasarį nuo Nemuno pusės pasigirsdavo dundesys, skubėdavome prie upės. Ledas skeldėdavo, didžiulės lytys kildavo stačios į viršų, krisdavo, grumdavosi viena su kita – reto grožio vaizdas. O kai ižas jau atlaisvindavo upę, krantuose likdavo didžiulės ledų sangrūdos, tiesiog balti kalnai su ledo olomis. Pavasario saulė ledą aptirpindavo ir spindėdavo skaidriame lede.

Lioka

Kai buvo nutarta iš pradinės mokyklos daryti septynmetę, atsiuntė į mokyklą naują mokytoją Aleksandrą Nickutę, sutrumpintai – Lioką. Jos tėvai gyveno Kaune, Šančiuose. Miestietė. Tekdavo ją supažindinti su kaimišku gyvenimu.

Murauskienė (Murewska)

Kaimynystėje buvo trobelė, ten gyveno sulinkusi į klaustuką Murauskienė su savo storuliuke dukra Elena. O kampe ant lovos sėdėdavo „pani“ Teresė, kitaip jos ir nepavadinsi, nes dirbti ji nieko nedirbdavo, tik rūkė, veidas pageltęs, raukšlėtas ir vadovavo Murauskienei. O toji sulinkusi grybaudavo, uogaudavo, dirbo įvairius padienius darbus. Atklydusios kažkur nuo Aukštadvario lenkės. Mama užjausdavo Murauskienę, atpjaudavo jai kur storesnį lašinių bryzą.

Petrutė

Petrutė buvo kaip mokyklos „ūkio ministrė“, valinga, sąmojinga žemaitė, atvykusi kartu su mūsų šeima iš Veliuonos. Rudenį ji nusipirkdavo maišą obuolių („grapšteinų“) ir vakarais atsinešdavo jų iš savo kambarėlio ant virtuvės stalo ir vaišindavo mus savais obuoliais. Buvo labai savarankiška. Kai mes su broliu užaugom, ji išėjo į Kauną, dirbo fabrike. Palaidota Petrutė Žiūraitytė Seredžiuje, išgyvenusi 91 metus. Ir visur ji buvo gerbiama.

Morkūnai

Jurgio Morkūno šeima gyveno senajame name, pastatytame galu į gatvės pusę, su storu šiaudiniu stogu nusklembtais galais, toksai tikras senovinis namas, per stebuklą nesudegęs karo metu. Šalia stovėjusiame jų gražiame naujesniame name dar nuo prieškario buvo įsikūręs paštas. Turėjo jie tris sūnus: Joną, Stasį ir Romą. Kai buvo Jono, vyriausiojo sūnaus, vestuvės, buvo prisilaikoma papročių. Jaunoji teikė stuomenis ir kitas dovanas.

Jurgis Morkūnas ilgą laiką buvo seniūnas. Tai jis buvo paskutinis iš tų, kurie kelis šimtmečius slėpė ir išsaugojo svarbų Darsūniškio dokumentą – renovacinę Magdeburgo privilegiją, kurią galų gale, mano tėvo įkalbėtas, sutiko atiduoti į muziejų.

Darsūniškiečiai Jurgis Morkūnas su žmona.

Vienuolė Bernadeta

Klebonas buvo gana stačiokiškas, vengiau jo. Bet vienuolei Bernadetai, matyt, jis atrodė kitaip, labai jau stengėsi dėl jo. Jos buvo dvi, atsiųstos iš Kauno vienuolyno. Antroji buvo tyli, kukli. O Bernadeta – labai veikli. Nutarė per Jonines pagerbti kleboną ir

Darsūniškio mokyklos mokiniai per pertrauką. 1949–1950 mokslo metai.

ruošė tam įvykiui vaikus. Prisitaisę prie nugarų savo darbo spalvotus sparnus, šokom klebonui šokį, vaizdavom drugelius, o po to choru giedojom jos sukurtą giesmę:

O garbusis mūs klebone,
Švenčiam Jūsų vardines,
Traukiam dainą sutartinę
Mes iš mylinčios širdies...

Ir t. t.

Gelbėtoja Albina

Kartą ėjau iš bažnyčios, kur buvau mokoma daryti gerus darbus. Matau – kažkieno darže kumelė ganosi. Užbėgau jai iš priekio. O ši – taukšt man priekine kanopa į krūtinę. Neatgaunu kvapo, dūstu. Pamatė Zabuko (Kerševičiūtė) Albina. Buvo kiek vyresnė už mane, tvirtai sudėta. Užsivertė ji mane ant pečių ir nunešė mano tėvams.

Hesė

Taškydamas balas, prašuoliuoja žirgas nuo Lapainios į miestelį, ant jo – basa mergina plevėsuojančiais plaukais. Tai Hesė (Henrika) iš seno apleisto dvarelio, buvusio miške už Lapainios upelio. Ūkaudama ji ten klaidžiodavo miško šlaitais.

Tuo laiku buvo labai populiarus filmas „Burtininkė“, kurį pastatė prancūzai pagal rusų rašytojo A. Kuprino apysaką „Olesia“, o veiksmą nukėlė į Švediją. Kai tas filmas pasirodė ekranuose, mergaitės dar ilgai kirposi plaukus taip, kaip atrodė žiniuonės laukinukė dukra tame filme. O mano romantiškai vaizduotei atrodė, kad Hesė kažkuo priminė tą laukinukę. Bet gal realybėje buvo ir kitaip.

Tradicijos

„Mergos eina!“ Būdavo per šventes, po mišių, po pietų pasigirsta daina. Atidainuoja ateina iš miestelio pulkas mergelių. Praeina pro mokyklą, vėl grįžta. Save parodo, į kitus pažiūri. Smagu.

Raudos. Labai gražiai apraudodavo mirusiuosius, maždaug taip: „Vai tu mano sesela, tu raiba gegula, kam tu manį palikai...“ ir panašiai.

Žolinė. Labai smagi ir didelė šventė. Privažiuodavo į miestelį daug žmonių. Su žolynėlių puokštelėmis rankose žmonės eidavo į bažnyčią, susėsdavo ant pievelių, bendraudavo su giminėmis. Gražu.

Dėkinga tėvams

Dėkinga tėvams už tai, kad atsivežė mus į šitą gražų ir įdomų miestelį, kur radome gražią gamtą ir mielus žmones.

Šiek tiek apie pokarinį Kruonį

Kol Darsūniškyje buvo tik pradinė mokykla, mokiniams mokslus tęsti tekdavo Kruonyje.

Kruonio vidurinė mokykla ir jos mokytojai

Mokyklos pastatas buvo senas, medinis. Tačiau mokykla galėjo didžiuotis kvalifikuotais mokytojais. Tiesa, jie dažniausiai čia ilgai neužsibūdavo, nes paprastai atvykdavo dėl politinių priežasčių (negalėdavo dėstyti Kaune ir pan.). Kaip pabaidyti iš savo lizdų paukščiai, atskrisdavo čia ir vėl išlėkdavo.

„Anglas“ Vaišnys ir „amerikonas“ Čepurna

Mokytojas Vaišnys buvo gražių veido bruožų, dar jaunas žmogus. Dryžuotas kostiumas, ramus elgesys. Jam tiko dėstyti anglų kalbą.

Po jo atvyko mokytojas Čepurna. Tas tai jau amerikonas. (Jis buvo gyvenęs Amerikoje. Rodos, jam nebuvo leista dėstyti Kaune). Kvadratinis smakras, visada balta kieta marškinių apykaklė, net įsirėžusi į kaklą. Elgesys amerikoniškas, be ceremonijų. Kartą gatvėje sutiko mano brolį. „Einam“, – sako jam, – „pas tavo šeimininkus. Tegu tavo sesutė man prie apykaklės prisiūs ištrūkusią sagą“. Teko prisiūti.

Per pamokas kartais pradėdavo aiškinti vos ne biznio teorijas. Klausytis būdavo įdomu.

Nors ir savais, amerikoniškais būdais, bet stengėsi išmokyti kalbos, kurią pats gerai praktiškai mokėjo.

Kai nutarė dar ir mokyklos chorui vadovauti, keldavosi žiemos rytais dar tamsoje, kieme prie šulinio apsipildavo šaltu vandeniu, paskui šiltai apsisiautęs dar šiek

Kruonio vidurinės mokyklos choras 1955 m.

tiek pasėdėdavo savo išsinuomotame kambarėlyje ir eidavo į dar tamsią ir tuščią mokyklą. Ten, grodamas fisharmonija (toks dumplinis instrumentas, panašus į mažą pianiną), ruošdavosi mokyklos choro repeticijai.

O chorui jis vadovavo irgi savotiškai. Pvz., dainuodami vieną dainą, choristai turėdavo tam tikrais momentais treptelėti koja:

„Į priekį, komjaunime, (trept)
Su partija kartu, (trept)
Visų šalių jaunime,
Žygiuok taikos keliu. (trept)

Lituanistai Naudžiūnaitė ir Margevičius

Literatūrą dėsčiusi mokytoja Naudžiūnaitė stebino savo atmintimi. Galėjo ištisą pamoką iš atminties, be jokių konspektų sklandžiai diktuoti mokymuisi reikalingą medžiagą (vadovėlių naujų dar nebuvo, o senieji nebetiko).

O mokytojas Margevičius savo rizika papasakodavo ir toje pusiau tamsioje klasėje net padiktuodavo šiek tiek apie Vakarų Europos literatūrą, kas tuo metu buvo uždrausta. Dabar keista... Bet juk buvo!

Rusistai Meržijevskienė ir Panavas

Rusų kalbą dėstė Kruonio stačiatikių popo duktė Meržijevskienė. Neaukšta, vidutinio amžiaus, juodais, smulkiai susiraičiusiais plaukais. Labai išsilavinusi. Puikiai sugebanti dėstyti gramatiką ir ypač rusų literatūrą.

Kokių nors ryškesnių įvykių lyg ir nebuvo. Bet štai ką papasakojo neseniai sutiktas klasiokas Domas. Jo tėvas Antanas Panavas tais neramiais laikais nutarė pakeisti gyvenamąją vietą ir 1951 m. rudenį iš Molėtų atvyko į Kruonį. Manė čia būsiąs saugesnis. Dėstė rusų kalbą, kurios išmoko dar carinėje mokykloje. Sūnaus Domo klasei rusų kalbą dėstė Meržijevskienė. Per vieną pamoką judrusis Domas buvo ypač šnekus, negirdėjo mokytojos aiškinimų ir gavo pastabą. Po kiek laiko jis vėl negirdi mokytojos ir gauna dvejetą. Pamokos pabaigoje Domas vėl šnekina priekyje sėdinčias mergaites. Tada jam įrašo vienetą („kuolą“).

Greitai po to buvo užduotas namų darbas „Kuo aš noriu būti“. Domas savo darbą sueiliuoja ir užbaigia taip:

Я единицы получаю,
Иногда двойка попадет.
Такой парнишка как Домукас
Понятно всем, не пропадет.

Как черт креста боюсь работы,
В колхоз работать не возьмут.
Поесть не можно без работы,
Пусть в пастухи меня примут.

Mokytoja grąžina namų darbą su prierašu, kad „tarybinis moksleivis turi siekti geresnės ateities, o ne didžiuotis tuo, kad gauna dvejetus ir vienetus“. Už sueiliavimą jį pagiria, o už turinį – vienetas.

Kitą dieną direktorius iškviečia Domo tėvą ir mokyklos partorgą, paskui sušaukia pedagogų tarybos posėdį, kuriame dalyvauja Žiežmarių rajono atstovas. Po kelių dienų mokytoją Panavą atleidžia iš darbo kaip nesusitvarkantį su antitarybiškai nusiteikusiu sūnumi ir todėl negalintį dirbti tarybinėje mokykloje. Mokytojas pradeda ieškoti teisybės. Galų gale įsakymas dėl atleidimo atšaukiamas. Bet Panavų šeima pavasarį palieka Kruonį.

Fizinio lavinimo mokytojas Jakas

Čia daugiau galėtų papasakoti sportavę vaikinai. Ypač apie tai, kaip mokytojo iniciatyva ir pastangomis savomis mokyklos jėgomis buvo pastatyta sporto salė.

Kruonio ir Darsūniškio mokiniai po kvadrato varžybų Darsūniškyje.

O man įstrigo atmintyje Kruonio mokinių išvyka į Darsūniškį, į draugiškas kvadrato varžybas.

Dar prisimenu vieną pamoką, kai mokytojui Jakui dar buvo paskirta dėstyti fiziką. Tos pamokos tema buvo elektros įtampa. Mokytojas tiesia vieną ranką aukštyn, kitą žemyn, nutyla, paskui sako „Įtampa... įtampa“. Matyt, taip turėjome įsivaizduoti potencialų skirtumą – įtampą.

Žibalinės lempos

Kadangi mokėmės dviem pamainomis, žiemą klasėse būdavo tamsu. Jei gaudavome nelyginį lempų skaičių (dažniausiai tai būdavo 3), klasėje kildavo vos ne peštynės, kuriai suolų eilei teks dvi, kuriai viena. Būdavo, kad kuriai nors klasei likdavo iš viso tik viena lempa. Tada ją pastatydavo ant mokytojo stalo.

Elektrifikatorius

Kruonyje prie pat upeliuko gyveno toks Leonavičius, nagingas žmogus. Kažką sumeistravo, kad upeliukas jam gamintų elektros energiją. Jos užteko elektros lemputei, kuri ryškiai šviesdavo per jo namo langą. Tai buvo miestelio įžymybė.

Kultūros namai

Čia rodydavo trofėjinius filmus („Tarzaną“ ir pan.). Didelis įvykis buvo ir pirmo lietuviško meninio filmo „Marytė“ apie tarybinę partizanę Marytę Melnikaitę demonstravimas.

Kruonis, apie 1960 m. Nuotrauką pateikė O. Steponavičienė

Rinkimai

Iškėlė kandidatę – daugiavaikę motiną Melaniją Kasiliauskienę. Daug jos vaikų lakstydavo po kiemą ir miestelio aikštę. Šeima gyveno skurdžiai. Bet kai vežė ją pristatyti Darsūniškio rinkėjams, buvo apsisiautus didele gražia balta skara su gėlėtais kraštais. Ir plakatai su tokia nuotrauka buvo iškabinti. Sėdėjo prezidiume tokia rimta, ori.

Neatsivėręs Kruonis

Tuo metu žmonės vengė būti labai atviri. Nes galėjo būti kaip aukščiau minėtam Domo tėvui ar net blogiau. Be to, Kruonis buvo valsčiaus centras. Čia buvo stribų būstinė, čia suguldydavo iš miškų atvežtus partizanų kūnus. Galbūt žmonės daugiau bendravo savo bendruomenėse: stačiatikiai tarp savęs, totoriai tarp savęs. Be to, vieni buvo už naująją valdžią, kiti prieš ją. O mes, mokiniai iš aplinkinių kaimų, čia buvome laikini žmonės, kaip ir dauguma mokytojų. Nebuvo vienybės ir artumo jausmo.

Jūratė Pavalkytė prie Kruonio mokyklos įėjimo 1953 m.

Kelias Kruonis–Darsūniškis (9 km)

Baigiasi šeštadienio pamokos. Pro cerkvikę išeini vieškeliu į laukus. Eini tada dar beržais apsodintu keliu (pavasarį atsigeri sulos). Toliau tamsusis Gojus ir senasis ąžuolas. Atsiveria Dijokiškių panorama, kalnai kalneliai. Perkerti paslaptingą Lapainios mišką ir Lapainios upę. Dar trys kilometrai lyguma – ir jau namai. Mieli namai.

Kastytis Pavalkis

Prisiminimai apie Darsūniškio pokarį, mokyklą ir mokytojus Juliją ir Jurgį Pavalkius

Į Darsūniškį atvykome iš Veliuonos

Mokytojo darbą Jurgis Pavalkis pradėjo dirbti 1926 m. Veliuonos valsčiuje, po to dirbo pačioje Veliuonoje. Buvo aktyvus visuomenės gyvenimo dalyvis: Šaulių sąjungos narys, moksleivių chorų vadovas. 1928 m. paruošė kaimo jaunimo chorą dalyvauti Dainų šventėje Kaune, o 1936 m. choras dainavo per Kauno radiją. Tais laikais tai buvo įvykis. Artimai bendravo su mokytoju Petru Barniškiu –abu turėjo motociklus, mėgo *šposus*, nuotykius ir humorą. Prie jų dažnai prisijungdavo taip pat humorą mėgstantis, tada dar tik pradedantis rašytojas Petras Cvirka, kurio tėviškė buvo Klangiuose (4 km nuo Veliuonos).

1934 m. Jurgis Pavalkis susituokė su mokytoja Julija Sadauskaite. 1935 m. susilaukė sūnaus Kastyčio, o dar po 3 metų – dukters Jūratės.

1940 m. Lietuvoje įvedus tarybų valdžią padėtis ir ateitis tapo labai neaiški. Sklandė labai prieštaringos kalbos, baimės ir spėlionės. Dabar visiškai aišku, kad tėvų apsisprendimas tada išvažiuoti iš Veliuonos į Darsūniškį buvo labai laiku ir teisingas, padėjęs mūsų šeimai išvengti tragiškos tremtinių lemties.

Darsūniškyje

Miglotai prisimenu pilną daiktų sunkvežimį ir būrelį smalsių vaikų prie Darsūniškio mokyklos, kuri turėjo tapti mūsų namais. Jų vardus tėtė sužinojo greitai ir palyginti nesunkiai. O su pavardėm buvo problemų. Vienas drąsesnis vaikas paaiškino:

– Taigi va šita tai Zabuko Albina, o ty toliau stovi Plero Meldas.

Tėtė stebėjosi tokiom keistomis pavardėmis, kol paaiškėjo, kad tai yra pravardės, be kurių čia neapsieinama iki šiol.

Įdomu buvo klausytis stipriai tarmiškos kalbos, kurios kartais net negalėdavai suprasti. Štai, pavyzdžiui, prireikė ne vienų metų, kol supratau, kad pasakymas „nuveik prie dangčio ir atnešk liestvas“ reiškia „nueik prie tvarto ir atnešk kopėčias.“ Žmonės buvo nuoširdūs, linksmi ir pasirengę padėti. Tvirtai tuo įsitikinome sunkiais karo ir pokario metais.

Karo pradžia. 1941-ieji

Kai jau buvome beveik apsipratę Darsūniškyje, vieną dieną pasigirdo keistas, lyg graužiantis, lėktuvų ūžesys Kauno pusėje. Kitą dieną mama, grįžusi iš Kruonio, pasakojo girdėjusi žmones kalbant, kad prasidėjo karas. Valsčiaus valdžia sakė, kad tai tik manevrai ir liepė nekelti panikos, jei nenori nukentėti. Tačiau po keleto dienų paryčiais pasigirdo sprogimai visai netoli namų. Tėtė, mama su trejų metukų Jūrate ant rankų ir aš, prie krūtinės prisispaudęs savo mylimą knygą, kaip stovint išbėgom į miestelio pusę. Turbūt buvo apšaudoma gatvė, kadangi mes bėgom per kažkokius daržus ir išgriuvusias tvoras. Kažkur netoli pašto sulindome į kamarą be langų ar pusrūsį. Šaudymui nutilus, atsargiai žvilgtelėjome per kambario langą į gatvę. Gatve ramiai riedėjo motociklai su priekabomis–lopšeliais, o juose prie vairo ir prie kulkosvaidžio lopšelyje sėdėjo rankoves pasiraitoję vokiečių kareiviai. Tai tikriausiai buvo vokiečių žvalgai, o iš patrankų šaudė atsitraukiantys rusai. Paskui, kaip ir kiti žmonės, kažkodėl bėgom tolyn. Tarp bažnyčios ir Slampinės vėl pradėjo sproginėti sviediniai. Tėtė mus įtempė į kiemą netoli sinagogos, tarp dviejų rąstų rietuvių. O kai mūsų šeimininkė Petrutė, kažkur radusi maišą, juo uždengė tarpą tarp rietuvių, pasijutome visai saugiai. Paskui ilgokai juokdavomės iš to bėgimo ir slėptuvės. O vienas žydas vėliau tėtei pasakojo apie tai: „Aš pirmas bėgau, ir mano Sorė pirma bėgo, ir mano vaikai pirmi bėgo, mes visi pirmi bėgom...“

Šaudymas aprimo ir mes grįžome į namus – į mokyklą.

Vokiečių okupacija. Išnykusi tautinė mažuma

Kurį laiką, kad ir vykstant karui, gyvenimas kiek aprimo, nors buvo gana sunkus. Vokiečių valdžią, man atrodė, primindavo tik Darsūniškio vachmistras, kuris retsykiais užsukdavo pas tėvus, skambino pianinu ir maloniai bendraudavo.

Tačiau vieną kartą išgirdau tėtę sakant mamai:

– Kažką negero jaučia miestelio žydai.

Per jų šventes kuris nors iš Darsūniškio žydų bendruomenės atnešdavo ir vaišindavo macais, kuriuos ragaudavom, nepaisant gandų, kad juos gaminant naudojamas vaikų kraujas. O ir šiaip ateidavo pasikalbėti. Todėl tėtė žinojo ir suprato jų nerimą.

Ir iš tikrųjų netrukus miestelyje pamačiau lėtai einant žydą su geltona šešiakampe žvaigžde, prisiūta ant nugaros ir priekyje. Parbėgęs klausiau mamos, kodėl taip yra,

tačiau jinai daug nesiplėsdama pasakė, kad tokią tvarką nustatė vokiečiai. Dar po kurio laiko išgirdome, kad visus žydus suvarė į vieną kluoną. Smalsumas nugalėjo baimę ir aš iš panemunės su meškeryte rankose patraukiau link kelio ir mačiau prie užrakinto kluono stovinčius du sargybinius. Grįžtant namo netoli bažnyčios mačiau ant gatvės krūvą žmonių ir nuo vieno namo balkono žemyn metamus daiktus. Užduseęs parbėgau namo ir vėl prie mamos, o ji paaiškino, kad turbūt žydus kur nors išveš, daiktų pasiimti gal neleidžia, tai juos parduoda ar šiaip dalina. Po kelių dienų kluonas ištuštėjo, o žmonės kalbėjo, kad juos išvarė link Kruonio.

Po kelių savaičių matėme, kad mama iš Kruonio grįžo labai susijaudinus, o kiek vėliau, apsiraminus, papasakojo, kad, eidama per Gojaus mišką tiesesniu takeliu, pamatė iš žemės išlindusį vaikišką batuką. Daugiau apie tai nekalbėjom, tačiau dabar Gojaus miške stovintis paminklas su šešiakampe žvaigžde liudija, kad mama tada viską suprato...

Liūdni pedagoginių „pažinčių“ rezultatai

Pats negaliu įvertinti, kaip Darsūniškio mokykloje elgiausi su tėvais, su draugais ir kaip jie su manimi. Tačiau, galvodamas apie tai, niekaip neatsimenu fakto, kad „artimos pažintys“ su mokytojais-tėvais būtų palengvinę mano, kaip mokinuko pradinuko, dalią.

*

Per vieną pertrauką, kilus kažkokiam pasistumdymui ir pasimėtymui, obuolys ar rašalinė išlekia kiaurai per deficitinius langų stiklus. Atsiranda mokyklos vedėjas ir tėvas viename asmenyje ir klausia:

– Kas tai padarė?

Su saldžiu pasitenkinimu ir įdomaus reginio nuojauta vaikai šaukia:

– Kastis, Kastis langą išmušė!

Tėvas-vedėjas ramiai išeina iš klasės ir grįžta su gera sauja žirnių. Papylęs juos klasės kampe, sako:

– Na, netaiklioji ranka, klaupk čia ir nejudėk.

Ta pusė pamokos buvo žiaurus išgyvenimas: žirniai atrodė lenda kiaurai į kelius su nepakeliamu skausmu, o tylus vaikų kikenimas ir šnypštimas vertė kentėti tyliai kaip indėnui.

*

Kitą kartą su kaimynu, stovinčiu ant vieškelio, besipravardžiuojančiu ir laidančiu į mane akmenukus, bandžiau kovoti turimomis priemonėmis – po lašais padėtų plytų nuolaužėlėmis. Pritaikius dvigubo metimo taktiką, atrodė, kad „mūšį“ laimėjau, nes kaimynas nubėgo namo. Deja, pasirodė, kad karą pralaimėjau. Kai kaimynė atėjo pas mus vedina vaiku su įstrigusiu galvoje plytgaliuku, tėtei teko, paguldžius mane ant suolo ir nusijuosus diržą, atlikti visai nepedagogišką, bet tais laikais gana populiarią auklėjimo procedūrą.

Po kiek laiko tėtė man paaiškino, kad jis neturėjęs kitos išeities, bet tą kartą aš irgi supratau jo padėtį ir nelabai pykau.

Pokario metai

Frontui praslinkus per Lietuvą, grįžome vėl į Darsūniškį. Sudegintame miestelyje, tarp kelių išlikusių pastatų, mūsų laimei, buvo ir mokykla – taigi turėjome ir namus, ir darbą. Kiek aptvarkius išdužusius mokyklos langus, vėl prasidėjo pamokos.

Neturėjome nei sąsiuvinių, nei knygų. Rašėme į surastas griuvėsiuose kontorines knygas, o kai kas dar turėjo iš senesnių laikų akmenines lenteles mediniuose rėmeliuose, ant kurių rašė su kreida. Rašymo priemonės – plunksnakotis, kurį, parašius žodį, vis reikėdavo padažyti į rašalą, esantį suole specialiai padarytose duobutėse – rašalinėse. Mokykloje buvo dvi patalpos klasėms – tai tekdavo vienoje patalpoje mokytis dviem pradinukų klasėm vienu metu ir su vienu mokytoju.

Mokytis teko ir tėvams

Nustačius, kad Lietuvoje yra daug žmonių, nemokančių nei skaityt, nei rašyt, buvo iškeltas šūkis: „Likviduosime neraštingumą“. Žinoma, surasti tuos „beraščius – mažaraščius“ ir juos apmokyti skaityti ir šiek tiek rašyti, ar bent jau pasirašyti,

Mokytojai Julija ir Jurgis Pavalkiai su dukra Jūrate ir sūnūmi Kastyčiu apie 1946 m.

buvo pavesta mokytojams. Buvo labai keista stebėti, kaip suaugę ar net senyvi darsūniškiečiai spraudžiasi į mokyklinius suolus ir susikaupę bando mokytis.

Autoritetas po stalu

Vieną kartą pas tėtę atėjo žmogelis, matyt, dar visiškai neįveikęs rašto mokslų. Atsinešęs *bonkelę*, prašė tėtę parašyti jam prašymą. Parašius, prie „čierkos“ papasakojęs apie vakarykštes išgertuves su draugais, savo kalbą užbaigė taip:

– Paskui visi trys smigome pas mane po stalu. Ale aš pirmas atsigeivelėjau, išlindau iš pastalės, o tada jau ir autoritetas atsirado...

Tėvai paskui sprendė, ar tas tarptautinių žodžių mėgėjas norėjo pasakyti „apetitas“, bet apsiriko, ar tiesiog netyčia tą žodį visai neblogai pritaikė.

Ekologiška mityba

Sunkiais karo ir pokario metais, kai nebuvo nei kur, nei už ką nusipirkti valgyti, dažnai valgydavome tamsiai rudą ruginių miltų košę ir tai ne visada su pienu, arba mama kepdavo žalias bulves be taukų, ko ją išmokė su vaikeliu į miestą atklydusi suvargusi vokietė, labai apsidžiaugusi galimybe susikalbėti vokiškai, na ir šiek tiek užvalgyti.

O mūsų – vaikų – skanėstai būdavo pavasarį sula, paskui sprogstantys liepų pumpurai, vyšnių ar slyvų sakų sukietėję lašai, paskui dar žali obuoliukai, lauže paspragintos rugių varpos, nekalbant jau apie saldainius, kuriuos su mumis gyvenusi Petrutė išvirdavo iš cukrinių runkelių ir net į popierėlius įvyniodavo. Padėtis pagerėjo, kai mokinių tėvai ėmėsi padėti mūsų šeimai ir dideliam mūsų džiaugsmui namuose dažnokai atsirasdavo pieno ir grietinės, lašinių gabalas ar taukų puodynė. Be to, mokyklai paskyrė apie 2 ha žemės, kurią su kaimynų Bendaravičių šeima dirbom „iš pusės“. Tėvai įsitaisė karvutę. Tada ir aš gavau „rimtas“ pareigas – laiku nušienauti Klonupio ir mokyklos pievas ir kas pavakarę iš ganyklų parsivesti karvutę. Žinoma, man atrodė, kad tada prie „maisto programos“ vykdymo daug prisidėjo mano sužvejoti gražuoliai šapalai, už talką naktinėje žvejyboje parsinešti žiobriai ar dar kaip nors pagautos žuvys.

Draugiški santykiai

Tačiau bene svarbiausi buvo nusistovėję labai draugiški santykiai tarp tėvų ir miestelio gyventojų. Tam pagrindas buvo, manau, mamos rūpestingumas, veiklumas ir nuoširdumas, tėtės mokėjimas ir noras bendrauti su žmonėmis, humoro jausmas, rūpestis ne tik dėl mokyklos, bet ir bendrais miestelio reikalais, o iš kitos pusės geras žmonių nusiteikimas jų atžvilgiu. Tėvai artimai bendravo su Darsūniškio seniūnu Jurgiu Morkūnu, su trijų valdžių seniūnu Jeronimu Rudziansku, kurio puikiai mokyklą baigusią dukrą tėtė pasikvietė padirbėti mokykloje ir pagroti kapeloje, kurioje dar grojo J. Milkevičius, mokytojas K. Žemaitis ir, žinoma, Darsūniškio

muzikantų muzikantas Juozas Subačius. Juozas Balčiūnas iš Sekionių jau tada mokėjo ir mielai padėjo tėvui tvarkyti mokyklos finansinius reikalus. Tėvai ir mes, vaikai, gan artimai bendravom su Kerševičių (Zabukų) šeima ir kitais kaimynais. Prisimenu, karštą vasaros dieną žaidėm su Algiu ir Albina (Pranutė ir Adelė jau mums buvo per didelės, o Liudutė per maža) ir buvau pakviestas pietų. Mane labai nustebino, kai jų mama sudavė per rankas vaikams, griebusiems iš lėkštės virtų lašinių gabaliuką. Ir tik kai tėvas neskubėdamas pavalgė, per 5 minutes lėkštė buvo ištuštinta. Motinos komentaras buvo trumpas ir logiškas: „Tėvas nepavalgęs rugių nepakirs, o tada visi neturėsit ką valgyt“. Mokėjimą bendrauti su mokiniais ir jų tėvais, meilę žmonėms liudija ir buvusių mokinių bei kolegų prisiminimai.

Pramogos

Didžiausia pramoga, žinoma, būdavo atvažiuojantis maždaug kartą per savaitę kilnojamasis kinas. Elektros srovę gamino vežimu atsivežamas benzininis motoriukas, kuris, deja, labai dažnai gesdavo. Rodydavo tarybinius filmus apie karą arba komedijas su garsiais to meto aktoriais Andrejevu, Orlova, Ladynina, taip pat užsienietiškus, trofėjinius (paimtus karo metu) filmus. Nors juose buvo geros muzikos, tačiau žymiai labiau nei muzika džiugindavo po kokios valandos remonto pasigirdęs motoriuko pupsenimas ir klasėje vėl įsižiebusi šviesa. Seansas prasidėdavo tik sutemus, nedangstant langų, todėl dažnai baigdavosi gerokai po vidurnakčio. Filmus Darsūniškyje ir aplinkinėse gyvenvietėse rodė Pranas Marčiulionis, gyvenęs Sekionyse ant kalno.

Žaidimai

Nepaisant pokario metų sunkumų ir žiaurumų, mūsų, kaimynų vaikų ir bendraklasių vaikystė buvo smagi ir įdomi. Žaisdavom tik gryname ore paprastus, judrius ir smagius žaidimus: vasarą – kvadratas, krepšinis, turnikas (skersinis), palendra (šiek tiek panašu į miestučius), uogavimas, grybavimas, riešutavimas ir, aišku, žvejyba. Žiemą čiužinėjimas ant balų įsispiriamomis kurpėmis su mediniu padu ir odiniais viršumis arba su pačiūžomis, padarytomis iš medinio pagalio, apkalto geležinio kibiro lanku. Kurpes darydavo kupriukas Cymukas, gyvenęs ant paties Nemuno kranto mažoje trobelėje ties paštu. O kaip smagu būdavo iki apsvaigimo suktis kalvarate ant užšalusių balų (per ledą į žemę įkaltas kuolas su pritvirtinta kartimi, kurios gale rogutės). Visada masino tik per didelius šalčius užšaldavę šaltiniuoti Nemuno krantai, padengti įvairių atspalvių ledo gurvoliais, per kuriuos daug nemąstydami su rogutėmis lėkdavom ant toje vietoje silpno ledo ar net atvirų properšų. Buvo ir pavojingesnių žaidimų: laužuose sprogdindavom randamus vokiškus šovinius, o ypač gražu būdavo, kai pavakare ant Nemuno kranto lauže sprogdavo šoviniai su šviečiančiomis kulkomis, lekiančiomis per upę į kitą pusę. Vieną kartą kasamų

K. Pavalkis ant skersinio prie Darsūniškio mokyklos. Apie 1950 m.

K. Pavalkis groja pianinu (mokytojų bute Darsūniškio mokykloje). Apie 1950 m.

bulvių lauke mes mėtėmis nesprogusiais mažais minosvaidžio sviediniais ir tik mamos greita reakcija išgelbėjo mus nuo pražūties ar suluošinto gyvenimo.

*

Tuo tarpu jaunuolių, kuriems buvo atėjęs šaukiamasis amžius, laukė pražūtis fronte, kariaujant „Už tėvynę, už Staliną“. Suprantama, kad daugelis buvo linkę palaukti karo ir okupacijos pabaigos miške, tuo labiau, kad buvo skelbiamos visai artimos Lietuvos išvadavimo padedamo amerikiečiams datos. Prasidėjo pokario pasipriešinimas tarybų valdžiai, kuri nieko nelaukdama jau buvo parodžiusi savo „tikrąjį“ veidą suiminėdama, žudydama ir tremdama nekaltus žmones.

R i n k i m a i

Prisimenu, šaltai žiemai einant į pabaigą, turėjo įvykti rinkimai. Jų būstinė buvo mokykla ir mes viską stebėjom. Mokytojai turėjo vaikščioti po miestelį ir kaimus, sudarinėti rinkėjų sąrašus, kviesti ateiti ir dalyvauti vadinamuosiuose rinkimuose, kur į rinkimų biuletenį būdavo įrašomas vienas kandidatas, o išrenkamas jis paprastai 99,9% balsų dauguma, nes kiek rinkėjų nebalsuodavo, tiek biuletenių komisijos nariai įmesdavo patys. Rinkimai prasidėdavo anksti – šeštą ar septintą valandą ryto. Kad vos tik atidarius būstinę jau būtų rinkėjų, iš vakaro atveždavo cukraus, silkių ar dar kokio deficito. Tai „ciekavos“ moterėlės dar prieš atidarymą laukdavo, o laikraščiai paskui rašydavo apie didelį rinkėjų aktyvumą. Per rinkimus būstinę saugodavo kareiviai.

Vieną kartą, likus savaitei iki rinkimų, į mokyklos kiemą įsuko didelės rogės, pilnos kareivių su automatais rankose. Jaunas leitenantas įėjo į kambarį ir tik tada paklausė:

– Možno (Galima)?

Tėtei susikalbėti nebuvo sunku, nes rusų kalbos pagrindus gavo dar caro laikais besimokydamas pradinėje mokykloje, ir jis pasakė:

– Prašau, užeikite.

– Ar jūs mokyklos vedėjas?

– Taip, aš.

– Ar turite degtinės?

– Surasim.

Tėtė atnešė grafinuką naminukės ir taureles, bet karininkas paprašė stiklinės. Išgėręs savo stiklinę, jis nutilo. Tėtė paklausė:

– Kaip atvažiavot?

Dar kiek patylėjęs, rusas atsakė:

– Galėjau ir vyrus pražudyti, ir save. Važiuodami nuo Kruonio per pirmą mišką lėkėme nuo kalno žemyn ir labai staigiame posūkyje prasilenkėme su pilnomis rogėmis ginkluotų vyrų taip, kad per kraštus nuleistos kojos beveik siekėsi. Dvi labai ilgos sekundės, nė vieno neatsargaus judesio ir nulėkėme kas sau.

Tėtė įpylė dar degtinės, abu šiek tiek užkando, o leitenantas padėkojo ir išeidamas pasakė:

– Dabar iki rinkimų jūs būsite saugūs – mano vyrai stovės sargyboje ištisą parą.

Ir tikrai – visą savaitę šaltomis žvaigždėtomis naktimis už lango girgždėjo sniegas po kareiviškais batais, o praskleidęs užuolaidą mačiau pirmyn atgal vaikštantį sargybinį. Tada nesupratau, nuo ko mus turi saugoti – juk žmonės labiausiai ir bijojo kaime pasirodžiusių kareivių, nes tai reiškė arba susišaudymą, arba dar kelių šeimų kelionę prekiniais vagonais į Sibiro sniegynus.

Žolinė

Tai didžiausias atlaidas Darsūniškio bažnyčioje ir didžiausia darsūniškiečių šventė nuo labai senų laikų. Neatsitiktinai Lietuvos Didysis kunigaikštis Vytautas antrąją po Žolinės dieną dar buvo Darsūniškyje ir rašė laišką kryžiuočių magistrui, datuotą 1430 metų rugpjūčio 17 d.

Įsivaizduokite saulėtą, šiltą rudens dieną. Nuo Juodkošių ir Lapainios traukia į atlaidą pulkeliai moterų ir vienas kitas vyras. Priėjusios mokyklą, dar prieš šv. Agotos vartus, moterys sėda ant grabkrančio (pakelės griovio krašto), valosi apdulkėjusias kojas, apsiauna batelius, apsitvarko ir tik tada patraukia pagrindine gatve link bažnyčios.

Per atlaidus būdavo ir įtampos, nes ateidavo ir „žaliukai“ – lietuviai partizanai, jautęsi čia šeimininkais, tačiau kartais išdrįsdavo atvažiuoti ir stribai – valdžios vadinti „liaudies gynėjais“.

Įsivaizduoju tėvų savijautą, kai šviesią dieną žmonėms einant į bažnyčią, partizanai ramiai prie mokyklos kieme buvusio šulinio geria vandenį arba šnekučiuojasi lyg nebūtų jokių pavojų.

Pavojinga pamoka

Tą žiemos dieną, kaip ir kitais kartais, *žaliukai* jautėsi ramūs, kaip namuose. Pasakojo, kad jie privažiavo prie pašto rogėmis trise. Vos tik spėję paimti, ko reikėjo (lyg telefono ar baterijų, gal ir pinigų), ir pamatę atvažiuojančius stribus, sušoko į roges ir nušvilpė link mokyklos.

Tuo metu klasėje pamoką vedė mano mokytoja – mano mama. Ji stovėjo prie lango, kai pasigirdo šūviai. Atsistojęs suole, pamačiau iš gatvės į miškan vedantį keliuką įsukančias roges. Jose priekyje sėdėjo du vyrai, o vienas gulėjo atgal nukreipęs kulkosvaidį.

Vos mamai spėjus surikti „Vaikai – gult!“ vėl pasigirdo šūviai ir dūžtančio stiklo skambesys. Mama sakė, kad *stribukai* taip pat įsuko į tą keliuką ir bandė vytis *žaliukus*, bet pastarųjų kulkosvaidžiui smagiai užkalenus prarado tą norą ir greit apsisukę grįžo į miestelį.

Mums, vaikams, tai buvo puikus nuotykis. Ir tik dabar suprantu, kiek nedaug trūko, kad būčiau likęs be mamos.

Akistata su pavojumi

Ankstų rytą per rūku užklotą Darsūniškio lygumą sparčiai žingsniavau į Kruonio mokyklą. Staiga iš po medinio tilto per Lapainios upelį išlindo kariškis su brezentiniu apsiaustu (*plašč-palatka*).

– Stoj, kuda idioš (Stok, kur eini)?

Išsigandęs pralemenau lietuviškai, kad einu į mokyklą. Kariškis kažką pašaukė ir iš po tilto išlindo ginkluotas stribukas. Tas, jau lietuviškai, liepė pasakyti pavardę, o paskui dar išsiimti sąsiuvinį. Tik pažiūrėjęs, ar ant sąsiuvinio tikrai užrašyta mano pavardė, kariškis patikrino kažkokiame sąraše ir leido eiti.

Kruonio mokykla stovėjo ant gilios griovos kranto. Šalia buvo aikštelė, kurioje žaisdavom krepšinį. Dar nepradėję žaidimo, pastebėjome, kad prie žemai slėnyje buvusio namo stovėjo vežimas, vaikščiojo kariškis, žmonės kažką nešiojo į vežimą. Noras žaisti praėjo ir suskambėjus skambučiui visi tylūs suėjome į klasę.

Tais laikais naktį baisiausias garsas būdavo sunkvežimio ūžimas. Tada sustingusiomis širdimis klausydavome, ar jis sustos ties mokykla, nes tai reikštų kelionę į pražūtį.

Valdžios vizitas

Tėvai tą dieną buvo kažko įsitempę. Paskui supratome, kad laukia kažkokio svarbaus asmens. Po pietų į kiemą įvažiavo vežimaitis, o jame storas pilvūzas juodu odiniu paltu ir moteriške. Ar dar kas buvo vežime, neprisimenu. Tėtė kieme juos sutiko:

– Laba diena, pirmininke. Sveiki atvykę!

– Nutariau pasižiūrėti, kaip atrodo pati nuošaliausia Jiezno rajono gyvenvietė ir mokykla.

Pasirodo, tai buvo Jiezno rajono vykdomojo komiteto pirmininkas Kulikauskas. Kol jie apžiūrėjo mokyklą, tėtės užveistą sodą, mama padengė stalą – kuklų ir tiems laikams, nekalbant apie dabartį. Mes su sese vis sukinėjomės po virtuvę, smalsumo genami pamatyti tuos svečius ir ką nors nugirsti iš jų kalbų, kurios, grafinukui tuštėjant, vis garsėjo. Tėtė mokėjo ir mėgo palaikyti pokalbį, pasakojo juokingus atsitikimus. Vienu metu, kalboms stabtelėjus, svečias tarė:

– Tai va, draugas Pavalki, rajone tik dvi mokyklos be pionierių organizacijos, bet, atrodo, greitai liksi vienas. Tada jau ne švietimo skyrius, o kiti žmonės nagrinės priežastis ir, kas žino, ar nepadarys išvados, kad tai parodo mokyklos vadovo požiūrį į tarybų valdžią ir komunistinį auklėjimą.

– Na, aš bandžiau kalbėtis su vaikais. Visi jie sako, kad tėvai neleidžia.

– Man nesvarbu judesiai – svarbu rezultatai. Gali būti, kad aš nieko negalėsiu padėti tau ir tavo šeimai.

Stojo ilgoka pauzė. Moteris (turbūt žmona) jau kelintą kartą paragino važiuoti namo. Svečias atsakė:

– Žinai, aš geriau arklius įklimpusius baloj paliksiu, negu neišgertą *bonką* ant stalo.

Tačiau netrukus, jau temstant, jie išvažiavo į Jiezną, nors ta kelionė per Užgirėlio miškus tikrai buvo lengvabūdiška.

Naktiniai svečiai

Vieną vėlyvą rudens vakarą, kai mes su sese jau gulėjome, pasigirdo rimtas beldimas į duris, o netrukus kambaryje išgirdome vyriškus balsus. Buvome jau beužmiegą, kai išgirdome kalbant apie mokyklą.

– Girdėjom, ponas mokytojau, kad ruošiatės raudonuosius pionierius perėti, – gana ramiu balsu pasakė vienas. Kitas, dar kažką valgydamas, įsiterpė:

– Šiaip jau nepatariam to daryti. O jeigu mūsų nepaklausysit, tai jau jūsiškiams abiems mes patys raudonus kaklaryšius tvirtai užrišim!!!

Tėtė, kiek patylėjęs, pasakė:

– Suprantant, vyrai, kokia bjauri mano padėtis. Rajono valdžia sako, kad Darsūniškis – vienintelė mokykla, kurioje dar nėra pionierių organizacijos. Sako, arba tu nesugebi to reikalo gerai išaiškinti – tada netinki pedagoginiam darbui, arba vykdai banditinio pogrindžio nurodymus – tada tave su šeima nemokamai perkelsim į šaltesnio klimato kraštus, kur daug kas ateina į protą.

Partizanai nieko neatsakė. Išgėrę dar po „čierką“, užkandę, kildami nuo stalo pasakė:

– Mokytojau, – mes perspėjam, kad mūsų kantrybė nėra begalinė. O dabar einam pažiūrėti į klases.

Jie išėjo iš kambario. Netrukus pasigirdo du šūviai. Sulaikėm kvapą ir tai, atrodė, tęsėsi amžinybę. Pagaliau išgirdom tėtės balsą:

– Nurimkit, viskas gerai. Jie tik sušaudė Stalino akis portrete ir liepė nenukabinti. Neverk, pažiūrėk, ar vaikai miega.

Aišku, mes jau „miegojome“. Rytojaus dieną, kad ir kaip keista, atvažiavo „enkavedistai“. Buvo ilgas ir sunkus pokalbis.

Iki šiolei stebiuosi, kaip tėtei tais laikais pavyko išlaviruoti. Viena aišku, kad ta įtampa labai prisidėjo prie to, kad jis nespėjo pasinaudoti užtarnautu poilsiu, pasidžiaugti anūkais.

Rūpesčiai ne vien mokykloje

Po karo miestelis buvo sugriautas, nebuvo parduotuvės, o Kruonio kooperatyve prekės – tik pagal korteles ir tų mažai. Nebuvo jokio transporto į miestą, netgi arklių buvo maža. Nebuvo kaip nuvežti parduoti savo išaugintus produktus, gražiąsias darsūniškiečių moterų audžiamas skareles, nusipirkti būtiniausių daiktų.

Jurgis Pavalkis ilgai ir atkakliai raštu ir žodžiu veikdamas pasiekė, kad iš Kauno pradėtų kursuoti dengtas sunkvežimis („gruzotaksi“). Iš to džiaugsmo geraširdės moterys net bilietų neimdavo, o autobusų parkas maršrutą uždarė „dėl per mažo keleivių skaičiaus“. Po didelių pastangų ir laiko vėl pradėjo važinėti autobusas.

Mokytojams buvo užkrauta ir įvairių kitų darbų: pvz., gyvulių surašymas. Čia vėl reikėjo laviruoti – užrašyti tiek, kad nepakenktum žmogui ir rizikuoti tapti „liaudies priešu“, jei išaiškėtų nuslėpimo atvejis.

Mokyklai plečiantis, trūko patalpų, visai nebuvo kur pasirodyti saviveiklininkams, kinas buvo rodomas klasėje. Visus tuos klausimus išsprendė iš seno girininkijos pastato pastatytas mokyklai ir kultūrai skirtas namas, kuris pareikalavo iš tėtės daug rūpesčio ir sveikatos.

Darsūniškio mokyklos kaimo kapela. Iš kairės J. Milkevičius, J. Subačius, vadovas J. Pavalkis ir K. Žemaitis

Jurgis Pavalkis subūrė ir vadovavo kaimo kapelai, kuri garsėjo ne tik savo rajone, palaikė kitus kolektyvus.

O kur laviravimas tarp valdžios reikalavimų ir savo sąžinės? Ta nuolatinė įtampa darė savo ir tėtės sveikata pradėjo blogėti: naktimis nustodavo kvėpavęs, netekdavo sąmonės ant Nemuno kranto, krisdavo nuo dviračio. Teko išeiti į pensiją 1963 m. ir dar palikti mokyklą, kuri buvo mūsų šeimai namais 22 metus.

Pokario metų paradoksai

Kartais tėtė iš Darsūniškio nuvažiuodavo aplankyti seserį Onutę. Ji gyveno pakaunėje ir dirbo netoliese buvusioje Linkuvos mokykloje (dabar Šilainių rajonas). Jie pasidalindavo anais laikais vadinta „gerąja patirtimi“, kaip sudaryti visokius mokymo planus, organizuoti renginius ir pan. Onutė labai mylėjo vaikus, buvo aktyvi mokytoja: įtraukė moksleivius į saviveiklą, įkūrė dramos būrelį, vadovavo mokyklos chorui. Turėjo daug įvairių apdovanojimų, jai buvo suteiktas Lietuvos TSR nusipelniusios mokytojos vardas. Gal todėl mokykloje ir jos namuose bent pora kartų lankėsi tuometinis LTSR Aukščiausios Tarybos pirmininkas Justas Paleckis, ilgokai ir neformaliai pasišnekėdamas įvairiomis temomis.

O tuo metu mažame kambarėlyje tūnojo tetos Onutės tėvai (mano seneliai), su širdgėla palikę savo gražią sodybą Akėčiuose, kad išvengtų tremtinių likimo. Sunku dabar nuspręsti ar Paleckis žinojo apie tai ar ne, o gal jo apsilankymai kaip tik padėjo apsaugoti šeimą, panaikindami galimus įtarimus ir atimdami norą smulkiems šnipeliams šmirinėti aplinkui. Yra žinoma ne viena jo išgelbėta nuo tremties šeima, kuriai laiku buvo pranešta apie gresiantį pavojų.

Na, o mano pusbroliai ir pusseserės vėliau papasakodavo, kad labai laukdavo tėtės vizito, nes, anot jų, kai atvažiuodavo „štukorius“ dėdė Jurgelis, tai nuo juoko dar ilgai pilvus skaudėdavę.

Kūčios

Studijuojant Kaune, gyvenau išsinuomotame kambarėlyje Žemaičių gatvėje. Artėjant Kalėdoms apimdavo nerimas, kaip Kūčių vakarą atsidurti namuose, sėsti kartu su tėvais prie švento Kūčių stalo, ir ne mažiau svarbu, kaip ryte laiku grįžti į paskaitas.

Kūčios ir Kalėdos gan dažnai būdavo šiokiadieniais – taigi, ir mokslai, ir darbai vykdavo kasdienine tvarka. Vis dėlto tradicinę vakarienę, kai susirenka visi šeimos nariai, su *plotkelių* laužymu ir linkėjimais, su silkute ir grybukais ir kūčiukais aguonpienyj, valgydavo visi, tik vieni viešai, kiti – užsidengę langus, priklausomai nuo darbo, pareigų ir partiškumo.

Sunkiai dabar galiu įsivaizduoti tą kelionę baltomis ir šaltomis žiemos dienomis. Tuoj po paskaitų skubėdavau į Petrašiūnus prie senų kapų, kur kelias link

Vilniaus leidosi žemyn į dabartinių Kauno marių dugną (Kauno HES dar nebuvo). Pavykus sustabdyti bet kokią transporto priemonę, dažniausiai atvirą sunkvežimį, apsimuturiavęs veidą pasiekdavau Kruonį. Toliau sunkiausias kelionės etapas – pėsčiomis bristi per šaltį ir sniegą 10 km iki Darsūniškio. Jauki, šilta ir, aišku, nesvietiškai skani vakarienė, ramus pavakarojimas su tėvais, šiek tiek miego. Iš ryto dar tamsoje vėl bridimas į Kruonį, meldžiantis, kad tik kas nors parvežtų į Kauną dar nevisai sušalusį.

Tomis dienomis kiekvienas studentas, praleidęs paskaitas ar į jas pavėlavęs, būdavo kviečiamas pasikalbėjimui – pasiaiškinimui į komjaunimo komitetą ar pas dekaną. Nesugebėjusieji įtikinamai pasiteisinti kartais ir nukentėdavo. Tai buvo vienas iš būdingų tarybiniam laikotarpiui žaidimų: ir barantys, ir besiaiškinantys dažniausia darė tą patį – ir Kalėdas šventė, ir slapta tuokdavosi bažnyčioje ir pan.

Motociklas

Motociklai tuomet, kaip ir automobiliai, batai, dešros, bananai ir t. t., buvo didelis deficitas.

Vieną šaltą žiemos naktį praleidau Laisvės alėjos (tada Stalino prospekto) gale, kartu su kitais kūrendamas laužiuką prie parduotuvės. Joje, buvo žinių, kitą dieną bus parduota šiek tiek motociklų. Rytą pagal naktį sudarytą eilę susigrūdome į parduotuvę. Deja, deja, – pardavėjas pirkimo talonus padalijo be jokios eilės, netgi per mūsų galvas, stovintiems už mūsų nugarų ir atėjusiems tik iš ryto prieš parduotuvės atidarymą. Apmaudas buvo nesvietiškas... Bet tėtė nepasidavė ir kažkokiu būdu sugebėjo gauti motociklą IŽ-49 – tai buvo ne tik būdas palengvinti keliones, bet ir mano didžiausios svajonės išsipildymas. O nuotykių su juo buvo nemažai.

K. Pavalkis su seserimi Jūrate ir mama. Apie 1956 m.

Smetoniškas grindinys

Važiuoju nuo Centrinio pašto Kanto gatve (tada Majakovskio) ir suku kairėn į Kęstučio gatvę. Staiga pajutau, kad ant šono čiuožiu per tepaluotą ir slidų Smetonos laikų medinių trinkelių grindinį. Aš atsirėmiau į didelio autobuso ratus, kuris, laimė, jau buvo spėjęs sustoti.

Šaunuolio fiasko

Savaitgalį iš Kauno važiuoju per Kruonį namo lauko akmenų grindiniu link pagrindinės miestelio aikštės. Miestelyje buvo kažkokia šventė. Ant šaligatvio pamatau buvusių bendramokslių mergaičių būrį. Aišku – reikia sustot ir kuo šauniau. Pamiršęs, kad važiuoju vienas ir motociklas žymiai lengvesnis, kad jis ir taip jau šokinėja ant tų nelemtų akmenų, ryžtingai paspaudžiau stabdį. Žinoma, rezultatas buvo labai apverktinas... Motociklas susiskersavo, virto ant šono, o „šaunusis“ vairuotojas išsitiesė ant grindinio beveik prie gražiausios merginos kojų. Neliko nieko kito, kaip pakelti, ačiū Dievui, neužgesusį motociklą ir, nekreipiant dėmesio į sukreivintą vairą bei išdužusį žibinto stiklą, nei pasisveikinus, nei atsisveikinus, neatsigręžiant lėkti namo – į Darsūniškį.

„Smagus“ pavėžėjimas ir vertinga patirtis

Būnant namuose tėtė paprašė pavėžėti jį į Jiezną, tuometinį rajono centrą. Grįžtant namo, iš tolo pamačiau kairiąja kelio puse lėtai judančią senyvą moteriškę, ant pečių nešančią naščius su dviem kibirais vandens. Matyt, išgirdus ūžesį, sugalvojo pereiti plentą prieš mus. Man pasignalizavus, savo planų nepakeitė ir užtvėrė kelią. Stabdydamas bandžiau prasmukti dešiniuoju kelkraščiu. Kur tau... Pasigirdo trinktelėjimas, viskas paskendo garų debesyje ir pasigirdo šauksmas:

– Jėzau, Marija. Suvažinėjo.

Mes su tėte ant motociklo išsilaikėme. Garams prasisklaidžius, paaiškėjo, kad kliudėme dešinįjį kibirą ir jis išsipylė ant variklio. Moteriškė irgi atsistojo, neprireikus nei Dievo, nei daktarų pagalbos. Visi nuostoliai – išlietas kibiras vandens. Kiek atgavęs amą, paklausiau:

– Močiute, ar nesužalojau aš jūsų?

– Ne, tik gerokai išgąsdinai.

– O kodėl jūs taip skubėjot, gal namai degė ar kas?

Ji, išlyginusi vandens kiekį kibiruose, užsikėlė naščius ant nugaros ir, nieko mums neatsakiusi, nuėjo namo. O tėtė, kažkada buvęs tarp pirmųjų tarpukario nepriklausomos Lietuvos motociklininkų, man nepriekaištavo dėl visai neplanuotos maudynės, o tik pasakė:

– Žinok, jei ant vieškelio kapstosi vištos, jos kudakuodamos žūtbūt stengsis perbėgti į kitą kelio pusę prieš motociklą. Kaip matai, bobutės irgi elgiasi panašiai.

Neišdylantis kaltės jausmas

Vieną vasaros dieną su mama buvom susitarę, kad ją, grįžtančią iš Kaišiadorių, aš parvešiu iš Kruonio namo. Iki sutartos valandos atrodė labai daug laiko, bake pakankamai benzino, motociklas gerai traukia – taigi nubirzgiau link Vilūnų aplankyti simpatiją. Turėjome daug apie ką pasikalbėt ir, kaip man dažnai atsitinka, praradau laiko kontrolę. Kai susivokiau vėluojantis, strimgalviais išlėkiau į Kruonį. Prie plento mamos nėra, miestelyje mamos nėra. Keikiu save paskutiniais žodžiais... Jau išvažiuodamas iš miestelio, kalvelės viršūnėje besileidžiančios saulės nurausvinto dangaus fone pamatau sėdinčios mamos siluetą, kažkaip graudžiai išlinkusia nugara, atspindinčia nuovargį, o gal liūdesį ar nusivylimą. Daug nešnekėjom, mamos atsiprašiau. Ramiai parvažiavom namo.

Ilgai nešiojausi kaltės ir gėdos jausmą dėl šio poelgio. Per dešimtmetį vaizdui atmintyje kiek priblėsus, lankiausi tuometinėj Jugoslavijoj. Lankydamasis Belgrado modernaus meno muziejuje, pamačiau abstrakčią granito skulptūrą, kuri pasirodė man lyg kažkur matyta, lyg kažką primenanti. Staiga supratau, kodėl skulptorius nepavaizdavo nei rankų, nei galvos: jis perdavė moters būseną ar nuotaiką vien tik jos nugaros išlinkimu. Ir ta skulptūra vėl atgamino mamos siluetą saulėlydžio fone ir įspaudė tą vaizdą širdyje visam laikui, kartu su gėla dėl to ir dėl kitų, ją įskaudinusių epizodų, dėl neištartų švelnių žodžių.

*

Nors kartu buvome palyginti neilgai, bet tėtė spėjo perduoti sugebėjimą ir norą bendrauti su žmonėmis, humoro jausmą, optimizmą, mama – loginį mąstymą, užuojautą ir meilę bei norą padėti kitam žmogui. Gaila, kad du paskutinieji jų gyvenimo dešimtmečiai buvo tokie sudėtingi, sunkūs ir įtempti, pareikalavę daug jėgų.

Tėtės širdis, matyt, neatlaikė tokių didelių krūvių. 1963 m. jis išėjo į pensiją ir tais pačiais metais mirė Kauno klinikose, nepaisant prof. J. Brėdikio ir kitų kardiologų pastangų.

Po tėtės mirties mama gyveno Vilniuje. Jos sveikata nuolat blogėjo ir ji mirė 1968 m. Abu palaidoti Kaune, Seniavos kapinėse.

Smagu, kad mokytojų Julijos ir Jurgio Pavalkių atminimas gyvas tarp vyresnės kartos darsūniškiečių, o gyvenimo estafetę tęsiame mes: jų vaikai – aš ir Jūratė, anūkai – Dainius ir Dalia, proanūkiai – Gintautas, Dainora, Paulius, Milda ir proproanūkis Domantas Pavalkis.

Prisimena **Nijolė Rudzianskaitė–Krapauskienė**,
buvusi Pavalkių mokinė, vėliau kolegė mokytoja Darsūniškyje

Jurgis ir Julija Pavalkiai buvo tas šviesos centras, kuris traukė prie savęs ne tik vaikus, bet ir jaunimą bei vyresnius darsūniškiečius... Šiluma, paprastumas, bendravimo kultūra traukte traukė pabūti šalia jų, pasimokyti, pasikalbėti, pabendrauti... Kai mokytojas Jurgis Pavalkis ateidavo pas mano tėvelius, pokalbiai būdavo labai įdomūs ir įvairūs... o aš bijodavau... kad neišprašytų mane išeiti... Kartą išeidamas man paliko naują elementorių ir juokais pasakė „kai kitą kartą ateisiu, man paskaitysi...“ Mano galvelė mokytojo pašmaikštavimą suprato kaip įsakymą. Raides išmokau greitai, o štai žodžiai iš jų nesidėliojo „juodai“. Pamačiusi ateinantį mokytoją slėpdavausi, nes man buvo gėda, kad jis sužinos, jog aš vis dar nemoku skaityti. Tos slėpynės tęsėsi visus metus...

Kai atėjus laikui mama nuvedė į mokyklą ir pristatė mokytojams Pavalkiams, ji pasakė: „Jau tokią žioplę atvedžiau, kad nežinau ką jūs su ja ir darysit. Raides tai moka visas, o žodžio niekaip nesudeda.“ Po mamos žodžių pasijutau tokia netikusi, kad norėjosi kiaurai žemę prasmegti. Stovėjau nuleidusi galvą ir staiga išgirdau: „Mariute, ji visai ne žiopla, pamatysit, kaip greit išmoks sudėti žodžius.“ Tai pasakiusi, mokytoja Pavalkienė paglostė man galvą, nusišypsojo ir pridūrė: „Būk

Darsūniškio mokyklos penktokės (iš kairės) Ada Besarabovaitė, Nijolė Rudzianskaitė, Onutė Černiauskaitė. 1953 m.

rami. Ko gero, esi vienintelė pirmokė, kuri rugsėjo 1-ąją jau moka visas raides.“ Mokytojas J. Pavalkis paėmė mane už rankos, atvedė į suolą ir pasilenkęs tylomis pasakė: „Nelyte, čia ta vieta, kur raidės sušoka į žodžius.“ Paglostęs galvą išėjo. Man atrodė, kad jis išeidamas išsinešė ir didžiulę „baimės skrynią“, kuri ką tik stovėjo prieš mane. Nurimau. O koks buvo mano džiaugsmas, kai po kelių dienų, mokantis raidę „o“ pajutau, kad tikrai raidės sušoka į žodžius. Visai pamiršau, kad esu klasėje, kad pamoka. Karštligiškai atsiverčiau „Aušrelės“ gale esančias pasakas ir įnikau skaityti „Katinėlį ir gaidelį“. Tai buvo taip puiku, kad nieko nemačiau ir negirdėjau. Manau, kad ne iškart išgirdau mokytojos klausimą: „Ką veiki?“ Bijojau atsakyti garsiai, todėl atsakiau tyliai: „Skaitau“. Mokytoja šyptelėjo ir, vedžiodama pirštu, liepė skaityti atskirus teksto žodžius. Klasė tylėjo, aš skaičiau. Nežinau, kiek laiko tai truko, pagaliau, besišypsodama mokytoja pasakė: „Skaitai. Ir gerai skaitai.“ Tą akimirką atrodė, lyg būtų atsivėrusi klasės siena, nes atėjo supratimas, kiek galiu sužinoti, kai skaitau. Tik po daugelio metų supratau, kokį pedagoginį taktą ir įžvalgą turėjo mokytojai Pavalkiai ir kokia laimė, kad tuo metu, kai aš labiausiai nepasitikėjau savimi, kai mano sugebėjimus neigė netgi mama, šalia manęs buvo mokytojai Julija ir Jurgis Pavalkiai. Jų dėka aš supratau viską suprantanti ir galinti įveikti.

Labai giliai atmintin įstrigusios J. Pavalkienės matematikos pamokos. Naują temą ji dėstydavo taip suprantamai, kad būdavo aišku, kas iš ko turi išplaukti, kad uždaviniai išsispręstų, o geometrijos teoremos būtų įrodytos.

Labai laukdavom ir J. Pavalkio vedamų choro repeticijų, priklausomai, kokią dainą mokydavo, jis grodavo tai fisharmonija (maži vargonai), tai akordeonu, tai mandolina. Repeticijos būdavo linksmos, nes mokytojas tarsi nemokė mūsų, o tik juokavo. Gal todėl visos melodijos taip greit įstrigdavo mūsų galvose. Dar smagiau būdavo, kai prie mūsų prisidėdavo ir mokytoja Pavalkienė. Jos balsas taip gražiai skambėdavo ir dėl to visos dainos atrodydavo dvigubai gražesnės.

Dar geriau ir artimiau pažinau mokytojus Pavalkius, kai pradėjau dirbti Darsūniškio kaimo jaunimo vakarinėje, o po metų Darsūniškio septynmetėje mokykloje, kai Pavalkis jau buvo direktorium. Buvau jauna mokytoja, tik ką pradėjusi mokytis Pedagoginio instituto neakivaizdiniam skyriuje. Suprantama, apie pedagogines subtilybes išmaniau nedaug, todėl nuėjau pas direktorių ir prisipažinau, kad nežinau, kaip rašyti auklėjamuosius ir mokomuosius planus, kokia turi būti pamokos metodika. Pasakiau, kad tikriausia nesugebėsiu dirbti. Direktorius tik nusišypsojo ir tarė: „Svarbu, kad žinai dalyką, o visa kita ne bėda. Sėskim, paaiškinsiu.“ Girdėjusi pokalbį, prie mūsų prisidėjo ir mokytoja Pavalkienė. Su kokia kantrybe (nes klausimų aš turėjau daug), taktu ir tolerancija tą dieną jie mokė mane pedagogikos gudrybių, atidėję į šalį visus savo darbus ir reikalus. Manau, kad tą kartą praktinių pedagoginių žinių gavau daugiau, nei vėliau per visus tuos metus Pedagoginiam institute. Mokėjimas suprasti, padrąsinti ir padėti reikiamu momentu, nuoširdi parama ir

šiluma, kuri dvelkė iš jų, skatino ir jų bendradarbius, ir mokinius augti, domėtis, siekti. Mokytojų kolektyvas buvo draugiškas, gal net šeimyniškas. Manau, tai dėl direktoriaus Pavalkio įtakos. Jis buvo dalykiškas, reiklus, bet ne „direktoriavo“, o buvo tarsi geras išmintingesnis draugas. Jei supykdavo, – nebardavo, bet imdavo šaipytis. Humoro jausmą turėjo tikrai gerą: jeigu jau išgirsdavom direktorių sakant „Na, cibutės cinanagės....“, jau žinodavom, kad kažką padarėm blogai.

Iškilus kokiems nors rūpesčiams, visada bėgdavau pas direktorių arba mokytoją Pavalkienę pasitarti. Jie išklausydavo, pasikalbėdavom ir viskas lyg savaime išsispręsdavo. Jų vidinė šviesa, inteligencija, išmintis ir gyvenimiška patirtis traukte traukė pabūti šalia.

O kaip būdavo smagu repetuoti, kai direktorius subūrė kaimo kapelą (aš skambinau metalofonu). Nei šokiai, nei vaidinimai nepraeidavo be direktoriaus, o kur dar išvykos į rajonines ir respublikines apžiūras. Visur jis buvo rūpestingas, siekė tobulumo, drąsino susikaupti ir pasirodyti tik geriausiai. Prisimenu, kaip Vilniuje, mūsų kapelai grojant „Pensininkų polką“, kuriai muziką sukūrė J. Pavalkis, į taktą, sėdėdamas kėdėje, šokinėjo kompozitorius ir dirigentas Kaveckas. Gal todėl šią polką gan ilgai transliavo Lietuvos radijas. Tuo metu Darsūniškio aštuonmetė mokykla tikrai buvo šviesos ir kultūros židinys, o jo siela mokytojai Pavalkiai.

Kai ištekėjau ir išvažiavau dirbti į Kauną, pajutau, kad man labai trūksta ne tik tėvų, bet ir mokytojų Pavalkių. Net ir tada, kai jų jau nebeliko, aiškindama ir matydama, kad manęs nesupranta, aš pagalvodavau: „o mokytoja Pavalkienė darytų taip“. Ir tai padėdavo. Tuomet supratau, kad mokytojai Pavalkiai mus – darsūniškiečius – ne tik mokė, bet ir darė įtaką visu savo gyvenimo būdu. Na, štai – norėjau rašyti tik apie direktorių Pavalkį, o parašiau apie abu. Bet jie tokie, vienas nuo kito neatskiriami.

N. Krapauskienės prisiminimai apima 1946–1961metų laikotarpį. Užrašyti 2005 m. Originalas – Darsūniškio bibliotekoje.

Iš Darsūniškio mokytojos **Donatos Šimukauskienės** prisiminimų

„Naujieji mokytojai gyventojams atrodė labai inteligentiški... Pavalkienė nešiojo gražią beretę (truputį ant šono) ir labai gražiai pamaldų metu giedodavo... Jurgis Pavalkis buvo pirmasis mokyklos direktorius, išauginęs mokyklą nuo 4 iki 8 klasių... Buvo žvejys – mėgėjas, bet ypač mylėjo muziką. Įkūrė mokinių ir mokytojų skudutininkų, o vėliau ir kaimo kapelas. Parašė „Pensininkų polką“ ir keletą scenos vaizdelių, vaidintų mokiniams ir visuomenei.

Direktorius nuolat domėjosi mokslo naujovėmis – su jomis supažindindavo mokytojus ir mokinius. Kai pasirodė pirmieji ekskavatoriai, tuoj padarė ekskursiją į Lapainią, kad susipažintume su jų darbu. Kai buvo paleistas pirmasis žemės

palydovas, sužinojęs jo skriejimo per Lietuvą laiką, visiems susirinkusiems per pirmą savo tranzistorinį radijuką transliavo palydovo signalus. Kai pakilo į kosmosą pirmasis žmogus Jurijus Gagarinas, sukvietė į salę visus mokinius ir mokytojus ir pranešė svarbią mokslo naujovę: „Žmogus kosmose."

Direktorius dalyvavo to meto pedagoginiuose skaitymuose: pradžioje mokykloje, vėliau rajone, dar vėliau Vilniuje, kur buvo teigiamai įvertintas ir padėjo mokant ir mokantis lietuvių kalbos gramatikos.

...Mokytoja Pavalkienė dėstė matematiką. Buvo puiki šeimininkė, išsiaugindavo įvairių daržovių. Labai mokėjo užjausti kitą žmogų nelaimėje, to mokė ir savo mokinius...

...Pavalkių vaikams Jūratei ir Kastyčiui tėvų darbovietė ir šeimos namai – mokykla – liko šventa, o Darsūniškio žmonės mieli, gerbiami, artimi...

Jūratė ir Kastytis daug prisidėjo, organizuojant įvairias priemones, pažymint mokyklos 220 metų ir Darsūniškio 625 metų jubiliejus. Kastytis 1997 m. parašė knygelę „Darsūniškiui – 625".

Užrašyta 2005 m. Darsūniškyje.

Buvusios mokinės **Pranutės Kerševičiūtės** prisiminimai apie Darsūniškio mokyklą ir mokytojus Pavalkius

Vokiečiams traukiantis Darsūniškyje vyko dideli mūšiai ir beveik visi namai sudegė. Mokykla išliko, bet irgi nukentėjusi: langai buvo prasti, trūko malkų. Žiemą vaikai įsispyrę į kurpes (odos viršus, medžio padas) ateidavo į mokyklą. Mokytoja Julija Pavalkienė, apžiūrėjusi kurio kojos pusiau basos, tai ir kojines atnešdavo. O per šalčius nusivesdavo visus į kambarį, sakydama: „vyrai džentelmenai, sėsime ant kilimo." Mergaitėms likdavo sėsti ant kėdžių. Taip ir mokėmės, jausdami mokytojos Pavalkienės didžiulę meilę ir rūpestį. Ji labai gražiai dainavo, todėl ir pati eidavo, ir mus vesdavosi į bažnyčią giedoti per gegužines pamaldas.

Mano tėtė, Juozas Kerševičius labai artimai bendravo su mok. Jurgiu Pavalkiu: apkirpdavo, pasikalbėdavo, jam paprašius surašė miestelio vaikus 5 klasei atidaryti ir taip, mokytojo dėka, ji buvo atidaryta. Buvo labai reiklus sau ir mokiniams. Kartais pabardavo, bet paskui papasakodavo kokį juokelį ir visuomet po pamokos išsiskirdavome kaip draugai.

Mokytojas Pavalkis dėstė muziką ir vadovavo saviveiklai. Kartą, pakviesti dainuot ir šokt, 20 mokinių dviem vežimais važiavome į minėjimą Kruonyje – valsčiaus centre. Dijokiškių kalne pasigirdo šūviai ir kulkų zvimbimas. Mokytojas sušuko visiems gult į griovius. Labai buvo išsigandęs dėl mūsų. Bet tie, kas šaudė, matyt norėjo tik pagąsdinti.

O eilėraštį, kurį ant lapelio surašytą padavė man mokytojas ir liepė išmokti rytojaus dienai, dar ir dabar – po 65 metų – puikiai prisimenu:

Nuo sienų paveikslai kasdieną vis žiūri
Į klasės vaikučių besidžiaugiantį būrį.
Sakyk man, Alguti, kas čia per senelis?
Tai Jonas Basanavičius, lietuvių tėvelis.
O šį ar pažįsti, sakyk nežiūrėjęs.
Tai Vincas Kudirka, tėvynės kėlėjas.

Taip kalbas vaikučiai tarytum iš rašto.
O mažas Vytukas giliai susimąsto.
Ir aš kai užaugsiu ir jau daug galėsiu
Lietuvai tėvynei jėgų negailėsiu.

Užrašyta 2006 m. Darsūniškyje.

Ištrauka iš **Romualdo Lengvino** straipsnio „Mokytojo keliai ir kryžkelės“

„Iš gretimos centrinės Kalvių mokyklos gavau laiškelį, kad Darsūniškyje įvyks Kruonio valsčiaus mokytojų pasitarimas. Tą dieną reikėjo atsikelti dar neišaušus. Iki Darsūniškio penkiolika kilometrų. Dviratis ten tuo metu buvo retesnis dalykas, kaip dabar lengvoji mašina, o gauti arklį galima buvo tik kunigui parvežti. Pati patikimiausia susisiekimo priemonė – kojos. Ir kad nors šešėlis tingumo, kad kokia nors nepasitenkinimo mintis.

Sugriauto miestelio gatve pro styrinčius kaminus ar bažnyčios griuvėsius pasiekiau Darsūniškio mokyklą. Dabar neprisimenu, kiek ten buvo susirinkę mokytojų. Atmintyje liko tik šeimininkų, mokytojų Pavalkių, veidai ir skaitymo – rašymo pamoka. Pirmoji stebėta pamoka. Pradėjau mokytis būti mokytoju. Vedžiau pirmoje klasėje šimtus skaitymo pamokų, šimtus jų mačiau, bet nė vienos nebuvo tokios, kaip mokytojos Pavalkienės. Gal man taip atrodė todėl, kad ta pamoka nustebino mane aiškia struktūra, vidine logika, paprastu metodu, todėl, kad iki tol nieko panašaus nebuvau matęs. Gal tik man taip atrodė, bet ši pamoka daugelį metų mane skatino siekti pedagoginio meistriškumo. Pamoka, kaip mokymo proceso grandis, sudomino mane ir paskatino kitais metais įstoti į Kauno pedagoginės mokyklos neakivaizdinį skyrių.“

Žurnalas „Nemunas“. 1969 m. Nr. 4.

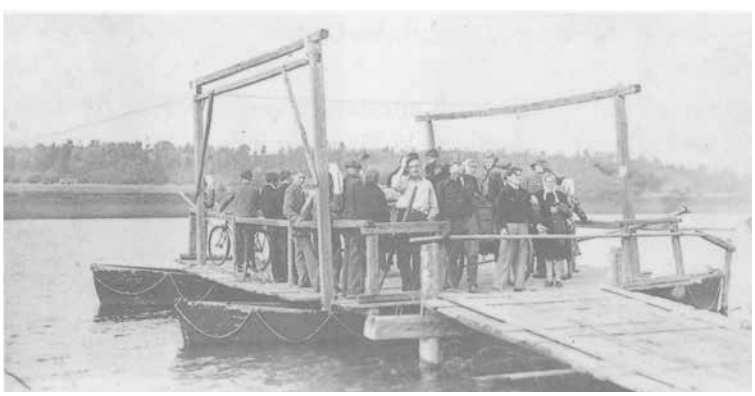
Kastytis Pavalkis

Žvejyba Nemune

Panemunių gyventojų laukiamas ir labai įspūdingas būdavo pavasarinis Nemuno „griaustinis“, pranešantis apie prasidedantį ledonešį. Įspūdingai atrodė skeldėjantis ledas, žiauriai besigrumiančios storos lytys, ledų nešami medžiai, pakrypus pirtelė, o ledonešiui pasibaigus ant krantų likę didžiuliai, balti ledo kalnai.

Lemtingus pasikeitimus Darsūniškyje 1958 m. galėjo sukelti Kauno HES statyba ir patvenktas Nemunas. Vanduo galėjo užlieti istorinį miestelį, o dideli žemės plotai virsti pelkynais. Pastačius 4 km ilgio ir apie 4 m aukščio pylimą to buvo išvengta. Tačiau dalis miestelio sodybų yra žemiau vandens lygio, o jas gelbsti upelių, drenažinio ir paviršinio vandens surinkimo ir perkėlimo į Nemuną sistema, vis dar veikianti daugiau kaip 50 metų. Deja, statant pylimą į vandenį buvo nustumta piliakalnio ir dvarvietės likučiai. Užlietas ant Lapainios upės buvęs vandens malūnas prie itin blogais keliais („juoda koše“) garsėjusio Juodkošių kaimo ir pats kaimas.

Sulėtėjus upės tėkmei į sraunesnius vandenis išplaukė dalis žuvų, kitoms užtvanka uždarė kelius į geriausias nerštavietes. Tačiau po vandeniu išnyko Guogų sala ir pavojingosios rėvos. Tarpukario Lietuvoje išleistoje kelionių knygelėje rašoma, kad sielininkams (troptininkams) buvo ir sunku, ir pavojinga praplukdyti sielius žemyn Nemunu per šias rėvas. Gudai sielininkai sakydavę: „*Prašou Guogu, dziakuj bogu*“ (praplaukei Guogą – dėkok Dievui).

Darsūniškio keltas per Nemuną 1956 m.

Sumažėjus tėkmės greičiui 1958 m. nustojo girgždėjęs ir senasis Darsūniškio keltas per Nemuną, nes buvo varinėjamas pačios upės srovės, o ne variklio ar fizinės jėgos. Keltas tarnavo saviems, svečiams, o neretai ir priešams net 435 metus. Darsūniškiečių liudijimu paskutiniais keltininkais buvo Motiejus Deltuva ir Jonas Zuzevičius. 1960 m. nuo Kauno HES prieplaukos buvo pradėję plaukioti reguliariais reisais motoriniai „Raketos“ ir kitokio tipo keleiviniai laivai. Šiuo metu praplaukia, kartais ir sustoja Darsūniškyje, tik laivai su ekskursantais link Birštono.

Sumažėjęs ir tapęs kaimu Darsūniškis vėl žvalgosi į senąjį Nemuną, tikėdamas, kad jis padės užpildyti kol kas baltąją dėmę turistų žemėlapiuose šių apylinkių gamtos grožiu ir ramybe, unikalia istorija ir galimybe Lietuvos viduryje netikėtai patirti atradimo džiaugsmą.

Žvejyba istoriniais laikais

Nemunas Darsūniškio apylinkėse buvo srauni, švari, įvairi ir įdomi upė: daug akmenuotų sraunumų,(„bistrumų“), užutekių ir sūkurių su duobėmis („buktomis“), įvairiausių vandens augalų. Todėl ir žuvų įvairovė buvo didelė: šamai, lašišos, lydekos, šalviai, starkiai, ešeriai, žiobriai, karšiai, šapalai, ūsoriai, kuojos, raudės, aukšlės, srovinės aukšlės, kelbukai, pūgžliai ir kitos.

Šią įvairovę gerokai sumažino Kauno HES užtvanka: uždarius kelius į nerštavietes upės aukštupyje išnyko lašišos, o svarbiausia – žvejų ir gaspadinių mėgstamiausia žuvis – žiobris. Matyt į sraunesnius vandenis išplaukė šapalai, ūsoriai, aukšlės, kelbukai ir kitos. Po užtvenkimo dėl palankesnių neršto sąlygų keletą metų buvo ypač pagausėję lydekų.

Tarpukario ir pokario metų žvejybos būdai čia buvo panašūs kaip ir kitose vietose. Nesinori net minėti pokario metų, kai žuvys Nemune buvo naikinamos, panaudojant po karo likusius sprogmenis. Viduryje upės susprogdinta bombelė kokio šimto metrų pločio ruože nuo vieno kranto iki kito sunaikindavo šimtus tūkstančių mažų žuvyčių – mailiaus. Neretai tai kainuodavo ir pačių „žvejų“ gyvybes ar susižalojimus.

Kiek įdomesnė būdavo pagrindinės žuvies – žiobrio žvejyba bei naktinis žeberklavimas su šviesomis. Bet apie tai – autentiškuose savo vaikystės prisiminimuose nuo 1940 metų.

Pokario vaikų meškeriojimo pradžiamokslis

Labai sunkiu pokario metu mes negaudavom jokių žvejybos įrankių: valo, ričių, teleskopinių meškerykočių, kabliukų ir kt. Teko viską (išskyrus tik sunkiai, dažniausiai pėsčiomis, pasiekiamame Kaune perkamus kabliukus), gamintis patiems. Valą pindavom iš šyvo (balto) arklio uodegos ašutų: lengvesnėms žuvims iš trijų, stambesnėms iš aštuonių; plūdes darydavom iš žąsies plunksnų; meškerykočius – iš

Apie 1955 m. Darsūniškyje prie Nemuno. Stovi K. Pavalkis (iš dešinės) su pusbroliu J. Skirpstūnu, kuris rankoje laiko šapalų vertuką.

nulupto ir išdžiovinto lazdyno. Masalai – taip pat vietiniai, esantys tuo metu po ranka: sliekas, ankstyvą pavasarį tikęs visom žuvim; šapalams balandžio mėnesį skaniausi buvo ant alksnių randami mėlynieji vabaliukai, gegužę – pirmieji (stambiausi), o birželį – smulkesnio kalibro karkvabaliai, vėliau iki rudens – žiogai; ūsoriai, kaip kokie italai, mėgo upės geldelių mėsą; kuojos, raudės, ešeriai, be slieko, ragaudavo ir trandis bei apsiuvas; aukšlės – muses (jų gaudymo įgūdžių nepraradau iki šiol).

Šeimoje mėgėjiškos žvejybos pradininkė buvo sesuo Jūratė, kuri ant primityviausios meškerytės (net be plūdės), būdama vos 8 metų, savarankiškai ištraukė stambią kuoją (mekšrą) ir didžiai laiminga bėgo namo pas tėtę, kad atkabintų ją nuo kabliuko.

Įdomiausia būdavo storasprandžių, stambiažvynių, raudonpelėkių šapalų žvejyba ant karkvabalio ir žiogų. Stambiausi, kartais iki kilogramo, egzemplioriai kibdavo ant karkvabalių. Įvertinant įrangos lygį, dvikovos rezultatai būdavo ne geresni kaip „fifty-fifty“, bet emocijų, kaip sakydavo – „pilnos kelnės“.

Pradėję ties namais, meškeriodami leisdavomės pasroviui. Pagautas žuveles labai atsargiai užverdavome ant „vertuko“ (šniūrelio su vielos gabalėliu pradžioje ir skesinuku gale). Brendant palei krantą, pagautos žuvys gyvos plaukdavo kartu kartais net kelis kilometrus.

Ką veikė rimtesni žvejai

Vasarą kiekvieną laisvą valandėlę praleisdavome prie Nemuno, todėl turėjome daug progų stebėti kas vyksta upėje ir prie jos. Senesnio amžiaus meškeriotojai mėgdavo stabilią žvejybą. Pasirinkę gilesnę duobę už iškyšulio, jie sumerkdavo dideles meškeres su dar didesnėm kamštinėm plūdėm. Taip jie gaudė ūsorius ant geldelių mėsos arba lydekas ant gyvos žuvelės. Stebėjome ir žymiai rimtesnius žvejybos būdus, kai laimikiai būdavo nepalyginamai gausesni.

„Vedėja“

Nenustebkit – kalbama tikrai ne apie bibliotekos ar fermos vedėją. Vieną kartą pamatėme netoli žolių juostos pasroviui lėtai plaukiančias dvi valtis („čiaikas“), skirtas vienam žmogui plaukioti. Tarp jų buvo apie 7 metrų atstumas. Vienas kairėje, kitas dešinėje rankoje laikė į vandenį įleistas kartis, kita ranka lengvu irkliuku vairuodami valtį. Staiga valtys pradėjo artėti viena prie kitos ir netrukus jie iškėlė tas kartis iš vandens, kartu su tarp jų ištemptu tinklu. O jame spurdėjo kokių 5 kg gražuolė lašiša. Tada pradėjom suprasti, kas čia vyksta. O kai abu sinchroniškai vėl pradėjo plaukti, o nuo tinklo einantį šniūrelį užsivyniojo už ausies, suvokėme, kad į tinklą stuktelėjusi žuvis duoda ženklą susiausti ir iškelti tinklą. Tai ir vadinasi gaudyti žuvį „su vedėja“. Kartais tuoj po ledonešio žvejodavo ir „rekečiu“ – perpjauto rutulio formos tinklu, pritvirtintu prie karties, vieno žvejo velkamu valtele. Signalinis siūlas būdavo apsukamas apie pirštą.

Žiobriai varžoje

Įdomiausia būdavo stebėti ar dalyvauti žiobrių gaudyme. Pražydus ievoms, matydavau pakraščiu beatplaukiant valtį, prikrautą nestambių baltų akmenų. Žvejas išpildavo juos į vandenį sraunioje vietoje prie kranto. Paskui sukaldavo keletą kuolų,

K. Pavalkis (kairėje) ir J. Skirpstūnas apie 1955 m. Iki Nemuno užtvenkimo didžioji upės dalis buvo sekli.

skirtų varžoms pritvirtinti. Varžas ant tos akmenų krūvos reikiamu būdu paguldydavo ir pritvirtindavo prie kuolų. Bet tai, matyt, vykdavo jau tamsoje, todėl, kaip sakoma, duomenų neišliko. Eidamas rytą tikrinti, apsirengęs vien apatiniais baltais marškiniais ir kelnėmis, žvejas lįsdavo į labai šaltą vandenį ir išsitraukdavo varžą, neretai pilną prisigrūdusią žiobrių. Atrišęs varžos smaigalį, žuvis iškratydavo, po to sumesdavo į maišą. Mes klausdavom, kodėl jie lenda į tą varžą ir kodėl neišlenda iš jo? Žvejys paaiškino, kad, besitrindami ant šviesių akmenų tako, per varžos priekyje esančią „gerklę“ jie patekdavo į vidų. Trindamiesi tinklu aptrauktos varžos pasieniais, žiobriai labai retai pataikydavo ištrūkti per „gerklę“. Tai būdavo pirmieji – stambiausieji žiobriai. Vėliau jie smulkėdavo iki neršto pabaigos – maždaug rugiams plaukiant.

Žiobriai ant „pabaro“

Gaudant šiuo būdu, lygiagrečiai krantui vandenyje padaroma lentinė ar kitokia tvorelė, o tarp jos ir kranto įrengiamas analogiškas aukščiau aprašytam, kiek didesnis akmenų kalnelis. Keletą kartų aš su kitais vaikais esu pakliuvęs į tą įdomią ir romantišką žvejybą.

Vakaro sutemose valtimis persikėlėme į kitą Nemuno krantą. Užkūrę laužą, pusbalsiu kalbėjomės, klausėmės vyresniųjų pasakojimų apie žvejybos nuotykius. Čia išgirdau, kaip „prie Smetonos“ vienam šamų gaudymo specialistui, mokėjusiam juos prisišaukti specialiu mediniu šaukštu, užkibo stambus šamas. Jis lengvą valtelę nutempė į gilumą, o paskui pradėjo vilkti prieš srovę. Žmonės pamatė ir labai stebėjosi valtele be irklų ar variklio, smagiai praplaukiančia pro miestelį aukštyn link Sekionių kaimo. Sakė vis tik žvejas po dviejų valandų dvikovos nuvargino ir ištraukė bemaž centnerį svėrusį šamą.

– Cic, – staiga kalbas nutildė vienas vyras. – Atrodo, jau žiobriai šneka.

Visiems nutilus ir mes išgirdome tylų, vis pasikartojantį pleškinimą. Tai reiškė, kad šviesių akmenų nerštavietėje – „pabare“ jau prisirinko pakankamai daug žuvų. Visi nusirengėme. Vaikams liepė pasiimti anksčiau pasiruoštas lazdas. Vyrai ėmė lėtai bristi į vandenį, laikydami ant dviejų vertikalių pagalių ištemptą tinklą, panašų į didelį sūrmaišį. Kai jie tinklu pilnai užtvėrė vieną „pabaro“ galą, vaikams buvo liepta kitame gale kuo tyliau vienas prie kito išsirikiuoti vandenyje nuo kranto iki užtvaros. Visa tai atlikus, nuskambėjo komanda:

– Varykit.

Mes su pagaliais rankose, trypdami kojomis varėme žuvis link tinklo. Kai kurios pro mūsų kojas sugebėjo prasprukti į laisvus vandenis, kitos pateko į tinklą. Vyrai, iškratę tinklą, laimikiu liko patenkinti. Smarkiau pakūrę laužą ir kiek apdžiūvę, apsirengėme. Po kelių valandų viską pakartojom. Paryčiais, bet dar su žvaigždėm, grįžau namo laimingas dėl patirtų įspūdžių ir dėl uždirbtų šešių gražių žiobrių, papildžiusių tuo metu labai negausius šeimos maisto išteklius.

Baigiant apie žiobrių žvejybą, būtina pakalbėti ir apie to darbo rezultatus – dabar jau išnykusį kulinarinį paveldą. Didžioji dauguma sugautų žiobrių būdavo sūdoma bačkose. Ištraukus iš bačkos tą rausvos spalvos, riebią, puikiausio skonio savos gamybos silkę, valgyti ją su grietine ir virtom bulvėm buvo didžiausias malonumas. Gi pasninko metu daugeliui žmonių tai buvo bene geriausiai jėgas palaikantis valgis.

Delikatesu laikyti ir džiovinti žiobriai. Nuvalius žuvis, šonuose būdavo išpjaunamos išpjovos ir gerai pasūdoma. Iškūrenus duonkepę krosnį, į kepimo skardą („blėtelę“) suklojamas sukarpytų javų šiaudelių sluoksnis, o ant jų guldomi paruošti žiobriai. Gerai išdžiovinus smulkiosios ašakos išnykdavo, mėsa būdavo balta, švelni ir labai skani. Kas tuo metu lankėsi Darsūniškyje, geriausiai prisimena šapalų žvejybą ir skaniuosius žiobrius.

Žeberklavimas

Pokario metais žinojau du žeberklavimo būdus: vienas iš jų – tai pavasarį plačiai išsiliejusiuose upeliuose ir grioviuose dienos metu badyti su žeberklu ten neršiančias lydekas. Tai greito laimikio ieškojimas ir neabejotinas brakonieriavimas visais laikais. Niekada jo nebandžiau; antrasis – reikalaujantis žymiai daugiau pastangų, ne toks efektyvus, vertinant pagal laimikius, tačiau toks įspūdingas, kad iki dabar tuos vaizdus dažnai matau akyse. Tai žeberklavimas upėje tamsią be mėnulio naktį, plaukiant valtimi su degančia ugnimi priekyje. Geriausias laikas tokiai žvejybai – po rudens šalnų, kai nusėdus visokiems mikroorganizmams vanduo nuskaidrėja.

Gerokai vyresnis kaimynų Vytas vasaros pabaigoje mane paklausė, ar aš nenorėčiau pažeberklauti naktį su valtimi, pasišviečiant „smaliokais“ (sakingomis malkomis). Kas galėtų atsisakyti tokio pasiūlymo. Sutarėm ir pradėjome ruoštis: iš žiemai ruošiamų malkų rinkau mano supratimu „smaliokus“, Vytas pririnko gerą krūvą sakingų pušies šaknų. Visa tai sukapojom ir palikome džiūti. Orams atvėsus pradėjome ruoštis: iš vielos pintą retą kašę (ugniakurą) sujungtą su metaliniu strypu, pritaisėme prie ilgesnio medinio koto, prisikrovėme maišą malkų, nepamiršome sakingų balanų prakuroms ir degtukų. Vieną vakarą, jau sutemus, visa tai ir dar tris irklus, žeberklą, plaktuką su vinimis nusigabenome į panemunę. Medinį kotą su ugniakuru prikalėme valties priekyje, užkūrėme jame laužiuką, mantą susidėjome į valtį. Aš stojau valties užpakalyje ir ilgesniu, be jokių rankenų trečiuoju irklu lėtai pradėjau stumti valtį upės pakraščiu maždaug 0,5 m. gylyje. Priekyje stovėjo Vytas su žeberklu rankose ir, atidžiai stebėdamas laužiuko puikiai apšviestą upės dugną, rankos mostu ar pusbalsiu nurodinėjo kursą. Laužo šviesoje jis man pasirodė lyg pirmykštis žmogus, nusmailintu pagaliu bandantis nusidurti žuvį. O po penkiasdešimt metų netikėtai paaiškėjo, kad buvau labai netoli tiesos, nes kaip tik šiose apylinkėse prieš 10 tūkst. metų buvo trys akmens amžiaus žmonių stovyklos, o jie čia žvejojo ir

medžiojo. Taigi nudūręs kelias žuveles ir, matydamas kaip aš nekantrauju pamatyti vaizdelį priekyje, Vytas pasiūlė keistis vietomis. O čia buvo taip įdomu, kad aš užmiršau net kam aš tą žeberklą rankoje laikau: ryškiai geltonoje smaliokų šviesoje puikiai matėsi kiekvienas dugno akmenėlis, žolelė ar žuvelė. Pasirodo, kiekviena žuvis kitaip miega, jei taip galima išsireikšti: lydeka plūduriuoja kiek pakilus nuo dugno ir labai žaibiškai reaguoja į judesį ar garsą, ešerys guli susirietęs puslankiu, ūsoriai ir kai kurie šapalai – pasislėpę už kokio akmens nuo srovės, po tris–keturis guli sukišę nosis vėduoklės forma ir pan.

Paprastai, praplaukus apie du kilometrus pasroviui, irkluodavom per Nemuną ir kita pakrante prieš srovę grįždavom namo. Vieną naktį pakilo tirštas rūkas, o mes niekaip negalėjom priplaukti kito kranto. Supratom, kad valtis plaukia kartu su srove, bet krypties negalėjom nustatyti nematydami nei žvaigždžių nei krantų. Tik po gero pusvalandžio, išgirdę vis stiprėjantį ūžesį ir šniokštimą, supratome, kad srovė mus neša į Guogų rėvą. Laimė, sėkmingai pralėkę pro putojantį akmenį, sugebėjome sustabdyti valtį išilgai srovės. Supratę, kur mūsų krantas, jį pasiekėm sėkmingai, tačiau iki namų teko prieš srovę parplaukti apie 4 kilometrus. Tik paryčiui, suodini kaip negrai ir be laimikio, grįžom namo. Po to supratome, kam seni žvejai dažniausiai palieka krante porą degančių nuodėgulių ir tik tada plaukia į kitą krantą.

Žiemą ties Darsūniškiu ant ledo juoduojantys šimtų žvejų siluetai rodo, kad ir XXI amžiuje žvejyba šiame Nemuno ruože tebėra populiari ir sutraukia nemažai svečių.

Rolandas Gustaitis

Kruonio hidroakumuliacinė elektrinė

Statant Lietuvos elektrinę (Elektrėnai) ir, numačius kad bus ateityje Lietuvoje statoma atominė elektrinė, iškilo būtinybė statyti Lietuvoje stambią hidroakumuliacinę elektrinę (HAE). Šios elektrinės pagrindinė paskirtis būtų reguliuoti būsimos atominės elektrinės apkrovimą. Buvo išnagrinėtos šešios pačios perspektyviausios tokių elektrinių statybos vietos.

Perspektyviausios atrodė Strėvos HAE (Kruonio HAE, 850 + 1500 MW) ir Sudervės HAE (1000 + 2000 MW).

Esminis Strėvos HAE (Kruonio HAE) ekonominis pranašumas – žemutiniu tvenkiniu galima panaudoti esamą gana didelį (63,5 km^2) Kauno hidroelektrinės tvenkinį (Kauno marias), o Sudervės HAE reikėtų statyti gana brangų žemutinį tvenkinį ant Neries.

Nuo HAE statybos idėjos atsiradimo – 1962 m. iki Kruonio HAE statybos pradžios vyko intensyvūs svarstymai: statyti Birštono HE ar naujo tipo elektrinę – Kruonio HAE.

1967 m. birželio 16 d. įvykusiame Nuolatinės energetikos ugdymo komisijos posėdyje nutarta statyti Kruonio HAE.

1969 m. sausio 4 d. Kaišiadorių r. laikraštyje „Į komunizmą“ rajono gyventojams bene pirmąkart buvo pranešta apie Kruonyje numatytą 600 000 megavatų elektrinės statybą. Buvo paskubėta paskelbti, kad ji prasidės jau kitais – 1970-aisiais metais[1]. Tačiau statybos darbai, kaip dabar žinome, prasidėjo tik po devynerių metų.

Kruonio HAE techninis ekonominis pagrindimas buvo parengtas gana greitai. Jau 1973 m. birželio 15 d. jį apsvarstė Vyriausiosios energetikos ir elektrifikavimo valdybos mokslo – techninė tarnyba ir, su nedidelėmis pastabomis, jam pritarė.

1973 m. liepos 3 d. Kruonio HAE techninį – ekonominį pagrindimą svarstė Lietuvos valstybinio plano komiteto sudaryta komisija, kurioe dalyvavo Mokslų akademijos, Statybos reikalų komiteto, Melioracijos ir vandens ūkio ministerijos,

Rodyklė į Kruonio HAE, padaryta iš vamzdyno žiedo, kurio vidaus diametras 7,5 m. R. Gustaičio nuotr. 2009 m.

Sveikatos apsaugos ministerijos, Gamtos apsaugos komiteto, Žuvų ūkio valdybos bei Vyriausiosios energetikos ir elektrifikavimo valdybos atstovai. Komisija iš esmės pritarė teikiamam projektui.

Esant vieningai specialistų nuomonei, Lietuvos SSR Vyriausybė 1973 m. liepos 12 d. pritarė Kruonio HAE techniniam-ekonominiam pagrindimui su visomis Respublikos žinybų pareikštomis pastabomis. Techninis projektas buvo patvirtintas 1978 m. balandžio 4 d. Detalus projektavimas pareikalavo keturių metų, o visumoje, įskaitant techninį-ekonominį pagrindimą – aštuonerių metų. Tais pačiais metais prasidėjo Kruonio HAE statyba. Netoli Kruonio buvo skirtas apie 800 ha plotas, kurio pusę turėjo užimti pastatai, unikalūs hidroįrenginiai. Charkovo gamykloje užsakyti generatoriai, Zaporožėje – transformatoriai, o tuometiniame Leningrade – turbinos. Iki 1989 m. HAE statyboje dirbo per 3,5 tūkstančio statybininkų, hidroenergetikos specialistų. Pamainomis, ištisą parą dirbdami, iškasė 20 milijonų kubinių metrų duobę, apie 15 milijonų kubinių metrų grunto atvežta iš kitur. Iš viso buvo suklota net apie 1,3 milijono kubinių metrų betono.

HAE statyba pakeitė kraštovaizdį, buldozeriais išjudino ir ramiai tekėjusį vietos kaimų (Vaiguvos, Grėžieniškių, Maisiejūnų) žmonių gyvenimą. Iš statybos aikštelės 1978–1980 m. buvo iškeltos 106 sodybos. Apie 34% „nukeltųjų“ pasistatė naujas sodybas, 25% išsikėlė gyventi pas vaikus ar artimuosius, 8% nusipirko sodybas, 17% gavo butus Elektrėnuose ar specialiai pastatytuose namuose Kruonio gyvenvietėje[2].

1989 m. prasidėję „žaliųjų“ protestai, kuriais buvo reikalaujama sustabdyti energetikos monstro statybą. Taip ir įvyko – statybos sustojo. Po kelių metų (1991 m. gruodį) statyba buvo atnaujinta. Pirmasis HAE agregatas buvo paleistas 1992 m. vasarį, antrasis – tų pačių metų rugpjūtį. Trečiasis 200 MW galingumo agregatas pradėtas eksploatuoti dar po dviejų metų – 1994 m. rugpjūtį. Ketvirtasis agregatas buvo montuojamas dvigubai ilgiau, nes viską lėmė finansavimas, be to, ir jo kaina buvo išaugusi.

Kruonio HAE paskirtis – sulyginti Ignalinos AE ir kitų elektrinių apkrovimą, reguliuoti elektros srovės įtampą ir dažnį, būti operatyviu galios rezervu. Jos veikimo principas gana paprastas: kai elektros energijos vartojimas sumažėja, pavyzdžiui, nakties metu, galingi elektra varomi HAE siurbliai pakelia vandenį gigantiškais

7,5 m skersmens vamzdžiais (kuriais gali pravažiuoti autobusai!) iš apatinio baseino į aukštutinį – 100 m aukštyn. Vėliau šis vanduo, tais pačiais vamzdžiais krisdamas žemyn, suka turbinas, kurios gamina elektros energiją. Tie patys įrenginiai naktį dirba kaip elektros varikliai, o dieną – srovės generatoriai.

Trijų šimtų hektarų plote tyvuliuojantis Kruonio HAE tvenkinys yra 144,73 m virš jūros lygio. Kauno marios – 44,15 m. Iš šimto metrų aukščio vamzdžiais krintantis vanduo 150 apsisukimų per minutę greičiu suka 6,3 m skersmens turbiną, o ši – 600 tonų sveriantį generatoriaus rotorių.

Pagal energijos tvarumo dėsnį, Kruonyje beveik trečdaliu (27%) energijos daugiau suvartojama keliant vandenį aukštyn. Izoliuotai dirbanti tokia elektrinė būtų labai nuostolinga. Viską atperka srovės pateikimo laikas, nes ryto arba piko valandų elektra yra kelis kartus brangesnė.

Kruonio HAE garantuoja stabilų energetikos sistemos darbą, sustojus kitoms elektrinėms, patikimai tiekia elektros energiją vartotojams.

Kruonio hidroakumuliacinė elektrinė. 2006 m. K. Radlinsko nuotr.

HAE pagrindinės statybos datos ir techniniai duomenys

Iki 1980 m. pasaulyje buvo 208 veikiančios ir 53 statomos HAE.
1978 m. – Kruonio HAE statybos pradžia.
1984 m. balandžio 21 d. – įbetonuotas kertinis akmuo į HAE pastatą.
1992 m. vasario 18 d. – paleistas pirmas agregatas.
1992 m. liepos 14 d. – užpildytas aukštutinis baseinas. HAE pašventinimas.
1992 m. rugpjūčio 5 d. – paleistas antras agregatas.
1994 m. rugpjūčio 3 d. – paleistas trečias agregatas.
1998 m. birželio 30 d. – paleistas ketvirtas agregatas.
Kruonio HAE galingumas pagal projektą yra 8 agregatai po 200 MW (iš viso 1600 MW). Šiuo metu dirba 4 agregatai.

Turbina – siurblys

Tipas: radialinė – ašinė.
Darbo rato diametras 6,3 m.
Galingumas turbinos režime 205 MW.
Galingumas siurblio režime 217 MW.
Apsisukimai: 150 apsisukimų per minutę.
Debitas turbinos režime: 226 m^3 per sekundę.
Debitas siurblio režime: 189 m^3 per sekundę.
Nominalus slėgis 100 m.
Gamintojas – Sankt-Peterburgo „Mašinų gamykla“.

Generatorius – variklis

Tipas: sinchroninis – vertikalus.
Galingumas 236 MW.
Generatoriaus įtampa 15,75 kV.
Svoris 1120 t.
Gamintojas – Charkovo „Sunkiųjų mašinų gamykla“.

Reversinis kanalas

Dugno plotis 189 m.
Vandens paviršiaus plotis 250 m.
Gylis 10 m.

HAE pastatas

Gelžbetonis – monolitinis.
Matmenys: ilgis –188 m.
aukštis – 50 m.
plotis – 70 m.

Vamzdynas

Ilgis 840 m.
Vidaus diametras 7,5 m.
Išorės diametras 8,4 m.
Polių skaičius 2800, polio diametras 1,0 m, ilgis 16 m.

Aukštutinis baseinas

Plotas 306 ha.
Dambų ilgis 6,3 km.
Baseino perimetras 6,8 km.
Vandens lygis:
maksimalus – 153,5 m virš jūros lygio,
minimalus – 140,0 m virš jūros lygio.
Dugnas – 138 m virš jūros lygio.
Pilnas baseino tūris – 48 milijonai m^3.
Naudingas baseino tūris – 41 milijonai m^3.

Vandens priimtuvas

Vientisas gelžbetoninis statinys su mašinų sale, kur įrengti avariniai – remontiniai uždoriai.
Ilgis – 127 m.
Plotis – 70 m.
Aukštis – 50 m.

Nuorodos

[1] Bukauskas V. Elektrinė – ties Kruoniu // Į komunizmą. – 1969 sausio 4, p. 1.
[2] Kruonio HAE didybė ir vargai / sud. A. Kusta. – Vilnius, 1999. – P. 55, 56.

Rasa Pranskevičiūtė

Kruonio seniūnija: pasaulio centro ir gyventojų tapatybės klausimu

Nuo senų laikų gyvenamosios erdvės (pasaulio) centras – ypatingai svarbi žmonijai geografinė ir mentalinė kategorija. Erdvė nėra vienalytė: yra žmogaus viena kitai priešpastatomos reikšmingos (šventos, gimtosios, gyvenamosios) vietos ir išskirtąsias supančios beformės (tolimos, svetimos) erdvės. Šis atotrūkis atsiranda dėl hierofanijos[1], kuri svetimame chaoso, orientyro nepateikiančiame pasaulyje duoda visa ko atskaitos tašką – centrą. Nieko negalima imtis ar pradėti be centro, todėl senųjų laikų žmogus stengiasi kurtis Pasaulio centre (pavyzdžiui, pagoniškuose akropoliuose, krikščionybėje – kosminiame Golgotos kalne, šventoje Tvano neapsemtoje kalno viršūnėje, etc.).

Senasis pasaulėvaizdis remiasi makrokosmoso ir mikrokosmoso, gamtos ir žmogaus tapatybe. Žmogiškoji kosmogonija[2] – tai laike ištęstas vietos Kosmose (pasaulyje) sau radimas, įsikūrimas joje, palaikant ryšį su sakraliomis jėgomis. Harmoninga žmogaus-bendruomenės-Kosmoso (pasaulio) sąjunga gali sukurti pamatinę gyvenimišką visa ko vienovę. Erdvė ir su ja susijęs laikas (praeitis, dabartis, ateitis) – šventi. Šių dienų žmogaus mąstymas, pasaulėvaizdis taip pat sąmoningai ar nesąmoningai remiasi senosiomis pasaulio sampratos kategorijomis. Vieta, kurioje žmogus gyvena, jam galbūt nėra šventa, bet gyvenimiškai (gyvybiškai) svarbi. Siejamas laiko (istorijos, asmeninių įvykių prisiminimų, dabarties akimirkų ir ateities planų) ir buvimo apibrėžtoje erdvėje, jis gyvenamąją vietą pradeda laikyti pasaulio centru. Kaišiadorių muziejaus atliekamų tyrimų (žiūr. žemiau) metu pastebėta, kad Kruonio seniūnijos gyventojai gyvena ir patys formuoja aplink juos esantį asmeninį ir bendruomeninį pasaulį. Jų pasaulio centras yra konkreti gyvenamoji vieta (kaimas, vienkiemis, etc.), o Kruonio seniūnija – nedidelės įtakos kasdieniniam gyvenimui turintis, tik geografiniais parametrais remiantis formaliai sukonstruotas darinys. Kruonio seniūnijos apylinkės straipsnyje suprantamos kaip savotiški pasaulio

centrai juose gyvenantiems žmonėms, kurie visą savo gyvenimišką energiją skiria šiam kraštui ir jiems asmeniškai svarbiems artimiesiems (ne vien šeimos nariams bei giminėms).

Straipsnis nepretenduoja į objektyvią (kartais vertinamą kaip amžiną ir nekintančią tiesą) Kruonio seniūnijos gyventojų pasaulėžiūros(-ų) ir tapatybės(-ių) analizę, tik trumpai apibendrina 2008 rugsėjo–gruodžio mėnesiais darbo Kaišiadorių muziejuje metu surinktus duomenis. Tyrimų metu bendraujant su Kalvių, Vilūnų, Darsūniškio, Kruonio bendruomenių nariais, iš viso užrašyti 15 interviu ir surinkti 44 klausimynai. Respondentai: pilnamečiai, gyvenantys vienoje iš Kruonio seniūnijos apylinkių (vietiniai; atvykėliai, susituokę su vietiniu (neišskiriami iš vietinių tarpo); atvykėliai specialistai (neišskiriami iš vietinių tarpo); įsteigę sodybas naujieji atvykėliai), daugiausiai – moterys, turinčios vidurinįjį, aukštesnįjį ar aukštąjį išsilavinimą. Siekiant atskleisti tipišką Kruonio seniūnijos gyventojo bei jo gyvenamosios erdvės ir laiko (praeities) sampratą, pateikiamas asmeniniu ir bendruomeniniu subjektyvumu pasižymintis apklaustų respondentų požiūris. (Dėl vietos stokos straipsnyje nenagrinėjama aktuali kaimų nykimo ir jų gyventojų „senėjimo“ problema).

Autorė dėkoja visiems įvairiais būdais prie straipsnio rašymo prisidėjusiems Kruonio seniūnijos gyventojams ir Kaišiadorių muziejaus kolegoms.

Kruonio seniūnija: pasaulio centrai ir jų gyventojai

Lokalusis Kruonio seniūnijos gyventojų pasaulėvaizdis

Nagrinėjant Kruonio seniūnijos bendruomenių narių gyvenimo supratimą ryškėja lokaliai formuojamos gyventojų vertybės bei pasaulėvaizdis. Nemažai respondentų savo gyvenamojoje vietovėje įsitvirtinę nepajudinamai: „Čia gimė vaikai, įleidom šaknis ir, manau, čia liksim amžiams“ (Kl. 7, mot.). Taip formuojasi savos gyvenamosios erdvės (Kalvių, Vilūnų, Darsūniškio, Kruonio apylinkių) kaip pasaulio centro supratimas, kuriame vyksta asmeninę ir bendruomeninę reikšmę turintys įvykiai (pokyčiai, patirtys, atradimai, etc.). Reikšmingi pačiam žmogui svarbiausi įvykiai: „Pirmiausia tai mano asmeniniai įvykiai, pirma klasė, mokyklos pabaigimas, vestuvės. Viskas vyko čia.“ (Kl. 9, mot., g. 1983). Taip pat svarbi bendruomenės įtaka asmeniui. Bendruomenė asmenį ir remia, ir kontroliuoja. Gyventojų tapatybė konstruojama remiantis lokaliomis bendruomenei priimtinomis kategorijomis. Pavyzdžiui, siektina idealioji konkrečios Kruonio seniūnijos bendruomenės nario tapatybė siejama su priimtinomis vietovėje sampratomis ir vertybėmis (pavyzdžiui, rūpintis gyvenvietės aplinka, tvarkyti ją ir gražinti, etc.).

Komunikacija tarp bendruomenių

Savojo pasaulio centro gyventojo ir lokalios pasaulėžiūros turėtojo sąvimonę stiprina ir neglaudūs vienos Kruonio seniūnijos bendruomenės (ir jos narių) ryšiai su kitomis bendruomenėmis (ir jų nariais). Tarpusavyje daugiausiai bendraujama švenčių (kultūrinių, sporto, religinių, etc.) metu: „Bendravimas – kai organizuojami renginiai kitur. Bet tik dalis aktyvių žmonių, o yra kiti, kas jų visai nedomina“ (Kl. 5, mot. g. 1947)/ „Vyksta bendros šventės: rudens, sporto, įvairūs renginiai, kuriuose gyventojai labai pasyviai dalyvauja“ (Kl. 7, mot.). Kita vertus, dalis pavienių žmonių tarpusavyje bendrauja: „Bendrauju, pažįstu daug aplinkinių kaimų žmonių. Susitinkam kultūriniuose renginiuose ir kitose viešose vietose“ (Kl. 21, vyr., g. 1967). Nors dauguma respondentų su kitų Kruonio seniūnijos kraštų atstovais ypatingai nebendrauja, bet skirtumus tarp savos ir kitų bendruomenių bei jų narių pabrėžia. Tad kokie šių Kruonio seniūnijoje išskirtų pasaulio centrų gyventojai, jų gyvenimo būdas, vertybės ir pasaulėžiūros?

Vilūnų krašto bendruomenė ir jos nariai

Tyrimų Vilūnų krašte metu užrašyti 5 interviu (In. 5-9) ir užpildyta 12 klausimynų (Kl. 33-44). Dešimt respondentų čia gimė ir gyvena 20–45 metus, du atsikėlė susituokę su vietiniu (čia gyvena 17–36 metus), kiti – gavę paskyrimą dirbti, šioje vietoje apsigyvenę būdami vaikais ar suaugusiais. Vilūnų apylinkių gyventojui kraštas brangus kaip tėviškė ir namai: „Čia mano gimtinė, senelių gimtinė. Svarbiausia – žmonių artumas, šiltumas, pažinčių ratas“ (Kl. 40, mot., g. 1960)/ „Tai yra namai. Čia gimęs, čia užaugęs, čia dirbta. Ir kolūkio laikais, ir dabar daug procės įdėta“ (In. 7, vyr., g. 1944). Kraštas namais laikomas ir jame negimusių žmonių: „Čia mano namai. Tai ir yra svarbiausia“ (Kl. 42, mot.).

Vilūnų apylinkių gyventojas

Apibūdindami tipišką Vilūnų apylinkų gyventoją, respondentai pateikia idealųjį jo paveikslą. Svarbiausia – pats žmogus, koks jis. Tikrasis Vilūnų apylinkių gyventojas, pasak respondentų, pasižymi patraukliomis charakterio savybėmis. „Tikras vilūnietis yra draugiškas, vaišingas, padedantis nelaimėje“ (Kl. 38, vyr., 1989)/ „Atviras, tiesmukiškas, negodus, linksmas, atjaučiantis“ (Kl. 40, mot., g. 1960)/ „Geraširdis, darbininkas, draugiškas“ (Kl. 39, vyr., g. 1968)/ „Darbštus, draugiškas, nuoširdus, veiklus“ (Kl. 41, mot., g. 1989)/ „Paslaugus ir tolerantiškas“ (Kl. 44, mot., g. 1962). Taip pat vilūnietis „nemėgsta tinginių, geriančių“ (Kl. 39, vyr., g. 1968) bei nepakantus „tinginystei ir apsileidimui“ (Kl. 40, mot., g. 1960).

Skirstymas į tikruosius ir netikruosius vilūniečius bendruomenėje nėra populiarus. Kita vertus, kai kurie respondentai mini, kad tikrieji ir netikrieji

vilūniečiai skiriasi bendravimo lygmeniu: „Skiriasi bendravimas, manieros“ (Kl. 43, mot., g. 1986). Atskira problema – į bendruomenės kasdienybę neįsitraukę naujieji atvykėliai (nors jų yra mažuma). „Netikrieji prie kaimo nepripranta. Ir ne iš kaimo kaltės. Apsitvėrė tvoras, pasileido šunis, jau jie – ne kaimo. Kunigas kalėdodamas pastovėjo prie tvoros 5 minutes, šunys draskosi. [Jį lydintis sako:] „Einam, klebone. Čia ne mūsų kaimo gyventojai“. Tai priklauso nuo žmonių. Jei tu atėjai į tą vietovę... (aš pats eičiau, gal reikia kažko, padėti). Aš parodyčiau iniciatyvą. Jei jie atstumtų, tai jau čia kitas reikalas“ (In. 6, mot., g. 1945).

Vilūnų apylinkių gyventojai yra vieningiausi švenčių organizavimo ir dalyvavimo jose (Kl. 33, mot., g. 1968; Kl. 34, mot., g. 1966; Kl. 38, vyr., g. 1989; Kl. 39, vyr., g. 1968; In. 5, mot., g. 1970; In. 6, mot., g. 1945; In. 7, vyr., g. 1944), Vilūnų bendruomeninių problemų sprendimo ir pagalbos ištiktam nelaimės (Kl. 38, vyr., g. 1989; Kl. 39, vyr., g. 1968; Kl. 41, mot., g. 1989; Kl. 43, mot., g. 1986; Kl. 44, mot., g. 1962; In. 6, mot., g. 1945; In. 7, vyr., g. 1944) klausimais. Ryški ir su kitų išėjimu Anapus susijusi bendruomeninė vienybė: „Vienija mirtys, kapinės. Kaip čia, gal susirenkam, pasišnekam. Čia visų ateities namai, tai ir vienija“ (In. 6, mot., g. 1945). Kita vertus, nors pastebėta, kad „[p]askutiniu metu vilūniečiai stengiasi susitvarkyti savo gyvenamąją aplinką, dalijasi patirtimi. Tačiau galėtų būti atviresni ir veiklesni žmonės“ (Kl. 37, mot., g. 1972). Akcentuojama tam tikra individualios atsakomybės dėl bendruomenės gerovės stoka. „Šiaip visi galvoja, kad kitas turi padaryt. Šiaip darom, bet tu padaryk. Nėra taip, kad mano darbas palauks, nes reikia bendru reikalu važiuot. Gali pasiremti iš 50 žmonių kokiais trimis. Jei priprašai, tai gal tada tu man ką padarysi. [Bet] ne man juk darai!“ (In. 8, vyr.).

Kruonio krašto bendruomenė ir jos nariai

Tyrimų Kruonio krašte metu užrašyti 4 interviu (In. 1-4) ir užpildyta 11 klausimynų (Kl. 21-32). Devyni apklaustieji į Kruonio kraštą atsikėlė atvykę dirbti (visi čia gyvena 10-45 metus), du – susituokę (gyvena daugiau nei 29 metai), penki čia gimė (čia gyvena 35–63 metus), vienas šioje vietoje tiesiog apsigyveno.

Dalis respondentų Kruonio kraštą idealizuoja, dalis (didžioji) vertina buitinio realizmo vertėmis. Idealizuotai žvelgiantiems Kruonio kraštas – „[p]ati gražiausia gyvenamoji vieta žemėje. Čia mano namai, vaikai, draugai“ (Kl. 22, mot., g. 1949)/ „mano gimtinė, o tai viską ir pasako“ (Kl. 26, mot., g. 1966). Buitiškai žvelgiantys, Kruonio kraštą sieja su kasdieniniam gyvenimui patogių elementų buvimu: „Gera mokykla, vietoje bažnyčia. Geras susisiekimas su Kaunu“ (Kl. 21, vyr., g. 1967)/ „Turiu gyvenamąjį namą, darbą. Manau, kad žmogui [tai] yra svarbiausia“ (Kl. 28, mot., g. 1951)/ „Saugus ir patogus buičiai gyvenamas būstas. Puiki gamta“ (Kl. 32, vyr., g. 1942).

Kruonio apylinkių gyventojas

Idealusis Kruonio apylinkės gyventojo įvaizdis respondentų siejamas su pageidaujamomis asmens charakterio ir veiklos savybėmis. „Tikras kruonietis, kuris prisideda prie Kruonio gerovės kilimo, myli žmones, su jais bendrauja, galvoja, kaip geriau atlikti savo darbą, užauginti dorus vaikus“ (Kl. 24, mot., g. 1942), „[d] arbštus, linksmas, komunikabilus“ (Kl. 25, mot., g. 1972), „neabejingas miestelio grožiui, tvarkosi savo aplinką, aktyviai dalyvauja bendruomenės gyvenime“ (Kl. 28, mot., g. 1951). Tikram Kruonio bendruomenės nariui nesvetimas domėjimasis Kruonio praeitimi. „Tikras kruonietis, mano manymu, turėtų didžiuotis itin prasminga ir žinoma Kruonio istorija“ (Kl. 27, mot., g. 1972). Idealaus kruoniečio vizijoje asmens socialinis nepriimtinumas traktuojamas kaip netikro bendruomenės nario savybė. Šiuo atveju netikri Kruonio krašto gyventojai: „[n]epripažįsta tų žmonių gerųjų savybių beturinčių, girtauja, vagiliauja, žudo. Tikras kruonietis tas, kuris išpažįsta Dievą, žmogų, padeda vargšams, bent juos pamoko“ (Kl. 24, mot., g. 1942).

Neigiamas Kruonio krašto gyventojo įvaizdis formuojamas ir remiantis respondentų patirtimi (?). Šiuo atveju kruonietis dažnai lyginamas su kitų apylinkių gyventojais, kurie respondentams atrodo geresni. „[K]ruonietis abejingas kultūriniams renginiams, užsidaręs savame „kiaute“ žmogus. O apylinkių gyventojai žymiai nuoširdesni, turintys savas kaimų tradicijas, žmonės (Kl. 26, mot., g. 1966)/ „Užsidaręs, pavydus, neaktyvus. Dauguma – pažįstami žmonės“ (Kl. 21, vyr., g. 1967)/ „Neaktyvus. Laukia, kol gaus už „dyką“ (Kl. 22, mot., g. 1949).

Nemažai respondentų Kruonio kraštiečius vienijančių idėjų nepastebi: „Manau, Kruonis yra daugiatautis ir savo tokių pasaulėžiūrų neturi“ (Kl. 22, mot., g. 1949)/ „Kažin ar jie turi savo pasaulėžiūrą. Seka ką kiti veikia, kuo užsiima. Aišku, ne visi, bet dauguma neturi savo nuomonės. Iš bendro reikalo visada nori pasipelnyti“ (Kl. 23, mot., g. 1960)/ „Kol kas [bendruomenę vienijančių idėjų] nepastebėjau“ (Kl. 21, vyr., g. 1967). Tačiau kai kurie respondentai išskiria tam tikras Kruonio apylinkių gyventojus vienijančias idėjas. „Vieningai gyventojai sutaria dėl miestelio gražinimo, puoselėjimo, kultūrinio gyvenimo suaktyvinimo“ (Kl. 27, mot., g. 1972), „skurdo mažinimo“ (Kl. 24, mot., g. 1942), „sureaguoja į bažnytinės bendruomenės pasiūlymus bei kreipimusis“ (Kl. 27, mot., g. 1972).

Kalvių krašto bendruomenė ir jos nariai

Tyrimų Kalvių krašte metu užrašyti 6 interviu (In. 10-15) ir užpildyta 10 klausimynų (Kl.1-10). Šeši apklaustieji gimė šiame krašte (čia gyvena 26–62 metus), septyni susituokė su vietiniu (du iš jų atvyko iš kaimynystės) ir gyvena 25–35 metus, du atvyko dirbti pagal paskyrimą, vienas atsikėlė prieš 3 metus.

Dauguma respondentų Kalvių apylinkėms jaučia šilčiausius jausmus: „Tai labai mielas kraštas, kurio į nieką nekeisčiau“ (Kl. 3, mot., g. 1969)/ „Čia gražiausia, mieliausia, čia – namai“ (In. 13, mot., g. 1939)/ „Širdžiai mieliausias kraštas. Daug kur gražu, bet Kalvių apylinkės su ežeru ir miškeliu ir bažnyčia gražesnis“ (Kl. 1, vyr., g. 1958)/ „Tėviškė kas yra – aiškinti nereikia. Tai šventa ir visam gyvenimui“ (Kl. 5, mot., g. 1947). Kai kurie respondentai susigyveno su aplinka taip, lyg būtų tapę medžiais, kurių jau neįmanoma patraukti ir perkelti į kitą vietą: „Graži gamta. Čia gimė vaikai, įleidom šaknis ir, manau, čia liksim amžiams“ (Kl. 7, mot.).

Kalvių apylinkių gyventojas

Pagrindinės idėjos, vienijančios Kalvių krašto gyvetojus: aplinkos tvarkymas (Kl. 2, mot., g. 1970; Kl. 5, mot., g. 1947; Kl. 9, mot., g. 1983), tradicijų puoselėjimas (Kl. 5, mot., g. 1947; Kl. 6, mot., g. 1957), dalyvavimas šventėse (pavyzdžiui, Šv. Antano atlaiduose) (Kl. 1, vyr., g. 1958; Kl. 4, mot., g. 1973). Lokalusis gyventojų pasaulėvaizdis ryškėja aptariant Kalvių apylinkių gyventojo tapatybę. „Kalviečiai yra visi, kurie gyvena Kalviuose ir taip pat jiems [čia] viskas brangu. Tai ir ežeras, ir dvaras, ir miškai, ir laukai“ (Kl. 5, mot. g. 1947). Ryškėja romantizuota ir į tradiciškumą orientuota tikro kalviečio vizija: „Tikras kalvietis – tas žmogus, kuris jaučia kaimo dvasią, jo praeitį, gerbia jį“ (Kl. 9, mot., g. 1983)/ „Kuris myli savo kraštą ir puoselėja jo gamtą“ (Kl. 10, mot., g. 1952)/ „Kalvietis – tai gimtojo kaimo gamtos saugotojas, grožio puoselėtojas“ (Kl. 8, mot., g. 1955).

Tikras Kalvių apylinkių gyventojas turėtų atitikti tam tikrus bendruomenės moralinius-etinius reikalavimus. Pasak respondentų, tikras kalvietis: „darbštus, nuoširdžiai bendraujantis“ (Kl. 6, mot., g. 1957)/ „Padorus, sąžiningas, mylintis savo apylinkes, gimtąjį kraštą, puoselėjantis šeimos, giminės, apylinkės, tautos tradicijas“ (Kl. 4, mot., g. 1973)/ „Negirtuokliauja“ (Kl. 6, mot., g. 1957). „Tikrumo/ netikrumo“ asmens vertinimo kategorija tampa bendravimo nuoširdumo, „šiltumo“ matas: „Tikrieji“, mano manymu, artimiau bendrauja su kaimynais, čia jų artimieji. „Netikrieji“ yra šaltesni, nėra „savųjų“ jausmo“ (Kl. 8, mot., g. 1955). Kalviečio tapatybiškumas siejamas su priimtinomis vietovėje vertybėmis (pavyzdžiui, rūpinimusi gyvenvietės aplinka, jos tvarkymu ir gražinimu). Čia tikras yra „toks gyventojas, kuris myli savo kampelį, nepraeis pro netvarką ir pats nešiukšlins“ (Kl. 7, mot.), tas, kuriam „rūpi bendri gyvenvietės reikalai“ (Kl. 1, vyr., g. 1958, „gražinti namus, aplinką, puoselėti vaikams gražias tradicijas“ (Kl. 5, mot., g. 1947), „tikrasis“ kalvietis daugiau rūpinasi savo gyvenamąja vietove, ja rūpinasi, tvarko aplinką, negirtuokliauja“ (Kl. 6, mot., g. 1957). Šiuose respondentų vertinimuose ryški orientacija į aplinką ir aplinkinius (bendruomeniškumas).

Netikrajam gyventojui tokios „gerosios“ savybės nebūdingos: „Tikrieji yra „tikrieji“. O „netikrieji“, kuriems viskas blogai, niurzga, geria, nedirba, nesitvarko,

nesiekia, kad Kalviuose būtų geriau ir gražiau“ (Kl. 5, mot., g. 1947). Neretai kalviečio „tikrumas/netikrumas“ vertinamas pagal jo šaknų šiose apylinkėse buvimą/nebuvimą (In. 12, mot., g. 1940; In. 13, mot., g. 1939; In. 15, vyr.; Kl. 2, mot., g. 1970; Kl. 3, mot., g. 1969). Tikras kalvietis – „tas, kuris Kalviuose gyvena nuo pat gimimo“ (Kl. 3, mot., g. 1969). Kai kurie respondentai teigia, kad net pragyvenę Kalviuose daugiau nei 40 metų nėra tikri kalviečiai, nors Kalviai seniai jau yra tapę jų namais (In. 12, mot., g. 1940; In. 13, mot., g. 1939). Tačiau nemaža dalis gyventojų nevertina aplinkinių „tikrumo/netikrumo“ kategorijomis: „Neskirstau į tikruosius ir netikruosius kalviečius. Jei žmogus čia gyvena ir jam čia gera, tai jis ir yra tiesiog kalvietis“ (Kl. 2, mot., g. 1970).

Tyrimo metu išryškėjo respondentų skirtingai vertinami senosios ir naujosios kartų atvykėliai į Kalvius, kartais vietinių įvardinami „atėjūnais“. „Tie, kurie atėjo dabar, jau jie kitokie. Ateina ir daugiavaikių, jie prasigėrę ir vaikai negeri. Visur eina, neša, ima. Skina morkas. Mamos geria, su bambaliais sėdi. ... Mes taip nedarėm. Jie patys su mumis nebendrauja, tarpusavyje bendrauja. Nebent paskolint. Mes, kurie anos kartos, bendravom su visais. Mes taip nedarom, todėl ir nebendraujam“ (In. 12, mot., g. 1940). Kita vertus, naujai atėjęs žmogus ne visada jaučiasi esantis bendruomenės narys ir jam prisitaikyti prie bendruomenės yra sudėtinga. „Vietinis augęs, gimęs, šaknis įleidęs. Vietinių čia ir giminės, ir tėvai, ir seneliai, ir vaikai, ir anūkai. O ką čia mes [atėjūnai]? Nei aš čia draugių, nei draugų, nei tėvų, nei giminių. Nieko. Viena vienintelė svetimam krašte. Nei šis, nei tas. Aišku, sunkiau. Dabar jau lengviau. O kai pradžioj atvažiavom... Sėdėti ir kaukti nesavu balsu atsisėdus“ (In. 10, mot., g. 1968).

Darsūniškio krašto bendruomenė ir jos nariai

Tyrimų Darsūniškio krašte metu užpildyti 9 klausimynai (Kl. 12-20). Pusė apklaustųjų į Darsūniškį atvyko dirbti pagal paskyrimą (visi čia gyvena 20–50 metų), du – atsikėlė susituokę (gyvena daugiau nei 30 metų), du – gimė šiame krašte (čia gyvena daugiau nei 40 metų). Daugelio praleidusių didžiąją savo gyvenimo dalį Darsūniškyje, jis traktuojamas kaip „pati gražiausia vieta“ (Kl. 12, mot., g. 1949). Joje gyvena respondentas, jo šeima, užaugo vaikai, supa geri kaimynai: „Čia mano šeimos namai; graži, rami, netriukšminga aplinka; nuoširdūs, paprasti kaimo žmonės, saugantys ir vis dar išlaikę daug gražių tradicijų bei papročių, su kuriais smagu bendrauti“ (Kl. 20, mot., 1963). Ypatingas su Darsūniškiu čia gimusių žmonių santykis: „Tai mano gimtinė ir ji man brangiausia vieta. Man čia gera gyventi. Čia man viskas be galo artima“ (Kl. 14, mot., g. 1966).

Darsūniškio apylinkių gyventojas

Tikruoju Darsūniškio apylinkių gyventoju respondentai laiko tą, kuris neabejingas savo kraštui ir jo praeičiai. Gimęs jo nepamiršta, o atvykęs iš kitur jį

laiko savu. Bendruomenei priimtino charakterio, socialiai aktyvus (tvarkingas, komunikabilus, rūpinasi bendruomenės reikalais), gerbiantis vietines tradicijas, religingas asmuo. Tikras Darsūniškio apylinkių gyventojas respondentų idealizuojamas: „[n]uoširdus, paprastas, noriai bendraujantis, susitvarkantis aplinką, besilaikantis tradicijų ir papročių, tikintis“ (Kl. 20, mot., g. 1963). Keli respondentai paminėjo būtinybę gimti šiame krašte. Pasak jų, tikras Darsūniškio apylinkių gyventojas yra tas, „[k]uris gimęs, užaugęs ir čia gyvena. Kuris myli ir brangina šią vietovę“ (Kl. 15, mot., g. 1969). Tokiomis charakteristikomis nepasižymintis asmuo laikomas netikru darsūniškiečiu. „Netikrieji, kurie kilnojasi iš vienos vietos į kitą ir neturi sėslios vietos“ (Kl. 15, mot., g. 1969)/„Netikrieji“ darsūniškiečiai atsitveria nuo kaimynų aukštomis tvoromis ir netiesia kelių į kitų žmonių širdis (Kl. 20, mot., g. 1963)/ „Netikrieji skiriasi tuo, kad neturi savo šaknų. Jiems čia viskas svetima. Nedalyvauja bendruomenės reikaluose“ (Kl. 18, vyr., g. 1945).

Vis dėlto, nepaisant kelių respondentų minimų individualių asmeninių skirtumų (Kl. 13, mot., g. 1957; Kl. 19, mot., g. 1978), patys darsūniškiečiai „tarpusavyje tiek susipynę, kad, atrodo, visi giminės“ (Kl. 12, mot., g. 1949). Pagrindinės idėjos, vienijančios Darsūniškio apylinkių gyventojus: „Imk gerą pavyzdį iš kaimynų“ [neretai tai susiję su gyvenamosios aplinkos puoselėjimu ir gražinimu], „Padėk nelaimėje, bėdoje“, „Kokias tradicijas radom, tokias ir palikim ateities kartoms“, „Išsaugokim istoriją, didžiuokimės ja!“ (Kl. 20, mot., g. 1963), „giminystės ryšiai“ (Kl. 15, mot., g. 1969; Kl. 16, mot., g. 1937) ir pan. Taip pat respondentai kaip Darsūniškio bendruomenę vienijantį faktorių akcentuoja katalikų tikėjimą bei religingumą (Kl. 12, mot., g. 1949; Kl. 15, mot., g. 1969; Kl. 16, mot., g. 1937; Kl. 17, mot., g. 1950; Kl. 18, vyr., g. 1945; Kl. 19, mot., g. 1978). Darsūniškiečių polinkis į religingumą išsiskiria kitų Kruonio seniūnijos bendruomenių kontekste.

Egzistencija ir (istorinė) atmintis

Darniam makrokosmoso ir mikrokosmoso sambūviui (žmogaus buvimo pasaulyje prasmės pajautimui) reikšmingas ne tik kiekvieno žmogaus bei jo bendruomenės gyvenamosios erdvės akcentavimas, bet ir erdvėje pasireiškiančio laiko (taip pat ir istorinės atminties) interpretavimas. Svarbu kiek praeitis (tuo pačiu ir istorinė atmintis) yra išlikusi šiandienoje, kiek ji veikia dabartines žmonių vertybes ir pasaulėžiūrą. Istorinė atmintis straipsnyje skirstoma į grynai *asmeninių patirčių ir įspūdžių, su konkrečia gyvenamąja vieta susijusią lokaliąją ir plačiąją, susijusią su visai Lietuvai (taip pat ir pasauliui) svarbiais istoriniais įvykiais*.

Asmeninių patirčių ir įspūdžių istorinė atmintis būdinga visų Kruonio seniūnijos bendruomenių atstovams. Dažniausiai tai – svarbiausi, su asmeniniu gyvenimu ir šeima susiję, įvykiai: „Čia gimė ir pakrikštyta mano dukra“ (Kl. 21, vyr., g. 1967)/ „Čia augau. Viskas buvo pirma. Pirma klasė. Pirma meilė. Vaikų gimimas. Vaikų

mokslai, vaikų vedybos. Anūkai ir t.t.“ (Kl. 5, mot., g. 1947)/ „Kruonyje lankiau vidurinę mokyklą, todėl visi mano prisiminimai susiję su ja“ (Kl. 41, mot., g. 1989). Taip pat aktualūs asmeniniam gyvenimui įtakos turintys buitiniai pasikeitimai: „Po 80-ųjų naujos sodybos bei kitų soc. buitinės paskirties objektų atidarymas. Kelio išasfaltavimas“ (Kl. 1, vyr., g. 1958)/ „Kai likome be darbų“ (Kl. 30, mot.). Vien tik tokio pobūdžio istorinė atmintis būdinga Kalvių krašto atstovams, čia dažnas mini, kad: „[s]u mano gyvenamąja vieta ir Kruonio seniūnija jokie įvykiai man nėra svarbūs asmeniškai“ (Kl. 6, mot., g. 1957).

Lokali istorinė atmintis būdinga Kruonio ir Darsūniškio apylinkių gyventojams. Kruonio bendruomenės nariams svarbūs su Kruonio seniūnija susiję įvykiai: Kruonio 535-erių metų jubiliejus (Kl. 24, mot., g. 1942; Kl. 28, mot., g. 1951; Kl. 30, mot.), Kruonio miestelio vėliavos patvirtinimas (Kl. 25, mot., g. 1972; Kl. 31, mot., g. 1957), Kruonio HAE statyba (Kl. 31, mot., g. 1957), etc. Tokio pobūdžio atmintis kartais tęsiasi nuo respondento vaikystės ir formuoja jo pasididžiavimą bei atsakomybę už asmeniškai brangią erdvę: „Vaikystėje didžiavausi, kad netoliese buvo Kruonio hidroelektrinė, kad mokiausi mokykloje, prie kurios buvo išlikę galbūt Oginskių rūmų griuvėsiai“ (Kl. 27, mot., g. 1972).

Darsūniškiečiams taip pat svarbi su jų gyvenamąja vieta susijusi praeitis: „Kruonio seniūnija man tolima. Darsūniškio praeitis manyje pažadino norą domėtis praeitimi“ (Kl. 12., mot., g. 1949)/ „Darsūniškyje mano gyvenime pragyventais metais susipažinau su Darsūniškio praeitimi, istoriniais įvykiais“ (Kl. 16, mot., g. 1937)/ „Įdomi, garbinga istorinė praeitis: Lapainios akmens amžiaus stovykla, pilkapynai, istoriniai „bromai“, kurių atstatymą teko stebėti ir dalyvauti iškilmingame pašventinime. Taip pat visų kitų jubiliejinių įvykių minėjimai, paminklų stogastulpių atidengimo iškilmės Darsūniškio kaime, vasario 16-osios minėjimai Kruonio miške ir kitos datos“ (Kl. 20, mot., g. 1963).

Keletui Vilūnų krašto gyventojų svarbūs praeities įvykiai taip pat susiję su pačiais Vilūnais (Kl. 38, vyr., 1989; Kl. 40, mot., g. 1960).

Plačioji istorinė atmintis būdinga Kruonio ir Darsūniškio apylinkių gyventojams. Pavyzdžiui, Kruonio bendruomenės narys teigia: „Aš su žmona gyvename čia seniai. Visi įvykiai su Lietuvos valstybės gyvenimu ir seniūnijos gyvenimu mus riša ir jaudina“ (Kl. 32, vyr., g. 1942). Vis dėlto, remiantis tyrimų duomenimis, galima teigti, kad istorinė atmintis, daranti įtaką ir šiandieninei egzistencijai, labiausiai būdinga darsūniškiečiams. Jiems istoriniai įvykiai aktualūs ir lokaliu, ir platesniu mastu. Daugumai Darsūniškio respondentų labai svarbus Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimas (Kl. 14, mot., g. 1966; Kl. 15, mot., g. 1969; Kl. 16, mot., g. 1937; Kl. 17, mot., g. 1950; Kl. 18, vyr., g. 1945). Neretai šis lietuviams ir pasauliui svarbus įvykis darsūniškiečių išgyvenamas per asmeninės patirties prizmę. Jiems aktualu: „atkurta Nepriklausomybė ir atkurti istoriniai vartai. Kolūkio santvarkos sugriuvimas ir nuosavybės į tėvų žemes atgavimas“ (Kl. 14, mot., g. 1966)/ „Darsūniškio vartų

atstatymas. Lietuvos vėliavos iškėlimas 1988 metais kapuose. Įvykiai, susiję su Lietuvos Nepriklausomybės atstatymu“ (Kl. 18, vyr., g. 1945).

Išvados

Kruonio seniūnijos gyventojų sampratoje erdvė ir laikas iš esmės svarbūs lokaliu požiūriu. Siejamiems laiko (istorija, asmeninių ir bendruomeninių įvykių prisiminimai, dabarties akimirkos ir ateities planai) ir buvimo apibrėžtoje erdvėje (Kalvių, Vilūnų, Darsūniškio, Kruonio kraštai), gyvenamoji vieta tampa savotišku pasaulio centru. Orientavimasis į savąjį centrą atsiskleidžia ir Kruonio seniūnijos kaip tokios nedidele įtaka konkrečios vietovės gyventojams bei minimaliu bendravimu tarp skirtingų Kruonio seniūnijos bendruomenių ir atskirų gyventojų.

Kruonio seniūnijos gyventojų istorinei atminčiai formuotis daugiausiai įtakos turi asmeninės ir bendruomeninės patirtys bei jų gyvenamuoju laikotarpiu išgyventi istoriniai įvykiai (Sovietų Sąjungos žlugimas, Nepriklausomybė, lokalūs pasikeitimai bendruomenėse). *Asmeninių patirčių ir įspūdžių* istorinė atmintis įprasta visoms Kruonio seniūnijos bendruomenėms. *Su konkrečia gyvenamąja vieta susijusi lokali* atmintis būdinga Kruonio ir Darsūniškio bendruomenėms. *Plačioji*, *susijusi su visai Lietuvai (taip pat ir pasauliui) svarbiais istoriniais įvykiais, atmintis* būdinga Darsūniškio bendruomenei.

Su asmeniniu ir bendruomeniniu pasaulio centru susijusios lokalios patirtys formuoja tipiškus vieno ar kito Kruonio krašto gyventojo pasaulėžiūrą bei tapatybę. Tapatybė konstruojama remiantis bendruomenei priimtinomis kategorijomis (įprastomis vietovėje sampratomis, idėjomis ir vertybėmis). Iškyla idealizuoti (priimtini ir/ar siektini) ir realistiniai (kasdienybėje pastebimi, neretai neigiamai vertinami) konkretaus Kruonio seniūnijos krašto gyventojo tapatybės („tikro/netikro“ gyventojo) elementų rinkiniai. Kiek tikrovėje išlieka idealybės ir pasiliekama šventojo pasaulio centro būsenoje, kiek – paprastos kasdienybės, skaitytojams (vienaip ar kitaip susijusiems su Kruonio seniūnija) belieka spręsti patiems.

Tyrimų duomenys

Klausimynai (sutr. Kl.):

1. Kl. 1, vyr., g. 1958, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kalvių apylinkės;
2. Kl. 2, mot. g. 1970, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kalvių apylinkės;
3. Kl. 3, mot. g. 1969, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kalvių apylinkės;
4. Kl. 4, mot. g. 1973, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kalvių apylinkės;
5. Kl. 5, mot. g. 1947, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kalvių apylinkės;
6. Kl. 6, mot. g. 1957, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kalvių apylinkės;
7. Kl. 7, mot., Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kalvių apylinkės;
8. Kl. 8, mot. g. 1955, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kalvių apylinkės;

9. Kl. 9, mot., g. 1983, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kalvių apylinkės;
10. Kl. 12., mot., g. 1949, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kalvių apylinkės;
11. Kl. 15, mot., g. 1969, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kalvių apylinkės;
12. Kl. 20, mot., g. 1963, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kalvių apylinkės;
13. Kl. 13, mot., g. 1957, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Darsūniškio apylinkės;
14. Kl. 14, mot., g. 1966, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Darsūniškio apylinkės;
15. Kl. 15, mot., g. 1969, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Darsūniškio apylinkės;
16. Kl. 16, mot., g. 1937, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Darsūniškio apylinkės;
17. Kl. 17, mot., g. 1950, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Darsūniškio apylinkės;
18. Kl. 18, vyr., g. 1945, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Darsūniškio apylinkės;
19. Kl. 19, mot., g. 1978, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Darsūniškio apylinkės;
20. Kl. 21, vyr., g. 1967, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kruonio apylinkės;
21. Kl. 22, mot., g. 1949, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kruonio apylinkės;
22. Kl. 23, mot., g. 1960, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kruonio apylinkės;
23. Kl. 24, mot., g. 1942, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kruonio apylinkės;
24. Kl. 25, mot., g. 1972, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kruonio apylinkės;
25. Kl. 26, mot., g. 1966, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kruonio apylinkės;
26. Kl. 27, mot., g. 1972, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kruonio apylinkės;
27. Kl. 28, mot., g. 1951, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kruonio apylinkės;
28. Kl. 30, mot., Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kruonio apylinkės;
29. Kl. 31, mot., g. 1957, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kruonio apylinkės;
30. Kl. 32, vyr., g. 1942, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kruonio apylinkės;
31. Kl. 33, mot. g. 1968, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Vilūnų apylinkės;
32. Kl. 34, mot. g. 1966, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Vilūnų apylinkės;
33. Kl. 37, mot., g. 1972, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Vilūnų apylinkės;
34. Kl. 38, vyr., 1989, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Vilūnų apylinkės;
35. Kl. 39, vyr. g. 1968, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Vilūnų apylinkės;
36. Kl. 40, mot. g. 1960, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Vilūnų apylinkės;
37. Kl. 41, mot. g. 1989, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Vilūnų apylinkės;
38. Kl. 42, mot., Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Vilūnų apylinkės;
39. Kl. 43, mot. g. 1986, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Vilūnų apylinkės;
40. Kl. 44, mot. g. 1962, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Vilūnų apylinkės.

Interviu (In.):

1. In. 5, mot., g. 1970, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Vilūnų apylinkės. 2008-10-13. Interviu užrašė R. Pranskevičiūtė;
2. In. 6, mot., g. 1945, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Vilūnų apylinkės. 2008-10-13. Interviu užrašė R. Pranskevičiūtė;
3. In. 7, vyr., g. 1944, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Vilūnų apylinkės. 2008-10-13. Interviu užrašė R. Pranskevičiūtė;

4. In. 8, vyr., Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Vilūnų apylinkės. 2008-10-13. Interviu užrašė R. Pranskevičiūtė;
5. In. 10, mot., g. 1968, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kalvių apylinkės. 2008-10-31. Interviu užrašė R. Pranskevičiūtė;
6. In. 12, mot., g. 1940, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kalvių apylinkės. 2008-10-27. Interviu užrašė R. Pranskevičiūtė;
7. In. 13, mot., g. 1939, Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kalvių apylinkės. 2008-10-27. Interviu užrašė R. Pranskevičiūtė;
8. In. 15, vyr., Kaišiadorių r., Kruonio seniūnija, Kalvių apylinkės. 2008-10-15. Interviu užrašė R. Pranskevičiūtė.

Nuorodos

[1] Hierofanija – šventybės (transcendentinės, mūsų pasauliui nepriklausančios, realybės) apsireiškimas objektuose, asmenyse, reiškiniuose.

[2] Kosmogonija (gr. Κοσμέω (kosmeo) – puošiu, tvarkau, derinu + gr.γόνος (gonos) – gimimas, kilmė – pasaulio kaip tvarkos ir darnos atsiradimas.

TRUMPINIMAI

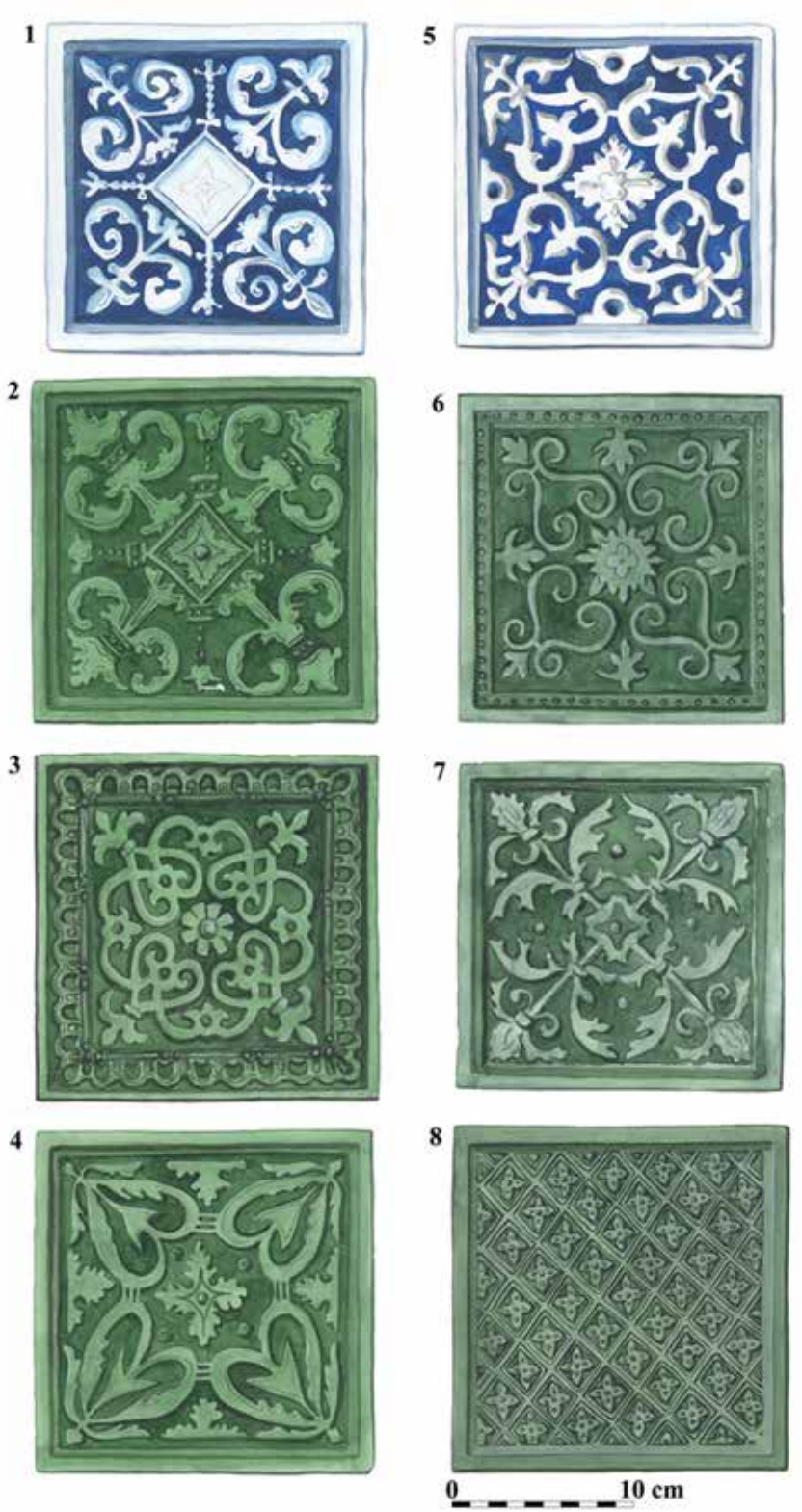
a. – amžius
apskr. – apskritis
Ap. – apyrašas
apyl. – apylinkė
auks. – auksinai
ats. – atsargos
BDPS – Bendras demokratinio pasipriešinimo sąjūdis
buv. – buvęs, buvusio
CK – centro komitetas
cm – centimetrai
cnt – centneris
ct – centai
d. – diena
dab. – dabartinis
deš. – dešimtmetis, dešimtinė
DKR – Didžiosios kovos rinktinė
dr. – daktaras
g. – gimęs, gatvė
gen. – generolas
gyv. – gyventojai
HAE – hidroakumuliacinė elektrinė
j. – jaunesnysis
JSO – jaunalietuvių sporto organizacija
F. – fondas
k. – kaimas
KRVA – Kauno regioninis valstybės archyvas
kg – kilogramas
km – kilometrai
kompl. – komplektas
KPC – Kultūros paveldo centras
kpt. – kapitonas
KšM – Kaišiadorių muziejus
kt. – kitas
kub. – kubinis
kun. – kunigas
kv. – kvadratinis
kW – kilovatas
L. – lapas
LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas
LDK – Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė
Ldk – Lietuvos didysis kunigaikštis
LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas
LKP (b) – Lietuvos komunistų partija (bolševikų)
LLA – Lietuvos laisvės armija
LLBM – Lietuvos liaudies buities muziejus
LMD – Lietuvos mokslo draugija
LMS – Lietuvos mokytojų sąjunga
LNB – Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka
LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus
LSSR – Lietuvos Sovietinė Socialistinė Respublika
LŠIM – Lietuvos švietimo istorijos muziejus
LŠS – Lietuvos šaulių sąjunga
Lt – litai
ltn. – leitenantas
LTR – Lietuvių tautosakos rankraštynas
LTS – Lietuvių tautininkų sąjunga
m – metrai

m. – metai
MAB – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka
MGB – SSRS valstybės saugumo ministerija (rusų k.)
mjr. – majoras
mstl. – miestelis
MW – megavatas
NKGB – SSRS valstybės saugumo komitetas (rusų k.)
nr. – numeris
nuotr. – nuotrauka
p. – puslapis
pab. – pabaiga
pav. – paveikslėlis
plk. – pulkininkas
pr. – pradžios, pradžia
pvz. – pavyzdys
rb. – rubliai
s – sekundė
sen. – seniūnija
slap. – slapyvardis
SSRS – Sovietinių Socialistinių Respublikų Sąjunga
š. m. – šių metų
t – tona
t. y. – tai yra
t. t. – taip toliau
tūkstm. – tūkstantmetis
vaiv. – vaivadija
val. – valanda
vls. – valsčius
VPU – Vilniaus pedagoginis universitetas
VRM – Vidaus reikalų ministerija
VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius
žr. – žiūrėti

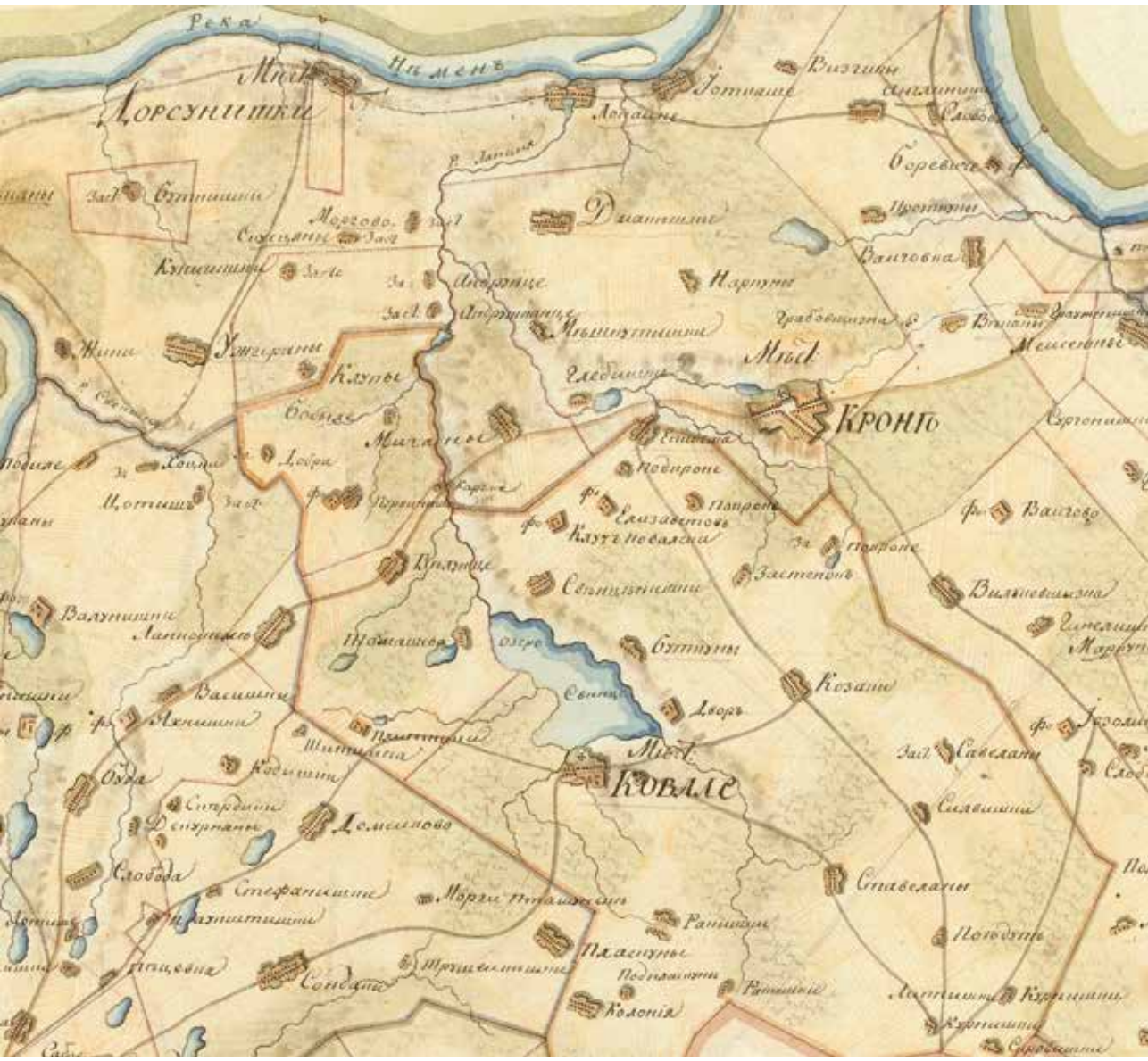

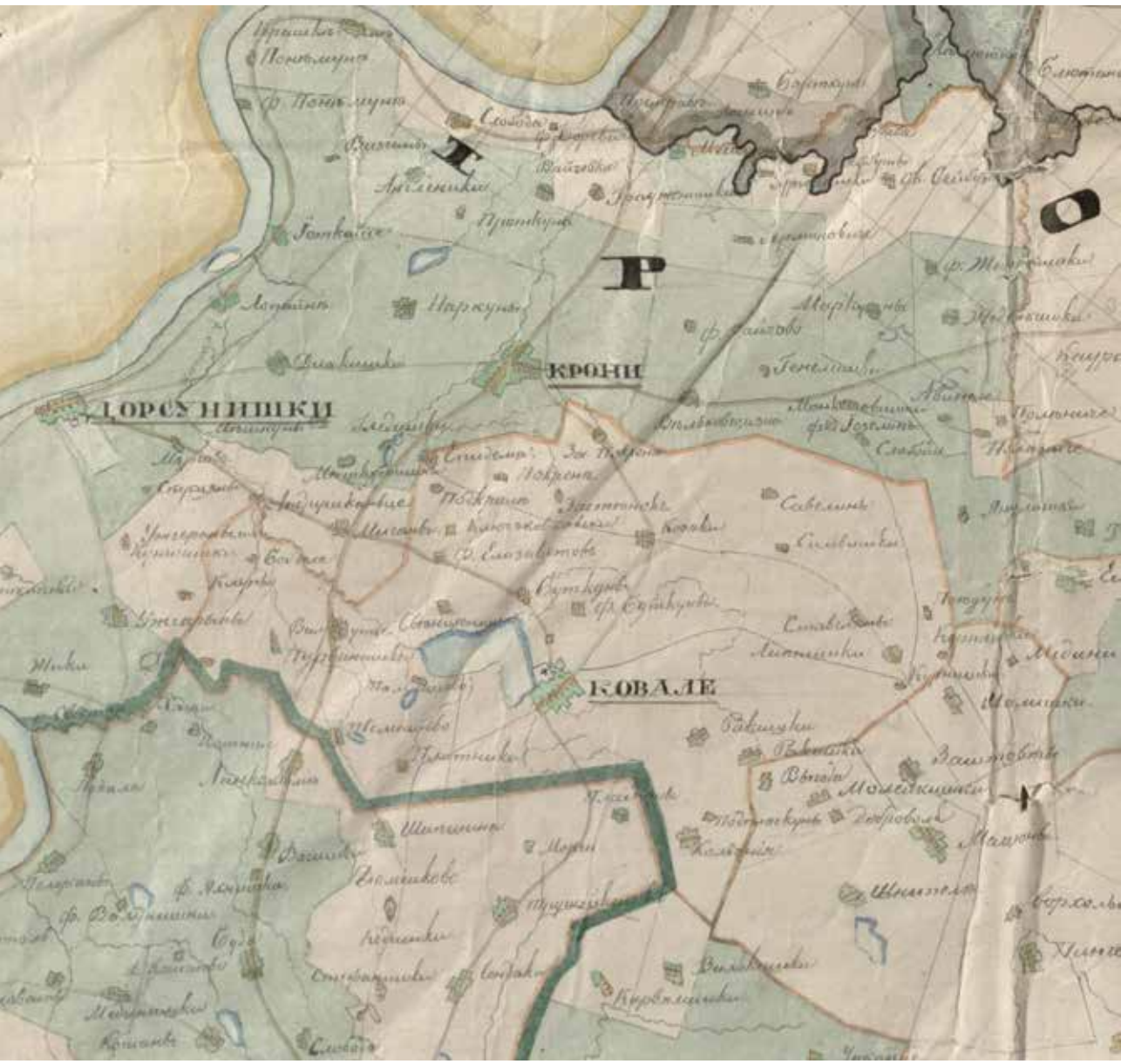
(I) Kruonio dvarvietėje rasti karniziniai ir herbiniai kokliai

(II) Kruonio dvarvietėje rasti plokštiniai kokliai

Kruonio, Darsūniškio ir Kalvių parapijos. 1812 m. LVIA.

Kruonio apylinkės. 1843 m. LVIA.

Kruonio apylinkės, 1915 m. MAB.

KRUONIO APYLINKĖS

Sudarytojas Olijardas Lukoševičius
Redaktorė Danutė Grigonienė
Maketuotojos Mariju Šlapikienė, Laura Inė

Užsakymas 6-727
Išleido Kaišiadorių muziejus, Gedimino g. 118, LT-56166 Kaišiadorys
Spausdino „Morkūnas ir Ko“, Draugystės g. 17, LT-51229 Kaunas

ISBN 978-9986-646-56-3